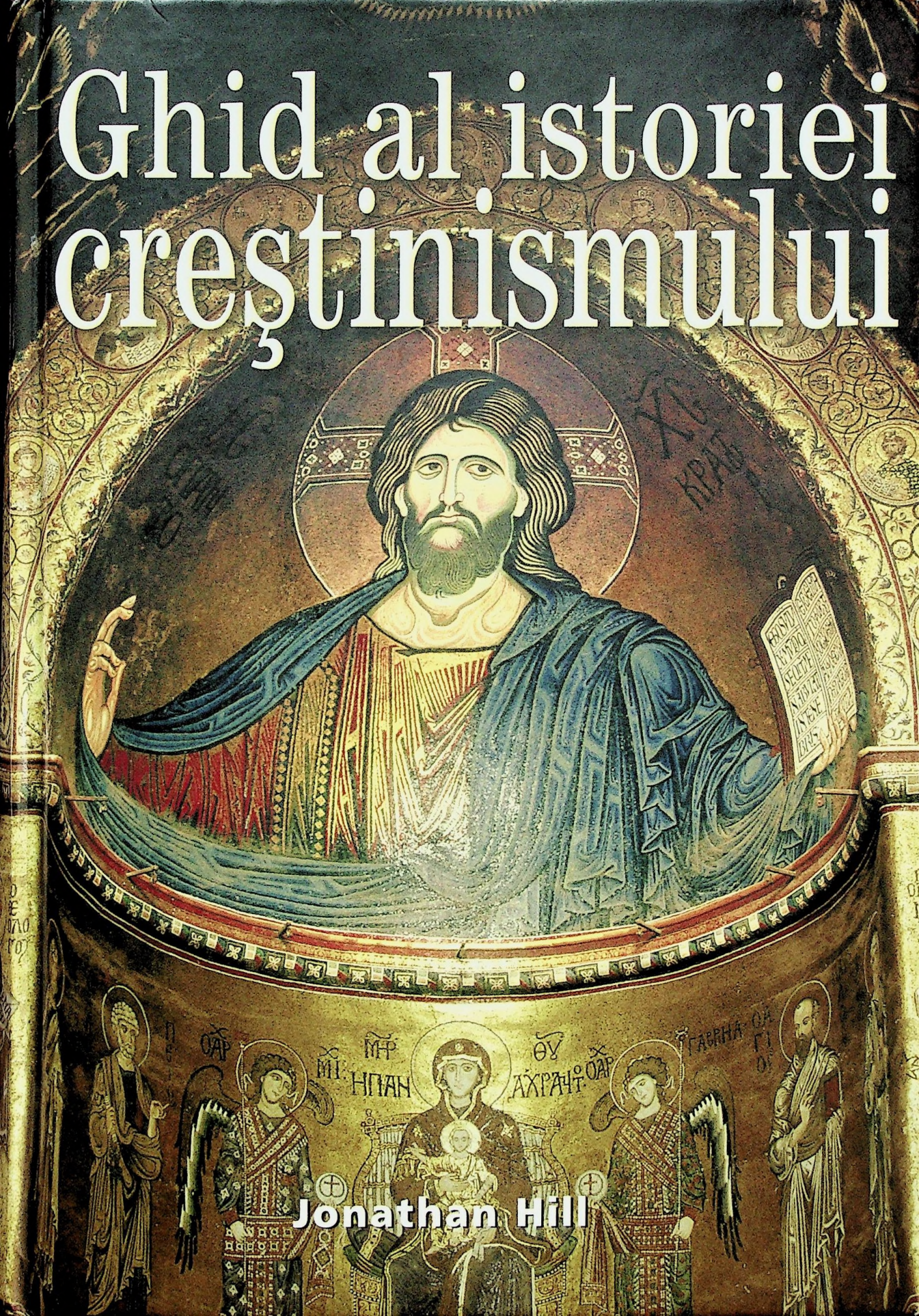
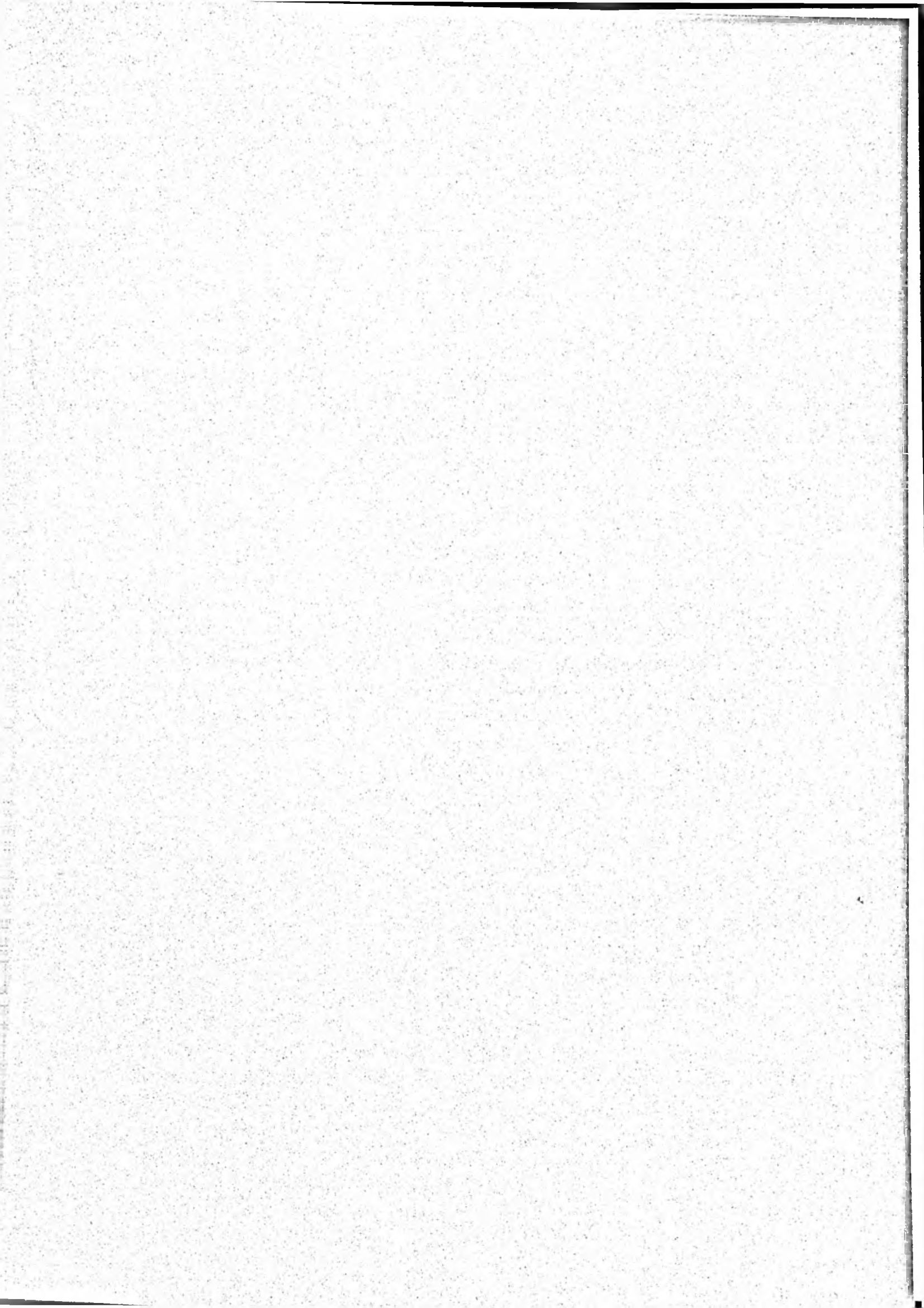
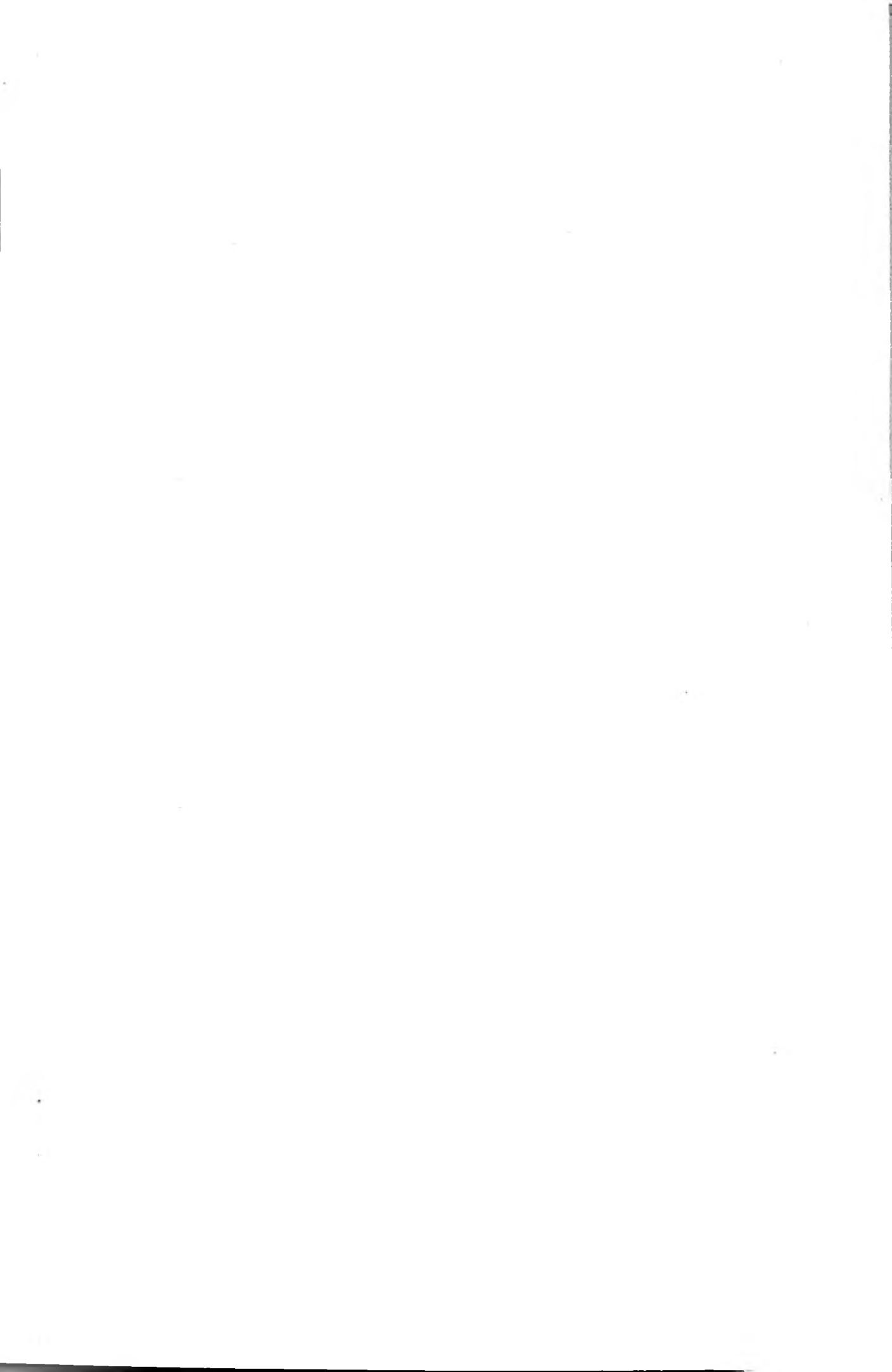

Ghid al istoriei creștinismului

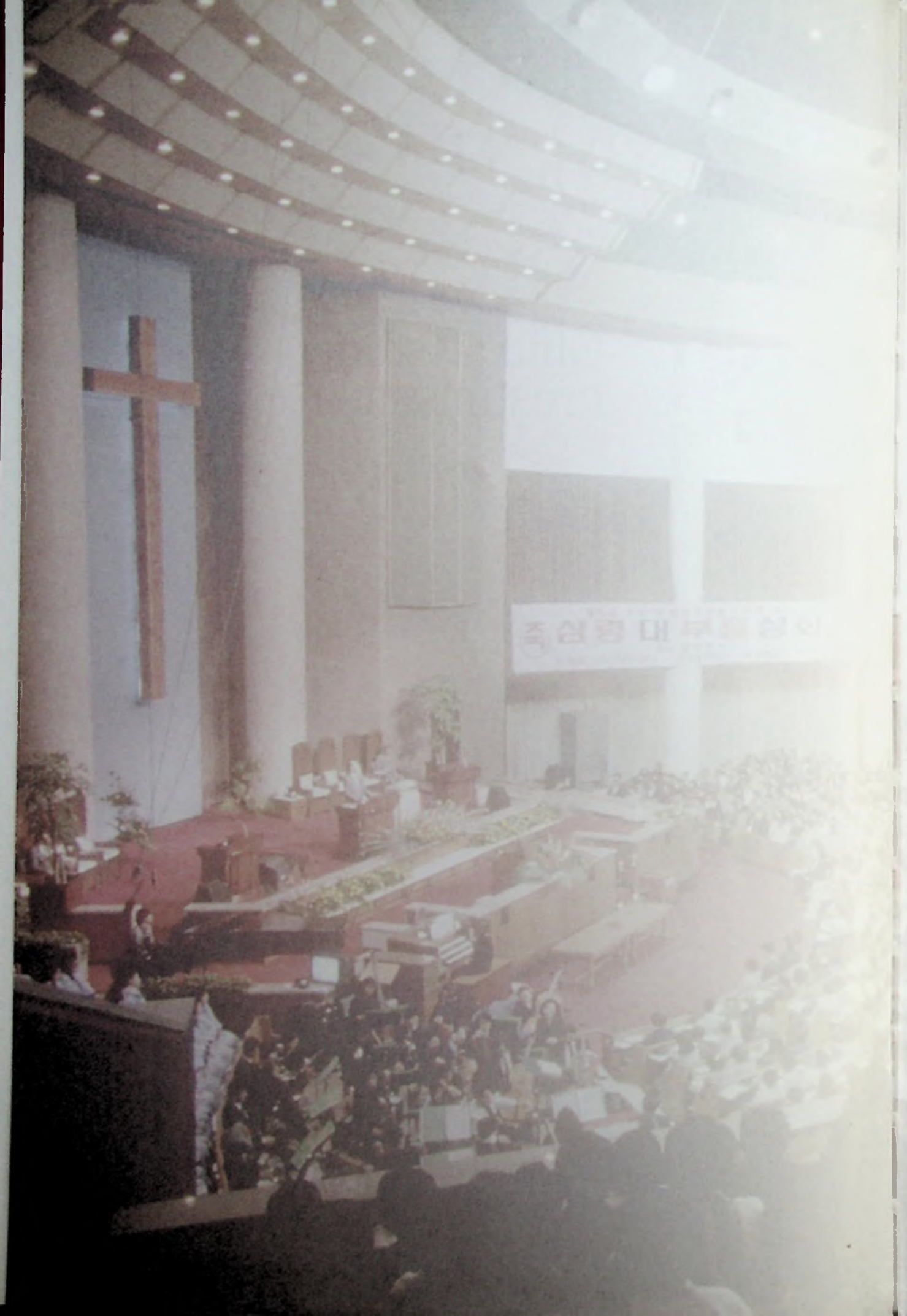

Jonathan Hill

Ghid al istoriei creștinismului

Ghid al istoriei creștinismului

Jonathan Hill

Secțiune dintr-o frescă ilustrând sfinți creștini și teme din Biblie pe zidurile bisericii mănăstirii Sucevița, județul Suceava.

Text copyright © 2007 Lion Hudson
Original edition published in England under the title
New Lion Handbook: the history of Christianity by Lion
Hudson plc, Oxford, England, Copyright © Lion
Hudson plc 2007

Translated into Romanian by permission of Lion
Hudson plc.

Ghid al istoriei creștinismului
Copyright © 2008 Editura Casa Cărții
O. P. 1, C. P. 270
410610 Oradea, România
Tel. / Fax: 0259-469 057; 0359-800 761; 0722-669 566
Email: info@ecasacartii.ro
www.ecasacartii.ro

Citatele biblice sunt luate din Sfânta Scriptură, tradu-
cerea Dumitru Cornilescu.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
Editurii Casa Cărții.

Traducerea și
editarea de specialitate: dr. Alexandru Nădăban
Editarea literară: Fidelia Stroie
Corectura: Floruș Maria și Simona Tămaș
Tehnoredactarea: Adrian Mihocăș (grafică)
Vasile Gabrian (text)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HILL, JONATHAN

Ghid al istoriei creștinismului / Jonathan Hill.

- Oradea : Casa Cărții, 2008.

Bibliogr.

Index.

ISBN 978-973-8998-36-0

28(100)(091)

CONSILIERI EDITORIALI:

Michelle Brown

Profesor de studii ale manuscriselor
medievale la Școala de Studii Avansate a
Universității din Londra și fost custode al
manuscriselor medievale și ornamentale la
Biblioteca Britanică, Marea Britanie

Mark Noll

Profesor de gândire creștină, Colegiul
Wheaton, SUA

Michael Nai Chiu Poon

Director al Centrului de Studiu al
Creștinismului în Asia, Colegiul Teologic
Trinity, Singapore

Lamin Sanneh

Profesor de misiuni și de creștinism mondial,
Universitatea Yale, SUA

Graham Tomlin

Directorul Centrului Teologic Sf. Pavel, Holy
Trinity Brompton, Londra, Marea Britanie

Tipărit în Singapore.

CUPRINS

LINIA ISTORIEI CREȘTINISMULUI	10	Cultura elenistică	57
INTRODUCERE	12	FILOSOFIA ELENISTICĂ	57
1. ÎNCEPUTURILE CREȘTINISMULUI.....	14	RELIGIA ELENISTICĂ.....	59
Cadrul.....	14	ALTE RELIGII DIN IMPERIU	60
IMPERIUL ROMAN.....	14	Elenizarea creștinismului	60
PALESTINA.....	16	DECLINUL CREȘTINISMULUI EBRAIC	61
IUDAISMUL.....	16	INSTITUȚII ȘI RITURI	62
→ Primii creștini	20	TEOLOGIA ELENISTICĂ	62
Isus (<i>Peter Walker</i>).....	20	→ Erezie, ortodoxie și nașterea teologiei	63
ÎNVIEREA	22	NOUA PROFEȚIE	63
ZIUA CINCIZECIMII	23	EBIONISMUL	64
Comunitatea creștină.....	24	GNOSTICISMUL	64
NEÎNȚELEGERI ȘI PARTIDE	25	→ FONDAREA ORTODOXIEI	65
O teologie a misiunii: Pavel (<i>Jonathan Hill</i>).....	26	O filosofie creștină: Origene (<i>John McGuckin</i>)	67
SCRIERILE CREȘTINE	28	ROLUL SCRIPTURII	68
Credința creștinilor	29	3. ROMA CREȘTINĂ	72
TRĂIND ULTIMELE ZILE	29	Convertirea lui Constantin.....	72
CREDINȚA ÎN CRISTOS	30	CREȘTINII ÎNTR-UN IMPERIU CREȘTIN.....	74
„NOUL ISRAEL”	32	Conflictul arian.....	80
Viața în biserică	33	ARIE	80
RITURILE CREȘTINE	33	CONCILIUL DE LA NICEEA	80
CONDUCÂND COMUNITATEA	34	ADÂNCIREA CRIZEI	81
→ Răspândirea creștinismului	37	Atanasie, Ilarie și Grigore de Nazianz (<i>Andrew Louth</i>).....	82
→ Biserica și sinagoga	37	REZOLVAREA CRIZEI	85
CREȘTINISMUL ÎN IMPERIU	39	Monahii.....	86
DINCOLO DE IMPERIU	42	ANTONIE DIN EGIPT	86
2. BISERICA TÂNĂRĂ	44	PĂRINȚII DEȘERTULUI	87
Imperiul Roman.....	44	IDEALUL MONASTIC	88
CREȘTINISMUL ÎN IMPERIU	45	Noi dispute.....	89
MODALITATEA DE A DEVENI CREȘTIN.....	46	JOVINIANISMUL	89
CONDUCÂND COMUNITATEA	47	PELAGIANISMUL	89
VIAȚA CREȘTINĂ.....	50	Augustin (<i>Andrew Knowles</i>).....	90
Ignatie al Antiohiei (<i>Thomas Weinandy</i>).....	51	SCHISMA	91
CATACOMBELE	52	Imperiul se fărâmițează	93
Problema creștină	54	Chiril al Alexandriei (<i>Thomas Weinandy</i>)	97
		Controversa cristologică	98

4. AFRICA, ORIENTUL APROPIAT ȘI MISIUNILE DIN EST.....

100

Mișcarea monofizită și Imperiul Bizantin.....100

Dionisie Pseudo-Areopagitul (*Paul Rorem*) 103

MONOFIZITI ȘI RĂZBOAIELE DIN ORIENTUL MIJLOCIU 103

Monofizitismul în afara imperiului.....105

BISERICA ARMEANĂ 105

ETHIOPIA 105

REGATELE NUBIENE 107

Biserica din Răsărit.....109

O BISERICĂ NESTORIANĂ?.....110

Spiritualitatea răsăriteană, de la Efrem Sirul, la
Isaac din Ninive (*John Healey*).....112

Misiunile din Răsărit.....113

ASIA CENTRALĂ 113

BISERICA PRIMARĂ CHINEZĂ 113

MONGOLII ȘI DINASTIA YUAN.....114

BISERICA DIN MALABAR.....116

NESTORIENII DIN INDONEZIA.....118

Apariția islamului.....118

BISERICA ȘI RĂSĂRITUL SUB ISLAM.....120

NUBIA ÎN PERIOADA ISLAMULUI 122

Ethiopia în era islamului.....124

NOI DINASTII, NOI RĂZBOAIE.....125

CONTROVERSA SABATULUI 128

5. IMPERIUL BIZANTIN.....

130

Bizanțul și Biserica ortodoxă.....130

IMPĂRAȚII, BISERICA ȘI RAIUL PE PĂMÂNT.....130

MĂNĂSTIRILE 135

Cristos pe pământ și Cristos în pictură:
controversele.....138

CELE TREI CAPITOLE.....138

MONOTELISMUL 138

DE LA MONOTELISM LA ICONOCLASM.....140

ISAUROI 140

FEMEIA ÎMPĂRAT ȘI AL DOILEA CONCILIU DE LA NICEEA 142

FAZA FINALĂ 144

Alte națiuni, alte biserici.....144

ROMA 144

Filioque (*Thomas Graumann*) 145

AVARII, SLAVII, BULGARII ȘI MAGHIARII 146

MISIUNILE ÎN EUROPA DE EST.....147

Un imperiu în declin.....149

NOI EREZII 150

NOI INAMICI, NOI ÎNFRÂNGERI.....151

ULTIMELE ZILE.....154

Grigorie Palamas (*Constantine Scouteris*) 156

6. O NOUĂ EUROPĂ.....

158

Europa de după imperiu.....158

ITALIA SUB OSTROGOȚI.....160

SPANIA SUB VIZIGOȚI 161

FRANCI 162

Creștinismul celtic.....163

CONVERTIREA IRLANDEI.....163

O BISERICĂ MONASTICĂ 164

Dezvoltarea mănăstirilor (*Thomas O'Loughlin*) 165

MISIUNILE CELTICE 166

Ridicarea papalității.....167

EPISCOPII ROMEI IMPERIALE.....167

PAPALITATEA ȘI BARBARI 168

MISIUNEA ȘI RĂSPÂNDIREA PUTERII PAPALE 170

Biserica în Anglia (*Stephen Platten*) 170Creștinismul și religiile păgâne (*Lesley Abrams*).....172

Creștinismul imperfect: Evul Mediu.....173

AL-ANDALUZIA ȘI MOZARABII 173

CAROLINGIENII.....174

EPOCA LUI CAROL CEL MARE 175

RENAȘTEREA CAROLINGIANĂ 176

Tradiție și inovație în teologia secolului IX (*Elina Screen*) 177

UNGARIA: GRANIȚA DE EST 178

VIKINGII 178

7. EVUL MEDIU SUPERIOR.....

182

Europa medievală.....182

APARIȚIA NAȚIUNILOR.....182

SISTEMUL FEUDAL 182

FEUDALISMUL ȘI BISERICA 183

Spiritualitatea, Reforma și papa.....184

MIȘCAREA CLUNIACĂ.....184

CORUPȚIE ȘI REFORMĂ.....185

Viața religioasă în Evul Mediu (*Justin Clegg*) 187

CARTUZIENII ȘI CISTERCIENII 189

INNOCENȚIU AL III-LEA ȘI

CEL DE-AL PATRULEA CONCILIU LATERAN 192

MENDICANII 193

Francesco și Clara (*Michael Robson*).....194

Lumea credinței și a rațiunii.....195

SCOLASTICISMUL TIMPURIU.....195

DEZVOLTAREA SCOLASTICISMULUI 196

ÎNFLORIREA SCOLASTICISMULUI.....199

Toma d'Aquino (*Richard Cross*).....199

ZIDIRI ȘI FRUMUȘEȚI 203

Creștinătatea și vecinii ei.....	205	REFORMA RADICALĂ	255
RELAȚIILE CU BISERICA BIZANTINĂ	205	BISERICA ANGLIEI	256
CRUCIADELE	206	Reacția catolică	258
CRUCIADELE ȘI EUROPA	208	CONCILIUL DE LA TRENT	259
EREZIE ȘI ORTODOXIE	211	O nouă spiritualitate: misticii carmeliți (<i>Edward Howells</i>)	260
VALDENSI	211	IEZUIȚII	262
Inchiziția (<i>Edward Peters</i>)	212	Reforma târzie	264
CATARI	213	JEAN CALVIN ȘI TRADIȚIA REFORMATĂ	264
Declinul Evului Mediu.....	215	Roma protestantă (<i>Carl Trueman</i>)	265
CAPTIVITATEA DE LA AVIGNON ȘI MAREA SCHISMĂ	215	EUROPA DIVIZATĂ	268
CRITICI ȘI REFORMATORI	217	BAPTIȘȚII ȘI QUAKERII	269
8. RUSIA: MOȘTENITOAREA BIZANȚULUI	220	RĂZBOAIELE RELIGIOASE	270
Convertirea rușilor	220	Vânătoarea vrăjitoarelor (<i>Allison Coudert</i>)	271
VLADIMIR ȘI LEGĂTURILE SALE CU BIZANȚUL	220	10. EPOCA MARILOR DESCOPERIRI	274
ÎNTĂRIREA CREȘTINISMULUI	221	Africa	275
A treia Romă	222	PORTUGALIA: „PIPER ȘI SUFLETE”	275
BISERICA SUB TĂTARI	222	COLONIȘTI ȘI MISIONARI	277
Încreștinarea rușilor (<i>Paul Steeves</i>)	223	CONGO ȘI COMERȚUL CU SCLAVI	278
AMENINȚAREA DIN VEST	224	MISIUNILE CAPUCINILOR	280
RIDICAREA MOSCOVEI	226	ANGOLA	281
ARTĂ, ARHITECTURĂ ȘI CULTURĂ CREȘTINE	229	ETHIOPIA ȘI EXPERIMENTUL RECATOLICIZĂRII	281
IVAN „CEL GROAZNIC”	229	PROTESTANTISMUL OLANDEZ ȘI CEL AFRICAN	283
Ivan al IV-lea, Conciliul celor o sută de capitole și o nouă Biserică de stat (<i>Paul Steeves</i>)	230	America de Sud	283
Monasticism și spiritualitate	231	COLONIILE ȘI SCLAVII	286
MĂNĂSTIRILE RUSEȘTI	231	MISIONARI	288
MISTICISMUL RUS	236	VASCO DE QUIROGA, IEZUIȚII ȘI VISUL UTOPIC	288
SFINȚII NEBUNI	237	CATOLICISMUL INDIGEN	291
Începutul Rusiei moderne.....	237	America de Nord	292
VREMURILE ÎNTUNECATE	238	UN STAT SUPRACATOLIC: NOUA FRANȚĂ	293
MARELE SUVERAN	238	Părinții puritani ai Bisericii: o nouă teocrație? (<i>Jeremy Bangs</i>)	294
SECTE ȘI SCHISMATICI	238	COLONIILE BRITANICE	295
9. REFORMA	240	MISIUNILE DIN INDIA	296
+ Renașterea	240	Orientul îndepărtat	300
ECONOMIE NOUĂ, SOCIETATE NOUĂ	240	MISIUNILE DIN JAPONIA	300
ÎNAPOI LA LUCRURILE DE BAZĂ	240	MATTEO RICCI ÎN CHINA	302
MISTICISM ȘI ȘTIINȚĂ	241	NOI MISIUNI	304
Umanism și cultul „textului” (<i>Kenneth Austin</i>)	242	PERSECUȚIE ȘI INTERZICERE	305
ÎNTĂRZIERI	244	CONTROVERSA RITURILOR	309
Condamnarea lui Galileo (<i>David Lindberg</i>)	244	INDONEZIA	310
PALITATEA RENAȘTERII	247	FILIPINE	311
+ Reforma timpurie	249	11. RAȚIUNE ȘI TREZIRE	312
MARTIN LUTHER ȘI CELE 95 DE TEZE	249	+ Apariția modernității	312
NOILE BISERICI	252	✓ Credință și rațiune	314
REFORMA ELVEȚIANĂ	254	GÂNDIREA CARTEZIANĂ	314
		✓ RAȚIONALISMUL	315

SOCINIANISMUL ȘI UNITARIANISMUL	316
DEISMUL	317
Iluminismul în America de Nord	319
Iluminismul în Rusia	321
UCRAINA ȘI RUSIA	321
NIKON ȘI VECHII CREDINCIOȘI	322
Ecaterina „cea Mare” și reîncreștinarea Rusiei (Paul Steeves)	322
PETRU „CEL MARE”	324
Rădăcinile trezirii	324
SPIRITUALITATEA CATOLICĂ	325
PIETISMUL	325
MORAVIENII	327
Marea Trezire	328
INSULELE CARAIBE	333
Trezirile britanice	335
John Wesley și metodistii (David Hempton)	336
DE LA TREZIRE LA EVANGHELISM	338
12. VESTUL DUPĂ ILUMINISM	340
Noi războaie, o nouă Europă	340
IACOBINII	340
NAPOLEON BONAPARTE ȘI PIUS AL VII-LEA	340
O NOUĂ EUROPĂ ȘI O NOUĂ PAPALITATE	342
Destin manifest și noi treziri	342
A DOUA MARE TREZIRE	343
NOI PREDICI, NOI SECTE	344
Biserica lui Isus Cristos a sfinților din zilele pe urmă (Douglas Davies)	345
MISIUNE PENTRU SCLAVI	346
Provocarea socială	347
ABOLIREA SCLAVIEI	347
REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ ȘI NOILE CONDIȚII SOCIALE	349
EVANGHELICII	350
ACTIVISMUL SOCIAL	351
FILANTROPIA INDUSTRIALĂ	353
Romantismul	354
Hegel și dialectica (Samuel Powell)	354
TEOLOGIA ROMANTICĂ	355
Criza credinței	356
Darwinismul (Jon Roberts)	357
Creștinismul liberal	358
CRITICILE	359
TEOLOGIA LIBERALĂ	361
EVANGHELIA SOCIALĂ	362
Pregătirea pentru dezastru	363

REAȚIA CATOLICĂ	364
REAȚIA PROTESTANTĂ	365
Mișcarea de la Oxford (Peter Nockles)	366
„Lupta pentru cultură”	367
ȘTIINȚĂ CONTRA RELIGIE	367
ANTICLERICALISMUL DIN EUROPA	368
Trezirea în Rusia	370
STAREȚII	370
Spiritualitatea în literatură: marii romancieri ruși (Malcolm Jones)	372
ORTODOXIA O IA SPRE EST	373

13. EPOCA COLONIALISMULUI

Lumi noi, provocări noi	374
Goana după Africa	376
PRIMII PROTESTANȚI AFRICANI	376
SIERRA LEONE: UN EXPERIMENT AL LIBERTĂȚII AFRICANE	378
SAMUEL CROWTHER ȘI MISIUNILE DIN NIGERIA	379
FETIȘISM ȘI SINCRETISM	380
REÎNNOIREA MISIUNILOR EUROPENE	381
AFRICA CENTRALĂ	382
AFRICA DE SUD	383
ASCENDENȚA AFRICII: ETHIOPIA ÎN SECOLUL XIX	386
A doua „Lume Nouă”	390
MĂRILE SUDULUI	390
AUSTRALIA	392
NOUA ZEELANDĂ	393
INDIA	394
MISIUNILE TAMILI	395
COMPANIA INDIEI DE EST ȘI PROGRESUL ANGLICANISMULUI	397
MISIUNILE BAPTISTE	400
ROMANO-CATOLICII ȘI ROMANO-SIRIENII	401
BISERICA MALANKARA	402
Asia de Est	404
CHINA	404
Hong Xiuquan și închinătorii înaintea lui Dumnezeu (Thomas Reilly)	405
JAPONIA	407
INDONEZIA	409

14. EUROPA MODERNĂ

Schimbarea Europei de Est	410
IMPERIUL OTOMAN ȘI BALCANII	410
REVOLUȚIILE COMUNISTE	412
Ortodoxia sub comunism (Philip Walters)	414
SFÂRȘITUL EREI COMUNISTE	416
EUROPA DE EST DUPĂ COMUNISM	419

De la modernism la postmodernism:

Europa de Vest.....	421
PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI ÎNCETAREA MODERNITĂȚII.....	421
EPOCA DICTATORILOR.....	424
Teologia dialectică (<i>Timothy Bradshaw</i>).....	425
DUPĂ HOLOCAUST.....	428
PERIOADA 1960-1970 ȘI O EUROPĂ POSTCREȘTINĂ.....	431
MIȘCĂRILE RADICALE.....	433
Mișcarea ecumenică (<i>Charles Hill</i>).....	435
OASE ȘI CONCILII: UN ROMANO-CATOLICISM REÎNSUFLEȚIT.....	437
O NOUĂ AGENDĂ SOCIALĂ.....	438

15. AMERICA MODERNĂ ȘI OCEANIA.....440

Unitate din diversitate.....	440
BISERICILE CANADIENE.....	440
PROTESTANȚII ȘI CATOLICII DIN SUA.....	442
VECHEA RELIGIE: RĂZBOIUL CIVIL AMERICAN.....	442
Moștenirea trezirilor.....	444
PREDICATORI, TREZIRI ȘI NOUL EVANGHELISM.....	444
STUDENȚI ȘI MESE GRATUITE:	
EVAGHELICII DIN LUMEA LARGĂ.....	447
Noi mișcări, noi controverse.....	450
EXPERIENȚA AFRO-AMERICANĂ.....	451
PENTECOSTALISMUL.....	452
Creștinismul și egalitatea: Martin Luther King, Jr. (<i>Ira Zepp</i>).....	453
CONSERVATORI ȘI LIBERALI.....	455
„DREPTATEA RELIGIOASĂ”.....	458
BISERICA CATOLICĂ AMERICANĂ ȘI ABUZUL SEXUAL.....	459
Experiența latino-americană.....	460
„MEXICUL ROȘU”.....	460
REÎNNOIREA CATOLICISMULUI LATIN.....	462
SOCIALISM ȘI ELIBERARE.....	463
PROTESTANTISMUL.....	465
Pacificul.....	466
ANTIPOZII.....	466
BISERICILE PACIFICULUI.....	468

16. ASIA MODERNĂ.....470

India.....	470
CREȘTINISMUL HINDUS ȘI MIȘCAREA NAȚIONALISTĂ.....	471
BISERICA MALANKARA ÎNAINTE DE	
INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ.....	472
BISERICILE DUPĂ INDEPENDENȚĂ.....	473
ASHRAMURI CREȘTINE.....	475
China.....	476
NOI PROVOCĂRI.....	476
ÎN CĂUTAREA CREȘTINISMULUI INDIGEN.....	478
ORTODOXIA RUSĂ DIN CHINA.....	480

MANIFESTUL CREȘTIN ȘI MIȘCAREA PATRIOTICĂ

A TRIPLEI INDEPENDENȚE.....	481
CATOLICISMUL SUB COMUNISM.....	483
REVOLUȚIA CULTURALĂ.....	485
DUPĂ REVOLUȚIE.....	486
Kakure Kirishitan (<i>Mark Williams</i>).....	487

Japonia.....	487
DECRETUL IMPERIAL CU PRIVIRE LA EDUCAȚIE.....	488
BISERICA UNITĂ A LUI CRISTOS.....	488
MIȘCAREA NON-BISERICĂ.....	489
BISERICA INIMII LUI CRISTOS.....	491
PENTECOSTALISMUL JAPONEZ.....	492
CALEA.....	493
CREȘTINISMUL ÎN SOCIETATEA JAPONEZĂ.....	493

Coreea.....	494
ÎNCEPUTURILE.....	494
PERSECUȚIILE.....	494
DESIDERAREA COREEI.....	495
DE LA OCUPAȚIA JAPONEZĂ LA NAȚIUNEA DIVIZATĂ.....	496
REÎNTINERIREA.....	497
Asia de Sud-Est.....	498
FILIPINE.....	501
INDONEZIA.....	504

17. AFRICA MODERNĂ.....506

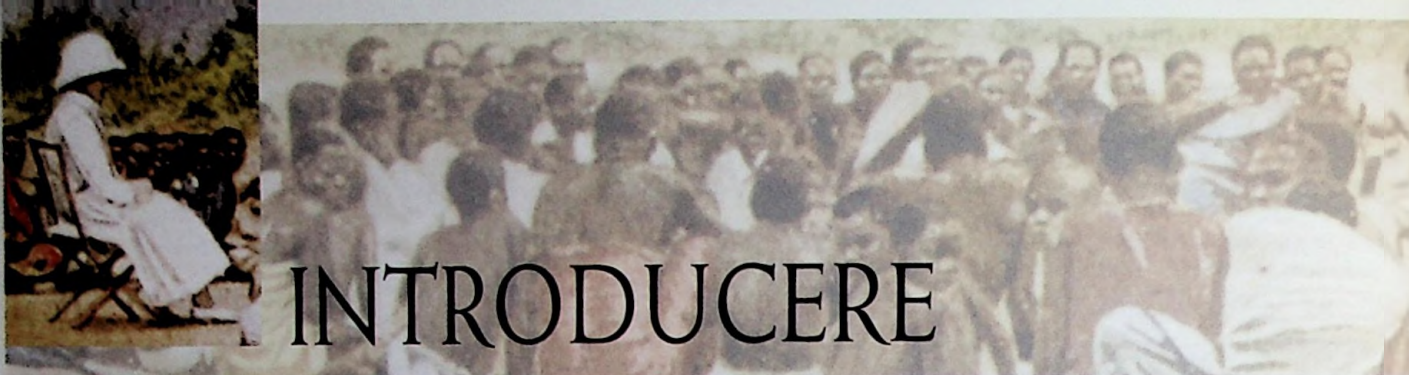
Sfârșitul perioadei coloniale.....	506
COLONIALISM, RĂZBOI ȘI AUTONOMIE.....	506
DESCHIZÂND CALEA: CATOLICISMUL DIN AFRICA DE EST.....	507
AFRICA CENTRALĂ: NOI MISIUNI, NOI CREȘTERI.....	508
CREȘTERE ȘI CONFLICT ÎN AFRICA DE VEST.....	510
NOI PROFETI, NOI MIȘCĂRI.....	514
Africa independentă.....	516
AFRICA DE SUD.....	517
John Mbiti și dezvoltarea teologiei africane (<i>Ogbu Kalu</i>).....	518
SPIRITUL ȘI LEGEA:	
PENTECOSTALISMUL ȘI BISERICA ÎNȚIATĂ DE AFRICANI.....	521
Muzica bisericească africană (<i>Patrick Chukwudezie Chibuko</i>).....	524
VECHILE BISERICI AFRICANE.....	526
Glosar.....	532
Colaboratori.....	538
Bibliografie.....	539
Index.....	546
Credite pentru imagini.....	559

- cca 30 Execuția lui Isus din Nazaret
- cca 49 Conciliul de la Ierusalim stabilește că nu trebuie să devii mai întâi iudeu pentru a fi creștin
- cca 50–cca 64 Pavel scrie epistolele către diferite biserici
- cca 64 Primele persecuții ale creștinilor din timpul lui Nero. Moartea lui Petru, moartea lui Pavel și moartea lui Iacov, zis Iust.
- cca 66–cca 95 Datarea probabilă a celor patru Evanghelii.
- 70 Distrugerea Templului din Ierusalim
- cca 90 Conciliul de la Iamnia marchează separarea dintre creștinism și iudaism.
- cca 95 Persecuția din timpul lui Domițian.
- cca 107 Ignatie al Antiohiei scrie celor șapte biserici.
- cca 180 Irineu din Lyon scrie *Despre așa-zisa gnoză*.
- cca 190 Osrhoene devine oficial primul stat creștin.
- cca 230 Origen din Alexandria scrie *Despre primele principii*.
- 250 Persecuția din timpul lui Decius.
- 303–311 Persecuția din timpul lui Dioclețian și Galeriu.
- cca 310–370 Persecuția în Persia din timpul lui Șapur al II-lea.
- 313 Edictul de la Milano legalizează creștinismul.
- 325 Conciliul de la Niceea condamnă arianismul.
- 330 Fondarea Constantinopolului, capitala creștină a Imperiului Roman.
- cca 330 Pachomius scrie prima Regulă pentru o mănăstire creștină.
- 381 Conciliul de la Constantinopol condamnă din nou arianismul.
- 380–390 Împăratul Teodosie proclamă creștinismul ca religia oficială a Romei.
- 393 Conciliu de la Hippo stabilește canonul Bibliei.
- 417 Papa Innocențiu I îl condamnă pe Pelagie.
- cca 426 Augustin de Hippo termină *Cetatea lui Dumnezeu*.
- 431 Conciliul de la Efes îl condamnă pe Nestorie.
- cca 433 Patrick debarcă în Irlanda și îl convertește pe regele Laoghaire.
- 451 Conciliul de la Calcedon îl condamnă pe Eutih.
- 484 Sinodul roman îl excomunică pe Accacius al Constantinopolului din cauza *Henotikonului*, marcând prima despărțire oficială dintre cele două Biserici.
- cca 500 Pseudo-Dionisie scrie *Teologia mistică*.
- cca 530 Benedict de Nursia își scrie Regulă.
- 537 Dedicarea noii catedrale Sf. Sofia, Constantinopol.
- 553 Al doilea conciliu de la Constantinopol condamnă „Treie capitole”.
- 590 Grigore cel Mare devine papă.
- 627 Împăratul Heracliu cucerește Ctesifonul și readuce „Slănta Cruce” la Ierusalim.
- 630–640 Persia, Egipt, Armenia și Levant cucerite de musulmani.
- 652 Makura creștină și Egiptul musulman încheie tratatul *baqi*.
- 664 Sinodul de la Whitby decretează că în Anglia se vor folosi riturile romane nu cele celice.
- 680 Al Treilea Conciliu de la Constantinopol condamnă monotelismul.
- 725 Împăratul Leon al III-lea începe să ia măsuri împotriva icoanelor.

- cca 780 Stela de la Xian descrie statutul Bisericii chinezești.
- 787 Al Doilea Conciliu de la Calcedon autorizează folosirea icoanelor.
- cca 800 Este produs *Evangheliarul de la Kelts* în Irlanda.
- 843 „Restaurarea ortodoxiei” în Bizanț confirmă legitimitatea icoanelor.
- 845 Împăratul Wu-tsang închide mănăstirile chinezești.
- 858 Papa Nicolae I îl condamnă pe Fotie al Constantinopolului, marcând a doua despărțire oficială dintre cele două Biserici.
- 864 Botezul hanului Boris al Bulgariei.
- 878 Vikingii din Anglia sunt forțați să se convertească la creștinism prin tratatul de la Wedmore.
- 910 Fondarea Ordinului de la Cluny.
- 966 Este botezat principele Mieszko I al Poloniei.
- 988 Este botezat cneazul Vladimir al Rusiei.
- 1051 Lavra din Kiev-Pechersk este fondată la Kiev.
- 1054 „Marea Schismă” dintre Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă.
- 1075 Papa Grigore al VII-lea dă *Decretele papale*.
- 1084 Fondarea Ordinului cartuzian.
- 1095 Papa Urban al II-lea predică Prima Cruciadă.
- 1098 Fondarea Ordinului cistercian.
- 1099 Cruciatați cuceresc Ierusalimul.
- 1128 Fondarea Ordinului cavalerilor templieri.
- 1145 Papa Eugeniu al III-lea predică a Doua Cruciadă.
- 1180 Papa Alexandru al III-lea îi condamnă pe valdensi.
- 1187 Saladin recucereste Ierusalimul.
- 1198 Innocențiu al III-lea devine papă.
- 1204 A Patra Cruciadă cucerește Constantinopolul și fondează un patriarhat latin.
- 1210 Francesco d'Assisi fondează Ordinul franciscan.
- 1215 Al Patrulea Conciliu Lateran definește credințele și practicile catolice, inclusiv transubstanțierea.
- 1216 Dominic de Gusmán fondează Ordinul dominican.
- 1242 Citadela Montsegur a catarilor este distrusă.
- 1242 Aleksandru Nevsky înfrânge Ordinul cavalerilor teutoni în bătălia de la lacul Peipus și menține Rusia ortodoxă.
- 1261 Bizantinii recuceresc Constantinopolul.
- 1273 Toma de Aquino lasă *Summa theologiae* neterminată.
- cca 1280 Editarea lucrării *Kebre Negast* în Etiopia.
- 1305 Papa Clement al V-lea mută tronul papal la Avignon.
- 1314 Interzicerea Ordinului cavalerilor templieri.
- 1330–1340 Amda Siyon al Etiopiei cucerește Ifat impunând creștinismul.
- 1338 Grigorie Palamas scrie *Triadele în apărarea sfinților isihăști*.
- 1368 Căderea dinastiei Yuan pune capăt Bisericii chinezești.
- 1377 Papa Grigore al XI-lea îl condamnă pe John Wycliffe.
- 1380–1390 Persecuțiile din timpul lui Tamerlan aproape că distrug Biserica Răsăritului.
- 1387 Începe „Marea Schismă” în Apus între Avignon și Roma.
- 1414 Conciliul de la Constanța rezolvă „Marea Schismă”, readuce tronul papal la Roma și îl condamnă pe Jan Hus.
- 1438 Conciliul de la Basle (apoi la Ferrara, Florența și Roma) produce o scurtă reunire a Bisericii Romano-Catolice cu Biserica Ortodoxă.
- 1453 Cucerirea Constantinopolului de către otomani.
- 1474 Marsilio Ficino scrie *Teologia platonice*.
- 1483 la ființă Inchiziția spaniolă.

- 1491 Este botezat Nzinga Nkuvu (João), regele Congoului.
- 1498 Portughezii stabilesc contacte cu creștinii indieni.
- 1509–1543 Mvemba Nzinga (Afonso) pune bazele creștinismului în întregul Congo.
- 1513 *Requirement* – impuls tuturor conchistadorilor din Americi în care li se cerea să ofere băștinășilor o explicație inteligibilă a creștinismului.
- 1517 Martin Luther afișează pe ușa bisericii din Wittenberg cele 95 de teze.
- 1520 Portughezii stabilesc contacte în Etiopia.
- 1521 Dieta de la Worms îl condamnă pe Luther.
- 1534 Henric al VIII-lea devine capul Bisericii Angliei prin Actul Supremației.
- 1537 Papa Paul al III-lea condamnă înrobirea băștinășilor americani.
- 1540 Ignatie de Loyola fondează Societatea lui Isus.
- 1542 François Xavier sosește în India și începe să predice.
- 1545–1563 Ca reacție la protestantism Conciliul de la Trent reafirmă doctrina catolică.
- 1549 François Xavier sosește în Japonia și începe să predice.
- 1552 Thomas Cranmer publică a doua ediție a *Cărții de rugăciuni*.
- 1553 Iezuiții deschid o misiune la Luanda, Angola.
- 1559 Jean Calvin publică ediția definitivă a *Învățăturii religiei creștine*.
- 1561 La Moscova se termină construcția Catedralei Mijlocirii Fecioarei de pe Moat (cunoscută drept Catedrala Sf. Vasile).
- 1565 Misionari augustinieni sosesc în Filipine.
- 1569 Ucraina este cedată Poloniei și este catolicizată.
- 1571 Cele „30 de articole” devin doctrina Bisericii Anglicane.
- 1577 Tereza de Avila publică *Castelul interior*.
- 1583 Matteo Ricci ajunge în China.
- 1596 Înființarea ritului grec al Bisericii Catolice Ucrainiene.
- 1596 Începutul persecuției creștinilor în Japonia.
- 1598 Regele Henric al IV-lea al Franței dă Edictul de la Nantes, acordând libertate de închinare hughenotilor.
- 1599 Sinodul de la Diamper încearcă să îi catolicizeze pe creștinii malabari din India.
- 1603 Matteo Ricci publică *Adevărata doctrină a Domnului cerurilor*.
- 1609 Iezuiții preiau controlul în Paraguay și deschid prima dintre cele „30 de misiuni”.
- 1611 O echipă de învâțați numită de regele Iacob I al Angliei produce Versiunea Autorizată a Bibliei în engleză.
- 1615 Noua bazilică San Pietro este terminată la Roma.
- 1618 Sinodul de la Dort condamnă arminianismul și definește calvinismul ortodox.
- 1619 Fiodor Filaret este înscăunat ca Filaret, patriarh al Moscovei.
- 1620 „Părinții pelerini” debarcă la Plymouth Rock, punând bazele unei societăți puritane.
- 1622 Papa Grigore al XV-lea creează Congregația pentru Propagarea credinței.
- 1633 Împăratul Fasilidas îi alungă pe iezuiți și pe ceilalți misionari catolici.
- 1639 Japonia își închide granițele față de Vest, creștinismul fiind scos în afara legii.
- 1645 Papa Innocențiu al X-lea interzice riturile chinezești.
- 1649–1660 Anglia devine republică (Commonwealth), puritanismul dominând Biserica.
- 1652 Nikon devine patriarh al Moscovei, începându-și controversatele reforme.

- 1667 Ucraina este împărțită între Polonia și Rusia, iluminismul catolic ajungând în Rusia.
- 1672 Mii de hughenoti sunt uciși în masacrul din ziua Sf. Bartolomeu în Franța.
- 1673 Legea testului din Anglia interzice accesul neanglicanilor în posturile guvernamentale.
- 1674 Ierarhia catolică instalează oficial în Noua Franța.
- 1682 Clerul francez dă Declarația galicanismului.
- 1685 Regele Ludovic al XIV-lea revocă Edictul de la Nantes.
- 1688 Regele Iacob al II-lea al Angliei este detronat (și din cauza sprijinului crescând acordat romano-catolicismului).
- 1721 Țarul Petru cel Mare al Rusiei înlocuiește patriarhatul Moscovei cu sfântul sinod.
- 1724 Împăratul Yongzeng al Chinei interzice creștinismul.
- 1728 William Law publică *O chemare serioasă la o viață devotată și sfântă*.
- 1730 Matthew Tindal publică *Creștinismul tot atât de vechi ca și creația*.
- 1739 John Wesley se desparte de moravienii din Britania și fondează Biserica metodistă.
- 1740 George Whitefield sosește în America și predică trezirea.
- 1742 Papa Benedict al XIV-lea confirmă interzicerea riturilor chinezești.
- 1750 Iezuiții sunt alungați din Paraguay.
- 1754 Misionarii metodști ajung în Antigua și încep pentru prima dată să le predice sistematic sclavilor indieni din Vest.
- 1755 Cutremurul de la Lisabona face ca bunătatea lui Dumnezeu să fie contestată.
- 1764 Voltaire publică *Dicționarul filosofic*.
- 1773 Papa Clement al XIV-lea suprimă Ordinul iezuit.
- 1774–1777 Gotthold Lessing publică fragmente din scrierile lui Hermann Reimarus aruncând dubii asupra autenticității Noului Testament.
- 1786 Virginia amendează legea lui Thomas Jefferson, garantând completa libertate religioasă.
- 1790–1800 Persecuții împotriva creștinilor în Coreea.
- 1792 Colonști din America de Nord ajung în Sierra Leone pentru a fonda o nouă colonie.
- 1792–1794 Convenția Națională din Franța încearcă să înlocuiască catolicismul cu deismul.
- 1796 Societatea Misionară din Londra trimite primii misionari în Tahiti.
- 1799 Friedrich Schleiermacher publică *Despre religie: discursuri adresate disprețuitorilor ei culturali*.
- 1799 William Carey sosește la Serampore și începe să predice.
- 1807 Robert Morrison sosește în China și începe să predice.
- 1807 G. W. F. Hegel publică *Fenomenologia spiritului*.
- 1809 Napoleon invadează statul papal, papa Pius al VII-lea pleacă în exil.
- 1814 Papa Pius al VII-lea restaurează Ordinul iezuit.
- 1819 Pomare al II-lea, regele din Tahiti, este botezat.
- 1820–1830 Migrația Mfecane în Sudul Africii ajută la răspândirea creștinismului spre interior.
- 1821 Robert Moffat sosește în Kuruman înființând o misiune.
- 1830 Friedrich Schleiermacher publică a doua carte, *Credința creștină*.
- 1830 Joseph Smith fondează Biserica lui Cristos a sfinților din zilele de pe urmă.
- 1833–1841 Liderii Mișcării de la Oxford publică *Tratatele vremurilor*.
- 1835 David Strauss publică *Viața lui Isus examinată critic*.
- 1835–1843 Mii de buri pleacă de la Cape Town spre nord, în Marea Emigrare ducând cu ei credința reformată.
- 1836 Sinodul de la Mavelikara respinge amestecul britanicilor în Biserica Malankara.
- 1846 Pius al IX-lea devine papă.
- 1847 Rosendo Salvado înființează mănăstirea din Neou Norcia, Australia, predicându-le aborigenilor.
- 1850–1860 Persecuția împotriva creștinilor din Vietnam ajunge la apogeu.
- 1854 Papa Pius al IX-lea definește doctrina imaculatei concepții a binecuvântatei Fecioare Maria.
- 1858 Keshab Chandra Sen se alătură lui Brahmo Sabha și face eforturi în direcția unei religii universale, combinând învățăturile lui Isus cu cele ale hinduismului.
- 1860 Are loc o dezbatere referitoare la darwinism între Thomas Huxley și Samuel Wilberforce la Oxford.
- 1864 Samuel Crowther devine primul episcop anglican de culoare.
- 1865 Bernard Petitjean redescoperă *Kakure Kirishitan* în Japonia.
- 1870 Primul conciliu de la Vatican condamnă *Lista erorilor* și afirmă infailibilitatea papei.
- 1871 „Vechii catolici” fondează propria lor biserică, respingând Primul Conciliu de la Vatican.
- 1872 Te Kooti înființează Biserica Ringatu în Noua Zeelandă.
- 1873 Aprobarea „Legilor din mai” declanșează *Kulturkampf* în Germania.
- 1878 Împăratul Yohannes al IV-lea al Etiopiei convoacă Conciliul de la Borumeda pentru a stabili cristologia ortodoxă.
- 1883 Creștinismul legalizat în Coreea.
- 1889 Creștinismul legalizat în Japonia.
- 1899 Conciliul plenar pentru America latină cere reforme în Biserica Romano-Catolică Latină.
- 1900 „Boxerii”ucid mulți străini și creștini în Beijing.
- 1901 Charles Perham anunță manifestările Duhului Sfânt în orele sale de studiere a Bibliei în Kansas, inițiind pentecostalismul.
- 1901 Uchimura Kanzo fondează mișcarea nonbiserică din Japonia.
- 1902 Grigorio Aglipay fondează Biserica Independentă Filipineză.
- 1903 P. L. Le Roux fondează Biserica Apostolică Sionistă, una dintre primele Biserici africane independente.
- 1907 Marea Trezire din Phenian ajută la răspândirea creștinismului atât în Coreea cât și în China.
- 1910 Conferința Misiunii Mondiale din Edinburgh marchează începutul mișcării ecumenice moderne.
- 1910–1915 *Fundamentalele* sunt publicate în Statele Unite, definind doctrinele tipice ale fundamentalismului.
- 1917 Biserica Ortodoxă Rusă restaurează patriarhatul Moscovei.
- 1917 Noua constituție mexicană îngrădește catolicismul.
- 1918 Tahupotiki Wiremu Ratana are o serie de viziuni care duc la fondarea Bisericii Ratana din Noua Zeelandă.
- 1920–1930 Persecuția tot mai accentuată a Bisericii Ortodoxe Ruse.
- 1926 Papa Pius al XI-lea ordonează primii nouă episcopi chinezi autohtoni din perioada modernă.
- 1927–1929 Rebeliunea Cristero din Mexic.
- 1929 Tratatul Lateran acordă independența statului Vatican.
- 1932–1968 Karl Barth publică *Dogmatica Bisericii*.
- 1933 Adolf Hitler acceptă un concordat cu Biserica Catolică și unește bisericile protestante într-o Biserică a Reichului dominată de naști.
- 1934 În opoziție față de politica nazistă, apare Biserica Germană Mărturisitoare.
- 1936 Italienii cuceresc Etiopia și încep să persecute sporadic Biserica Ortodoxă Etiopiană.
- 1936–1937 Mulți preoți ortodocși ruși mor în „marea epurare” a lui Iosif Stalin.
- 1937 Începe persecuția împotriva preoților catolici în Germania.
- 1937 Papa Pius al XI-lea condamnă atât comunismul cât și nazismul.
- 1939 Congregația pentru Propagarea credinței decretează că riturile chinezești sunt compatibile cu catolicismul.
- 1941 Este formată Biserica Unită a lui Cristos, singura organizație protestantă recunoscută oficial din Japonia.
- 1943 Iosif Stalin legalizează Biserica Ortodoxă Rusă.
- 1945–1947 Guverne comuniste sunt instalate în cele mai multe dintre țările europene. Acestea încep persecuția bisericilor.
- 1948 Instaurarea unui guvern comunist în Coreea de Nord duce la luarea de măsuri împotriva creștinismului.
- 1950 Papa Pius al XII-lea definește doctrina înălțării fizice la cer a binecuvântatei Fecioare Maria.
- 1950 Apare Manifestul creștin chinez, ducând la fondarea Mișcării Patnotice Protestante.
- 1954 Instaurarea unui guvern comunist în Vietnamul de Nord face ca mulți creștini să fugă în Sud.
- 1955 Trevor Huddleston publică *Nu-i pentru mângâierea ta*.
- 1959–1964 Nikita Hrușciov ia măsuri împotriva Bisericii Ortodoxe Ruse.
- 1962–1965 Al Doilea Conciliu de la Vatican redefineste catolicismul pentru era modernă.
- 1966–1969 Revoluția culturală din China duce la închiderea tuturor bisericilor și la persecuția creștinilor.
- 1971 Gustavo Gutiérrez publică *Teologia eliberării*.
- 1978 Ioan Paul al II-lea devine papă.
- 1978 la ființă Biserica Creștină Bharatā, o federație a tuturor bisericilor indiene.
- 1979 Jerry Falwell formează Majoritatea Morală, inițiind o perioadă de influență politică pentru creștinismul de dreapta din Statele Unite.
- 1980 Este fondat Consiliul Creștin Chinez pe măsură ce bisericile se redeschid.
- 1981 Președintele Anwar El-Sadat al Egiptului interzice pe termen scurt Biserica Coptă.
- 1984 Papa Ioan Paul al II-lea face prima canonizare în afara Romei, la Seul.
- 1985 Institutul pentru Teologie Contextualizată din Africa de Sud publică Documentul Kairos.
- 1989–1991 Prăbușirea comunismului în cea mai mare parte a Europei de Est aduce libertate Bisericii de acolo.
- 1990 Catolicismul legalizat în Cambodgia.
- 1992 Biserica Anglicană ordonează prima femeie.
- 1994 Fenomenul „Toronto Blessing” apare la Toronto Airport Vineyard Christian Fellowship.
- 2003 Bernard Law își dă demisia din funcția de arhiepiscop catolic al Bostonului ca urmare a acuzațiilor de mușamalizare a pedofiliei printre preoți.
- 2003 Gene Robinson devine episcop episcopalian la New Hampshire în Statele Unite, declanșând o mare controversă cu privire la homosexualitatea sa activă.
- 2005 Cardinalul german Joseph Ratzinger este ales ca papă.
- 2006 Sinodul general al Bisericii Anglicane prezidat de arhiepiscopul de Canterbury își cere iertare pentru că a beneficiat de pe urma sclaviei până în 1834.

INTRODUCERE

Palestina; în jurul anului 30 d.H., un obscur predicator iudeu, ultimul dintr-un șir de figuri charismatice religioase, este executat de autoritățile romane. Urmașii lui s-au împrăștiat. Lumea de atunci nu a dat nicio atenție evenimentelor.

Începuturile secolului XXI: se estimează că aproape o treime din populația lumii – în jur de două miliarde – sunt urmașii aceluia predicator. Introducând numele acestuia în cel mai folosit motor de căutare pe Internet, apar mai mulți de o sută de milioane de menționări. Despre această persoană s-au scris mai multe cărți decât despre oricare altă în întreaga istorie.

Cum a reușit un grup de țărani înfricoșați, urmași ai unui delincvent executat, dintr-o fundătură a Imperiului Roman, să devină cea mai mare religie de pe glob? Istoria creștinismului, transformarea sa dintr-o sectă ilegală în religia împăraților, a regilor și a președinților, nu încetează să ne fascineze. Această carte oferă o trecere în revistă a acestor două milenii extraordinare. Este scrisă într-un stil accesibil oricărui cititor fără cunoștințe în acest domeniu, dar sperăm să îi intereseze și pe aceia care sunt deja familiarizați într-o mai mare măsură cu subiectul.

Această povestire nu este doar despre modul în care creștinismul a schimbat lumea, ci și despre modul în care lumea a schimbat creștinismul. În paginile ei vom întâlni pacifiști persecutați, călugări mănăstiri ai sabiei, curteni arabi, televangheliști americani, războinici feudali japonezi, regi medievali africani, filosofi europeni iluminați, nomazi ai stepelor mongole și mulți alții – fiecare dintre ei, creștini. Creștinismul s-a răspândit în toate culturile pământului și oameni din fiecare cultură au înțeles și au reinterpretat mesajul creștin

în felul lor propriu. Din această cauză scopul nostru nu este doar de a spune ce au făcut creștinii și unde s-au dus, ci și cum s-a adaptat creștinismul la diferite popoare și culturi – chiar dacă creștinii au căutat să rămână credincioși mesajului inițial al lui Isus, indiferent cât de diferit l-au înțeles.

Istoria creștinismului este un subiect atât de vast încât nu poate fi tratat pe măsura scopului și a complexității sale doar într-o carte. De aceea, intenția acestei cărți este să prezinte doar o panoramă a subiectelor principale. Ea este împărțită în 17 capitole, fiecare dintre acestea tratând o perioadă distinctă din istoria creștină; pe parcurs textele încadrate vor scoate în evidență teme sau personaje de o importanță deosebită. Primele 13 capitole (și subcapitolele) sunt aranjate în cea mai mare parte cronologic pentru a crea un fir narativ de pe vremea lui Isus până în perioada modernă – cu toate că uneori se folosește o aranjare tematică pentru a lămuri unele aspecte. Ultimele patru capitole descriu istoria Bisericii din ultima sută de ani, fiecare dintre acestea preocupându-se de o anumită zonă geografică a lumii.

În mod inevitabil istoria creștinismului în Europa ocupă partea cea mai vastă a cărții. Creștinismul a început în Orientul Mijlociu și în ultimele decenii s-a extins semnificativ în Africa. Totuși, în perioada abordată, acesta a crescut și s-a maturizat foarte mult în Europa în comparație cu tipurile de creștinism care s-au dezvoltat în alte părți, creștinismul european dovedindu-se îndeosebi mai eficient pentru a se răspândi în afara Europei. În trecut aceasta i-a făcut pe europeni și pe americani să subestimeze formele neeuropene ale creștinismului, astfel că Asia și Africa erau descrise doar ca receptoare ale religiei

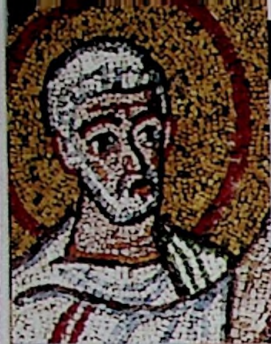
misionarilor europeni sau americani, nu ca patria unor tradiții creștine vechi, înfloritoare și independente. În această carte ne-am propus să oglindim importanța acestor tradiții neeuropene, în vreme ce recunoaștem rolul europenilor în răspândirea creștinismului în ultimele secole – și rolul neeuropenilor în reinterpretarea creativă a mesajului pe care l-au auzit.

Cartea nu presupune din partea cititorului o informare inițială asupra istoriei sau a teologiei creștine. Există un

glosar pentru a-i ajuta pe cei care nu sunt familiarizați cu termenii creștini care apar pe parcurs. Există, de asemenea, o bibliografie cu sugestii de lecturi suplimentare pentru cei ce vor să aprofundeze subiectele schițate aici. Sperăm ca acest Ghid să îl inspire pe cititor – fie el creștin sau nu – să recurgă la această metodă. Și aceasta deoarece, chiar fiind uneori violentă, animatoare, șocantă, tragică, comică sau doar bizară, istoria creștinismului nu este niciodată plicticoasă.

Manuscris din
castelul Hradcany,
Praga, înfățișându-
l pe Cristos care
domnește în
Ierusalimul ceresc.

ÎNCEPUTURILE CREȘTINISMULUI

Cum a început creștinismul? Unii dintre cei pe care îi vom întâlni mai târziu în această carte au argumentat că creștinismul, dat fiind că propovăduiește adevărurile lui Dumnezeu, este la fel de vechi ca veșnicia. Alții au susținut că, așa cum îl știm noi, creștinismul este invenția împăratului Constantin (cca 274–337 d.H.) fără să aibă vreo legătură cu originalul Isus. Dar, pentru majoritatea istoricilor, originea creștinismului se află în mișcarea începută de discipolii, rămași în viață, ai lui Isus din Nazaret, un predicator iudeu din Galileea, executat de romani în jurul anului 30 d.H.

CADRUL

IMPERIUL ROMAN

Un lucru evident, acceptat ulterior de creștini, a fost că Isus s-a născut tocmai atunci când a început și Imperiul Roman. Extinzându-și puterea asupra peninsulei italice, chiar dincolo de ea, Roma fusese până nu demult o republică. La începutul secolului I, Roma învinsese Cartagina și statele grecești rivale și stăpânea aproape toate țărmurile Mării Mediterane și Galia, cucerită de extraordinarul, dar și nemilosul, Iulius Cezar.

Primul împărat roman în adevăratul sens al cuvântului a fost nepotul lui Cezar, Octavian, un bărbat tot atât de extraordinar ca și faimosul său unchi. Asasinarea lui Cezar în 44 î.H. a declanșat războiul civil pe care l-a câștigat Octavian, după ce i-a învins pe Marc Antoniu și pe iubita sa Cleopatra și în timpul căruia a anexat Egiptul la posesiunile Imperiului Roman. Luându-și numele de Cezar August, Octavian a creat guvernul și structurile Imperiului Roman, cu toate că

a refuzat orice titlu în afară de acela de *princeps* („primul”). A avut foarte mare grijă să păstreze vechile forme ale republicii, senatul având doar un control nominal al

statului. Dar chiar și alegerile pentru senat erau orchestrate de August, locurile vacante fiind ocupate de oamenii lui, care slujeau intereselor lui. Astfel, senatul a fost păstrat, dar de domnit, domnea împăratul. Mai târziu, în vremea unor succesori mai năbădăioși ai lui August, funcția de senator era destul de riscantă.

August a reorganizat instituțiile civile, a dat legi noi, a finanțat opere de artă, a susținut religia Romei, în general încadrând fosta republică sub atenta supraveghere imperială. Sub Cezar August

a fost luat sub stăpânire întreagul teritoriu al Spaniei și cel al Franței moderne împreună cu Balcanii și Africa de Nord.

Împăratul era mult mai mult decât „primul” dintre egali. În 12 î.H. August l-a imitat pe Iuliu Cezar și a devenit *ponfifex maximus*, mare-preot al religiei romane tradiționale: astfel, s-a ajuns la unirea oficială a statului și a religiei, ambele fiind personificate de un singur om, împăratul. De asemenea, August a impus și cultul lui Iuliu Cezar, el fiind venerat nu doar ca om, ci și ca zeu. August însuși a fost

Marc Aureliu, filosof stoic și împărat roman (a domnit între 161 și 180 d.H.), din Piazza del Campidoglio, Roma.

divinizat oficial după moartea sa în 14 d.H. După această dată toți împărații erau oficial zei chiar în timpul vieții lor. Este destul de dificil de apreciat ce a însemnat, de fapt, acest lucru: unii chiar au crezut într-adevăr că împăratul era divin, în vreme ce alții considerau aceasta un sentiment patriotic fără să însemne nimic mai mult. Uneori s-a crezut că împăratul era sub influența unui spirit divin care îi ghida acțiunile, caz în care cei devotați împăratului îi aduceau omagiu „geniului Cezarului”.

PALESTINA

Secole de-a rândul, evreii au locuit în Palestina, situată la extremitatea estică a Mării Mediterane, dar ei nu mai erau de mult timp independenți. În secolul VI î.H. au fost cucerii și duși în exilul babilonian unde au petrecut o perioadă de 50 de ani, considerați foarte traumatizanți. Începând cu acea perioadă ei au fost dominați de perși (care au pus bazele unui imperiu puternic în est) și apoi de Seleucizi, o dinastie fondată în urma cuceririlor unuia dintre generalii lui Alexandru Macedon. Evreii s-au răsculat împotriva Seleucizilor în secolul II î.H., dar au fost cucerii de generalul roman Pompei în secolul I î.H. De atunci Palestina a făcut parte din Imperiul Roman.

Cea mai mare parte a țării se ocupa cu agricultura, pământul fiind foarte greu de lucrat datorită climatului uscat și foarte cald. Doar în nord, Galileea se bucura de un climat mai umed, mai moderat. Aici râul Iordan traversa Galileea printr-un lac numit Marea Galileei, care constituia baza industriei de pescuit. Cea mai mare parte a locuitorilor de aici lucrau în propriile lor mici ferme sau ca arendași ai unor ferme mai mari ale proprietarilor de pământ.

Peste toți a domnit la început dinastia Hasmoneilor și apoi cea a Irodienilor. Palestina nu era „ocupată” literal de romani, dimpotrivă, politica romanilor era aceea de a permite regelui local să își administreze regatul ca domnitor clientelar. Romanii nu doreau să guverneze direct Palestina sau să o

impoziteze în mod excesiv, ceea ce ar fi fost un eșec garantat. Interesul lor era să mențină o zonă stabilă în apropierea frontierei cu Persia, rivalul etern al Romei, pentru a proteja unele regiuni mai importante, precum Egiptul și Siria. Romanii doreau să se implice cât mai puțin posibil pentru a menține statu-quo-ul, ceea ce însemna să lase cele mai multe dintre afacerile locale regelui local. Din 37 î.H. până în 4 î.H. unul dintre aceștia a fost Irod cel Mare, personalitate dominantă care a alocat mari sume de bani și resurse pentru construcții și pentru fondarea de noi orașe. În calitate de client al Romei, Irod cel Mare trebuia să plătească tribut împăratului și să îi încredințeze problemele de politică externă, dar în rest avea mână liberă. După moartea lui Irod, Cezar August a împărțit Palestina între fiii acestuia, care domneau ca „tetrarhi” aproape cum a făcut-o și tatăl lor. Fiul lui Irod, care domnea în Iudeea (partea sudică a Palestinei care cuprindea Ierusalimul), s-a dovedit incompetent. În 6 d.H. romanii l-au înlocuit, iar această parte a Palestinei a început să fie administrată direct de către un prefect roman. Slujba de prefect al Iudeei nu îți oferea prea multe satisfacții. Pentru romani această țară era o fundătură, locuită de barbari nebuni având o religie ciudată, un loc în care nimeni nu ar fi dorit să ajungă. În plus, prefectul avea foarte puține trupe. Era imposibil să controlezi întreaga zonă cu doar câteva mii de soldați. Ca urmare, el petrecea foarte mult timp la Cezarea, un oraș civilizat de pe coastă, lăsând atribuțiile de zi cu zi ale Iudeei în sarcina marelui-preot, care acționa aproape ca un prim-ministru, stabilind impozitele, ocupându-se de menținerea legii și a ordinii ș.a.m.d.

IUDAISMUL

Religia iudaică era centrul culturii palestinienilor, conceptele credinței ei fiind poate cel mai bine rezumate în invocarea rostită de agricultori, așa cum a fost înregistrată în Deuteronomul 26:5–9, când

aceștia îi dedicau lui Dumnezeu primele roade:

Tatăl meu era un Arameu pribeag, gata să piară; s-a pogorât în Egipt cu pușini înși și s-a așezat acolo pentru o vreme. Acolo, a ajuns un neam mare, puternic și mare la număr. Egiptenii ne-au chinuit, ne-au asuprit și ne-au supus la grea robie. Noi am strigat către Domnul, Dumnezeul părinților noștri. Domnul ne-a auzit glasul și a văzut asuprirea, chinurile și necazurile noastre. Și Domnul ne-a scos din Egipt, cu mână tare și cu braț întins, cu arătări înfricoșătoare, cu semne și minuni. El ne-a adus în locul acesta și ne-a dat țara aceasta, țară în care curge lapte și miere.

Deuteronomul este ultima carte a Pentateuhului, din cele cinci cunoscute sub numele de Tora. Scrise probabil în jurul perioadei exilului babilonian din secolul VI î.H., el conține următoarea relatare. Arameul pribeag era Avraam, cel care a plecat din orașul sumerian Ur (din Irakul modern) pentru a ajunge în regiunea râului Iordan. Dumnezeu a făcut cu el un legământ, promițându-i că urmașii săi vor deveni un mare popor care va trăi pe acel pământ. Dar familia lui s-a mutat în Egipt, unde într-adevăr urmașii lui s-au înmulțit devenind „Israel”, adică evrei. Acolo ei au fost înrobiți, dar Dumnezeu i-a salvat prin grandiosul eveniment cunoscut sub numele de Exod, descris în cartea a doua cu același nume. Nu numai că i-a condus afară din Egipt în Țara Făgăduinței, Palestina, ci le-a dat și Legea, o mare colecție de norme cu privire la cum să se închine unui singur Dumnezeu și cum să formeze împreună o societate. Legea a fost rezumată în cele zece porunci, pe care însuși Dumnezeu le-a scris pe niște tăblițe de piatră și i le-a dat lui Moise. Cu toate că moartea sa este descrisă către sfârșitul Deuteronomului, evreii cred că el este autorul tuturor celor cinci cărți. Istoria evreilor a fost povestită și în alte cărți care descriu cum, sub conducerea unor regi, ei au fost mai mult

sau mai puțin fideli Legii și închinării singurului Dumnezeu. Ca urmare, Dumnezeu a trimis mai mulți profeți ca să îi recheme la adevărata religie. Aceste cărți au devenit baza scripturilor iudaice, cu toate că în vremea lui Isus nu exista nimic „oficial” care să spună care dintre aceste cărți aveau sau nu autoritate. Unele dintre aceste cărți vor forma ceea ce mai târziu creștinii vor denumi cu titlu generic „Vechiul Testament”.

Iată ce credeau evreii despre istoria lor, o istorie care se afla într-o legătură intimă cu Dumnezeu: Dumnezeu i-a ales pentru că erau un popor deosebit și nu numai că le-a vorbit prin Lege și profeți, ci a acționat în beneficiul lor în unele momente-cheie, cum a fost Exodul. Evenimentele neplăcute, cum a fost exilul babilonian au fost interpretate ca supărarea divină care a rezultat din infidelitatea poporului. Ei credeau că Dumnezeu a încheiat cu ei un legământ potrivit căruia pământul Palestinei era a lor. Partea lor din legământ era să țină Legea. Ca semn al acestui legământ, evreii erau circumciși, ceea ce i-a făcut diferiți de celelalte popoare și constituia una dintre caracteristicile lor distincte – adesea în Noul Testament găsim termenii „cei tăiați împrejur” și „cei netăiați împrejur” referindu-se la evrei, respectiv la neevrei.

Nu numai că pământul Palestinei a fost dat descendenților lui Avraam de către Dumnezeu, ci și capitala, Ierusalim, era un oraș sfânt. Ierusalim era locul unde se găsea Templul, una dintre clădirile cele mai deosebite ale Antichității. Construit inițial la porunca regelui Solomon în urmă cu mai multe secole, acesta a fost reconstruit și restaurat de către Irod cel Mare în secolul I î.H., constituind scopul principal al religiei iudaice. Pentateuhul a stabilit un anumit număr de jertfe și de ritualuri care trebuiau să se desfășoare în acest loc unic. Se credea că însuși Dumnezeu locuia în locul cel mai important al Templului, Sfânta-sfintelor, singura persoană care putea intra acolo o dată pe an fiind marele-preot. Templul avea o mică armată de preoți, toți evreii

Templul a fost clădit din pietre albe și mari, fiecare dintre ele având douăzeci și cinci de coți lungime, opt coți înălțime și cam doisprezece coți lățime; clădirea (...) putea fi văzută de la multe mile distanță de oraș... [Arcadele] erau decorate cu vâlvuri brodate, flori de culoarea purpurii și aveau nenumărați stalpi.

Citat din Josephus, *Antichități*, cca 94 d.H.

Un model al
Templului lui
Irod cel Mare din
Ierusalim.

fiind nevoiți să plătească o taxă pentru menținerea bunei sale funcționări. Mari sume de bani intrau și ieșeau din Templu, unii dintre evrei preferând să își țină banii acolo ca într-o bancă. Garda Templului nu numai că păzea aceste averi, ci funcționa ca poliție în Ierusalim. Astfel, Templul era nu numai centrul vieții religioase, ci și centrul vieții politice, economice și sociale. Acolo se desfășurau în mod normal sărbătorile de-a lungul întregului an. În special de Paște, zeci de mii de oameni veneau la Ierusalim, forțându-l pe prefectul roman să aducă mai multe trupe din Cezarea și să împrumute trupe din Siria pentru a menține ordinea. Templul și-a extins prezența peste tot în Palestina prin preoții care lucrau doar temporar la Ierusalim, dar care își petreceau restul timpului acasă, ca învățători sau judecători, fiind conducătorii acelor zone. Acești preoți erau descendenții unor anumite familii de preoți, constituind în același timp, pe lângă o clasă religioasă și una socială aparte.

Mai existau evrei și în afara Palestinei. De fapt, în zilele lui Isus existau mai mulți

evrei în afara ei. Cei din „diaspora” erau evident mai departe de Templu – cu toate acestea ei trebuiau să plătească impozitul pentru Templu – așa că au dezvoltat o instituție alternativă, denumită Sinagoga. Sinagoga nu era un loc unde se închinau sau unde se aduceau sacrificii, ci era un loc unde se studia. Aceasta era folosită atât pentru citirea Pentateuhului și pentru instruire cât și pentru rugăciunea comună și chiar pentru mesele rituale. Se pare că mulți neevrei, cunoscuți sub numele de neamuri, vizitau Sinagoga, cu toate că nu erau considerați membri cu drepturi depline ai comunității. Ei simpatizau iudaismul și erau interesați să învețe mai multe despre el – în întregul Imperiu Roman existând mulți dintre neamuri care respectau într-adevăr religia iudaică cu monoteismul său accentuat și cu impresionantul său cod moral. Sinagogile s-au răspândit peste tot în Palestina în secolul I d.H. ca un fel de supliment al cultului existent la Templu.

Cu toate acestea, iudaismul nu era nici pe departe o religie monolită, identică pretutindeni. Existau multe variațiuni pe

aceeași temă chiar în Palestina, religia dezvoltându-se (după cum vom vedea) de-a lungul secolului I d.H. În acest caz, n-ar trebui să ne gândim că creștinismul s-a desprins dintr-un „iudaism static”, ci (mai probabil), că iudaismul s-a redefinit în mod radical de-a lungul secolului I, printr-un proces care a produs (printre altele) creștinismul.

Foarte mulți evrei sperau într-o intervenție divină extraordinară. Deși ei nu erau guvernați direct de Roma, considerau că trăiau sub guvernarea unei forțe străine. Mulți sperau și doreau ca Dumnezeu să intervină și să îi elibereze de sub acești străini. Înainte Dumnezeu a intervenit de multe ori în istorie pentru a-și elibera poporul. Unii evrei au mers și mai departe: ei sperau nu numai că se va întâmpla un miracol politic, ci și că va veni „Împărăția lui Dumnezeu”, o intervenție cu adevărat decisivă, *in extremis*, din partea lui Dumnezeu. Ordinea lumească va dispărea, iar Dumnezeu va cârmui lumea fără intermediari. Unii evrei credeau că aceasta se va întâmpla cândva în viitor; alții erau dornici să o vadă întâmplându-se în curând.

De aceasta se lega „mesianismul”, adică speranța că Dumnezeu va ridica un mare conducător pentru ca această Împărăție să apară. Cuvântul „mesia”, însemnând „cel uns”, este întâlnit relativ rar în Vechiul Testament și se referă la un tip de lider special. În unele scrieri mai apar și alte personaje asociate cu venirea Împărăției: unul dintre acestea era „Fiul omului” din cartea lui Daniel. Existau diferite grupuri care aveau diferite credințe cu privire la acești lideri de la sfârșitul lumii. Unii anticipau venirea „Fiului omului”, alții venirea lui „Mesia”; uneori acesta era înțeles în termeni preoțești, alteori el era tipul regelui războinic. Manuscrisele de la Marea Moartă prezintă doi mesia, un preot și un rege însoțind venirea Împărăției lui Dumnezeu.

În plus, iudaismul avea mai multe partide. Am văzut deja rolul pe care îl jucau preoții în Ierusalim și aiurea: ei erau liderii „oficiali” ai iudaismului, acționând

ca experți și învățători. Exista un grup rival, cel al fariseilor, cei mai mulți dintre aceștia fiind laici. Ca preoții (doar foarte puțini dintre ei erau preoți), aceștia s-au specializat în studierea Legii și în aplicarea acesteia în viața de zi cu zi. În scopul acesta ei au dezvoltat o mare colecție de tradiții. De exemplu, Legea interzicea să muncești de Sabat, a șaptea zi a săptămânii: fariseii au stabilit ce conta ca „muncă” pentru a explica cât mai clar regula. Școlile fariseilor au concurat pentru a stabili cât de severă sau de laxă ar trebui să fie interpretarea Legii. Aceste lămuriri s-au făcut pentru uzul lor interior, fără intenția de a face din acestea o normă pentru altcineva, având în vedere că fariseii nu exercitau niciun fel de autoritate formală asupra cuiva. Cu toate acestea, pentru că încercau să ia în considerare Legea și să o aplice în viața de toate zilele, fariseii erau foarte admirați și respectați de cei mai mulți dintre evrei.

Preoții și fariseii au fost cele mai importante grupuri cu care Isus și primii

M-am uitat în timpul vedeniilor mele de noapte, și iată că pe norii cerurilor a venit unul ca un fiu al omului; a înaintat spre Cel îmbătrânit de zile și a fost adus înaintea Lui. I S-a dat stăpânire, slavă și putere împărătească, pentru ca să-l slujească toate popoarele, neamurile, și oamenii de toate limbile. Stăpânirea Lui este o stăpânire veșnică, și nu va trece nicidecum, și împărăția Lui nu va fi nimicită niciodată.

Daniel 7:13-14

Una dintre peșterile de la Qumran în care au fost descoperite Manuscrisele de la Marea Moartă.

creștini, în egală măsură, au intrat în competiție. Mai erau și alții, ca saduchei, care negau că morții ar învia vreodată (fariseii credeau că învierea tuturor oamenilor constituia unul dintre semnele sfârșitului lumii). De asemenea, mai erau și esenienii care, la fel ca fariseii, constituiau un partid neoficial, compus atât din preoți cât și din laici care studiau și interpretau Legea. Cu toate acestea, în comparație cu fariseii, esenienii interpretau Legea mult mai sever, extinzându-i regulile acolo unde era posibil. Esenienii s-au organizat în comunități, cea mai faimoasă dintre acestea fiind cea de la Qumran, lângă Marea Moartă. Aici exista un fel de mănăstire a celor care doreau să împlinescă Legea cât mai aproape de perfecțiune și care mai credeau că venirea Împărăției lui Dumnezeu era iminentă. Ei se considerau singurii evrei credincioși, fără să aibă vreo legătură cu Templul, deoarece credeau că actualii preoți l-au profanat. Acest grup avea legătură cu Manuscrisele de la Marea Moartă, o mare colecție de texte religioase descoperite în 1947 într-o peșteră lângă Qumran. Aceste manuscrise au furnizat oamenilor de știință informații cu privire la iudaismul apocaliptic din secolul I d.H., cu toate că nimic din conținutul lor nu are legătură directă cu Isus sau cu creștinismul.

PRIMII CREȘTINI

În jurul anului 30 d.H., Isus din Nazaret, predicator din Galileea, care făcea minuni, a fost executat la periferia Ierusalimului. A devenit indezirabil după ce a declanșat un scandal în Templu. Marele-preot nu putea tolera așa ceva, mai ales că se întâmplase în vremea Paștelui, când la Ierusalim se afla un mare număr de pelerini și spiritele erau încinse. De aceea Isus a fost arestat de gărzile marelui-preot și apoi condamnat la moarte. Această decizie a fost sancționată de prefectul roman Pilat din Pont, deoarece marele-preot nu avea puterea necesară pentru a duce la îndeplinire execuția. Isus a fost executat în stil roman, prin crucificare, murind relativ repede.

Isus

S-a născut într-un sat neștiut. A lucrat mai mult ca tâmplar, dar a devenit un predicator itinerant. În scurtă Sa viață nu a avut nicio dată o casă sau o familie. Oamenii au început să îl urască încă din vremea copilăriei Sale. Și-a găsit sfârșitul în mâinile dușmanilor Săi și, deși nevinovat, a fost găsit vinovat și executat. A fost condamnat la moarte și a murit pe cruce între doi hoți. Unuia dintre prietenii Săi i s-a făcut mila de El și l-a pus trupul frânt într-un mormânt imprumutat...

Nu s-ar putea explica cum, astfel povestită, viața lui Isus din Nazaret, a dat naștere unei religii mondiale. Și totuși, dacă acest personaj misterios ar fi fost exclus din lumea antică, nu ar mai fi apărut creștinismul. Deci, ce știm despre viața lui Isus? Și, de ce este atât de semnificativă pentru creștini?

Pentru detalii și mai precise trebuie să ne îndreptăm atenția către cele patru descrieri ale lui Isus cunoscute sub numele de „evangelii canonice” (Matei, Marcu, Luca și Ioan). Sigur că există și alte surse necreștine care îl menționează în trecere pe Isus, confirmând astfel că Isus a existat ca persoană istorică. De exemplu, istoricul roman Tacit (cca 55–120 d.H.) relatează că Isus a fost executat sub domnia lui Tiberiu, fiind condamnat de către guvernatorul Pilat din Pont (Anale 15:44); și Josephus, un istoric evreu (scriind pe la anul 90 d.H.), spune ceva asemănător, descriindu-l pe Isus ca pe un „înțelept”, „învățător”, care a făcut lucruri extraordinare și a fondat „ginta creștinilor”.

Dar cel mai mult datorăm acelor scriitori care au ales în mod deliberat să consemneze istoria lui Isus. Dacă am lua în considerare scrierile lor, un sumar al vieții lui Isus Cristos ar arăta cam așa:

■ S-a născut la Bethlehem (10 km sau 6 mi sud de Ierusalim) în jurul anului 6 î.H. – călugărul din secolul VI, care a calculat datele, a greșit puțin anul! – copilărinte în micul sat Nazaret de pe dealurile de vest ale Galileei

■ a început lucrarea publică itinerantă împrejurul lacului Galileei după ce a împlinit 30 de ani (curând după ce vărul Său Ioan chema lumea să fie „botezată” în râul Iordan), adunând foarte repede în jurul Său un grup absolut special, de 12 oameni („discipoli” Săi, cunoscuți mai apoi și ca „apostoli”)

■ l S-a dus departe vestea ca învățător și tămăduitor, foarte mulți crezând că este inspirat într-un mod unic de către Duhul lui Dumnezeu sau că este un profet (asemănător cu profeții Vechiului Testament precum Ilie)

■ învățătura Sa se concentra pe mult-asteptata Împărăție a lui Dumnezeu, vestind prin lucrarea Sa

Euangelio (ceea ce noi numim „evangelie”) este un cuvânt grec și înseamnă veste bună, veselă, plină de bucurie și voieșie, care face inima omului să fie bucuroasă, îl face să cânte, să danseze și să sară în sus de bucurie.

William Tyndale, cca 1494–1536

că Dumnezeu devenea împărat pe o nouă și dramatică cale

■ Și-a manifestat puterea în mod extraordinar asupra bolilor și a forțelor naturii, chiar înviind din morți unul sau doi oameni

■ personificând metaforele Vechiului Testament, El S-a identificat cu „Fiul omului” (în cartea lui Daniel acest personaj plin de slavă reprezenta poporul lui Dumnezeu în fața tronului lui Dumnezeu); dar, de asemenea, El a dat de înțeles că era Robul (prevestit în Isaia) și mult-așteptatul împărat sau „mesia”

■ cu toate că a mai fost în Ierusalim, în final, S-a îndreptat spre cetate, aducând cu El o provocare profetică și monarhică, atât pentru capitală cât și pentru liderii acesteia, efectuând un act simbolic în Templu (răsturnând mesele, ceea ce a arătat autoritatea Sa și a prevestit distrugerea iminentă a Templului)

■ apoi unul dintre ucenicii Săi (Iuda Iscarioteanul) L-a trădat autorităților religioase; acestea L-au arestat după miezul nopții în grădina Ghetsmani, L-au judecat sub mai multe acuzații și L-au dus a doua zi dimineața în fața guvernatorului roman, care a ordonat executarea Sa prin crucificare

■ Isus a prevăzut toate aceste lucruri și S-a angajat în mod inevitabil în împlinirea lor; a vorbit despre „ceasul” care vine, a încercat de trei ori să își prevină prietenii că va fi „batjocorit și omorât”; în seara dinaintea morții Sale a mâncat împreună cu ucenicii Săi pâine și vin (o parte integrală a sărbătorii Paștelui iudeu) și le-a dat o nouă însemnătate: acestea erau trupul și sângele Său.

Astfel aranjate, aceste componente (cele mai multe dintre acestea nefiind contestate de cercetătorii moderni) indică faptul că ar putea fi ceva mai mult decât această „viață retrasă” pe care ne-am închipuit-o: dacă Dumnezeul lui Israel era întronat ca împărat prin Isus, atunci cine este Isus? Și de ce avem impresia că El Și-a orchestrat moartea? La ce L-a folosit?

Și ce s-a întâmplat „a treia zi” după moartea Sa? Creștinii sunt convingeți că povestea nu s-a terminat aici, ci că Isus a fost înviat din morți de puterea lui Dumnezeu.

Toate evangheliile se termină cu această pretenție a învierii: Isus S-a sculat din morți și ca urmare S-a suit la Dumnezeu în ceruri, unde (după cum afirmă credeul) stă în slavă „la dreapta Tatălui”.

Cel mai primitiv credeu (sau „confeșiune”) al primilor creștini era „Isus e Domn”, ei răspândind această „veste bună” în toată lumea. Creștinii au început să dezvolte adevărata identitate a lui Isus în lumina învierii Lui: El nu mai era doar mesia și împăratul lui Israel, ci era mai mare ca Avraam, ca Moise și ca David; nu mai era doar Robul, ci era Mielul lui Dumnezeu și adevăratul Mare-preot; nu mai era doar o ființă omenească, ci putea fi identificat cu Dumnezeul lui Israel, ca „Fiul” Sau, „Cuvântul” preexistent și veșnic, ca „Domnul slavei”. În cultura ebraică, adânc înrădăcinată în monoteism, aceste pretenții la adresa lui Isus erau extraordinare – și au rămas astfel. Ele spun că marca Bisericii creștine este „întroparea”: credința că în Isus, Dumnezeu însuși a venit printre noi.

Iar dacă este așa, moartea lui Isus are o nouă însemnătate – este actul prin care Dumnezeu S-a dat pe Sine pentru a împlini

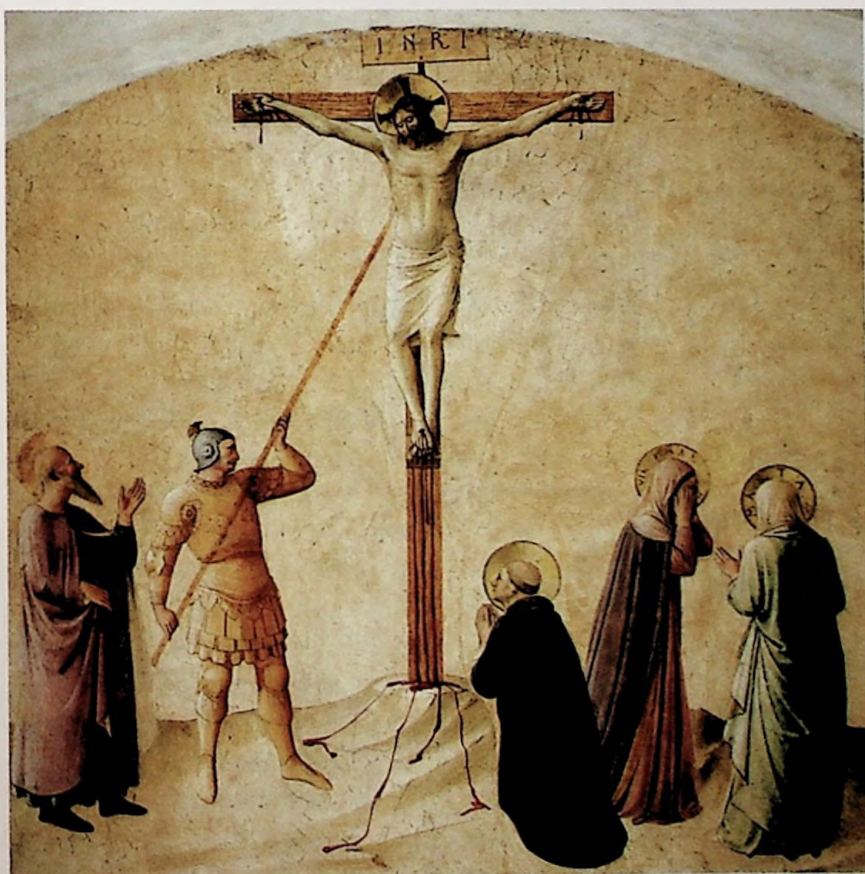
cea mai mare dintre nevoile noastre, judecata divină a fost înlăturată, deschizându-se ușa pentru mila și pentru iertarea lui Dumnezeu – „Dumnezeu își arată dragostea față de noi prin faptul că, pe când eram noi încă păcătoși, Hristos a murit pentru noi.” (Romani 5:8). Acum doar, înțelegem ceea ce spune poetul:

...Au trecut aproape două mii de ani. Și totuși El rămâne personajul din centrul existenței ființei umane. Toți regii, cărmuitorii și toate puterile care au existat, toate armatele care au luptat vreodată, într-adevăr nimic de la începutul timpului nu a avut un efect mai mare asupra omenirii în comparație cu această singură viață.

„O VIAȚĂ SOLITARĂ”, AUTOR NECUNOSCUT

PETER WALKER

Cristos pe cruce, de pe zidul Mănăstirii San Marco din Florența, de pictorul italian dominican Fra Angelico (1387–1455).

Au intrat în mormânt, au văzut pe un tinerel șezând la drcapta, îmbrăcat într-un veșmânt alb, și s-au înspăimântat. El le-a zis: „Nu vă spăimântați! Căutați pe Isus din Nazaret, care a fost răstignit: a înviat, nu este aici; iată locul unde îl puseseră. Dar duceți-vă de spuneți ucenicilor Lui, și lui Petru, că merge înaintea voastră în Galilea: acolo îl veți vedea, cum v-a spus.” Ele au ieșit afară din mormânt, și au luat-o la fugă, pentru că erau cuprinse de cutremur și de spaimă. Și n-au spus nimănui nimic, căci se temeau.

Marcu 16:5-8

Aceste evenimente împreună cu aproape tot ce știm despre Isus sunt descrise în cele patru „evangelii”, cărți care relatează activitatea lui Isus. Ele au fost scrise ulterior de către creștini și sunt cunoscute sub numele de „Matei”, „Marcu”, „Luca” și „Ioan”, tradiția consemnând că acestea sunt persoanele care le-au și scris.

Isus avea un anumit număr de discipoli, între aceștia existând un cerc restrâns denumit „cei doisprezece”, care L-au însoțit în perioada lucrării Sale din Galileea și pe parcursul ultimei Sale călătorii la Ierusalim. Sursele nu cad de acord cu privire la numele lor, ceea ce ar putea să însemne că au existat mai mult de 12 discipoli. Pentru evrei acest număr era încărcat cu semnificații, ducându-i cu gândul la cele 12 triburi care au alcătuit cândva poporul Israel. Deci era posibil ca Isus să vorbească despre „cei doisprezece” într-un mod simbolic, chiar dacă numărul acestora era variabil. Cea mai mare parte dintre aceștia s-au împrăștiat în timpul procesului și a execuției lui Isus. Prietenul Său cel mai apropiat, Petru, a negat că L-ar fi cunoscut vreodată. Isus a fost îngropat într-un mormânt donat de un simpatizant, Iosif din Arimateea. Dar, după două zile, unii au pretins că L-au văzut pe Isus înviat din morți. Speranța a înviat printre discipoli.

ÎNVIEREA

Ce s-a întâmplat? Una dintre chestiunile cele mai contrariante, datorită surselor dificil de interpretat, referitoare la studiul creștinismului primar, este cea a aparițiilor după înviere. Isus a murit în Ierusalim și Evanghelia după Luca accentuează reapariția lui Isus și porunca dată discipolilor de a nu pleca de acolo. În Evanghelia după Matei se pare că aceștia au părăsit Ierusalimul și că L-au văzut în patria lor, în Galileea. În conformitate cu Evanghelia după Matei, Isus i S-a arătat inițial mamei Sale și Mariei Magdalena, unul dintre discipolii Săi. În Ioan, El i se arată întâi doar Mariei Magdalena. În Evanghelia după Luca, femeile nu se întâlnesc deloc cu Isus cel înviat, ci doar anunță că

mormântul Său era gol, Petru este cel ce fuge acolo să verifice informația. În Ioan, Petru este însoțit de un „ucenic preaiubit” căruia nu i se menționează numele și care îl întrece în fuga sa până la mormânt. Cel mai important misionar creștin din secolul I, Pavel, relatează o versiune diferită în prima sa epistolă către biserica din Corint, versiunea sa fiind scrisă poate cu zeci de ani înaintea evangheliilor.

S-a arătat lui Chifa, apoi celor doisprezece. După aceea s-a arătat la peste cinci sute de frați deodată, dintre care cei mai mulți sunt încă în viață, iar unii au adormit. În urmă s-a arătat lui Iacov, apoi tuturor apostolilor. După ei toți (...) mi s-a arătat și mie.

1 Corinteni 15:5-8

Această apariție dramatică în fața a cinci sute de oameni nu mai este menționată în nicio altă sursă. La fel de confuz este ceea ce au văzut ucenicii. Toate evangheliile înregistrează povestirea discipolilor lui Isus descoperind mormântul Său gol, sugerând că Isus S-a sculat și a plecat; alte pasaje din evanghelii îl descriu pe Isus cel înviat atingând oameni și mâncând cu ei, deși, de asemenea, putea să își facă apariția în încăperi încuiate, mascându-și identitatea pentru cei care puteau să îl recunoască, sugerând că nu era doar o persoană normală care și-a revenit. Dar scriind devreme, (tot în 1 Corinteni) Pavel nu pomenește despre mormântul gol. Ciudat, având în vedere că el argumentează că învierea era reală și că a avut loc, ceea ce sugerează că nu ar fi avut habar de mormântul gol sau că nu considera că este o dovadă a învierii. Mai mult decât atât, Pavel se menționează pe sine printre cei ce L-au văzut pe Isus înviat, dar înregistrarea acestui eveniment din Faptele apostolilor susține că Pavel a văzut doar o lumină din cer și a auzit o voce, nu că a întâlnit o persoană omenească. Pavel insistă, de asemenea, că învierea implică schimbarea de la un trup fizic la unul spiritual, a cărei semnificații este destul de greu de stabilit – deoarece

Mormântul familiei lui Irod din Ierusalim. Intrarea a fost închisă cu o piatră similară cu piatra de la mormântul lui Isus.

sugerează că Isus avea un trup fizic, dar în același timp nu Se conforma trupului fizic cunoscut de noi.

Indiferent ce i s-a întâmplat lui Isus și indiferent ce au văzut ucenicii, este sigur că ei au crezut că L-au văzut pe Isus înviat, chiar dacă nu au prea căzut de acord cu privire la cine L-a văzut și ce s-a întâmplat. Mai târziu, mulți dintre ei au murit pentru această credință. Această întâmplare de referință – a „învierii experimentate” – constituie evenimentul care a declanșat creștinismul.

ZIUA CINCIZECIMII

Este greu de aflat precis cum acest grup de discipoli entuziași au dat naștere primelor comunități creștine, datorită unor rațiuni care se vor lămuri în ceea ce urmează. Nu numai că discipolii au crezut că Dumnezeu L-a înviat pe Isus din morți, ci ei au crezut și că Duhul lui Dumnezeu sau a lui Isus, era cu ei. În Evanghelia după Ioan, Isus cel înviat le dă direct discipolilor acest Duh Sfânt, suflând peste ei. O altă istorisire apare în Faptele apostolilor, o istorie a Bisericii primare scrisă de același autor care a scris și Evanghelia după Luca între 80 și 90 d.H. Curând după aceea, în vremea sărbătorii

iudaice a Cincizecimii, Faptele apostolilor relatează că Isus cel înviat i-a părăsit pe ucenicii Săi după 40 de zile și că aceștia au primit Duhul Sfânt a lui Dumnezeu, care le-a dat atât putere spirituală cât și abilitatea miraculoasă de a vorbi limbi străine. În conformitate cu Faptele apostolilor, cu această înzestrare Petru a vorbit mulțimii adunate la Cincizecime astfel:

Bărbați Israeliti, ascultați cuvintele acestea! Pe Isus din Nazaret, om adevărat de Dumnezeu înaintea voastră prin minunile, semnele și lucrările pline de putere, pe care le-a făcut Dumnezeu prin El în mijlocul vostru, după cum bine știți; pe Omul acesta, dat în mâinile voastre, după sfatul hotărât și după știința mai dinainte a lui Dumnezeu, voi L-ați răstignit și L-ați omorât prin mâna celor fărădelege. Dar Dumnezeu L-a înviat, dezlegându-l legăturile morții, pentru că nu era cu putință să fie ținut de ea.

Faptele apostolilor 2:22-24

În ziua Cincizecimii, erau toți împreună în același loc. Deodată a venit din cer un sunet ca vâjăitul unui vânt puternic, și a umplut toată casa unde sedeau ei. Niște limbi ca de foc au fost văzute împărțindu-se printre ei, și s-au așezat câte una pe fiecare din ei. Și toți s-au umplut de Duh Sfânt, și au început să vorbească în alte limbi, după cum le da Duhul să vorbească.

Faptele apostolilor 2:1-4

COMUNITATEA CREȘTINĂ

Cartea Faptelor ne relatează că în urma discursului rostit de Petru, trei mii de oameni s-au adăugat discipolilor și că, în zilele următoare, au organizat o mare comunitate:

Fiecare era plin de frică, și prin apostoli se făceau multe minuni și semne. Toți cei ce credeau, erau împreună la un loc, și aveau toate de obște. Își vindeau ogoarele și averile, și banii îi împărțeau între toți, după nevoile fiecăruia. Toți împreună erau nelipsiți de la Templu în fiecare zi, frângeau pâinea acasă, și luau hrana, cu bucurie și curăție de inimă. Ei laudau pe Dumnezeu, și erau plăcuți înaintea întregului norod. Și Domnul adăuga în fiecare zi la numărul lor pe cei ce erau mântuiți.

Faptele apostolilor 2:43-47

Așa cum vom vedea mai târziu în această carte, această stare idilică va avea o influență foarte mare asupra creștinilor implicați în declanșarea reformelor sociale. Dar cât de veridice sunt toate acestea? Este adevărat că au existat mari dezacorduri în stabilirea istoriei primilor creștini. Principalele noastre surse sunt Faptele apostolilor și epistolele lui Pavel, dar anumite nepotriviri între acestea i-au silit pe oamenii de știință să determine care puncte sunt mai credibile decât altele. Ca urmare, există multe incertitudini și dezacorduri cu privire la ceea ce s-a întâmplat de fapt; de exemplu, de câte ori a fost Pavel la Ierusalim? El spune că de trei ori, Faptele apostolilor spune că de cinci ori. Trăiau oare primii creștini așa cum descrie autorul Faptelor sau aceasta este o viziune ideală scrisă la 50 de ani după cele întâmplate? Cu toate că detalii ca acestea sunt mai degrabă incerte, putem să facem o descriere generală a primilor cinci ani, a ceea ce a primit mai apoi numele de creștinism.

Există temeiul să credem că discursul lui Petru, descris în Faptele apostolilor și citat mai sus reflectă într-adevăr credința primilor creștini. Aceștia au interpretat că învierea lui Isus a confirmat mesajul lui Isus și identitatea persoanei Sale. La urma urmei, Isus a fost trimis de Dumnezeu și mesajul Său despre iminenta venire a Împărăției era adevărat. De asemenea, ei mai credeau că Isus este Mesia, marele lider așteptat de mulți evrei – cu toate că, așa cum am văzut mai devreme, evreii aveau păreri diferite despre ce însemna „mesia”. Cuvântul grec pentru „mesia” este *cristos*, de aceea urmașii lui Isus vor fi cunoscuți sub numele de creștini, iar Isus drept Cristos, ca și cum acesta ar fi fost numele Său. Sigur că prezența lui Mesia a constituit o altă confirmare că venirea Împărăției lui Dumnezeu era iminentă.

În plus, în această fază comunitatea creștină încă făcea parte din cea iudaică. Pasajul de mai sus, referitor la viața lor cotidiană menționează că această comunitate se aduna des la Templu. Dar, de asemenea, constituia și un grup distinct – referirea la „frângerea pâinii” împreună, sugerează nu numai o ceremonie formală, ci și consumarea împreună a meselor. Chiar și azi luarea împreună a meselor este o formă de legătură socială care creează o identitate de grup. Aceasta era și mai pregnantă în Antichitate și în iudaism – pentru că cel mai important eveniment al anului într-o familie iudaică era chiar masa de Paște. În acest mod comunitatea creștină a devenit o „biserică”. Termenul grec folosit pentru biserică înseamnă de fapt „adunare”, termen care în Noul Testament desemna comunități separate – astfel, exista o biserică în Ierusalim, una în Antiohia ș.a.m.d. În secolul I creștinii nu s-au întâlnit în clădiri construite cu acest scop, ci în casa unuia sau altuia sau mai apoi în case care au fost transformate pentru întâlniri. Așa că înțelesul „bisericii” ca o clădire, ca echivalentul Sinagogii iudaice, nu s-a dezvoltat încă.

Aceste lucruri se întâmplau în Ierusalim, dar ce s-a întâmplat în alte locuri? Știm și mai puține lucruri despre

așa ceva. Autorul Evangheliei după Luca și a Faptelor spune că după învierea lui Isus toți discipolii au rămas în Ierusalim, unde au primit Duhul Sfânt și au format prima comunitate creștină, așa cum am precizat mai sus. Dar, conform Evangheliei după Matei, după învierea lui Isus, toți aceștia s-au dus acasă în Galileea. Evanghelia după Ioan menționează că s-au întors la meseria de pescar. Dacă într-adevăr au adus mesajul lor în Galileea în această modalitate, nu se cunoaște nimic cu privire la ce s-a întâmplat după. Faptele apostolilor sugerează răspândirea creștinismului în Palestina ca urmare a persecuției creștinilor din Ierusalim. Aceștia însă au fugit ducând mesajul cu ei.

NEÎNȚELEGERI ȘI PARTIDE

Deci, primii creștini erau evrei care credeau că Dumnezeu L-a înviat pe Isus din morți confirmându-L, astfel, mesajul. Dar Faptele apostolilor 6:1–6 atrage atenția asupra unui grup mai complex descriind o dispută între „greci” și „evrei”. Cine erau acești „greci”? Erau mai degrabă evrei din diaspora, decât evrei din Palestina? Erau creștini evrei care voiau ca grupul să se disocieze mai mult de iudaism? Sau erau neevrei, adică neamuri, care credeau, de asemenea, în Isus? Nimeni nu știe. Totuși, capitolul următor din Fapte, cu istoria lui Ștefan, indică în această direcție. Ștefan, un creștin important, este dus înaintea marelui-preot pentru a da explicații. Discursul lui, după cum e relatat în Fapte, îi critică foarte tare pe evrei: el reia istoria acestora de la Avraam, accentuând că evreii i-au înțeles totdeauna greșit sau i-au respins pe profeții lui Dumnezeu, culminând cu Isus. Enervați de discursul acestuia, membrii consiliului îl târăsc afară pe Ștefan și îl omoară cu pietre, făcând din el primul martir creștin.

Părerea atribuită aici lui Ștefan, este foarte critică la adresa evreilor, învinovățindu-i de respingerea mesajului lui Dumnezeu și de omorârea lui Isus. Și tocmai această diferențiere care a început să se formeze între iudaism și creștinism (și poate între creștinii cu o gândire

iudaică și cei care voiau ca lucrurile să se dezvolte într-o altă direcție) a fost încapsulată în cariera și în gândirea celei mai semnificative personalități a Bisericii primare, Pavel din Tarsus.

Între 50 și 60 d.H., când Pavel scria, creștinismul se răspândise nu numai dincolo de Ierusalim, ci și dincolo de Palestina. Faptele apostolilor sugerează că unul dintre marile centre ale creștinismului era Antiohia, principalul oraș din partea de răsărit a Imperiul Roman. Într-adevăr, Faptele apostolilor susține că aici credincioșii au fost numiți pentru prima dată „creștini” (mai devreme în carte referirea la ei se făcea ca la cei ce urmează „Calea”). Această răspândire a creștinismului însemna că acesta nu mai era doar o ramură a iudaismului, așa cum am văzut mai devreme, ci dimpotrivă, neamurile se converteau și ele. Așa cum am văzut mai devreme, cei mai mulți dintre aceștia, dacă nu toți, trebuie să fi simpatizat iudaismul. De exemplu, atunci când Pavel le predica neamurilor, nu vorbea întâmplător unei mulțimi, ci se adresa celor care erau în sinagogi.

Faptele apostolilor 11 descrie cum Petru a fost criticat pentru că s-a asociat cu creștini neevrei. Astfel, el își apără gestul descriind viziunea în care Dumnezeu îi spune că putea curăța ceea ce era înainte spurcat și, de asemenea, relatând pogorârea Duhului Sfânt peste Neamuri pe când le predica, după cum s-a întâmplat cu discipolii în Ziua Cincizecimii. Problema a declanșat un eveniment cunoscut sub numele de Conciliul de la Ierusalim, cândva între 40 și 60 d.H. Pavel a călătorit la Ierusalim ca să participe la acest conciliu și pentru a se întâlni cu liderii de acolo, în special cu Petru și cu Iacov. S-a decis că Pavel trebuia să își continue misiunea între neamuri și că aceștia nu trebuiau forțați să devină evrei înainte de a deveni creștini; în același timp Petru își va continua misiunea între evrei.

Cu toate acestea, au existat tensiuni. Pavel scrie în Galateni, că după acest conciliu Petru s-a dus la Antiohia și el „i-a

[Pavel era] un om mic de statură cu sprâncene împreunate și cu un nas destul de mare, chel, cu picioare strâmbe, bine făcut, plin de har; uneori arăta ca un om, iar altă dată avea o față de inger.

Faptele lui Pavel, cca 160 d.H.

O teologie a misiunii: Pavel

În afară de Isus, un alt om domină ca nimeni altcineva, peisajul creștinismului secolului I. Misionar neobosit, deschis pentru dezbateri, teolog extraordinar de original – geniul lui Pavel va modela creștinismul pentru următorii două mii de ani.

Sursa principală cu privire la viața și gândirea lui Pavel este Faptele apostolilor, a doua jumătate fiind dominată de date privind călătoriile sale și propriile scrisori care predomină în Noul Testament. Nu este prea ușor ca cele două surse să concorde, dar amândouă afirmă că Pavel este originar din Tarsus, un oraș din Anatolia, nu departe de Antiohia. Mai mult ca sigur s-a născut cam în aceeași vreme cu Isus, dar cei doi nu s-au întâlnit. Pavel era unul din evreii din diaspora, un fariseu îngust al cărui nume era Saul („Paulos” era forma greacă a numelui său, de înțeles că prefera această versiune, de vreme ce în limba greacă „sauros” era o mișcare provocatoare a călcăielor!). Era un meșteșugar destoinic, confecționând conturi, dar, de asemenea, a studiat la Ierusalim cu Gamaliel, unul dintre cei mai buni învățători ai fariseilor.

Atât Faptele apostolilor cât și scrisorile sale confirmă că, în zilele de început ale creștinismului, Pavel ura noua religie. De fapt, el era unul dintre personajele principale prin care autoritățile ebraice au încercat să suprimă creștinismul. Faptele apostolilor descrie prezența sa la moartea lui Ștefan, păzind hainele tuturor și aprobând omorârea cu pietre a martirului. Dar, pe când călătorea la Damasc pentru acest gen de activitate, Pavel a avut parte de o experiență extraordinară: după cum afirmă Faptele 9, o lumină cerească l-a orbit temporar și a auzit vocea lui Isus. După cum spune el, l-a întâlnit chiar pe Isus. Cel mai rău dușman al Bisericii a devenit creștin.

Aproape imediat Pavel a început să predice despre Isus, la început în Arabia și în Damasc (unde a evitat arestarea, fiind trecut peste ziduri într-un coș, înainte de a merge la Ierusalim pentru a-l întâlni pe apostoli), după care s-a întors la Tarsus, unde a locuit vreme de șapte ani. Apoi pe la mijlocul deceniului V, Pavel a început ceea ce este cunoscut sub numele de cele trei mari călătorii misionare. În realitate, nu a fost decât un continuu du-te-vino prin

toată partea răsăriteană a imperiului, o călătorie ce s-a sfârșit doar odată cu înmormântarea și cu moartea lui Pavel. Fiecare dintre cele trei etape principale ale călătoriei l-au dus prin Anatolia, înainte de a trece prin Ierusalim și prin Antiohia; cea de-a doua și a treia îl duc pe Pavel în peninsula greacă. Marile orașe pe care le-a vizitat în aceste călătorii au fost Atena, Corint, Efes, Tesalonic și Filipippi. După cea de-a treia etapă a călătoriei, Pavel a fost atacat de o mulțime lângă Templul din Ierusalim și a fost arestat. Cerând să fie judecat ca cetățean roman, Pavel a fost dus la Roma unde a fost înmormântat în așteptarea procesului. De acolo sursele noastre nu mai dețin informații.

Pavel credea că va fi eliberat și își va extinde lucrarea în partea apuseană a imperiului și unele tradiții ulterioare arată că exact așa s-a întâmplat, el reușind să ajungă în Spania și chiar în Britania. Cu toate acestea este mai plauzibil că a fost executat pentru credința sa la Roma la începutul sau la mijlocul deceniului VII.

În munca sa Pavel a fost însoțit de mai mulți tovarăși: în special Timotei, Tit, Barnaba și medicul său, Luca. Pe parcursul călătoriilor sale s-a întreținut lucrând cu mâinile sale. A vorbit în biserici deja înființate – dar tot mai mult era preocupat de înființarea altora noi –, pe măsură ce trecea timpul el devenind tot mai eficient ca vorbitor. Era interesat nu numai să câștige noi convertiți pentru Cristos, ci și să strângă bani pentru biserica din Ierusalim: această „colectă” era importantă deoarece simboliza unitatea tuturor bisericilor. După ce pleca din bisericile sale, Pavel le scria scrisori, indemnându-i să țină credința. Unele (nu toate) dintre scrisori au supraviețuit, formând în mare parte Noul Testament. Treisprezece scrisori poartă numele lui Pavel, cu toate că oamenii de știință moderni au căzut de acord că unele dintre ele nu au fost scrise de el. Cele care au fost acceptate aproape de toți ca originale sunt: scrisoarea către romani, două către corintieni, una către filipeni, una către galați, prima către tesaloniceni și cea scurtă către Filimon.

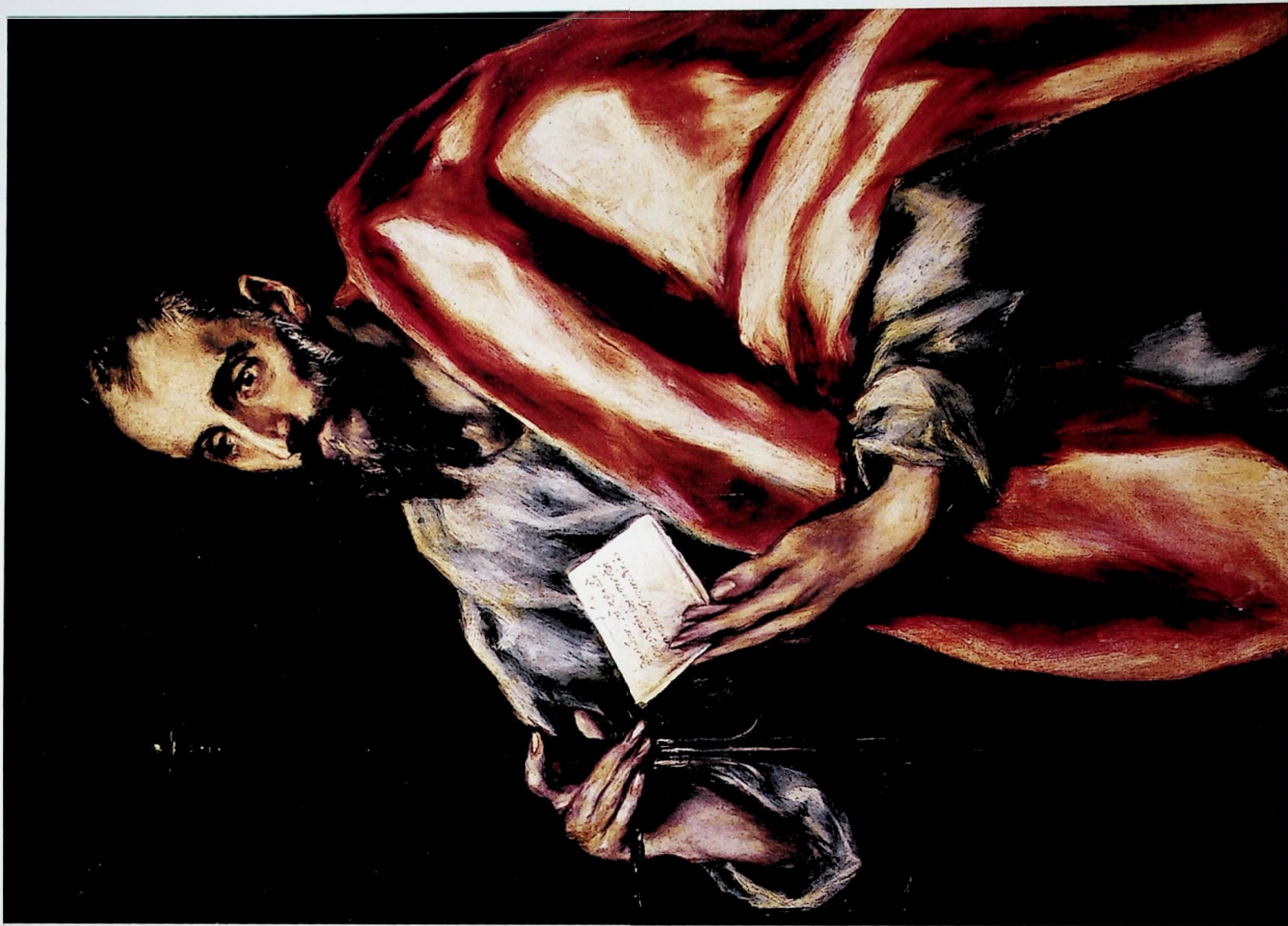
Scrisorile lui Pavel mărturisesc despre îngrijorările sale care rezultă direct din experiența sa de predicator. Multe dintre ideile sale au apărut ca răspuns la problemele pastorale sau teologice ridicate de congregațiile sale, dar piatra de incercare a tot ceea ce a scris este rolul lui Cristos în istoria mântuirii. Pavel era

convins că Dumnezeu care l-a trimis pe Cristos era Dumnezeuul evreilor și că mântuirea venea prin El – dar care mai era rolul Legii iudaice și cel al poporului evreu? Pavel nu a abandonat niciodată convingerea că evreii erau poporul lui Dumnezeu, dar în unele scrisori el a încercat prin diferite moduri să reconcilieze această idee cu credința sa în Cristos. El a exprimat mai clar ca oricare din autorii Noul Testament importanța morții și a învierii lui Cristos. Pavel era convins că Cristos constituia o realitate vie în viața sa și a tuturor creștinilor. De exemplu, el îi îndemna pe creștinii romani, „nu vă potrivii chipului veacului acestuia, ci să vă prefaceți, prin înnoirea minții voastre, ca să puteți deosebi bine voia lui Dumnezeu: cea bună, plăcută și desăvârșită” (Romani 12:2). Ideea că creștinii trebuiau să trăiască o viață deosebită, să fie un exemplu pentru alții, va găsi ecou peste secole.

Pavel a fost numit câteodată adevăratul fondator al creștinismului, distrugând mesajul original al lui Isus și al apostolilor cu religia sa distinctă, în special cu accentul pus pe persoana lui Cristos, dar nu pe învățăturile Sale. Asemenea pretenții ar trebui să ne îngrijoreze. În timpul vieții sale, Pavel era unul dintre misionarii creștini în această perioadă răspândirea religiei nu a avut loc doar datorită eforturilor sale. În scrisoarea sa către galați, Pavel face eforturi considerabile pentru a accentua egalitatea poziției sale cu cea a apostolilor (mergând până acolo că s-a autodenumit apostol), arătând că foarte multă lume nu credea că el este atât de important. La urma urmei, ceea ce îl face pe Pavel atât de mare este enorma influență a scrisorilor sale. Aceste scrisori au fost adunate și editate, circulând după moartea sa în biserici, devenind o mare sursă de inspirație. În special scrisoarea sa către romani în care au fost dezvoltate complet ideile sale, va constitui influența majoră pentru teologi, de la Augustin până la Luther și la Barth. Pavel nu a fost doar primul mare scriitor creștin: el a continuat să fie o influență vie și constantă pentru Biserică vreme de aproape două milenii.

JOHNATAN HILL

Apostolul Pavel, de pictorul cretano-spaniol El Greco (1541–1614)

*V-am învățat înainte
de toate, așa cum am
primit și cu (...).*

1 Corinteni 15:3

*Fiindcă mulți s-au
apucat să alcătuiască
o istorisire
amănunțită despre
lucrurile care s-au
petrecut printre noi,
după cum ni le-au
incredințat cei ce
le-au văzut cu ochii
lor de la început, și
au ajuns slujitori ai
Cuvântului, am găsit
și eu cu cale, prea
alesule Teofile, după
ce am făcut cercetări
cu de-amănuntul
asupra tuturor
acelor lucruri de la
obârșia lor, să ți le
scriu în șir unele
după altele, ca să
poți cunoaște astfel
temeinicia
învățăturilor, pe care
le-ai primit prin viu
grai.*

Luca 1:1-4

stat împotriva în față, căci era de osândit". Acționând sub influența lui Iacov, Petru refuza să mănânce cu neamurile și cea mai mare parte a Epistolei către galateni se adresa unei probleme care a rezultat din aceasta. Cei mai mulți din biserica din Galatia erau convinși că era esențial să fie circumciși – adică să devină evrei – înainte de a deveni creștini. Pavel se opunea total și susținea că „în Isus Hristos, nici tăierea împrejur, nici netăierea împrejur n-au vreun preț, ci credința care lucrează prin dragoste”.

Este foarte dificil de spus cât de dezbinată era biserica secolului I în ceea ce privește această problemă sau în altele care au decurs din aceasta. Unii istorici au argumentat că dezacordurile au fost mult mai mari decât par la citirea superficială a dovezilor. Ei presupun că exista o adevărată schismă între Pavel și bisericile pro-neamuri, pe de o parte, și Petru, Iacov și partidul proiudaic, pe de altă parte, și că, dat fiind că partidul lui Pavel a câștigat, documentele care au supraviețuit au fost redactate în așa fel încât să acopere dezacordurile. Desigur, o astfel de interpretare este limitată, deoarece nu există alte dovezi decât acele documente. S-ar putea ca în ciuda neînțelegerilor care au fost într-adevăr mai accentuate decât ar putea sugera cărți ca Faptele apostolilor, acestea nu s-au manifestat pe o scară atât de întinsă. Desigur, s-ar părea că cei împotriva cărora Pavel și-a îndreptat mânia să nu fi fost Petru și Iacov, ci indivizi extremiști, nemenționați, care poate i-au influențat pe galați. Poate mai important ar fi de aflat câte dintre aceste controverse din acea perioadă aveau legătură cu problema dintre iudei și neamuri. Luăm cunoștință de neînțelegeri asupra disciplinei în biserică, de păreri diferite cu privire la persoana lui Isus ș.a.m.d. Au derivat toate acestea din diviziunea iudei-neamuri sugerând că aceasta a continuat de-a lungul secolului I? Sau această problemă s-a stins curând între 50 și 60 d.H., după deciziile Conciliului de la Ierusalim și după condamnarea fermă de către Pavel a

iudaizatorilor extremiști? Din nou, nimeni nu cunoaște cu adevărat răspunsurile la aceste întrebări.

SCRIERILE CREȘTINE

Credința primilor creștini s-a transmis din om în om. Faptele apostolilor îi arată pe apostoli mergând să predice indivizilor sau unor mari mulțimi. Ni se dau foarte puține informații despre ce fel de învățătură li s-a dat celor care au făcut pasul inițial în creștinism. Se presupune că aceștia erau instruiți în același mod, adică li se vorbea. Învățăturile creștinilor și informațiile despre Isus erau puse într-o formă adecvată pentru satisfacerea nevoilor comunității, apoi acestea erau transmise prin intermediul acestei metode orale.

Amplificarea mișcării a dat de înțeles că această metodă nu era de ajuns, creștinii începând să scrie. Cele mai timpurii scrieri creștine sunt scrisorile lui Pavel, scrise între 50 și 60 d.H.; au mai supraviețuit și alte scrisori ale unor lideri creștini, unii dintre aceștia anonimi. Mai sunt evangheliile, înregistrări ale lucrării lui Isus scrise de creștinii care au dorit să păstreze istoria lui Isus așa cum a fost aceasta transmisă de comunitate. Aceste scrieri au format o culegere cunoscută ulterior sub numele de „Noul Testament”. În capitolul următor vom vedea cum au apărut aceste culegeri și de ce creștinii care au urmat au considerat că aveau autoritate. Acestea constituie cea mai importantă sursă de informații cu privire la Isus și la Biserica primară.

Mai sunt și alte lucrări creștine care nu au fost acceptate în Noul Testament, inclusiv multe evanghelii, complete sau doar fragmente, care pretindeau că îl descriu pe Isus sau lucrarea Sa, dar care sunt în mod evident și într-o mare parte ficțiune. (*Evanghelia lui Petru*, de exemplu, dezvoltă înregistrarea canonică a morții lui Isus, descriind veghea soldaților care au fost trimiși să păzească mormântul Său.) S-a căzut de acord că nu există nimic de valoare în aceste cărți cu privire la reconstituirea vieții și a morții lui Isus. Se pare că multe dintre acestea au fost scrise

după „evangheliile canonice” și se bazează într-o anumită măsură pe acestea. Per ansamblu, primii creștini s-au dovedit suficient de înțelepți când s-au hotărât ce cărți să pună sau nu în Noul Testament. Însă aceste cărți „necanonice” sunt valoroase pentru că descriu ceea ce credeau unele grupuri creștine, în special, cu privire la unele credințe care erau în contradicție cu ceea ce a fost acceptat mai târziu ca doctrină creștină corectă. Împreună, aceste scrieri timpurii ne permit să reconstruim ceea ce au crezut primii creștini.

CREDINȚA CREȘTINILOR

TRĂIND ULTIMELE ZILE

Așa după cum am văzut, creștinii credeau că Dumnezeu L-a înviat pe Isus dintre morți; dar aceasta nu a fost totul. De asemenea, ei au anticipat că El se va întoarce în curând. Isus a vorbit despre Împărăția lui Dumnezeu și, deoarece învierea Sa a confirmat ceea ce El a vorbit, aceasta însemna că sosirea Împărăției era iminentă. În plus, creștinii credeau că Isus este Mesia, astfel El se va întoarce instrăurând Împărăția. Isus a vorbit, de asemenea, despre Sine ca „Fiul omului”, termen cu conotații similare, deși ulterior creștinii au folosit rareori acest titlu.

Prima scriere creștină care a supraviețuit, 1 Tesaloniceni, atestă această convingere. Scrisoarea a fost scrisă în jurul anului 50 d.H și se adresa unor îngrijorări provocate de moartea unor membrii ai comunității. În mod evident, nu s-a anticipat că cineva va muri înainte ca Isus să revină cu Împărăția. Pavel îi asigură pe cititorii săi că acești creștini morți nu vor rămâne pe dinafară, de vreme ce ei vor învia după cum și Isus a înviat:

Căci însuși Domnul, cu un strigăt, cu glasul unui arhanghel și cu trâmbița lui Dumnezeu, Se va pogori din cer, și întâi vor învia cei morți în Hristos. Apoi, noi cei vii, care vom fi rămas, vom fi răpiți toți împreună cu ei, în nori, ca să întâmpinăm pe Domnul în văzduh; și astfel vom fi

totdeauna cu Domnul. Mângâiați-vă dar unii pe alții cu aceste cuvinte.

1 Tesaloniceni 4:16-18

În mod clar, Pavel se aștepta să fie în viață când aceasta se va întâmpla. În concordanță cu Marcu 13:30, Isus a spus „că nu va trece neamul acesta până nu se vor împlini toate aceste lucruri”. Dar anii au trecut și Domnul nu S-a întors. Se pare că creștinii au început să își spună unii altora, că cel puțin unii din prima generație vor fi în viață când Isus Se va întoarce. Ultimul capitol din Ioan menționează un zvon printre bisericile de mai târziu, că un anumit ucenic va fi încă în viață – dar evident el a murit la vremea când acest pasaj a fost scris, deoarece în acest pasaj autorul face eforturi să sublinieze că de fapt, Isus nu a făcut preziceri de felul acesta. Astfel, într-adevăr, prima generație a murit și Isus nu S-a întors.

Nu e de mirare că unii se adresau creștinilor în mod bajocoritor întrebându-i: „Unde este făgăduința venirii Lui? Căci de când au adormit părinții noștri, toate rămân așa cum erau de la începutul zidirii!” Această bătaie de joc este consemnată în 2 Petru, carte considerată de mulți oameni de știință ca fiind ultima dintre cele scrise, probabil în prima parte a secolului II. În această etapă, mulți creștini au abandonat așteptarea reapariției iminente a lui Isus, cu toate că încă mai credeau că El va apărea cândva. Autorul își explică astfel raționamentul:

Dar, preaiubiților, să nu uitați un lucru: că, pentru Domnul, o zi este ca o mie de ani, și o mie de ani sunt ca o zi. Domnul nu întârzie în împlinirea făgăduinței Lui, cum cred unii; ci are o îndelungă răbdare pentru voi, și dorește ca nici unul să nu piară, ci toți să vină la pocăință. Ziua Domnului însă va veni ca un hoț. În ziua aceea, cerurile vor trece cu trosnet, trupurile cerești se vor topi de mare căldură, și pământul, cu tot ce este pe el, va arde.

2 Petru 3:8-10

După ce a vorbit în vechime părinților noștri prin proroci, în multe rânduri și în multe chipuri, Dumnezeu, la sfârșitul acestor zile, ne-a vorbit prin Fiul, pe care L-a pus moștenitor al tuturor lucrurilor, și prin care a făcut și veacurile. El, care este oglindirea slavei Lui și întipărirea Ființei Lui, și care ține toate lucrurile cu Cuvântul puterii Lui (...).

Evrei 1:1-3

După cum sugerează acest pasaj, credința creștinilor a supraviețuit incredibil de bine în lipsa reapariției lui Isus. Aceasta s-a întâmplat într-o oarecare măsură și pentru că credința lor era concentrată pe ceea ce Isus era, de fapt, în afara rolului Său de a institui Împărăția lui Dumnezeu. Această chestiune este denumită generic „cristologie”, adică știința despre Cristos și, după cum vom vedea mai departe în această carte, a fost încă din acele prime zile o chestiune centrală în creștinism.

CREDINȚA ÎN CRISTOS

Am văzut convingerile creștinilor, de la început, că Isus era Mesia – deși, dat fiind că existau păreri diferite cu privire la ceea ce însemna acest lucru, aceasta nu comunica foarte mult despre El. El era, de asemenea, „Domn”, un termen care atunci avea o semnificație mult mai mare în comparație cu cea de azi. Însemna că Isus era „înălțat”, deoarece cuvântul „Domn” era în general rezervat lui Dumnezeu sau celor asociați cu divinitatea – Dumnezeu însuși, în cazul evreilor, sau Cezar, în cazul celor mai mulți dintre cetățenii romani. A-L numi pe Isus „Domn” așa cum au făcut-o în mod repetat aproape toți scriitorii Noului Testament indica faptul că El era intim asociat cu Dumnezeu și că a venit ca Trimisul Său.

Într-un anumit sens, Dumnezeu nu numai că L-a confirmat pe Isus, ci, de asemenea, L-a glorificat. Astfel, în cuvintele de deschidere din Romani, Pavel reproduce ceea ce era o formulă de credință:

Ea privește pe Fiul Său, născut din sămânța lui David, în ce privește trupul, iar în ce privește duhul sfințeniei dovedit cu putere că este Fiul lui Dumnezeu, prin învierea morților; adică pe Isus Hristos, Domnul nostru (...)

Romani 1:3-4

Aceasta se numește o cristologie în „două etape”, adică distincția dintre ce a fost Isus în timpul vieții Sale și ce a devenit după învierea Sa. Pavel sugerează că doar după învierea Sa Isus a fost „declarat” Fiul lui

Dumnezeu. În acest context este foarte important de remarcat că, deși „Fiul lui Dumnezeu” a devenit un titlu uzual pentru Isus, acesta nu exprima prea multe lucruri în contextul iudaic. Putea să însemne că cineva era doar binecuvântat sau favorizat de Dumnezeu, nu că se afla în mod absolut necesar într-un raport oarecum metafizic cu El sau că era literal Fiul Său.

Alte texte îi atribuiă după înviere, un fel de poziție superioară în cer, ca acest pasaj din Coloseni:

El este chipul Dumnezeului celui nevăzut, cel întâi născut din toată zidirea. Pentru că prin El au fost făcute toate lucrurile care sunt în ceruri și pe pământ, cele văzute și cele nevăzute: fie scaune de domnii, fie dregătorii, fie domnii, fie stăpâniri. Toate au fost făcute prin El și pentru El. El este mai înainte de toate lucrurile, și toate se țin prin El. El este Capul trupului, al Bisericii. El este începutul, cel întâi născut dintre cei morți, pentru ca în toate lucrurile să aibă întâietatea. Căci Dumnezeu a vrut ca toată plinătatea să locuiască în El, și să împace totul cu Sine prin El, atât ce este pe pământ cât și ce este în ceruri, făcând pace, prin sângele crucii Lui.

Coloseni 1:15-20

Această dezvoltare a înțelegerii naturii lui Isus de după înviere a fost însoțită, cel puțin în unele locuri, de o minimalizare a vieții lui Isus înainte de moartea Sa. De exemplu, Pavel are foarte multe de spus cu privire la Cristos, care era înțeles într-un mod cosmic ca și în pasajul de mai sus sau chiar mai mult, ca pe o realitate prezentă pentru creștini – dar nu spune mai nimic despre ce a spus sau a făcut Isus în timpul vieții Sale. Aceasta a însoțit un alt nou accent pus nu numai pe învierea lui Isus, ci și pe moartea Sa. În Romani 6, Pavel le spune cititorilor săi:

Nu știți că toți câți am fost botezați în Isus Hristos, am fost botezați în moartea Lui? Noi deci, prin botezul în moartea Lui, am

fost îngropați împreună cu El, pentru ca, după cum Hristos a înviat din morți, prin slava Tatălui, tot așa și noi să trăim o viață nouă. În adevăr, dacă ne-am făcut una cu El, printr-o moarte asemănătoare cu a Lui, vom fi una cu El și printr-o înviere asemănătoare cu a Lui.

Romani 6:3-5

Conform acestui text, moartea lui Isus nu a fost doar un preludiu neplăcut, dar necesar al învierii Sale, ci a fost la fel de importantă ca învierea Sa, având consecințe imediate pentru toți creștinii. Isus nu a murit doar ca un delincvent condamnat, ci pentru a-i mântui pe ai Săi. În opinia lui Pavel, creștinii au participat într-un mod mistic la moartea lui Isus, cu promisiunea că, într-o zi vor împărtăși învierea Sa. Prin Isus creștinii au primit promisiunea că vor învinge moartea așa cum a făcut-o El. În plus, Isus era o realitate pentru creștini. Pavel le-a spus galaților că „Am fost răstignit împreună cu Hristos, și trăiesc... dar nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine.”

Pentru a exprima aceste idei s-au dezvoltat mai multe metafore. Pavel a descris moartea lui Isus ca pe o jertfă, făcând referire la sistemul de jertfe iudaic: așa cum se credea că acestea ștergeau vinovăția păcatelor oamenilor pentru a reface legătura dintre Dumnezeu și om. Tot astfel, moartea lui Isus a realizat același lucru. Autorul anonim al Epistolei către evrei dezvoltă destul de mult această temă. După cum afirmă acesta, Isus este atât jertfa cât și preotul perfect. Cu toate că jertfa Sa pe cruce s-a întâmplat o dată pentru toți, Isus încă mijlocește în cer înaintea lui Dumnezeu în favoarea celor care îl urmează. Evanghelia după Ioan exprimă aceeași idee: în deschiderea evangheliei, Ioan Botezătorul îl descrie pe Isus ca „Mielul lui Dumnezeu ce ridică păcatul lumii”, iar în finalul evangheliei, Isus moare exact în momentul în care erau sacrificați mieii pentru Paște. Evanghelia după Marcu oferă o versiune puțin diferită: aici Isus însuși declară: „Căci Fiul omului n-a venit să I se slujească, ci El să

slujească și să-și dea viața răscumpărare pentru mulți!” Cum se întâmplă aceasta și cui i se plătește răscumpărarea va pune la lucru mințile creștinilor în secolele viitoare.

Accentul pus pe rolul lui Isus, ca mântuitor, prin moartea și prin învierea Sa, a dat de înțeles că mesajul iminentei Sale reveniri nu mai era principală credință a creștinilor. Dar nu din cauză că cele două se excludeau reciproc – de exemplu, Pavel, perceput ca arhitectul acestei teologii „concentrate pe cruce”, se referea încă la Isus ca „Mesia”, punând accentul pe rolul Său mesianic, și privește învierea Sa ca pe un arhetip al învierii întregii omeniri. Pavel a fost uneori criticat pentru că a deviat atenția de la viața și de la învățăturile lui Isus către o religie mai mistică, care gravitează în jurul unui „Cristos” divin, concentrată asupra morții Sale mântuitoare, un concept aproape absent din discursurile ucenicilor din Faptele apostolilor. Ceea ce de fapt nu e corect. Pavel credea că Cristosul pe care L-a văzut și despre care a scris era identic cu Isus cel care a trăit și a murit: aceasta era esența mesajului său.

Ulterior, sau poate în același timp, dar în alte locuri, cristologia a continuat să se dezvolte. Creștinii au început să se refere la viața pământească a lui Isus folosind aceiași termeni ca pentru poziția Sa înălțată. În locul cristologiei în „două etape”, exista o continuitate în ceea ce privește natura lui Isus. Evanghelia după Ioan, scrisă spre sfârșitul secolului I, exprimă foarte clar acest punct de vedere. Spre deosebire de alte evanghelii, în aceasta figura lui Isus este mult mai serenă, mesajul Lui este mai degrabă despre Sine, decât despre venirea Împărăției lui Dumnezeu, așa cum este prezentată în celelalte evanghelii. În plus, faimoasele cuvinte din deschiderea acesteia, arată în mod clar că Isus a existat înainte de nașterea Sa în Palestina, că era înălțat și aproape de Dumnezeu chiar și atunci:

La început era Cuvântul, și Cuvântul era cu Dumnezeu, și Cuvântul era Dumnezeu.

[Isus] era potolii, îndurând toate. Isus și-a însușit divinitatea; a mâncat și a băut într-un mod special, fără excreții solide. El avea o capacitate atât de mare de a asimila, încât hrana nu putrezea în El, pentru că El nu a experimentat putrezirea.

Valentin, un gnostic docetist din secolul II, citat de Clement din Alexandria, *Stromateis* 3.59

El era la început cu Dumnezeu. Toate lucrurile au fost făcute prin El; și nimic din ce a fost făcut, n-a fost făcut fără El. În El era viața, și viața era lumina oamenilor: (...) Și Cuvântul S-a făcut trup, și a locuit printre noi, plin de har, și de adevăr. Și noi am privit slava Lui, o slavă întocmai ca slava singurului născut din Tatăl.

Ioan 1:1-4, 14

Așa că avem de a face cu o trecere de la Isus, ca simplă ființă omenească care a murit, a înviat și S-a înălțat la cer, la o ființă care era înainte de începutul timpului foarte intim asociată cu Dumnezeu și care S-a coborât pe pământ înainte de a Se întoarce lângă Dumnezeu, la locul inițial. Putem numi aceasta credința în „înrupare”, credința că Isus era o ființă divină întrupată, adică materială. O mare parte din Evanghelia după Ioan explorează tocmai această idee: Isus vorbește despre Dumnezeu ca „Tată” și despre Sine ca „Fiul”. Fiul este prezentat ca agentul autentic al Tatălui, astfel că Isus poate spune: „Cine M-a văzut pe Mine, a văzut pe Tatăl. (...) Nu crezi că Eu sunt în Tatăl, și Tatăl este în Mine?”

Unii creștini au mers și mai departe și au negat că Isus ar fi avut ceva omenesc. Conform acestei păreri, cunoscute ca docetism, El era, de fapt, o ființă divină trimisă de Dumnezeu, care părea om și care, de fapt, nu a suferit și nu a murit pe cruce. Această părere a fost condamnată de alți creștini, care au accentuat că indiferent ce altceva putea fi Isus, El a fost în mod sigur om și într-adevăr a suferit și a murit. Scrisorile atribuite lui Ioan (deși sunt, de fapt, anonime) combat în mai multe rânduri această învățătură.

Aici se ajunge, mai mult sau mai puțin, la identitatea lui Isus în Noul Testament. Autorii lui prezintă o suită de metafore și de idei, mai degrabă decât un efort susținut pentru a prezenta o imagine clară: Isus este Cuvântul care este la început cu Dumnezeu, Mesia care aduce Împărăția lui Dumnezeu, Fiul care este apropiat Tatălui, Marele-preot care mijlocește înaintea lui Dumnezeu, Jertfa care ridică păcatul lumii.

Ca regulă, autorii Noului Testament sunt de acord cu aceasta și sunt precauți în a afirma limpede că Isus era Dumnezeu. În următoarele două capitole vom vedea cum această pretenție a devenit mai explicită și a ridicat noi întrebări. Cum putea fi Isus Dumnezeu, dacă nu era identic cu Tatăl, având în vedere credința în monoteism, temelia iudaismului? Și cum putea fi cineva și om și Dumnezeu? Aceste întrebări vor preocupa vreme de secole Biserica.

„NOUL ISRAEL”

Creștinii din acea perioadă erau convingși că toate acestea se conformau cu iudaismul istoric. Cu alte cuvinte, tot ce Isus a spus și a făcut era împlinirea scripturilor evreiești. Astfel, în Romani, Pavel insistă asupra faptului că Evanghelia creștină Dumnezeu „o făgăduise mai înainte prin prorocii Săi în Sfintele Scripturi”. El le spune corintienilor că „Cristos a murit pentru păcatele noastre după Scripturi”. În Evanghelia după Luca, Cristosul cel înviat se întâlnește cu doi discipoli care, fără să îl recunoască, Îi mărturisesc teama cu privire la viitor acum că Învățătorul lor s-a dus. Isus îi dojenește:

Atunci Isus le-a zis: „O, nepricepuților și zăbavnici cu inima, când este vorba să credeți tot ce au spus prorocii! Nu trebuia să sufere Hristosul aceste lucruri, și să intre în slava Sa?” Și a început de la Moise, și de la toți prorocii, și le-a tâlcuit, în toate Scripturile, ce era cu privire la El.

Luca 24:25-27

Acum anumite pasaje-cheie erau înțelese ca profeții despre Isus (chiar și acelea care nu erau considerate deloc profeții). Psalmul 22, pe care Isus l-a citat în momentul morții, era considerat o profeție a morții și a circumstanțelor în care El Și-a pierdut viața. Isaia 53, care vorbește despre un „rob care suferă” a fost interpretat în același mod. De vreme ce Isus era Mesia, El era culmea așteptărilor poporului evreu și subiectul tuturor profețiilor în direcția unui viitor glorios. Cu alte cuvinte, creștinismul era iudaismul

împlinit – și iudaismul era, după cum se vede, așteptarea împlinirii creștinismului. Biserica creștină era „noul Israel” și moștenitoarea promisiunilor pe care le-a făcut Dumnezeu lui Avraam și evreilor în Vechiul Testament. Pavel, meditănd la faptul că mult mai mulți dintre neamuri deveneau creștini în comparație cu evreii, comenta în scrisoarea sa adresată bisericii romane:

Dar aceasta nu înseamnă că a rămas fără putere Cuvântul lui Dumnezeu. Căci nu toți cei ce se coboară din Israel, sunt Israel; și, măcar că sunt sămânța lui Avraam, nu toți sunt copiii lui Avraam; (...) nu copiii trușești sunt copii ai lui Dumnezeu; ci copiii făgăduinței sunt socotiți ca sămânță.

Romani 9:6–7a, 8

Indiferent cât de mult se va distanța creștinismul de iudaism ca religie, totdeauna va exista această convingere, din partea creștinilor, că ei sunt adevărații moștenitori ai promisiunilor făcute evreilor de către Dumnezeu. Astfel, creștinismul a fost adânc înrădăcinat în iudaism, creștinii crezând în unitatea acțiunilor mântuitoare ale lui Dumnezeu de-a lungul istoriei, care încep cu Avraam și culminează cu Cristos. „Tatăl” căruia I se adresa Isus, era identic cu Dumnezeul lui Avraam. Ulterior, unii creștini au negat acest lucru, încercând să se elibereze de rădăcinile evreiești, dar totdeauna creștinismul predominant va respinge astfel de încercări.

VIAȚA ÎN BISERICĂ

RITURILE CREȘTINE

Chiar de la început creștinii au avut un set de ritualuri care i-au deosebit de evrei. Două dintre cele mai importante erau direct moștenite din viața lui Isus. Primul era botezul. Avându-și obârșia în unele practici evreiești, originile botezului sunt, mai degrabă, obscure. Isus Și-a început lucrarea fiind botezat de Ioan Botezătorul, un predicator din Galileea care a activat cu

puțin timp înaintea Sa și a avut un mare impact chemând oamenii să se căiască de păcatele lor. Ca semn al căinței lor, el îi boteza, adică îi spăla în mod ritual în râul Iordan. Conform lui Ioan 3:22, după ce l-a părăsit pe Ioan, chiar și Isus a botezat. Astfel, creștinii făceau același lucru. După cum se afirmă în Faptele apostolilor, după discursul său din Ziua Cincizecimii, Petru a cerut mulțimii să se pocăiască „și fiecare din voi să fie botezat în Numele lui Isus Hristos, spre iertarea păcatelor voastre”. Se credea că prin botez fiecare credincios se împărtășea cu același Duh Sfânt, formând o comunitate unită. În 1 Corinteni 12:13 Pavel scrie: „Noi toți, în adevăr, am fost botezați de un singur Duh, ca să alcătuim un singur trup, fie Iudei, fie Greci, fie robi, fie slobozi; și toți am fost adăpați dintr-un singur Duh.” Credincioșii erau botezați, conform cu Matei 28:19: „Duceți-vă și faceți ucenici din toate neamurile, botezându-i în Numele Tatălui

Duceți-vă și faceți ucenici din toate neamurile, botezându-i în Numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh.

Matei 28:19

Botez creștin, pe un sarcofag din secolul III din Roma.

și al Fiului și al Sfântului Duh.” De aceea, botezul consemna credința credinciosului în Dumnezeu, în Isus și în Duhul Sfânt care călăuzea Biserica.

Dacă botezul marca începutul vieții creștine, euharistia (derivat din cuvântul grec care înseamnă „a aduce mulțumiri”) o făcea să funcționeze și, pe la sfârșitul secolului I, fiind cel mai important ritual creștin. Euharistia era reeditarea Cinei celei de Taină, a ultimei cine pe care a luat-o Isus cu cei mai apropiați dintre discipoli, în noaptea dinaintea morții Sale. În Noul Testament se găsesc două descrieri ale acesteia: una în evangheliile: Matei, Marcu și Luca (fiind omisă în Ioan) și una mai timpurie în 1 Corinteni, unde Pavel scrie:

Căci am primit de la Domnul ce v-am învățat; și anume că, Domnul Isus, în noaptea în care a fost vândut, a luat o pâine. Și, după ce a mulțumit lui Dumnezeu, a frânt-o, și a zis: „Luați, mâncați; acesta este trupul Meu, care se frânge pentru voi; să faceți lucrul acesta spre pomenirea Mea.” Tot astfel, după cină, a luat paharul, și a zis: „Acest pahar este legământul cel nou în sângele Meu; să faceți lucrul acesta spre pomenirea Mea, ori de câte ori veți bea din el.” Pentru că, ori de câte ori mâncați din pâinea aceasta și beți din paharul acesta, vestiți moartea Domnului, până va veni El.

1 Corinteni 11:23-26

Probabil, dar nu sigur, că această reeditare se deosebește de „frângerea pâinii” așa cum era menționată mai devreme în Faptele apostolilor. De fapt, era doar o masă, dar euharistia pare să fi fost mult mai formală, un act de închinare care implica doar puțină mâncare. Descrierea lui Pavel cu privire la Cină, cu o anumită cadență și repetiții, sună ca o formulă care era deja folosită de ceva timp pentru euharistie. Și totuși nu pare să fi fost un „serviciu” formal care ar fi familiar creștinului modern. Nu știm ca ritualul să fi fost însoțit de rugăciuni fixe, dacă chiar erau spuse rugăciuni sau erau cântate imnuri. Nu știm dacă euharistia era

săvârșită la acele întâlniri menționate de Pavel în 1 Corinteni 14:26: „dacă unul din voi are o cântare, altul o învățătură, altul o descoperire, altul o vorbă în altă limbă, altul o tălmăcire”. Nu știm cât de des aveau loc aceste întâlniri mai degradabile. După cum sugerează Faptele apostolilor și Pavel, poate în fiecare zi, poate o dată pe săptămână. Creștinii se întâlneau în fiecare zi, dar rezervau prima zi a săptămânii pentru euharistie, deoarece creștinii, într-adevăr, s-au întâlnit devreme în această zi. Sabatul evreu era ultima zi a săptămânii, sâmbătă, dar Isus a înviat din morți în prima zi, duminică. De aceea, creștinii au denumit-o „ziua Domnului” și s-au întâlnit atunci poate pentru un prânz al comunității, care ar fi oglindit acel prânz cu caracter comunitar pe care familiile evreilor îl aveau în deschiderea fiecărui Sabat. Nu știm exact, dar este posibil ca în zilele de sâmbătă creștinii să fi frecventat sinagoga.

Acesta a constituit începutul „liturghiei” creștine, un termen care inițial însemna „lucrare pentru popor”, adică tot ce se făcea pentru comunitate. În diaspora evreiască termenul a căpătat înțelesul de lucrare făcută pentru Dumnezeu, în special lauda și închinarea, și cu sensul acesta au folosit primii creștini termenul „liturghie”, referindu-se nu atât de mult la rugăciunea individuală sau personală cât la serviciile în comun. Acestea implicau cântarea cât și învățarea. Coloseni 3:16 îi instruește pe cititorii săi: „Învățați-vă și sfătuiți-vă unii pe alții cu psalmi, cu cântări de laudă și cu cântări duhovnicești, cântând lui Dumnezeu cu mulțumire în inima voastră.”

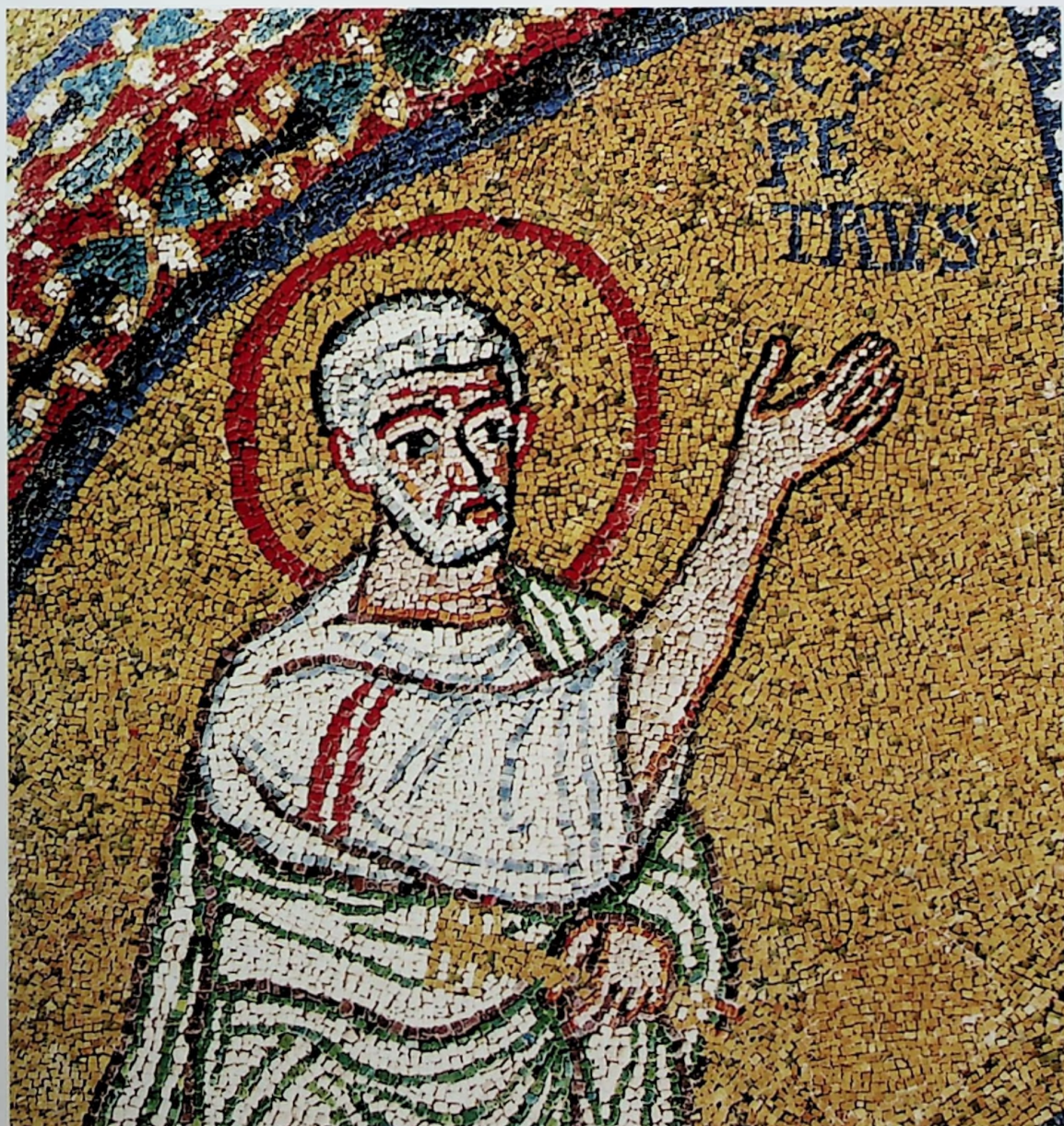
CONDUCÂND COMUNITATEA

Cine conducea aceste servicii? Din nou, nu prea știm cine. Încă din primele zile a existat un tip de conducere creștină, dar nu este sigur în ce măsură era corespondentul a ceea ce recunoaștem sub numele de „preoție” și nu este sigur cât de uniformă era aceasta. În vârful edificiului erau apostolii. „Apostol” înseamnă cineva care a fost trimis, așa că aceștia erau oamenii

„trimiși” de Isus, adică conducătorii inițiali ai creștinilor. S-a presupus că apostolii erau aceiași cu „cei doisprezece” care au format cercul intim al lui Isus, dar acest lucru nu este absolut sigur. Pavel face o distincție clară între aceste două grupuri, în descrierea dinaintea a învierii – și el se considera printre apostoli, cu toate că nu l-a cunoscut pe Isus înainte de moartea Sa. Se pare că apostolii erau aceia care se considerau însărcinați personal de Isus cu răspândirea mesajului creștin. Liderii lor erau în primul rând Petru și fratele lui Isus, Iacov. Probabil cel mai important lider creștin al vremii, acest Iacov este cunoscut ca „Iacov, zis și Iust” pentru a-l distinge de un alt discipol numit Iacov, fratele lui Ioan. În ciuda faptului că era fratele lui Isus, Iacov zis Just („Cel Drept”)

nu l-a urmat pe Isus în timpul vieții Sale și deci nu apare în evanghelii. Cu toate că a fost convertit la creștinism după moartea fratelui său, acest Iacov a devenit conducătorul bisericii din Ierusalim. Descrierea neînțelegerii cu privire la neamuri dintre Pavel, Petru și Iacov, din Galateni, sugerează următoarele: superior sau nu lui Petru, el a acționat ca atare; mai slabul Petru, nestatornic în ideile sale, și-a schimbat părerile pentru a se conforma lui Iacov. În Faptele apostolilor 15, Iacov este cel ce ia decizia finală în această privință la Conciliul de la Ierusalim.

Celălalt apostol dominant a fost Petru, de departe cel mai însemnat discipol al lui Isus din evanghelii și prietenul cel mai apropiat al lui Isus (deși în Ioan, un „ucenic preaiubit” al cărui nume nu este

Petru, mozaic din secolul IX.

pomenit ocupă o poziție mai proeminentă). Numele lui Petru era de fapt Simon, dar în Matei 16 Isus îi dă porecla „Stânca”, adică Cefas (în arameică) și Petru (în greacă). În evanghelii în general, Petru acționează ca purtător de cuvânt al tuturor discipolilor, asumându-și un rol principal în Faptele apostolilor – rosiind, de exemplu, discursul din Ziua Cincizecimii cu care am făcut cunoștință mai devreme. În Galateni, Pavel declară că, după ce a învățat despre creștinism la Damasc, s-a dus la Ierusalim cu scopul precis de a-l vedea pe Petru. Tradiții ulterioare, menționează că Petru a părăsit Ierusalimul la o dată neprecizată, ducându-se la Roma, unde (din nou, pentru o perioadă neprecizată de timp) a condus comunitatea creștină.

În plus față de Iacov și de Petru, un alt lider la Ierusalim, a fost Ioan, fratele celui alt Iacov și în același timp o personalitate importantă din evanghelii. În spatele acestora se aflau ceilalți apostoli și sub ei erau alți lideri. În Faptele apostolilor 6 ni se spune că cei 12 au numit șapte bărbați să ajute la distribuirea ajutoarelor financiare pentru persoanele cu nevoi din comunitate. Cei șapte, inclusiv Ștefan, erau aleși de comunitate și ni se spune că stăteau în fața apostolilor care s-au rugat pentru ei și și-au pus mâinile peste ei. De aceea se pare că exista deja o anumită „ordinare”, adică o trecere a autorității spirituale de la un lider la altul.

Dar ce roluri au jucat toți aceștia? Negreșit ei și-au asumat o funcție pastorală, încurajând comunitatea, dând sfaturi ș.a.m.d. În vreme ce Ștefan și „cei șapte” ajutau comunitatea să funcționeze, împărțind banii și hrana, apostolii făceau lucrarea misionară, predicându-le celor neconvertiți. Se pare că liderii creștini de la început se ocupau de aceste două activități principale. Nu există dovezi că ei ar fi condus serviciile liturgice, fie acestea euharistia sau serviciile de laudă și de cântare a imnurilor. Totuși există motive să credem că ei conduceau botezurile. Având în vedere că ei conduceau lucrarea misionară și că, de fapt, de cele mai multe

ori cei convertiți erau botezați pe loc, era natural ca aceasta să cadă în sarcina lor.

Există unele dificultăți referitoare la titlurile liderilor creștini din acea perioadă. În Noul Testament sunt folosite mai multe cuvinte pentru a denumi conducătorii creștini: mai ales *episcop* (de la „episcopos” un cuvânt ce înseamnă „supraveghetor”) și *prezbiter* (însemnând „bătrân”). Folosirea lor la plural indică faptul că era vorba mai degrabă de mai mulți lideri, nu doar de unul singur. În unele locuri ei erau denumiți, de asemenea, „pastori” (adică „păstori”) și slujitori. Astfel, ideea tradițională, cum că Iacov era „episcopul” Ierusalimului și Petru era „episcopul” Romei, nu se verifică. În faza aceea nu exista o astfel de structură formală, deși

era evident că personalități precum Iacov și Petru erau proeminente printre liderii comunităților lor. Odată cu trecerea timpului, norma era ca un singur lider să fie șeful altora mai mici. El era „episcopul” și ei erau „prezbiterii”. În capitolul următor vom vedea cum s-a desfășurat acest proces.

RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI

Călătoriile misionare ale lui Pavel în Imperiul Roman au avut un succes deosebit. A fondat biserici în orașele de pe țărmul nordic al Mării Mediterane și i-a

încurajat pe alții care au apărut fără ajutorul său și mai ales fără cel al Romei, unde știm că exista o comunitate creștină între 50 și 60 d.H. Și alți misionari se bucurau de același succes, cu toate că nu se cunosc prea multe despre activitatea lor. Creștinismul devenea mai mult decât o simplă sectă a iudaismului – aceasta a coincis cu o perioadă de criză deosebită pentru iudaism.

BISERICA ȘI SINAGOGA

În 66 d.H., evreii au declanșat o răscoală împotriva Romei. A rezultat primul război iudaic care a fost un dezastru pentru evrei. Forțele imperiale i-au zdrobit și, în 70 d.H., au distrus Templul. Comorile sale au fost duse ca trofee la Roma.

Luarea Ierusalimului de către Titus (detaliu), de un pictor flamand din secolul XV.

Spun adevărul în Hristos, nu mint; cugetul meu, luminat de Duhul Sfânt, îmi este martor, că simt o mare întristare, și am o durere necurmată în inimă. Căci aproape să doresc că fiu cu insumi anatema, despărțit de Hristos, pentru frații mei, rudele mele trupești. Ei sunt Israeliți, au înfierat, slava, legămintele, darea Legii, slujba dumnezeiască, făgăduințele, patriarhii, și din ei a ieșit, după trup, Hristosul, care este mai presus de toate lucrurile, Dumnezeu binecuvântat în veci.

Romani 9:1-5

Având în vedere rolul pe care Templul l-a jucat în religia și în societatea ebraică, acesta era un moment deosebit de critic pentru iudaism. Preoții care mai devreme conduceau poporul, nu mai aveau niciun rol, sacrificiile care se făceau în fiecare zi și care îi legau pe oameni de Dumnezeu au încetat. Aceasta însemna pentru mulți că sfârșitul lumii era aproape – și într-adevăr chiar Isus a prezis distrugerea Templului ca semn al sfârșitului lumii.

Un grup de cărturari și învățători iudaici au fugit din Ierusalim la Iamnia, un orașel de coastă. Aici și-au regândit credința. S-a presupus, în mod tradițional, că acei cărturari ar fi fost farisei. Putea fi adevărat, pentru că iudaismul care s-a conservat făcea referire atât la respectarea Legii în viața cotidiană – mai degrabă decât la jertfe – cât și la studiul Legii, adică la o cât mai bună înțelegere a modului cum funcționează toate acestea. Iudaismul care a rezultat este cunoscut azi sub numele de iudaism „rabinic”, ceea ce înseamnă că el a evoluat în jurul rabinilor, învățători care erau preocupați de studierea și de comentarea textelor vechi. În anii următori, acești rabini au produs Mișna, o mare colecție de comentarii pe marginea Legii și a altor texte referitoare la aceasta. Sistemul de jertfe nu a fost, de fapt, abolit sau înlăturat oficial – distrugerea Templului a forțat abandonarea lui –, dar apariția iudaismului rabinic a fost în esență începutul iudaismului pe care îl știm azi. Începând din această perioadă iudaismul a fost mult mai unitar decât în zilele lui Isus.

Cândva în 90 d.H., s-a ținut la Iamnia un conciliu pentru a soluționa mai multe probleme. Una dintre acestea a fost canonul Scripturii: până la acea dată evreii nu aveau un set fix de scrieri sfinte, ci tot ce părea destul de vechi era privit în mod general ca având autoritate. Acum însă rabinii din Iamnia au stabilit o listă de cărți pe care o considerau Scriptură. Acestea trebuiau să fie în ebraică, nu în greacă, precum traducerea pe care o foloseau creștinii. În plus, rabinii au modificat *Amida*, cunoscută și sub numele

de „Opsișprezece binecuvântări”, rugăciuni care erau rostite în toate sinagogile. Diferite tradiții au consemnat diferite versiuni ale noii rugăciuni, dar versiunea cunoscută ca „palestiniană” spune:

Și pentru apostatați să nu mai fie nădejde și fie ca împărăția obraznică să fie repede dezrădăcinată în zilele noastre. Și fie ca nazarinanii și ereticii să piară repede și fie ca ei să fie șterși din Cartea Vieții; și fie ca numele lor să nu fie trecut în rândul celor drepi.

Conciliul a reprezentat punctul decisiv în ceea ce privește fisura tot mai mare dintre evrei și „nazarineni”, adică urmașii lui Isus din Nazaret. Dar relațiile s-au deteriorat cu mult înainte de aceasta. Am văzut mai devreme cum Ștefan a fost omorât de gloata evreilor pentru credința sa creștină și pentru atacul său asupra evreilor „necredincioși”. Faptele apostolilor mărturisesc despre o serie de persecuții ale autorităților ebraice asupra mișcării creștine incipiente din Ierusalim și de aiurea. Înainte de experiența sa cu Isus cel înviat, Pavel a fost unul dintre cei care au persecutat în mod nemilos creștinismul. Un incident major a avut loc devreme între 60 și 70 d.H., odată cu moartea lui Iacov, liderul bisericii din Ierusalim. Soarta lui Iacov nu a fost diferită de cea a fratelui său, Isus. Împreună cu câțiva tovarăși, el a fost dus înaintea marelui-preot și a sfinților săi și a fost condamnat pentru că a încălcat Legea. Diverse surse consemnează înregistrări diferite ale morții sale: ni se spune că a fost omorât cu pietre, că a fost aruncat din turnul Templului, că a fost omorât în bătaie sau că a fost aruncat de pe o scară. În comparație cu Isus, care a fost executat legal de către prefectul roman, Iacov a fost linșat. Dar ambii frați au fost condamnați de către marele-preot și au fost omorâți la o distanță de 30 de ani.

Nu e greu de înțeles motivul pentru care creștinii au devenit tot mai dezamăgiți de situație și au ajuns să îi considere adversari pe toți necreștinii evrei. Scrise în

ani diferiți, mai multe cărți ale Noului Testament stau mărturie pentru felul cum s-a ajuns în această situație. În scrisorile lui Pavel dăm de suferința cu privire la eșecul evreilor de a-L recunoaște pe Cristos, nu de amărăciunea la adresa lor – dimpotrivă, în Romani 9, Pavel declară că ar dori să fie condamnat în locul lor, dacă aceasta i-ar mântui.

Scrise cu câțiva zeci de ani mai târziu, evangheliile relatează mai degrabă o istorie diferită. Disputele dintre creștini și necreștinii evrei au dezvoltat un interes mai mare pentru felul cum Isus a rezolvat astfel de situații în timpul vieții Sale și ca atare găsim multe istorii ale discuțiilor dintre Isus și alți evrei. Mulți dintre interlocutori sunt farisei – ceea ce nu constituie o surpriză având în vedere dezvoltarea iudaismului fariseilor din acea perioadă. Diferite evangheliile reflectă diferite atitudini. De exemplu, cei mai mulți dintre teologi cred că Marcu a fost scrisă prima dintre evangheliile, aici găsim un amalgam de caracterizări pozitive și negative la adresa fariseilor. Matei este mult mai negativă, culminând cu capitolul 23, o lungă diatribă împotriva fariseilor, denunțând ca „fățarnici”, „fii ai diavolului” și „pui de năpârce”. S-a crezut adesea că această evangheliie a fost scrisă în jurul datei la care creștinii – cel puțin aceia pe care i-a cunoscut Matei – se redefiniu ca un grup separat de iudaism. Relațiile dintre cele două grupuri erau deosebit de rele, de unde și amărăciunea care transpare în evangheliie. În contrast cu aceasta, Ioan a fost probabil scrisă la scurt timp după introducerea Amidei în sinagogi, astfel că opoziția lui Isus sunt în general doar „iudei”, fără să existe mari preocupări de a face distincție între farisei, preoți și restul, iar dezbaterile care marcau celelalte evangheliile despre respectarea Sabatului și a Legii lipsesc. Se pare că la acea dată, creștinii pe care i-a știut autorul Evangheliei după Ioan s-au despărțit definitiv de iudaism. Pentru acesta „evreii” erau un grup destul de omogen, în mare parte ostil lui Isus și cu care se angaja în dispută doar pentru a-i condamna.

CREȘTINISMUL ÎN IMPERIU

Cezar August (63 î.H.–14 d.H.) a domnit vreme de 40 de ani – o perioadă lungă indiferent de criteriile folosite, dar în special pentru Antichitate. La acea vreme durata medie a vieții la Roma era doar de 40 de ani. Atunci când a murit, foarte puțini își mai puteau aduce aminte de vremea când Roma era republică. Inevitabil, succesorii lui au fost mai slabi. Moștenitorul său, fiul său vitreg Tiberiu, era un paranoic singuratic care i-a persecutat pe cei ce ar fi putut complota împotriva sa. Succesorul său, Gaius – cunoscut sub numele de Caligula –, a fost și mai rău, avansând în nebunia sa. Cel mai rău dintre toți a fost Nero (37–68 d.H.) care a ridicat decadența la rang de artă. Potrivit legendei, atunci când Roma a fost mistuită de un mare incendiu în 64 d.H., împăratului i-a fost atât de mare milă de oameni, încât s-a apucat să cânte acompaniindu-se la liră.

Cu această ocazie autoritățile romane au început să îi vizeze pe creștini. Se știe foarte puțin despre prima persecuție care a avut loc în vremea lui Nero între 60 și 70 d.H. Nu se știe precis de ce Nero i-a ales pe creștini, dar se credea că făceau parte dintr-o organizație subversivă. La fel, nu se știe dacă a fost adoptată o lege care a făcut creștinismul ilegal sau dacă presupusa subversivitate a religiei lor a fost suficientă. Nero i-a învinuit pe creștini pentru incendierea Romei și a executat pe mulți dintre ei, ceea ce sugerează că pentru persecuție s-a folosit un pretext, nu o lege împotriva creștinismului ca atare.

Nu știm câți creștini au murit în această persecuție, dar se presupune că nu au fost prea mulți, pentru că la vremea aceea încă nu erau atât de mulți creștini – religia lor alcătuind doar o mică parte din marea schemă generală. Una dintre persoanele care au murit la acea vreme a fost Petru. Sigur că el a murit pentru credință, după cum afirmă prima scrisoare a lui Clement, scrisă între 90 și 100 d.H., și la fel Evanghelia după Ioan, cu toate că niciuna dintre ele nu relatează circumstanțele.

Pentru a curma zvonurile, Nero i-a pus sub acuzare și i-a torturat pe niște oameni ce erau urâți datorită relelor lor – cunoscuți sub numele de „creștini” (...) Ucigătoarea lor superstiție fusese pentru câțiva vreme nimicită, dar începea să se arate din nou – nu numai în Iudeea, ci chiar în Roma, unde ajung și prind tot felul de rele sordide și păcătoase. Mai întâi au fost arestați toți aceia ce au mărturisit că sunt creștini. Apoi, pe baza informațiilor obținute de la aceștia, sute dintre ei au fost condamnați, dar mai mult datorită credinței lor anti-sociale, decât pentru că ei ar fi strâns incendiu. Moartea lor a fost o bătaie de joc. I-au înfășurat în piei de animale sălbatice, au fost sfâșiați de câini, au fost răstigniți sau li s-a dat foc – încât atunci când se lăsa întinericul ardeau ca torțele (...) Dar, cu toate că erau vinovați pentru că erau creștini și meritau să moară, poporului i s-a făcut milă de ei.

Tacit, *Anale*, 15 44, la începutul secolului II

Tradiția a înregistrat că Petru a păstorit comunitatea din Roma, unde a și murit. O istorisire foarte neobișnuită spune că a fost crucificat, dar cu capul în jos, pentru că nu s-a simțit vrednic să moară la fel ca Isus, presupunându-se că a fost executat și înmormântat pe Dealul Vaticanului, un cimitir de lângă fluviul Tibru. Probabil că Pavel a murit în aceeași persecuție, tradiția pretinzând că a fost decapitat lângă Via Ostia, la sud de oraș. Roma a devenit foarte importantă deoarece acolo au murit acești doi mari lideri creștini. Această perioadă a fost, de asemenea, martora apariției primelor simboluri creștine, folosite pentru a comunica în secret credința creștină, așa după cum vom vedea în capitolul următor.

Paranoia lui Nero a egalat-o pe cea a lui Tiberiu. În cele din urmă încercarea sa de a executa pe oricare suspect, a dus la o revoltă printre aristocrați. În 68 d.H. Nero a fost destituit, a fugit din Roma și s-a sinucis, declarând într-un mod la fel de prețios cum a făcut-o până atunci: „Simt că odată cu mine, moare un artist.” După o perioadă cunoscută sub numele de „anul celor patru împărați” – fapt care ne pune la curent cu privire la haosul politic din acea perioadă –, lucrurile s-au calmat odată cu Vespasian, un general aclamat ca împărat de trupele sale. El a fost urmat de Titus și apoi de Domițian care a domnit între 81 și 96 d.H. Din această perioadă datează unele dovezi referitoare la persecuții intermitente, dar nu se cunoaște cât de accentuate sau răspândite au fost acestea.

În această perioadă creștinismul a continuat să se răspândească în tot imperiul. Provincia romană Asia (regiunea Anatolia dintre Marea Neagră și Marea Mediterană, unde se află Turcia astăzi) a devenit un centru creștin important, cu o importantă biserică în Efes, care își datora începuturile apostolului Ioan. Este foarte posibil ca creștinismul să fi ajuns și la Alexandria, rivala Antiohiei din estul Imperiului Roman. Deja Alexandria era patria unei înfloritoare comunități evreiești fiind renumită pentru filosofii și pentru

oamenii de știință de acolo. Tradiția atribuie creștinismul de aici lui Marcu, tovarășul lui Petru (despre care susține că este autorul Evangheliei după Marcu), cu toate că se atestă existența unei biserici aici doar la finele secolului II.

După cum sugerează cele de mai sus, creștinismul în Imperiul Roman era mai mult o religie urbană. În Faptele apostolilor citim despre Pavel și despre alți misionari călătorind din cetate în cetate pentru a răspândi Cuvântul, auzim despre biserici crescând în marile centre ale imperiului, dar nu întâlnim nicio referire la creștinii din mediu rural, în ciuda faptului că Petru și tovarășii săi au fost pescari galileeni. Se pare că membrii acestor biserici erau din clasele inferioare. Pavel comentează scriind bisericii din Corint: „De pildă, fraților, uitați-vă la voi care ați fost chemați: printre voi nu sunt mulți înțelepți în felul lumii, nici mulți puternici, nici mulți de neam ales.” Epistola către Filimon este o scrisoare scurtă scrisă de Pavel către un creștin, despre sclavul creștin al acestuia. Așa cum vom vedea în capitolul următor, creștinii erau desconsiderați de cei bogați, de aristocrați și de intelectuali.

Creștinii încă se întâlneau în case, însă pe măsură ce bisericile creșteau, este plauzibil ca ei să fi modificat casele în locuri dedicate întâlnirilor, mai degrabă decât să se întâlnească acasă la ei. Cea mai veche clădire despre care se știe că era folosită pentru închinarea creștină se află la Dura-Europo, pe Eufrat. Era o casă mare transformată în loc de întâlnire în prima parte a secolului III. Conținând un baptistier, o baie unde se boteza, clădirea putea adăposti o sută de oameni în camera mare. Și cum primii creștini vorbeau arameica, limba lui Isus din Galileea, în curând limba de mare circulație printre creștini va fi greaca, limba de răsărit a imperiului. Întreg Noul Testament este scris în greacă și chiar creștinii din Roma și din tot Vestul, vorbeau mai mult limba greacă decât cea latină, limba din apusul imperiului.

Să punem înaintea ochilor noștri pe bunii Apostoli: pe Petru, care, din pricina invidiei nedrepte, n-a suferit una, nici două, ci mai multe munci; și îndurând astfel mucenicia, a plecat la locul de slavă cuvenit lui, din pricina invidiei și a dușmăniei, Pavel a primit premiul răbdării, purtând de șapte ori lanțuri, fiind izgonit și lovit cu pietre: fiind propovăduitor atât în Răsărit cât și în Apus, a primit slava strălucită a credinței lui; învățând dreptatea în toată lumea și ajungând până la marginile Apusului, a suferit mucenicia sub împărați. Și așa s-a despărțit de lumea aceasta și s-a dus în locul cel sfânt, fiind cea mai mare pildă de răbdare.

1 Clement, cca 96 d.H.

Nero, Johannes Stradanus (1523–1605), aparținând Școlii florentine.

Turnurile Liniștii din Yazid, Iran. Adepții lui Zoroastru își lăsau morții în vârful turnurilor pentru a fi mâncați de vulturi. Această practică a fost interzisă în Iran în anul 1970, dar mai persistă printre indienii parsi.

DINCOLO DE IMPERIU

Credința s-a răspândit dincolo de granițele Imperiului Roman. În primele secole unul dintre centrele principale ale creștinismului a fost Edessa (modernul Urfa), capitala micului regat Osrhoene din nordul Siriei. Osrhoene era independent din secolul II î.H., fiind condus de propria dinastie de regi descendenți ai asirienilor care a fondat regatul cu secole în urmă. Dar în 216 d.H., Osrhoene a fost inclus în Imperiul Roman și Edessa a devenit un oraș de la granița imperiului.

O legendă ciudată cu privire la apariția creștinismului în această zonă datează cel puțin din secolul IV. Se povestește că regele Abgar al V-lea din Osrhoene s-a îmbolnăvit foarte grav, dar a auzit despre Isus, cel care la vremea aceea predica și vindeca în Galileea. A trimis emisari la Isus rugându-l să vină la Edessa pentru a-l vindeca. Isus a primit mesajul și i-a răspuns politicos, spunându-i că nu era posibil să vină, având în vedere că avea de lucru la Ierusalim. Totuși El l-a vindecat

pe rege și i-a promis că îi va trimite discipoli pentru a duce creștinismul la Edessa, ceea ce a și făcut, trimițând un apostol pe nume Addai (de altfel mai puțin cunoscutul Tadeus, unul dintre cei 12) care a evanghelizat regatul.

În realitate nu se cunoaște nimic despre cum a ajuns creștinismul la Edessa. Este foarte probabil ca religia să fi ajuns acolo cândva în secolul II, în vremea regelui Abgar al VIII-lea (ceea ce ar putea explica confuzia cu omonimul său de mai devreme), dar se admite că Osrhoene a fost primul stat cunoscut vreodată care a făcut din creștinism religia sa oficială. Capitala sa se pare că a fost mai importantă decât se crede. Era un oraș de o importanță extraordinară: ruta către est pe care se aducea mătasea și alte bunuri din îndepărtata Chină, trecea prin Edessa și se continua în Persia și apoi către Orient. Astfel, Edessa era poarta principală către est. Sosirea creștinismului aici practic garanta răspândirea acestei religii mai departe – cel puțin în Persia, care la

vremea respectivă era în mâna părților. Într-adevăr, creștinismul din Edessa a deveni tipic pentru întreaga regiune. Limba din Edessa, un dialect al arameice, care a devenit cunoscută ca „siriana”, urma să fie, vreme de secole, limba creștinismului din Orientul Mijlociu.

La vremea aceea părți care domneau în Persia veniseră de la răsăritul Mării Caspice. Aici principala religie era zoroastrismul, fondată (probabil în jurul anului 1200 î.H.) de Zoroastru, cunoscut câteodată ca Zarahustra, un personaj misterios, dar extrem de important. Nimeni nu știe precis când a trăit, probabil că în vremea lui Homer sau poate cu secole în urmă. El a trăit pe teritoriul Iranului de azi sau poate în Afghanistan și a predicat noua lui credință, despre care se credea că este o religie dualistă care implica doi zei – un zeu bun, al luminii și un zeu rău, al întunericului. Simbolul zeului bun este focul, Zoroastru îndemnându-și urmașii să fie de partea zeului bun. El credea că zeul bun va triumfa și își va răsplăti urmașii înviindu-i din morți și aducând o nouă eră a nemuririi și a luminii. Astfel, în ciuda reputației de sistem dualist, ar fi mai corect să considerăm zoroastrismul ca pe o religie monoteistă, la fel ca iudaismul și creștinismul, de vreme ce zeul bun era mai puternic decât cel rău. Sigur că zoroastrismul avea unele doctrine asociate cu religiile monoteiste – viața după moarte, judecata ș.a. – chiar înaintea iudaismului și a creștinismului și acestea îl fac pe Zoroastru unul dintre cele mai influente personaje din câte au trăit.

Zoroastrismul era religia dominantă din Persia, dar iudaismul era, de asemenea, un element important acolo. De fapt, se pare că în zilele lui Isus existau mai mulți evrei în Persia decât oriunde altundeva. În secolul VI î.H., mulți evrei au fost sclavi acolo, dar mulți dintre ei au rămas acolo după exilul babilonian. Probabil că cei mai mulți erau descendenții celor zece triburi ale Palestinei cucerite și dispersate de vechea Asirie și considerate „pierdute”. Indiferent care era adevărul, mulți evrei

persani o duceau bine: comerțul cu mătase din China, care trecea prin Persia, era dominat de negustorii evrei. Este plauzibil ca creștinismul să fi apărut în Persia prin aceste comunități evreiești care în mare parte vorbeau arameica. O altă tradiție din secolul III, spune că apostolul Toma a adus creștinismul părților. Indiferent cum a ajuns acolo, pe la finele secolului II, creștinismul era ferm stabilit în Persia, cu toate că știm prea puține despre cum trăiau creștinii persani din această perioadă.

BISERICA TÂNĂRĂ

Epoca apostolilor – primii lideri ai Bisericii creștine – s-a terminat pe la finele secolului I d.H. Perioada dintre secolul II și secolul V este, în general, cunoscută ca cea a „părinților Bisericii”, acei creștini care au moștenit o religie deja formată, dar care încă au avut de depus multe eforturi pentru a o înțelege și a o interpreta. În această perioadă creștinismul a luat forma din ziua de azi, cu doctrine fixe, cu liturghie și cu ierarhie bisericească. O mare parte din această evoluție s-a produs în secolele II–III când creștinismul era încă în afara legii.

IMPERIUL ROMAN

Creștinismul a apărut în Imperiul Roman într-un „stat clientelar”, o țară de la periferia sa care se afla sub controlul său doar cu numele. Cu toate acestea, s-a răspândit și a înflorit și și-a descoperit identitatea în lumea romană. Dar cum era această lume?

Din 96 d.H., odată cu moartea lui Domițian, fiul lui Vespasian, Imperiul a intrat în perioada lui cea mai înfloritoare, cunoscută ca cea a „celor cinci împărați buni”. Aceștia au fost Nerva, Traian, Adrian, Antoninus Pius și Marc Aureliu, care, până la moartea lui Marc Aureliu în 180 d.H., s-au remarcat printr-o domnie plină de înțelepciune. La moartea lui Traian în 117 d.H. Imperiul Roman a atins cea mai mare extindere. Succesorii săi nu au mai întreprins cuceriri, ci au folosit armata pentru a păstra ordinea în teritoriile aflate deja sub stăpânirea lor și pentru a preveni incursiunile din afară. Aceasta a însemnat că banii nu au fost risipiți în aventuri militare inutile, și în acest fel imperiul a prosperat.

„Pax romana” sau „pacea romană”, pe care imperiul pretindea că o instaurează, nu era o reprezentare proporționată amicală, ideea unor cuceritori aroganți a imperiului constituit prin forță. Într-adevăr, lumea mediteraneeană s-a bucurat de o pace continuă și de prosperitate, cel puțin în vremea lui August și a celor cinci împărați buni. În acest vast imperiu erau puține războaie, securitatea fiind asigurată de legiunile romane. Romanii au adus cu ei un nivel de trai ridicat, fără precedent pentru popoarele supuse.

Poate unul dintre lucrurile cele mai remarcabile a fost acela că romanii nu au tratat aceste popoare ca fiind „cucerite”. Dimpotrivă, scopul lor era desființarea barierelor dintre cuceritori și cucerii prin procesul romanizării. Cei ce trăiau în imperiu erau asimilați, ceea ce însemna, pe de o parte, că fiecare devenea roman, iar, pe de altă parte, că, definiția termenului de „roman” avea un înțeles mai larg. Erai „roman” indiferent de obârșia etnică. Oricine putea să avanseze în administrație sau în alte profesii, astfel că după August găsim chiar în Roma ofițeri, generali, guvernatori locali și senatori care nu erau originari din Italia sau din inima vechii republici. În întregul imperiu orașele erau transformate în centre ale culturii romane sau erau fondate noi orașe pentru a promova cultura romană. Aceste centre cosmopolite au ajutat la amalgamarea culturală, cu toate că cei de la țară erau mult mai conservatori din punct de vedere cultural și au păstrat încă mult timp credințe și tradiții din perioada preimperială.

Cultura romană care s-a răspândit în acest mod, era în esență, o cultură elenistică într-o nouă formă. Elenismul

Ca roman, dar și ca bărbat, gândește-te în fiecare moment să faci ceea ce trebuie cu o demnitate perfectă și curată, cu afecțiune, detașare, eliberându-te de toate celelalte gânduri. Și vei găsi alinare dacă te vei gândi la tot ce vei face, ca la ultimul lucru ce-l ai de făcut, dacă vei alunga nepăsarea și tulburarea gândurilor prin forța rațiunii, întreaga ipocrizie, egoismul și nemulțumirea, cu privire la felul cum ai fost tratat.

Marc Aureliu, *Meditații* II, 167 d.H.

(cultura greacă) s-a răspândit în bazinul mediteraneeen estic odată cu dinastiile întemeiate după cuceririle lui Alexandru Macedon din secolul IV î.H. Când, în secolul II î.H. și mai târziu, romanii au răsturnat dinastiile elenistice, ei au preluat cultura greacă, continuând-o. În vreme ce limba oficială a Imperiului era latina, limba Romei vorbită în tot Vestul, în Est în special, se folosea foarte mult limba greacă. În perioada Imperiului, toți oamenii educați vorbeau ambele limbi.

Romanii aveau mulți zei, cu diferite caracteristici și personalități, reprezentând un anumit aspect particular al vieții; de exemplu, Venus era zeița dragostei. Venerarea și respectarea acestor zei era importantă din două motive: o dată se credea că ei aveau influență asupra relațiilor omenesti și, în al doilea rând, erau zeitățile imperiului și aveau o valoare patriotică. Închinarea la zeitățile romane era parte componentă a ceea ce însemna să fii roman. Orașele organizau sărbătorii regulate care implicau sărbătorirea unor zei locali. Cele mai multe dintre distracțiile publice, cum erau cele cu caracter sportiv sau piesele de teatru începeau cu o

recunoștință adresată zeilor – cam cum se cântă imnul național la unele manifestări din ziua de azi. Zeii erau consultați, oamenii mergând la un oracol cu acest scop.

CREȘTINISMUL ÎN IMPERIU

Aceasta era lumea în care creștinismul a înflorit, așa cum s-a și întâmplat pe la sfîrșitul secolului I d.H. Persecuțiile dictate de Nero și de Domițian s-au transpus în practică fără prea mult entuziasm: creștinismul era considerat doar un țap ispășitor, obiectivul lor nu era eradicarea sa. El s-a răspândit în întreg Imperiul Roman și dincolo de acesta, în micile state independente din Est, chiar și în Persia.

Nu cunoaștem prea multe despre cum s-a dezvoltat creștinismul în această perioadă. Cu toate acestea, era clar că era mai ales o religie urbană. După cum Imperiul Roman era organizat în jurul marilor orașe, care funcționau ca și conducte și rezervoare ale culturii romane, tot așa creștinismul s-a răspândit prin aceleași mijloace. Cele mai multe dintre comunitățile creștine se găseau în aceste orașe și, de regulă, cu cât mai mare și mai important era orașul, cu atât era și

Pont du Gard, în apropiere de Nîmes, Franța. Un exemplu de imaginație și de îndemănare a arhitecților și constructorilor romani.

Deja aveți mireasma binecuvântării, voi toți ce veți fi luminați. Deja culegeți flori duhovnicești, ca să purtați cununile cerului. Deja mireasma Duhului Sfânt v-a fost insufflată. Deja v-ați adunat în fața intrării palatului împărătesc – fie ca împăratul să vă primească! Mugurii au răsărit – fie ca și rodul lor să fie desăvârșit!

Chiril al Ierusalimului, adresându-se catehumenilor, *Lecții catehetice*, cca 348 d.H.

Este oare bine [ca un creștin] să se îndeletnicească cu sabia, când Domnul spune că cel ce ridică sabia, de sabie va pieri? Trebuie oare ca fiii păcii, cărora nu li se cuvine nici măcar să se judece, să meargă la război?... Și iar, trebuie să purtăm un steag ce nu este al lui Cristos?

Tertulian, *Despre coroană*, la începutul secolului III

comunitatea. În mod instinctiv creștinii din orașele mai mici le-au dat întâietate celor din orașele mai mari – cel puțin teoretic –, o atitudine pe care o vom observa încă de pe vremea scrisorii lui Pavel adresate creștinilor din Roma.

MODALITATEA DE A DEVENI CREȘTIN
La fel ca înainte, cei care se converteau la creștinism erau botezați. Totuși mai întâi noul credincios era bine instruit în credințele și în practicile creștinismului. Acești creștini începători erau „catehumenii” (din greacă, însemnând „transmitere orală”, adică învățând de la om la om, pe cale orală), metoda de învățare dezvoltându-se pe măsura trecerii timpului. În a sa *Prima apologie*, LXI publicată la jumătatea secolului II, scriitorul creștin Iustin Martirul (cca 100–165 d.H.) ne furnizează o imagine despre admiterea în biserica din Roma:

Toți ce s-ar încredința și ar crede că lucrurile acestea învățate și propovăduite de noi sunt adevărate și făgăduiesc că vor trăi așa, sunt învățați să se roage și să ceară de la Dumnezeu, postind, iertarea păcatelor pe care le-au săvârșit înainte, în timp ce noi, la rândul nostru, ne rugăm și postim laolaltă cu ei. Apoi, ei sunt conduși de noi undeva unde este apă și sunt renăscuți acolo, în același fel în care noi înșine am fost renăscuți; ei fac atunci o baie în apă, în numele Părintelui tuturor și Stăpânului Dumnezeu și al Mântuitorului nostru Isus Cristos și al Sfântului Duh.

Existau, astfel, cerințe clare înainte ca cineva să fie botezat: rugăciune, post, un angajament că va trăi o viață morală și înțelegerea credințelor creștine. Iustin nu ne spune cât de formal sau de lung era acest proces.

Pe măsura scurgerii timpului acesta a devenit tot mai incifrat. În jurul anului 215 d.H., Hipolit (a murit în cca 236 d.H.), un important scriitor creștin din Roma, descria o catehizare foarte elaborată. Aceasta începea cu

evaluarea capacității candidatului de a deveni creștin, un proces foarte elaborat. Dacă un sclav sau o sclavă dorea să devină creștin(ă), era consultat stăpânul lui / ei. După ce a fost verificată originea candidatului, se evalua slujba sa. Anumite profesii erau considerate incompatibile cu creștinismul. Acestea includeau orice avea legătură cu prostituția, cu magia sau cu ghicirea și cu teatrul sau cu jocurile (datorită asocierii acestora cu religiile păgâne). Comandanții militari și magistrații nu erau eligibili, deoarece slujbele lor implicau execuții, care nu erau admise de creștini. Soldații se puteau încreștina cu condiția să jure că nu omoară pe nimeni, chiar dacă li se ordonă acest lucru; pictorii și sculptorii puteau deveni creștini cu condiția să jure că nu vor confecționa niciodată idoli. După ce stilul de viață și slujba candidatului erau verificate, el sau ea petrecea trei ani pentru a învăța credința creștină (dar candidații de calitate erau scutiți). Aceasta se petrecea în serviciul de dimineață, când catehumenii erau prezenți, cu toate că nu era permis să participe la tot serviciul.

Alte biserici transmiteau învățătura creștină într-un cadru mult mai formal. Era cazul Alexandriei, unde spre finele secolului II a fost fondată o „școală” pentru catehumeni. Acolo, învățătorul creștin dezvolta în fața ascultătorilor doctrinele creștine, așa cum făcea un filosof platonian sau stoic. În preajma anului 190 d.H., școala alexandrină era condusă de faimosul învățător, Clement. Se credea că un catehumen avea nevoie de cel puțin trei ani de învățătură. Desigur învățarea presupunea uneori anumite materiale suplimentare scrise și prin secolul IV existau deja scriitori creștini. Cel mai faimos material a fost *Lecții catehetice* a lui Chiril al Ierusalimului. Puțin mai târziu, lucrarea *Enchiridion* a lui Augustin părea destinată unui scop similar. După aceea, catehismul a luat forma întrebare-răspuns, care reflecta uzanța orală.

După ce învăța religia, se presupune că avea loc botezul catehumenului, ce

devenea membru deplin al comunității creștine. În general botezurile erau amânate și se făceau „în masă” în Ziua Cincizecimii sau de Paște (sărbătoarea anuală a învierii lui Isus), acestea fiind principalele sărbători creștine pe parcursul unui an, excluzând celelalte sărbători iudaice. Faptele apostolilor vorbește despre botezarea unor familii întregi, dar pomenirea explicită a botezului minorilor și a nou-născuților este întâlnită pentru prima dată în scrierile autorului creștin latin, Tertulian, în 206 d.H. Probabil rațiunea a constat în faptul că botezul reprezenta inițierea, permitea accesul în comunitatea creștină și nu părea adecvat să fie excluși copiii celor care au fost deja incluși în comunitate.

Nu mai puțin adevărat era că exista o orientare într-o direcție total diferită, aceea de a întârzia botezul. Se lua tot mai în serios forța ceremoniei. Pavel scria în Romani 6:3: „Nu știți că toți câți am fost botezați în Isus Hristos, am fost botezați în moartea Lui?” Se credea că botezul spală păcatele noului credincios, presupunându-se că după aceea el va trăi perfect. Biserica avea o părere foarte rea despre cei care păcătuiau după botez. Dar, de obicei, se permitea o singură mare greșală după botez, păcătosul fiind readmis în comunitate după o perioadă adecvată de penitență. După aceea nu mai puteau beneficia de o „a doua șansă”. Ca urmare, mulți dintre cei care credeau că ar mai fi putut păcătui decideau să întârzie botezul pentru a limita o cădere ulterioară.

Nu era deloc neobișnuit să se întârzie până când moartea era iminentă, amânarea botezului fiind obișnuită mai ales printre cei cu profesii catalogate necreștine, cum era în cazul militarilor care doreau să aștepte până ucid și pe ultimul dușman înainte de a fi botezați în religia care condamna orice omor.

CONDUCÂND COMUNITATEA

Cei care slujeau comunitățile creștine trebuiau, desigur, botezați, amânarea botezului fiind una dintre cauzele care au dus la botezarea și la consacrarea preoților

în aceeași zi. Dar știm foarte puține amănunte despre instituția preoției și despre evoluția celorlalte ranguri ale slujirii. În această privință am putut observa confuzia determinată de terminologia din Noul Testament, situația perpetuându-se și în secolul II. Scriind în 107 d.H., Ignatie al Antiohiei, accentuează în mod repetat puterea „episcopului”. În concepția sa, Biserica era împărțită în comunități, câte una în fiecare oraș, fiecare dintre acestea datorând supunere absolută episcopului ei. După cum le scria el celor din Smirna, „acolo unde este episcopul, să fie și poporul, pentru că acolo este Biserica catolică” – prima mențiune a Bisericii catolice având semnificația de totalitate a creștinilor.

Cu toate acestea, în *Didahia*, un document anonim, apărut cândva în secolul II, în care se descrie viața și organizarea Bisericii, episcopul este supus

Clement al Alexandriei, frescă bizantină din secolul XII.

Puneți-vă episcopi și diaconi demni de Domnul, oameni smeriți, ce nu sunt lacomi, ce sunt cinstiți și incercați, căci slujba lor pentru voi este de profeți și învățători. Astfel, să nu-i disprețuiți pentru că sunt oameni de cinste, la fel ca profeții și învățătorii.

Didahia 15, secolul II

Biserica din Imperiul Roman în secolul II.

Biserica din Imperiul Roman în secolul II.

În ceea ce privește euharistia, să faceți așa. Mai întâi cu paharul: „Îți mulțumim, Tatăl nostru, pentru sfânta via a lui David, odrasla Ta, pe care ne-ai făcut-o cunoscută prin odrasla Ta Isus. A Ta să fie slava în veci.” Și cu pâinea frântă: „Îți mulțumim, Tatăl nostru, pentru viața și cunoștința pe care ne-ai dat-o prin odrasla Ta Isus. A Ta să fie slava în veci.” Și apoi după ce v-ați saturat, să mulțumiți așa: „Îți mulțumim, sfinte Tată pentru, numele Tău sfânt pe care L-ai pus în inimile noastre și pentru cunoștința și credința și viața veșnică pe care ni le-ai făcut cunoscute prin lăstarul Tău Isus. A Ta să fie slava în veci. Doamne, adu-Ți aminte de biserica Ta, să o mântui din orice rău și s-o desăvârșești în dragoste, să o aduni în sfințenie din cele patru colțuri ale lumii pentru împărăția pe care ai pregătit-o pentru ea. Pentru că a Ta este slava și puterea în veci. Harul Tău să vină, și fie ca lumea aceasta să treacă. Osana Dumnezeului lui David! Cel ce e sfânt, să vină! Dacă cineva nu este sfânt, să se pocăiască! Maranata! Amin.”

Didahia 10, secolul II

„profeților” și „învățătorilor”. Pare mai degrabă că organizarea bisericii s-a dezvoltat în diferite feluri, în proporții diferite, în locuri diferite. Pe la finele secolului II un sistem aproximativ uniform i-a impus pe episcopi, pe preoți și pe diaconi. Episcopul era capul bisericii dintr-un anumit oraș. Teoretic el înfăptuia botezurile și celebra euharistia, dar și putea delega aceste funcții preoților care trebuiau să îl ajute. La rândul lor, aceștia erau asistați de diaconi, care nu puteau boteza sau împărți cina și, de aceea, erau „laici” sau neordinați. Un lucru notabil era că cei aflați în poziții de autoritate erau bărbați. Totuși în această fază existau multe femei în congregații, ceea ce contrasta foarte mult cu unele dintre religiile misterelor (mitraismul nu accepta închinarea femeilor). Aceasta mergea înapoi în secolul I când se pare că Pavel avea foarte multe convertite, scrisorile sale abundând de nume feminine. În secolul II dăm de prorocițe – cele mai cunoscute fiind acelea ale montaniștilor – și de multe martire. Dar se cunosc foarte puține despre contribuția specifică a femeilor la viața bisericii, de vreme ce ele nu erau printre lideri și puține dintre ele au scris câte ceva. După cum sunt prezentate în literatura care a supraviețuit (scrisă aproape în totalitate de bărbați), cele mai reprezentative femei creștine ale primelor secole au fost fie martire, fie au jucat roluri secundare ca Macrina, sora lui Grigorie de Nysa, Monica, mama lui Augustin, și Paula, eremitul din compania lui Ieronim. În secolul IV, anumiți teologi, în special Ambrozie al Milanului și Ieronim, vor dezvolta o orientare misogină. Ei au considerat că femeia este varianta nereușită a bărbatului și trebuia evitată deoarece ea exista doar pentru a-l ispiti pe bărbat. Ei au argumentat că Adam nu ar fi păcătuit niciodată dacă Eva nu l-ar fi împins s-o facă – și nu a fost Adam primul creat? Această părere a fost dusă mai departe în Evul Mediu, fiind totuși combinată cu idealizarea femeii caracterizate de umila, supusa și pe veci fecioara Maria, mama lui Isus.

VIATA CREȘTINĂ

Una dintre sarcinile liderilor bisericii era aceea de a supraveghea celebrarea liturgică – în acea vreme încă era destul de simplă – situată în centrul comunității creștine. Euharistia se celebra în fiecare duminică dimineața și avea un set destul de clar de rugăciuni. În zilele lui Iustin Martirul nu exista o formă fixă a acesteia, în afară de repetarea cuvintelor lui Isus de instituire asupra pâinii și a vinului, slujitorul achitându-se de sarcină cât putea el de bine. Creștinii se închinau ridicăți în picioare, cu brațele ridicate. Există o citire din „memoriile” apostolilor. Alte întâlniri se țineau în celelalte zile dimineața înainte de începerea lucrului. Acestea se încheiau, ca și euharistia, cu o colectă de hrană și de haine pentru creștinii nevoiași. Doar peste câteva secole aceasta va fi înlocuită cu o colectă în bani. După cum pomenește *Didahia*, se postea miercură și duminică.

După cum relatează Hipolit din Roma, la începutul secolului III, serviciile erau puțin mai elaborate și mai standardizate. Acestea conțineau citiri făcute de diferite persoane, atât din Vechiul cât și din Noul Testament, iar episcopul care prezida serviciul ținea un scurt discurs despre ceea ce tocmai s-a citit. Se făceau rugăciuni în folosul comunității creștine, a celor nevoiași, pentru Imperiul Roman și pentru împărat.

Aceste servicii comunitare frecvente au ajutat la crearea unității creștine. Până pe la finele secolului II cei mai mulți dintre creștini făceau parte din plebe și dintre sclavi. Este ușor de ghicit atracția celor pe care societatea îi considera inferiori pentru o organizație ai cărei membri se iubeau și se ajutau unii pe alții. După cum afirma Tertulian, văzând cum funcționează comunitatea creștină, cei dinafară spuneau uimiți: „Uitați-vă cum se iubesc unii pe alții!” Se știa foarte bine că creștinii se adresau unii altora cu „frate” și „soră” și că legătura dintre ei era mai strânsă decât legătura cu rudele necreștine. Contemporan cu Tertulian, Minucius Felix, scria cu ocazia morții prietenului său creștin, Octavian, că erau atât de

Ignatie al Antiohiei

În primii ani ai secolului II, Ignatie, episcopul Antiohiei, a fost arestat și dus la Roma pentru a fi martirizat în Colosseum. Pe parcursul călătoriei sale, acest om deosebit de energic și plin de viață s-a întâlnit cu creștini și a scris scrisori unor comunități creștine. În cele șapte scrisori ale sale către comunitățile din orașele: Efes, Magnesia, Tralles, Roma, Philadelphia și Smirna și către Policarp din Smirna, el era preocupat în principal de trei chestiuni: unitatea Bisericii aflată în comuniune cu episcopul și stimulată de euharistie, pericolul ereziei și gloria martirajului.

Unitatea bisericii era de o importanță absolută pentru Ignatie (decedat în cca 107 d.H.) deoarece aceasta era a lui Cristos (capul) și a trupului Său. Unitatea era în primul rând bazată pe o unitate a credinței – toți credeau într-o singură Evanghelie adevărată (de unde și îngrijorarea sa cu privire la erezia care distrugea unitatea Bisericii). Tocmai episcopul era această temelie a unității prezente, ca o prezență pământească a lui Cristos și ca succesor al apostolilor, pentru că el este adevăratul învățător și apărător al Evangheliei, păstorul care asigură grija și armonia adecvate ale tuturor credincioșilor. Expresia plenară și întregitoare a acestei unități, „o simfonie a minților în concert”, se găsea în euharistic, deoarece în unitate cu episcopul, credincioșii locali se adunau pentru a asculta Evanghelia și a fi în comuniune cu Cristos, prin faptul că primeau trupul și sângele Său înviat, care este și „medicamentul vieții veșnice”.

Cea mai periculoasă erezie cu care s-a confruntat Ignatie a fost docetismul (de la cuvântul grec *dokesis*, însemnând „a părea”), care pretindea că Fiul / Cuvântul lui Dumnezeu doar „părea” sau „se părea că” și-a luat trup omenesc, dar, de fapt, nu a fost așa. Astfel, tot ce ținea de umanitatea lui Isus – nașterea, măncațul, suferința, moartea ș.a.m.d. – au fost doar aparente, nu reale. Docetiștii argumentau că dacă Fiul / Cuvântul era într-adevăr Dumnezeu, El nu putea să își asume cu adevărat un trup omenesc; dacă ar fi făcut așa ceva, Și-ar fi periclilit și Și-ar fi distrus natura divină. De fapt, Dumnezeu nu putea să sufere și să moară.

Ca răspuns, Ignatie argumentează în primul rând că Isus, fiind adevăratul

Cuvânt a lui Dumnezeu, era Cel care L-a revelat pe de-a-niregul pe Dumnezeu. El vorbește din „tăcerea” Tatălui și este Cuvântul ca „purătorul de cuvânt” al Tatălui. Ca atare, Isus este Dumnezeu. Ignatie vorbește despre Isus ca Dumnezeu în 14 ocazii, în opt dintre acestea referindu-se la El ca *ho thcos*, „Dumnezeul” – substantivul având articolul hotărât în limba greacă. Lucrul acesta este foarte surprinzător pentru acea dată timpurie, de vreme ce Noul Testament ezită să îl numească pe Isus chiar „Dumnezeu”.

În al doilea rând, ceea ce este, de asemenea, surprinzător, Ignatie este unul dintre primii, dacă nu primul, care folosește „comunicarea însușirilor”, adică afirmarea atributelor divine și umane ale uneia și aceleiași persoane. El poate vorbi despre „sângele divin” și despre „suferința Dumnezeului meu”. Aceasta constituie o utilizare foarte ciudată a limbajului. Dumnezeu nu are sânge. Dumnezeu nu poate suferi. Totuși, dacă Dumnezeu devine om, Dumnezeu are sânge și poate suferi, nu ca Dumnezeu, ci ca om. De aceea, Ignatie folosește un astfel de limbaj. Acesta îi permite să exprime cu curaj și cu efect adevărul intrupării împotriva docetiștilor. Ignatie le scrie efesenilor despre Isus într-un minunat stil poetic:

*Trupesc și duhovnicesc,
Născut și nendescut,
Dumnezeu în trup,
În moarte viață adevărată,
Din Maria și din Dumnezeu,
Mai întâi pătimitor și nepătimitor,
Isus Cristos, Domnul nostru.*

Luarea inimii Sf. Ignatie, de pictorul florentin, Sandro Botticelli (1445–1510). Pictura ilustrează legenda că, după moartea sa, s-a descoperit că pe inima lui Ignatie era scris numele lui Isus.

Principalul argument a lui Ignatie care susține adevărul intrupării se bazează pe doctrina mântuirii. Dacă Fiul lui Dumnezeu doar a pretins că era om, dacă viața sa „omenească” a fost doar o șaradă și, astfel, nașterea, botezul, suferința și moartea Sa au constituit doar o pantomimă, atunci mântuirea noastră este o amăgire și un fals, nu sunt reale.

Ignatie trece la cea de-a treia chestiune, gloria martirajului. El îi comunică bisericii din Tralles, că atunci când va ajunge la Roma, va fi măncaț de lei adevărați, cu dinți adevărați, că îi va curge sânge adevărat, de fapt, că va suferi și va muri. Dacă Isus doar s-a prefăcut că Și-a vărsat sângele și doar a simulat suferința și moartea, atunci el (Ignatie) este cel mai vrednic de milă. E doar un nebun. Cu toate acestea, proclamarea plenară a Evangheliei se realizează prin martiraj, imitându-l pe Isus însuși. Tot astfel, martirajul împlinește ceea ce se întâmplă în botez, adică va muri și va învia cu Cristos, devenind, astfel, un creștin autentic. În fine, martirajul este împlinirea euharistiei, deoarece dacă în ea primim trupul și sângele lui Cristos, ne conformăm asemănării Sale, dându-ne viața pentru Cristos, ne conformăm întru-totul cu Cristos.

THOMAS WEINARDY

■ *Ne este interzis să dorim, să facem, să vorbim, să gândim rău cu privire la oricine. Ce nu-i putem face împăratului, să nu-i facem nici altcuiva.*

Tertulian, *Apologie*, 197 d.H.

Lumea mustește de sângele vărsat; iar omorul, care în cazul individului este o crimă, se numește virtute atunci când este comis în numele statului (...) Lupta gladiatorilor este pregătită pentru ca trupurile să desfete ochii avizi de cruzime (...) Omul omoară de plăcere, iar pentru a omori este nevoie de îndemânare, este un meșteșug, o artă (...) În circuri îi apreciați pe cei ce cauzează suferință și rușine (...) forumul poate îți pare degrevat de toate acestea, liber de astfel de grosolanii și nu este murdărit de contactul cu răul. Uită-te într-acolo. Acolo găsești și mai multe lucruri de plâns (...) Cu toate că legile sunt înscrise pe douăsprezece table și statuile de bronz sunt văzute de toți, chiar legile ascund păcatul, există răutate printre statui, iar nevinovăția nu este păstrată acolo unde este apărută.

Ciprian al Cartaginei, *Scrisoare către Donat*, cca 246 d.H.

apropiați, încât parcă ar fi avut aceeași minte.

În plus față de devoțiunea comunitară unii dintre creștini practicau și o devoțiune personală. Tertulian a scris o întreagă carte, *Despre rugăciune*, în care își sfătuia cititorii să se roage în genunchi (cu excepția duminicii) și în tăcere. Creștinii imitau practica lui Daniel din Daniel 6:10, rugându-se la trezire, la amiază și seara înainte de culcare; mai exista obiceiul de a se ruga înainte de a intra în baie, probabil din cauza asemănării acesteia cu botezul. Unii urmau sfatul din Psalmul 119:164 și se rugau de șapte ori pe zi – aici se găsește originea celor șapte slujbe citite de călugări în vremea Evului Mediu.

După normele obișnuite ale timpului, creștinii trăiau o viață austeră, străduindu-se să evite orice lucru considerat imoralitate sau idolatrie. Aceasta însemna că nu puteau să participe la niciun fel de distracție publică, la circ sau la teatru. Tertulian a scris un denunț usturător la adresa imoralității tuturor acestor activități în lucrarea sa, *Despre spectacole*, care se termina cu un pasaj, acum notoriu, descriind reîntoarcerea lui Cristos plin de mânie, care îi va tortura pe actori și pe atleți, furnizându-le, astfel, creștinilor un spectacol de cea mai bună calitate.

Creștinii au moștenit atât standardele morale ale iudaismului cât și cutumele romane tradiționale, mai ales cu privire la etica sexuală. Promiscuitatea era o trăsătură obișnuită a vieții romane, dar ea era criticată atât de comentatorii romani păgâni din secolul II ca Juvenal cât și de creștini. Se respingea divorțul și mai ales recăsătorirea – totuși celor recăsătoriți li se accepta participarea la viața bisericii, cu condiția ca ei să treacă printr-o perioadă de rugăciune și de post. Tot astfel, căsătoriile cu necreștini erau permise, dar nu erau privite cu ochi buni. În ceea ce privește sexul în afara căsătoriei, acesta era, de asemenea, condamnat de unii scriitori moraliști creștini – dar ei dezaproba sexul în general, așa că nu prea făceau distincție între cel din interiorul sau din afara căsătoriei. Toți

aceștia credeau că scopul sexului era procrearea și nu plăcerea, mulți creștini căsătoriți trăind cast împreună. Ca urmare, creștinii apreciau copiii, iar avortul era condamnat. De asemenea, era condamnată și practica romană a „expunerii” prin care un copil nou-născut nedorit era abandonat („expus”) pe un deal în voia sorții.

CATACOMBELE

Una dintre temele creștine din această perioadă, de acum faimoasă în toată lumea, a fost escavarea catacombelor, a tunelelor și a peșterilor de lângă Roma. Inițial acestea erau locuri destinate îngropării morților, fiind folosite fără deosebire, de păgâni, de evrei și de creștini, dar prin secolul III, înmormântările creștine le-au depășit pe celelalte. Creștinii care credeau în învierea morților nu practicau incinerarea așa cum făceau păgânii. În acea vreme, cei mai mulți dintre creștini erau destul de săraci. Cum ei nu își puteau permite un mormânt obișnuit și se confruntau cu problema spațiului, au început să sape peșteri. În mormântările din perioada de început a creștinismului erau destul de simple: mortul era înfășurat într-o pânză albă, după care era așezat direct în nișele săpate în stâncă, fără sicriu, cum a fost înmormântat și Isus.

Catacombele erau percepute, într-un sens, ca locuri sfinte. Apărute datorită presiunii financiare, acestea s-au dezvoltat din motive religioase, extinzându-se foarte mult. Cele mai multe catacombe începeau cu o scară săpată până la o adâncime de 12 metri sau chiar mai mult, apoi ramificându-se în galerii înguste cu mai multe nivele și nișe pe fiecare parte. Existau pasaje de trecere spre trei sau patru astfel de galerii cu scări spre nivelele inferioare. Catacombele conțineau milioane de trupuri și s-a calculat că lungimea lor o depășea pe cea a Italiei. Cele mai multe dintre acestea au fost săpate chiar de creștini, ei lucrând la lumina lămpii și transportând roca și pământul la suprafață în saci. Toți morții zăceau în catacombe ca în nișe

Catacomba Sf. Petru
și a Sf. Marcelinus,
de sub Roma.

dormitoare imense pentru că, de fapt, aceasta și credeau toți creștinii: că toți vor învia la revenirea lui Isus. Folosirea catacombelor aflate la distanță de oraș unde toți morții zăceau la un loc, întărea sentimentul de identitate al creștinilor ca și comunitate separată, membrii săi se găseau toți în același loc. Nu e de mirare că s-au făcut și camere pentru ținerea unor servicii sau pentru comemorarea morților, deoarece creștinii, ca de altfel cei mai mulți dintre romanii din acel timp, participau la mese în acest scop.

De asemenea, în catacombe s-a aflat și prima colecție de artă creștină deoarece creștinii pictau diferite imagini pe pereții mormintelor și a camerelor așa cum obișnuiau și evreii sau păgânii în catacombele lor. Conform așteptărilor, imaginea lui Isus apărea des, fiind

reprezentat ca un tânăr roman fără barbă. Tinerețea Sa nu este doar corect atestată istoric (Isus avea puțin peste 30 de ani când a murit), ci mărturisește și despre tinerețea credinței: Isus este un zeu tânăr venit să înlocuiască vechii zei romani. Adesea el este portretizat ca vindecând, punându-și mâinile sau toiagul peste bolnavi și peste muribunzi sau ca Bunul Păstor, ducând o oaie pe umeri pentru a reprezenta modul în care are grijă de sufletul credinciosului.

Simbolurile mai des întâlnite sunt porumbelul, reprezentând pe Duhul Sfânt, ancora, reprezentând tăria celor morți și Phoenix, pasărea învierii care a fost folosită de către creștini încă din secolul I ca un simbol al învierii. Mai era și peștele, un simbol mult mai criptic. Cuvântul grec *ichthos* era folosit ca acrostih: în limba

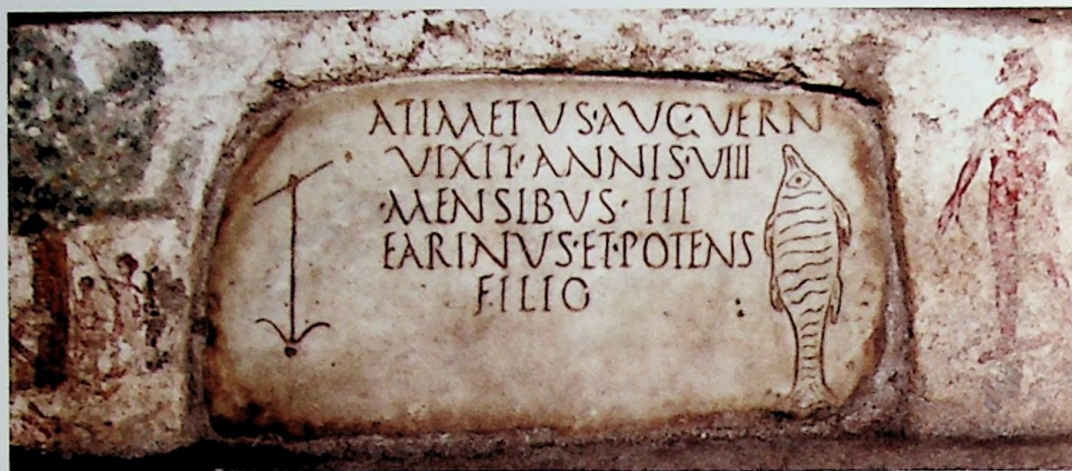
Desen din catacomba Sf. Sebastian, Roma, cu două simboluri creștine populare, un pește și o ancoră.

Copil divin al tatălui ceresc, născut din pește, adăpat cu adâncă reverență din apele lui Dumnezeu, izvorul nemuririi pentru muritori. Mănâncă ca un flămând Peștele pe care îl ții în mâinile tale.

Pectorius, autorul unei inscripții din Autun, Franța, secolul III

Nu mai gândindu-mă la învățătura lor prostescă [învingerea morților] că imi și vine să râd! Mulți au murit pe mare, sau trupurile lor au fost mâncate de animale sau păsări sălbatice. Cum vor învia trupurile lor? Sau să mai luăm un exemplu pentru a testa această doctrină neînsemnată, care a prins atât de mult. Un om s-a înecat după ce corabia sa a naufragiat. Peștii infometaji îi devorează trupul. Dar peștii sunt prinși, gătiți, și mâncați de niște pescari, care, din nefericire, sunt atacați de niște câini feroși care îiucid și îi mănâncă. Când câinii mor, vulturii se ospătează din carnea lor. Cum poate trupul naufragiatului să fie pus laolaltă, când a fost absorbit de alte trupuri de diferite feluri?

Porfiriu, *Împotriva creștinilor* (cit. din Macarius Magnes, *Apocritus*), cca 270 d.H.

greacă literele sale reprezentau „Isus Cristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul”. Nu se cunoaște precis dacă aceasta a constituit originea acestui simbol tradițional sau dacă creștinii l-au adoptat reinterpretându-l. A mai apărut și simbolul Chi-Rho, primele două litere ale numelui Cristos în greacă, X și P, suprapuse. Imagini ca acestea i-au ajutat pe creștini să lase urme ale credinței lor și să depună mărturie cu privire la credința celor care au murit, acestea fiind greu de înțeles pentru cei din afară.

PROBLEMA CREȘTINĂ

Ne-am putea gândi că, având în vedere toate acestea, creștinii erau cetățeni model, un tip de oameni pe care autoritățile l-ar încuraja. Dar autoritățile nu erau deloc mulțumite. De ce era așa?

Creștinii erau ținta ridicolului claselor educate care se distrau pe seama doctrinelor lor – în special pe seama doctrinei învierii tuturor la sfârșitul lumii. Platonicienii își băteau joc de aceasta spunând că este doar înțelegerea greșită a propriei lor credințe în imortalitatea sufletului. Creștinismul era pentru mulți o „filosofie barbară” – o imitație denaturată a adevăratei filosofii pentru cei cu minte puțină. Cândva, în a doua jumătate a secolului II, filosoful platonist Celsus a atacat creștinismul în *Adevărata doctrină*, încercând să îl discrediteze chiar pe Isus. De exemplu, el a repetat povestea ades întâlnită printre păgâni și printre evrei, cum că mama lui Isus a fost violată de un

soldat roman pe nume Pantera, după care L-a născut pe Isus. Cu toate atacurile batjocoritoare ale lui Celsus, creștinismul devenea din ce în ce mai respectabil din punct de vedere intelectual. Intelectualii creștini ca Iustin Martirul și Clement al Alexandriei (cca 150–215 d.H.) au scris lucrări tot mai complexe în apărarea credinței lor. În secolul III, cărții lui Celsus i-a răspuns Origenes Adamantius (cca 185–254 d.H.), un personaj de o greutate intelectuală deosebită chiar în comparație cu cei mai mulți dintre filosofi.

Dar cel mai îngrijorător din punctul de vedere al creștinilor erau dese suspiciuni și neînțelegeri despre ce făceau ei. În general, se credea că serviciile lor implicau orgii incestuoase, o părere datorată faptului că se numeau unii pe alții „frați” și „surori”. Se spunea că creștinii legau lampa de zgarda unui câine și așteptau ca aceasta să se răstoarne, lăsând camera în întunec: acesta era semnalul pentru începerea orgiei. Mai rău, se spunea că euharistia implica chiar mâncarea cârnii și băutul sângelui – pentru care creștinii omorau pe copii (iar uneori în mod sadic îi păcăleau pe cei nou-recrutați să participe fără să știe) și apoi îi consumau. Pentru mulți, doar a spune că cineva este „creștin” însemna că persoana respectivă este de acord cu astfel de lucruri.

Mai mult, se credea că creștinii sunt lipsiți de patriotism. Cu toate că ceea ce însemna să fi „roman” nu era strict definit, unul dintre elementele care nu se putea negocia era să aduci omagii zeilor Romei. Dar creștinii nu făceau așa ceva. Pe la

jumătatea secolului II concluzia pe care au tras-o mulți, era că belelele imperiului erau cauzate de mânia zeilor față de creștini, care erau denunțați ca nerezigioși. Scriind din Pont în jurul anului 170 d.H., Lucian descria zona ca „plină de atei și de creștini”. În ciuda faptului că, de regulă, se rugau pentru împărat, se credea că acționau împotriva sa. Astfel a devenit o practică comună raportarea către stat a activității creștinilor și considerarea de către stat a practicării religiei creștine ca pe o dovadă pentru condamnarea cuiva, fără a se investiga dacă se omorau sau nu copii.

Dar, de regulă, statul încă nu era implicat în persecutarea creștinilor. Celor mai mulți dintre cei „cinci împărați buni” nu le-a pasat de creștini (cu toate că lui Marc Aureliu nu i-a plăcut de ei). Atunci când a avut loc, persecuția era dirijată de guvernatori locali. Un exemplu fascinant s-a păstrat în scrisorile lui Pliniu cel Tânăr, guvernatorul Bitiniei la începutul secolului II. El i-a scris împăratului Traian explicându-i procedurile: dacă cineva era denunțat ca fiind creștin, el îl aresta, îl interoga, îi dădea câteva ocazii să renunțe la credința sa, dar dacă se dovedea încăpățânat, era executat. Împăratul i-a răspuns lui Pliniu, poruncindu-i ca creștinii să nu fie urmăriți și supuși neapărat acestui tip de tratament. Trebuiau tratați cum i s-a propus numai dacă erau descoperiți.

Nu este atunci de mirare că au apărut scriitori creștini care au încercat să își apere religia. Scrierile acestor scriitori, cunoscuți ca apologeti (de vreme ce „apologie” poate să însemne și „apărare”) constituie surse importante pentru credința creștină și pentru practica creștină din acea vreme. Unul dintre cei mai faimoși a fost Iustin Martirul. El a argumentat că autoritățile nu ar trebui să îi condamne pe creștini doar pentru că se numeau „creștini”, ci ar trebui să cerceteze fiecare caz și să vadă dacă într-adevăr au comis vreo crimă. Iustin a fost executat, de unde și porecla sa „Martirul”. O altă voce și mai apăsătoare la finele secolului II aparținea scriitorului latin Tertulian, aflat în Cartagina, în Africa de Nord. Înainte de

convertirea sa a fost avocat, astfel că a detectat fisuri în politica oficială referitoare la creștini. Dacă creștinii au comis acele crime și meritau să moară, de ce autoritățile au adoptat tactica lui Traian, de „n-am auzit, n-am văzut”?

Cu toate acestea, politica lui Traian a însemnat lungi perioade de calm relativ, în care, deși creștinismul a rămas ilegal, s-a acționat foarte puțin împotriva sa. În aceste vremuri era uneori posibil să fii în mod deschis creștin și să nu suferi niciun rău: de aceea în această lungă perioadă de liniște din a doua jumătate a secolului III, îl găsim pe Origene, cel mai faimos lider creștin de atunci, invitat să se întâlnească cu mama împăratului și să discute cu ea ideile creștinismului. Crescut și educat ca creștin în cel mai bun mediu, adică la Alexandria, Origene a dominat atât Biserica cât și lumea intelectuală a vremii sale; în anii care au urmat, păgânii s-au văicărit că un om atât de extraordinar a fost creștin!

Dar calmul era tulburat de vremuri de necaz, când guvernatori locali zeloși sau chiar împărați au vrut să scape de creștinism. Una dintre aceste perioade a fost cea din anul 249 d.H., când împăratul Decius a venit la putere, declanșând prima încercare sistematică de a lichida creștinismul. Tuturor cetățenilor din imperiu li s-a ordonat să aducă sacrificii zeilor; cei care se supuneau primeau un certificat. Oricine refuza era omorât. Mulți creștini au refuzat și au fost omorâți; mulți alții s-au conformat, au sacrificat și au fost eliberați. Și mai mulți au reușit să facă rost de certificate falsificate, autentificând că au sacrificat când ei, de fapt, nu au făcut-o. Între timp, liderii importanți ai Bisericii erau torturați sperându-se că astfel forțați, își vor abandona credința; în mod deliberat autoritățile nu voiau să îi omoare dându-și seama că martirii doar ar fi încurajat dezvoltarea creștinismului. Origene, care cu câțiva ani în urmă a fost onorat la curte, a fost torturat, eliberat și lăsat să moară în obscuritate; atât episcopul Romei cât și cel al Ierusalimului au murit în închisoare. Persecuția a

*Dacă Tibrul se
revarsă, dacă Nilul
nu se revarsă, dacă
cerul nu se mișcă sau
dacă pământul se
mișcă, dacă e
foamete, dacă sunt
moline, imediat se
strigă: „Creștinii să
vadă leul!” Cum –
toți unul singur?*

Tertulian, *Apologie*,
197 d.H.

continuat sub Valerian, succesorul lui Decius care era în război cu Persia și care bănuia că creștinii nu ar fi loiali. Dar Galen, fiul lui Valerian, împărat între 260 și 268 d.H., a decretat că creștinii se pot închina cum vor, rezultând astfel încă o lungă perioadă de calm.

Dintre toate persecuțiile, cea mai dură a avut loc jumătate de secol mai târziu, între 303 și 311 d.H., fiind întreprinsă de împăratul Dioclețian, iar după abdicarea sa în anul 305 d.H., de succesorul său Galeriu (un anticreștin și mai fanatic). Au fost aprobate o serie de decrete interzicând scripturile creștine, arestând tot clerul și în final obligând pe toți creștinii să sacrifice zeilor sau să fie omorâți. Un număr enorm de creștini a murit, în special în partea de est a imperiului. Dar aceasta a fost ultima mare persecuție din Roma. Ea a luat sfârșit atunci când Galeriu a decis pe patul său de moarte că are nevoie de tot ajutorul supranatural existent și a ordonat ca creștinii să se roage Dumnezeului lor pentru sănătatea sa. De data aceasta Dumnezeu nu a uitat ce s-a întâmplat și curând după aceea Galeriu a murit.

Persecuțiile au fost un eșec. Acestea s-au dovedit contraproductive. Așa cum se întâmplă de obicei, persecuția unui grup de către stat, a dat naștere unei mentalități de apărare cu o și mai mare mobilizare a celor persecutați. Cei care au pierit erau sărbătoriți ca „martiri”, cuvânt însemnând „martori ai credinței”. Ei au jucat un rol foarte important în răspândirea credinței, deoarece mulți necreștini au fost impresionați de curajul lor. Tertulian a comentat că „sângele creștinilor este sămânță”, dar este adeseori citat în mod eronat ca „sângele martirilor este sămânța Bisericii”, el însuși convertindu-se după ce a văzut curajul creștinilor omorâți la circ. Scriind devreme în secolul IV, Eusebiu descrie moartea unei creștine pe nume Potamiana, care trăise cu un secol înainte, în Egipt. Ea a fost omorâtă cu smoolă clocotită și soldatul care a jucat rolul călăului a fost atât de impresionat încât s-a convertit la creștinism, el însuși fiind executat după câteva zile.

De pe la mijlocul secolului II s-a obișnuit tot mai mult să se sărbătorească „zilele de naștere” ale martirilor, adică aniversarea morții lor. Era onorat locul unde ei au murit și locul unde erau rămășițele lor. Una dintre cele mai faimoase povestiri este despre moartea lui Policarp, episcopul Smirnei, scrisă între 160 și 170 d.H. Poruncindu-i-se să i se închine genului Cezarului și să renunțe la Cristos, bătrânul a răspuns: „Vreme de 80 de ani am fost slujitorul său și niciodată nu mi-a făcut vreun rău. Cum pot să îmi blestem împăratul care m-a mântuit?”

Istoricul Eusebiu a păstrat o descriere a persecuției din Galia, târziu în secolul II:

Și mai întâi răbdară cu eroism nedreptățile și furia unei întregi mulțimi dezlănțuite fără deosebire: injurături, loviri, târăturile încoace și încolo, jafuri, aruncări cu pietre, întemnițări și tot ce poate săvârși o gloată asmuțită împotriva unui dușman public sau privat. Întrucât apoi au fost ridicați și duși în piețe de către tribuni și de către dregătorii și mai marii orașului, unde au fost anchetați în fața întregii mulțimi și unde au mărturisit că sunt creștini, creștinii au fost închiși în temniță până la sosirea guvernatorului. Mai târziu, fiind duși înaintea guvernatorului (...) De acum printre creștini apăruseră deosebiri: cei care erau hotărâți și pregătiți pentru mărturisire au devenit cei dintâi martiri, ca unii care și-au împlinit cu toată bucuria mărturisirea pentru mucenicie; alții însă s-au arătat nepregătiți, lipsindu-le deprinderea și puterea de-a îndura izbeliștea unei lupte atât de grele. Dintre aceștia, cam zece la număr au părăsit credința, fapt care ne-a produs o mare mahnire și nemăsurată jale (...) au fost arestați și câțiva păgâni, servitori în casele unora dintre ai noștri, întrucât guvernatorul poruncise public să nescotocească pe toți. Mănați de viclenia Satanei, aceștia s-au îngrozit de chinurile pe care vedeau că le îndură sfinții (creștinii) și, îndemnați și de ostași, ei au declarat în chip mincinos că noi ne-am deda la oșpețe thiestice [canibalism], la

desfrăuri chiar cu mamele noastre, așa cum a făcut Oedip săvârșind lucruri pe care nu le putem nici măcar vorbi sau să le gândim și despre care nici nu credem că le vor fi săvârșit oamenii vreodată. Zvonurile acestea totuși s-au răspândit, așa că toți s-au infuriat împotriva noastră încât chiar și cei care se ardtaseră îngăduitori față de noi din pricina unor relații familiale acum s-au aprins de mânie și scrâșneau inversunați împotriva noastră (...) întemnițați în locuri întunecoase și îngrozitoare și punerea picioarelor în butuci, cu strângerea lor până la a cincea gaură, precum și alte torturi (...) În felul acesta mulți au murit asfixiați în temniță, și anume toți aceia pe care i-a ales Dumnezeu să-și sfârșască zilele în așa fel încât să fie pusă în lumină slava Lui (...) Maturus, Sanctus, Blandina și Attalus au fost aruncați la fiare în amfiteatrul municipal, slujind drept obiect de desfătare obștească pentru sălbăticia păgânilor... Maturus și Sanctus (...) au suferit acum din nou loviturile de bice obișnuite, târârile și sfâșierile fiarelor sălbatice și toate câte le striga și le porunceă un popor infuriat, iar la urma tuturor, punerea pe scaunul de fier înroșit, de pe care trupurile lor arse răspândeau un miros de carne frinptă (...) [Attalus] a fost și el dus în amfiteatru având atârnată o tăbliță pe care era scris în latinește „Acesta-i Attalus cel creștin”. Poporul fierbea de furie împotriva lui (...) Iar când Attalus a fost pus pe scaunul înroșit, îndată ce s-a răspândit miros de carne friptă din trupul lui, a zis către mulțime în limba latină: „Iată ce înseamnă să mănânci oameni. Noi însă, nici nu mâncăm oameni și nici nu facem ceva rău.” (...) [Blandina] după ce a fost biciuită, aruncată la fiare întinsă pe grătar, la urmă, a fost pusă într-o plasă și aruncată unui taur. Vreme îndelungată ea a fost aruncată de animal în văzduh, dar nu simțea nimic la toate prin câte trecea, pentru că nădăjduia și în cele crezute și vorbite cu Cristos. În cele din urmă i s-a tăiat și ei capul. Păgânii însă au mărturisit că niciodată la ei n-a suferit o femeie atâtea și așa de crude chinuri.

O altă relatare spune despre moartea episcopului Ciprian al Cartaginei, care a fost decapitat în anul 258 d.H., în vremea persecuției lui Valerian. Se spune că ultimul lucru pe care martirul l-a văzut a fost o mulțime de haine sub butucul unde urma să moară, puse acolo de ceilalți creștini, pentru a nu i se risipi sângele. Hainele pătate de sânge vor deveni relicve prețioase deoarece creștinii credeau că Dumnezeu era de partea martirilor și rămășițele lor erau sfinte. Aceste rămășițe erau răscumpărate din mâinile călăilor pe un preț mare. Multe dintre acestea erau puse în catacombe, mormintele acestea fiind considerate locuri sfinte. În secolul IV multe dintre aceste morminte au fost transformate în cripte, adică mici capele sau biserici clădite în jurul mormântului, unde credincioșii se puteau aduna și ruga în prezența martirului.

CULTURA ELENISTICĂ

Dezvoltarea cultului martirilor nu a fost singura modalitate prin care creștinismul a fost afectat de lumea romană. Aveau loc schimbări mult mai subtile, pe măsură ce religia a asimilat elemente ale culturii romane – o cultură care deja asimilase o mare parte din vechea cultură elenistică.

FILOSOFIA ELENISTICĂ

Grecii au fost pionierii abordării filosofice și științifice a lumii, mai ales în epoca de aur a Atenei din secolul IV î.H. A fost perioada lui Socrate, a discipolului său Platon și a discipolului acestuia, Aristotel. Chiar în vecinătatea Atenei, Platon a fondat o școală numită Academie, un fel de grup consultativ de experți aristocratic, de nivel înalt. Aici, după moartea învățătorului lor, „platonicienii” au dezvoltat un sistem filosofic bazat pe gândirea acestuia. Acest sistem gravita în jurul distincției dintre lumea materială și cea spirituală. Filosofii platonicieni îndemneau pe oricine să privească dincolo de ceea ce descopereau simțurile, să folosească mintea mai degrabă decât ochii pentru a descoperi realitatea spirituală.

Dacă pe când încă trăiau apostolii și martirii, se puteau ruga pentru alții, când puteau să se gândească doar la ei, cu cât mai mult ar trebui să facă același lucru după ce și-au câștigat cununile, au reușit, au biruit? Un singur om, Moise, obține iertarea a șase sute de mii de oameni inarmați de la Dumnezeu [Exodul 32:30], iar Ștefan, urmașul Domnului și primul creștin martir, imploră iertarea pentru cei ce-l persecutau [Faptele apostolilor 7:59-60]. Așa că atunci când au ajuns să trăiască cu Cristos, vor fi avut mai puțină putere decât înainte? Apostolul Pavel povestește că i s-a dat două sute șaptezeci și două de suflute în corabie [Faptele apostolilor 27:37]. Atunci deci, după moartea sa, când a început să fie cu Cristos, a trebuit să își țină gura închisă, fără să fie capabil să spună un cuvânt pentru cei din toată lumea care au crezut Evanghelia sa? (...) De fapt despre sfinți nu se spune că au murit – se spune că au adormit.

Ieronim, despre mijlocirea sfinților și folosirea relicvelor, împotriva lui Vigilantius, 406 d.H.

Ei credeau că lumea materială era doar o slabă reflexie a lumii superioare, mult mai reale.

Platonismul a mai descoperit și ideea că lumea materială era condusă de lumea spirituală. Ei au sugerat că există un „Spirit universal”, un fel de ființă divină, care controla întreaga lume, după cum mintea omenească controla trupul omului. Aceasta deoarece platonistii credeau în existența sufletului ca parte a ființei omenești care aparținea unei lumi superioare și unde va ajunge după moartea trupului. Unii dintre platonisti făceau chiar o distincție între Spiritul universal și un Dumnezeu superior, cauza fundamentală a tuturor lucrurilor.

O altă școală de gândire importantă care s-a dezvoltat după perioada lui Platon a fost stoicismul. Stoicii – numiți astfel după stoa sau porticul din Atena unde obișnuiau să dezbată – erau renumiți pentru etica lor era foarte strică. Ei credeau că se ajunge la adevărata fericire doar prin virtute, nu prin plăcere sau bogăție. Spre deosebire de platonicieni ei nu credeau că există o altă realitate în afara celei fizice, dar totuși credeau în Dumnezeu, acesta fiind unul material. De asemenea, mai credeau în ceva ca un Spirit universal, numit „Logos”, ceea ce însemna „principiu” sau „cuvânt” care a pătruns lumea ca un foc.

O descriere a Troiei din secolul V, scenă din *Iliada* lui Homer.

RELIGIA ELENISTICĂ

În unele cazuri, filosofia platonice și stoicismul funcționau la fel ca religiile. Scopul lor era să explice natura umană și locul ei în lume, tratau despre Dumnezeu și despre mântuire și despre cum poți trăi o viață morală. Dar grecii aveau și alte religii mult mai populare. Cultul zeilor greci gravita în jurul unor legende despre ei și despre oamenii cu care ei intrau în legătură. Cele mai importante dintre aceste legende au fost găsite în operele a doi poeți greci ai Antichității, Homer și Hesiod, și constituiau scripturile esențiale ale religiei elene.

În vremea lui Platon și a lui Aristotel și chiar mai târziu în perioada elenistică,

aceste opere au fost considerate istorie și mitologie reală. Se credea că autorii lor au avut o inspirație divină, zeii vorbind prin ei, folosindu-se de coardele lor vocale la fel cum folosea un cântăreț din flaut instrumentul său. Operele lor au continuat să fie extrem de importante și în Imperiul Roman. Scriitorii de limbă latină au remodelat aceste mituri, iar în partea vorbitoare de limbă greacă a imperiului Homer și Hesiod au fost în continuare predați la școală, împreună cu alte opere importante din trecut. Acestea nu erau prezentate ca simple opere literare – cu toate că elevii erau încurajați să stăpânească stilul dificil al poezilor imitându-l –, ci făceau parte din educația morală. Se credea că Homer a înregistrat prin inspirație divină nu numai toată etica, ci și adevărul despre zei. Dar exista o problemă, pentru că lucrările lui Homer conțineau atât descrieri ale scenelor de război cât și comportamentul deloc ziditor, atât al eroilor cât și al zeilor. Unii susțineau că Homer a dorit ca opera sa să fie interpretată în mod alegoric. De exemplu, Heraclit, un scriitor din secolul I d.H. (a nu se confunda cu filosoful grec care a trăit mai devreme), a scris pentru a-l apăra pe Homer și pentru a arăta cum trebuie interpretate lucrările sale. Astfel, în *Odissea* Afrodita, zeița dragostei, este implicată în adulter cu zeul războiului Ares, dar intenția scriitorului era să ne dăm seama că dragostea poate învinge războiul. În mod evident au existat critici la adresa lui Homer din partea unor oameni mai puțin marcați de tradiție: așa după cum afirma Heraclit filosoful, Homer ar fi trebuit pedepsit, nu lăudat pentru opera sa reprobabilă din punct de vedere moral.

ALTE RELIGII DIN IMPERIU

Romanilor le plăcea să amestece diferite religii locale sau să le integreze în propria religie. În secolul I și în secolul II d.H., aceasta a determinat marea varietate a filosofiilor religioase și a cultelor care bântuiau în Imperiul Roman și puteau fi combinate în diverse moduri. Unele dintre

aceste idei au venit din afara frontierelor imperiului. Una dintre cele mai importante religii ale acestei perioade a fost zoroastrismul. Așa cum am văzut în primul capitol, zoroastrismul a fost religia perșilor înainte de a deveni religia parților, astfel că atât în vremea elenismului cât și în cea a imperiului, ideile sale s-au infiltrat de peste graniță, fiind foarte des întâlnite în lumea romană.

În Imperiul Roman existau idei provenite chiar mai de departe, mai cu seamă din India. Dar este dificil de spus câtă influență a avut religia și filosofia indiane. Se pare că India era un nume exotic despre care nu se cunoșteau detalii. Se spune despre Apollonios din Tyana, un cunoscut filosof religios din secolul I d.H., că a studiat cu brahmanii în India; despre Plotin, ultimul mare filosof al lumii antice, se spune că s-a alăturat armatelor imperiale plecate în expediții spre Est în secolul III d.H., cu scopul de a învăța înțelepciunea indiană. Cu toate acestea nu ni se spune precis ce au învățat aceștia din aventurile lor și s-ar putea ca cei care le-au realizat biografiile să fi inventat astfel de detalii doar pentru a adăuga eroilor lor un aer mistic. Cel care îl menționează pentru prima dată pe Buddha în Vest este un scriitor creștin de la finele secolului II d.H. din Alexandria, Clement, dar nu spune nimic despre doctrinele sale.

Religia originară a Romei, împreună cu cea a grecilor și cu cele ale altor culturi care au fost asimilate în imperiu, împreună cu aceste idei străine și exotice s-au întrepătruns în marile centre cosmopolitane ale imperiului. S-au născut noi religii. În secolul I și în secolul II d.H., acestea au inclus „religiile misterelor”, denumite astfel deoarece toate implicau rituri și ritualuri complexe și pretindeau că dețin o învățătură secretă la care aveau acces doar cei inițiați. Aceștia căutau ceva dincolo de viața pământească. În spiritul sincretismului elenistic, puteai fi membru al mai multor astfel de culte în același timp. Cea mai cunoscută dintre aceste religii este mitraismul, concentrat în jurul unui zeu zoroastric, numit Mitra. Existau

șapte niveluri de cunoștință la care putea ajunge un inițiat, dar se cunoaște foarte puțin despre ce credeau de fapt și care erau riturile practicate. O altă religie importantă a misterelor era constituită dintr-un complex de ritualuri cunoscute ca misterele eleusine, denumite astfel după orașul Eleusis de lângă Atena. Aceste ritualuri erau compuse din banchete, posturi, ceremonii liturgice speciale și anumite ritualuri mistice care erau atât de secrete încât dezvăluirea lor în afara cultului se pedepsea cu moartea. În cultul Sibilei, la origine o zeiță frigiană, al cărui cult se răspândise în tot imperiul, se practicau rituri mult mai dinamice. Preoți castrați îi conduceau pe cei credincioși în orgii sălbatice, acompaniate de muzică asurzitoare și țipete delirante – poate echivalentul roman al unui concert heavy metal.

Autoritățile aveau suspiciuni cu privire la religia misterelor. Cea mai importantă era religia tradițională a Romei, astfel că exista posibilitatea ca cei care se închinau în culele misterelor să nu fie romani buni, de nădejde. Adesea statul încerca să limiteze religiile misterelor, cu toate că acestea nu erau, în general interzise.

ELENIZAREA CREȘTINISMULUI

Deja din secolul II, creștinismul exista în cadrul mai larg al lumii elenistice, nu doar în cel ebraic. Prezența altor biserici în afara celor ebraice din orașele Imperiul Roman indică faptul că creștinii existau în acest tip de atmosferă religioasă pe care tocmai am descris-o, nu într-un cadru iudaic.

În ultimul capitol am urmărit începutul acestei schimbări pe măsură ce creștinismul a devenit o religie urbană mai degrabă decât una rurală, ai cărei credincioși vorbeau limba greacă mai mult decât cea arameică. Pentru o lungă perioadă de timp creștinismul a rămas o religie care folosea cu predilecție limba

greacă. Chiar în jumătarea de vest a imperiului, unde se vorbea limba latină, inclusiv în Roma, cele mai multe dintre biserici erau compuse din oameni a căror limbă maternă era limba greacă. Fără îndoială că existau și vorbitori de limba latină și se pare că atunci s-a tradus o parte din Biblie în limba latină; cu toate acestea, scriitori creștini latini au apărut doar în jurul anului 200 d.H.

DECLINUL CREȘTINISMULUI EBRAIC

În fine, în aceeași perioadă creștinismul s-a despărțit de iudaism. Nu se știe exact când s-a produs acest lucru, dar se pare că au fost implicați mai mulți factori. Primul a fost succesul deosebit pe care l-a avut în anii de început misiunea creștină între neamuri, asociată cu relativa lipsă de succes a celei dintre evrei. La finele secolului I d.H. existau deja mult mai mulți creștini dintre neamuri decât dintre evrei. Un alt factor din această perioadă a fost rapida transformare a iudaismului. După cum am văzut în capitolul anterior, distrugerea Templului în 70 d.H. a condus la ridicarea partidului fariseilor și la condamnarea creștinismului în 90 d.H.

Cum evreii erau ostili creștinismului, creștinii s-au mulțumit să le plătească cu aceeași monedă. Subtilele abordări a lui Pavel referitoare la rolul Legii în teologia creștină i-a luat locul simpla condamnare a tot ce avea legătură cu iudaismul. Astfel, cititorii Epistolei către Tit 1:10 (atribuită în mod tradițional lui Pavel, dar acum apreciindu-se că a fost scrisă la câțiva ani după moartea sa) erau avertizați că „mai ales printre cei tăiați împrejur, sunt mulți nesupuși, flecari și amăgitori”. Ignatie al Antiohiei scriind bisericii din Magnesia în 107 d.H., afirma că „este o monstrozitate să vorbești despre Isus Cristos și să practici iudaismul”. Comunitatea creștină era „noul Israel” cu care Dumnezeu a făcut un nou legământ, astfel că nu mai exista loc pentru vechiul Israel.

Și totuși, misiunea inițială între evrei a avut unele succese. La finele secolului I existau oameni care erau atât evrei cât și creștini sau cel puțin se considerau astfel.

Ce s-a întâmplat cu ei? Acesta este unul dintre marile mistere din istoria începutului creștinismului. Vocea lor a amuțit și cu toate că există unele indicii, nu s-a găsit încă un răspuns definitiv. Probabil că unele atacuri ale creștinilor din secolul II și III asupra unor curente eretice ca ebionismul (la care vom privi în curând) ar fi fost datorate originii creștine ebraice. Astfel, creștinismul iudaic a constituit o minoritate care dispărea din imperiu. Poate că în afara lui ar fi reușit mai bine. Existau mulți evrei în Persia, originea creștinismului în acea zonă fiind necunoscută; creștinismul ebraic ar fi putut să înflorească acolo. Nu se pot explica acele cazuri în care creștinismul s-a reîntors în sânul iudaismului. Cel mai bun exemplu este Ethiopia, unde, după cum vom vedea în capitolul 4, creștinismul de factură elenistică a ajuns în secolul IV într-o țară care avea deja o mare populație evreiască. Ceea ce a rezultat, a fost un creștinism foarte influențat de iudaism, dar care nu își avea originea istorică în mișcarea creștină ebraică „inițială”. Se poate spune același

O descriere din secolul XIX a misterelor eleusine.

Am strigat cu o voce de crainic: „Da voic oamenilor din fiecare nație să vină și să găscască viața veșnică care curge din botez. Aceasta este apa care are legătură cu Duhul, care udă gradina Raiului, face ca pământul să fie fertil, plantele să crească și să dea naștere ființelor. Pe scurt, prin această apă omul are parte de o nouă naștere, de o nouă viață, apa în care chiar și Cristos a fost botezat, apa peste care Duhul Sfânt a coborât sub forma unui porumbel.

Predica Epifaniei atribuită lui Hipolit al Romei

lucru despre „iudaismul mesianic” ai cărui membri se consideră pe sine evrei – fiind chiar evrei din punct de vedere cultural –, dar cred în Isus ca Mesia.

INSTITUȚII ȘI RITURI

Pe măsură ce creștinismul era tot mai puțin ebraic, acesta devenea tot mai elenistic. Răspândirea rapidă a religiei în imperiu, chiar în secolul I a însemnat că creștinismul a devenit parte a ansamblului filosofic care constituia elenismul. Într-un sens, creștinismul a început să se asemene cu religia romană. De exemplu, așa cum romanii venerau diferiți zei și virtuți, creștinii îi venerau pe cei care muriseră pentru credință. Sigur că nimeni nu se închina martirilor, dar probabil că rolul lor psihologic nu era prea diferit de cel al diverșilor zei ai păgânilor.

O chestiune care deranjează mult mai mult este cea a dezvoltării riturilor, în special a euharistiei. Cum a devenit aceasta un eveniment liturgic, o slujbă în biserică, mai degrabă decât un prânz formal? Nu știm cum, ci numai că s-a întâmplat. Scriind la jumătatea secolului II pentru necreștini, Iustin Martirul a explicat că creștinii se întâlneau devreme dimineața – în special duminica, Ziua Domnului – pentru a participa la acest serviciu. El mai spunea că atunci când se repetau cuvintele prin care Isus a instituit euharistia, pâinea și vinul erau preschimbate și primeau puterea de a-l hrăni spiritual pe cel care le primea. Această atitudine se regăsește cu câteva decenii mai devreme la Ignatie pentru care euharistia era „medicamentul nemuririi”.

Mulți au pretins că modul în care euharistia a devenit slujba principală pentru creștini, un rit mai degrabă misterios, la care aveau acces doar cei inițiați (aceia care erau deja botezați) semăna foarte mult cu religia misterelor. Unele dintre accesoriile folosite de cultele misterelor au început să fie folosite și de către creștini: robe albe pentru cei care se botezau, lumânări și așa mai departe. Botezurile erau săvârșite în noaptea dinaintea Paștelui, o altă practică

„secretoasă” similară riturilor de inițiere ale religiilor misterelor. La fel ca riturile cultelor misterelor, cele creștine au fost asociate cu locuri speciale. Exact cum religiile misterelor foloseau temple sau alte locuri sfinte, tot astfel creștinii foloseau prin secolul III biserici construite cu același scop – mai degrabă decât case normale – unde își țineau slujbele. Într-un sens similar, bisericile erau sfinte, mesele pe care se celebra euharistia erau altare și ceremonia avea puteri speciale.

Totuși trebuie să recunoaștem că în ciuda faptului că multe dintre practici au fost preluate din religiile misterelor, riturile de bază – botezul și euharistia – proveneau din iudaism, din viața lui Isus însuși. Oricât de elenizate au devenit uneori, acestea nu aveau o origine elenistică.

TEOLOGIA ELENISTICĂ

O dezvoltare mai accentuată a avut loc pe măsură ce categoriile filosofiei elenistice au început să determine modul de a raționa al creștinilor. Cel mai important personaj asociat cu această schimbare a fost apologetul Iustin Martirul, un filosof de factură platonice care s-a convertit la creștinism. Chiar și după convertirea sa Iustin s-a considerat filosof din punct de vedere profesional și a continuat să poarte toga distinctă a acestei profesii. Dezbătea toate chestiunile zilei împreună cu alți filosofi și studenți în Roma, promovând creștinismul ca pe o alternativă filosofică la platonism, la stoicism și la toate celelalte. Această atitudine a fost extrem de importantă, dar conținutul învățăturii lui Iustin a dezvăluit semnele unei dezvoltări semnificative în comparație cu vremurile Noului Testament. Acolo unde Pavel a predicat despre Cristos, Iustin părea mai degrabă interesat de Dumnezeu și de modul cum acesta se raporta la lume. El a fost influențat atât de platonicieni cât și de stoici. El a preluat de la ei ideea de „Logos” sau de „Spirit universal”, un fel de Dumnezeu inferior, care acționa ca intermediar între Dumnezeu superior și lume. După cum afirmă Iustin, Logosul

este ca o rază de lumină de la soare, distinctă de acesta, dar inseparabilă. Logosul este puterea activă a lui Dumnezeu pe pământ. Dar Logosul este, de asemenea, Cristos. Ca Logos, Cristos a existat înainte de viața Sa de pe pământ și, ca Logos, El conduce și susține universul.

Accentului pus pe Logosul ceresc, pe relația acestuia cu Dumnezeu Tatăl și cu lumea materială îi corespundea lipsa accentului pe Isus, care a trăit și a murit pe pământ. La scurt timp după moartea lui Iustin în 165 d.H., unul dintre urmașii săi, pe nume Atenagora, a scris o *Pledoarie pentru creștini* în care a reușit să prezinte ideile creștinismului fără să menționeze deloc numele „Isus” și „Cristos”. Atât Iustin cât și Atenagora scriau pentru un public necreștin argumentând că creștinismul era o religie credibilă care se potrivea foarte bine cu filosofia elenistică. Aceasta s-a reflectat în modul în care ei au prezentat-o. Totuși un exemplu și mai frapant de elenizare a creștinismului l-a reprezentat un avocat roman care a scris în jurul anului 200 d.H., Marcus Minucius Felix. Apărarea pe care a scris-o în favoarea creștinismului era în mare parte în favoarea monoteismului și a stilului de viață creștin și, absolut remarcabil, el *nega* că creștinii se închinău unui om numit Isus! Nu știm cum să catalogăm aceasta, cu rezerva că era evidentă existența unei mari varietăți a creștinilor din acea perioadă.

De fapt, această varietate în credință și în tentativele creștinilor instruiți de a prezenta punctul lor de vedere unei lumi sceptice, a constituit începutul a ceea ce noi cunoaștem acum sub numele de teologie.

EREZIE, ORTODOXIE ȘI NAȘTEREA TEOLOGIEI

În ultimul capitol am urmărit cum au apărut dispute și neînțelegeri în Biserică în secolul I. Sfârșitul perioadei Noului Testament nu a cunoscut calmarea acestei situații. Dimpotrivă, s-a înrăutățit. În

secolul II, exista un anumit număr de voci diferite în tradiția creștină mai largă, dar acestea erau în conflict.

NOUA PROFETIE

Una dintre mișcările importante a fost montanismul, fondat în secolul II de un frigian numit Montanus. La scurt timp după ce a devenit creștin, Montanus credea că i s-a dat o nouă revelație, care l-a făcut liderul Bisericii din zilele de pe urmă, dinaintea reapariției lui Cristos. Principalii lui discipoli erau două prorocițe numite Prisca și Maximila, despre care adepții lor credeau că întruchipau vocea Duhului Sfânt. Adepții mișcării au denumit-o „noua profetie”; „montanism” sau alte etichetări din acea perioadă erau ale oponentilor ei. Montaniștii nu au predicat o doctrină anumită la care să se ridice obiecții, ci unii creștini au fost deranjați de manifestările extatice, ieșite din comun, care însoțeau profețiile lor, nici nu erau prea mulțumiți de rolul important jucat de femei în această mișcare.

Iustin Martirul
imaginat de
Michael Burgh.

Mărturisesc că mă și mândresc și din toate puterile mele vreau să fiu creștin; dar nu din cauză că învățăturile lui Platon sunt diferite de cele ale lui Cristos, ci pentru că nu sunt chiar așa de asemănătoare.

Iustin Martirul, A doua apologie 13, cca 156 d.H.

Cele mai multe dintre profețiile montaniste erau preocupate de moralitate, aceștia impunând un mod foarte strict de viață. Erau mai stricți cu cei care nu reușeau să trăiască la înălțimea standardelor lor și negau iertarea păcatelor făcute după botez. Mulți au fost atrași de mișcarea care s-a răspândit în tot imperiul, dincolo de Anatolia, locul ei de origine. Mișcarea s-a dovedit foarte populară în Africa. Aici, ca de altfel pretutindeni, a dezvoltat o structură ecleziastică proprie, cu preoți și cu episcopi proprii, care rivalizau cu cei ai creștinismului existent. În secret se celebrau rituri mistice, care se bazau parțial pe riturile creștinismului standard, dar care imitau transa extatică a prorociilor. Mișcarea a început să semene, astfel, cu religiile misterelor păgâne. Moartea lui Montanus, a prorociilor sale și întârzierea revenirii lui Isus nu au eliminat vitalitatea mișcării care încă exista în secolul VI – ca un cult minor și secret.

EBIONISMUL

Deși montaniștii împărtășeau doctrina celorlalți creștini, nu se întâmpla tot așa cu alte grupuri. Unul dintre dezacordurile importante era cu privire la natura lui Cristos. Era Cristos om, Dumnezeu sau altceva? La acea vreme mai existau și docetiștii, care negau umanitatea lui Isus și căroră li s-au opus ca concepție ebioniții. Aceștia erau condamnați deoarece considerau că Isus este doar un om obișnuit și nimic mai mult, dar se pare că mai era și altceva. Numele lor provine din cuvântul arameic „săraci” – aceia căroră Isus le-a promis Împărăția cerurilor. Judecând după fragmentele din scrierile care ne-au rămas, ebioniții se considerau pe sine evrei care credeau în Isus. Înainte de Isus iudaismul a gravitat în jurul jertfelor de la Templu, dar ei credeau că acum ar fi trebuit să graviteze în jurul respectării Legii în lumina învățurii lui Isus. Se pare că ebioniții l-au considerat eretic pe Pavel – și forma de creștinism a lui pentru neamuri. Iată deci un grup care pare să descindă din creștinismul ebraic

„original”, tot mai marginalizat de „curentul principal” al neamurilor. În principal, acesta a existat la periferia estică a imperiului, la Ierusalim și poate în Persia, cunoscându-se foarte puține date despre el. Ebioniții mai existau în secolul IV, dar în ceea ce îi privește pe majoritatea creștinilor, ei formau doar o sectă eretică fără importanță.

GNOSTICISMUL

Cea mai importantă și mai mare mișcare din creștinismul perioadei de după Noul Testament a fost fără îndoială gnosticismul. În ceea ce îi privește pe oamenii de știință, lipsa de acord cu privire la tot ce ține de gnosticism – mai precis de unde a apărut, cât timp a existat, ce a fost el – este foarte mare. Aceasta demonstrează caracterul vag al mișcării. Spre deosebire de montanism, care a fost o sectă unitară, gnosticii nu au format doar un grup, ci o mulțime de mișcări cu idei și cu păreri similare. Aceștia s-au deosebit mult între ei și au pus accentul pe lucruri diferite, unii fiind foarte asemănători cu curentul principal al creștinismului, în vreme ce alții erau atât de diferiți, încât nu erau deloc creștini și aparțineau altei religii.

Cu toate că gnosticii credeau lucruri diferite, una dintre convingerile lor de temelie întâlnite la toți, era dualismul. Ei credeau în existența a două principii, a binelui și a răului care se aflau în opoziție. Mai mult, acestea se concretizau în două mari domenii ale realității – cel material și cel spiritual, lumea materială fiind rea, iar lumea spirituală bună. Acest concept de bază provenea mai degrabă din zoroastrism, dar avea și ceva în comun cu platonismul.

Această credință mai conținea și alte doctrine proprii. În primul rând trebuia să explice cum a apărut această lume rea. Nu se putea să fi fost creată de Dumnezeu cel bun. Ca urmare, unii credeau într-un Dumnezeu inferior, ignorant sau rău, numit „Demiurg” sau „Creator”, care a creat lumea materială. Alții au dezvoltat o mitologie foarte complicată pentru a

explica în primul rând existența acestui creator și a materiei. Un gnostic foarte influent a fost Valentin, care a trăit în prima jumătate a secolului II. El credea că lumea spirituală conține 32 de zei, aranjați în ordine ierarhică de la cel mai mare, „Bythos” sau „Adâncimea”, până la cel mai mic, „Sophia” sau „Înțelepciunea”. Sophia s-a răsculat nemulțumită de locul inferior pe care îl ocupa pe scara divină. Ea a fost pusă acolo unde îi era locul, dar din ea a ieșit „Pasiunea”, care a fost eliminată. Din Pasiune au ieșit materia și Demiurgul care fără să își dea seama că există și lumea spirituală, s-a considerat Dumnezeu și a creat lumea materială. Acest Creator ignorant era „Dumnezeul” Vechiului Testament, o ființă diferită de cea a Tatălui din Noul Testament.

Povești ciudate? În mod sigur, dar acestea aveau menirea să spună adevărul despre natura umană. Am fost creați din „Pasiunea” imperfectă, eliminați din cer – și astfel am căzut, dar încă mai avem o scânteie din originea noastră cerească. Gnosticii ca Valentin credeau că mântuirea este evadarea din lumea materială rea și reîntoarcerea acelei scântei spirituale în lumea divină. Aceasta se putea întâmpla cu adevărat doar după moarte, dar mulți gnostici credeau că acest proces putea începe numaidecât, dacă trăiau o viață ascetică și austeră, fiind cât mai puțin atinși de materie. Alții credeau că de vreme ce lumea materială este rea, nu prea mai contează ce îi faci, așa că erau libertini, fără niciun fel de reguli morale.

Cuvântul „gnostic” înseamnă „unul care cunoaște”, gnosticismul însemnând cunoștință secretă. Valentin credea că doar câțiva oameni aveau acea scânteie spirituală și șansa de a fi mântuiți, astfel că doar aceștia puteau fi instruiți în aceste doctrine. Gnosticismul era o religie secretă cu învățătură ezoterică, având un nucleu de inițiați – observându-se influența religiei misterelor. Unii gnostici credeau că aceste învățături secrete proveneau de la Isus. Dar cine era acesta? În mod sigur, nu putea fi și Dumnezeu și o persoană materială umană, deoarece

Dumnezeul cel bun nu putea atinge materia rea. Unii gnostici erau docetiști, negând că Isus ar fi avut un trup material. Alții făceau o distincție între omul Isus și Mântuitorul, ființa spirituală care a vorbit prin el. Isus a fost trimis de Creatorul ignorant – Dumnezeu Vechiului Testament – ca Mesia. Dar dacă îl ascuți cu atenție, poți auzi mesajul Mântuitorului divin trimis de adevăratul și superiorul Dumnezeu.

FONDAREA ORTODOXIEI

Mulți creștini și păgâni au fost șocați de astfel de idei. Irineu, un creștin din Anatolia, care a trăit spre finele secolului II și s-a mutat mai apoi la Lyon (acum în Franța), s-a opus acestor idei. În jurul anului 180, el s-a întâlnit acolo cu gnosticismul pe care l-a descris și l-a combătut într-o mare lucrare. Nu i-a plăcut nimic din gnosticism: modul cum denigra lumea materială care, credea el, l-a interesat însă pe Dumnezeu, modul cum l-a divizat pe Cristos sau cum a refuzat să recunoască adevărata sa umanitate; felul cum făcea distincție între Dumnezeul Vechiului Testament și Dumnezeul Noului Testament, nedându-și seama de importanța istoriei. Creștinismul, credea el, trebuia înrădăcinat în trecutul său ebraic. Dumnezeu a lucrat în vremurile Vechiului Testament, Biserica fiind materializarea promisiunilor făcute lui Avraam și familiei sale.

Irineu a reprezentat ceea ce am putea numi „curentul principal” negnostic al creștinismului. În contradicție cu ceea ce pretindeau gnosticii a fi o tradiție secretă transmisă doar de „cei care cunosc”, Irineu a argumentat că credințele Bisericii sunt vizibile și accesibile tuturor. Făcând aceasta, Irineu a impus standardele a ceea ce va fi creștinismul ortodox.

Trăind câțiva ani mai târziu, Tertulian a făcut același lucru, deși neopunându-se gnosticilor. El a ajuns la concluzia că credința creștină a provenit de la Isus. El i-a învățat adevărul pe urmașii săi, în special pe cei 12 apostoli, iar după Ziua Cincizecimii acești apostoli au fondat

*I-am spus
Mântuitorului,
„Doamne, vor ajunge
cu siguranță toate
sufletele în lumina
pură?” El a răspuns,
„Te gândești la
lucruri mari, ce nu
pot fi explicate decât
celor ce sunt de
neclintit. Acelora
asupra cărora Se va
pogori Duhul dătător
de viață vor fi
mântuiți. Ei vor fi
făcuți desăvârșiți și
își vor merita
mărirea, acolo vor fi
curățiți de toate
relele. Apoi se vor
gândi doar la
integritate, ceea ce le
va ocupa gândirea de
acum încolo. Fără
mânie sau invidie sau
gelozie sau dorințe.
Nu sunt atinși de
nimic în afara
faptului că trăiesc în
trup, pe care îl
îngăduie, abia
așteptând vremea
când vor da de cei ce
le vor lua trupul. Că
și ei îndură totul, și
în ciuda tuturor
lucrurilor, încât să își
termine lupta cea
bună și să
moștenească viața
veșnică.”*

Fragment din
Apocrifă lui Ioan, o
evangelie gnostică din
secolul II d.H.

GHID AL ISTORIEI CREȘTINISMULUI ■ De la Domnul nostru Isus Cristos au primit apostolii evanghelia, și Domnul nostru Isus Cristos a primit-o de la Dumnezeu... [Apostolii] au pus episcopi și diaconi, și au dat o regulă a succesiunii, ca atunci când ei au adormit, alții, ce au fost confirmați, să le continue lucrarea.

1 Clement, cca 96 d.H.

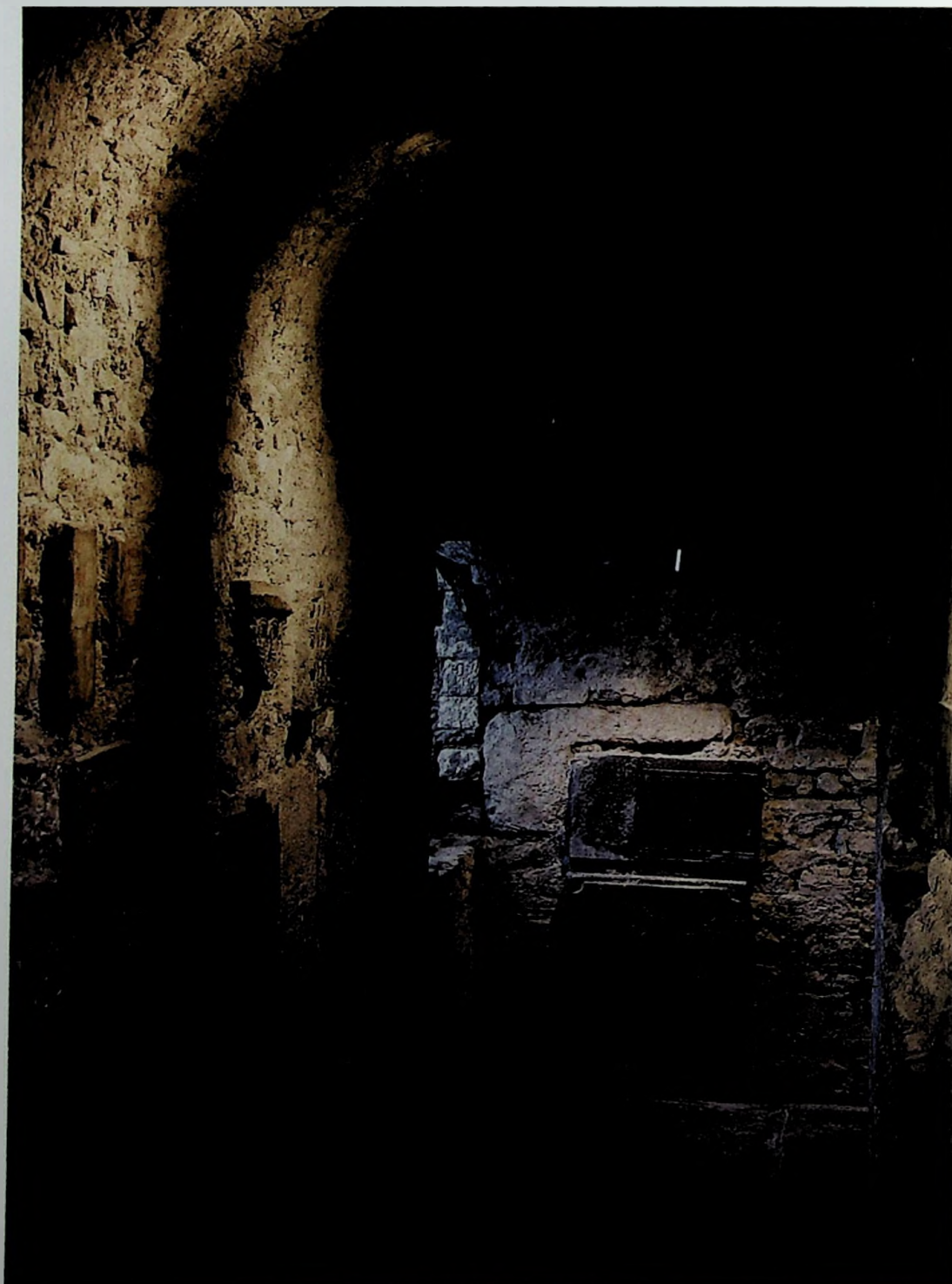
Irineu din Lyon,
mozaic din secolul
VI, Hagia Sofia,
Istanbul.

biserici pe măsură ce erau angajați împreună cu alți ucenici să răspândească Vestea Bună în toată lumea. Ei propovăduiau Evanghelia lui Isus așa cum au fost învățați și ei; au ordonat slujitori și episcopi pentru a continua lucrarea după ce vor muri. Și aceasta a continuat de atunci până în prezent. Astfel că exista un șir neîntrerupt al tradiției, de la Isus până în ziua de azi. Această idee – „principiul apostolic” – a constituit preocuparea

principală a părinților Bisericii, menținându-și importanța și în secolele următoare.

Însemna că exista un standard după care să fie testate credințele. Tertulian, în lucrarea sa, *Împotriva ereticilor*, afirmă,

Este limpede că toate doctrinele ce sunt în acord cu bisericile apostolice – aceste modele și surse originale ale credinței – trebuie considerate adevărate, conținând

fără tăgadă ceea ce acele biserici au primit de la apostoli, apostolii de la Cristos, Cristos de la Dumnezeu. Și toate doctrinele trebuie considerate false dacă contrazic adevărul bisericilor și apostolilor lui Cristos și a lui Dumnezeu.

Ca urmare, garanția credinței corecte era autenticitatea tradiției primite de la Isus prin apostoli. Irineu era de acord. În lucrarea sa, *Împotriva ereziilor*, el identifică

anumite biserici care țineau neîntinată această tradiție apostolică. Biserica Romei, învățată atât de Petru cât și de Pavel, era în ochii lui cea mai bună dintre acestea, comentând că „este o problemă de primă necesitate ca fiecare biserică să fie de acord cu această biserică, din cauza autorității ei primare”.

Ceea ce apostolii au transmis mai departe a fost odinioară denumit „regula credinței” sau „canon” (un cuvânt grecesc

O filosofie creștină: Origene

Filosoful, teologul și exegetul egiptean Origene (cca 185–254 d.H.), a fost cel mai influent dintre toți teologii vorbitori de limbă greacă, fiind arhitectul celei mai mari părți a structurii interioare a dogmei creștine și a teologiei biblice din perioada Antichității târzii.

În 202 d.H., când Origene avea 17 ani s-a declanșat o mare persecuție în Alexandria, tatăl său fiind executat. Pentru a preveni ruina familiei sale, tânărul Origene a primit o mică slujbă de catihet în biserica locală. În același timp el a urmat cursuri superioare de filosofie cu unii dintre fruntașii intelectuali ai zilei și a început să dezvolte propria sa școală, trăind o viață ascetică de înțelept. Ulterior s-a zvonit că viața sa ascetică era rezultatul deciziei sale de a se castra. Puțin probabil pentru că Eusebiu, episcopul Cezareei, afirma acest lucru despre el la un secol de la moartea sa. Însuși Origene vorbește despre cei care interpretează în mod literal textul din evanghelie (Matei 19:12) despre castrare ca fiind ceva mai bine decât neghiobia.

În ceea ce privește viața intelectuală, steaua călăuzitoare a lui Origene a fost credința că cel mai important scop al filosofiei era reconciliabil cu planul tainic al înțelepciunii divine (Logosul) și că darul revelației și căutările omului pentru a fi luminat se întrunesc în Sfintele Scripturi. Și, astfel, încă de la începutul studiilor sale în filosofie, Origene a filtrat în mod deliberat toate ideile sale printr-un sistem complex de exegeză biblică simbolică, stabilind reguli de interpretare

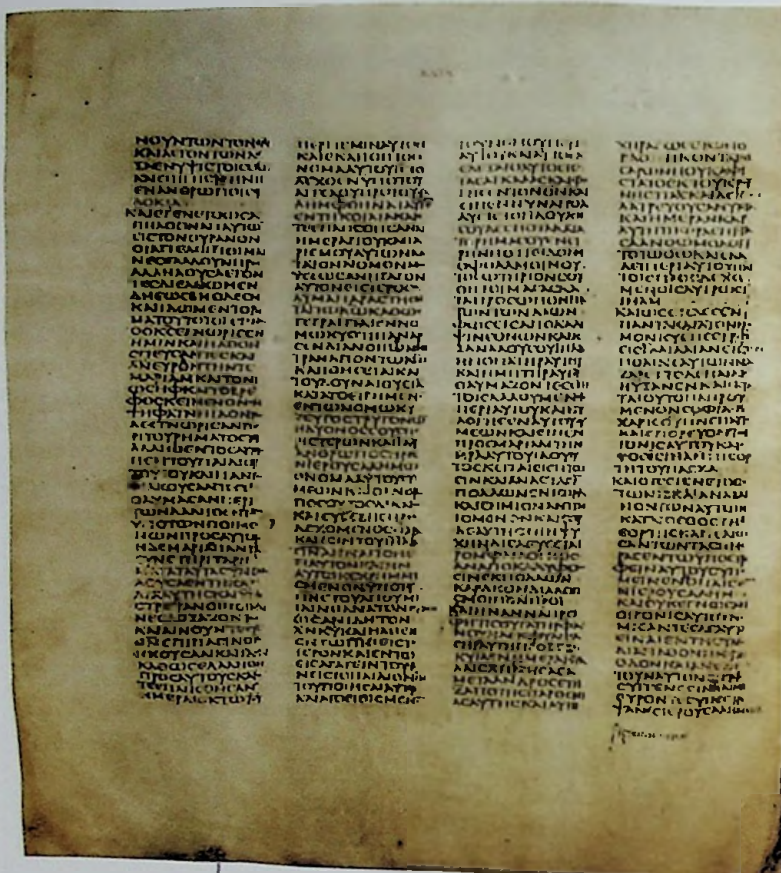
care îi vor influența într-o măsură foarte mare pe toți creștinii după el. Abordarea lui Origene era guvernată de ideea că Scriptura prezenta o singură realitate, un corp coerent emanând dintr-o singură sursă, cea a Logosului divin. Aparenta sa varietate nu era decât mascarea revelației eterne sub aparițiile iluzorii ale istoriei și a condițiilor corespunzătoare ale acesteia. Ca urmare, un text avea mai multe nivele de înțelegere. Pentru Origene, cei care se mulțumeau doar cu înțelesul literal al textului biblic erau suflete neiluminate, care nu și-au dat seama că Isus a învățat când în vâi, când pe vârful munților. Isus și-a dezvăluit fața transformată doar ucenicilor din cea de-a doua categorie, cei care au putut escalada munții (vezi Marcu 9).

În 212 d.H., Origene a călătorit la Roma unde l-a auzit pe Hipolit. A fost prima dintre multele expediții întreprinse pentru achiziționarea de cărți. A început să primească invitații pentru a ține discursuri filosofice, faima sa extinzându-se dincolo de cercurile creștine, devenind, astfel, primul filosof internațional cu care putea să se mândrească într-adevăr mișcarea creștină. Revenit în Alexandria, el publică *Despre primele principii*, destinat să fie un rezumat introductiv în credința creștină, având un obiectiv mai larg, acela de a arăta cum concepția creștină despre lume include cosmologie, filosofie și religie. Cartea sa încearcă să ofere un răspuns absolut la marile probleme ridicate de toate celelalte școli înaintea sa. Dar Demetrius, episcopul local a devenit tot mai bănuitor cu privire la tânărul teolog. Aceste tensiuni au dus în cele din urmă la plecarea definitivă a lui Origene din Alexandria în 231 d.H. El a fost adoptat de episcopul Ierusalimului și a Cezareei, a fondat o școală superioară, acesta fiind

unul dintre exemplele în care creștinismul a recurs la învățământul superior ca parte a rolului său de a pune bazele unei noi civilizații. Origene a terminat la Cezarea cea mai importantă lucrare a sa, *Comentariu la Evanghelia lui Ioan* și lucrarea sa cea mai influentă, *Comentariul pe Cântarea-cântărilor*.

În 249 d.H., succesorul împăratului Decius a declanșat persecuția împotriva creștinilor din Palestina. După ce Origene a fost descoperit, guvernatorul roman a ordonat să fie torturat cu atenție (încât să nu moară înainte de a se lepăda de credință). I s-a pus un guler de fier și a fost ținut până la „a patra gaură” (marcată pe masa de tortură) ceea ce l-a schilodit pentru tot restul vieții. Curajul și credința sa au învins eforturile torturătorilor săi. El a fost eliberat în perioada de pace care a urmat în 253 d.H., fiind îngrijit de biserica sa, dar a murit în anul următor din cauza rănilor. Eusebiu ne spune că prima sa preocupare a fost să termine o serie întreagă de scrisori pentru ca cei care au suferit pierderi în timpul persecuției să nu rămână „nemângâiați”. Din păcate, aceste ultime lucrări nu au supraviețuit. A murit la vârsta de 80 de ani cu onorurile unui martir, chiar dacă nu a fost încununat cu coroana martirilor. Dacă aceasta s-ar fi întâmplat, poate că operele sale nu ar fi fost atât de minimalizate încât s-au pierdut de-a lungul secolelor. În secolul VI, s-a dat ordin ca operele sale să fie arse, dar atât de multe au rămas, încât influența sa poate fi simțită în aproape toate aspectele dogmei, spiritualității și exegezei creștine, mai ales în dorința de a conecta credința cu filosofia, în trăirea de zi cu zi a creștinismului.

JOHN MCGUCKIN

O pagină din
Codex Sinaiticus.

insemnând „etalon”). Credințele trebuiau să reziste când erau măsurate cu acest etalon. Gnosticismul cu formele lui variate a căzut la test pentru că nu se potrivea cu doctrinele care au fost transmise prin biserica Romei și nici cu altele fondate de apostoli, cum era cea din Ierusalim (de către Iacov, zis Just), Efes (de către Ioan) și Antiohia (de către Pavel).

ROLUL SCRIPTURII

Dar regula credinței nu a fost doar o tradiție orală. În vremea lui Irineu și a lui Tertulian creștinii credeau că sunt în posesia unor scrieri ale apostolilor și a discipolilor apropiați care exprimau regula credinței într-o formă scrisă. Iustin Martirul scria că atunci când se întâlneau, creștinii citeau în mod regulat „memoriile apostolilor”: este clar că se credea că aceasta va ține congregația pe calea cea dreaptă și îngustă. În vremea lui Tertulian creștinii au considerat aceste scrieri echivalente ca importanță cu scripturile ebraice. Tertulian vorbea de „două testamente care sunt scriptură divină”, iar contemporanul său, Clement din Alexandria a fost primul care s-a referit la

această colecție de scrieri apostolice ca la „Noul Testament”. Pe când evreii au recurs doar la o singură colecție de scrieri vechi, creștinii – noul Israel, cum se considerau – aveau două colecții, Vechiul și Noul Testament. Împreună aceste două colecții alcătuiau Biblia creștină (denumită astfel după cuvântul grecesc „carte”).

Nu erau așa de siguri cu privire la cărțile care făceau parte din canon. Irineu era sigur că existau patru evanghelii care descriau viața lui Isus. Acestea sunt cele patru evanghelii pe care le știm și noi, Irineu atribuindu-le lui Matei, lui Ioan (ucenicii lui Isus pe când Acesta a trăit pe pământ), lui Marcu (ucenicul lui Petru) și Luca (ucenicul lui Pavel). Se pare că aceste atribuiri au avut loc cel mai devreme la jumătatea secolului II, textele fiind anonime. Cei mai mulți dintre oamenii de știință moderni cred că atribuirile lui Irineu sunt corecte. S-au mai folosit mult mai multe evanghelii, mai ales de către gnostici, dar Irineu și cei mai mulți dintre creștini le-au respins ca pe ficțiuni (o evaluare cu care oamenii de știință sunt total de acord). Scrisorile lui Pavel au fost, de asemenea, privite ca parte a canonului, la fel ca scrisorile atribuite altor apostoli, în special Petru și Ioan. Foarte mult folosită era prima scrisoare a lui Clement al Romei (un lider important al locului în anii care încheiau secolul I), la fel ca o lucrare denumită *Păstorul*, atribuită unuia pe nume Hermas, cât și o scrisoare atribuită ucenicului lui Pavel, Barnaba. Dar nu exista un standard universal. În cele mai multe dintre bisericile vorbitoare de limbă siriană, creștinii nu citeau cele patru evanghelii canonice, ci cartea numită *Diatesseron* a lui Tatian, un teolog din secolul II, o compilație a celor patru evanghelii într-o singură povestire. O altă abordare a fost a unui bărbat numit Marcion, care a activat în Roma la jumătatea secolului II. Marcion credea că Dumnezeu Vechiului Testament nu era bun, fiind diferit de cel din Noul Testament – o credință a gnosticilor, deși nu s-a aflat dacă Marcion mai avea și alte credințe gnostice. Ca urmare, Marcion s-a

gândit că creștinismul trebuie curățat de toate influențele ebraice. Singurele scrieri apostolice acceptate au fost Evanghelia după Luca și unele dintre scrisorile lui Pavel, toate editate pentru a elimina tot ceea ce era ebraic.

Asupra canonului Noului Testament nu s-a căzut în general de acord decât în secolul IV, cu toate că cele mai importante scrieri, Evangheliile și cele mai multe dintre scrisori erau folosite aproape în mod universal încă din vremea lui Tertulian. Prima listă care a reprodus precis cele 27 de cărți pe care le cunoaștem ca Noul Testament a fost produsă de episcopul Alexandriei, Atanasie, într-o scrisoare din 367 d.H. către turma sa. Atanasie considera folosite (dar nu făcând parte din canon) și alte cărți, ca *Păstorul*, a lui Hermas și scrisoarea *I Clement*. Lista sa a fost aprobată de Conciliul de la Hippo din 393 d.H. și de cel din Cartagina din 397 d.H., acesta fiind timpul când canonul Noului Testament a devenit „oficial”.

Atanasie a trăit aproximativ în perioada când a fost făcută o copie a scrierilor Noului Testament care conținea toate cărțile pe care el le-a înșiruit, plus Barnaba și Hermas, manuscrisul acesta existând și azi. Cunoscut sub numele de *Codex Sinaiticus*, el este cea mai veche copie existentă a Noului Testament. O versiune puțin mai veche, cunoscută sub numele de *Codex Vaticanus*, conține, de asemenea, mai tot Vechiul Testament, dar îi lipsesc unele cărți din Noul Testament. Astăzi *Codex Vaticanus* este la Roma, în Vatican, în vreme ce *Codex Sinaiticus* poate fi văzut la British Library din Londra. Manuscrise ca acestea sau unele chiar mai vechi (dar mai puțin complete) fac ca oamenii de știință să fie siguri că textul din Biblia de azi este același cu cel folosit de Biserica primară.

De ce au fost aceste scrieri atât de importante? Efectiv, părinții Bisericii au abordat Noul Testament din două puncte de vedere. Pe de o parte acestea aveau autoritate deoarece se credea că erau scrierile apostolilor. Cu alte cuvinte,

acestea erau „regula credinței”, nu sursa ei, dar trebuiau consultate în strânsă legătură cu învățătura curentă a bisericilor apostolice. Astfel, Tertulian, în a sa *Scriere împotriva ereticilor*, argumenta că ereticii nu doar interpretau greșit Scriptura – ci nici nu aveau măcar dreptul să o citească, pentru că nu o citeau în concordanță cu învățătura Bisericii. Scriptura, concluziona cu impertinență Tertulian, era proprietatea bisericilor și a creștinilor ortodocși ca el, iar ereticii încălcau această proprietate. O astfel de atitudine ar fi putut avea la origine chiar Noul Testament, deoarece 2 Petru 1:20 afirmă că „nici o prorocie din Scriptură nu se tâlcuiește singură”, adică nu poți doar să te așezi, să citești Biblia și să tragi propriile tale concluzii. Trebuie să o citești în lumina învățăturilor Bisericii cu care aceasta formează o unitate.

Conform acestei înțelegeri, scrierile Noului Testament și-au tras autoritatea din legătura cu apostolii, iar criteriul care determina dacă o carte ar fi trebuit să fie sau nu parte a canonului era dacă a fost într-adevăr scrisă de un apostol sau de discipolul său imediat. De exemplu, chiar și în secolul IV existau dezacorduri cu privire la cartea Apocalipsei. Unii credeau că a fost lucrarea apostolului Ioan și au inclus-o în canon; alții au negat că ar fi fost lucrarea sa și au exclus-o. În secolul III, episcopul Dionisie din Alexandria, a studiat limba și ideile Apocalipsei și le-a comparat cu Evanghelia după Ioan. A tras concluzia că acestea nu au fost scrise de același autor – concluzie cu care cei mai mulți oameni de știință moderni sunt de acord din aceleași motive și, ca urmare, el a exclus-o din canon. Totuși, în cele din urmă, acest text a fost inclus, fiind ultimul din Noul Testament. Scrisoarea anonimă către evrei puneă aceeași problemă. Unii credeau că a scris-o Pavel, dar nu exista un consens în această direcție, cartea fiind privită cu suspiciune, fiind folosită foarte rar în Biserica din vest până în secolul IV, când în cele din urmă a fost inclusă în canon.

În același timp cu această abordare istorică a Noului Testament, a mai existat

Fiul meu, trebuie să te concentrezi asupra citirii Sfințelor Scripturi. Încă o dată îți spun, concentrează-te! Pentru că noi cei care citim despre lucrurile lui Dumnezeu trebuie să lucrăm din greu, pentru a evita să spunem sau să gândim ceea ce nu trebuie despre ele. Pe măsură ce te concentrezi asupra studierii lucrurilor lui Dumnezeu, cu credință, așa cum îi place Lui, bate la poarta ei încuiată, și portarul îți va deschide, după cum spune Isus, „Păzitorul porții îi va deschide” [Ioan 10:3]. Și concentrându-te, astfel, asupra studiului divin, cu o credință nestrămutată în Dumnezeu, caută înțelesul Sfințelor Scripturi, pe care atât de mulți nu l-au prins. Nu fi mulțumit doar să bați și să cauți, căci rugăciunea este un lucru indispensabil pentru a cunoaște lucrurile lui Dumnezeu. Mântuitorul ne-a spus nu numai „bate și îți se va deschide; caută și vei găsi”, ci și, „cere și îți se va da” [Matei 7:7].

Origene, Scrisoarea către Grigore Făcătorul de minuni, cca 235 d.H.

o altă abordare pe care am putea-o numi „spirituală”. Mulți creștini credeau că aceste scrieri nu erau doar consemnările primilor creștini – erau înregistrări despre însuși Dumnezeu. La fel ca evreii, primii creștini credeau că Dumnezeu a vorbit prin Scriptură; așa cum spune 2 Petru 1:21, „nici o prorocie n-a fost adusă prin voia omului; ci oamenii au vorbit de la Dumnezeu, mânați de Duhul Sfânt”.

Aceasta se aplica atât Scripturii ebraice cât și Noului Testament. Ca urmare, creștinii care respingeau punctele de vedere ale gnosticilor și ale lui Marcion pretindeau că același Dumnezeu care a inspirat Noul Testament a inspirat și ceea ce era considerat Vechiul Testament. Creștinii citeau fără excepție Vechiul Testament dintr-o traducere în limba greacă, cunoscută sub numele de Septuaginta, care a fost realizată de cărturarii evrei la Alexandria în secolul II sau III î.H. Aceasta însemna că, în comparație cu Noul Testament, creștinii erau mai siguri cu privire la ce cărți erau în Vechiul Testament, de vreme ce Septuaginta era deja traducerea standard a unui set de cărți – Pentateuhul, Profeții și alte vechi scrieri ebraice. Dar acesta era un punct de legătură între iudei și creștini. Așa cum am văzut în capitolul precedent, la Conciliul de la Iamnia s-a decis ca evreii să citească scripturile în ebraică, unii considerând Septuaginta o traducere nesigură. De asemenea, canonul stabilit la Iamnia nu corespundea întru totul celui din Septuaginta. Septuaginta conținea câteva cărți în plus pe care Biserica a continuat să le folosească, dar unii creștini le-au privit mai degrabă ca pe un supliment la Vechiul Testament, decât ca făcând parte din acesta. Origene, de exemplu, s-a consultat cu rabinii evrei în această chestiune și a concluzionat că aceste cărți cunoscute ca „deuterocanonice” sau „din al doilea canon”, nu erau chiar canonice, cu toate că puteau fi folosite. Totuși, târziu în secolul IV și la începutul secolului V, papa Damasus și papa Innocentiu I au socotit că aceste cărți deuterocanonice făceau parte

integrantă din canonul Vechiului Testament. De acum încolo, până în Evul Mediu cărțile au fost considerate în general ca făcând parte din canon, cu toate că unii se simțeau stânjeniți să le folosească datorită absenței lor din canonul ebraic. Trebuie avut în vedere că ordinea textelor din Vechiul Testament creștin, care se termină cu profeția dură a lui Maleahi asupra celor care nu îl vor recunoaște pe profetul Ilie care va veni (Maleahi 4:5–6), diferă de cea din Biblia ebraică, care se termină în 2 Cronici 36:23 cu o chemare de urcare la Templul Domnului din Ierusalim.

Între timp, creștinii și-au justificat în primul rând folosirea Septuagintei și au considerat că inspirația divină a avut loc atunci când s-a făcut traducerea, nu când a fost scrisă. În secolul IV, învățatul creștin Ieronim a tradus Vechiul Testament în latină, dar a fost foarte criticat de mulți (inclusiv de Augustin) pentru că a făcut-o din ebraică, nu din Septuaginta.

După cum religia elenă susținea că zeii au vorbit prin Homer și prin Hesiod și că adevărul despre sfera divină și despre etică poate fi găsit în lucrările lor, tot astfel creștinii au început să creadă tot mai mult același lucru cu privire la cărțile lor sfinte, Septuaginta și Noul Testament. Unii chiar credeau că Dumnezeu a vorbit prin autorii lor ca și când ar fi cântat la un instrument (la fel cum susțineau păgânii tradiționaliști despre Homer și despre Hesiod), în vreme ce alții credeau că autorii și-au menținut propria personalitate și au deținut controlul asupra a ceea ce au scris.

Un reprezentant al acestei ultime abordări a fost Origene, cel mai important teolog al secolului III. Origene era devotat Scripturii, atât Vechiului cât și Noului Testament, crezând că progresul în viața creștină era în relație directă cu citirea și cu înțelegerea Scripturii. Dar Biblia conținea mult material care nu era prea edificator. Vechiul Testament era plin de genealogii lungi, descrieri ale veșmintelor preoțești și bătaii sângeroase. Mai mult, unele cărți canonice le contraziceau pe altele sau conțineau istorisirii greu de

crezut, cel puțin pentru un alexandrin cu înclinații filosofice. Ce trebuia făcut cu acestea? Origene și-a însușit exact același mod de abordare ca eleniștii tradiționaliști: a făcut apel la metaforă. Ceea ce autorii biblici ne spun este totdeauna adevărat, ei neputând greși sau a se contrazice reciproc, dar există mai multe niveluri de înțelegere. Scriptura are un înțeles „evident” al textului la o primă citire; dar avea și un înțeles mai adânc. Origene ne spune că acolo unde înțelesul primar părea inadecvat sau greșit trebuie să se privească la sensul spiritual.

Procedura era identică cu cea folosită de păgâni când îl citeau pe Homer, existând și ceva oarecum comic cu privire la Origene în cartea sa *Împotriva lui Celsus* care trata criticile acestui oponent păgân la adresa creștinismului în urmă cu un secol. Atât Celsus cât și Origene își ridiculizau oponenții pentru că venerau scrieri antice violente și imorale, în vreme ce le apărau pe ale lor cu ajutorul metaforei. De parcă niciuna dintre părți nu era conștientă că se comporta în același mod, doar că se adresau unor colecții diferite de texte.

ROMA CREȘTINĂ

În ciuda eforturilor depuse de anumiți împărași, creștinismul s-a dezvoltat încet, dar sigur, în tot Imperiul Roman în secolele II și III. La sfârșitul acestei perioade, un roman din zece era creștin și încă nu exista niciun document oficial cu privire la ce credea. Toate acestea aveau să se schimbe odată cu secolul IV, probabil cea mai extraordinară sută de ani pentru Biserică. La sfârșitul secolului IV, creștinismul avea să se schimbe pentru totdeauna.

CONVERTIREA LUI CONSTANTIN

Deci cam pe la ceasurile amiezii, când ziua începuse să scadă, zicea Constantin că văzuse cu ochii săi chiar pe cer, străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruință al unei cruci întocmite din lumină și odată cu ea putuse desluși un scris glășuit: „Să biruiești întru aceasta!”; după care, la vederea unei asemenea priveliști, fuseseră cuprinși de uimire și el și întreaga oaste (care, cum mărșăluia el pe drum, venea pe urmele sale, și de aceea asistase și ea la minune).

Povestirea este luată din *Viața lui Constantin* de Eusebiu de Cezarea, scriitor și istoric creștin care a trăit în prima jumătate a secolului IV. Ea descrie unul dintre cele mai importante evenimente din istoria Vestului: acela când Constantin cel Mare (cca 274–337 d.H.) un mare general, proclamat cezar de către trupele sale, a trecut la creștinism. A existat un moment al destinului, când generalul era gata să îl întâlnească pe rivalul său la tron, chiar

înainte de bătălia de la podul peste râul Milvius din apropierea Romei, în 312 d.H. După cum chiar el i-a relatat lui Eusebiu, se întreba cărui zeu să i se adreseze pentru a fi ajutat în bătălia viitoare, când a văzut semnul crucii pe cer. Constantin a luat aminte la semnul ceresc și a câștigat o bătălie răsunătoare, devenind, astfel, primul împărat creștin roman.

Putea să i se întâmple Bisericii ceva mai neașteptat? Doar cu câțiva ani mai devreme se încovoia sub cea mai dură persecuție pe care a suferit-o sub împărații Dioclețian și Galeriu. Dar acum, Constantin și Liciniu, coîmpăratul din Est, au dat Edictul de la Milano, punând oficial capăt persecuției și dând libertate religiei în tot imperiul. Constantin a promovat credința fără să facă din creștinism religia oficială a imperiului. Dar de acum înainte, acesta avea să înflorească ca niciodată.

Era greu de imaginat la acea vreme, ce a însemnat acest lucru pentru Biserică. Mulți au privit subita răsturnare de situație ca pe un semn al apropierii sfârșitului lumii – victoria lui Cristos trebuia să fie aproape, dacă până și împăratul roman a devenit robul său. Ultima carte din *Istoria Bisericii* a lui Eusebiu, o descriere a Bisericii din primele zile până în vremea sa, conține doar laude frenetice la adresa lui Dumnezeu și a împăratului pentru că au adus această nouă eră. În *Penegeric pentru Constantin*, dedicat aniversării a 30 de ani de la urcarea pe tron, același autor îl lauda ca pe imaginea pământească a monarhiei divine, aflată undeva între cer și pământ:

Împăratul nostru, ca un soare strălucitor, îi iluminează pe cei mai îndepărtați supuși

Am hotărât, pentru un scop bun, folositor, ca nimănui să nu i se poată nega libertatea de a alege și a urma religia creștinilor. Fiecare persoană trebuie să aibă libertatea de a alege religia care i se potrivește, astfel ca Dumnezeu (cărui ne închinăm liber, din inimă) să își arate grija și sprijinul Său.

Edictul de la Milano,
313 d.H.

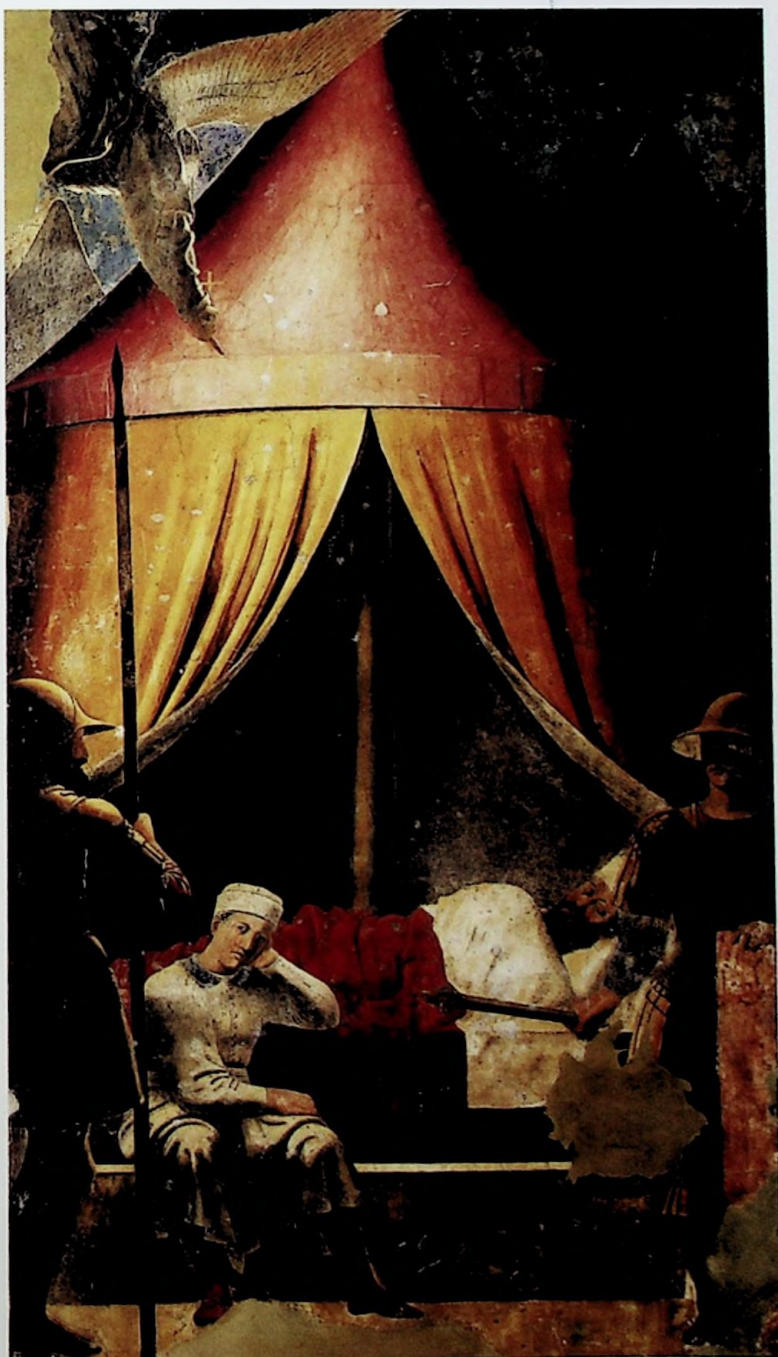
ai imperiului său datorită prezenței Cezarilor, cu razele sfredelitoare ale prezenței sale luminoase (...) El seamănă cu suveranul din ceruri, își arată strălucirea și conduce întocmai ca Împăratul divin, întărindu-se în asemănarea Sa.

Devenind unic împărat al Imperiului după înfrângerea lui Liciniu din 324, Constantin a fost unul dintre cei mai mari împărați din istoria Romei. A reformat armata, a revitalizat economia și, în general, a lucrat astfel încât imperiul care era în pericol de dezmembrare (din cauza unei multitudini de factori printre care devalorizarea monedei, corupția, instabilitatea politică și amenințările externe) să supraviețuiască. Totuși atitudinea sa față de creștinism este neclară, rămânând controversată până în ziua de azi. Așa după cum vom vedea în acest capitol, Constantin a fost mai mult preocupat de unitatea religioasă decât de acuratețea doctrinară. S-a ridicat cu adevărat oare credința sa în Dumnezeu creștin mai presus de o credință oportunistă pe care o putea folosi ca pe o sursă de putere militară, politică și poate metafizică? Faimos a fost și botezul lui Constantin, doar pe patul de moarte – cu toate că, așa cum am văzut aceasta era o practică destul de obișnuită la vremea aceea, mai ales pentru cei din armată. Zeii păgâni au rămas pe monedele sale până în anul 320 d.H., iar împăratul și-a menținut vechiul titlu păgân de *pontifex maximus*. Între timp, armatele sale au continuat să mășăluiască sub semnul creștin Chi-Rho. Duminica a devenit sărbătoare, soldații au fost nevoiți să fie prezenți la procesiunile bisericești.

Cel mai izbitor eveniment a fost acela de a fonda o nouă capitală imperială în est. Cunoscut ca Noua Romă, orașul a fost construit peste vechiul oraș Bizanț, pe malul de vest al Bosforului, strâmtoarea care leagă Marea Neagră de Marea Mediterană. Orașul a fost prevăzut cu toate facilitățile civilizației romane: un forum, o bazilică, băi publice și toate celelalte, împreună cu tot decorul curții imperiale. Dar spre deosebire de vechea

Romă, aici nu existau temple. Într-adevăr, Constantin a decretat că niciun rit păgân nu se va desfășura în noua sa capitală. În schimb s-au construit biserici. Noua Romă era un simbol puternic al noului imperiu, al cărui centru de atracție se deplasa spre Est, înspre acea jumătate a Mediteranei care vorbea limba greacă și era clădită pe închinarea la Dumnezeu creștin, nu pe zeitățile păgâne. Noua Romă, uzual Constantinopol – „orașul lui Constantin” – de la finele secolului IV nu era doar capitala imperială, ci și orașul cel mai mare și mai activ din punct de vedere

Visul lui Constantin, de Piero della Francesca (decedat în 1492). Pictura reprezintă un înger care îl informează pe Constantin în noaptea dinaintea bătăliei despre victoria sa de la podul peste râul Milvius.

Bazilica San Giovanni în Laterano, Roma. Fațada în stil baroc modern este opera arhitectului florentin Alessandro Galilei (1691–1736) din perioada 1730–1740.

cultural al părții de est a imperiului. El va fi cel mai important oraș creștin din lume pentru mai mult de o mie de ani.

CREȘTINII ÎNTR-UN IMPERIU CREȘTIN

Cum s-ar spune, creștinismul a ieșit din vizuină, chiar dacă creștinii încă erau o minoritate. De acum înainte va înceta închinarea în case modificate în biserici sau în locuri ascunse, catacombele romane devenind acum un loc foarte popular pentru pelerinaje. Oamenii veneau acum să își arate respectul față de marii eroi ai trecutului – pentru că sfârșitul persecuțiilor a însemnat că nu vor mai exista noi martiri. Între timp a apărut un nou tip de biserică – bazilica. În imperiu, „bazilica” era o sală mare folosită în același timp ca sală de consiliu și tribunal. Era

alcătuită dintr-o încăpere lungă („nava”), cu părți laterale separate de partea centrală prin coloane. Curând după convertirea sa, Constantin a transformat un vechi palat din Roma – cunoscut sub numele de Palatul Lateran care aparținea soției sale – în biserică. Această biserică cunoscută sub denumirea de „Bazilica de Aur” datorită comorilor care și-au găsit acolo adăpostul, a urmărit destul de aproape stilul acestor bazilici. Această catedrală încă există, fiind cunoscută în prezent ca bazilica San Giovanni. Cu toate că a fost reclădită de multe ori de-a lungul secolelor, aceasta rămâne catedrala catolică a Romei. Constantin a mai început clădirea unei noi biserici în același stil, bazilica San Pietro. În centrul acesteia se află mormântul care se credea că aparține lui Petru însuși.

În plus față de bazilici, au apărut alte noi clădiri – baptistiere pentru efectuarea botezurilor și *martyria*, capele ale martirilor. Spre deosebire de bazilici, aceste clădiri erau circulare, în stilul vechilor temple păgâne – de fapt *martyria* erau construite pe locul vechilor temple, de vreme ce biserica încuraja oamenii să își schimbe obiectul devotamentului lor de la vechii zei, la martiri. Puțin mai apoi, încercarea de a combina cele două stiluri – bazilica lungă și baptisteriul circular sau *martyrion* – va da naștere unor realizări remarcabile ale arhitecturii bizantine.

Bisericile în stilul bazilicii s-au răspândit în imperiu, mai vechile biserici din case sau biserici construite în stilul caselor ieșind foarte rapid din uz. Finanțarea creștinismului de către stat a dus la intrarea în biserică a tot mai multor oameni, astfel clădirile au devenit tot mai mari pentru a-i include pe toți. Aceste biserici au ajutat și mai mult la definirea pe mai departe a rolului clerului și a laicilor în comunitatea creștină. La capătul estic al bazilicii (bisericiile se construiau totdeauna cu fața spre Est, direcția din care se aștepta revenirea lui Cristos) era sanctuarul, unde preotul ținea euharistia și alte servicii. Congregația era așezată în ambele părți laterale ale navei și urmărea ce se întâmplă: așa s-a produs o separare psihologică între preot și congregație. Nava propriu-zisă era ocupată de cor. Lângă sanctuar se afla „absida”. Dacă aceasta era biserica unui episcop, acesta era locul său, între preoții care erau așezați pe o bancă în formă de semicerc numită *synthronon*. O astfel de biserică se numea „catedrală” (de la cuvântul grecesc pentru „scaun”). Faptul că sanctuarul se afla între episcop și congregație era simbolic, semnificând că sfintele taine se țineau în mijlocul comunității creștine – după cum și Cristos a trăit în mijlocul societății omenești.

Între timp, episcopii au devenit tot mai importanți, atât pentru biserică cât și pentru societate. Acum ei puteau folosi poșta imperială care înainte era rezervată doar chestiunilor de stat. Dezvoltarea

congregațiilor însemna că spre deosebire de trecut, episcopul nu mai era liderul unui grup mic; într-un oraș mare el se putea compara cu liderul unei corporații moderne, pe care o conducea, dar care delega cea mai mare parte a funcționării ei altor lideri mai mici.

Episcopul unui anumit oraș mare – o metropolă – era cunoscut sub numele de mitropolit. Conciliul de la Antiohia, ținut în 341 d.H., a stabilit că mitropolitul avea autoritate asupra episcopilor din vecinătate – dar la acea dată nu era prea clar care episcopi erau mitropoliți – neexistând o delimitare clară a mitropoliilor (o „episcopie” sau o dioceză este zona aflată sub controlul unui episcop). Aceasta se va dezvolta în secolul V. Începând cu secolul VI, mitropoliții erau, de asemenea, numiți în mod curent arhiepiscopi, autoritatea lor specială fiind reprezentată de „paliu”, un fel de șal care le era trimis lor personal de către patriarhul Romei.

Deasupra mitropoliților sau a arhiepiscopilor erau patriarhii, cei mai importanți dintre toți episcopii. Și iarăși, pentru început nu era foarte clar care erau episcopii care puteau fi patriarhi, dar toată lumea a recunoscut trei patriarhi – la Roma, la Alexandria și la Antiohia. Trebuie avut în vedere că aceste orașe erau toate asociate cu numele unui apostol important, astfel determinând doctrina corectă în concordanță cu „principiul apostolic” al „regulei credinței” pe care am văzut-o în ultimul capitol. Patriarhul își putea exercita autoritatea asupra episcopilor situați în vecinătatea locului. Pe la începutul secolului IV, patriarhul Alexandriei se considera șeful celorlalți episcopi egipteni și a celor din Cirenaica. Patriarhul Romei era considerat superiorul colegilor săi din Italia și din cea mai mare parte a Vestului. Antiohia conducea bisericiile din Est, până în Siria inclusiv. Aproape toți episcopii din sistem erau administratori urbani, cu toate că unora li s-a dat sarcina supravegherii unor comunități creștine rurale. Cunoscuți ca *horepiscopi*, aceștia din urmă erau supuși episcopului din zonă.

În această privință cred că este de prisos să descriu lungimea și lărgimea clădirii, frumusețea și măreția ei strălucitoare care întrec orice cuvânt, înfățișarea orbitoare a lucrărilor pe care încerc să le prezint în cuvânt, înălțimea ei care atinge cerurile, cedrii prețioși ai Libanului (...) Dar de ce e nevoie să descriu acum rânduiala plină de înțelepciune și de măiestrie arhitecturală, frumusețea neuitată a fiecărei părți în parte, când mărturia vederii ne scutește de lămurirea ce ne-o aduc urechile? După ce a isprăvit, astfel, biserica [Paulinus, episcopul], el a împodobit-o cu tronuri prea frumoase în cinstea celor din frunte, iar pe deasupra cu bănci așezate într-o rânduială și o ordine cuviincioase, cu străni pentru preoți, așa după cum se cuvine. Apoi a așezat la mijloc sfântul altar al sfintelor taine, care, pentru a rămâne ferit de mulțime, a fost înconjurat cu grilaj de lemn executat în cea mai aleasă finețe, spre a oferi privitorilor cea mai frumoasă priveliște.

Eusebiu, descriind noua catedrală din Tyr sfântă aproximativ în 314 d.H., Istoria bisericească 10

După cum arhitectura bisericească și organizarea au evoluat pentru a se potrivi cu noua situație în care se afla Biserica în societate, tot astfel s-a întâmplat cu arta creștină. Până la acest punct creștinii și-au limitat arta ca mijloc de comunicare, transmițându-și unii altora ideile. Dacă până atunci religia era proscrisă oficial și expusă în mod intermitent unor tentative de a o stopa, exista foarte puțină artă creștină, iar ceea ce exista era în principal ascuns în catacombe. Dar acum situația s-a schimbat radical. Bisericile au rămas relativ nemodificate la exterior, dar în interior au fost decorate în mod somptuos. Pereții erau acoperiți cu fresce și cu mozaicuri deosebite, folosindu-se foarte mult aur, în vreme ce podeaua era acoperită cu marmoră. Obiectele folosite la închinare, cum erau cupa și farfuria folosite la euharistie erau acum confecționate din argint sau din aur și bogat împodobite. Îmbogățită prin donațiile generoase din partea împăratului și a nobililor, scutită de taxe, Biserica putea să își permită acum pentru prima dată astfel de lucruri. Dar exista, de asemenea, un important înțeles spiritual. Creștinii au moștenit de la platonicieni o mare credință în puterea frumosului de a călăuzi mintea spre Dumnezeu. Finisajul bogat al marilor bazine a fost făcut pentru a crea o atmosferă spirituală, ce părea atât deosebită cât și sfântă: într-adevăr cei care se închinau aici se credeau în rai.

O altă consecință a revoluției din secolul IV a fost apariția pelerinajului. Elena, mama lui Constantin, era și ea creștină și și-a dedicat timpul excavărilor de la Ierusalim, în speranța că va găsi locurile unde Isus și-a petrecut ultimele zile. Într-adevăr, un număr de locuri au fost identificate: cele în care Isus a luat Cina cea de Taină, a fost executat, a înviat ș.a.m.d. După cum creștinii au dezvoltat un sentiment al timpului sfânt – pentru că Dumnezeu a intervenit în istorie pentru mântuirea poporului său, fiind forța nevăzută din întreaga istorie, așa cum afirma Irineu –, acum ei au dezvoltat un concept al sfințirii locului, concentrându-se asupra

acelor locuri de pe pământ unde Dumnezeu s-a implicat în mod clar. Astfel, s-a aprins dorința de a călători și a vedea acele locuri, pe la finele secolului IV pelerinajele spre Ierusalim fiind destul de obișnuite. Cu toate că unii dintre creștini nu au fost de acord cu așa ceva, crezând că lui Dumnezeu trebuie să i te închini în mod spiritual, locul nefiind important (și deoarece aceste călătorii impuneau ca bărbații să fie aproape de femei), în anii următori, acest fenomen a constituit un element important al creștinismului.

În perioada modernă, mulți oameni, atât creștini cât și necreștini, au deplâns transformarea Bisericii din secolul IV. Chiar s-a afirmat, exagerându-se, că cel mai rău lucru care i s-a întâmplat Bisericii a fost convertirea lui Constantin. Se spunea că bogăția și puterea de care a început să se bucure dintr-o dată biserica a fost pusă la același nivel cu sărăcia lui Isus și cu simplitatea mesajului Său, în vreme ce asocierea episcopilor cu împărații a condus la complezanță, la corupție și la o concepție distorsionată cu privire la lume și la viață. Bineînțeles că este vorba de o caricatură: episcopii nu au devenit dintr-o dată niște nemernici corupți și nici nu au început dintr-o dată să îi execute pe eretici, după cum sunt incorect acuzați. Desigur materialismul a schimbat Biserica, dar în același timp a transformat și imperiul. Creștinii au avut totdeauna în inima lor un loc special dedicat celor săraci și, într-adevăr, una dintre trăsăturile distincte ale creștinismului din contextul roman, a fost modul în care a fost aproape venerată cea mai joasă clasă a societății, „săracii”, care meritau în mod special să fie lăudați și ajutați. În tradiționala societate romană, era de datoria bogaților să îngrijească de orașul lor, să facă donații pentru a-și ajuta cetățenii; ideea că săracii meritau mai mult ajutor decât alții era nouă. Tot nouă era și concepția că trebuiau îngrijiți străinii și veneticii. Secolul IV nu a fost doar martorul construcției mărețelor bazine, ci și a unor clădiri numite *xenodocheia* („case pentru străini”), aziluri pentru călători, pentru cei

Așa cum cineva poate să îi înțeleagă mai bine pe istoricii greci după ce a văzut Atena sau să înțeleagă mai bine cartea a treia a lui Virgiliu dacă a călătorit pe mare la Troada sau în Sicilia (...) tot astfel putem înțelege mai bine Scriptura, dacă vedem Iudeea cu propriii noștri ochi și descoperim ceea ce a mai rămas (...) De aceea m-a preocupat să călătoresc prin aceste ținuturi.

Ieronim, *Despre cronici*,
prefață, cca 380 d.H.

săraci și flămânzi. Spre finele secolului IV, una dintre funcțiile principale ale Bisericii era și aceea de casă de ajutor social a imperiului; deoarece până la acel moment practic nu a existat așa ceva.

În mod surprinzător, acest sistem de asistență socială s-a dezvoltat spre un tip de ajutor legal. Constantin a creat o instituție cunoscută sub numele de „audiența episcopală” prin care episcopii puteau să acționeze ca judecători civili în disputele locale. Sistemul s-a bucurat de un mare succes deoarece nu numai că a descongestionat sistemul legal oficial, ci a fost și foarte eficient pentru că cei mai

mulți dintre episcopi și-au dat toată silința să fie imparțiali și meticuloși, făcând o treabă bună per ansamblu. Mulți s-au convertit la creștinism doar pentru a-și duce cazul înaintea episcopului, în locul magistratului – serviciul acestora fiind gratuit, spre deosebire de serviciile avocaților convenționali.

Totuși a existat un preț pentru acceptarea oficială. Biserica și statul și-au împletit în mod intim interesele. Biserica se bucura de protecția și de patronajul împăratului, având de a face în schimb cu autoritatea acestuia. Pentru creștinism aceasta era o problemă nouă, adusă în

Doi fazani, mozaic din secolul IV din cripta bazilicii din Aquileia, Italia.

Sf. Augustin
discutând cu
Sf. Ambrozie,
frescă a lui
Benozzo Gozzoli.

prim plan într-un mod cu totul remarcabil în celălalt eveniment din secolul IV care va marca pentru totdeauna creștinismul: criza ariană.

CONFLICTUL ARIAN

ARIE

În 320 d.H., Alexandru, episcopul Alexandriei, a ținut un conciliu al episcopilor locali în care a condamnat părerile lui Arie (cca 250–336 d.H.), un prezbiter foarte cunoscut din biserica alexandrină. El a scris o circulară către ceilalți patriarhi în care își explica acțiunea.

Arie era reclamat pentru părerile sale cu privire la relația dintre Dumnezeu și Cristos. Ne amintim că în secolul II teologi creștini ca Iustin Martirul s-au folosit de vechea idee împrumutată din filosofia păgână referitoare la „Logos” – pentru a exprima această relație. Cristos era „Logosul”, un fel de cvasi-Dumnezeu, care funcționa ca agent a lui Dumnezeu.

Aceasta a devenit baza pentru dezvoltarea

a ceea ce se va numi doctrina Trinității. Origene a avut aceeași abordare atunci când a vorbit despre Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. El a învățat că Tatăl era cel mai mare dintre toți, iar Duhul cel mai mic, astfel Trinitatea fiind un fel de ierarhie. El mai credea că Fiul și Duhul Sfânt erau generați veșnic de Tatăl, ceea ce îl situa pe o poziție diferită față de scriitorii de dinaintea sa, Irineu și Tertulian care credeau că a existat un anumit moment în timp, puțin înainte de crearea universului, când Tatăl l-a generat, de fapt, pe Fiul.

La începutul secolului IV, toate aceste idei circulau liber, dar niciuna dintre ele nu a fost oficializată, neexistând un mecanism pentru a oficializa doctrina. Dintr-un anumit punct de vedere, părerea lui Arie reprezenta o regresie înspre vremurile lui Iustin, el crezând că a fost un moment în istorie când Fiul a început să existe și că Fiul era în mod clar inferior Tatălui. Totuși el a mers mai departe decât Iustin. În vreme ce teologii secolului III afirmau cât se poate de clar că Fiul este Dumnezeu (cel puțin într-un anumit sens), Iustin era mai puțin edificat în ceea ce privește această chestiune. Nu și Arie. El credea că Fiul nu este divin: El era o creatură ca toate celelalte. Desigur că El era cea mai mare dintre toate – un fel de arhanghel –, dar nu era Dumnezeu. După părerea sa, aceasta era ființa care s-a întrupat în Isus.

CONCILIUL DE LA NICEEA

Arie, care se considera un teolog conservator a făcut apel împotriva condamnării sale. Aflat în exil în Palestina, el a scris cântece care exprimau ideile sale și care s-au dovedit foarte populare. Pentru a tranșa această chestiune, împăratul Constantin a convocat un conciliu al tuturor episcopilor din toată lumea. Acesta s-a materializat vizavi de Constantinopol la Niceea, în anul 325 d.H. Conform tradiției, chiar împăratul Constantin a fost prezent împreună cu 318 episcopi, majoritatea din jumătatea vorbitoare de limbă greacă a

Portretul lui Arie, secolul XIV, Andrea di Buonaiuto.

imperiului. Acești episcopi au căzut de acord în ce privește justetea condamnării lui Arie și în acest sens au convenit că era nevoie de o nouă declarație de credință.

*Cred într-unul Dumnezeu, Tatăl
atotfiitorul, făcătorul cerului și al
pământului, al tuturor celor văzute și
nevăzute,
Și într-unul Domn Isus Cristos, Fiul lui
Dumnezeu, unul născut, care din Tatăl
S-a născut mai înainte de toți vecii,
lumină din lumină, Dumnezeu adevărat
din Dumnezeu adevărat,
născut nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl,
prin care toate s-au făcut.
Care pentru noi oamenii și pentru a
noastră mântuire S-a coborât din cer,
S-a întrupat, a pălinit și a înviaț a treia
zi, S-a înălțat la cer și va veni să judece
viii și morții.
Și în Duhul Sfânt.*

„Simbolul” Niceei a devenit unul dintre cele mai importante texte creștine care au fost produse, baza pentru „Credeul de la Niceea” care este încă recitat azi în biserici. Credeul este asemănător unui alt text, „Credeul apostolilor”, apărut cam la aceeași dată. Acest rezumat al credinței a apărut cândva în primele secole creștine și exista deja în secolul IV. Deși fără a avea aceeași autoritate ca cea a Credeului Niceenian, el a fost foarte mult folosit, în special în bisericile din Vest.

În același timp, episcopii au condamnat pe oricine afirma că a fost un timp când Fiul nu a existat – una dintre doctrinele importante ale lui Arie. În vremurile moderne s-au afirmat lucruri inimaginabile – adesea de către partizani ai teoriei conspirației – despre Conciliul de la Niceea, voind să se demonstreze că intervenția împăratului Constantin a determinat creștinismul așa cum îl cunoaștem azi. De exemplu, s-a spus că episcopii erau foarte divizați în ceea ce privește chestiunea ariană și că facțiunea ariană a fost redusă la tăcere doar prin forță, la ordinul împăratului; că Arie însuși a fost bătut și că la acest conciliu

Constantin a dictat ce cărți trebuie să compună Noul Testament, practic rescriind istoria Bisericii primare. De fapt, sursele antice ne spun că doar 17 episcopi l-au susținut pe Arie în timpul sesiunilor, spre finele conciliului numărul acestora fiind redus doar la doi. Arie a fost îndelung interogat și nu apar dovezi că ar fi fost bătut. Conciliul de la Niceea a dezbătut într-adevăr și alte subiecte, inclusiv unele despre organizarea Bisericii și data Paștelui, dar nu și cea a canonului Scripturii, care a fost rezolvat o jumătate de secol mai târziu. În plus, deși Constantin a prezidat sesiunea de deschidere și votul final, se pare că a fost absent de la dezbateri și că în afara unei pledoarii pentru unitate nu a avut mari contribuții.

Aici ar fi trebuit să se oprească totul, dar Arie a continuat să facă gălăgie, având și el partizanii lui. Împăratul este convins că aceștia vorbeau în numele majorității și că la Niceea a fost orbit de o minoritate. În 336 d.H., el a ordonat Bisericii să anuleze condamnarea lui Arie. Dintr-odată Biserica se confrunta cu o problemă nouă, fără precedent. În loc să persecute Biserica, împăratul îi spunea ce să facă. Constantin era unicul conducător al Imperiului Roman și, în ceea ce îl privește, aceasta îl făcea și singurul conducător al Bisericii, auto-intitulându-se „episcop”.

Această problemă presantă a fost rezolvată la momentul oportun prin moartea deosebit de grotescă a lui Arie într-o toaletă publică din Constantinopol, datorită unei hemoragii neplăcute. Constantin a murit în anul următor.

ADÂNCIREA CRIZEI

Marele Constantin a murit. Dar atitudinea sa – și problemele care le-a pus Bisericii – nu au dispărut. Fiii săi se numeau (în mod derutant) Constantin II, Constant și Constantin III și, printr-o decizie dramatică, Constantin a împărțit imperiul între aceștia. Constantin II a moștenit partea de vest a imperiului, Constant mijlocul, iar Constantin III partea de est. Toți trei au fost crescuți ca creștini; fiind foarte devotați,

*Noile idei, contrare
Scripturilor, pe care
[Arie și adepții săi] le
propovăduiesc sunt:
Dumnezeu nu a fost
intotdeauna Tată, ci a
fost un timp când
Dumnezeu nu a fost
Tată. Cuvântul lui
Dumnezeu nu a
existat totdeauna, ci
a fost făcut din ceva
ce nu a existat,
deoarece Dumnezeu,
ce există, L-a făcut
pe El, care nu exista,
El neexistând înainte
de asta. Așa că a fost
un timp când El nu
exista, pentru că Fiul
este ceva creat, o
lucrare. Iar natura
Sa nu este similară
naturii Tatălui. El nu
este adevăratul,
Cuvântul Tatălui. El
nu este adevărata
Înțelepciune. Ci
printr-o folosire
incorectă a limbii, El
este mai degrabă
unul dintre lucrurile
făcute, create, numit
„Cuvântul” și
„Înțelepciunea”...
Tatăl nu poate fi
făcut cunoscut de
Fiul, de vreme ce
Cuvântul nu poate
să-L cunoască sau
să-L vadă intru totul
pe Tatăl. De fapt,
Fiul nici măcar nu își
cunoaște propria
natură așa cum este.*

*Învățătura lui Arie,
consemnată de Alexandru
al Alexandriei, Depoziția
lui Arie cca 321 d.H.*

Grigore de Nazianz,
mozaic din secolul
XIV, catedrala
San Marco, Veneția.

au continuat să susțină creștinismul și au încercat să descurajeze practicile păgâne. În 340 d.H., Constantin II a pornit la război împotriva lui Constant și a fost ucis, teritoriul său fiind inclus în cel al lui Constant: astfel trebuie să ne mulțumim doar cu doi împărați. Această evoluție a fost extrem de semnificativă, deoarece în jumătatea părții de vest a lui Constant se vorbea limba latină, în vreme ce în jumătatea de est a lui Constanțiu se vorbea limba greacă. Deși oficial era un întreg, Imperiul Roman a luat-o în direcția divizării în două civilizații distincte.

Între timp, disputa teologică a ajuns într-o nouă fază. Arie era mort, dar mulți, inclusiv mulți episcopi, aveau păreri

similare cu ale sale. Oponenții i-au etichetat ca fiind „arieni” de parcă erau doar urmașii unui eretic mort, cu toate că aceștia nu erau întru totul de acord cu Arie, mulți negând că ar avea vreo legătură cu acesta: la urma urmei, cum ar fi putut fi un episcop discipolul unui prezbiter? Au apărut noi teologi, cu noi argumente, care împărtășeau convingerea că Fiul nu a fost Dumnezeu. Cu o logică extraordinară, Aetius a arătat că Dumnezeu este intrinsec necauzat: dacă ceva este creat de altcineva, nu poate fi Dumnezeu. Dar Fiul a fost născut de Tatăl. Cum poate deci, Fiul să fie Dumnezeu?

În același timp, o nouă generație de antiarieni a intrat în joc. Cel mai însemnat era Atanasie (cca 296–373 d.H.) care a

Atanasie, Ilarie și Grigore de Nazianz

Atanasie, Ilarie și Grigore de Nazianz au jucat un rol decisiv în perioada dintre Conciliul de la Niceea (325 d.H.) și Conciliul de la Constantinopol (381 d.H.).

Atanasie a fost prezent la Conciliul de la Niceea convocat împotriva preotului său Arie, făcând parte ca tânăr diacon din anturajul episcopului de Alexandria, Alexandru. Atanasie i-a urmat lui Alexandru în 328 d.H. Autoritatea episcopului Alexandriei era foarte întinsă, acoperind pe lângă tot Egiptul, Nubia și Libia; era nevoie de o anumită strictețe pentru a fi eficient, iar Atanasie nu a eșuat în această slujbă. În ochii săi, Atanasie a fost episcop al Alexandriei timp de aproape 50 de ani – până la moartea sa în anul 373 d.H. –, timp în care a fost destituit atât de sinodul Bisericii cât și de împărat, a fost dat afară din episcopia sa de cinci ori, în primele două dați (335–337, 339–346 d.H.) petrecându-și exilul în Vest. Aceste perioade în care și-a petrecut timpul în Vest au fost deosebit de importante deoarece a fost posibil să lege legături cu creștinii latini, în general mai înclinați să sprijine Niceea.

De asemenea, el a folosit noua mișcare monastică din Egipt în scopul său, având o relație strânsă cu Anton cel Mare, cel mai extraordinar dintre primii eremiți, despre a cărui *Viață* a și scris. Motivul central pentru care Atanasie era dedicat credinței niceene îl constituia convingerea că Dumnezeu mântuie personal omenirea prin faptul că s-a făcut o ființă umană, devenind Isus din Nazaret.

Ilarie a fost ales episcop de Poitiers prin anul 350 d.H., când avea vârsta de 35 de ani, și a rămas episcop până la moartea sa în anul 367 / 368 d.H. La fel ca și Atanasie, el a fost exilat de autoritățile imperiale, petrecând perioada 356–360 d.H. în Frigia. Aici el devine expert în probleme referitoare la Conciliul de la Niceea, cu toate că furnizează o informație surprinzătoare, spunând că până nu a fost exilat „nu a auzit niciodată Crezul de la Niceea” (*Despre sinoduri*, 91). După reîntoarcerea sa în Vest, Ilarie a devenit cel mai important și articulat sprijinitor al Niceei. Scrisă probabil în exil, opera sa cea mai importantă este o lucrare substanțială în 12 cărți numită *Despre Trinitate*, care cuprinde înțelegerea sa cu privire la credința niceeană. Ilarie subliniază tainele lui Dumnezeu considerând că formulările omenesti ale doctrinei sunt necesare doar pentru a preveni înțelegerea greșită pe care a găsit-o la eretici; prezentarea relației dintre Tatăl și Fiul într-Unul Dumnezeu este făcută prin considerarea mărturie biblice, atât a Vechiului cât și a Noului Testament.

Grigore de Nazianz aparține perioadei de victorie finală a credinței Niceei la Conciliul de la Constantinopol. Născut în Capadocia în jurul anului 330 d.H., poet și învățat, el era atras spre o viață de rugăciune și de studiu. A fost numit episcop (la Sasima, un mic orașel unde nu s-a instalat cu adevărat) în jurul anului 372 d.H., până când a fost chemat de împăratul Teodosie I la Constantinopol pentru a sluji unei mici comunități niceene de acolo. La Constantinopol, Grigore a predicat o serie de cinci predici despre „teologie” (despre doctrina Trinității), devenind atât de faimos încât i s-a dat titlul de „Teologul” (atribuit o singură dată doar evanghelistului Ioan). Având calități oratorice care atingeau perfecțiunea, Grigore prezintă în aceste predici înțelegerea creștină referitoare la Trinitate și la întruparea Fiului. La fel ca Ilarie, el pune accentul pe Dumnezeu cel tainic, care este dincolo de înțelegerea omenească. La fel ca și Atanasie, el vede credința niceeană prezentând viziunea destinului final al omenirii, cel al „îndumnezeirii”, pentru care a inventat termenul *theosis*, „deificare”. A fost destituit (deoarece s-a mutat de la o episcopie la alta) de conciliul care a afirmat credința pe care el o apăra, petrecându-și restul vieții în rugăciune și în studiu pe moșia care aparținea familiei sale.

ANDREW LOUTH

Rețineți că esența credinței ce mântuie este credința nu numai în Dumnezeu, ci în Dumnezeu ca Tatăl; nu doar în Cristos, ci în Cristos ca Fiul lui Dumnezeu; și în El, nu doar ca într-o ființă creată, ci ca în Dumnezeu Creatorul, născut din Dumnezeu.

Ilarie de Poitiers,
Despre Trinitate 1.17,
cca 360 d.H.

devenit episcop al Alexandriei în 328 d.H., a fost destituit pentru conduită necorespunzătoare în anul 335 d.H. (în urma acuzațiilor inventate de cei care nu îl agreau), petrecându-și mare parte din episcopatul său în exil sau ascunzându-se. A scris multe cărți împotriva opozițiilor săi chiar dacă era pe fugă. Răspunsul lui Atanasie la adresa arienilor a fost că, a fi născut nu însemna neapărat creat (așa cum sugera simbolul de la Niceea), astfel că Fiul putea fi una, fără alta și deci putea fi Dumnezeu. Dar, accentul pe care el îl pune, era că Fiul *trebuia* să fie Dumnezeu. La fel ca majoritatea gânditorilor creștini din acea perioadă, Atanasie credea că Isus i-a mântuit pe oameni datorită a ceea ce El era. Cu două secole mai devreme, Irineu proclama că în Cristos se întâlneau divinitatea cu umanitatea. Prin El divinitatea este introdusă în umanitate și se răspândește aproape ca o infecție benignă, restaurând ceea ce a fost pierdut în Adam. Punctul de vedere a lui Atanasie era simplu: cum se puteau întâmpla toate acestea dacă Isus nu era într-adevăr Dumnezeu?

Constant, împăratul din vest a fost de acord cu acest punct de vedere. Se pare că era în acord cu spiritul împărăției sale: cei mai mulți dintre arienii de toate felurile se găseau în partea de est a imperiului, vorbitoare de limbă greacă. Ei existau și în vest, dar per ansamblu, acolo mișcarea era mai redusă. Teologii de calitate, vorbitori de limbă latină, au scris împotriva lor, dar fără prea mare succes. Un important scriitor antiarian, Ilarie de Poitiers, a încercat să fie imparțial și să îi trateze bine pe arieni, dar nu a prea avut efect. Un alt filosof, Marius Victorinus a scris lucrări extraordinare împotriva arienilor, dar acestea erau atât de complicate, încât nimeni nu le-a înțeles!

Spre deosebire de fratele său, Constanțiu era un arian desăvârșit. Sub domnia sa, lideri antiarieni ca Atanasie, au fost destituiți și înlocuiți în repetate rânduri cu marionete ariene. Azi este greu de apreciat cât de mult reflectau părerile lui Constanțiu pe cele ale majorității

creștinilor, dar în mod sigur cei din Alexandria s-au opus în mare parte arianismului. Ei l-au sprijinit pe Atanasie, unul dintre nefericiții săi succesori, George Capadocianul, fiind linșat de o gloată care s-a folosit de o metodă neobișnuită: l-au legat de o cămilă pe care au prăjit-o. Altundeva în Est arianismul era puternic. Mulți creștini din Est aveau suspiciuni cu privire la teologia latină: credeau că toți creștinii din Vest negau că se putea face o distincție clară între Tatăl și Fiul care sunt aceeași persoană în diferite deghizări. Prin cuvântul „sabelianism” se făcea trimitere la un teolog din secolul III care nega distincția existentă în Trinitate.

S-au făcut alte încercări pentru a se găsi o nouă soluție. S-au convocat noi concilii, în special după anul 350 d.H., când Constant a fost ucis de un uzurpator. Constanțiu a pus mâna pe întreg Imperiul Roman, decidând că trebuie să se țină concilii în ambele jumătăți ale imperiului pentru a reduce la tăcere resentimentele antiariene. Cele mai multe concilii au fost într-o anumită măsură ariene. Declarația fundamentală de la Niceea, potrivit căreia Tatăl și Fiul erau *homousios* – termenul în jurul căruia se învârtă disputa, însemnând „de aceeași substanță” – a fost ignorat sau interzis. Era de așteptat ca episcopii să semneze noi credouri. La Conciliul de la Milano din 355 d.H., când episcopii au început să se încaiere, Constanțiu a ieșit cu sabia în mână din spatele unei draperii și i-a forțat să semneze credeul dorit de el. „Este împotriva canonului!”, a protestat un episcop, „Eu sunt canonul!” a replicat împăratul.

Evident, la fel ca și tatăl său, Constanțiu privea Biserica ca pe un alt departament al statului, care exista pentru a i se supune. Dar chiar era împăratul capul Bisericii? În mod evident nu pentru acel episcop de la Milano, dar ce putea să facă el? Împăratul avea toți așii. Cei mai mulți dintre creștinii aceluși timp nu prea s-au gândit la aceasta. Dacă le plăcea cum se raporta împăratul la Biserică, îl înălțau până la cer ca pe unsul Domnului; dacă nu le plăcea, îl criticau ca fiind un

monstru feroce. Dar, nu prea îi interesa dacă din punct de vedere tehnic avea, sau nu, *dreptul* de a-și implementa politica în Biserică, fie bună, fie rea. Natura Bisericii și cea a statului și relativa putere a acestora vor fi o chestiune foarte arzătoare în viitor. Abordarea lui Constanțiu este adesea denumită „cezaropapism” – însemnând literal a-l trata pe împărat ca pe un papă, adică ca pe capul Bisericii. În perioada modernă, supunerea Bisericii față de stat mai este cunoscută sub numele de „erastianism”.

REZOLVAREA CRIZEI

Moartea lui Constanțiu în 361 d.H. a declanșat o nouă perioadă de instabilitate politică. El a fost urmat de vărul său, Iulian, un bărbat sofisticat care a fascinat pe mulți de-a lungul secolelor pentru că s-a ambiționat în încercarea sa de a de-creștina imperiul. La acea vreme exista încă obiceiul ca la moartea împăratului facțiunile politice rivale să lichideze cât mai mulți dintre potențialii rivali la tron. La moartea lui Constantin cel Mare, familia lui Iulian, inclusiv tatăl său, fratele lui Constantin, a fost omorâtă: de aceea Iulian era plin de ranchiună la adresa celor care au făcut aceasta și erau – sau cel puțin așa se declarau – creștini. Iulian a fost inițiat în misterele eleusine ca student la Atena. Ca împărat a făcut totul pentru a reinstaura închinarea la zeii tradiționali, pentru a le face zile fripte creștinilor. În loc să îi persecute pe creștini, a dat ordin ca toți episcopii exilați pe vremea lui Constantin să se întoarcă. A sperat ca această mișcare să provoace o confuzie cât mai mare – ceea ce s-a și întâmplat, dar pe lângă aceasta a ajutat cauza antiariană.

Iulian a murit într-o bătălie împotriva perșilor în 363 d.H., punând capăt atât dinastiei lui Constantin cât și temerarei, dar scurtei tentative de a re-păgâniza Roma. Deoarece a renunțat la educația sa creștină, Iulian a fost cunoscut în istorie ca „Apostatul” (apostat este cineva care renunță la creștinism). El a fost urmat de comandantul armatelor sale, Jovian, care a murit după doar opt luni (sufocat de focul

făcut în cortul său) și a fost urmat de un alt general, Valentinian. Imperiul a fost încă odată împărțit, Valentinian preluând controlul asupra Vestului, iar fratele său devenind împărat al Estului. Valentinian era un soldat care și-a petrecut cea mai mare parte a timpului refăcând armata și respingând triburile barbare; el nu și-a băgat nasul în treburile bisericești. De asemenea, Valentinian și-a petrecut majoritatea timpului luptând, dar a continuat politica proariană a lui Constanțiu. Valentinian a murit în 375 d.H. și a fost urmat de fiii săi, Grațian și nou-născutul Valentinian al II-lea, între care s-a împărțit Vestul. Grațian a fost sprijinitorul creștinismului nicean, ceea ce a însemnat că nu s-a înțeles cu unchiul său, Valens. Aveau loc încontinuu bătălii cu barbarii, astfel că Valens a murit în bătălie în 378 d.H. Grațian s-a folosit de această ocazie pentru a numi în partea de est un ofițer demobilizat, Teodosie (cca 346–395). Teodosie I era niceean. Pentru prima dată ambii împărați se opuneau arianismului.

Alegerea lui Teodosie s-a dovedit a fi înțeleaptă. El a luptat împotriva goșilor și a negociat cu ei pacea. În 381 d.H., a convocat un alt conciliu pentru a tranșa chestiunea ariană. Acesta a fost Conciliul de la Constantinopol, prezidat de Grigore de Nazianz, un mare scriitor antiarian din Capadocia, Anatolia. Grigore a fost prietenul cel mai bun al lui Vasile, mitropolitul Cezareei, un om foarte important al Bisericii și un oponent al arianismului care a murit cu câțiva ani în urmă. Unul dintre primele lucruri care s-au întâmplat la conciliu a fost acela că opozanții lui Grigore au reușit să îl înlăture de la prezidarea conciliului pe motive procedurale. Dar acesta a fost singurul lor succes. Conciliul a dat câștig de cauză Conciliului de la Niceea, anulând deciziile tuturor conciliilor care s-au ținut din anul 325 d.H. până atunci. A fost lansată o nouă variantă a Credeului de la Niceea care a reimpus *homoousios* și chiar l-a extins și asupra Duhului Sfânt, ceea ce însemna că Duhul, la fel ca și Fiul, erau oficial divini.

*Sunt un slujitor al Soarelui suveran (...)
Cred de fapt că,
Soarele (dacă înțeleptii ne spun adevărul) este total întregii omeniri; și așa după cum bine s-a mai zis [de către Aristotel], „Omul și Soarele generează oameni” (...) Această divinitate tronează deasupra Romei, și din această cauză, nu numai că Jupiter, veneratul tată al tuturor lucrurilor, stă în turnul său, împreună cu Minerva și Venus, dar Apollo locuiește și el pe dealul Palatin, împreună cu Soarele însuși, care, după cum toată lumea știe, este unul și același cu Apollo.*

Iulian Apostatul, *Orație Soarelui Suveran*

*Creдем in (...)
Duhul, sfântul,
Domnul, și de viață dătătorul, care purcede de la Tatăl, căruia i se aduce închinare și este slăvit împreună cu Tatăl și Fiul, care a vorbit prin profeți.*

Din credeul Primului Conciliu de la Constantinopol (în concordanță cu canoanele de la Calcedon), 381 d.H.

Antonie din Egipt,
mozaic din
mănăstirea
Anba Bishoi, Egipt.

Confrunțați cu această situație și cu puternicul împărat Teodosie, arianismul a dispărut în mare parte din imperiu. A fost un proces gradat, Teodosie aflându-se sub presiunea arienilor ale căror biserici le-a închis. Chiar și în Vest, Ambrozie, episcopul de la Milano, încă mai lupta împotriva arianismului între 390 și 400 d.H. Dar la urma urmei arianismul a devenit o chestiune moartă, în special după 394 d.H. Un uzurpator pe nume Eugenius a ocupat tronul din vest: deși creștin, domnia sa a fost sprijinită de mulți aristocrați păgâni și de mulți barbari care aveau deja un rol important în armată. În 394 d.H., Teodosie a atacat și l-a întâlnit pe Eugenius pe râul Frigidus. Uzurpatorul a fost ucis și hoardele sale barbare împrăștiate. În ochii posterității aceasta a fost ultima zvâcnire a păgânismului. Un împărat creștin a înfrânt hoardele păgâne

și a reunit imperiul. În același timp Teodosie a scos în afara legii practicele păgâne. Victoria creștinismului era completă: a devenit religia de stat a Imperiului Roman, toate celelalte credințe au fost proscrise, creștinii zeloși începând să distrugă templele păgâne.

În vreme ce triumful creștinismului niceean a fost asigurat, nu se poate afirma același lucru despre cel al imperiului. Teodosie cel Mare a murit în 395 d.H., după o domnie de mai puțin de un an în imperiul reunit, fiind și ultimul care a avut parte de așa ceva. La moartea sa imperiul a fost încă o dată împărțit între fii săi. Această împărțire s-a dovedit a fi permanentă.

MONAHII

Poți fi ușor orbit de dramatica istorie a secolului IV. Convertirea lui Constantin și controversa ariană au fost „marile” evenimente ale vremii. Dar nu toți creștinii au fost implicați în acestea. Creștinismul a oferit multora un liman spiritual sigur, unde puteau să își realizeze în liniște viziunea despre Dumnezeu.

ANTONIE DIN EGIPT

Primul personaj principal al acestei mișcări a fost Antonie. Antonie era un tânăr egiptean bogat, venit de la țară, nu din Alexandria. Evident că pe la finele secolului III creștinismul se extindea din marile orașe înspre zonele rurale. Antonie nu vorbea limba greacă, ci limba coptă, limba egiptenilor din zonele rurale și pe parcursul lungii sale vieți a vizitat Alexandria doar de două ori. Într-o zi el a auzit o predică despre porunca de a vinde averea și a lăsa totul săracilor: Antonie a făcut exact așa și a părăsit satul pentru a trăi singur. A petrecut primii 15 ani trăind printre morminte, dar considerând că nu era ceva extraordinar, s-a mutat într-un fort părăsit din mijlocul deșertului unde a supraviețuit cu resturile aruncate peste zid de binevoitori.

Ce încerca să facă Antonie? Voia să scape de societatea omenească pentru a fi

singur cu Dumnezeu. Nu a renunțat la toate de amorul artei, ci pentru că a crezut că averea, familia sau orice altceva prețuit de oameni în afară de Dumnezeu se intercalau în calea iubirii lui Dumnezeu. În mod paradoxal, succesul său a constituit și eșecul său, deoarece Antonie a devenit atât de faimos, încât mulțimi de oameni au venit la fortul său pentru a-l vedea pe acest sfânt, astfel că a fost nevoit să abandoneze idealul singurătății, să iasă și să îi învețe. În cele din urmă a abandonat deșertul fondând o comunitate la muntele Colzim de lângă Marea Roșie, unde a și rămas timp de 40 de ani. A decedat în 356 d.H., la presupusa vârstă de 105 ani.

PĂRINȚII DEȘERTULUI

Viața lui Antonie a fost o sursă de enormă inspirație pentru alții: însuși Atanasie a scris biografia sa, care a fost foarte citită. În ciuda victoriei Bisericii care avea loc în timpul vieții lor, mulți s-au săturat de societate. Circula o vorbă populară cum că Imperiul Roman era extenuat și era în pragul sfârșitului. Lumea socială, chiar și cea naturală care exista demult, era îmbătrânită. În secolul III, Ciprian a contracara argumentul unui păgân care susținea că sfârșitul imperiului s-ar fi datorat creștinilor care nu erau patrioți, răspunzând că declinul imperiului este parte naturală a unui proces de degenerare cosmică. După cum afirma Ciprian, recoltele erau mai mici, verile mai răcoroase și chiar și din mine se scoteau mai puține minerale. Lumea a îmbătrânit.

Nu e de mirare că și alții au căutat să plece și să se concentreze doar la Dumnezeu. Multe mii de oameni din întreg imperiul l-au imitat pe Antonie mergând în deșert. Nu era doar o alegere pentru a scăpa doar de societate: aceasta avea și o valoare simbolică. De multe ori Biblia descria deșertul ca fiind un loc de încercare, de testare, unde Dumnezeu poate fi găsit prin curățarea păcatelor. În deșert au rătăcit evreii timp de 40 de ani; aici l-a vânat Saul pe David și tot aici s-a împăcat cu el; tot aici a postit Isus după

botezul său, când a fost ispitit. Odată cu convertirea lui Constantin, martirii au dispărut: cei care erau devotați creștinismului nu mai puteau tânji după botezul sângelui. Stilul de viață din deșert a înlocuit ca ideal martirajul pentru cei care erau dedicați în mod radical lui Cristos: eremiții se considerau pe sine morți față de lume (așa cum Coloseni 3:3 sugerează) trăind un nou tip de martiraj.

Acești eremiți trăiau în deșerturile din întregul Orient Mijlociu, în special în Egipt, în Siria și în Palestina, astfel că sunt cunoscuți ca „părinții deșertului”. Povestiri despre sfințenia, faptele și rostirile lor, au fost înregistrate în culegeri care permit reconstituirea stilului lor de viață și a credinței lor. Cei mai mulți dintre ei trăiau în deșertul egiptean la fel ca și Antonie, încercând să scape de compania altora, crezând că aceștia îi duc în ispite la care nu puteau rezista pentru că erau prea slabi. Dar curând s-au dezvoltat alte stiluri de viață. Mulți trăiau împreună sperând să se întărească și să se încurajeze în scopul lor comun de a-l căuta pe Dumnezeu. Un personaj principal în această evoluție a fost Pachomius, un soldat păgân din Egipt înrolat în armata lui Constantin în 313 d.H., convertit la întâlnirea cu eremiții care erau deja acolo din 320 d.H. Pachomius s-a întors în Egipt pentru a deveni eremit, dar a fost urmat de un mare număr de oameni, astfel că s-a decis să scrie un set de reguli pentru comunitatea lor. Ideea sa era ca grupul să se autoîntrețină. Membrii săi vor lucra în diferite meserii, produsele se vor vinde, toți beneficiind de banii obținuți. Ei vor avea până și propriile bărci de pescuit pe Nil. Aceasta însemna că aveau mai puțin timp pentru meditație și rugăciuni – dar membrii comunității erau încurajați să treacă dincolo de litera regulii lui Pachomius.

Pachomius a murit în 346 d.H., an la care existau deja 11 comunități care îi urmau regula, inclusiv două pentru femei (eremiții erau foarte stricți cu privire la separarea sexelor). Acestea erau compuse dintr-un număr de colibe înconjurate cu

Sunteți cu-adevărat binecuvântați pentru că nu trebuie să purtați de grijă acestei lumi. M-am născut pentru a fi împărat, iar treburile imperiului mă frământă încontinuu. În fiecare zi am parte de cele mai bune mâncăruri și prăjituri și în paharul meu mi se toarnă cele mai bune vinuri. Și totuși, azi m-am săturat doar cu pâine și cu apă așa cum n-am făcut-o la cele mai mari opește.

Verdictul dat de împăratul roman după ce a vizitat un călugăr, consemnat de părinții deșertului.

Demonul letargiei, numit și demonul amiezii, este mai rău decât toți ceilalți. Îl atacă pe călugăr cam pe la ora 10 dimineața și se încolățește încontinuu în jurul sufletului său până pe la ora 2 după-masa. Începe din a-l face să constate nenorocit că de încet se mișcă soarele, de parcă nici nu se mișcă, de parcă ziua are cincizeci de ore. Apoi îl face să se uite des pe fereastră sau să își părăsească chilia ca să se uite la soare pentru a vedea cât a mai rămas până la ora 3 după-masa. Îl face să se uite dacă nu cumva vreun frate vine să îl vadă. Apoi îl face să fie supărat de locul în care este și de viața pe care o duce și de ceea ce face, adăugând la acestea și lipsa de dragoste a fraților – pentru că nimeni nu va veni să-l mângâie. Dacă cineva l-a jignit, demonul îl va face să-și amintească pentru a-i spori mânia. Apoi îl va face să dorească să fie altcineva, că va găsi o slujbă mai ușoară și mai bănoasă.

Evagrie Ponticul, cel mai important teolog din deșertul egiptean, cca 345–399 d.H., *Praktikos*

un zid, dar spre finele secolului IV unele adăposteau toți membrii comunității într-o singură clădire mai mare. Planul lui Pachomius de a organiza o comunitate de oameni cu aceeași gândire a dat startul mișcării monastice. Comunitățile sale au fost primele mănăstiri adevărate, iar urmașii săi au fost primii adevărați călugări. Cuvântul „monah” își are originea în cuvântul grecesc *monachos* (însemnând „singur”): „monah” era cel care căuta izolarea pentru a fi singur cu Dumnezeu.

În viitor mănăstirile vor deveni comunități foarte rigide în care cu toții se rugau și mâncau împreună, urmând același set de reguli. Dar pentru cea mai mare parte a Antichității târzii, cel mai obișnuit mod de viață era ceva între adevărata izolare și mănăstire. Monahii își petreceau cea mai mare parte a timpului lor în colibe (sau „chilii”), adunându-se pentru a mânca sau pentru a lua parte la servicii, nefiind legați de reguli stricte. Era mai neprotocolar decât adevăratul monasticism, dar avea o anumită structură de organizare pentru aceia care nu puteau să se conformeze autodisciplinei necesare unei vieții ca cea a lui Antonie.

Una dintre cele mai mari comunități de felul acesta a fost aceea de la Nitria, un deal mare situat la două zile de mers la sud de Alexandria – o altă așezare simbolică, de vreme ce în Biblie erau menționați munți sfinți. Comunitatea a fost fondată în jurul anului 330 d.H. de un monah pe nume Amoun, în vremurile sale cele mai bune arătând ca un orașel plin de zarvă. Un călător pe nume Paladie care a vizitat comunitatea, scria că acolo existau cinci mii de monahi. Cei mai mulți dintre aceștia trăiau în celule de o cameră sau două făcute din cărămizi uscate la soare: când sosea un nou monah toți ceilalți îl ajutau să își construiască chilia, o sarcină care nu ținea mai mult de o zi. Unele dintre celule erau foarte îndepărtate, astfel că unii monahi erau nevoiți să meargă câțiva kilometri până la falnica biserică din centru unde se țineau servicii comunității. Lângă biserică se afla o mare

casă de oaspeți. Vizitatorii puteau să stea cât doreau, dar după o săptămână trebuiau să ajute la sarcinile comunității.

Prânzurile se serveau în aer liber la mese lungi, hrana disponibilă fiind deosebit de sănătoasă. Produsul principal era pâinea, existând șapte brutării. Muiată în ulei de măsline și aseasonată din belșug cu pește și cu linte, era mai mult decât suficientă pentru nevoile monahilor. În Nitria era și belșug de vinuri. Singurele lucruri care chiar lipseau erau fructele și povestirile părinților deșertului mărturisesc că gândurile cu privire la fructe proaspete și zemoase i-au urmărit mai mult decât alte ispite păcătoase.

IDEALUL MONASTIC

S-ar putea crede că viața la Nitria era idilică, dar monahii nu erau acolo pentru a se relaxa. Ei se aflau acolo pentru a se concentra asupra lui Dumnezeu. Ei credeau că pentru a fi în stare de așa ceva era nevoie să reducă dependența față de lucrurile materiale și dorința de a le avea. Aceasta este uneori interpretat greșit ca fiind o neglijare a trupului, având convingerea că acesta nu contează. Dimpotrivă, monahii au înțeles foarte bine problemele trupesti, dar trupul trebuia să devină sfânt așa cum s-a întâmplat cu sufletul. Astfel monahii au căutat să își pună viețile în ordine, cu scopul de a dormi și a mânca mai puțin. În special credeau că băutul apei era o slăbiciune spirituală, astfel că se încurajau unii pe alții să se mulțumească cu mai puțin. Se spune că unul dintre monahi i-a spus unui ucenic: „Vreme de 20 de ani nu m-am saturat cu pâine, apă sau somn după cum aș fi dorit. Am cântărit pâinea, am măsurat apa și am tras un pui de somn sprijinindu-mă de perete.”

Părinții deșertului credeau că Dumnezeu poate fi găsit doar prin liniște și calm. De la platonism ei au moștenit convingerea că pasiunile deranjează sufletul ca undele unui lac. De aceea, ei căutau să ajungă la *apatheia* (literal, lipsa „pasiunii”), o stare a minții atât de liniștită încât puteau să se concentreze asupra lui

Dumnezeu. Acesta era și țelul antrenamentelor lor câteodată destul de severe. Un monah faimos, Ioan de Lycopole a spus o dată unui grup de vizitatori:

Cine nu a renunțat la lume în mod deplin și absolut, ci fuge după atracțiile ei, suferă de instabilitate spirituală. Preocupările sale, fiind trupești și pământești îi distrag mintea datorită acțiunilor în care este angajat. Și, astfel, absorbit de această luptă împotriva pasiunilor, nu îl poate vedea pe Dumnezeu (...) voința celor care îl caută pe Dumnezeu trebuie să fie liberă de alte griji, pentru că Scriptura spune „Opriți-vă și să știți că Eu sunt Dumnezeu”.

Sarcina nu era ușoară. Povestirile părinților deșertului vorbesc despre neconținutul măcel al diavolilor, care își petreceau timpul încercând să îi ispitească în multe feluri pe monahi. Evident că monahii credeau cu tărie într-o lume spirituală care pentru ei era mai reală decât deșertul în care trăiau.

NOI DISPUTE

Mișcarea monahală va continua să rămână deosebit de importantă timp de mai multe secole pentru creștinism și încă este importantă pentru unele biserici în ziua de azi. Dar ea a fost și o sursă de conflicte. Mănăstirile vor deveni foarte mari și puternice, iar liderii lor, „abații” (cuvânt derivat din cuvântul „tată” folosit de părinții deșertului), au fost uneori personaje foarte importante. Exista, astfel, un conflict potențial între sistemul monastic și episcopi. Pe de altă parte chiar idealul monastic în sine era controversat. În ce măsură erau chemați toți creștinii să trăiască ca acești monahi? Această întrebare a constituit sursa noilor dispute din această perioadă.

JOVINIANISMUL

În prima dintre aceste dispute a fost implicat Jovinian, un bărbat care a trăit la

Roma pe la finele secolului IV. Era monah, dar a abandonat stilul ascetic de viață, devenind un critic acerb al stilului de viață ascetic. El i-a atacat în special pe aceia care credeau că a-ți păstra fecioria era mai bine decât a te căsători. El afirma că nu este mai bine să postești decât să mănânci și că în rai toți vor primi o răsplată egală. Din nefericire, unul dintre cei care nu erau de acord cu el era și Ieronim, scriitor, călăuză spirituală și cărturar, în general un tip foarte dur. La vremea respectivă Ieronim era unul dintre personajele foarte importante, dar în același timp era și o persoană controversată: lăuda într-atât starea de feciorie, învățând că sexul este rău în sine, încât mulți credeau că a mers prea departe. Ca mulți alții, Ieronim a accentuat virginitatea Mariei, mama lui Isus. La acea vreme se credea că Maria a rămas virgină întreaga sa viață și că frații lui Isus la care se refereau evangheliile erau copiii lui Iosif din căsnicia anterioară. Se credea că ea și-a păstrat „virginitatea în parturiție”, însemnând că Isus s-a născut în mod miraculos, lăsând-o neschimbată fizic pe Maria. Însă Jovinian a negat și acest lucru.

Sinodul de la Roma din 390 d.H. l-a condamnat pe Jovinian, acesta dispărând în anonimat. După acest sinod, Ieronim a avut grijă să își domolească discursul ascetic, dar în esență, Biserica a găsit cu cale să susțină abordarea părinților deșertului: cei care se abțin de la cele lumești pentru a se concentra asupra lui Dumnezeu, trăiesc viața creștină mai autentic decât cei care nu fac acest lucru. Aceasta nu înseamnă că este greșit să nu faci așa – doar că nu este prea bine. S-a convenit cu privire la rostirea lui Isus din Luca 10:38–42 că, deși cineva poate trăi o viață normală fiind în același timp și creștin, a-ți părăsi viața de zi cu zi pentru a-l contempla pe Domnul, însemna a-ți alege „partea cea bună”.

PELAGIANISMUL

Cu toate că Jovinian a dispărut, disputa nu a fost tranșată, deoarece a apărut un nou predicator care a stârnit controverse. Dacă

Niciodată nu vom porni pe calea virtuții dacă nu am spera că ghidul și tovarășul nostru, Domnul dreptății nu vrea ca omul să fie liber să acționeze fără să fie forțat, dacă orice efort de a găsi ceva este anulat de gândul că niciodată nu vom reuși. De aceea i-a dat libertatea de a lua propriile decizii și i-a pus înaintea viața și moartea, binele și răul și i se va da tot ce va dori.

Pelagie, Scrisoare către Dimitrie, 413 d.H.

Augustin

Aurelius Augustinus sau Augustin („micul împărat”) a fost cel mai important părinte al Bisericii din Apus. S-a născut în 354 d.H. la Thagaste, un oraș roman (astăzi Souk-Ahras din Algeria) în perioada în care provincia romană, Africa, era la apogeul prosperității sale. Mama sa, Monica, era o creștină foarte dedicată.

Educația lui Augustin a început la Thagaste, iar apoi a continuat de la vârsta de 11 ani la Madauros (modernul Mdaourouch), a îndrăgit latina, dar nu s-a descurcat niciodată cu limba greacă și la fel ca majoritatea băieților, prefera jocurile în locul cărților. La vârsta de 15 ani părinții l-au trimis la universitatea din Cartagina, dar nu înainte de a sta un an în Thagaste, unde și-a făcut de cap cu cei de vârsta lui. Rugăciunea sa faimoasă, „Dă-mi Doamne castitate, dar nu acum” (*Confesiuni*, 8.7.17), a fost probabil compusă în acea perioadă.

În Cartagina, Augustin s-a alăturat maniheilor, a căror sectă gnostică oferea salvarea din universul corupt al materiei în cel pur al spiritului. A făcut parte din această sectă vreme de nouă ani și i-a convertit pe mulți dintre prietenii săi, dar a fost deziluzionat de superstițiile și ipocrizia pe care le-a întâlnit acolo. A întâlnit și o femeie care a devenit partenera sa timp de 15 ani. Augustin nu a divulgat numele în scrierile sale, fiind credincios unul față de celălalt și având un fiu pe care l-au iubit foarte mult, Adeodatus („darul lui Dumnezeu”) care a murit la vârsta de 17 ani.

Ca student, Augustin a citit lucrarea lui Cicero, *Hortensius*, care l-a introdus în filosofie și l-a expus ideii de a iubi înțelepciunea și adevărul, nu doar cuvintele goale. Frustrat de studenții care îl distrăgeau de la ale sale, Augustin s-a imbarcat cu destinația Roma în 383 d.H., unde și devine profesor de retorică la curtea imperială de la Milano. Aici el este influențat de episcopul Ambrozio (cca 339–397) un distins și învățat predicator care l-a ajutat să citească și să înțeleagă Biblia, introducându-l în sinteza neoplatonică a doctrinei creștine și a filosofiei elene. Abandonându-și partenerul, Monica s-a alăturat fiului său la Milano, pregătindu-l pentru o căsătorie din interes care i-ar fi fost utilă.

Târziu în vara anului 386 d.H., împărțit între idealuri și tentații, Augustin

se lupta cu aceste gânduri în grădină. El aude o voce de copil spunând „*Tolle lege*” („la și citește”), deschide Epistola lui Pavel către romani și citește la întâmplare:

„Îmbrăcați-vă în Domnul Isus Hristos, și nu purtați grijă de firea pământească, pentru ca să-i treziți poftele.” Începând cu această dată, Augustin a acceptat o viață disciplinată, de renunțare de sine – deși totdeauna pentru el aceasta a însemnat să trăiască, împreună cu alții în comunitate. A fost botezat de Ambrozio împreună cu fiul său în catedrala din Milano la răsăritul soarelui de Paște, în 387 d.H.

Reîntors la Thagaste, Augustin avea intenția de a trăi restul vieții sale într-o comunitate religioasă având la bază familia din căminul său. Evenimentele l-au depășit în 391 d.H., când vizitând Hippo Regius (modernă Annaba), congregația locală l-a sechestrat pentru a le deveni preot. El a acceptat ordinarea sa și în 396 d.H. a devenit episcop de Hippo.

De acum încolo viața lui Augustin a preluat sarcinile publice și grijile implicării în definirea și apărarea credinței creștine, slujind Biserica cu învățură și predicare, îndeplinind sarcini pastorale, administrative și judiciare. În ciuda muncii necontenite și a multelor călătorii, a scris un număr enorm de cărți, comentarii, predici, pamflete și scrisori.

Augustin de Hippo, de artistul italian Niccolò Semitecolo, din secolul XIV, din biserica Santa Maria dei Servi, Veneția.

Printre cele mai însemnate dintre scrierile lui Augustin sunt: *Confesiuni* (397–401 d.H.) o cronică unică a vieții și a trăirilor sale spirituale, prezentată ca o rugăciune, *Cetatea lui Dumnezeu* (413–427 d.H.) în care dezbate semnificația cuceririi Romei de către barbari în 410 d.H.; și monumentală lucrare *Despre Trinitate* (399–419 d.H.). Printre darurile pe care el le-a făcut Bisericii pot fi incluse afirmația sa despre caracterul bun al Creației (în opoziție cu „materia rea”, pretenția maniheilor), unitatea în esență și desăvârșirea viitoare a Bisericii (distinctă de „separarea pentru păstrarea purității acum” a donatiștilor) și necesitatea harului (care se distinge de „auto-perfecționarea” lui Pelagie). Definirea răului ca absența binelui și a păcatului ca abuzul de liberul arbitru, sunt puncte-cheie în orice dezbateri referitoare la problema răului.

În 429 d.H., barbarii vandali au traversat strâmtoarea Gibraltar spre Africa și au asediat Hippo. În timpul acestui asediu Augustin a murit la 28 august 430 d.H., la vârsta de șaptezeci și șase de ani.

ANDREW KNOWLES

Jovinian a fost considerat prea lax, Pelagie era prea sever. Britanicul Pelagie a apărut în Roma pe la finele secolului IV, având convingerea că stilul de viață ascetic era foarte important. Nu era monah, dar avea un stil de viață foarte auster, fiind foarte respectat ca învățător spiritual. A scris câteva cărți, unele dintre acestea supraviețuind, el devenind, astfel, primul autor britanic.

Pelagie a fost șocat de ceea ce a găsit la Roma. Acum că creștinismul era religia imperiului, congregațiile au crescut foarte mult, dar dedicarea și credincioșia celor credincioși s-a diluat. Și-a dat seama că creștinii erau căldicei. Dar ce era mai rău, era că slăbirea moralei era justificată din punct de vedere teologic. Unii teologi argumentau că de la Adam toți oamenii sunt păcătoși. „Păcat originar” însemna nu numai că omul avea tendința să facă ce e rău, ci și că nu putea să facă nimic ca să îndrepte răul. Mai mult, toate lucrurile se desfășurau cu providența lui Dumnezeu. Dacă Dumnezeu știa că vei fi mântuit și vei trăi o viață morală, așa ți se va întâmpla – dar dacă nu, nu puteai face nimic. De ce să mai încerci?

Aceste idei au fost asociate cu Augustin (354–430 d.H.), episcop de Hippo, în Africa de Nord, care avea să fie cunoscut ca mare scriitor și un deosebit învățător spiritual. Desigur Augustin nu aproba traiul desfrânat, teologia sa punând accentul pe harul lui Dumnezeu, nu pe păcătoșenia omului. Dar pentru Pelagie problema nu stătea astfel, el învățând că omul nu este rău în sine. Când Adam a păcătuit, el a dat un exemplu rău pentru toți cei care au apărut după el; dar aceasta nu a însemnat că trebuia urmat. Omul are voința liberă de a alege să păcătuiască sau nu. Teoretic, el poate trăi fără păcat – la urma urmei în Matei 5:8, Isus ne spune să fim „desăvârșiți” – ceea ce nu s-ar putea întâmpla dacă nu ar fi posibil. Ca urmare, Pelagie pune accentul pe responsabilitatea omului de a trăi corect. El credea că adevăratul creștinism este incompatibil cu trăirea unei vieți normale, lumești. Creștinii erau chemați să trăiască

altcumva, să fie sfinți. Cu alte cuvinte, Palagie aproba stilul de trai al părinților deșertului, dar credea că toți creștinii trebuie să trăiască asemenea lor. Orice altceva însemna nesupunere față de porunca de „a fi desăvârșiți”, o poruncă pe care toți suntem chemați să o punem în practică.

Cu aceasta, Pelagie a încurcat-o serios. În primul rând, Ieronim l-a atacat în legătură cu pretenția de a-ți trăi perfect viața. Între timp, Augustin a fost oripilat de accentul pus pe liberul arbitru. El credea că Pelagie susținea că omul se mântuiește trăind fără pată, în loc să se bazeze pe harul lui Dumnezeu în Cristos.

Pelagie a părăsit Roma după cucerirea ei de către barbari în 410 d.H. și a călătorit în imperiu. Atât el cât și Augustin au scris cărți atacându-se reciproc și dezbătând liberul arbitru. Pelagie susținea că el este în exteriorul persoanei: prin harul lui Dumnezeu primim liberul arbitru, exemplele lui Cristos și ale sfinților. Augustin susținea că este în interiorul persoanei: harul lui Dumnezeu lucrează în noi și ne provoacă să facem binele. Au fost convocate mai multe concilii, toate decizând în favoarea lui Augustin. Pelagie a acceptat cu smerenie deciziile lor și a dispărut în anonimat. Nu tot așa s-a întâmplat cu unii dintre discipolii săi. Aceștia au continuat să atace doctrina lui Augustin mult mai tare decât a făcut-o vreodată Palagie. În Galia (azi Franța), în special, pelagianismul s-a dovedit foarte popular. Aici, dezbaterile cu privire la natura harului au continuat timp de mai multe secole.

SCHISMA

Am văzut în ultimul capitol de ce disputele doctrinare, ca de exemplu cea cauzată de Palagie sau de criza ariană au încins spiritele. Dar perioada aceasta a fost martoră și altor dispute care nu au avut nicio legătură cu doctrina. Dintr-un motiv sau altul, anumite grupuri de creștini s-au rupt de curentul principal al creștinismului, întemeindu-și propria lor biserică, cu alte clădiri, cu propriii ei

„Doamna din Cartagina”,
portretul unei femei
donatiste din
secolul IV sau V.

Biserica se numește catolică sau universală deoarece s-a răspândit în întreaga lume, de la un capăt la celălalt al pământului. Și iar se numește catolică deoarece învață pe deplin și fără greșală toate doctrinele care trebuie să fie aduse la cunoștința oamenilor, care privesc lucrurile vizibile sau invizibile, despre temeinicia cerului sau a lucrurilor de pe pământ. Un alt motiv pentru folosirea numelui de „catolică” este că Biserica cuprinde sub ascultare toate clasele, stăpâni și supuși, învățați și neînvățați. În fine, merită titlul de „catolică” deoarece tratează și vindecă orice tip de păcat ce poate fi comis în trup sau în duh, fără nicio restricție, și pentru că în ea există toate virtuțile ce se pot imagina.

Chiril al Ierusalimului,
Lección catehetice,
cca 348 d.H.

episcopi și așa mai departe. Una dintre aceste secte schismatice („schismă” înseamnă „ruptură”) pe care am observat-o în ultimul capitol a fost cea a montaniștilor. Alia a fost cea a novațienilor. Aceasta a început în anul 250 d.H., când Novațian, un preot din Roma, nu a acceptat pe noul episcop și s-a autonumit în funcție. El a fost condamnat, dar avea foarte mulți adepți care au întemeiat o structură bisericească concurentă nu doar la Roma, ci în tot imperiul. Novațienii au continuat să existe ca sectă până la finele secolului VI, crezând că ei erau adevărata Biserică, toți ceilalți fiind schismatici, iar nu viceversa. Un episcop novațian din secolul IV, de la Constantinopol, a fost întrebat dacă nu cumva este consternat de faptul că în aceeași dioceză există doi episcopi. Aceasta a răspuns simplu: „Nu există!”

O schismă care pune și mai multe probleme exista în Africa de Nord, unde biserica rivală, cea a donatiștilor era mult mai populară decât cea a curentului principal creștin. Originea ei se găsea în marea persecuție a creștinilor de la începutul secolului IV, când mulți creștini au renunțat la credință. Aceștia au fost cunoscuți ca *apostați*, de la un cuvânt care înseamnă „a preda” (au predat scripturile pentru a fi arse). De aici provine cuvântul „trădător”. Dar după ce persecuția a luat sfârșit, mulți dintre ei au dorit să se reîntoarcă în Biserică. În Africa de Nord unii creștini au crezut că *apostații* au pierdut complet harul lui Dumnezeu, ei nu mai erau creștini, iar preoții nu mai puteau fi preoți. Când totuși au fost readmiși în Biserică, rigoriștii au refuzat să accepte legitimitatea lor și s-au despărțit, întemeindu-și propria lor structură

bisericească. Au fost cunoscuți ca donatiști, după Donatus, numele unuia dintre liderii lor charismatici.

Grupuri ca și novațienii și donatiștii erau anatema pentru cei din curentul principal. Se credea că exista doar o singură Biserică. Aceasta nu însemna că o grupare de credincioși s-ar putea despărți în grupuri diferite din motive administrative – dimpotrivă, Biserica avea o singură structură administrativă, ceea ce era esențial pentru principiul succesiunii apostolice și, ca urmare, pentru garanția purității doctrinei, dar avea și o dimensiune mistică. Biserica era Trupul lui Cristos, de aceea nu putea fi divizat. Ciprian, martirul african din secolul III, respectat atât de donatiști cât și de catolici, a postulat că în afara Bisericii nu există mântuire – chiar și pentru un martir. Augustin, care a scris mult împotriva donatiștilor, a accentuat în mod repetat acest punct, insistând că cei care se separă de Biserică se pierdeau singuri. Prin „biserică” Augustin înțelegea Biserica catolică, unica Biserică, curentul principal al Bisericii de care aceste grupuri schismatice s-au separat.

La fel ca și creștinii timpurii, teologii din epoca lui Augustin credeau într-o „regulă a credinței” holistică, o combinație a învățăturilor din Scriptură și din tradiție. Acestea se sprijineau și se susțineau una pe cealaltă. A te concentra pe una în dauna celeilalte era ceva de neimaginat.

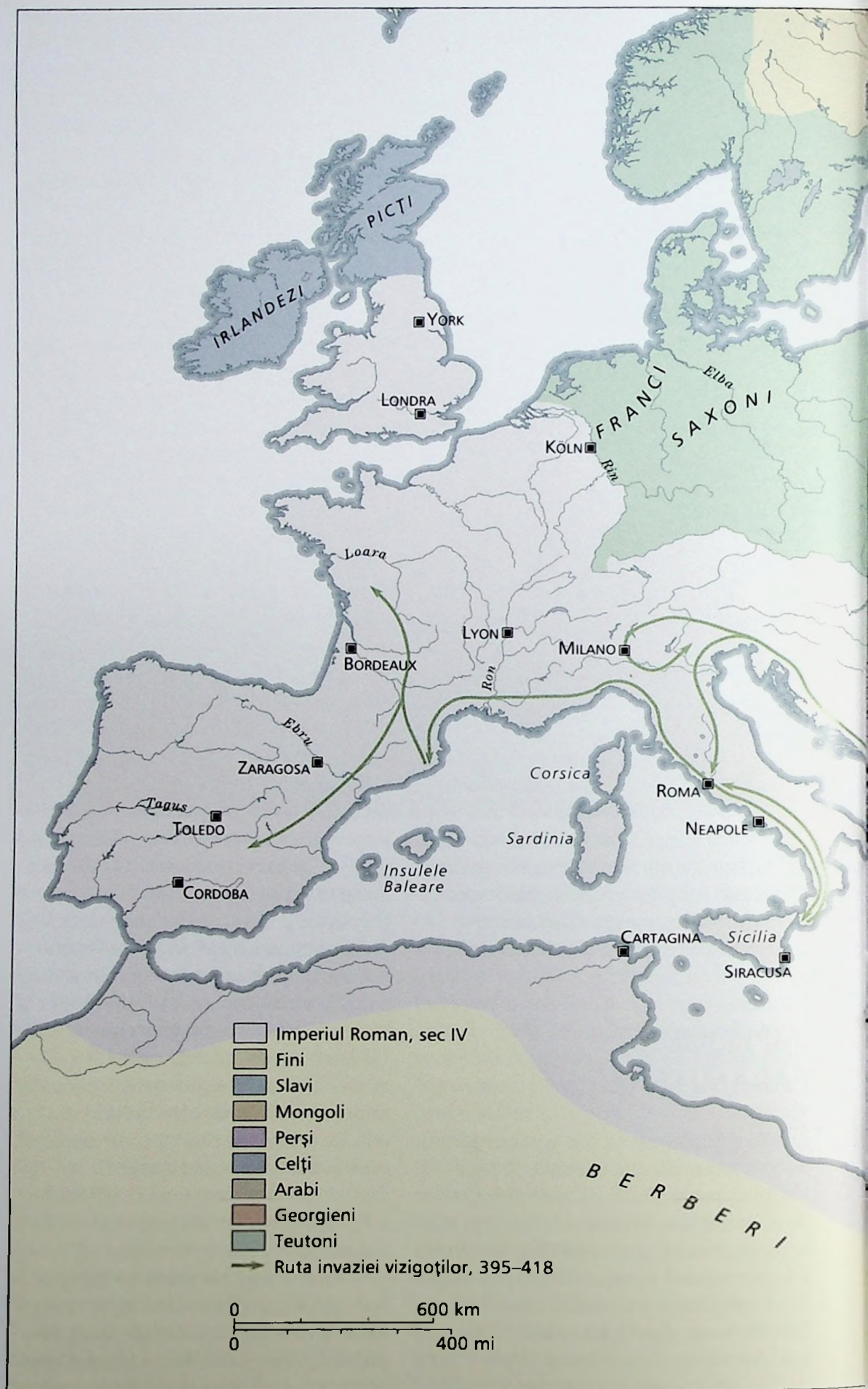
IMPERIUL SE FĂRĂMIȚEAZĂ

În 410 d.H., a avut loc un eveniment care a șocat lumea mediteraneeană. Roma a fost invadată și jefuită de vizigotul Alaric și de hordele sale barbare. Niciodată în cele aproape opt secole de existență, Roma nu a fost în această situație, efectul psihologic fiind comparabil cu cel al atacului asupra Statelor Unite din 11 septembrie 2001. Era clar că lumea se schimba. Mulți dădeau vina pe recenta convertire la

creștinism a imperiului, sugerând că zeii tradiționali ai Romei erau supărați; aceasta l-a făcut pe Augustin să răspundă cu una dintre cele mai mari opere ale literaturii creștine, *Cetatea lui Dumnezeu*.

Roma a luptat cu barbarii încă de la începutul existenței imperiului, dar în anii din urmă situația s-a deteriorat. „Barbar” (de la „barbar”, modul cum suna o limbă străină pentru o ureche clasică) era oricine care nu vorbea limba greacă sau limba latină. Secolul III, în special, a fost martor atacurilor neîncetate ale triburilor germane în nord-vestul imperiului. Țările lor de origine se dovedeau neîncăpătoare, popoarele mișcându-se spre noi teritorii, unele dintre acestea aflându-se în interiorul granițelor Imperiului Roman. Francii și alemanii care trăiau pe Rin și goții de pe Dunăre erau în mișcare, romanii neputând face mare lucru deoarece se luptau cu perșii în est. Pentru o perioadă parcă imperiul se rupe sub presiunea celor două fronturi: după 250 d.H. francii au traversat Rinul, alemanii au invadat nordul Italiei, iar goții au intrat în Grecia. Dar Roma le-a făcut față. După 270 d.H., împăratul Aurelian a recunoscut amploarea amenințării și a decis să o trateze cu prioritate, reușind să stopeze toate invaziile, ceea ce i-a adus și titlul de „restaurator al lumii”. Împărații decii care i-au urmat, în special Dioclețian și Constantin, au menținut unitatea imperiului. A fost introdus un nou sistem militar numit tetrarhie, ceea ce a dus la transformarea sistemului politic și birocratic al imperiului într-unul militar. Un lucru extrem de important a fost că multor barbari li s-a permis să se așeze în imperiu. Tratatul de pace încheiat cu șefii lor le atribuia pământuri în interiorul imperiului, foarte mulți dintre ei alăturându-se armatei romane. Prima fază a *Völkerwanderung* („migrațiunea popoarelor”) a fost înlănzită.

A doua și cea mai serioasă a început după un secol. Din motive care nu sunt foarte bine cunoscute nici azi, hunii, un popor din Asia Centrală, au început să se miște spre Vest. Hunii, care s-ar putea să

Europa de Vest în
ultimele zile ale
Romei.

Europa de Vest în
ultimele zile ale
Romei.

După obiceiul țării paharnicul ne-a adus o cupă, astfel că am putut să ne rugăm înainte de a ne așeza. După ce am sorbit din cupă, ne-am așezat pe jilțurile care erau așezate lângă perete de ficcare parte a camerei. Attila stătea în mijloc, pe o canapea. Primul a venit servitorul lui Attila, aducându-i o farfurie cu carne, în urma sa venind ceilalți aducând pâine și mâncare, pe care le-au pus pe măsuțe. Un ospăț splendid cu farfuri de argint a fost pregătit pentru noi și pentru oaspeții barbari, dar Attila a mâncat doar carne dintr-o farfurie de lemn. În orice făcea arăta cumpătare. Cupa sa era de lemn, în vreme ce ale oaspeților erau de aur și de argint. Hainele sale erau simple, dar curate. Sabia de la sold, șireturile încălțărilor scite și hamurile calului său nu erau acoperite de aur sau de nestemate, de nimic scump, ca cele ale altor sciți (...). Când s-a lăsat noaptea s-au aprins torțe și doi barbari au venit înaintea lui Attila cântând cântece compuse de ei înșiși, cântându-i victoriile și faptele sale eroice din războaie.

Prisces de Panium, Istoria bizantină, cca 475 d.H., ospăț la curtea lui Attila

fie înrudiți cu tribul Xiong din regiunea Kazastan, erau războinici călări neînfricați, înarmați cu arcuri puternice din lemn compozit. Nimeni nu putea să le stea în cale. S-au îndreptat spre Vest pe pământurile ostrogoților (goții de est), care au început și ei să se miște spre Vest. Ca într-un joc de domino, unul după altul popoarele barbare au început să migreze spre Vest. Disperați să scape de presiunea hunilor, goții au încălcat granița imperiului în Balcani. Vizigoții (goții de vest) au pornit spre Vest, au invadat nordul Italiei și au asediat Roma. Vandalii, alemanii și ceilalți au traversat Rinul cu scopul de a scăpa spre Vest și au trecut în Galia, ba chiar în Spania. Împărații nu prea mai puteau face ceva. Trupele erau mutate și angajate în bătălii, dar apăreau alte spărturi în apărare. Pentru a lupta cu barbarii care au invadat Galia în 407 d.H., au fost retrase trupele din Britania. Intenția era ca retragerea să fie temporară, dar romanii nu s-au mai întors niciodată. Mai mulți barbari – saxoni, iuți și alții – au traversat Marea Nordului invadând neprotejata Britanie romană.

Au fost încheiate mai multe tratate cu barbarii, permițându-le acestora să se așeze în interiorul granițelor imperiale – dar de data aceasta erau prea mulți. Dacă cândva Roma a cucerit alte popoare și le-a încorporat în imperiul său și în cultura sa, acum străinii au început să devoreze imperiul pe dinlăuntru. În locul „romanizării” a început „barbarizarea”. Popoarele din imperiu, mai ales cei din Vest, aveau o cultură tot mai barbară. Vizigoților, de exemplu, li s-a permis să se așeze în sudul Galiei în împrejurimile orașului Toulouse. Cooperarea dintre romani și barbari a ajutat la stăvilirea invaziilor. Cel mai periculos barbar din secolul V a fost Attila, care a unit triburile hunilor, făcând din ele o mașină de război care răspândea teroare în toată Europa de Est. Hunul Attila a stăpânit asupra unui imperiu mai mare decât cel al Romei, care ținea din Germania modernă până în stepele Asiei centrale, atacurile sale vizând Constantinopolul, nordul Italiei și chiar

centrul Galiei. El nu a putut fi oprit decât de o forță combinată a romanilor și cu cea a regilor vizigoți, murind apoi în 453 d.H., în somn, din cauza unei hemoragii nazale – fapt curios, nedemn de cel mai barbar rege a tuturor timpurilor.

Vom cunoaște mai multe despre barbari și despre modul cum și-au însușit cultura romană și cea creștină în capitolul 6. Deocamdată, trebuie să reținem că acest proces se desfășura la finele secolului IV și pe durata secolului V. La finele secolului V, jumătatea de vest a Imperiului Roman aproape că nu mai exista. Pur și simplu s-a fărâmițat, dizolvându-se în mai multe regate barbare mici, care doreau să mențină mai mult sau mai puțin ordinea în stil imperial. De acum încolo, Imperiul Roman va supraviețui doar în Est și își va avea capitala la Constantinopol. Imperiul Roman de Răsărit este adesea denumit Imperiul Bizantin, după vechiul oraș peste care s-a construit Constantinopolul. Locuitorii săi își spuneau „romani”, chiar și după căderea Romei, dar nimeni nu mai vorbea limba latină – „bizantin” este denumirea dată de istorici, fără să se știe precis când se poate vorbi de Imperiul Bizantin în locul celui Roman. Unii asociază originea Imperiului Bizantin cu Constantin, adică cu creștinarea imperiului și cu fondarea Constantinopolului; alții îl asociază cu Iustinian, care a domnit în secolul VI și care a reușit să recucerească temporar cea mai mare parte a Vestului. Dar, indiferent cum va fi definit, era vorba de o perioadă de tranziție când vechea lume antică dispărea și încă nu se știa prea clar ce avea să o înlocuiască. Împărații răsăriteni din Constantinopol au continuat să aibă pretenții asupra teritoriilor din vest, dar au trebuit să se mulțumească doar cu atât, fără efecte practice. Multor popoare le-a fost foarte greu să accepte ceea ce s-a întâmplat. Roma a rezistat peste o mie de ani. Imperiul a condus viețile a milioane de oameni vreme de aproape cinci secole, iar acum s-a destrămat în mai puțin de o generație. Cu ce ar putea fi înlocuit?

Chiril al Alexandriei

Nimeni nu poate înțelege deplin cristologia lui Chiril al Alexandriei (376–444 d.H.) până nu înțelege controversa dintre el și Nestorie. Controversa s-a declanșat în 428 d.H. când Nestorie, noul patriarh al Constantinopolului a fost întrebat dacă era potrivit ca Mariei să i se spună *Theotokos* – Maica lui Dumnezeu. Nestorie a răspuns că acest titlu ridică dubii, deoarece implicația era ca Fiul lui Dumnezeu să se fi schimbat pentru a deveni om, mai specific, că ar fi trecut prin experiențe omenești care erau incompatibile cu divinitatea sa imuabilă și impasibilă. Nu se putea ca Dumnezeu să Se fi născut, nu se poate spune despre El că l-a fost într-adevăr foame, că l-a fost sete, a suferit și a murit.

Chiril, patriarhul Alexandriei, a protestat vehement. Imitându-l pe predecesorul său, Atanasie, el a considerat că titlul *Theotokos* accentua adevărul că, de fapt, Fiul lui Dumnezeu chiar a devenit om și, astfel, nu numai că a putut să Se nască cu adevărat din Maria, ci a putut cu adevărat să li fie foame, sete, să sufere și să moară.

Astfel, Chiril a fost, și în multe privințe rămâne, teologul întrupării. El credea că dacă într-adevăr suntem mântuiți, Fiul lui Dumnezeu trebuia să devină om, mai degrabă decât să locuiască în om sau să i Se alăture unui om. Inspirându-se din Credeul de la Niceea, Chiril a perceput că Fiul care este „una cu Tatăl”, este același Fiul care „de la Fecioara Maria S-a întrupat” și, astfel, a fost „răstignit... sub Pilat din Pont, a suferit și a fost îngropat”.

Chiril a folosit frecvent sintagmele „de aceeași natură cu Cuvântul Întrupat” și „o natură întrupată a Cuvântului lui Dumnezeu”. Ceea ce a vrut să exprime prin „o natură” este că Cristos este o singură realitate sau o singură ființă, la fel ca și un om, care deși compus din trup și din suflet, este o singură ființă sau realitate. Această realitate sau ființă este „Cuvântul Întrupat”. Pentru Chiril, actul întrupării, „ființarea” nu este amestecarea sau confundarea naturilor, ci singurul Fiul asumându-și un nou mod de a exista, adică S-a făcut om. A discuta despre „o natură întrupată” sau „o natură a Cuvântului Întrupat” însemna pentru Chiril pur și simplu să declari că Cristos

este o singură realitate sau ființă și aceea singură realitate sau ființă care este Cristos este Fiul existând întrupat, ca om.

Dacă cele exprimate mai sus erau clare pentru Chiril, nu erau atât de clare pentru alții. Pe parcursul controverselor Chiril și-a clarificat înțelegerea sa cu privire la întrupare de o manieră cu totul remarcabilă. Comentând cu privire la sensul cuvintelor „S-a întrupat”, Chiril a scris:

Nu vrem să spunem că natura Cuvântului s-a schimbat și s-a întrupat sau, pe de altă parte, că El a fost transformat într-un om complex, având suflet și trup, ci din contră, afirmăm aceasta: că Cuvântul în mod personal Și-a unit carnea Sieși, a înzestrat-o cu viață și cu rațiune, de o manieră tainică și de neconcepție, și a devenit om.

Iată ce s-a întâmplat în pântecul Mariei. Duhul Sfânt a adus la viață în mod simultan o natură umană pe care a unit-o în mod substanțial cu persoana Fiului așa încât Fiul, de fapt, a început să existe ca om. În mod tradițional, acest tip de unire este denumit „unire ipostatică”. Persoana Fiului a început să existe ca om.

Astfel, pentru Chiril, cu toate că Fiul lui Dumnezeu ca Dumnezeu nu putea să

se nască din Maria, totuși, pentru că Fiul a început să existe în pântecul Mariei, se putea afirma cu adevărat că El a fost născut din Maria și că într-adevăr se putea spune despre Maria că este Mama lui Dumnezeu. În afară de aceasta, în vreme ce Fiul lui Dumnezeu nu putea flămânzi, înseta, suferi și muri ca Dumnezeu, totuși, deoarece El a ajuns să existe ca om, se putea afirma despre Fiul lui Dumnezeu că într-adevăr a flămânzit, a însetat, a suferit și a murit ca om.

Atât Nestorie cât și Chiril i-au scris papei Celestin. În august 430 d.H., papa a ținut un sinod la Roma la care titlul *Theotokos* a fost confirmat, iar Nestorie a fost condamnat. Mai mult decât atât, în 431 d.H. s-a ținut un conciliu ecumenic la Efes, o afacere cam necurată, dar care a reafirmat înțelegerea lui Chiril asupra Credeului de la Niceea și i-a acceptat *A doua scrisoare către Nestorie* ca pe o expresie autentică a credinței.

THOMAS WEINANDY

Chiril al Alexandriei, dintr-o biserică din Nagoricino, în Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei.

CONTROVERSA CRISTOLOGICĂ

În cursul acestor evenimente, Biserica s-a pomenit prinsă într-o altă controversă doctrinară, care se va dovedi mai lungă ca durată și cu efecte negative în comparație cu criza ariană din secolul trecut. În vreme ce disputa ariană era în legătură cu natura Trinității și cu privire la relația celei de-a Doua Persoane cu Prima, aceasta era în legătură cu persoana lui Isus însuși și cum acesta se relaționa (ca ființă umană) cu cea de-a Doua Persoană a Trinității (care acum era recunoscută ca divină de toată lumea). Totuși, în vreme ce arianismul a fost o chestiune a întregului imperiu, această nouă chestiune a fost limitată doar la partea de est a Mediteranei și la Orientul Mijlociu, unde imperiul era încă o realitate politică. Era prima chestiune teologică care privea Imperiul Bizantin.

În prima fază, controversa a fost o dispută între doi dintre cei mai puternici oameni ai Bisericii din Est. Unul era Chiril, (376–444 d.H.), patriarh al Alexandriei, iar celălalt Nestorie (decedat după 451 d.H.), patriarhul Constantinopolului. Amândoi erau încăpățânați și nu se gândeau la un compromis, disputa fiind cel puțin parțial, politică. În 381 d.H., Conciliul de la Constantinopol certifica faptul că episcopul de la Constantinopol era patriarh, la fel ca episcopii din Roma, din Alexandria și din Antiohia; și mai presus de toate acestea, el era cel mai important, după cel al Romei. Aceasta reflecta noul statut al Constantinopolului ca primul oraș al Răsăritului, în ciuda faptului că niciun apostol nu a trecut prin el. Pe locuitorii din Alexandria nu i-a bucurat această veste. Miza era o chestiune teologică extrem de importantă, deoarece Chiril l-a identificat pe Isus cu Fiul care a existat din vecie, pe când Nestorie credea că Isus era un fel de ființă „creată”, compusă din Fiul și un om. În mare parte controversa s-a desfășurat în jurul conceptului de „natură” care la acea vreme

nu era prea bine definit. Nestorie a insistat că Cristos avea două „naturi” spre deosebire de una, cum susținea Chiril, etichetând afirmațiile lui Nestorie ca pe o credință în doi Cristoși.

Chiril a reușit să dreagă lucrurile cu teologii antiohieni înainte de moartea sa în 444 d.H. El a fost urmat de Dioscorus, care voia să întrețină tradiția disputelor cu Constantinopolul. Runda următoare a meciului s-a dat între un bătrân și respectat abate, pe nume Eutyches, care conducea o mare mănăstire din vecinătatea capitalei estice. Eutyches a făcut învățătura lui Chiril mai extremistă. Nu numai că a negat că în Isus ar fi existat două naturi după naștere, ci a argumentat că unica sa natură era divină: umanitatea. Sa a fost înghițită de divinitatea Sa, așa că creștinii se rugau la un Isus care nu mai era deloc uman. Flavian, noul patriarh al Constantinopolului l-a condamnat pe Eutyches. Dioscorus, gata să îl protejeze pe Eutyches, aliatul său, l-a condamnat pe Flavian. În acest scop a ținut chiar un conciliu la Efes, la fel cum a ținut și Chiril împotriva lui Nestorie. Aceasta se întâmpla în 449 d.H.

Biserica din Vest s-a angajat și ea în bătălie. Leon, episcopul Romei a scris o scrisoare faimoasă la adresa lui Flavian, cunoașcută sub numele de *Tomul* (cu toate că nu era prea masivă) în care aproba condamnarea lui Eutyches. În *Tomul* său, Leon vorbea despre cele două naturi ale lui Cristos, una divină și una umană. El învăța că și după întrupare Cristos Își menține aceste două naturi, dar El rămâne o singură persoană, identică cu cea de-a Doua Persoană a Trinității. În vreme ce Nestorie a învățat despre o „natură” ca un fel de „lucru” sau „substanță”, Leon afirma clar că „natură” este ceea ce are o substanță: este doar un mod de a descrie acea substanță. Astfel, Cristos putea avea două naturi, în vreme ce era doar o singură persoană. Aceasta era calea de mijloc între nestorianism și eutyhism.

În 451 d.H., pentru a rezolva o dată pentru totdeauna această discuție, împăratul Teodosie al II-lea a convocat un

Te indemn, ca frate în Domnul, să predici drept poporului învățătura și doctrina credinței. Nu uita că scandalizându-i chiar numai pe aceia care cred cel mai puțin în Cristos, te expui nemărginitei mâinii a lui Dumnezeu. Și când atât de mulți sunt afectați, câtă grijă și îndemănare este necesară pentru a predica Cuvântul vindecător al adevărului pentru toți cei care au nevoie de el!

Chiril al Alexandriei,
A doua scrisoare către
Nestorie, 429 d.H.

Am fost citat de Chiril care a convocat conciliul, de Chiril care prezida conciliul. Cine era judecător? Chiril. Și cine era procurorul? Chiril. Cine era episcop al Romei? Chiril. Chiril era totul (...) La ce mai era nevoie de un conciliu, când omul acesta era totul?

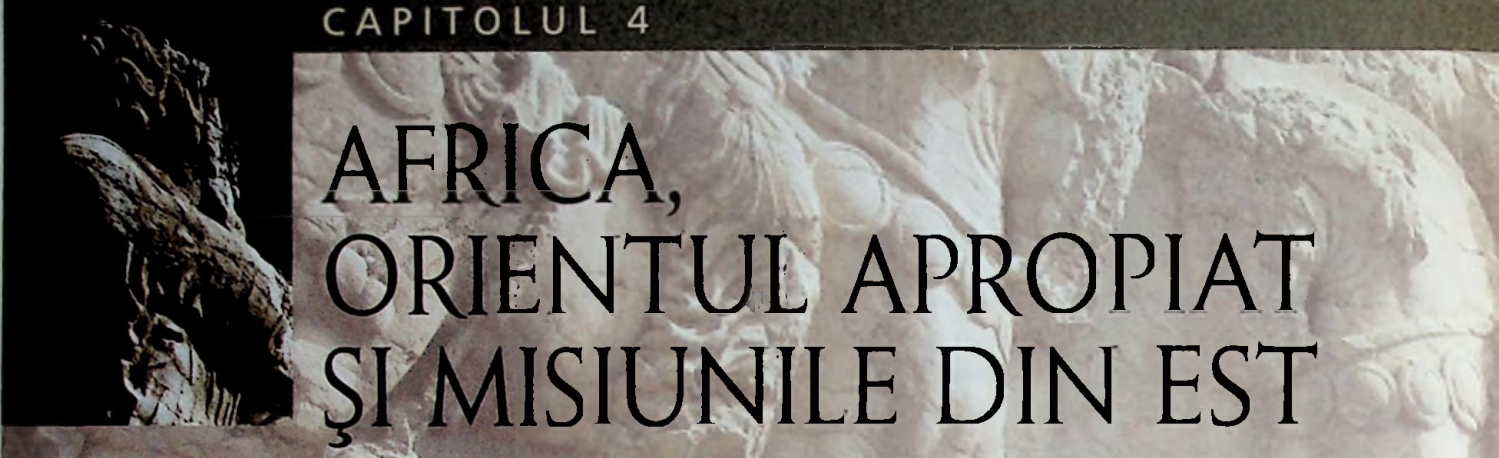
Nestorie, Bazarul lui
Heraclide, cca 455 d.H.,
cu privire la conciliu

nou conciliu, la Calcedon, dincolo de Constantinopol, pe malul Bosforului. Conciliul acesta a citit și aprobat *Tomul* lui Leon, dar a aprobat și unele dintre scrisorile lui Chiril, sperând să potolească ambele partide. Totuși toți extremiștii au fost condamnați. Nestorie a fost condamnat cu douăzeci de ani înainte la Efes, alăturându-i-se acum Eutyches pe lista ereticilor care se mărește rapid. Conciliul a publicat un nou credeu, dorindu-se elucidarea credeului de la Niceea din urmă cu mai mult de un secol. Acest credeu era de acord cu Chiril, cum că Cristos era doar o persoană, identică cu Fiul preexistent, dar era de acord și cu Leon, cum că după întrupare, el avea două naturi, una divină și una umană.

Dar speranța unei soluții durabile cu privire la controversele cristologice nu s-a materializat. În loc să fie uniți de credeul de la Calcedon, mulți dintre cei care trăiau în jurul Mediteranei de est aveau un nou motiv de ură. Aceia care respectau memoria lui Chiril – foarte mulți dintre aceștia fiind în Egipt – și-au dat seama că Chiril nu a fost niciodată de acord cu formula existenței a „două naturi” în Cristos și au refuzat să accepte Calcedonul. Mai ales Leon din Roma era sperietoarea acestora. Acești creștini au fost cunoscuți sub numele de „monofiziți”, cei care acceptau doar „o singură natură” – în capitolul următor vom vedea ce se va întâmpla cu ei și cum, în următoarele două secole Biserica din Est va continua să fie sfâșiata de aceste chestiuni.

În Vest, Calcedonul a fost considerat un triumf. Încă din secolul V, Biserica din Vest a acceptat învățătura celor cinci mari concilii ale epocii patristice – cunoscute ca conciliile „ecumenice”, de vreme ce la acea dată ele reprezentau consensul întregii Biserici. Aceste concilii sunt următoarele: Niceea (325 d.H.), Constantinopol (381 d.H.), Efes (431 d.H.) și Calcedon (451 d.H.). După cum vom vedea în capitolul 5, Biserica Răsăriteană va continua linia conciliilor, ținând încă trei (în total șapte), considerându-le egale ca importanță, dar în Vest aceste trei nu au

fost niciodată privite ca fiind egale cu primele patru. Dintre acestea cel mai semnificativ este Niceea – ca fiind primul care a produs credeul original. Calcedonul este, de asemenea, semnificativ, acesta fiind ultimul, pentru că a ratificat învățătura precedentelor trei concilii și a stabilit învățătura clasică cu privire la natura lui Cristos și la relația Sa cu Dumnezeu. Acest conciliu a publicat o versiune puțin mai lungă a credeului de la Niceea, care este atribuit Conciliului de la Constantinopol. În general acesta este credeul care se cunoaște azi și este repetat în fiecare săptămână în biserici. Încă o măsură a fost semnificativă: Calcedonul a declarat că episcopul de Ierusalim este patriarh, ca cel al Romei, al Constantinopolului, al Alexandriei și al Antiohiei.

AFRICA, ORIENTUL APROPIAT ȘI MISIUNILE DIN EST

Dacă secolul IV a fost martorul transformării creștinismului, secolul V a fost martorul divizării acestuia. Am văzut deja cum religia s-a răspândit în Imperiul Roman și în cel Persan cât și în alte state mai mici din Orientul Mijlociu. Bisericele din aceste regiuni se deosebeau din mai multe puncte de vedere, nu numai prin limbă, care era latina în partea de vest a imperiului, greaca în est și siriana în Edessa, în Siria și în Persia. În vremea aceea, odată cu disputa cristologică declanșată de Chiril și de Nestorie, aceste biserici au început să se distanțeze una de cealaltă și din punct de vedere doctrinar. În acest capitol ne vom concentra atenția asupra bisericilor din afara Imperiului Roman (sau Bizantin). De vreme ce multe dintre acestea se găseau în interiorul Imperiului Bizantin din primele două secole, vom urmări și istoria Bizanțului.

MIȘCAREA MONOFIZITĂ ȘI IMPERIUL BIZANTIN

Se poate spune fără exagerare că cei mai mulți dintre egipteni n-au simpatizat deloc Conciliul de la Calcedon. Conciliul a avut ca efect destituirea din funcție a lui Dioscorus, patriarhul lor, și a condamnat conciliul (denumit de oponenții săi „conciliul tâlhăresc”) prezidat de Dioscorus în 449 d.H. Pe deasupra, în ceea ce îi privește pe egipteni, adoptarea formulei calcedonene, „două naturi”, nu însemna altceva decât nestorianism. Era o jignire directă la adresa sfințeniei lui Chiril

al Alexandriei, care nu ar fi acceptat niciodată o astfel de formulă. În niciun caz nu se vor pleca egiptenii în fața lui Proterius, înlocuitorul oficial a lui Dioscorus. Dimpotrivă, și-au ales propriul patriarh, Timotei Aelurus – „Pisica”. Curând după aceasta, Proterius a fost asasinat de gloată (o soartă obișnuită a patriarhilor neacceptați în Alexandria), făcând ca „Pisica” să fie singurul candidat la tronul patriarhal.

Timotei și-a dobândit porecla nu numai datorită micii sale staturi, ci și vicleniei sale cu ajutorul căreia putea să se descurce în mlaștina politică în care a intrat. El credea că era posibil să se ajungă la un fel de monofizitism moderat, opunându-se huliului Conciliu de la Calcedon și celor „două naturi” ale sale, în vreme ce se accepta că Eutyches a mers prea departe. Nu era singur în acest caz. Petru Piuarul, un tăbăcar din Constantinopol care a ajuns monah, era avocatul pledant al aceleiași poziții. Printre puternicii lui prieteni se numărau și împăratul Zeno, renumit pentru faptul că s-a născut fără rotule. Zeno l-a numit pe Petru episcop al Antiohiei. Aceștia doi – Piuarul și Pisica – erau cele două minți din spatele monofizitismului moderat. În 475 d.H., la Constantinopol a avut loc o lovitură de palat, Zeno fiind înlocuit de împăratul Basiliscos. Acesta a dat o declarație, redactată de Petru și de Timotei, în care se condamna Calcedonul și se susținea monofizitismul.

Anul următor Zeno a pus din nou mâna pe putere, Basiliscos a dispărut, tot așa și Timotei și Petru. Pentru Zeno a fost

clar că loialitatea celor doi era îndoielnică, dar și că ideile lor erau bune, astfel în 482 d.H. a dat faimosul *Henoticon*, decretul imperial care ținea să încheie disputa cristologică. Decretul susținea doctrina primelor trei concilii ecumenice (cu care toată lumea era de acord), ignorându-le complet pe cele din anul 449 d.H. și din 451 d.H. (cele despre care toată lumea vorbea). Tot astfel nu se făcea nicio mențiune despre naturi sau despre persoane, cu toate că atât Nestorie cât și Eutyches erau condamnați.

Susținut de Acacius, înlocuitorul lui Petru la patriarhia Constantinopolului, *Henoticonul* a avut un succes moderat. Dar, pentru cei care susțineau doctrinele Calcedonului, era ceva de neacceptat. După părerea lui Calendio, înlocuitorul lui Petru Piuarul la Antiohia, decretul a mers prea departe și a fost, de asemenea, condamnat de Vest – desigur, nu că aceasta ar fi însemnat ceva pentru cei din Est. La urma urmei, cei din Vest nici măcar nu mai aveau împărat.

În schimb, *Henoticonul* nu a mers destul de departe pentru majoritatea monofizită din Egipt. Ei doreau ștergerea oficială a Calcedonului din acte. Foarte mulți creștini din Siria au fost de acord cu ei. Purtătorul lor de cuvânt era marele Sever al Antiohiei, care provenea din Pisidia, dar care a fost educat la Alexandria. A petrecut mulți ani la Constantinopol argumentând împotriva Conciliului de la Calcedon până în 512 d.H., când episcopul Antiohiei a fost destituit de către un sinod condus de Filoxenos de Mabbug. Sever l-a înlocuit. Ca și alți monofiziți moderați, Sever se considera ucenicul lui Chiril al Alexandriei și a atacat monofizitismul extremist, la fel cum a făcut cu calcedonismul.

În mod clar, tensiunile se accentuau. Până acum disputa s-a limitat la o biserică. Nimeni nu s-a despărțit, cum au făcut donatiștii în urmă cu două secole. Dar, cele două părți erau tot mai scârbite una de cealaltă. În 536 d.H., împăratul bizantin Iustinian a început să ia măsuri împotriva monofiziților. L-a exilat pe Sever al Antiohiei și i-a interzis cărțile. Ca

urmare, mulți monofiziți au abandonat biserica oficială și au început să își stabilească propriile structuri bisericești. Autoritățile i-au vânat, mulți dintre ei fiind uciși. S-a ajuns la punctul în care nu mai era o cale de întoarcere, fiind clar că monofiziții vor merge pe calea lor, fără a mai fi vreodată împăcați cu calcedonenii și cu ortodoxia oficială bizantină. Una dintre lozincile lor era: „Nu comunic cu sinodul”, însemnând desigur, Conciliul de la Calcedon și partizanii lui. În mintea lor, Calcedonul a devenit sinonim cu erezia, cu amestecul imperial în domeniul religiei și cu asuprirea statului.

Unul dintre personajele principale în această afacere a fost Iacob Baradeus – „scărarul” – astfel poreclit deoarece în asceza sa se îmbraca cu o pătură cu care se acopereau caii. Născut în jurul anului 500 d.H. la Gamawa, pe Eufrat, Iacob a fost educat la Nisibis, un teritoriu persan, înainte de a se muta la Constantinopol.

Din nefericire, pe măsură ce Iacob a început să fie cunoscut ca un sfânt monofizit, împăratul Iustinian a început să ia măsuri împotriva monofizitismului. Iacob Baradeus a devenit un fugar. Dar ca episcop monofizit al Edessei, el a călătorit peste tot în Siria, sprijinind și încurajând noua biserică monofizită. Călătoriile sale l-au transformat într-o figură legendară. După cum se povestea, el a călătorit în întreaga lume cunoscută, consacrand 12 mii de preoți, inclusiv 90 de episcopi. Ceea ce a făcut într-adevăr Iacob a rămas învăluit în mister, la fel ca și moartea sa ciudată în 578 d.H. la Alexandria unde a încercat să îi reunească pe monofiziții sirieni cu cei egipteni. Adevărat sau nu, până în ziua de azi Iacob este marele erou al Bisericii siriene, cunoscută totdeauna sub numele de Biserica iacobită, numită astfel în onoarea sa.

Între timp același lucru se întâmpla în Egipt. Egiptenii care, din punct de vedere etnic, erau copti, erau în general monofiziți, dar mulți dintre vorbitorii de greacă erau calcedonenii. Majoritatea copti îi numea „melchiți” (de la cuvântul aramaic „rege”), deoarece erau lacheii

De ce nu poate fi evident pentru oricine că Singurul-Născut, fiind Dumnezeu datorită naturii Sale, S-a întrupat – nu datorită vreunei legături externe sau fără esență, ci printr-o unire adevărată, inefabilă, dincolo de orice înțelegere? Astfel înțelegem că El este Unul și Singurul și orice se spune despre El este bine, dacă se înțelege o singură persoană. Pentru că natura Întrupată a Cuvântului, după unire, este percepută ca fiind una.

Chiril al Alexandriei,
Cinci tratate împotriva lui
Nestorie, cca 435 d.H.

O stelă din secolul VI în care sunt enumerați călugării care aparțineau Bisericii monofizite.

împăratului, protejați de Iustinian și de succesorii acestuia. Spre finele secolului VI, în tot Egiptul existau două Biserici: Biserica monofizită, mai populară și care vorbea tot mai mult limba coptă și cea de orientare greacă, melchită. La Alexandria existau chiar și doi patriarhi.

Într-o vreme se credea că va fi pace între cele două Biserici, datorită unei cauze puțin obișnuite: conducătorul arabilor gasanizi, Al-Moundihr. Originari din sudul peninsulei arabe, gasanizii au migrat spre Nord unind câteva triburi, înființând un mic, dar important regat, în deșertul situat la est de râul Iordan. Ei controlau cea mai mare parte a ceea ce este astăzi Siria, Palestina și Iordania, fiind ca urmare niște „jucători” activi în politica Orientului Mijlociu, cu toate că filarhul, conducătorul lor, guverna doar cu permisiunea Imperiului Bizantin.

Arabii nu erau încă musulmani, profetul Muhammad având doar zece ani la vremea când s-au desfășurat aceste evenimente. Gasanizii erau creștini monofiziți și au jucat un rol important pe teritoriile lor la înflorirea monofizitismului. Chiar Al-Harith, care a fost urmat de Al-Moundhir, a finanțat personal consacrarea lui Iacob Baradaeus ca episcop al Edesei. Împăratul bizantin Tiberiu al II-lea, a crezut că gasanizii ar fi aliați valoroși în neîncetatele războaie purtate cu perșii. Al-Moundhir a fost bine tratat la Constantinopol, îngăduindu-i-se să își ia titlul de rege al arabilor. Presiunea asupra monofiziților a fost atenuată de vreme ce chiar acest monofizit important era curtat de însuși împăratul. Din păcate, o armată bizantină care atacase Persia în 580 d.H. a constatat că unicul pod pe direcția sa de atac fusese distrus. S-a dat vina pe Al-Moundhir, care a fost imediat exilat. Ca urmare, filarhia arabă pe care acesta o conducea s-a destrămat, multe dintre triburile arabe aliindu-se cu perșii. De fapt, evenimentul i-a jignit enorm pe arabi, aceștia considerându-se trădați de bizantini. Ca urmare, creștinismul a înregistrat un declin printre arabi, monofiziții din Imperiul Bizantin pierzând

Dionisie Pseudo-Areopagitul

Lucrările „dionisiene” au fost citate în vremea disputelor cristologice din anii 520–540 d.H., inițial în timpul unui colocviu de la Constantinopol din anul 532 d.H. Ele cuprind trei tratate (*Ierarhia celestă*, *Ierarhia bisericească*, *Numele divine*), scurta *Teologie mistică* și zece *Scrisori*. În ciuda semnelor de întrebare cu privire la autenticitatea lor, scrierile dionisiene au fost considerate vreme de multe secole apostolice și de aceea aveau o autoritate foarte mare. Doar în anul 1895 s-a putut atesta documentar că acestea datau de la finele secolului V sau devreme din secolul VI. Dar despre identitatea autorului probabil că nu se mai afla nimic altceva.

Ierarhia celestă începe cu metoda interpretării simbolurilor biblice și liturgice. Ea prezintă ierarhia îngerilor organizată în trei triade, un tipar dionisian distinct: serafimii, heruvimii și tronurile; domniile, puterile și căpeteniile; stăpânitorii, arhanghelii și îngerii. În mod similar, *Ierarhia bisericească*

prezintă riturile și ordinele comunității creștine.

Lucrarea care ocupă cel mai mare spațiu din cuprins este *Numele divine*. Capitolul unu introduce punctul de bază, acela că scripturile îl pot lauda pe Dumnezeu cu multe nume, unele mai potrivite decât celelalte, dar totuși, printr-o „tăcere înțeleaptă” ele afirmă că Dumnezeu este deasupra oricărui nume și astfel inefabil și incogniscibil. În capitolul 3, *Numele divine* ia în discuție primul nume specific a lui Dumnezeu, „bunul”, la fel ca și lumina, dragostea și frumusețea. Printre altele, capitolele 5–7 tratează numele divine ale existenței, vieții și înțelepciunii. Capitolul 13 este punctul culminant al lucrării cu o discuție despre numele perfecte și cu una ce conduce discuția spre subiectul unirii cu Dumnezeu.

Lungă de doar cinci pagini, *Teologia mistică* începe prin a-l sfătui pe „Timotei” că ar trebui să se ridice deasupra percepției senzoriale și a realizărilor conceptuale spre unirea cu Unul care este dincolo de percepția omului și de concret. Folosirea afirmației și a negației în această ascendență este ilustrată de istoria lui Moise intrând în nor sau în „întunecimea neștiinței” pe Muntele Sinai. Capitolul 4 neagă fiecare categorie a percepției

senzoriale; Dumnezeu „nu este trup material, și de aceea nu are nici formă nici, nici volum, calitate, cantitate sau greutate.” Capitolul 5 o ia „mai sus” negând fiecare tip de concept cu privire la Dumnezeu, însăși titlurile din *Numele divine*; Dumnezeu „nu este mărime sau micime... nici unul sau niciunul, divinitatea sau bunătate... nici măcar despre a fi fiu sau tată”. În cele din urmă, nici o afirmație nu satisface, iar Dumnezeul suprem transcende toate negările.

Tradus în latină în secolul IX de John (Scoțianul) Erigena, „Dionisie” a influențat profund teologia și spiritualitatea medievală. Influența sa asupra lui Hugh din Sf Victor din secolul XII a generat atât interesul scolastic exprimat de Albert cel Mare, dar mai ales de Toma d'Aquino, cât și interpretările mistice ale lui Richard de Sf Victor, Bonaventura, *Norii necunoașterii* și mulți alții. Chiar și arhitectura gotică a bisericii Saint-Denis din Paris, denumită astfel după același autor legendar transformat în misionar, este uneori atribuită teoriei iluminării ascensionale.

PAUL ROREM

dreptul la închinare. Armistițiul era anulat, iar sub împăratul Mauriciu persecuțiile împotriva monofiziților au reînceput cu și mai multă vigoare.

MONOFIZIȚII ȘI RĂZBOAIELE DIN ORIENTUL MIJLOCIU

În această perioadă, șansa monofiziților a variat în funcție de cine îi conducea. Finele secolului VI a fost o perioadă de mari schimbări și nesiguranță în Orientul Mijlociu.

Răsturnarea împăratului Mauriciu de către generalul Focas (547–610 d.H.) din 602 d.H. a dat startul încetării luptelor de secole dintre Persia și Roma. Dacă cronicile nefavorabile cu privire la domnia sa sunt adevărate, Focas a fost cel mai rău împărat din istoria Bizanțului. A făcut mari eforturi pentru a-și menține domnia, omorând mii de opozanți. Mai rău a fost că regele persan Chosroes al II-lea, prieten

cu Mauriciu, s-a folosit de răsturnarea acestuia pentru a anula tratatul de pace și a porni cu armatele spre Vest. Teritorii întinse au fost cucerite pe măsură ce perșii au trecut prin Siria, prin Țara Sfântă, prin Egipt și prin Anatolia. În 608 d.H. au ajuns la Calcedon, ridicându-și tabăra sub privirea celor din Constantinopol. Perșii i-au alungat pe creștinii calcedoneni din toate teritoriile ocupate de ei, pentru că aceștia împărtășeau religia bizantinilor. Pe de altă parte, monofiziții erau tolerați, de vreme ce aceștia îl urau pe împăratul bizantin, lucru demn de încurajat. Egiptul a fost o excepție, monahii copti fiind masacrați odată cu înaintarea trupelor persane în 620 d.H.

Bizanțul s-a cufundat în crize și în războaie civile. Din acest haos a răsărit Heracliu (cca 575–641), un militar din Africa de Nord care a pus mâna pe putere și l-a ucis pe Focas în 610 d.H. Imperiul

O pictură pe placă smălțuită aparținând școlii mosane, imaginându-l pe Heracliu și viziunea lui Ezechiel.

era în fărâme, astfel că Heracliu a petrecut primii 12 ani ai domniei sale pentru a reface și a reorganiza armata. Dar, în tot acest timp perșii nu au stat cu mâinile în sân: în anul 614 d.H. au asediat Ierusalimul și au dus cu ei la Ctesifon, capitala lor (în Irak, lângă Bagdadul modern), crucea despre care se credea că este relicva „sfintei cruci”. Bizantinii au fost profund jigniți. Ei credeau că Elena, mama lui Constantin a descoperit relicvele în urmă cu trei secole. Prin urmare, în 622 d.H., după ce și-a concentrat forțele, Heracliu a lansat un atac concentrat împotriva perșilor. De data aceasta nu era doar un alt război romano-persan. Era un război sfânt, al cărui obiectiv era recuperarea „sfintei cruci”. De fapt, era prima cruciadă. Pe măsură ce înaintau, forțele bizantine distrugau până și templele focului zoroastric. Heracliu însuși – de secole, singurul împărat roman care călărea în fruntea armatelor sale – a fost prototipul tuturor regilor din Evul Mediu care au pornit în cruciadă.

Deși plină de cruzime, campania va fi amintită ca pe o legendă. Blondul Heracliu și-a condus armatele din victorie în victorie, ca un nou Alexandru. Pe râul Sarus, însuși împăratul a condus o șarjă peste pod, punând pe fugă dușmanul și câștigând, astfel, bătălia. La Ninive generalul persan l-a provocat la luptă

dreaptă, o metodă tradițională de a tranșa bătălia în Evul Mediu. Împăratul a înaintat și cu o singură lovitură l-a decapitat pe general. Prin 627 d.H., Chosroes a fugit, „sfânta cruce” a fost recuperată, Bizanțul învingând. Heracliu s-a întors la Constantinopol ca cel mai popular împărat chiar de la Cezar August. „Sfânta cruce” s-a reîntors la locul ei de odihnă din Ierusalim.

Din punctul de vedere al monofiziților, recucerirea celei mai mari părți a Orientului Mijlociu de către forțele bizantine nu a fost un dezastru atât de mare pe cât s-ar fi părut. Totuși calcedonianul Heracliu s-a arătat receptiv față de monofizitism și în anul 638 d.H. a emis un document cunoscut sub numele de *Ekthesis* prin care s-a căutat un nou mod de a-i împăca pe monofiziți cu Biserica. El sugera că, deși Cristos avea două naturi, avea doar o singură voință. Totuși, așa cum vom vedea în capitoul următor, această doctrină s-a dovedit extrem de controversată printre calcedoneni, fiind în cele din urmă condamnată și abandonată.

Dar toate acestea deveneau din ce în ce mai lipsite de relevanță, în ceea ce îi privește pe monofiziți. O direcție care nu a putut fi anticipată de nimeni, avea să apară – Islamul și cuceririle arabe, care vor avea consecințe dramatice pentru monofiziți.

MONOFIZITISMUL ÎN AFARA IMPERIULUI

BISERICA ARMEANĂ

Armenia, o regiune muntoasă aflată între Imperiul Roman și cel persan, a ținut cu tenacitate la independența sa. Creștinismul a apărut aici la finele secolului III și regele Tiridate s-a convertit în jurul anului 301 d.H. – ceea ce însemna că Armenia a devenit oficial creștină înaintea Romei, o sursă de mândrie pentru armeni. Capul Bisericii armenie, catolicosul, acționa aproape ca și când ar fi fost prim-ministrul regelui. Catolicoșii proveneau, în general, din Capadocia, deoarece de aici provenea creștinismul armean, care avea o tentă grecească. Totuși, în această fază, creștinismul nu s-a răspândit în toată țara. Această regiune aspră dădea războinici pe măsură, armenilor plăcându-le să asculte povestiri despre eroii lor naționali. Dar religia creștină nu s-a mulțumit doar cu așa ceva.

În 353 d.H., Roma a fost nevoită să cedeze mari teritorii Persiei, precum și să facă o concesie: aceasta nu va interveni în cazul în care Persia va ataca Armenia. Ceea ce Persia chiar a făcut, Biserica armeană pierzând contactul cu cea capadociană. În schimb, a fost foarte mult influențată de Siria, care la urma urmei era mult mai apropiată din punct de vedere geografic. Un personaj-cheie în înrădăcinarea Bisericii armenie naționale a fost Mesrob Mashtotes, un armean care a trăit la începutul secolului V și a lucrat din greu pentru a duce creștinismul în zonele neconvertite ale Armeniei. În această lucrare, Mesrob a tradus cea mai mare parte a Bibliei în armeană, în acest scop inventând până și un alfabet armean.

Pentru un timp nestorismul (forma predominantă a creștinismului din Persia, după cum vom vedea în curând) a fost foarte puternic în Armenia, dar influența Siriei a prevalat, Biserica devenind în mare parte monofizită. Cu toate că nu au reușit, pe parcursul secolului V, perșii au făcut tot ce au putut să îi forțeze pe armeni să se

unească cu creștinii nestorieni din Persia sau să lichideze creștinismul. Dimpotrivă, toate încercările le-au slujit la întărirea religiei. În 451 d.H., în bătălia de la Avarair, foarte mulți nobili armeni au preferat mai degrabă să moară decât să accepte zoroastrismul. Cronicarii armeni de mai târziu îi vor considera pe cei căzuți în bătălie ca cei „1036 martiri” (comemorați totdeauna ca eroi războinici creștini), iar credința pentru care au murit va fi legată indisolubil de mândria națională. În 506 d.H., Conciliul de la Dvin, din estul Armeniei, a respins nestorianismul, ratificând atât *Henoticonul* împăratului Zeno, cât și scrierile lui Timotei Aelurus. Atunci și acolo, monofizitismul moderat al „Pisicii” a devenit ortodoxie oficială.

Dacă Biserica armeană a devenit bastionul monofizitismului în Est, puteri și mai monofizite se ridicau în Sud. Lângă Egipt, monofizitismul va înflori în vechile ținuturi ale Nubiei și ale Ethiopiei în secolele care vor urma.

ETHIOPIA

Cei din Ethiopia și în special cei din Saba (Yemenul de azi), erau înrudiți din punct de vedere cultural și etnic cu arabii, aflați pe partea cealaltă a Mării Roșii. De fapt, civilizația iemenită antică a Sabei, cunoscută și ca Sheba, joacă un rol important în mitul străvechi al originii etiopienilor. În concordanță cu acesta, regina Shebei l-a vizitat pe regele Israelului, Solomon (așa cum este menționat în Biblie, în 1 Împărați 10). Legenda etiopiană mai spune că acolo, exotica regină și bogatul rege au avut un fiu, Manelik – despre care ni se spune că a fondat Imperiul Axumit din Ethiopia. Perioada când axumiții aveau cea mai mare flotă din lume a fost singura civilizație africană la sud de Egipt care și-a dezvoltat propriul alfabet, cetatea Axum fiind una dintre cele mai extraordinare orașe ale lumii antice.

Această civilizație credea cu ardoare în legăturile sale cu vechiul Israel, axumiții fiind israeliți care credeau că Manelik a

Nu vă temeți de marele număr al păgânilor; nu dați dosul și nu vă temeți de înspăimântătoarele săbii ale muritorilor; căci dacă Domnul ne dă biruința, trebuie să îi înfrângem pentru ca cei drepti să fie înalțați. Iar dacă a venit timpul să suferim o moarte sfântă în această bătălie, să o acceptăm cu inima plină de bucurie, fără să ne pătăm cu lașitate onoarea și curajul (...) Stați neclintiți lângă Generalul nostru, ce nu va uita faptele voastre eroice. Vajnici războinici! (...) Comandantul nostru nu e om, ci Comandantul suprem al tuturor martirilor. Frica e un semn al indoielii. Am alungat orice indoială cu mult timp în urmă; să dispară orice frică din inima și din mintea noastră.

Discursul lui Vardan al Armeniei în fața armatei sale în ajunul bătăliei de la Avarair, 451 d.H., consemnat de către Yeghishe, Istoria lui Vardan și războiul armean, cca 465 d.H.

M-am înarmat cu puterea Domnului Pământului și am luptat împotriva lui Takhaze la vadul Kemalkului. După care au fugit și nu s-au mai oprit, iar eu i-au urmărit pe fugari douăzeci și trei de zile, omorându-i, luându-i prinși și prădând peste tot unde mergeam; prizonierii și prada au fost aduși înapoi de oamenii mei care erau în marș; în vreme ce le ardeam orașele de paie sau de cărămizi și le confiscam recolta, bronzul, carnea uscată, icoanele din templele lor și distrugeam magazinele de cereale și de bumbac; dușmanii s-au aruncat în râul Seda, mulți dintre ei pierind în apă, cum bărcile lor erau supradîncărcate, bărbați și femei înecându-se.

Inscripția lui Ezana din Axum, cca 325 d.H.

Rămășițele capelei bisericii Sf. Maria a Sionului, de la Axum, Ethiopia. Se crede că a adăpostit chivotul Legământului.

adus această religie din Israel. De fapt, mulți dintre ei credeau că iudaismul a înflorit în Ethiopia înainte de a ajunge în Israel – deoarece, se spune că atunci când Moise i-a condus pe evrei afară din Egipt, unii dintre aceștia în loc să o ia spre Est, au luat-o spre Sud. De aceea, Ethiopia era pământ sfânt, însăși țara lui Dumnezeu.

Pe când iudaismul fariseic a devenit norma în Europa și în Orientul Mijlociu după secolul I d.H., acesta nu a ajuns niciodată în Ethiopia. Astfel că evreii de aici și-au bazat religia pe Tora fără să dezvolte o lege rabinică. Ei credeau că legătura strânsă dintre religia lor și cea a vechiului Israel lua o formă politică în persoana regelui, care își putea urmări arborele genealogic până la Solomon. Aceasta s-a materializat în chivotul Legământului despre care se credea că Solomon i l-a dat spre păstrare lui Manelik. Exista credința că acesta se găsea pe malurile lacului Tana, în munții Ethiopiei locul de unde izvoră Nilul Albastru.

Aici era locul în care în secolul IV, a naufragiat tânărul sirian Frumentius împreună cu fratele său Aedesius. Amândoi au fost foarte bine primiți la curtea regelui Ezana al Axumului, Frumentius ajungând regentul fiului regelui. Mai târziu el a plecat în Egipt

unde l-a întâlnit pe patriarhul Atanasie. Crezând că datorită afinităților lor iudaice etiopienii erau pregătiți să primească o misiune creștină, l-a rugat pe Atanasie să numească un episcop. Atanasie l-a numit episcop chiar pe Frumentius, trimițându-l la Axum pentru a le predica etiopienilor.

Misiunea a fost încununată de succes, iar Frumentius este cunoscut în istoria Ethiopiei ca „Kasate Berhan” sau „Descoperitorul Luminei”, pomenit ca apostolul regiunii. Ethiopia a fost prima națiune africană care și-a bătut propriile monede care aveau imprimate pe ele crucea. În secolul VI, creștinismul era deja încetățenit în toată țara, deși iudaismul a rămas destul de puternic în unele zone. Creștinismul etiopian și-a menținut tenta iudaică odată cu supraviețuirea unor obiceiuri ca circumcizia și ținerea Sabatului. Biserica și-a menținut legăturile cu Egiptul de vreme ce capul ei, abana, era totdeauna trimis din Alexandria, dar și-a dezvoltat rapid propria sa identitate vorbind ge'ez, un dialect care a înlocuit limba greacă, limba oficială din Axum. Lucrurile au evoluat și mai mult odată cu sosirea celor „nouă sfinți”, probabil un grup mare de refugiați monofiziți din Siria care fugeau de persecuția bizantină. Acest grup a predicat pe tot întinsul țării, traducând Biblia în dialectul ge'ez.

Poate că din această cauză creștinismul din Ethiopia a luat o direcție monofizită, respingând Conciliul de la Calcedon. Deși modelat după oameni ca Sever al Antiohiei, se pare că monofozotismul de aici a avut o formă moderată, Biserica etiopiană condamnându-i totdeauna atât pe Eutychos, cât și pe Nestorie. Acesta a fost unul dintre factorii care i-au permis Ethiopiei să aibă relații bune cu Imperiul Bizantin, împăratul Iustinian sperând să găsească aici o legătură comercială spre India pentru a-i evita pe perși. Cronicile bizantine din această perioadă care descriau viața de la curtea etiopiană povestesc că regele etiopian era îmbrăcat cu o haină din in brodată cu aur în jurul șalelor și cu un turban, dar era umbrit de o umbrelă masivă acoperită cu giuvaeruri

de aur, călătorind peste tot într-un car tras de patru elefanți, înconjurat de garda personală și de muzicanți, în special de toboșari.

Cei care i-au urmat pe cei „nouă sfinți” au făcut ca creștinismul etiopian să aibă un puternic caracter monastic. Aceștia au zidit multe mănăstiri, inclusiv faimoasa Debre Damo, pe locul unui vechi templu păgân. Ca multe dintre mănăstirile țării, Debre Damo a fost construit pe vârful unui munte aproape inaccesibil, unde ajungeai doar cu ajutorul unui cablu de aramă.

Biserica era definită parțial de liturgia sa, având încă destul de devreme o bogată și complexă tradiție liturgică. Se crede că Sf. Iared, care a trăit la începutul secolului VI, a compus și colecționat un număr extrem de mare de imnuri și de cântări care erau folosite în anumite ocazii ale anului sau pentru a-i lăuda pe anumiți sfinți – tot el inventând sistemul etiopian de note muzicale. Acesta s-a dezvoltat independent de sistemul european, fiind mult mai complex. El cuprindea o combinație de litere ale alfabetului ge'ez

(care avea peste 250 de litere), un sistem de puncte, liniuțe de despărțire și sedile. Era folosit pentru scrierea unor cântece asemănătoare cu cele gregoriene din Europa – cântate fără acompaniament muzical, cu ritm liber, determinat mai degrabă de text, decât de măsură.

REGATELE NUBIENE

Foarte multă lume din Vest este surprinsă să afle că vecinul Ethiopiei, Sudanul a avut o înfloritoare civilizație creștină în Antichitate și în Evul Mediu. În Vest nu s-a știut nimic despre aceasta până la escavările arheologice întreprinse de urgență în perioada 1960–1970 – într-o zonă care avea să fie inundată datorită construirii unui baraj – care au scos la iveală vestigiile trecutului.

În Antichitatea târzie, această vastă regiune cunoscută în general, sub numele de Nubia a fost martora ridicării și căderii multor puteri. Cea mai recentă, Meroe a fost o civilizație a cărei putere a fost în final frântă de Ezana din Axum care a cucerit-o pe la mijlocul secolului IV. Pe ruinele vechilor regate s-au ridicat altele

Interiorul unei biserici axumite de la mănăstirea Debre Damo din nordul Ethiopiei.

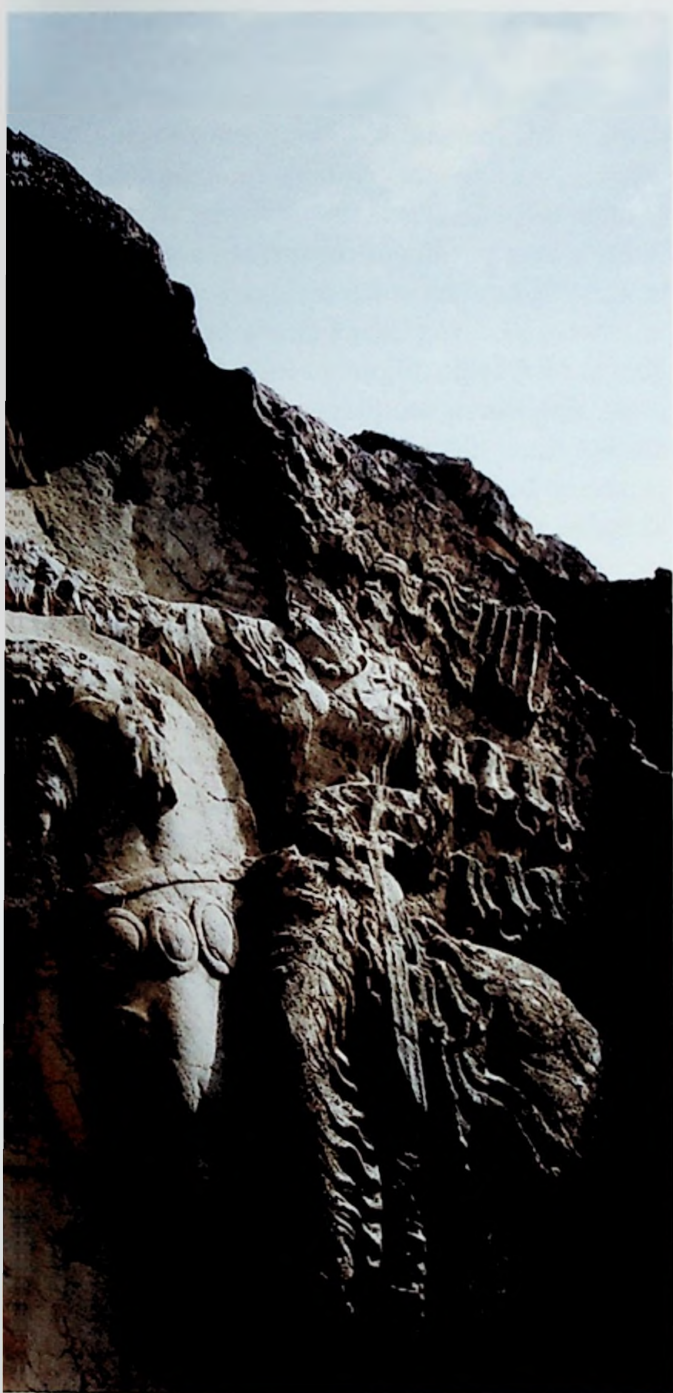
Încoronarea de
către zeul
Ahura Mazda a lui
Șapur I al Persiei
(a domnit între
241–272 d.H.).

noi, grupate în jurul Nilului. Cel mai nordic era Nobatia, concentrat în jurul orașului Faras, în sudul Egiptului de azi. La sud de acesta, exista Makuria, cu capitala la Dongola și, în fine, era Alwah (sau Alodia) cu centru la Soba, lângă Khartoum de azi.

Creștinismul a apărut pentru prima dată în aceste regate – sau în cel precedent, Meroe –, la o dată incertă în Antichitatea târzie, probabil urcând în sus pe Nil din Egipt. Faptele apostolilor 8:27 pomeneste de botezul unui eunuc important de la curtea meroeană. El este descris acolo ca fiind „etiopian”, dar

mult mai probabil acesta era nubian, numele „Ethiopia” fiind folosit de foarte mulți scriitori pentru tot ce se afla la sud de Egipt. Dar evanghelizarea pe scară mare a regiunii a început doar între 540 și 550 d.H., atunci când împăratul bizantin Iustinian și soția acestuia, Teodora au trimis misiuni în zonă. Iustinian a trimis misionari calcedoneni, iar Teodora monofiziți, reflectând poziția lor mai degrabă pluralistă; misionarii Teodorei au ajuns primii, creștinismul din Nubia devenind în mare parte monofizit. La început, creștinismul a devenit popular la curțile regale, răspândindu-se încetul cu

încetul în afara lor, în zonele rurale. De fapt, se pare că creștinismul a fost o religie urbană a nobilimii de-a lungul existenței lui în Nubia.

Nici acum nu se știe prea mult despre bisericile de început din Nubia. Aceasta din cauză că, acestea au dispărut, iar din acea perioadă au rămas extrem de puține documente. Nubia era atât de izolată din punct de vedere cultural de lumea mediteraneeană, încât au supraviețuit foarte puține descrieri referitoare la ea. Ceea ce știm despre creștinismul nubian provine din excavațiile arheologice și de la studierea clădirilor bisericilor care încă

mai marchează peisajul. Din inscripțiile de acolo știm că limba creștinilor nubieni era un amestec de greacă și nubiană veche, care folosea alfabetul copt. Bisericile erau clădite din cărămizi, într-un fel de variație locală a stilului bizantin, cea mai surprinzătoare trăsătură fiind „arcada transversală”. Aceasta implica construirea unui acoperiș lung și îngust, pe niște bolte din cărămidă, fiecare dintre acestea sprijinindu-se pe cel dinaintea sa, ca și când cineva le-ar fi înclinat ca într-un joc cu piese de domino aflate în cădere.

BISERICA DIN RĂSĂRIT

Conciliul de la Calcedon a divizat creștinismul în trei. La mijloc erau cei care au acceptat Calcedonul și au devenit majoritatea ortodoxă din Bizanț. Într-o parte erau, așa după cum am văzut, monofiziții. De cealaltă parte era Biserica nestoriană care respingea Calcedonul (și înainte de acesta, Conciliul de la Efes) pentru că l-a condamnat pe Nestorie. Centrul teritorial al acestei credințe se afla în afara Imperiului Roman creștin, în Persia.

Am văzut în primul capitol cum a ajuns creștinismul în Persia pe vremea Imperiului Part, urmând marea rută comercială spre Est care trecea prin Edessa. Creștinii au crescut din nou ca număr după ce regele Shapur I a invadat Imperiul Roman în secolul III, ocupând temporar ținuturi întinse (l-a capturat chiar și pe împăratul roman Valerian ținându-l prizonier pentru tot restul vieții sale!). Mii de creștini au fost luați ca sclavi în Persia.

În secolele care au urmat, soarta războaielor a făcut ca viața acestor creștini din est să nu fie prea ușoară. Unul dintre orașele importante era Nisibis, un centru al activității și învățăturii creștine. Până în anul 363 d.H., Nisibis se afla în mâinile romanilor ca oraș de graniță, dar în anul acela romanii au fost forțați să îl înapoieze Persiei. Decât să se supună legilor persane,

Omul își cunoaște trecutul, dar în fața lui stă infinitul. Iar pentru aceia care îl caută pe Domnul, e destul scara și dimineața. Căile lor sunt îndepărtate, dar este ușor de călătorii pe ele.

Babai cel Mare (569–628 d.H.), abate al mănăstirii Mar Abraham de pe Muntele Izla

mulți creștini s-au refugiat în Vest. Printre aceștia era Efrem Sirul, un important poet și imnolog, care s-a stabilit în Edessa și va fi considerat mai târziu unul dintre părinții Bisericii siriene.

Cei care au rămas dincolo de controlul Romei au urmat o structură ierarhică diferită față de Vest. La finele secolului III, Papa, episcopul de Ctesifon, capitala Persiei, și-a impus supremația peste toată regiunea. Nu se știe exact cum a reușit să facă aceasta, dar Papa este privit ca primul catolicos sau cap al Bisericii din Răsărit – cu toate că la acea vreme se considera pe sine mai mult un mitropolit.

Din punct de vedere teologic biserica lui se deosebea foarte puțin de cea din Imperiul Roman. Una dintre diferențele existente era că aici nu s-a răspândit niciodată arianismul. De aceea, Biserica persană a evitat furtuna stârnită de controversele ariene care au dominat secolul IV. Din păcate, la acea vreme trecea și ea printr-una dintre cele mai grele crize. În secolul III, Imperiul Part a fost preluat de către sasanizi, care au întemeiat Imperiul Neopersan. Parții erau chiar toleranți cu creștinismul, primii sasanizi continuând această politică, dar sub regele Șapur al II-lea, care a avut o domnie foarte lungă, de șaptezeci de ani, din anul 309 d.H. până în anul 379 d.H., au existat persecuții intermitente, dar sângeroase. Șapur era dornic să realizeze unitatea religioasă a zoroastrismului, fără să piardă vremea cu o religie care era acum încurajată de Constantin, împăratul dușmanului său, Imperiul Roman. Au fost omorâți multe mii de creștini. Numele a 17 mii dintre aceștia sunt încă amintite în Biserica din Est unde se mai înalță rugăciuni pentru ei de șapte ori pe zi.

După aceea, situația Bisericii s-a îmbunătățit oarecum. Succesorii lui Șapur s-au străduit să îmbunătățească relațiile lor cu Roma. Nu numai că persecuțiile au încetat, dar episcopii creștini erau folosiți pentru a însoți misiunile diplomatice în Vest. Au existat relații mai apropiate cu creștinii romani, acestea fiind ratificate de un mare conciliu ținut la Ctesifon în

410 d.H. și prezidat de mitropolitul Isaac. Acest conciliu a acceptat oficial credința Conciliului de la Niceea, acceptând să urmeze calendarul Bisericii romane.

O BISERICĂ NESTORIANĂ?

Biserica avea propria sa organizare, având în același timp un centru teologic înfloritor la Edessa, doar dincolo de graniță, în Imperiul Roman. Împreună cu mulți alții, Efrem s-a refugiat acolo din Nisibis, între 420 și 430 d.H., noi persecuții în Persia ducând la apariția unui alt val de refugiați creștini la Edessa. Sub energicul său episcop Rabbula, care a condus biserica între 411 și 435 d.H., Edessa a devenit un incubator al teologiei locale. Așa cum odată creștinismul a trecut prin Edessa în Persia, tot așa dezvoltarea teologică a trecut din Imperiul Roman în Persia pe aceeași rută. În special au fost traduse și citite de teologii din Edessa lucrările lui Teodor de Mopsuestia, un venerat teolog antiohian.

Din păcate, Teodor era asociat îndeaproape cu Nestorie – sau mai corect, Teodor a răspândit mai târziu niște doctrine foarte puțin diferite de cele ale lui Nestorie. De fapt, cei doi erau veri. Cei care îl venerau pe Teodor nu au găsit niciun motiv să îl condamne pe Nestorie. Delegația din Edessa, care l-a inclus pe Rabbula, a fost prezentă la lucrările conciliului de la Efes din anul 431 d.H. și s-a opus deciziei condamnării lui Nestorie de către Chiril. Rabbula și-a schimbat apoi părerea, devenind un partizan înfocat al lui Chiril și arzând chiar cărțile lui Teodor de Mopsuestia. Cu toate acestea, eforturile lui de a redirecționa teologia din Edessa, au dau greș. Ibas, succesorul său, era de acord cu sentimentul popular din Edessa, ba chiar a tradus în siriană unele dintre cărțile lui Teodor.

Situația nu putea dura la infinit. Împăratul Zeno, care încerca să îi împace pe monofiziți cu calcedonenii nu mai avea răbdare cu nestorienii. După moartea lui Ibas în 457 d.H., Zeno a închis școala teologică din Edessa. Teologii nestorienii au fugit spre Est, spre relativa libertate din

Imperiul Persan, abandonând Edessa în mâinile monofiziților și ale calcedonenilor. Nestorismul nu a mai constituit o problemă în Imperiul Bizantin: cel puțin calcedonenii și monofiziții puteau să cadă de acord asupra acestui punct. Dar sub perși, nestorismul va înflori.

Întâi s-a deschis o nouă școală la Nisibis, copia celei de la Edessa. Unul dintre personajele ei principale a fost „Narsai Leprosul” – poreclit astfel de către inamicii săi într-ale teologiei – care a conlucrat îndeaproape cu episcopul din Nisibis, Barsumas. În perioada de apogeu, se spune că această școală pregătea în același timp opt sute de preoți nu numai pentru a-și păstori propria turmă, ci și pentru a merge ca misionari în toată Persia, chiar dincolo de Nisibis. Nisibis a devenit capitala intelectuală a Orientului Mijlociu, având cursuri care gravitau în jurul învățaturii lui Teodor de Mopsuestia, împreună cu cele ale lui Aristotel și ale lui Galenus. Școala dădea un ton aproape monastic: studenții trăiau în chilii solitare, memorând cât mai mult din Biblie și învățând credința nestoriană în detaliu. Narsai pretindea că Cristos a avut două naturi și, de asemenea, două substanțe unite într-o singură persoană. El a mai afirmat, de asemenea, că Nestorie a fost un om bun care a fost tratat în mod necorespunzător de dușmanii săi politici.

Dar are sens să îl catalogăm pe Narsai ca fiind nestorian? Ca cea mai mare parte a teologilor perși, el credea că Teodor de Mopsuestia constituie autoritatea, nu Nestorie. Mai mult, cu toate că Narsai accentua cele două naturi ale lui Cristos, el accentua și unitatea lor. Dacă a fi nestorian însemna să Îl împarți pe Cristos în două persoane, atunci Narsai nu era nestorian – dar atunci, de fapt, nu era nici Nestorie. În orice eventualitate, cei dinafara Persiei l-au catalogat pe el și biserica sa ca fiind „nestorienii”. Biserica persană a opus rezistență acestei catalogări, ceea ce a făcut dintotdeauna: în vremurile recente a fost cunoscută ca „Biserica de Răsărit”. Totuși, etichetarea peiorativă după cele două sinoade între

480 și 490 d.H., a rămas. Primul, desfășurat la Beth Lapat, a validat opera lui Teodor de Mopsuestia. Al doilea și cel mai important, de la Ctesifon, a produs un credeu cristologic, accentuând existența și distincția între cele două naturi în Cristos. Chiar autoritățile persane au încurajat această distincție: erau bucuroase să protejeze Biserica persană, de vreme ce aceasta era în conflict cu bizantinii.

Dacă odinioară Biserica persană era dominată de refugiați sau de sclavi, acum era o instituție importantă și respectată. Mulți creștini erau bogați și importanți: de exemplu, multe dintre întreprinderile de pescuit perle din Golful Persic se găseau în mâna creștinilor. Unul dintre creștinii cei mai faimoși de la începutul secolului VII era Iazdin din Kirkuk, ministru la curtea regelui Chosroes al II-lea, însărcinat cu taxele și prada luată în vremea războaielor cu Bizanțul. El a luat în posesie „sfânta cruce” atunci când a fost adusă din Ierusalim. Iazdin a fost cunoscut ca un „apărător al Bisericii ca și Constantin și Teodosie”, dar spre deosebire de alți mari creștini, credința sa nu i-a pus viața în primejdie: soția favorită a lui Chosroes era, de asemenea, nestoriană.

Totuși, amenințarea persecuției nu era niciodată prea îndepărtată. Continuarea războiului dintre Bizanț și Persia între 540 și 550 d.H., a înregistrat alte atacuri asupra creștinilor. În această perioadă dificilă, Biserica a fost unită datorită catolicosului Mar Aba I. Acest bărbat deosebit se închinase cândva lui Zoroastru, dar s-a convertit la creștinism, studiind nu numai la Nisibis, ci în tot Imperiul Roman, unde a călătorit mult. El a fondat propria sa școală la Ctesifon și a întreprins unele reforme în Biserică. Dar, tocmai aceasta i-a cauzat și căderea: foștii săi colegi și zoroastriști nu l-au putut suporta, astfel că războaiele de după 540 d.H., le-au dat ocazia să îl destituie și să îl exileze.

La finele secolului VI deci, Biserica persană era desăvârșită, având o tradiție teologică înfloritoare și o puternică organizare bisericească: catolicosul de la

Dumnezeu este tăcere, în tăcere l se cântă și l se dă slavă prin psalmi și laude de care doar El este vrednic.

Avraam al Nathpanului
(cca 600 d.H.)

Spiritualitatea răsăriteană, de la Efrem Sirul, la Isaac din Ninive

Creștinii din Siria și din Mesopotamia și-au îmbogățit noua credință cu o moștenire culturală și religioasă care se deosebea de cea a lumii grecești, atât în spiritul cât și în forma ei de exprimare semitică.

Printre primele lucrări care au supraviețuit în limba siriană a fost *Faptele lui Toma* (secolul III). Această lucrare relevă cadrul fundamental al spiritualității siriene, o economie tri-partită a mântuirii, în care „primul om” și-a pierdut veșmântul primordial al slavei (unul dintre aspectele sale fiind celibatul), astfel declanșând era „omului vechi”: „omului nou” îi va fi restaurat veșmântul prin botez.

Efrem Sirul (306–373 d.H.) domină toată istoria teologiei și a spiritualității siriene. Scrierile sale acoperă mai multe genuri literare, de la imnuri la comentarii biblice și la combateri ale marcionitilor și ale maniheilor, dar geniul spiritual a lui Efrem se vede cel mai bine în poezia sa. Spiritualitatea și teologia sa și-a luat partea de glorie în alegorie și în tipologie. Astfel, „lemnul crucii” nu este doar lemn, ci, în concepția lui Efrem, el este conectat cu lemnul arcei lui Noe și cu lemnul pomului cunoașterii din Grădina Edenului: datorită unuia Adam a murit, datorită altuia Noe a fost salvat, iar printr-al treilea Cristos le dădea viață. Aceasta a răsărit dintr-o adâncă conștiință spirituală a legăturii tuturor lucrurilor componente ale planului divin. Dumnezeu ne vorbește prin metafore, cu toate că creștinul nou botezat are veșmântul gloriei restaurat în Cristos, dar la fel ca și nou-născuții, el nu poate ajunge la deplina înțelegere.

Multe dintre cele mai mari lucrări ale literaturii spirituale siriene au fost scrise în context monastic, pentru călugări sau de către călugări. *Cartea treptelor*, o lucrare anonimă de origine siriană răsăriteană din secolul IV face distincție între două nivele sau grade de creștini, „cei drepiți” și cei „perfecti”. Primii sunt credincioșii obișnuiți (hrăniți cu lapte), în

vreme ce ultimii s-au dedicat unui ideal mai înalt al celibatului / castității și sărăciei (hrăniți cu bucate tari).

Prin Filoxenos de Mabbug (decedat în 523 d.H.) facem cunoaștință cu un alt personaj important, ale cărui lucrări sunt printre cele mai prețuite din spiritualitatea siriană. Apar tema trupului și tema spiritului, renunțarea de sine, copilăria, cu un accent deosebit pe botez ca o nouă naștere. Cei ce urmăresc viața spirituală trebuie să fie simpli și copilăroși, fără să pună sub semnul întrebării voia divină, ci să o accepte, așa cum un copil acceptă învățătura părinților.

Scurta noastră privire de ansamblu ia sfârșit odată cu Isaac din Ninive (finele secolului VII în Biserica Răsăriteană), probabil cel mai profund și mai impresionant dintre scriitorii sirieni ascetici, al cărui sistem este bazat pe tradiționala distincție, de acum, dintre stadiile vieții spirituale: cel al trupului (plecând de la lucrurile create), al sufletului (transformarea interioară) și al spiritului (contemplarea divinului).

Efrem Sirul, într-o frescă din Mănăstirea Kanalon, Tesalia, Grecia.

Viziunea sa cu privire la mila divină este surprinzător de modernă, conținând idei exprimate fără inhibiție despre natura dragostei lui Dumnezeu pentru creația Sa, o iubire fără margini, exclude orice idee de răzbunare pentru păcat și cuprinde întreaga creație, sfinții și păcătoșii, animalele și chiar demonii. Pentru Isaac nu există pedeapsă eternă după moarte, un asemenea concept fiind incompatibil cu noțiunea de Dumnezeu iubitor: iadul nu este altceva decât un fel de purgatoriu, parte a scopului iubitor al lui Dumnezeu care va conduce în chip tainic la o rezolvare finală. Isaac este un mistic al timpului nostru, gata să includă întreaga creație în planul divin, să sprijine un environmentalism creștin și să trateze teologic credința noastră culturală centrală în răscumpărarea finală.

JOHN HEALEY

Ctesifon era acum recunoscut ca al cincilea patriarh, de același rang ca cel din Roma, din Alexandria, din Constantinopol și din Antiohia (perșii nu îl recunoșteau pe patriarhul de la Ierusalim, de vreme ce acesta a apărut la Conciliul de la Calcedon, care nu a fost niciodată acceptat). La începutul secolului VII au fost deschise și mai multe școli teologice. Biserica de Răsărit era destul de puternică pentru a trimite misionari dincolo de granițele persane.

MISIUNILE DIN RĂSĂRIT

Faimoasa școală de la Nisibis a existat în mare măsură pentru a crea misionari. Învățătura aleasă pe care o asimilau studenții trebuia să facă din ei mari predicatori și se pare că a dat roade. Încă din zilele primatului Edessei, Biserica de Răsărit trimitea misionari înspre Est, pentru a desăvârși evanghelizarea perșilor și chiar mai departe. Prin secolul VII acest proces era în mare realizat, misionarii orientându-se mai spre Est. Marele Drum al Mătăsii avea ruta deja croită. Puterea chineză se extindea spre Vest, comerțul cu Persia și cu Bizanțul se dezvoltă. Pe la mijlocul secolului VI, diplomații perși se deplasau regulat către est în călătorii de șase luni până la Hsian-fu, capitala Chinei de Vest (modernul Chang'an, lângă Xi'an).

ASIA CENTRALĂ

În acea vreme Asia centrală era populată mai ales de triburi nomade și semi-nomade. Aici fusese patria hunilor, care au migrat spre Europa în secolul V, tot aici se găseau originile avarilor, a pecenegilor, a maghiarilor și a altor popoare care îi vor urma în secolele următoare – toți călăreți războinici înfricoșători. Drumul Mătăsii trecea prin aceste ținuturi înspre China îndepărtată.

Creștinii au călătorit de-a lungul Drumului Mătăsii, cu toate că nu se știe mai nimic despre ce au făcut. Știm însă că doi călugări întreprinzători din Persia au reușit să scoată afară din China viermi de

mătase în anul 552 d.H., sperând să producă propria mătase. Aceasta a dus la încheierea unui contract cu împăratul bizantin, Iustinian, și cu înființarea industriei mătăsii la Constantinopol, dar nu a dus la răspândirea creștinismului în China. Mai importantă a fost răspândirea puterii persane spre Est. În secolul VI, s-au făcut mari progrese în dezvoltarea agriculturii în toată Mesopotamia, noii regi persani voind să colonizeze oameni în noile zone fertile, pentru a-și întări puterea. Creștinii capturați în timpul incursiunilor în Imperiul Roman erau duși cu toții în noile habitate. Aici au făcut o treabă bună, noi și noi așezări creștine apărând tot mai spre Est, departe, în Asia centrală. În anul 549 d.H., hunii din Bactria i-au cerut patriarhului nestorian să le trimită un episcop. Între timp, Marî, o oază de la limita sudică a deșertului Karakum, cetate de la frontiera de est a Imperiului Persan, a devenit un fel de centru al creștinismului din Asia centrală. Avea chiar și mitropolitul ei: Ilie, unul dintre acești episcopi a condus mari misiuni în Turkestanul de azi. Comunități creștine au apărut peste tot în Iran și în Afghanistan, de asemenea, în Uzbekistanul actual. Orașul Samarkand, guvernat câteodată de arabi, turci sau mongoli, avea propriul său episcop.

Nu se cunosc prea multe lucruri despre biserica din Asia centrală în această perioadă, dar se pare că aceasta s-a răspândit repede și din abundență. Cu cât s-a răspândit mai mult spre Est, cu atât a fost înlocuită și limba siriană cu dialecte locale, cum era cel sogdian, limba Samarkandului. În secolul XX, au fost găsite multe manuscrise creștine în Turmekistan, cu o puternică influență provenind din Shuipang. Mai exista și mănăstirea din oaza Turfan din China, deoarece Biserica nestoriană s-a răspândit dincolo de Asia centrală, chiar în China.

BISERICA PRIMARĂ CHINEZĂ

În 635 d.H., un monah pe nume Alopen a sosit la Hsian-fu cu cărți și cu icoane.

După cum mielul se duce fără gălăgie la taiere [Ye Su] n-a ridicat vocea, nu a strigat despre ce a făcut, pentru că trebuia să poarte osânda Legii în trupul Său. În dragostea Sa a suferit, ca să schimbe tot ceea ce Adam a stricat. În vreme ce cele Cinci Atribute au murit, El nu a murit, ci a fost eliberat după moartea Sa. De aceea reușesc chiar și cei ce nu pot să trăiască după moarte. Prin minunile sfinte ale lui Mesia, toți pot să scape de a mai deveni duhuri rătăcitoare. Toți suntem mântuiți prin lucrarea Sa. Nu e nevoie de putere pentru a-L primi, dar El nu te va lăsa să fii slab și vulnerabil, fără qi.

Sutra lui Isus

Împăratul i-a permis să predice „religia luminoasă” și a fondat o mănăstire și l-a angajat să traducă în chineză toate cărțile pe care le-a adus cu el. Nu se cunoaște nimic despre această întreprindere literară, dar la Chang'an (acum Xi'an) a fost fondată o mănăstire siriană în 638 d.H.

Misiunea a crescut. În 642 d.H., primele texte creștine au fost traduse în chineză, iar în a doua jumătate a secolului VII ni se spune că s-au construit mănăstiri în toate centrele prefecturilor din imperiu, deși pare nerealist să fi existat mănăstiri în toate cele peste 360 de prefecturi. Nu cunoaștem cum a fost perceput creștinismul de către autorități sau de către oricine altcineva, sărăcia surselor indicând absența unui impact important în această perioadă.

Foarte puține lucruri se cunosc despre Biserica primară chineză. Creștinismul se pare că a fost răspândit în mare parte doar de străini; de exemplu, mănăstirea din Chang'an era locuită doar de către monahi vorbitori de limbă siriană. S-ar părea că în China creștinismul era o religie de import, mai degrabă decât ceva ce tot chinezul ar fi crezut, pe care străinilor li se permitea să o practice. Mănăstirile erau cunoscute ca și mănăstiri Ta-Tsin, după numele dat de chinezi Bizanțului – în mod evident distincția dintre biserici ortodoxe sau nestoriene nu era cunoscută chinezilor. Fără îndoială însă că numărul bisericilor și succesul lor existent, indică faptul că existau unii chinezi care s-ar fi convertit. În mod sigur unii dintre ei au simpatizat cu religia apuseană. Kuo-Tzu-i, un important general și funcționar pe la finele secolului VIII, a donat mari sume de bani pentru construirea acestor biserici.

Multe dintre informațiile pe care le cunoaștem cu privire la această perioadă provin de pe o stelă, sau un monument de piatră, făcută în Chang'an în 781 d.H. și descoperită în 1625 (dată până la care existența Bisericii primare chineze a fost complet trecută cu vederea). Era una dintre stelele confecționate pentru bisericile din capitalele provinciale, dând numele multor preoți și episcopi – toți străini.

Și mai remarcabilă decât această stelă a fost descoperirea în 1907 a unei mari cantități de documente într-o peșteră lângă Dunhuang. Cele mai multe dintre acestea erau budiste, confucianiste sau taoiste, dar câteva se intitulau „sutre Isus”, suluri scrise de către membrii Bisericii primare chineze. În mod surprinzător, unul dintre acestea se identifica cu anul 641 d.H., fiind unul dintre primele referitoare la Biserica și folosind sistemul de datare d.H. În aceste suluri au fost identificate doctrine creștine, având traduceri destul de aproximative ale unor porțiuni din evanghelii, în mod special învățătura lui „Ye Su” (Isus). Dar traducerea a fost influențată într-o oarecare măsură de taoism, adesea sunând cam ciudat în urechea creștinismului apusean.

Biserica chineză nu s-a dezvoltat. Creștinismul a primit o lovitură de grație în secolul IX când sub împăratul Wu-tzang a început o nouă persecuție împotriva creștinilor. Tuturor monahilor religiilor străine li s-a poruncit să se întoarcă la stilul de viață normal. Împăratul era interesat de limitarea călugărilor budiști care erau scutiți de impozite, creștinismul fiind condamnat pentru că era asemănat cu această veche religie. Multe biserici și mănăstiri au fost făcute una cu pământul, biserica fiind eradicată în vreme ce ulterior, budismul s-a refăcut.

MONGOLII ȘI DINASTIA YUAN

Creștinismul a dispărut total din China vreme de două sute de ani. În secolul XI, misiunea nestoriană a reînceput în țară, o comunitate creștină apărând în Guangzhou. Acești creștini nu au provenit din hinterlandul persan al Bisericii, ci din comunitățile nestoriene asiatice, care migrau acum către China. Ei erau mongoli, un alt grup de popoare nomade din Asia centrală. Ca mulți dintre predecesorii lor din această regiune, erau niște călăreți și războinici neîntrețuți. Ei s-au unit și erau conduși de Temuchin, cunoscut, în general, sub numele de Gingis-Han, care și-a condus războinicii

din Mongolia, întemeind cel mai mare imperiu al tuturor timpurilor. După cum vom vedea în capitolul 8, mongolii s-au extins spre Vest cu o viteză amețitoare, cucerind mare parte din Rusia, cu toate că Gingis-Han era mult mai interesat să cucerească nordul Chinei. Prin 1241, toată această mare întindere a căzut în mâinile mongolilor.

Cuceririle mongole au afectat puternic Biserica în multe zone. A fost distrus Mari, scaun al mitropolitului nestorian și centru al învățaturii islamice, fiind omorâți un milion de oameni, Samarkandul a fost, de asemenea, jefuit. Dar unii dintre mongoli erau creștini convertiți cu ocazia răspândirii Bisericii nestoriene în Asia centrală după cuceririle arabe. Triburile creștine aliate cu mongolii includeau pe keraiți, care trăiau pe râul Orkhon și care

s-au convertit la nestorianism la începutul secolului XI și, de asemenea, populația ōngūt din Mongolia interioară de azi. Unele dintre aceste grupuri au combinat cu succes creștinismul cu stilul tradițional nomad mongol, folosind corturile ca biserici. Prințul tribului kerait avea o iapă al cărui lapte îl bea – în stil mongol –, dar pe care îl binecuvânta mai întâi cu semnul crucii.

Odată cu cucerirea nordului Chinei din secolul XIII, acești mongoli nestorieni au devenit șefii administrației locale. În 1264, Kubilai, nepotul lui Gingis-Han a mutat capitala la Beijing, curând după aceea luându-și numele de Yuan. Hanul mongol a devenit împărat chinez, fondând dinastia Yuan. Kubilai-Han s-a arătat dornic să promoveze dezbaterea religioasă pe întinsul împărăției sale și în afara

O tăbliță nestoriană chinezească, din Muzeul Pădurea Stelelor, Xi'an.

nestorienilor deja prezenți, budiștii, musulmanii, hindușii și (după cum vom vedea mai târziu) catolicii, au fost încurajați să trimită misionari. Exista atât un mitropolit la Beijing și un altul la Chang'an cât și un episcop la Tatung. Și de data aceasta se pare că convertirile printre chinezi erau extrem de rare – cu toate că, la fel ca în cazul Bisericii primare nestoriene din China, se știe puțin despre mongolii creștini de acolo. În definitiv, se pare că au fost destinați să aibă un mic impact în istorie. În 1368, dinastia Yuan a căzut, iar dinastia băștinașă Ming, care a înlocuit-o în anul următor, nu a arătat prea mare interes față de creștinism. Fără sprijinul dinastiei Yuan, Biserica a intrat încă o dată în colaps, toți misionarii plecând.

BISERICA DIN MALABAR

Biserica de Răsărit a avut puțin mai mult succes, mai aproape de patrie, în India. Apostolul Toma a fost creditat cu ducerea creștinismului în Persia; în secolul IV se credea că tot el l-a dus și în India. De fapt, nu există nicio dovadă că Toma a ajuns în India, dar este posibil: se făcea comerț între Alexandria și coasta vestică a subcontinentului în perioada Imperiului Roman și chiar după aceea. Pentru a răspândi Vestea Bună, unui apostol întreprinzător i-ar fi fost foarte ușor să călătorească spre destinații exotice împreună cu un negustor. Indiferent dacă această legendă este adevărată sau nu, creștinismul a ajuns în forță în India ceva mai târziu. Din nou, nu este clar când și cum s-a întâmplat. Date despre misiuni persane există din secolul IV, în special despre una condusă de către Toma Kinayi. Nimeni nu știe cine a fost acest Toma – putea fi misionar, dar la fel de bine putea fi un refugiat sau un negustor care le-a permis misionarilor să călătorească cu el; poate că spera să fie primul care avea să ducă creștinismul indienilor sau că planificase să ajute biserica de acolo. Oricare ar fi adevărul, se pare că a existat după el o comunitate creștină vorbitoare de limba siriană, deoarece un șir de catolicoși au comunicat cu aceasta. Prin

secolul VI se găseau comunități puternice, atât în India cât și în Sri Lanka.

Aceste biserici erau așezate în sudul coastei de vest a Indiei, în regiunea Malabar, astfel că uneori Biserica primară indiană mai este cunoscută ca Biserica Malabar. Cele mai multe dintre aceste biserici se găseau în actualul stat Kerala, în extremitatea sudică a subcontinentului. La fel ca în cazul Bisericii chineze din aceea perioadă, nu se cunosc multe date despre ea. Adică, nu se știe dacă era în primul rând pentru emigranți, străini și negustori – cum s-a întâmplat și cu Biserica chineză – sau dacă era o misiune care avea succes chiar printre indieni. Se pare că principalele centre ale activității creștine au fost Quilon (modernul Kollam), un port comercial de pe coastă și Crangunar, în nord, unde creștinii s-au descurcat bine. Conform unor plăci de aramă oficiale din secolul IX, creștinilor li s-a permis să stea pe covoare și să folosească elefanți pentru transport – un privilegiu rezervat doar aristocraților – și aveau propria breaslă a negustorilor în care erau înscrși, de asemenea, toți ceilalți negustori. Era clar că creștinii aveau reputația de oameni onești, de vreme ce

au fost însărcinați și cu cântare și cu greutate, transformându-se oficial în vameși. De asemenea, Bisericii i s-au dat familii de sclavi din castele inferioare. Nu se știe exact ce s-a întâmplat cu aceștia, dar în mod rezonabil se presupune că au fost botezați și au fost asimilați de comunitatea creștină.

În plus față de aceste dovezi contemporane, tradiții și istorii orale, recuperate de europenii din secolul XVII, amplifică imaginea vieții creștine din India antică. Creștinii acționau în mare parte la fel ca și aristocrații hinduși. În plus față de folosirea elefanților pentru deplasări, aceștia practicau unele vechi obiceiuri indiene, cum era și cel al hrănirii nou-născuților cu un amestec de miere și aur, făceau băi rituale pentru purificare și se căsătoreau în stil hindus. Tot astfel, bărbații și femeile trăiau separat, în concordanță cu standardele hinduse ale purității. Creștinii se îmbrăcau la fel ca și casta superioară hindusă, dar își împleteau o cruce în păr. Avem deci o extraordinară descriere a unor oameni care, din punct de vedere cultural, erau indieni, dar și-au conservat credința lor distinctă. Se pare într-adevăr că acești creștini s-au integrat

foarte bine în societatea hindusă. Chiar credeau – ceva foarte puțin obișnuit acum că hindușii puteau să fie mântuiți prin propria lor religie.

Tot în această perioadă luăm cunoștință despre apariția unui alt val de creștini spre Malabar, care a fost condus de doi misionari pe nume Sapor și Prot și din nou, nu cunoaștem care a fost scopul venirii lor într-o biserică ce exista deja. Nu știm dacă Biserica persană a fondat biserica din Malabar, dar știm în mod sigur că ea a dominat-o. Catolicosul persan și-a întins autoritatea spirituală și peste creștinii din India, la fel ca și peste cei din Persia, creștinii indieni fiind foarte mulțumiți cu acest aranjament. Catolicosul și-a manifestat autoritatea printr-un mitropolit local, care era trimis de obicei din Persia; acest mitropolit nu vorbea limbile locale, așa că Biserica indiană era administrată de către un arhidiacon băștinaș. Cunoscut ca „prințul și capul” Bisericii indiene, postul de arhidiacon era ereditar, în ochii autorităților seculare el fiind responsabil de comunitatea creștină – aproximativ ca marele-preot iudeu în zilele lui Pilat din Pont. Totuși arhidiaconul conducea cu ajutorul unui

O friză cu elefanți indieni din secolul XII.

*O voi cci cu
Scriptura! Nu treceți
hotarele credinței
voastre și nu vorbiți
despre Dumnezeu
alta, decât adevărul.
Într-adevăr Mesia,
Isa [Isus] fiul lui
Mariam [Maria] este
un trimis a lui
Dumnezeu și
Cuvântul Său pe care
L-a pus în Mariam și
Duhul Său. Credeți în
Dumnezeu și în
Duhul Său și nu
spuneți nimic despre,
Trinitate. Opriți-vă
să faceți asta și va fi
mai bine de voi.
Dumnezeu este un
unic Dumnezeu.
Mărire Lui! El să
aibă un fiu? Al lui
este ceea ce e în
ceruri și pe pământ,
căci Dumnezeu e scut
indeajuns.*

Coranul 4.171

Templul Kaaba din
Mecca, pe o placă
ceramică din secolul
XVIII.

sinod numit *yogam*, compus atât din clerici cât și din laici aleși din Biserica indiană. La nivel local *yogamul* era reprezentat de *pallyiogam*, versiuni mai mici ale sinodului, care își manifesta controlul în afacerile parohiei.

NESTORIENII DIN INDONESIA

Există dovezi că creștinii nestorieni au navigat dincolo de India, fondând biserici în drumul lor. O cronică persană din secolul VII din Asia de sud-est dă date despre biserici așezate de-a lungul coastei de vest a Sumatrei, în Indonezia de azi; unele dintre aceste biserici erau dedicate Fecioarei Maria. Nu se știe nimic despre aceste biserici sau despre comunitățile care le-au construit; se presupune, la fel ca despre biserica primară din China și din India, că au fost construite pentru negustorii perși care trăiau departe de patria lor. Totuși aceste comunități au existat un timp îndelungat. Un călător italian din secolul XIV a întâlnit nestorieni în Jawa și aflăm despre un episcop nestorian consacrat la Palembang, în Sumatra de est, în 1502. Totuși se pare că prin secolul XVII aceste comunități nestoriene au dispărut aproape de tot.

APARIȚIA ISLAMULUI

În vreme ce creștinismul se răspândea spre China și spre India, evenimente importante din Orientul Mijlociu dădeau peste cap vechea ordine politică și religioasă. Apariția islamului a fost unul dintre cele mai extraordinare și neașteptate evenimente din istorie cu implicații profunde pentru creștinism.

Era ultimul lucru la care s-ar fi așteptat cineva de la peninsula arabă. În mare parte deșert, această zonă era locuită de numeroase triburi nomade. Cele mai multe dintre acestea aveau un cult politeist, dar unele erau iudaice, iar altele creștine, în mare parte ca rezultat al misiunilor întreprinse de Biserica persană, deși se pare că existau și monofiziți ca ghassanizii. În ceea ce privește Arabia, atât Bizanțul cât și Persia erau interesate doar

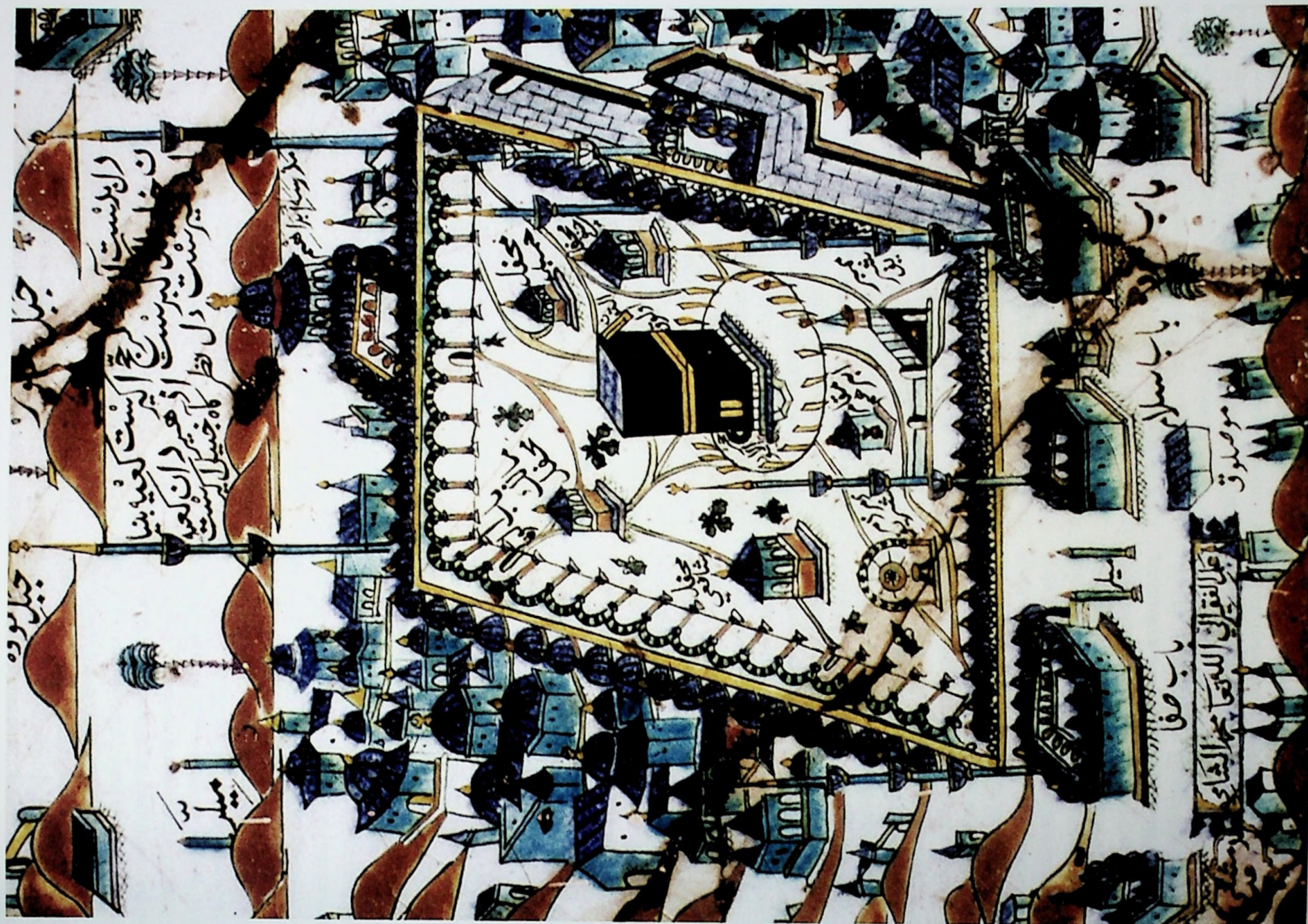
pentru că producea tămâie, folosită în ritualurile creștine.

Cu excepția coastei Mării Roșii, nu au existat mari așezări în Arabia, doar orașul Mecca era mai populat. La Mecca era un mare templu, numit Kaaba, un edificiu de culoare neagră unde exista o misterioasă piatră neagră, probabil un meteorit care era venerat din timpuri străvechi. Mulți arabi care cunoșteau legende iudaice sau creștine credeau că Kaaba a fost construit de Adam, primul om, fiind apoi restaurat de Avraam, primul evreu.

Aici, în jurul anului 610 d.H., un negustor din Mecca a simțit că este chemat de Dumnezeu pentru a face cunoscut un nou mesaj. Predicând un tip de monoteism fără compromis, Muhammad a condamnat politeismul și a adunat un grup de adepți. Forțați să părăsească Mecca și să fugă la Medina în anul 622 d.H. (data la care începe calendarul musulman), el reușește ulterior să își ralieze Medina, invadează Mecca cu o mare armată și o cucerește fără nicio împotrivire. Astfel s-a dat startul cuceririlor musulmane.

Noua religie a lui Muhammad se numea islam, de la cuvântul „supunere”, referindu-se la necesitatea supunerii față de Dumnezeu; un „musulman” este acela care se supune. Până în anul 632 d.H., când a murit Muhammad, întreaga peninsula Arabia a fost unită sub islam. Însuși Muhammad va fi venerat ca „profetul”, după cum cred musulmanii, ultimul și cel mai important din șirul lung de mesageri pe care Dumnezeu i-a trimis de-a lungul istoriei.

După iudaism și creștinism, islamul era cea de-a treia mare religie monoteistă, toate fiind îndeaproape înrudite. Musulmanii credeau că în vreme ce evreii erau descendenți din Avraam prin fiul acestuia Isaac, ei înșiși erau descendenții celui alt fiu al său, Ismael. Mai mult decât atât, ei îl cinsteau pe Isus ca profet, dar nu ca divinitate; nici nu au acceptat doctrina Trinității, care compromitea monoteismul lor strict. Se pare că totuși creștinismul peninsulei Arabia l-a influențat pe

Dacă vrei să ai parte de pace în timpul vieții tale, lasă-te de credința nebună ce ai învățat-o în copilăria ta. Lasă-l pe omul Isus și vino la marele Dumnezeu căruia mă închin, Dumnezeul tatălui tău, Avraam. Dă drumul oștirii și trimite soldații acasă. Te voi face un mare principe al acestor ținuturi. Îți voi trimite guvernatori în cetate pentru a vedea întreaga visterie, pe care o vor împărți în patru: trei părți vor fi ale mele, o parte va fi a ta. Îți voi da câtă oștire vei avea nevoie și imi vei plăti tribut cât vei putea. Altfel, cum ar putea acel Isus, pe care îl numești Cristos – ce nu a fost capabil să se mântuie pe Sine de evrei – să te mântuie de mine?

Scrisoarea unui conducător musulman către împăratul Constans al II-lea al Bizanțului, cca 651 d.H., în *Istoria* 36 de Sebeos al Armeniei, cca 661 d.H.

Muhammad. Tradiția amintește că a avut un învățător monofizit, pe nume Sergius Bahira. Există chiar și asemănări între islamul timpuriu și creștinismul iudaic timpuriu. S-ar putea ca unii dintre creștinii iudei alungați de Biserica majoritară din Imperiul Roman să se fi retras în Arabia, unde nu au dezvoltat doctrina divinității lui Isus și a Trinității. Unul dintre titlurile obișnuite atribuite lui Muhammad era „sigiliul profetului”, el însuși folosind acest titlu. Dar prima apariție cunoscută a acestei sintagme este de origine creștină: a fost folosită de Tertulian pentru a-l descrie pe Cristos.

Indiferent ce fel de legături ar fi existat între creștinismul primar și islamul primar, musulmanii au fost relativ toleranți, atât față de evrei cât și față de creștinii care trăiau în ținuturile lor. Regula era că toți nemusulmanii trebuiau să accepte islamul, dar evreii și creștinii erau recunoscuți ca *dhimii*, „popoare ale cărții”, destul de apropiați de islam pentru a li se permite practicarea religiei proprii. Totuși, în schimbul acestui privilegiu, ei trebuiau să plătească o taxă specială, cunoscută sub numele de *jizya*.

Odată ce Muhammad i-a unit pe arabi, aceștia au început să măture totul în calea lor. Ei au fost conduși în această acțiune de socrul profetului, Abu-Bakr, primul calif (sau „succesor” a lui Muhammad). Sub Abu-Bakr și sub urmașul acestuia, califul Umar Farook, musulmanii au invadat teritoriile persane. Mai întâi a căzut Egiptul și Armenia în 639 d.H., apoi însăși Persia a fost atacată. Epuizați de războaiele recente cu Heracliu, perșii abia au mai organizat o rezistență în fața extraordinarei cavalerii a musulmanilor, imperiul lor fiind zdrobit foarte ușor.

Bizantinii, fără să fie conștienți de natura amenințării căruia trebuiau să îi facă față, a trimis o armată pentru a-i ataca pe arabi în 635 d.H.: orbită de o furtună de nisip, a fost complet anihilată. Damascul a fost luat, iar în 638 d.H. chiar și Ierusalimul. „Sfânta cruce” salvată recent de la zoroastrienii, se găsea acum în mâinile musulmanilor. Povestea aventurii

lui Heracliu cel puternic s-a transformat în tragedie. Bătrân și suferind, fără a mai fi eroul providențial al zilelor din trecut, tot mai paranoic, era convins că harul divin l-a părăsit, trecând de partea urmașilor lui Muhammad. A murit în depresie în 641 d.H., lovitura de grație fiind dată de papa care a condamnat *Ekthesis*.

Între timp, musulmanii au cucerit restul Orientului Mijlociu și Nordul Africii. În islam au început să apară unele dispute, cea mai cunoscută fiind cea a legitimității primilor califi (cunoscuți ca dinastia umayyazilor). Cei care au crezut că o altă ramură ar fi trebuit să domnească au devenit cunoscuți ca musulmani *șiiți*; majoritatea i-a acceptat pe umayyazi, fiind cunoscuți ca *suniți*. Această diferență încă există astăzi.

BISERICA ȘI RĂSĂRITUL SUB ISLAM

Prima Biserică creștină care avea să se găsească sub domnia profetului a fost Biserica „nestoriană” de Răsărit, care se găsea în special în Persia, prima mare putere care a căzut în fața armatelor arabe. Mare parte din partea de est a acestei Biserici din Asia centrală a devenit domeniul arab: Mari, unul dintre cele mai importante orașe creștine din Est a fost cucerit de musulmani în 646 d.H., devenind o bază pentru viitoarele cuceriri.

Dar Bisericii de Răsărit i-a mers destul de bine sub musulmani – în unele aspecte chiar mai bine decât i-a mers sub zoroastrienii. Chiar dacă musulmanii au cucerit Persia, ei erau depășiți în mare parte de creștini. În primele două secole după cucerire, islamul se limita la orașele mari ca Damasc și Basra (în sudul actual al Irakului), unde cuceritorii au construit splendide moschei. Dincolo de aceste orașe, creștinii îi depășeau numeric pe musulmani. Mare parte din organizarea și guvernarea locală a rămas în mâinile lor, chiar în Damasc: Ioan Damaschinul provenea dintr-o familie creștină locală de vameși. Existau zeci de milioane de creștini în Persia în peste două sute de dioceze. Aceasta nu reprezenta o mică „facțiune” schismatică, ci o biserică

serioasă în toată plinătatea ei, chiar fără a număra bisericele afiliate din China și din Malabar. Multe mănăstiri noi au fost fondate în secolul VII, inclusiv faimoasa mănăstire Mar Mari de la Ctesifon. Se pare că în mai multe tratate cu stăpânitorii arabi (se pretindea că acesta mergea până la o înțelegere încheiată între episcopul de Nadjran și însuși Muhammad) călugării erau exceptați de *jizya*. Școala teologică de la Nisibis a prosperat, extinzându-se, devenind sub buna conducere a catolicosul Ishoyahb al III-lea un centru de studii care includea filosofia, dreptul, medicina și muzica.

În plus, această perioadă a fost martora unei explozii în ceea ce privește copierea manuscriselor și scrierea altora noi. Succesorul lui Ishoyahb, Giwargis I a produs o uriașă antologie a rostitilor monahilor egipteni, intitulată *Paradisul părinților*. Și succesorul său, Henanisho I a scris extrem de mult în domeniul teologiei și spiritualității, inclusiv comentarii asupra filosofiei lui Aristotel.

În 750 d.H., califatul Umayyad a căzut, în parte și pentru că nu a reușit să cucerească Constantinopolul, fiind înlocuit de califatul Abbasid. Noul calif, Al-Mansur a fondat o nouă capitală la Bagdad în 764 d.H. Regimul său a abordat de o manieră mai drastică relația cu supușii săi creștini. Al-Mansur și succesorii săi s-au amestecat adesea în alegerea catolicosului, uneori dacă se ivea ocazia acesta ajungând în temniță. În secolul VIII și în secolul IX au existat o serie de persecuții ale creștinilor, datorate și războaielor cu Imperiul Bizantin creștin. Mulți creștini perși s-au refugiat din ținuturile arabe în Imperiul Bizantin – unde desigur, au fost priviți ca nestorienii eretici.

În toată această perioadă Biserica de Răsărit a fost condusă de brațul puternic al catolicosului Timoteos I, care a păstorit între 780 și 823 d.H. Timoteos și-a dat seama că restaurarea bunelor relații cu califatul era esențială dacă Biserica voia să supraviețuiască, astfel el și-a mutat sediul de la Ctesifon, vechea capitală persană, la Bagdad. În acest loc, însușirile sale

diplomatice i-au dat posibilitatea să îi câștige încrederea califului al-Mahdi, permițându-i-se să reclădească bisericele. De asemenea, Timoteos a supravegheat revitalizarea misiunii spre Est, pe care a anticipat-o, trimițând un episcop în Tibet. Ajutat de marea sa învățătură și de filosofie, citându-l pe Aristotel în scrisorile sale, el s-a angajat, de asemenea, în discuții teologice cu califul. În mod remarcabil, Timoteos conversa în arabă cu califul, vorbind și siriana, limba tradițională a Bisericii. Pe parcursul secolului IX, limba arabă a exclus-o pe cea siriană, până când și creștinii au ajuns să vorbească limba cuceritorilor lor.

În efortul său, Timoteos a fost ajutat de califi care au înțeles că creștinii persani nu erau la fel ca cei bizantini. Al-Mahdi a interogat un prizonier bizantin și a aflat ceea ce împărații persani știau înaintea sa: că bizantinii îi considerau eretici pe perșii nestorienii, care cu greu se putea numi creștini. Era clar deci că Biserica persană trebuia încurajată. Ca urmare un spirit sănătos de dezbatere a intervenit între cele două religii. Apologeții fiecărei părți au scris combătând-o pe cealaltă. Cât de sănătoase puteau fi aceste dezbateri varia în funcție de părerile califului aflat la putere. Unii erau prietenoși cu creștinii, alții erau suspicioși față de ei și față de abilitatea acestora de a se infiltra în poziții de decizie. Existau creștini aristocrați care călăreau cai scumpi și erau îmbrăcați în haine scumpe. Mulți doctori de vază de la curtea califului și nu numai, erau creștini, unii dintre ei transmițând această slujbă din tată în fiu. Aptitudinile acestor doctori creștini constituiau un element important în câștigarea încrederii stăpânitorilor lor musulmani.

Pe lângă aceasta, creștinii au jucat un important rol în transmiterea vechii culturi musulmanilor. Mulți și-au cheltuit timpul traducându-i pe clasicii greci, în special pe marii filosofi, mai întâi în limba siriană, apoi în arabă. Un personaj important în această întreprindere a fost Hunain ibn Ishaq, medicul personal al califului, care a trăit la finele secolului IX, expert în

Cu adevărat sunteți din Nubia și vă bucurați de garanția lui Alah și a mesagerului său, Muhammad, Profetul, cu condiția ca noi să nu purtăm război împotriva voastră sau să vă declarăm război sau să năvălim asupra voastră, atâta timp cât vă conformați stipulațiilor încheiate între noi (...) Trebuie să fiți cu băgare de seamă la siguranța oricărui musulman sau a aliaților noștri care trăiesc în teritoriile voastre sau care călătoresc pe teritoriile voastre atâta timp cât sunt acolo (...) Trebuie să aveți grijă de moschea pe care au construit-o musulmanii în capitala voastră și nu vei împiedica pe nimeni să se închine acolo (...) Ne obligăm, astfel, în fața lui Dumnezeu și a voii și a providenței Sale și prin buna-credință a mesagerului său, Muhammad. Vă obligați în fața noastră prin respectarea bunei credințe a lui Mesia și a celei a discipolilor și a oricăruia dintre cei din religia și din comunitatea voastră pe care le venerați. Dumnezeu să fie martor între noi la toate acestea.

Fragment din baqt, consemnat de către al-Maqrizi, *Istoria Egiptului*, secolul XV.

probleme oftamologice și diacon creștin. El a tradus peste 250 de lucrări grecești, concentrându-se mai ales asupra scrierilor lui Galenus, cooptându-l în această întreprindere pe fiul și pe nepotul său. De remarcat numele său, cu rezonanțe arabe; în acea vreme creștinii descurcăreți adoptau și un nume arab.

Fără oameni ca Hunain ibn Ishaq, islamul nu ar fi devenit o religie cu o filosofie și o teologie avansate, așa cum s-a întâmplat mai târziu în Evul Mediu. Dar vremea lui Hunain era pe sfârșite. În ciuda tăriei Bisericii de Răsărit, aceasta a slăbit pe măsură ce timpul trecea. Musulmanii colectau tot mai puține taxe din partea Bisericii, semn că numărul creștinilor se diminua. Convertirea cu forța la islam era descurajată, avându-se impresia că aderarea la o religie trebuia făcută pe baza convingerilor personale. Uneori chiar era descurajată convertirea cu orice preț, existând teama că aceasta se producea doar pentru a scăpa de plata taxei *jizya*, ceea ce era o motivație nesperioasă. Dar inevitabil, numărul creștinilor s-a diminuat. În ciuda statutului de toleranță, datorită taxei *jizya* creștinii erau considerați cetățeni de mână a doua. Partea de est a Bisericii a suferit în mod special. Sogdiana – regiunea din jurul Samarkandului – care a avut inițial o puternică comunitate creștină a intrat în declin.

Lucrurile s-au schimbat în secolul XIII, odată cu dezvoltarea mongolilor în Est. După cum am văzut mai devreme, unii mongoli erau deja creștini. Conducătorii lor nu erau prea deranjați de religie și în mare au tolerat creștinismul, ca și celelalte religii. Unii creștini au fost chiar foarte influenți în noul Imperiu Mongol. Devenind mare han în 1250, Möngke l-a trimis pe fratele său Hulagu să conducă campania din Orientul Mijlociu; Hulagu o iubea tare mult pe soția sa, Doquz-Khatun, o creștină care spera neîncetat că mongolii vor fi convertiți. Mongolii au cucerit o mare parte a teritoriilor arabe din Orientul Mijlociu, inclusiv Bagdad, Nisibis și Edessa. Mulți i-au privit pe mongoli ca pe eliberatorii

care au salvat Biserica de stăpânii musulmani, catolicosul nestorian fiind în stare să ocupe palatul vacant al califului din Bagdad. Dar mongolii s-au supraestimat. În 1260 au fost înfrânți de mamelucii din Egipt care au recucerit Siria și i-au favorizat prea puțin pe creștini.

Dar ce era mai rău avea să vină din nou din Asia centrală. La finele secolului XIV a avut loc înălțarea unui alt războinic, Timur Lenk (Timur cel Șchiop), cunoscut ca Tamerlan. Un mongol musulman turcit, Tamerlan s-a proclamat han și a trecut la cucerirea altui mare imperiu din regiune, cu capitala la Samarkand. Cea mai mare parte din Asia și cea mai mare parte din Mesopotamia au căzut în doar câțiva ani, Tamerlan arătându-se fără milă față de toți care i se împotriveau, în domeniul militar sau în cel al credinței. Haosul s-a instalat în Biserica de Răsărit aducând-o în pragul dispariției. Imperiul lui Tamerlan și „Epoca întunecată” a Bisericii Răsăritene a dăinuit vreme de o sută de ani înainte de a se destrăma, dar moștenitorii imperiului au supraviețuit, punând bazele Imperiului Mogul în India. Biserica Răsăriteană a fost zguduită: a supraviețuit, dar numai în mici comunități împrăștiate.

NUBIA ÎN PERIOADA ISLAMULUI

Regatele nubiene au supraviețuit secole întregi datorită unei combinații de tărie culturală, hotărâre militară, diplomatie fină și noroc chior. Curând după cucerirea Egiptului, după 641 d.H., arabii au atacat cele două regate nubiene din nord, Nobatia și Makuria. După ce nubienii au cerut pace, musulmanii s-au retras deoarece au considerat aceste regiuni atât de sărace și de ostile încât nu merita să fie ocupate, cel puțin în comparație cu Egiptul. Rezultatul a fost o remiză stânjenitoare.

După aceasta Nobatia și Makuria s-au unit formând un singur regat, concentrat în jurul orașului Dongola. Efectul a fost că nubienii erau mai uniți atât religios cât și politic. De fapt, Makuria a fost destul de puternică pentru ca în 745 d.H. să invadeze Egiptul pentru a-l elibera din

închisoare pe patriarhul Alexandriei. Cu toate acestea relațiile dintre regatele creștine nubiene și puterea musulmană din nord în toată această perioadă s-a bazat pe *baqt*, din punct de vedere literal, un pact, o înțelegere care recunoștea dreptul la existență a celeilalte părți. Egiptul era în avantaj, de vreme ce Makuria trebuia să îi furnizeze regulat sclavi și să întrețină și să protejeze moscheia din Dongola. Se pare că Alwah se situa în afara termenilor pomeniți în *baqt*, dar regatul era în afara oricărui pericol care putea veni din Egipt, atâta vreme cât între cele două se interpunea Makuria. Pe când era doar asociat la domnie împreună cu tatăl său, Georgios I al Makuriei a vizitat Bagdadul – sediul califatului abasid –, încheind și cu acesta un *baqt*.

Deci, cu toate că existau lupte intermitente între Makuria și Egipt, niciuna dintre acestea nu a fost prea serioasă. Pe vremea *baqtului*, Makuria a devenit extraordinar de puternică și a dezvoltat o strânsă legătură între stat și Biserică, preluând într-o anumită măsură modelul Bizanțului. În mod tradițional regii erau și preoți, de aici rezultând un tip de „cezaropapism” care urma modelul marilor împărați creștini romani și din punct de vedere tehnic era mai extremist decât cel din Bizanț. Domnind la începutul secolului VIII și având un mare program de construire de palate și de biserici, Merkurios, a fost numit „noul Constantin”. El a construit o mare catedrală în stil nubian, în Faras, ruinele acesteia fiind deosebit de impresionante și azi. Zidurile lor sunt încă decorate cu numeroase și frumoase fresce, o trăsătură particulară a bisericilor și catedralelor nubiene.

Mănăstirile erau foarte cunoscute și au jucat un rol important în comunitatea nubiană. Sunt cunoscute două dintre acestea: Dongola și Qasr el-Wizz. În comparație cu cele fondate în Bizanț și în Europa, aceste mănăstiri nu erau prea mari. Capacitatea lor era de douăzeci, până la cincizeci de călugări. Acestea erau

formate dintr-un complex de clădiri protejate de un zid circular. S-ar putea ca în afara călugărilor mănăstirile să fi oferit adăpost și pentru alte categorii de oameni, conform tradiției bizantine de a-i adăposti pe călători și pe săraci. În unele mănăstiri nubiene au fost descoperite mici dormitoare și capele care se pare că erau dedicate exact acestui scop.

Nubia și-a răspândit influența sa culturală și militară peste granițe. Patriarhul Alexandriei era încă privit ca liderul spiritual al tuturor creștinilor nubieni, dar el se afla sub protecția regelui nubian. Georgios I (860–920 d.H.) era considerat nu numai regele Makuriei, ci și protectorul spiritual al tuturor creștinilor, atât din Nubia cât și din Egipt. Aflat la sud, regatul nubian Alwah prospera, cărmuitorii săi bucurându-se de strânse legături de familie cu cei din Makuria – cu toate că în afara capitalei Soba, nu mai este cunoscută existența niciunui oraș sau

Marianus, episcop de Faras (decedat în 1037), frescă din catedrala din Faras, fosta capitală a Nobatiei.

a vreunei cetăți. În contrast cu aceasta, Makuria era mult mai extinsă, cu multe orașe în afara capitalei Dongola și cu o mare populație care se afla în apropierea ei și în cel de-al doilea oraș ca mărime, Faras.

La urma urmei, viața nu era chiar atât de rea în Nubia Evului Mediu. Locuitorii erau sănătoși și trăiau o viață destul de lungă după standardele din vremea aceea – unii au trăit până la adânci bătrâneți, după cum a făcut-o episcopul de Faras, Petros, care a murit la 93 de ani. Probabil că cea mai mare problemă de sănătate era una proprie – de vreme ce la fel ca și etiopienii, nubienii au preluat în creștinismul lor multe dintre trăsăturile iudaismului, inclusiv circumcizia, practicând, de asemenea, circumcizia femeilor. Cu toate acestea, vinul curgea gărlă în Dongola, unde ni se spune că existau multe taverna, adesea zidite mai temeinic decât multe case și unde se cânta din toată inima. Desigur sursele privitoare la această informație sunt musulmane, adică abstinente, și mai degrabă au exagerat zarva înălților lor vecini.

Situația părea bună, dar nu a durat prea mult. În Evul Mediu târziu egiptenii erau în avantaj și Makuria a dispărut. Dinastia sunită a ayyubizilor care a preluat puterea în Egipt în secolul XII nu era interesată de vechiul *baqt*. Transporturile de grâu s-au oprit. În 1272, regele David al Makuriei a lansat un atac total neînțelept asupra cetății Aidhab de la Marea Roșie. Riposta egipteană a fost inevitabilă și odată cu aceasta situația economică și politică era în cădere liberă. Makuria a supraviețuit doar ca o entitate politică, dar după anul 1316 ea era oficial musulmană. Puțin mai târziu în acest secol, Egiptul a fost lovit de ciuma care a omorât un număr enorm de oameni; Nubia a fost și ea afectată.

Agonia regatului a durat vreme de două secole, pe măsură ce controlul politic asupra provinciilor a intrat în colaps și structura ecleziastică s-a deteriorat. Structura statului s-a prăbușit astfel că nubienii au schimbat modul de viață dintr-unul urban bazat pe agricultură,

într-unul rural, nomad. Cu toate că Biserica părea încă puternică și aliată îndeaproape cu statul, nu era suficient de ancorată în popor. A rămas o religie urbană, de curte, fără să penetreze în mediul rural.

Ultimul cui la sicriul creștinismului nubian a fost bătut în secolul XVII când tribul Funj din Sud a fost convertit la islam și a invadat Nubia. Alwah a căzut, urmată de ceea ce a mai rămas din provinciile regatului Makuria. În același timp, otomanii cucereau Egiptul și se îndreptau spre Sud. Prinsă între clești de cele două puteri militare musulmane, care mai rămăseseră din creștinismul nubian a pierit odată cu independența politică nubiană.

ETHIOPIA ÎN ERA ISLAMULUI

Etiopienii au luptat împotriva Islamului vreme de foarte mulți ani, mai ales în războaiele navale din Marea Roșie. La început au repurtat multe succese. Corsarii etiopieni au pustiit coastele arabe, unor musulmani fiindu-le frică că aceștia vor cucerii Mecca. Dar, la începutul secolului VIII musulmanii au preluat controlul asupra zonelor cucerite de etiopieni, au izgonit corăbiile creștine afară din Marea Roșie și au cucerit sau distrus toate orașele lor de pe coastă. Popoarele de la est și de la sud de Ethiopia au fost convertite la islam, dar din fericire pentru etiopieni, nu s-au unit. Cele mai importante dintre acestea au fost Yifat, pe colinele dintre Ethiopia și coasta Mării Roșii, și Adal, mai spre Est.

Etiopienii și-au abandonat vechea capitală Axum și orașul port, Adulis, strămutându-se pe platoul muntos care domina țara. Mănăstirile lor au devenit și fortărețe, refugii pentru cele mai de preț obiecte ale civilizației etiopiene. Din fericire, în afara unor lupte fără importanță cu Yifat și cu Adal, relațiile cu aceste două sultanate nu erau în general

rele. Una dintre tradițiile musulmanilor susține că Ethiopia a fost binecuvântată de însuși Muhammad pentru că acolo au găsit adăpost unii dintre urmașii săi, interzicându-le, astfel, să se războiască cu ea la nesfârșit. Astfel, sultanatele de coastă erau mai mult decât bucuroase să plătească tribut Imperiului Etiopian mult mai puternic astfel încât deși în mâini musulmane, rutele comerciale dintre Ethiopia și Marea Roșie să rămână deschise. Dar etiopienii au fost copleșiți de și mai multe necazuri. Pe la finele secolului X, țara a fost invadată de un popor sălbatic condus de o neînfricată regină războinică, care incendia bisericile și distrugea obiectele religioase. Oamenii de știință nu au căzut de acord în legătură cu identitatea acestui popor și a reginei lui, dar o legendă etiopiană o identifică cu Yodit (Iudita), o conducătoare iudaică care ura creștinismul și căuta să întoarcă țara la credința ei strămoșească. Ni se spune că sub extraordinara ei conducere, Axum a fost jefuit, dinastia creștină a fost răsturnată, Yodit însuși ocupând tronul și domnind vreme de 40 de ani. În prezent nu se știe cât de adevărată este povestea, dacă Yodit a fost doar o persoană sau o dinastie sau dacă a existat măcar. Posibil ca ea și adepții săi să fi fost păgâni, dar la fel de bine puteau fi evrei. Poate Yodit este la fel de legendară ca și regina Saba, o regină „rea” pentru a contrabalansa regina „bună”; sau demonizarea evreilor și a femelior realizată de creștinii reacționari făuritori de mituri.

NOI DINASTII, NOI RĂZBOAIE

Îndiferent de detalii, războaiele nesfârșite cu triburile din afara sau din interiorul granițelor regatului creștin a dus la răsturnarea vechii dinastii „solomonice”. Astfel s-a ridicat o nouă dinastie din tribul Agew, ale cărei ținuturi au fost cucerite de etiopieni, dar care nu au fost total asimilați din punct de vedere cultural. Aceștia aveau propria lor limbă și acceptaseră rapid creștinismul. Din aceștia a provenit dinastia Zagwe, cu cel mai faimos dintre membrii săi, regele Lalibela, ce a domnit

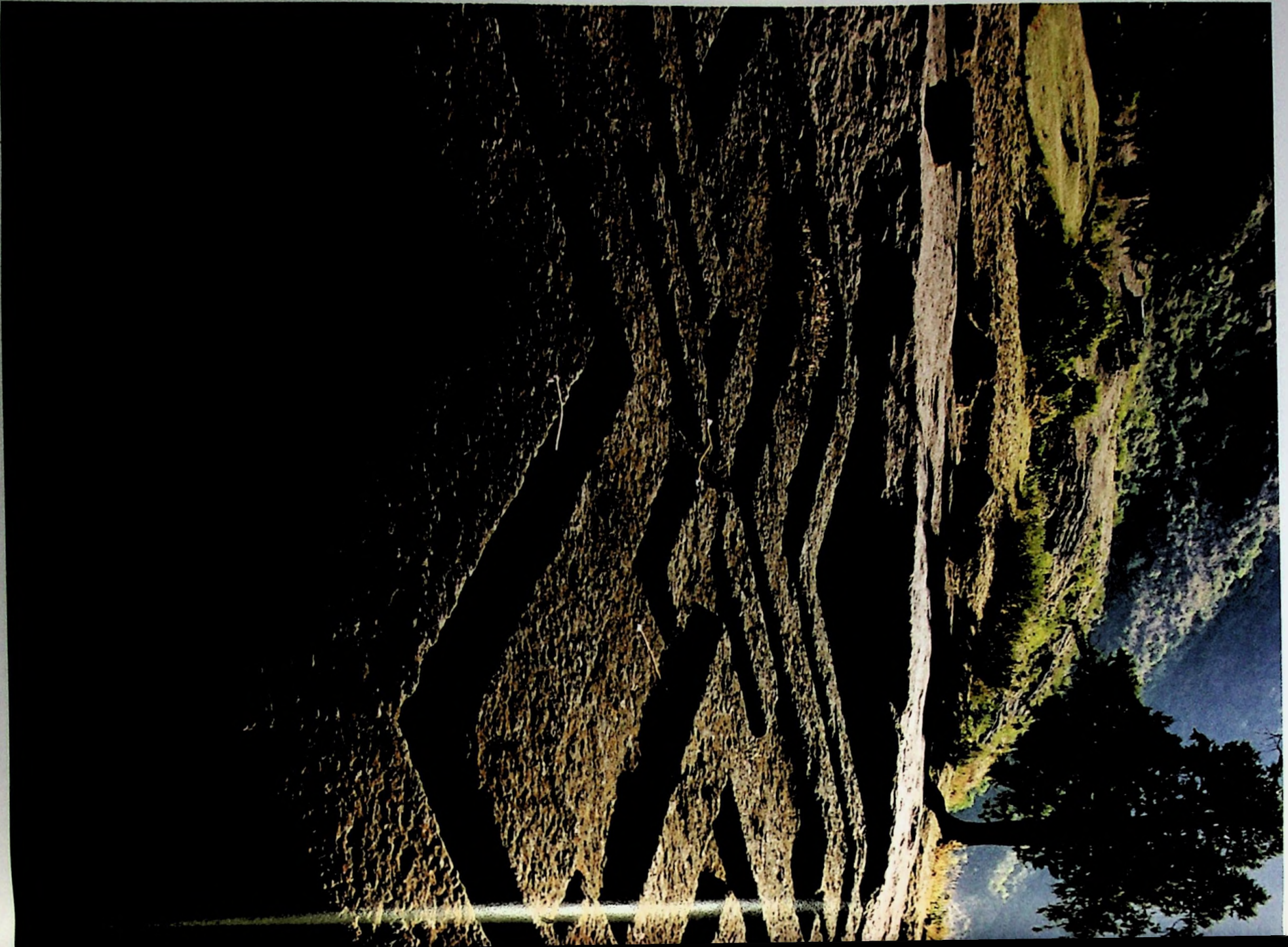
în secolul XIII. Lalibela era deosebit de conștient că nu descindea din regele Solomon, ca și vechii conducători ai Ethiopiei, așa că a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a fonda un nou mit: de exemplu, se spunea că regii Zagwe descindeau din Moise. Între timp Lalibela a căutat să își consolideze regalitatea creștină fondând în munți o nouă capitală, Roha, așezată pe un râu pe care el l-a redenumit Iordan. Aici regele a ciitorit un extraordinar monument: 11 biserici cioplite în piatra muntelui. Frontoanele unora erau cioplite în stâncă, altele au fost create prin săparea unor puțuri în platou, tăind exact forma bisericii de jur-împrejur în piatră, astfel că biserica stătea într-o curte de piatră, acoperișul ei fiind la nivelul solului. Pasaje, tuneluri și peșteri legau bisericile într-un labirint de stâncă. Aceste extraordinare biserici încă există, uneori fiind numite cea de-a opta minune a lumii; Roha și-a schimbat denumirea în Lalibela, după regele care a încercat să creeze un nou Ierusalim în munții africani.

Dar Zagwe s-au ciorovăit între ei și nu au putut menține imperiul unit. Regele provinciei Shewa, Yekuno Amlak și-a declarat independența și în anul 1270 l-a ucis pe împăratul dinastiei Zagwe, pe nume Yitbarek, în fața altarului unei biserici parohiale, luându-i coroana. Din fericire, noua dinastie Shewan a descoperit rapid că la urma urmei descindea tot din Solomon, spre mulțumirea tuturor. A fost fabricată o nouă și detaliată versiune a originii solomonice, o legendă numită *Kebre Negast*, care descria nașterea legendarului Manelik, fiul lui Solomon și ajuta la întărirea autorității dinastiei Shewan. Mai descria cum Dumnezeu i-a dat lui Manelik chivotul Legământului în custodie, astfel simbolizând schimbarea patronajului lui Dumnezeu, de la evrei la etiopieni.

Un personaj important asociat cu restaurarea dinastiei solomonice a fost Takla Haymanot, „Pomul Credinței”. Acest cinstit bărbat era după toate probabilitățile unul dintre descendenții lui Țadoc, marele preot din Ierusalim care l-a încoronat pe

*Așa a adus
Dumnezeu regelui
Ethiopiei mai multă
glorie și har și
maiestate decât
celorlalți regi ai
pământului, datorită
măreției Sionului,
Cortului Legii lui
Dumnezeu, cerescul
Sion. Și fie ca
Dumnezeu să ne
ingăduie să li facem
voia, să ne mântuie
din mânia Sa și să
fim părtași
împărăției Sale.
Amin.*

*Kebre Negast, 117,
secolul XIII*

Acoperișul bisericii Sf. George, Lalibela. Biserica și clădirile din jur sunt tăiate în stâncă; pentru a intra, trebuie să cobori printr-un șir de tuneluri și scări săpate în stâncă.

În ceea ce o privește pe Maria, este imposibil să îi putem număra semnele și minunile, căci ele sunt mai multe ca nisipul plajelor și ca stelele cerului. Maria este o laudă a laudei conform dublei sale feciorii, care i s-a dat în chip desăvârșit, fără pată, slava fecioriei minții și slava fecioriei trupului.

Împăratul Zara Iakob, Revelația minunii Mariei, secolul XV

însuși Solomon. Takla Haymanot a fost un diacon precoce la vârsta de 15 ani, devenind mai apoi capul Bisericii etiopiene. El este cel care l-a convins pe Yekuno Amlak să preia puterea: astfel descendentul lui Tadic l-a uns pe descendentul lui Solomon.

Nu se știe dacă avea de-a face cu restaurarea dinastiei solomonice sau nu, dar lucrurile au început să meargă mai bine în Ethiopia – exact când în Nord-Vest situația se înrăutățea pentru Makuria. Împărat al Ethiopiei, Amda Siyon (1314–1344) a dat un nou sens puterii etiopiene. El a reorganizat agricultura și sistemul social al țării, înființând ceva foarte asemănător cu sistemul feudal european, în care împăratul deținea tot pământul, acesta dându-l cu împrumut domnilor locali, a căror responsabilitate era să se asigure că pământul era lucrat și să asigure trupe în caz de nevoie. Amda Siyon s-a angajat într-o serie de războaie cu sultanatele Iefat și Adal, care în final au denunțat edictul lui Muhammad și au declarat războiul sfânt împotriva Ethiopiei. Împăratul a condus o extraordinară campanie cucerind mari teritorii pe care le-a integrat în sistemul său feudal. În același timp, Biserica etiopiană a dus o campanie de evanghelizare agresivă în aceste zone care doar în urmă cu câțiva ani erau antrenate în jihad. Devenind capul Bisericii etiopiene în anul 1337, Abuna Iakob a trimis un mare număr de călugări pentru a predica. Mulți dintre ei au fost atacați și omorâți, dar în final misiunea lor a fost încununată de succes, creștinismul fiind constituit în ținuturile joase ale Ethiopiei, așa cum era în cele înalte.

CONTROVERSA SABATULUI

Această perioadă de expansiune a Bisericii etiopiene a coincis cu noi lupte în interiorul ei. Un abate pe nume Aba Ewostatewos a început să critice slăbiciunea morală și spirituală a Bisericii. El credea că interdependența accentuată dintre stat și Biserică va expune Biserica influențelor lumești și o va slăbi,

exemplificând aici comerțul cu sclavi care se făcea cu Egiptul și cu Arabia. Ewostatewos argumenta că Biserica trebuie să se întoarcă la rădăcinile ei ebraice și învâța că Legea Vechiului Testament încă se mai aplica creștinilor. Împreună cu cei ce îl urmau, el ținea Sabatul și refuza să se supună guvernului.

Atât autoritățile bisericești cât și cele de stat l-au condamnat pe Ewostatewos și învățăturile sale. El însuși a fost exilat în Țara Sfântă, apoi în Armenia, unde a murit în anul 1352, iar cei care l-au urmat, sabatarienii, cunoscuți sub numele de „ayhud” un termen peiorativ pentru creștinii iudaizatori – au fost persecutați în țară. Li s-a interzis accesul în ordinele bisericești, erau alungați din mănăstiri și chiar alungați din orașe. Unii dintre ei s-au adunat pentru a fonda noi așezări în Nord-Estul țării. Acolo ei au practicat o formă iudaică a creștinismului, atât de extremă încât în unele cazuri s-au întors într-adevăr la iudaism. Sabatarieni mai moderați au continuat să existe peste tot prin țară, predicarea lor plină de entuziasm aducându-le mulți aderenți. Au refuzat să se reîntoarcă în Biserică, punând bazele unei structuri ecleziastice proprii, în afara ordinelor clericale.

În 1436, împăratul Zara Iakob a conceput o cale ingenioasă de a pune capăt schismei din țara sa atunci când bătrânul *abuna* a murit. A cerut Alexandriei să trimită nu unul, ci doi înlocuitori, cărora le-a cerut să reformeze Biserica. El spera ca acești doi *abuna* vor studia situația din Ethiopia, după care vor raporta la Alexandria, iar patriarhul va fi de acord cu respectarea Sabatului. În cazul acesta sabatarienii nu mai aveau niciun motiv de schismă cu ortodocșii, unitatea fiind restabilită, ambele părți fiind într-o singură biserică. Nu a reușit să primească un decret de respectare a Sabatului de la Alexandria, dar cei doi *abuna* au tras concluzia că Sabatul era permis. În 1450, sabatarienii au acceptat decizia, acceptând să facă parte din ordinele clericale din Biserica Ortodoxă Etiopiană, punându-se, astfel, capăt schismei.

Evenimentul nu a fost important doar pentru că schisma s-a încheiat, ci și datorită rolului jucat de împărat. El a mediat între cele două părți, împăratul fiind văzut tot mai mult ca protectorul Bisericii – așa cum a fost regele Makuriei pentru Nord-Vest.

Dar, nu bine a depășit Ethiopia aceste probleme interne, că au apărut noi amenințări externe. Devreme în secolul XVII, sultanatele de pe coastă s-au ridicat din nou sub puterea expansivă a Adalului, apărând un mare lider militar: Ahmad ibn Ibrahim al-Ghazi, cunoscut înamicilor lui și posterității ca Grañ, „Stângaciul”. Sub conducerea sa, sultanatul Adal va îngenunchia Ethiopia în perioada 1520–1530. După cum vom vedea în capitolul 10, civilizația creștină din Africa va supraviețui acestei crize doar printr-un noroc chior.

IMPERIUL BIZANTIN

Roma a căzut, dar noua Romă, Constantinopolul a rezistat. Aici a fost pusă în practică viziunea lui Constantin – a unui stat perfect cu un împărat care supraveghea atât viața politică cât și cea religioasă. Bizanțul a rezistat ca ultim bastion al civilizației creștine pe măsură ce Europa degenera în regate barbare care se aflau mai tot timpul în conflict, iar Orientul Mijlociu și Africa de Nord cădeau sub stăpânirea urmașilor Profetului.

BIZANȚUL ȘI BISERICA ORTODOXĂ

Imperiul Bizantin a durat vreme de 1123 de ani și 18 zile, de la fondarea sa de către Constantin cel Mare în 330 d.H. și cucerirea orașului de către otomani în 1453. Într-o perioadă atât de mare de timp schimbările, atât sociale cât și politice, sunt inevitabile. Totuși uniformitatea

culturală care a existat de-a lungul întregii perioade este surprinzătoare. Aceasta s-a datorat în mare parte rolului central pe care creștinismul l-a jucat în imperiu.

ÎMPĂRAȚII, BISERICA ȘI RAIUL PE PĂMÂNT

Probabil că cel mai evident element al acestui rol a fost conlucrarea aproape perfectă a Bisericii cu statul, vizibilă mai ales în persoana împăratului. Această tendință, numită „cezaropapism” a fost inaugurată de Constantin și a fost continuată de fiii săi, aceasta evoluând ulterior. Împăratul era privit ca regentul lui Cristos pe pământ. În sala tronului imperial, numită Sala de aur, o icoană superbă a lui Cristos era atârnată deasupra tronului. Lângă ea se afla o icoană a Fecioarei Maria, protectoarea Constantinopolului. Din 641 d.H. fiecare împărat va fi încoronat în catedrala Hagia Sofia de către patriarhul Constantinopolului și era aclamat de popor cu cuvintele „Dumnezeu ni te-a dat. Dumnezeu te va păzi”; după aceea urma euharistia. Împăratul juca un rol important în marile ceremonii religioase ale imperiului. Într-adevăr, cu toate că nu putea săvârși niciun sacrament, se considera că împăratul îndeplinea funcția preotului.

Nu a fost însă prea clar ce însemna de fapt aceasta. Împăratul era considerat apărătorul credinței: convoca concilii și sancționa legile împotriva ereticilor. În contrast cu aceasta, deciziile teologice cădeau în sarcina episcopilor, mai ales a celor patru patriarhi: cel al Constantinopolului, cel al Antiohiei, cel al Alexandriei și cel al Ierusalimului, în special a patriarhului de la Constantinopol, primul între egali,

Cristos stând pe tron între împăratul bizantin Constantin Monomahul (a domnit în perioada 1042–1055 d.H.) și împărăteasa Zoe, mozaic din Hagia Sofia, Istanbul.

cunoscut ca patriarh ecumenic, adică conducătorul Bisericii Ortodoxe. Dar linia de demarcație dintre autoritatea împăratului și cea a patriarhului nu era totdeauna foarte clară. Patriarhii erau aleși de alți episcopi, dar după secolul VI confirmarea finală constituia prerogativa împăratului, cu toate că în unele ocazii împăratul nu a ales pe niciunul dintre candidați. Pentru a mări și mai mult confuzia, sistemul politic bizantin era extrem de complex, bazându-se pe o curte și o birocrație sofisticate – chiar și azi încă folosim cuvântul „bizatin” pentru a exprima un sistem politic sau legal extrem de complicat, ceea ce era adevărat în special în anii din urmă ai imperiului. Împăratul Constantin VII Porfirogenetul, care a domnit în secolul X, a scris o carte în care descria ritualurile pe care curtea trebuia să le desfășoare de-a lungul unui an, cu detalii atât de precise încât ar face de rușine până și Gormenghast (un ciclu

de trei romane și o nuvelă a scriitorului britanic Mervyn Peake, care a inspirat seriale TV și opere în Europa de Vest, n.tr.). Patriarhii se mișcau în această lume a curții la fel de bine cum o făceau în cea a Bisericii. Uneori împărații alegeau anumiți curteni pentru a le fi consilieri, de fapt prim-miniștrii, mai ales dacă se aflau într-o campanie îndepărtată. Uneori chiar patriarhul ecumenic era cel ales.

Dacă Constantin era considerat inițiatorul și fondatorul Imperiului Roman creștin, cel mai mare împărat după căderea Romei și modelul pentru toți împărații care au urmat a fost Iustinian cel Mare, cu care am făcut deja cunoștință. Născut în 482 d.H., Iustinian era trac, vorbind limba greacă cu accent. Iustin, unchiul său, a fost un general care a devenit împărat în 518 d.H. Nepotul său a ajuns unul dintre sfetnicii săi apropiați, Iustinian fiind adevărata putere din spatele tronului. S-a menținut așa până în 527 d.H., când

Iustinian cel Mare, împărat al Bizanțului (a domnit în perioada 527–565 d.H.), mozaic aflat în bazilica din San Vitale, Italia. S-a crezut că acest mozaic l-a reprezentat inițial pe Teodoric, regele ostrogoților (a domnit între 488 și 526 d.H.) și a fost modificat după ce armatele lui Iustinian au cucerit Italia.

Mai întâi, răsculații și-au schimbat complet stilul tunsorii. S-au tuns total diferit față de ceilalți romani – lăsând să le crească mustățile și bărbile cât se poate de lungi, ca perșii, și tunzându-și părul scurt în față și inspirând temple, dar lăsându-l în voie la spate, ca și massagetii. Acestei ciudate frizuri i-au pus numele de tunsoarea hunică. Apoi au decis să poarte dungi purpurii pe togi și s-au sfăit în haine care nu erau de nasul lor – căci doar datorită banilor necurați și-au putut permite astfel de finețuri (...) Aproape toți erau înarmați încă de la început, ascunzându-și pumnalele cu două tăișuri prinse de gambă pe sub haine. S-au adunat în bande odată cu lăsarea scrii și i-au tâlhărit pe cei care erau mai înstăriți ca ei din forum și de pe aleile mai înguste, luându-le hainele, centurile, broșele de aur sau orice altceva aveau. Pe unii i-au ucis după ce i-au jefuit, ca să nu mai spună nimănui ce s-a întâmplat.

„Albaștrii”, Procopius al Cezareei, *Istoria secretă*, cca 550 d.H.

Iustin a murit și Iustinian i-a urmat la tron. El a împărțit tronul cu soția sa, Teodora, o femeie tot atât de capabilă ca soțul ei; de vreme ce ea era o fostă actriță de teatru și de circ (și după cum se spunea, o prostituată), Iustin a fost nevoit să schimbe legea ca să îi permită nepotului său să se căsătorească cu ea. Charismatică și cu voință de fier, ea l-a cucerit pe puternicul ei soț. Iustinian era extrem de îndrăzneț: nemulțumit să ducă războiul cu perșii în maniera știută, el l-a trimis pe capabilul său general, Belisarius, să cucerească o mare parte din jumătatea de vest a Imperiului Roman, recuperând Africa de Nord și Italia, în ciuda faptului că o parte din teritorii au fost devastate de războaie.

Cu toată importanța pe care creștinismul o avea în Imperiul Bizantin, s-ar părea că totdeauna a existat o anumită barbarie în imperiu. Credința Bisericii primare că creștinismul și omorul erau incompatibile fusese de mult abandonată în Bizanț, la fel ca în Europa de Vest. Convertirea Romei la creștinism în secolul IV a dus la o rapidă reinterpretare a războiului, acesta putând fi dus în serviciul lui Dumnezeu: soldatul creștin putea lupta pentru siguranța împăratului său, având credința că războiul împăratului era și al lui Dumnezeu. Campania persană a lui Heracliu din perioada 622–628 d.H., a fost una dintre consecințele dramatice ale acestei schimbări radicale din partea Bisericii. De asemenea, pedeapsa capitală nu mai era considerată necreștină; ceea ce a rămas din opoziția timpurie a Bisericii față de această practică era că preoții nu puteau să ordone execuția sau să o pună în aplicare, o prevedere care a rămas în uz și în Europa de Vest. În plus față de această violență „legală”, în Bizanț aveau loc crime barbare. Era ceva obișnuit ca împărații să fie asasinați, adesea de cei în care aveau încredere, ucigașii încoronându-se în ciuda faptului că adesea nu ar fi putut emite pretenții la tron. Chiar poporul era predispus la violență, adesea asociată cu „demele”. Aceste organizații care nu au un echivalent modern, semănau cu o combinație între suporterii

Interior din Hagia Sofia, Istanbul.

cluburilor de fotbal, partidele politice și bandele urbane. Cei mai importanți erau „Albaștrii” și „Verzii” spre deosebire de mai puțin puternicii „Roșii” și „Albi” (numele provenind de la culorile carului de curse pe care îl susțineau); ele se concentrau în jurul hipodromului, principalul loc pentru spectacolele sportive și centrul vieții sociale din Constantinopol. Demeii puteau stârni răscoale între cele patru grupuri sau se aliau toți împotriva vreunui împărat nepopular și a politiciii sale. A existat și o răscoală faimoasă, ca cea din 532 d.H., de la hipodrom. Răscoala a durat o săptămână și a dus la distrugerea multor clădiri din oraș. Cuprins de spaimă, împăratul Iustinian a vrut să fugă din Constantinopol, dar soția sa Teodora l-a convins să rămână. Până atunci, atât Iustinian cât și Teodora i-au sprijinit pe „Albaștri”, dar răscoala a fost reprimată fără milă. Au fost uciși în jur de 30 de mii de oameni.

Iustinian s-a folosit de distrugerile provocate pentru a demara un nou program de construcții. Era deja dependent de construirea unor splendide monumente publice, cum va fi magnificul Mare Palat cu a sa poartă de bronz. Dar cel mai faimos monument construit în timpul domniei sale a fost de departe biserica Hagia Sofia – „Sfânta Înțelepciune” din capitală. Ridicată de Constantin în 360 d.H. și reconstruită în 415 d.H., Sfânta Sofia era o biserică de tipul bazilicii și a fost distrusă de răscoala din 532 d.H. Iustinian era hotărât să construiască ceva mult mai mare și mai impunător, o clădire cu totul nouă. El a angajat doi dintre cei mai buni arhitecți existenți – Anthemios din Tralles și Isidor din Milet –, spunându-le să nu se gândească la cât vor cheltui. Cei doi nu au dezamăgit. O echipă de 10 mii de muncitori a lucrat vreme de cinci ani pentru a construi marea biserică pătrată, acoperită de un dom enorm – cel mai mare din lume. Se spune că la terminarea ei Iustinian ar fi spus „Solomoane, te-am depășit!” Forma sa de pătrat-rotunjit a fost inspirată de baptistere și de *martyri*, care au apărut în

[Înăuntrul catedralei Hagia Sofia, se poate vedea] verdele intens de Carystus, marmura colorată din Frigia, de o paloare roz în amestec cu albul, cu flori de un roșu intens amestecat cu argintiu. Este o bogăție de porfiră bătută în stele strălucitoare, care cândva au făcut să se afunde corăbiile pe Nil. Poți vedea un smarald verde din Sparta și marmura cu vene strălucitoare ondulate adusă din adâncul dealurilor iassiene, cu reflexe roș-albastre și alb mat (...) Găsești, de asemenea, și piatră care a fost cândva încălzită sub dogorătorul soare libian și s-a adăpat la umbra dealurilor maure, cu culori de șofran strălucitoare ca aurul.

Pavel Tăcutul, Descrierea catedralei Hagia Sofia, 562 d.H.

secolul IV și conserva trăsăturile de bază ale templelor păgâne. Domul, unul din elementele arhitecturii eclesiastice fusese de curând inventat, astfel că la mărimea sa – lățimea de 31 m (103 ft), 50 m (163 ft) înălțime, sprijinit pe un sistem absolut nou de arce și ogive – era cu adevărat un important pas înainte. Planul general al acestei biserici, în special al acestui dom, care va fi copiat vreme de secole, a dat naștere stilului bizantin în arhitectură.

Finisajele interioare ale catedralei au necesitat mari cantități de aur, de marmură și de pietre prețioase importate din cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. La toate acestea se mai adăuga și un iconostas din argint masiv de 15 metri (50 ft) – partea din față a altarului – care, de asemenea, era acoperit cu aur și pietre prețioase. Toate acestea nu erau doar pentru spectacol. Ele erau destinate să exprime gloria lui Dumnezeu și frumusețea închinării. În 555 d.H. istoricul Procopiu comenta în scrierea sa *Despre clădiri*:

[Hagia Sofia] este plină de soare și de lumină. Ai spune că locul nu este luminat de soare pe dinafară, ci că razele sunt produse undeva în interior, se revarsă atât de multă lumină în această biserică (...) când intri în clădire pentru a te ruga, simți că nu a fost roada mâinilor omenesti (...) Suflul ridicându-se spre cer, își dă seama că Dumnezeu este aproape, și că este încântat de biserică, locuința pe care El și-a ales-o.

Pentru bizantini, Biserica de pe pământ era oglindirea Bisericii din cer: a intra într-o catedrală ca Hagia Sofia însemna a fi aproape de Dumnezeu. Pentru mintea bizantină cerul și pământul se puteau întâlni în anumite puncte bine definite. O slujbă în biserica Hagia Sofia cu o procesiune a preoților condusă de împărat era în mod clar un astfel de eveniment. În anii de început ai imperiului, adevăratele mari slujbe erau ținute în tot orașul, când procesiunea condusă de împărat, defila prin toată capitala, ținând servicii în anumite locuri special desemnate. După secolul VI,

aceste celebrări ale vieții și ale credinței capitalei s-au întrerupt, toate procesiunile fiind ținute înăuntrul bisericii.

Astfel a apărut concepția că Biserica era locul unde Dumnezeu era prezent. În plus față de uimirea provocată de mozaicurile din aur, oricine ar fi simțit chiar și aerul îmbibat cu frumusețe și cu sfințenie, pentru că aroma de tămâie era ca o negură densă în toată biserica. Clădirea era o replică a cerului. Teologul secolului VII, Maxim Mărturisitorul a pretins că clădirea simboliza cerul întreg, tot așa cum întreaga creație era prezentă acolo pentru a lăuda slava lui Dumnezeu:

Sfânta biserică a lui Dumnezeu în sine este un simbol al lumii sensibile, de vreme ce are sanctuarul divin ca cer și frumusețea navei ca pământ. Tot astfel, lumea este o biserică de vreme ce are cerul care îi corespunde sanctuarului, iar ca navă are decorațiile pământului.

Tot astfel, muzica exprima frumusețea cerului, fiind cântată împreună de preoți și de popor, fără acompaniament, drept „cantus planus” care s-a dezvoltat în Biserica Apuseană. De exemplu, liturgia era o țesătură complexă de elemente, cele mai multe luate din Biblie. Un element foarte popular din ultimii ani era „canonul”, inventat de Andrei al Cretei în secolul VIII. Un „canon” era un ciclu de nouă ode, reflectând nouă canticule sau cântece ale Vechiului Testament. *Marele Canon* a lui Andrei avea la bază o suită de texte biblice aranjate în acest mod pe tema căinței. Una dintre cele mai lungi poezii, acest canon mai este cântat și în prezent de două ori în postul Paștelui.

În timpul slujbei și, de asemenea, în afara acesteia, existau mai multe puncte unde cerul și pământul se apropiau foarte mult. Sacramentele – sau „tainele” cum sunt cunoscute în Răsărit – constituie unul dintre exemple. În contrast cu vremea lui Constantin, în perioada bizantină toată lumea era botezată și confirmată imediat (ceea ce era cunoscut sub denumirea de miruire, copilul fiind uns cu mir, adică cu

Cu ce ar trebui să-mi încep jelanii saptelor vieții mele nenorocite? Care să fie cea dintâi roadă către tine, o Cristoase, pentru tânguirea mea? În mila Ta, iartă-mi toate greșelile.

Andrei al Cretei, *Canonul cel mare*, începutul secolului VIII

ulei), la scurt timp după naștere. Partea centrală a slujbelor era euharistia, taina centrală a liturghiei, punctul central al unirii umanului cu divinul. Un alt punct important era icoana, dezvoltată în secolele VI și VII. Icoanele erau portrete foarte stilizate ale lui Cristos și ale sfinților. Scopul lor era de a-l face pe cel care le privește să se concentreze asupra lor și de a-l încuraja să le imite virtuțile. Mulți credeau că icoana nu era doar ceva ce amintea de Cristos sau de sfinți, ci că era o extensie a ființei lor, astfel că a privi la o icoană însemna, într-un fel, a vedea ceea ce reprezenta. Ele erau ferestrele cerului. Unii credeau că icoanele pot să facă chiar minuni. Pictarea unei icoane era o sarcină spirituală deosebită, pictorul postiind și pregătindu-se spiritual. Ca opere de artă, valoarea lor era, de asemenea, importantă, de vreme ce la fel ca liturghia, se conformau ideii (pe care Biserica Răsăriteană a preluat-o și a adaptat-o din filosofia platonică), că Dumnezeu este frumusețea supremă, El fiind cunoscut prin contemplarea frumuseții. Cu cât mai frumoasă era icoana sau biserica, cu atât te apropia mai mult de Dumnezeu.

Toate acestea exprimau pentru bizantini punctul fundamental al creștinismului, care era întruparea. În Isus Cristos, mai presus de orice, se întâlneau cerul și pământul, pentru că în El Dumnezeu și umanitatea erau perfect unite. În Cristos cerul și pământul au întrunit perfecțiunea, arătând că acest lucru era posibil; aceasta însemna că liturghia divină nu doar imita cerul, ci chiar îl aducea pe pământ. Icoanele nu doar descriau prezența lui Dumnezeu în viața oamenilor – ele o realizau. Aceasta ne ajută să înțelegem rolul pe care l-a jucat Fecioara Maria în religia bizantină, de vreme ce ca mamă a lui Isus, pântecul său a fost locul unde s-a întâlnit Dumnezeu și omul. Fecioara era considerată protectoarea Constantinopolului și în mai multe ocazii s-a crezut că victoria împotriva celor care asediau orașul a fost urmarea intervenției ei directe. Rolul întrupării pentru Biserica ajută, de asemenea, și la explicarea

dezbaterilor neîncetate cu privire la persoana lui Cristos și relația dintre uman și divin. Certurile dintre calcedoneni și monofiziți erau atât de acerbe deoarece oamenii își dădeau seama că ele țineau tocmai esența credinței lor.

MĂNĂSTIRILE

Monasticismul a jucat un rol principal în religia bizantină, exact cum a jucat și în viața Bisericii din secolul IV. Într-adevăr, monasticismul bizantin era continuarea aceleiași mișcări. Aici nu s-au dezvoltat diferite „ordine” ca ale mănăstirilor care au apărut în Europa de Vest în Evul Mediu, dar au existat variații ale modului în care s-a exprimat acest monasticism. Stilul implementat de Pachomis în Egipt, unde toată lumea trăia și muncea împreună, a rămas foarte popular. Au existat un anumit număr de mănăstiri în orașe, care au urmat acest tipar și funcționau ca mari „case”. Pe la mijlocul secolului VI doar la Constantinopol existau 70 dintre acestea. Adesea aceste mănăstiri erau fondate de oameni bogați sau uneori chiar de împărați. Alte mănăstiri au urmat tiparul părinților deșertului, fiind semi-comune, călugării trăind în celule separate și întâlnindu-se doar la finele săptămânii. Cele mai multe dintre aceste mănăstiri erau destul de mici, având între trei și 20 de călugări, uneori o mănăstire mică semănând mai mult cu o familie, cu doar câțiva călugări trăind împreună. Dar o mănăstire mare avea propriile grajduri și bucătărie, propria capelă și sală de mese, putea să dețină pământ pentru agricultură, de asemenea, o bibliotecă și un scriptoriu pentru copierea cărților. Creșterea continuă în mărime și în complexitate a liturghiei necesita o aprovizionare continuă cu cărți pentru feluritele slujbe din biserică, acestea provenind în mare parte din mănăstiri: în aceste case cititul era obligatoriu pentru călugări.

Unii sfinți au devenit faimoși, având o autoritate spirituală care a depășit chiar și cea mai mare autoritate politică, cea a împăratului. Aceasta s-a întâmplat între 470 și 480 d.H., atunci când împăratul

Basiliscos a dat o declarație prin care susținea monofizitismul. Însăimântat, patriarhul Acacius a pus la cale o intervenție a lui Daniel Stilitul, un eremit care trăia în vârful unui stâlp, chiar în Constantinopol. Acest ciudat stil de viață a început cu Simeon Stilitul, un sirian din secolul V care a petrecut 30 de ani în vârful unui stâlp, devenind foarte popular în Siria. Stâlpii aveau de obicei 18 m (50 ft) înălțime, având în vârf o platformă înconjurată de o balustradă pentru ca eremitul să nu fie nevoit să stea tot timpul în picioare. Ei constituiau o mare atracție turistică, oamenii năpustindu-se să îi vadă pe sfinți stând în picioare cu brațele desfăcute ca și Isus pe cruce. Daniel, unul dintre acești sfinți pe stâlp care trăia în capitală, era extrem de venerat. El s-a dat jos de pe stâlp, un eveniment fără

precedent – și a mers direct la palat pentru a-l confrunța pe împărat. Conștient și absolut realist că nu putea să nu îl asculte pe acest om atât de venerat, Basiliscos a revocat decretul.

Anumite mănăstiri sau grupuri de mănăstiri au devenit faimoase. Una dintre acestea s-a dezvoltat în regiunea Meteora din Nordul Greciei. Acolo unde Munții Pindului făceau loc câmpiei Tesaliei, coloane mari de stâncă se ridicau din câmpie; pe acestea au început să apară mănăstiri în secolul XIV – unele dintre ele erau inaccesibile prin mijloace normale, încât dimineața călugării trebuiau coborâți într-o plasă pentru a lucra la câmp, iar seara erau trași înapoi. Dar și mai faimoase erau mănăstirile de pe Muntele Athos, o peninsulă stâncoasă din Nordul Greciei. Călugării au venit aici pe tot parcursul Evului Mediu,

Meteora, Grecia.

astfel că pe la mijlocul secolului XI existau acolo 7 mii de călugări. Călugării căutau aici să scape de ritmul aproape epuizant al vieții citadine și se concentrau pe contemplarea lui Dumnezeu. Mulți dintre ei urmau tiparul spiritual împământenit de Ioan Climacus („Ioan Scărarul”), un scriitor extraordinar de popular de la începutul secolului VII. *Scara perfecțiunii* descria progresia de la o viață activă la una contemplativă, sugerând că oricine ar putea să se urce pe scară către Dumnezeu, scăpând de vicii și trăind virtuos. Dar scara perfecțiunii poate fi urcată doar încet. Este un proces dificil, așa că nimeni nu trebuie să se angajeze în acest proces fără mare băgare de seamă. Cu toate acestea, creșterea în cunoștința lui Dumnezeu pe care aceasta o produce, face urcarea mai ușoară, dar pe măsură ce urci devine tot

mai evident că întreaga lucrare este, de fapt, făcută de Dumnezeu, prin harul Său. Țelul final al acesteia este contemplarea lui Dumnezeu în dragoste. Mulți au fost inspirați de lucrarea lui Ioan, aceasta fiind încă citită în fiecare post al Paștelui în mănăstirile ortodoxe, făcând din el unul dintre cei mai citați autori din biserică.

Ioan Climacus a anticipat într-un fel una dintre formele misticismului caracteristic Muntelui Athos, cunoscută ca „isihasm”, de la cuvântul „liniște”. Isihasmul s-a dezvoltat în parte, din dorința de *apatheia* sau de a ajunge la absența pasiunii, așa cum am văzut în capitoul 3. Călugării au căutat să ajungă la această stare prin înfrânarea trupului și a minții, care erau concepute ca un tot unitar. Ei recurgeau la o tehnică a respirației și la rugăciuni repetate pentru a

Dacă judeci pe altul, uzurpi cu neobrăzare prerogativa lui Dumnezeu; dacă condamni pe cineva, îți nenorocești propriul suflet.

Ioan Scărarul, *Scara desăvârșirii*, începutul secolului VII

ajunge într-o stare de autohipnoză în care mintea era golită total de gânduri, crezându-se că astfel erai capabil să îl vezi pe Dumnezeu. Era folosită o rugăciune cunoscută cu numele de „rugăciunea lui Isus” (descrisă pentru prima dată de Ioan Climacus) și care era extrem de simplă în forma sa inițială: „Isuse, Fiul lui Dumnezeu, ai milă de mine, păcătosul!” Forma cuvintelor varia, uneori neexistând altceva decât numele „Isus”, repetat la nesfârșit. Intonată concomitent cu propria respirație a călugărului, rugăciunea își pierdea înțelesul – dar exact aceasta era intenția, de vreme ce ei căutau o stare a minții fără niciun gând în care Dumnezeu să aibă libertate de mișcare.

Cu toate că rădăcinile sale s-au fixat mult mai repede, isihasmul a devenit mai popular și din ce în ce mai cunoscut, în secolele XIII și XIV. Dând naștere la anumite controverse, a ajuns la perfecțiune prin Grigorie Palamas, principalul teolog al perioadei bizantine târzii. Mai târziu isihasmul își va manifesta influența asupra spiritualității ruse.

CRISTOS PE PĂMÂNT ȘI CRISTOS ÎN PICTURĂ: CONTROVERSELE

Rolul mănăstirilor, dar chiar și adevărata natură a credinței bizantine au fost puse la încercare vreme de secole de disputele interminabile din Biserica bizantină. Acesta era argumentul peren despre natura lui Cristos, și anume relația dintre divin și uman. Am văzut în capitolul 3 cum această chestiune a fost pentru prima dată dezbătută de Chiril și de Nestorie, iar în ultimul capitol am văzut ce s-a întâmplat din punctul de vedere al monofiziților și al lui Nestorie care s-au trezit în afara comuniunii cu Constantinopolul – deoarece cea mai mare parte dintre bizantini sprijineau Calcedonul. Dar Biserica bizantină a continuat să fie afectată de aceste dispute și de urmările lor.

CELE TREI CAPITOLE

Între 540 și 550 d.H., împăratul Iustinian I s-a decis să încerce să îi atragă din nou pe monofiziți în turma calcedoneană, încercând să dovedească că acceptarea Calcedonului nu masca erezia lui Nestorie, celcedonienii nefiind nestorienii deghizați. El spera să realizeze aceasta prin condamnarea lucrărilor a trei faimoși teologi care erau onorați de nestorienii – Teodor de Mopsuestia, Teodor Cirul și Ibas din Edessa. Toți aceștia erau morți de un secol, așa că posibila lor condamnare ar fi fost destul de stânjenitoare – în trecut conciliile erau convocate doar pentru a trata cu cei vii. Dar, ca de obicei, Iustinian a reușit ce și-a propus și, în 553 d.H., cel de-al Doilea Conciliu de la Constantinopol a condamnat fără prea mare tragere de inimă „cele trei capitole” care aveau la origine lucrările celor trei teologi. Sigur că monofiziții nu au putut fi trași pe sfoară de această manevră, continuând să urască Calcedonul la fel ca înainte. Conciliul nu a făcut altceva decât să accentueze antagonismul dintre nestorienii – dintre care cei mai mulți trăiau în Persia, așa cum am văzut în ultimul capitol – și Biserica bizantină. De parcă nu era de ajuns să îl destituie pe inofensivul Nestorie cu un secol mai devreme, nedreptii bizantini l-au condamnat pe veneratul Teodor de Mopsuestia!

Din punctul de vedere al ortodoxiei bizantine, „afacerea celor trei capitole” a fost un eșec, de vreme ce nu a dus la reconcilierea cu monofiziții, dar nu a avut niciun alt efect (nestorienii lezați erau oricum doar eretici și străini). Într-adevăr, cel de-al Doilea Conciliu de la Constantinopol a fost acceptat ca cel de-al Cincilea Conciliu Ecumenic. Mult mai dăunătoare avea să fie următoarea încercare de a-i readuce înapoi pe monofiziți, după opt ani, încercare care a declanșat controversa monotelită.

MONOTELISMUL

Din păcate monotelismul a fost creația intelectuală nereușită a lui Sergius, patriarhul Constantinopolului de la începutul

secolului VII. Bun prieten cu împăratul Heracliu și fiul unor sirieni iacobiți, Sergius era foarte hotărât să îi reconcilieze pe calcedoneni și pe monofiziți. El avea impresia că frământarea principală a monofiziților era că Cristos ar trebui să aibă o singură „voință” sau facultate volițională, aceasta fiind cauza pentru care ei insistau că Cristos avea doar o natură. Dar de ce – raționă Sergius – ar trebui să existe o „voință” în fiecare „natură”? Ca urmare, el a sugerat că Cristos avea două naturi (în concordanță cu Calcedonul), dar numai o singură „voință”, localizată în persoana sa (toată lumea a căzut de acord că era doar una). Ideea i s-a părut utilă împăratului Heracliu, acesta emițând în 638 d.H. decretul *Ekthesis* prin care a impus Bisericii doctrina monotelismului, adică doctrina unei „singure voințe”. După câteva luni Sergius a murit.

Încă din start monotelismul s-a dovedit controversat. Sergius s-a gândit că doctrina exprima că umanul și divinul cooperau perfect în Cristos, până acolo încât de fapt nu era vorba de cooperare, ci de acțiunea unei singure persoane. Mulți teologi bizantini au fost de acord cu el. Dar și mulți alții au interpretat-o ca exprimând că Cristos avea o voință divină care pur și simplu a preluat conducerea umanității sale. Adică, Cristos era o persoană divină care mima o ființă omenească: nu era într-adevăr om. Acesta a fost modul în care foarte mulți au interpretat această doctrină în Vest. Aceștia nu au manifestat niciun fel de simpatie față de monofizitism și au considerat că această nouă doctrină este un monofizitism deghizat. Papa Ioan al IV-lea a condamnat-o în 641 d.H., ceea ce a fost și lovitura de grație pentru Heracliu, care se cufunda într-o depresie adâncă datorită cuceririlor musulmane. El a murit la scurt timp după aceasta, fiind urmat de Constant al II-lea Pogonatul care a dat un alt decret numit *Typus*. Decretul a interzis toate discuțiile cu privire la voința lui Cristos, dar a fost complet ignorat. Episcopii și călugării au continuat să se certe cu privire la voința lui Cristos și în

649 d.H. papa Martin I a ținut un conciliu în Palatul Lateran, condamnând din nou monotelismul, împreună cu *Typus*. Relațiile dintre Răsărit și Apus s-au răcit considerabil. Papa a dat adăpost unui număr considerabil de teologi anti-monotești care au fugit din Bizanț în Apus. Liderul acestora era Maxim, un călugăr care a fost cândva secretarul personal al lui Heracliu. Maxim era convins că monotelismul nu era altceva decât negarea realității întrupării, doctrina centrală a credinței ortodoxe. Aceasta deoarece, argumenta el, a avea o voință era parte a naturii umane: o creatură fără voință omenească nu prea era omenească. De aceea, Cristos trebuie să fi avut o voință umană și o voință divină, distincte una față de cealaltă, dar lucrând în perfectă armonie.

În anul 653, Constant al II-lea s-a săturat ca politica teologică imperială să fie luată în derâdere de un călugăr arogant cât și de episcopul Romei, așa că i-a arestat pe amândoi și i-a adus la Constantinopol. Papa și Maxim au fost întemnițați și torturați. Martin a fost exilat la Cherson, unde suferind și slăbit din cauza lipsei de hrană a murit curând după aceea. Maxim a fost exilat la Bizya, dar a supraviețuit și a continuat să vorbească împotriva monotelismului, așa că a fost adus din nou la Constantinopol și judecat din nou în 662 d.H. De data aceasta pedeapsa a fost mai aspră: i s-a smuls limba și i s-a tăiat mâna dreaptă pentru a-l obliga să nu își mai răspândească criticile atât verbal cât și în scris. A fost plimbat prin toată capitala, ca toată lumea să vadă ce a pățit, apoi a fost exilat la Lazica, unde a murit curând după aceea.

Cu toate acestea, sprijinul pentru monotelism slăbea tot mai mult. Una dintre cauze era opoziția intransigentă a Romei față de doctrină, o alta faptul că în ultimii ani cei mai mulți dintre monofiziți erau sub stăpânirea musulmană, așa că erau tot mai puține motive pentru recuperarea lor. Această politică a reușit să îi convingă doar pe unii monofiziți, dar majoritatea dintre aceștia urau atât de mult Calcedonul încât nimic nu mai putea să îi

Nu era aceeași natură cu Dumnezeu, co-substanțial cu Dumnezeu Tatăl, prin care doar Unicul lui Fișu ne-a adus harul. Prin întrupare S-a făcut om, de aceeași natură ca noi și prin care împarte har tuturor celor care au nevoie.

Maxim Mărturisitorul,
Cărți despre cunoștință,
secolul VII

convingă de a-l mai susține. În 668 d.H., Constant al II-lea a fost ucis pe când făcea baie, înlăturându-se astfel ultimul obstacol din calea schimbării politicii imperiale. În 680 d.H., împăratul Constantin al IV-lea Pogonatul a convocat cel de-al Treilea Conciliu de la Constantinopol, care a condamnat monotelismul și a susținut părerea lui Maxim, conform căreia Cristos avea două voințe, una umană și una divină, care acționau în acord perfect. Conciliul va fi recunoscut ca cel de-al Șaselea Conciliu Ecumenic, iar Maxim însuși, ca „Mărturisorul” – doar cu o treaptă mai jos decât martirii.

Prin consecințele sale tragice care au produs dezbinări, monotelismul a devenit uvertura celei mai mari revoluții religioase a Imperiul Bizantin – controversa iconoclastă. În aparență era foarte diferită, dar în realitate era vorba de aceeași chestiune.

DE LA MONOTELISM LA ICONOCLASM
Controversa a început cu împăratul Leon al III-lea. La vremea când a devenit împărat, în 717 d.H., lucrurile s-au schimbat în comparație cu epoca lui Iustinian. Teritoriile pe care acel mare împărat le-a recucerit în Vest au fost definitiv pierdute: Italia a fost devastată de război, iar stăpânirea bizantină cu impozitele ei mari și cu intoleranța sa religioasă era mult mai nepopulară decât stăpânirea ostrogoților pe care a înlocuit-o. Stăpânirea bizantină din Italia nu a supraviețuit prea mult în vremea lui Iustinian, de vreme ce lombarzii, un alt popor barbar, care au primit permisiunea să se așeze acolo, și au fondat propriul regat. S-a observat în ultimul capitol cum începutul secolului VII a fost martor al lichidării puterii bizantine din Orientul Mijlociu în favoarea arabilor musulmani. Antiohia, Ierusalimul și Alexandria, marile orașe ale Imperiului Răsăritean, erau toate sub stăpânire străină.

ISAURII

În acest context a apărut Leon al II-lea „Isaurul”, care a crescut în Tracia, dar care nu a ajuns prea aproape de Munții Isauri.

O eroare clericală stă la originea acestei porecle care, de asemenea, dă numele dinastiei pe care a fondat-o. Mare general, el a pus mâna pe tron în 717 d.H., într-o perioadă politică confuză.

Leon era un geniu militar absolut remarcabil, cu toate că victoriile sale nu au fost atât de strălucite ca cele ale lui Iustinian I sau Heracliu. Imediat după ce a devenit împărat, o uriașă armată musulmană de 80 de mii de soldați, însoțită de 1800 de corăbii a început asediul Constantinopolului. Orașul a fost despresurat de o hoardă de barbari din Bulgaria, Leon dezvoltându-și succesul prin recucerirea Anatoliei de sub stăpânirea musulmană. În loc să dezvolte succesul, cum a făcut Heracliu, el și-a dedicat domnia consolidării forțelor sale și protejării teritoriului pe care l-a recucerit. Vreme de multe secole musulmanii nu vor mai încerca să amenințe existența imperiului.

O altă preocupare principală a lui Leon a fost cea a icoanelor. A existat deja un atac îndreptat împotriva folosirii icoanelor în biserici – dar nu în Bizanț, ci în Persia, de către califul Iazid al II-lea, care a domnit între 720 și 724 d.H. El a ordonat distrugerea tuturor imaginilor creștine de pe teritoriile sale – nu pentru că erau creștine, ci pentru că violau prohibiția oricăror reprezentări artistice din Coran.

Totuși, în jurul anului 724 d.H., opoziția față de folosirea icoanelor s-a mutat în interiorul granițelor imperiale. Doi dintre episcopii din Asia Mică și-au exprimat rezerva cu privire la icoane înaintea patriarhului Germanus, argumentând că ar fi vorba de idolatre. Germanus i-a muștrat, insistând că onoarea datorată imaginilor nu era aceeași cu cea datorată lui Dumnezeu. Dar se pare că exista un sentiment de neliniște cu privire la icoane în întregul imperiu.

De acest sentiment s-a molipsit și împăratul. Nimeni nu știe exact de ce a decis că icoanele nu mai sunt acceptate, dar a făcut-o în 725 d.H. – cu toate că a dat un decret pentru interzicerea lor. În anii care au urmat s-a acționat tot mai mult împotriva icoanelor și din cauza unei

Oricine se aventurează să reprezinte cu ajutorul culorilor materiale imaginea divină a Cuvântului după Întrupare, să fie anatema!

Decret al Conciliului de la Hiera, 754 d.H.

erupții vulcanice din regiunea Mării Egee pe care Leo a interpretat-o ca un semn al nerăbdării divine. În 726 d.H., el a ordonat să fie dată jos icoana lui Cristos de deasupra Porții de Bronz din Constantinopol. Soldatul care s-a urcat pe scară să facă acest lucru a fost atacat de mulțime și a fost omorât. Leon i-a pedepsit pe cei răspunzători de această faptă și a ordonat un atac pe o scară mai mare împotriva icoanelor în tot imperiul. Politica sa a fost cunoscută ca „iconoclast” – literal vorbind, „distrugerea-icoanelor”.

În mod natural politica sa a provocat o opoziție care a fost condusă din punct de vedere teologic de Ioan Damaschinul. Fără să se teamă că îl critică pe împărat, deoarece trăia în teritoriile ocupate de musulmani, Ioan a argumentat că icoanele puteau fi folosite, pentru că nu era vorba de închinarea la ele (ceea ce ar fi fost într-adevăr idolatrie); acestea erau mai degrabă *venerate*, iar prin ele te închiniai lui Dumnezeu – tot așa cum prin omul Isus oamenii L-au văzut cu-adevărat pe Dumnezeu și I s-au închinat.

Fără să fie o campanie violentă, distrugerea icoanelor a continuat în următorii doi ani. Nimeni nu a murit luând apărarea icoanelor, iar prin anul 732 d.H. campania părea să se fi sfârșit, Leon fiind mulțumit cu ceea ce a realizat.

Fiul său, Constantin al V-lea, a fost mult mai extremist. I-a disprețuit pe cei care foloseau icoane, iar aceștia l-au disprețuit, de asemenea, poreclindu-l „Copronimul”, un nume care nu poate fi spus într-o companie aleasă. El se referea, la mirosul caracteristic al împăratului, căruia îi plăceau foarte mult caii și petrecea cea mai mare parte din timpul său prin grajduri. Totuși ura sa față de icoane pare să fi avut legătură cu alunecarea sa spre monofizitism și cu aversiunea față de ceea ce el considera venerarea superstițioasă a lucrării omenești. Împăratul a descurajat cultul Mariei, râdea cu privire la venerarea moaștelor și refuza folosirea prefixului „sfântul” indiferent de care nume era vorba, fie acesta și al lui Petru. Teolog

amator, la fel ca Iustinian I, el a scris câteva tratate în apărarea părerilor sale.

În 754 d.H., Constantin al V-lea a convocat un conciliu la Hiera, lângă Calcedon. Cei 338 de episcopi care au participat au condamnat folosirea icoanelor, invocând un ingenios argument: icoanele fie reprezentau doar umanitatea lui Isus, separând-o de divinitatea sa, caz în care erau nestoriene, fie descriau umanitatea sa și divinitatea sa ca o singură imagine, caz în care erau monofizite. Apărătorii icoanelor, inclusiv Ioan Damaschinul și Germanus al Constantinopolului, au fost condamnați.

Totuși toată lumea se certa fără să cadă de acord dacă acest conciliu a fost într-adevăr ecumenic: niciun patriarh nu a fost prezent (Constantin a avut grijă să îi invite doar pe episcopii care erau de acord

Maica Domnului din Vladimir, icoană din secolul XII-XIII, Constantinopol.

La fel ca și sfânta cruce datătoare de viață, sfintele și prețioasele icoane, pictate în culori, din mozaic sau oricare alte materiale folosite în acest scop, își vor afla locul în sfintele biserici ale lui Dumnezeu, pe vase și pe sfintele odăjdii, pe pereți și pe mese, în case și pe drumuri... Pentru că de fiecare dată când îi vedem reprezentați printr-o icoană, de fiecare dată când aruncăm o privire asupra lor, gândul ne duce la originale, creștem în dragoste față de El și dorim și mai mult să ne închinăm lor.

Decret, al Doilea Conciliu de la Niceea, 787 d.H.

cu el). Opoziția față de iconoclasam a crescut, aceasta fiind concentrată mai ales în mănăstiri. Călugării foloseau icoanele în viața lor devoțională de mai bine de un secol și nu voiau să abandoneze această practică. Conducătorul lor era Ștefan, de la mănăstirea Sf. Auxențiu, care a fost aruncat în închisoare datorită unor acuzații inventate. În 761 d.H., un alt călugăr pe nume Andrei din Creta (altul decât cel care a compus imnurile) a fost biciuit până a murit pentru că l-a comparat pe Constantin al V-lea cu Iulian Apostatul, el devenind, astfel, primul martir al icoanelor. După doi ani, Ștefan este târât afară din închisoare de mulțime și ucis.

În fața opoziției monastice Constantin al V-lea nu admitea niciun compromis. Mănăstirile erau atacate, iar ocupații acestora erau aruncați în închisoare. Icoanele erau confiscate și distruse. Împăratul a mers mai departe și a inițiat scoaterea în afara legii a mănăstirilor – ocupate de „cei de nebăgat în seamă”, după cum îi denumea el – indiferent de părerea acestora cu privire la icoane. Călugării erau forțați să se căsătorească, iar patriarhul Constantinopolului care era vegetarian a fost obligat să mănânce carne și să se căsătorească și el. Au fost incendiate și bibliotecile. În 766 d.H., călugării au fost obligați să defileze pe hipodrom ținându-se de mână cu femeii. În anul următor au fost interzise rugăciunile către sfinți și moaștele. Parțial inspirate de teologie, persecuțiile lui Constantin rezultau, de asemenea, din preocuparea cercurilor guvernamentale pentru o problemă mult mai practică. Mănăstirile deveneau tot mai populare – într-o perioadă în care guvernul era foarte preocupat să colonizeze întinsele domenii imperiale depopulate, care au fost recuperate de la musulmani și se aflau mai ales în Anatolia. Nu se putea face nimic în această direcție dacă tinerii se dedicau unei vieți ascetice pe vârfurile munților. Aceasta se întâmpla când, ultimul teritoriu stăpânit de bizantini în Italia, Ravena, a fost definitiv cucerit de lombarzi în 751 d.H.

Pierderea Vestului făcea ca menținerea puterii în Est să devină și mai importantă.

Constantin al V-lea a murit în 775 d.H., crunta sa persecuție dispărând odată cu el: în câțiva ani toate mănăstirile s-au umplut, Anatolia rămânând în mare parte nepopulată. Fiul lui Constantin, Leon al IV-lea se pare că împărtășea vederile tatălui său, dar nu le impunea. A murit în 780 d.H., lăsând-o pe soția sa Irina (752–803) regentă; aceasta deschizând o nouă fază a controverselor.

FEMEIA ÎMPĂRAT ȘI AL DOILEA CONCILIU DE LA NICEEA

În afara frumuseții extraordinare care i-a asigurat căsătoria cu Leon al IV-lea, nu se cunosc prea multe lucruri despre originea Irinei. Ea era o apărătoare neînfricată a icoanelor – o problemă nerezolvată pentru că guvernul, Biserica și armata erau dominate de iconoclaștii care au fost numiți în funcții de către Constantin al V-lea. Irina s-a folosit de dejucarea unei loviturii de stat pentru a epura armata, forțându-i pe liderii ei cei mai importanți să se călugărească împotriva voinței lor.

În 784 d.H., Irina l-a numit pe secretarul său, laicul Tarasie, patriarh de Constantinopol și a plănuit convocarea unui conciliu care să rezolve chestiunea icoanelor. Conciliul s-a deschis în 786 d.H., dar a fost tulburat de elemente iconoclaste din armată; Irina a trimis armata departe pentru a lupta împotriva musulmanilor, conciliul fiind reconvocat în anul următor la Niceea. Toată lumea a fost de acord că la urma urmei icoanele puteau fi acceptate, Conciliul de la Hiera din 754 d.H. fiind o greșală evidentă. Conciliul s-a declarat de acord cu Ioan Damaschinul că nimeni nu trebuie să se închine la icoane, dar că acestea pot fienerate. După cum Dumnezeu poate fi cunoscut prin ființa omenească Isus, tot așa Isus poate fi cunoscut cu ajutorul culorii și al lemnului icoanei. În sfârșit, exista un anumit grad de unitate în Biserică, cel puțin în Est – Biserica apuseană auzind doar rapoarte trunchiate cu privire la conciliu și neagreaud ceea ce a auzit.

O icoană din secolul XV reprezentând restaurarea ortodoxiei.

Irina a fost detronată de armată în 790 d.H., în locul său domnind doar Constantin VI. Doi ani mai târziu acesta a fost înlocuit datorită incompetenței de care a dat dovadă. Irina a pus din nou mâna pe tron, poruncind orbirea lui Constantin în aceeași clădire în care l-a născut. Constantin a murit curând după aceea din cauza rănilor, monstruoasa sa mamă fiind prima femeie care a condus de una singură Imperiul Bizantin. Încă frumoasă, Irina a sperat să își asigure domnia prin căsătoria cu Carol cel Mare, care a fost încoronat împărat în Apus în 800 d.H.; dar amenințarea ca un barbar apusean să devină împăratul Bizanțului a fost ultima picătură

pentru poporul deja înstrăinat de o cărmuire tot mai nepopulară. Exista doar un împărat, regentul lui Cristos pe pământ, iar acesta se afla în Constantinopol. În ciuda lipsei de carte, existența unui împărat apusean constituia o blasfemie pentru bizantinul de rând, dincolo de mutarea acestuia la Constantinopol și de instalarea sa acolo! Irina a fost detronată de o altă lovitură de stat în 802 d.H., fiind înlocuită de unul dintre sfetnicii palatului care a devenit Nicefor I (decedat în 811 d.H.). Irina și-a acceptat soarta cu demnitate fiind exilată în Lesbos, unde i s-a permis să trăiască foarte modest ca torcătoare, dar a murit un an mai târziu.

Pentru că omul este făcut după chipul și asemnarea lui Dumnezeu, e ceva divin în actul pictării unei icoane.

Teodor Studitul

FAZA FINALĂ

Irina s-a dovedit a fi extrem de nepopulară, iar icoanele au fost compromise prin asocierea cu persoana sa. Când generalul armean care a luat puterea în 813 d.H. a devenit Leon al V-lea, el s-a angajat în acest nou și crescând sentiment iconoclast. Patriarhul Constantinopolului a protestat, ceea ce a dus la destituirea sa, dar opoziția față de această nouă politică a fost condusă de Teodor Studitul, un călugăr foarte cărcotaș. El și patriarhul care a urmat se urau dintotdeauna – urmare a resentimentelor care au existat între episcopi și călugări – dar au făcut pace în privința icoanelor. Întemnițat și exilat în repetate rânduri, Teodor a continuat să încurajeze opoziția care adora icoanele, scriind din celula sa, nu numai suporterilor săi din Constantinopol, ci și celor din Vest și papei.

Persecuția nu a ajuns niciodată la nivelul celei din vremea lui Constantin al V-lea. Nimeni nu a fost ucis, cel puțin sub Leon al V-lea și sub succesorul mai lax al acestuia, Mihail al II-lea „Gângavul”. Fiul lui Mihail, Teofil, care a devenit împărat în 829 d.H. a fost mai dur și unii dintre apărătorii icoanelor au fost omorâți în bătaie. Doi dintre călugării palestinieni care conduceau partidul proicoane au avut parte de o pedeapsă ciudată prin tatuarea pe obraz a 12 versuri ale unei poezii defăimătoare. Teofil a murit în 842 d.H., lăsând-o pe soția lui, Teodora, regentă în locul fiului lor nou-născut.

La fel ca și ultima femeie regent, Teodora venera icoanele spunându-se că a păstrat niște icoane ascunse sub pat chiar atunci când în altă parte, soțul ei lupta împotriva lor. În 843 d.H., ea a ținut un nou conciliu prin care a dat dreptate deciziilor luate la cel de-al Doilea Conciliu de la Niceea. Acest conciliu este recunoscut ca cel de-al Șaptelea Conciliu Ecumenic. Problema loialității față de împăratul abia decedat a fost foarte bine rezolvată de Teodora care a susținut că pe patul de moarte acesta s-a pocăit de iconoclastism, ținând o icoană pe buzele sale atunci când a murit – greu de crezut, dar eficient din punct de vedere politic.

O slujbă de mulțumire a fost ținută în Hagia Sofia în prima duminică din postul Paștelui. Biserica Ortodoxă a marcat această zi ca duminica ortodoxiei. În sfârșit s-a terminat bătălia icoanelor și, odată cu aceasta, nesfârșitele gâlcevi cu privire la cristologie, care au apărut odată cu Nestorie, cu mai bine de patru secole în urmă. Pentru că, de fapt, acesta a fost subiectul controverselor. Iconoclaștii au argumentat că Dumnezeu nu putea fi reprezentat într-o formă materială, că un obiect material ca acela al icoanei nu era în sine sfânt și că venerarea sa era idolatrie. Apărătorii icoanelor au recunoscut că dacă această logică era împinsă puțin mai departe, ar fi dus la negarea întrupării – oare ce a fost Isus însuși, dacă nu Dumnezeu într-o formă materială? Rolul icoanelor în închinare și în meditare era, de fapt, o extensie a principiului întrupării. Teodor Studitul a spus-o și mai bine: așa după cum Fiul este imaginea Tatălui, căruia ne închinăm prin El, tot astfel icoana este imaginea Fiului, Căruia ne închinăm prin ea.

ALTE NAȚIUNI, ALTE BISERICI

Religia bizantină gravita în jurul celor doi poli, ai statului și ai Bisericii, uniți în gândirea bizantină ca un tot – ca trupul și sufletul, care deși distincte, se credea că alcătuiesc o singură persoană. Având în vedere această schemă, nu este surprinzător că Biserica bizantină nu s-a înțeles prea bine cu celelalte biserici. Dacă împăratul era regentul lui Cristos pe pământ, unde îi plasa aceasta pe creștinii care nu se aflau sub stăpânirea sa?

ROMA

Istoria relațiilor dintre Roma și Constantinopol a fost marcată de creșterea neîncrederii și a lipsei de înțelegere. Faptul că aceasta s-a întâmplat așa în mod inevitabil este un fapt controversat. La urma urmei, în cea mai mare parte a

Filioque

Disputa doctrinară referitoare la termenul *filioque* a fost printre principalele ingrediente ale deteriorării relațiilor dintre bisericele răsăritene și cele apusene în perioada Evului Mediu.

Termenul marchează o adăugare la „credeul de la Niceea” (a Conciliului de la Constantinopol din 381 d.H.), întreprinsă exclusiv și unilateral în Vest. În Est, credincioșii și-au declarat credința în Duhul Sfânt „care de la Tatăl purcede”, în vreme ce în Vest se declară despre Duhul Sfânt „care de la Tatăl și de la Fiul purcede” (în latină *filioque*). Filioque este atestat pentru prima dată în declarații ale credinței din secolele V–VI din Spania. Încă din secolul IX era folosit în mod obișnuit în Biserica Francă, fiind adoptat oficial la un sinod din 809 d.H. Pe când bisericele răsăritene și cele apusene s-au despărțit efectiv în 1054, acesta era

definitivat ca parte a credeului apusean și ca una dintre nemulțumirile principale în Răsărit. Patriarhul Constantinopolului, Fotie, l-a condamnat deja ca eretic în 867 d.H.

Bisericele răsăritene se considerau jignite de adăugarea termenului din două motive principale. Au condamnat ceea ce percepeau că era acțiunea unilaterală și autoritatea asumată de papă pentru a decide cu privire la problemele de doctrină. Autoritatea vechilor concilii nu putea fi răsturnată prin astfel de procedee. În același timp ei criticau importul teologic al termenului. Urmând învățătura lui Augustin, accentul este pus în Vest pe ideea că Trinitatea îi apare ființei umane așa cum este în sine și pe unitatea și relația dintre persoanele Trinității. Astfel că Duhul, ca legătură mutuală a dragostei dintre Tatăl și Fiul, purcede de la amândoi. În tradiția răsăriteană, unitatea Trinității se întemeiază pe o singură origine (în

greacă: *arche*), cea a Tatălui. Între Fiul și Duhul există o diferență datorită relației lor distincte cu Tatăl: Fiul este născut din Tatăl, Duhul purcede din El. Grigorie Palamas a argumentat că în concordanță cu esența lui Dumnezeu, Duhul purcede doar de la Tatăl, dar, în concordanță cu activitatea sa, se poate spune despre purcederea Duhului că este de la Tatăl, prin Fiul. Într-o anumită măsură această distincție poate fi percepută ca făcând diferența între ceea ce în Apus se numește Trinitate imanentă (cum este, de fapt Trinitatea) și iconomia Trinității (cum pare să fie).

THOMAS GRAUMANN

timpului, cele două episcopii erau în comuniune una cu cealaltă (chiar dacă se ignorau în general) și legații papali au fost prezenți la unele concilii importante din Răsărit, cum au fost al Doilea și al Treilea Conciliu de la Constantinopol. Dar au existat perioade în care cele două se aflau clar în conflict.

Prima despărțire formală dintre jumătatea apuseană și cea răsăriteană ale creștinătății a fost Schisma acaciană. Nefericitul Acacius a fost patriarhul Constantinopolului la vremea când împăratul Zeno – fără să recurgă la rugăminți – a încercat să îi reunească pe calcedoneni și pe monofiziți cu ajutorul unui decret cunoscut ca *Henoticon*, după cum am văzut în ultimul capitol. Acacius a sprijinit *Henoticonul* și datorită acestui fapt a fost destituit oficial de episcopul Romei, Felix al III-lea. Roma nu avea niciun fel de simpatie față de monofizitism. Acacius a reacționat eliminând numele lui Felix din diptic, lista oficială a episcopilor (foști și actuali) pentru care se înălțau rugăciuni. Eliminarea unuia dintre numele episcopilor însemna, în fond, declararea faptului că aceștia se situau în afara comuniunii cu Biserica. Acacius a murit în 489 d.H.,

succesorii săi încercând să dregă spărtura; dar Roma nu a fost de acord atâta vreme cât *aceștia* nu eliminau numele lui Acacius din diptice, ceea ce s-a și întâmplat. Schisma a rămas în vigoare până în 519 d.H., când patriarhul Ioan a eliminat nu doar numele lui Acacius, ci și numele tuturor succesorilor lui din diptice.

Am văzut că secolul VII a fost martorul discordiei tot mai accentuate, cu papa Martin I care, înainte de a fi răpit și întemnițat, a condamnat doctrina bizantină a monotelismului. Monotelismul a fost soluționat la al Treilea Conciliu de la Constantinopol din 680 d.H., dar o altă despărțire de Roma a avut loc în secolul IX, de data aceasta în legătură cu Fotie, patriarhul Constantinopolului. Se pare că la vremea respectivă Fotie era cel mai inteligent om din Imperiul Bizantin, un mare învățat, teolog și profesor de filosofie. Avea și un anumit farmec personal, dar și o oarecare robustețe: deja patriarh, el l-a provocat la o întrecere bahică pe împăratul Mihail al III-lea (care era alcoolic) și l-a bătut cu 50 de cupe la 40.

În ciuda faptului că era laic, Fotie a devenit patriarh în urma unui complot din 858 d.H. pentru înlocuirea predecesorului

■ În al nouălea an al domniei împăratului Nicefor, însuși împăratul a invadat Bulgaria, sperând să o anihileze (...) A cucerit palatul căpeteniei bulgare, Krum, și și-a așezat tabăra acolo. A întâlnit doar o armată de până la 12 mii de bulgari aleși pe sprâncenă, lăsați să apere palatul, a luptat și i-a omorât pe toți (...) După asta, duhul și inima ticălosului au fost umplute de mândrie (...) a spus tovarășilor săi: „Uitați! Ce lucru bun am făcut!” (...) Oastea, s-a folosit de ocazie prădând fără milă, dând foc recoltei de pe câmpuri. Au tăiat tendoanele de la picioarele dinapoi ale vacilor, smulgându-le în timp ce acestea mugeau și se zbateau.

Invadarea Bulgariei de către Nicefor I, cu puțin timp înainte de înfrângerea lui de către Krum, *Scriptor Incertus*, secolul IX d.H.

său, Ignatie, un tip prea puțin inteligent, care nu era acceptat de aristocrați și de intelectuali. Dar papa Nicolae I a refuzat să accepte că Ignatie a fost destituit în mod legal. Când a primit rapoarte despre întemnițarea și torturarea lui Ignatie, el l-a condamnat pe uzurpator și l-a excomunicat în mod solemn. La adăpost în Constantinopol, Fotie i-a răspuns cu aceeași monedă.

Disputa dintre Fotie și Nicolae nu era doar una cu privire la legitimitatea unei ordinări. Era și despre evanghelizarea triburilor barbare așezate între Roma și Constantinopol. În domeniul misiunii începeau să se acumuleze tensiuni în lupta dintre cele două mari ramuri ale creștinismului.

AVARII, SLAVII, BULGARII ȘI MAGHIARII
Imperiul Bizantin era condus din capitala care se găsea în Peninsula Balcanică, dar nu stăpânea întreaga peninsulă. Tracia și Macedonia, din apropiere se situau în inima imperiului, dar statutul Iliriei, aflate mai la vest – cam pe unde se află azi Albania –, era mai puțin clar. Acest teritoriu era disputat din punct de vedere politic cu lombarzii și cu alte grupuri de popoare barbare din Apus; în termeni religioși teritoriul era disputat între patriarhul Romei și cel al Constantinopolului. La nord de Balcani se afla bazinul Carpaților. Pe la mijlocul secolului VI, această regiune a fost invadată de un popor cunoscut sub numele de avari. Sub

o serie de conducători puternici denumiți *qagani*, avarii care erau războinici călări, au cucerit cea mai mare parte a Balcanilor de Nord. Atacurile lor au culminat cu asediul Constantinopolului în 626 d.H., întreprins împreună cu aliații persani. În ciuda marilor turnuri de asalt și a catapultelor care au aruncat o ploaie de pietre mari asupra capitalei, eșecul a fost atribuit protecției Fecioarei Maria. Sergius, patriarhul Constantinopolului, apărea în fiecare zi pe ziduri, purtând înaintea sa o icoană a Fecioarei. Unii chiar au jurat că au văzut-o conducând luptele.

Pe la finele secolului IX, puterea avarilor a fost efectiv neutralizată datorită sosirii în partea de nord-est a Balcanilor, la sud de Dunăre a multor altor popoare barbare. În secolul VII, profitând de faptul că bizantinii erau preocupați cu Persia, slavii au migrat în masă în Nordul Balcanilor. Întreaga regiune a fost transformată din punct de vedere etnic și politic; introdus acolo sub stăpânirea romană, creștinismul a dispărut pentru că slavii, la fel ca și barbarii, erau păgâni.

Slavii s-au așezat acolo, organizându-se în câteva regate. În detaliu vom vedea cum s-a întâmplat aceasta cu Rusia și cu Polonia în Nord, în capitolul 8. În sfera de influență bizantină se mai găsea și Moravia, în amonte de Dunărie, având Imperiul Bizantin la sud-est și superputerea francă care tocmai apărea, la vest. Dar dintre toate aceste țări, cea mai

importantă din punctul de vedere al bizantinilor era totuși Bulgaria.

Bulgaria a apărut atunci când un alt popor, denumit de oamenii de știință moderni protobulgari, s-au mutat în Turcia de azi în Peninsula Balcanică. Ei s-au amestecat cu slavii și, astfel, au format un nou regat. Această nouă putere i-a atacat rapid pe bizantini și în 680 d.H., bulgarii sub hanul Asparuh au cucerit un mare teritoriu din Balcani. Ei au continuat să își consolideze puterea și în 807 d.H., sub conducerea hanului Krum, unul dintre cei mai formidabili conducători militari pe care i-a văzut regiunea, au dus mai multe lupte de hărțuire în Imperiul Bizantin. Împăratul Bizantin Nicefor I a răspuns prin invadarea Bulgariei, distrugerea capitalei lui Krum și omorârea unui mare număr de bulgari. Forțele lui Krum au contraatacat totuși, Nicefor fiind ucis. Krum a ferecat în argint craniul împăratului și l-a folosit ca pe o cupă. În 813 d.H., chiar Constantinopolul a fost asediat, iar împrejurimile jefuite. Un al doilea asalt al capitalei bizantine a fost prevenit doar de faptul că Krum a murit, pe când îl organiza, în urma unui atac de cord.

În fine, un alt grup important care trebuie să fie menționat sunt maghiarii, călăreți extraordinari ca și avarii. În secolul IX, ei și-au întemeiat un imperiu semnificativ pe Dunăre, fiind în stare să ceară tribut de la bizantini și chiar de la regii germani pe care îi hărțuiau în mod constant. Aceasta a continuat până în 955 d.H., când Otto I (a ceea ce avea să devină în scurt timp Sfântul Imperiu Roman) i-a înfrânt în apropiere de Augsburg. Maghiarii au încheiat pace cu Imperiul Apusean care tocmai apărea și vor fi cunoscuți de acum înainte ca unguri. De acum încolo Ungaria va exista ca un fel de stat-tampon între Sfântul Imperiu Roman din Vest și Imperiul Bizantin din Est.

MISIUNILE ÎN EUROPA DE EST

Toate aceste puteri barbare se găseau într-o relație tensionată atât cu Bizanțul cât și cu Europa de Vest. Câteodată avarii, maghiarii și bulgarii erau aliați cu

Chiril și Metodiu.

Bizanțul, altădată erau în război; uneori împăratul bizantin era forțat să le plătească tribut, altă dată era tocmai pe dos. Prin secolele VIII și IX, toate aceste popoare se confruntau tot mai mult cu o alegere importantă. În Vest, după cum vom vedea în capitolul următor, se ridica o nouă putere: imperiul franc al lui Carol cel Mare și al succesorilor săi. Exista o presiune tot atât de mare să se alieze cu Vestul sau cu Estul. Dar indiferent de direcția alianței, aceasta însemna inevitabil convertire.

Zarurile au fost aruncate în 862 d.H., când Ludovic Germanul, nepotul lui Carol cel Mare și conducătorul franc al jumătății de est a imperiului bunicului său, a încheiat o alianță cu Bulgaria. Rastislav, principele Moraviei, prins între aceste două țări incomparabil mai puternice, s-a alarmat. El a trimis ambasadori la Constantinopol, sperând să încheie o alianță de unul singur. Ca parte a târgului, acesta era gata să invite misionari pentru ca poporul său să poată împărtăși religia noilor și puternicilor prieteni. Încântat de

STÂNGA Oștile Krumului urmărind armata bizantină într-o ilustrație dintr-o cronică medievală.

Botezul țarului Boris al Bulgariei, dintr-un manuscris sicilian al lucrării *Fragmente de istorie* a istoricului Ioan Skylitzes, din secolul XI.

[Chiril și Metodiu] au considerat o mare pierdere că slavii și bulgarii nu înțelegeau Scripturile, care erau scrise în limba greacă (...) S-au îndreptat spre Mângâietorul și i-au cerut harul să inventeze un alfabet care poate să redea sălbăticia limbii bulgare. Au cerut abilitatea de a traduce Sfintele Scripturi în limba lor. Și într-adevăr, după post și rugăciune, chinându-și trupurile și smerindu-și duhurile, au primit ceea ce căutau.

Teofilact al Ohridei, *Viața sfântului Clement al Ohridei*, cca 1100

această nouă oportunitate, Fotie, patriarhul Constantinopolului l-a numit pe unul dintre prietenii săi, Constantin, să se ocupe de această sarcină. Constantin semăna foarte mult cu Fotie, fiind un învățat și lingvist talentat care i-a urmat lui Fotie ca profesor de filosofie la universitatea din capitală. Totuși el este cunoscut sub numele de Chiril, nume pe care l-a adoptat cu puțin timp înainte de moartea sa. Prima călătorie pe care a întreprins-o împreună cu fratele său Metodiu și acesta un bun lingvist, a avut loc în 860 d.H. în Imperiul Khazari care era situat în est, împrejurul Mării Caspice. Misiunea lor a avut un succes foarte limitat deoarece khazarii au fost deja convertiți de evreii care au fugit din Bizanț cu un secol mai devreme, odată cu persecuția împotriva lor declanșată de Leon Isaurianul. Imperiul Khazari era la acea vreme singurul stat iudeu din lume, demonstrațiile lui Chiril și cele ale lui Metodiu, cât au fi fost ele de inteligente, au avut ca efect doar eliberarea a două mii de prizonieri creștini.

La întoarcere cei doi frați au fost numiți șefi ai misiunii pentru moravienii. Una dintre primele lor sarcini a fost traducerea unor părți din Scriptură în slavonă, o sarcină dificilă având în vedere că limba nu exista în formă scrisă. De aceea, Chiril a inventat un alfabet nou, bazat pe alfabetul grec și împreună cu fratele lui a tradus și a scris evangheliile cu această

nouă scriere. În 864 d.H., cei doi frați au ajuns în Moravia, unde au stat vreme de trei ani. Din nou, au avut foarte puțin succes. Chiril a efectuat traducerea sa în limba slavonă vorbită în Bulgaria, pe care moravienii nu o puteau înțelege prea bine. Totuși, cei doi frați au avut mult mai mare succes decât misionarii apuseni care au apărut în zonă și nu erau de acord să folosească limba slavonă. Convingerea lui Chiril și a lui Metodiu că bisericile

slavone ar trebui să folosească liturgiile slavone a constituit un mare pas înainte și va așeza temelia pentru bisericile care vor apărea în regiune. În 868 d.H., cei doi frați s-au dus la Roma, unde papa Adrian al II-lea a aprobat folosirea liturghiei slavone. Aici Chiril s-a călugărit murind la scurt timp.

Între timp și bulgarii se îndreptau spre convertire. De acum superputerea din Nordul Balcanilor, țara era guvernată de hanul Boris I, un conducător extraordinar, cu o voință de fier și un temperament vulcanic. Boris a recunoscut că alipirea poporului său la creștinism va fi o mișcare înțeleaptă. Dar șovăia în a se conforma creștinismului practicat de rivalii săi, bizantinii, începând tratativele cu francii și cu Roma pentru a importa în schimb creștinismul apusean. Bizantinii au fost foarte nemulțumiți de aceasta și au declarat război Bulgariei: Boris nu a fost în stare să reziste eficient, astfel că a acceptat botezul din partea unei delegații de la Constantinopol în 864 d.H. Nașul său a fost împăratul Mihail al III-lea.

Restul bulgarilor au fost botezați în masă, un proces care a durat aproximativ șase luni. Toate templele păgâne din țară au fost distruse sau transformate în biserici. Mulți boieri sau nobili au opus rezistență, existând chiar și o rezistență armată; Boris a suprimat-o cu brutalitate, executându-i pe toți cei implicați. De

asemenea, el a scris la Constantinopol cerând un arhiepiscop bulgar. Total neînțelept, Fotie a ignorat cererea sa, dorind să țină nou-născuta Biserică bulgară sub controlul său personal. Boris, ca unul care obținea tot ce voia, a fost profund jignit și i-a scris papei Adrian al II-lea, oferindu-se să treacă de partea Romei. Imediat papa a folosit această ocazie, scriindu-i hanului o scrisoare lungă și plină de înțelegere pe care a trimis-o prin propriii săi legați. Boris a fost foarte plăcut surprins, oamenii papei începând procesul de catolicizare a bulgarilor.

Ca de obicei, Boris era tot nemulțumit. La fel ca Fotie, nici papa nu voia să îi trimită un arhiepiscop al său. Lucrurile păreau să fie mai pline de speranță când în 867 d.H., împăratul bizantin Mihail al III-lea a fost asasinat în dormitorul propriu și a fost înlocuit de fostul său prieten, Vasile Macedoneanul. Dornic să vindece schisma cu Roma, Vasile a ținut un conciliu în anul 870 prin care l-a demis pe Fotie, înlocuindu-l cu rivalul său dintotdeauna, Ignatie. La acest conciliu el a ascultat cu mai mare băgare de seamă plângerile lui Boris. Cererea sa a fost împlinită: Biserica bulgară a devenit autocefală, adică, de sine stătătoare, având un arhiepiscop care se afla din punct de vedere tehnic sub controlul Constantinopolului, dar care, de fapt, era practic independent. Aceasta a supărat Roma, dar nu prea se mai putea face ceva. Schisma îngrijorătoare dintre Roma și Constantinopol cu privire la Fotie era în cea mai mare parte rezolvată. Deși destituit, Fotie s-a împăcat cu Ignatie, urmându-l ca patriarh când acesta a murit în 878 d.H. și primind după trei ani recunoașterea oficială, mult așteptată, a papei Ioan al VIII-lea.

Cu toate că și-a asigurat independența față de Constantinopol, Boris I a fost mulțumit să importe avantajele culturale ale creștinismului. El a trimis mulți nobili la Constantinopol pentru a fi educați, inclusiv pe fiul său. Doi dintre elevii lui Chiril și ai lui Metodiu, Naum și Angelarius, au venit în Bulgaria și au înființat școli și mănăstiri pe tot cuprinsul țării. Finele

secolului IX și ale secolul X au cunoscut o epocă de aur a literaturii și a culturii în toată Bulgaria, arta și arhitectura înflorind. În țară s-a dezvoltat și o puternică tradiție a schiturilor.

Atât de mare a fost zelul lui Boris încât în 889 d.H. a abdicat și s-a retras la o mănăstire. Dar fiul său Vladimir, succesorul său, a încercat să restabilească păgânismul, așa că bătrânul Boris a ieșit din mănăstire, l-a detronat pe Vladimir și l-a înlocuit cu celălalt fiu al său, Simeon, care plănuise să ajungă episcop. După această incursiune Boris s-a reîntors la mănăstire, unde a murit în 907 d.H. Între timp, în ciuda ambițiilor sale ecleziastice, s-a dovedit că Simeon era un conducător puternic și agresiv care a dus lupte cu bizantinii și pe care i-a învins de câteva ori, forțându-i să îl recunoască ca țar, de fapt împărat, al Bulgariei. În 927 d.H., bizantinii au fost forțați să îl recunoască și pe arhiepiscopul de Preslav (mai apoi Ohrida) ca patriarh al Bisericii bulgare. Aceasta a durat totuși doar până în 1018, când bizantinii au reușit să ocupe Ohrida și să o readucă la o arhiepiscopie autocefală. Acesta a fost sfârșitul Imperiului Bulgar, dar în secolul XII bulgarii s-au răsculat, bizantinii fiind nevoiți să le redea independența.

UN IMPERIU ÎN DECLIN

Secolul IX, epoca lui Fotie, a fost o perioadă de reînnoire și întărire pentru Bizanț. Nu numai că imperiul a recucerit anumite teritorii în Italia (sub Vasile I „Macedoneanul”), ci și i-a învins pe bulgari (sub Vasile al II-lea „Bulgaroctonul”), s-au scris și s-au copiat mai multe cărți și s-a dezvoltat mai mult ca oricând literatura. Fiul și succesorul lui Vasile I, Leon cel Înțelept, era un erudit extraordinar care a compus poezii și a predicat propriile predici în Hagia Sofia. La fel ca în Vest, cei mai mulți dintre oameni nu puteau scrie și citi, dar în acea perioadă, datorită puterii tot mai mari a mănăstirilor, nivelul cultural era mult mai ridicat decât în Vest. Disponibilă în cele

*Părinte, mi s-a arătat
acea lumină. Pereții
chiliei mele s-au
topit, lumca-ntreagă
s-a făcut nevăzută.
Cred că fugea din
fața sa. Am rămas
singur în prezența
luminii. Și părinte,
nu știu dacă mai
eram în trup sau
dacă eram răpit. Am
uitat complet că
aveam un trup. Am
simțit o bucurie atât
de mare, care încă
mai dăinuie în mine,
o mare dragoste și o
dorință arzătoare și
am vărsat șiroaie de
lacrimi, exact cum mi
se întâmplă acum.*

Simeon Noul Teolog,
Despre viața mistică,
inceputul secolului XI

mai multe dintre mănăstiri, această educație nu era la același nivel cu cea care se va dezvolta în Europa de Vest în secolul XI și care corespunde acum nivelului școlilor moderne primare, dar au existat oameni foarte educați și citiți, după cum a fost însuși Fotie. Și mai important, erau tot mai multe mănăstiri care erau tot mai aglomerate. Educația și asistența medicală se găseau în cea mai mare parte în mâinile lor – medicina era mult mai avansată decât în Europa de Vest, călugării cât și călugărițele administrând spitale extrem de bune – și se bucurau de mari scutiri de impozite. Și desigur, vechea problemă a subpopulării provinciilor imperiului nu a fost rezolvată prin creșterea popularității lor. În 964 d.H., împăratul Nicefor al II-lea Focas a interzis fondarea oricăror noi mănăstiri.

Călugării aveau o bogată viață spirituală. Finele secolului X și începutul secolului XI a fost martora învățaturii lui Simeon Noul Teolog (949–1022), un abate care a pierdut loialitatea călugărilor lui deoarece i-a forțat să trăiască o viață deosebit de ascetică. Acuzat de erezie, Simeon a fost exilat în Asia Mică, în 1009, unde a fondat o mănăstire într-o capelă ruinată și unde și-a făcut ucenici. El a devenit atât de popular încât patriarhul ecumenic Sergius al II-lea s-a oferit să îl aducă înapoi și să îl facă episcop, dar a fost refuzat.

Învăătura lui Simeon era înrădăcinată în teologia bizantină tradițională a întrupării: apropierea lui Dumnezeu de creația sa și posibilitatea de a fi unit cu El printr-o viață sfântă și prin meditație. Cuvintele lui Simeon au fost tulburătoare datorită propriei sale experiențe a apropierei de Dumnezeu, folosind persoana întâi într-o proporție neobișnuită pentru teologii vorbitori de limba greacă.

NOI EREZII

Totuși, în această perioadă, Biserica s-a confruntat cu noi probleme. Mai întâi au apărut paulienii, un grup care nu a fost prea bine înțeles nici chiar în ziua de azi. Originea lor este obscură, dar se crede că prima comunitate pauliană a fost fondată

în Armenia între 650 și 660 d.H. de un învățător numit Constantin, care s-a autonumit „Silvanus”, după numele unuia dintre ucenicii lui Pavel. Nu se știe precis cine a fost acest „Paul” de la care și-au tras numele. Din punct de vedere doctrinar, se crede în mod tradițional, că erau asemănători cu maniheii dinaintea lor. Dacă este adevărat, înseamnă că erau dualiști, crezând în două mari puteri, una bună și una rea. Ei credeau la fel ca și gnosticii că lumea materială este în principiu rea, așa că au respins icoanele, toate sacramentele și preoții. Totuși, unii dintre paulieni, poate chiar toți, posibil să nu fi fost dualiști ci nestorieni, rămășițe ale Bisericii vorbitoare de limbă siriană din Armenia (care, după cum ne amintim, simpatiza mai mult cu nestorianismul înaintea convertirii la monofizitism la începutul secolului VI).

Indiferent de credința lor, paulienii nu au supraviețuit pentru a o transmite în Imperiul Bizantin. În 842 d.H., Teoctist, un sfetnic important al Teodorei, regenta Imperiului Bizantin, a ordonat o campanie de lichidare de o cruzime fără precedent. Au fost omorâți o sută de mii de paulieni care au refuzat să își abandoneze credința. Cei care au supraviețuit au fugit, punând bazele unui stat miniatural între Imperiul Bizantin și Califatul Abbasid. Organizat în jurul orașului Tephrike, pe Eufratul superior, acest stat a supraviețuit vreme de 30 de ani, până când Vasile I l-a cucerit în 872 d.H. Puși din nou pe fugă, paulienii s-au răspândit în tot Orientul Mijlociu. Unii au ajuns până în Armenia, în vreme ce alții și-au găsit o nouă viață în teritoriile abbaside distingându-se în armata musulmană în luptele împotriva bizantinilor. Fiind dispersat în felul acesta, paulianismul s-a dovedit extrem de tenace: a fost detectat odată cu apariția catarilor din Vest, asupra cărora vom privi în capitolul 7, unii dintre paulieni fiind încă prezenți în Balcani, chiar și în secolul XVIII.

La fel de importanți au fost bogomilii. Bogomilismul s-a răspândit în toată Bulgaria după ce a fost predicat pentru prima dată de Pop Bogomil („pop” fiind

preot în limba bulgară) pe la jumătatea secolului X, cu toate că nu a fost niciodată prea popular, din motive foarte evidente. Din nou, bogomilii erau dualiști, crezând într-un principiu bun și unul rău, identificând lumea fizică ca fiind creația celui din urmă. Erau vegetarieni și abștinenți, refuzând folosirea oricărei materii în biserică (icoane, relicve, pâine și vin și așa mai departe) și respingând, de asemenea, căsătoria. Sfinții, preoții și sacramentele nu jucau niciun rol în religia lor. Probabil că bogomilismul a fost inspirat de refugiații paulieni; chiar dacă aceștia nu ar fi fost dualiști, bogomilismul ar fi putut fi datat mai devreme, ca o dezvoltare a maniheismului și a gnosticismului din secolul II d.H. În ultimă instanță ar fi putut apărea independent. Bogomilismul s-a răspândit încet dar sigur prin lumea Balcanilor, în Imperiul Bizantin, unde a fost remarcat în secolul XI. Pe la finele secolului existau bogomili la Constantinopol. Conducătorul lor era un călugăr pe nume Vasile, care preda în capitală de 40 de ani și se bucura de succes în unele familii aristocrate. El a fost arestat și ars pe rug în jurul anului 1100, bogomilismul stingându-se la Constantinopol odată cu el. Mai existau bogomili în Asia Mică și în Balcani, care, cu toate că erau în număr mic, au continuat să existe chiar și în secolul următor. Unii au putut să fugă în Bosnia, în Italia și în Franța, fiind implicați în apariția catarilor.

NOI INAMICI, NOI ÎNFRÂNGERI

Pe măsură ce imperiul a ajuns la apogeu, a început și declinul său. Se duceau încă războaie cu mai multe popoare barbare, iar după moartea lui Vasile al II-lea, în anul 1025, lucrurile au început să nu mai meargă atât de bine pentru bizantini. Această perioadă a fost, de asemenea, martora apariției unui nou inamic – turcii seleucizi. Un popor care venea din Est, ei au avut legături cu imperiul Khazar, dar în secolul XI s-au îndreptat spre Vest și spre Sud, cucerind Bagdadul și impunându-l pe conducătorul lor, sultanul Tuğrul-bei devenind protector al califatului abbasid.

Apoi s-au îndreptat împotriva Armeniei, stăpânită atunci de către bizantini, pe care au cucerit-o fără dificultăți după 1060 d.H. Deznodământul s-a produs la bătălia de la Manzikert în 1071, când împăratul Romanus al IV-lea Diogenes a fost capturat și forțat să cedeze mari teritorii și să plătească o răscumpărare considerabilă. Printr-o coincidență nefericită în același an, teritoriile bizantine din Italia au fost cucerite de normanzi. Bizanțul era bătut de războaie civile odată cu întoarcerea lui Romanus, care în drumul său spre capitală a fost detronat, orbit și lăsat să moară într-o mănăstire. Succesorii lui au refuzat să respecte termenii tratatului pe care acesta l-a încheiat cu Seleucizii. Consecința inevitabilă a fost avansarea turcilor seleucizi în interiorul teritoriului bizantin, cucerind jumătate din Anatolia și fondând acolo un nou sultanat cu numele de Rum (după numele arab pentru Roma), care avea capitala (ca jignire supremă pentru Biserica bizantină) la Niceea.

Mai rele decât toate acestea – cine și-ar fi putut imagina – a fost îngrozitoarea Cruciadă a Patra. Vom vedea mai multe despre cruciade în capitolul 7, când papa Innocențiu al III-lea a chemat la cruciadă împotriva musulmanilor care ocupau Țara Sfântă. Dar, lipsiți de banii ce le-ar fi asigurat transportul, cruciații au fost convinși de către comercianții venețieni să atace Zara. Aceasta s-a întâmplat în 1204, când au cucerit capitala care până atunci a rezistat tuturor atacurilor, după care au jefuit-o fără milă timp de trei zile. Forțat să se justifice după evenimentul acesta, papa a declarat că bizantinii au meritat-o pentru că erau schismatici. Balduin de Flandra a fost încoronat rege al Constantinopolului. Locuitorii capitalei care au supraviețuit au fugit, nu mai puțin de trei guverne fiind formate în exil. Guvernul principal era la Niceea, sub împăratul Teodor Lascaris, unde a fost înființat un alt patriarhat ecumenic. La Constantinopol un venețian a fost instalat ca patriarh latin al orașului, încercându-se punerea Bisericii bizantine sub ferma ascultare a papei. Unul dintre cardinali, pe nume Pelaghie a devenit foarte

Europa de Vest în secolul VIII.

nepopular pentru că i-a persecutat pe toți aceia care nu acceptau supremația papei sau ținerea riturilor latine în biserică.

Cei din Apus nu au putut stăpâni Constantinopolul: avea resurse limitate, iar bulgarii s-au folosit de această ocazie pentru a lansa noi atacuri asupra orașului. În 1261, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a recucerit Constantinopolul și a restabilit stăpânirea bizantină. Imperiul a renăscut, dar nu a mai atins niciodată gloria sa de altă dată. A fost aproape îndată lovit de schismă provocată de decizia lui Mihail Paleologul de a-l orbi cu prilejul zilei sale de naștere pe Ioan al IV-lea Lascaris, un potențial rival la tron. Pentru aceasta patriarhul Arsenios l-a excomunicat pe împărat, fiind și el destituit. O mare parte din Biserică, numită arsenită, s-a rupt și a refuzat să mai aibă de-a face cu Biserica aflată sub influența împăratului, percepută acum ca fiind o marionetă a împăratului. Schisma a continuat mult timp după moartea celor doi, fiind vindecată doar în 1310.

În continuare un secolul și jumătate a fost dominat de un alt inamic, turcii otomani. Fondat de Osman I în prima parte a secolului XIV, în partea nord-estică a Anatoliei (o regiune aflată sub stăpânire selgiucidă), Imperiul Otoman s-a extins rapid, înlocuindu-l pe cel al turcilor selgiucizi ca putere dominantă în zonă. Dacă Segiucizii au ocupat provinciile bizantine estice, otomanii au început să le cucerească pe cele vestice. Procesul a început în 1354 când un cutremur a distrus Gallipoli. Întreprinzătorii otomani au navigat rapid până acolo, fondând un nou oraș pe vechile ruine. Pe la finele secolului au cucerit aproape toată Peninsula Balcanică, lăsându-i pe bizantini doar cu orașele: Tesalonic și Constantinopol. Era o veste rea pentru creștinii din Balcani. Bulgarii au suferit foarte mult sub stăpânirea otomană: cele mai multe dintre bisericile și mănăstirile lor au fost distruse, nenumărați preoți pierind. Mulți creștini și-au găsit refugiul în țările vecine; mult mai mulți au murit pentru credința lor deoarece musulmanii îi forțau să se

convertească la islam (un lucru neobișnuit pentru forțele musulmane de ocupație).

Între timp Biserica Ortodoxă Sărbă a devenit o instituție importantă în Nordul Balcanilor, având propriul patriarhat, la Pec în Sudul Serbiei moderne. De-a lungul secolelor XIII și XIV au fost construite mari catedrale și mănăstiri. Dar otomanii au copleșit zona în 1389, Biserica Ortodoxă Sărbă intrând în declin. Una dintre practicile cele mai distrugătoare ale otomanilor era luarea în robie a copiilor și a tinerilor care erau crescuți ca musulmani. Educați de parcă erau proprietatea sultanului, acești tineri puteau să ocupe cele mai înalte poziții în administrație sau în guvern. Alții erau înrolați în armata otomană ca ieniceri. Această practică a lăsat Biserica sârbă fără tineri și chiar dacă nu a murit, a pierdut mult din vigoarea sa. Mulți creștini sârbi și-au abandonat orașele și târgurile fugind în munți, fondând mici comunități organizate în jurul unor ferme care i-au ajutat să supraviețuiască.

ULTIMELE ZILE

Tot mai marginalizată în lumea largă, Biserica bizantină s-a încărcat de și mai multă glorie. Au fost fondate mai multe mănăstiri decât înainte, episcopii jucând un rol și mai important la curte și ca ambasadori ai imperiului în Apus – pentru că starea precară a imperiului a dus la creșterea interesului pentru posibilitatea reunirii cu Biserica romană, în ciuda amintirilor atât de vii cu privire la comportamentul cruciaților din 1204.

În această perioadă s-au produs cele mai extraordinare opere de artă. Aurul și pietrele prețioase din unele biserici, cum ar fi Hagia Sofia, au fost plasate în forme abstracte sau în blocuri colorate; de atunci artiștii au progresat folosind aceste materiale extraordinare la crearea imaginilor sfinților. După înfrângerea iconoclasmului în secolul IX, în biserici au apărut icoane mari în mozaicuri aurite; cele mai multe dintre aceste somptuoase opere de artă au apărut după restaurarea din 1261, apogeul identificării bizantine a dragostei de

frumos și a celei de Dumnezeu. A fost și perioada în care misticismul isihast a devenit foarte popular, în care exponentul ei cel mai cunoscut, Grigorie Palamas a fost activ atât în Biserică cât și la curte.

Cu toate acestea, sfârșitul imperiului – și cel al Bisericii, după cum își dădeau seama și membrii ei – era inevitabil. În 1453, sultanul otoman Muhammad al II-lea a reușit să cucerească Constantinopolul, împăratul Constantin al XI-lea murind în bătălie. Rămășițele districtelor imperiului din Peloponez și din Trebizonda de pe țărmul de nord al Mării

Negre au fost măturate în următorii câțiva ani. Constantinopol a devenit capitala otomană, bisericile sale fiind convertite sau distruse: mozaicurile au fost rase din Hagia Sofia care a fost transformată în moscheie prin adăugarea unor minarete. În cele din urmă Imperiul Roman a căzut în Răsărit, după mai mult de un mileniu de la fărâmițarea celui din Vest.

Dar acesta nu a fost sfârșitul Bisericii bizantine. Ca și altundeva, musulmanii erau mulțumiți să permită creștinilor să se închine, patriarhul rămânând la Constantinopol, după cum mai devreme

Cristos Pantocrator (domnul tuturor), mozaic din secolul XII aflat în catedrala din Cefalu, Sicilia.

Grigorie Palamas

Grigorie Palamas (1296–1359) a fost arhiepiscop de Tesalonic și cel mai distins teolog al perioadei bizantine târzii.

Grigorie s-a născut la Constantinopol, tatăl său fiind senator și prieten al împăratului Andronic al II-lea. Aflat sub oblăduirea împăratului, el a studiat la universitatea din Constantinopol. Era atât de dotat pentru filosofie, încât la vârsta de 17 ani a fost chemat la palatul imperial pentru a conferența despre Aristotel. Datorită limbii sale atât de alese, impresia pe care a provocat-o a fost atât de mare, încât profesorul său, Teodor Metochitul i-a spus împăratului: „Chiar dacă Aristotel ar fi fost astăzi aici, l-ar fi laudat și el”.

Grigorie și-a abandonat foarte devreme studiile universitare. În schimb, s-a dedicat studierii literaturii ascetice și a rugăciunii noetice, ceea ce l-a făcut să ajungă la Muntele Athos în 1318 unde i s-a predat calea isihastă.

În perioada 1330–1350, el a luat parte la o dispută teologică cu Balaam din Calabria și cu Grigore Akindynos, ceea ce l-a făcut să își extindă propria sa învățătură. Disputa a avut loc în contextul încercărilor de unire a bisericilor. În 1334, trimișii papei, Franciscus de Cherson și Richard de Bosphorus au sosit la Constantinopol. Inițial, acești doi teologi latini au intrat în discuție cu Balaam din Calabria, un apusean care reprezenta Biserica din Răsărit. Însă Balaam era în general influențat de sensibilitățile apusene – în special cea de la începutul Renașterii – și de logica aristoteliană. El uza de o metodă strict dialectică și de un mod scolastic de a argumenta.

Grigorie Palamas s-a implicat în dialog, convins de prietenii săi. În 1335, el a scris tratatul cu privire la purcederea Duhului Sfânt, criticând metoda dialectică a lui Balaam. Spre deosebire de acesta, Palamas a folosit o metodă pe care a denumit-o – apodictică, adică demonstrativă, așa că aceasta i-a dat și titlul lucrării sale, *Tratate apodictice*. Grigorie considera că metoda dialectică aristoteliană este „înțelepciune omenească care convinge prin cuvinte”, absolut ineficientă pentru înțelegerea divinului. Divinul se situează „deasupra dialecticii”, „mai presus de toate mințile și de rațiune”. Dumnezeu nu este alcătuit din concepte filosofice abstracte și din definiții logice. Teologia nu examinează „cu ajutorul rațiunii ce este dincolo de rațiune”, dar ea este manifestată și dată de către Dumnezeu, Cel care este dătătorul teologiei.

Palamas considera esențial ca teologia să nu rezulte din dialectică, ci să fie adevărul pur, așa cum s-a păstrat în înțelepciunea dumnezeiască a părinților. Pentru a merge și a predica acest adevăr ei s-au bazat pe mărturia văzută și auzită a discipolilor și a apostolilor. Apostolii au fost învățați totul chiar de către Cristos, „adevărul însuși, care era Dumnezeu de dinainte de veci și care pentru noi s-a făcut teolog”.

Nu doar un „Dumnezeu” care transcende ființele, ci ceva mai mult decât Dumnezeu; măreția Celui ce transcende totul nu este doar superioară oricărei descrieri pozitive, ci este, de asemenea, superioară celei negative; transcende întreaga măreție pe care și-o poate imagina cineva.

Grigorie Palamas,
Triade II 3.8, secolul XIV

Grigorie Palamas, o icoană a Școlii ruse din secolul XIX.

În vreme ce s-a luat în discuție metoda teologică, s-a abordat și subiectul care privea diferențele din practica ascetică. Când Varlaam a aflat despre tehnicile psihosomatice ale isihaiștilor răsăriteni, a luat atitudine împotriva lor. Aceasta l-a obligat pe Grigorie Palamas să scrie nouă cărți, *În apărarea sfinților isihaiști*. El a accentuat că vederea luminii divine de către individ este în directă legătură cu *theosis* (îndumnezeirea) și că este cea mai sigură dovadă a acesteia. Această viziune este rezultatul ascezei (al autodiscipliniei) și al rugăciunii neîncetate. Grigorie a susținut că *theosis* și vederea luminii dumnezeiești începe în această viață și

este împlinită în viața trăită în împărăția viitoare. Vederea luminii dumnezeiești, despre care vorbeau isihăștii, cu toate că în această viață nu este perfectă și nu produce viziunea plinătății lumii viitoare, este fără îndoială posibilă și reală. Această învățatură referitoare la vederea luminii dumnezeiești este expusă în *Tomul hagioritic*, scris de Grigorie Palamas în 1340, fiind contrasemnat de 21 de abați de la muntele Athos.

Vederea luminii dumnezeieștii se bazează pe distincția dintre esența divină și energiile necreate ale lui Dumnezeu. Esența divină ființează în sine, este incomprehensibilă și nu poate fi transmisă. Energiile divine sunt atributele lui Dumnezeu, manifestarea lui Dumnezeu. Aceste energii sunt distincte față de esența divină, dar totuși nedespărțite de ea. În esență, Dumnezeu este absolut necunoscut și inexplicabil, dar manifestarea și comuniunea Sa cu omenirea se face prin energiile divine. Distincția dintre esență și energii nu introduce o sinteză sau o adăugare la Dumnezeu. Ea doar confirmă că Dumnezeu este atât cunoscut cât și necunoscut, despre care se poate sau nu se poate spune nimic.

Învățătura lui Grigorie Palamas constituie o nouă deliberare despre Dumnezeu și despre om, o recapitulare, un compozit al întregii teologii a tuturor părinților răsăriteni. În teologia sa, Palamas pune în evidență legătura dintre ce este istorie și ce este deasupra istoriei, dintre cele create și cele necreate. Participând la energiile divine, omul poate deveni Dumnezeu prin har — adică își poate depăși limitele creației. Această perspectivă începe în prezent și este împlinită în veacul care va veni.

Dinamica și reînnoirea învățăturii patristice întreprinse de către Palamas l-au impus în conștiința Răsăritului ca pe un părinte al Bisericii. Datorită dinamismului său și a combinației dintre teorie și practică, teologia lui Palamas a găsit ecou în lumea slavă și, de asemenea, în România. Teologia palamită a înflorit în special în cadrul mișcării neosihaste.

Sf. Nicodim de la Sfântul Munte, Paisie Velicovschi, stareții de la Optina și din celelalte centre monastice ale Rusiei, dintre care primul și cel mai important Sf. Serafim din Sarov, au menținut vie tradiția palamită, potrivit căreia „rațiunea este practică și practica este rațională”.

În ciuda rezervelor exprimate câteodată cu privire la teologia lui Palamas, este posibil ca această teologie, care este un produs al dialogului, să poate deveni o bază serioasă pentru o nouă descoperire a tradiției creștine și pentru destinderea relațiilor dintre Răsărit și Apus.

CONSTANTINE SCOUTERIS

patriarhii au rămas la Ierusalim și la Antiohia. Dar Biserica a fost efectiv neuralizată. Construită pe convingerea că împăratul era regentul lui Cristos pe pământ, Biserica și-a pierdut din distincție odată ce împăratul a fost lichidat. Creștinii erau adesea supuși discriminărilor și chiar pogromurilor împotriva comunităților lor. Era interzisă construirea unor noi biserici, la fel și trasul clopotelor. Dar în mod paradoxal, patriarhul Constantinopolului a devenit în anumite privințe și mai puternic decât în trecut. Musulmanii considerau că oamenii de aceeași religie formează o singură națiune, așa că toți creștinii de pe teritoriile lor au intrat în aceeași categorie, indiferent în ce țară au trăit înainte de subjugarea lor. Patriarhul de Constantinopol a fost tratat ca liderul lor spiritual și civil, deoarece creștinii erau o națiune într-o altă națiune. Acest rol politic al patriarhului a însemnat că otomanii au intervenit adesea în alegerea sa, asigurându-se că va fi ales candidatul potrivit; patriarhii care nu le conveneau puteau sfârși asasinați și este adevărat că prea puțini patriarhi au murit din cauze naturale în această lungă perioadă.

Noul rol al patriarhului Constantinopolului a marcat sfârșitul sau cel puțin subjugarea relativ noii Biserici a Bulgariei, a Serbiei și a altor țări. În locul unei asociații de biserici, așa cum aceasta a apărut de-a lungul secolelor trecute, exista doar o singură Biserică Ortodoxă în Imperiul Otoman, condusă de Constantinopol. Dar exista o excepție a acestei subite creșteri a dominației Constantinopolului asupra lumii ortodoxe. Una dintre fiicele acestei biserici, hrănită într-un alt mare imperiu care începea să se ridice odată cu decăderea Bizanțului, nu a căzut niciodată sub musulmani, dezvoltându-se în mod inevitabil ca un mare rival și în cele din urmă succesor al vechii episcopii. Constantinopolul, cea de-a Doua Romă a căzut, dar de acum înainte va exista o a Treia Romă: sfânta cetate a Moscovei, al cărei destin îl vom urmări în capitolul 8.

O NOUĂ EUROPĂ

Dacă după căderea Romei civilizația creștină s-a păstrat la Răsărit, în Bizanț, lucrurile stăteau cât se poate de rău în Apus. Lipsa împăratului a creat un vid politic pe care au încercat să îl umple triburile barbare. Totuși, în acest „Ev Mediu întunecat” Biserica apuseană a crescut în tărie, punându-se bazele creștinătății medievale de mai târziu.

EUROPA DE DUPĂ IMPERIU

După cum spune un proverb, Roma nu a fost construită într-o zi. Dar e adevărat că nici nu a căzut într-o singură zi. Cum a decăzut o astfel de civilizație? Am văzut începutul acestui proces în capitolul 3, când migrația triburilor barbare în Europa de Vest a coincis cu accentuarea instabilității politice și a corupției din imperiu. Granița dintre imperiu și barbari a devenit din ce în ce mai fluidă, mai neclar definită. Puterea romană s-a stins sau s-a diluat pe măsură ce barbarii s-au amestecat cu romanii sau i-au cucerit, în realitate fiind lăsată să se descurce după posibilitățile sale chiar atunci când o mare parte din Europa de Vest era încă stăpânită în mod oficial de Constantinopol (capitala imperiului din 330 d.H.).

Pe la finele secolului V, stăpânirea romană din toată Europa a fost efectiv înlocuită de un număr de mici regate barbare, care concureau pentru supremație. Totuși instituirea lor nu a adus în mod necesar și revenirea la religiile păgâne, pentru că mulți dintre barbari erau deja creștini. Aceasta s-a întâmplat datorită lui Ulfila, unul dintre eroii (de obicei)

nemenționați ai Antichității târzii. Născut la începutul secolului IV, Ulfila a crescut în două culturi: părinții săi erau din Capadocia, din Imperiul Roman, dar au fost capturați de vizigoții care jefuiau ținutul și duși în teritoriul acestora din Europa de Est, aproximativ pe unde se află România și Ungaria azi. Fără îndoială că acestor romani educați în stil grec le-a mers bine în patria lor străină și chiar i-au dat fiului lor un nume got. Ulfila a fost trimis la Constantinopol de tânăr, poate ca și ambasador al goților. Aici el a fost uns episcop și a fost însărcinat să le predice goților, ceea ce a făcut în jumătatea de secol care a urmat. Misiunea sa a avut un succes extraordinar. El nu numai că le-a predicat goților, ci a și tradus Biblia în limba lor – cu toate că până atunci limba lor nu a fost niciodată scrisă. Pentru această Ulfila a inventat alfabetul gotic și a tradus Biblia în întregime, cu excepția cărții Împăraților. Ni se spune că Ulfila a crezut că goții erau destul de războinici pentru a mai citi și istoria antică a războaielor evreilor care nu le-ar fi făcut tare bine.

Faptul că împărații romani le-au permis goților să se așeze în Imperiul Roman s-a datorat în parte și lui Ulfila care a avut succes în creștinarea lor. Singura problemă – și motivul pentru care Ulfila nu a fost sărbătorit ca și ceilalți misionari din Vest din această perioadă – este că era arian. Ca urmare, goții pe care i-a convertit erau și ei arieni. În acea vreme aceasta nu a constituit o problemă pentru că în tot secolul IV împărații erau în cea mai mare parte arieni; faptul că barbarii împărtășeau acum aceeași religie a făcut ca negocierile să fie mult mai ușoare. Dar a mai însemnat că după triumful creștinismului nicenian (în imperiu) de la finele secolului IV, au

Episcopul Wulfila [Ulfila] inventând un alfabet, de pictorul german Bernhard Rode (1725–1797).

existat conflicte religioase în care s-au amestecat și barbarii arieni, ajungând să îi țină sub stăpânire pe cetățenii nicenieni ai imperiului.

ITALIA SUB OSTROGOȚI

Stăpânirea Italiei de către ostrogoți nu a constituit o problemă în sine. În ciuda reputației pentru sălbăticiii nemaîntâlnite, menționate în perioada romană și în continuare, multe dintre popoarele barbare erau tot atât de civilizate ca romanii pe care i-au cucerit sau i-au înlocuit. De exemplu, ostrogoții (adică „goți de est”) trăiau în Nordul Mării Negre, dar la fel ca și alte popoare barbare, au fost împinși tot mai mult spre Vest de către huni și voiau să își găsească un loc unde să se așeze permanent. În 488 d.H., împăratul Zeno s-a aliat cu regele ostrogoților, Teodoric (455–526 d.H.) și l-a convins să mășăluiască spre Italia. Planul lui Zeno era ca Teodoric să îl înfrângă pe Odoacru, regele barbar care a cucerit Italia. În mod evident a crezut că îi va fi mai ușor cu Teodoric. Ca urmare, Teodoric și-a condus poporul spre Vest, l-a înfrânt pe Odoacru și s-a proclamat rege al

Italiei și împărat al Apusului, cu capitala la Ravenna. Teodoric a cucerit o zonă considerabil de mare – incluzând nu numai Italia, ci și Sicilia și Sud-Estul Franței – făcând tot ce i-a stat în putință pentru a păstra acolo civilizația romană. Deși rege barbar, el a fost crescut la Constantinopol și a slujit ca general în armata romană. Sub stăpânirea lui Teodoric au trăit filosoful Boethius (cca 480–524 d.H.) și scriitorul Casiodor (cca 490–580 d.H.). Teodoric era dornic să mențină relațiile bune cu împăratul din Răsărit, care îl considera un fel de subaltern provincial, cu toate că în realitate Teodoric era un rege independent. El a sperat să unească civilizația romană cu cea barbară într-o nouă ordine mondială, care ar fi fost amestecul a ceea ce aveau mai bun cele două, a păstrat intactă vechea administrație romană pe teritoriile sale, a înzestrat bisericile și alte clădiri cu splendide mozaicuri. Vizitatorii de azi ai Ravenei au impresia că mozaicurile lui Teodoric sunt romane sau bizantine, la fel ca celelalte – întrebându-se cum putea fi un rege barbar atât de civilizat.

Cina cea de Taină,
mozaic din secolul
VI din biserica
San Apollinare
Nuovo (inițial capela
palatului lui
Teodoric),
Ravenna, Italia.

Teodoric a manifestat o foarte mare toleranță religioasă. Ca arian, el se considera protectorul arianismului, religia oficială a regatului său. Dar, mai credea că nu trebuia să îi forțezi pe oameni să creadă ceva, astfel că și creștinismul nicenian a înflorit în teritoriile sale. Cu toate acestea, pacea a fost de scurtă durată. Teodoric a murit în 526 d.H., la scurtă vreme după aceea regatul său fiind invadat de către împăratul bizantin, Iustinian. Cu toate că dominația bizantină nu a durat prea mult, bizantinii au făcut tot ce le-a stat în putință să elimine prezența ostrogoților, încurajându-i pe lombarzi, un alt popor barbar, să se așeze acolo și să îi înlocuiască. S-a încercat să se șteargă întreaga amintire a vechiului rege, mergând până la refacerea mozaicurilor pentru a înlocui portretul lui Teodoric. Tot ce a mai rămas pentru a aminti de existența sa a fost extraordinarul mausoleu al lui Teodoric de la Ravena. Dar, la fel ca și alți mari regi și războinici, ca Arthur și Carol cel Mare, Teodoric a continuat să trăiască în legende. Încă mai există povești despre „Dietrich din Berna”, menționat în tradiție și în unele mituri, cum ar fi *Cântecul nibelungilor* din secolul XII, devenid chiar un soi de rege-zeu care conducea vânătoarea în timpul iernilor.

Dorința lui Teodoric de a combina cultura barbară cu cea romană era des întâlnită printre noile puteri ale Europei de Vest. Să îi luăm de exemplu pe vizigoți, adică pe „goții de vest”, cărora li s-a permis să se așeze în Sud-Vestul Galiei la începutul secolului V. În 475 d.H., regele lor, Euric, s-a autodeclarat independent. Era deja ocupat de câțiva ani să își creeze propriul imperiu. În 471 d.H. el s-a îndreptat spre Est de la baza sa din Toulouse și a atacat Provence. Trupele sale au devastat țara, foametea fiind foarte previzibilă. Patiens, episcopul de Lyon, aflat la nord, a reacționat, organizând o acțiune de ajutorare, trimițând hrană pe râurile: Saône și Ron pentru a fi distribuită gratis celor care aveau nevoie de ea. În aceste vremuri nesigure era de datoria episcopilor să aibă grijă de nevoile civile și

seculare ale orașelor, dar și de cele spirituale. Episcopii puteau chiar să acționeze în calitate de conducători militari. În marșul lui spre Est, Euric s-a lovit de o rezistență activă la Clermont. Aceasta a fost organizată de episcopul Sidonie ce i-a considerat pe vizigoți o amenințare atât la adresa credinței creștine (de vreme ce erau arieni) cât și la adresa culturii romane. Sidonie nu a reușit să oprească înaintarea vizigoților, dar Euric l-a pedepsit doar cu o scurtă perioadă de exil. La urma urmei vizigoții aceștia nu erau chiar atât de barbari.

SPANIA SUB VIZIGOȚI

Vizigoții au stăpânit peste a cultură romană care a supraviețuit într-adevăr în mod remarcabil în Spania. Euric și-a extins teritoriul atât spre Est cât și spre Vest, succesorii săi continuând cucerirea până când Leovigild care i-a condus din 569 d.H. până în 586 d.H. și-a impus autoritatea asupra întregii Peninsule Iberice. Se pare că aici vizigoții au fost extrem de dornici să nu provoace întreruperea vieții normale a poporului hispano-roman. Au lăsat intacte structurile guvernamentale, permițând poporului să folosească vechiul sistem de drept roman, chiar dacă ei îl foloseau pe al lor. Vizigoții nu au încercat să impună creștinismul arian, chiar regele Reccared convertindu-se la credința niceniană. Se cunoaște fenomenul prin care cei care au cucerit o țară, adesea sfârșesc prin a fi transformați din punct de vedere cultural de noii lor supuși, dar aceasta nu a fost atât de frapant pe lângă ceea ce au pățit vizigoții în Spania.

În vreme ce restul Europei de Vest se adâncea în nesiguranță și în lupte, aici parcă Imperiul Roman nu ar fi dispărut niciodată. Scaunul episcopal cel mai important era la Toledo, unde un șir de episcopi au primit permisiunea regelui de a ține mai multe concilii pentru a asigura uniformitatea religioasă a regatului. Învățământul a înflorit în special datorită faptului că mulți învățați și călugări au părăsit Africa de Nord – unde vandalii se

E cineva [Teodoric] care merită să fie cunoscut, chiar de cei care nu pot să îi fie apropiați, atât de mult au cooperat Providența și Natura pentru a-l înzestra cu daruri desăvârșite (...) Este arătos, înalt, fără să fie uriaș. Are un cap rotund, păr creț care se rărea puțin de la sprâncene până în creștet (...) Înainte de apariția zorilor merge împreună cu câțiva apropiați la slujbă. Se roagă cu grijă, dar, dacă ar fi să spun, cred că mai mult din obișnuință decât îndemnat de pietate. Afacerile statului îi ocupă restul dimineții (...) În mod normal, masă sa este ca cea a unei persoane obișnuite. Nu geme sub apăsarea argintului nelustruit, pus acolo de servitorii care abia își trag suflarea – accentul se pune pe conversație, mai degrabă decât pe farfurii. Se discută normal sau se tace. Draperiile folosite sunt uneori de mătase pură, alteori doar pânză (...) Pe scurt, veți da de eleganța Greciei, de umorul galilor, de delicatețea Italiei, de măreția banchetelor publice combinată cu servirea unei anumite mese, iar peste tot disciplina casei unui rege.

Sidonius Apollinaris,
Scrisoare către Agrícola
cca 454 d.H.

luptau cu bizantinii – și s-au așezat în Spania.

Cel mai remarcabil personaj care a apărut în acest regat creștin înfloritor a fost Isidor, care a devenit episcop de Sevilla în 600 d.H. El a acționat pentru întărirea monarhiei vizigote și a credinței niceniene și pentru asocierea celor două în Spania. De vreme ce vizigoții au abandonat erezia ariană, el credea că au fost unși ca apărători ai Bisericii. Cel de-al Patrulea Conciliu de la Toledo, prezidat de Isidor în 633 d.H., a decis că regele a fost pus de Dumnezeu, toții fiind datori să i se supună. Pentru Isidor aceasta mai însemna că regele avea datoria să domnească la rândul său cu înțelepciune, nefiindu-i teamă să accentueze aceasta atunci când era necesar.

Și totuși Isidor a petrecut cea mai mare parte a timpului său studiind. Aici el a absorbit educația clasică romană cu care era impregnată Spania, pe care a reprodus-o chiar în lucrările sale. A scris o istorie universală, o istorie a goșilor, cărți

o imensă popularitate de-a lungul Evului Mediu, astăzi Isidor devenind neoficial un fel de sfânt apărător al Internetului.

Cu toate că vizigoții și supușii lor au înflorit în Spania, ei au pierdut teritoriile din Galia. Aceasta s-a întâmplat în 507 d.H. când fiul lui Euric, Alaric al II-lea a fost învins de către Clovis al francilor. Nu a fost nevoie ca lui Alaric să îi fie rușine de această înfrângere deoarece Clovis era unul dintre cei mai puternici războinici ai vremii, iar poporul său, francii, erau destinați să joace un rol important în istoria Europei.

FRANCI

Venind dintr-o direcție necunoscută, francii s-au așezat în Galia, integrându-se în Imperiul Roman în secolul III. În secolul V, pe când puterea romană a părăsit Galia, regele franc, Clovis, a pus mâna pe putere. El s-a convertit la credința niceniană în jurul anului 500 d.H. și a dorit să asimileze cultura romană, mai degrabă decât s-o înlocuiască. Drumurile

Trupul lui Isidor din Sevilla transportat de la Chios la Veneția, frescă din secolul XIV aflată în catedrala San Marco, Veneția.

despre doctrina și etica creștină, lucrări de filosofie și știință și a sa faimoasă *Etimologie*, care își propunea să prezinte totalitatea cunoștințelor. Inspirat de enciclopediști latini timpurii, ca Varro și Pliniu cel Bătrân, lucrarea lui Isidor conținea mai puține detalii, dar era mult mai cuprinzătoare. Lucrarea s-a bucurat de

romane și clădirile au rămas în uz, se organizau întreceri despre care se și scria poezie latină proastă. Clovis era și aliatul lui Teodoric în Italia care l-a ajutat în războaiele duse împotriva vizigoșilor.

Astfel a fondat Clovis noua dinastie stăpânitoare a francilor în ceea ce a fost cândva Galia Romană – dinastie care va

deveni cunoscută ca dinastia Merovingiană. Dar stabilitatea nu dura prea mult în era Evul Mediu întunecat. Legea „primogeniturii” prin care proprietarul pământului lăsa drept moștenire întreaga sa moșie fiului cel mai mare nu a apărut încă. Aceasta a însemnat că îndată ce cineva a încercat să alcătuiască ceva ce semăna cu un imperiu, acesta era împărțit între fiii acestuia în momentul morții sale. Aceasta s-a întâmplat când Clovis a murit în 511 d.H. și, din nou, când cel mai puternic fiu al său, Clotaire a murit după 50 de ani. Frații luptau unul împotriva altuia, regatele apăreau și dispăreau într-un mod neașteptat.

Era foarte periculos să trăiești în epoca Merovingiană. Sporadice, dar dure, războaiele erau purtate de armate care nu aveau niciun fel de scrupule când era vorba de incendierea sau jefuirea țării și de uciderea locuitorilor ei. O cetate își putea schimba stăpânul de la un rege la altul fără nicio știre și atât de rapid, încât Biserica era singurul factor important stabil pentru viață. Să luăm în considerare cetatea Tours, unde aristocratul galo-roman Grigore a devenit episcop în 573 d.H. De la această dată până la moartea sa în 594 d.H., Tours a trecut prin mâinile a trei regi, datorită mutării continue a granițelor pe măsură ce statele mai mici apăreau și dispăreau. Cetatea a fost devastată de război, catedrala sa fiind arsă din temelii în 568 d.H. Din fericire Grigore și-a impus voința în Tours. Nu numai că și-a reclădit catedrala, dar s-a și ridicat în favoarea drepturilor oamenilor săi și împotriva schimbărilor politice administrându-și dioceza cu mult curaj și cu cinste.

CREȘTINISMUL CELTIC

Pe măsură ce imperiul s-a fărâmițat, o singură țară a rămas neatinsă de criza care a afectat restul Europei. A fost una dintre puținele părți ale Europei de Vest care nu a fost cucerită vreodată de romani, dar care a supraviețuit, relativ neatinsă, căderii Romei: insula Irlandei.

La începutul Evul Mediu, Irlanda nu a fost doar o singură țară. Ea era împărțită între mai multe regate, iar căpeteniile mai mici își petreceau timpul luptându-se între ele. Dar nici acestea nu erau regate adevărate ca acelea ale noilor puteri barbare care se ridicau pe continent. Civilizația romană concentrată în jurul orașelor nu a ajuns niciodată aici, viața din Irlanda fiind încă complet rurală. Societatea era organizată în jurul unor *tuatha* sau a triburilor care trăiau în mici așezări.

CONVERTIREA IRLANDEI

În Irlanda a ajuns Patrick, un romano-bretan care a fost răpit de o bandă de tâlhari irlandezi la începutul secolului V. Creștinismul a sosit în Britania odată cu romanii și se părea că era foarte bine fixat aici prin secolul III, dar armatele romane s-au retras temporar din insulă în anii de început ai secolului V pentru a face față unei crize care se manifesta pe continent. Din nefericire pentru britanici această criză a dus la căderea Romei, fără ca

Patrick, într-o ilustrație dintr-un manuscris englezesc din secolul XV.

Pe cât posibil, o mănăstire ar trebui construită în așa fel încât tot ce este nevoie – apă, moară, grădină, brutărie – să fie la îndemână, în așa fel încât călugării să nu se plimbe pe afară. Pentru că asta nu face deloc bine sufletelor lor.

Regula Sf. Benedict, la jumătatea secolului VI

Timp de 34 de ani a trăit și s-a luptat pe insulă. Nu a fost un ceas în care să nu se roage sau să citească sau să scrie sau să lucreze ceva. În vegheri și în posturi necurmăte, a lucrat zi și noapte, aplecat sub poveri atât de mari încât păreau prea grele pentru puterea omenească. Și în tot ceea ce a făcut a fost iubit de toți, era totdeauna bine-dispus, cu inima plină de bucuria divină a Duhului Sfânt.

Adomnán, Viața lui Columba, spre sfârșitul secolului VII

armatele să se mai întoarcă. În 410 d.H., împăratul Honoriu le-a scris britanicilor să își organizeze propria lor apărare. Imediat au apărut horde de invadatori de dincolo de Marea Nordului – anglii, saxonii, iuții – care au început să își întemeieze propriile lor regate în Estul, în Sudul și în centrul insulei, înfrângând sau integrându-se în populația romano-britanică de aici. Aceste noi regate anglo-saxone erau păgâne, creștinismul dispărând în mare parte pe teritoriul unde va apărea mai târziu Anglia – una dintre puținele ocazii când creștinismul a fost copleșit de păgâni. La fel ca și irlandezii, noii stăpâni ai Angliei petreceau foarte mult timp luptându-se între ei pentru putere, angajându-se în războaie scurte, dar foarte sângeroase. Între timp romano-britanicii s-au retras spre Vestul și Nordul insulei, creând regatele care vor deveni mai apoi Scoția, Țara Galilor și Cornwall. Aici creștinismul a continuat să înflorească în așa-numita „epocă a sfinților”. A fost vremea celor doi sfinți faimoși – David, care a fondat mănăstiri remarcate pentru ascetismul lor sever în Țara Galilor, și Gildas, care a atacat practica ascetismului sever, lipsit de dragoste, doar pentru a ieși în evidență.

Deci, aceasta este religia pe care a adus-o Patrick în Irlanda. Patrick nu a fost singurul misionar al Irlandei, dar el a fost de departe cea mai impresionantă personalitate. Se povestește că în 433 d.H. el s-a angajat într-un fel de bătălie magică cu druzii păgâni la Tara, în fața regelui Laoghaire care avea pretenția de a stăpâni toată Irlanda. Tot așa cum profetul Ilie a înfrânt peste patru sute de profeți ai zeului păgân Baal (1 Împărați 18:19-40), rugăciunile lui Patrick au biruit vrăjile oponenților săi, iar Laoghaire și urmașii săi s-au convertit la creștinism.

O BISERICĂ MONASTICĂ

Irlanda nu se aseamăna cu Imperiul Roman, unde creștinismul se putea răspândi prin edict imperial și unde episcopii din cele mai importante orașe puteau juca un rol activ în societate pentru a răspândi religia. Nu existau orașe

și nici prea mulți episcopi. În schimb creștinismul s-a răspândit încet prin țară, cei responsabili de dezvoltarea sa fiind călugării, nu episcopii.

Pe măsură ce creștinismul s-a răspândit, călugării au ajuns să joace un rol foarte asemănător cu cel al druzilor care acționau ca povestitori și ca judecători, dar și ca autoritate religioasă. Călugării erau îmbrăcați ca druzii, în robe albe lungi având același tip de tunsoare – părul ras pe frunte, dar foarte lung la spate, un tip extrem de tunsoare ca a începutului de Ev Mediu. Druzii luau parte la bătălii, aruncând blesteme dintre linii, călugării făcând la fel, dar cu rugăciuni adresate lui Dumnezeu. Astfel se povestește despre Columba, unul dintre personajele principale ale răspândirii monasticismului irlandez, că ar fi fost prezent la bătălia Cul Dreimne din 561 d.H. (unde se pare că rugăciunile sfântului au fost atât de eficiente încât au murit trei mii de dușmani în comparație cu doar unul dintre ai săi). Ni se povestește, într-un mod mult mai credibil, că el a călătorit de-a lungul Irlandei pentru a fonda mănăstiri. Acestea și multe altele asemănătoare, fondate de alți sfinți foarte iubiți, erau ca satele sau chiar ca orașele care erau formate nu doar din clădiri singurate, ci dintr-o sumedenie de căsuțe înconjurate de un zid. Mănăstirile s-au dovedit extrem de populare, oamenii îmbulzindu-se pentru a intra. Se spune despre mănăstirea de la Bangor că avea patru mii de locuitori – și era mai apropiat de un adevărat centru urban, tot ce avea Irlanda, chiar dacă această cifră este exagerată. Mulți dintre locuitorii săi nu erau călugări, ci țărani, dulgheri, fierari – toți meșteșugarii de care era nevoie într-o comunitate. Abații acestor mănăstiri erau oameni importanți, diferind foarte puțin de tradiționali proprietari de pământ; de obicei, erau căsătoriți, poziția lor fiind una ereditară. Dacă în Egipt monahii au fugit de oraș pentru a găsi liniște, în Irlanda orașele au apărut datorită călugărilor.

Mănăstirile au devenit marile centre ale învățământului. Ca și contemporanii lor

Dezvoltarea mănăstirilor

Atunci când ne gândim la mărețele imagini ale creștinismului din insulele celtice – insula Iona sau Lidisfarne, Evangheliarul, turmurile rotunde sau crucile înalte din Irlanda – ar trebui să ne gândim că stăm în fața unor rămășițe monastice. Dar cum de a jucat monasticismul un rol atât de important în viețile creștinilor din toată Europa în perioada dintre secolele: V și X?

Călugării în Europa

Monasticismul s-a instaurat definitiv în Vestul latin pe la finele secolului IV, găsindu-și în scrierile lui Ioan Casian (cca 360–435 d.H.) primul mare teoretician apusean. Casian și-a prezentat părerea sa despre monasticism în contextul Galiei de Sud, dar ca formă, ele aveau reminescente ale sfaturilor și ale stilului de viață pe care l-a văzut în Egipt și în Palestina. Cărțile sale au constituit baza citirii zilnice din multe mănăstiri, iar când studenții din mănăstirile celtice de azi își dau seama de asemănările dintre ei și părinții deșertului, uită că la început călugării apuseni îi imitau în mod deliberat pe frații lor răsăriteni pentru că au citit despre aceștia în scrierile lui Casian.

Idealul monastic

Călugărul a ales să trăiască o viață disciplinată într-o comunitate condusă de un abate – pentru a elimina ispita mândriei. Intenția era de a trăi o viață simplă, muncind pentru a smulge din rădăcina egoismului; dar trebuia să fie o viață ordonată, urmând un anumit plan în fiecare zi, săptămână de săptămână și an de an. Scopul vieții contemplative nu era doar găsirea înțelepciunii și a sfințeniei, ci de a-i oferi lui Dumnezeu o viață de laudă regulată. De aceea, cheia pentru o astfel de viață era „lucrarea lui Dumnezeu” și adunările regulate din timpul nopții și al zilei pentru a cânta psalmi. Întregul tipar de muncă (manuală sau intelectuală), afaceri, mâncarea, recreația și somnul a fost organizat în jurul acestui mod de rugăciune zilnică.

Reguli și ucenici

În secolele de început au existat o varietate de „reguli” (regulamentul prin care se

organiza viața monastică și rugăciunea dintr-o mănăstire) atât în Est cât și în Vest. Fiecare călugăr se considera pe sine un ucenic care devenea ucenicul celui care a fondat mănăstirea și, astfel, al lui Cristos, ascultând și urmând regula. Treptat marea varietate de reguli a început să fie înlocuită cu câteva reguli legate de mănăstiri prestigioase. Cea mai importantă dintre toate a fost cea cunoscută azi sub numele de „regula Sf. Benedict” (care era explicația unei reguli mult mai complicate) legată de mănăstirea Monte Cassino (din Sudul Romei) care a fost fondată de Benedict (cca 480–550 d.H.). Astfel, cea mai influentă regulă din Europa i-a fost atribuită lui, în secolul IX, existând foarte puține grupuri monastice cu un alt tip de monasticism; dar nu trebuie să uităm că până în secolul IX când „benedictismul” a devenit o normă în Vest, a existat o mare varietate de forme monastice.

Călugării și societatea

Călugării erau cei care au fugit din societate și au fondat comunități model. Aceasta se putea vedea în numeroasele mănăstiri ca niște insule – separate, dar totuși aproape de societate. Mănăstirile puneau la dispoziția societății resursele în ceea ce privește rugăciunea și sfințenia, prin prezența lor sanctificând regiunea. În schimb, mănăstirea era depozitară învățământului, existau școli, grija pastorală pentru biserica întreagă, apăreau clerici specialiști (de exemplu, teologi) și candidați pentru posturile de episcopi.

Percepția monasticismului

Azi călugării sunt considerați ca o parte foarte neobișnuită a Bisericii. Dar în aceste vremuri de început călugării erau considerați modelul creștinismului. Mai mult, în culturile creștine, de fapt în comunități, călugării erau o parte centrală a „trupului lui Cristos” (Efeseni 4:12), nu o simplă colecție de indivizi care împărtășeau anumite credințe; cu inima plină de rugă, treji zi și noapte, sfințenia lor a sfințit întreaga Biserică.

THOMAS O'LOUGHLIN S

Mănăstirea Monte Cassino fondată de Benedict de Nursia în 529 d.H. Abația a fost distrusă în al Doilea Război Mondial, dar a fost reconstruită în conformitate cu planurile originale.

O decorațiune din
*Evangelheliarul de la
Kells.*

din Spania vizigotă și din fostul imperiu, călugării din Irlanda s-au dedicat copierii marilor scrieri ale trecutului – atât păgâne cât și creștine. Angajându-se în aceasta, ei nu numai că au ajutat la păstrarea literaturii, ci au dezvoltat, de asemenea, o tradiție extraordinară în caligrafie și în explicarea manuscriselor. Scrierea extrem de frumoasă a celor mai multe dintre manuscrisele irlandeze din această perioadă stă mărturie a eforturilor depuse pentru producerea lor. Un bun exemplu este *Cathach* sau „Cartea bătăliei” o copie a psalmilor, care conform tradiției a fost scrisă de însuși Columba și care era încă folosită pentru a binecuvânta armatele irlandeze între 1690 și 1700. Dar poate că cea mai faimoasă dintre toate este *Evangelheliarul de la Kells*, produs probabil în jurul anului 800 d.H., la marea mănăstire din insula Iona (în largul coastelor de azi ale Scoției). Desenele

complicate și frumusețea explicațiilor acestui manuscris îl fac să fie una dintre cele mai extraordinare opere de artă din Evul Mediu timpuriu.

Creștinismul irlandez a păstrat câteva dintre trăsăturile păgânismului celtic din această perioadă. De exemplu, un element important al religiei celtice a fost și *anmachara* sau „sufletul prieten”, prin care un druid acționa ca îndrumătorul spiritual al unei persoane mai tinere. Practica a continuat în mănăstiri unde fiecare călugăr va avea propriul său mentor pentru a-l ajuta și a-l sfătui. Celții mai aveau credința că anumite locuri sau elemente ale naturii, cum erau stâncile sau izvoarele, erau sfinte și erau locuite de spirite. Creștinii au continuat să le venereze fără să le asocieze cu spiritele, ci cu evenimentele foarte semnificative din viețile sfinților. Crucile de piatră care au fost asociate cu religia celtică au fost ridicate doar după Sinodul de la Whitby din Nordul Angliei din 664 d.H., dar se pare că acestea au păstrat în planul lor elemente ale vechii credințe. În mod similar, coloanele de piatră pe care le-au ridicat picții (din actuala Noua Scoție) adăpostesc imagini stranie, amintind probabil de credințele păgâne care nu pot fi descifrate de oamenii de știință.

MISIUNILE CELTICE

Nu bine s-a stabilit creștinismul în toată Irlanda, că Columba călătorea prin Britania căutând să îl facă cunoscut picților, un popor care trăia în Scoția actuală și care la fel ca și irlandezii s-au împotrivit cu succes romanilor. În acea vreme, irlandezii trimiteau coloniști dincolo de insulele lor – până departe în insulele Feroe și în Islanda –, iar regatele pe care le-au fondat în Dalriada (în Scoția actuală) și în Dyfed (în Țara Galilor) au fost de o importanță covârșitoare pentru răspândirea culturii irlandeze. Misionarii irlandezi au apărut în Nordul Angliei, ducând creștinismul anglo-saxonilor în același timp în care misionarii romani, având același scop, soseau în Sudul Angliei. Pe măsură ce anglo-saxonii

adoptau creștinismul, adoptau și trăsăturile religiei celtice. Marea mănăstire de la Lindisfarne, de pe mica insulă din largul coastei Nothumbriei a fost fondată pentru a imita mănăstirea lui Columba de pe insula Iona din Marea Irlandei. Și *evangheliarele Lindisfarne* care au fost produse acolo devreme în secolul VIII au scos în relief influența manuscriselor celtice, cum a fost cea a *Evangheliarului de la Kells*, ca și propriile însușiri ale anglo-saxonilor în prelucrarea metalelor și în confecționarea bijuteriilor, care au dat forma cărții.

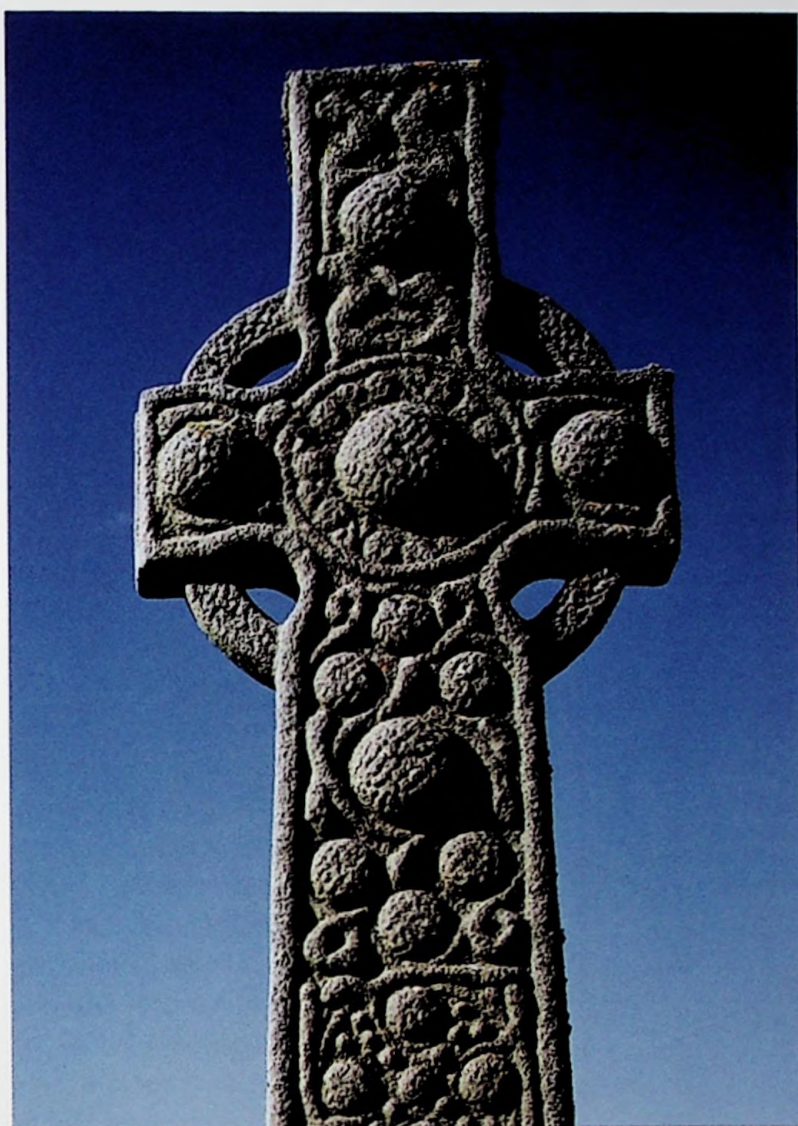
Și mai dramatic a fost Columban, care nu trebuie confundat cu mai vechiul Columba. Pe când Columba a părăsit Irlanda pentru a predica picțiilor, Columban a fost și mai ambițios ducându-se în Europa continentală. Pe la finele secolului VI, el a fondat aici un șir de mănăstiri în stil irlandez, toate guvernate de o regulă care se remarcă prin severitatea ei. În mănăstirile lui Columban, a uita să faci semnul crucii peste lingura cu care mâncai îți rezerva o întâlnire cu biciul. Totuși mănăstirile irlandeze nu au prins în Franța. Chiar și mănăstirea lui Columban a renunțat mai târziu la această regulă adoptând regula benedictină care a devenit mai târziu standard, fiind astfel absorbite fără tensiuni în curentul principal al catolicismului.

Soarta Bisericii celtice, atât din Irlanda cât și din Britania, se va schimba pe măsură ce creștinismul din Europa de Vest va începe să fie tot mai standardizat, mai bine organizat și tot mai centralizat. O parte esențială a acestui proces a fost importanța tot mai mare a papei.

RIDICAREA PAPALITĂȚII

EPISCOPII ROMEI IMPERIALE

Amplificarea importanței papei a debutat în zilele Imperiului Roman. Totdeauna Roma a fost importantă pentru creștini – nu numai ca prima cetate a imperiului, ci ca locul unde tradiția spune că au fost martirizați Petru și Pavel. Așa după cum

am văzut în capitolul 2, Biserica primară a pus un accent foarte mare pe faptul că religia ei a fost transmisă de la Cristos prin apostolii Săi. Astfel, bisericile fondate de apostoli erau considerate normative, deciziile episcopilor săi aveau greutate, mai ales în dispute, pentru că ele reprezentau fundația apostolică.

Conciliul de la Calcedon a decretat că existau cinci dioceze cu autoritatea specială, scaunele patriarhilor: Roma, Ierusalim, Alexandria, Antiohia și Constantinopol. Dar în afara Romei, toate aceste orașe se găseau în partea de Răsărit a imperiului. Așa că din secolul IV, pe măsură ce cele două jumătăți ale imperiului deveneau tot mai diferite din punct de vedere politic și cultural, răsăritenii aveau patru scaune apostolice la care puteau face apel, în vreme ce apusenii aveau doar unul. În mod inevitabil Roma a devenit din ce în ce mai importantă în Vest.

Crucea Sf. Martin, un monument din Iona din secolul IX.

Deoarece primatul episcopiei apostolice este întemeiat pe meritul Sf. Petru, capul episcopilor, de gloria Romei și de autoritatea unui sfânt conciliu, a atenta împotriva autorității sale este de neiertat.

Împăratul Valentinian I, Decret despre puterea papală, 445 d.H.

Cel ce își însușește fără umilință vreo virtute e ca cel ce duce descoperită pulberea mirodeniilor.

Grigore cel Mare

La fel ca și multe alte lucruri, transformarea episcopiei romane își trage rădăcinile din secolul IV. Unul dintre cei mai importanți episcopi romani din această perioadă a fost Damasus I, care a domnit din 366 d.H. până în 384 d.H. Damasus s-a angajat în toate lucrările pe care un episcop normal le făcea pe vremea aceea: a intervenit în disputele doctrinare și a scris o mulțime de poezii cu caracter pios. Era și foarte devotat cetății, construind multe biserici și monumente, supraveghind refacerea altora, dar mai ales, Damasus a avut o părere foarte bună despre propria sa autoritate. Se referea la Roma ca la „episcopia apostolică” și la sine ca la „pontifex maximus”. Acesta era titlul suprem al marelui preot-păgân din Roma până când și l-a însușit Iulius Cezar. Acum acesta era al episcopului Romei, de unde îi vine denumirea de „pontif”. Damasus și-a creat propria imagine călătorind prin Roma în caleașca sa: arăta într-adevăr ca un împărat.

Damasus a argumentat că autoritatea episcopului Romei a fost inițiată de Isus însuși. El a făcut uz de textul din Matei 16:18-19, unde Isus îi spune lui Petru: „tu ești Petru, și pe această piatră voi zidi Biserica Mea, și porțile Locuinței morților nu o vor birui. Îți voi da cheile Împărăției cerurilor și orice vei lega pe pământ, va fi legat în ceruri și orice vei dezlega pe pământ, va fi dezlegat în ceruri.” Numele „Petru” vine din cuvântul grecesc pentru „piatră”, iar Isus îi dă acest nume lui Petru (care se numea, de fapt, Simon) ca un fel de poreclă. Dar Damasus a fost primul care a argumentat că, dându-i lui Petru această autoritate, Isus a intenționat să o transmită succesorilor lui Petru. Petru a devenit episcopul Romei; ca urmare de atunci încolo fiecare episcop al Romei a moștenit „cheile Împărăției cerurilor”.

Ideile lui Damasus au avut o influență extrem de pronunțată: succesorul său, Siricius, a fost primul care a folosit titlul de „papă” care înseamnă „tată” și care a fost dat inițial tuturor episcopilor din marile episcopii apostolice. Un sinod ținut la Roma în 495 d.H. a fost primul care a menționat că papa (la acea vreme papa era

Ghelasie I) este „vicarul lui Cristos”. Astfel a fost pusă temelia teologică pentru puterea papalității, în anii care au urmat fiind întrunite și condițiile politice. La Roma se resimțea lipsa unei conduceri puternice. Aceasta a început înainte de Damasus, de când împărații jumătății vestice a imperiului domneau la Milano, nu la Roma; dar un secol mai târziu nu mai era niciun fel de împărat în Apus. Leon I, papă între 440 și 461 d.H. s-a găsit în postura de a prelua frăiele administrației civile, printre care se găsea distribuirea grâului în Roma, de vreme ce nu mai era nimeni să o facă. Când în 452 d.H. s-a ivit hunul Attila, care amenința să atace orașul, Leon I s-a dus până în tabăra sa și a negociat cu el. El a reușit să prevină jefuirea Romei, deși negocierile sale cu Genserich și hoardele sale de vandali au avut mult mai puțin succes trei ani mai târziu.

PAPALITATEA ȘI BARBARII

Pe măsură ce diferiți regi barbari au venit și au plecat din Italia și de peste tot din Europa, papalitatea a fost singura instituție politică stabilă din zonă. Cu siguranță acesta a fost și cazul lui Grigore cel Mare, care a deveni papă în 590 d.H. Deja Grigore avea o carieră de politician important în cetate, dar a abandonat-o pentru a se călugări. Nu a fost prea fericit că a fost aruncat din nou în lumina reflectoarelor – tradiția spune că în încercarea sa de a evita să fie ales papă, Grigore a fugit din Roma ascuns într-un coș uriaș!

La acea vreme, situația din nordul Italiei era tot atât de dificilă ca cea din Galia. Cum ostrogoții au plecat, principalii barbari aici erau lombarzii, un trib germanic care a invadat Nordul Italiei întemeind un regat cu capitala la Pavia. Regatul a luptat cu bizantinii pentru controlul zonei, în vreme ce Roma a continuat să fie independentă sub controlul papalității. În aceste secole, zona din jurul Romei, inclusiv catacombele, au fost supuse incursiunilor și vandalismului. Ultimele înhumări în catacombe au fost în vremea lui Grigore sau la scurt timp după el. Rămășițele martirilor au fost mutate în

bisericile din zonă, catacombele fiind uitate pentru o mie de ani.

Grigore s-a ocupat de finanțele Romei, de rezerva de hrană și apă, de asigurarea ordinii – chiar folosindu-i pe călugări pe post de paznici de noapte. A lucrat din greu pentru a asigura pacea cu lombarzii și a făcut rost de mari sume de bani pentru a-i răscumpăra de la ei pe prizonieri. Era diplomat, fiind capabil de compromis atunci când era necesar, dar era absolut incoruptibil. Totuși Grigore credea că scopul său principal era să îi ajute pe săraci, astfel că a reorganizat finanțele Bisericii pentru a face acest lucru cu mai multă eficiență. El s-a autodenumit „slujitorul slujitorilor lui Cristos”, un titlu care a fost luat de toți papi de la el până în prezent.

În plus, Grigore a fost un reformator și un învățat. A reorganizat liturgia Bisericii, tradiția susținând că el a fost acela care a compilat sau a compus cea mai mare parte din liturgia Bisericii – de unde numele de „cântece gregoriene”. Da fapt aceasta a fost făcută de un alt creștin, dar în mod sigur Grigore a scris multe cărți despre teologie și despre Scripturi – fiind reprezentat în lucrările de artă ca stând la un pupitru cu un porumbel pe umăr. Porumbelul era Duhul Sfânt care șoptea inspirația Duhului la urechea papei – pentru că lucrările lui Grigore s-au bucurat de o enormă popularitate în tot Evul Mediu. De fapt, Grigore a scris de multe ori despre prezența lui Dumnezeu ca „șoptind”, scriind la un moment dat că „șoapta puternică a lui Dumnezeu umple universul, căutând drumul spre fiecare suflet”. El nu a fost un teolog foarte original, dar era extrem de erudit, în scrierile sale distilând și reprezentând învățăturile gânditorilor dinaintea sa în așa fel încât aceștia erau înțeleși.

Cu un om ca Grigore pe tronul papal, cu greu se mai putea cineva reține să nu întărească puterea papală, așa că puterea sa temporală a crescut, e drept, încet, dar sigur. Așa după cum am văzut deja, absența legii primului născut făcea ca regatele sau orice alt tip de stăpânire, unite prin diplomație sau prin cuceriri, să fie în mod

Grigore cel Mare.
Detaliu dintr-o
frescă executată de
către Andrea Delitio
în catedrala din
Abruzzi.

inevitabil împărțite la moartea celui ce le conducea. Doar Biserica era exceptată de la această regulă. Pământurile și banii ce erau dați Bisericii de către conducătorii pioși sau abili au rămas pentru totdeauna în posesia Bisericii, așa că puterea ei a crescut. Până ajungem la Zacharias, papă din 741 până în 752 d.H., papalitatea era proprietara unor întinderi considerabile de pământ din Italia, iar Zacharias era cel mai mare producător de grâu pentru Roma. El chiar a bătut propria sa monedă, fiind primul papă care a recurs la această metodă. La fel ca și Grigore înaintea sa, Zacharias a intrat în jocul diplomației internaționale, pe care l-a jucat foarte bine – de data aceasta nu doar ca un fel de observator dezinteresat și ca arbitru, ci ca un rege între regi – uneori catalogat drept conducătorul „republicii Sfântului Petru”. În 781 d.H., unul dintre succesorii lui, Adrian I, a organizat monetăria papală bătând monede cu propriul său nume și portret. Adrian a încheiat alianța dintre papalitate și regii franci devenind foarte apropiat de Carol cel Mare pe care l-a investit ca apărător al Romei. Se spune că atunci când Carol cel Mare a aflat despre moartea lui Adrian în 795 d.H., marele rege a plâns de parcă ar fi pierdut un frate.

E foarte ușor să îi criticăm pe papi pentru că puterea lor a crescut din ce în ce mai mult. Dar, după cum a spus și John Milton, „au căutat ei oare să se încarce cu nume, locuri și titluri și să devină o putere seculară, simulând totuși că acționau prin puterea spirituală”? Ca de obicei, lucrurile erau mult mai complicate. Acești papi nu prea aveau de ales, decât să pună mâna pe sceptru în Italia, de vreme ce nu exista nimeni care să asigure cât de cât stabilitatea țării. Dacă nu s-ar fi găsit cineva să organizeze distribuția hranei, s-ar fi murit de foame. Tot astfel, s-au folosit resursele financiare tot mai mari ale Bisericii pentru

a-i ajuta pe oameni, distribuind hrana săracilor sau răscumpărând pe prizonieri. Doar ulterior puterea papală a dus la corupție și la abuzuri, așa după cum vom vedea în capitoul următor.

MISIUNEA ȘI RĂSPÂNDIREA PUTERII PAPALE

Acești papi din perioada Evului Mediu timpuriu au fost foarte preocupați de misiune. Europa de Vest era departe de a fi complet creștină. De regulă, cu cât mergeai mai mult spre Nord, cu atât păgânii erau la ei acasă. Din nou, Grigore cel Mare a fost cel care a fixat standardele.

Biserica în Anglia

Câte ceva din istoria timpurie a Bisericii din Anglia poate fi desprins din numele unor locuri care îi onorează pe cei care au adus Evanghelia. Unul dintre cei mai importanți dintre creștini este St Alban. În orașul roman Verulamium (azi St Albans), Alban a fost executat pentru că a adăpostit creștini la începutul secolului III. Deci creștinismul a existat în perioada romană în Anglia, iar biserica St Martin din Canterbury se crede că ar fi fost fondată chiar spre finele ocupației romane. După ce ocupația romană a luat sfârșit, o mare parte a Britaniei a fost colonizată de anglo-saxoni; ca rezultat, o nouă misiune era necesară în Anglia. Mult trâmbișată evanghelizare a Angliei din secolul VII a fost efectiv o *reevanghelizare*. Avântul misionar al acesteia a provenit din două surse, prima misiune a fost cea a papei Grigore cel Mare încredințată lui Augustin, iar a doua, cam în același timp, călătoria misionară a lui Aidan, din Iona în Northumbria.

Aceste două misiuni s-au bazat pe două tipare diferite de biserică, modelate după locurile de unde au pornit. Modelul misiunii lui Augustin din 597 era înrădăcinat într-un model „secular” urban. Viața Bisericii era focalizată pe episcopii care își întemeiau catedrale în orașele-cheie. Astfel că Augustin, un misionar șovăitor care ar fi rămas mai degrabă în climatul mai cald al Burgundiei, și-a stabilit Biserica în

Canterbury alături de curtea regelui Ethelberth al Kentului. Aceasta evidențiază un alt element al reevanghelizării Angliei; aceasta s-a concentrat asupra convertirii curților regale, sub a căror patronaj putea să se răspândească Evanghelia. Rochester și Londra au fost evanghelizate de misiunile pornite din Canterbury. În mod similar, regele saxonilor (din Est), Redwald, a fost convertit datorită unei inițiative misionare provenite din Kent; St Felix a fost primul episcop din Anglia de Est despre care există informații, sediul episcopiei sale aflându-se într-un castru roman (acum aflat sub apă) la est de orașul Felixstowe de azi.

Misiunea din Nord origina din modelul irlandez / celtic. Aceasta a izvorât din peisajul mlăștinos al Irlandei și a insulelor scoțiene. Baza de aici era mănăstirea, episcopii înșiși fiind călugări. Regele Oswald al northumbienilor i-a cerut lui St Columban din Iona să trimită un misionar la curtea sa. Încă odată convertirea conducătorilor și a regilor locali era tiparul central al evanghelizării. Aidan a devenit prietenul regelui Oswald și a regelui Edwin, lucrarea sa fiind itinerantă în sălbăticia Northumbriei care contrasta cu tiparul urban derivat de la Roma. Călugărul St Cuthbert care a fost educat de St Boisil (modernul St Boswell) la Melrose a continuat misiunea nordică, fondând mănăstirea sa la Lindisfarne.

Astfel cultura acestor două misiuni a fost foarte diferită, ceea ce a dus la variații ale practicii; tunsoarea monastică diferea, iar Paștele era sărbătorit la date diferite. Pe măsură ce aceste diferențe se

Augustin de Canterbury într-o ilustrație dintr-un manuscris englez din secolul XV.

intensificau, regele Oswy a convocat un sinod la mănăstirea St Hilda din Whitby. Aici, sub conducerea St Wilfrid, care era educat în stil celtic, dar totuși simpatiza cu Roma, a fost impus tiparul sudic, dar totdeauna Ecclesia Anglicana a reținut ceva din independența indigenă a spiritului, o influență care ducea la cea irlandezo-celtică.

La finele secolului VII, datorită unei feste jucate de Providență, episcopul grec, Teodor din Tars, a fost ales în episcopia de Canterbury. El este responsabil de implementarea sistemului parohial englez așa cum îl cunoaștem azi.

STEPHEN PLATTEN

A organizat misiuni în Galia și în Sardinia, trimițând misionari și la evrei, sperând să îi convertească la creștinism. În tot ceea ce a făcut Grigore era plin de zel pentru respectarea drepturilor de cetățeni ale evreilor. A existat o ocazie în care i s-a făcut cunoscut că unul dintre convertiții evrei a pus o cruce și o icoană a Mariei într-o sinagogă. Grigore a dat ordin ca aceste obiecte să fie înlăturate, iar sinagoga să le fie dată înapoi conducătorilor evrei.

Dar cea mai faimoasă misiune a lui Grigore a fost cea din Anglia. După cum spune legenda, înainte de a deveni papă, Grigore se plimba prin piața de sclavi a Romei, unde a văzut câțiva băieți cu părul ca aurul de vânzare. (La început creștinii nu s-au opus sclaviei, dar în perioada imperiului târziu a devenit tot mai obișnuit ca creștinii bogați să își elibereze sclavii ca un act de caritate. În vremea lui Grigore sclavia era importantă pentru cea mai mare parte a societății din Europa de Vest, dar mulți creștini se opuneau în principiu acestei practici: răspândirea creștinismului a făcut ca pe la anul 1000 d.H. sclavia aproape să dispară.) Izbîit de înfățișarea lor, Grigore a întrebat de unde proveneau și când i s-a spus că erau angli, a comentat: „Nu angli, angeli! Ce păcat că harul lui Dumnezeu nu sălășuiește în acești ochi deosebiți.” Așa că, după ce a devenit papă, a trimis din mănăstirea sa în țara acestora un călugăr pe nume Augustin (a nu fi confundat cu marele teolog). Însoțit de 40 de tovarăși, Augustin a sosit în Kent în Sud-Estul Britaniei în 597 d.H. În același an de Crăciun, regele Ethelbert al Kentului a fost botezat împreună cu zece mii dintre supușii săi. Primul pas pe calea spre Biserica Angliei a fost făcut.

Chiar anglo-saxonii înșiși au început curând să trimită misionari în Europa de Nord. Cel mai faimos misionar englez a fost Bonifaciu, care s-a născut în actualul Devon, dar care a petrecut cea mai mare parte a începutului secolului VIII predicând în ceea ce constituie azi Olanda și Saxonia baviană din Germania. Era o muncă foarte periculoasă. Pe când creștinismul s-a dovedit a fi popular

printre popoarele din această zonă, altele nu au fost de acord cu prezența misionarilor și cu religia lor străină. Nu e de mirare că Bonifaciu a adoptat o abordare adecvată în predicarea sa. Într-una dintre aceste ocazii a stat în fața unui uriaș stejar numit stejarul lui Thor din Geismar, considerat sfânt de către păgâni, și s-a dedat la un act ecumenic în forță cu ajutorul unei securi de mari dimensiuni. Politețea le-a fost întoarsă creștinilor în 754 d.H., când împreună cu tovarășii săi a fost prins într-o ambuscadă de un grup tot atât de militant al păgânilor care i-a ucis.

Puterea papalității a crescut tot mai mult, pe măsură ce creștinismul s-a răspândit și s-a consolidat în aceste zone – nu doar pentru că tot mai mulți oameni erau creștini, ci pentru că creștinismul pe care îl profesau se orienta tot mai mult spre Roma pentru a fi îndrumat. De exemplu, Bonifaciu nu a avansat creștinismul prin defrișare, ci a ajutat la implementarea unui sistem episcopal eficient în noile regiuni evanghelizate și a reformat sistemul deja amplasat în alte locuri. În 742 d.H., a jucat un rol-cheie la un conciliu din Francia care a decretat că preoții erau supuși episcopilor și nu aveau voie să lupte în războaie sau să vâneze. În același timp monasticismul a fost standardizat prin recomandarea Regulii lui Benedict în toată Francia. În toate acestea Bonifaciu a acționat ca emisar al papei Grigore al III-lea. Creștinismul care începea să fie împământenit în Europa era creștinismul romano-catolic, un tip de creștinism care era predicat și administrat prin ordinele papei.

Un eveniment-cheie al acestui proces a fost Sinodul de la Whitby ținut în 664 d.H. din ordinul regelui Oswy al Nothumbriei, unul dintre regatele războinice anglo-saxone. Anglo-saxonii erau evanghelizați în același timp de misionari romani în Sud și de misionari irlandezi în Nord, dar aceștia predicau versiuni puțin diferite ale creștinismului. Adică calculau diferit data Paștelui, tunsoarea călugărilor era diferită. Culmea, de ce au contat astfel de lucruri? De fapt,

Păgânii nu trebuie forțați să devină creștini.

Papa Nicolae I, *Scrisoare către bulgari*, 866 d.H.

Creștinismul și religiile păgâne

Cele mai multe informații despre religia celor care au locuit în Nordul și în Vestul Europei înaintea misiunilor de la începutul Evului Mediu ne-au parvenit sub forma literaturii misionare – al cărei scop a fost să glorifice misiunea, nu să ne ofere documentație despre păgâni – sau din interdicțiile legale după ce creștinismul a devenit religia oficială. De aceea, imaginea pe care o avem despre religia păgânilor este limitată de sursele care au supraviețuit. Am aflat despre acte rituale, cum ar fi jertfele (animale și, mai puțin întâlnite, omenești), închinarea în aer liber la idoli și unele trăsături naturale speciale cum ar fi copaci și izvoare, ghicire și tragere la sorți, sărbători asociate cu ciclurile anuale și cultul morților. Toate acestea au fost condamnate și interzise de Biserică.

Știm și mai puține despre ce credeau păgânii și cum înțelegeau ei ritualurile pe care le făceau. Din date reiese caracterul utilitarist al religiilor păgâne. Zeii îi răsplătesc pe cei ce erau ai lor – cu recolte bogate, de exemplu, sau cu succes în bătălii – dacă le făceau pe plac. Regii și alți lideri au jucat un rol proeminent în culturile păgâne. Conducătorii pretindeau deseori că descind din zei. Poziția regelui

ca mediator între supranatural și uman indica că supunerea religioasă a poporului său era dependentă de darul său. Ca lideri ai religiei, conducătorul, mai degrabă decât individul, lua decizia convertirii, ceea ce a făcut din regi ținta preferată a misionarilor.

Mulți păgâni s-au convertit la creștinism fără violență. Alte convertiri au fost impuse uneori prin forță de decretele regelui. Siturile cultului erau distruse, copacii sfinți retezați, butoaiele de bere sfântă răsturnate. Unii misionari și-au pierdut viețile pentru că au amenințat în acest mod zeii și cultura tradițională. Totuși misionarii care au fost trimiși în Anglia de către papa Grigore cel Mare în 596 d.H. au fost instruiți să păstreze siturile păgâne, dar să li se dea un înțeles creștin. Această nouă formă de acomodare a devenit deosebit de importantă în adaptarea noi religii mediteraneene la cultura tradițională germană. Misionarii s-au confruntat cu dificultățile rezultate din faptul că multe aspecte ale societății tradiționale germane erau asociate cu comportamentul ritual și ca urmare, aveau înțeles religios. Sarcina misionarilor era aceea de a decide care dintre acestea puteau fi conservate de convertiți. Una dintre provocările misionare cărora trebuia să le facă față Biserica era aceea de a decide care forme ale culturii tradiționale nu erau „religioase” și puteau să supraviețuiască convertirii. De exemplu,

în secolul IX, bulgarii l-au întrebat pe papa Nicolae I dacă odată convertiți vor putea purta pantaloni, să se roage pentru ploaie când era secetă sau să plece la război în galopul cailor.

Cultura precreștină a continuat, dar a fost adesea golită de semnificațiile ei păgâne care au fost făcute inofensive pentru uzul creștin. La țară au continuat ritualurile precreștine, dar se foloseau ceremoniile și sacramentele creștine. Preoții celebrau mise pentru ierburile folosite pentru vindecare și pentru a exorciza elfii; congregația recita Tatăl Nostru și benedicțiile latine atunci când îngropau pe câmpuri pâini frământate cu apă sfințită. Se pretindea că Woden era protopărintele regilor englezi la multe secole după convertirea lor la creștinism, Cristos, Noe și Adam fiind adăugați arborelui genealogic. Poveștile eroilor precreștini au continuat să fie populare, chiar și în cele mai pioase societăți. Regele Alfred le-a memorat ca și copil la finele secolului IX, iar copiii săi le-au învățat împreună cu Psalmii.

LESLEY ABRAMS

aceste chestiuni reprezentau probleme fundamentale. Călugării catolici își râdeau creștetul capului într-o tunsoare stereotipă cu care toți suntem la curent din desenele animate. Aceasta reprezenta coroana de spini pe care a purtat-o Cristos pe cruce. Dar irlandezii au adoptat tunsoarea păgână, răzându-și partea din față a capului. Era acceptabilă o astfel de legătură cu practicile păgâne?

Și mai problematică era chestiunea Paștelui, problema principală dezbătută la Whitby. În perioada de început a creștinismului, diferite biserici au calculat în mod diferit data Paștelui. În special în Est, multe biserici au urmat „quartodecimanismul”, regula de a sărbători Paștele în aceeași zi cu sărbătoarea ieșirii iudeilor din Egipt. Roma a condamnat această practică, pentru că nu era corect ca una dintre cele

mai importante sărbători să fie legată de una ebraică. Cele mai multe biserici au urmat o metodă alternativă pentru calcularea Paștelui, cu toate că aceasta nu a fost standardizată până la finele secolului V. Irlanda a fost evanghelizată înainte de această dată, așa că sistemul care se folosea acolo era cu totul diferit. În concepția misionarilor catolici, acesta era puțin diferit de quartodecimă, dar reprezenta tendința ebraică.

Dezbaterea Sinodului a gravitat și în jurul întrebării: „cât de important era să te supui Romei?” Cei care erau de acord cu sărbătorirea Paștelui și cu tunsoarea în stil roman au indicat că, independent de corectitudinea obiceiului roman, faptul că acestea erau romane era îndeajuns. Sfinții irlandezi erau, într-adevăr sfinți și înțelepți, dar cântăreau ei mai greu autoritatea

Sfântului Scaun și al Sfântului Petru? Confruntat cu această întrebare, regele Oswy, care înainte de aceasta ținea Paștele în stil celtic (în vreme ce soția sa îl ținea în stil roman, ceea ce cauza o concurență continuă în căsnicie), a decis că nu voia ca Sfântul Petru să îi trântască în nas porțile raiului. Astfel el a poruncit Bisericii de pe pământurile sale să urmeze obiceiul roman. Chiar și în această regiune îndepărtată, Biserica creștină va fi o biserică catolică care va primi indicațiile de la Roma.

Odată cu aceasta, particularitatea creștinismului celtic a început să se șteargă chiar din Irlanda. Foarte mulți creștini din Irlanda și din Țara Galilor au continuat să urmeze obiceiurile celtice, dar acestea au început să fie înlocuite treptat de cele romane. Pe la mijlocul secolului VIII, Irlanda era parte a Bisericii Catolice lărgite, o biserică care chiar dacă se afla sub presiune din toate părțile a fost promovată și protejată peste tot în Europa de regi tot mai puternici.

CREȘTINISMUL IMPERFECT: EVUL MEDIU

Una dintre cele mai periculoase dintre noile amenințări care se abăteau asupra

Europei, pe măsură ce era încreștinată, era expansiunea militară islamică, a cărei armată mătura totul în calea ei în Orientul Mijlociu și în Africa de Nord. În 711 d.H., forțele maure au invadat Spania. Regatul vizigot creștin a capitulat rapid în fața lor, în Sudul Spaniei, califatul umayyad fiind fondat la Cordoba.

AL-ANDALUZIA ȘI MOZARABII

Spania (sau al-Andaluzia, cum mai era cunoscută, trăgându-și numele de la cuvântul „vandal”) a continuat să prospere sub musulmani. Maurii au adus din Africa tehnica irigațiilor care a permis agriculturii să înflorească ca niciodată, Cordoba devenind cel mai frumos oraș al Europei. Jumătate de milion de locuitori se bucurau de străzi pavate, bine luminate, case solide cu balcoane de marmoră și o duzină de biblioteci, un nivel de civilizație mai înalt decât acela al vechiului Imperiu Roman, chiar restul Europei aflându-se sub acest nivel.

La fel ca în alte teritorii musulmane, creștinii și evreii erau lăsați să trăiască în pace, fără să fie nevoiți să se convertească, cu condiția să plătească o taxă specială pentru aceasta. Creștinii trăiau în propriile lor comunități, având proprii lor conducători, conții, cu toate că conții erau supuși califului. Aceste comunități erau

Mesquita din Cordoba. Inițial moscheie, construită în secolul VIII, ea a fost transformată în catedrală atunci când Ferdinand al III-lea al Castiliei a cucerit Cordoba din mâinile musulmanilor în 1236.

Noi – îi cedăm mult pomenitului și preabincucuvântatului pontif, părintele nostru Silvestru, universalul papă, pe lângă palatul nostru, după cum s-a spus, și, de asemenea, orașul Roma cu toate provinciile, districtele și cetățile Italiei sau a ținuturilor apusene; predându-le prin darul nostru inviolabil, puterii și stăpânirii lui sau a pontifilor care îl vor urma – decretez, prin această cartă dumnezeiască și conform constituției imperiale, că am decis. Așa că declarăm că vor rămâne de drept sfintei biserici romane.

Donația lui Constantin, jumătatea secolului VIII

cunoscute sub numele de Mozarab, de la un cuvânt care însemna „ca arabii” de vreme ce, din punct de vedere cultural, acestea erau foarte mult influențate de noii lor stăpâni, vorbind araba și îmbrăcându-se ca și musulmanii. Dar multe dintre obiceiurile trecutului s-au conservat, s-a menținut structura ecleziastică din zilele vizigoților și se folosea vechea liturghie. În restul Europei, mai ales sub franci, s-au făcut mari eforturi pentru standardizarea liturghiilor și a canoanelor din toate bisericile – dar mozarabii nu făceau parte din lumea aceea, astfel că ale lor nu au fost standardizate. Aceasta a făcut ca creștinismul spaniol să aibă o nuanță foarte diferită de catolicismul din restul Europei.

Deși mai toată Spania se închina califului, au existat unele răscoale. În 750 d.H., Galiția din Nord-Vestul Spaniei a reușit să răstoarne stăpânirea musulmană și să redevină un stat creștin, în general așa cum era sub vizigoți. Aceasta a pus la dispoziție un cap de pod pentru începutul „Reconquistei”, cum s-a numit efortul Europei creștine de a-i alunga pe musulmani din Spania – deși va mai fi nevoie de șapte secole pentru a o finaliza.

Două decenii de la cucerirea provinciei al-Andaluziei, maurii și-au fixat ca obiectiv cucerirea următoarei țări – cea a francilor, aflată la nord de Pirinei. În 732 d.H., o mare armată condusă de însuși guvernatorul provinciei al-Andaluziei, a traversat munții în valea Loarei. Musulmanii au intrat chiar în inima Europei creștine. Dacă evenimentele s-ar fi desfășurat aici așa cum s-au desfășurat peste tot unde trupele credincioase Profetului au apărut, Europa ar fi căzut, iar creștinismul ar fi intrat în declin.

N-a fost să fie așa. Chiar și azi istoricii încă mai dezbat dacă maurii ar fi cucerit Franța chiar dacă ar fi câștigat în bătălia de la Poitiers; dar bătălia a avut o mare valoare simbolică. Carol Martel era o căpetenie francă care a moștenit de la tatăl său titlul de „majordom al palatului” (sau „major domo”), un rol asemănător cu cel al unui prim-ministru și ajuta regii Merovingieni să îi cârmuiască pe franci. Dar el nu

era atât de interesat de problemele interne. În schimb Carol a petrecut mulți ani luptând și înfrângând diferite triburi de la granițele ținuturilor france, în general extinzând și consolidând stăpânirea francă, în special în acele părți care constituie astăzi Germania. Datorită victoriei lui asupra maurilor din 732 d.H. i s-a dat porecla de „Martel” – „ciocanul” –, dar nu era decât încununarea tuturor acțiunilor militare, a unei cariere de succes în domeniu.

CAROLINGIENII

Carol Martel a murit în 741 d.H. Fiul său, Pepin („cel Scurt”), a moștenit titlul de „majordom al palatului”, acționând în numele regelui Merovingian, Childeric. Dar la scurt timp Pepin a pus capăt acestei șarade, detronându-l pe Childeric și încoronându-se în locul său ca Pepin al III-lea. Astfel s-a pus capăt dinastiei Merovingiene și a început cea Carolingiană.

Epoca carolingiană a fost una a cooperării strânse dintre Biserică și stat – adică statul franc. După incredibila victorie a lui Carol Martel din 732 d.H., francii au crezut că însuși Dumnezeu le-a binecuvântat națiunea acordându-le dreptul de a domni, iar Pepin și-a dat tot interesul ca acesta să fie ratificat de papă, lucrând din greu pentru a intra în relații cu papalitatea. Papa Zacharias a confirmat pretenția lui Pepin cu privire la tron. Succesorul său, Ștefan al II-lea, l-a declarat *patricius Romanorum* – apărătorul Romei. Era evident că deși Zaharia a fost foarte dispus să mențină relații bune cu lombarzii – care erau încă puterea dominantă din Nordul Italiei –, pentru Ștefan era clar din ce direcție bătea vântul. El a fost foarte bine recompensat: printr-un act cunoscut sub numele de „donația lui Pepin”, noul rege franc îi dădea papei pământuri care la acea vreme erau în posesia lombarzilor, astfel nu numai că dădea teritorii întinse statelor papale, ci le dădea și mai multă legitimitate.

Negocierile au fost ajutate de „descoperirea” unui document cunoscut ca *Donația lui Constantin*. Această scrisoare, aparent scrisă în secolul IV de către Constantin cel Mare papei Silvestru, descria într-o limbă

superbă convertirea faimosului împărat și decreta că papa se va bucura continuu de dreptul de a guverna o mare parte din Nordul Italiei. De-a lungul Evului Mediu papii vor apela la autoritatea *Donăției lui Constantin*. A fost desigur un fals grosolan, lucrarea unui apologet papal din secolul VIII. Dar în general acest lucru numai în secolul XV a fost cunoscut.

Cerând – și primind – recunoașterea Bisericii, Pepin al III-lea a ajutat la creșterea puterii Bisericii. La urma urmei, dacă marele Pepin avea nevoie de binecuvântarea papei pentru a pune mâna pe tron, atunci era clar că papa era o persoană demnă de luat în seamă. Pepin și-a impus autoritatea asupra Bisericii prin aceeași procedură. Papa și-a dat aprobarea pentru că i s-a spus ce să facă. Mai mult, reformele din ținuturile france care au fost începute de Bonifaciu încă se desfășurau, așa că Pepin le-a preluat. Era aceeași veche poveste, ca în Imperiul Roman din secolul IV, după ce s-a aliat cu Biserica, domnul secular aștepta ca Biserica să facă ceea ce acesta pretindea. Procesul a început cu Carol Martel, a primit un mare sprijin din partea Bisericii în campaniile sale împotriva păgânilor și a musulmanilor. Biserica i-a dat cu împrumut bani și pământuri pentru a-l ajuta în finanțarea campaniilor sale. Din păcate Carol a uitat să le înapoieze, făcându-l ținta urii creștinilor mulți ani după moartea sa.

EPOCA LUI CAROL CEL MARE

Toate aceste teme s-au întrunit în fiul lui Pepin al III-lea, de departe cel mai mare dintre conducătorii carolingieni și cel mai important rege al tuturor țărilor din Evul Mediu timpuriu – Carol cel Mare, cunoscut ca Charlemagne (decadat în anul 814 d.H.). Înalt, puternic din punct de vedere fizic, frumos, totdeauna îmbrăcat cu haina sa albastră și încins cu sabia, regele se bucura de activități fizice – înotul, vânătoarea și călăritul. El era adevăratul model al regelui medieval războinic din perioada timpurie a Evului Mediu.

După ce a domnit împreună cu fratele său timp de doi ani, Carol cel Mare a urcat

pe tron în 771 d.H. când fratele său a murit și a petrecut următoarele trei decenii imitându-l pe bunicul său, Carol Martel, extinzând granițele domeniului său franc. Unul dintre primele lucruri pe care le-a întreprins a fost zdrobirea puterii lombarzilor din Nordul Italiei și însușirea coroanei lor de oțel. A fost întâmpinat la Roma ca un eliberator. Papa Adrian I a reîntărit rolul regelui franc ca *patricius Romanorum* (protector al romanilor), iar alianța dintre franci și papalitate a fost consolidată.

Carol cel Mare și-a luat în serios rolul de apărător al credinței creștine și devotamentul său față de Biserică a fost unul dintre cele mai importante principii ale

Încoronarea lui Carol cel Mare de către papa Leon al III-lea, pictură franceză din secolul XIV.

vieții sale. Era chiar parte a motivației sale pentru cuceriri. În 775 d.H., saxonii, din teritoriile de la granița cu francii care, în ciuda eforturilor lui Bonifaciu și a altora ca el, erau încă păgâni, au incendiat câteva biserici. Carol cel Mare a ripostat invadându-i și subjugându-i, ținând un conciliu al Bisericii care a decretat ca toți saxonii să se convertească sau să moară. Evanghelizarea stil Carol cel Mare era foarte eficientă, dar și extrem de brutală. După ce răscoala saxonilor din anul 782 d.H. a fost înfrântă, 4500 de răsculați saxoni au fost decapitați.

Sarcina noastră este, cu ajutorul pietății divine, de a apăra cu armele sfânta Biserică a lui Cristos (...) Sarcina voastră, preasfinte părinte, este să ridicați mâinile către Dumnezeu, la fel ca Moise, pentru a ajuta armatele noastre.

Carol cel Mare, Scrisoare către papa Leon al III-lea, 796 d.H.

Între timp Carol cel Mare și-a continuat campaniile împotriva musulmanilor, răsturnând situația prin traversarea Pirineilor și invadarea lor. Aceasta i-a adus stăpânirea mărcii hispanice în Nord-Estul Spaniei. Întreaga campanie a fost mai târziu învăluită în legendă. Turpin, episcopul de Rheims, care a participat la expediție ca secretar al regelui, a realizat o descriere a războaielor din Spania în care a accentuat miraculosul până la imposibil: aflăm de la el că soarele a stat nemișcat pe cer când Carol cel Mare se lupta și că zidurile cetăților se surpau la apropierea sa. În Evul Mediu târziu, aceste legende erau și mai înflorate, până au rivalizat ca putere de imaginație cu cele ale regelui Arthur, astfel că poveștile marelui Charlemagne și ale „pairilor” sau ale paladinilor săi au inspirat generațiile care au urmat. Cea mai faimoasă dintre ele a fost *Cântecul lui Roland* scris în secolul XI, printre cele mai importante opere cavale-rești care au fost produse în Evul Mediu.

Pe la finele secolului VIII, Charlemagne a reușit să își formeze un imperiu impresionant. Acum francii controlau nu numai Franța modernă și marca hispanică, ci și Elveția, Țările de Jos (unde trăiau saxonii), mare parte din Germania, Austria și Italia. Noul imperiu acoperea aproape tot fostul Imperiul Roman din Vest și unele teritorii pe care romanii nu le-au putut aduce niciodată sub ascultarea lor. A fost creată o nouă ordine mondială care a fost recunoscută în ziua de Crăciun în 800 d.H. În acea zi memorabilă Charlemagne a luat parte la misa din catedrala San Pietro din Roma. În timpul slujbei papa Leo al II-lea l-a încoronat ca împărat, proclamându-l urmașul cezarilor romani, conducătorul legitim al Europei. La acea vreme tronul bizantin era ocupat de Irina, percepută în Vest ca ocupându-l în mod ilicit pentru că era femeie: astfel, atât Carol cel Mare, cât și papa au considerat că tronul imperial era vacant, fiind demn de ocupat.

Noul regim a dus la standardizarea sistemului judiciar în cea mai mare parte a Europei. Până atunci s-a făcut uz de tradiții judiciare diferite, cele mai multe

dintre acestea fiind nescrise. Charlemagne a dat un șir de edicte sau „capitulații” destinate armonizării legilor acolo unde era posibil, bazându-se pe dreptul franc, permițând unor grupuri etnice să folosească propriile legi acolo unde nu existau contradicții. Imperiul a fost împărțit în teritorii, fiecare dintre acestea fiind sub stăpânirea unui conte. Legile erau puse în practică de *missi dominici*, asemănător cu FBI-ul. Aceștia lucrau în perechi – fiecare pereche fiind constituită dintr-un om al Bisericii și un nobil – care călătoreau în tot imperiul inspectând guvernul local și reformând sistemul judiciar.

RENAȘTEREA CAROLINGIANĂ

Din toate acestea a apărut fenomenul cunoscut sub numele de „renașterea carolingiană”. Carol cel Mare era analfabet, dar a fost foarte preocupat să promoveze învățământul (și să învețe și el să citească), așa că a importat un număr de învățați la curtea sa. Cel mai important dintre acești învățați a fost anglo-saxonul Alcuin din York (cca 730–804 d.H.). La acea dată saxonii erau cu toții creștini, fără să se mai lupte atât de mult între ei. În schimb, un anumit număr de regate puternice s-au unit, ieșind din haosul lumii anglo-saxone. Dintre acestea, cele mai puternice erau Wessex în Sud, Mercia în mijloc și Northumbria în Nord. Northumbria era mai ales renumită pentru educația sa. Marele învățat Benedict Biscop a fondat câte o mănăstire faimoasă la Jarrow și la Wearmouth și a întreprins câteva călătorii la Roma pentru a le umple de cărți. La această bibliotecă s-a „adăpat” Beda Venerabilul (cca 673–735 d.H.), un prolific autor și istoric. Alcuin a predat în apropiere la școala din catedrala din York înainte de a fi chemat să meargă pe continent pentru a educa familia lui Carol cel Mare.

Alcuin a scris foarte multe cărți, inclusiv manuale, pentru o varietate de materii și care erau, de fapt, compilații ale scrierilor de dinainte sa. El a mai lucrat la liturghie, a scris despre subiecte teologice și a produs un text revizuit al Vulgatei,

Fiecare trebuie să trăiască după poruncile lui Dumnezeu, cu dreptate și sub o lege dreaptă, fiecărui i se poruncește să trăiască în armonie cu colegii de slujbă sau de profesie.

Carol cel Mare,
Capitulațiile pentru missi,
802 d.H.

Tradiție și inovație în teologia secolului IX

Teologia medievală timpurie era foarte ferm ancorată în studiul Bibliei. Tocmai această dorință de a înțelege Biblia și doctrina creștină a asigurat supraviețuirea învățământului în regatele postromane, în vreme ce renașterea carolingiană a contribuit din plin la înflorirea teologiei în secolul IX. Unele dintre scrisorile lui Alcuin și ale lui Lupus de Ferrières relevă printre altele și interesul manifestat pentru achiziționarea copiilor unor lucrări rare și dezbateri de înfruntare chestiuni teologice sau lingvistice. Reformele lui Carol cel Mare au dus la deschiderea mult mai multor centre regionale de învățământ pe la mijlocul secolului IX. Unele dintre mănăstiri precum Fulda (acum în Germania de Vest) condusă de abatele Rabanus Maurus (cca 776–856 d.H.) constituia un centru de educație de cea mai bună calitate. Vasta activitate de copiere a manuscriselor (aproximativ două sute dintre manuscrisele care au supraviețuit au fost copiate în Franța în perioada 500–750 d.H., în comparație cu aproximativ șapte mii dintre cele copiate în perioada 750–900 d.H.) a făcut să existe multe lucrări importante, dezvoltând orizontul teologic și filosofic al contemporanilor.

Aceștia și-au dat seama că nu puteau atinge erudiția și modul de gândire al unor părinți precum Augustin, Ieronim și

Ambrozie, dar au căutat să se raporteze la ei ca la o autoritate pentru a-și verifica concepțiile din prezent: „noutatea” era cea mai mare crimă de care putea fi acuzat un cărturar creștin. Cei mai mari cărturari din acele vremuri se foloseau de citatele pline de autoritate ale acestora pentru a scrie noi lucrări, arătând cum păreri divergente ale acestor autorități se puteau pune de acord sau le foloseau pentru a-și afirma propriile păreri sau pentru a afirma noi idei. Vocile disonante pe care cărturarii carolingieni le-au detectat printre părinții Bisericii și importanța pe care au atribuit-o formării și predării unei doctrine uniforme și corecte a contribuit la activarea dezbaterilor teologice din secolul IX. Suveranii carolingieni se implicau îndeaproape în aceste dezbateri. De exemplu, se găsesc comentarii marginale în manuscrisele *Cărților caroline*, care au păstrat remarcile lui Carol cel Mare față de text: „Adevărat!”, „Inteligent!”.

Multe dintre dezbateri se refereau la persoana și natura lui Cristos, învățatii explorând sensul ortodox al cuvintelor-cheie și al conceptelor. Putea fi descris Cristos ca „fiul adoptiv” a lui Dumnezeu așa cum Felix și Elipandus au susținut? În dezbateri referitoare la euharistie, dintre doi călugări din Corbie, Paschasius Radbertus și Ratramnus, se poate constata că amândoi cad de acord că există o prezență reală a lui Cristos în euharistie, dar investighează cum această „realitate” se raportează la forma sau la „figura” exterioră a pâinii și vinului.

Pe la jumătatea secolului IX, problema predestinării domina dezbaterile teologice

france. Între 840 și 850 d.H., Gottschalk din Orbais, un călugăr care stârnea controverse, a început să predice, bazându-se pe ultimele lucrări ale lui Augustin, că atât mântuirea cât și osânda veșnică sunt predestinate de către Dumnezeu. Arhiepiscopul Hincmar de Rheims s-a opus ideilor lui Gottschalk din motive practice și pastorale (de ce să mai faci binele sau să te ferești de păcat dacă mântuirea sau pierzarea există indiferent de ce răutăți sau ce fapte bune a făcut cineva?) și și-a luat argumentele tot de la Augustin care zicea că Dumnezeu prevestește răul înainte de a fi comis. Gottschalk a fost condamnat în 849 d.H. (petrecând ultimii 18 ani în temniță), dar aproape toți învățații carolingieni cunoscuți au produs o lucrare referitoare la acest subiect.

Expertiza cărturarilor carolingieni asupra lui Augustin și a altor teologi i-a echipat pe aceștia cu noi metode folosite pentru cercetarea teologică. John Scotus Eriugena (cca 810–877d.H.) a fost cel mai original în felul în care a folosit logica pe care cărturarii carolingieni au găsit-o la Augustin și la Boethius. Deși modul în care carolingienii au folosit logica nu poate fi comparat cu modul cum va fi aceasta folosită de teologii scolastici care au apărut pe la finele secolului X și în continuare, introducerea raționamentelor logice, împreună cu comoara manuscriselor care a fost transmisă generațiilor următoare, a constituit poate cea mai semnificativă moștenire pe care secolul IX a putut-o lăsa teologiei.

ELINA SCREEN

Biblia în latină, care va deveni standard. Probabil că mult mai important decât toate acestea a fost rolul său, în esență, de ministru al educației în imperiul lui Carol cel Mare. Datorită insistenței sale, împăratul a decretat ca în fiecare orășel aflat sub controlul său să se deschidă școli la care vor fi trimiși toți copiii. Pentru această educație de stat părinților li se cerea să plătească doar atât cât își puteau permite.

Un vânt nou bătea în Europa și în Biserică. În secolul IX s-a observat o creștere a interesului pentru educație, pentru teologie și pentru studii superioare. Au fost copiate multe manuscrise și au apărut mai mulți învățați care le-au studiat. S-a făcut un efort deosebit pentru a copia

corect cărți, astfel că s-a dezvoltat un nou tip de scriere numit „scriere carolină mică” care era atât elegantă cât și lizibilă. Aceasta era strămoșul literelor noastre mici moderne. Bărbați ca Alcuin, Theodulf de Orléans, Lupus Servatus de Ferrières și Rabanus Maurus, toți clerici de vază sau conducători ai unor importante mănăstiri, au format un fel de societate academică, petrecându-și timpul scriind poezii sau scriindu-și unii altora scrisori, schimbând cărți între ei și angajându-se în dezbateri filosofice. Spiritualitatea a înflorit: Amalarius din Metz a scris un comentariu deosebit de influent despre liturgie, interpretând-o alegoric, după cum au făcut și primii teologi cu Biblia. Pentru

Amalarius viața spirituală a Bisericii gravita în jurul închinării în comun, toate formând o învățătură unică și holistică. Acest punct de vedere va fi foarte influent în Evul Mediu târziu.

Cu toate acestea, noul Imperiu Franc și dorința de a avea o civilizație înfloritoare era extrem de fragilă. Pentru că, de fapt, toate acestea se petreceau doar în câteva mănăstiri și la curtea imperială, fără să conteze pentru ceilalți. Și mai rău, imperiul era instabil din punct de vedere politic. Carol cel Mare a murit în 814 d.H., lăsând imperiul unicului său fiu, Ludovic „cel Pios”, un conducător slab. La moartea lui Ludovic în 843 d.H., imperiul era împărțit între cei trei fii ai săi. La vest se afla Aquintania, partea vestică a Franței de azi; la est se găsea Germania de azi; aceste două regate vorbeau două limbi diferite, care aveau să devină în timpurile moderne franceza și germana. Între ele se afla Lorena care includea Italia. Cu trecerea generațiilor, toate trei au continuat să se fărâmițeze pe măsură ce au fost împărțite între fiii moștenitori sau au crescut dacă căpeteniile lor au cucerit un teritoriu și mai mare. Lorena a intrat în declin pe măsură ce regatele din Apus și din Răsărit au crescut și au devenit tot mai distincte. Titlul de „împărat” a rămas, fiind trecut de la Carol cel Mare la Ludovic „cel Pios”, dar era onorific, pentru care se certau mai mulți regi, astfel că găsim mai mulți „împărați” fără imperiu. Era un start lipsit de glorie spre direcții diferite a ceea ce va fi într-o bună zi Franța și Germania.

UNGARIA: GRANIȚA DE EST

Așa după cum am văzut în ultimul capitol, apariția și răspândirea romano-catolicismului în Vest a dus în mod inevitabil la conflict acolo unde acesta a luat contact cu ortodoxia bizantină din Răsărit. Misionarii greci și germani s-au încăierat în Moravia, după cum au făcut-o, de asemenea, în Ungaria, în puternicul imperiu care a fost fondat de poporul maghiar. Convertirea Ungariei s-a desfășurat în mare parte sub regele Géza și apoi sub fiul său, István (sau Ștefan). Sub

Géza, creștinismului bizantin s-a infiltrat încet, dar sigur, în țară. În 948 d.H., „gyula” sau principele părții de răsărit a regatului s-a convertit la ortodoxie și a adus un episcop din Bizanț, cu numele de Hierotheos. Au fost construite mănăstiri în toată Ungaria. Cu toate acestea, Géza a fost botezat de Bruno de Saint Gallen, un episcop apusean apropiat lui Otto al II-lea al sfântului Imperiu Roman. Misiunile catolice au început să se infiltreze în țară.

Pentru Géza era vorba doar de o alegere politică, de vreme ce a decis să se alieze cu Vestul, nu cu Estul; au avut loc multe convertiri forțate ale nobililor săi, el conducându-și țara cu fermitate, chiar cu cruzime. Războiul civil s-a declanșat la moartea sa, dar fiul său, Ștefan, i-a învins pe toți rivalii săi și a fost încoronat rege în jurul anului 1000 d.H. Foarte important a fost faptul că a cerut să fie încoronat de papa Silvestru al II-lea, pentru că Ștefan era un catolic devotat. În cei 40 de ani de domnie, au apărut biserici și așezăminte religioase peste tot în regat, proces care a coincis cu o nouă organizare a regatului: a împărțit regatul în scop administrativ în comitate, a dat legi noi, în general făcând tot ce se aștepta de la un puternic monarh medieval într-o țară relativ nouă. La vremea când Ștefan a murit în 1038, poziția Ungariei era asigurată ca putere importantă în Europa Centrală, un ultim bastion al catolicismului în fața teritoriilor ortodoxe.

VIKINGII

Creștinismul apusean era încă imperfect. Pe când continua să fie amenințat de musulmani în Sud, a apărut o nouă amenințare din Nord – vikingii. Acest popor care nu încetează să ne fascineze, era un grup variat din Scandinavia, incluzând Norvegia, Suedia și Danemarca, care erau împărțite în mai multe regate. De fapt, cuvântul „viking” însemna „pirat” și era atribuit fără deosebire tuturor scandinavilor. Vikingii erau păgâni, având o concepție despre lume și viață asemănătoare saxonilor și a altor nord-europeni care au fost asimilați încet, dar sigur, în Biserică. Dar vikingii

Un coif de viking
din secolul VII, în
Suedia.

*Puterea nu este bună,
dacă cel ce are
puterea nu este bun.*

Alfred cel Mare

*Regele William... era
un bărbat cu o mare
înțelepciune și
putere... Încrâncenat
dincolo de orice
măsură față de cei ce
i se împotriveau, era
bun cu oamenii ce îl
iubeau pe Dumnezeu.
Pe locul unde
Dumnezeu l-a
asigurat că va cuceri
Anglia a zidit o mare
abație, a adus
călugări și i-a dăruit
de toate din plin. În
timpul domniei sale a
fost construită marea
catedrală de la
Canterbury și multe
alte prin toată
Anglia.*

*Cronică anglo-saxonă,
1086*

nu erau atât de ușor de convertit. În secolul IX existau misionari activi printre ei, de notat prezența predicatorului franc Ansgar, care a fost însărcinat cu întreaga activitate din Nord, ca episcop al Hamburgului și a călătorit în toată Danemarca și în Suedia. Cu toate acestea, scandinavii au rămas în mare parte păgâni, iar în secolul IX, din rațiuni necunoscute, care poate au avut legătură cu suprapopularea din teritoriile lor, au început să migreze.

Primii vikingi au apărut în 793 d.H., venind dinspre Marea Nordului, pe coasta de est a Britaniei, unde au jefuit Lindisfarne în largul coastei Northumbriei, urmarea concretizându-se în jefuirea altor mănăstiri și sate. Se pare că mănăstirile și bisericile constituiau țintele preferate ale raidurilor, nu că aveau un dinte păgân împotriva creștinismului, ci pentru că erau relativ slab apărate și pline de comori. La început vikingii au întreprins doar mici raiduri jefuind ce le cădea în cale, dar cu timpul atacurile au crescut tot mai mult. Pe la mijlocul secolului IX, vikingii debarcau în forță, cu mari armate și coloniști. În 866 d.H., o mare armată daneză a mărșăluit împotriva Yorkului, unde regele Aelle al Northumbriei a fost capturat și supus unui procedeu cumplit cunoscut ca „vulturul de sânge” – toracele său a fost spintecat, cu plămânii fluturându-i peste umeri, ca aripile unui vultur, în vreme ce el încă trăia. Era clar că acești scandinavi nu urmăreau altceva decât subjugarea completă a Britaniei. Chiar pe când cucereau Nordul anglo-saxon, ei se așezau atât în Scoția și în Irlanda cât și în insulele Atlanticului de Nord, inclusiv în Islanda. Se crede chiar că și-au croit drum spre America de Nord, fondând acolo o colonie, care nu a supraviețuit.

În Anglia, civilizația creștină a fost salvată de regele Alfred cel Mare al Wessexului, care a rezistat invadatorilor și a organizat un contraatac atât de eficient încât i-a învins pe danezi și l-a forțat pe regele lor, Guthrum să accepte să fie botezat creștinește ca parte a tratatului de la Wedmore din 878 d.H. Odată așezați în Anglia, vikingii au adoptat destul de rapid

creștinismul – mai repede decât anglo-saxonii, atunci când ei erau invadatorii. Danezii și-au menținut controlul asupra părții de nord a Angliei, cunoscută ca Danelaw, iar Alfred a domnit peste un regat al glo-saxon unit în Sud. Alfred a fost un alt monarh luminat după tiparul lui Carol cel Mare, încurajând învățământul creștin peste tot în ținuturile sale. Mănăstirile care au fost devastate de războaie au fost reconstruite, fiind fondate altele noi. Nobilii lui Alfred au fost forțați să învețe să citească sau își pierdeau slujbele, însuși regele fiind un învățat foarte abil, care a tradus multe dintre lucrările din Antichitate și din secolele recente în engleza veche spre beneficiul poporului său.

Cu toate că au fost neutralizați în Anglia, vikingii au continuat să cauzeze mari necazuri în alte locuri. În vreme ce cei din Danemarca se așezau în Anglia, iar cei din Norvegia colonizau Scoția și Irlanda, cei din Suedia se îndreptau spre Est, urcând pe râurile Europei continentale în Europa de Est și în Rusia, unde i-au atacat pe rușii kieveni, după cum vom vedea mai în detaliu în capitolul 8. Între timp alții făceau incursiuni asupra coastelor france, navigând în aval pe Sena și pe alte râuri pentru a ataca Paris, Orleans, Tours și alte orașe. Nici chiar Spania musulmană nu a fost scutită de măcel, odată cu atacul Sevillei în 844 d.H. Vikingii au intrat în Marea Mediterană pentru a lansa, de asemenea, atacuri asupra Italiei, în vreme ce alții au navigat pe râuri în jos de la Kiev pentru a lansa un atac cam pripit asupra Constantinopolului.

Vikingii se așezau unde puteau. Unul dintre locurile lor întărite a fost Nord-Vestul Franței. Acest pământ l-a primit un conducător viking pe nume Rollon din partea regelui Carol „cel Simplu” al Franței în 911 d.H., în schimbul încetării unui raid asupra Parisului. Relația dintre slabul rege carolingian și vikingi a fost simbolizată de ceremonia în care Rollon, ca nou supus al lui Carol, era obligat să îi pupe piciorul regelui. Rollon a refuzat să facă așa ceva și s-a aranjat ca unul dintre războinici săi să facă acest lucru în locul

Catedrala din Cefalu, Sicilia. Construcția catedralei a început imediat după ce orașul a fost fondat de către conducătorul normand, Roger II al Siciliei. Roger a adus Sicilia și Sudul Italiei sub stăpânire normandă.

său. Dar acesta l-a depășit pe Rollon în obrăznicie: în loc să îngenuncheze s-a aplecat și a ridicat piciorul lui Carol la buzele sale, dându-l pe spate pe rege.

Rollon și oamenii săi au preluat controlul asupra unei mari zone din Vestul Parisului, având sediul la Rouen. Acești coloniști vikingi au început să fie cunoscuți ca normanzi (de vreme ce erau oameni ai Nordului) teritoriul lor fiind Normandia. Normanzii s-au integrat în cultura locală, vorbind franceza, convertindu-se rapid la creștinism și acceptând conducerea regelui francez, dar formau încă un grup distinct supunându-se ducelui de Normandia. Unul dintre acești duci, William „Bastardul”, un descendent nelegitim al lui Rollo, a invadat Anglia în 1066, devenind astfel mai acceptatul William „Cuceritorul”, care a desăvârșit victoria vikingilor asupra anglo-saxonilor. Într-adevăr normanzii constituiau o ramură remarcabil de expansionistă a

poporului viking: pe când cucereau Anglia, ei se așteptau foarte agresiv în Sudul Italiei. Papalitatea nu a fost prea mulțumită cu aceasta, dar după înfrângerea trupelor papei Leon al IX-lea în 1053 Roma a trebuit să învețe să se obișnuiască cu noua situație politică. În 1071, ultimele vestigii ale stăpânirii bizantine din Italia au fost răsturnate pentru totdeauna și normanzii și-au consolidat puterea din jumătatea sudică a peninsulei.

La această vreme, nu numai normanzii, ci întreaga Peninsulă Scandinavă era convertită la creștinism. Imperiul comercial pe care ei l-au instituit între așezările lor va juca un rol important în consolidarea creștinismului în toată Europa de Nord și, odată cu convertirea și integrarea lor în politica și societatea europeană, s-au pus bazele pentru înflorirea creștinismului și a civilizației vestice, care vor fi total diferite față de tot ce a existat înainte.

EVUL MEDIU SUPERIOR

Dacă epoca lui Carol cel Mare a fost martora stabilizării creștinismului în toată Europa, apogeul Evului Mediu a fost martor al înfloririi sale fără precedent. Europa medievală a cunoscut crearea unui adevărat sistem al credinței cu o închinare care va implanta creștinismul adânc în sufletul european.

EUROPA MEDIEVALĂ

Indiferent ce observator omniscient ar fi observat istoria lumii în jurul anului 1000 d.H., poziția în care se afla Europa nu părea să fie prea bună. De fiecare dată când a fost atins un anumit nivel de stabilitate sau de civilizație, cum a fost acela sub ostrogotul Teodoric, sub northumbrieni sau sub Carol cel Mare, acesta a dispărut în câteva decenii. Disensiuni interne și atacuri din afară, cum au fost cele ale vikingilor, au împiedicat stabilitatea și pacea să dureze. Dar toate acestea aveau să se schimbe. Condițiile se vor schimba treptat după anul 1000 d.H. – de data aceasta nu vor mai exista dezastre care vor distruge totul. În special, nu au mai existat noi migrații și atacuri din partea popoarelor păgâne. În Europa, toată lumea era mai mult sau mai puțin creștină. Secolul XI a cunoscut o îmbunătățire absolut incredibilă în mai toate domeniile vieții.

APARIȚIA NAȚIUNILOR

A mai rămas un pic de unitate politică și putere. În secolul X, Otto I al franco-saxonilor a reunificat și reorganizat partea de est a fostului imperiu al lui Carol cel Mare, inclusiv teritoriile Lorenei din centru, la care a adăugat, prin căsătorie, Italia. Mai întâi a reușit să îi înfrângă și apoi să și-i

alieze pe maghiari sau pe unguri în est. În 962 d.H., Otto a fost încoronat împărat, ca succesorul lui Carol cel Mare, și pentru prima dată în mai mult de un secol acest titlu a și însemnat ceva. De acum încolo titlul de „împărat” va fi moștenit de linia conducătorilor acestui teritoriu, prin secolul XII el fiind cunoscut ca „sfântul Imperiul Roman”. Uneori acest titlu se aplică retroactiv, astfel că putem vorbi despre sfântul Imperiul Roman ca o entitate discretă începând din secolul X. Ca și în cazul imperiului de dinainte a lui Carol cel Mare, și în acest caz a existat o alianță strânsă între imperiu și papalitate – deoarece împăratul sfântului Imperiu Roman a fost întotdeauna încoronat de către papă.

Regiunea care va deveni mai târziu Franța nu a fost atât de unificată; aceasta era împărțită între principate și ducate, dintre care cel mai puternic era acela al normanzilor; dar și aceștia se supuneau, cel puțin nominal, regelui desemnat la Paris. Dar în vreme ce Sfântul Imperiu Roman (în Germania și în Austria) devenea cea mai mare putere politică din Europa, francezii deschideau calea dezvoltării sociale și politice care va caracteriza timp de mai multe secole Europa medievală.

SISTEMUL FEUDAL

Deosebit de important a fost sistemul feudal care a apărut tocmai datorită absenței unui regim puternic centralizat. În acest sistem regele era proprietarul întregii țări „închiriind” pământul domnilor locali. La rândul lor, aceștia închiriau o parte a pământurilor lor unor nobili mai mici și așa mai departe până la țăranul care lucra pământul. În ciuda

părerii unora, nu toți țărani o duceau rău – de fapt, aceștia aveau mai multe sărbători decât mulți dintre noi azi. În Anglia, se credea că e un păcat tot atât de mare să postești într-o zi de sărbătoare, pe cât era să chefuliești într-o zi de post.

Sistemul feudal a apărut pentru prima dată în Franța de azi, acesta reprezentând un nou ideal. În locul unui guvern central imperial, va exista unul local, bazat pe drepturile pământului și pe serviciul militar. Aceasta deoarece o parte a „plății” pe care nobilii o datorau regelui pentru drepturile lor de a-și conduce teritoriile era jurământul acestora de a merge la război atunci când li se cerea. Astfel s-a dezvoltat casta cavalerilor călări, cu toate că bătăliile medievale erau purtate încă în mare parte de soldați pedestri. Dacă erau folosite corect, arcurile și arbalatele erau mult mai eficiente decât cavalerii, de vreme ce străpungeau cu ușurință platoșele, dar folosirea lor era limitată și din cauză că Biserica interzicea folosirea lor împotriva armatelor creștine. În gândirea medievală arcurile erau „arme de distrugere în masă” a căror folosire încălca legile normale ale războiului. Au existat chiar mai multe moduri prin care Biserica a încercat să limiteze războiul în Europa. Unul a fost „pacea lui Dumnezeu” potrivit căreia preoții și călugării nu puteau participa la războaie și nici nu putea fi atacați, iar războiul nu putea fi dus în locuri închinare, cum erau bisericile. Apoi era „armistițiul lui Dumnezeu” prin care nimeni nu avea voie să se lupte duminică sau în zilele de sărbătoare. Această decizie a apărut la Conciliul de la Elne din 1027 și a fost aplicată sub pedeapsa excomunicării în toată Europa în 1179.

Feudalismul funcționa. Acesta s-a dovedit un sistem practic care a făcut posibilă dezvoltarea unui sentiment național în țările din Vestul Europei. Fără să se știe dacă sistemul feudal era cauza, mijlocul secolului XI a cunoscut o creștere în agricultură, situația menținându-se decenii în șir. Se lucrau tot mai multe pământuri și se producea mai multă hrană de o calitate mai bună. Oamenii erau mai

sănătoși. Scheletele oamenilor medievali au arătat că aceștia eram mai înalți decât strămoșii lor din secolele dinainte – într-adevăr oamenii din secolul XI erau mai înalți și mai sănătoși ca descendenții lor din secolele XVI și XVII, cu toate că speranța lor de viață era mult mai mică ca azi. În ciuda imaginii populare despre Evul Mediu ca o perioadă a țăranilor murdari și puturoși, cei mai mulți dintre oameni erau puternici și aveau dinți sănătoși (nu aveau pastă de dinți, dar le lipsea și zahărul). În ceea ce privește nivelul de trai, Evul Mediu a fost vârful curbei în comparație cu secolele următoare. Pe măsură ce oamenii au dobândit o situație mai bună din punct de vedere economic și medical, s-au înmulțit: populația Europei a crescut de la 40 de milioane în 1000 d.H., la 73 de milioane în 1300 d.H., după care a început din nou declinul.

FEUDALISMUL ȘI BISERICA

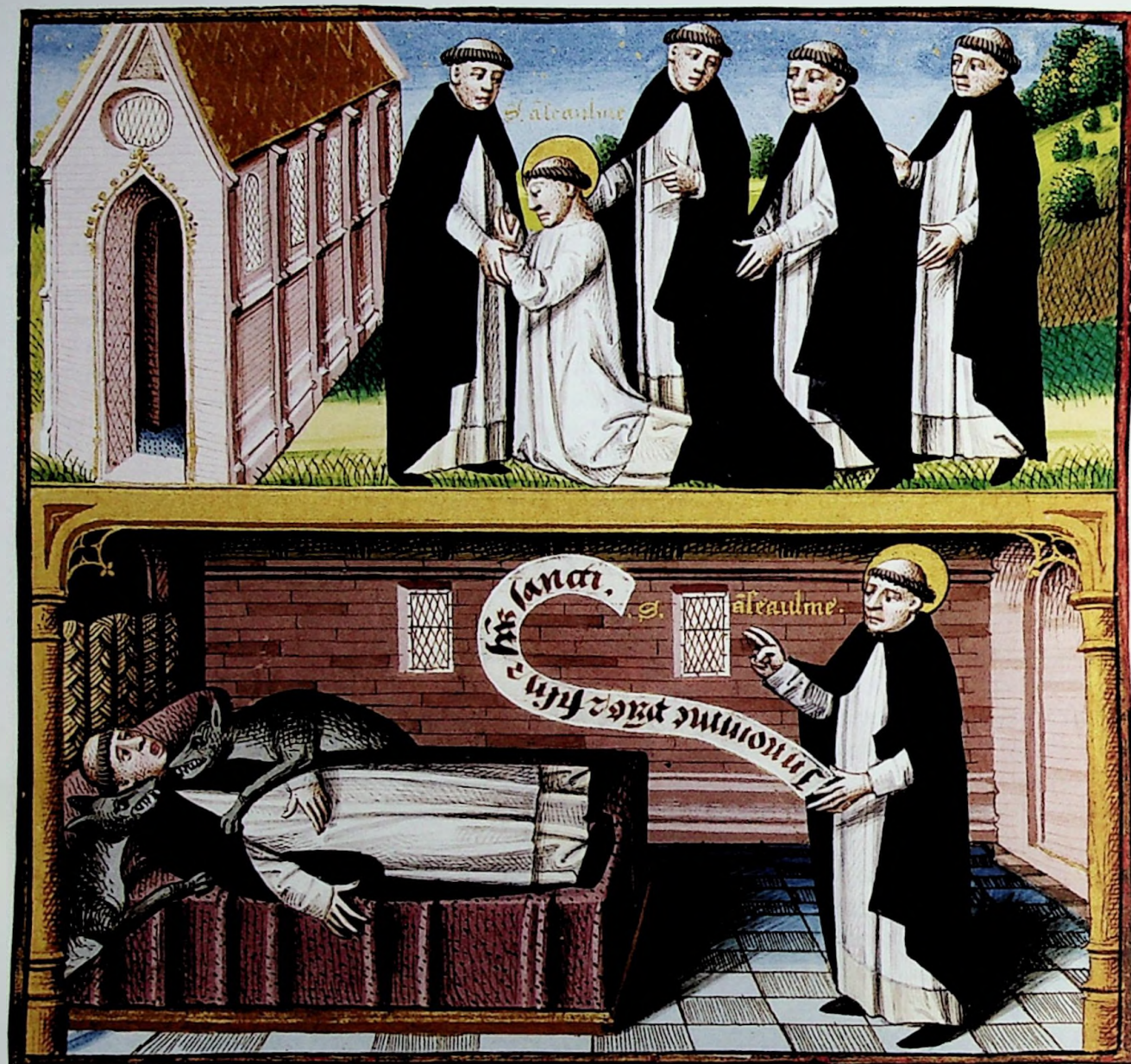
Societatea a fost structurată în mod ierarhic, fiecare având locul său, de la țăranii de jos până la regele din vârf. Chiar și cei care nu aveau un loc prestabilit în sistemul feudal, ca proprietarii independenți, fermieri care erau proprietarii pământului lor și nu jurau supunere unui superior își aveau locul în această societate. Și se credea că această societate era oglinda împărăției cerești. Ierarhiile societății omenești reflectau ierarhiile schițate de teologii anteriori precum Dionisie Areopagitul – astfel că oamenii au început să se gândească la Dumnezeu ca la un monarh feudal, cu îngerii și cu înalții oameni ai Bisericii ca vasalii Săi care exercitau puterea în beneficiul Lui. Unul dintre autorii creștini care a dezvoltat această idee la răspântia dintre secolul XI și secolul XII a fost Anselm, arhiepiscop de Canterbury. Uneori el îl descria pe Dumnezeu acționând ca un domn feudal, pretinzând o anumită „datorie” și supunerea vasalilor Săi în schimbul protecției Sale. Sigur că plata pe care o cerea Dumnezeu nu era munca sau asistența militară, ci dreptatea și supunerea față de poruncile Sale.

Se știe foarte bine că în lume există trei ordine unitare: aceștia sunt cei care lucrează, cei care se roagă, și cei care luptă. Cei care muncesc lucrează pentru ca noi să trăim. Cei care se roagă sunt aceia care pledează pentru pacea noastră cu Dumnezeu. Cei care luptă sunt aceia care se războiesc pentru a proteja orașele și pământurile noastre în fața unei armate invadatoare. Deci, fermierul muncește pentru hrana noastră și războinicul trebuie să lupte împotriva dușmanilor noștri, iar slujitorul lui Dumnezeu trebuie să se roage întotdeauna pentru noi și luptă spiritual împotriva dușmanilor invizibili.

Aelfric de Eynsham, secolul X.

Aceasta este ceea ce li datorează lui Dumnezeu și omul și ingerul și oricine nu plătește această datorie păcătuiește; dar toți cei care nu o plătesc păcătuiesc. Aceasta este dreptatea sau neprihănirea voinței, ce faci îndreptățește o ființă în inimă, adică în voință; și aceasta este singura și totală datorie de onoare pe care i-o datorăm lui Dumnezeu și pe care Dumnezeu o cere de la noi.

Anselm de Canterbury, *De ce S-a intrupat Dumnezeu*, 1098

Scene din viața lui Anselm. Ilustrația de jos descrie o întâmplare din vremea când Anselm era priorul mănăstirii din Bec. Un călugăr care zăcea bolnav în pat a fost atacat de doi lupi înfricoșători pe care doar el îi putea vedea.

Anselm a intrat, a alungat fantasma, a ascultat mărturisirea călugărului, absolvindu-l de păcatele sale și dându-i posibilitatea să moară în pace.

Și Biserica a fost prinsă în mreaja sistemului feudal, formând o parte a acestui sistem. De exemplu, o mănăstire putea deține pământ, iar cei care lucrau pământul nu plăteau unui domn local, ci mănăstirii. Oamenii Bisericii, cum erau episcopii, puteau fi bogați proprietari de pământuri. Numirile în funcție ale clerului erau acordate de către domni, la fel cum acestea acordau dreptul de proprietate sau de a lucra pământul. Vechea chestiune a raportului dintre puterea statului și puterea Bisericii a reapărut, confruntarea fiind inevitabilă – de vreme ce papa va da cu mare greutate permisiunea căpeteniilor războinice locale de a decide cine îi va sluji turma. Cu toate acestea, această

controversă referitoare la „investitură” constituia doar o mică parte a întregii mișcări de reformă și de reînnoire care a început să aibă loc în Biserică în această vreme.

SPIRITUALITATEA, REFORMA ȘI PAPA

MIȘCAREA CLUNIACĂ

Începuturile noii mișcări spirituale pot fi foarte ușor datate din 910 d.H. Acela a fost anul în care William „cel Pios”, duce de Aquitania a plătit pentru fondarea unei noi mănăstiri la Cluny, la 80 km (50 mi)

la nord de Lyon, în Estul Franței moderne. Aflată sub conducerea unui întreg șir de abați înțelepți, mănăstirea a avut un mare succes. Acolo, Regula Sf. Benedict (care a fost respectată în toate mănăstirile din Vest începând cu secolul VIII) a fost respectată cu deosebită integritate și strictețe. Aceasta a constituit un mare pas înainte într-o epocă în care standardele în viața Bisericii erau, în mod evident, alunecoase, atât în afara cât și înăuntrul mănăstirilor. La Cluny, călugării au fost încurajați să dezvolte o spiritualitate personală, angajându-se în același timp în închinarea comună și în munca manuală. Aceasta a fost combinația care a adus succesul. Învățătura de la Cluny s-a răspândit și mănăstiri surori au fost fondate în toată regiunea. Spre finele secolului XI existau mănăstiri cluniace peste tot în Franța și în marca hispanică și, de asemenea, în unele părți ale Sfântului Imperiu Roman.

După Roma, Cluny a devenit cel de-al doilea centru al creștinismului apusean, aceasta fiind reflectată de magnifica mănăstire. În 1089, s-a pus fundația unei imense biserici; au fost nevoie de 40 de ani pentru a o construi, iar atunci când a fost gata era cea mai mare biserică din lume. Această adevărată minune a epocii a existat până la Revoluția Franceză ca monument al viziunii călugărilor din Cluny.

Una dintre importantele inovații a fost aceea că Cluny a menținut controlul asupra mănăstirilor surori, ai căror abați vor fi numiți de către însuși abatele de Cluny – evident, un om foarte important. Aceasta nu numai că a crescut puterea abatei de la Cluny, ci a ajutat la lichidarea

corupției din mănăstiri; din cauză că abația multor mănăstiri devenise ereditară, abatii nu doar erau căsătoriți, ci își lăsau poziția moștenire fiilor lor. Cluny a ajutat la lichidarea acestui abuz și a multor altora ca acesta.

CORUPȚIE ȘI REFORMĂ

Cât privește Biserica, aceasta nu era într-o formă prea bună. Papalitatea a decăzut. Papii puternicii de la începutul Evului Mediu au dispărut, prin secolul IX lăsând loc unor papi mai slabi, niște marionete în mâna puterilor străine. Potrivit legendei, aceasta a fost vremea când o femeie a reușit să devină papă fără ca nimeni să își dea seama, creând – mitul „papei Ioana” – o legendă picarescă, dar total neadevărată.

Probabil că punctul cel mai de jos pe care l-a atins papalitatea a fost incidentul notoriu din vremea domniei lui Ștefan al VI-lea (sau al VII-lea – numele lor fiind numărate diferit datorită disputei existente, dacă cumva domnia de trei zile a lui Ștefan al II-lea a contat). Creația unui puternic feudal italian, Ștefan a ținut un conciliu în 897 d.H. în care l-a judecat pe predecesorul său, Formosus, care fusese aliat cu un feudal rival. Din motive necunoscute, Ștefan a decis ca Formosus să fie prezent pentru a răspunde în mod personal învinuirilor. Ignorând un detaliu minor, și anume faptul că predecesorul său era mort de nouă luni, Ștefan l-a exhumat și l-a așezat pe un scaun în sinod. Formosus a fost găsit vinovat de toate acuzațiile (inclusiv de mărturie mincinoasă). Trupul i-a fost dezbrăcat de veșmintele papale, iar cele trei degete pe care le folosea pentru a binecuvânta

Pentru toți cei cu gânduri bune, e limpede că providența lui Dumnezeu a avut grijă de anumiți oameni înstăriți, dacă se folosesc bine de averea lor, ar putea avea parte de răsplată veșnică (...)
Eu, William, prin harul lui Dumnezeu conte și duce, judecând cu multă grijă la aceasta și dorind să mă asigur până mai pot, cred că e bine – chiar esențial – ca din bunurile mele temporale care mi s-au dat să dau o mică parte pentru binele sufletului meu.

William „cel Pios”, din carta de la Cluny, 910 d.H.

Nemișcarea este dușmanul sufletului. De aceea, la anumite ceasuri, frații trebuie să se ocupe cu munca manuală; și în restul timpului cu sfintele texte.

Regula lui Benedict, jumătatea secolului VI

Pierre Giffart, Abația de la Cluny, gravură din secolul XVII.

oamenii i-au fost retezate. Apoi cadavrul a fost târât pe străzi și aruncat într-o groapă comună. Peste două zile, persoane necunoscute l-au dezgropat din nou și l-au aruncat în Tiber. La scurt timp după aceea, Ștefan a fost destituit și strangulat. Succesorul lui, Romanus a rezistat câteva luni înainte de a fi forțat să se retragă. Succesorul acestuia, Teodor a fost papă pentru doar 20 de zile, timp suficient să îl dezgroape a treia oară pe Formosus și să îl îngroape decent în catedrala San Pietro – unde a rămas până azi.

Era clar că Biserica nu mai putea continua cu astfel de peripeții ieșite din comun la acest nivel, dar acestea au continuat în secolul XI. Acesta a cunoscut spectacolul caraghios al lui Benedict al IX-lea – un destrăbălat desfrânat care a devenit papă în 1032 la vârsta de 12 ani și a demisionat la un moment dat pentru a-i vinde scaunul nașului său (pe care l-a destituit după aceea). Din fericire, lucrurile se vor schimba. Leon al IX-lea care a devenit papă în 1049 a petrecut deja câțiva ani încercând să reformeze

mănăstirile, iar odată devenit papă s-a ocupat de reforma sistemului clerical – în special a lichidat practica simoniei, adică a vânzării pozițiilor ecleziastice. Aceasta era foarte răspândită în toată Biserica, Leon călătorind prin toată Europa în încercarea de a o lichida.

Mult mai semnificativ a fost Grigore al VII-lea, papă din 1073 până în 1085, unul dintre cele mai controversate personaje ale Evului Mediu. Chiar și azi, el este când venerat ca sfânt, când ocărât ca unul dintre cei mai răi oameni care au ocupat tronul papal. Pe numele său original Hildebrand, Grigore a fost una dintre stelele conducătoare ale reformei vreme de mai mulți ani, lucrând în calitate de consilier al lui Leon, iar ca papă a încercat să interzică practica căsătoriei clerului. Se presupunea că preoții trebuiau să fie celibatari, în concordanță cu regula lui Grigore cel Mare, dar regula a fost încălcată pe scară largă. Indiferent de cruzimea deciziei, Grigore al VII-lea nu a admis niciun compromis. Nu numai că a ținut spre a opri preoții să se mai căsătorească, ci a desfăcut cu forța căsătoriile încheiate până atunci, astfel că multe soții de preoți au fost alungate, rămânând fără niciun sprijin. În toate acestea el a fost ajutat de prietenul său, Petru Damian, prior la Fonte Avellana din Italia, critic vehment al tuturor abuzurilor clericale și un apropiat al mișcării cluniace. Totuși Petru a fost un diplomat mai bun ca Grigore. Trimis la Milano în 1059 pentru a rezolva problema căsătoriilor clerului, el a reușit să facă față situației foarte delicate fără schisme sau violențe.

E ușor de observat de ce Grigore al VII-lea a fost urât de unii în Europa – până în ziua de azi a persistat zvonul că a ajuns în poziția de papă pentru că i-a otrăvit pe toți rivalii săi. În mod sigur nu a fost o persoană cu care te înțelegeai ușor. Grigore a fost, în special, preocupat să scape papalitatea de degradanta poziție în care a ajuns sub mai multe căpetenii războinice ale Italiei, ceea ce a și făcut prin proclamarea drepturilor și a titlurilor papei, mai tare decât oricare papă

Papa Grigore al VII-lea împreună cu un scrib, ilustrație contemporană.

Viața religioasă în Evul Mediu

Pe la finele secolului XIII, Biserica a devenit o instituție tot mai puternică și mai centralizată, iar papalitatea s-a afirmat ca o forță politică semnificativă, capabilă să confrunte regi și împărați. Dar a crescut semnificativ influența spirituală și socială a Bisericii. Această creștere s-a putut observa cel mai bine în schimbările care au avut loc cu privire la sacramente. La mijlocul secolului XII, Petrus Lombardus a propus un sistem foarte bine organizat cu șapte sacramente, și anume botezul, confirmarea, euharistia, căsătoria, ordinarea, pocăința și ultima ungere. La cel de-al Patrulea Conciliu Lateran din 1215, schema lui Petrus a fost recunoscută ca ortodoxă deoarece aceasta consolida concepția Bisericii cu privire la un mare număr de chestiuni. De exemplu, căsătoria și ordinarea erau prezentate ca fiind sacramente vocaționale care se excludeau reciproc, întărind diferența existentă dintre domeniul ecleziastic și cel secular prin susținerea vechii păreri că clerul nu se putea căsători. Dar această schemă a dat un nou impuls mișcării de plasare a sacramentelor în centrul vieții creștine. Astfel, botezul nou-născuților care era contestat de unii și era departe de a fi larg răspândit, a devenit o declarație universală de ortodoxie.

De asemenea, Biserica a început să aibă un efect tot mai mare asupra domeniilor vieții seculare. Încă de la început, Biserica a comemorat printr-un ciclu anual de servicii liturgice, evenimentele din viața lui Cristos, dar multe dintre acestea au devenit evenimente publice foarte importante, fiind alcătuite din procesiuni ecleziastice și alte manifestări de acest gen, începând deja cu secolul XIII. Pe măsură ce aceste sărbători importante au fost fixate în calendarul laic, s-au transformat foarte curând în sărbători seculare, comunitatea luându-și timp liber pentru a se alătura sărbătorii. Autoritățile ecleziastice au început să facă experimente cu teatrul liturgic – inițiind, astfel, un proces care va duce la apariția scenetelor despre minuni în limba poporului în secolele: XII și XIII. Perioada în cauză a văzut creșterea semnificativă a numărului spitalelor și a adăposturilor pentru săraci pe măsură ce administrația a devenit tot mai sigură și

și-a asumat un rol mai activ în viețile celor săraci și nenorociți.

Așteptările laicilor au crescut pe măsură ce a crescut influența Bisericii. Prin secolul XIII, cererea de scenete a dus la creșterea tensiunilor, ceea ce a dus la distanțarea Bisericii față de aceste evenimente. Ca urmare, acestea au început să fie controlate de unele instituții seculare cum erau breslele, transformându-se încet din scenete liturgice în scenetele pline de mister ale Evului Mediu târziu. În mod similar, cererea de educație era atât de mare încât studenții și profesorii au început să fondeze propriile instituții educative sau universități. Granița dintre educația seculară și cea ecleziastică a devenit mai estompată ca niciodată, pe măsură ce studenții erau educați mai mult ca funcționari, nu ca teologi. Cumpărarea și producerea cărților a devenit unul dintre indicatorii acestei schimbări. Înainte de apariția universităților, cărțile erau, mai degrabă, opere liturgice produse în mănăstiri pentru uzul călugărilor și al clerului. Dar universitățile au generat o cerere extrem de mare de texte neliturgice, cerere rezolvată de scribi, ilustratori și legători profesioniști. A mai existat o cerere tot mai mare de cărți devoționale private din partea laicilor înstăriți. Secolul XIII a fost martorul apariției *Cărții orelor*, cu versete și cu rugăciuni pentru anumite ore ale zilei.

Această carte s-a bucurat de o popularitate atât de mare între laici, încât a devenit cea mai produsă și cea mai bogat ilustrată carte a perioadei medievale.

Una dintre cele mai interesante căi care a dus la schimbarea relației dintre Biserică și laici din această perioadă se referă la dezvoltarea fenomenului sanctificării. Atât de eficient a promovat și organizat venerarea sfinților încât calendarul deja aglomerat era plin de zilele sfinților sancționați oficial, deși în general tendința era ca sfinții să fie venerați pe plan local. În plus, Biserica a susținut ideea că prin rugăciune, sfinții erau în stare să joace rolul de intermediari între om și Dumnezeu. A apărut un cult al sfinților care i-a încurajat pe oameni să perceapă relicele ca pe obiecte mistice cu puteri miraculoase. Această gândire primitivă a conceptualizat noțiunea medievală a pelerinajului care a făcut ca un număr tot mai mare de oameni să pomească în călătorii spre locuri ca Canterbury, Compostela, Roma sau Ierusalim, unde vor căuta vindecarea fizică și spirituală.

JUSTIN CLEGG

Un sigiliu papal al papei Clement al II-lea (a păstrorit în perioada 1046–1047).

dinaintea sa. *Decretul papal* din 1075 specifica faptul că nimeni nu poate să îl judece pe papă, că doar papa poate numi și destitui episcopi, că poate destitui regi și împărați, că stăpânirea sa se extinde asupra conducătorilor pământești – care trebuiau să îi sărute piciorul atunci când îl contactau – și că toți papii (desigur, incluzându-l și pe el) automat erau sfinți. Unora li se va părea că pretențiile lui Grigore erau pline de aroganță și au dus la dezastre; în egală măsură Grigore intenționa să prevină ca papalitatea să se transforme într-un simplu accesoriu al unor suverani puternici. Dacă aceasta era singura modalitate de a preveni reîntoarcerea la zilele în care erau judecate cadavrele sau unii erau făcuți papi la pubertate, atunci a fost o măsură bună.

Deciziile lui Grigore au constituit și o declarație de război la adresa practicii investiturii, prin care conducătorii seculari numeau episcopi sau abați. În același an în care a dat aceste decrete, papa l-a destituit nici mai mult nici mai puțin decât pe împăratul sfântului Imperiu Roman, Henric al IV-lea pentru că a încercat să schimbe alegerea papală a episcopului de Milano. Henric a răspuns prin destituirea papei căruia i-a sugerat să se ducă și să fie osândit. Grigore a asigurat sprijinul său mai multor domni, împăratul fiind nevoit să îl viziteze căzut în disgrație în 1076 – a fost ținut desculț timp de trei zile în zăpadă înainte de a i se permite să intre și să îi sărute piciorul. Disputa a dus la un război civil în tot imperiul, război care a fost câștigat de către Henric, care a cerut din nou dreptul la investitura clerului. A fost încă o dată excomunicat de Grigore. De data aceasta împăratul a invadat Italia, a pus un nou papă și l-a aruncat în temniță pe Grigore. Disperatul papă i-a chemat în ajutor pe normanzii din Sudul Italiei: aceștia au răspuns repunându-l în drepturi, dar și jefuind Roma în această operațiune. Urât de împărat, disprețuit de poporul Romei, papa a fugit în ținuturile normande unde a murit în 1085.

Și totuși reforma nu a încetat odată cu el. Dimpotrivă, a mers din ce în ce mai

bine, istoricii numindu-i „gregorienii” pe papii care au urmat, în funcție de cât de sus s-au ridicat în comparație cu idealurile lui Grigore. Controversa investiturii a fost reglementată prin *Concordatul de la Worms* din 1122 care a pus capăt oficial practicii investiturii seculare, dar a constituit și un compromis pentru că a permis conducătorilor seculari să aibă un fel de participare neoficială în procesul investirii.

Reforma a adus la centralizare și la eficiență. Întregul Ev Mediu și perioada care a urmat, a cunoscut dezvoltarea și cristalizarea curiei, guvernul bisericii cu un număr de departamente (sau „congregații”) care au apărut pentru a-l ajuta pe papă să conducă Biserica. Papa Leon al IX-lea a jucat un rol foarte important în această direcție, el înconjurându-se de indivizi dinamici (incluzându-l pe viitorul Grigore al VII-lea) care să îl ajute la guvernarea Bisericii. Numele „curia” va intra în uz la scurt timp după moartea sa, în 1054. Un alt termen care a intrat în uz la vremea aceea sau la scurt timp după aceea, a fost „bulă” și se referea la deciziile Romei. Cuvântul se trage din *bullă*, o placă sau umflătură din metal, folosită pentru a confecționa marile sigilii care erau atașate de unele dintre aceste documente. După secolul XV se obișnuia să se facă distincție între diferitele decizii papale, astfel că o „bulă” era doar documentul semnat și sigilat de papă.

O influență majoră a avut apariția postului de cardinal. „Cardinal” (de la latinescul pentru „ciucur”) a fost aplicat, încă din secolul V, la preoții care erau numiți în anumite biserici italiene; ei erau „ciucurii” prin care biserica interacționa cu poporul. Acestor „preoți cardinali” li s-au alăturat mai apoi „diaconii cardinali” ai Romei care slujeau pentru cei săraci. Și, în fine, episcopii din vecinătatea Romei au ajuns să fie denumiți „episcopi cardinali”.

Acest sistem cu trei ordine de cardinali era deja împământenit în secolul XI, iar din 1139 s-a decretat că de acum încolo papa va fi ales doar de cardinali, nu de către toți preoții din Roma, așa cum se

întâmpla în trecut. Astfel cardinalii erau niște personaje foarte puternice, începând cu secolul XII fiind cele mai apropiate ajutoare ale papei și consilierii săi. Numărul lor a crescut pe parcursul Evului Mediu și în perioada Renașterii. Nu se mai pune problema ca slujirea într-un anumit post să facă pe cineva cardinal, ci, mai degrabă, cineva era numit cardinal pe baza meritelor sale. Deși existau trei ordine cardinale, aceștia aveau oarecum un statut similar: astfel, un diacon cardinal a devenit mai important decât un episcop obișnuit. Ca urmare, a apărut „colegiul cardinalilor”, un corp unit al Bisericii. În 1514, papa Leon al X-lea a declarat că acest colegiu era pe locul al doilea ca importanță după papalitate. Uneori cardinalilor li se spunea prinți, aceștia considerându-se egali regilor și al împăraților.

Sistemul cardinalilor și-a conservat poziția centrală în Biserica Catolică, cele trei ordine menținându-se în prezent, dar în ciuda acestor titluri diferite, toți cardinalii de azi sunt episcopi. Aceasta nu

înseamnă neapărat că cardinalii au o dioceză; ei pot conduce unele departamente ale curiei sau ocupa alte poziții cu autoritate din Vatican. Toți cardinalii sunt numiți de către papă: s-ar putea ca papa să facă cardinal pe cineva care e deja episcop sau să-l facă episcop și cardinal în aceeași zi.

CARTUZIENII ȘI CISTERCIENII

Între timp alte două mișcări aveau să înceapă, mișcări care vor acționa ca o conștiință neoficială a Bisericii.

Prima a fost mișcarea cartuziană, fondată de un preot și un învățat pe nume Bruno, care în 1084 a început în Alpi, o mică comunitate numită Chartreuse. Spre deosebire de mișcarea cluniacă, care a luat ființă datorită regulei benedictine, grupul lui Bruno a fost ceva cu totul nou. Se încerca o viață puțin mai diferită, mai apropiată de cea de început a părinților deșertului. Călugării solitari erau organizați în comunități mult mai mici, petrecând cea mai mare parte a timpului în contemplație sau lucrând, dar se

Chiliile abației
cisterciene din
Fontfroide, Franța.

BARNARDUS ABBAS CLARAVALLIS

adunau pentru a cânta liturgia. Era, astfel, un fel de amestec al vechiului ideal al eremiților cu instituția mănăstirilor comunitare. Bruno era foarte iubit, însuși papa Urban al II-lea fiind unul dintre elevii săi; drept urmare, adesea el a fost luat pe sus din chilia sa pentru a fi dus la curtea papală unde era nevoie de sfatul său. Ordinul cartuzian s-a răspândit, după moartea sa, în toată Europa – dar s-a răspândit încet. Stilul de viață pe care îl respectau și care era, mai degrabă, sever a făcut ca ei să fie mai mult respectați, decât invidiați.

De un succes mult mai mare s-a bucurat în secolul XII și în secolul XIII mișcarea cisterciană care s-a desprins din Cluny. La originea acesteia s-a aflat Robert, abatele mănăstirii cluniace de la Molesme. Din păcate Molesme nu s-a ridicat la standardele înalte ale Cluny-ului. În cele din urmă, exasperat, Robert a abandonat mănăstirea și în 1098 a început o nouă mănăstire împreună cu unii dintre prietenii săi la Cîteaux în Burgundia. Aici, la fel ca și în comunitatea originală de la Cluny, cu două secole mai devreme, Robert și ceilalți tovarăși ai săi au căutat să trăiască conform unei interpretări stricte a regulii Sf. Benedict. Cîteaux era o zonă retrasă, în care ei sperau să îi imite pe părinții deșertului, retrăgându-se din fața tentațiilor lumii. Sub o regulă definită de Stephen Harding, cel de-al treilea abate al lor, călugării de la Cîteaux erau hotărâți să nu accepte niciun fel de donații de la patronii înstăriți, ei lucrând cu propriile lor mâini pentru a se autosusține și crezând că munca cinstită era în sine o formă de rugăciune. Proprietatea privată era interzisă, mica lor avere fiind deținută în comun. Regula era o viață simplă – și mergea până acolo că era interzis să faci foc, indiferent cât de frig se făcea – cu excepția zilei de Crăciun.

Probabil că Cîteaux ar fi fost doar o notă de subsol în istoria creștinismului, dacă într-o bună zi un tânăr deosebit nu ar fi intrat în mănăstire în jurul anului 1112. Acesta era Bernard, un nobil din Dijon, care a petrecut acolo trei ani înainte

de a pleca pentru a-și întemeia propria mănăstire, la Clairvaux. El a rămas aici până la moartea sa în 1153, timp în care a devenit cel mai important și faimos personaj din Europa. Dacă secolul XI a fost epoca lui Grigore al VII-lea, secolul XII a fost, fără putință de tăgadă, epoca lui Bernard de Clairvaux.

Bernard trebuie să fi fost înzestrat cu o personalitate electrizantă. Extraordinar de charismatic, avea atât de mare succes în a-i convinge pe oameni de beneficiile vieții monastice, încât se spune că mamele își ascundeau copiii atunci când el era pe aproape, de teamă că aceștia își vor lăsa familia și se vor călugări. Tema de bază a tuturor volumelor care au izvorât din pana sa a fost cât se poate de simplă: dragostea. Bernard a fost convins că întregul mesaj și întreaga trăire creștină era încapsulată în infinita dragoste a lui Dumnezeu pentru omenire și în dragostea prin care ființele omenesti îi răspundeau lui. Cunoștința, faptele bune, chiar și credința însăși erau secundare acestui impuls inițial al dragostei. Bernard și-a exprimat convingerea în scrierile sale de o grandoare poetică deosebită, mai ales în meditațiile sale asupra cărții Cântarea-cântărilor din Vechiul Testament, un poem al dragostei, pe care, la fel ca și alți creștini înaintea sa, Bernard l-a interpretat ca pe o alegorie a dragostei dintre Dumnezeu și omenire.

Ca mai toate personajele extraordinare, Bernard a fost și foarte controversat. A fost atras – cam fără voia sa – în politica bisericească, fiind chemat în 1130 să decidă între doi rivali care pretindeau să ajungă papi. Unii l-au acuzat că nu era decât un nebun care s-a amestecat în afaceri care nu îl priveau. Cu toate acestea mesajul lui Bernard a fost un mesaj al purității morale și al apropierii de Dumnezeu. Când unul dintre ucenicii săi a devenit papa Eugeniu al III-lea, Bernard i-a dedicat o carte în care explica că Biserica putea prospera numai dacă conducătorul ei avea o inimă curată. Totdeauna Bernard a recomandat meditația în detrimentul acțiunilor făcute

O ilustrație medievală a lui Bernard de Clairvaux venerând-o pe Fecioara Maria cu Isus (sus stânga), și virtuțile: caritate, prudență și smerenie (jos stânga).

Hrana noastră este puțină, hainele noastre aspre; băutura e din părau și somnul adesea pe carte. Sub măduarele obosite nu este altceva decât un așternut tare; când somnul e mai dulce ne trezim la bătaia clopotului (...) Peste tot pace, numai liniște și o libertate minunată față de tumultul lumii.

Aelred de Rievaulx, un abate cistercian de frunte, Oglinda carității, cca 1140

Dragostea este auto-suficientă; se bucură de sine și în sine. Este meritul și propria recompensă. Dragostea nu caută o cauză în afara ei, nici un efect mai presus de sine. Profitul ei constă în practica ei. Dintre toate mișcărilor, senzațiile și sentimentele sufletului, dragostea este singura prin care creatura poate răspunde Creatorului și poate reacționa oarecum asemănător, oricât de slab ar fi. Căci atunci când Dumnezeu iubește, tot ce El dorește în schimb este să fie iubit. Scopul unic al dragostei Sale este să fie iubit, ca să adeverească că cei care îl iubesc vor fi fericiți datorită dragostei pentru El.

Bernard de Clairvaux, Despre cântece!

*Creatorul universului
a așezat doi mari
luminători pe
firmamentul cerului;
lumina cea mare să
stăpânească ziua,
lumina mai mică să
stăpânească noaptea.
În același mod,
pentru firmamentul
Bisericii universale
(...) el a așezat două
mari demnități; cea
mare pentru a
stăpâni peste suflete
(...) cea mică pentru
a stăpâni peste
trupuri (...) Aceste
demnități sunt
autoritatea
pontificală și puterea
regală. În plus, luna
își ia puterea de la
soare și cu adevărat
este inferioară
soarelui atât în
mărime cât și în
calitate, atât ca
poziție cât și ca efect.
În același mod,
demnitatea puterii
regale derivă din
autoritatea
pontificală; și cu cât
se apropie de sfera
acelei autorități cu
atât va fi mai mică
lumina cu care este
împodobită; cu cât
este mai îndepărtată,
cu atâta li crește și
splendoarea.*

Innocențiu al III-lea, *Sicut
universitatis conditor*,
1198

în grabă, fiind și el dependent de meditația în pădure: el a pretins că copacii pot să ne învețe mai mult decât au făcut-o vreodată cărțile.

Totuși Bernard este ocărât și azi mai ales pentru două dintre acțiunile sale care par să contrazică o mare parte a mesajului său fundamental. Acestea au fost încercările lui de a-l condamna pe filosoful Pierre Abelard și predicarea sa despre cea de-a Doua Cruciadă. Ne vom ocupa de acestea în amănunțime puțin mai încolo, în acest capitol. Între timp, Bernard și urmașii săi au avut un succes enorm în răspândirea învățaturii de la Cîteaux. La vremea când Bernard a murit, existau deja peste 350 de abații cisterciene în toată Europa. Mișcarea amenința cu dispariția chiar a venerabilului ordin cluniac, existând o anumită rivalitate între cele două organizații. La fel ca și călugării benedictini, cluniacii purtau robe negre (fiind cunoscuți drept „călugării negri”), iar cistercienii purtau robe albe (ca urmare fiind „călugării albi”). Chiar în ciuda dorinței mamelor de a-l ține pe Bernard departe de fiii lor, cistercienii erau extrem de populari printre oamenii obișnuiți. Virtuțile lor erau traiul simplu, munca grea și moralitatea personală și acestea au făcut să fie îndrăgiți, după cum a făcut și hotărârea conducătorilor lor de a lupta împotriva corupției care încă mai exista în eșaloanele superioare ale Bisericii. Totdeauna ocupați cu munca manuală, cistercienii au fost pionierii noilor tehnici în agricultură, fiind creditați cu primele încercări moderne de ameliorare a raselor de animale domestice.

**INNOCENȚIU AL III-LEA ȘI CEL
DE-AL PATRULEA CONCILIU LATERAN**
Se poate argumenta că apogeul civilizației medievale a fost atins în secolul XIII când pe scena organizată de unele ordine, printre care mișcarea cluniacă și mișcarea cisterciană, Biserica s-a întărit, mărindu-și coeziunea. Revigorată și întărită de reformele lui Grigore al VII-lea și a succesorilor săi, papalitatea a dominat Biserica Apuseană ca niciodată până

atunci. La începutul secolului XIII, papalitatea a fost ocupată de un alt bărbat extraordinar – Innocențiu al III-lea, cu siguranță cel mai puternic papă al tuturor timpurilor. Ca vicar a lui Cristos, Innocențiu credea că papa avea autoritate asupra tuturor lucrurilor temporale. La urma urmei, toate acțiunile omenești, din orice sferă, aveau tonuri spirituale: toate acțiunile omenești erau marcate de păcat și ca atare semnificative din punct de vedere teologic, căzând, astfel, sub incidența iertării papale. Ceea ce însemna că el era nu numai stăpânul spiritual al tuturor creștinilor, ci și acela al conducătorilor lor politici. Regii și împărații au confirmat spusa lui.

Spre deosebire de Grigore al VII-lea, ce a încercat să transpună în realitate propria viziune, dar a eșuat, Innocențiu al III-lea a reușit. A avut norocul să devină papă – în 1198 – în vreme ce disputa succesiunea imperială, ceea ce a însemnat că și-a putut face intrarea în vidul politic existent pentru a-i informa pe principii germani că puteau să își aleagă propriul împărat, dar că papa avea ultimul cuvânt. Disputele dinastice au continuat vreme de câțiva ani, dar, în cele din urmă, în 1209 a fost încoronat candidatul papei, Otto de Wittelsbach. Otto a făcut greșeala de a nu-și ține promisiunile făcute papei; în cele din urmă, Innocențiu al III-lea l-a excomunicat și a pus la cale încoronarea unui înlocuitor, Frederic al II-lea, care i-a dat în schimb Sicilia. Astfel, papa a devenit păpușarul politicii europene. În acest rol Innocențiu a forțat Anglia și Franța, care se aflau în război, să încheie pace, de vreme ce credea că era un lucru rău ca creștinii să lupte unii împotriva altora. Una dintre armele cele mai puternice pe care Innocențiu a dezvoltat-o a fost „interdicția” prin care papa putea suspenda toate activitățile Bisericii într-o țară întreagă, nimeni nemaiputând fi botezat, căsătorit sau îngropat. În 1213, Innocențiu a făcut uz de amenințarea că va folosi interdicția pentru a-l forța pe regele Ioan al Angliei să îi cedeze formal întreg regatul pe care l-a primit înapoi din

măinile papei pentru a-l guverna. În acest fel, regele Angliei a devenit doar vasalul papei, aflat sub stricta sa subordonare în conformitate cu sistemul feudal.

Dar desigur, ar trebui să fim prudenți. Ușor s-ar crea impresia că papa era adevăratul stăpân al Europei și toți ceilalți îl urmau și erau la dispoziția sa. Aceasta este impresia pe care Innocențiu dorea să o creeze. Ca mai totdeauna, realitatea era mult mai complexă. Innocențiu a reușit să își impună candidatul la tronul imperial, dar i-a luat mulți ani. A reușit să îl intimideze pe Ioan al Angliei, dar Ioan era un tip slab, baronii acestuia ajungând la concluzia că incapacitatea sa de a se opune papei era jalnică. Innocențiu al III-lea a fost foarte puternic, dar nu atotputernic – a fost doar unul dintre jucătorii din arena politică europeană.

Probabil că cel mai mare succes al lui Innocențiu al III-lea a fost cel de-al Patrulea Conciliu Lateran, ținut în 1215, prin care a căutat să își impună viziunea personală asupra întregii Biserici – atât în Est cât și în Vest, deoarece armatele care acționau în virtutea legilor sale au ocupat (temporar) Constantinopolul. Intenția conciliului a fost aceea de a întări unitatea credinței și a structurii Bisericii și de a elimina neregulile rămase. A fost atacată corupția și a fost tratată practica prin care preoții lăsau poziția lor drept moștenire fiilor lor nelegitimi. Celibatul preoților a fost impus încă o dată, li se interzicea preoților să se îmbete, să frecventeze crășmele, au fost impuse reguli stricte cu privire la îmbrăcăminte preoților, care trebuia să le asigure demnitatea: s-a zis cu odăjdiiile roșii sau verzi și cu mănușile scumpe. Dar, mult mai important, credincioșii au fost instruiți ca cel puțin odată pe an să se confeseze. Această practică nu era nouă, dar scopul acestui conciliu a fost de a regulariza și de a oficializa tot ce se făcea deja de câțiva ani: astfel, confesiunea și sacramentul pocăinței vor deveni mai importante.

Declarația de credință de la deschiderea celui de-al Patrulea Conciliu Lateran a abordat și problema misei. Cuvântul

„misă” – derivând din cuvântul latin pentru „eliberarea” folosit la sfârșitul unui serviciu divin – a fost folosit în Vest pentru euharistie încă de pe vremea lui Grigore cel Mare. Conciliul vorbește despre miracolul misei prin care pâinea și vinul erau transformate în trupul și sângele lui Cristos. Cu excepția transubstanțierii, cuvântul folosit pentru a descrie cum se întâmpla aceasta, nu era nimic nou. Ideea se baza pe distincția, derivată de la Aristotel, dintre „substanța” unui lucru – ce este acest lucru – și „proprietățile” sau calitățile sale. Substanța pâinii și cea a vinului se schimbau în substanța trupului și cea a sângelui lui Cristos în timpul misei, dar proprietățile lor rămăneau aceleași, acesta fiind motivul pentru care arătau și aveau gustul de dinaintea transformării. Folosirea acestei terminologii aristoteliene era nouă, dar doctrina nu e diferită substanțial de cea a părinților Bisericii.

În afară de acestea, Innocențiu a mai inițiat Cruciada a IV-a și s-a războit cu albigenzii, acțiuni pe care le vom vedea în curând mai în detaliu și care l-au pus într-o lumină mai puțin favorabilă în ultimul timp. A mai existat o acțiune care a avut mari consecințe asupra Bisericii: el a aprobat finanțarea a două ordine religioase. Acestea erau diferite față de mișcările monastice care au apărut în secolele trecute: acestea erau ordinele mendicane. Cel de-al Patrulea Conciliu Lateran a interzis fondarea altor noi ordine religioase. Erau deja mai mult decât suficiente. Ordinele mendicane au fost fondate cu puțin timp înaintea conciliului, acestea fiind ultimele mari ordine religioase din Evul Mediu.

MENDICANII

Franciscanii au apărut ca urmare a predicării lui Francesco d'Assisi, care în 1210 i-a cerut lui Innocențiu al III-lea permisiunea de a fonda un nou ordin, *friars*

Laudă Ție, Doamne, prin toate creaturile tale, în special prin domnul meu, fratele Soare, care aduce ziua și prin care dai lumină. El este minunat și radiază în splendoarea sa. El se aseamănă cu Tine, Prea-Înaltule.

Francesco d'Assisi,
Cântecul soarelui, 1225

Statuia lui
Francesco d'Assisi.

minor sau „al celor mai mici frați”. Înțelept, Innocențiu a recunoscut potențialul acestei bande zdrențăroase de italieni și a întrevăzut că în mână sa ar putea deveni o unealtă puternică dacă se puneau în serviciul papei. Spre deosebire de monahi, mendicanii franciscani nu aveau nicio avere, tot timpul călătorind, predicând și cerșind pentru a se întreține. De vreme ce ei făceau toate acestea fără a ține cont de autoritatea episcopului local, exista posibilitatea ca papa să se folosească de ei pentru a submina, dacă era necesar, autoritatea episcopilor.

În mod similar, dominicanii au apărut ca discipoli ai lui Dominic, care a predicat albigenzilor. La fel ca și franciscanii, dominicanii nu posedau nicio avere și erau mobili, însă ei puneau mai mult accentul pe predicare și pe menținerea unei credințe corecte. Astfel, exista o puternică trăsătură intelectuală în abordarea lor, mai accentuată decât cea a franciscanilor care, prin parcticarea sărăciei, erau, mai presus de orice, devotați lui Cristos. Ambele ordine mendicane au devenit extrem de populare în toată Europa, pentru că se identificau

Francesco și Clara

Francesco și Clara din Assisi se află printre cele mai cunoscute personaje ale creștinismului. Într-o epocă în care prietenile dintre bărbați și femei care se legau în afara căsniciei nu erau văzute cu ochi buni, prietenia lor a fost de durată, fiind înrădăcinată în viziunea comună cu privire la sărăcia îndurată de Isus Cristos.

Ambientul anilor copilăriei lui Francesco (1181 / 1182–1226) a fost comerțul internațional. Fiul cel mai mare a lui Pietro di Bernardone, el s-a bucurat de privilegiile unei vieți confortabile într-un mic oraș, fiind destinat să i se alăture tatălui său în meseria de negustor de pânzeturi și de stofe. Dar tânăr fiind, experiența războiului civil l-a deziluzionat cu privire la valorile ce l-au condus până la acel moment.

Până când a participat la misa de la Portiuncula, o capelă din afara cetății, Francesco a trăit ca eremit vreme de doi ani, timp în care a reparat biserici. Brusc și-a descoperit vocația când preotul a citit cunoscutul pasaj despre trimiterea uncenilor (Matei 10). Punând literal în practică Evanghelia, el a adoptat stilul de trai apostolic și i-a îndemnat pe cei din Assisi să urmeze învățăturile lui Isus Cristos. A început să își atragă recruți. Atunci când frăția a început să se contureze, numărând 12 frați, Francesco a cerut aprobarea lui Innocențiu al III-lea. Guido, episcopul de Assisi a intervenit în favoarea „călugărilor” (sau „fraților”), fiind implicat în obținerea accesului la curia romană.

Francesco a predicat în bisericile din Assisi unde, prin zelul și prin fervoarea sa, a impresionat-o foarte tare pe fiica contelui Favarone Scifi, pe nume Clara de Favarone di Offreduccio. (cca 1194–1253). Ea a fost convinsă de mesajul său după ce i-a ascultat predicile incitante din catedrala San Rufino. Urmarea acestor omilii a fost un șir de discuții clandestine între cei doi, care au dus la hotărârea Clarei de a respecta literal Evanghelia. Ultima dată când Clara s-a aflat în anturajul familiei în catedrală a fost de Duminica Floriilor în anul 1211 / 1212, apoi noaptea și-a părăsit casa și a fugit la Portiuncula unde a fost tunsă și a jurat să urmeze Evanghelia în sărăcie, în castitate și în supunere. Împreună cu sora sa mai mică, Agnes (cca 1197–1253), Clara a rezistat cu îndărătnicie amenințărilor familiei și s-a stabilit la San Damiano, unde au fost însoțite de alți recruți care trăiau sub călăuzirea lui Francesco. Clara a devenit o persoană de încredere, astfel că Francesco i-a cerut să se roage ca el să fie călăuzit dacă să aleagă rugăciunea sau predicarea. El îi trimitea, de asemenea, bolnavi să fie binecuvântați de ea.

Lui Francesco i s-a datorat redescoperirea sărăciei lui Isus care l-a motivat pe el și pe cei care l-au urmat să lanseze noi misiuni în întreaga creștinătate începând cu anul 1217. Imediat ce a obținut aprobarea papală a Regulei, în data de 29 noiembrie 1223, Francesco s-a concentrat pe rugăciune și pe ascetism, care au culminat cu stigmatele, adică cele cinci răni pe care le-a avut Cristos în urma răstignirii. Măhnit de boala cu care se lupta și de evoluția ordinului său, și-a limitat aria de activitate la San Damiano.

Tovarășii săi au scos în evidență puterea legăturii dintre cei doi sfinți. Pe când era tratat de ochi la San Damiano, Francesco a petrecut 50 de zile compunând *Cântarea fratelui soare*. El a mai compus un cântec pentru surori în anul 1224 / 1225. În ultima săptămână a vieții sale, el a avut o relație apropiată cu Clara, trimițându-i o scrisoare de consolare și de binecuvântare. La moartea sa în 3 octombrie 1226, trupul i-a fost transportat înapoi la San Giorgio, biserica din Assisi unde Clara l-a auzit pentru prima dată. În drumul său, cortegiul s-a oprit la San Damiano pentru ca trupul celui care a introdus-o în viața religioasă și care i-a fost un exemplu Clarei să poată fi venerat.

În ultimii 27 de ani ai săi, Clara a luptat cu curaj pentru dreptul de a trăi în sărăcie absolută, opunându-se cu fermitate planurilor papale de a i se pune la dispoziție o dotă. Grigore al IX-lea i-a confirmat privilegiul sărăciei în 1228. Clara a constituit un exemplu de sărăcie evanghelică, un simbol al unității în ciuda fricțiunilor dintre membrii ordinului și a dovezilor relaxării. Regula ei a fost aprobată de papa Innocențiu al IV-lea la 9 august 1253. Tovarășii lui Francesco, Leon, Juniper și Angelo au fost aduși la patul său de moarte, Clara murind la 11 august 1253, recviemul ei fiind celebrat de papa Innocențiu al IV-lea care a sanctificat-o instinctiv înainte de a fi înmormântată.

MICHAEL ROBSON

cu cei săraci și nenorociți. Oamenii se înghesuiau să le asculte predicile, care erau împachetate în cuvinte simple, adesea asortate cu o mulțime de glume. Ei se dedicau ajutorării altora și, astfel, atunci când izbucnea vreo epidemie, mendicanii puteau fi văzuți îngrijindu-i pe bolnavi. Popularitatea acestora a putut fi văzută în unele personaje ca Antonie din Padova, un om extrem de învățat, dar foarte umil (o mare parte a vieții lui nimeni nu a avut habar cât de învățat este, deoarece prefera mai mult să asculte în loc să învețe).

Antonie s-a alăturat franciscanilor devreme în secolul XIII, talentul său fiind dat de gol când într-o anumită împrejurare a fost nevoit să predice. I-a scris însuși Francesco, care i-a cerut să îi învețe pe frații săi teologie. Antonie a fost aproape tot atât de îndrăgit ca și Francesco, fiind sanctificat aproape imediat după moartea sa în 1231.

În același timp, ordinele monastice tradiționale erau suspicioase cu privire la mendicanii, după cum erau și nobilii care disprețuiau înfățișarea lor adesea zdrențuroasă. Exista și o anumită rivalitate între cele două ordine care erau îmbrăcate diferit: în gri franciscanii și în negru dominicanii (de unde „ordinul gri” și „ordinul negru”), dar idealul lor cu privire la slujire și la renunțare de sine a acționat pentru a echilibra teologia puterii dezvoltată de Innocențiu al III-lea. Ambele ordinele vor juca un important rol în misiune. Francesco a călătorit în Orientul Mijlociu pentru a le predica musulmanilor (și a pleda pentru un comportament mai uman din partea cruciaților) și, așa după cum vom vedea în capitoul 10, curând după aceea, misionarii franciscani au călătorit în China.

Cele două mari ordine mendicane au jucat un rol important în viața intelectuală a secolului XIII. Mulți dintre membrii lor au jucat rolul unor adevărate făclii călăuzitoare în noile universități, iar casele pe care ordinele le-au fondat – pentru aceia din ordine care nu doreau să predice călătorind prin Europa – au devenit centre de educație deoarece fiecare dintre ele

aveau o școală pentru educarea noilor recruți. Noua renaștere în domeniul educației și al învățământului a avut loc simultan și a avut efecte de o durată mai mare decât cea din vremea lui Carol cel Mare. Aceasta va produce cea mai importantă mișcare filosofică din istorie: scolasticismul.

LUMEA CREDINȚEI ȘI A RAȚIUNII

SCOLASTICISMUL TIMPURIU

Primele semne ale scolasticismului au apărut în secolul XI, odată cu noi profesori ca Berengar din Tours, o figură controversată care a sărit de la o poziție la alta în lumea academică și a negat că pâinea și vinul euharistiei chiar deveneau trupul și sângele lui Cristos. Dar de comun accord, primul scolastic adevărat a fost Roscelin din Compiègne, care a trăit la începutul secolului XII. La fel ca și Berengar, el a călătorit din post în post înainte de a deveni canonic la Compiègne, însă el era foarte interesat de problemele filosofice care nu se refereau în mod explicit la religie. De fapt, subiectul despre care Roscelin a avut multe de spus și care i-a fascinat până la obsesie pe toți scolasticii, a fost cel al numelor universale. Chestiunea era că dacă acestea erau „nume universale” la care dintre acestea se referă; iar dacă acestea existau, ce erau de fapt? Iar dacă nu existau, cum de se știa despre ele? Pozițiile contradictorii ale acestei dezbateri erau „realismul”, care susținea că există într-adevăr obiecte universale reale, și „nominalismul” care pretindea că universalile sunt doar denumiri și există doar lucruri particulare.

Roscelin era nominalist și a susținut că termenii universali nu sunt altceva decât „o gogoasă a vorbelor”. Pentru aceasta el a fost ridiculizat de omul care va deveni cel mai faimos gânditor al acestei generații, Anselm de Canterbury. Anselm era, mai degrabă, un suflet dulce, care a fugit de acasă din Italia pe când era adolescent și a

Primul a fost creat să îl vadă pe Dumnezeu. Datorită păcatului, omul a pierdut starea de binecuvântare pentru care a fost creat și a descoperit necazul pentru care nu era creat. Nu a avut grijă de ceea ce era bun, cu toate că i-ar fi fost foarte ușor. Fără Dumnezeu ne merge rău. Toate eforturile noastre sunt în van fără Dumnezeu. Omul nu poate să îl caute pe Dumnezeu sau să îl găsească dacă Dumnezeu nu îl învață sau nu i se arată. Dumnezeu l-a creat pe om după chipul și asemănarea Sa, pentru ca acesta să știe că există, să se gândească la El și să îl iubească. Credinciosul nu încearcă să înțeleagă pentru ca să creadă, ci crede pentru a înțelege – pentru că dacă nu ar fi crezut, nu ar fi înțeles.

Anselm de Canterbury,
Proslogion, cca 1105

Școala mea a crescut în mod considerabil datorită lecțiilor mele și banii și faima pe care am dobândit-o nu poate fi ascunsă, de vreme ce toată lumea vorbește despre asta. Dar întotdeauna prosperitatea scoate la iveală nebunia, paralizază sufletul, făcând din el o pradă ușoară pentru ispitele cârnii. Așa că, pe când credeam că sunt singurul filosof care a mai rămas în toată lumea și care s-a detașat de toate, am început să dau frâu liber dorințelor – deși până atunci am trăit totdeauna controlându-mă la perfecțiune. Și cu cât avansam în predarea filosofiei și a teologiei, cu atât mai mult m-am abătut de la practica filosofilor și de la spiritul sfinților în necurăția vieții mele.

Pierre Abelard, *Istoria nenorocirilor mele*, cca 1130

sfârșit prin a ajunge arhiepiscop de Canterbury. Dar nu s-a dat în lături de la această slujbă care implica să te opui regelui Angliei și să te angajezi în mașinații și în controverse politice: dezacordurile de orice fel îl îmbolnăveau fizic.

În esență sa ca filosof, Anselm era platonice, ba chiar neoplatonic: era afectat profund de Augustin. Spre deosebire de Roscelin, el credea că universalitățile erau reale și că puteai demonstra ceva referitor la lumea reală doar raționând – fără să recurgi la revelație. Pe această bază el și-a clădit dovada sa „ontologică” referitoare la existența lui Dumnezeu, care demonstrează existența Lui doar prin simpla analiză a ceea ce înseamnă cuvântul „Dumnezeu”.

Anselm a folosit metode similare pentru raționamentul logic – fără să apeleze la revelație – pentru a prezenta doctrina ispășirii. În această fază cei mai mulți dintre oameni încă credeau vechea teorie a „răscumpărării” potrivit căreia păcatele noastre au făcut ca Satan să aibă drepturi legitime asupra noastră, așa că Cristos ne mântuie transformându-Se în răscumpărarea noastră atunci când moare pentru noi sau trăgându-l pe sfoară pe diavol pentru a ne elibera. Cu toate acestea, în cartea sa *De ce Dumnezeu a devenit om*, Anselm a respins ideea că Satana ar avea vreun drept asupra cuiva. În schimb, el a sugerat că Dumnezeu este proprietarul legitim al omului: păcătuiind împotriva Sa, noi nu numai că nu L-am ascultat, dar am și știrbit onoarea Sa. În sistemul feudal, se considera că atentatul la onoarea cuiva era un fel de hoție, iar dacă cel care a comis-o voia să scape, trebuie să repare onoarea și să plătească victimei în plus și o despăgubire. Dacă nu putea, hoțul era pedepsit. Anselm a aplicat acest raționament relației dintre omenire și Dumnezeu, sugerând că pentru evitarea pedepsei, Dumnezeu a aranjat ca „datoria” pe care a acumulat-o omul prin păcat, să îi fie plătită Lui. Prețul pentru aceasta este moartea lui Cristos. De vreme ce Cristos e om, trebuie să plătească, dar pentru că este Dumnezeu, este capabil să plătească,

pentru că moartea sa are o valoare infinită. Astfel, nu mai este nevoie ca Dumnezeu să pedepsească pe cineva.

Numele lui Anselm de Canterbury este încă faimos, dar în secolul XII era mai cunoscut un învățător pe nume Ansellus. Pentru a crea mai multă confuzie a fost numit Anselm de Laon, cunoscut peste tot ca „Maestrul Anselm”, a fondat o școală extrem de faimoasă la Laon (în Nord-Estul Parisului). Aici Anselm s-a lansat într-o activitate nouă, de predare a Bibliei ca pe un manual academic. Până atunci Scriptura era folosită în primul rând cu scop devoțional. De aici înainte va fi studiată cu rigurozitate, iar teologia va deveni un domeniu de studiu academic. Nu se sugera că trebuia să fii critic, Maestrul Anselm era conservator din punct de vedere teologic. El a adus foarte puține contribuții constructive la dezbaterile din zilele sale și era, să recunoaștem cinstit, destul de obtuz. Dar, într-un anumit sens, este primul teolog academic.

Într-adevăr, teologia medievală a gravitat într-un fel sau altul, în general, în jurul studierii Bibliei. Aceasta era reflectată în modul cum aceste Biblii erau produse în acele vremuri. La vremea lui Anselm din Laon era deja obișnuit ca ele să fie produse având comentarii ca note paralele cu textul din coloana principală care erau scrise cu caractere mai mici. Aceste ediții nu erau ilustrate, contrastând cu cele mult mai spectaculos ilustrate; ele erau, cum s-ar spune, Biblii de „studiu” mai degrabă decât ediții prestigioase. În acest fel se putea citi textul canonic recurgând la ajutorul unor faimoși comentatori, cum au fost Lanfranc de Canterbury sau Grigore cel Mare.

DEZVOLTAREA SCOLASTICISMULUI

Deci, scolasticismul a implicat dezbaterile cu privire la universalii și tratarea teologiei ca pe un tip de materie academică. De asemenea, aceasta implica deschiderea de noi școli unde aceste lucruri se puteau desfășura. Unul dintre personajele cele mai importante în acest proces a fost

Pierre Abelard, de departe cel mai controversat personaj de la jumătatea secolului XII. Nu e de mirare. Așa după cum și el afirma, Abelard era cel mai faimos om din lume. Într-o epocă în care foarte mulți urmăreau dezbaterele filosofice cu tot atâta nerăbdare ca și cum cineva urmărește evenimentele sportive din zilele noastre, Abelard era faimosul atlet al minții din Europa. Într-o dezbatere, nimeni nu putea să îl înfrângă, nici măcar profesorii săi, între care erau incluși Roscelin și maestrul Anselm. În plus, Abelard arăta bine, era cel mai mare

poet al secolului și un muzician extraordinar. Era băiatul de aur al epocii sale, dar, la fel ca mulți dintre aceștia, a devenit arogant și în cele din urmă a căzut în disgrație. S-a îndrăgostit de eleva sa Heloise, dar familia ei nu a fost de acord cu această legătură, castrându-l. Dezamăgit, Abelard s-a retras la o mănăstire, iar Heloise la alta. Cei doi au continuat să își scrie, scrisorile lor fiind printre cele mai populare scrieri ale Evul Mediu. Povestea lui Abelard și a lui Heloise s-a materializat în romane, în poezii, în piese de teatru și chiar în opere.

Abelard și Heloise, o ilustrație a unei poezii a lui Charles, duce de Orléans (1394–1465).

Studenti la
Universitatea din
Bologna, de
sculptorii italieni
Jacobello și
Pierpaolo dalle
Masegne, ultima
parte a secolului
XIV.

Lovitura finală a primit-o din partea unuia dintre personajele importante ale zilei, Bernard de Clairvaux, cu care a avut o mare dispută. Bernard a obiectat cu privire la învățătura lui Abelard în ceea ce privea natura mântuirii, care (credea el) implica faptul că moartea lui Cristos a fost doar un exemplu de urmat pentru creștini și nimic mai mult. Lui Abelard i s-a interzis să mai predea și a fost închis într-o mănăstire, unde a murit curând. Mulți au fost tentați să perceapă disputa dintre Pierre și Bernard ca fiind simptome ale unei angajări mai mari din acea perioadă – acea dintre teologia veche „afectivă”, care folosea poezia și rugăciunea pentru a nutri dragostea individului pentru Dumnezeu, și noua teologie, cea „filosofică” care căuta să folosească logica și dialectica în problemele religiei și să ofere descrieri obiective ale acestora. Cei doi erau contemporani cu cele două concepții, Bernard privind înapoi spre trecut, spre

deosebire de Abelard care era trâmbița care vestea apariția unei noi ere.

Abelard și-a creat un renume de filosof, apărând cu mare abilitate o versiune modificată a nominalismului lui Roscelin, dar în cele din urmă s-a decis să își schimbe vocația și să studieze teologia cu maestrul Anselm, după care și-a deschis propria școală în Paris. Aceasta era o adevărată obrăznicie, de vreme ce în Paris exista o școală bună a cărui maestru era William de Champeaux, bun prieten cu maestrul Anselm. Aici își are originea o nouă fază a scolasticismului: noțiunea că un oraș poate avea nu numai un mare învățător, ci chiar mai mulți. Studenții se puteau întruni și face schimb de notițe. Se puneau bazele a ceea ce numim o universitate – răspândindu-se în orașe și oferind mai multe cursuri, acest tip de școală a depășit limitele școlilor-catedrale. Aceasta a fost determinată de creșterea urbanizării în Europa. Cu toate că foarte

mulți oameni încă trăiau la țară și se ocupau cu agricultura, creșterea populației în Europa a dus la dezvoltarea orașelor, orașele mari devenind, într-adevăr foarte mari.

Oficial, prima universitate a fost „universitas” (sau „toți” cărturarii) ai Boloniei, recunoscută de papă în 1088, pe când Abelard avea opt ani. Ca și în Paris, în Oxford și în alte centre de studii, era în mare parte responsabilitatea oamenilor de știință să se organizeze. Pe măsură ce aceștia și-au adunat resursele au apărut și s-au dezvoltat primele clădiri, colegii și facilități pentru studiu. Universitățile și-au dezvoltat propriile tradiții. Parisul s-a specializat în teologie. Între timp Bologna s-a specializat în drept, unde studenții mai degrabă decât profesorii, făceau lucrurile să meargă – surprinzător de bine, având în

vedere cât erau de tineri. Universitățile puneau la dispoziție o educație pe termen mult mai lung în comparație cu universitățile moderne: în general studenții se înscriau în perioada adolescenței sau chiar la 12 ani și puteau să studieze câteva decenii. Poziția de maestru și dreptul de a preda teologia nu era atinsă până când un învățat nu ajungea vârsta de 35 de ani.

ÎNFLORIREA SCOLASTICISMULUI

Deci în universități scolasticii își petreceau timpul discutând despre universalii și studiind ca pe o disciplină academică teologia. Pe la finele secolului XII s-a pus ultima cărămidă la mărețul edificiu al scolasticismului: folosirea filosofiei grecești și, mai presus de orice, folosirea gândirii aristoteliene. Povestea care descrie felul în

Pentru mântuirea omenirii este necesar să existe cunoștința revelată de către Dumnezeu, în afară de cunoștințele filosofice la care se ajunge prin rațiune. În primul rând pentru că omul este atras de Dumnezeu, ca de ceva ce este deasupra rațiunii lui (...) Așa că era necesar pentru mântuire, ca anumite lucruri care sunt deasupra rațiunii, să fie cunoscute prin revelație divină.

Toma d'Aquino *Summa theologiae*, cca 1273

Toma d'Aquino

Toma d'Aquino (cca 1225–1274) a fost principalul teolog al Evului Mediu.

Împotriva voinței părinților săi el s-a alăturat la o vârstă tânără recent fondatului ordin dominican. Devotați studiului și predării, dominicanii au devenit rapid forța dominantă a Universității din Paris, unde d'Aquino și-a început studiile teologice după ce a studiat filosofia cu Albertus Magnus la Cologne (actual Koln). D'Aquino era printre primii care făcea eforturi de a integra metodele și modelele aristoteliene în dezbaterile teologiei creștine. Influența lui Aristotel și a metodologiei filosofice a continuat să fie o trăsătură distinctă a teologiei scolastice până când aceasta a început să fie eclipsată de umanism și de Reformă.

În plus față de comentariile la Scriptură și la multe lucrări ale lui Aristotel, d'Aquino a produs numeroase lucrări care au izvorât din cursurile și din prelegerile pe care le-a ținut la universitate în două mari *Summae* (sau tratate sistematice ale doctrinei creștine): *Summa contra gentiles* și *Summa theologiae*. În prima dintre acestea d'Aquino a încercat să producă o trecere în revistă a credinței creștine care se baza cât mai puțin pe revelație. El susține că existența și natura lui Dumnezeu, creația, existența și

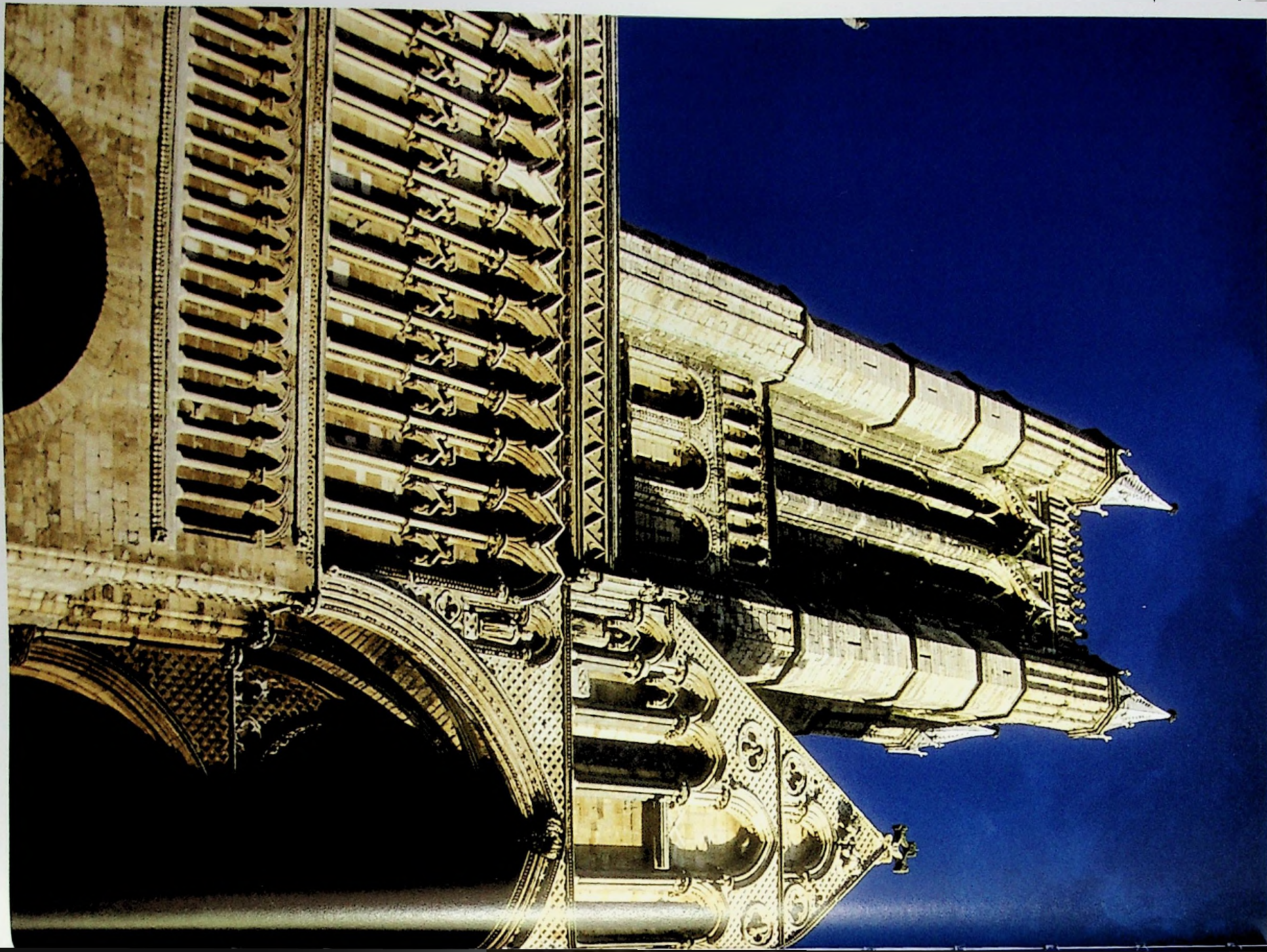
imortalitatea sufletului omenesc și destinația finală a omului din prisma lui Dumnezeu, pot fi demonstrate independent de revelație; dar el se adresează, de asemenea, acelor aspecte ale teologiei care se bazează pe revelație: Trinitatea, întruparea, harul și sacramentele. Gigantica *Summa theologiae*, neterminată la data morții lui d'Aquino, conține toate trăsăturile caracteristice ale învățăturii sale. D'Aquino susține că existența lui Dumnezeu poate fi dovedită „în cinci moduri”: Dumnezeu este prima cauză, o cauză necauzată, o ființă necesară, o ființă absolut excelentă și țința finală a existenței. Indiferent care este prima cauză, trebuie să fie actuală fără vreo potențialitate (de vreme ce potențialitatea este capacitatea de a fi mișcat de altceva). Pentru d'Aquino aceasta înseamnă că Dumnezeu este total noncompozit. Astfel, Dumnezeu nu poate avea formă, de vreme ce toate corpurile care au formă pot fi divizate; el nu poate fi diferit de existența sa, deoarece orice este distinct de propria existență există ca urmare a unei cauze, iar Dumnezeu este o cauză necauzată. Faptul că Dumnezeu este identic cu existența sa – și că toate creaturile sunt distincte de existența lor – este probabil specific învățăturilor lui d'Aquino.

În domeniul eticii, d'Aquino credea că este posibil să determini cum se comportau lucrurile dacă priveai la

funcțiile lor naturale sau la țelurile lor. De vreme ce ființele omenesti au astfel de țeluri naturale, este posibil să se determine cum ar trebui să se comporte acestea pentru a atinge aceste țeluri. Aceasta permite legii naturale și virtuților – dispozițiilor de a te comporta bine – să fie însușite acționând în concordanță cu această lege. Poate teoria aceasta este mai influentă azi în Biserica Catolică, decât a fost în zilele lui d'Aquino. Pentru catolicismul modern importanța lui d'Aquino a fost împărmăntenită atunci când papa Leon al XIII-lea a impus studierea lui d'Aquino în universitățile catolice prin enciclica *Aeterni Patris* (1879), luându-l ca teologul / filosoful model.

Mai întâi de toate d'Aquino a fost un teolog academic, dar precis că el a fost și un individ care avea însușiri practice, deoarece în 1265 i s-a încredințat fondarea la Roma a unui nou așezământ dominican de studii. El s-a reîntors la Paris în 1268, dar în 1272 i s-a ordonat să fondeze încă o școală în Napoli. A continuat să scrie până la finele anului 1273 când s-a confruntat cu un fel de depresie. A murit în 7 martie 1274 în drum spre Conciliul de la Lyon.

RICHARD CROSS

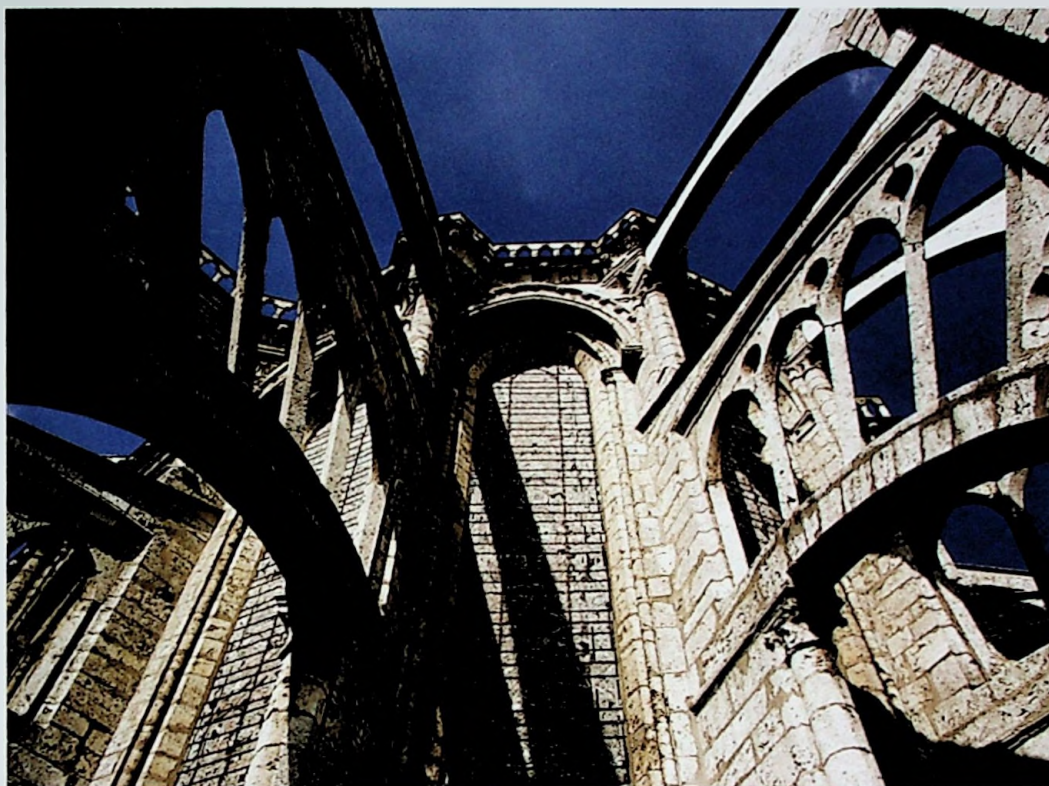
Splendoare gotică.
Fațada de vest a
Catedralei din
Lincoln.

Ispitirea Sf. Anton, de pictorul flamand David Teniers cel tânăr (1610–1690), o bună dovadă a unei picturi care uzează de simboluri religioase – Satana, de exemplu, este reprezentat printr-o bufniță.

care Aristotel a ajuns să fie considerat autoritatea în materie de filosofie de către filosofi medievali este ciudată. De-a lungul Antichității și la începutul Evului Mediu, gânditorii creștini l-au preferat pe Platon și pe urmașii acestuia și au împărtășit dezaprobarea ilustrului elev a lui Platon. Dar Aristotel era studiat mai ales în Răsărit. Am văzut în capitolul 4 cum creștinii perși au prosperat sub stăpânirea arabă de după invazia musulmană și au tradus texte clasice în limba siriană și în limba arabă. Printre acestea au fost cele ale lui Aristotel și, astfel, musulmanii au ajuns să ia contact cu acestea. Au apărut filosofi musulmani care au folosit ideile lui Aristotel pentru a-și exprima în noi modalități propria religie, iar pe măsură ce creștinii au interacționat cu musulmanii în Est și Sud pe parcursul Evului Mediu, ideile și apoi textele originale ale lui Aristotel au început să se infiltreze din nou în Europa de Vest, unde erau uitate de secole.

Lucrările lui Aristotel au fost o adevărată revelație pentru teologii medievali care erau obișnuiți să își ocupe timpul cu explicarea Bibliei prin lentilele marii cantități de comentarii și doctrine pe care le-au moștenit de la părinții Bisericii. Logica lui Aristotel era deja cunoscută, dar etica și metafizica care au început să apară în traduceri latine ale versiunilor arabe din secolul XII și din secolul XIII, au pus la dispoziție o nouă modalitate de a gândi despre lume. Mulți învățați erau deosebit de entuziasmați de ideile lui Aristotel pe care le-au îmbrățișat cu ardoare, în vreme ce alții erau extrem de suspicioși. La urma urmei, Aristotel contrazicea Biserica în anumite puncte, cum era acela că lumea a existat dintotdeauna mai degrabă decât să fi fost creată de Dumnezeu. Astfel, în 1215, lucrările sale metafizice au fost interzise de către Universitatea din Paris, cu toate că a fost încurajată studiul eticii sale, logica lui fiind obligatorie.

Contraforturile zburătoare din structura principală, catedrala din Chartres, Franța.

Dar, cu toate că era controversat, Aristotel a devenit parte componentă a scolasticismului. Albertus Magnus sau Albert cel Mare, care a predat la Cologne, pe la jumătatea secolului XIII, a fost primul care a recurs la folosirea constructivă, dar precaută a lui Aristotel, elevul său, Toma d'Aquino perfectând-o. D'Aquino a stârnit controverse atât printre aristotelienii fanatici (care aveau impresia că el nu s-a angajat total) și printre cei care erau sceptici cu privire la Aristotel (care aveau impresia că a mers prea departe), dar abordarea sa bazată pe compromis s-a dovedit foarte eficientă. Chiar și aceia care nu erau prea mulțumiți cu Aristotel, printre care Bonaventura, prietenul lui d'Aquino, conducătorul ordinului franciscan, îl citau frecvent. Aristotel era pentru toți aceștia „filosoful”, de parcă nu ar mai fi existat niciun alt filosof.

Desigur în secolul XIII, d'Aquino și ceilalți scolastici nu au fost de acord cu toate lucrurile. Încă se purtau discuții despre universalii și despre alte chestiuni: de exemplu, filosoful britanic John Duns Scot a atacat ideea lui d'Aquino care susținea că toată terminologia referitoare la Dumnezeu este analogică. Dar cei doi au

căzut de acord asupra unei viziuni mai largi a lumii cu privire la funcționarea ei, o viziune în care totul era bine așezat și în care revelația și rațiunea erau parte a unui întreg. Universitățile au stabilit prin secolul XIII un curriculum standard, cu diferite materii care erau luate în considerare în mod distinct și necesitau metode diferite de investigare (o noțiune care a derivat de la cine altcineva decât de la Aristotel?). Dar se credea, de asemenea, că toate materiile, de la matematică la drept și de la teologie la logică studiau în esență același lucru – Dumnezeu și creația Sa. În cadrul aceluiași complex de adevăruri nu puteau exista contradicții, fie între Biserică și Biblie, fie între Biserică și filosofia naturală (adică știință). Toată cunoștința și tot studiul era, în ultimă instanță, îndreptat spre Dumnezeu și lumea în sine, cu tot ce era în ea, exista pentru a-i îndrepta pe oameni spre Dumnezeu. Astfel, dacă cineva ar fi avut capacitatea de a o înțelege, lumea a fost investită cu o infinitate de înțelesuri mistice.

ZIDIRI ȘI FRUMUȘETI

Arta medievală a fost locul unde se puteau găsi astfel de sensuri mistice, o artă care

Picturile și ornamentele bisericilor sunt lecțiile și Scriptura laicilor:

William Durand, secolul XIII

s-a dezvoltat în ceva complex ca un puzzle. Tot ce au pictat artiștii medievali avea un anumit înțeles. De exemplu, se credea că panterele aveau o respirație fină cu proprietăți tămăduitoare. Prin urmare, pantera era o întruchipare a lui Cristos, marele Vindecător. Ca urmare, ori de câte ori artistul picta o panteră, el îl îndrepta pe privitor spre Cristos. În mod similar, bufnițele (active în întuneric) puteau să îl reprezinte pe Satana, castitatea putea fi reprezentată de un inorog sau de un crin ș.a.m.d. Când oamenii din Evul Mediu contemplau o lucrare de artă de orice fel, nu întrebau „Ce reprezintă aceasta?” – ei întrebau „Care este lecția spirituală pe care trebuie să o învățăm?”

Combinarea lumii fizice cu cea spirituală a putut fi găsită în extraordinarele biserici care au fost zidite în Evul Mediu. Se crede că Evul Mediu a fost o perioadă fără prea mult progres tehnologic, dar nu este deloc adevărat – pentru că cel mai mare progres tehnologic al epocii medievale s-a produs în domeniul arhitecturii. Constructorii au găsit noi metode de a crea structuri tot mai ambițioase și le-au pus în serviciul Bisericii. Cele mai mari biserici din secolul XI – cum a fost cea a abației de la Cluny – au fost zidite în stilul romanesc, o dezvoltare a construcției bisericii în stilul „bazilicii” din secolul IV. O biserică romanescă avea, pe lângă navă, altar și alte elemente esențiale, un număr de capele de-a lungul lateralelor bisericii, precum și turnuri, cripte și alte componente. Era o demonstrație în piatră a unității lumii împreună cu toate lucrurile, aceste biserici fiind mai mari și mai înalte decât tot ce se construise înainte. Ziduri și coloane masive îți îndreptau ochii spre cer – ceea ce bisericile mai mici realizau cu ajutorul turnurilor.

Totuși în Evul Mediu târziu, stilul romanesc a făcut loc stilului gotic. Acest stil se baza pe descoperirea că presiunea clădirii se putea baza nu pe pereți, ci pe arce și pe contraforturi, niște structuri care nu erau atât de solide. Pereții masivi și coloanele vechilor biserici au lăsat loc

pereților mai subțiri cu ferestre mai mari, tavanele plate au devenit bolte ogivale delicate, iar contraforturile se proiectau în afară ca picioarele fragile ale păianjenilor, pentru a susține întreaga lucrare. Această tehnică a fost folosită pe o scară largă la reconstrucția catedralei din Chartres, după un incendiu de la finele secolului XII. Spre deosebire de bisericile din trecut, această biserică, dar și altele de tipul ei, erau mult mai luminoase și mai aerisite. Acestea aveau mari zone cu vitralii care nu numai că reprezentau ilustrații ale povestirilor biblice sau ale sfinților, ci și umpleau interiorul extrem de masiv cu lumină și culoare. De exemplu, biserica abației Sf. Denis a fost reconstruită urmând acest stil între 1130 și 1150, iar Suger, abatele ei, a făcut o descriere a întregii munci în care explica că scopul construcției a fost folosirea frumuseții în diversitatea formelor sale pentru a călăuzi gândirea vizitatorului spre Dumnezeu. Deci, la fel ca în Imperiul Bizantin, intenția marilor catedrale ale Europei medievale era de a-l duce pe vizitator mai aproape de cer prin folosirea frumuseții; acestea trebuiau să exprime prin formele lor ordinea lumii și a lui Dumnezeu. Stilul gotic dădea posibilitatea ca bisericile-catedrale să fie mai mari ca niciodată, existând un fel de competiție între orașe pentru a vedea cine poate construi cea mai înaltă catedrală. Catedrala Notre-Dame din Paris a atins 69 m (226 ft), în vreme ce catedrala din Amiens avea nava (nu turnul!) de peste 42 m (137 ft) înălțime. Beauvais a încercat să construiască una de 153 m (502 ft), dar s-a prăbușit în timp ce se construia.

După cum sugerează aceste date, masivele catedrale erau în centrul atenției orașelor. Ele nu erau folosite doar pentru slujbele religioase: erau locuri de întâlnire unde se puteau angaja muncitori cu ziua, se puteau cumpăra bunuri, se mergea pentru a fi vindecat sau pentru a găsi un pat în criptă. Aceste structuri imense înrupau atât în funcțiile lor cât și în design, credința medievală în unitatea vieții. Nu exista o distincție reală între

sacru și profan: acestea reprezentau realitatea aceleiași lumi, aflate sub același Dumnezeu. Dacă cineva ar fi uitat de ele, catedrala gotică era acoperită de sculpturi, de basoreliefuri și de alte opere de artă reprezentând învățătura Bisericii într-o manieră mistică adecvată.

CREȘTINĂTATEA ȘI VECINII EI

Unitate și armonie, aceasta era concepția despre lume și viață a creștinătății medievale. Cu toate acestea realitatea nu se ridica la acest nivel, creștinii medievali având probleme cu acceptarea unor concepții alternative despre lume și viață.

RELAȚIILE CU BISERICA BIZANTINĂ

Una dintre primele problemele ale creștinismului medieval era lipsa de unitate: acesta era divizat între Biserica Apuseană și cea Răsăriteană. În capitolul 5 am urmărit cum Biserica bizantină s-a detașat tot mai mult de Biserica Europei de Vest. De asemenea, același lucru s-a manifestat din cealaltă parte. Așa după cum bizantinii au uitat în mare parte limba latină, tot astfel apusenii au uitat în mare parte limba greacă. În secolul IX mai existau învățați greci – cel mai important fiind filosoful irlandez Eriugena –, dar acestea erau excepții. Mai important decât aceasta era faptul că apusenii nu mai puteau înțelege un lucru fundamental: gândirea creștinismului bizantin. Rezultatul s-a văzut în șirul de întreruperi în relațiile diplomatice dintre cele două mari blocuri creștine.

Prima dintre acestea a fost schisma acaciană, la care am privit în capitolul 5, și schisma fotiană. Dar aceste două neînțelegeri procedurale păreau tot mai mici în comparație cu diferențele tot mai mari din doctrina celor două părți. Cea mai faimoasă chestiune era *filioque*, credința apuseană că Duhul Sfânt purcede de la Fiul cât și de la Tatăl, ceea ce bizantinii respingeau. O chestiune care a

generat dezbinare a fost cea a icoanelor. Al Doilea Conciliu de la Niceea din 787 d.H. a recomandat venerarea icoanelor, dar au ajuns la urechile apusenilor traduceri și rapoarte imprecise, făcându-i să creadă că Bizanțul își forța supușii să se închine la icoane. Acestea au fost condamnate în *Cartea lui Carol*, scrisă pentru Carol cel Mare de către Theodore de Orleans, cel mai important teolog al său, care a argumentat că imaginile puteau să ajute la concentrarea pe ceea ce este sfânt, dar nu posedau o divinitate intrinsecă. Papa Adrian I nu a fost de acord și a sărit în apărarea bizantinilor: probabil că avea o idee mai bună cu privire la ceea ce s-a întâmplat la conciliu, de vreme ce și-a trimis acolo legații. În orice caz, în 794 d.H., Carol cel Mare a convocat la Frankfurt un conciliu propriu, care a condamnat al Doilea Conciliu de la Niceea și presupusa sa impunere a închinării la icoane.

Papa Leon al IX-lea excomunicându-l pe Michael Cerularius, ilustrație dintr-un manuscris grec din secolul XV.

Vara devreme, în anul în care Peter și Gottschalk au adunat o armată și au pornit, s-a adunat o mulțime tot atât de mare de creștini, din mai multe regate și țări – Franța, Anglia, Flandra și Lorena (...). Nu știu dacă a fost judecata Domnului sau greșeala minții, dar s-au ridicat cu cruzime asupra cvreilor care erau împrăștiați prin aceste cetăți și i-au ucis fără milă, mai ales în Lorena, susținând că a fost începutul expediției și datorită lor împotriva dușmanilor creștinismului.

Albert de Aix despre atrocitățile comise în Europa în feroarea Primei Cruciade, Istoria cruciadelor, cca 1140.

Având în vedere aceste diferențe doctrinare, separarea dintre cele două biserici constituie o surpriză, mai ales că nu a avut nimic de a face cu doctrina sau cu liturghia. Istoria exactă a evenimentului cunoscut sub numele de „Marea Schismă” este complexă și a coincis cu ocuparea celor două tronuri, cel din Roma și cel din Constantinopol, de către doi bărbați autoritari. Primul a fost Leon al IX-lea, marele papă reformator de la începutul secolului XI, iar al doilea a fost Michael Cerularius. Leon petrecea mult timp luptând împotriva normanzilor (care îi tratau foarte rău pe creștini) în Sudul Italiei, unindu-și forțele chiar cu unul dintre generalii bizantini pentru a-i forța pe aceștia să își schimbe comportamentul. Cerularius nu agreea ideea de a fi inferior papei. Iar atunci când Leon a interzis unele dintre practicile bizantine din Sudul Italiei, i-a convenit și mai puțin. Cerularius era convins că doar completa independență față de Roma ar putea garanta stilul de închinare bizantin și propria sa autoritate ca patriarh, așa că a început represaliile împotriva latinilor în speranța că va provoca ruptura. El a interzis unele obiceiuri „latine”, cum era folosirea azimilor în euharistie, deja o chestiune foarte controversată; a închis toate bisericile latine din Constantinopol atunci când acestea nu au respectat interdicția. Spre lauda sa, Leon a încercat să redreseze situația, ba chiar a învățat limba greacă pentru a înțelege mai bine argumentele lui Cerularius, dar, din nefericire, cardinalul Humbert, trimisul său la Constantinopol pentru a rezolva criza, era prea puțin dispus să ajungă la un compromis. În 1054, Humbert a pus pe altarul din Hagia Sofia din Constantinopol, o bulă papală de excomunicare. Între timp Leon decedase de malarie la începutul anului și, astfel, a rămas în istorie ca papa care a condamnat întreaga Biserică Ortodoxă.

„Marea Schismă” a fost deci doar încă un incident dureros în lungul proces de despărțire; dar el este considerat ca momentul în care Biserica Romano-Catolică și

Biserica Ortodoxă s-au separat oficial. În anii care au urmat au existat și încercări de refacere a spărturii. Cele mai semnificative au avut loc între 1438 și 1445, când s-a ținut un lung conciliu, prima dată la Basel, în Elveția, apoi la Ferrara, la Florența și în final la Roma. Împăratul bizantin și patriarhul Constantinopolului au luat amândoi parte la conciliu, fiind discutate toate chestiunile care despărteau cele două biserici. S-a convenit ca bizantinii să accepte învățătura apuseană cu privire la purgatoriu, care până la acea dată a fost acceptată doar de foarte puțini în Răsărit. De asemenea, au căzut de acord că nu era nimic greșit în a folosi azimi la euharistie, la urma urmei o chestiune fără importanță. În mod extraordinar, s-a căzut de acord și în legătură cu *filioque*. Deși credeau că Duhul purcede atât de la Fiul cât și de la Tatăl, latinii au căzut de acord cu grecii că Fiul primește tot ce are și este de la Tatăl – inclusiv abilitatea de a trimite Duhul. Ca urmare, în ultimă instanță Duhul purcede de la Tatăl, așa cum credeau grecii. De aceea, în 1439, s-a declarat că cele două biserici erau reunite oficial. În ciuda marii bucurii emisarii bizantini s-au întors acasă, dar nu au putut convinge poporul să accepte decizia. Rușii din Sud, grupați în jurul Kievului, au acceptat-o, dar rușii din Nord care la acea vreme se coalizau în jurul puterii crescânde a Moscovei au refuzat în mod categoric. Împăratul a încercat să facă ordine, dar cucerirea Constantinopolului de către musulmani în 1453 a făcut ca orice discuție să se limiteze la sfera academică. Reunificarea a reușit să refacă comuniunea Kievului cu Roma, dar numai atât. Chiar și aceasta a durat mai puțin de un secol.

CRUCIADELE

În comparație cu relațiile încordate dintre creștinii apuseni și cei răsăriteni, cele cu musulmanii erau și mai tensionate. Dar atât catolicii cât și bizantinii se aflau pe aceeași poziție. Tensiunile au apărut din cauza „locurilor sfinte”, locurile din Ierusalim care erau asociate cu Isus, în

special Biserica Sfântului Mormânt, unde se spunea că ar fi fost mormântul Său. În 1009, al-Hakim, califul de Cairo din dinastia Fatimidă, care la acea vreme controla Ierusalimul, a ordonat distrugerea locurilor sfinte. Ulterior acestea au fost restaurate, dar creștinii care călătoreau în pelerinaj la Ierusalim erau tratați din ce în ce mai rău. În 1070, turcii seleucizi au cucerit Ierusalimul din mâinile Fatimizilor, dar situația creștinilor nu s-a schimbat.

Reacția creștină a apărut în 1095. Papa Urban al II-lea a declarat că trebuia să se pună capăt dominației musulmane, în general din Orientul Mijlociu și în particular asupra locurilor sfinte. Conciliul de la Clarmont a ratificat acest decret, reacția oamenilor fiind foarte pozitivă. În anul următor, un șir de armate foarte puternice – înconjurare de mulțimi entuziaste – se îndreptau spre Est. În 1098, Edessa și Antiohia au fost cucerite de cruciați, urmate în anul viitor de Ierusalimul care a fost pus sub stăpânirea creștină a lui Godefroi de Boulogne. Cruciada a avut un succes răsunător.

Cu toate acestea, lucrurile nu păreau să stea chiar așa. De exemplu, cruciații au acționat cu o deosebită brutalitate, masacrând populația orașelor cucerite și mâncându-i pe unii dintre aceștia, ceea ce i-a făcut pe musulmani să creadă că toți europenii (sau „francii”) sunt canibali. În plus, noile state cruciate fondate în Orientul Mijlociu – Outremer, după cum erau cunoscute în mod colectiv – nu au avut o viață lungă. Cruciații au ridicat fortărețe masive pentru a-și întări puterea, dar regatul creștin al Edessei a fost recucerit de musulmani în 1144.

Ca urmare, o a doua cruciadă a fost ordonată de papa Eugeniu al III-lea. Plin de entuziasm, Bernard de Clairvaux, mentorul său, a sprijinit proiectul. A călătorit de-a lungul Franței pentru a-i face reclamă și a avut un succes atât de mare încât oamenii i-au sfâșiat hainele pentru a face din ele semnul crucii pe hainele lor. Cu toate acestea Bernard nu a predicat o ură fără discriminare împotriva a tot ce nu era creștin: le-a poruncit

ascultătorilor săi să nu îi omoare pe evreii europeni, ceea ce se întâmplase atunci când a fost predicată prima cruciadă.

Cea de-a Doua Cruciadă a pornit domol spre Țara Sfântă unde cruciații au asediat Damascul, dar nu au reușit să îl cucerească. Din această cauză reputația lui Bernard a avut de suferit, fiind forțat să scrie în apărarea predicării lui inițiale. Dar ce era mai rău de-abia acum avea să vină. În Egipt a apărut un mare general kurd, Salāh al-Dīn care a respins forțele trimise acolo de regatul cruciat din Ierusalim. Curând după aceea, Salāh al-Dīn a devenit puterea din spatele tronului califului din Cairo, răsturnându-i pe Fatimizi și instalând o nouă dinastie, cea a Ayyubizilor. După aceea, Salāh al-Dīn s-a îndreptat spre Țara Sfântă și a cucerit Ierusalimul în 1187.

Salāh al-Dīn va fi înregistrat în legende ca Saladin, cel mai mare comandant musulman al epocii sale, iar în ochii creștinilor ca „bunul” necredincios. Era cât se poate de milos cu cei pe care îi învingea, o legendă spunând că ar fi fost făcut cavaler în secret de regele Richard I al Angliei! Creștinii l-au privit pe Saladin cam tot așa cum aliații l-au privit pe Rommel în cel de-al Doilea Război Mondial – un om bun de partea celor răi. Totuși aceasta nu l-a oprit pe papa Grigore al VIII-lea să pornească în 1189 cea de-a Treia Cruciadă pentru eliberarea Ierusalimului din mâinile sale. Dacă primele cruciade au fost „cruciadele poporului” cu un mare număr de pelerini și binefăcători care însoțeau trupele, aceasta a fost „cruciada regilor”. Chiar împăratul sfântului Imperiu Roman, Frederic Barbarossa a pornit, dar s-a înecat pe drum. Regele Filip al II-lea al Franței și regele Richard I „Inimă de Leu”, al Angliei au fost prezenți, dar împreună cu cavalerii lor aceștia nu au fost în stare să ia Ierusalimul. La fel ca și cea de-a Doua Cruciadă, cea de-a Treia Cruciadă a fost un lamentabil eșec. Din fericire Saladin a dorit să încheie pace cu cruciații, garantând siguranța pelerinilor creștini la Ierusalim.

Te rog să iei în considerare și să te gândești cum în vremea noastră Dumnezeu a transferat Vestul în Est. Noi cei care odată eram occidentali ne-am transformat în orientali. Cine a fost roman sau franc este acum galileean sau palestinian, iar cel care odată a trăit în Rheims sau în Chartres locuiește acum în Tyr sau în Antiohia. Am uitat locurile în care ne-am născut. Acestea au devenit complet nefamiliare pentru mulți dintre noi sau cel puțin nu mai sunt amintite. Unii au aici deja case și servitori pe care i-au moștenit. Unii s-au căsătorit nu numai cu femei de neamul lor, ci cu siriene, armenie sau chiar sarazine care au primit harul botezului (...) Limbile diferite sunt acum obișnuite și sunt cunoscute de ambele rase, în vreme ce credința îi unește pe cei a căror strămoși erau complet străini.

Fulcher din Chartres despre statele cruciate, Cronică, cca 1106

Godefrroi de
Boulogne pornește
în Prima Cruciadă,
ilustrație a
pictorului flamand
din secolul XV,
William Vrelant.

Era clar că cruciadele erau tot mai lipsite de succes când s-a atins cel mai de jos nivel odată cu cea de-a Patra Cruciadă poruncită de papa Innocențiu al III-lea în 1198. Aceasta nici măcar nu a atins Orientul Mijlociu musulman. În schimb, cruciații au atacat Constantinopolul, l-au cucerit, au masacrat populația și au instalat un rege catolic. Nu i-a oprit faptul că Constantinopol era capitala Imperiului Bizantin și ca atare era creștin. Cu toate că stăpânirea catolică a capitalei a durat doar 50 de ani, stăpânirea bizantină fiind restaurată, întregul incident a constituit punctul cel mai critic din istoria deteriorării relațiilor dintre Biserica Catolică și Biserica Ortodoxă. Aceasta constituie o amintire amară a ortodocșilor de azi, fiind vreme de secole o piedică uriașă în calea încercărilor de reunire a bisericilor, chiar mai mare decât excomunicarea reciprocă din 1054.

În afara cruciadei personale lansate în 1228 de împăratul Frederic al II-lea care a cucerit Ierusalimul și l-a stăpânit vreme de 15 ani, nu a mai existat un succes creștin în Orientul Mijlociu. În schimb, mamelucii care au înlocuit dinastia

Ayyubită au recucerit încetul cu încetul tot terenul pierdut, culminând în 1281 cu ultimul avanpost cruciat, Accra. Outreamerul creștin a durat ceva mai puțin de un secol și jumătate. Cu toate acestea a avut mari consecințe asupra civilizației creștine din patria sa.

CRUCIADELE ȘI EUROPA

În primul rând au existat alte cruciade decât cele din Orientului Mijlociu. Una dintre acestea se desfășura încă din zilele lui Carol cel Mare – recucerirea Spaniei din mâinile musulmanilor de acolo. A fost un proces lent, dar regatul creștin al Castiliei și al Aragonului exista deja în secolul XIII, în Estul și Sudul Peninsulei Iberice. Și, după cum vom vedea, au fost alte cruciade declanșate în interiorul Europei creștine împotriva unor grupuri eretice cum au fost cele ale catarilor și cele ale husiților.

La fel de ciudată a fost și apariția idealului cavalerilor, unul dintre lăstarii cei mai ciudați ai sentimentului religios creștin. Cavalerii înzăuați constituiau încă cele mai puternice trupe pe câmpurile de bătaie și, în secolul XI, oamenii Bisericii

deja îi indemnau pe cavaleri să își pună armele în serviciul lui Dumnezeu. Ideea aceasta, inventată pentru limitarea violenței și a criminalității a dat naștere unui sistem extrem de elaborat. Așa după cum sistemul feudal se baza pe un jurământ personal de loialitate, exprimat prin ritualuri și prin ceremonii, tot astfel în cadrul ceremoniilor de inițiere cavalerii au început să depună jurăminte pentru Dumnezeu și pentru Biserică. Acestea erau compuse dintr-un ritual de îmbăiere, veșminte albe, veghe în timpul nopții ș.a.m.d. Idealul s-a născut din cel al cavalerilor (din franțuzescul „chevalier”): un războinic puternic care îl slujea pe Dumnezeu, luptând împotriva răului și protejându-i pe cei slabi. Au apărut povestiri cavalești romantice, idealul fiind aplicat eroilor din trecut – cel mai cunoscut fiind cel al regelui Arthur (și a „cavalerilor mesei rotunde”) din Britania și cel al lui Carol cel Mare (și „paladinii” săi) din Franța. Incompatibilitatea dintre serviciul militar și credința creștină a creștinismului primar asupra căreia a insistat Tertulian a fost total depășită.

Dar cruciadele au fost cele care au creat într-adevăr idealul cavaleresc. Când se predica despre cruciade, papii promiteau anumite privilegii celor care vor răspunde chemării: erau iertați de toate păcatele (de vreme ce a merge în cruciadă era tot un fel de penitență). Astfel, a merge în cruciadă nu era doar o activitate militară, ci și una spirituală. Dar era și una limitată temporal, iar atunci când statele cruciate au fost înființate, acestea aveau nevoie de trupe permanente pentru a le proteja împotriva musulmanilor. Înființarea ordinelor cavalești a fost o măsură corectă. Cele mai importante dintre acestea au fost ospitalierii Sf. Ioan, cavalerii teutoni și cavalerii templieri.

Ospitalierii constituiau un ordin monahal care a fost recunoscut de către papă în 1113 și, așa după cum sugerează numele, aveau spitale și hanuri pentru pelerinii din Țara Sfântă. Cu toate acestea ei protejau pelerinii și locurile sfinte. În 1206, ordinul a fost reformat, fiind împărțit între cei care de fapt, erau călugări și cei care erau cavaleri laici. Ei erau conduși de un mare maestru. După căderea cetății Accra din 1291, ei s-au retras în Cipru și în Rodos, în cele din urmă, în 1530 li s-a dat Malta. Dar ei aveau în posesie case și moșii în toată Europa, în care se făceau inițierile sau unde cavalerii mai contemplativi își petreceau zilele izolați ca și călugării.

Cavalerii teutoni își au originea din timpul asediului cetății Accra, în 1190, cu puțin timp înainte ca Outremer-ul creștin să fie desființat, având drept scop îngrijirea cetății Accra. După ce musulmanii au cucerit orașul li s-a permis să rămână, și în 1198, au fost organizați într-un ordin monastic la fel ca și cavalerii ospitalieri. Dar, așa cum sugerează și numele lor, ei au fost implicați mai mult în afacerile germane, mai ales în Prusia. În secolul XIII, ei au fost implicați în lupte împotriva păgânilor care în acea perioadă încă mai existau acolo. Au reușit să cucerească o importantă bucată de pământ pe care au administrat-o ca pe o țară independentă din punct de vedere politic.

[Cavalerii Templieri]
au ajuns atât de
puternici încât în
acest ordin se află azi
aproape trei sute de
cavaleri care poartă
mantia albă cât și
frățietăți fără număr.
Se spune că au mari
averi aici și în
străinătate, că nu
există vreo provincie
a creștinătății care nu
le-ar da parte din
venitul ei. Se spune
că averea lor este tot
atât de mare ca
visteriile regilor...

William din Tyr, Istoria
luptelor de deasupra
mării, cca 1170

Sf. Gheorghe ucide balaurul și salvează prințesa, frescă a pictorului italian Altichiero (cca 1330–cca 1390), din biserica San Zeno Maggiore, Verona. Se credea că legendarul sfânt întrupa virtuțile cavaleriești.

Dar nu au reușit să și-o mențină: un sir de răscoale au făcut ca pe la finele secolului XV cavalerii teutoni să fie supuși Poloniei. Totuși dețineau orașe importante pentru comerțul local, în secolul XIV și în secolul XV, fiind angajați în Liga Hanseatică, o asociație comercială de pe coasta de sud a Mării Baltice.

Dar cel mai vestit dintre aceste trei ordine a fost Ordinul cavalerilor templieri. Ordinul acesta a fost fondat în același timp cu Ordinul cavalerilor ospitalieri și pentru aceeași cauză – pentru protejarea pelerinajelor spre Ierusalim. Inițial erau un grup de războinici săraci cărora li s-a dat adăpost între ruinele Templului din Ierusalim și care acceptau milostenii din partea pelerinilor în schimbul protejării acestora. În 1128, au fost recunoscuți ca un ordin monastic benedictin și au adoptat culoare albă a cistercienilor pe care au pus o mare cruce roșie. Ordinul a fost împărțit la fel ca ospitalierii, în cavaleri care luptau și călugări care nu luptau,

„capelanii” și „fermierii” care se îngrijeau de nevoile lor materiale. Templierii au devenit extrem de populari cu ajutorul predicilor lui Bernard de Clairvaux căruia îi plăcea de ei în mod deosebit. Papalitatea i-a scutit de orice fel de obligații financiare, astfel că s-au îmbogățit. Și-au demonstrat puterea prin castelele pe care le-au construit în Țara Sfântă, dar ei aveau posesiuni în toată Europa, la fel ca și ospitalierii. Au construit temple după modelul celor din Orientului Mijlociu în Paris și în Londra, puterea lor crescând deoarece au deturnat resursele pentru a împrumuta bani cu camătă.

Atât autoritățile ecleziastice cât și cele seculare au fost tot mai îngrijorate de puterea templierilor. În 1307, având acordul tacit al papei Clement al V-lea, regele Franței, Filip al IV-lea „cel Frumos”, i-a arestat pe toți templierii din regatul său, în urma acuzațiilor de erezie și de închinare la diavol, datorate zvonurilor care circulau în legătură cu ceremoniile de inițiere – care, bineînțeles, erau secrete. Mulți templieri, chiar și marele maestru Jacques de Molay, au mărturisit sub tortură sau sub amenințarea cu tortura. Puterea templierilor a fost frântă în Franța, alți monarhi urmând exemplul lui Filip. Jacques de Molay a fost ars pe rug în 1314, cavalerii templieri încetând să mai existe oficial. Ulterior au apărut legendele: ei au cunoscut secretul Sfântului Graal, ordinul a continuat să existe în secret, cu mari maeștrii, secretele lor au fost preluate de masoni ș.a.m.d. Atât de mare a devenit reputația templierilor în decursul secolelor, încât este greu de separat adevărul de ficțiune; dar, în ceea ce privește istoria, ei au încetat să existe din 1314.

Soarta templierilor nu s-a deosebit prea mult de cea a altor grupuri din Europa medievală. Încă se mai discută și azi dacă templierii au fost sau nu eretici; dar au existat și alții asupra cărora nu au planat bănuieli. La fel ca bizantinii și ca musulmanii, ereticii au constituit o altă clasă de oameni care nu se potriveau cu idealul medieval de societate și de religie.

EREZIE ȘI ORTODOXIE

Chestiunea ortodoxiei și a ereziei din Evul Mediu încă stârnește reacții adverse mai ales în timpurile noastre mult mai tolerante. Un lucru foarte important care trebuie avut în vedere este că omul medieval era convins că concepția sa despre lume și viață, inclusiv învățătura Bisericii, era „adevărată”. Adică descria exact cum stăteau lucrurile și era demnă de încredere deoarece era susținută atât de revelație cât și de rațiune. Cei care nu erau de acord cu ea nu vedeau bine lucrurile. Mai rău, se expuneau pericolelor și îi expuneau și pe alții, pentru că mântuirea depindea de credința corectă: la urma urmei doar Cristos mântuia, dar aceia care nu credeau ce trebuie despre Cristos, despre Tatăl Său, care L-a trimis și despre Biserică, care era trupul Său pe pământ nu îl cunoșteau pe adevăratul Cristos și nu puteau să fie mântuiți. Așa că dacă ereticii își răspândeau ideile lor eronate, i-ar fi atras și pe alții. În Evul Mediu nu a existat ideea modernă că omul avea „dreptul” să creadă ce îi plăcea – ai fi putut sugera că ai „dreptul” să o iei razna înarmat cu o bardă. În concepția Evului Mediu erezia era și mai periculoasă, pentru că amenința însăși bunăstarea sufletului.

VALDENSII

În Evul Mediu, au existat mai multe mișcări pe care Biserica le-a considerat eretice. Unul dintre aceste grupuri era cel al valdensilor, după numele fondatorului lui, Peter Waldo, fiul unui bogat negustor din Lyon, care avea un sentiment de vinovăție cu privire la averea sa, de vreme ce a fost acumulată pe spinarea altora. La sfatul preotului, el și-a eliberat conștiința, dând înapoi tuturor datornicilor săi dobânda pe care a cerut-o până atunci, a alocat o sumă de bani pentru întreținerea soției și a dat restul săracilor. Împreună cu un grup de prieteni numiți Săracii din Lyon, el a început să predice virtuțile sărăciei.

Se pare că Valdensus se aseamăna foarte mult cu Sf. Francesco d'Assisi, dar a avut mult mai puțin succes. A cerut

permisiunea ca grupul său să fie recunoscut ca un ordin al predicatorilor în anul 1179, așa cum a făcut și Francesco cu patru decenii mai devreme, dar a fost refuzat. Oricum valdensii au continuat să predice, având în vedere că împlineau o poruncă biblică și că predicarea era esențială pentru a-i ajuta pe oameni să fie mântuiți. Dar aceasta a constituit o gravă încălcare a legii Bisericii. Oricare predicator trebuia să aibă permisiunea oficială din partea Bisericii de a predica, altfel fiecare ar fi predicat ceea ce ar fi dorit, inclusiv erezii. Ca urmare, Valdensus și urmașii lui au fost excomunicați în 1180.

Această excomunicare se datora nesupunerii față de Biserică, nu ereziei. Dar valdensii au dezvoltat noi idei pe care Biserica le-a considerat eretice. Ei insistau că predicarea era *prima* cale a mântuirii, mai importantă decât sacramentele. Mai mult, predicarea putea fi făcută de oricine, fie ei preoți sau altcineva – chiar femei –, negând că ar exista vreo diferență anume între cler și laici. Au devenit tot mai radicali pe măsură ce mișcarea a progresat, respingând credința în purgatoriu și în transsubstanțiere.

Mișcarea valdensă s-a răspândit în toată Europa, atrăgând ca urmare represalii dure din partea Romei. În 1215, cel de-al Patrulea Conciliu Lateran a declarat ideile lor eretice, iar în 1230 Biserica a încercat să îi abordeze cu metoda biciului și a morcovului. Morcovul a fost numirea unui nou ordin, catolicii săraci, a cărui intenție era să preia toate ideile bune ale valdensilor, dar să rămână ortodox, având un oarecare succes în recuperarea lor; la acea vreme mai erau și franciscanii care i-ar fi putut interesa. Biciul a fost închișiția care a pus mâna pe conducătorii valdensilor; pentru a obține dovezi mulți dintre ei au fost torturați și apoi executați. Suprimarea cu cruzime a valdensilor a dus la eradicarea lor din Sudul Franței, dar mișcarea s-a răspândit în Alpi și în Germania, supraviețuind până la Reformă și chiar mai târziu. Valdensii independenți încă există în America de Sud.

Excomunicăm și anatimizăm fiecare erezie care apare împotriva credinței sfinte, ortodoxe și catolice pe care am explicat-o. Li condamnăm pe toți ereticii, indiferent de numele lor, căci chiar dacă se ascund sub diferite fețe, sunt legați unii de alții de ceea ce lasă în urmă, deoarece vanitatea este comună tuturor.

Al Patrulea Conciliu
Lateran, 1215

Inchiziția

Sistemele dreptului european timpuriu au recunoscut două tipuri de proceduri legale: de acuzare și de cercetare. Până în secolul XIII, cea mai uzuală procedură de acuzare era ca partea care pretindea daune sau care era vătămată să acuze persoana responsabilă în fața unei curți și să fie propriul său procuror. De această procedură uzase republica romană. Procedura inchișitorială, în care un singur magistrat supraveghea întregul caz, de la investigare la judecare și la pronunțarea sentinței, s-a dezvoltat în Imperiul Roman, era descrisă în manualele de drept roman și a reintrat în practica europeană a dreptului în secolul XII și în secolul XIII.

Procedura inchișitorială a supraviețuit, într-o formă foarte atenuată, dispariției Imperiului Roman. Inspectorii regali, *missi dominici*, au fost trimiși să efectueze investigații cu privire la problemele guvernării în tot imperiul sub Carol cel Mare (768–814 d.H.). Având responsabilități cu privire la sufletele din dioceza lor, și episcopii erau împuterniciți să conducă investigații în materie de disciplină ecleziastică. Astfel de investigații au fost justificate ulterior de reacția lui Dumnezeu la strigătul împotriva Sodomei și Gomorei din Geneza 18:21 și de parabola omului bogat care îi cere socoteală slujitorului său în Evanghelia după Luca 16:1–7. Episcopii puteau să organizeze local grupuri de creștini care erau martori ai unui sinod și erau responsabili cu denunțarea abaterilor celor din parohia lor. Această procedură era justificată de exegeza Evangheliei după Matei 18:15–17, care necesită o mustrare frățească. Nici procedura inchișitorială, nici denunțarea sinodală nu era prea des întâlnită până târziu în secolul XI.

Marea mișcare de reformă ecleziastică declanșată în secolul XI nu numai că a făcut o distincție mai accentuată între cler și laici, dar a impus prelaților mai multe restricții cu privire la disciplina clerului. Cum de acum clerul putea fi disciplinat doar de către superiorii clericali, papa Innocențiu al III-lea (a pășorit între 1198–1216) a dat în 1199 o circulară care a stabilit că existau trei tipuri de proceduri legale: acuzarea, denunțarea și inchișiziția. Așadar, chestiunea disciplinei clerului a

Lemn gravat în culori, operă franceză înfățișând Inchișiziția, de René de Moraine.

dus la reintroducerea procedurii inchișitoriale în legea canonică, mai întâi în curțile episcopale. În deceniile care au urmat, procedura a fost adaptată, de asemenea, de curțile seculare.

În canonul 8 al celui de-al Patrulea Conciliu Lateran ținut în 1215, Innocențiu al III-lea a identificat procedura inchișitorială ca fiind procedura standard care putea fi folosită în curțile ecleziastice. Acum orice abatere care cădea în jurisdicția ecleziastică putea fi judecată prin procedura inchișitorială.

În afara delincvenței clerului, o altă preocupare tot mai mare a oamenilor Bisericii din această perioadă a fost și răspândirea credințelor și a practicilor heterodoxe printre creștinii latini, această răspândire fiind catalogată ca erezie. La început, legislația împăraților din Imperiul Roman a condamnat cu vehemență erezia și, pe măsură ce au fost redescoperite în cursul secolului XII, aceste legi păreau să întărească îngrijorarea teologică. Inițial oamenii Bisericii au încercat o abordare pastorală la heterodoxie, predicând și învățând credința ortodoxă, uzând doar de excomunicare, de confiscarea ocazională a proprietății și de refuzarea unei înmormântări creștine celor care nu se pocăiau.

Totuși, în 1199, Innocențiu al III-lea prin scrisoarea sa *Vergentis in senium*, care conținea legislația anterioară împotriva ereticilor, identifica, de asemenea, erezia ca fiind o infracțiune de înaltă trădare din dreptul roman, adică trădarea lui Dumnezeu și ca atare o infracțiune capitală. Într-o scrisoare din 1207, Innocențiu a declarat că ereticii care au fost condamnați din punct de vedere ecleziastic vor fi dați pe mâna curților seculare pentru pedepsire, de vreme ce oamenii Bisericii li se interzicea să verse sânge. În decursul secolului XIII, un anumit număr de conducători seculari au emis legi impunând pedeapsa cu moartea pentru condamnații care nu se pocăiau sau pentru ereticii recidiviști.

În vremea pontificatului lui Grigore al IX-lea (1227–1242), papa a început să îi numească pe membrii celor două ordine mendicane (cerșetore), dominicanii și franciscanii, în funcțiile de judecători-delegați sau subdelegați papali pentru a servi ca *inquisitores hereticarum pravitatis*, „inchișitori ai depravării eretice”. La început această autoritate expira odată cu moartea papei care a dat-o, dar o scrisoare a papei Clement al IV-lea din 1267 a făcut permanentă numirea, marcând începutul inchișizitorilor

de profesie. Aceeași scrisoare a tratat și puterea inchișitorilor asupra evreilor care s-au convertit la creștinism și s-au întors mai apoi la iudaism cât și asupra evreilor neconvertiți care i-au ajutat. În 1252, o altă scrisoare papală permitea folosirea torturii în cazul investigației ereziilor.

Dar nu a existat o „inchișiție instituționalizată” decât târziu în secolul XV. Inchișitorii lucrau în anumite zone, unii foarte metodic, alții deloc. Adesea inchișitorii trebuiau să lucreze cu episcopul local și cu autoritățile seculare, care nu se deranjau să îi ajute. Rezistența locală putea să le întârzie sau câteodată să le amâne implicarea. Cu toate că procedura de investigație și de judecare unică a deprăvării eretice s-a dezvoltat treptat, împreună cu o întreagă literatură conținând manuale de proceduri inchișitoriale, nu toți inchișitorii erau familiarizați cu acestea. Într-adevăr absența unei infrastructuri instituționale a servit la slăbirea statutului inchișitorilor.

Prima instituție inchișitorială a fost tribunalul fondat în regatul Castiliei și în cel al Aragonului sub Ferdinand și sub Isabela cu permisiunea papei Sixtus al IV-lea în 1478. În 1483, tribunalul a devenit Consiliu de Stat („Consiliul Supremei și Generalei Inchișiții”). Scopul său era în primul rând să îi investigheze pe evreii care s-au convertit la creștinism și erau suspecți de a se fi reîntors la iudaism sau de a rămâne crypto-iudei. Numărul acestora era foarte ridicat în Spania, odată cu pogromurile din 1391. Din secolul XVI Inchișiția a avut de-a face cu protestanții și tot mai mult cu clerul cu abateri morale, prin 1550 existând peste 20 de tribunale inchișitoriale în Spania și în teritoriile stăpânite de Spania, incluzând Americile. Din 1540 exista o Inchișiție similară în Portugalia, în 1561 portughezii fondând o Inchișiție la Goa, în India.

În 1542, papa Paul al III-lea (a păstorit între 1534–1549) a fondat o Inchișiție similară la Roma, care a devenit *Congregația Sfintei Inchișiții Romane și Universale sau Sfântul Oficiu* în 1588. Aceasta a fost redenumită de papa Paul al VI-lea (a păstorit între 1963–1978) *Congregația Sfântului Oficiu* în 1908, iar din 1965, *Sacra Congregație pentru Doctrină și Credință*.

Încetul cu încetul statele seculare au abolit tribunalele inchișitoriale în secolul XVIII și în secolul XIX: Neapole în 1746, Veneția în 1798, Portugalia în 1821 și, în final Spania, în 1834.

EDWARD PETERS

Valdensii au fost grupul care s-a încadrat cel mai clar în tipar, dar au existat și alte grupuri care au fost privite într-un mod asemănător. De exemplu, începutul secolului XIV a fost martorul unei dispute majore în ordinul franciscan cu privire la rolul sărăciei în viața ordinului, care a trebuit să decidă dacă și în ce fel Cristos și discipolii săi au fost absolut săraci. Un grup, cel al *fraticellilor*, a pretins că Cristos nu a avut niciodată niciun fel de avere și s-au separat de restul franciscanilor rătăcind prin Nordul Italiei și încercând să lichideze cu totul proprietatea privată. La fel ca și valdensii, *fraticelli* au fost condamnați. Mulți au fost arși.

CATARI

Pe când valdensii erau persecutați, o amenințare împotriva ortodoxiei catolice înflorea în Sudul Europei. Mișcarea catară era un pachet complex, conținând un anumit număr de elemente diferite, dar ca esență era o dezvoltare a bogomilismului, erezia gnostică din Europa de Est pe care am văzut-o în capitolul 5. Ideile de bază ale bogomilismului au fost aduse în Franța din Estul Europei de către misionari în secolul VIII. Aici ele au înflorit. Mai apoi, bogomilii s-au fixat foarte bine în regatul Aragonului din Nord-Estul Spaniei; dar de partea cealaltă a Pirineiilor a evoluat în catarism. Este probabil ca ambele să fi fost în cele din urmă inspirate de gnosticismul cu care am făcut cunoștință în capitolul 2.

Cuvântul „catar” provine din greacă și înseamnă „pur”, catarii făcând din puritate centrul credinței lor. Au moștenit de la bogomili credința în două mari principii opuse, ale binelui și răului. Unii dintre catari susțineau că aceste două principii erau egale și opuse, aceștia fiind cunoscuți ca albigenzi. Alți catari credeau că principiul bun era mai puternic: în felul acesta erau mai apropiați de catolicismul ortodox. În vreme ce această formă mai temperată de catarism s-a răspândit în Nordul Italiei, inima ținuturilor catare din Sud-Vestul Franței avea un catarism mai accentuat.

Promiți că de acum încolo nu vei mânca nici carne nici ouă, nici brânză, nici grăsimi și că vei trăi doar cu apă și cu lemn, că nu vei minți, că nu vei înjura, că nu vei uide, că nu te vei deda la niciun fel de lux, că nu vei merge singur când poți avea un tovarăș, că nu vei dormi niciodată fără pantaloni și cămașă, că nu îți vei abandona credința pentru că îți va fi frică de apă, de foc sau de alte feluri de a muri?

Întrebare pusă unui candidat la primirea într-o comunitate catară, pasaj din Ritualul de la Lyon.

Fortăreața catară
Queribus.

În secolul XI, catarii au înflorit în Franța de vreme ce regele Robert „cel Pios” a poruncit ca 30 dintre ei să fie arși de vii pe rug. Dar mișcarea a atins apogeul devreme în secolul XIII. În acest stadiu o mare parte din Sud-Vestul Franței era complet catară: ei existau ca o civilizație independentă care a înflorit în această regiune. Această zonă nu era supusă regilor Franței, ci era independentă și era cunoscută ca Occitania (sau simplu Oc). Oamenii de aici vorbeau limba occitană, o limbă care, la fel ca și franceza, s-a dezvoltat din limba latină și care este vorbită și azi de unii din zonă.

Cel mai puternic centru al catarilor era Montsegur, o zonă deosebit de stâncoasă de la baza Pirineilor. Aici, în 1204, doi catari pe nume Raymond de Mirepoix și Raymond Blasco, au cerut și au primit permisiunea de a reclădi o veche fortăreață; ei erau *parfaits* sau „perfecti”, membrii superiori ai credinței catare. Cei mai mulți dintre catari erau *croyants* sau credincioși care erau mai puțin avansați „în cunoștință” în comparație cu *parfaits*;

dar toți împărtășeau aceeași dedicare față de puritatea personală. La fel ca și gnosticii înaintea lor, catarii credeau că cineva este mântuit datorită detașării de lumea materială, care este intrinsec rea. Sărăcia era lăudată, iar sexul era rău. Se considera că orice copil născut era al diavolului, până când putea fi suficient de purificat în morală și în doctrină pentru a se alătura celor de rangul *croyants*. Catarilor nu le era frică de moarte, care era considerată trecerea sufletului din lumea materială în cea spirituală. Unii catari au murit prin înfometare fiind considerați mari eroi.

Catarii și-au dezvoltat un sistem similar cu cel ecleziastic. Nu credeau în preoți, dar acești *parfaits* acționau ca preoți, de fapt, predicând și ținând slujbe pentru *croyants*. Ciudat, la fel ca bărbații, femeile puteau fi *parfaits*, cu toate că predicau rareori. În cercurile acestor *parfaits* existau și episcopi, dar toți aceștia erau bărbați.

Fără să fie atât de mult o erezie a catolicismului, întregul sistem era, mai

degrabă, o alternativă, Biserica Catolică căutând să îl distrugă cu toate mijloacele care îi stăteau la îndemână. Innocențiu al III-ea a lansat împotriva catarilor o cruciadă care a dat greș în 1209. Puterea catarilor a fost înfrântă doar în 1242. O revoltă împotriva francezilor a dus la o reprimare brutală, Montsegur fiind asediat vreme de zece luni înainte de a capitula. În termenii armistițiului, orice catar care se lepăda de erezie ar fi fost iertat, dar cei mai mulți dintre ei nu au acceptat acești termeni, cerând să fie executați. Peste două sute au fost arși pe rug de vii pe câmpia de lângă Montsegur, fortăreața catarilor fiind complet distrusă.

DECLINUL EVULUI MEDIU

Apogeul lumii medievale a fost atins în secolul XIII. În acest secol lucrurile au început – foarte încet – să se năruie. Cauzele au fost determinate de noi încercări la care a fost supusă societatea medievală. Una dintre cele mai devastatoare a fost epidemia de ciumă cunoscută sub numele de ciuma neagră, care a bântuit Europa pe la mijlocul secolului XIV și a omorât aproximativ o treime din populație. Preoții, cei care slujeau bolnavilor, au plătit mai scump, unul din doi decedând. Nu e de mirare că unele forme ale creștinismului din această perioadă au luat un caracter mai morbid: a fost epoca flagelanților care rătăceau din cetate în cetate, acoperiți cu saci, biciuindu-se și lovindu-se. Un alt efect a fost acela al lipsei mâinii de lucru în toată Europa. Sistemul feudal bazat pe forța de muncă locală s-a încovoiat sub povară. S-a accelerat tendința spre o economie bazată pe plata în bani, care a fost introdusă de cruciade și de noile rute spre Est pe care acestea le-au deschis. A apărut o nouă clasă de comercianți și de meserii asociate, concentrate în jurul mișcării de bunuri și de bani. A fost începutul apariției clasei mijlocii, a cărei influență hotărâtoare

asupra societății va anunța în secolul XV sfârșitul societății medievale.

În același timp, sentimentele naționale erau în creștere în Europa. Oamenii se considerau tot mai mult englezi, francezi, italieni și așa mai departe. Ideea existenței unor state cu monarhi care tratau între ei de pe poziții aproximativ egale, a înlocuit idealul vechiului imperiu, cu diverși domni locali care se supuneau unui singur împărat. Sfântul Imperiu Roman încă exista, dar acesta era acum doar o țară printre celelalte deja existente, deși una deosebit de puternică, un conglomerat de state mai mici. Au apărut rapid diferitele limbi ale Europei, deoarece în vreme ce cărturarii încă comunicau în latină, oamenii obișnuiți vorbeau limba poporului, recunoscută acum ca forme timpurii de franceză, de engleză, de germană și toate celelalte.

CAPTIVITATEA DE LA AVIGNON ȘI MAREA SCHISMĂ

Încercarea papalității de a face față acestor vremuri de răscruce a avut consecințe dezastruoase. Un întreg șir de papi s-au aflat la cheremul politicii europene și a naționalismului sau chiar l-au încurajat. Astfel secolul a început cu Bonifaciu al VIII-lea care a păstorit din 1294 până în 1303 și și-a petrecut cea mai mare parte a timpului certându-se cu regele Franței, Filip „cel Frumos”, același rege care i-a atacat pe templieri atunci când aceștia i-au pus în primejdie autoritatea. Dezvoltarea puterii din Franța a fost martora scindării Bisericii între facțiunea profranceză și antifranceză, cu unul dintre partizanii celei dintâi, arhiepiscopul de Bordeaux, fiind ales ca papa Clement al V-lea în 1305. Clement nu dorea să ajungă la Roma, un incubator al resentimentelor antifranceze, așa că a luat marea decizie de a muta papalitatea la Avignon. Așa a început „captivitatea de la Avignon” a papalității care a durat aproape tot secolul. În 1348, sub papa Clement al VI-lea papalitatea va cumpăra Avignonul cu prețul secătuirii visteriei papale: s-au angajat și cam cinci sute de oameni care au construit un palat

Palatul papal din
Avignon.

splendid. De-a lungul acestei perioade papalitatea s-a bucurat de legături strânse cu Franța, iar Biserica a fost dominată de francezi. Guvernul Bisericii, curia, a devenit tot mai elaborat și mai eficient: mari sume de bani intrau și ieșeau din Avignon, odată ce departamentele deveneau tot mai profesionale. Dacă cumva a existat o vreme în care Biserica a devenit o afacere, prima corporație internațională adevărată, atunci aceasta s-a întâmplat în timpul captivității de la Avignon.

În speranța că va reforma Biserica și papalitatea, papa Urban al V-lea s-a reîntors la Roma în 1367, dar nu a reușit să recâștige controlul asupra orașului și după trei ani a plecat înapoi în Franța. Succesorul său, Grigore al XI-lea a încercat din nou același lucru în 1377 și a reușit să rămână acolo până la moartea sa în 1378. Dar noul papă era considerat prea autoritar de mulți cardinali: de aceea au ales un rival, pe Clement al VII-lea. Desigur aceste lucruri s-au mai întâmplat, dar de data aceasta Clement avea la

dispoziție o modalitate deja verificată pentru a evita răsturnarea sa: a plecat la Avignon. Acum existau doi papi: unul la Roma și unul la Avignon. Această situație este cunoscută ca Marea Schismă (a nu fi confundată cu scindarea de dinainte dintre Roma și Constantinopol, căreia i s-a dat uneori același nume).

Biserica a fost scindată pe motive naționale. Francezii și spaniolii l-au sprijinit pe papa de la Avignon, în vreme ce cei mai mulți dintre ceilalți l-au susținut pe cel de la Roma, ceea ce au continuat să facă chiar după ce Urban și Clement au murit, succesorii lor fiind aleși în ambele locuri.

Întreaga situație a constituit o rușine internațională, extrem de stânjenitoare pentru Biserică. În 1409, un grup de cardinali s-a întâlnit la Pisa pentru a rezolva problema. Niciunul dintre papi nu s-ar fi retras: ca urmare ambii au fost declarați ca fiind destituiți și au ales unul nou în persoana lui Alexandru al V-lea pentru a-i înlocui. Rezultatul a fost predictibil. Niciunul dintre papi nu a

acceptat să fie destituit, astfel că existau trei papi. Doar la Conciliul de la Constanța, care s-a întrunit în 1414 și a durat câțiva ani, scandalul a fost în cele din urmă stins. La acest conciliu mult mai mare, Ioan al XXIII-lea (succesorul lui Alexandru) și Grigore al XII-lea (de la Roma) au fost convinși să își dea demisia, în vreme ce Benedict al XIII-lea (din Avignon) a fost destituit și trimis înapoi în Spania, unde și-a petrecut restul zilelor sale încă convins că este papă. Acceptat de toată lumea, un papă cu totul nou, a urcat pe tronul Sf. Petru ca Martin al V-lea. Marea Schismă a fost rezolvată – cu toate că în viitor se întrevădea o nouă problemă. Un conciliu a depus trei papi. Însemna aceasta că conciliile erau superioare papilor?

CRITICI ȘI REFORMATORI

Așa după cum reiese de aici, nu toate mergeau ca pe roate în Biserica secolului XIV. S-au formulat multe critici, din mai multe direcții, cu privire la starea preoției și a papalității, a acestor instituții în sine. Pe de o parte au existat grupări ca valdensii și *fraticelli* care reprezentau un stil de viață alternativ; dar de altă parte existau critici mult mai rafinate. Marele poet englez Geoffrey Chaucer (cca 1345–1400) a produs o satiră a Bisericii și a societății contemporane, descriind Biserica ca fiind o amestecătură de clerici într-adevăr pioși și de călugări de-a dreptul ipocriți și lumești. Dintr-un punct de vedere complet diferit, teologi mistici ca Meister Eckhart și elevul său John Tauler au scris despre o experiență cu Dumnezeu la care se poate ajunge fără referiri la Biserica lumească.

Un monah cartuzian pe nume Geert Groote a lăudat virtuțile unui stil de viață auster și a denunțat plin de amărăciune abuzurile clericale, până acolo încât i-a fost retrasă permisiunea de a predica. Groote a murit în molima din 1384, nu înainte de a fonda o comunitate în Olanda, la Deventer, urmașii săi punând în practică un stil de viață monastic, dar lipsit de jurăminte, așa că puteau să vină

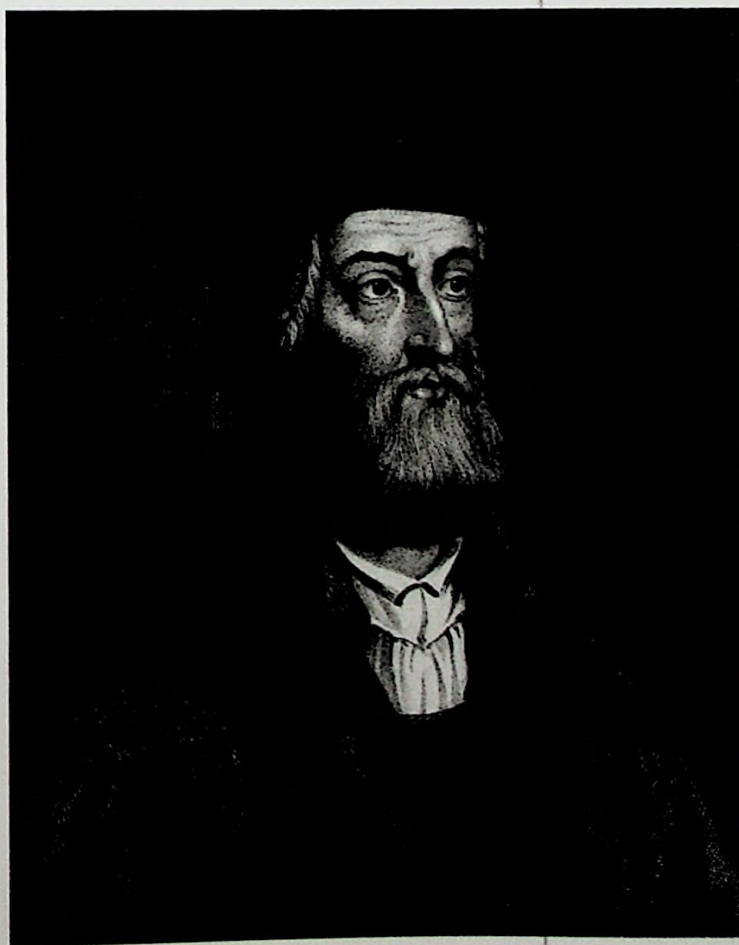
și să plece după cum doreau. Mișcarea a început să fie cunoscută sub numele de *Devotio Moderna* – „Devoțiunea Modernă” –, Florens Radewijns, succesorul lui Groote fondând și mai multe comunități în același stil, cea mai faimoasă fiind la Windesheim. De asemenea, s-au fondat și școli în care vor fi educați unele dintre personajele principale ale secolului XV, inclusiv spiritualul scriitor Thomas a Kempis și umanistul Desiderius Erasmus.

Toți acești oameni și aceste mișcări au reprezentat critica abuzurilor din Biserică. Dar John Wycliffe, care a mers și mai departe și a criticat instituția ecleziastică în sine a cauzat o tulburare și mai mare. Preot și profesor la Universitatea Oxford, Wycliffe a ieșit în evidență între 1370 și 1380. În plus față de denunțarea abuzurilor clericale din Biserică, el a susținut că nimeni nu deținea niciun fel de autoritate în afara harului lui Dumnezeu. Dacă clerul păcătuia, nu se situa în harul lui Dumnezeu și își pierde autoritatea. Papa Grigore al XI-lea a

li cerem lui Dumnezeu ca în bunătatea Sa supremă să reformeze Biserica noastră care e cu totul deformată, la perfecțiunea primului început.

Rugăciunea Ioharilor, 1394

John Wycliffe, într-o gravură din secolul XVIII.

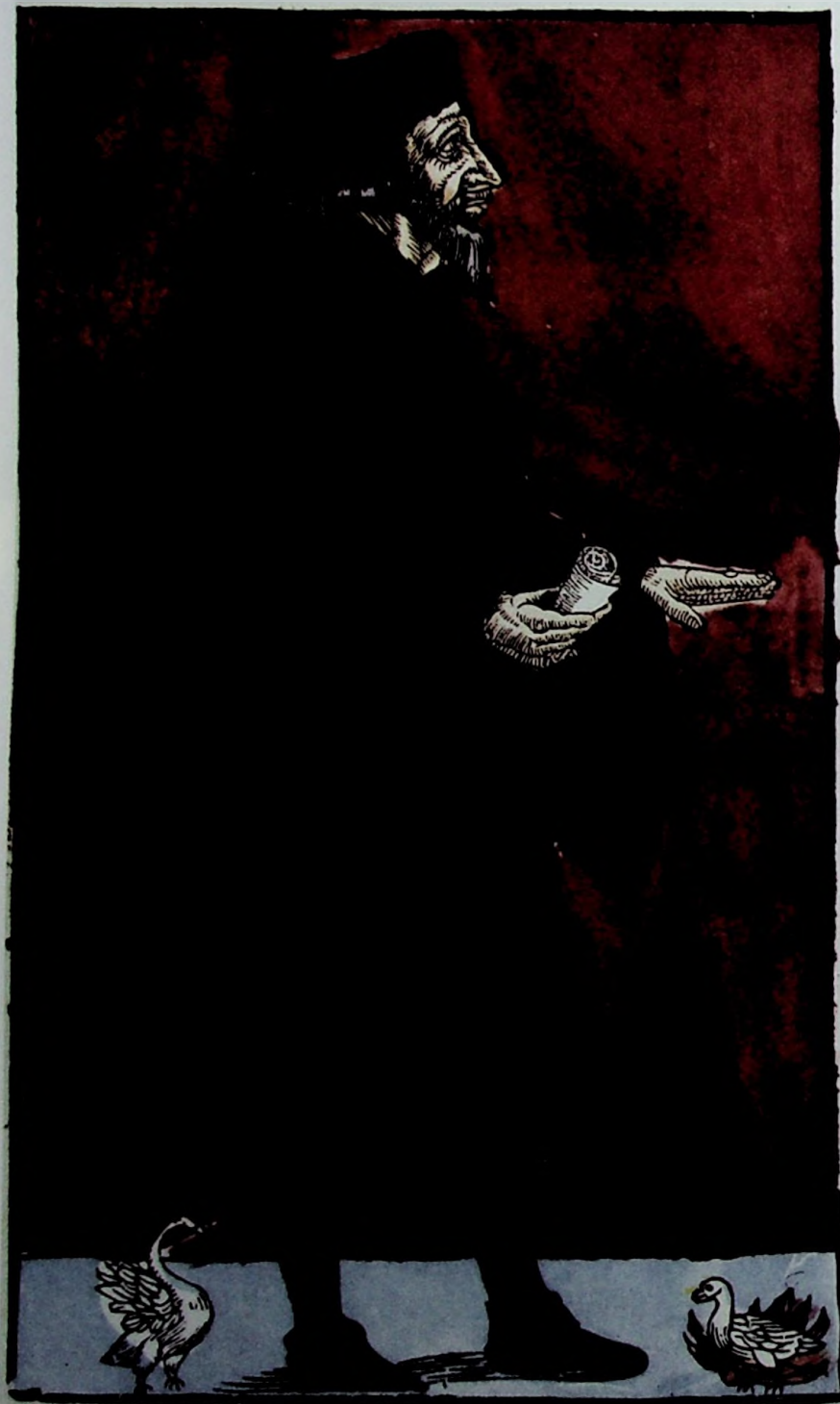
Jan Hus, gravură în lemn din Nürnberg, cca 1530–1540.

Gâsca care arde și lebăda triumfătoare îi reprezintă pe Hus (al cărui nume înseamnă „gâscă”) și pe Martin Luther.

condamnat vederile lui Wycliffe în 1377, dar declanșarea după doi ani a Marii Schisme o atras atenția unora că Wycliffe a spus adevărul.

Pe măsură ce anii au trecut, Wycliffe a devenit din ce în ce mai radical. Întâi a declarat că sursa întregii doctrine creștine este Biblia, care putea fi citită și înțeleasă de oricine fără să fie nevoie de interpretarea din partea Bisericii. Apoi în

1379 a negat că în timpul euharistiei pâinea și vinul deveneau într-adevăr trupul și sângele lui Cristos. Așa după cum am văzut, Wycliffe nu a fost primul care a spus acest lucru, dar remarcabila sa idee că Biblia și Biserica se puteau contrazice, contravenea înțelegerii din zilele lui Irineu și ale lui Tertulian. Aflat sub protecția universității sale, el a fost doar concediat sub amenințarea unei bule

Mistr Jan Hus Mu-

cednūt Božij/ ktery kazal w
Czechach S. Cizeny.

I Po narozenū Spasitele nasseho/
Tislycyho Cizyrysteho Patnasleho.
W Konstancy Concylum Gylo drzano/
Katy w Historijch gistie slogj psano.
Tugest rpelen pro prawdu Božij/
Mistr Jan Hus mucedlni Svaty.
Proto je nechtiel wyznati Cyrlew dymst/
Kteraz se počala stze lešt dabeštan.
Nežtoliko gednu Cyrlew Swatan/
Stze Pana Krysta a wūru gehu počatan/
Kterauz wiernij Krestiane wyznawagij/
A pana Krysta za nawayššy hlawn magij/
Geho zašonem a slowem Božim se sprawugj/
Papeže Antykrysta gehu lešt zamitagij.
Nalezim/ Sluduom/ modlar/ stwoj odpiragij/
Na gehu šaleššan sluzbu a wčeny nedbagij/
Ani Papeže Antykrysta za hlawnu magij.
Mistr Jan Hus w duchu Božim proklowal/
Na poslednj hodynie swedeciwj wydal.
Kžla/ gij nynij tuto Hus pečete/
Po stu lerech gistie toto wize.
zwilne bila Lažut zwisokosti/
Ošwicena dnchem Swatym gehu milosti.
Kterez nešubau yalo mne pecy/
Ani odeptūni Papež gegij mocy.
Gmenem Martin Luther Doctor wčeny/
Dnchem Swatym milosti gehu ošwiceny.
Poslan ob Boba wiernym na spasenij/
Aby wčystotte wčyl Swate Cizeny.
Zakon Panie slowo Božij ošwitil/
Katy Krystus swym Apostoluom poručyl/
Martin Luther kazal Swate Cizeny/
W niemienych kraginach každy dobre wčij/
Naridceci Lešt wčyl a kazal/
W Bohu swuoy žywot swatie zawazal/
Papežy Antykrystu protiwno gest/
Žie gest gemu odyata slawa a Božsta čest.
Kteraz sama nalezj Krysta synu Božimuz/
Bohu otcy a Duchu Swatemu.
Krystus hlawn nasse a Mistr w wčeny/
Až do škonanij Swieta gest snami.
Antykrystu lešt šlud pycha slawa pomine/
Ale prawda a slowo Božij na wieky žštan.

I Jan Guldenmundt.

papale. În mod cu totul remarcabil, Wycliffe a scăpat de persecuție și a trăit liniștit până la moartea sa în 1384. În Anglia ideile sale au inspirat un grup cunoscut cu numele de lolarzi – un termen abuziv însemnând „bălbâiți” – care a fost persecutat cu asprime de autoritățile ecleziastice. Printre activitățile lor radicale s-a aflat încercarea de a traduce Biblia în limba engleză, o întreprindere care conform tradiției a început-o însuși Wycliffe. Predicile lolarzilor răstăcitori au incendiat lucrătorii deja nemulțumiți angajați în răscoalele țăranilor din 1381 din toată Anglia. Relațiile acestora cu biserica oficială au fost clare atunci când mulțimea din Londra l-a decapitat pe Sudbury, arhiepiscopul de Canterbury, în vreme ce alți rebeli din Anglia de Est erau zdrobiți fără milă la ordinul episcopului de Norwich.

La începutul secolului XV, ideile lui Wycliffe au fost preluate pe continent de Jan Hus, un preot de la universitatea din Praga. El era de acord cu ideile lui Wycliffe pe care a început să le răspândească de la amvonul capelei Bethlehem, o mare biserică decorată cu imaginile papei – în toată splendoarea sa – alături de imagini ale lui Cristos în sărăcia Sa șocantă. Mesajul a fost cât se poate de clar.

Toți cei trei papi au întărit condamnarea lui Wycliffe și au pus-o la socoteală și pe cea a lui Hus. În cele din urmă Hus a fost citat la Conciliul de la Constanța, care după ce i-a destituit pe papi, l-a judecat pentru erezie și l-a ars pe rug în 1416. Wycliffe a fost condamnat încă o dată pentru că l-a inspirat pe Hus, rămășițele sale fiind exhumate și arse în 1428. Dar mișcarea de reformă nu s-a stins cu această ocazie. Hus a devenit erou național în Boemia. Deși scoși în afara legii, urmașii săi, husiții, au ripostat. Au fost norocoși să aibă un general strălucit în persoana fostului mercenar Jan Zizka care deși cu un singur ochi, a format armata taborită, numită astfel după numele muntelui Tabor pe care erau așezați. Cei mai mulți dintre ei erau țărani, așa că

Zizka și-a antrenat forțele cu sapele și greblele pe care le foloseau la prășit, în loc să încerce să găsească arme adevărate, pe care oricum nu și le puteau permite. A recunoscut că asemenea arme puteau fi mortale dacă erau folosite cu îndemănare și a folosit, de asemenea, căruțele și carele țărănești pe care trupele sale le mânau de obicei ca pe niște fortărețe mobile. Husiții își făceau tabăra așezând căruțele în cerc, luptând din spatele lor ca americanii din Vestul îndepărtat. Zizka a dezvoltat și alte trucuri, devenind faimos prin faptul că a potcovit invers caii pentru ca inamicul să nu își dea seama de direcția în care se deplasau – el a fost primul comandant militar care a folosit cu succes tunurile în câmp deschis, nu doar pentru atacarea fortărețelor. În perioada 1420–1430, sfântul împărat roman Sigismund, a lansat un șir de cruciade împotriva husiților care au fost toate respinse de Zizka și de forțele sale de zdrențăroși. Totdeauna Zizka în persoană a comandat trupele, cu toate că în 1421 a pierdut și celălalt ochi și era complet orb. Zizka a murit în 1424, dar husiții au continuat să constituie o forță care răspândea frica: în 1437, o armată a luat-o la goană doar la auzul cântecelor lor de bătaie.

Acțiunile militare împotriva husiților au continuat de-a lungul secolului XV, ei slăbind în mod inevitabil la fel ca și valdensii înaintea lor. Într-adevăr, s-au asemănat cu valdensii în mai multe privințe, mulți dintre ei crezând că sărăcia absolută era o cerință pentru toți creștinii. Dar au continuat să supraviețuiască. Unul dintre grupuri s-a retras în ilegalitate, fiind cunoscut ca moravieni, datorită locului lor de origine. În secolele viitoare ei vor reapărea ca o importantă Biserică a Reformei. Dar cu toate că lolarzii și husiții au eșuat în reformarea Bisericii, ei au constituit doar începutul. Voci noi, mai clare se vor ridica un secol mai târziu, fără ca de data aceasta să fie reduse la tăcere.

RUSIA: MOȘTENITOAREA BIZANȚULUI

În vreme ce în Evul Mediu creștinătatea apuseană atingea apogeul, o altă mare civilizație creștină era în curs de dezvoltare în Răsărit. Vreme de secole Rusia, moștenitoarea Bizanțului, va fi cel mai puternic protector al ortodoxiei.

CONVERTIREA RUȘILOR

Până la începutul perioadei medievale popoarele slave, din Rusia de azi, trăiau în comunități mici și izolate fără a avea o structură politică elaborată. Această situație s-a schimbat în secolul IX, odată cu migrarea popoarelor scandinave denumite de slavi varegi – în esență același popor ca vikingii care atacau Europa de Vest în aceeași perioadă, cu excepția faptului că aceștia se îndreptau spre Est.

Căderea lui Vladimir
și atacă pe păgâni.
Ilustrație rusă din
secolul XVII.

Varegii au cucerit o mare parte a întinsei câmpii ruse, stabilindu-și capitala la Kiev, în actuala Ucraina. Dominația acestei cetăți a făcut ca națiunea – așa cum era ea – să fie cunoscută în această perioadă ca Rusia kieveană. Cu toate că aveau ceva cunoștințe despre creștinism, de la misiunile din Scandinavia și de la contactul cu goții din Crimeea, varegii și slavii erau toți păgâni.

Oficial, aceste popoare au devenit creștine în secolul X. Ca de obicei a existat un proces treptat care a însoțit în același mod și fuzionarea etnică și culturală a varegilor și a slavilor într-un singur popor, acela al „rușilor”. La începutul secolului, existau deja la Kiev câteva biserici. Marele principesă, Olga, a fost botezată în 954 d.H. și a vizitat după trei ani Constantinopolul. Ea a trimis și o ambasadă în Vest, la Otto I, cerând un episcop și preoți. Dar fiul său, Sviatoslav, un mare lider militar care a cucerit mari teritorii și a extins puterea Kievului în toată zona, a supravegheat renașterea păgânismului: în concepția sa creștinismul era eliminat și nu era demn de un rege războinic ca el.

VLADIMIR ȘI LEGĂTURILE SALE CU BIZANȚUL

Vladimir, fiul nelegitim al lui Sviatoslav și al unei concubine, a impus oficial creștinismul în Kiev. Pentru că Vladimir era fiu nelegitim a fost trimis să guverneze departe în Nord, dar aceasta s-a dovedit un avantaj, de vreme ce toți fiii legitimi s-au războit între ei. Vladimir a mărșăluit spre Sud și, folosindu-se de războiul civil în desfășurare, a ocupat Kievul și s-a instalat ca principe al tuturor rușilor. Au fost construite drumuri noi pentru a face

legătura cu târgurile și cu cetățile îndepărtate, iar Vladimir a încercat să modernizeze șubredul sistem administrativ din zonă. O mare parte a eforturilor sale s-au concentrat asupra fortificării zonei împotriva atacurilor barbarilor călări din Est, cunoscuți sub numele de pecenegi. Vladimir a avut un mare succes și a sărbătorit victoria dând oșpete somptuase care au intrat în legendă.

El a încercat să impună religia păgână a rușilor ca religie de stat, dar foarte mulți slavi care au preferat tradiționala religie slavă s-au opus. Din punct de vedere pragmatic, el și-a schimbat politica adoptând, în schimb, ca religie oficială, creștinismul. După cum spune o istorisire mai recentă, el a trimis emisari în mai multe țări, dar a ales religia bizantinilor pentru că era cea mai frumoasă. Dar se pare că Vladimir și din rațiuni politice a adoptat creștinismul bizantin. Dorea să aibă relații apropiate cu Bizanțul, ba chiar spera să se căsătorească cu cineva din familia imperială bizantină și astfel, convertirea la creștinismul bizantin ar fi constituit un pas evident în această direcție.

Vladimir a fost botezat în jurul anului 988 d.H. Boierii – nobilii săi – au fost și ei botezați, după cum au fost și oamenii din Kiev și din împrejurimi. Religia păgână a fost scoasă în afara legii și au fost construite biserici peste tot în teritoriile lui Vladimir. Dar era normal ca încreștinarea rușilor să dureze. Chiar la un secol după convertirea lui Vladimir, cetățile nordice ale Rusiei kievene, ca cea a Novgorodului era în mare parte păgână, după cum erau în mod sigur cei care trăiau la țară. Vechile sărbători în onoarea zeilor păgâni au continuat. Chiar și la două secole după botezul lui Vladimir multe familii continuau să țină idoli în casele lor. Poligamia, o trăsătură a religiei păgâne ruse (Vladimir a avut cinci soții și o mulțime de concubine) a continuat în secolul XI. Mulți misionari, mai ales cei bulgari, au continuat să penetreze zonele mai îndepărtate ale Rusiei. Au avut foarte mult de lucru.

ÎNTĂRIREA CREȘTINISMULUI

Fiul lui Vladimir, Iaroslav „cel Înțelept”, a întreprins mult mai multe acțiuni pentru întărirea creștinismului decât tatăl său.

Am mers în Grecia apoi și grecii ne-au dus la clădirile unde se închină Dumnezeuul lor, și nu mai știam dacă suntem în cer sau pe pământ. Pentru că pe pământ nu există o astfel de splendoare sau de frumusețe și nu mai știm cum să o descriem. Doar știm că Dumnezeu locuiește printre oameni și că ceremoniile lor sunt mai bune decât cele ale altor popoare. Așa că nu putem uita frumusețea lor.

Raportul trimisilor lui Vladimir din Hronica începuturilor

Turnurile mănăstirii Sf. Sofia din Kiev.

Genghis-Han, ilustrație din *Istoria universală*, din secolul XIV, de scriitorul persan Rashid al-Din Tabib (1247–1318).

În același an, strainii numiți tătari au venit în număr fără sfârșit, ca lăcustele în târâmurile Riazinului...

Cronica Novgorodului, 1238

Și în oraș au tăiat în bucăți cu săbiile bărbați, femei și copii. Alții s-au înecat în râu. Preoții au fost hăcuți toți până la ultimul, iar orașului i s-a dat foc. Și toate bogățiile Riazinului (...) au fost luate. Bisericele lui Dumnezeu au fost prădate, mult sânge curgând pe sfintele altare. Și nimeni nu a rămas în viață în tot orașul. Toți au pierit, toți au băut din aceeași cupă a morții. Nimeni nu a mai rămas să plângă sau să jelească, nici tați sau mame pentru copiii lor, nici frați, nici rude, toți zăceau uciși. Și toate acestea ni s-au întâmplat din cauza păcatelor noastre.

Atacul mongolilor asupra Riazinului în 1237, Povestire despre distrugerea Riazinului

A fondat catedrala Sf. Sofia din Kiev de unde a decretat că Biserica rusă nu va fi condusă doar de un arhiepiscop, ci de un mitropolit. Primul dintre aceștia a fost bizantinul Theopempt – mitropoliții bizantini continuând să fie trimiși pentru o bună perioadă de timp de la Constantinopol –, dar limba liturghiei a fost de la început slava, nu greaca. Astfel s-a născut Biserica autocefală rusă – autonomă – și a fost strâns legată de identitatea națională rusă.

Monasticismul a constituit un element major al creștinismului rus, la fel ca și în Imperiul Bizantin. Vom vedea acest lucru în detaliu mai târziu în cadrul acestui capitol, dar încă din secolul XI existau mari așezăminte monastice, în special faimoasa lavra Pechersk din Kiev sau „mănăstirea din peșteră” a Kievului, fondată de Anton Lavricul care a petrecut mulți ani la muntele Athos. Creștinismul rus datorează într-adevăr enorm de mult Bizanțului. Pentru construcția bisericilor și a catedralelor, cnejii kieveeni au adus arhitecți bizantini; mari biserici din piatră, bazilici și chiar clădiri cu destinație seculară, cum au fost palatele, au început să apară într-o regiune unde toate aceste lucruri erau construite din lemn. S-au înmulțit domurile și coloanele, la fel și sculpturile în piatră, frescele și mozaicurile. Catedrala Sf. Sofia din Kiev a fost o capodoperă deosebită, plină de splendide mozaicuri și fresce. Rușii au beneficiat de faptul că alte popoare slave, cum au fost bulgarii, s-au convertit înaintea lor. Aceasta a însemnat că exista deja alfabetul slavon cu care să fie tradusă Biblia în limba rusă, după convertirea sa, cneazul Vladimir deschizând o școală pentru educarea preoților ruși. Alfabetizarea nu s-a răspândit în întreaga populație, dar în curând toți nobilii au putut să citească, traduceri slave ale literaturii bizantine devenind foarte populare.

Această îmbunătățire a educației, a guvernării și civilizației, în general, au primit o lovitură dură din partea invaziei mongolilor. Așa cum am văzut în capitolul

4, mongolii s-au extins în mod amenințător în Sud, spre China, dar s-au răspândit și mai rapid spre Vest. În 1222, mongolii au dat de ruși, pe care i-au înfrânt.

Genghis-Han a murit după cinci ani, astfel că imperiul său a fost împărțit între fiii săi, dar sub conducerea hanului Ogodai s-a continuat cucerirea Rusiei. Numeroase târguri au fost distruse și întinse regiuni din țară au fost ruinate: cetățile erau cucerite, iar mănăstirile distruse. Puhoai de refugiați au părăsit cetățile din Sud, inclusiv din Kiev, deoarece cele din Nord, ale Novgorodului și ale Pskovului, erau suficient de îndepărtate pentru a scăpa de măcel. Hanul Batu, nepotul lui Genghis-Han, i-a chemat pe principii ruși în capitala sa din Sarai, pe cursul inferior al Volgăi, și i-a informat că pot să continue să își conducă propriile cetăți, dar că de acum înainte vor trebui să plătească tribut unui suveran mongol.

A TREIA ROMĂ

BISERICA SUB TĂTARI

Invazia mongolilor – cunoscuți în această parte de lume ca tătari – a fost devastatoare, dar stăpânirea lor a fost relativ benignă și a întărit enorm Biserica. Mongolii au devenit musulmani în 1313, dar s-au mulțumit să dea libertate de închinare popoarelor subjugate. În plus, conducătorii locali și-au menținut dreptul de a guverna poporul lor – cu toate că trebuia trimis în Sud-Est un tribut, în cetatea Saray, capitala „imperiului Hoardei de Aur”, numele sub care erau cunoscuți tătarii. Dominația Kievului din perioada pretătară a luat sfârșit. Ca urmare, s-a sistat procesul de centralizare, astfel că Rusia a devenit încă o dată o federație lipsită de coeziune de cetăți-stat aflate în diverse stadii de competiție unele cu celelalte – cu toate că, acum, acestea se aflau mai mult sau mai puțin sub stăpânirea Hoardei de Aur. În lipsa unui guvern puternic, Biserica a constituit singura instituție înființată în perioada pretătară care a rămas și care era respectată de toată lumea, atât de popor

Încreștinarea rușilor

Creștinarea zonei ruse a coincis cu apariția unei confederații a unor cnezate libere, cunoscute ca Rus, condusă de cneji care pretindeau că descind dintr-un străbun comun, Riurik. Rus ocupa teritoriul Belarusului din ziua de azi, părți ale Ucrainei și ale Rusiei, având fluviul Volga ca graniță la nord și la est.

Kievul s-a ridicat ca centru politic, ca loc al botezului legendar al rușilor sub cneazul Vladimir în 988 d.H. În general, extinderea încreștinării populației era proporțională cu cea a capitalei și cu gradul de urbanizare; creștinarea era cu atât mai mare cu cât populația era mai apropiată de cetăți și cu cât aceste cetăți erau mai aproape de Kiev. În afară de aceasta, jumătatea de sud a confederației Rus era încreștinată mai uniform și mai rapid decât cea din Nord, pentru că acolo creștinii și bisericile erau răspândite cu un secol înainte de Vladimir.

În vreme ce cneazul Vladimir a jucat un rol istoric în botezarea rușilor, fiul său, Iaroslav „cel Înțelept” a fost cel care i-a încreștinat. În timpul domniei sale de la începutul secolului XI, s-au construit catedrale în marile cetăți: Catedrala Maicii Domnului din Tmutarakan (1022), Catedrala Schimbării la Față din Chernigov (1035) și catedrala Sf. Sofia

din Novgorod (1045), culminând cu Sf. Sofia din Kiev, care reproduce numele catedralei principale a creștinismului estic, Hagia Sofia din Constantinopol, simbolizând loialitatea rusă față de creștinismul grec. Administrația bisericii a fost organizată în cel puțin cinci diocese cu episcopi pentru supravegherea preoților și a parohiilor. Tronul metropolitan cel mai important se afla la Kiev.

Frații lui Iaroslav au cărmuit mai multe dintre cnezatele din Rus. Acolo unde populația era în mare parte slavă, ca în Pskov sub Sudislav, ca în Polotsk sub Iziaslav și ca în Chernigov sub Mstislav, Biserica s-a impus destul de ușor în secolul XI, în vreme ce alți frați și succesorii acestora care stăpâneau peste o populație care nu era slavă, mai ales în zonele finice, ca și Murom și Rostov din Est și din Nord, s-au confruntat cu rezistența împotriva creștinismului.

Mănăstirile au încurajat prezența creștină. Prima mănăstire, cea din peștera din Kiev, s-a dezvoltat în vremea domniei lui Iaroslav. Din această zonă călugării s-au răspândit în alte direcții pentru a evangheliza și planta centre monahale, inclusiv mănăstirile: Mântuitorul din Murom (1096), Sf. Treime și Arhanghelul din Ustiug (cca 1200), împreună cu Sf. Treimi din Vologda (1147).

Iaroslav a făcut ca încreștinarea să avanseze prin recrutarea scribilor greci care au tradus vechi documente creștine

în slavonă, au construit biserici, au deschis școli pentru educarea clerului, poruncindu-le preoților să asigure o minimă educație. Iaroslav a emis un cod al Bisericii care a făcut din cler supraveghetori conduitei publice. Ca urmare, preoții și călugării creștini au asigurat populației ruse o educație mult mai bună în ceea ce privește pietatea creștină decât a făcut-o societatea contemporană din Vestul Europei. Aici se găseau mai mulți oameni care știau să citească și puteau înțelege liturgia și literatura spirituală, deoarece acestea erau traduse în slavonă, spre deosebire de latina care era în mare parte neînțeleasă de laicii din Vest.

Cercetări recente resping portretizarea Rusiei de istoricii timpurii care în realitate nu era creștină, ci avea o „credință dublă” în care rușii și-au conservat păgânismul tradițional ornat cu elemente creștine. Ortodoxia a devenit religia națională a slavilor de est și a jucat un rol decisiv în dezvoltarea culturii ruse.

PAUL STEEVES

*Prin puterea și prin
voia celui Preainalt și
Veșnic Dumnezeu și
datorită maiestății și
grațiosului cuvânt al
uzbecilor (...) Nimeni să nu facă
ceva împotriva
bisericii-catedrale a
mitropolitului rus
Petru sau împotriva
poporului său sau a
clerului său (...) Oricine se atinge de
proprietatea
bisericii sau de cea
mitropolitului, mânia
lui Dumnezeu va fi
asupra lui și nu va fi
lipsit de chinuri sub
nicio scuză, murind
printr-o execuție
groaznică.*

*Cartă care garantează
libertatea Bisericii sub
tătari, cca 1313.*

cât și de cuceritori. Încă din 1263 a existat un episcop de Saray.

Biserica s-a îmbogățit din ce în ce mai mult și a devenit tot mai puternică în toată această perioadă. Acest proces a fost început de Vladimir, în secolul X și a fost continuat de succesorii săi în secolul XI. La acea vreme, Biserica a ajutat la transformarea societății ruse, proces care deja începuse, prin trecerea de la o societate de tip tribal, la una feudală. Biserica bizantină avea în proprietatea sa pământuri întinse, iar programul de construire de biserici din Kiev și de aiurea a dus la imitarea acestui tipar de către Biserica rusă. În vreme ce încerca să abolească sclavia în Rusia kieveană, Biserica a cumpărat mari întinderi de pământ, încurajând, astfel, înființarea șerbiei. În acest sistem, cei care lucrau pământul plăteau în zile de muncă dreptul de folosință. Acest sistem a apărut și în Vestul Europei, așa cum am văzut în capitolul 7, dar în Rusia a durat până în secolul XIX. În Rusia aproape întreg pământul se afla în proprietatea Bisericii, a boierilor (aristocrația feudală) sau a principelui. Biserica rusă s-a îmbogățit și a fost indisolubil legată de autoritatea seculară. De exemplu, în Novgorod, la finele secolului XII, arhiepiscopul era efectiv conducătorul cetății: el avea controlul asupra visteriei, a sistemului judiciar și parafa decretelor cetății. Fară doar și poate, arhiepiscopul nu era un potentat: el se baza pe sprijinul nobililor, pe care dacă îl pierdea, se putea aștepta să fie înlocuit. În 1228, unul dintre arhiepiscopi a fost înlocuit sub pretextul că nu a reușit să prevină un sezon prea ploios.

Procesul de achiziționare a pământurilor și de îmbogățire a continuat în întreaga perioadă tătară. Feudalismul s-a împănăntat foarte repede în societatea rusă, Biserica a perceput întregul sistem și în special rolul său, ca având o natură divină. Cu o astfel de concepție, orice critică a feudalismului sau a bogăției Bisericii avea să fie considerată erezie. Dar astfel de atacuri au existat din

partea unor oameni care credeau că Biserica „se vinde” pentru bani sau pentru putere. Mulți dintre meșteșugari și mai ales din clerul inferior erau iritați de bogăția și de puterea clerului superior, unii ajungând la concluzia că întreaga ierarhie ecleziastică ar trebui lichidată. Cei mai cunoscuți și mai virulenți au fost strigolnicii (sau „bărbierii”), după numele unuia dintre cele mai proeminente personaje, Karp Bărbierul. Strigolnicii, care au apărut pentru prima dată la Novgorod pe la mijlocul secolului XIV, s-au asemănat mai degrabă cu primii protestanți extremiști, protestul lor fiind o combinație între dezacordul teologic și nemulțumirea socială. Ei criticau cam tot ce avea de a face cu Biserica de stat care încuraja corupția și lăcomia, dar și rolul preoției și al sacramentelor. Strigolnici credeau că credința trebuia abordată rațional, astfel că au respins euharistia ca un act irațional și au argumentat, de asemenea, că Biblia și celelalte surse ale autorității trebuie puse sub semnul întrebării sau folosite în mod critic. Unii au mers și mai departe și au negat posibilitatea învierii sau a vieții de apoi.

AMENINȚAREA DIN VEST

În ochii Bisericii ruse o amenințare mult mai serioasă o constituia Europa de Vest, în special Biserica Catolică. Dacă împotriva strigolnicilor s-a predicat mult, s-a predicat și mai mult împotriva „latinității”, prin aceasta înțelegându-se nu doar Biserica Catolică, ci întreaga cultură apuseană. Cât despre aceasta, spre deosebire de mongoli, catolicii nu erau prea mulțumiți de prezenta creștinismului ortodox aflat în imediata lor apropiere – care, din 1054, era considerată oficial o sectă schismatică. Trupele suedeze au invadat teritoriul Novgorodului în 1210. Invazia era condusă de cavalerii teutoni care, după cum am văzut în capitolul 7, era cel mai mare ordin cruciat din regiunea baltică. Ei stăpâneau o mare parte din Prusia și au depus foarte mari eforturi pentru a cuceri Lituania, o regiune slavă de pe coasta Balticii care era încă păgână.

Cavalerii erau un inamic care inspira frica, dar apărătorii Novgorodului s-au unit în jurul tânărului cneaz Aleksandru (1218–1263) care le-a spus oamenilor săi: „Dumnezeu e într-adevăr mare. Unii își pun nădejdea în prinți, alții în cai, dar noi vom chema numele Domnului Dumnezeu.” Exact aceasta au făcut rușii, dar cu siguranță au fost ajutați și de un număr de principii și de cai. I-au respins pe cavalerii teutoni într-o serie de bătălii, dintre care prima s-a dat în 1240 pe râul Neva (după care Aleksandru a fost numit „Nevski”), dar bătălia decisivă s-a dat în 1242 pe lacul Chud cunoscut, de asemenea, ca lacul Peipus, de la frontiera dintre Estonia și Rusia modernă. Această vastă întindere de ape înghețase, astfel că armatele s-au înfruntat chiar pe gheață. Rușii au învins. Pe când cavalerii teutoni s-au întors să o ia la fugă, gheața a cedat sub greutatea armurilor lor. Cei mai mulți dintre cei care au scăpat de măcel au fost târați în adâncurile înghețate, doar o mână de oameni reîntorcându-se acasă. Nu era ultima dintre invaziile Rusiei care au fost înfrânte din cauza temperaturilor foarte scăzute.

Acesta a fost sfârșitul cruciadei cavalerilor teutoni împotriva ortodoxiei ruse, victoria marcând un eveniment major în evoluția conștiinței religioase ruse. Cneazul Aleksandru a devenit un erou. Și-a dat toată silința să unească micile state ale Rusiei și să susțină rezistența împotriva apusenilor, păstrând în același timp relații bune cu mongolii – ceea ce a și reușit, în ciuda faptului că a refuzat implicarea în orice practici păgâne atunci când a vizitat Saray. În mod normal acest refuz era pedepsit cu moartea, dar hanul Batu, nepotul lui Genghis-han a fost atât de impresionat de ținuta distinsă și de convingerile creștine ale lui Aleksandru, încât l-a iertat. Datorită strădaniilor sale Aleksandru este cunoscut ca unul dintre principalii întemeietori ai statului rus și a bisericii sale, Biserica ortodoxă considerându-l sfânt încă din 1547.

După moartea lui Aleksandru, dezorganizarea a cuprins din nou Rusia,

care a căzut pradă unei noi amenințări catolice din Vest, din partea Lituaniei și a Poloniei. Se cunoaște foarte puțin despre Polonia dinainte de secolul X, cu excepția faptului că poporul ei era slav, dar încă păgân: ortodoxia kieveană nu a ajuns atât de departe spre Vest. În schimb, creștinismul a venit din Vestul catolic, în 966 d.H. când, după ce s-a căsătorit cu o prințesă cehă, principele Mieszko I a fost botezat. Convertirea Poloniei a urmat un tipar cunoscut: au fost importați episcopi și predicatori, s-a înființat o ierarhie și s-au făcut botezuri în masă. În mod neobișnuit, Mieszko a pus întreaga țară la dispoziția papei considerat vasal, o mișcare inițiată pentru a contracara încercările Sfântul Imperiu Roman de a domina din punct de vedere ecleziastic și politic Polonia. Ca urmare, Polonia a devenit un bastion întărit al romano-catolicismului și, între 1380 și 1390, căsătoria dintre familia domnitoare a Poloniei și cea a Lituaniei au unit cele două țări. Lituania a fost rapid creștinată. A rezultat un mare teritoriu romano-catolic al slavilor care se extindea din Nord, de la Marea Baltică, până la munții Carpați, în Sud, chiar la granița dintre Europa catolică și Rusia ortodoxă. Lituania și Polonia și-au extins influența spre Est și spre Sud, dominând Kievul și regiunea învecinată. Biserica din Kiev se găsea într-o poziție ciudată. Așa după cum am văzut în capitolul 7, Conciliul de la Florența ținut între 1430 și 1440 a încercat să reunească Biserica Catolică și Biserica Ortodoxă – dar nimeni, cu excepția Kievului, nu a acceptat unirea. Astfel, rușii kieveani erau sub dominația Poloniei din punct de vedere politic și, în vreme ce ei depindeau oficial de patriarhul de la Constantinopol, mitropolitul de Kiev era în comuniune cu papa – cu toate că papa și patriarhul nu se aflau în comuniune unul cu celălalt. Situația a durat până în 1569 când Ucraina a devenit parte a Poloniei și complet catolică. Biserica Ortodoxă de acolo a început să fie persecutată.

RIDICAREA MOSCOVEI

Pe măsură ce Kievul era subjugat, se ridica o nouă cetate. Cuceririle lui Aleksandru Nevski au mutat centrul de gravitație al statului rus spre Nord, mai întâi la Novgorod și mai apoi la Moscova, puterea care tocmai se ridica. Moscova a fost fondată în secolul XII și a crescut foarte repede, deoarece era așezată la răspântia drumurilor comerciale. Creșterea sa a corespuns cu declinul puterii tătarilor. Secolul XIV și secolul XV au fost martore încercărilor unui șir de mari principii ai Moscovei (numele sub care erau cunoscuți conducătorii cetății după 1329) de a înlătura pentru totdeauna stăpânirea tătară, ceea ce nu s-a realizat până în 1480, sub Ivan al III-lea (cel Mare). El a unit cetățile din jurul Moscovei (prin cucerirea lor sau prin înlocuirea principilor lor cu marionetele lui), în cele din urmă refuzând să mai plătească tribut Saray-ului. Pentru moment, această schimbare nu a fost însoțită de vărsare de sânge, neexistând ciocniri între armatele lui Ivan și cele ale hanului, dar neputința tătarilor de a impune cererea lor de tribut a însemnat că de acum încolo statele ruse erau efectiv independente de Saray.

Totuși acestea erau dependente de Ivan care și-a întins acum stăpânirea asupra lor. Regatul său se întindea de la Marea Neagră la munții Urali. Mai mult, întărirea Rusiei dominate de Moscova a coincis – într-o oarecare măsură – cu cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453. Ivan a tras concluzia că rolul de stat protector deținut de Biserica ortodoxă a trecut asupra sa și, pentru a-și confirma pretenția, s-a căsătorit cu una dintre nepoatele ultimului împărat bizantin. De asemenea, el a adoptat vulturul bicefal ca semn heraldic pentru reprezentarea Rusiei. În 1461, o nouă mitropolie a fost înființată la Moscova. Aceasta se reflecta într-o nouă concepție teologică despre rolul Moscovei. Pe când Constantinopolul și-a asumat mai mult de un mileniu poziția de a doua Romă, Moscova și-a asumat titlul de a treia Romă. În 1510, un călugăr pe nume Filoteos de Pskov a scris:

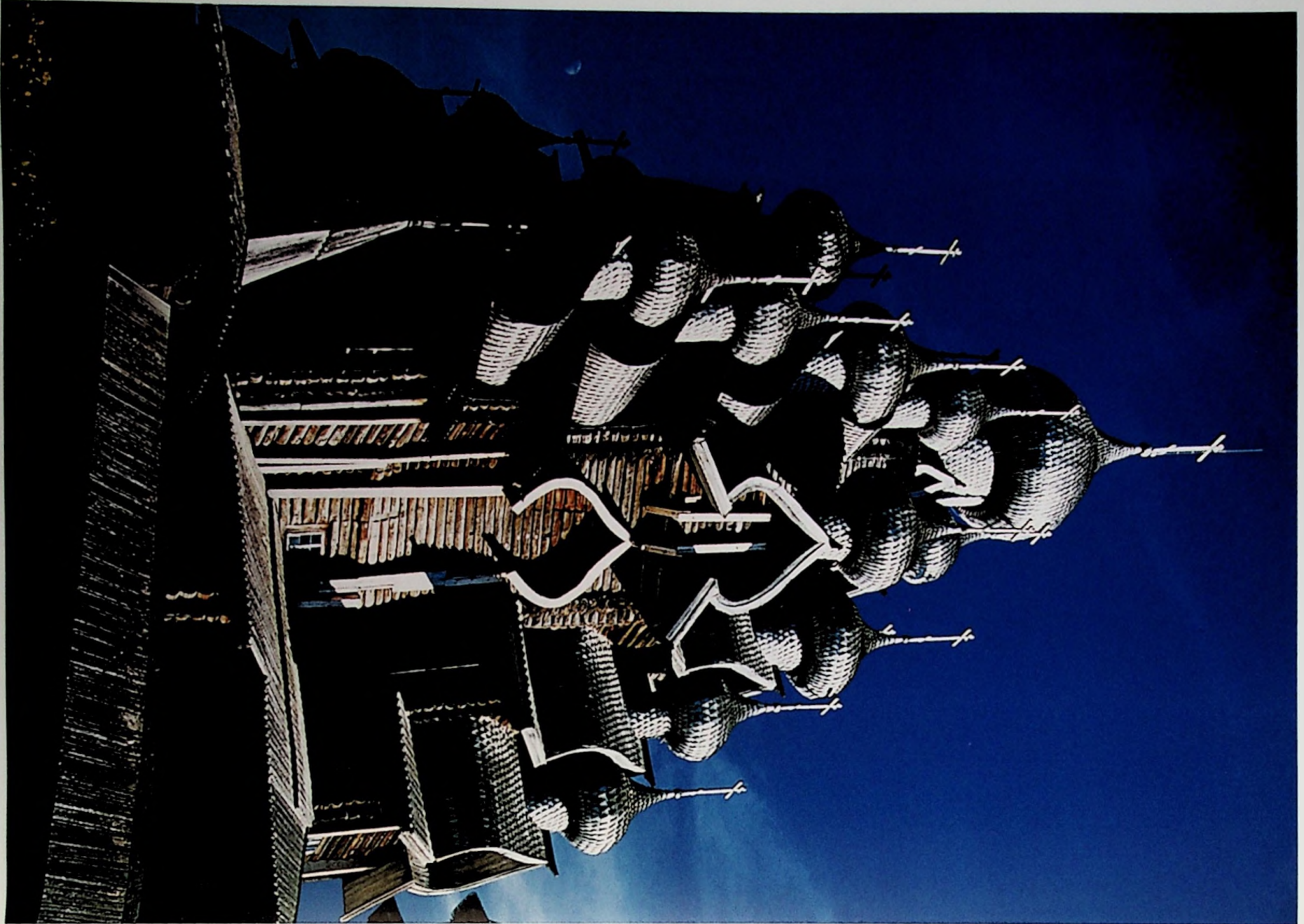
Biserica apostolică nu se mai sprijină pe Roma sau pe Constantinopol, ci pe binecuvântata cetate a Moscovei. Ea singură strălucește în toată lumea mai tare ca soarele (...) Toate împărățiile creștine au căzut, iar în locul lor este doar împărăția conducătorului nostru, după cum zic cărțile profetice. Cele două Rome au căzut, dar a treia se ține tare. Iar a patra nu va exista.

Cea de-a treia Romă nu a fost recunoscută ca atare, decât după ce credința i-a fost încercată într-o nouă și neobișnuită controversă. Totul a început la Novgorod unde Mihail Olelkovici, principele Kievului a venit în vizită în 1470, aducând cu el un doctor evreu pe nume Skharia. Skharia s-a întâlnit la Novgorod cu doi preoți, Aleksei și Dionisie pe care i-a convertit la iudaism: i-a convins că doctrina Trinității și cea a mesianismului și a divinității lui Isus sunt neadevărate și că la mântuire se putea ajunge doar devenind evreu, ceea ce au și pus în practică. Tot mai mulți preoți au început să fie convertiți, printre care și preotul de la catedrala Sf. Sofia. Dar toate acestea s-au făcut în secret.

În 1480, Ivan cel Mare i-a numit pe Aleksei și pe Dionisie preoți la cele două catedrale ale Moscovei, unde aceștia au continuat să își răspândească ideile. Între timp, la Novgorod, arhiepiscopul Gennadius și-a dat seama de ceea ce se întâmpla și încerca să lichideze societatea secretă – dar destul de greu pentru că mulți dintre iudaizatori erau nobili. Nu toată Biblia a fost tradusă în slavonă, astfel că Gennadius a terminat traducerea cu speranța că le va demonstra iudaizatorilor că restaurarea religiei primitive era falsă. El a primit sprijin din partea lui Iosif Sanin, abatele mănăstirii Volokolamsk, un învățat care a scris împotriva iudaizatorilor o carte intitulată *Iluminarea*. Aceștia au fost condamnați la un conciliu din 1490, dar controversa a continuat mulți ani.

Iconostasul aurit al catedralei Schimbarea la Față, Uglich, Rusia.

ARTĂ, ARHITECTURĂ ȘI CULTURĂ CREȘTINE

Această perioadă a fost, de asemenea, martora reînsoțirii artei și a arhitecturii ruse. A apărut o nouă trăsătură a designului ecleziastic: „iconostasul” (sau „stativul icoanelor”), ca urmare a dezvoltării perdelei care separa în mod tradițional nava bisericii de sanctuar, iar de acum încolo va fi acoperită cu icoane, cel mai frecvent pe șase rânduri. La începutul secolului XV, au lucrat mari artiști, printre care călugărul Andrei Rubliov, iar din străinătate Teofan Grecul care au inspirat noi generații de artiști și de iconografi. De fapt, în secolul XVII, singurele locuri unde arta putea exista au fost bisericele.

Noi biserici au fost construite sub Ivan cel Mare, mai ales în Moscova, dezvoltându-se un nou stil de arhitectură inspirat din stilul bizantin, dar diferit de stilul clădirilor anterioare din Kiev. În general, rușii foloseau ca material de construcție lemnul, până într-atât încât în orașele lor toate clădirile erau construite din lemn: un trimis englez la Moscova din 1588 a raportat, spre uimirea sa, că toate casele erau din lemn îmbinat cu piroane și chiar și străzile erau pavate cu scânduri de lemn. Se puteau chiar cumpăra case prefabricate din scânduri care se asamblau unde voiai. Astfel, rușii au dezvoltat acum un stil tot mai îndrăzneț de biserici din lemn și chiar de catedrale care imitau domurile și turnurile Bizanțului. Dar unele dintre biserici erau doar niște mari șoproane, în vreme ce altele aveau o formă octogonală, asemănătoare bisericilor etiopiene. Una dintre cele mai renumite dintre bisericile de acest fel a fost catedrala Sf. Nicolae din Panilovo care a fost construită în 1600. Avea un turn înalt acoperit cu șindrilă, cu un dom mic, dar elegant în formă de ceapă; apsidă și antecamera se desprindeau din acesta, părând că turnul de lemn se înălța dintr-un castel tirolez. Biserica aceasta, care pentru un ochi apusean arată cu totul remarcabil, pare să fi fost tipică pentru arhitectura bisericilor provinciale ruse din perioada

modernă incipientă, dar a ars după 1920. Desigur, aceasta era soarta destul de obișnuită a clădirilor de lemn, dar din fericire era foarte ieftin să fie refăcute.

IVAN „CEL GROAZNIC”

Un stat rus într-adevăr centralizat nu s-a realizat până la nepotul lui Ivan cel Mare, Ivan al IV-lea, cunoscut ca Ivan Groznyi (care înseamnă „cel care inspiră venerație”, dar este tradus de cele mai multe ori ca „cel Groaznic”). Ivan s-a suit pe tron în 1533 la vârsta de trei ani. La 16 ani a fost încoronat ca țar. Titlul este o denaturare a cuvântului „caesar” și a reprezentat dorința lui Ivan de a fi adevăratul urmaș al împăraților romani. El a domnit cu ajutorul unui fel de parlament cunoscut ca „zemsky sobor” sau „adunarea țării” prin care a dat Rusiei un cod juridic, de asemenea, a extins hotarele stăpânirii sale spre Est, declanșând o cruciadă împotriva tătarilor pe care i-a măcelărit fără milă. A cucerit Kazanul, Astrahanul și Siberia, creându-și, astfel, un uriaș imperiu; dar, odată cu trecerea timpului, acesta a devenit tot mai instabil. Ivan era convins că a fost numit de Dumnezeu să domnească și, de aceea, oricine i se împotriva era eretic și merita să moară. A poruncit epurări în care au murit mii de victime incluzând mulți preoți și clerici, trimițând și mai mulți în exil în părțile foarte îndepărtate ale uriașului său domeniu. El a mai organizat și un fel de poliție secretă religioasă, cunoscută ca *Oprichniki*. În 1572, existau deja șase mii de membri ai acestei societăți, toți aleși în funcție de loialitatea lor față de țar, înfățișarea și activitățile acestora devenind subiectul unei legende: îmbrăcați doar în negru, purtând o insignă cu o mătură (pentru că măturau erezia) și un cap de câine (pentru că prindeau și mușcau călcăiele dușmanilor lor), *Oprichniki* erau liberi să domnească în tot imperiul lui Ivan și puteau să întemnițeze, să tortureze sau să lichideze pe oricine aveau chef.

Cu toate acestea, se pare că Ivan a fost într-adevăr un om pios și la finele domniei sale s-a căit de cruzimea sa, cerându-și

Exteriorul catedralei Schimbarea la Față (construită în 1714) de pe insula Kizhi. Biserica are 22 de turnuri cu cupolă construite numai din lemn fără a se folosi cuie.

Apoi Marele Duce [Ivan al IV-lea] a intrat în Marele Novgorod, în palatul episcopal și a luat tot ce îi aparținea episcopului (...) În fiecare zi se ridica și se ducea la altă mănăstire. A torturat plin de cruzime călugării, mulți dintre ei fiind uciși. În oraș și dincolo de zidurile sale existau trei sute de mănăstiri, niciuna dintre ele nu a fost cruțată. Apoi a început jefuirea orașului (...) Marele Duce putea fi găsit personal în fiecare zi în camera de tortură.

Heinrich von Staden, *Țara și guvernarea ducelui Moscovei*, 1571

Ivan al IV-lea, Conciliul celor o sută de capitle și o nouă Biserică de stat

În 1547, episcopul-șef al Moscovei, mitropolitul Macarie, a dirijat prima încoronare a unui cneaz al Moscovei, adolescentul Ivan al IV-lea ca „țar”. Prin aceasta Macarie a afirmat dreptul național rus la autoritatea imperială a cezarilor bizantini și făcut cunoscută aspirația Moscovei la întâietate în interiorul ortodoxiei. Aceasta se făcea în concordanță cu o formulă care uneori era exprimată, dar care nu a fost niciodată declarată oficial, că Moscova era „a treia Romă”, după ce Roma originală a eșuat în papalitatea sa, iar a doua, Constantinopolul, a făcut compromisuri cu papalitatea prin unirea florentină și, drept consecință, a fost cucerită de turcii musulmani (1453). Pompa încoronării a servit întâi într-un șir de evenimente prin care Macarie a consolidat stăpânirea Moscovei ca stat ortodox bine articulat în zona rusă și a proclamat autonomia Bisericii Ortodoxe Ruse.

În două concilii (1547, 1549) Macarie a călăuzit ierarhia Bisericii către recunoașterea formală a unei întregi oștiri de sfinți ruși ai întregii Biserici ruse. Înaintea acestor două concilii, rușii nu au acordat o atenție prea mare canonizării formale a vreunui slănt autohton, cu toate că un număr destul de mare de clerici și de cneji erau venerați de popor, de obicei în locuri cu acces limitat. Prin procedurile legale ale celor două concilii ale lui Macarie, bazate pe minuni confirmate în acte, au fost făcuți peste 36 de sfinți. Sfinții autohtoni au autentificat pretenția de a fi într-adevăr o biserică ortodoxă națională sau „locală”.

Macarie a sprijinit presupusa contribuție moscovită la moștenirea spirituală ortodoxă printr-un compediu de literatură spirituală în 12 volume (predici, viețile sfinților, istorie sacră, povestiri moralizatoare) produs de ruși. Acesta a fost denumit *Marile*

lecturi lunare. Macarie a mai compilat și „Cartea treptelor” care i-a furnizat lui Ivan istoria genealogică care avea scopul să demonstreze că el era singurul moștenitor al autorității cnejilor care deriva din primul conducător ortodox rus, principesa Olga și nepotul său, Vladimir, „botezătorul rușilor”.

Eforturile lui Macarie de a crea o biserică națională rusă a culminat cu convocarea și orchestrarea unui conciliu de o importanță fără precedent pentru Rusia. Denumit „conciliul celor o sută de capitle”, deoarece întreaga sa activitate a fost înregistrată în o sută de paragrafe, conciliul identifică diverse teme și răspunde la 69 de întrebări puse de Ivan, dând instrucțiuni clare pentru o reformă comprehensibilă în domeniul problemelor morale și spirituale din viața privată, publică și bisericească.

Alcătuți din episcopi, din superiori mănăstirilor și din mai mulți clerici și nobili moscoviți, conciliul s-a adresat unui spectru larg de probleme, incluzând: interzicerea jocurilor de noroc, ghicirea viitorului, beția călugărilor și alte vicii; raderea bărbilor; și îndrumări pentru administrarea bisericii și disciplina clerului, organizarea învățământului public elementar și educația catehetică și normele cele mai potrivite pentru pictarea icoanelor, în special a celor care reprezintă Trinitatea. Răspunsurile conciliului au adevărit că mănăstirile trebuie să se transforme în comunități-model de la care restul societății să învețe cum să trăiască în concordanță cu valorile creștine. Ca singurul custode al adevărului lui Cristos, Moscova era destinată să devină reprezentanta Împărăției lui Dumnezeu pe pământ.

Un manual intitulat *Conducerea casei*, alcătuit sub supravegherea lui Macarie și a lui Ivan, a dat instrucțiuni detaliate despre felul în care capii de familie trebuie să transpună în practică instrucțiunile conciliului. Manualul îi povățuia pe soți cum să își educe familia în pietatea creștină conducând rugăciunea de dimineață, cea de seară și cea de la miezul nopții și să își disciplineze soția și copiii, dacă este necesar.

Bătălia de la Kozelsk din 1238 în care populația târgului a respins o armată mongolă mult mai mare. Ilustrația provine dintr-o cronică de istorie rusă scrisă în timpul domniei lui Ivan al IV-lea.

chiar cu ajutorul forței. La rândul ei, soția trebuia să supravegheze copiii și servitorii la efectuarea activităților casnice, asigurându-se că nu se vor antrena în jocuri lumești, în muzică sau în alte frivolități. Familia patriarhală trebuia să devină, de fapt, o comunitate monastică (cu excepția celor care alegeau celibatul) astfel încât întreaga societate va deveni o extensie a familiei creștine, avându-l ca tată pe țar.

Conciliul celor o sută de capitole a căutat să îmbunătățească eficiența ritualurilor Bisericii. A ordonat o revizuire atentă a cântărilor liturgice cu scopul de a elimina erorile care s-au strecurat în text prin copiere și pentru a fi sigur că Biserica rusă deține un sistem de închinare perfect. A mai sfătuit clerul să treacă dincolo de repetarea simplă a litanilor pentru și să citească credincioșilor din literatura spirituală pentru „instruirea, iluminarea, adevărata pocăință și facerea de fapte bune a fiecărui creștin ortodox”.

Două dintre întrebările conciliului privind ritualul liturgic s-au dovedit cu adevărat hotărâtoare: cum ar trebui creștinii să își facă cruce și cum să cânte „aleluia” în timpul liturghiei. Conciliul a decretat că practica din partea apuseană a Rusiei (Novgorod, Pskov) de a folosi două degete împreună cu degetul mare pentru a-și face cruce și pentru a cânta aleluia de trei ori era greșită și oricine nu se conforma tiparului moscovit de a ține primele două degete întinse când se binecuvânta pe sine și de a intona doar de două ori aleluia era condamnat. Un secol mai târziu, întreaga societate rusă a fost cutremurată de o mare schismă atunci când conducerea Bisericii, sprijinită de stat, a schimbat aceste cerințe stricte.

Ca o consecință a manevrelor lui Macarie, conducătorii bisericilor ortodoxe mediteraneene ca Alexandria, Constantinopol și Antiohia, care în urmă cu un secol încetaseră comuniunea cu Biserica moscovită datorită declarării autonomiei ei unilaterale, au recunoscut Biserica rusă ca fiind cel puțin egală cu ele. Patriarhul Constantinopolului, de exemplu, l-a recunoscut pe Ivan ca „țar și suveran al creștinilor ortodocși din întreaga lume, de la Răsărit la Apus și de peste mări”.

Secolele următoare au demonstrat că presupusul conciliu pentru reformarea Bisericii din 1551 a fost pentru istoria Rusiei atât un succes cât și un extraordinar eșec. Realizarea scopului principal al conciliului de a crea o autocrație centralizată asociată cu o biserică ascultătoare în zona rusă a fost tradusă în viață de tirani care i-a inclus pe Ivan „cel Groaznic”, Petru cel Mare și Iosif Stalin. Viziunea conform căreia această societate alcătuită din călugări iluminați și pioși, din cler și din credincioși va fi prosperă și armonioasă a fost ridiculizată prin brutalitățile crude și prin luptele sângeroase repetate.

PAUL STEEVES

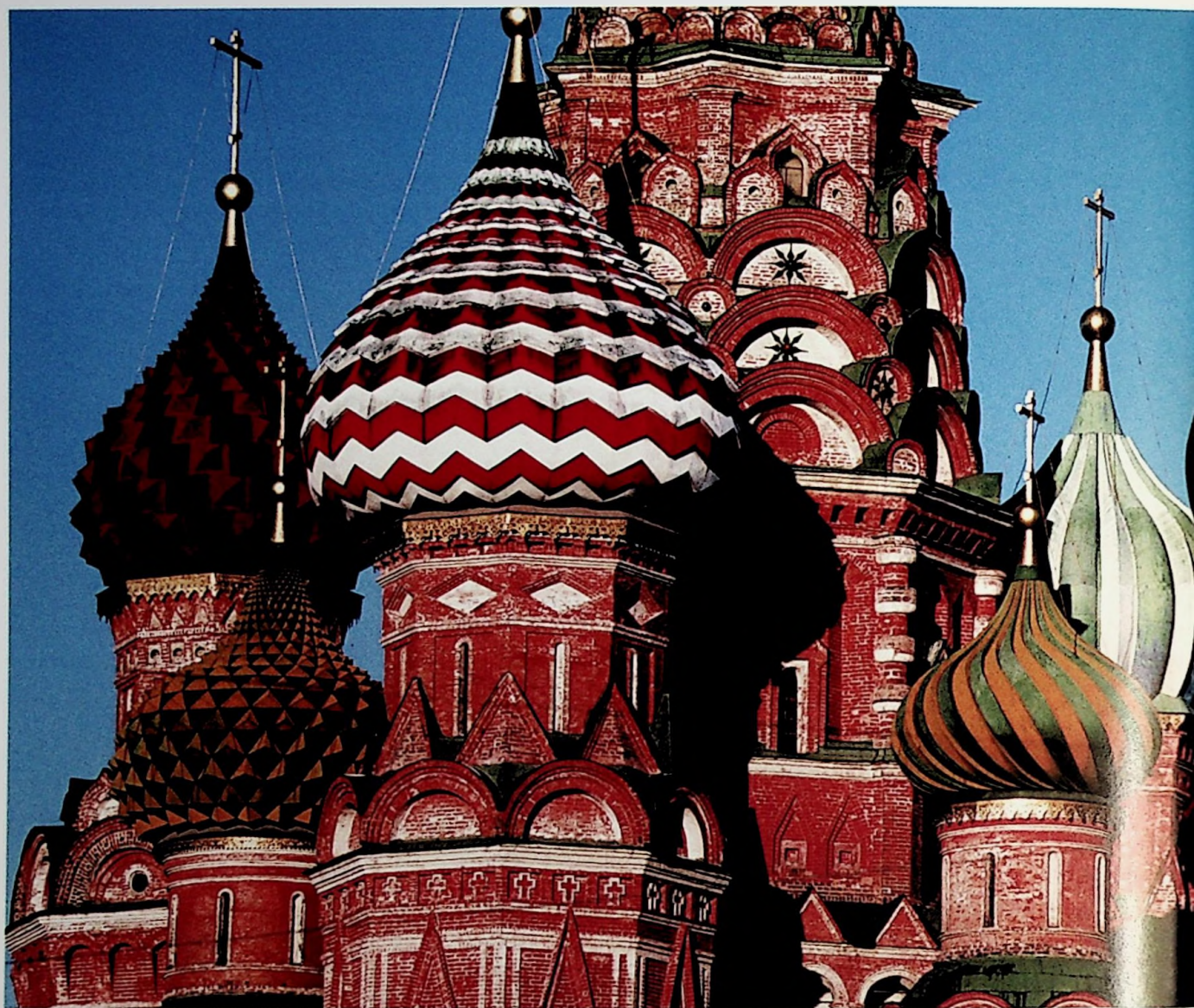
iertare de la victimele pe care le-a executat și chiar plătind să se facă rugăciuni pentru sufletele morților. A preluat îmbrăcămintea călugărilor și a fost înmormântat cu aceasta sperând să găsească iertare pentru păcatele sale. Ivan a fost, de asemenea, responsabil pentru cel mai evident exemplu al arhitecturii moderne timpurii, catedrala Sf. Vasile din Moscova. Aflată în apropierea Kremlinului, extraordinara construcție a fost proiectată de Postnik Yakovlev și are caracteristicile unui dom bizantin cu faimoasa culoare deschisă a domului tip „ceapă”. După cum spune legenda, Ivan l-a orbit pe Yakovlev, ca acesta să nu mai facă ceva asemănător.

Relația lui Ivan cu biserica a reprezentat vechea tendință a cezaropapismului. El a crezut că a fost numit de Dumnezeu pentru a cârmui atât statul cât și Biserica și că oamenii Bisericii nu interferează cu ceea ce el avea de făcut. În 1568, mitropolitul Moscovei, Filip, a făcut greșeala să critice sistemul *Oprichniki*; Ivan a avut grijă să fie destituit, închis într-o mănăstire și ucis.

MONASTICISM ȘI SPIRITUALITATE

MĂNĂSTIRILE RUSEȘTI

În mare parte, creștinismul bizantin a gravitat totdeauna în jurul mănăstirilor, ceea ce s-a dovedit adevărat și cu privire la noua versiune a Bizanțului. Monasticismul în stil bizantin a apărut în Rusia în perioada premongolă, pe vremea când exista doar Rusia kieveană. Un personaj-cheie al acestuia a fost Antonie Lavricul care, de fapt, se numea Antyp și provenea de lângă Kiev. Totuși, în secolul XI, Antyp s-a alăturat unei mănăstiri de pe muntele Athos, luându-și numele Antonie și s-a întors în patria sa după mulți ani. El trăia ca eremit într-o peșteră din afara Kievului unde a atras pe primii discipoli și a fondat o mănăstire. Ciudat, odată cu dezvoltarea mănăstirii, călugării au hotărât

Turnurile în formă de ceapă ale catedralei Sf. Vasile, Moscova.

că stilul lor troglodit era plăcut, astfel că au escavat peștera, creând o uriașă rețea de pasaje, tunele, cripte și capele. Aceasta era lavra Kiev-Pechersk – „mănăstirea-peșterii din Kiev” („lavra” fiind cuvântul pentru mănăstire) –, una dintre minunile lumii creștine. Chiar și după ce centrul de gravitație al Rusiei s-a mutat de la Kiev la Moscova, lavra Kiev-Pechersk a continuat să fie unul dintre marile centre ale creștinismului rus. El există și azi, extinzându-se la cinci kilometri de tunele, având deasupra biserici și turnuri cu domuri aurite. La fel ca și atunci, mănăstirea funcționează azi ca un oraș în oraș, angajându-și proprii constructori, croitori, grădinari, brutari și toate celelalte meserii necesare traiului civilizat.

Deși ciudată din cauza folosirii peșterilor, lavra Kiev-Pechersk este tipică pentru mănăstirile rusești timpurii prin asocierea ei cu un târg. Multe dintre aceste mănăstiri serveau, de fapt, ca fortărețe, cnejii având foarte mare grijă să le plaseze în poziții strategice, înăuntrul cetății sau în inelele defensive din jurul acestora.

O nouă și deosebită mișcare monastică a fost asociată cu numele lui Serghei de Radoneț, replica rusească a lui Antonie din Egipt. Așa după cum Antonie a căutat singurătatea și pe Dumnezeu în deșertul arzător al Egiptului, tot astfel Serghei l-a căutat în pădurile înghețate de lângă Moscova. Născut în 1314, în perioada tătară, Sergiu nu l-a căutat pe Dumnezeu în mănăstiri ca acelea din Kiev care erau asociate cu cetățile, ci singur, în pădure.

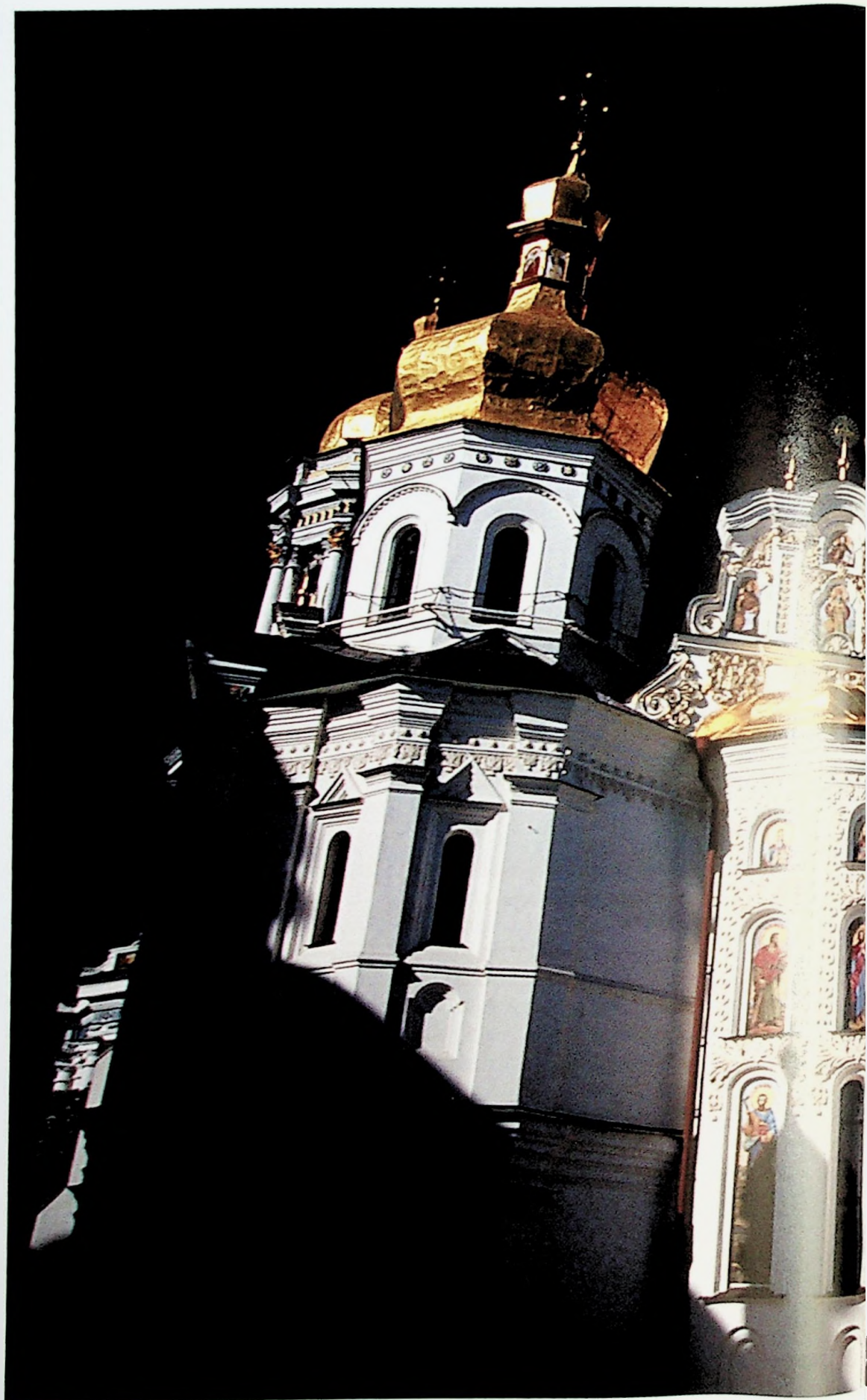
Tot ca Antonie din Egipt, el a trăit ca eremit, până când în mod inevitabil au apărut discipolii și s-a ridicat o mănăstire dedicată Sfintei Treimi. Serghei și-a creat o reputație de om înțelept și sfânt, el fiind consultat într-o mare diversitate de probleme. De exemplu, în 1380, principele Moscovei Dmitri Donskoi i-a cerut sfatul în legătură cu atacarea tătarilor – pentru că aceasta era perioada în care Moscova încerca să scuture jugul suzeranilor mongoli. Serghei l-a sfătuit să înceapă războiul, Dmitri câștigând într-adevăr această bătălie. În preajma morții sale, în 1392, Serghei a devenit în mod sigur cel mai iubit om din toată Rusia: azi el este sfântul ocrotitor al țării. Așa după cum a făcut Antonie cu un mileniu mai devreme, Serghei a inspirat un nou val de eremiți și

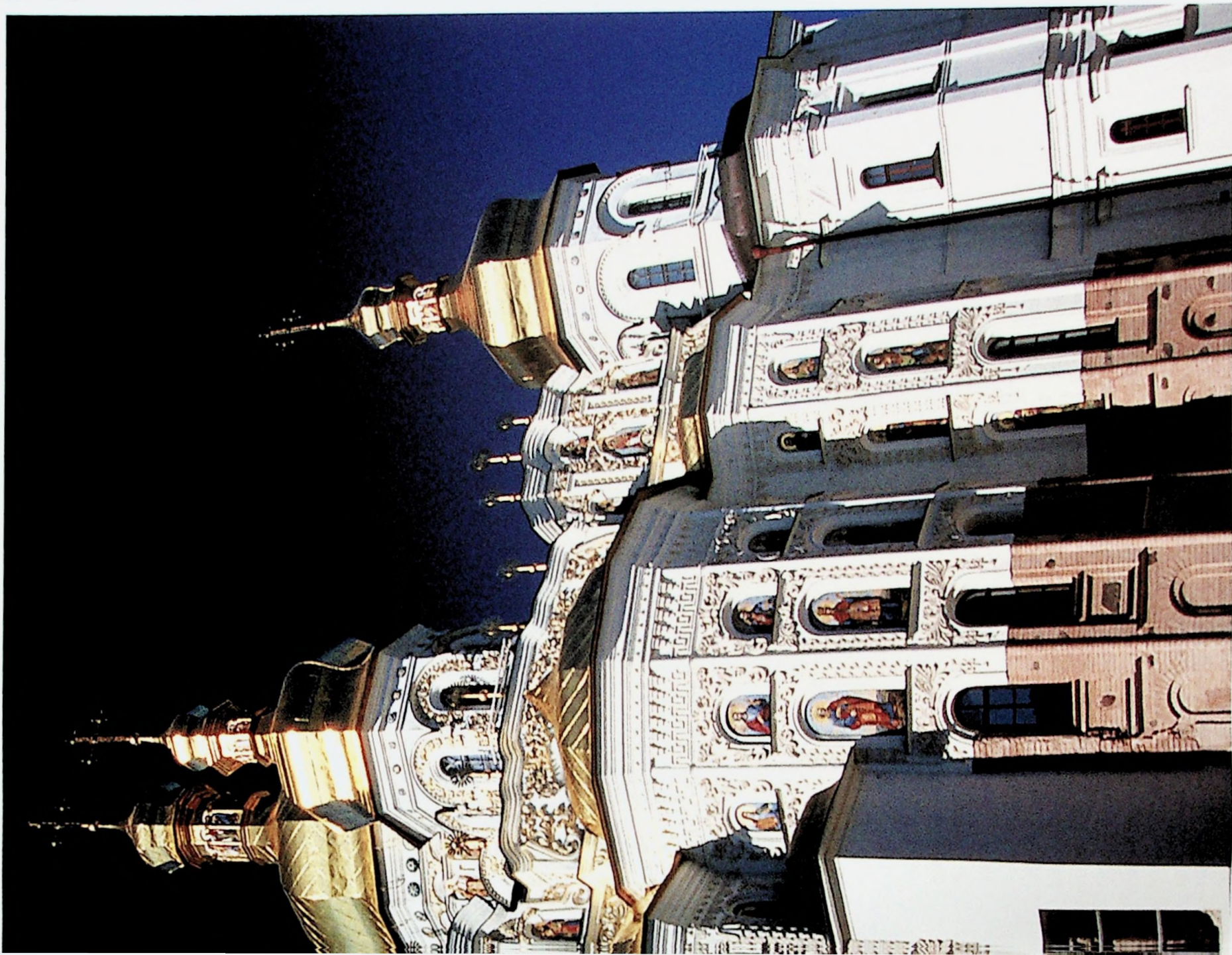
călugări. Aceștia s-au îndreptat spre păduri, căutând singurătatea; tot mai multe mănăstiri au fost fondate, deși cele mai multe dintre acestea erau mici, doar cu o mână de călugări, iar cele mai multe nu aveau nicio regulă după care trăiau, ci fiecare călugăr făcea ceea ce el credea că i se potrivește. Dar mănăstirile erau prea aglomerate pentru cei mai radicali oameni în căutarea solitudinii, astfel că oamenii sfinți au pătruns tot mai adânc în pădurile imense, căutând singurătatea perfectă.

Aceasta a fost cheia colonizării unor zone retrase din Nord, unele nefiind deloc locuite. La fel ca în Irlanda medievală timpurie, mănăstirile s-au dezvoltat ca centre populate, pe măsură ce țărani și meșteșugari s-au instalat pentru a le asigura călugărilor necesarul vieții lumești. În plus, mulți s-au bazat pe ajutorul călugărilor în caz că vremurile deveneau nefavorabile. Mănăstirile au atras târguri, însăși mănăstirile devenind mari proprietari de pământuri. Din fericire, mare parte din bogăția lor era folosită pentru a-i hrăni pe cei flămânzi atunci când era necesar, acestea îngrijindu-se de spitale și de aziluri. La fel ca în Europa medievală cu secole în urmă, mănăstirile erau singurele care aveau biblioteci și școli de seamă, acestea fiind centre ale educației și ale învățământului.

Un bun exemplu al acestui proces a fost un călugăr din Moscova, Chiril din Belozersky. Chiril l-a cunoscut pe Serghei de Radoneț și a înaintat până a ajuns abate al mănăstirii Simonov din Moscova. Dar Chiril nu era mulțumit să trăiască atât de aproape de cetate și într-o zi, între 1390 și 1400, a auzit o voce spunându-i să plece la Lacurile Albe, aflate undeva în pădurile îndepărtate. Supunându-se, Chiril a plecat spre păduri luând cu el doar un singur tovarăș care cunoștea zona. A escaladat un munte înalt de unde a putut vedea o uriașă panoramă a pădurilor și a lacurilor, fără să vadă vreun om, și s-a așezat acolo ca eremit. Dar au mai apărut și alți călugări, au clădit o biserică și au fondat o mănăstire. Aceasta a devenit mănăstirea Belozersky, un mare centru al

O parte a mănăstirii
Pechersk-Lavra din
Kiev. Sub clădirile
din complex se află
o rețea de peșteri.

monasticismului nordic rus. De aici noi generații de călugări care vor fi tot mai puțin satisfăcuți de viața monahală în comun vor porni de unii singuri spre locurile și mai adânci ale pădurii.

Alți călugări vor pătrunde în zone care erau deja locuite, dar nu erau încă încreștinate. Acesta a fost cazul celor care s-au îndreptat spre Est, mai degrabă decât spre Nord, călugării acționând în aceste cazuri ca misionari, nu în calitate de coloniști. Din secolul XIV până în secolul XVI, acest tipar s-a repetat mereu: călugării misionari apar în zonă, construiesc o mănăstire și traduc Biblia și liturgia în limba locală. Băștinașii se convertesc, mănăstirea, statornicindu-se la rândul ei, va trimite călugări în regiunea învecinată. Procesul a durat secole, dar ortodoxia rusă s-a răspândit inexorabil în acest mod spre Est.

O altă apariție remarcabilă a fost aceea a mănăstirii Valaam, construită pe un număr de mici insule de pe lacul Ladoga, cel mai mare lac din Europa, aflat în apropierea graniței moderne cu Finlanda. Nimeni nu știe prea bine când a fost fondată această mănăstire neobișnuită, dar pe timpul lui Ivan cel Mare era cunoscută ca „marea lavră”, fiind o comunitate înfloritoare cu sute de clădiri și case, având propria întreprindere de pescuit. Dar această mănăstire se afla exact pe direcția armatelor invadatoare din Suedia, iar repetatele atacuri ale suedezilor împotriva ortodoxiei ruse a făcut ca deseori aceasta să fie rasă de pe suprafața pământului și să fie reconstruită. Totuși călugării au supraviețuit, în secolul XIX existând peste o mie.

MISTICISMUL RUS

După cum toate acestea lasă să se întrevadă, călugării au fost unul dintre elementele principale în statornicirea creștinismului ortodox pe tot întinsul Rusiei. Mulți dintre călugări erau mistici practicând metodele „isihaste” făcute faimoase de Grigorie Palamas. Serghei de Radoneț a jucat un rol foarte important în implementarea acestor metode în Rusia.

Cu toate că Serghei a fost un personaj principal în răspândirea monasticismului rus, spiritualitatea rusă a fost, de asemenea, asociată cu Nilus din Sora, care a trăit jumătate de secol mai târziu. Născut probabil la Moscova în 1433 Nilus a intrat în mănăstirea Belozersky fondată de Chiril cu câteva decenii înainte, a călătorit la muntele Athos pentru a învăța practicile isihaste, iar în final a fondat o nouă mănăstire (sau „sketă” o mică mănăstire cu doar o duzină de călugări) pe râul Sora. El a descris cum funcționa această mănăstire în cartea *Tradiția vieții ascetice*. La fel ca și scriitorii monastici timpurii și ca părinții deșertului din secolul IV, Nilus și-a avertizat cititorii cu privire la gândurile rele care vor acapara mintea în mod inevitabil și pericolul de a le urma. Pentru blocarea acestora el a recomandat metode isihaste. Motto-ul său era „Rugați-vă neîncetat” și credea că repetarea cu voce tare a rugăciunii lui Isus în combinație cu o respirație regulată vor duce sufletul spre o stare nouă în care larma gândurilor va trece pe un plan secundar.

Nilus a avut o influență extrem de mare, scrierile sale fiind citite de călugării ruși vreme de secole. Călugării care au trăit pe lângă fluviul Volga – cunoscuți ca bătrânii de pe Volga – au fost, în special, influențați foarte profund de Nilus. Dar nu totul era atât de liniștit precum pretindea practica idealului isihast: după moartea lui Nilus, bătrânii de pe Volga au fost persecutați pentru erezie. Ei au făcut greșeala să se opună noilor caracteristici ale vieții religioase și politice ruse: nu au aprobat ca mănăstirile să dețină proprietăți și nu le-a convenit centralizarea tot mai accentuată a statului rus. Opozanții săi i-au inclus pe iosefiți, discipolii lui Iosif Sanin, care i-a criticat pe iudaizatori la fel ca și Nilus. Mănăstirile lor funcționa conform unor percepțe foarte rigide: existau reguli cu privire la ce să îmbrace, ce să mănânce, chiar și unde puteau să se așeze membrii acesteia. Iosif a crezut că această disciplină era necesară pentru viața spirituală, urmașii săi dezaproband stilul mult mai liber, mai individual al abordării

Apoi sufletul nu mai are ce să se roage și nu numai că nu mai poate să se miște, dar este condus de o altă putere. Sufletul este cucerit în chip tainic și rătăcește într-o stare de neînțeles. Pe bună dreptate este denumită contemplare și o formă de rugăciune, dar nu este o rugăciune în sine. În cazul acesta mintea este undeva deasupra rugăciunii, care este abandonată. Astfel ești într-o stare de răpire și nu mai vrei nimic.

Nilus de Sora, despre isihasm

lui Nilus. Unii călugări au fost înmormântați, misticismul rus îndreptându-se în direcția unui stil disciplinat în detrimentul misticii. În mănăstirile mai izolate s-a putut pune mai mult accentul pe un stil de viață mai riguros, cu post constant, cu pocăință și cu slujbe interminabile, astfel că monahii nu citeau niciodată Biblia sau părinții Bisericii fără să nu ajungă la contemplație.

SFINȚII NEBUNI

O formă mai degrabă neobișnuită de spiritualitate a fost aceea a *yurodivilor*, „sfinții nebuni”. Au fost ca o variantă rusă a fraților mendicani ai Europei catolice, cu toate că au apărut două secolele mai târziu. Ducând până la extremă spusa lui Pavel din 1 Corinteni 1:27 conform căreia „Dumnezeu a ales lucrurile nebune ale lumii, ca să facă de rușine pe cele înțelepte”, acești oameni au trăit în mod deliberat în afara normelor și a constrângerilor unei societăți normale. Desigur că până la un anumit punct toți călugării au făcut aceasta, dar *yurodivii* nu s-au retras din societate: ei erau foarte vizibili, ca un comentariu critic la adresa ei. În mod deliberat ei au batjocorit sau ridiculizat societatea și au acționat bizar sau nebunește. Unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai acestei mișcări a fost Vasile „cel Binecuvântat”, un ucenic de pantofar din Moscova care a trăit la finele secolului XV și la începutul secolului XVI. Cu o înfățișare sălbatică, purtând doar un șal în jurul șalelor în ciuda climatului moscovit, Vasile fura din magazine pentru a da ceva săracilor, având și obiceiul – care nu era o rețetă potrivită pentru o viață prea lungă – de a-l blestema pe Ivan al IV-lea. Se spune că odată a apărut în fața lui Ivan cu o mare friptură când ar fi trebuit să postească, comentând că de vreme ce Ivan tot era un ucigaș, nu mai trebuia să se abțină de la carne. Lui Ivan i-a plăcut totdeauna ascetul nebun, Vasile scăpând totdeauna de pedeapsă.

Vasile a fost profund venerat în timpul vieții sale și după ce a murit a fost înmormântat lângă noua catedrală a

Protecției Maicii Domnului din Moscova. Aceasta este catedrala cunoscută ca Sf. Vasile, după numele ascetului. Mișcarea *yurodivilor* a continuat să existe pentru mulți ani în Rusia, și așa după cum vom vedea, va fi doar prototipul mișcărilor religioase extremiste care vor exista vreme de secole la periferia ortodoxiei ruse. În plus, Vasile și venerația exagerată față de persoana unui tiran ca Ivan „cel Groaznic” a constituit prototipul pentru figura tipică a sfântului charismatic care va reapărea foarte des în istoria Rusiei. Totdeauna rușii au venerat acest fel de oameni, având credința că aveau o legătură specială cu Dumnezeu. Lev Tolstoi, marele romancier din secolul XIX a personificat un *yurodiv* pe nume Grișa care rătăcea înlănțuit pe moșia părinților săi.

ÎNCEPUTUL RUSIEI MODERNE

După ce l-a înjunghiat în timpul unei certe pe propriul său fiu, Ivan „cel Groaznic” a murit în 1584, fiind înlocuit de fiul său mai mic, Fiodor. Fiodor a fost un conducător slab, cu toate că a condus unul dintre cele mai semnificative evenimente: Moscovei i s-a permis să aibă propriul patriarh în 1589, desăvârșindu-și ascensiunea în lumea ortodoxă. Aceasta a fost realizarea lui Boris Godunov, cumnatul lui Fiodor, care s-a folosit de strâmtorarea financiară a bisericilor din Constantinopol și din Ierusalim. Aflate sub stăpânire musulmană, aceste biserici erau tot mai dependente de Moscova, iar patriarhul Constantinopolului, Ieremia, a încuviințat că „în toată lumea există doar un singur țar pios (...) aici ar trebui să fie patriarhul ecumenic, în vreme ce credința creștină a fost lichidată din vechiul Țarigrad [Constantinopol] de către turcii necredincioși din cauza păcatelor noastre”. S-a vorbit pur și simplu despre mutarea patriarhului ecumenic, Ieremia însuși, de la Constantinopol la Moscova; în loc de a

face aceasta, el a rămas acolo în vreme ce mitropolitul Moscovei a fost ridicat la rangul de patriarh.

VREMURILE ÎNTUNECATE

Moartea lui Fiodor în 1598 a creat un vid de putere în statul centralizat pe care l-a creat tatăl său, Rusia cufundându-se într-o perioadă de 15 ani de certuri dinastice, război civil și foamete, perioadă cunoscută sub numele de „vremurile întunecate”. Boierii, moșierii nobili, s-au luptat unii cu alții pentru tronul țarului, pretenții la tron apărând și dispărând într-o rapidă succesiune. Polonia a invadat Rusia, a ocupat Moscova și a încercat să își impună stăpânirea asupra țării. Sărăcia a devenit endemică, mulți țărani fugind în Est unde au întemeiat propriile comunități autonome. Autoritățile au încercat să îi oprească, interzicând reamplasarea țăranilor, a cazacilor, dar nu au reușit. Reacția statului a fost și mai multă represiune: pe la finele secolului XVII, șerbii erau ceva mai sus ca sclavii, fiind vânduți și cumpărați. Pe când în Europa începea Iluminismul, Rusia era înțepenită în epoca medievală, având un sistem feudal opresiv și o educație foarte primitivă. În tot acest timp Biserica ortodoxă a fost singura sursă dătătoare de coeziune și resurse pentru încercatul popor rus.

MARELE SUVERAN

Polonezii au fost alungați, „vremurile întunecate” luând sfârșit în 1613, odată cu alegerea noului țar în persoana adolescentului Mihail Romanov (1596–1676), nepotul lui Ivan al IV-lea. Filaret, tatăl său, era patriarhul Moscovei, fiind omul care a condus din spatele tronului până la moartea sa în 1633. Timp de 20 de ani Rusia a fost condusă efectiv de patriarh: autodenunându-se „marele suveran”, Filaret s-a așezat pe tron lângă fiul său și a semnat toate actele împreună cu el. Nu a existat o unire mai strânsă a statului și a Bisericii – dinastia Romanovilor care a fost fondată de Filaret a durat vreme de trei secole.

Între timp Rusia a continuat să se extindă. Ivan „cel Groaznic” s-a războit în Est cu hanatul Kazan și nu a durat prea mult timp ca Rusia să anexeze tot Vestul Siberiei, o regiune imensă, dar foarte puțin populată. Aici au fost aduși cazacii, care au construit forturi, agenții comerciale și au colectat tributul pentru a fi trimis în îndepărtata Moscova, care a făcut bani buni din comerțul cu blănurile siberiene. Între 1640 și 1650 rușii s-au dus destul de departe pentru a se ciocni cu chinezii în ce privește dreptul de proprietate asupra pământului. O serie de lupte cu China urmate de încheierea păcii, a permis suveranității ruse, la finele secolului, să se întindă până la coastele Pacificului.

În același timp, expansiunea spre Vest a pus Rusia în contact tot mai strâns cu Europa de Vest. Acesta a fost în special cazul la jumătatea secolului XVII, când a avut loc împărțirea Ucrainei. Vom vedea în capitolul 11 care a fost efectul pe care ideile apusene, inclusiv Iluminismul l-au avut asupra religiei și asupra culturii ruse, atunci când s-au infiltrat în țară.

SECTE ȘI SCHISMATICI

În această perioadă au existat și mai multe neînțelegeri în interiorul Bisericii Ortodoxe Ruse. Cea mai importantă a fost schisma Vechilor credincioși, de care ne vom ocupa în capitolul 11. Dar și alte schisme au avut legătură cu apariția unor grupări extremiste aflate la periferia Bisericii.

Una dintre cele mai influente grupări a fost *khlysty*, însemnând „biciuri” și se referea la presupusul obicei al acestora de a se autoflagela. Se știe foarte puțin despre *khlysty*, un grup înconjurat de mituri și de vorbe de clacă. Gruparea a fost fondată la începutul secolului XVIII de un bărbat pe nume Danila Filippovich din Kostroma, ce s-a proclamat mesia. Fără nicio îndoială că Filippovich se încadra deja în religia rusă într-un curent având deja tendințe charismatice, printre cei care au pus mai mult accentul pe revelarea prezentă a Duhului Sfânt și s-au răsculat împotriva impunerii unei Biserici de stat. *Khlysty* era

o organizație secretă din cadrul Bisericii ortodoxe, deoarece Filippovich și-a instruit discipolii să țină pentru sine convingerile, fără să le facă cunoscute. La fel ca gnosticii de mai devreme, ei credeau că ritualurile, doctrinele și ierarhiile Bisericii existente erau bune pentru credincioșii de rând, dar membrii acestei frății se ridicau deasupra acestora. Doar ei cunoșteau adevărata cale spre Dumnezeu. Ei credeau că Dumnezeu se întrupa la nesfârșit într-un șir de mesia (cel mai recent fiind Filippovich, cu toate că au mai apărut și alți pretendenți după acesta). Duhul lui Dumnezeu putea fi invocat de oricare credincios și se manifesta în trupurile lor prin rugăciuni extatice, toți participanții putând deveni Cristoși prin această modalitate. Ca urmare *khlysty* se angajau în mistere și rituri extatice. Se spunea că aceste rituri erau în esență orgii justificate pe motivul că Duhul lui Dumnezeu putea să ierte doar dacă existau păcate. Se mai spunea că în căutarea lor zeloasă după Duhul lui Cristos, *khlysty* se biciuiau, iar copiii care rezultau din orgiile lor sălbatice erau jertfiți. Este absolut șocant cât de mult se asemănau aceste acuzații cu cele împotriva primilor creștini din perioada romană, dar este foarte greu de aflat care a fost realitatea din spatele acestora. Cu siguranță este mai rezonabil să se presupună că *khlysty* erau doar reprezentanții cei mai cunoscuți ai unei mișcări extremiste bazate pe Duhul și care a luat multiple forme la începutul Rusiei moderne.

Cu toate că avea o înfățișare foarte diferită, o altă mișcare mesianică a fost mișcarea *skoptsy*, fondată de un țaran din Oriel, pe nume Kondraty Selivanov. Și el a pretins că este mesia, dar în acest caz era singur, *skoptsy* neîmpărtășind credința acestor *khlysty* în ceea ce privește întruparea divină continuă. În schimb credea că există doar o cale spre Dumnezeu, cea a ascezei extreme, în speță prin castrare. La început, Selivanov a avut foarte puțin succes, fiind atacat atât de autoritățile religioase cât și de *khlysty* cărora le-a predicat. Între 1790 și 1800 a

pretins că este țarul Petru al III-lea (soțul Ecaterinei cea Mare), a obținut o audiență la adevăratul fiu al lui Petru, țarul Pavel I pe care a încercat să îl convingă să se castreze. Pentru aceasta Selivanov a fost izolat într-un azil. Eliberat în anul 1802 și-a făcut mulți discipoli și a devenit foarte cunoscut; printre cei care îl urmau se aflau foarte mulți comercianți bogați, sute de mii de bărbați castrându-se conform învățăturii sale în Rusia. Desigur că *skoptsy* nu s-au limitat doar la aceasta; ca stil de viață erau muncitori și cinstiți, muncind din greu și evitând bețiile. Totuși numărul lor s-a micșorat (din motive evidente) în secolul XIX, după 1850 aceștia fiind tot mai ne semnificativi pentru religia rusă.

REFORMA

Europa de Vest a cunoscut o perioadă de o mie de ani de civilizație creștină, timp în care Biserica a penetrat fiecare nivel al societății. Dar pe măsură ce Evul Mediu a evoluat și a avansat în perioada modernă timpurie, hegemonia Bisericii a fost puternic zdruncinată printr-o mișcare deosebit de dramatică de care continentul nu a mai avut parte din zilele lui Constantin – astfel a apărut Reforma.

RENAȘTEREA

Reforma își trage rădăcinile din Renaștere, care a fost una dintre cele mai extraordinare perioade ale istoriei europene care s-a desfășurat aproximativ între secolul XIV și secolul XVI. Într-o oarecare măsură, aceasta a constituit dezvoltarea gândirii și a practicii medievale, dar a fost și o reacție de respingere a lor. Combinarea acestor elemente a făcut ca Renașterea să fie uneori o perioadă confuză, de conflicte, dar și o perioadă de continuitate. Nimeni nu era conștient că Evul Mediu se sfârșea, după cum nici predecesorii acestei epoci habar nu aveau că au trăit în „Evul Mediu”. Ele sunt categorizări ulterioare, schimbări și evoluții care la vremea aceea nu au fost atât de evidente.

ECONOMIE NOUĂ, SOCIETATE NOUĂ

Europa s-a schimbat definitiv datorită devastatoarei ciume din secolul XIV, care a continuat să mai omoare milioane de oameni și în prima jumătate a secolului XV. Economia era devastată și declinul populației a însemnat declinul piețelor pentru bunuri și pentru servicii; în ciuda lipsei forței de muncă, cei mai mulți dintre proprietarii de pământ au refuzat să mărească veniturile celor care lucrau

pentru ei. Cu toate acestea, pe măsură ce populația a crescut din nou, în a doua jumătate a secolului XV s-a produs o revenire economică, s-au deschis noi piețe, iar clasa mijlocie s-a dezvoltat dramatic.

Spre finele secolului XV s-au definitivat schimbările începute în sistemul economic european în secolul XIV. Economia bazată pe schimbul local de mărfuri s-a transformat într-una bazată pe circulația mărfurilor și pe plata în bani. Banii nu numai că au devenit o modalitate de schimb, ci o utilitate în sine, apărând noi profesii pentru a face față acestei schimbări – bancherii și contabilii. Ei constituiau clasa de mijloc care se ridica, pentru că vechiul sistem feudal era în mare parte depășit.

Europa se schimba și din punct de vedere politic. Noile mișcări ale Renașterii erau concentrate în unele cetăți comerciale importante care au acumulat mari averi de pe urma noilor rute comerciale care s-au deschis la începutul cruciadelor. Aceste orașe, dintre care cele mai multe se găseau în Nordul Italiei, au devenit foarte bogate și puternice. Cum Sfântul Imperiu Roman care până acum deținea controlul acestor teritorii era, din punct de vedere politic, tot mai slab, unele dintre aceste orașe s-au transformat în republici independente. Cele mai importante dintre acestea au fost Florența și Veneția. Astfel, politica secolului XV din Florența era dominată de familia bancherilor Medici, care a reușit să transforme noua republică în ceea ce era, de fapt o dictatură. Sub conducerea familiei Medici au înflorit comerțul și artele.

ÎNAPOI LA LUCRURILE DE BAZĂ

Odată cu schimbările care s-au produs în societate, a apărut și o dorință conștientă de a răsturna ceea ce s-a clădit în ultimele

secole. Termenul „ev mediu” a fost inventat în timpul Renașterii și se referea la perioada dinaintea ei – era un termen ce reflecta nevoia de revigorare a culturii europene printr-o întoarcere la cultura antică. Cuvântul „Renaissance” a fost inventat, însemnând „renaștere” – se referea la o reeditare a primei nașteri, aceea a Europei clasice. Se credea că „Evl Mediu” a fost o perioadă de stagnare când geniul Antichității a fost uitat. Acest punct de vedere fundamental – că Grecia și Roma clasică erau sursele civilizației (ignorând în mare parte contribuția culturii Europei de Nord), că Evul Mediu a fost per ansamblu inferior, iar că de acum încolo lucrurile vor sta complet diferit – a fost în mare parte un mit, dar unul foarte puternic, care a până recent a avut o influență deosebit de mare.

Artiștii au început să recreeze arta clasică a Greciei și a Romei. Sculptorii, cum a fost florentinul Michelangelo Buonaroti, din prima jumătate a secolului XVI, au avut scopul de a reproduce stilul sculpturii din Grecia antică. Dar s-a încercat chiar și depășirea acesteia, punând în evidență în mod conștient noblețea naturii umane. Probabil că cea mai însemnată operă care a exprimat acest lucru a fost enorma statuie a lui David sculptată de Michelangelo, cu siguranță cea mai faimoasă statuie care a existat vreodată, culmea perfecțiunii formei umane. Michelangelo a fost și un mare pictor – cunoscut și pentru o altă capodoperă faimoasă în toată lumea, tavanul capelei sixtine din biserica San Pietro din Roma – această perioadă cunoscând și dezvoltarea picturii. Dorind ca operele lor să fie cât mai realiste, artiștii au descoperit legile perspectivei și ale picturii în ulei, care au contribuit la noile standarde vizuale.

MISTICISM ȘI ȘTIINȚĂ

Această explozie de creativitate artistică reflecta accentul pus pe importanța frumuseții. Și aceasta era legată de dorința de întoarcere la rădăcinile clasice ale civilizației europene, însoțită de creșterea

interesului pentru filosofia platonice. Astfel au apărut noi filosofi care doreau ca universitățile să nu mai pună accentul pe aristotelismul care se preda din epoca lui d'Aquino. Ei credeau că gândirea aristoteliană era lumească și inferioară în comparație cu învățătura mai spirituală a lui Platon, căutând să se elibereze de aristotelismul scolastic și să se reîntoarcă la această filosofie primordială, mai pură. De fapt, această filosofie nu era cea platonice, ci mai degrabă neoplatonismul care a înflorit în secolul III și în secolul IV d.H; dar înțelepții Renașterii nu au perceput diferența dintre cele două.

David, de Michelangelo Buonaroti (1475–1564). Michelangelo a reușit să termine cea mai faimosă sculptură a Renașterii în 1504, la vârsta de 29 de ani.

În secolul XV un personaj-cheie al acestei mișcări a fost florentinul Marsilio Ficino care a considerat că lucrurile esențiale din creștinism puteau fi găsite în lucrările lui Platon. El a fondat Academia de la Florența, numită astfel după școala lui Platon, care avea chiar și un bust al marelui filosof în fața căruia ardea tot timpul o candelă. Și totuși Ficino era preot

catolic și considera că religia și filosofia păgână învățau despre afinitatea sufletului omenesc cu lumea spirituală, susținând că toate religiile deschid o cale către Dumnezeu. Alții considerau că această învățătură spirituală a fost transmisă prin tradiții secrete care puteau fi înțelese doar de cei inițiați. În unele medii a existat aproape o reîntoarcere la gnosticism. De

Umanism și cultul „textului”

Cea mai importantă mișcare intelectuală a Renașterii a fost Umanismul. Termenul de „umanism” a apărut doar în secolul XIX – contemporanii umanismului vorbeau mai degrabă despre „studii umaniste” (*studia humanitatis*) – dar ambele expresii se referă la o formă clasică de educație care a pus accent pe studiul gramaticii, al retoricii, al istoriei, al poeziei și al filosofiei morale. Cu toate că s-a dezvoltat în Italia în secolul XIV și în secolul XV, unde era considerat ca cea mai bună cale pentru înzestrarea cuiva în materie de oratorie și de morală, pentru a participa la viața politică a orașelor-stat, el s-a răspândit curând în Nordul Europei: în secolul XVI mai toate universitățile ofereau o educație umanistă. Pentru cei mai mulți acest tip de educație a servit ca pregătire pentru o carieră în domeniul public sau în afaceri, de exemplu, dar pentru foarte puțini, studiul s-a dovedit a fi o carieră în sine.

Tatăl mișcării umaniste a fost renumitul poet Francesco Petrarca (1304–1374). A făcut mari eforturi pentru a-și întemeia o bibliotecă proprie, călătorind în Franța, în Spania, în Italia și în Germania vânând manuscrise ale textelor clasice, multe dintre acestea zăcând în așezăminte monastice. De asemenea, el a jucat un rol decisiv în schimbarea

atitudinii contemporanilor săi cu privire la literatura clasică, de la suspiciune, la entuziasm. După moartea sa ștafeta a fost preluată de numeroase grupuri și indivizi, dar cel mai influent dintre ei a fost nimeni altul decât Coluccio Salutati, cancelarul Florenței, a cărui mare bibliotecă de manuscrise clasice și implicare politică foarte activă a ajutat fără îndoială la popularizarea și la transmiterea mișcării abia apărute.

În mod inevitabil aceste manuscrise care au fost copiate manual de către scribi monahali, conțineau numeroase erori și inexactități; învățații umanști au căutat să corecteze toate aceste neajunsuri și în acest proces au stabilit principiile unei noi metode de abordare critice. Versiunile diferite ale aceluiași text erau comparate pentru a identifica diferențele; se puneau mare accent pe învățarea limbilor în care acestea au fost scrise; se acorda o mare atenție înțelegerii istoriei și a culturii civilizației care le-a produs. În curând umanistii s-au dotat cu o înțelegere mai potrivită cu privire la trecerea timpului. Lorenzo Valla a fost deosebit de hotărât în acest domeniu, demonstrând că limba latină s-a schimbat de-a lungul timpului: rezultatul a fost că a devenit tot mai ușor de identificat în textele existente cuvinte și expresii anacronice și ca atare eronate sugerându-se alternative mai potrivite.

În vreme ce eforturile pentru găsirea versiunilor definitive ale textelor au continuat – și au fost ajutate de apariția tiparului – învățații și-au îndreptat tot mai

mult atenția către vechile surse ale creștinismului. Acești așa-zisi „umanști creștini” care se găseau mai ales în Nordul Europei, au căutat să aplice aceleași tehnici ale criticii, care au fost aplicate textelor grecești și romane, Bibliei și altor scrieri creștine timpurii, cu intenția de a le readuce în condiția lor originală astfel încât conținutul lor să fie înțeles mai bine. În 1516 a fost publicat pentru prima dată textul grec al Noului Testament cu o traducere în latină a celebrului umanist Erasme din Rotterdam (cca 1466–1536). Această publicație, împreună cu alte lucrări asemănătoare ale altor umanști, vor avea o influență profundă asupra evoluției religioase a secolului XVI și ulterior.

KENNETH AUSTIN

Aș vrea ca Scripturile să fie traduse în toate limbile astfel încât nu numai scoțienii și irlandezii, dar și turcii și sarazinii să le citească și să le înțeleagă. Aș vrea ca cei care lucrează pământul să le cânte în urma plugului, țesătoarea să le murmure în cadența suveicii, călătorul să își alunge îngrijorările călătoriei cu povestirile ei.

Erasme din Rotterdam, un învățat umanist de frunte care a exercitat o mare influență asupra Reformei, Noul Testament în greacă, 1516

exemplu, pe doctorul Philippus von Hohenheim – care și-a luat numele de „Paracelsus” – abordarea revoluționară a medicinei și folosirea remediilor pe bază de plante l-au transformat în tatăl chimiei moderne. Dar el a pus accentul și pe domeniul esoteric și mistic, apelând la presupusele surse antice ale înțelepciunii, cum era Hermes Trismegistus (un legendar magician despre care se credea că ar fi trăit în Egiptul antic). Ceea ce noi denumim azi „știință”, pentru Paracelsus era „magie” și la fel ca și alții, el a investit mult timp în căutarea „pietrei filosofale” care putea asigura viața veșnică.

Astfel Renașterea a cunoscut o creștere a interesului față de magie și față de misticism, dar în mod paradoxal a cunoscut și o creștere a interesului față de ceea ce azi numim știință modernă. Personaje ca Galileo și Kepler au folosit pentru prima dată metodele științifice, enunțând ipoteze

pe baza dovezilor. Există concepția populară că magia și superstiția țineau de domeniul Evului Mediu, mai târziu apărând știința care a făcut ca puterea acestora să dispară – dar în realitate, atât magia cât și știința s-au dezvoltat în același timp și din aceeași sursă.

Și totuși, cea mai importantă contribuție a Renașterii a fost în domeniul mecanicii și nu a apărut în Italia, ci în Germania. După 1450, argintarul Johann Gutenberg a dezvoltat o metodă de tipărire cu litere metalice separate. Aceste litere din metal puteau fi rearanjate pentru a tipări foarte repede și foarte eficient orice text. În locul copierii manuale, acum cărțile puteau fi produse în masă, mult mai ieftin. Era pe cale să se declanșeze o revoluție în domeniul informației prin care ideile puteau să circule mult mai repede decât înainte. Această revoluție în domeniul informației va alimenta Reforma.

O replică a
tiparniței lui
Johann Gutenberg.

ÎNTĂRZIERI

După cum sugerează toate cele de mai sus, Renașterea a avut și o dimensiune religioasă. Creștinismul era reinterpretat în concordanță cu misticismul neoplatonic. În

mod inevitabil unele elemente din biserică nu au fost de acord cu această schimbare.

Pe de o parte, vechile tradiții ale filosofiei și ale spiritualității erau încă puternice. În secolul XV a apărut *Imitatio Christi*, de

Condamnarea lui Galileo

Istoria apărării cosmologiei heliocentrice a lui Copernic de către Galileo, care a dus la procesul și la condamnarea sa de către o Biserică Catolică intolerantă, a devenit pentru multă lume simbolul ostilității creștine împotriva concluziilor științifice ce nu sunt în concordanță cu interpretarea literală a Bibliei. Astfel, Galileo a ajuns să fie privit ca un martir pe scena unui război peren. Dar atunci când miturile sunt dezvăluite, aflăm un adevăr mult mai complicat și mult mai interesant decât mitul care îl înlocuia.

În 1611, Galileo Galilei (1564–1642), pe atunci profesor de matematici la Universitatea din Padova din Nordul Italiei, călătorea la Roma pentru a expune noul său telescop, fiind aclamat de mai mulți demnitari, inclusiv de astronomii de la colegiul iezuit din Roma. Contrar mitului, Galileo nu s-a confruntat cu neîncrederea persoanelor oficiale de a privi la noile minuni celeste folosind telescopul său.

Unele dintre descoperirile datorate telescopului au contribuit la adevărită modelului heliocentric, dar existau îngrijorări datorate incompatibilității acestuia cu interpretarea literală a Scripturii. Galileo a argumentat că Biblia nu este un manual de știință și nu ar trebui interpretată literal atunci când este vorba de probleme științifice. Dar aceasta nu a făcut decât să amplifice problema lui Galileo, un laic care pretinde dreptul de a interpreta Scriptura.

Galileo s-a reîntors la Roma în 1615, confruntându-se cu resentimente și manevre de culise. Acolo a avut diverse ocazii să își susțină cazul la dineurile și la întrunirile intelectualității din Roma. Plin de pasiune, aroganță și iute în a-și demonstra competența, Galileo i-a îndepărtat tocmai pe cei a căror bunăvoință trebuia să o câștige.

În 1616, Sfântul Oficiu (Inchiziția) a terminat revizuirea acuzațiilor la adresa lui Galileo și a heliocentrismului. Galileo a fost

citat la reședința cardinalului Robert Bellarmine (capul Sfântului Oficiu, cel mai puternic teolog catolic al zilei). Galileo a fost informat că modelul copernican a fost judecat, fiind declarat fals și contrar Sfintei Scripturi. El a fost muștrat ca să abandoneze aceste opinii și i s-a interzis „să afirme, să predea și să apere” aceste opinii în orice fel sau în orice formă.

Persoanele oficiale din cadrul Bisericii au judecat cazul și au argumentat (pe drept cuvânt) că observațiile telescopice ale lui Galileo și abilitatea modelului heliocentric de a face predicții astronomice precise nu constituiau o dovadă că modelul copernican ar reprezenta realitatea fizică. Tradiția Bisericii, pe care lumea teologică romană nu dorea să o abandoneze fără a avea un motiv serios, era contrară heliocentrismului. Existau, de asemenea, pasaje biblice care se adresau chestiunii cosmologice și spuneau că soarele se mișcă mai degrabă decât pământul.

La aceasta se poate adăuga și argumentul filosofic larg acceptat atât de astronomi cât și de membrii ierarhiei ecleziastice – că modelele astronomice erau menite mai ales să prezică poziția planetelor fără pretenția de a descrie realitatea fizică. Nu ne putem ridica la cer să vedem, de fapt, ce se întâmplă acolo, doar Dumnezeu cunoaște mecanismele care stau la baza mișcărilor celeste. Dar Galileo era convins că se poate demonstra ceva cu ajutorul teoriei mareelor. El a pretins că mareele erau tocmai rezultatul dublei mișcări a pământului (rotindu-se în jurul axei sale și în jurul soarelui) care făceau ca apele mărilor să se miște în sus și în jos în marea lor.

Autoritățile ecleziastice au reacționat spunând că în absența unei dovezi nu era cazul să se corecteze interpretarea tradițională de bun simț a Scripturii. Oamenii de știință au susținut modelul geocentric în mod covârșitor și ar fi fost un lucru extraordinar ca Biserica să

abandoneze interpretarea tradițională, de bun simț, împreună cu părerile științifice ale majorității pentru a opta pentru poziția singulară a lui Galileo. Această luptă nu a asmuțit Biserica împotriva lui Galileo și a oamenilor de știință, ci pe Galileo împreună cu un mic număr de discipoli împotriva Bisericii și a majorității oamenilor de știință.

În 1623, a fost ales un nou papă, Urban al VIII-lea. A fost o întâmplare fericită pentru că era considerat un moderat în ceea ce privește subiectul heliocentrismului; în plus, Galileo avusese relații amicale cu acesta. Urban credea că în principiu oamenii sunt incapabili de a fi siguri în ceea ce privește problemele cosmologice, dar i-a dat voie lui Galileo să examineze dovezile pro și contra heliocentrismului într-o carte cu condiția ca aceasta să nu-i susțină părerile. Galileo s-a apucat de lucru la *Dialog asupra celor două sisteme majore ale lumii*, care a fost publicată în 1632. Cartea prezenta dovezi puternice și majore în favoarea heliocentrismului, susținându-i părerile. Pe ultima pagină a cărții, Galileo a pus în gura personajului său Simplicio, caricatura unui aristotelian încet la minte, avertizarea papei cu privire la caracterul ipotetic al heliocentrismului.

Cartea a făcut imediat senzație. Urban a descoperit cuvintele sale puse în gura lui Simplicio și s-a convins că Galileo i-a trădat încrederea, ridiculizându-l. O astfel de insubordonare nu a putut fi trecută cu vederea și era inevitabil ca mașinăria inchiiziției să fie pusă în funcțiune împotriva lui Galileo.

Galileo a fost acuzat că a încălcat interdicția din 1616 care i-a interzis să susțină sau să apere modelul heliocentric; și trebuia să fie o lecție pentru toți că el era vinovat. Galileo a fost forțat să abjure. În ultimii zece ani cât a mai trăit s-a aflat în arest la domiciliu, cazat confortabil într-o vilă din apropierea Florenței, având unele restricții referitoare la cine putea să îl

Thomas à Kempis, una dintre cele mai faimoase însumări ale spiritualității medievale. Această carte era ancorată în tradiția misticismului care s-a dezvoltat mai târziu în Evul Mediu datorită unor

scriitori faimoși ca Iulian de Norwich (care în ciuda numelui, a fost o femeie care a trăit în secolul XIV) concentrându-se asupra lui Cristos. Dar Thomas a fost educat la o școală inițiată de *Devotio Moderna* a

viziteze. El nu a fost niciodată torturat sau înmormântat – a fost doar redus la tăcere.

Ce putem învăța din această povestire? Rezultatul afacerii Galileo a fost un eveniment puternic influențat de circumstanțele locale. Nu privea atât de

mult aspectele universale sau globale ale științei și ale religiei, cât circumstanțele locale care acționau asupra personajelor istorice ca individ – frica, gelozia, răzbunarea, lăcomia, prejudecata, ambiția, personalitatea, rivalitatea, alianțele și

contextul politic. Personalitatea lui Galileo a fost prea pronunțată. Dacă ar fi avut puțină diplomatie, dacă ar fi fost cu mai mare băgare de seamă, dacă ar fi fost deschis să ajungă la un compromis și ar fi înțeles valoarea unei retrageri strategice, ar fi fost posibil ca el să desfășoare o campanie importantă în beneficiul heliocentrismului fără să fi fost condamnat.

Modul în care a fost rezolvată afacerea Galileo, să fi fost o bătălie între creștinism și știință, un episod al războiului dintre știință și religie? De fapt fiecare dintre personajele implicate se considerau creștine. Fiecare dintre acestea recunoșteau autoritatea Bibliei și erau, de asemenea, în posesia unei păreri cosmologice științifice. Ca tânăr profesor, Bellarmine a predat, de fapt, astronomia la Universitatea din Louvain și a înțeles complet chestiunea. Se pare că bătălia nu s-a dat între creștinism și știință, ci în interiorul creștinismului: între teorii ale interpretării biblice care se contrazic – una progresivă, alta tradițională; și în cadrul științei, între partizanii unor cosmologii aflate în competiție. Oricum am întoarce lucrurile, nu cad la hotarul dintre știință și religie.

DAVID LINDBERG

Galileo arătând telescopul său unui grup de nobili venețieni.

GHID AL ISTORIEI CREȘTINISMULUI ■ Dacă cineva știe ce înseamnă să îl iubescă pe Isus și să se desconsidere pe sine de dragul lui Isus, atunci el este într-adevăr binecuvântat. Trebuie să lăsăm tot ce iubim de dragul celui pe care îl iubim, pentru că Isus vrea ca noi să îl iubim pe El mai presus de orice. Fie că vrei, fie că nu vrei, într-o zi vei lăsa totul aici. Ține-te strâns de Isus în viață și în moarte; dedică-te credincioșiei Lui, pentru că doar El te poate ajuta atunci când nimeni nu reușește.

Thomas à Kempis,
Imitatio Christi, 1418

lui Geert Groote, fiind adânc pătrunsă de principiile privitoare la integritatea personală și la devoțiunea față de Cristos.

Dar, dacă religia medievală era activă și bine tocmai când Renașterea își lua avânt, unii încercau să dea timpul înapoi. Cel mai dramatic protest împotriva Renașterii și a influenței sale asupra creștinismului a fost acela al lui Girolamo Savonarola (1452–1498), un dominican din Ferrara. Savonarola era un strălucit cărturar, absorbit de filosofie scolastică, dar care avea o concepție extrem de austeră în ceea ce privește înțelegerea spiritualității. El credea că creștinii se găseau sub o interdicție divină pentru a trăi o viață sobră dedicată doar lui Dumnezeu și orice tentativă de a da slavă lucrărilor omenești

implica în mod absolut mândrie și idolatrie. În această concepție, înflorirea artei, cultul frumuseții și interesul pentru spiritualitatea platonice a Renașterii era în contradicție totală cu adevăratul spirit al Evangheliei. Era o încercare de detronare a lui Dumnezeu și înlocuirea sa cu omul.

Savonarola a ajuns la Florența, centrul cultural al Renașterii, în 1489 și a predicat cu putere împotriva influenței păgâne și a capitulării în fața plăcerilor. Catedrala era arhiplină. Mulțimea năvălea să îl asculte, mulți fiind striviți sau pierzându-și cunoștința în timp ce el predica. Savonarola a avut o influență atât de mare asupra oamenilor, încât după moartea conducătorului cetății, Lorenzo de Medici „Magnificul” în 1492, el a reușit să

impună o nouă constituție în care Cristos era recunoscut ca rege. Mustrăți de predicile lui, consiliul cetății a interzis unele activități ca jocul de cărți, în vreme ce pedeapsa pentru homosexualitate a fost ridicată de la amendă, la pedeapsa capitală. Tineri entuziasmați de reformă au format grupuri care mergeau din casă în casă, confiscând cărți de joc și încurajând o formă modestă de îmbrăcăminte.

În 1495, papa Alexandru al VI-lea i-a interzis tot mai fanaticului Savonarola să predice, dar el nu a ținut cont de interdicție, cerând distrugerea a tot ce a realizat Renașterea: lucrări de artă, manuscrise ale umaniștilor, orice care, în concepția sa, distrăgea atenția de la Dumnezeu. În februarie 1497, bandele lui

Savonarola au pieptănat Florența confiscând tablouri, cărți, haine scumpe și cosmetice. Mulțimea entuziasmată a făcut din ele un rug imens: sprijinul popular a fost atât de puternic încât Sandro Botticelli, unul dintre cei mai renumiți pictori ai vremii și-a aruncat de bunăvoie în foc propriile picturi pentru a-și răscumpăra păcatul de a le fi creat.

Dar acest „rug al deșertăciunilor” a marcat punctul culminant al campaniei lui Savonarola împotriva Renașterii. El a început să predice împotriva Romei, astfel că a fost excomunicat chiar în luna mai a aceluiași an. Tot în luna aceasta s-au declanșat răscoale împotriva conducerii sale teocratice, consumarea alcoolului și jocurile de cărți devenind din nou publice. Savonarola nu a reușit să înțeleagă că nu-i poți forța pe oameni să accepte o reformă, a fost răsturnat de la putere și în 1498 a fost spânzurat în aceeași piață unde a ars comorile Renașterii.

PAPALITATEA RENAȘTERII

După cum sugerează destinul lui Savonarola, Renașterea a fost o perioadă în care, cel puțin în ochii unora, erau contestate vechile certitudini. Într-adevăr, de-a lungul Renașterii, Biserica a pierdut tot mai mult din puterea de care s-a bucurat în Evul Mediu. Personajele cele mai populare ale Renașterii nu mai erau episcopii și abatii, ci mai degrabă profesorii din universități.

Dar, în această perioadă, cea mai proeminentă și mai evidentă evoluție a avut-o papalitatea. După eșecul Conciliului de la Florența de a reface unirea cu Biserica Ortodoxă între 1430 și 1450, papalitatea și-a pierdut în mare parte interesul față de chestiunile ecleziastice mai largi și a devenit tot mai preocupată de îmbunătățirea Romei. În secolul XV, o serie de papi au lărgit străzile, au construit palate și, în general au căutat să transforme Roma într-un oraș modern renescentist asemănător cu Florența. Tonul l-a dat Nicolae al V-lea care a devenit papă în 1447. Cunoscut uneori sub numele de „marele umanist”, având o educație aleasă,

Acum ești dedicat lui Dumnezeu și Bisericii, așa că trebuie să încerci să fii un bun om al Bisericii, arătând că te îngrijești înainte de toate de onoarea și condiția Bisericii și a scaunului apostolic. Dar în vreme ce faci asta, nu îți va fi greu să îți aperi familia și locul unde te-ai născut. Dimpotrivă, trebuie să fii legătura prin care această cetate va deveni mai apropiată de Biserică, iar familia noastră mai apropiată de cetate. Și deși nu se poate prevedea tot ce va urma, nu mă indoiesc că toate acestea pot fi îndeplinite în folosul tuturor – fără să uiți că, trebuie totdeauna să favorizezi interesele Bisericii.

Lorenzo „Magnificul” din Florența, scrisoare către fiul său, viitorul papă Leon al X-lea, cca 1491

Vaticanul, Roma, în timpul misei de Crăciun. Piața San Pietro, fațada bazilicii concepută de Giovanni Bernini (1598–1680).

el a căutat să promoveze la Roma atât arta cât și educația, aliniind atât orașul cât și papalitatea cu Umanismul și, în general, cu Renașterea.

În timpul aceluiași secol, situația s-a înrăutățit foarte mult, stadiu care nu a mai fost atins decât la începutul secolului XI. Sixt al IV-lea, papă din 1471 până în 1484 a făcut 34 de cardinali, majoritatea dintre prietenii și sponsorii săi, inclusiv șase nepoți. În 1492, unul dintre nepoții lui Calixtus al III-lea, Rodrigo Borgia, a devenit papa Alexandru al VI-lea. Fiind unul dintre cei mai notorii papi, Alexandru al VI-lea a fost promovat în biserică doar datorită legăturilor sale și a marii sale averi cu care și-a cumpărat voturile. Unul dintre primele lucruri pe care le-a făcut a fost să-și instaleze amanta de 18 ani, într-unul dintre palatele învecinate, a cărui ușă secretă dădea în San Pietro astfel încât să nu îi fie prea greu să o viziteze. Avusese deja câțiva copii pe când era cardinal și petrecea destul de mult timp străduindu-se să le ofere o carieră cât se poate de bună: unul dintre groaznicii săi fii, Cesare, a fost uns arhiepiscop de Valencia la vârsta de 18 ani, cu doar o săptămână înainte ca tatăl său să ajungă papă. Cesare avea obiceiul să tragă cu arcul asupra delincvenților dintr-un balcon al palatului Lateran și, cu toate că pare puțin probabil, zvonurile malițioase spun că se culca și cu sora sa, Lucrezia. El a conceput planul de lichidare a soțului Lucreziei – care a fost dus la îndeplinire pe când papa se afla în camera alăturată. Cel mai bun lucru care se poate spune despre Alexandru al VI-lea este că a reușit să nu fie destituit de francezi.

Fără îndoială că excesele papilor renaștiști au fost adesea exagerate. De exemplu, despre papa Paul al II-lea, care a păstorit din 1464 până în 1471, dușmanii săi spuneau că îi plăcea să își biciuiască prizonierii și să îi vadă cum mor pe când se afla angajat într-un act nenatural cu un paj. În realitate, se pare că papa Paul al II-lea a fost un om destul de inofensiv care și-a petrecut cea mai mare parte a timpului decorând biserici și organizând

carnavale. În același timp, familia Borgia a fost pusă la stâlpul infamiei. Pe când trăiau, ei erau niște monștri criminali depravați și incestuoși; în special numele Lucrezia Borgia era asociat cu seducții fără număr și otrăvirea în masă. Dar, deși cei din familia Borgia erau corupți și adesea plini de cruzime, reputația lor de ucigași a fost în mod sigur exagerată de dușmanii lor politici și de scriitorii de mai târziu.

Indiferent de calitatea activităților pastorale ale papilor, la Vatican au avut loc schimbări cosmetice. La jumătatea secolului XV s-a constatat că bazilica construită de Constantin se înclinase destul de rău și s-au făcut planuri pentru construirea alteia noi. Construcția noii biserici San Pietro a început în 1506 și a continuat până în 1615 cu un întreg șir de arhitecți și constructori – incluzându-l pe Michelangelo. Bazilica care a rezultat era cea mai mare din lume. Sculptorul Giovanni Bernini a fost angajat pentru a-i decora interiorul și pentru a face proiectul pieței San Pietro care includea două rânduri de coloane de jur împrejur, asemenea brațelor Bisericii care se întindeau în lume. O altă evoluție remarcabilă a acestei perioade a fost seria de descoperiri ale lui Antonio Bosio, de origine maltez care, asemenea unui Indiana Jones al Renașterii, a dat peste catacombe Romei antice pe care le-a și explorat. El și-a descris descoperirile în cartea sa din 1629, stârnind interesul față de Antichitatea creștină.

În ciuda magnificelor clădiri ale Vaticanului și a banilor care intrau în visteria ei, papalitatea era o instituție care observa diminuarea influenței sale în lume. Aceasta nu se datora doar corupției sau ineficienței papilor. Atât din punct de vedere teologic cât și politic, poziția acesteia era tot mai puțin asigurată. Din punct de vedere teologic, poziția sa era erodată de apariția conciliarismului, concepția că autoritatea supremă în Biserică nu era papa, ci conciliul episcopilor. În forma sa mai redusă, conciliarismul a atribuit autoritatea aceasta doar „conciliilor ecumenice”, adică conciliilor întregii Biserici, care erau ratificate de papă, cum a

fost cel de la Niceea. Dar forma mai vehementă a conciliarismului insista asupra faptului că ratificarea papei nu era necesară și conciliile episcopilor puteau acționa independent de aceasta. De exemplu, scriind în secolul XIV, William Ockham a strâns o întreagă colecție de argumente împotriva concepției că papa ar fi autoritatea supremă a Bisericii sau a statului și a insistat asupra ideii că împăratul avea dreptul să destituie un papă eretic. Marea Schismă din secolul XIV și rolul Conciliului de la Constanța în lichidarea ei, a făcut ca aceste păreri să devină tot mai plauzibile.

În același timp, papalitatea a pierdut tot mai mult din puterea sa politică pe măsură ce statele naționale ale Europei se întăreau. Vaticanul a devenit doar o altă curte sufocată de corupție care a pierdut orice urmă de influență în lume. Nu e de mirare că au început să se audă voci de protest. Wycliffe, Hus și Savonarola au apărut și au fost zbrobiți unul după altul; dar chiar atunci când ultimul dintre acești așa-ziși reformatori a murit la Florența, un protest mult mai semnificativ împotriva papalității se pregătea în Nord, în persoana unui călugăr german fără prea mare importanță.

REFORMA TIMPURIE

Au existat mii de cauze complexe care au declanșat Reforma și e clar că declanșarea acesteia nu i se poate atribui doar unui singur individ. Dar Martin Luther a fost catalizatorul, dacă nu cauza unică, pentru evoluția religioasă cu totul remarcabilă a secolului XVI.

MARTIN LUTHER ȘI CELE 95 DE TEZE

Fără discuție, cel mai semnificativ personaj al ultimului mileniu, Martin Luther, un adevărat „Hercule german”, s-a născut în satul Eisleben în 1483 și a devenit călugăr augustinian încă de tânăr. În 1508 a început să predea la Universitatea din Wittenberg, un orașel din Saxonia, un stat în Nordul Germaniei de azi. Desigur că „Germania” nu exista ca entitate politică: Sfântul Imperiu Roman era încă puterea

dominantă a părții estice a Europei de Vest. În această vreme imperiul era o federație de state mici a căror principii (sau „electori”) alegeau regele care domnea deasupra tuturor, care, de fapt, era încoronat ca împărat de către papă conform ceremonialului epocii. În acea perioadă, politica Europei era dominată de familia Habsburgilor, care domnea nu numai peste Sfântul Imperiu Roman, dar și peste o mare parte din Spania, fără a mai aminti și Țările de Jos. Cu ocazia sărbătorii tuturor sfinților din 1517, fără ca măcar să bage de seamă, Luther a declanșat Reforma.

Chestiunea inițială a fost destul de simplă. Ea se referea la vânzarea indulgențelor care în ultima parte a Evului Mediu s-a dezvoltat ca o sursă importantă de venit pentru Biserică. Acestea aveau legătură cu sacramentul confesiunii. În mod normal, dacă păcătuiai, te mărturiseai preotului care îți dădea o penitență. Penitența

Portretul lui Martin Luther, Lucas Cranach cel Bătrân (1472–1553).

nu era necesară pentru a obține iertarea păcatului – aceasta era garantată de jertfa lui Cristos –, dar se credea că sufletul credinciosului trebuia încă purificat înainte de a fi capabil să meargă în cer. Orice purificare care nu a fost făcută până în clipa morții se făcea în purgatoriu, un fel de anticameră celestă tare neplăcută. Totuși unii au trăit o viață atât de corectă încât atunci când au murit nu a fost nevoie de purificare și s-au dus direct în cer. Aceștia erau sfinții. Ei și-au adunat o „comoară de merite”, la care Biserica putea apela după cum credea necesar: astfel, puteai evita o penitență (sau un timp de stat în purgatoriu) făcând apel la această comoară.

Pe vremea lui Luther se abuza foarte mult de această practică. Mânia lui Luther a fost stârnită de Albrecht de Brandenburg, care era atât arhiepiscop de Magdeburg și de Mainz cât și administratorul Halberstadtului. Acestea erau în sine niște nereguli (canoanele Conciliului de la Niceea interziceau episcopilor să se transfere de la o dioceză la alta și să dețină mai multe episcopii), totuși papa Leon al X-lea – unul dintre nepoții familiei Medici, deja cardinal, deși era adolescent – i-a permis lui Albrecht să se bucure de acest privilegiu, cu condiția că va plăti o mare sumă de bani Vaticanului. Mijlocul prin care Albrecht s-a gândit să plătească a fost colectarea

veniturilor provenite din vânzările de indulgențe din diocesele sale. Leon al X-lea era dependent de cheltuirea banilor, atât pe luxul extravagant în care trăia cât și pentru cauze caritabile generoase, cum au fost spitalele și azilurile pentru săracii din Roma. Din această cauză, în cei doi ani de când a devenit papă, el a secăt visteria plină lăsată de papa anterior astfel că era foarte preocupat să facă rost de bani de unde putea. Odată cu indulgențele, Albrecht a publicat un document care explica cum funcționează acestea, pretinzând că indulgența îl absolvea pe cumpărător să facă o altă penitență pentru păcatele sale, aceasta chiar iertându-i acele păcate. Aceasta era o mare schimbare cu privire la ceea ce însemnau indulgențele.

Nu este de mirare că Martin Luther a simțit că este timpul potrivit pentru o dezbatere referitoare la teoria și practica indulgențelor. A redactat o listă de 95 de „teze” (sau scurte afirmații) punând sub semnul întrebării capacitatea indulgențelor de a ierta păcatele. Intenția sa era să folosească lista ca bază de plecare pentru o dezbatere academică, astfel că a trimis-o episcopului lui local și lui Albrecht de Brandenburg și (după unele mărturii) a pus-o pe poarta bisericii universității din Wittenberg, care era folosită ca afișier.

Luther era interesat de o mică dezbatere științifică, dar, după cum a scris

Papa aprobând vânzarea indulgențelor, gravură în lemn, Hans Holbein cel Tânăr (cca 1497–1543).

apoi, „ceea ce am făcut a răsturnat cerul cu susul în jos și a pus tot pământul pe jar”. Albrecht a trimis papei o copie a celor 95 de teze, iar tipografiile au început să distribuie copii-pirat. Corpul profesoral de la Wittenberg l-a susținut pe Luther, studenții dând foc tuturor scrierilor care îl atacau. Luther a scris în apărarea tezelor sale, dar a fost atacat cu ostilitate. Vaticanul a pregătit o reacție oficială care arăta că el greșește, de vreme ce papa și conciliile Bisericii care au sancționat indulgențele nu puteau greși.

Luther era foarte îngrijorat de ceea ce se întâmpla. El a crezut că Biserica, inclusiv papa, își va uni forțele împotriva corupției și nu se aștepta ca autoritățile să facă front comun împotriva sa. A mai crezut, de asemenea, că opoziții săi în domeniul teologiei vor încerca să își apere teoria și practica indulgențelor cu ajutorul Bibliei. În schimb, ei i-au ignorat argumentele și chiar l-au citat la Roma, acuzându-l de erezie. Însă Luther credea că în astfel de chestiuni Scriptura trebuia să fie autoritatea supremă. Se putea oare ca învățătura Bisericii Catolice și cea a Scripturii să nu cadă de acord? O întâlnire cu cardinalul Tommaso Cajetan (1469–1534), superiorul general al dominicanilor, l-a convins că într-adevăr nu erau. Cardinal Cajetan l-a ascultat pe Luther cu simpatie, dar a insistat că

părerile sale contraziceau învățăturile papei și ale conciliilor Bisericii. În 1519, binecunoscutul teolog Johann Eck s-a întâlnit cu Luther și cu colegul și susținătorul său Andreas Karlstadt într-o dezbatere publică la Leipzig. Șiret, Eck a deviat dezbaterea de la disputa referitoare la corupție și rolul indulgențelor, la una referitoare la autoritatea papei, care după părerea sa, era în joc. Eck a susținut că papa era ales de drept divin și avea autoritate divină și a subliniat că Jan Hus a fost ars pentru că a negat acest lucru. La rândul său, Luther a argumentat că concepția lui Eck cu privire la papalitate s-a dezvoltat doar în ultimele secole și că nu era cunoscută de Biserica primară: mai ales, nu putea fi găsită în Biblie.

Din acest moment Luther și-a extins protestul, atacând doctrina mizei ca jertfă. Aceasta s-a întâmplat dat fiind că în acest stadiu concepția catolică a făcut clară noțiunea că miza nu era doar un sacrament (mijlocul prin care harul lui Dumnezeu era împărțit oamenilor), ci și o jertfă (mijlocul prin care jertfa lui Cristos de pe cruce era oferită lui Dumnezeu). Din contră, a insistat Luther, miza avea sens doar dacă era primită cu credință, ca darul promis al lui Cristos pentru credincios. Aceasta însemna că misele nu se puteau rosti pentru morți. Lui Luther i s-a atras atenția că a Doua carte a Macabeilor susținea rugăciunile pentru morți. Luther a ripostat că această carte și celelalte lucrări deuterocanonice nu erau, de fapt, parte din Biblie. El a profitat de adevărată tradiție a nesiguranței care exista încă din perioada primelor veacuri creștine – după cum am văzut în capitoul 2, aceste cărți se găseau în traducerea Septuaginta a Vechiului Testament, folosită la început de creștini, dar nu se regăseau în canonul ebraic așa cum a fost definit de rabini la Conciliul de la Iamnia din primul secol. Așa că Luther și adepții săi au făcut o alegere radicală abandonându-le. De aceea, Vechiul Testament din Bibliile catolice conține mai multe cărți decât cele protestante. Unele Biblii protestante au o secțiune separată între Vechiul Testament

Am început să îmi dau seama că în acest verset [Romani 1:17] „neprihănirea lui Dumnezeu” arată felul în care cineva care este drept trăiește printr-un dar de la Dumnezeu –, adică prin credință. Am început să înțeleg că acest verset arată că neprihănirea lui Dumnezeu este revelată prin Evanghelie, dar este o neprihănire pasivă, adică este aceea prin care Dumnezeu în mila Sa ne face neprihăniți prin credință, după cum este scris: „Cel neprihănit va trăi prin credință.” Deodată am simțit că m-am născut din nou, că porțile raiului mi s-au deschis și am intrat în rai. Imediat am văzut întreaga Scriptură într-o altă lumină.

Martin Luther, Prefață la opere complete, 1545

Mă uimește că oricine poate fi jignit de ceva atât de evident! Să vedem. Contribuim sau nu cu ceva la moartea și la învierea lui Cristos? Evident că nu facem nimic, nici noi, nici legea. Deci doar moartea și învierea lui Cristos ne mântuie și ne eliberează de păcat, așa cum spune și Pavel în Romani 4: „El a murit pentru păcatul nostru și a înviat pentru neprihânirea noastră.” Mai departe! Prin ce ne însușim moartea și învierea lui Cristos? Nu prin ceva extern, ci doar prin credința interioară din inimă, doar ea singură, își însușește moartea și învierea atunci când este predicată Evanghelia. Atunci de unde toate aceste discursuri vehemente, pline de mânie, în care unii sunt catalogați eretici și sunt arși, când este clar că doar prin credință se poate beneficia de moartea și învierea lui Cristos, fără fapte și că moartea și învierea Sa ne dau viață și neprihânire?

Martin Luther,
Despre traduceri, 1530

și Noul Testament denumită „cărți apocrife” și conțin tocmai aceste cărți.

Folosind cei mai duri termeni, Luther a atacat însăși instituția papală considerând-o responsabilă pentru „captivitatea babiloneană” a Bisericii. Unii dintre principii germani l-au aprobat pentru că nu le convenea deloc puterea papei. Ca urmare, Luther a scris o lucrare intitulată *Nobilimii creștine a națiunii germane* care se adresa noului împărat al Sfântului Imperiu Roman, Carol al V-lea, prin care ataca întregul sistem ecleziastic, insistând asupra faptului că Biblia trebuia citită de toți, pentru că toți credincioșii erau preoți. În 1520, părerile lui Luther au fost condamnate de papă. Bula prin care era condamnat îi poruncea să se ducă la Roma pentru a retracta. În loc să facă acest lucru Luther a ars bula în fața unei mulțimi formată din susținătorii lui. Papa a reacționat excomunicându-l.

În vreme ce disputa s-a conturat la început ca un dezacord cu privire la indulgențe și mai apoi cu privire la papă, în centrul acesteia se afla, de fapt, doctrina cu care Luther s-a confruntat atunci când a studiat la Wittenberg Epistola lui Pavel către romani și ale cărei consecințe încă le dezbătea. Doctrina aceasta, a „justificării prin credință”, se afla în centrul teologiei lui Luther. El era convins că mesajul principal al creștinismului era că oamenii nu sunt mântuiți prin ceea ce fac – dând bani bisericii, participând la pelerinaje, supunându-se papei sau orice altceva –, ci printr-un dar primit gratis, prin jertfa lui Cristos și acceptat prin credință de credincios. Aceasta era concepția de bază care a declanșat critica lui Luther la adresa teoriei și a practicilor catolice cu care era contemporan, aceasta rămânând tema centrală a întregii mișcări protestante de după el.

În 1521, Sfântul Imperiu Roman a convocat o dietă – sau consiliu – în orașul Worms. Acestea erau ținute cu regularitate pentru a menține funcționalitatea imperiului. La această dietă, printre multe alte chestiuni, una se referea la Martin Luther. Luther a fost întrebat în prezența împăratului dacă va retracta ceea ce a

scris. Luther a cerut să i se acorde o zi pentru a se pregăti să răspundă, dar nu a fost nehotărât cu privire la convingerile sale. În cele din urmă a răspuns:

Maiestatea voastră imperială și domnii cer un răspuns simplu. Iată-l clar și răspicat. Până nu sunt convins din Scriptură sau printr-un raționament clar – pentru că nu mai cred în papă sau în conciliile Bisericii, de vreme ce toată lumea știe că pot să greșescă și să se contrazică – sunt legat de Scripturile pe care le-am citat. Conștiința mea este prizonieră Cuvântului lui Dumnezeu. Nu pot și nu vreau să retractez nimic pentru că nu este bine sau drept să faci ceva împotriva conștiinței tale.

În replică, împăratul a declarat că indiferent ce argumente ar fi avut pentru părerile sale, Luther greșea pentru că era de neconceput ca el să aibă dreptate și o mie de ani de tradiție să greșescă. Dieta l-a condamnat pe Luther, declarându-l oficial proscris și eretic. Dar electorul de Saxonia, Frederic „cel Înțelept”, l-a protejat, ascunzându-l într-un castel timp de aproape un an.

NOILE BISERICI

În ciuda edictelor imperiale și papale se profila o puternică mișcare reformatoare. S-a pretins că Luther a scris o treime din cărțile vândute în lumea care vorbea germana între 1520 și 1530. Inima acestei mișcări se afla la Wittenberg, unde colegii și simpatizanții lui Luther, inclusiv prietenii săi, Karlstadt și Philip Melanchthon (1497–1560) conduceau mișcarea. Preoții au început să facă slujbele îmbrăcați în haine normale, fără odăjdii. Congregației i se dădea atât pâinea cât și vinul, așa cum se obișnuia cu mult timp înainte. Statuile și imaginile erau distruse, fiind considerate dovezi ale superstițiilor medievale. La fel ca și Luther, cei care îl urmau erau convinși că la mântuire se ajunge prin credința individului, nu prin medierea asigurată de Biserică, dar unii au împins la extremă aceste principii. Au

apărut profeți care pretindeau că Dumnezeu le-a vorbit direct.

În același timp, Luther însuși pune în practică un alt principiu al Reformei, care spunea că autoritatea Bibliei era mai mare decât cea a Bisericii. Pe vremea când era ascuns, Martin Luther a tradus Noul Testament în limba germană: lucrarea a avut un succes enorm, cinci mii de copii vânzându-se în două luni – un lucru foarte impresionant, având în vedere că doar unul din trei locuitori ai orașelor știau să citească, la sate proporția fiind de unu la douăzeci.

Ieșind din ascunzătoare în 1522, Luther a anulat multe dintre reformele care au fost făcute la Wittenberg, cum a fost abolirea botezului nou-născuților: a crezut că s-a ajuns prea departe. Dar mișcarea evolua mai presus de controlul său. Thomas Müntzer (cca 1489–1525), un predicator din Allstedt, l-a denunțat pe Luther că era prea conservator și învăța că fiecare individ avea acces la revelația divină fără să se mai sinchisească de Biblie. Müntzer i-a criticat și pe conducătorii imperiului pentru că i-au asuprit pe cei din clasele inferioare. În contrast cu Luther, care, la fel ca Pavel, a învățat ascultarea față de conducătorii seculari, Müntzer a încurajat rebeliunea. Alți predicatori l-au imitat și țăranii s-au răsculat în tot imperiul, atacând castele, orașe și mănăstiri. Răscoala din Frankenhausen a fost reprimată de trupele imperiale. Acestea au tras fără nicio milă asupra țăranilor care și-au dat seama că pretenția lui Müntzer că Dumnezeu îi va proteja de gloanțe nu era deloc adevărată. Însuși Müntzer a fost executat, răscoala fiind înăbușită cu brutalitate.

Luther a fost de partea principilor, nu de cea a țăranilor în această afacere, mulți principii aprobându-i ideile. Reformatorii și-au dat seama că în ciuda edictului de la Worms, multe state îi protejau, ba chiar îi încurajau. Nu conta prea mult dacă toți acești principii erau sau nu de acord sau înțelegeau teologia lui Luther, atât timp cât erau dispuși să încurajeze ceva ce ar fi avantajat poziția lor politică față de

împărat și față de papă. Noua dietă de la Speyer din 1529 a încercat să descurajeze această tendință. Mai mulți principii au inițiat un protest oficial către împărat, aici avându-și originea termenul „protestant”. Curând acesta a fost dat întregii mișcări.

Împreună cu cei din cercul său, Luther a căutat să își clarifice concepțiile sperând să creeze un set de doctrine pentru toți protestanții. În 1530, conlucrând cu Luther, Philip Melancthon a revizuit un set de formulări doctrinare care apăruseră cu puțin timp în urmă. Credeul care a rezultat a fost prezentat la una dintre întrunirile principilor germani cu împăratul, la Augsburg în 1530. Principii au acceptat credeul care a devenit cunoscut ulterior ca Mărturisirea de credință de la Augsburg. Aceasta va constitui una dintre cele mai importante afirmări ale credinței luterane.

Luteranismul s-a răspândit dincolo de imperiu. Una dintre regiunile care nu erau vorbitoare de limba germană și care a fost influențată de noua mișcare a fost Scandinavia. Doi dintre discipolii lui Luther, frații Olav și Lars Petri, au dus aceste idei în Suedia: aici au avut norocul să afle un bun ascultător în persoana regelui Gustavus Vasa. În 1527, el a declarat că luteranismul este religia oficială a statului. Ierarhia catolică existentă a fost convertită la noua versiune a creștinismului fără prea multe complicații. Danemarcei i-a luat puțin mai mult timp. Regele Frederic de aici simpatiza luteranismul, dar exista o opoziție substanțială a clerului. Mulți dintre aceștia au fugit lăsând practic țara fără niciun fel de organizare ecleziastică. Cu toate acestea, Cristian al III-lea care i-a urmat la tron în 1536, a continuat programul său de reformă. El însuși l-a contactat pe Luther pentru a-i cere ajutor. Dar printre cei care l-au urmat, Luther avea doar un singur vorbitor de limba daneză și germană, pe nume Johann Bugenhagen, așa că l-a trimis în Danemarca unde a început să înființeze o nouă biserică luterană. Mai întâi el l-a încoronat pe rege, apoi a numit noi episcopi. Cam tot așa s-a întâmplat în

De asemenea [noi] învățăm că omul nu poate fi justificat înaintea lui Dumnezeu prin puterea sa, prin meritele sau faptele sale, ci este justificat de dragul lui Cristos, prin credință, când crede că este primit, că păcatele sale sunt iertate de dragul lui Cristos care, prin moartea Sa, a făcut ispășirea pentru păcate. Pentru Dumnezeu această credință trece drept neprihănire.

Mărturisirea de credință de la Augsburg, 1530

Ulrich Zwingli,
pictat de Hans
Asper (1499–1571).

*Vom încerca totul cu
piatra de încercare a
Evangheliei și cu
focul lui Pavel. Tot ce
vom găsi în
conformitate cu
Evanghelia, vom
păstra; tot ce nu se
conformează
acesteia, vom elimina
(...) Pentru că
trebuie să ascultăm
de Dumnezeu, nu de
oameni.*

Ulrich Zwingli,
Archeteles, 1522

Norvegia și în Islanda unde au călătorit misionari luterani danezi. Între 1540 și 1550, toată Scandinavia era luterană.

REFORMA ELVEȚIANĂ

Cu toate că Luther era cel mai semnificativ personaj al Reformei, el nu era singurul catalizator al schimbării. Ulrich Zwingli a devenit în 1519 „preotul poporului” (aceasta fiind cea mai înaltă poziție ecleziastică) din Zürich. La acea vreme Elveția era inclusă în Sfântul Imperiu Roman, dar cetățile-stat sau cantoanele formau o federație mai liberă sau semi-autonomă. Zwingli a urmat o educație umanistă și l-a cunoscut pe Erasmus. Era preocupat de reîntoarcerea creștinismului la originea sa din Noul Testament, criticând abuzurile clericale din Zürich, printre care obiceiul preoților de a avea amante. Pe măsură ce popularitatea și puterea sa a crescut, a

început să insiste asupra faptului că doar Biblia ar trebui să fie sursa pentru practica și credința creștină. El a atacat în special practica postului, despre care nu credea că era autorizat de Scriptură, ci era doar o poruncă omenească. La îndemnul lui Zwingli, între 1520 și 1530, în Zürich au avut loc mari reforme, inclusiv abolirea indulgențelor, a pelerinajelor, a confesiunii și a maslului. A fost abolit, de asemenea, celibatul clerului, iar călugări și călugărițele au început să se căsătorească, după cum a făcut însuși Zwingli. Au fost distruse icoanele și statuile, altarele și orgile, obiectele de cult ca potirele fiind topite. Chiar și misa a fost abolită fiind înlocuită cu sărbătorirea Cinei Domnului – deoarece Zwingli și călugării au respins nu numai ideea că misa era reeditarea sacrificiului, dar chiar și credința că pâinea și vinul se transformau în trupul și sângele lui Cristos.

Zwingli și mișcarea reformei sale au fost, de asemenea, asociate cu Johann Heusegen, cunoscut ca Oecolampadius, după versiunea greacă a numelui său, un umanist care a studiat cu Erasmus, a predicat în orașul elvețian Basel și s-a convertit devreme, odată cu mișcarea luterană. El a proclamat în special doctrina lui Luther, că omul era mântuit doar prin credință, fără să facă niciun fel de fapte. Inspirați de el, cetățenii din Basel i-au imitat pe cei din Zürich privind îndepărtarea tuturor dichisurilor catolicismului medieval. Oecolampadius a mai dus și tratative cu valdensii, care încă mai dețineau poziții puternice în Alpi, încurajându-i să se alăture noii mișcări de reformă. Cei mai mulți au acceptat.

Cel mai important punct asupra căruia Zwingli și Oecolampadius, pe de o parte și Luther și suporterii săi, pe de altă parte, nu au putut cădea de acord, a fost euharistia. Cu toții au fost de acord că misa nu era un sacrificiu, dar Luther a fost de acord cu ideea tradițională că pâinea și vinul sunt transformate în trupul și sângele lui Cristos – cu toate că a insistat că, în același timp, ele rămăneau pâine și vin. Reformatorii elvețieni credeau că acestea

nu suferau nicio transformare. Aceasta era o chestiune spinoasă deoarece principii germani care susțineau Reforma erau foarte nerăbdători să o rezolve, crezând că o alianță cu cantoanele Elveției protestante va constitui un avantaj politic. Filip, principele de Hesse, a aranjat o întâlnire a liderilor ambelor partide la Marburg în 1529. Din păcate discuțiile care au durat două zile nu au dus la încheierea unei înțelegeri. Zwingli s-a agățat de Ioan 6:63 – „Duhul este acela care dă viață, carnea nu folosește la nimic” – argumentând că Dumnezeu lucrează la inima omului, nu prin lucruri fizice, cum era pâinea. De cealaltă parte, Luther a pus mâna pe o bucată de cretă și a scris pe masa dintre ei cuvintele din Matei 26:26 – „Acesta este trupul Meu” – și a declarat că punctul de vedere a lui Zwingli echivala chiar cu negarea întrupării. Întrunirea s-a terminat în mod nesatisfăcător, cu un acord de a nu cădea de acord: Luther a și refuzat să dea mâna cu Zwingli, ceea ce i-a mișcat până la lacrimi pe reformatorii elvețieni.

REFORMA RADICALĂ

Eșecul colocviului de la Marburg de a-i uni pe reformatorii germani și pe cei elvețieni a devenit simptomatic pentru separările care au apărut mai târziu în mișcarea protestantă. Radicali de tipul lui Karlstadt și Muntzer au continuat să apară. Cei mai semnificativi dintre aceștia au fost anabapțiștii. Cuvântul „anabaptist” cu care au fost catalogați – însemna „rebotezat” și reflecta practica rebotezării tuturor celor care le îmbrățișau idealurile. Luther a acceptat poziția Bisericii Catolice că rebotezarea nu era posibilă, chiar dacă botezul inițial a fost eretic sau schismatic, deoarece Cristos lucrează totdeauna prin sacrameinte, indiferent de cine le îndeplinește. Anabapțiștii însă insistau asupra faptului că de vreme ce mântuirea se primește doar prin credință, botezul nu poate face nimic dacă nu ai crezut. E clar că nou-născuții nu au crezut, așa că botezul lor nu era valid: astfel era nevoie ca toți să fie botezați. De cealaltă parte, Luther a acceptat că credința era necesară

(și suficientă) pentru mântuire, dar a argumentat că Dumnezeu le dădea nou-născuților credința necesară pentru a fi botezați așa cum trebuie sau erau botezați pe baza credinței părinților lor sau a nașilor.

Mișcarea anabaptistă a început la Zürich unde reformatorii radicali au obosit așteptând ca ideile lui Zwingli să fie puse în practică de consiliul orașului. Ei credea că creștinii ar trebui să se întâlnească și să se închine așa după cum le porunceea Scriptura, fără să conteze dacă autoritățile seculare aprobau sau nu, așa că au ignorat interdicția dată în 1525 de consiliul orașului cu privire la activitatea lor. Mișcarea s-a răspândit în orașele de pe continent datorită grupurilor anabaptiste care au considerat că Europa nu mai era creștină. În 1527, anabapțiștii au ținut un conciliu la Schleithem unde au format o „uniune frățască” sau o înțelegere doctrinară.

Anabapțiștii erau convinși că creștinismul adevărat implica mai degrabă demonstrarea dovezilor supunerii față de Cristos – și față de poruncile Bibliei – decât credința într-un set de afirmații. Acest lucru a produs îngrijorare în curentul principal al protestantismului deoarece contravenea mai ales cu mântuirea numai prin credință. În plus, anabapțiștii au dezvoltat o formă de conducere „congregațională” prin care toate deciziile erau luate de toți membrii bisericii, nu doar de preoți (desigur că nu acceptau că „preoții” ar fi avut vreo însușire deosebită față de credinciosul de rând).

Atât protestanții cât și catolicii le-au declarat război anabapțiștilor, aceștia fiind executați. Cel mai dramatic eveniment s-a petrecut la Münster în 1535, când un grup de anabapțiști radicali a pus mâna pe putere, a prezis iminenta revenire a lui Cristos și a decretat că legile Vechiului Testament, inclusiv poligamia, erau încă valide. Armatele catolice au înăbușit mișcarea. Cu toate acestea, anabaptismul, în special cel predicat de Menno Simons, a continuat să înflorească. El a călătorit prin Nordul Europei întărind și încurajând grupurile de anabapțiști, așa cum Iacob Baradeus i-a inspirat pe monofiziți în

Botezul va fi administrat tuturor acelor care dovedesc pocăință și schimbarea vieții și care cred într-adevăr că păcatele lor sunt iertate de Cristos și acelor ce umblă în învierea lui Isus. Cristos și doresc să fie îngropați cu El în moarte, pentru a fi înviați împreună cu El și tuturor celor care îl cer stăruitor. Aceasta exclude botezul nou-născuților, cea mai mare și cea mai de frunte urăciune a papei.

Mărturisirea de credință de la Schleithem, o declarație de credință a frățietății anabaptiste elvețiene, 1527

Cei regenerați nu pleacă la război, nici nu se angajează în lupte. Ei sunt copiii păcii care și-au transformat săbiile în pluguri și lăncile lor în unelte folositoare, și nu știu ce este războiul (...) Cum putem lupta cu dușmanii cu sabia dacă ne conformăm chipului lui Cristos? (...) Sulițele și săbiile de oțel le lăsăm acelor care, vai!, consideră că sângele omului și al porcului au aceeași valoare.

Menno Simons, Temelia doctrinei creștine, 1539

■ Cu toate că maiestatea sa regele ar trebui de drept și de fapt să fie capul suprem al Bisericii Angliei, după cum este recunoscut de către clerul acestui regat în adunările sale, totuși, pentru a fi pus de acord și a fi confirmat ulterior din această cauză și pentru mărirea virtuții în religia lui Cristos în acest regat al Angliei, pentru a reprimă și a îndepărta toate erorile, creziile și alte enormități și abuzuri de până acum, se decretează, prin autoritatea acestui Parlament, că regele, domnul nostru suveran, moștenitorii și succesorii săi, regi ai acestui regat, vor fi considerați, acceptați și recunoscuți ca singurul cap suprem de pe pământ al Bisericii Angliei (...).

Legea Supremației, 1534

Pe când Sfântul Pavel s-ar fi folosit de această limbă pe care ei o înțelegeau, pentru a vorbi poporului din Biserica și beneficiau de pe urma auzirii ei; slujba în această Biserica a Angliei (de atâția ani) a fost rostită poporului în limba latină, pe care nu o înțeleg: așa că doar au ascultat-o cu urechile; dar inimile, spiritul și mintea lor nu au fost edificate prin acestea.

Carte de rugăciuni, 1552, prefață

secolul VI. Simons era un pacifist desăvârșit și le-a cerut anabaptiștilor să nu reacționeze niciodată cu violență la violență. Atât de mare a fost influența sa încât bisericile anabaptiste inspirate de el au început să fie cunoscute ca „menonite”.

BISERICA ANGLIEI

Originea neobișnuită a Reformei din Anglia este în imposibilitatea regelui Henric al VIII-lea și o soției sale, Caterina de Aragon, de a avea un fiu: au avut o fiică, Mary, dar regele era hotărât să aibă un succesor de gen masculin. Regele dorea ca papa Clement al VII-lea să îi anuleze căsătoria, pentru a se căsători cu mult mai tânăra Anne Boleyn. Dar papa nu era de acord – cel puțin pentru că Caterina era mătușa împăratului Sfântului Imperiu Roman, Carol al V-lea, cu care nu era bine să ai de-a face. Cu toate acestea, Henric l-a ignorat pe papă și în 1533 s-a căsătorit cu Anne. În cele din urmă, în 1534, decis să fie de partea lui Carol, papa Clement a declarat nulă această ultimă căsătorie. Henric a ripostat cu o cutezanță uimitoare, declarând că de acum încolo Biserica din Anglia se afla sub controlul său și nu sub controlul papei și că Biserica sa va recunoaște cu siguranță noua sa căsătorie. O serie de măsuri luate în deceniul patru al secolului XVI au transferat controlul asupra structurilor existente ale Bisericii în mâinile regelui.

Henric a întărit această abordare absolut nouă a relațiilor dintre Biserica și stat cu o mână de fier. Actul supremației, prin care regele a devenit capul Bisericii trebuia recunoscut ca un legământ de supremație pe care toți clericii trebuiau să și-l asume prin jurământ. Mulți dintre aceștia, printre care sir Thomas Morus, au refuzat să facă acest lucru și au fost executați. Mănăstirile loiale papei au fost închise, clădirile distruse, iar bunurile confiscate și distribuite aristocrației.

Creierul din spatele acestei operațiuni a fost Thomas Cromwell, un membru al parlamentului care l-a slujit pe rege ca prim-ministru. El a redactat cea mai mare parte a legislației care a permis ruperea

Bisericii Angliei de Roma și a fost în primul rând autorul acestei idei. Cromwell era extrem de nepopular printre tradiționaliștii din Anglia, mai ales că oamenii săi au început distrugerea tuturor locașurilor lor în toată Anglia, inclusiv cel a lui Thomas Becket din Canterbury. Ca protest împotriva acțiunilor sale s-a declanșat o răscoală lângă York, în 1536, cunoscută sub numele de „pelerinajul harului” când mii de oameni au mărșăluit în oraș, li s-a permis tuturor călugărilor și călugărițelor să se întoarcă acasă și au reintrodus închinarea catolică. Răscoala a fost înăbușită, oamenii au fost masacrați, iar liderii lor executați. Henric era cunoscut pentru executarea tuturor celor care erau bănuși de trădare, Cromwell însuși căzând în dizgrație și executat – fără judecată – în 1540.

Un alt sfetnic de seamă a lui Henric în această versiune a Reformei a fost Thomas Cranmer, un învățat care a devenit arhiepiscop de Canterbury în 1533. Cranmer a fost influențat de Martin Luther și a ajutat ca noua Biserică a Angliei – Biserica Anglicană – să aibă un caracter protestant, în loc să imite doar Biserica Romano-Catolică. Cranmer a scris o lucrare extrem de importantă *Cartea de rugăciuni*, o colecție de rugăciuni și de liturghii care vor fi folosite în bisericile engleze. Folosirea limbii engleze în locul celei latine a constituit o schimbare destul de radicală, dar cartea a omis multe trăsături „catolice” precum prezentarea euharistiei ca pe o jertfă. Cartea a apărut în 1549, dar Cranmer se simțea mult mai protestant la data apariției ei, producând în 1552 o a doua ediție, care a dus Biserica într-o direcție și mai protestantă.

Henric al VIII-lea a murit în 1547 și a fost urmat de fiul său (cu a treia soție, Jane Seymour), Eduard al VI-lea. Eduard era un adolescent tare bolnăvicios și a murit în 1553, fiind urmat de sora sa mai mare, Maria. Maria a domnit doar cinci ani, dar a devenit foarte rapid unul dintre monarhii cei mai cunoscuți din istoria Angliei. Catolică devotată, ea a hotărât să anuleze toate reformele tatălui său. Cei care au refuzat să renunțe la protestantism

au fost executați – în total cam trei sute de oameni, inclusiv Thomas Cranmer care a fost ars pe rug la Oxford în 1566. Datorită acestor lucruri Maria a fost poreclită „Maria cea sângheroasă” – cu toate că uneori se spune că acest epitet nu i se trage de la cruzimea ei, ci de la credința sa catolică că vinul euharistiei se transformă în sângele lui Cristos. Cu toate acestea, planul reginei Maria nu a dat rezultatele așteptate. Curajul cu care au murit cei care fuseseră

condamnați la moarte nu a fost uitat, de aceasta fiind responsabil și John Foxe. În 1563, el a publicat o carte intitulată *Fapte și monumente*, care a fost mult mai cunoscută sub numele de *Cartea martirilor* a lui Foxe, care descria detaliat curajul acestora și cruzimea celor care i-au persecutat.

În secolele următoare cartea lui Foxe va fi extrem de citită, unii dintre englezi dezvoltând o ură patologică față de catolici. Persecuția inițială a catolicilor de către

Henric al VIII-lea,
de Hans Holbein cel
Tânăr (cca
1497–1543).

Maria, ajungând la tron prin promisiuni false făcute pentru a obține coroana, a trecut rapid la executarea intenției ei mărturisite de a stârpi și arde pe toți protestanții. A fost încoronată la Westminster așa cum e obiceiul, urcarea sa pe tron fiind semnalul pentru începerea sângeroasei persecuții care a urmat.

John Foxe, *Cartea martirilor*, 1563

Suntem considerați neprihăniți înaintea lui Dumnezeu, doar prin meritele Domnului și Mântuitorului Isus Cristos, prin credință, iar nu prin propriile noastre fapte sau merite. De aceea, justificarea numai prin credință, este cea mai minunată doctrină, plină de mângâiere (...).

Treizeci și nouă de articole, 1571

Henric al VIII-lea a fost în mare parte uitat. Și mai semnificativ, persecuția catolicilor sub Elisabeta I (după apariția cărții lui Foxe) va fi, de asemenea, uitată. De exemplu, unul dintre cele mai faimoase martiraje din timpul domniei reginei Maria a fost cel al lui Nicholas Ridley și Hugh Latimer, episcopii de Worcester și de Rochester. Ei au fost arși pe rug pentru credința lor protestantă la Oxford în 1555. Locul unde ei au murit este încă marcat pe drum. Pe când erau legați de rug, Latimer i-a adresat aceste vorbe încurajatoare prietenului său: „Curaj Master Ridley, poartă-te ca un bărbat, pentru că azi vom aprinde în Anglia o lumânare care prin harul Domnului nu va fi stinsă niciodată.” Dar chiar episcopul Hugh Latimer a predicat în 1538 la execuția franciscanului John Forest, confesorul Caterinei de Aragon. După predică Latimer a purtat o scurtă discuție cu Forest. Forest a insistat că dacă un înger din cer ar veni și ar încerca să îl convingă că greșea fiindu-i loial papei, nu își va schimba convingerea, indiferent cu ce torturi l-ar fi amenințat. Latimer a încheiat discuția, după care Forest a fost suspendat de un lanț până când s-a fript deasupra focului. Cu toate acestea, în memoria englezilor Latimer va fi recunoscut totdeauna ca un martir, în vreme ce catolicul Forest va fi uitat.

Maria a murit în 1558, fiind urmată la tron de sora sa Elisabeta I, care a restabilit supremația monarhului asupra Bisericii și Cartea de rugăciuni a lui Eduard al VI-lea. Ea a mai poruncit și executarea unor catolici cu scopul consolidării puterii Bisericii Anglicane. Dar Biserica suferea de pe urma unei identități foarte puțin definite. Henric a insistat ca toată lumea să recunoască mai degrabă autoritatea sa în detrimentul autorității papei – dar el nu și-a asumat o poziție doctrinară. În 1536, a supravegheat publicarea *Celor zece articole* care au exprimat părerile sale religioase, dar nu erau foarte diferite de catolicismul normal, în afara autorității referitoare la rege sau la papă. În anii care au urmat, au existat tentative de a definitiva o declarație de credință a Bisericii, dar toate au eșuat

pentru că Biserica Anglicană a apărut ca urmare a unor încercări pragmatice referitoare la o chestiune internă a statului; în plus, Biserica Anglicană adăpostea o mare varietate de opinii. De-a lungul secolului XVI a apărut o succesiune de *Articole* care au încercat să exprime credința de bază cu care toată lumea putea fi de acord.

Cranmer a supravegheat scrierea celor *Treizece articole* din 1538 care aveau o orientare mai protestantă decât *Cele zece articole*, dar acestea nu au fost niciodată publicate. În 1552, din porunca lui Eduard al VI-lea, Cranmer a scos o ediție și mai protestantă, *Cele patruzeci și două de articole*. Dar crezul va fi definitivat numai în 1571. Ambele convocări ale parlamentului englez l-au promulgat sub oblăduirea Elisabetei I (care guverna și Biserica Anglicană), cerându-i-se fiecărui preot anglican să le respecte. La fel ca și credeurile protestante de dinainte, cum a fost Mărturisirea de credință de la Ausburg, cele Treizeci de articole proclamau justificarea doar prin credință, negau existența purgatorului și subliniau că există doar două sacrameente, botezul și euharistia. Acestea învățau predestinarea celor aleși și păstrau tăcerea cu privire la cei excomunicați.

Acest tip de protestantism a lăsat destul de mult „loc de manevră”, Biserica conținând încă o mare varietate de opinii. Cu toate că toată lumea a recunoscut că nu mai erau romano-catolici, unii dintre oamenii Bisericii au căutat ca dogma și practica să păstreze o înfățișare catolică fundamentală. Totuși alții erau protestanți fervenți. Această stare de fapt se va menține pentru mai mult timp și va crea probleme în viitor.

REAȚIA CATOLICĂ

Biserica Catolică se confrunta cu una dintre cele mai mari crize din existența sa. Când bisericile protestante ieșeau din catolicism, se pierdea în Europa una dintre cele mai puternice țări catolice. Imperiul Otoman – care deja absorbise jumătate din lumea ortodoxă – l-a înfrânt pe Ludovic Jagello al Ungariei în anul 1526, a cucerit

țara și a mărșăluit spre ținuturile catolice. În realitate, acesta a fost cel mai avansat punct al cuceririi musulmane, dar într-un caz fără precedent, Bisericii Catolice de atunci i se părea că adevărata credință se confrunta peste tot numai cu dușmani.

Luther nu a avut niciodată intenția de a se rupe de Biserica Catolică: a sperat să o reformeze din interior, dar evenimentele nu au mai putut fi controlate. Totuși, în ciuda faptului că Luther și adepții săi au fost excomunicați și au fost nevoiți să își înceapă o nouă biserică, cererile lor nu au găsit doar urechi astupate în catolicism. Chiar când Reforma mergea mai bine și protestantismul se răspândea în Europa, o mișcare paralelă de reformă a luat naștere în interiorul catolicismului. În mod obișnuit aceasta este denumită „Contrareforma”, ca și când ar fi fost doar o reacție la Reformă. Dar adevărul este puțin mai complex. Atât Reforma cât și Contrareforma își trăgeau originea din aceeași dorință de a pune capăt corupției și abuzurilor din ultima perioadă a Bisericii medievale; acele părți ale mișcării care s-au rupt de Biserică au fost cunoscute sub numele de Reformă, spre deosebire de cea care a rămas încă înăuntru și a fost denumită Contrareforma. În unele cazuri este mai indicat să se vorbească despre Reforma protestantă și Reforma catolică, ca două aripi ale aceleiași mișcări de reformare de-a lungul secolului XVI.

Devenind papă în 1534, Paul al III-lea a fost una dintre cele mai puternice forțe ale Reformei catolice. Printre primele măsuri pe care le-a luat a fost să îi facă cardinali pe doi dintre nepoții săi adolescenți, ceea ce nu a avantajat Reforma, dar per ansamblu, Paul a fost foarte preocupat să reformeze Biserica și papalitatea. Cei mai mulți dintre cardinalii pe care i-a numit erau partizani ai Reformei, producându-se o mare schimbare în felul cum erau făcute lucrurile. A creat o comisie pentru investigarea abuzurilor din Biserică și a făcut recomandări pentru Reformă. Raportul comisiei, cunoscut sub numele de *Concilium* a fost foarte publicat și a fost destul de blestemat. Au fost

detectate abuzuri la toate nivelele Bisericii, astfel, comisia a indicat că papa și cardinalii ar trebui să petreacă mai mult timp gândindu-se la chestiunile spirituale și să se îngrijeze mai puțin cu privire la poziția pe care o ocupă în lume. Papa a pus unele dintre recomandări în practică (cum a fost încercarea de a stopa vânzările de poziții ecleziastice), dar cea mai mare parte a sfaturilor sale au fost ignorate. În același timp, Paul al III-lea a încercat să zdrobească protestantismul cu ajutorul împăratului Sfântului Imperiu Roman, Carol al V-lea, care, la mijlocul deceniului cinci a secolului XVI, a declarat război statelor germane protestante. Războiul a fost încununat de succes prin înfrângerea protestantismului din Sud, dar nu și din Nord.

CONCILIUL DE LA TRENT

În fine, în 1545, Paul al III-lea a reușit să biruiască partidul antireformist din Biserică și să convoace un conciliu la Trent (sau Trento) în Nordul Italiei, pentru a găsi soluții la toate abuzurile ecleziastice și la protestantism. Toate sesiunile conciliului au durat 18 ani, cu toate că au existat mari perioade când nu s-a făcut nimic, în total fiind alocată pentru sesiune doar patru ani și jumătate. La vremea când s-a încheiat conciliul, atât Paul al III-lea cât și Martin Luther erau deja decedați, timp în care s-au succedat trei papi, iar Pius al IV-lea ocupa tronul Sf. Petru.

În ceea ce privește doctrina, conciliul a refuzat să se clintească un pic în direcția protestanților. Conciliul a recunoscut la fel ca protestanții că pentru mântuire era nevoie de credință, dar nu a căzut de acord că ar fi suficient doar atât. Din contră, era nevoie și de fapte bune, așa după cum arată Iacov 2:24. Conciliul a explicat că Romani 3:28, care spune că doar credința este suficientă, vrea să spună că doar pentru început credința este suficientă. Fără credință, faptele nu au niciun rost. Încă o dată, a fost susținută înțelegerea tradițională a misei. Aceasta nu implica faptul că misa ar fi un adaos la jertfa lui Cristos (de vreme ce cea jertfă

Dacă cineva susține că omul poate fi justificat înaintea lui Dumnezeu prin faptele sale (...) să fie anatema (...)
Dacă cineva susține că un om păcătos poate fi justificat doar prin credință, însemnând că nu este nevoie de nicio cooperare pentru a obține harul justificator și că nu ar fi deloc nevoie să fie pregătit și antrenat de propria sa voință, să fie anatema.

Din canoanele Conciliului de la Trent, sesiunea a șasea, 1547

O nouă spiritualitate: misticii carmeliți

Sf. Tereza din Avila (1515–1582) și Sf. Ioan al Crucii (1542–1591) reprezintă culmea bogatei dezvoltări medievale a teologiei creștine mistice din Europa de Vest. Ei au fost mistici carmeliți care au declanșat o reformă în interiorul Ordinului carmelitelor și având legătură cu reforme mai întinse din cadrul Reformei catolice, dar care sunt atestate mai ales datorită remarcabilei învățături cu privire la rugăciune.

Tereza și Ioan au intrat în Ordinul carmelitelor într-un mod normal, la tinerețe. După 20 de ani petrecuți ca și călugăriță, Tereza a experimentat o „doua convertire” care i-a schimbat viața. Considerându-l pe Isus ca un Domn distant, iar pe ea nedemnă de El, a descoperit că Isus era foarte apropiat și chiar „avea nevoie” de tovarășia ei. Aceasta a condus la redirectionarea vocației sale. Opt ani mai târziu a început reforma Ordinului carmelitelor acordându-i o mai mare atenție rugăciunii. A fondat 17 așezăminte pentru călugărițe în Spania și a reintrodus o versiune mai veche și mai strictă a regulii carmelite care pune mare accent pe separarea de lume și pe sărăcie în contrast cu ceea ce ea percepea că era în societatea din zilele ei o grijă excesivă pentru bunăstare, familie și statut social, care le împiedicau pe călugărițe să se dedice rugăciunii.

Provenind dintr-un mediu sărac, Ioan al Crucii a fost invitat de Tereza să se alăture Reformei în cadrul ramurei masculine a Ordinului. Abilitățile sale în domeniul academic i-au dat posibilitatea de a ocupa un loc la Universitatea din Salamanca, unde studia teologia ca student carmelit. Darurile sale indicau către o carieră de rang înalt, dar a acceptat imediat invitația Terezei, fiind atras de viața ascetică de rugăciune. Tânărul de numai 27 de ani a ajutat la fondarea de mănăstiri în ramura masculină a Ordinului și a activat în calitate de confesor al călugărițelor Terezei.

Era o perioadă de schimbări rapide în Biserica spaniolă. Tereza și Ioan au modelat Reforma carmelită alături de cea

existentă în rândul franciscanilor, punând accentul pe rugăciunea interioară cu scopul contemplării „unirii cu Dumnezeu”. Spre finalul secolului, această Reformă a fost privită cu teamă, teamă alimentată de apariția „iluminaților” – care pretindeau că primesc o revelație directă care nu ținea cont de ierarhia autorităților bisericești – și cea a Reformei, în special după Conciliul de la Trent. Totuși, atât Tereza cât și Ioan au fost foarte loiali Bisericii Catolice și, cu toate că s-a manifestat opoziție din partea unor anumite forțe, au fost percepuți ca lucrând pentru Reforma internă a Bisericii, mai degrabă decât împotriva ei.

Originalitatea lor e cel mai evidentă în scrierile acestora. Lucrările cele mai importante ale Terezei, *Viața, Calea perfecțiunii și Castelul interior* urmăresc evoluția și învățătura sa cu privire la rugăciune. *Viața* arată accentul pus pe stările extatice, incluzând faimoasa sa „transverbație”, când simțea că un inger îi împungea inima cu o săgeată aurită cu vârful aprins, iar când săgeata era scoasă, ea ajungea în stare extatică, o stare de „răpire” în care era imposibil să se miște fizic, dar în care era în unire cu Dumnezeu. Ea a ajuns să înțeleagă treptat că scopul nu era starea extatică dată de rugăciune, ci procesul transformator al rugăciunii. În *Calea perfecțiunii* ea descrie această transformare ca baza vieții în comun, transformând relațiile comunitare de la egoism la dăruirea mutuală de sine. În *Castelul interior* Tereza redefinesc extazul, nemaifiind o stare de nemișcare, ci o lucrare interioară a harului care „extinde” sufletul și îl face capabil de prezența nemijlocită a lui Dumnezeu. Scopul este de a aduce sufletul într-o unire activă, ca cea a lui Cristos, în care acțiunea este combinată cu deplina conștiință în unirea cu Dumnezeu.

Învățătura lui Ioan al Crucii este marcată de experiența sa din închisoare. Ca rezultat al rivalității dintre monarhia spaniolă și papalitate, Ioan a fost încarcerat timp de nouă luni înainte de a evada printr-o fereastră. El nu a făcut caz de această experiență, dar neliniștea interioară a sentimentului că ar fi fost abandonat de Dumnezeu, denumită de el „noaptea întunecată a sufletului”, constituie o temă care se regăsește în scrierile sale. El a folosit pentru prima dată această expresie în câteva poezii care sunt considerate cele mai reușite poezii

ale limbii spaniole. La cererea călugărițelor și a călugărilor el a dezvoltat unele dintre aceste poezii în comentariile *Urcarea muntelui Carmel*, *Întunecata noapte* și *Flacăra vie a dragostei*. Interesul primordial a lui Ioan din primele două scrieri este de a discerne calea unirii cu Dumnezeu prin experiența „întunericului”, unde Dumnezeu pare absent și alte practici spirituale sunt inutile. În inima sa se afla strigătul lui Isus care se credea părăsit („Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit?”), care indică faptul că Dumnezeu este unit cu umanitatea chiar în cea mai mare deznădejde. Prin această perspectivă și printr-o creștere treptată a „noptii”, sentimentul abandonării de către Dumnezeu este perceput ca o „rană a dragostei” care face loc prezenței imediate în unire cu Dumnezeu.

Învățăturile Terezei din Avila și ale lui Ioan al Crucii au fost exemplificate în vremuri mai recente de carmelitele Thérèse de Lisieux (1873–1897), Elisabeta Sf. Treimi (1880–1906) și Edith Stein (1891–1942, ucisă la Auschwitz). În termenii epocii și ai culturii lor, scrierile lor s-au concentrat asupra modului în care Dumnezeu transformă întunericul și „nimicnicia” umanității în prezența Sa, fiind focalizate pe paradoxala abandonare totală a lui Isus și a învierii prin Cruce.

EDWARD HOWELLS

este autosuficientă) sau că ar fi o reeditare a ei (deoarece ea a avut loc o dată pentru totdeauna), ci mai degrabă că jertfa atotsuficientă este oferită încontinuu sub forma misei. Împreună cu credincioșii, preotul oferă jertfa lui Dumnezeu, dar această jertfă este a lui Cristos care, ca Mare-preot, o oferă prin intermediul lor.

Conciliul a respins în mod similar controversa cu protestanții care susțineau că Biblia este singura sursă a doctrinelor și că are autoritate mai mare ca Biserica. În schimb, conciliul a căutat să conserve concepția tradițională că Biserica și Biblia formează același corp de învățătură, întreg și indivizibil. Aceasta însemna că Scriptura are într-adevăr autoritate, dar doar atunci când este interpretată de Biserică, în particular de către papă. Astfel, conciliul a reafirmat cele șapte sacramente, doctrina purgatorului, folosirea relicvelor, venerarea Fecioarei Maria și alte elemente ale catolicismului pe care protestanții le-au respins ca nescrypturale. A fost din nou reafirmată doctrina transsubstanțierii. Și poziția papei a fost întărită deoarece se afirma explicit – în opoziție cu dorința protestanților, cărora li s-a permis să asiste ca observatori la cea de-a doua sesiune a conciliului – că acest conciliu și altele similare aveau autoritate doar dacă papa „promulga” sau ratifica deciziile luate.

Dar, în primul rând, mai exista destul loc pentru lichidarea corupției care a declanșat Reforma. Indulgențele au fost păstrate, dar comerțul cu acestea a fost în mare parte reformat, fără să mai existe vreun vânzător de indulgențe. A fost abolită practica care îi dădea posibilitatea unei persoane să ocupe mai multe episcopii în același timp – cum a fost cazul lui Albrecht. În fiecare dioceză trebuiau deschise seminariile pentru educarea preoților, iar procesul ordinării se va face cu o mai mare atenție. Scopul era ridicarea nivelului moral și al calității intelectuale ale preoților. Din nou în opoziție cu protestantismul, celibatul clerului a fost reconfirmat și impus.

Papa Pius al IV-lea a promulgat deciziile Trentului în 1564. După aceasta Trentul a

avut un rol similar pe care l-a avut Conciliul de la Niceea cu o mie de ani mai devreme în ultimele etape ale controversei ariene: a pus la îndemâna catolicilor o doctrină standardizată la care catolicii puteau apela în disputele lor cu protestanții. În plus, a pus la dispoziția Bisericii Catolice sursa pentru o disciplină mai bună. El a marcat un punct de maximă referință – dar nu în dezvoltarea doctrinei catolice, atâta timp cât conciliul a refuzat să se îndepărteze de oricare dintre credințele tradiționale – ci cu privire la înțelegerea propriei Biserici. De exemplu, după acest eveniment, conciliarismul a slăbit foarte mult. Datorită acestor cauze, Conciliul de la Trent a reprezentat o cotitură în catolicism, istoricii folosind termenul de Biserică catolică „tridentină” tocmai pentru a sublinia rolul pe care l-a avut Conciliul în dezvoltarea unei înțelegeri proprii.

Foarte mulți catolici au fost preocupați să accentueze acele elemente ale credinței lor care erau respinse de către protestanți, ca cele șapte sacramente și devoțiunea față de binecuvântata Fecioară Maria. Tocmai în această perioadă „Ave Maria” a căpătat o formă modernă. Această rugăciune a început să fie foarte mult folosită în secolul XI și în secolul XII, ca o rugăciune adresată Mariei, conform unor afirmații despre ea din Noul Testament:

*Ave Maria, cea plină de har,
Domnul fie cu tine,
Binecuvântată ești tu între femei,
Și binecuvântat este Isus, rodul pântecului
tău.*

În Evul Mediu, rugăciunea a fost uneori modificată, astfel că Mariei i se cerea ceva, în loc să fie binecuvântată. La finele secolului XVI se putea observa următoarea încheiere a rugăciunii:

*Sfântă Marie, Maica Domnului,
Roagă-te pentru noi păcătoșii,
Acum și în ceasul morții,
Amin.*

*Să înțeleagă fiecare
că adevărata
dragoste de
Dumnezeu nu constă
în vărsarea
lacrimilor, nici în
dulceața și în
blândețea de care
ducem dorul, doar
pentru că ele ne
consolează, ci în
slujirea lui
Dumnezeu cu
dreptate, cu tăria
sufletului și cu
umilința.*

Tereza de Avila

Ignatius de Loyola,
pictură anonimă din
secolul XVII.

IEZUIȚII

Pe măsură ce Biserica Catolică și-a extins propria înțelegere de sine, a apărut o nouă forță care se va dovedi extrem de prețioasă în lupta împotriva protestantismului. Aceasta era Societatea lui Isus sau iezuiții.

Iezuiții au apărut datorită unui soldat spaniol numit Ignatius de Loyola. În 1521, în timpul unei bătălii, o ghiulea trasă de tun i-a nimerit picioarele, rănindu-l, dar a scăpat totuși cu viață. Pe când se afla în convalescență într-un spital, fără să poată citi romanele cavalești care îi plăceau, Loyola a citit câteva cărți despre viețile sfinților și a devenit interesat de spiritualitate. După ce a părăsit spitalul, Loyola a petrecut un an în răgăciuni și în meditații într-o mănăstire, înainte de a pleca în pelerinaj la Ierusalim și a studia teologia în mai multe universități. Aflat în Paris între 1530 și 1540, împreună cu un grup de prieteni, el a jurat să își dedice viața lui Cristos așa cum era relevat de Biserica Catolică, supunându-se papei. În

1540, papa Paul al III-lea a aprobat înființarea Societății lui Isus.

Ideea nu era aceea de a crea un nou ordin monastic. Influențat de trecutul său militar, Loyola, în mod natural, a structurat societatea în această direcție. Virtutea cea mai de seamă a membrilor ei – care erau toți preoți – era supunerea față de generalul ordinului și față de papă. Întreaga societate trebuia pusă în serviciul papei. Membrii săi nu urmau o anumită regulă, dar aveau *Exercițiile spirituale* pe care Loyola le-a scris ca ghid pentru o meditație disciplinată. Iezuiții erau foarte atenți aleși și educați: novicii erau educați timp de doi ani pentru a deveni „scolastici”, o etapă care putea dura chiar și 15 ani înainte de a deveni membri cu drepturi depline. Astfel, noul membru făcea jurământul de supunere totală față de papă doar după această perioadă de educație intensă.

Se pare că intenția lui Ignatius era de a le predica musulmanilor și, într-adevăr, primele sale misiuni în care și-a trimis membrii societății s-au adresat musulmanilor. Dar Biserica și-a dat foarte repede seama de valoarea iezuiților în combaterea protestantismului și, ca urmare, i-a direcționat într-acolo. Iezuiții au abordat această problemă în mai multe feluri. Primul era dezbaterea teologică. Învățații iezuiți au început să studieze argumentele și credințele celor mai de seamă protestanți și au reacționat în scris. Unul dintre principalele personaje care au făcut acest lucru a fost Robert Bellarmine, un teolog iezuit italian, cu o reputație de bun predicator astfel încât atât catolicii cât și protestanții veneau să îi asculte predicile. Era și un om foarte milos, cunoscut pentru faptul că i-a îmbrăcat pe cei săraci cu tapiseriile sale. Se mai spune că singurul motiv pentru care nu a ajuns papă a fost că era prea cinstit! Numit în postul de profesor pentru controverse la colegiul iezuit din Roma de către papa Grigore al XIII-lea, Bellarmine a studiat lucrările reformatorilor și a reacționat cu onestitate. Bellarmine nu a fost doar un reacționar care nega că protestantismul ar fi adus vreo contribuție; din contră, scopul său a fost să apere acel

tip de creștinism care era înrădăcinat în părinții Bisericii, în special Augustin.

Iezuiții trebuiau să fie foarte bine educați pentru a se angaja în acest tip de studii, astfel că încă din primele faze Ignățiu de Loyola a hotărât că educația joacă un rol-cheie în societate. La urma urmei, se presupunea că va fi o societate de preoți de elită dedicați răspândirii mesajului creștin și tocmai aceasta necesita o educație extinsă. Ca urmare, au fost deschise școli și centre de învățământ. În 1547, i s-a cerut lui Ignățiu să deschidă o școală pentru cei care nu erau membri ai societății. Și-a dat seama că acesta va fi mijlocul perfect pentru răspândirea mesajului și a idealurilor societății și a acceptat foarte repede. La vremea când el a murit, în 1556, existau în toată Europa 37 de școli iezuite, care erau printre cele mai bune în ceea ce privește educația din Europa. Educația lor era gratuită deoarece Ignățiu a considerat că la educație trebuie să aibă acces oricine, indiferent de starea materială, iezuiții primind destule donații pentru a pune în practică aceste idei. Școlile s-au dovedit extrem de populare mai ales în partea de sud a Sfântului Imperiu Roman, ceea ce a constituit un aport major la stăvilirea protestantismului în acea zonă. Unul dintre personaje majore ale Contrareforme germane a fost Peter Canisius, a opta persoană care s-a înrolat în Societatea lui Isus. Canisius a petrecut mulți ani predicând și fondând școli iezuite în toată Germania. A fost prezent la Conciliul de la Trent și a scris mai multe cărți pentru a explica doctrina catolică: scurtele catehisme pe care le-a redactat și care aveau scurte explicații pentru fiecare dintre punctele abordate, au devenit foarte populare și încă mai erau folosite în secolul XIX. Datorită acestor lucruri Canisius este pomenit ca „al doilea apostol al Germaniei” după Bonifaciu.

Un efect similar a fost și mai evident în Lituania și în Polonia, unde protestantismul s-a răspândit foarte mult – devenind o amenințare serioasă, având în vedere că la acea vreme Polonia-Lituania (pe atunci unite) constituia bastionul romano-catolicismului

din Nordul Europei. Spre Est începea ortodoxia. Ca urmare, în 1570 iezuiții au deschis o școală în capitala lituaniană, Vilnius. Vreme de două secole aceasta a fost singura și cea mai importantă universitate din Nord-Estul Europei. Iezuiții au tradus în lituaniană lucrări antiprotestante și devoționale, au popularizat liturgia catolică și, în general, s-au implicat astfel încât protestantismul a fost lichidat în această regiune importantă. Același lucru s-a întâmplat în Ucraina, la acea vreme dominată de Polonia-Lituania. Aici catolicismul oficial încă se lupta pentru supremație cu ortodoxia, iar protestantismul făcea ca lucrurile să fie și mai confuze. Iezuiții au pătruns în Ucraina și au ajutat la revenirea catolicismului, eforturi care s-au concretizat oficial în unirea de la Brest din 1596. Aceasta a dat naștere unei Biserici absolut noi, Biserica Catolică Ucraineană, care era în comuniune cu Biserica Romano-Catolică, dar folosea riturile ortodoxe.

A doua jumătate a secolului XVI și secolul XVII au fost martore apariției unui mare număr de străluciți oameni din rândurile iezuiților. Unii ca Matteo Ricci, au fost o apariție senzațională, alții, ca omul de știință Atanasius Kircher s-au mulțumit să exploreze vulcanii sau să studieze cauzele bolilor. Foarte mulți iezuiți au studiat științele, mai ales astronomia; deja în 1750 ei conduceau 30 din cele 130 de observatoare din lume. Dintre ei a fost și Giovanni Battista Riccioli, care a publicat în 1651 prima hartă validă a Lunii și a dat numele celor mai multe dintre formele ei de relief.

Misiunile de pe alte continente au constituit un alt domeniu în care iezuiții s-au opus protestanților. Chiar dacă jumătate din Europa a devenit apostată, descoperirile din vremea Renașterii au relevat lumi noi care puteau fi influențate de catolicism. Vom privi cu mai mare atenție la ceea ce s-a întâmplat în acele lumi noi în capitolul 10, acum fiind suficient să ținem minte că iezuiții au jucat un rol foarte important în această poveste și că cei mai faimoși misionari ai epocii au fost iezuiții. Aceasta i-a făcut și mari exploratori; dintre primele

Învăță-ne bunule Domn, să Te slujim așa cum meriți; să dăruim și să nu ne uităm cât ne costă; să luptăm și să nu ne gândim la răni; să muncim din greu și să nu cerem odihnă; să lucrăm și să nu cerem vreo recompensă, având în vedere că facem voia Ta.

Ignățiu de Loyola

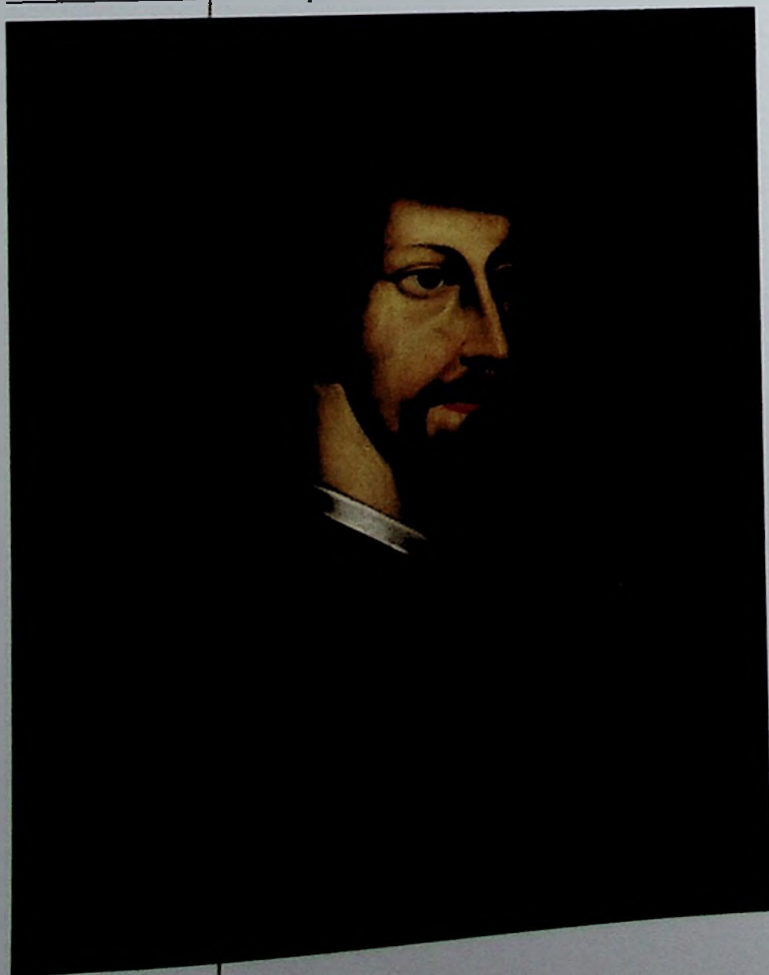
opt mari fluvii din lume, cinci au fost cartografiate în premieră de către iezuiți.

REFORMA TÂRZIE

Martin Luther a murit în 1546, dar Reforma nu a murit odată cu el: dimpotrivă, ea a continuat să se dezvolte și să progreseze de-a lungul secolului XVI.

JEAN CALVIN ȘI TRADIȚIA REFORMATĂ
 Personajul-cheie din etapa următoare a Reformei a fost Jean Calvin, un om atât de diferit de Martin Luther încât nimeni nu își poate imagina. Dacă Luther a fost gras, țipa și jignea, Calvin era slab, tăcut și academic. Născut în 1509 la Noyon, în Franța, Calvin a studiat la Universitatea din Paris, unde a devenit un umanist foarte serios. S-a atașat de noua mișcare protestantă și din cauză că simpatiza cu protestanții francezi care erau persecutați de către autorități. Această persecuție l-a forțat pe Calvin să părăsească Franța în 1534 pentru a merge în Elveția. Trecând

Tânărul Jean Calvin,
 pictură
 contemporană,
 școala flamandă.

prin Geneva, în 1536, Calvin a căzut în cursa întinsă de William Farel, unul dintre cei care l-au urmat pe (de-acum decedatul) Zwingli. Farel a recunoscut imediat potențialul francezului și l-a convins să rămână în Geneva pentru a ajuta la cauza protestantismului de aici. Calvin și-a petrecut acolo tot restul vieții – cu excepția unei perioade de trei ani când a fost excomunicat. Conducerea Genevei a fost transformată, sub îndrumarea sa, în ceva asemănător cu o teocrație protestantă. Importanța sa a fost reflectată în noul său nume, „Roma protestantă”. În ciuda lipsei banilor, Calvin a deschis aici în 1559 o nouă Academie – fiind nevoit să meargă din ușă în ușă pentru a aduna bani. În afara asigurării unei educații riguroase în domeniul științei și al umanismului, această Academie a predat și teologie protestantă – constituind o replică protestantă a școlilor iezuite care se înmulțeau peste tot în Europa. În Geneva s-au mai deschis patru școli pentru elevi mai tineri și la fel ca și în cazul Academiei cursurile acestora erau gratuite – creând, astfel, primul sistem integrat de educație gratuită, de stat, din vremurile moderne.

Academia a fost enorm de populară, având nouă sute de studenți încă din anul în care s-a deschis, clasele fiind tot mai mari. Oricine, chiar și catolicii, puteau studia acolo, de vreme ce Calvin și-a dat seama că era un mijloc excelent pentru răspândirea idealurilor protestantismului. Și chiar s-a răspândit în măsura în care absolvenții Academiei s-au întors acasă și au predicat ceea ce au fost învățați acolo.

Dar de fapt ce au învățat acolo? În același mod în care omul Calvin a fost foarte diferit de Luther, tot astfel, teologul Calvin avea un spirit foarte diferit. În vreme ce Luther așternea pe hârtie un număr uriaș de răspunsuri înfocate pentru criticii săi, Calvin era, prin natura sa, un clasificator și un sistematician. În esență, Calvin credea aceleași lucruri ca și Luther, în special cele două doctrine primordiale ale protestantismului – autoritatea Bibliei și faptul că doar credința era necesară și suficientă pentru mântuire –, dar felul cum

Roma protestantă

Reforma din Geneva a fost strâns legată de lupta orașului pentru independența de sub casa de Savoia, care a fost realizată în 1526. Între 1535 și 1536, aflat sub influența înfocatului predicator protestant William Farel, Conciliul celor Două Sute a scos misa în afara legii și a impus clerului să aleagă între convertirea la protestantism și exil.

Când Jean Calvin a ajuns în Geneva în 1536, orașul era deja reformat, cel puțin cu numele, dar expulzarea Bisericii Catolice a alungat elita conducătoare și a lăsat un vid de putere politică și administrativă. Împreună cu Farel, Calvin a început să instituie o nouă ordine bisericască concentrându-se asupra independenței spirituale a Bisericii față de interferența statului, ceea ce el nu a reușit să realizeze în întregime. În afara unui scurt exil între 1538 și 1541, Calvin a rămas personalitatea ecleziastică și politică dominantă din Geneva până la moartea sa în 1564, cu toate că nu a dobândit niciodată puterea teocrată cu care l-au înzestrat generațiile mai recente.

Mai întâi Calvin a reorganizat guvernarea Bisericii. Pastorii din Geneva erau organizați în „Venerabila Companie” și se întruneau de patru ori pe an în scopul administrării, al încurajării reciproce și al disciplinei. Format din pastori și 12 bătrâni ai celor trei concilii

de conducere a Genevei, consistoriul era tribunalul principal în ceea ce privește disciplina Bisericii și cea morală din Geneva. Cazuri începând de la insultarea francezilor la adulter și la erori doctrinare erau tratate de acest tribunal, dovezile sugerând că această curte nu era, nici prea severă, nici prea îngăduitoare. Nu trebuie să uităm că celebrul caz din secolul XVI al ardeni pe rug a antiitrinitarului spaniol Miguel Serveto a fost rezultatul unui caz al curții civile și că pedeapsa pe care acesta o merita era aceeași în cazul tuturor ereticilor. Totuși toleranța religioasă se găsea doar la o distanță de câțiva ani.

Cea de-a doua mișcare în transformarea semnificativă începută de Calvin a fost fondarea, în 1559, a Academiei Genevei, care s-a afirmat rapid ca un centru internațional de studii teologice. Geneva era de câțiva timp un centru al activităților refugiaților, alimentat de persecuția împotriva protestanților din toată Europa, rezultând o populație dislocată și o rezervă substanțială de misionari aspiranți care doreau să se reîntoarcă cu Evanghelia în ținuturile de baștină. Chiar în vremea în care Calvin era cel mai faimos dintre exilații Genevei, alte personaje, cum a fost scoțianul John Knox au locuit pentru ceva timp acolo. Astfel, Geneva a fost un centru internațional ideal pentru studii reformate. Primul rector al Academiei a fost umanistul Theodore Beza (1519–1605), profesor nu numai al celebrităților reformate ca Thomas Cartwright și Andrew Melville, ci și al

unora care mai târziu au deviat de la credința reformată, cel mai faimos fiind olandezul Jacob Arminius.

Odată cu moartea lui Calvin în 1564, puterea ecleziastică a trecut în mâinile lui Beza, sub a cărui conducere orașul a reținut o mare parte a influenței sale teologice. Cel mai faimos teolog după Beza a fost italianul Francis Turretin (1623–1687), ale cărui cursuri au format baza pentru uriașa sa lucrare *Institutio theologiae elencticae*, una dintre cele mai dezvoltate articulare polemice ale teologiei reformate. Totuși, în partea a doua a secolului XVII, ortodoxia Genevei era sub presiune internă și externă, proiectul ortodox protestant în acest oraș avea să își piardă în curând puterea intelectuală și socială asupra poporului. În 1707, luteranilor li s-a dat permisiunea de a se închina în oraș, astfel luând sfârșit monopolul reformat care a existat încă din perioada 1530 și 1540.

CARL TRUEMAN

le-a prezentat era destul de diferit. Lucrarea sa cea mai mare, *Învățătura religiei creștine* (*Christianae religionis institutio*), încerca să aranjeze tematic credințele protestantismului – inspirate doar din Biblie. În plus, cei care au urmat după moartea sa în 1564 au avut aceeași tendință. De exemplu, un alt francez, Theodore Beza, care i-a urmat la conducerea Academiei, cu toate că era cu zece ani mai tânăr, a trăit mult mai mult decât Calvin și a dominat viața religioasă a Genevei pentru încă 40 de ani. Beza a fost și mai sistematic decât Calvin și în opera sa a căutat să exprime idei care nu se găseau explicit în Biblie, dar care, credea el, sunt susținute de cele care se găseau în Biblie. De exemplu, Calvin a crezut în predestinare, ideea că

tot ce omul făcea era predeterminat de Dumnezeu. Acest lucru este sugerat de unele pasaje din Biblie cum ar fi Romani 8:28–30. El a susținut, de asemenea, dubla predestinare, ideea că Dumnezeu i-a destinat pe unii pentru mântuire și pe alții pentru pierzare. Totuși Beza a mers și mai departe spunând că Dumnezeu a planuit această separare a lumii în mântuiți și condamnați, chiar înainte ca primul om să păcătuiască (doctrină care este cunoscută ca „prelapsarianism”, un termen aproape imposibil de înțeles). Astfel, păcatul lui Adam a făcut parte din planul lui Dumnezeu pentru omenire și a însemnat atât condamnarea celei mai mari părți a umanității cât și mântuirea unei rămășițe. Pe când Calvin a căutat să reformuleze cât

Totul se rezumă la aceasta. Cristos, ni S-a dat prin bunătatea lui Dumnezeu, este înțeles și apucat prin credință, ceea ce ne aduce două beneficii. Primul, împăcat prin neprihănirea lui Cristos, Dumnezeu nu mai este pentru noi un judecător, ci devine un Tată indulgent. Al doilea, sancționat prin Duhul Său, aspirăm la integritatea și la puritatea vieții.

Jean Calvin, Învățătura religiei creștine, 1536

Bisericile europene
la finele Războiului
de 30 de ani.

mai sistematic învățăturile Bibliei, Beza a făcut încă un pas, căutând să găsească răspunsuri la întrebările la care nu se găseau răspunsuri în textul biblic.

Rezultatul a fost „calvinismul”, o orientare care provenea de la Calvin, dar care a fost dezvoltată de predecesorii săi și a devenit o mare forță în protestantism, o orientare teologică, dar și una morală. Însuși Calvin a apreciat munca drept valoare – nu ca ceva care te putea mântui, ci ca ceva ce Dumnezeu cerea de la toți credincioșii. Cu un an înainte de moartea sa, prietenii l-au sfătuit să se odihnească pentru a se reface; Calvin a replicat că nu ar vrea ca Dumnezeu să îl găsească stând fără rost. Acest tip de atitudine va fi important pentru calvinismul care a urmat, o tradiție în care se credea că toate aspectele vieții ar trebui dedicate lui Dumnezeu, viața fiind o activitate continuă.

Dar aceasta nu însemna că nu mai era voie să te distrezi, că toți erau mohorâți, stricând orice bucurie cu versete din Biblie. Cei din tradiția calvinistă au fost portretizați chiar în acest mod, fără ca ei să fie așa, după cum nu erau nici bisericile „reformate”, o denumire destul de confuză dată acelor biserici care au fost inspirate de tradiția Genevei, nu de cea a Wittenbergului. Evident că toate bisericile erau într-un sens mai larg „reformate”, dar prin acest termen au fost denumite acele biserici care au fost înființate de Calvin și de urmașii lui, spre deosebire de cele inspirate mult mai direct de Luther.

Accentul pus pe latura morală a creștinismului din tradiția calvinistă a constituit un element important pentru o mișcare din secolul XVII, numită puritanism. În mare parte, puritanismul a fost o mișcare care a aparținut lumii vorbitoare de limbă engleză, reprezentând influența calvinistă asupra Bisericii Anglicane. Așa după cum am văzut mai devreme, statutul acestei biserici nu a fost prea bine definit, cu excepția respingerii romano-catolicismului și a stăpânirii papale. Deja în secolul XVII exista o puternică prezență puritană care a dat unele figuri importante, ca Richard Baxter,

care a produs multe lucrări teologice, dar și mai multe pe tema moralei. Cu toate acestea, Baxter a respins unele dintre doctrinele calviniste, printre care aceea care pretinde că Isus Cristos a ispășit pedeapsa în locul credinciosului și doctrina predestinării, deoarece credea că acestea descurajau un comportament moral. Ca urmare, într-o oarecare măsură puritanismul a fost diferit de curentul principal al calvinismului continental.

EUROPA DIVIZATĂ

La începutul secolului XVI în Europa exista o singură biserică creștină. După o sută de ani existau patru. Biserica Romano-Catolică a continuat să fie puternică în jumătatea de sud a continentului care includea Italia, Spania, cea mai mare parte a Franței și Sudul statelor germane. Biserica Luterană, care deriva direct din protestul inițial al lui Luther, deținea Nordul statelor germane și Scandinavia. Biserica Anglicană era singura Biserică legală din Anglia. Bisericile reformate – dezvoltate datorită studenților care au studiat la Academia lui Calvin – și care au răspândit mesajul calvinismului de-a lungul Europei dominau Elveția, Țările de Jos și Scoția, având o puternică minoritate în Franța. Scoția a fost evanghelizată de către John Knox, studentul lui Calvin, scoțienii devenind calviniști înfocați. În 1560, parlamentul scoțian a desființat Biserica romană și a ratificat mărturisirea de credință pregătită de Knox. Aici Biserica Reformată a îndepărtat episcopii, susținând că această formă de conducere a Bisericii era nescriturală; a fost instituit un sistem al „bătrânilor” (sau al „prezbiterilor”), mai apropiat de cel al Noului Testament. Astfel, calvinismul scoțian este uneori cunoscut sub numele de „prezbiterianism”. Acestui sistem i-a luat un anumit timp pentru a se răspândi, Biserica Catolică rămânând pentru o perioadă de timp destul de puternică în părțile mai izolate ale Scoției. Dar prezbiterienii au avut totdeauna foarte buni predicatori; unul dintre aceștia, pe nume Robert Bruce, a avut o oarecare influență

asupra regelui Iacob al IV-lea (mai apoi Iacob I al Angliei), care l-a însărcinat cu conducerea țării atâta timp cât era plecat. După ce a căzut din grațiile regelui, Bruce a petrecut mult timp la Inverness, tăria predicilor sale ajutând la răspândirea ideilor prezbiteriene în toată țara.

O mare parte a regiunii baltice era împărțită între luterani, reformați și catolici, deși Contrareforma a avut un mare impact în această regiune.

Apoi, în plus față de acești trei jucători principali și Biserica Anglicană, existau mai multe grupuri, mai mici, mai difuze, cum erau anabapțiștii.

După o perioadă de remarcabilă creativitate teologică care i-a dat pe Luther și pe Calvin, lucrurile s-au mai calmat, reprezentanții acestor biserici fiind preocupați de mici ajustări. Aceste patru biserici principale au dat noi apologeți care i-au atacat într-un mod foarte supărător pe toți ceilalți. Din această cauză credințele fiecărei biserici au devenit tot mai formale și mai rigide, acesta fiind unul dintre motivele pentru care perioada este cunoscută ca „perioada confesionalismului” numită astfel deoarece diferitele grupări au produs „mărturisiri de credință” sau credouri pentru a-și defini propria poziție, ca în cazul controversei ariene din secolul IV.

În interiorul acestor biserici au apărut mișcări care amenințau cu divizarea acestora, amplificând, astfel, confuzia. Cea mai importantă dintre ele a fost arminianismul, care a apărut în bisericile reformate din cauza predicilor teologului olandez Jacob Arminius care nega doctrina predestinării și a prelapsiarismului, care așa cum am văzut mai devreme, sunt asociate cu calvinismul lui Beza și al urmașilor săi. În 1610, doi pastori olandezi au semnat un „protest” către guvernul olandez, cerând ca părerile lor să fie protejate. Arminienii au fost cunoscuți mai apoi sub numele de „protestatari”, iar mult mai conservatorii lor opozanți sub numele de „contra-protestatari”. În 1618, la Dort, (adică Dordrecht) în Olanda, s-a ținut un sinod care i-a condamnat pe protestatari ca fiind procatolici și au

definit credința reformată ortodoxă în cinci doctrine, ușor de ținut minte prin acronimul TULIP (probabil adecvat, dată fiind proveniența olandeză a definiției). Acestea erau: totala depravare (toate acțiunile omului sunt corupte din cauza păcatului dacă harul nu acționează); alegerea necondiționată (omul este mântuit datorită deciziei lui Dumnezeu, nu datorită meritelor sale); ispășirea limitată (moartea lui Cristos nu este eficace pentru toți, ci doar pentru aceia care vor fi mântuiți, „aleșii”); harul irezistibil (Dumnezeu predestinează pe toată lumea mântuirii sau condamnării fără să se mai poată face ceva); și siguranța mântuirii (cei aleși nu pot deveni niciodată nealeși).

BAPTIȘTII ȘI QUAKERII

În cele din urmă, au fost fondate noi biserici care vor juca un rol semnificativ în anii următori. Primele au fost cele baptiste, care își trăgeau originea din bisericile puritane care credeau că Biserica Anglicană nu era destul de protestantă. Acești creștini au ieșit din Biserica Anglicană pentru a-și face propriile biserici, fiind cunoscuți ca „separatiști” sau dizidenți, iar mai apoi ca nonconformiști. Au existat multe astfel de grupuri: unul dintre acestea a devenit cunoscut ca „iacobiți” (a nu fi confundați cu Biserica Iacobită monofizită din Orientul Mijlociu sau cu iacobiții care vor încerca să restaureze dinastia Stuart în Anglia, pe la finele secolului XVII și în secolul XVIII) după numele fondatorului său, Henry Jacob, un cleric din Cambridge.

Un alt separatist de la Cambridge a fost și John Smyth, care a recurs la un gest deosebit, autobotezându-se. Un grup al celor care l-au urmat, dar care a fost condus de Thomas Helwys, a deschis prima biserică baptistă la Londra, în 1612. Acest grup a susținut că doar credincioșii ar trebui să se boteze, respingând, astfel, botezul nou-născuților și acceptând doar botezul adulților, ca anabapțiștii, cu toate că nu se știe dacă a existat vreo legătură istorică între cele două grupuri. Bapțiștii nu au fost de acord nici cu amestecul statului în

domeniul religiei. Bisericele care au apărut în urma adoptării acestor condiții au fost cunoscute ca baptiști generali – „generali” deoarece credeau că beneficiile morții lui Cristos se aplicau tuturor oamenilor, în general, astfel că mântuirea era disponibilă celor care doreau să fie mântuiți. Cu alte cuvinte, ei au respins doctrina ispășirii limitate, așa cum a fost definită la Dort.

Aceste vederi de tip arminian nu au fost acceptate de toți, apărând baptiștii particulari, care erau calviniști înguști și credeau că moartea lui Cristos era eficientă numai (în „particular”) pentru cei aleși. Aceste biserici au apărut din grupul iacobiților și în general s-au dovedit mai viguroase decât cele ale baptiștilor generali. În 1644, ei au dat publicității o declarație în care se insista asupra faptului că botezul trebuia făcut prin scufundare totală – adică prin cufundarea totală în apă a candidatului la botez –, de aici provenind și numele de „baptiști” după care au fost cunoscuți. Ambele feluri de baptiști s-au dovedit durabile – prin 1660 existând deja cam trei sute de biserici.

Tot în această categorie se încadrau și quakerii fondați de George Fox, un pantofar din Leicestershire. Fox a fost un om deosebit de remarcabil, un amestec de vizionar religios și reformator social. El credea că fiecare individ avea acces la Dumnezeu: în fiecare era ceva din Dumnezeu. Ca urmare, nega că existau locuri speciale, ca bisericile, în care Dumnezeu putea fi găsit sau că existau anumiți oameni speciali, ca preoții, care te ajutau să îl găsești pe Dumnezeu. Aceste păreri i-au adus destule necazuri, fiind întemnițat de mai multe ori; cu toate acestea, el a predicat în toată țara și și-a câștigat mulți discipoli. Credința lor i-a făcut să intre în conflict, nu numai cu Biserica Anglicană, ci și cu ordinea socială acceptată în acea vreme. Dacă fiecare avea acces la Dumnezeu, nimeni nu era mai special ca altul; așa că discipolii lui Fox refuzau să își scoată pălăria înaintea magistraților și nu acceptau să jure, de vreme ce Isus a interzis acest lucru în Matei 5:33–37. Mii de quakeri au fost întemnițați.

Atunci când Fox a murit, în 1691, mișcarea avea 50 de mii de membri, numărul lor dublându-se în următoarele două decenii. Ei se autodenumeau „copiii luminii” sau „prietenii”, dar le-a rămas porecla de la întâlnirile lor unde adesea tremurau de emoție. Ei au devenit „quakeri” (membri ai grupării tremurătorilor) când un judecător l-a catalogat astfel în mod disprețuitor pe Fox și porecla a prins. Sigur că întrunirile lor nu erau servicii formale, pentru că ei nu credeau în așa ceva, numind în mod batjocoritor bisericile „case cu turle”. La întrunirile lor fiecare putea vorbi, așa după cum simțea că era mișcat să o facă, neexistând un lider sau o liturghie.

RĂZBOAIELE RELIGIOASE

Ultima parte a secolului XVI nu a fost o perioadă prea bună pentru Europa. Creșterea populației și problemele economice existente au făcut ca cei din clasele inferioare să sărăcească în comparație cu secolul anterior, răscoalele fiind un fenomen obișnuit. Familiile puternice, cum a fost cea a habsburgilor, au luptat pentru menținerea controlului lor asupra dinastiilor naționale care apăreau în Europa. Rivalitatea dinastică din Franța s-a amestecat cu religia și a declanșat „războaiele religioase” care au devastat o întreagă generație. Acestea au început în 1562 când soldații ducelui de Guise au deschis focul la Vassy asupra calviniștilor francezi – cunoscuți ca hughenoti. Ca răspuns, hughenotii mobilizați sub prințul de Condé, care a cucerit mai multe cetăți din valea Loara, finanțate de protestanți străini. Autoritățile au fost nevoite să recunoască avansarea hughenotilor și dreptul lor de a se închina. Dar hughenotii au devenit tot mai puternici fără să mai vrea să se conformeze autorităților catolice: chiar Calvin a propovăduit că guvernul care îi persecută pe creștini își pierde dreptul de a mai avea supuși loiali. Cât despre catolici, aceștia erau foarte bănuitori cu privire la hughenoti, fiindu-le frică de ei, pentru că formau un grup separat pe criterii religioase și sociale. Hughenotii erau uniți și organizați în celule locale, considerate

Vânătoarea vrăjitoarelor

Perioada în care vrăjitoarele au fost vânată cu cel mai mare zel nu a fost Evul Mediu, așa cum mulți ar crede, ci secolul XVI și secolul XVII, în perioada Reformei, a Contrareformei și a revoluției științifice. Deoarece multe dintre dosarele judiciare din Europa de Vest, de Sud și de Est au fost distruse sau nu se mai găsesc, este imposibil să se tragă o concluzie cu privire la numărul celor care au fost executați pentru vrăjitorie, dar estimările au fost reduse drastic de la cifra inițială de nouă milioane la aproximativ 35 de mii, din care 29 de mii au fost femei. Epicentrul vânătorii de vrăjitoare din Europa a fost în inima germană a Sfântului Imperiu Roman, unde se estimează că s-au produs 20 de mii până la 25 de mii de execuții.

În perioada de început a modernismului, stereotipul vrăjitoarei s-a alterat. Dacă înainte vrăjitorul putea fi o femeie sau un bărbat și putea să dețină propriile puteri magice, acum el era în mod preponderent o femeie și dependent total de diavol. Vrăjitorii se adunau la „sabate” obscene unde se închinau diavolului și se angajau în activități cu un caracter antisocial pervers: promiscuitate sexuală, dansuri obscene și canibalism, în special al copiilor. „Sabatul” vrăjitoarelor nu a existat în Evul Mediu; a fost o invenție a demonologilor moderni, reprezentând după părerea unor istorici frica pronunțată cu privire la dezordine și la sexualitatea feminină. Istoricii se întreabă cât de departe a penetrat cultura populară acest nou și învâțat stereotip al vrăjitoarei ca discipol al diavolului, cultură în care o vrăjitoare se credea că în primul rând face farmece rele (*maleficium*); dar se acceptă că în general aceste procese ale vrăjitoarelor și publicitatea care le-a însoțit a răspândit noul stereotip. Cei mai mulți dintre istorici acceptă că femeile sărace, de vârstă mijlocie, văduve sau necăsătorite aveau cele mai mari șanse să fie acuzate de vrăjitorie, cu toate că și femeile mai tinere erau vizate de acuzații cu caracter sexual (destrăbălare, adulter, avort, pruncucidere). În Noua Anglie, femeile capabile să moștenească fără să aibă urmași de parte masculină erau prinse cele mai acuzate. Totuși, în unele părți ale Europei și în Rusia, majoritatea celor executați erau bărbați.

Vânătoarea de vrăjitoare este de o mare importanță pentru istoria femeilor

deoarece aceasta reprezenta o formă fără precedent a misoginismului prin care femeile erau demonizate ca grup și erau percepute ca fiind diabolice coloana a cincea care amenința însăși existența civilizației vestice. În ceea ce privește femeia, vrăjitoria a fost cel mai important delict de la începuturile istoriei moderne. Pentru acest delict au fost executate mai multe femei decât pentru toate celelalte împreună. Vânătoarea de vrăjitoare ridică întrebări retorice esențiale privitoare la identitatea de gen care a polarizat sexele ca niciodată înainte. Într-adevăr, secolul XVI a fost perceput ca unul dintre cele mai misogine din istoria apuseană. S-au proliferat discuțiile literare și imaginare ale unor soții neastâmpărate, nesupuse și ilustrațiile unor femei care îi atacau și îi omorau pe bărbați. În vreme ce unii istorici au argumentat că protestantismul a întărit poziția femeii, alții l-au perceput ca pe un factor care a promovat vânătoarea de vrăjitoare. Acordându-le femeilor responsabilitatea pentru mântuirea personală, subliniind importanța lor ca lideri spirituali ai căminului și făcând din căsnicie o normă pentru toată lumea, protestantismul a amplificat anxietatea masculină și a exacerbat conflictul dintre sexe. Acest lucru este deosebit de semnificativ în lumina cercetărilor care certifică un tratament mai lax al vrăjitoarelor aplicat de Inchiziția catolică. Această îngăduință a fost atribuită faptului că autoritățile catolice care erau formate doar din bărbați au devalorizat femeia până într-atât încât nici măcar o vrăjitoare nu prezenta vreo amenințare.

În ultimii ani un număr de istorici au argumentat că femeile erau cu predilecție vulnerabile la acuzațiile de vrăjitorie datorită legăturii strânse dintre medicina populară, magia populară și religia populară. *Malleus maleficarum* (*Ciocanul vrăjitoarelor*) din 1486 le considera pe moașe mai predispușe la a fi vrăjitoare, cu toate că această conexiune nu a rezultat din procesele judecate. Dovezi mai recente sugerează totuși că femeile care îngrijeau copiii nou-născuți erau vulnerabile la acuzațiile de vrăjitorie datorită ratei ridicate a mortalității infantile combinată cu un accent fără precedent pus pe maternitate.

O caracteristică a regimurilor politice și a autorităților religioase recent apărute a fost dorința acestora pentru un nivel tot mai mare de control și conformitate. Frica de dezordine a fost o temă prevalentă a gândirii moderne incipiente, istoricii

recunoscând rolul special pe care l-au jucat femeile „desfrânate” (prostitute; femei aflate în afara unei supravegheri masculine; cele puse pe scandal) în vânătoarea vrăjitoarelor. Pentru autoritățile masculine, femeile caste, supuse și cel mai important, căsătorite, erau sinonime cu un stat puternic și ordonat, în vreme ce femeile nesupuse, rebele erau suspectate ca vrăjitoare. Sistemele legale erau tot mai mult folosite pentru a pedepsi comportamentul capricios (mai ales în domeniul sexual) și gândirea îndărătnică, în această direcție fiind deosebit de semnificativă calificarea vrăjitoriei ca delict în perioada modernă incipientă.

Această teamă de dezordine reflecta, de fapt, tocmai adevărata dezordine de la începutul modern al lumii europene, în care războaiele religioase, epidemiile, foametea, răscălele țărănești, vandalismul și vagabondajul aveau un caracter endemic și noile modalități de gândire amenințau sistemul de gândire deja existent. Climatul fricii generat de tulburările politice, sociale și intelectuale i-a făcut pe mulți oameni să adopte o formă pesimistă de milenarism apocaliptic, în care diavolul a ocupat o poziție de o importanță fără precedent. „Cățile diabolice” au generat un nou gen literar în Germania în a doua jumătate a secolului XVI, iar vrăjitoarele și-au câștigat o poziție proeminență ca cele mai credincioase și supuse servitoare ale diavolului.

Există un număr de teorii care caută să explice declinul vânătorilor de vrăjitoare. Una dintre cele mai credibile susține că acesta a fost rezultatul „scepticismului judiciar”. Controversele violente din perioada Reformei și a Contrareformei cu privire la revelația divină, la acuratețea Scripturii sau chiar la existența lui Dumnezeu au contribuit la formarea unei atitudini critice cu privire la dovezi și la căutarea unor noi metode de a stabili adevărul. Judecătorii și avocații erau tot mai preocupați de credibilitatea martorilor și de probabilitatea evenimentelor. Judecătorii nu s-au oprit din vânătoarea vrăjitoarelor din cauza necredinței, ci din cauză că nu mai știau unde să le găsească. La un moment dat – un moment în care bărbații au ajuns să constituie un procent semnificativ al acuzațiilor de vrăjitorie – natura excesivă a vânătorii de vrăjitoare i-a făcut pe judecători și pe magistrați să se gândească mai bine.

ALLISON COUDERT

Masacrul din ziua
Sf. Bartolomeu
din 1572,
François Dubois
(1790–1871).

de unii niște sinistre „societăți secrete”. La fel ca și în cazul creștinilor din Roma, aceștia au atras bănuieli, ură și persecuții.

S-au dat mai multe lupte fără ca nimeni să obțină victoria până în 1572 când a avut loc infamul masacru din ziua Sf. Bartolomeu. Regele Carol al IX-lea a autorizat asasinarea principalilor lideri hughenoti care luau parte la o nuntă în Paris, dar lucrurile au luat o întorsătură scăpată de sub control când mulțimea plină de ură față de eretici a petrecut trei zile omorând orice protestant pe care îl găseau. Persecuția s-a răspândit în toată Franța și a durat luni de zile. În total au murit în jur de 20 de mii de oameni, dar de atunci incolo ura dintre catolici și protestanți nu a mai putut fi stinsă. Au mai avut loc lupte intermitente și în perioada 1580–1590, când protestantul Henric de Navare a înfrânt alianța dintre regele Henric al III-lea și Liga catolică, încoronându-se ca regele Henric al IV-lea. Deosebit de pragmatic, el s-a convertit la catolicism și a dat în 1598 Edictul de la

Nantes care le acorda protestanților libertatea de închinare.

Dar și mai devastator a fost Războiul de 30 de ani, de fapt un șir de războaie între mai multe puteri europene, care a avut loc între 1618 și 1648. De o parte se afla puterea habsburgică a Sfântului Imperiu Roman și a Spaniei, iar de cealaltă parte erau francezi, englezi, olandezi și statele protestante germane. Ferdinand al II-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman credea că era de datoria sa să se angajeze în luptă cu forțele protestante și să lichideze această erezie, în vreme ce Maximilian I din Palatinat, liderul germanilor protestanți, era calvinist convins, care credea cu pasiune în cauza sa. Astfel, că războaiele au devastat Europa vreme de o generație. La sfârșitul acestora Spania era epuizată, statele protestante au obținut dreptul la libertatea de închinare, iar Imperiul Catolic era redus efectiv la partea sudică și estică a Austriei.

În cele din urmă secolul XVII a fost martorul unui ultim conflict religios major, războiul civil englez. Primele

decenii ale secolului au cunoscut creșterea tensiunilor dintre cei care voiau ca închinarea din Biserica Anglicană să aibă un caracter catolic mai pregnant și cei care erau protestanți fervenți (puritani). Regele Iacob I (1603–1625) a reușit să provoace mânia multor puritani sprijinind sistemul episcopal și refuzând să îi persecute pe catolici; în special scoțienii erau cât se poate de supărați de încercarea sa de a introduce unele obiceiuri noi, precum îngenunchierea în timpul euharistiei. Fiul său, Carol I, a fost și mai rău, înfuriindu-i pe puritani. În acea vreme, arhiepiscop de Canterbury era William Laud, care credea cu fermitate că Biserica Anglicană trebuia să fie catolică și care în ciuda deosebirilor față de Biserica Romano-Catolică, avea aceleași tradiții. În special, el credea că organizarea Bisericii avea de suferit dacă nu existau episcopi și că, într-adevăr, preoții mijloceau între Dumnezeu și oameni – ceea ce se opunea credinței protestante a preoției tuturor credincioșilor. Încercările sale de a-i suprima pe puritani au făcut ca cei mai mulți să părăsească țara plecând în Olanda și în Lumea Nouă.

Aceste disensiuni s-au concretizat în războaie și în cele din urmă, în război. Întâi s-au răsculat scoțienii și au fost înfrânți de către rege. Apoi s-au răsculat irlandezii fiind motivați de politica de „plantări” a lui Carol și a tatălui său, Iacob. Rezultatul unei vederi limitate, schema intenționată să erodeze catolicismul irlandezilor prin aducerea unui mare număr de protestanți scoțieni și englezi care erau plantați în Nordul insulei. În cele din urmă cearta dintre parlament și rege a dus la declanșarea unui război civil în toată regula în Anglia, care a durat din 1641 până în 1646. Războiul nu a divizat Anglia numai pe criterii politice, ci și pe criterii religioase, de vreme ce partizanii parlamentului erau, în general, puritani sau prezbiterieni, iar regalității erau mai catolici. Carol credea cu ardoare că regele era pus să domnească peste supușii săi de către Dumnezeu, pe când Oliver Cromwell, strălucitul general al partidei parlamentului și rudă îndepărtată a reformatorului Thomas Cromwell

credea că este angajat în „lucrarea lui Dumnezeu” și împărțea cu hughenotii francezi ura împotriva tuturor „tiraniilor”.

În lupta lor împotriva regelui partizanii parlamentului erau preocupați să se asigure de cooperarea scoțienilor, dar aceștia erau dispuși să conlucreze doar dacă li se garanta că Biserica Anglicană se va angaja într-o direcție mai calvinistă, adică îi va elimina pe episcopi, după cum a făcut și Biserica prezbiteriană. Ca urmare, în 1643, un grup de teologi anglicani s-au întâlnit la Westminster Abbey și au produs un nou set de afirmații cunoscut cu numele de Mărturisirea de credință de la Westminster, care a fost aprobată, atât de parlamentul englez cât și de cel scoțian. Această mărturisire de credință a îndeplinit condițiile calviniste: dacă mărturisirile de credință mai vechi începeau cu natura lui Dumnezeu, Mărturisirea de credință de la Westminster începea insistând asupra autorității divine și a suficienței Bibliei. Apăreau și alte doctrine, cum era cea a predestinării și a ținerii sfinților în har.

În 1645, partizanii parlamentului l-au executat pentru trădare pe mult urâtul Laud; în 1649, regele Carol a avut aceeași soartă. Vreme de aproape zece ani până la moartea sa în 1658 Cromwell a acționat ca dictator al Angliei, în tot acest timp fiind implementate multe măsuri protestanto-puritane. Contrar mitului popular, nu s-a interzis sărbătorirea Crăciunului, dar sărbătorirea tuturor „zilelor sfinte” a fost puternic descurajată ca fiind „prea catolică”.

Protectoratul, după numele sub care a fost cunoscut acest guvern, nu a durat prea mult, fiul lui Cromwell nedovedindu-se un candidat eficient pentru funcția de lord protector și în 1660, Carol al II-lea, fiul lui Carol I, s-a întors din exil și a fost încoronat ca rege. Alunecarea Bisericii spre calvinism a fost sistată, iar Mărturisirea de credință de la Westminster a fost retrasă, atât din Anglia cât și din Scoția. Dar așa după cum vom vedea în capitolul 11, încercările lui Carol al II-lea de a repune în drepturi catolicismul vor întâmpina o rezistență foarte puternică.

EPOCA MARILOR DESCOPERIRI

Misionarii vor
converti întreaga
lume nu numai
predicând, ci vărsând
lacrimi și sânge cu
mari osteneli,
îndurând o moarte
cumplită.

Raymond Lull, 1232-1315

Acest împărat,
prezbiterul Ioan,
stăpânește peste o
țară măreață, are
multe cetăți nobile și
orașe frumoase în
regatul său, cu multe
insule mari și
diverse. Pentru că
toată țara Indiei este
împărțită în insule
udate de marile ape
care se scurg din
paradis și împart
întregul pământ în
mai multe părți (...)
Acest împărat,
prezbiterul Ioan, este
creștin împreună cu
cea mai mare parte a
țării sale. Dar totuși
nu dețin toate
articolele credinței pe
care noi le avem.
Cred corect în Tatăl,
în Fiul și în Duhul
Sfânt. Și sunt foarte
devotați și corecți
unul față de celălalt.

Sir John Mandeville,
scriitor de romane de
călătorie, Călătorii,cca
1366

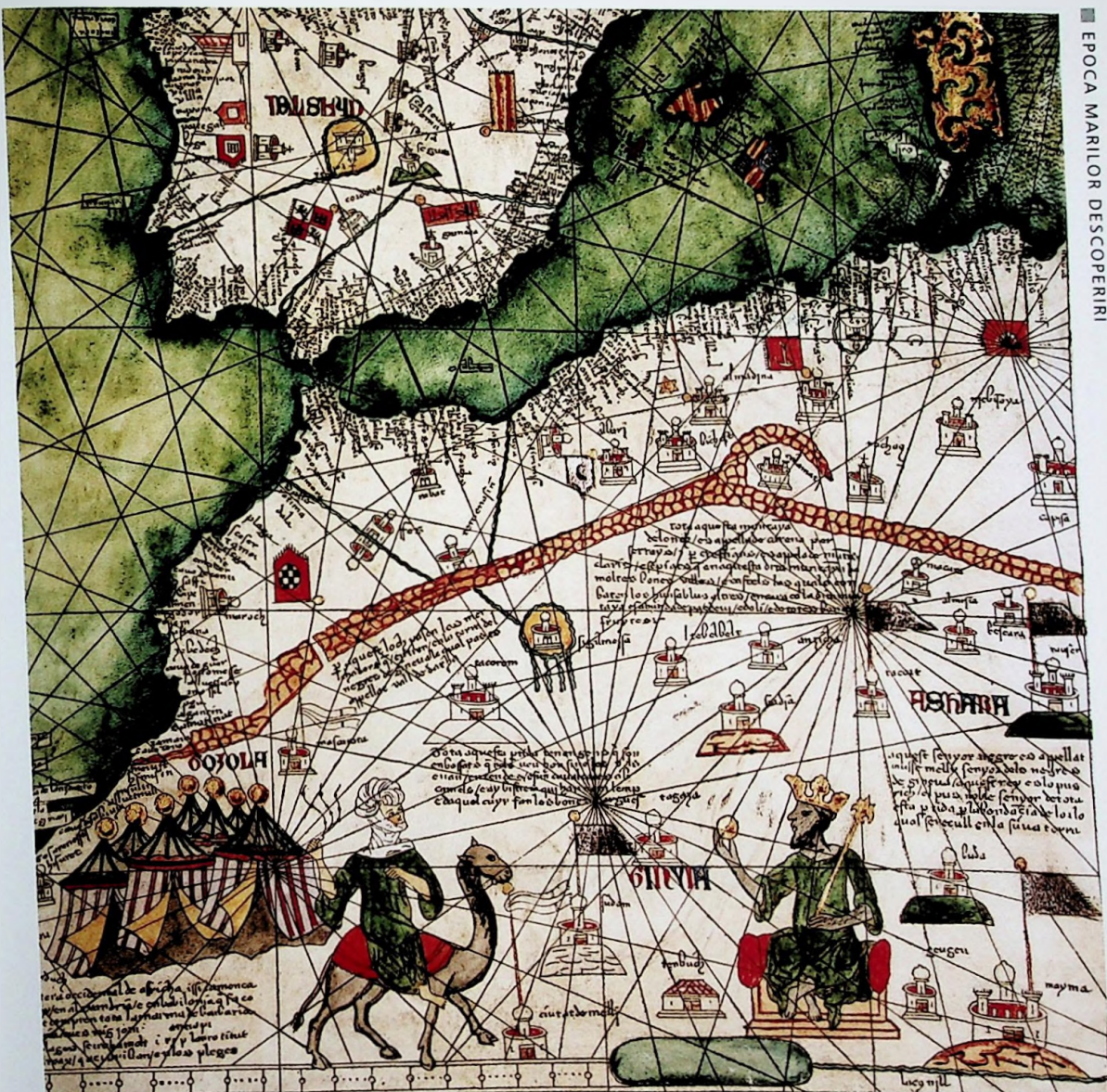
În vremea Renașterii, europenii din Vestul continentului au arătat un mare interes pentru lumea de dincolo de Europa. Aceasta s-a datorat și expediției venețianului Marco Polo, care pe la finele secolului XIII a călătorit în Est, prin China stăpânită la acea vreme de către mongoli. După ce s-a întors din călătorie Polo a scris o carte care a devenit un bestseller. Toată Europa era electrizată: cei inspirați de descoperirile sale au sperat să aibă un succes și mai mare și au plănuțit noi călătorii.

Miza era mare: India, cu toate bogățiile ei, în special cu mirodeniile sale. Se povestea despre un tărâm și mai bogat numit Cathay, aflat undeva dincolo de India. Exploratorii erau îmboldiți de povestirile despre marele imperiu Mali din Africa de Vest, un stat musulman în care exista atât de mult aur încât regele folosea o pepită uriașă pentru a-și praponi calul. De fapt, în Mali se făcea comerț cu aur. Comerțul se făcea cu ajutorul caravanelor, aurul trecând dincolo de deșertul Sahara, în Maghreb (Africa de Nord-Vest musulmană, adică Marocul modern și Tunisia). Comerțul Maghrebului cu Europa creștină a făcut ca o mare parte a aurului din ultima parte a Evului Mediu să provină din minele africane. În 1324, regele Maliului, mansa Musa s-a dus în pelerinaj la Mecca, oprindu-se în drum la Cairo. Călătorind cu un alai de mii de persoane, regele a cheltuit atât de mult aur cât timp a stat acolo încât a inundat piața și a coborât în câțiva ani prețurile. Europenii au fost foarte încântați, iar Atlasul catalan care a apărut în Spania după câțiva ani, l-a reprezentat pe împăratul african stând pe tron cu o pepită uriașă.

Dar mai neobișnuită a fost legenda misteriosului prezbiter Ioan. Datând din

secolul XII, povestea descria un regat creștin stăpănit de un preot (sau „prezbiter”), situat în Asia sau în Africa (europenii din vremea Evului Mediu nu știau prea bine unde începea sau se slârșea un continent). Uneori se credea că acel împărat creștin pe nume Ioan era descendentul unuia dintre magii care l-au vizitat pe Isus imediat după naștere. Pentru o scurtă perioadă el a fost identificat chiar cu Genghis-Han (dacă tot existau creștini în armata mongoleză). Se spunea că regatul său era o utopie, fiindcă era înconjurat de forțele musulmane sau păgâne. Se mai spunea că prezbiterul avea intenția să invadeze Ierusalimul și să îl elibereze de sub musulmani.

Asfel de legende au dus la înnoirea interesului față de explorări și la explozia creștinismului dincolo de granițele sale tradiționale. Desigur că existau biserici presărate peste tot în Asia centrală, în China și în Sudan, alături de cele înrădăcinate mai demult în India și în Ethiopia, dar acum creștinismul în stil european va fi exportat și transplantat în țări îndepărtate. Aceasta a avut loc în două moduri. În primul rând, misionarii au plecat și au căutat să îi convertească pe cei pe care i-au întâlnit. În al doilea rând, coloniștii s-au așezat în noile țărâmurile descoperite, aducând cu ei mai mult sau mai puțin accidental și religia lor. Cele două metode nu se excludeau reciproc – misionarii călătoreau în colonii și apăreau colonii în jurul misionarilor. De regulă, „abordarea misionară” a prevalat în cea mai mare parte din Asia și din Africa, fiind o abordare catolică, în vreme ce „abordarea colonială” era dominantă în Americi și era mai cu seamă protestantă. Dar acolo unde europenii au dat peste

biserici care deja existau, au intrat în contact cu diferite credințe despre Isus, despre autoritate sau despre Biserică, care s-au dezvoltat separat de restul creștinismului vreme de mai multe secole. Când aceasta s-a întâmplat, conflictele au devenit, de obicei, inevitabile: europenii au moștenit capacitatea medievală de a distinge ușor, dar simplist între ortodoxie și erezie, au căutat să alinieze vechile biserici cu propriile credințe, în vreme ce membrii acelor biserici străine au încercat să reziste oricărei încercări de a deforma tradițiile lor cele mai prețioase.

AFRICA

PORTUGALIA: „PIPER ȘI SUFLETE”

Portugalia a devenit independentă față de Spania în 1139, când Alfonso I (1110–1185) s-a proclamat regele părții de nord a țării (moderne) înainte de a cuceri restul acesteia. Rege din 1279, Dinis (1261–1325) a fondat Universitatea din Lisabona în 1290 negociind primul tratat comercial al țării sale cu Anglia, a înființat o flotă și în 1319 a cerut papei să înființeze noul Ordin al lui Cristos, în locul celui de curând desființat al cavalerilor templieri. Dar Portugalia nu a impresionat prea

Detaliu din Atlasul catalan tipărit în Spania în 1375 de către Abraham și Jehuda Cresques. Jos în dreapta este un portret a lui Mansa Musa de Mali (a domnit între 1312–1337), ținând una dintre enormele pepete de aur datorită căruia regatul său devenise legendar. Astfel de imagini au inspirat multe călătorii în Sud și în Est.

*Plecarea din
Lisabona spre
Brazilia, Indiile de
Est și America din
Americae Tertia Pars*
realizată de
cartograful belgian
Theodore de Bry
(1528–1598).

tare pe scena internațională, rămânând în esență sora mai mică a Spaniei.

Toate acestea s-au schimbat în secolul XV când coroana portugheză s-a angajat într-o campanie de războaie cu puterile musulmane din Peninsula Iberică și Maghreb. Musulmanii mai dețineau încă Sudul Spaniei, dar erau mult mai slabi decât pe vremuri, deși corsarii arabi provocau un adevărat haos în flota comercială a Portugaliei. Ca urmare, Portugalia și-a construit o importantă forță navală. În 1415, portughezii au expediat o flotă peste strâmtoarea Gibraltar și au cucerit Ceuta. Cuceririle portugheze au continuat în tot secolul în special sub Alfons al V-lea (1432–1481), poreclit „Africanul”, datorită expedițiilor sale.

Imperiul African era costisitor și expus atacurilor musulmanilor africani, așa că a dispărut aproape cu totul în secolul XVI și

în secolul XVII. Dar în același timp, au apărut noi posibilități. Personajul principal al acestui proces a fost Henrique (1394–1460), cunoscut ca prințul Henric Navigatorul, fiul regelui Ioan I, avantajat de faptul că era administratorul apostolic al Ordinului lui Cristos. Acest ordin a luat în posesie toată averea cavalerilor templieri din Portugalia, pe care Henric a folosit-o pentru a finanța noi expediții, asigurându-se că ordinul avea supremația spirituală asupra oricărei bucăți de pământ noi descoperite, corăbiile portugheze ale exploratorilor având pictată crucea roșie a templierilor pe pânzele lor albe.

Rămâne de discutat cât de mult a contribuit material Henric la noile explorări: nu a călătorit în afara Africii de Nord, nici nu a fost fondatorul Școlii de navigație, care îi este atribuită, dar a ajutat la crearea unei noi atmosfere, atunci când explorările

nu erau făcute de un singur căpitan de corabie, ci era un program sistematic derulat de guvern. La vest de Portugalia au fost deja descoperite insulele Madeira și Azore, colonizate sistematic în timpul lui Henric.

Prima țintă a explorărilor portugheze a fost Africa. Exploratorii au fost trimiși tot mai jos pe coasta de vest, făcând comerț cu băștinașii pe măsură ce avansau. Peste tot unde ajungeau întrebau de prezbiterul Ioan și de regatul său creștin, deoarece eterna luptă cu musulmanii era primul lucru care preocupa mintea portughezilor. În 1495, Manuel I a decis să lărgească explorarea și să includă și Asia. În 1497, Vasco da Gama (cca 1469–1525) a ridicat pânzele navigând cu patru mici corăbii. Declarând că scopul călătoriei sale era de a găsi „piper și suflere”, a navigat de-a lungul coastei africane în jurul Capului Bunei Speranțe, a luat-o în sus spre Nordul Africii, pe coasta de est și a ținut-o tot așa spre India. Când s-a întors la Lisabona în 1499 a fost sărbătorit ca un erou, pentru că a deschis o nouă cale de navigație, nu numai spre India, ci și spre cea mai mare parte a Africii. Manuel I a dat poruncă să se construiască magnifica mănăstire Jerónimos de lângă Lisabona pentru a comemora descoperirea acestei rute, deoarece exploratorii nu aveau să răspândească doar influența comercială și militară a Portugaliei: aveau să ducă mai departe creștinismul. Pentru a supraviețui această întreprindere, Manuel a creat un tribunal misionar dominat de Ordinul lui Cristos, al cărui conducător era el. Una dintre primele instituții fondate special cu scopul evanghelizării, tribunalul se întâlnea tot a doua zi pentru a determina cursul misiunilor din noile țărâmur.

Dar, pe măsură ce explorările continuau și portughezii intrau în stăpânirea pământului, ei s-au lovit de alte puteri, în primul rând de Spania. În 1479, Spania și Portugalia au încheiat Tratatul de la Alcáçovas care îi permitea Spaniei să ia în stăpânire tot ce se găsea la nord de insulele Canare, iar Portugaliei tot ce găsea la sud. Dar acest tratat nu a oferit satisfacție, în special după descoperirea Americii în 1492.

Papa Alexandru al VI-lea (care era spaniol) a propus o linie de despărțire nord-sud, dându-le spaniolilor tot ce era la vest, iar portughezilor tot ce se găsea la est, cu toate că portughezii au insistat ca linia să fie mutată la vest. Aceasta a fost consemnată în Tratatul de la Tordesillas din 1494. Împreună cu împărțirea papală a lumii în două emisfere s-a oferit în dar și *padroado*, în esență o prerogativă divină dată portughezilor de a cuceri și guverna orice bucată de pământ care se găsea în jumătatea lor și de a conduce biserica de acolo.

COLONIȘTI ȘI MISIONARI

Pe măsură ce exploratorii au deschis calea către coastele Africii, au fost urmați de alți oameni. Mai întâi s-au construit forturi și posturi comerciale, apoi s-au construit așezări. Pentru că tot comerțul se afla în mâinile coroanei portugheze și orice contrabandă se pedepsea cu moartea, colonizarea s-a făcut relativ încet și disparat. Era clar că mulți se simțeau excluși prin regulile foarte stricte. Cu toate acestea, au început să apară așezări la gura fluviului Gambia. Coloniștii au început să construiască biserici, unii luându-și de soții femei băștinașe. În 1482, a fost construit un fort la São João da Mina (pe coasta de azi a Ghanei), care va fi folosit ca bază pentru comerțul din întreaga regiune, în special cu Senegal, cu Guinea și cu Coasta de Fildeș de azi. Aur, fildeș, piper și sclavi se comercializau de-a lungul întregii coaste, misionarii Ordinului lui Cristos ajungând aici și începând să predice băștinașilor. Ei au fost ajutați de un miracol: fața unei statui a lui Francesco d'Assisi pe care au adus-o cu ei s-a înnegrit datorită umidității și a soarelui. Misionarii au pretins că sfântul a devenit negru transformându-se în patronul sfânt al africanilor.

Misionarii au avut ceva succes. Mulți africani s-au convertit la creștinism, adesea atunci când șefii de trib sau regii s-au convertit, astfel că supușii lor au fost botezați împreună cu ei. Dar a fost totuși o treabă efemeră. Cei mai mulți dintre misionari nu vorbeau aproape deloc limbile locale, nici nu le explicau prea

multe despre creștinism celor care puteau să fie convertiți: adesea era destul ca cineva să facă semnul crucii și să repete o formulă cu privire la Trinitate. În mod inevitabil, au existat probleme deoarece mulți băștinași se așteptau să continue practicile religioase tradiționale și după botezul creștin. Au existat prea puține încercări de acomodare. O sclavă continua să lase de o parte pâine pentru tatăl ei decedat, pretinzând că acesta venea și o mânca. A fost dusă la Lisabona, judecată în fața Inchiziției și întemnițată pe viață.

Șansa coloniștilor a fost că au ajuns într-o perioadă de flux a politicii vest-africane. În Nord, marele Imperiu Mali se fărâmița fiind înlocuit cu Imperiul Songhay mult mai extins. Cea mai mare parte a junglei și a pădurilor din Africa interioară erau locuite de mici triburi constituite în stătuțele fără o unitate prea mare. Excepția o constituia Beninul la est, care în secolul XV sub Oba Ewuare „cel Mare” și sub fiul său Oba Ozulua „Cuceritorul” a ajuns să domine Sudul de azi al Nigeriei. Beninul și statele sale vasale s-au mulțumit să facă comerț cu portughezii, dar s-a înregistrat doar un progres limitat în ceea ce privește evanghelizarea acestei regiuni. În mare, creștinismul s-a limitat la forturile și la așezările

de pe coastă, evanghelizările Beninului fiind în cel mai bun caz sporadice.

Cunoaștem un convertit din Benin pe numele său (de botez) Gregorio Lourenço. El a lucrat ca interpret și i-a ajutat pe puținii misionari care au venit în Benin, dar aceștia se pare că l-au cam neglijat: el a dorit ca și familia sa să fie botezată, dar oba a interzis acest lucru, iar misionarii preocupați să obțină convertirea regelui s-au supus.

Convertirea a însemnat marginalizarea socială pentru oameni ca Gregorio Lourenço.

În secolul XVII, un grup de capucini (o ramură a franciscanilor) a obținut permisiunea să construiască o capelă în capitală, Benin, dar fără prea mari rezultate. În 1665, ei au reușit să se amestece în mulțime în timp ce se desfășura un rit religios, care s-a dovedit un sacrificiu omenesc executat în fața regelui. Capucinii au ieșit din mulțime pentru a opri desfășurarea sa, dar au fost rapid alungați.

CONGO ȘI COMERȚUL CU SCLAVI

Inițial misiunea din Congo, mai la sud, a fost încununată de succes. Una dintre primele enclave portugheze a fost întemeiată în regiunea coastei Soyo, un stat clientelar al Congoului – pentru că la fel ca Benin și ca cele mai multe dintre

Regele creștin al Congoului îi urează bun venit episcopului portughez, gravură din 1525.

imperiile africane, Congo era în esență o federație de state dominate de guvernul centralizat cu capitala în Mbanza Kongo. În 1491, regele Congoului, Nzinga Nkuvu a fost botezat și și-a luat numele de João (Ioan în limba portugheză); una dintre primele sale porunci a fost să se distrugă toți idolii păgâni. Totuși existau deja dificultăți. Mulți congolezi au acceptat foarte entuziasmați creștinismul, percependu-l mai degrabă ca pe un supliment decât ca pe un înlocuitor al religiei lor tradiționale. Mulți însă au respins creștinismul, chiar Nzinga Nkuvu s-a întors la religia păgână, forțându-l pe fiul său Mvemba Nzinga, care a primit o educație creștină să fugă din țară.

În 1506, bătrânul rege a murit, iar Mvemba Nzinga, cunoscut ca Afonso, după numele său de botez, și-a făcut apariția triumfală în țară, continuând să se impună. Sub Afonso s-au clădit biserici și s-au importat tiparnițe. Regele era hotărât să facă din țara sa un partener egal din punct de vedere cultural și tehnologic și chiar și-a trimis cei doi fii în Portugalia pentru a fi educați: unul dintre ei a devenit episcop de Utica, al doilea profesor la catedra de științe umaniste a Universității din Lisabona.

Au existat aproximativ două milioane de creștini atunci când Afonso a murit în 1543 – jumătate din populația Congoului. Dar, în ciuda succesului aparent al misiunilor și al încercărilor lui Afonso de a încreștina țara, lucrurile nu stăteau prea bine. Una dintre problemele majore era comerțul cu sclavi, care eroda economia și poporul Congoului. Acesta era în mare parte motivat de dorința de a înregistra profituri tot mai mari în comerțul cu zahăr, unul dintre cele mai comercializate bunuri din insulele Oceanului Atlantic, pentru care exista o cerere mare în Europa. Zahărul avea aproape aceeași valoare ca aurul, astfel că portughezii aveau nevoie de un număr enorm de sclavi ca să lucreze pe plantații. Ei au dat de un mare rezervor de sclavi pe „fluviile sclavilor” din Africa de Vest. Cei mai mulți dintre negri au fost luați în sclavie atunci

când state mai puternice, ca Benin și Congo în Sud, îi capturau din statele mai slabe sau din cele clientelare, după care îi vindeau europenilor.

Comerțul cu sclavi a devenit foarte curând punctul forte al economiilor și al puterilor europene care începeau să apară. Unul dintre primii comercianți de sclavi a fost John Hawkins, primul care a capturat sclavi pe coasta de vest în 1562. Doi ani mai târziu pentru următoarea expediție el avea nici mai mult nici mai puțin decât sprijinul Elisabetei I. Faptul că corabia pe care a folosit-o în acest scop plin de cruzime era denumită *Isus din Lubeck*, reflectă unul dintre aspectele cutremurătoare ale teribilei afaceri: cei mai mulți dintre creștini nu păreau deranjați de capturarea, vânzarea sau exploatarea sclavilor, nici de tratamentul plin de cruzime pe care îl suportau pe corăbii și pe durata muncii pe plantații. În următoarele două capitole vom vedea cum mulți creștini s-au opus ulterior sclaviei, dar în secolul XVI dorința de profit a depășit orice scrupule morale a celor care au deținut controlul asupra comerțului cu sclavi și pretindeau, cel puțin, că sunt creștini. Aceasta s-a întâmplat în ciuda faptului că însuși Isus a predicat despre iubirea aproapelui, dar a și avertizat cu privire la pericolul bogăției și al avariției. Cu toate acestea, foarte mulți creștini nu au fost capabili să își dea seama de această contradicție până târziu în secolul XVIII: se știe foarte bine că John Newton, autorul imnului *Mărețul har* era comerciant de sclavi înainte de convertirea sa la creștinismul evanghelic, dar mai rar se spune că și-a continuat meseria mulți ani după aceea.

Nu se știe câți africani au murit în comerțul cu sclavi din Atlantic, dar cu siguranță au fost zeci de milioane. Dar în ochii celor de la putere în Europa sclavia era indispensabilă pentru economiile și pentru bunăstarea națiunilor lor. Chiar dacă scătuia din interior economia unor state africane, în special cea a Congoului, comerțul cu sclavi a ajuns să fie baza ei. Începând cu anul 1516, patru mii de sclavi păraseau în fiecare an Congo. O singură misă catolică costa cam tot atât cât un sclav

Jur că ceea ce veți vedea o va pune pe înălțimea voastră într-o mare uimire. Articulează fraza atât de minunat și atât de adevărat încât mi se pare că Duhul Sfânt vorbește totdeauna prin el, pentru că nu face nimic altceva decât să studieze și de multe ori adoarme peste cărți și de multe ori uită să mănânce și să bea pentru că vorbește cu Domnul și este atât de absorbit de cele din carte încât uită de el și chiar și atunci când merge să fină un discurs sau să asculte alți oameni, nu vorbește de nimic decât despre Dumnezeu și despre sfinți.

Rui de Aguiar, scriindu-i regelui Manuel al Portugaliei, despre regele Afonso al Congoului, 1516

Arzându-i după ce erau simțuți la pământ cu bețe arcuite peste fiecare membru și apoi arzându-i treptat de la picioare și mâini, până la cap. Iar pentru mici abateri castrarea, rețezarea cu toporul a unei jumătăți de picior.

Sir Hans Sloan, un naturalist britanic, despre pedepsele la care erau supuși sclavii africani din Indiile de Vest, 1686

congolez. De fapt, contactele cu Europa s-au dovedit în cele din urmă fatale pentru civilizația din Congo, nu doar din cauza comerțului cu sclavi, ci și datorită armelor de foc vândute șefilor și regilor statelor clientelare, care au dus la pierderea superiorității militare a regelui din Congo.

Totuși țara și Biserica au supraviețuit de-a lungul secolului XVI. În 1548, a fost fondat un colegiu iezuit la Mbanza Kongo, cunoscut acum ca São Salvador, dar după cinci ani iezuiții au fost alungați și s-au mutat mai la sud, în Angola. Pentru a evita monopolul portughez din zonă asupra religiei, Roma a trimis propriul episcop în 1596 la São Salvador. În ciuda acestui fapt, era o mare lipsă de preoți indigeni și de structuri ecleziastice, instabilitatea politică nefavorizând această situație.

MISIUNILE CAPUCINILOR

În 1640, papa a înființat „prefectura apostolică” a Congoului care a fost dată spre administrare capucinilor. Fondați la începutul secolului XVI în ținutul Marche de Matteo di Bassi, această confrerie voia să revină la interpretarea mai strictă a regulii lui Francesco. Capucinii purtau o scufie ascuțită despre care se credea că a purtat-o și Francesco și adepții săi. Aceasta simboliza tocmai întoarcerea la aceste origini. Capucinii nu numai că trăiau foarte auster, ci erau și dedicați predicării. Aceasta este cauza pentru care capucinii au început să joace un rol foarte important în misiunile din secolul XVII din străinătate.

Cei italieni au început să se infiltreze în Congo, în ciuda protestelor portugheze că *padroado* permitea doar prezența misionarilor portughezi. Războiul dintre Spania și Portugalia, între 1640 și 1650, a dat posibilitatea mai multor capucini să ajungă în Congo, astfel că în a doua jumătate a secolului exista un număr enorm de capucini care lucrau pentru a aduce catolicismul indigenilor. Dar existau multe pericole. Mulți capucini au murit curând după ce au ajuns, pentru că nu erau obișnuiți cu clima. În 1655, s-a declanșat un război între Congo și Portugalia în care forțele portugheze nu numai că au lichidat

inamicul, dar au distrus complet și São Salvador, inclusiv catedrala de acolo. Dar orașul și catedrala și-au revenit treptat.

În același timp capucinii întâmpinau noi probleme cu convertiții lor. Ca și în Africa de Vest, procedeul era să găsească un șef local sau un mic rege, să fie convinși să se boteze sperându-se că acesta va porunci poporului său să facă la fel – ceea ce s-a și întâmplat. Un mare număr de oameni au fost botezați în felul acesta – unii capucini din secolul XVII pretinzând că ar fi botezat peste 50 de mii de oameni! În afara botezului și a repetării unei formule trinitare nu li se mai cerea prea multe noilor convertiți. În mod inevitabil au apărut probleme de vreme ce ei nu au acceptat să abandoneze religia și practicile tradiționale, pe care misionarii nu erau dispuși să le tolereze. Au început disputele între creștini și „fetișiști”, cum erau poreclii păgânii. Unii dintre fetișiști pretindeau că botezul îi pune în primejdie viața. Un capucin sicilian pe nume Luca da Caltanissetta, care a lucrat în Congo între 1690 și 1700, era impresionat de pietatea africană, dar era și exasperat de cât de păgâni erau africanii. El a scris în jurnalul său:

La Mbanza Zolu am trimis vorbă regelui să spună fetișiștilor să înceteze cu dansurile și cu ceremoniile lor diabolice. Au răspuns că nu pot. Apoi i-am spus să îi prindă și să îi pună în lanțuri dacă nu, o să mă duc eu să fac acest lucru (...) Am lovit doi idoli cap în cap și i-am aruncat în foc. Ca urmare, acești oameni ignoranți și-au arătat tristețea și nesupunerea și au plecat plini de lacrimi și supărați nedorind să vadă cum ardea gunoiul lor.

Cu toate acestea, se făceau mari eforturi pentru a educa noii creștini dincolo și a evita simpla repetare a unor formule. În 1556, a fost tradus un catehism, urmat de scurte broșuri și alte lucrări educative. În 1682, a fost deschis un seminar pentru a educa preoții locali la São Salvador. Totuși misionarii și-au dat seama că la fel ca majoritatea africanilor, congolezii

transmiteau oral propriile idei culturale și religioase cu ajutorul poezilor și a cântăreților băștinași. Ca urmare, misionarii au făcut același lucru, cântând doctrinele creștine în fața unor mulțimi care au apreciat aceste eforturi. Incluse în catehismul în dialectul bantu, au fost transmise fraze în limba latină care erau cântate în timpul serviciilor de duminică.

S-a văzut curând care era puterea ideilor creștine în mințile oamenilor. Donna Beatrice, o tânără congoleză despre care se știa că vindecă și face minuni, a pretins că i s-a arătat Sf. Anton din Padova și a înzestrat-o cu puterile sale; a făcut apel la oameni să arunce în foc, nu numai idoli păgâni, ci și crucifixe. De asemenea, a făcut apel la toată lumea, inclusiv la curtea regală, să se întoarcă la São Salvador (la acea vreme regele era rezident în Kibangu); a prezis că pomii vor fi prefăcuți în aur și în argint și din pământ vor apărea diamante. În 1706, consiliul guvernator al Congoului a condamnat-o pe ea și pe soțul său la moarte prin ardere pe rug. Cu toate acestea, în anii care au urmat discipolii i-au răspândit mesajul.

În ciuda tuturor eforturilor, Biserica nu s-a consolidat adânc în vasta regiune a Congoului. Era mare lipsă de preoți și exista o slabă structură ecleziastică îndigenă: totul se baza pe europeni. Biserica nu putea exista fără sprijin din afară, în secolul XVIII observându-se un declin treptat, după cum și națiunea intrase în declin în urma comerțului cu sclavi. Tot mai des se organizau misiuni și mii de oameni erau botezați, dar totul părea să dispară până la apariția misiunii următoare. Așa a continuat până târziu în secolul XIX.

ANGOLA

În Sudul Congoului se găseau câmpiile Angolei. Portughezii au luat în stăpânire și acest ținut, dar procesul nu a fost lipsit de primejdii. Atunci când iezuiții au fost alungați din São Salvador în 1553, ei s-au îndreptat spre Sud și au fondat o nouă misiune în Luanda, o insulă din largul coastei angoleze. În absența oricărei alte autorități, în curând iezuiții au ajuns să

conducă efectiv o țară mică. Luanda a luat dimensiunile unui oraș, iezuiții intrând în posesia unor mari suprafețe de pământ de pe coasta Angolei pe care au transformat-o într-o teocrație cu caracter benign. Au fost deschise școli, iar clerul african a fost educat după un program care ar fi trebuit pus în practică și în Congo. La finele secolului XVI existau aproximativ 20 de mii de catolici în Angola. Dar expansiunea Luandei a atras atenția intereselor monarhiei portugheze, Angola devenind o colonie portugheză cunoscută ca Africa de Vest portugheză.

Drama din Congo s-a repetat în interiorul Angolei: același proces dualist al sclaviei și al încreștinării. Echivalentul angolez al lui Afonso a fost Nzinga (decedat în 1663), mai întâi prințesă, apoi regina Kimbundului și a Matambei, a ținuturilor muntoase din Est. Ea s-a decis să se încreștineze pe când se afla la Luanda cu scopul de a stabili legături comerciale. A fost botezată de iezuiți cu numele de Aña de Souza (luându-și numele de la guvernatorul portughez, noul său naș), dar ulterior portughezii au rupt tratatul încheiat cu ea. Catolicismul reginei Nzinga nu a constituit o piedică în calea încheierii unui nou tratat cu protestanții olandezi pe care i-a ajutat în 1641 să cucerească Luanda. Dar în 1648 portughezii au recucerit cetatea, iar Nzinga a fost imediat reconvertită la catolicism de către capucinii care acum erau foarte activi în Angola.

În același timp, mii de sclavi erau capturați în fiecare an în Kimbundu și în Matamba, toți fiind botezați înainte de a părăsi Luanda. Comerțul cu sclavi din Angola a avut efecte asemănătoare cu cele din Congo, Biserica intrând în declin, așa cum s-a întâmplat în Congo. Misiunile capucinilor s-au rărit, ultimul capucin părăsind țara în 1835.

ETHIOPIA ȘI EXPERIMENTUL RECATOLICIZĂRII

În 1487, Pero da Covilhão, explorator, aventurier și spion, a pornit în cea mai mare aventură a sa. Deja petrecuse ceva

Călugării care viețuiau acolo s-au refugiat pe un munte inaccesibil. Apoi un grup s-a întors la biserică zicând: „Dacă vor da foc bisericii noastre, care pentru noi este ca un loc de pelerinaj, ne vor arde și pe noi.” Au intrat și s-au așezat în mijloc, așteptând să li se dea foc (...) Un musulman (...) a pus foc (...) Văzând asta (...) la fel ca moliile care intră în foc, călugării au fost cuprinși de dorința de a se arunca în foc, aproape toți făcând aceasta.

Distrușgerea mănăstirii Debra Libanos, descrisă de cronicarul Ahmad ibn Ibrahim al-Ghazi, în: Istoria cuceririi Abisiniei, de Arab-Faqih, cca 1537.

E aproape imposibil de crezut, cu ce bucurie a fost primit de toți edictul împăratului. De parcă ar fi scăpat de un dușman, întreaga tabără a sărbătorit cu ovații. Călugării și clerul, care au cunoscut grozava greutate a urii părinților lor, și-au ridicat vocile spre ceruri. O gloată promiscuă de femei și bărbați dansa și țopăia; soldații le urau comandanților lor toate cele bune: au rupt propriile rozarii și pe cele ale celor pe care i-au întâlnit, unele au fost aruncate în foc.

Reacție la expulzarea iezuiților din Etiopia, Hiob Ludolf, O nouă istorie a Etiopiei, 1684

timp în Maghreb ca agent al guvernului, învățând araba și spionându-i pe musulmani. Acum avea să îl descopere el însuși pe prezbiterul Ioan.

Speranțele pentru găsirea misteriosului regat creștin s-au reînnoit atunci când regele Ioan al II-lea al Portugaliei a trimis emisari la Ierusalim, care s-au întâlnit cu pelerini din Ethiopia și au aflat poziția acesteia. Ca urmare, da Covilhão avea o oarecare idee încotro se îndrepta, astfel că a ajuns în Ethiopia în 1493, trecând prin Egipt și prin India, navigând în sus și în jos pe coasta Africii de Est într-o ambarcațiune tipic arabă, numită dhow. Aici s-a întâlnit cu împăratul Eskender (pe care, desigur, l-a identificat cu însuși prezbiterul) care l-a primit foarte bine, dar nu i-a mai permis să se întoarcă. Un tip foarte pragmatic, da Covilhão a rămas acolo, s-a căsătorit și s-a ocupat de familia sa. Era încă acolo când Rodrigo de Lima, un alt emisar portughez a ajuns în Ethiopia în 1520.

Portughezii au fost profund impresionați de descoperirea lor. Prezbiterul Ioan exista! Și se părea că au ajuns la timpul potrivit. Prezbiterul era asediat de forțele islamului. Ținuturile joase ale Cornului Africii au fost unificate sub sultanatul Adal, apărând un mare conducător, Ahmad ibn Ibrahim al-Ghazi (cunoscut sub numele de „Grañ” – „Stângaciul”). Între 1520 și 1540, Grañ (cca 1506–1543) a înfrânt una după alta armatele etiopiene, punându-i pe fugă pe generali și avansând în ținuturile muntoase din inima imperiului, care până atunci se dovediseră de necucerit. Împăratul Lebna Dengel a fost nevoit să se ascundă. În disperare de cauză a apelat la portughezi, noii săi aliați. Aceștia au ajuns în 1541, la scurt timp după moartea lui Lebna Dengel, cu un mic detașament de patru sute de mușchetari, care s-au alăturat armatei etiopiene și au reușit să îl respingă pe Grañ. În 1543, marele general musulman a fost ucis de un glonț portughez, imperiul pe care l-a creat dezmembrându-se datorită certurilor.

Biserica etiopiană a fost salvată, dar prețul a fost teribil. Țara era secătuită de

războiul care a devastat mari zone și a dus la moartea a sute de mii de oameni. În plus, contactul cu portughezii i-a costat. Portughezii și-au dat seama că s-ar putea ca etiopienii să fie creștini, dar ei erau monofiziți. În concepția portughezilor ei erau eretici pentru că negau cele două naturi ale lui Cristos. Astfel, portughezii au tras concluzia că dacă tot i-au salvat de musulmani, era timpul să îi aducă înapoi în turma catolică.

Noul împărat, Galawdewos (decedat în 1559), a refuzat să se supună cererilor portugheze și a scris o *Mărturisire de credință*, reafirmând vechea credință a Bisericii etiopiene. Cu toate acestea, un grup de iezuiți care au sosit odată cu trupele portugheze au rămas în țară la Fremona, lângă Adowa. Numărul lor a crescut foarte mult la începutul secolului XVII, atunci când iezuiții au depus mari eforturi în direcția misiunilor din Ethiopia. Personajul cel mai însemnat al acestei întreprinderi a fost iezuitul spaniol Pedro Páez, un om extraordinar de sensibil care credea că succesul putea fi obținut cu tact și cu înțelegere. Bunătatea sa și felul său de a fi au câștigat mulți prieteni la curtea etiopiană, iezuiții prosperând sub conducerea sa și construind biserici în toată țara. Dar, existau mari suspiciuni cu privire la toată această afacere, pentru că o eventuală trecere la catolicism ar fi implicat mari schimbări în Biserică – în organizarea, în liturghia și în doctrina acesteia. În plus, ar fi însemnat abandonarea îndrăgitei credințe că Ethiopia era deosebită, un pământ sfânt al lui Dumnezeu, unde credința a fost ținută atâtea secole, și supunerea față de autoritatea unui papă european.

Cu toate acestea, misiunea catolică a prosperat și în 1612, însuși împăratul Susneyos s-a convertit la catolicism – fără îndoială și din cauză că dorea să încheie o alianță cu Europa, împotriva eternei amenințări musulmane de pe coastă. Se părea că visul iezuiților – o puternică națiune catolică în Cornul Africii – era pe cale să se împlinească, dar tocmai în acest punct critic Páez a comis eroarea de

neiertat de a muri, fiind înlocuit de cineva care era cu totul nepotrivit pentru o astfel de misiune. Acesta a fost Afonso Mendez, un alt spaniol, care a sosit în Etiopia în 1625 ca episcop catolic. El a decis că Păez a fost prea răbdător cu etiopienii și convertirea lor nu mai putea fi amânată. A interzis imediat circumcizia și ținerea Sabatului și a poruncit să se facă rebotezări în masă ale credincioșilor, iar preoții să fie rehirotoniți. În mod absolut previzibil, s-a stârnit un mare târâboi. S-au declanșat răscoale armate și țara a ajuns în pragul unui război civil.

Împăratul Susneyos a acționat cu înțelepciune. În 1632, el a abdicat de la tron în favoarea fiului său, Fasilidas, care nu era catolic. Fasilidas i-a alungat pe iezuiți și nu a mai permis europenilor accesul în țară. În următoarele două secole Etiopia a fost închisă, la fel ca și Japonia în aceeași perioadă. În tot acest timp, Fasilidas și cei care i-au urmat la tron au adoptat o mentalitate de asediu. Fasilidas a fondat o nouă capitală la Gonder, unde a construit un uriaș castel de piatră. Cei care au urmat au adăugat castele, turnuri și ziduri, până când cetatea s-a asemănat cu un castel medieval din povești. Acesta reprezenta noua concepție etiopiană: aici erau păstrate adevărate tradiții, aici se țineau vechile rituri, nimic ostil nu va mai pătrunde aici.

PROTESTANTISMUL OLANDEZ ȘI CEL AFRICAN

În ciuda tratatului *padroado*, portughezii nu și-au putut apăra monopolul în Africa. Cel mai mare rival de aici, ca de pretutindeni, era Olanda protestantă, care nu a acceptat împărțirea lumii de către papă. Chiar pe la mijlocul secolului XVII, olandezii erau preocupați să întemeieze un imperiu care rivaliza cu cel al Portugaliei. Compania Indiilor de Vest avea sub controlul său mari porțiuni din America de Sud, iar compania Indiilor de Est concura cu Portugalia în ce privește controlul asupra unor regiuni precum India, Sri Lanka, Malaezia. În Africa, cea mai de seamă posesiune era cea a Capului Bunei Speranțe – un port de o importanță

vitală pe ruta spre India, care fusese deja colonizat în 1652. Băștinașii, khoikhoi, au fost angajați ca servitori de către cei care s-au așezat acolo: compania Indiilor de Est a interzis înrobirea localnicilor, cu toate că au importat fără probleme un mare număr de sclavi de pe coasta Africii de Vest și din Asia. Unii dintre khoikhoi chiar au devenit creștini. Dar aceasta s-a datorat mai mult procesului de „olandizare” decât predicării – slujind în casele olandezilor khoikhoi au preluat limba, îmbrăcămintea și religia stăpânilor lor. Acesta a fost începutul nepromițător al protestantismului sud-african

AMERICA DE SUD

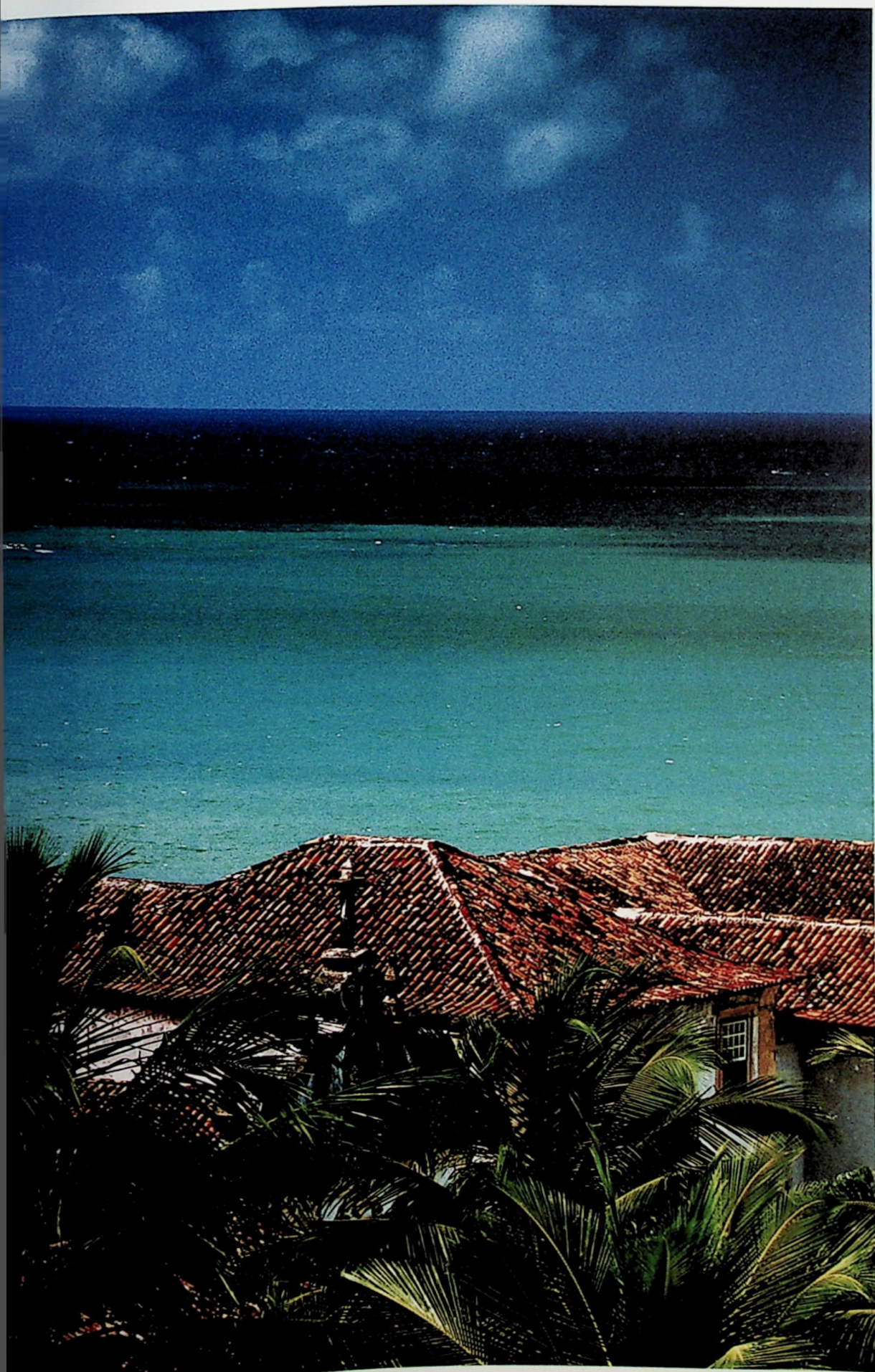
Anul 1492 a fost un an deosebit de prielnic pentru Spania. În acel an a fost recucerită Grenada, ultima bucată de pământ musulman, marcând sfârșitul „Reconquistei” care începuse în zilele lui Carol cel Mare. Peninsula Iberică a redevenit creștină. Și mai important, a fost anul în care Cristofor Columb (1451–1506), navigând sub pavilionul coroanei spaniole, a descoperit America. Nici el nu și-a dat seama de ceea ce a descoperit, crezând că lumea e mai mică decât în realitate. El a încercat să găsească o nouă rută spre India navigând spre Vest și până la sfârșitul zilelor sale a crezut că a descoperit insulele din largul coastelor Chinei. Curând a devenit clar că era vorba de un nou continent, necunoscut europenilor. (Cu toate că în America de Nord au existat așezări scandinave cu cinci secole mai devreme, acestea nu au supraviețuit și pământul aflat la vest a rămas necunoscut majorității europenilor.) Prin încheierea Tratatului de la Tordesillas din 1494, Spania a pretins să intre în stăpânirea celei mai mare părți a Americii. Un val de exploratori s-a abătut asupra Lumii Noi, așa cum i s-a spus în 1494 și s-a concentrat mai întâi asupra Americii Centrale și de Sud.

Descoperirea Americii a deschis ușa unor noi descoperiri spre Vest. În 1513, Vasco Nunez de Balboa a traversat Panama și a văzut Oceanul Pacific. Șase ani mai

Am intrat într-o încăpere, unde împăratul stătea pe tronul său. Era un fel de canapea, acoperită cu un damasc roșu cu înflorituri de aur. Mai erau și niște perne mari și rotunde brodate cu aur. Tronul ale cărui picioare erau din argint masiv, era așezat în capătul încăperii, într-un alcov acoperit cu un dom azuriu și auriu, strălucitor. Împăratul era îmbrăcat cu o haină de mătase cu mâneci lungi toată brodată cu aur. Șalul cu care era împodobit era și el brodat în același chip. Nu avea nimic pe cap, dar părul îi era împletit cu grijă. Pe frunte îi strălucea un mare smarald care îi sporea măiestatea.

Împăratul Iyasu al Etiopiei la Gonder în anul 1699, Charles Poncet, O călătorie în Etiopia, 1709

Mănăstirea São Francisco din Olinda, Brazilia. A fost fondată în anul 1585 și reconstruită la finele secolului XVII.

■ *La ora 2 dimineața, la o depărtare de două leghe am descoperit pământul. Au strâns pânzele în afara velei patratc, abia târându-se până s-a luminat, fiind într-o zi de vineri, când și-au dat seama că se găseau aproape de o mică insulă, una dintre Lucayos, care se chema în limba indiană Guanahani. Curând au văzut și oameni, goi, amiralul ajungând pe pământ într-o barcă, armată (...). Amiralul purta pavilionul regal, iar fiecare dintre cei doi căpitani stindardul Crucii Verzi, ce era ridicat pe toate corăbiile; fiecare dintre acestea aveau inițialele numelor regelui și ale reginei pe fiecare parte a crucii și o coroană deasupra fiecărei litere.*

Jurnalul lui Cristofor Columb, Sosirea în San Salvador, 1492

...indienii sunt oameni adevărați, care nu numai că sunt capabili să înțeleagă credința catolică, dar, potrivit cu informațiile noastre au o mare dorință de a o primi (...) așa-zisii indieni și toate celelalte popoare care vor mai fi descoperite de către creștini nu trebuie cu niciun chip să fie deposezați de libertatea sau de proprietățile lor (...) nici să fie în vreun fel oarecare înrobiți. Dacă totuși se întâmplă contrariul, va fi nul și neavenit.

Papa Paul al III-lea, Bula *Sublimis Deus sic dilexit*, 1537

târziu, exploratorul portughez Fernando Magellan a plecat într-o călătorie care îi va purta corăbiile dincolo de marginea de sud a Americii de Sud și în cele din urmă în jurul lumii – cu toate că Magellan a murit pe drum. Aceasta a fost prima călătorie care a dus creștinismul în Sudul Pacificului, de vreme ce exploratorii aveau sarcina de a predica catolicismul tuturor celor pe care îi vor întâlni. Chiar au reușit, atunci când corăbiile au naufragiat și i-au forțat pe supraviețuitori să își ducă existența printre băștinașii din insule. Căsătoriile în cultura indigenă și aclimatizarea culturală au dus la pierderea acestor mici așezări, dar unele elemente ale catolicismului au supraviețuit. În 1668, spaniolii au trimis o misiune iezuită condusă de Diego Luis de Sanvitores în Pacificul de Sud. În Agana și în insulele învecinate au fost botezați foarte mulți oameni, dar convertirea lor a fost efemeră. S-au declanșat războaie care au fost înăbușite cu asprime de către soldații spanioli, în cele din urmă misiunea eșuând.

Cu toate acestea, mult mai importante pentru această perioadă au fost Americile. Noile continente nu erau chiar fără locuitori: atunci când Columb a ajuns acolo, continentul american avea în jur de 57 de milioane de oameni, a opta parte a populației din întreaga lume. Indigenii au fost denumiți „indieni” de către Columb, la început exploratorii chiar crezând că aveau de a face cu indieni. În plus față de diferite grupuri din Insulele Caraibe de care s-a ocupat Columb, pe continent au existat mari civilizații, dar acestea au fost rapid cucerite de conchistadori, care erau exploratori, căutători de comori și cuceritori. Așezați în Mexicul de azi, aztecii au fost cucerți în 1520 de Hernán Cortés care a fost destul de norocos să ajungă acolo într-o vreme de schimbări politice în interiorul imperiului; încăși din Anzi au fost cucerți câțiva ani mai târziu de către Francisco Pizarro.

COLONIILE ȘI SCLAVII

A fost pus în practică un sistem numit *encomienda* prin intermediul căruia

conchistadorii puteau să ia în stăpânire așezările pe care le-au descoperit sau pe care ei înșiși le-au fondat. Puteau să îi folosească pe băștinași ca muncitori, cu condiția propovăduirii creștinismului și a protejării lor. Acest sistem era folosit cu eficiență în insulele Canare și reprezenta ideologia *padroado* de care era responsabilă coroana spaniolă pentru propovăduirea catolicismului în Lumea Nouă. Dar, în general, sistemul a fost ținta abuzurilor conchistadorilor care îi tratau pe băștinași ca și când ar fi fost sclavii lor. Sistemul s-a năruit în câteva decenii, pe măsură ce conchistadorii au intrat în conflict cu reprezentanții coroanei în ce privește problema autorității și băștinașii au început să moară într-un număr foarte mare datorită bolilor pe care europenii le-au adus cu ei. Pentru a-i înlocui, spaniolii au început să aducă sclavi din Africa, de vreme ce aceștia erau deja imuni la bolile europene și se credea că sunt mai rezistenți. Dovezile din cimitirele mexicane indică faptul că sclavii africani erau deja importați cel mai târziu pe la mijlocul secolului XVI.

După cum toate acestea sugerează, în ciuda unor principii bune ale unor exploratori și ale stăpânilor lor din Spania, evanghelizarea amerindienilor nu era punctul principal din agendele celor mai mulți căutători de comori europeni. Una dintre primele încercări a fost făcută de Ramón Pané, un laic care l-a însoțit pe Columb. El a propovăduit doctrinele catolice într-o formă rudimentară neamului taino (sau arawak) din insulele Canare. Din păcate la mijloc a fost o neînțelegere: el le-a dăruit picturi religioase pe care aceștia le-au îngropat – acesta fiind modul lor de a le onora, așa cum făceau în ritualurile fertilității. Dar Pané a interpretat gestul lor ca o desacralizare. Lucrurile nu au mers prea bine și nu s-au îmbunătățit nici prin impunerea *encomiendei*. Au fost botezați mulți băștinași, dar aceasta s-a dovedit un blestem și mai mare decât în Africa: de exemplu, în rândul conchistadorilor exista o regulă care zicea că era permis să te culci cu femeile băștinașe doar dacă

acestea erau botezate. Nu a fost tocmai cea mai bună rețetă pentru o învățătură catehetică serioasă. Legile de la Burgos, emise între 1512–1513 tocmai pentru a pune ordine în colonizări, apreciau că:

Niciun efort nu este suficient pentru aducerea așa-zișilor șefi și a indienilor la cunoașterea credinței noastre (...) și chiar dacă sunt indoctrinați și învățați despre cele privitoare la credința noastră, după ce își termină munca, ei se întorc la locurile lor, unde, din cauza mării distanțe și a înclinațiilor lor rele, uită imediat ceea ce au fost învățați, reîntorcându-se la obișnuita apatie și la viciu.

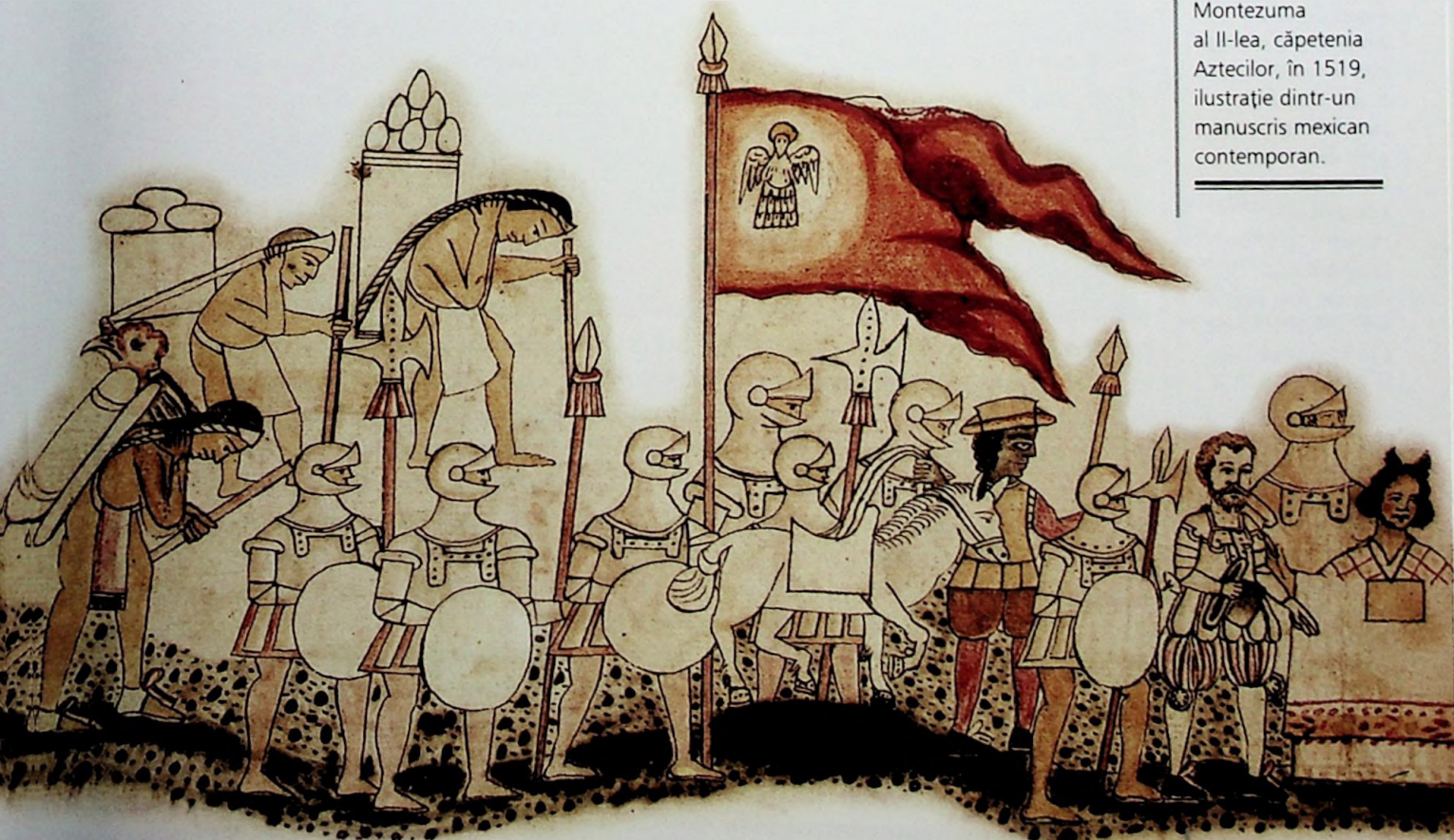
Nu că situația s-ar fi îmbunătățit. În 1513, a fost introdus dezonorantul *Requirement*, pe care toți conchistadorii trebuiau să îl citească cu voce tare atunci când era întâlnit un nou grup de amerindieni. *Requirementul* – fiind citit în mod inutil în limba spaniolă sau în cea latină – explica faptul că Dumnezeu a creat lumea și că Sf. Petru și succesorii acestuia stăpâneau

asupra tuturor oamenilor și că unul dintre acești succesori a dat în stăpânire pământurile amerindienilor coroanei spaniole. Dacă amerindienii nu se conformau celor afirmate în document, se puteau aștepta ca spaniolii să „între în forță în țară” și „să poarte război împotriva lor pe toate căile și mijloacele posibile”.

Unii chiar au crezut că subjugarea amerindienilor era dreaptă și bună. John Major, un filosof scoțian care a trăit la Paris, a argumentat în 1510 că aceștia erau „sclavi naturali”, o idee preluată de la Aristotel. Juan Ginés de Sepúlveda, preot și avocat spaniol a argumentat că amerindienii erau atât de neciopliți, încât nu erau buni de nimic și trebuiau încreștinați cu forța. La urma urmei civilizația incașilor și cea a aztecilor erau clădite pe sacrificii omenești; de aceea, orice măsuri luate împotriva acestor practici ar fi justificate.

Au existat și proteste din partea unor clerici. Din păcate, acestea au fost în mare parte ignorate. Dominicanul Antonio de Montesinos a ținut în ziua de Crăciun

Hernán Cortés îl întâlnește pe Montezuma al II-lea, căpetenia Aztecilor, în 1519, ilustrație dintr-un manuscris mexican contemporan.

din 1511 o predică prin care i-a blamat pe coloniștii spanioli pentru tratamentul la care îi supuneau pe amerindieni. Și mai faimos a fost Bartolomé de Las Casas, un spaniol care l-a însoțit pe Columb în a treia călătorie în „Lumea Nouă” și care în 1510 a devenit primul preot ce a fost ordonat acolo. Mai târziu a devenit episcop de Chiapas, pe teritoriul Mexicului de azi. Las Casas a fost preocupat de bunăstarea amerindienilor și a scris o serie de pamflete la adresa sistemului, iar în 1550 a avut o dispută în acest sens cu Juan Ginés de Sepúlveda. Dar Las Casas și cei mai mulți care și-au ridicat glasul în apărarea băștinașilor americani erau înainte de toate preocupați de tratamentul deosebit de crud la care erau supuși aceștia și modul lipsit de noimă în care se făcea evanghelizarea, dacă era vorba de așa ceva. În general ei nu au contestat instituția sclaviei sau prezența europenilor în America. Las Casas a încurajat importul de sclavi africani pentru a mai ușura povara care apăsa asupra băștinașilor americani, cu toate că era preocupat ca ei să fie tratați mai bine. Vor trece mulți ani până când criticile creștine cu privire la comportamentul europenilor din America și din Africa vor deveni mult mai radicale.

Și la Roma exista o anumită nemulțumire față de această situație. Încă din deceniul patru al secolului XV, papa Eugeniu al IV-lea, care a păstorit în perioada 1431–1447, a criticat sistemul similar existent în insulele Canare, condamnând înrobirea băștinașilor și excomunicând pe toți cei care nu i-au eliberat, dar a fost complet ignorat. În 1537, preocupat de abuzurile din America, papa Paul al III-lea (a păstorit în perioada 1534–1549) a susținut că amerindienii erau și ei oameni și nu trebuiau înrobiți, chiar dacă nu erau creștini – dar a fost și el ignorat.

MISIONARII

Pentru mulți spanioli, după cum sugera *Requirementul*, misiunea creștină în Lumea Nouă era doar o parte – ba chiar una mică – a subjugației sistematice a amerindienilor

sub stăpânirea europenilor. Și totuși, au apărut unii misionari cu scopul precis de a-i converti pe băștinași. Chiar unii catolici credeau că acesta era adevăratul scop pentru care a fost descoperită Lumea Nouă – nu coincidea în mod perfect cu rebeliunea lui Martin Luther și cu apostazierea în masă a celei mai mari părți a Lumii Vechi?

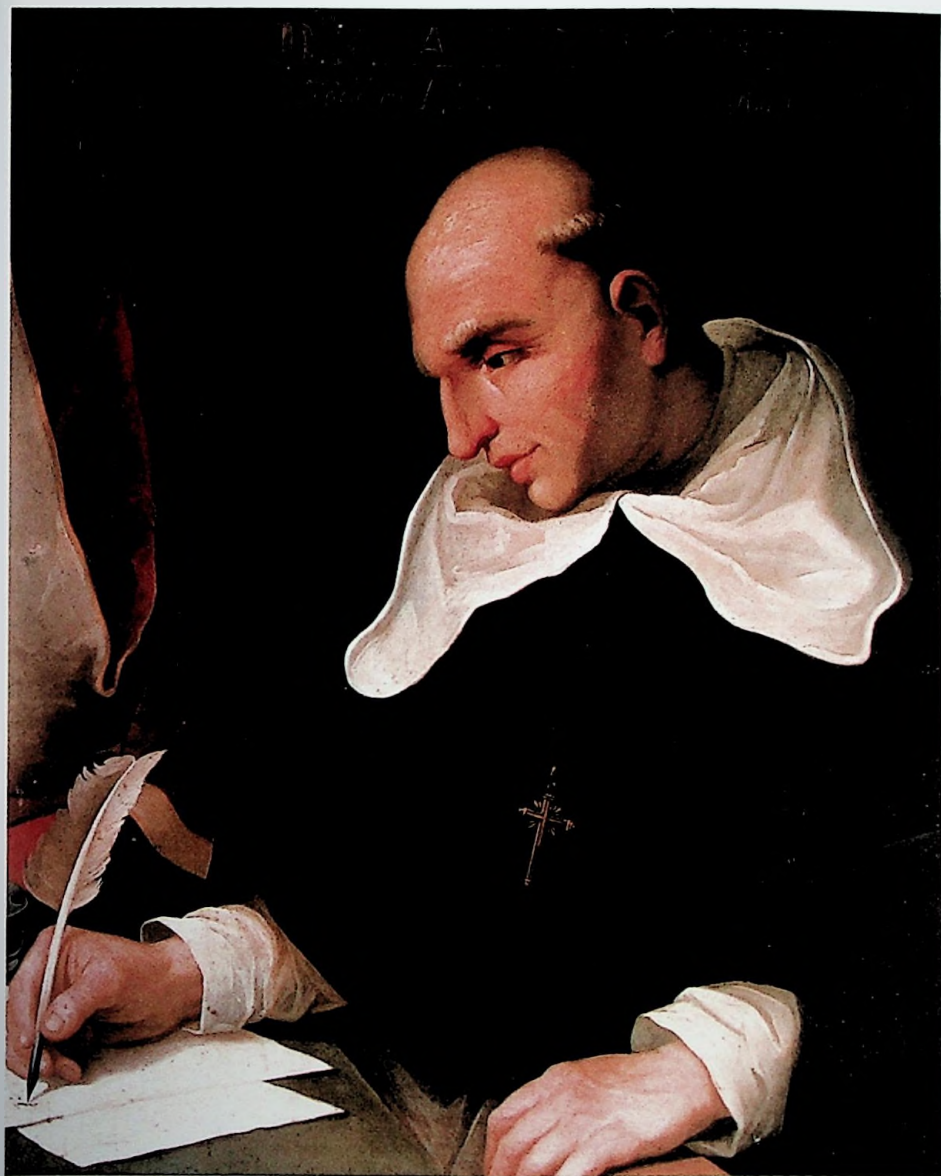
Dar nu s-a căzut de acord asupra procedurii. În special, foarte mulți franciscani erau mulțumiți să facă botezuri în masă cu un efort minim pentru instruirea oamenilor, dat fiind că cei mai mulți dintre amerindieni învățau cu greu catehismul. Există povestiri despre frați cărora le oboseau mâinile de atâta apă sfințită aruncată peste mulțimi, încât nu le mai puteau mișca. În Xochimilco doi frați au reușit să boteze 15 mii de oameni într-o singură zi. Alții nu erau de acord cu această metodă. De exemplu, Las Casas susținea că oamenii trebuie instruiți înainte de a fi botezați. El s-a ceartat cu Fray Toribo de Benavente pentru că Benavente susținea că predicarea trebuia să se facă rapid și trebuia să se folosească chiar forța dacă era necesar. Discordia își avea ironia ei, mai ales pentru că atât Benavente cât și Las Casas erau apărători ai drepturilor amerindienilor și criticau metodele pline de cruzime ale conchistadorilor. Deși preocupați de starea sufletelor băștinașilor și opunându-se cruzimii care prevala, mulți misionari credeau că băștinașii erau inferiori europenilor din punct de vedere intelectual și erau incapabili să înțeleagă prea multe cu privire la creștinism. Aceasta în ciuda bulei papei Paul al III-lea din 1537 care susținea că Dumnezeu îi dă fiecăruia suficiente însușiri intelectuale pentru a înțelege doctrinele credinței.

VASCO DE QUIROGA, IEZUITII ȘI VISUL UTOPIC

Cu toate acestea, unii misionari au crezut că amerindienii erau capabili de mult mai mult – inclusiv că erau un popor ales de Dumnezeu ca un vas nou pentru Biserică în aceste vremuri de erezie. Aceste păreri au fost exprimate mai ales de Vasco de

Spuneți-mi, cu ce drept îi țineți pe acești indieni într-o robie atât de plină de cruzime și atât de oribilă? Ce vă dă dreptul să purtați un război nedrept împotriva acestui popor care trăiește în dreptul lui, în liniște și în pace, voi omorându-i și pustiindu-i cum nu s-a mai auzit și într-un număr atât de mare? De ce îi asupriți și îi istoviți atât de mult, fără să le dați destul de mâncare sau să aveți grijă de ei când se îmbolnăvesc din cauza muncii excesive, încât se sting sau mai degrabă sunt uciși de voi, pentru ca voi să extrageți și să aveți în fiecare zi aur? Și cum vă îngrijiți ca ei să primească învățătură religioasă și să îl cunoască pe Dumnezeu și Creatorul lor sau să fie botezați, să asculte misa, sau să respecte sărbătorile și duminica?

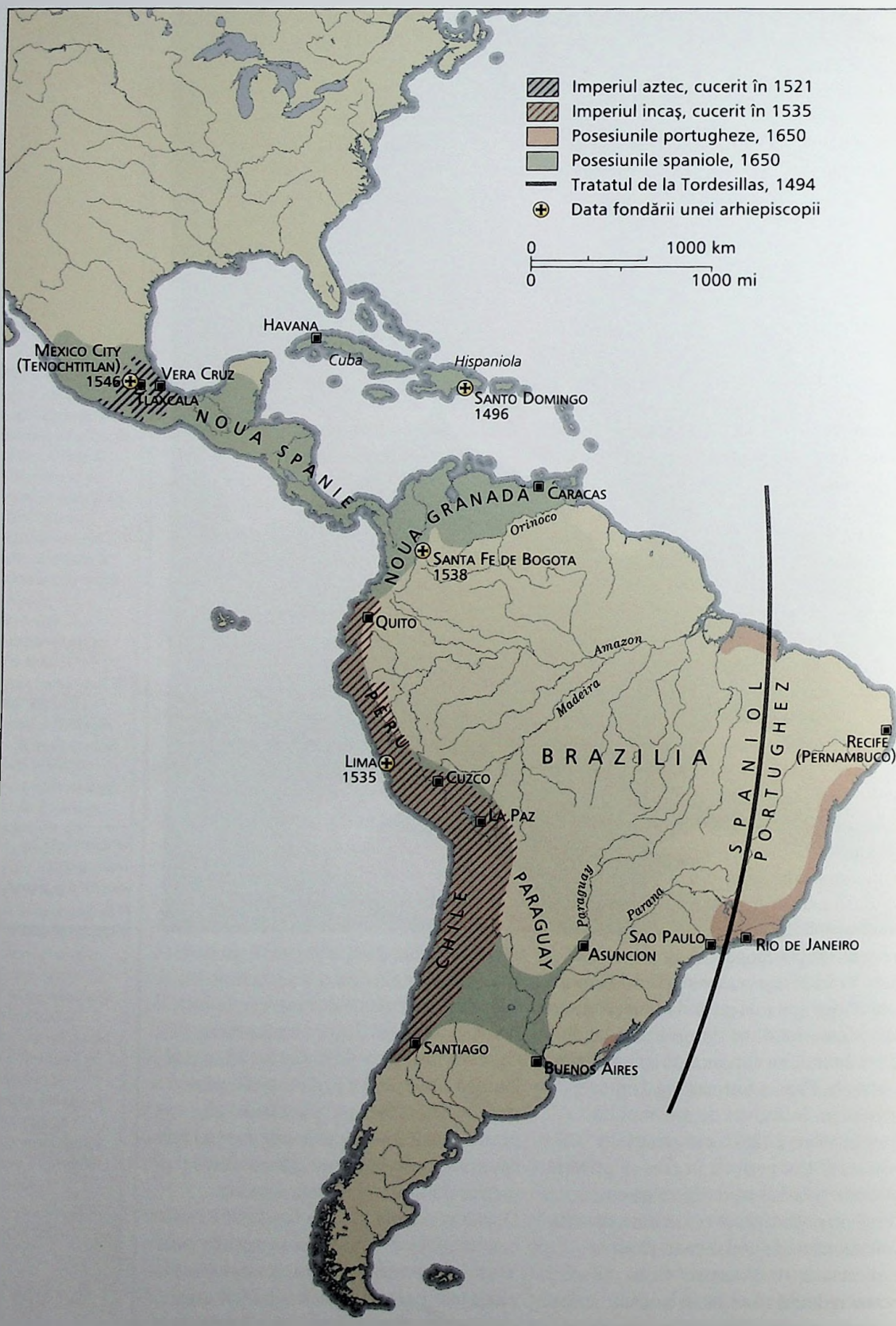
Antonio de Montesinos, predică din ziua de Crăciun 1511

Bartolomé de Las Casas, pictor anonim din secolul XVII.

Quiroga, un preot spaniol care a sosit în Mexic în 1531 și avea peste 60 de ani. La început el a ajutat la reformarea administrației Mexicului după destituirea și întemnițarea brutalului conducător conchistador, iar apoi în 1537 a fost uns episcop de Michoacán. Influențat de romanul lui Thomas More, *Utopia*, care descria o societate fictivă perfectă în ceea ce privește egalitatea și fericirea, de Quiroga era hotărât să construiască o societate similară în Michoacán. A fondat comunități ce gravitau în jurul educației pentru mexicanii indigeni în jurul lacului Pátzcuaro, comunități centrate pe

educație, având școli în domenii precum artă, industrie și politică și, de asemenea, religie creștină. Au fost construite biserici și spitale, întregul district fiind condus ca un fel de amalgam al *Utopiei* lui More și al Bisericii primare din Faptele apostolilor unde toate averile erau puse la un loc pentru binele tuturor și în care nimeni nu deținea nicio proprietate privată, fiecare muncind în folosul întregii societăți. Deasupra tuturor prezida bătrânul episcop, iubit de toți ai lui și poreclit „tata Vasco”. De remarcat faptul că idealurile pe care Quiroga le-a inoculat societății sale utopice s-au păstrat mult timp după

moartea sa în 1565. Zona Pátzcuaro a rămas un centru al artei și al industriei din Mexic până în ziua de azi și multe dintre particularitățile regionale încurajate de Quiroga s-au păstrat.

Iezuiții au avut rezultate și mai remarcabile. În 1609, coroana spaniolă le-a permis controlul asupra unei vaste regiuni, cea mai mare parte din statul Paraguay de astăzi, care includea mare parte din Argentina, din Brazilia și din Bolivia. Această zonă era locuită de o populație numită guarani, pe care iezuiții voiau să o ajute să trăiască în libertate și în lumină. Din inițiativa iezuitului peruan Diego de Torres a apărut un plan extraordinar, o adevărată viziune pe termen lung pentru stațiile (sau reducățiile) de misiune care vor fi construite. Într-o perioadă de 40 de ani au fost construite 30 de astfel de stații, fiecare dintre acestea adăpostind câteva mii de guarani. În aceste „30 de misiuni” iezuiții au încercat să îi ajute cât mai mult pe guarani să își dezvolte propria cultură în loc să importe stilul de viață european. Încercarea a avut un succes enorm și civilizația guaranilor a înflorit. Fiecare reducăție era construită în jurul unei mari piețe cu cruci în fiecare colț și era dominată de o biserică mare dotată cu spații pentru clerul local și clădiri ale municipalității. Pe celelalte trei laturi ale pieței erau aliniate casele guaranilor, toate de aceeași mărime și stil, având o structură cu un nivel și fiind construite din piatră și din lut. În contrast cu acestea, biserica era foarte mare, putând să adăpostească întreaga populație a orașelului, și era construită din lemn în stilul tradițional local. Locuitorii lucrau atât pământul propriu cât și pe ogoarele și în fermele de animale care aparțineau întregii comunități. Activitatea se desfășura ca într-o mănăstire uriașă, cu ore alocate pentru muncă, pentru rugăciune și pentru odihnă. În fiecare zi toată populația era prezentă la celebrarea misei, copiii învățând să recite catehismul de două ori pe zi, să scrie și să citească. Mândria fiecărei reducății era corul și fanfara compusă în mod obișnuit din 30 până la

40 de muzicanți. Fiecare biserică avea o orgă, guaranii cântând la o varietate de instrumente europene confecționate în atelierele locale. Ei cântau în biserică și, de asemenea, pe ogoare pentru a-i încuraja pe cei care lucrau și călătoreau la Buenos Aires și în alte orașe pentru a da recitale.

Cu toate că reducățiile aveau un primar și un consiliu, acestea erau conduse de *cura*, un preot iezuit, și de asistentul său care conduceau împreună biserica, organizau comerțul și făceau dreptate. Încrederea oamenilor în acești preoți era absolută, deciziile lor nefiind niciodată contestate. Aceasta din cauză că deciziile lor erau înțelepte și cei peste care guvernau se comportau foarte bine. În acest fel, în această regiune extrem de mare, dar și foarte izolată, o mână de iezuiți și multe mii de creștini guarani au reușit pentru un secol și jumătate să creeze o societate aproape perfectă, unde oamenii lucrau pentru binele ei. Din păcate, acest vis a luat sfârșit în 1750, când cea mai mare parte a acestei regiuni a fost cedată Portugaliei, care a preluat-o direct. Cu ajutorul iezuiților guaranii s-au răsculat, dar au fost înfrânți, iezuiții fiind alungați în 1767 pentru că i-au ajutat.

CATOLICISMUL INDIGEN

În ciuda cruzimii conchistadorilor și a metodelor inadecvate de evanghelizare a multor misionari nu este de mirare că exemplele unor personaje ca Vasco de Quiroga și ale iezuiților au constituit o adevărată sursă de inspirație în materie de credință și pietate pentru foarte mulți amerindieni. Unul dintre cele mai remarcabile exemple a fost cel al lui Felipe Guaman Poma, un incaș convertit, care a scris o carte extrem de detaliată în limba spaniolă: *Noua cronică și noua guvernare*. El a descris în carte vicisitudinile vieții sub conchistadori și a făcut apel la mai multă dreptate în America. Era șocant să îți dai seama că Poma a căutat să facă legătura dintre istoria Americii și istoria mântuirii după cum era aceasta consemnată în catolicismul tradițional, pentru a asigura poporului său un loc în planul lui

America Centrală și de Sud după apariția europenilor.

Voodoo simbolizează o ființă atotputernică și supranaturală de care depinde totul din lume. Dar această ființă este șarpele neveninos sau un fel de viperă, sub ale cărei auspicii se adună toți cei care au aceeași doctrină. Cunoașterea trecutului, realizări ale prezentului, cunoașterea dinainte a viitorului, toate țin de acest șarpe, care totuși este de acord să transmită puterea sa și să își facă cunoscute dorințele, numai prin intermediul unui mare-preot pe care îl alege cei care îi sunt devotați, cu atât mai mult prin Negresă, pe care dragostea celorlalți a ridicat-o la rang de preoteasă.

Médéric Louis Elie Moreau de Saint-Méry, politician din Martinica, *Descrierea insulei Santo-Domingo*, 1797

Dumnezeu, așa cum au făcut-o europenii. El s-a numărat printre cei care au semnalat posibilitatea amerindienilor băștinași de a deveni preoți.

Dar poate cel mai însemnat exemplu de pietate amerindiană a fost acela al lui Martin de Porres, născut în 1579 în Lima, orașul fondat de Francisco Pizarro, cuceritorul Imperiului Incaș. Porres era fiul nelegitim al unui spaniol cu o sclavă africană sau amerindiană eliberată. La fel ca și cei mai mulți dintre acești mețiși, el nu avea niciun fel de statut social, fiind crescut în sărăcie. Cu toate acestea, Martin avea o credință catolică extraordinară și de mic copil petrecea nopți întregi în rugăciune, mulțumindu-l lui Dumnezeu că a mântuit pe cineva atât de nevrednic ca el. La 11 ani i-a implorat pe dominicanii locali să îi permită să îi slujească; impresionați de smerenia și de sfințenia sa, dominicanii l-au rugat să se alăture ordinului după nouă ani. A rămas în aceeași frăție până la sfârșitul zilelor sale, conducând spitalul și făcând rost de bani pentru îngrijirea săracilor și a bolnavilor. Sfințenia lui Martin era cunoscută în toată Lima, având o reputație de tămăduitor miraculos. Privit ca un sfânt local încă de la moartea sa în 1639, Martin de Porres a fost canonizat oficial doar în 1962.

Exemplele unor oameni ca Felipe Guaman Poma și Martin de Porres arată cât de mulți băștinași amerindieni nu numai că au acceptat catolicismul, dar s-au identificat cu principiile lui de bază. Catolicismul s-a înrădăcinat în cea mai mare parte a Americii de Sud și Centrale, atât de mult, încât a devenit parte a identității de sine a băștinașilor.

Cu toate acestea, procesul catolicizării nu a fost perfect. Așa cum s-a întâmplat în multe situații asemănătoare, practicile și credințele religiilor locale au persistat și s-au amestecat cu creștinismul. Uneori rezultatul a fost apariția unei noi religii. Cele mai cunoscute sunt santeria și voodoo, ambele create de către sclavii din Africa de Vest care s-au convertit la catolicism, dar care au reținut o mare parte din credința tradițională a sistemului

din țara lor natală. Santeria („calea sfinților”) își trage numele de la spanioli care își băteau joc de devoțiunea sclavilor față de miile de sfinți catolici; dar pentru africani această devoțiune era doar o metodă foarte simplă de a continua devoțiunea față de zeul lor, Olodumare, și față de emisarii lui, orișii. Santeria era deci o religie secretă care coexistă destul de greu cu catolicismul și s-a răspândit din Cuba în Indiile de Vest. Chiar și azi, cu toate că are mai multe milioane de închinători în întreaga lume, santeria continuă să fie o religie secretă.

Aceasta provine din Nigeria; în schimb, voodoo provine din religia populară a celor din zona Beninului și a urmat aceeași cale a deghizării spiritelor Iwa în sfinți catolici. Voodoo a fost dezvoltată de sclavii din Haiti și s-a răspândit pe continent, fiind găsită mai ales în Louisiana – chiar dacă cea mai mare parte a sclavilor erau din Congo și din zonele învecinate, mai degrabă decât din Africa de Vest. Aceștia au adăugat credințele și practicile lor magice, care sunt asociate azi de cei mai mulți oameni cu voodoo. În ciuda atracției turistice din ultimele decenii, voodoo este o religie practică de foarte mulți oameni de pe continentul american, fiind un amestec de credințe americane și creștine: în timp ce se lua legătura cu spiritele strămoșilor, se recitau în franceză unele rugăciuni catolice precum Ave Maria.

AMERICA DE NORD

Ocupate cu împărțirea Americii de Sud și a Indiilor de Vest, Spania și Portugalia nu au părut prea interesate de America de Nord, colonizarea aici fiind sporadică. Ritmul a crescut la finele secolului XVI și începutul secolului XVII, fiind susținut de noile puteri: Marea Britanie, Franța și Olanda. Dar a fost vorba de un proces cam haotic. Spre deosebire de inițiativele Spaniei și ale Portugaliei care erau susținute financiar de guvernele acestora, puterile din Nordul Europei au lăsat colonizarea la latitudinea indivizilor și zone diferite au fost colonizate din rațiuni diferite.

UN STAT SUPRACATOLIC: NOUA FRANȚĂ
Partea nordică a continentului s-a dezvoltat în special datorită comercianților francezi care au făcut comerț cu bășinașii spre finele secolului XVI. Coloniștii au fost trimiși acolo la începutul secolului XVII, creându-se două uriașe – dar foarte puțin populate – regiuni cu numele de Canada (la vest) și l'Acadie (la est). Acestea erau cunoscute împreună ca Noua Franță. Colonia principală era Quebec, fondată lângă gura fluviului St. Lawrence în 1608 de către exploratorul francez Samuel de Champlain.

Noua Franță s-a dezvoltat pe criterii religioase cu toate că la origine a fost o afacere comercială pe care guvernul francez a dezvoltat-o pentru a-și mări influența. Armand du Plessis, cunoscut drept cardinalul de Richelieu, principalul consilier al regelui Ludovic al XIII-lea, a fost foarte preocupat de acest proiect și i-a încurajat pe coloniști să se așeze acolo. El l-a numit în funcția de guvernator al Noii Franțe pe Champlain și a decretat că acolo vor putea locui doar catolicii. Au început să sosească misionari care vor propovădui catolicismul populației bășinașe, în special huronilor, majoritari în această zonă și aliați cu francezii împotriva irochezilor. Cu toate că încă de mult timp existau câțiva iezuiți care deja activau în l'Acadie, primul mare efort misionar s-a concretizat doar odată cu venirea recolleților. Aceștia făceau parte din ramura franceză a ordinului franciscan fondată în jurul anului 1570. Numele lor a derivat din faptul că erau specializați în „recuperarea caselor”, adică a mănăstirilor unde frații se retrăgeau pentru „reculegere spirituală”. Dar începând cu anul 1615 foarte mulți dintre ei au fost trimiși în Noua Franță unde au început să predice huronilor.

Iezuiții au sosit în regiune în 1625 pentru a ajuta misiunile recolleților și pentru a deschide propriile lor misiuni. Jean de Brébeuf, unul dintre ei, a luat-o spre Vest afundându-se în teritoriile ocupate de tribul Huron și a construit o stație de misiune lângă lacul Huron, unul dintre Marile Lacuri. A fost greu și lucrurile au mers foarte încet. Societatea huronilor era

devastată încet, dar sistematic, de alcoolism datorită comerțului cu alcool în schimbul blănurilor practicat de comercianții francezi. Iezuiții au încercat să determine interzicerea acestei practici, ceea ce au reușit în 1662. Dar a fost în zadar: huronii au căzut victimă bolilor europene pe care le-au adus misionarii. Huronii au dat vina pe activitatea demonică pe care au asociat-o cu creștinismul. Măcelul produs de pojar și de varicelă în 1649 a fost atât de mare, încât irochezii, dușmanii huronilor, au fost capabili să îi înfrângă, să captureze mulți misionari iezuiți și să îi ucidă. Jean de Brébeuf și asistentul său, Gabriel Lallemand, au fost torturați în mod îngrozitor până au murit. Irochezii au fost atât de impresionați de curajul lui Brébeuf – care s-a rugat pentru tortionarii săi în timp ce aceștia îi tăiau fața în bucăți –, încât după ce a murit aceștia i-au spintecat pieptul și i-au mâncat inima, sperând că astfel îi vor moșteni curajul.

Atât misionarii franciscani, cât și cei iezuiți au construit școli pentru a-i educa pe copiii huronilor. Cu toate acestea nu au prea avut succes: iezuiții credeau că băieții sunt leneși și necivilizați preferând să se joace în loc să învețe. Ei nu și-au dat

Iezuiții Brébeuf și Lallemand sunt martirizați de către irochezi, Francisco de Goya (1746–1828).

În secolele recente, mănăst de zelul religios și inflăcărat de pietate, [poporul francez] și-a dus armele și numele în Orient și în Sud, încât în aceste regiuni, a spune „francez” înseamnă a spune „creștin” și a spune „apusean, creștin roman” înseamnă „francez” (...) Dar (...) dacă azi ai zel pentru religia creștină (...) trebuie să-ți extinzi pietatea, justiția și simțul civic pentru a preda toate acestea națiunilor Noii Franțe.

Marc Lescarbot, Istoria Noii Franțe, 1610

Părinții puritani ai Bisericii: o nouă teocrație?

Governarea teocratică a puritanilor calviști din Noua Anglie se bazează pe un stereotip datorat în mare parte mitului apărut în secolul XIX referitor la așa-zisa guvernare teocratică a lui Calvin în Geneva.

Întemeierea coloniilor în afara granițelor în care funcționau legile europene a oferit ocazii pentru inovații. Coloniile din Noua Anglie au venit cu soluții schimbătoare la problema structurii guvernului. La vremea când colonia Plymouth s-a format, pastorul pelerinilor, John Robinson, era convins de obligativitatea toleranței religioase reciproce (cel puțin între protestanți). El a susținut că oamenii Bisericii nu aveau nicio autoritate asupra magistraților cu excepția celei exercitate în interiorul congregației. Călăuziți de scrierile lui Robinson coloniștii au redactat legi „echitabile” indiferent de apartenența la vreo biserică. Ca urmare membralitatea într-o biserică sau alta nu a fost o condiție a dreptului de vot în colonia Plymouth.

Cu foarte puține excepții, Constituția din Plymouth din 1636 se bazează pe precedentul englez, în principal în direcția milei inspirate de Biblie. Respectând sfatul lui Roger Williams, colonia a încercat să îi trateze egal pe băștinașii americani în ceea ce privește proprietatea funciară, pentru că toți oamenii erau creați în mod egal după chipul lui Dumnezeu. În 1645, majoritatea magistraților din Plymouth

favorizau toleranța religioasă absolută printre protestanți, dar guvernatorul William Bradford a împiedicat votul propus. Nemulțumirile cu privire la dominația congregaționalistilor nu au încetat, sprijinul pentru baptiști și quakeri crescând neîncetat, dar în 1660 guvernatorul Thomas Prence i-a privat de drepturi pe magistratul James Cudworth (co-autor al unui articol referitor la tratamentul la care erau supuși quakerii din Noua Anglie) și pe quakerul Isaac Robinson (fiul lui John), o sancțiune care a fost anulată atunci când Josiah Winslow l-a succedat pe Prence ca guvernator.

Cu toate că guvernatorul John Winthrop al coloniei din golful Massachusetts ar fi dorit să scoată legi bazate în special pe precedentul biblic (reverendul John Cotton furnizându-i sfaturi detaliate), interesele altor coloniști au restrâns posibilitatea divergenței față de precedentele găsite în dreptul englez. Totuși votul era deja rezervat doar prezbiterienilor. În plus față de restricționarea accesului celorlalți coloniști la sacramentele euharistiei și ale botezului, această restricție putea duce la anularea dreptului oamenilor liberi de a li se distribui loturi din pământul aflat în folosul comunității.

Plantația Covenant din Colonia New Haven (1639) a decis că Scripturile conțin o „lege perfectă pentru îndrumare și pentru guvernare atât cu privire la toate îndatoririle oamenilor pe care aceștia le au față de Dumnezeu și față de semenii lor, în familie și în comunitate, cât și cu privire la problemele Bisericii”. Reverendul John Davenport a supravegheat organizarea guvernării de către membrii Bisericii, urmând

îndrumările teocratice ticluite de Cotton care nu au fost implementate în colonia din golful Massachusetts.

Roger Williams, din plantațiile Providence avea o clară orientare anti-teocrată, după ce a experimentat puterea magistraților care a impus conformarea la o anumită religie în Massachusetts. Probabil că Williams a fost inspirat de stricta separare a Bisericii de stat susținută de baptiștii Thomas Helwys și John Murton. Guvernarea neteocratică din Rhode Island a fost consfințită prin înțelegeri între proprietari de plantații (1641, 1642), garantând „libertatea conștiinței” și făcând inoperantă diversitatea doctrinară. Aceste acorduri au fost confirmate de cartă din 1643.

Atitudinea orașelor față de teocrație a variat. În Dedham (1636) tendința era de a respinge pe acei locuitori care nu erau prezbiterieni. Controversele din Hingham și din Scituate (cca 1645) s-au concentrat asupra opoziției față de dominația congregaționalistilor prezbiterieni.

În Noua Anglie nu a existat niciodată destul de multă unitate pentru a deveni o „teocrație”. Tendințe teocratice au existat, dar au fost diferite de cele din Anglia, în principal datorită impunerii dominației congregaționaliste, nu a celei anglicane.

JEREMY BANGS

seama că modul tradițional de a învăța a celor din regiune era tocmai joaca; în plus, nici huronii nu au putut vedea care sunt beneficiile unei educații în stil european. Descurajați, mulți iezuiți au părăsit Noua Franță între 1630 și 1640, atunci când teritoriul a intrat sub jurisdicția episcopului de Rouen.

Încercarea de a catoliciza regiunea a continuat odată cu înființarea în 1642 a așezării Ville-Marie, pe o insulă în amonte fluviului St Lawrence. Coloniștii erau conduși de Paul de Chomedey de Maisonneuve, un soldat catolic devotat care

era hotărât să creeze o comunitate care va gravita în jurul Bisericii Catolice. Primul lucru pe care l-au făcut coloniștii atunci când au ajuns pe această insulă a fost slujba misei; al doilea să construiască un fort, având în vedere că zona era dominată de către irochezi. În ciuda fricii determinate de un eventual masacru cauzat de irochezi, așezarea nu numai că a supraviețuit, ci a prosperat, devenind orașul Montreal.

Dar catolicismul avea doar un control limitat asupra țării. În raportul trimis Romei în 1660 de către noul vicar apostolic al regiunii, François de

Montmorency Laval, erau menționați doar 26 de preoți în Noua Franță. (Câteva explicații: Biserica Catolică face o distincție între zonele unde există o ierarhie catolică și cele în care aceasta nu există. Cea din urmă este considerată teritoriu de misiune. Persoana care conduce Biserica Catolică în astfel de zone este „vicar apostolic”, echivalentul unui episcop, în caz că funcționa deja un sistem acolo.)

Cele mai multe dintre așezări erau foarte mici, ceva mai mari ca un sat, asigurând traiul într-o zonă dificilă și făcând față tot timpul amenințărilor constante din partea irochezilor și a trupelor britanice cărora nu le convenea această prezență prea apropiată de coloniile aflate în Sud. Construind biserici și seminarii și educând preoți, Laval a lucrat din greu pentru a crea o adevărată structură ecleziastică în Noua Franță. Rezultatele s-au văzut când în 1674 în Noua Franță a fost oficial instalată ierarhia catolică. Laval a devenit episcop de Quebec, crearea unei noi diocese confirmând puterea bisericii de acolo. Aceasta a coincis cu creșterea și dezvoltarea ca întreg a Noii Franțe prin adăugarea unui

vast teritoriu în Sud: „Louisiana”, declarat teritoriu francez, dar încă necolonizat.

Dar războaiele coloniale cu britanicii din secolul XVIII au dus la micșorarea Noii Franțe care, între 1760 și 1770, a aparținut total Marii Britanii. Coroana britanică ar fi vrut să impună trecerea noilor lor supuși la Biserica Anglicană, dar luând la cunoștință cât de dificilă ar fi fost această trecere, a permis ca ierarhia catolică să rămână. Însă recoleșilor și iezuiților din teritoriu nu li s-a permis să recruteze noi adepți, astfel că numărul lor s-a tot micșorat, până când în secolul XIX au dispărut total.

COLONIILE BRITANICE

Departate în Sud, englezii au înființat colonia Jamestown în Virginia în 1607. Aceasta avea același scop ca și coloniile din Noua Franță: căutarea bunăstării. Faptul că primii coloniști și-au dedicat mai mult timpul pentru căutarea aurului în loc să facă agricultură a însemnat că mulți dintre ei au murit de foame, dar foarte curând și-au dat seama că cultivarea tutunului era o îndeletnicire extrem de

*Pelerinii la Plymouth
– prima predică pe
uscat, 1621, Jean
Leon Gerome Ferris
(1863–1930).*

profitabilă. Au apărut plantații care au fost la început lucrate de servitori albi și apoi de sclavii africani. În aceste condiții, fără prea multe speranțe, creștinismul a fost un element obscur al societății. Cei mai mulți dintre cei care s-au așezat aici erau tineri necăsătoriți care nu erau interesați de religie. Ca urmare, existau foarte puține biserici în regiune. De vreme ce era o colonie engleză, biserica oficială era anglicană și un preot anglican i-a însoțit pe primii coloniști. Bisericele erau folosite ca primării, sacristiile fiind folosite pentru întruniri și pentru registrele de stare civilă.

În alte zone creștinismul a fost mult mai important. Aflat la nord de Virginia, Maryland a început să fie colonizat în 1634 cu scopul de a permite catolicilor englezi să se poată stabili undeva. În 1649, colonia a adoptat un act de toleranță religioasă care institua libertatea religiei – numai dacă aceasta era creștină. Aceasta a făcut din colonie un adevărat rai pentru puritanii care fugeau din Virginia anglicană, dar a dus la creșterea tensiunilor. Puritanii din Sudul Marylandului s-au răsculat în 1650 instalându-și un guvern care a interzis atât catolicismul cât și anglicanismul. În zona lor puritanii au început să îi persecute pe catolici și să le incendieze bisericile, până când autoritățile din Maryland au preluat controlul și au reinstuit libertatea religioasă.

Mult mai importante au fost coloniile fondate de puritani în Nord. De fapt, acestea erau așezări ale refugiaților. Așa după cum am văzut în ultimul capitol, mulți puritani au părăsit Biserica Anglicană în secolul XVII, formând noi biserici separatiste. Mulți dintre acești oameni au fugit datorită persecuțiilor din Anglia în Olanda, un bastion al toleranței și teologiei calviniste. Aceștia au rămas acolo sau s-au dus în Franța unde au găsit refugiu printre hughenoti; dar unii visau să fondeze o societate cu totul nouă. America de Nord li s-a părut ideală. În 1620, conduși de John Robinson, „părinții pelerini” au ajuns la Plymouth în Massachusetts, după ce au călătorit din Lincolnshire via Leiden, Olanda, apoi din Plymouth,

Anglia. Mai mulți pelerini au sosit în anii care au urmat. În special după 1629 au răsărit un șir de colonii de-a lungul golfului Massachusetts. Era un amestec de grupuri diferite, unii erau puritani anglicani, alții separatiști, dar au conlucrat pentru o cauză comună, stabilind Platforma de la Cambridge din 1648, o declarație comună a părerilor și a scopurilor lor. După ce a fost alungat din această așezare în 1639, Roger Williams a creat o colonie baptistă în Providence. Quakerii au intrat în conflict și cu alte grupuri – trei dintre ei fiind spânzurați în Boston în 1660–1661 pentru că au refuzat să se supună autorităților.

În același timp, coloniștii care aveau aceleași vederi își construiau case în New Amsterdam care a fost fondat de către olandezi pe fluviul Hudson în 1626. Această colonie a fost cedată englezilor în 1664, dar tradiția reformată olandeză a continuat să fie puternică acolo.

MISIUNILE DIN INDIA

Spre deosebire de America și de cea mai mare parte a Africii, India începuse să fie cunoscută europenilor încă din vremea Renașterii. La urma urmei, Europa întreținuse cu India legături comerciale profitabile încă din vremea romanilor. Cu toate acestea, niciun călător european nu a ajuns acolo în perioada Evului Mediu înainte de secolul XIII – în afara unei legende puțin credibile care amintește de un episcop englez pe nume Sijhelm care a călătorit în India în 883 d.H., la porunca lui Alfred cel Mare, pentru a găsi mormântul Sf. Toma. În afara acestuia, primul călător european care a vizitat India a fost Marco Polo, care a călătorit în Est pe coasta Coromandel și apoi la Quilon (modernul Kollam), în Vest, regiunea centrală a bisericii din Malabar. Au existat și alți călători din Vest care au călătorit într-acolo, printre aceștia aflându-se Ioan de Monte Corvino. El era membru al Societății Pelerinilor pentru Cristos, o societate misionară fondată de papa Innocențiu al III-lea și destinată călătoriilor spre Est. Împreună cu alți tovarăși, Ioan a ajuns în

...de acum înainte, orice persoană sau persoane din această provincie... Îl va (vor) blasfemia pe Dumnezeu, adică îl va (vor) blestema sau va (vor) nega că Mântuitorul nostru Isus Cristos este Fiul lui Dumnezeu sau va (vor) nega existența Sfintei Trinități, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sau dumnezeirea oricăreia dintre aceste trei persoane ale Trinității sau unitatea dumnezeirii sau va (vor) uza sau va (vor) profera vorbe de blam, cuvinte sau rostiri cu privire la pomenita Sfântă Trinitate sau la oricare dintre persoanele pomenite mai sus, va (vor) fi pedepsit (pedepsiți) cu moartea, cu confiscarea sau cu forțarea tuturor pământurilor și a bunurilor de către Lordul Proprietar și moștenitorii săi.

Actul de toleranță de la Maryland, stabilind limitele toleranței, 1649

India și a raportat că acolo existau creștini, dar erau într-o stare necorespunzătoare: numărul lor s-a micșorat și au abandonat doctrine importante.

Dar numai odată cu declanșarea explorărilor portugheze din secolul XV India și Biserica indiană au ajuns să fie cunoscute într-adevăr de către europeni. În 1498, exploratorul portughez Vasco da Gama a sosit în Sudul Indiei. În mod ciudat, unul dintre primele lucruri pe care acest reprezentant al catolicismului apusean l-a făcut, a fost să intre într-un templu hindus și să se roage în fața unei imagini a zeiței Kali. Se pare că a confundat-o cu Fecioara Maria.

Au urmat și mai mulți apuseni cărora creștinii din Malabar le-au urat „bun venit”. Ei au sperat că o alianță cu catolicii le va întări poziția: în cea de-a doua călătorie a lui da Gama, aceștia au declarat că doreau să fie protejați împotriva musulmanilor și a hindușilor, să nu piardă mesajul Sf. Toma. În ceea ce îi privește, portughezii au recunoscut că o alianță cu creștinii băștinași ar fi fost folositoare, pentru că așa după cum am văzut în capitolul 4, creștinii indieni se învârtteau în cercurile superioare ale societății indiene. Astfel că portughezii au întreținut relații bune cu Mar Iacob, mitropolitul Bisericii malabare pe măsură ce aduceau coloniști și construiau forturi de-a lungul coastei de vest a Indiei.

Principala enclavă portugheză era Goa, pe coasta de vest a Indiei, la nord de Malabar. Misionari iezuiți, dominicani, franciscani și augustinieni se înghesuiau să convertească cât mai mulți indieni la catolicism. În 1534, Goa a devenit dioceză catolică, iar în 1542 a apărut aici cel mai faimos misionar al epocii, François Xavier (1506–1552). Înainte de a ajunge în Portugalia, unde a avut grijă de deținuții Inchiziției, acest spaniol extraordinar era prietenul și discipolul lui Ignățiu de Loyola, fondatorul ordinului iezuit. El a fost numit nunțiu apostolic (reprezentantul papei într-un anumit loc; primii apărând doar cu câteva decenii înainte) la Goa, dar nu a stat prea mult timp acolo. După ce a învățat limba și a slujit misiunile înfloritoare din Goa, Xavier

s-a îndreptat spre Sud, spre capul Comorin, aflat în extremitatea sudică a Indiei, unde a predicat cu un deosebit succes pescarilor de acolo. Acest neobosit activist a plecat spre Malacca în 1545, lăsând conducerea misiunii indiene pe alte mâini. În acea vreme, port și centru comercial de pe coasta de vest a Indoneziei, Malacca era un important centru de misiune. Fosta capitală a unui puternic sultanat care și-a extins stăpânirea peste toată peninsula, dar care a fost cucerit în 1511 de către portughezi, ea era și punctul cel mai potrivit atât pentru misionari cât și pentru comercianți.

Din nefericire, nu toți cei care au fost împuterniciți să meargă în misiuni au fost pregătiți pentru a merge. Situația din Ethiopia s-a repetat în India. Portughezii nu s-au mulțumit să aibă relații bune cu creștinii malabari – ei doreau ca aceștia să se întorcă în turma catolică. Dacă etio-pienii erau monofiziți, creștinii malabari s-au dovedit a fi nestorieni. În plus, ei foloseau o liturghie care nu prea semăna cu cea romană, nu credeau în celibatul preoților și nici nu se confesau preoților. Conflictul era inevitabil. Călugării portughezi au început să intre în bisericile indiene, să celebreze misa în limba latină, mulți dintre ei acuzându-i pe indieni de nestorism. Doar franciscanii au apărut dreptul creștinilor malabari de a folosi propriile rituri. Însuși François Xavier l-a onorat pe Mar Iacob declarând că acesta s-ar fi întors la riturile latine la acea vârstă înaintată. Pentru aceasta bătrânul a fost dojenit de propria turmă, fiind îngrijit în ultimii săi ani de franciscani.

Mar Iacob a murit în 1549, relațiile dintre partide deteriorându-se rapid. La acea vreme episcopii malabari nu erau aleși dintre localnici, ci erau încă trimiși din Persia. Ca urmare, portughezii au conspirat pentru a-i împiedica pe persi să mai trimită înlocuitori. Ei credeau că episcopul catolic de Goa era singurul episcop legal din India, chiar dacă jurisdicția sa oficială acoperea doar Goa, nu Malabarul aflat în Sud. Cu toate acestea, Mar Abraham, unul dintre

L-au întrebat ce căuta atât de departe de casă, iar el le-a spus că a venit în căutarea creștinilor și a mirenilor.

Consemnarea făcută de Vasco da Gama la sosirea sa la Calicut (modernul Kozhikode) în 1498.

episcopii nestorieni a reușit să intre în India, nu strecurându-se, ci având întregul sprijin al papei Pius al VI-lea, după ce l-a convins pe acesta că va urma obiceiurile romane. Ca urmare, Abraham a păstorit peste biserica din Malabar până în 1597, perioadă în care liturgiile latine au fost traduse în siriană în beneficiul creștinilor indieni. S-au deschis seminarii latine peste tot unde exista educație catolică, s-au ținut sinoduri care au introdus diverse reforme. Biserica malabară s-a conformat treptat Bisericii Romano-Catolice.

Când Mar Abraham a murit, ritmul acestei transformări s-a accelerat. Alexis de Menezes, noul arhiepiscop de Goa, sosit în 1599, a considerat că era timpul ca creștinii catolici malabari să intre total sub stăpânirea romană. El era scandalizat în special de faptul că creștinii malabari îi pomeneau pe catolicoșii nestorieni drept capi ai Bisericii mondiale. Nu se putea permite așa ceva! Reacția sa a fost dură: toți cei care nu considerau că papa este singurul cap al Bisericii creștine vor fi imediat excomunicați. Această gravă insultă la adresa catolicosului i-a mâniat pe indieni, rostind amenințări cu moartea la adresa arhiepiscopului.

Menezes a reacționat prin convocarea sinodului de la Diamper, de lângă Ernakulam. Au existat multe absențe, dar Menezes i-a forțat pe participanți să semneze decretul sinodului sub amenințarea excomunicării. Sinodul a romanizat Biserica malabară, aliniind doctrinele și riturile acesteia cu cele latine. În special a fost condamnată ideea creștinilor malabari referitoare la existența a două legi valide, egale: „legea lui Petru” și „legea lui Toma” și credința influențată de hinduism, că orice cale sau *dharma* ducea la mântuire. Idei atât de relative nu își puteau găsi locul în Biserica Romană din acea vreme.

Menezes a dat ordin ca toate cărțile scrise în limba siriană să fie predate, astfel că multe dintre acestea au fost arse. Iezuitul Francis Roz a fost numit episcop peste Biserica malabară, dar creștinii indieni s-au răscolat adesea împotriva sa. Cea mai mare răscoală a avut loc în 1653,

când la o cruce de piatră, crucea Koonen, din Cochîn, mulțimea adunată a jurat că nu va mai accepta niciodată autoritatea catolică. Ei vor avea propriul protopop și nu se vor opri până când iezuiții nu vor fi alungați din India. Protopopul a fost înălțat la rangul de mitropolit cu numele de Mar Toma, iar Biserica malabară s-a scindat între cei care au continuat să accepte stăpânirea catolică și cei care s-au despărțit de aceștia și erau sub conducerea lui Mar Toma. Biserica Catolică a reacționat, trimițând răsculaților carmeliți, care au fost primiți foarte bine, dar nu au putut să restabilească unitatea cu Roma. Conducătorul carmeliților, Giuseppe Sebastiani, a fost făcut episcop în 1658, fiind consacrat în secret la Vatican pentru a evita jignirea autorităților portugheze.

Problema nu a putut fi soluționată de fapt și diferențele religioase au fost depășite de cele politice. Ocupația portugheză a coastei de vest a Indiei s-a dovedit tot mai precară, fiind tot timpul sub amenințarea olandezilor care au ocupat Sri Lanka. După 1660, olandezii au debarcat pe coastele Indiei și au cucerit una după alta posesiunile portugheze. În cursul acestei acțiuni, ei le-au ordonat tuturor preoților străini să plece. Totuși, înainte ca Sebastiani să plece în 1663, el l-a ordonat ca vicar apostolic al regiunii pe un indian, numit Chandy Kattanar (menționat adesea ca Alexander de Campo). Astfel Kattanar a fost primul indian băștinăș care a fost ordonat de către un catolic – ceea ce ar fi ajutat la aducerea Bisericii malabare sub stăpânire catolică. Dar n-a fost să fie! Kattanar a avut succes în timpul vieții lui, dar după ce a murit în anul 1687, a fost înlocuit de Raphael, care era jumătate portughez, jumătate indian. Creștinii malabari au refuzat să recunoască autoritatea unei „jumătăți de castă”. Tot atunci facțiunea lui Mar Toma a primit un nou mitropolit, de data aceasta de la patriarhul monofizit al Antiohiei. Din această cauză au început să fie cunoscuți ca iacobiți (după biserica iacobită a Siriei). Totuși ei au preferat denumirea de Biserica Malankara. Astfel, existau două Biserici

Minunile

Sf. François Xavier, de pictorul flamand Peter Paul Rubens (1577–1640).

Pictura înfățișează câteva minuni care au fost atribuite misionarului, inclusiv vindecarea bolnavilor și învierea morților, ca și când toate s-ar fi întâmplat în același timp.

malabare distincte: Biserica iacobită (sau Malankara) și Biserica romană.

ORIENTUL ÎNDEPĂRTAT

MISIUNILE DIN JAPONIA

Misiunea din Orientul Îndepărtat a fost asociată pregnant cu un singur om: François Xavier, pe care l-am întâlnit deja în India. Era un om energic, extraordinar. Modul în care el a abordat misiunea a constituit un prim exemplu al genului de probleme pe care misionarilor le-au trebuit două secole pentru a le soluționa. Nu bine a terminat Xavier cu pescarii de la capul Comorin, că în 1545 a părăsit țara cu destinația Malacca. Aici a întâlnit mai mulți japonezi pe care i-a convertit la catolicism. Japonia a început să fie cunoscută în Vest după ce a fost decoperită de portughezii care au fost împinși acolo de un taifun în jurul anului 1543. Xavier a tras concluzia că providența îi deschidea un nou câmp de misiune și era foarte entuziasmat de Japonia care părea o țară foarte civilizată deschisă creștinismului. Călătorind într-o joncă chinezească împreună cu convertiții lui japonezi și cu un grup de colegi iezuiți, François Xavier a debarcat în Sudul Japoniei, la Kagoshima, în 1549. La vremea aceea Japonia avea un împărat, dar era condusă din rațiuni practice de mai multe căpetenii războinice (*daimyos*) care se luptau pentru a deține controlul asupra țării în perioada *Sengoku* sau a „războiului-din-țară”. Sosirea lui Xavier la Kagoshima s-a asemănat cu cea a lui Augustin, în Kent, în urmă cu aproape o mie de ani: a fost nevoie să treacă de partea războinicilor buni. Din fericire a reușit la fel ca și Augustin: *daimoy-ul* a crezut că iezuiții vor încuraja comerțul extern și le-a permis să predice. După trei luni Xavier scria într-o scrisoare:

Oamenii pe care i-am întâlnit până acum sunt cei mai buni dintre cei pe care i-am descoperit până acum și se pare că nu vom găsi printre păgâni un alt popor care să rivalizeze cu japonezii. Sunt un popor

manierat, buni în general, fără răutate (...) Le place ca lucrurile să fie explicate în mod rațional și cu toate că și ei au vicii și păcate, atunci când discuți cu ei în mod rațional, arătându-le că ceea ce fac e rău, pot fi convinși cu ajutorul rațiunii.

Așa cum ni se sugerează, Xavier s-a bucurat de un succes deosebit în Japonia. Preoții budiști l-au întâmpinat cu bucurie, unii devenindu-i prieteni, iar foarte mulți alții fiind adânc impresionați de distanța pe care au parcurs-o iezuiții doar pentru a-și predica religia. Într-o cultură în care cea mai de seamă virtute era hotărârea de a lupta împotriva sorții potrivnice, aceasta a constituit un avantaj în favoarea misiunilor. Dar François Xavier nu a stat prea mult timp în Japonia. Mulți japonezi au susținut că dacă creștinismul ar fi adevărat și chinezii ar fi auzit de el; astfel, s-a hotărât să ducă Evanghelia și în China. Pentru a organiza această misiune, el s-a întors la Goa în 1551, iar misiunea japoneză – și grija față de cele câteva mii de convertiți ai lui Xavier – a trecut în alte mâini.

Misiunea a prosperat. Iezuiul Luis Frois a avut marele noroc să devină prietenul lui Oda Nobunaga, unul dintre cei mai puternici *daimyos* din Japonia. Frois a fost primit în câteva audiențe la Nobunaga, care cu toate că nu credea în nicio religie, a fost extrem de impresionat de către iezuiți, cărora le-a garantat securitatea în toată țara, inclusiv în capitala Kyoto. Astfel, Frois a fost în stare să conducă una dintre cele mai mari misiuni de pe insula centrală și cea mai extinsă a Japoniei, Honshu. Tot atunci, unul dintre tovarășii lui Xavier, Cosme de Torres conducea o misiune încununată de succes în Sud, pe insula Kyūshū. Misionarii erau foarte mult ajutați de un număr de *daimyos* care deveniseră creștini. Cel mai faimos dintre aceștia era Takayama Ukon, o căpetenie foarte cultivată care stăpânea asupra unui teritoriu vast la sud de Kyoto și era renumit pentru măiestria sa în ritualul japonez al ceaiului. El era vasalul lui Oda Nobunaga și a încurajat creștinismul pe

În fiecare duminică îi aduceam pe toți, bărbați și femei, băieți și fete, în biserică (...) Apoi, în auzul tuturor, am început să chem numele Sfintei Trinități, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, și am recitat cu voce tare Tatăl Nostru, Ave Maria și Credeul în limba țării; m-au urmat repetând aceleași cuvinte, fiind nespuse de încântați. Apoi am repetat eu însumi Credeul de unul singur, insistând asupra fiecărui articol. Apoi i-am întrebat despre fiecare dintre aceste articole, dacă le credeau fără nicio ezitare; și cu toții, cu voce tare și cu mâinile încrucișate pe piept, au afirmat cu tărie că le cred într-adevăr. Am grijă să repet Credeul mai des decât celelalte rugăciuni; și le spun că aceia care cred tot ce acestea conțin se numesc creștini.

François Xavier despre metodele de evanghelizare din India, Scrisoare către Societatea lui Isus din Roma, 1543

pământurile sale – poruncind chiar botezarea oamenilor lui.

În 1579, iezuitul italian Alecsandro Valignano (1539–1606), un personaj tot atât de semnificativ pentru misiunile din Asia cum a fost și François Xavier, a sosit în Japonia. El a fost numit inspector al tuturor misiunilor din Asia și era foarte nerăbdător să înceapă misiunea în China, astfel că s-a dus în Japonia pentru a învăța din succesul misiunii de acolo.

Foarte repede Valignano și-a dat seama că misiunea într-o cultură străină putea să reușească doar dacă misionarii înțelegeau cultura și se conformau normelor ei. Până la un anumit punct, chiar și Xavier a recunoscut acest lucru, poruncindu-le misionarilor lui să se îmbrace bine, atunci când și-a dat seama că japonezii nu înțelegeau idealul creștin al sărăciei. Dar Xavier nu a manifestat niciun interes față de culturile popoarelor pe care încerca să le convertească; era un lingvist limitat și depindea de interpreți. Spre deosebire de el, Valignano i-a forțat pe toți misionarii iezuiți din Japonia să învețe limba japoneză și să se conformeze pe cât se poate culturii japoneze. Valignano a scris mai multe lucrări. În cele mai multe dintre scrierile sale referitoare la Japonia și la misiune, el a descris obiceiurile japoneze la care trebuiau să se conformeze iezuiții: politețea, îmbăierea de două ori pe zi, purtarea hainelor japoneze și așa mai departe. El a adus din Europa o tiparniță și a folosit-o pentru a tipări lucrări edificatoare pentru japonezi. Deoarece Valignano și-a dat seama că Biserica japoneză nu va înflori atâta timp cât va fi condusă de străini, el a depus mari eforturi pentru instruirea preoților și a misionarilor japonezi. Ca parte a acestei inițiative, el a aranjat vizita în Europa a patru tineri creștini din Nagasaki (o cetate de pe insula Kyūshū, unde creștinismul era mai puternic) care s-au familiarizat cu cultura italiană și l-au întâlnit pe papă. Speranța lui Valignano era ca această vizită să îi ajute pe europeni să înțeleagă Japonia, o cultură extrem de diferită de cea din Europa și foarte greu de înțeles. El a mai scris un număr de lucrări

prin care încerca să explice cultura japoneză celor din afara ei, un proiect în care a colaborat cu Luis Frois.

Se părea că misiunea japoneză era înfloritoare. În 1570, în Japonia existau cam 30 de mii de creștini; la vremea când Valignano a părăsit Japonia în 1581, existau 150 de mii de creștini, din care o sută de mii în Kyūshū. Foarte multe căpetenii au fost convertite și a fost o întâmplare fericită că atunci când Nobunaga a fost ucis în 1582, succesorul său, Toyotomi Hideyoshi a continuat politica de curtoazie față de creștinism. Și de data aceasta, un rol important l-a avut Takayama Ukon, faimosul *daimyo* creștin care și-a transferat supunerea de la Nobunaga la Toyotomi. Takayama a fost mutat pe domeniul Akashi, unde a încercat să impună creștinismul japonezilor de acolo.

Xavier a avut dreptate în ceea ce privește predispoziția japonezilor de a asculta Evanghelia. Ei erau deja pregătiți să contempleze cât de trecătoare era viața fizică, lecție deja învățată de cultura samurailor din perioada *Sengoku* și care și-a găsit echivalentul în creștinism. Semnul crucii a devenit foarte obișnuit în Japonia, purtându-se cruci pe piept, soldații punându-le chiar și pe armuri. În plus față de biserici, multe comunități creștine au confecționat simple cruci din lemn care aveau aceeași destinație ca și templele șintoiste: puteai să te rogi în tăcere în fața lor, unele ritualuri ținându-se chiar acolo.

Creștinismul japonez s-a răspândit chiar dincolo de Japonia. Între 1590 și 1600, Toyotomi a invadat Coreea. În armata sa erau mulți creștini, iar misionarilor iezuiți li s-a permis să îi însoțească. În urma invaziei Coreea a fost devastată, dar unii coreeni au fost botezați, cei mai mulți de către soldații japonezi, nu de către misionarii europeni. Unii dintre aceștia s-au alăturat soldaților la întoarcerea lor în Japonia, existând martiri coreeni printre creștinii japonezi atunci când persecuția s-a declanșat după douăzeci de ani. Totuși, la acea vreme creștinismul nu a fost larg răspândit în Coreea.

Am clădit o biserică în cetatea Cambalich, acolo unde se află principalul palat al regelui (...) Am cumpărat 150 de băieți ai păgânilor, cu vârsta cuprinsă între șapte și unsprezece ani și care nu au învățat nicio religie. I-am botezat și i-am învățat limba greacă și latină. Și pentru ei am scris psaltiri, 30 de cărți cu imnuri și două breviare (...) 11 dintre băieți au învățat slujbele noastre și au înființat un cor (...) Maiestății sale, împăratului, îi place tare mult să îi asculte cum cântă.

Ioan de Monte Corvino,
scrisoare din China, 1305

Matteo Ricci,
școala italiană,
secolul XVII.

MATTEO RICCI ÎN CHINA

Atunci când François Xavier a plănuit să evanghelizeze China, el nu știa că în urmă cu trei secole catolicismul ajunsese deja acolo. În secolul XIII foarte mulți europeni sperau că hanul Kubilai (el fiind poate prezbiterul Ioan) și imperiul său le vor fi de folos ca aliați împotriva musulmanilor. În 1245, franciscanul Ioan de Piano Carpini a pornit spre China, ducându-i hanului două scrisori de la papa Innocențiu al IV-lea. Doi ani mai târziu el a revenit după ce s-a întâlnit cu hanul, dar fără să fi reușit să îl convertească. Cu toate acestea, s-au stabilit legături. La finele secolului XIII și la începutul secolului XIV, un număr de franciscani, printre care Van Rubroek și Ioan de Monte Corvino, au călătorit în China, întâi ca să aranjeze o alianță cu mongolii, iar în al doilea rând să slujească ca misionari. Succesul lor a fost relativ limitat: nu au fost trimiși prea mulți misionari. Acestora le lua ani întregi să ajungă în China și mulți mureau pe drum și se părea că majoritatea celor convertiți dintre ei erau mongoli și perși nestorieni, mai degrabă decât chinezi

băștinași. Așa după cum am văzut în capitolul 4, căderea dinastiei Yuan în 1368 a marcat lichidarea efectivă a Bisericii nestoriene din China și a misiunii catolice de acolo – fără îndoială și datorită problemelor de acasă care au inclus epidemia de ciumă, „marea schismă” și neînțelegerile din interiorul ordinului franciscan.

Totuși, misiunea în China avea să fie reluată acum, pe o scară mult mai mare decât înainte și cu o abordare mult mai sistematică. În 1581, Alecsandro Valignano a părăsit Japonia pentru a reveni în Macao, o enclavă portugheză de pe coasta Chinei, pe care voia să o folosească pentru a trimite misionari în China. François Xavier nu a reușit să facă același lucru: interzicându-i-se să intre în țară, el nu a ajuns mai departe de insula Shangchuan, unde a și murit, privind peste mare spre coastele Chinei, în 1552. Chinezii erau extrem de suspicioși față de apuseni, având în vedere agresivitatea portughezilor din regiune: oricine era găsit în China putea fi arestat ca spion. De aceea, Valignano a decis că misiunea va trebui să fie foarte sensibilă la cultura și religia indigene. Din fericire, el a avut șansa să se întâlnească în Macao cu Matteo Ricci (1552–1610), unul dintre cei mai extraordinari oameni ai epocii.

Născut în anul în care François Xavier a murit, Ricci era un personaj deosebit chiar și după standardele zilelor noastre. Educat de iezuiții din Roma, unde însuși Valignano i-a fost profesor pentru un anumit timp, el avea o memorie vizuală, astfel că a putut face față tuturor materiilor studiate: era un bun matematician, geograf, muzician și avocat. Ajungând la Macao în 1582, el a studiat – sub supravegherea lui Valignano – limba și obiceiurile chinezilor. Progresul său a fost atât de rapid, încât în 1583 însuși guvernatorul Zhaoqingului, Wang P'an, a trimis după el, după ce a auzit cât de strălucit era. Îmbrăcați ca niște călugări buduști și cu capetele rase – pentru a se conforma principiului de a respecta cultura țării gazdă –, Ricci și singurul lui tovarăș, Michele Ruggieri, au călătorit la Zhaoqing, lângă Canton (modernul Guangzhou),

unde s-au dat drept călugări refugiați care cereau azil. Li s-a dat pământ, iar ei au început să construiască o biserică.

Prima misiune în China nu a fost deloc ușoară din mai multe motive. Unul dintre ele a fost că oamenii de aici vorbeau un alt dialect, așa că a trebuit să o ia de la capăt cu învățarea limbii. În plus, după ce Ruggieri a plecat în 1588, Ricci a fost forțat să se mute la Shaozhou, unde și-a continuat eforturile.

Din fericire, chinezii erau fascinați de acest vizitator exotic. Ricci și-a dat seama rapid că în această parte a Chinei călugării budiști nu sunt deloc respectați. Ca urmare, s-a îmbrăcat ca un cărturar ca să le facă oamenilor pe plac. Astfel, a obținut acces la cei învățați și la clasele din care făceau parte, fiind nerăbdător să impresioneze. Ricci a avut totdeauna grijă să îl respecte pe Confucius, spunându-le vizitatorilor că el era acolo ca să învețe de la chinezi, nu ca să îi învețe pe ei. Dar el a fost și destul de șiret pentru a aduce cu el câteva curiozități din Europa – picturi realiste, hărți exacte, matematica euclidiană –, ceea ce i-a impresionat tare mult pe chinezi și l-a ajutat să își consolideze poziția.

În același timp, Ricci a încercat să le explice vizitatorilor săi curioși propria sa religie, ceea ce era deosebit de dificil având în vedere că în limba chineză existau doar puține cuvinte care puteau exprima conceptele creștine. În Japonia iezuiții din misiunea originară a lui Xavier au tradus catehismul, dar au folosit cuvinte latine pentru toți termenii teologici, producând documente care îi dezorientau pe cei mai mulți dintre cititorii acestora. Ricci și-a dat seama că nu se mai putea proceda în felul acesta, așa că a încercat să găsească echivalentul chinez al tuturor cuvintelor latine și italiene pe care le-a tradus. Primul său efort, o traducere a celor zece porunci, a fost încununat de succes, chinezii declarând că acest cod moral era în acord cu rațiunea. Au urmat traduceri ale rugăciunii Tatăl nostru, Ave Mariei și a Credeului apostolilor.

La început, Ricci a avut pușini convertiți, dar a continuat să călătorească prin China întâlnind intelectuali și

impresionându-i cu cultura sa apuseană, până când în 1600 a reușit să fie primit de împărat la Beijing. El i-a dat multe daruri, împăratul fiind cel mai impresionat de harpsicord și de ceas. Ca urmare, Ricci a devenit foarte apropiat celor de la curte și birocrăției care guverna China. Aceasta i-a îngăduit să aibă un succes și mai mare. Cei de la curtea împăratului s-au convertit la creștinism, deoarece Ricci a explicat creștinismul afirmând că este compatibil cu filosofia și cultura tradiționale chinezești, în special cu confucianismul. În special Xu Guangqi, mare secretar al curții, Li Zhizao, director al Departamentului pentru lucrări publice, și cărturarul Yang Tingyun, au fost dintre cei mai influenți convertiți, cunoscând mai târziu ca „cei trei stâlpi ai creștinismului chinez”. Cu puțin timp înainte de a muri, Ricci a estimat că în Beijing existau două mii de creștini.

Imitând stilul intelectualilor chinezi, Ricci a scris un număr de pamflete, adresându-se unor chestiuni filosofice și morale, culminând cu cartea sa, *Adevărata doctrină a Domnului cerului*. Aceasta nu era doar scrisă în limba chineză, ci era pusă în concepte care aveau sens în filosofia chineză. Ricci era convins că multe dintre doctrinele creștine au fost deja descoperite de Confucius și de contemporanii acestuia prin folosirea rațiunii și, astfel, el și-a prezentat lucrarea ca pe o contribuție adusă confucianismului și dezvoltării ideilor sale. La fel ca mulți dintre iezuiții care i s-au alăturat, el a cerut întoarcerea la valorile originare ale confucianismului, nu la cele mult mai recente ale taoismului, ale budismului și ale neoconfucianismului. De aceea, Ricci s-a concentrat în *Adevărata doctrină* pe metafizică, pe natura lui Dumnezeu, pe suflet și pe rolul jucat de Iisus în mântuire. El a evitat subiecte ca Trinitatea și revelația, crezând că nu au prea mare priză la chinezi. Terminată în 1603, cartea sa a fost primită cu căldură de cei învățați. După aproape două secole, aceasta va juca un rol important în aducerea creștinismului în Coreea.

Matteo Ricci a murit în 1610, împăratul permițând ca mormântul său să fie pus

După cum ni se relatează, slujba înaltului Conducător este o îndatorire primară; protecția trupului și mântuirea sufletului sunt esențiale; fidelitatea, pietatea filială, compasiunea și dragostea trebuie să fie exercitate în mod universal; îndreptarea greșelilor și practicarea virtuții sunt pașii de început; pocăința și sfințirea sunt absolut necesare pentru progresul personal; adevărata fericire a vieții celeste constă în recompensa glorioasă de a face binele; iar neccazul veșnic al temniței pământene este plata amară de a face răul. Toate poruncile și interdicțiile lor sunt compatibile în cel mai înalt grad cu principiile Cerului și cu sentimentele oamenilor.

Hsu Kuang-chi, în memoria lui Matteo Ricci, 1617

între cele ale curtenilor săi. Altor iezuiți li s-a permis să predice în China, răspândind învățătură catolică și câștigând mulți convertiți. Ei au continuat politica lui Ricci de a-și concentra atenția asupra curții și a „literaților”, elita celor foarte educați care guvernau țara, conform principiului că, dacă elita putea fi convertită, va urma restul Chinei sau chiar al Asiei. Câțiva iezuiți lucrau cu Biroul astronomic, asistându-i pe astronomii chinezi și folosindu-se de pozițiile acestora pentru asigurarea succesului misiunii. Iezuitul german, Adam Schall von Bell, (1591–1669) a introdus în China ideile astronomiei apusene, inclusiv lucrările lui Galileo și telescopul. Iezuitul belgian, Nicolas Trigault, a ajuns în China în 1620, aducând șapte mii de cărți din Vest. El a călătorit și a predicat în toată China și a scris o carte în care explica europenilor limba chineză. Cu toate acestea Roma a respins planul său de a celebra misa în limba chineză. Între 1630 și 1640, și alte ordine (în special dominicanii și franciscanii) în afara iezuiților au primit permisiunea să meargă în China, numărul misionarilor crescând.

În 1640, se estima că existau 60 până la 70 de mii de creștini în China. În ciuda tacticii folosite de misionari, foarte puțini dintre aceștia – în jur de unu la sută – erau licențiați. Succesul s-a dovedit mult mai mare printre cei cu studii inferioare, care erau educați, dar nu au trecut examenele care le-ar fi permis să se alăture funcționarilor, mulți dintre aceștia deținând o poziție importantă în administrația locală sau ajutând la traducerea scrierilor creștine în limba chineză. Totuși misiunile au avut cel mai mare succes printre masele de chinezi analfabeți. De obicei nu existau destui preoți să îi deservească pe convertiți, astfel că misionarii i-au organizat în mici congregații laice, în care creștinii chinezi se puteau întâlni să se roage împreună, în absența preoților. În plus, mulți dintre convertiții chinezi au format *hui*, asociații de ajutor reciproc, fapt obișnuit în China întreagă în acea perioadă, când oamenii se

asociau pentru a-i ajuta pe cei din comunitatea lor care aveau probleme. Unii dintre creștinii înstăriți au fondat asociații caritabile, cunoscute sub numele de *renhui*. Activitatea lor varia de la hrănirea săracilor, la plata pentru funeralii și pentru întreținerea mormintelor (un lucru foarte important în China, având în vedere accentul pus pe respectarea străbunilor) și chiar pentru educație. Unii au dat bani și pentru tipărirea literaturii creștine.

NOI MISIUNI

Apariția în China a dominicanilor și a franciscanilor a marcat începutul unei noi perioade a misiunii catolice, în care hegemonia iezuiților a fost contestată de alte organizații. Misiunea catolică mondială a început să fie marcată de nemulțumirea determinată de modul de conducere al acesteia. Până atunci nu a existat niciun fel de strategie centralizată, ceea ce a însemnat că inițiativa era lăsată misionarilor de la fața locului, fără niciun fel de coordonare. În America, cei care controlau efectiv întreaga întreprindere erau regii Spaniei și ai Portugaliei, monarhii și politicienii. Era clar că nu se putea avea încredere în ei, pentru că aceștia nu erau interesați doar de misiune. Astfel că, devreme în secolul XVII, s-a conturat ideea unui nou organ centralizat al Bisericii Catolice, cu sediul la Roma, care va supraveghea atât metodele cât și teoria misiunii în toată lumea. De aceea, în 1622, papa Grigore al XV-lea a creat Congregația pentru Propagarea credinței. Această congregație va deține controlul asupra misiunii catolice mondiale, chiar și în țări europene protestante, cum era Marea Britanie (considerată teritoriu de misiune), aceasta fiind responsabilă doar în fața papei. Dar în practică, congregația nu a deținut niciodată controlul asupra Americii, datorită influenței monarhiilor spaniole și portugheze; astfel, congregația și-a concentrat atenția asupra Asiei, obiectul celor mai importante eforturi misionare din acea vreme.

Congregația a studiat eforturile misionare care s-au materializat până la acea dată pentru a înțelege cum să facă să

meargă lucrurile mai bine. Timp de două decenii secretarul ei a fost preotul italian Francesco Ingoli. El a făcut cea mai mare parte din muncă, ceea ce l-a transformat într-unul dintre eroii necunoscuți ai misiunii creștine. Congregația a aflat ceea ce Alecsandro Valignano știa deja cu 50 de ani mai devreme: lucrarea misionară a fost limitată de faptul că cei mai mulți dintre misionari nu cunoșteau cultura în care lucrau și nici nu le păsa de aceasta. Foarte mulți considerau că creștinismul trebuia impus, fără să fie conștienți de nevoia de a învăța limbile băștinașe sau de a se orienta spre ordinarea băștinașilor și crearea unor biserici indigene. Ca urmare, Congregația pentru Propagarea credinței a început să îi încurajeze pe misionari să învețe limbile locale pentru a traduce Biblia și catehismele, pe care le tipăreau cu propria tiparniță în 1626. În același an a fost fondat un seminar pentru a-i educa pe misionari.

În 1659, congregația a dat următoarea instrucțiune misionarilor – dar sfatul său nu a fost urmat întotdeauna:

Atenție la schimbarea stilului de viață al oamenilor, a obiceiurilor și a tradițiilor lor, atâta vreme cât acestea nu contravin clar religiei și bunelor moravuri. Nu este nimic mai nebensic decât a transplanta Franța, Spania, Italia sau orice altă țară europeană (adică obiceiurile și practicile ei) în China! Nu asta trebuie să le duceți lor, ci credința care nici nu disprețuiește, nici nu respinge stilul de viață sau obiceiurile oricărui popor, atâta timp cât acestea nu sunt rele în sine, ci mai degrabă dorește păstrarea și promovarea lor.

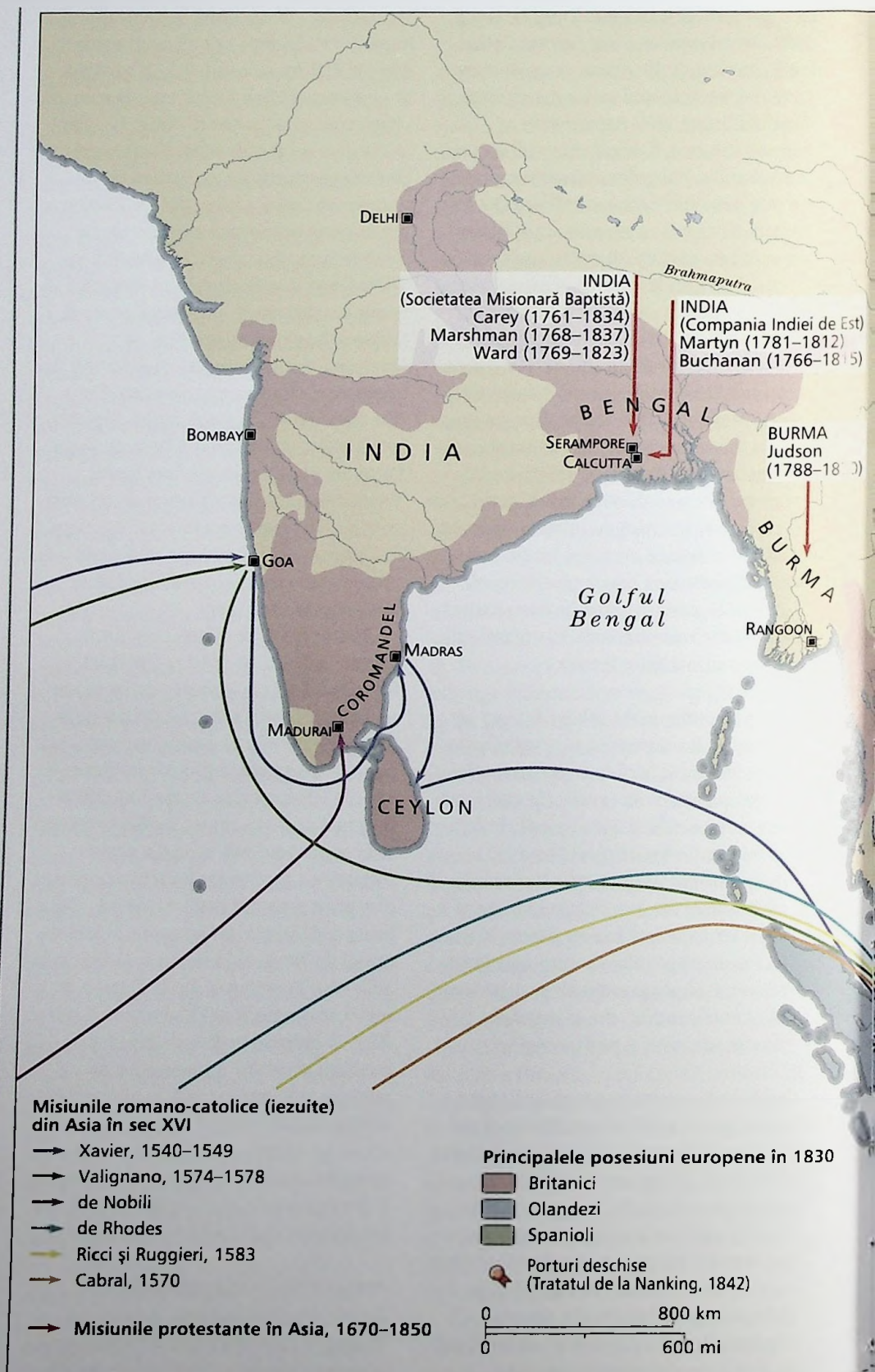
Organizarea acestei strategii misionare centralizate a ajutat la apariția unor noi inițiative și strategii de-a lungul secolului XVII. Unul dintre misionarii cei mai importanți care și-au început munca imediat după ce a apărut congregația, a fost iezuitul francez Alexandre de Rhodes, care a sosit în Macao în 1623. El s-a îndreptat spre Tonkin, din centrul Vietnamului de azi – și a ajuns la Hanoi, la curtea regelui părții de nord a

Vietnamului, Trinh Trang (regiunea fiind împărțită între două țări aflate în conflict). Aici De Rhodes și însoțitorii săi au reușit să convertească mai multe sute de oameni, inclusiv pe sora lui Trinh Trang. El a fost ajutat de o eclipsă de lună. Vietnamezii credeau că eclipsa era provocată de un dragon care mânca luna, dar De Rhodes a prezis exact eclipsa și a explicat cauza acesteia, atrăgând, astfel, bunăvoința lui Trinh Trang și permisiunea ca misiunea să continue. Dar regele s-a săturat de noua religie și i-a expulzat din oraș pe misionari. Printr-o ciudată coincidență, în vreme ce călătorea prin toată țara, De Rhodes a reușit să câștige mulți convertiți prezicând și explicând o eclipsă de soare. După aceea, el a călătorit spre Sudul Vietnamului unde s-a bucurat de un mare succes, deschizând noi biserici. Cât timp a fost plecat, convertiții lui s-au dovedit a fi misionari eficienți, apărând de la sine biserici prin toată țara.

Eforturile lui De Rhodes au dus la apariția la Paris, în 1660, a Societății Misionare Externe avându-i ca fondatori pe François Pallu și Peter Lambert de la Motte. Ei credeau că preoții seculari – cei care nu aparțineau ordinelor religioase, ca cele ale iezuiților sau ale dominicanilor – erau mai potriviți pentru misiune, deoarece ei se adaptau mai ușor. Ca urmare, societatea a încorporat un seminar pentru instruirea preoților pentru misiune. Pallu însuși a devenit vicar apostolic al Vietnamului de Nord, al Laosului și al Chinei de Sud-Vest, în vreme ce De la Motte a devenit vicarul general al Vietnamului Central. Aici, ca oriunde în Asia de Sud-Est, membrii societății nu numai că au predicat credința catolică, ci au încurajat ordinarea convertiților autohtoni. Scopul societății a fost întotdeauna acela de a urma modelul lui De Rhodes, de a înființa o biserică locală, mai degrabă având cler local, decât importând preoți europeni.

PERSECUȚIE ȘI INTERZICERE

Atunci când Congregația pentru Propagarea credinței a fost fondată pe la începutul secolului XVII, lucrurile stăteau

Misiunile europene
din Asia.

foarte bine în partea de est a Asiei. Cu toate acestea, situația se va schimba. Încă din primele sale zile, Biserica vietnameză a fost încercată din cauză că Vietnamul era împărțit în două regate: ambele îi suspectau pe misionari că erau spionii celeilalte părți, astfel că, din când în când, accesul lor era interzis. Au existat persecuții intermitente și mulți creștini au fost uciși: s-a estimat că în secolul XVII și în secolul XVIII au murit pentru credința lor 30 de mii de vietnamezi.

De asemenea, după marele succes inițial, în Japonia, creștinismul avea să fie redus în mod tragic. Prima mare cădere a avut loc în 1587, când Toyotomi Hideyoshi, marea căpetenie care până atunci i-a protejat pe creștini și-a schimbat brusc orientarea și a poruncit ca toți misionarii să părăsească țara în termen de 20 de zile. Takayama Ukon a ieșit din grațiile sale, sfârșindu-și zilele în exil, la Manila. Deși rămân obscure rațiunile lui Toyotomi, se pare că succesul creștinismului a dus la creșterea resentimentelor printre budiști și printre șintoști: multe dintre templele lor au fost distruse sau transformate în biserici, pe măsură ce căpeteniile creștine au interzis activitățile necreștine. Alecsandro Valignano s-a întors în Japonia și a cerut îngăduință din partea lui Toyotomi. Cu toate că i s-a permis să rămână, marea căpetenie nu a anulat ordinul. Cei mai mulți dintre misionari nu au părăsit Japonia, ci s-au refugiat în Kyūshū, unde erau protejați de către căpeteniile locale.

Dar până în 1596, când o corabie spaniolă a eșuat la Urado, nu au existat prea multe persecuții. Toyotomi a poruncit să fie confiscată încărcătura, iar echipajul de 26 de creștini – în cea mai mare parte japonezi, incluzând copii de 12 și 13 ani – să fie răstigniți. Ordinul a fost dus la îndeplinire la începutul anului 1597, fiind prima execuție în masă a creștinilor din Japonia. Bisericile din toată țara au fost incendiate. Cu toate acestea misiunea a continuat și numărul creștinilor a crescut la trei sute de mii. Moartea lui Toyotomi în 1598 a pus capăt primei persecuții, iar

războiul civil care a urmat s-a încheiat cu victoria lui Tokugawa Iyeyasu din 1600. La început, el a permis predicarea creștinismului, dar în 1614 a anulat edictul inițial și a poruncit ca toți misionarii să fie dați afară din țară declarând că:

Banda kirishitană a sosit în Japonia nu numai să facă comerț, ci și să împrăstie o lege rea, să răstorne doctrina adevărată, cu scopul de a schimba guvernul țării și de a intra în posesia pământului țării. Aceasta este sămânța tuturor relelor și trebuie distrusă.

Această poruncă nu a fost pusă în practică datorită luptelor dinastice de o importanță politică mult mai mare. Dar în 1616 Tokugawa Iyeyasu a fost urmat de Tokugawa Hidetada care era mult mai decis să lichideze creștinismul. Raziile pentru căutarea misionarilor au devenit tot mai sistematice, în special la Nagasaki. Cei care erau găsiți erau întemnițați. În Hirado creștinii au eșuat în încercarea lor de a face ca un dominican să evadeze din închisoare. Ca urmare, Tokugawa a poruncit ca deținutul și tovarășii săi să fie aruncați de vii în foc împreună cu toți misionarii aflați în închisoare; toți creștinii din localitate împreună cu familiile lor și cu toți cei pe care îi adăposteau au fost decapitați. În august 1622, la Nagasaki, doi preoți străini și căpitanul corabiei cu care au venit au fost arși de vii și 12 membri ai echipajului împreună cu pasagerii au fost decapitați. În același oraș, în luna următoare, 23 de creștini au fost arși de vii și alți 29 au fost decapitați, inclusiv familiile și copiii misionarilor și ai convertiților.

Fiul lui Tokugawa Hidetada, Tokugawa Iyemitsu, care a domnit din 1623 până în 1651, a înăsprit opoziția față de creștinism. S-au căutat în continuare misionari care erau încă în țară și au fost percheziționate cu atenție toate corăbiile cu scopul găsirii misionarilor, chiar înainte de a intra în porturi. Arderile în masă și decapitățile au continuat, dar mulțimile, formate uneori din mii de oameni, care se adunau la început să îi vadă murind și să se roage

pentru martiri, s-au micșorat treptat. Nu se știe cu precizie câți oameni au murit în aceste persecuții nemiloase, dar cu siguranță au fost câteva mii. Dându-și seama că nu îi vor putea omori pe toți creștinii din Japonia, autoritățile au torturat mult mai multe mii pentru a-i face să renunțe la credința lor. Aceștia au fost forțați să calce în picioare sau să scuipe icoane ale lui Cristos, cunoscute sub numele de *fumie* și mulți s-au conformat atunci când li s-a spus că alternativa era ca prietenii lor să fie executați. Multe mii de creștini – poate sute de mii – au fost alungați din casele lor sau și-au pierdut averile, pe măsură ce persecuția a continuat fără urmă de remușcare. În 1639, Tokugawa Iyemitsu a decis să închidă complet Japonia, încetând chiar și relațiile comerciale cu portughezii. Singura legătură cu Vestul era o enclavă olandeză pe o insulă vecină. În deceniile care au urmat toți misionarii care au debarcat în Japonia au fost întemnițați și executați. Cu toate că părea să fi pornit bine, catolicismul aproape că a dispărut; doar câteva comunități ascunse au supraviețuit, dar acestea nu au devenit cunoscute vreme de câteva secole.

Și în China au existat persecuții, dar acestea au fost sporadice. În 1616, guvernul a decis că misionarii subminau cultura tradițională și a poruncit tuturor misionarilor să părăsească China. Unii dintre ei au fost duși la Macao în cuști, dar cei mai mulți au rămas unde se aflau și au continuat să lucreze în secret. O altă încercare de a-i deporta pe misionari a avut loc în 1622. Mult mai serios a fost evenimentul din 1644, când dinastia Ming a fost răsturnată de Manciuri care a cucerit Beijingul și a fondat o altă dinastie. Dar cu toate că creștinii asociați cu curtea dinastiei Ming și-au pierdut slujbele, religiei i s-a permis să existe.

CONTROVERSA RITURILOR

Totuși perioada 1630–1640 a cunoscut începutul unei probleme care va duce la compromiterea misiunii catolice din China. Aceasta va fi „controversa riturilor”. Ea se referă la ritualurile pe care chinezii le făceau în onoarea strămoșilor lor

decedați: oferirea rugăciunilor și a ofrandelor de hrană la morminte și întreținerea templelor. Confucius era onorat ca strămoșul tuturor și i se aduceau ofrande cu ocazia zilei sale de naștere.

Cunoscute sub numele de „rituri”, toate acestea au cauzat mari diviziuni între catolici. Matteo Ricci a explicat că riturile reprezentau doar venerarea bătrânilor de către tineri și că nu implicau o închinare sau orice altă superstiție. Ca urmare, acestea nu erau incompatibile cu creștinismul. Aceasta era și părerea celor mai mulți dintre iezuiți. Nu îngăduiau unele practici, cum erau rugăciunile adresate strămoșilor sau jertfele pentru Confucius, dar în general au tras concluzia că se puteau accepta riturile.

Dar în 1633, a sosit în China un dominican pe nume Juan Bautista Morales, care a tras concluzia că riturile reprezentau o superstiție păgână, de neacceptat pentru creștini. Morales și alți dominicani au atacat cu ferocitate metodele iezuiților, la acea vreme între dominicani și iezuiți, existând o anumită rivalitate chiar și în Europa. Morales a părăsit China și a adresat o plângere oficială Congregației pentru Propagarea credinței în 1643. Congregația a dat câștig de cauză dominicanilor și în 1654 papa Innocențiu al X-lea a interzis riturile ca fiind superstiții. Iezuiții și-au dat seama că această sentință va fi un dezastru pentru misiunea chineză, de vreme ce niciun chinez nu s-ar converti la creștinism dacă trebuia să abandoneze acest element central al culturii sale. Pentru a-și susține cazul, iezuiții au trimis o delegație la Inchiziția din Roma, papa Alexandru al VII-lea decidând în favoarea lor în 1656. Dar ciudat, Roma a insistat că această ultimă decizie nu contravenea celei anterioare, pentru că riturile puteau fi îngăduite doar dacă nu erau superstiții sau rituri păgâne. Astfel că decizia nu a rezolvat deloc problema, deoarece chestiunea discutată era dacă acestea erau sau nu superstiții sau rituri păgâne.

Controversa a continuat. În 1693, Charles Maigrot, vicarul apostolic de Fujian, a ordonat ca riturile să nu mai fie

Citind acest decret, am tras concluzia că apusenii sunt foarte limitați. Este imposibil să vorbești rațional cu ei, pentru că nu văd mai pe larg chestiunile așa cum le înțelegem noi în China. Niciun apusean nu este familiar cu scrierile chinezești, adesea afirmând lucruri incredibile sau ridicole. Judecând după acest decret, religia lor nu diferă de alte mici și bigote secte budiste sau taoiste. În viața mea nu am citit atâtea prostii. De acum înainte, pentru a evita orice alte neazuri, apusenilor nu li se va mai permite să predice în China.

Decretul împăratului Kangxi după ce a aflat despre interdicerea riturilor de către papa Clement al XI-lea, 1721.

indeplinite în zona aflată sub autoritatea lui, spunând că decretul din 1656 a fost dat în urma unor false pretenții. El a interzis și folosirea unor nume chinezești pentru Dumnezeu ca fiind necreștine în mod inerent. Mulți misionari, printre care se aflau și dominicani, nu s-au supus deciziei sale, astfel că Roma a fost nevoită să ia din nou în discuție această problemă. În anul 1704, papa Clement al XI-lea nu numai că a susținut decizia lui Maigrot, ci a mers și mai departe, interzicând unele rituri pe care chiar și Maigrot le-a permis. El a trimis un legat în persoana lui Carlo Tommaso Maillard de Tournon pentru a impune decizia: Tournon a amenințat cu excomunicarea pe toți aceia care tolerau confucianismul sau venerarea strămoșilor. Mulți misionari au refuzat să se supună de vreme ce împăratul Kangxi nu numai că l-a deportat pe Tournon, ci i-a amenințat cu aceeași pedeapsă pe toți misionarii care îl vor asculta. Întreaga chestiune a fost definitiv tranșată în 1742, cel puțin în ceea ce privește Roma, atunci când papa Benedict al XIV-lea a declarat o dată pentru totdeauna că toate riturile nu sunt acceptate și că regulile lui Tournon rămân în vigoare.

Misiunea în China a slăbit. În primele două decenii ale secolului XVIII autoritățile chineze au devenit tot mai bănuitoare în ce privește activitatea misionarilor, în special a celor care se supuneau dispoziției Romei cu privire la rituri, iar în 1724 împăratul Yongzheng a declarat creștinismul ca fiind ilegal. Soldații au ocupat bisericile și au alungat misionarii, în timp ce mulți preoți chinezi au fost forțați să își găsească alte slujbe. În principal măsurile au fost luate împotriva străinilor, mai degrabă decât împotriva creștinilor chinezi, dar au existat persecuții sporadice a acestora din urmă, mii de creștini fiind martirizați. Cea mai mare persecuție s-a desfășurat între 1784 și 1785 când misionarii și preoții au fost vânați sistematic, mulți dintre ei fiind deportați.

În același timp foarte mulți intelectuali chinezi au respins creștinismul. Au existat critici și înainte, ca aceea a funcționarului oficial Yang Kuang-hsien, care a dus o

adevărată campanie împotriva prezenței iezuiților la Biroul astronomic între 1660 și 1670 și a publicat o carte cu numele *Nu pot face altcumva* în care ataca creștinismul ca illogic și lipsit de patriotism. Interzicerea creștinismului a dus la diminuarea acestor atacuri, de vreme ce nu prea avea sens să „dai în vileag” o religie care deja a fost interzisă. Totuși lucrarea lui Yang era încă citită și, așa după cum vom vedea în capitolul 13, aceasta va deveni tot mai populară odată cu recrudescența sentimentelor anticreștine din secolul XIX.

Cu toate acestea, spre deosebire de Japonia, în perioada secolului XVIII situația Bisericii din China nu a fost atât de rea, existând puternice comunități creștine în toată țara, care erau descendentele asociațiilor hui și a congregațiilor care au fost înființate în anii de început ai creștinismului. Acestea își aveau propria lor ierarhie care, treptat, a fost instalată după consacrarea primului episcop chinez, Luo Wenzao (cunoscut uneori și ca Grigore Lopez) în 1685. Exprimându-și credința în versuri chinezești, Luo a ordonat alți preoți chinezi, clerul autohton crescând încet, dar sigur, în secolul XVIII, asigurând comunităților catolice o conducere locală superioară calitativ. După o cădere de la mijlocul secolului, numărul creștinilor a crescut din nou, astfel că până în 1800 se credea că existau aproximativ două sute de mii de creștini chinezi, un număr egal cu apogeul atins în secolul trecut.

INDONEZIA

Marele și întinsul arhipelag cunoscut azi sub numele de Indonezia nu constituia doar o singură țară în epoca explorărilor. După cum am văzut în capitolul 4, creștinismul nestorian era cunoscut în partea de vest a arhipelagului încă din secolul VII, dar părea să fi dispărut atunci când portughezii au început să apară în zonă în secolul XVI. Primele botezuri catolice au fost făcute pe insula Halmahera în 1534 de către un comerciant cu numele de Gonzalo Veloso, iar între 1540 și 1550 François Xavier a alocat un anumit timp după ce a evanghelizat India și înainte de

a merge în Japonia le-a predicat și celor din Moluca. Au urmat misiuni încununate de succes ale mai multor iezuiți și dominicani înspre partea estică a arhipelagului până târziu în secolul XVI. Dominicani administrau insulele Flores și Timor în beneficiul portughezilor, astfel că la Solor a fost construit un seminar în 1596. La acea dată existau între 40 și 50 de mii de catolici indigeni în regiune, probabil cam unu la sută din populația întregului arhipelag.

Dar toate acestea s-au terminat în 1605, când olandezii au pus mâna pe insula Ambon, unul dintre centrele comerțului cu mirodenii. În următoarele două secole, Compania Olandeză a Indiilor de Est și-a extins treptat hegemonia asupra insulelor din zonă – cunoscute acum ca Indiile de Est Olandeze – dându-și silința să excludă toate companiile străine din zonă. Aceasta a însemnat și interzicerea catolicismului și expulzarea celor mai mulți misionari catolici, deși unii au reușit să rămână, în special, în inima ținuturilor dominicane din Flores și din Timor. Cel puțin Flores a rămas din punct de vedere tehnic în posesia portughezilor. Tot mai puțini misionari au ajuns în insule, iar acum Indiile Olandeze de Est urmau familiara poveste a neglijării lor de către Roma în secolul XVIII. În esență, convertiții catolici erau abandonati în voia sorții: puterile catolice europene nu mai puteau interveni, iar Compania Olandeză a Indiilor de Est nu era prea interesată de soarta lor. Ca urmare, foarte mulți catolici au trecut la protestantism, de vreme ce doar aceste biserici erau disponibile. Cu toate acestea unii s-au agățat cu încăpățănare de credința pe care le-au propovăduit-o portughezii. Niște laici au format grupul Confreria Reinha Rosario (Frăția reginei rosariului). Punându-se direct sub protecția Fecioarei Maria, membrii acestei societăți au organizat procesiuni în onoarea sa la Larantuka.

Dar au apărut noii misionari protestanți din Olanda care au fost educați timp de zece ani la seminarul din Leiden, chiar de către Companie. Ei au predicat în insulele Moluca și în Java, iar la finele secolului XVIII

se credea că există 70 de mii de protestanți băștinași în zonă. Aceștia depindeau strict de companie al cărei guvernator general era, de fapt, și capul Bisericii.

FILIPINE

Unul dintre primii europeni care au vizitat Filipine a fost Fernando Magellan a cărui navigație în jurul pământului l-a adus aici în 1521. Actul său de luare în stăpânire a insulelor în numele Spaniei nu le-a convenit localnicilor, care l-au omorât. Dar în 1565 Miguel Lopez de Legaspi a inițiat prima așezare spaniolă permanentă la Cebu, astfel că în secolul XVII cele mai multe dintre insule se aflau sub controlul spaniolilor – cu excepția unora dintre insulele sudice, care erau musulmane. Cucerirea și colonizarea au avut puternice nuanțe religioase. De exemplu, una dintre rațiunile pentru care Legaspi s-a stabilit la Cebu a fost că o statuie a lui Isus când era copil a fost găsită într-o colibă. Acest „Santo Nino” – probabil lăsat acolo de către Magellan în urmă cu 44 de ani – a fost interpretat ca un semn divin și a fost construită o biserică pentru a-l adăposti.

Legaspi a adus cu el misionari augustinieni care au botezat un anumit număr de oameni, dar nu au avut prea mare succes. Aceasta s-a datorat și faptului că localnicii aveau resentimente față de noii lor stăpâni, cu toate că în cea mai mare parte a timpului spaniolii din Filipine au încercat să evite teribilul comportament al omologilor lui din America. Fără îndoială că au continuat să sosească și mai mulți misionari – franciscani, iezuiți și dominicani – și astfel, catolicismul s-a înrădăcinat în țară. Misionarii au deschis atât școli și colegii cât și spitale, plătind pentru misiunile umanitare pentru cei care erau asupriți de stăpânii spanioli. În aceste circumstanțe nu este deloc surprinzător că după o rezistență inițială față de creștinism, un număr tot mai mare de filipinezi au fost convertiți. Încă din 1595 la Manila, capitala administrativă a regiunii, exista un arhiepiscop. În această fază se estimează că ar fi fost deja botezați un sfert de milion de filipinezi.

RAȚIUNE ȘI TREZIRE

Reforma a constituit o perioadă de mari schimbări și creativitate pentru creștinismul european. Iluminismul care a urmat a fost asemănător. Nu numai că s-a ridicat un nou tip de gânditori care pentru prima dată în mai mult de o mie de ani a supus creștinismul unor critici susținute, dar chiar și Biserica a cunoscut o nouă serie de treziri. Epoca rațiunii era, de asemenea, epoca trezirii.

APARIȚIA MODERNITĂȚII

Marile războaie de la finele secolului XVI și începutul secolului XVII – războiul religios și Războiul de 30 de ani – au lăsat Europa devastată, dar schimbată pentru totdeauna. Marile puteri ale secolului XVI – Spania în Vest și Sfântul Imperiu Roman în Est – erau extenuate. Ca urmare, hegemonia s-a transferat în centrul și în Nordul continentului, în Franța, care s-a profilat ca o nouă superputere. Războaiele sale dinastice au fost tranșate în secolul XVI, astfel că Franța a intrat în secolul XVII sub conducerea fermă a regelui Henric al IV-lea. În același timp, marea amenințare din Est, Imperiul Otoman, a atins apogeul, după care a început să decadă. Înfrângerea sa în bătălia de la Viena din 1683 va arăta Europei că dacă odinioară puterea sa era inferioară Răsăritului musulman, nu numai că a recuperat această diferență, dar a și depășit-o. Ungaria, pe care otomanii au cucerit-o în urmă cu un secol și jumătate a fost eliberată și s-a aliat cu Austria care a devenit noua putere a Europei de Est. Ungaria va rămâne parte a Austriei până în secolul XX, constituind încă o dată frontiera estică a romano-catolicismului din Europa. După războiul cu otomanii

mulți refugiați ortodocși din Serbia au emigrat, astfel încât mare parte din Serbia a fost decreștinată. Otomanii au profitat de această oportunitate pentru a aduce mult mai mulți musulmani în zonele abandonate, semănând sămânța discordiei viitoare din această parte a lumii. Serbia constituia frontiera dintre lumea creștină și islam, o zonă extrem de disputată.

Această nouă Europă va fi clădită pe idealuri noi. Ideile Renașterii se vor dezvolta din punct de vedere politic și social ocupând poziții extreme. Monarhiile vor deveni tot mai centralizate și tot mai puternice și vor apela mult mai repede la providența divină. În același timp va înflori comerțul, în special cel cu bogățiile Noii Lumi care vor inunda continentul. Începându-și ascensiunea în Evul Mediu târziu, negustorii și clasele de mijloc se vor dovedi imposibil de oprit.

Liberul schimb, comerțul și, mai presus de orice, toleranța vor fi cuvintele de ordine ale noii lumi a claselor de mijloc – cu toate că aristocrația și prerogativele divine erau încă prezente. Religia și politica au continuat să fie întrețesute, la fel ca în timpul Reformei; dacă unele state vor căuta să susțină libertatea religiei și separarea religiei de politică, altele vor încerca să impună cu forța o singură Biserică.

Țara cea mai semnificativă în ceea ce privește formarea acestei noi concepții despre lume și viață este Olanda, care a lichidat suveranitatea spaniolă la finele Războiului de 30 de ani (1618–1648). Cu cea mai mare flotă comercială din lume, Amsterdam a devenit capitala comerțului din Europa. În ceea ce privește religia, țara era în mare parte reformată și după cum am văzut în capitolul 9, Sinodul de la

Dor din 1618 a definit trăsăturile de bază ale calvinismului ortodox. Cunoscuți sub numele de protestatari, cei care au respins Dorul erau adesea persecutați de către autorități, dar per ansamblu, Olanda era deosebit de tolerantă pentru acea perioadă. Foarte mulți puritani englezi s-au refugiat aici în prima jumătate a secolului XVII, dar atunci când puritanii i-au înfrânt pe regaliști și i-au executat pe regele Carol I, fiul său Carol al II-lea și-a găsit refugiul tot în Olanda. Mulți gânditori suspecti din punct de vedere doctrinar au lucrat, de asemenea, aici, inclusiv francezul Decartes și discipolul său Spinoza, un evreu olandez de origine spaniolă – deoarece în deceniile anterioare mulți evrei au fugit din Spania de Inchiziția spaniolă și au găsit azil printre olandezi.

Dacă Olanda a ajutat ca toleranța să devină una dintre temele principale ale Iluminismului, Marea Britanie a ajutat ca liberalismul să devină o preocupare centrală, cu toate că protestantismul englez a rămas unitar în ura sa împotriva romano-catolicilor. Din 1593, englezii au fost amendați dacă nu participau la serviciile Bisericii Anglicane. După dejucarea mișeșcului complot, prin care Guy Fawkes și alți conspiratori catolici au încercat să arunce în aer parlamentul în 5 noiembrie 1605, când regele era prezent, catolicii au fost în general

etichetați ca potențial subversivi sau teroriști. Ridicarea dreptului de vot al catolicilor s-a făcut oficial prin Legea testului din 1673, care spunea că oricine se găsea într-un post al administrației civile sau era militar va trebui să fie membru al Bisericii Anglicane.

Romano-catolicismul a rămas în afara legii până în 1778, catolicii fiind discriminați timp de mai multe decenii. Chiar și după ce apartenența la o biserică nu mai constituia un delict, ei au continuat să fie suspectați în unele medii. În 1780 un aristocrat scoțian pe nume Lord George Gordon a condus mulțimea din Londra într-o demonstrație de protest împotriva noii politici a toleranței. Răscoala a durat o săptămână, fiind distruse biserici și închisori, sute de oameni fiind omorâți. Cu toate acestea englezii au înțeles că politica și societatea se bazează pe acceptarea reciprocă. Execuția regelui Carol I a fost, de asemenea, execuția principiului dreptului divin al regilor și a autocrației regale care îl susținea.

Ultima parte a secolului XVII a cunoscut o abordare liber consimțită care s-a resimțit într-o altă criză constituțională a secolului din 1688, când Iacob al II-lea care a urcat pe tron în 1685, împărtășea vederile tatălui lui, Carol I, cu privire la dreptul divin al monarhilor. El mai era și înclinat spre catolicism, ceea ce desigur îl făcea extrem de nepopular. Mai întâi Iacob

O ilustrație a conspiratorilor catolici care au complotat să arunce în aer parlamentul englez. Al treilea din dreapta, Guy Fawkes.

Dorim din toată inima, așa cum este lesne a crede, dorim ca toți supușii dominioanelor noastre să fie membri ai Bisericii Catolice.

Iacob al II-lea, „Declarația de indulgență”, 1687

Interzicem tuturor supușilor noștri ai așa-zisei religii reformate să se mai întâlnească pentru exercitarea menționatei religii (...) Poruncim tuturor slujitorilor menționatei religii (...) să părăsească regatul și teritoriile supuse nouă în termen de două săptămâni de la publicarea prezentului edict.

Revocarea Edictului de la Nantes, 1685

a promis că își va limita catolicismul la persoana sa și că va susține Biserica Anglicană, ceea ce era acceptabil, dar cu timpul el a devenit tot mai interesat să impună catolicismul întregii țări și să treacă peste Legea testului. În 1687, a dat o „declarație de indulgență” acordându-le catolicilor drepturi egale cu anglicanii; în plus, el i-a favorizat prin faptul că i-a numit în diferite posturi din armată și din stat. Regele a redactat și o a doua declarație care a dus la înțemnițarea a șapte episcopi anglicani (inclusiv a arhiepiscopului de Canterbury) în turnul Londrei pentru că au omis proclamarea sa. Ultima picătură a fost nașterea fiului regelui. Poporul și parlamentul și-au dat seama că politica binevoitoare față de catolici nu se va termina odată cu moartea regelui, ci va continua cu fiul său, care a fost botezat în ritul catolic. Parlamentul l-a invitat pe William de Orania, ginerele olandez al regelui, să preia tronul. Ca urmare, William a debarcat în 1688 cu o mare armată, s-a îndreptat spre Londra unde a fost încoronat împreună cu soția sa, Mary. Această criză a devenit cunoscută ca revoluția glorioasă deoarece s-a făcut fără vărsare de sânge, cel puțin în Anglia. (Iacob a fugit în Scoția unde a fost sprijinit de scoțieni, care au luptat în numele său.)

În același timp, în Franța s-a recurs la o abordare cu totul diferită. Aici, regele Ludovic al XIV-lea, care a domnit din 1643 până în 1715, s-a bucurat de puterea supremă a unui stat tot mai centralizat. Se spune că „regele Soare” ar fi spus „statul sunt eu!” El conducea personal țara, în stilul unui monarh medieval și a extins puterea Franței printr-un șir de războaie de agresiune împotriva vecinilor săi. În timpul domniei lui Ludovic, Franța a fost superputerea Europei, atât din punct de vedere militar cât și cultural. Franceza a devenit limba educației și a culturii, fiind vorbită la toate curțile continentului. Idealul lui Ludovic al XIV-lea era „o credință, o lege, un rege” (*une foi, une loi, un roi*), acea unică credință fiind catolicismul. Ludovic a promovat această politică și i-a persecutat pe hughenoti cu o

ferocitate tot mai mare, în ciuda faptului că erau protejați de Edictul de la Nantes. În 1685, Ludovic a revocat Edictul de la Nantes, scoțând, astfel, în afara legii protestantismul. Prin urmare, calvinistii francezi au plecat din Franța îndreptându-se în mare parte spre Olanda și spre Anglia.

Deci Iluminismul a fost o perioadă de polarizare politică între tendința care într-o zi va deveni democrație și cea care va duce spre centralizare. Țările care nu au urmat niciuna dintre aceste două tendințe au decăzut, un exemplu fiind Polonia care a pierdut puterea pe care o avea în Europa de Est în secolele anterioare, iar acum era de obicei invadată și împărțită între Rusia, Prusia și Suedia. Totuși, la fel ca și Franța, Polonia a rămas autoritară în materie de religie. Dacă romano-catolicismul era considerat religia statului și cei mai mulți dintre dușmanii sau opresorii țării nu erau catolici, a fi un bun patriot însemna a fi un bun catolic. Aceasta era adevărat mai ales după 1655 când călugării pauliți de la mănăstirea Czestochowa au respins o oaste suedeză mult mai numeroasă – o victorie atribuită protecției icoanei „Madonei Negre” care a vegheat mănăstirea timp de trei secole. După această victorie, regele Ioan Cazimir s-a pus pe el și regatul său sub protecția Fecioarei Maria. Apartenența la o altă Biserică în afară de cea a Romei era ilegală.

CREDINȚĂ ȘI RAȚIUNE

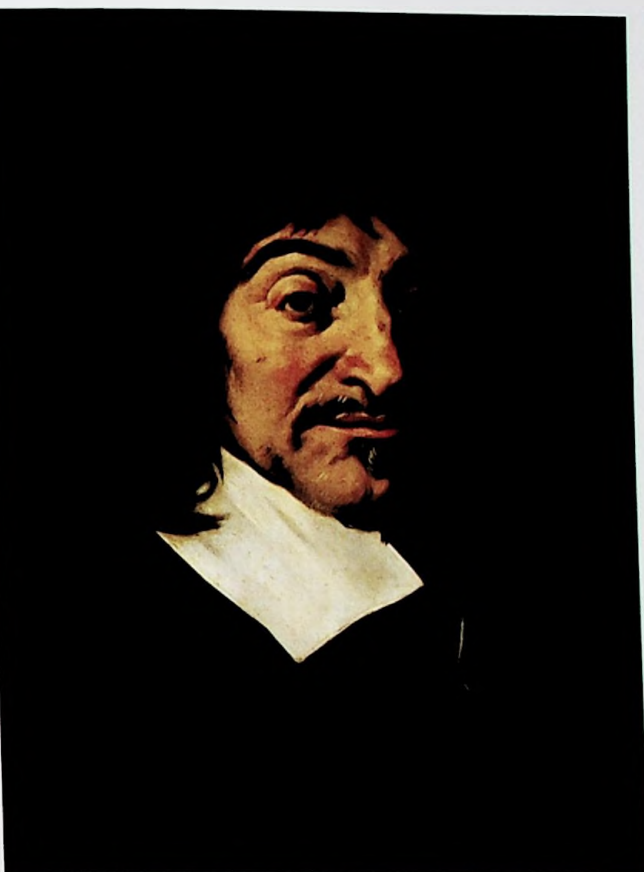
GÂNDIREA CARTEZIANĂ

Aceste schimbări au coincis cu unele modificări filosofice, în special cu apariția raționalismului. Responsabil pentru aceasta a fost René Descartes, cel care s-a născut în Franța în 1596 și a decedat în Suedia în 1650. În timpul lui Descartes, filosofia era o materie rezervată doar profesioniștilor, scolasticismul de stil vechi medieval încă menținându-se în universitățile din Europa. Aceasta era adevărat și în ceea ce privește universitățile protestante – de exemplu, Theodore Beza, unul dintre personaje

principale ale creștinismului reformat când Descartes era tânăr, era foarte preocupat de Toma d'Aquino. Dar Descartes era un amator, un mercenar înstărit fără o slujbă academică sau o educație anumită în jargonul scolastic. Descartes a căutat să găsească un nou mod de a face filosofie, care gravita în jurul certitudinii și a al dovezilor. Matematician talentat, Descartes și-a dat seama că e posibil să emiți concepții despre lume, fie acestea științifice sau religioase, și să le confrunți cu altele într-un mod matematic. În special el era convins că adevărul unui concept putea fi determinat doar prin analiza atentă a acestuia; de fapt, credea că din punct de vedere teoretic era o chestiune relativ simplă. Din punctul de vedere al lui Descartes, rațiunea omenească nu ne poate înșela. Atunci de ce unii – de fapt, cei mai mulți – greșesc? Descartes credea că aceasta se întâmplă atunci când ignorăm cu bună știință ceea ce ne spune rațiunea. Cu alte cuvinte, greșeala este un fel de păcat, noțiune care trădează convingerile religioase ale lui Descartes – deoarece era un romano-catolic sincer, ba chiar devotat, care a fost educat de către iezuiți.

Cu ajutorul principiilor sale Descartes a vrut să furnizeze dovezi riguroase cu privire la existența și natura sufletului, a lumii fizice și a lui Dumnezeu. Dacă scolasticii au discutat despre substanțe diferite, despre esența și calitățile lor, Descartes a preferat să vorbească despre o singură substanță fizică – „extensia” – care se divide și poate fi măsurată cu precizie. Dar domeniul mental era separat de cel fizic, substanțele de aici nu aveau extensie, ci „gând”. Astfel că pentru Descartes lumea se împărțea în două mari domenii – cel al extensiei fără gândire, care există mecanic datorită mișcării și cel al gândirii neextinse, al gândirii imateriale sau al sufletului.

Ideile lui Descartes au fost cunoscute sub denumirea de cartezianism, fiind extrem de populare – și controversate – de-a lungul secolului XVII. În cadrul catolicismului filosoful Antoine Arnauld

s-a dovedit un susținător foarte cunoscut al cartezianismului, crezând că dovezile sale despre existența lui Dumnezeu și a sufletului oferă o bază pentru filosofia creștină. Dar pentru alții, printre care teologul reformat Gisbert Voetius, era vorba doar de o gândire modernă, liberă și foarte suspectă.

RAȚIONALISMUL

În secolul XVII, foarte mulți au considerat că filosofia carteziană sprijină creștinismul. Cel mai de seamă dintre aceștia a fost fizicianul, istoricul și filosoful german Gottfried Leibnitz. Acest om strălucit pe care îl preocupa totul, de la minerit la istoria Chinei sau la invenția unor pantofi cu arcuri la tocuri pentru a fugi mai repede, era convins că poate fi descoperit orice adevăr folosind doar rațiunea. El credea că toate neînțelegerile puteau fi rezolvate cu ajutorul logicii și dacă oamenii vor fi învățați să perceapă structurile logice pe care se bazează toate

René Descartes, de pictorul olandez Frans Hals (1580–1666).

Este mai puțin probabil să admiți existența unui Dumnezeu, adică a unei ființe absolut perfecte, care nu ar exista sau căruia îi lipsește ceva, decât să concepi existența unui munte fără o vale.

René Descartes, *Meditații*, 1637

Leibniz cu prințesa Brandenburgului, desen al lui Theobald Freiherr von Oer (1807–1885).

În ceea ce privește sufletul rațional sau mintea (...) Aceasta nu este doar o oglindă a tuturor lucrurilor create din univers, ci și o imagine a Divinității.

G. W. Leibnitz, Principiile naturii și ale harului găsite în rațiune, 1714

afirmațiile, atunci adevărul va fi cunoscut. Acest lucru se va dovedi foarte util pentru misionari, de vreme ce ei ar putea călători la păgânii care nu sunt lămurii și le vor demonstra adevărul creștinismului cu o logică ireproșabilă. În ceea ce îl privește, Leibnitz a propus ceea ce simțea el că sunt dovezile de netăgăduit ale existenței și ale bunătății lui Dumnezeu, ale naturii sufletului, ale împărăției cerurilor ș.a.m.d.

Tipic deci pentru raționalismul secolului XVII era preocuparea de a sprijini religia. Un reprezentant catolic a fost Jacques Bossuet, influentul episcop de Meaux, care a apărat romano-catolicismul împotriva protestantismului și a scris câteva cărți cu scopul de a-i convinge pe protestanți să se întoarcă la adevărata Biserică. Unii dintre gânditorii creștini chiar au crezut că pot să elimine dezbinările dintre biserici cu ajutorul rațiunii. În secolul XVII, luteranul George Callixtus și teologul reformat Hugo Grotius și-au dedicat mult timp găsirii

unei căi de unire, dar n-au reușit decât să îi alieneze pe cei mai intransigenți membri ai propriilor lor biserici. În 1645, Vladislav al IV-lea al Poloniei a convocat Conferința de la Thorn cu scopul efectuării reunirii, dar în van. După aceasta, Leibnitz și Bossuet au purtat o bogată corespondență cu scopul găsirii unei baze comune de discuție. Dar Bossuet credea că orice discuție trebuia să înceapă cu acceptarea infailibilității Bisericii Catolice, ceea ce pentru Leibnitz era complet lipsit de rațiune. Această încercare s-a soldat cu un eșec la fel ca și celelalte încercări de reunire. Despărțirea exista deja de aproape două secole și era prea adânc înrădăcinată pentru a fi rezolvată doar de intelectuali. Credincioșii de rând nu ar fi susținut-o niciodată.

SOCINIANISMUL ȘI UNITARIANISMUL
Raționalismul comporta un risc major. Dacă pretindeai că religia putea fi demonstrată cu ajutorul rațiunii și îți bazai

religia pe rațiune, ce s-ar fi întâmplat dacă ai fi descoperit că rațiunea ta nu era chiar atât de bună precum ai crezut? Aceste probleme au fost deja evidențiate de către un alt gânditor, teologul italian protestant Faustus Socinus (1539–1604). La fel ca și înțelepții Iluminismului, Socinus credea că religia se referă la ceea ce poate fi dovedit rațional, cu toate că a aderat la credința protestantă care spune că Biblia este autoritatea primară în materie de religie. Dar el mai credea că unele credințe tradiționale, ca doctrina Trinității și cea a divinității lui Isus nu au trecut acest test. Socinus nu a avut prea mult succes în timpul vieții sale – când a încercat, dar nu a reușit – să își răspândească ideile în Ungaria și în Polonia, unde s-a asociat cu anabapțiștii. Multe dintre lucrările sale au fost publicate postum, având o mare influență în secolul XVII. În mod special, *Catehismul racovian*, tipărit în orașul polonez Racow (actual Cracovia) în 1605, încapsulează cele mai importante dintre ideile sale, și socinianismul – cunoscut sub numele de frăția poloneză – a constituit o mișcare importantă în Polonia, până când iezuiții i-au alungat pe cei mai mulți dintre aderenții ei între 1660 și 1670.

În general Socinus este considerat fondatorul unitarianismului, care nega Trinitatea. Cu toate că unitarianismul a supraviețuit, în ciuda persecuțiilor, în Polonia catolică și în Ungaria, el s-a afirmat mai mult în lumea vorbitoare de limbă engleză. John Biddle, un teolog din secolul XVII a argumentat că Luther și Calvin au lăsat Reforma neterminată: au abandonat superstiția romană, dar nu s-au atins de dăunătoarea doctrină a Trinității. Unii intelectuali au readus la viață vechea erezie ariană, spunând că Fiul – întrupat în Cristos – nu era divin: printre aceștia se afla marele matematician și fizician sir Isaac Newton, cu toate că discipolul său, Samuel Clarke a fost mult mai cunoscut pentru această orientare. Unitarianismul a devenit popular printre nonconformiștii englezi, dar numai în 1773 Theophilus Lindsey a deschis prima „biserică unitariană” în Londra. Farmacistul Joseph

Priestley, deosebit de renumit datorită descoperirii oxigenului, a fost un unitarian foarte cunoscut. Ura englezilor – foarte suspicioși față de cei care gândeau liber – l-a forțat să se refugieze, în 1794, în America unde a răspândit ideile unitariene.

DEISMUL

Atitudinea rațională, gândirea liberă a socinienilor și a unitarienilor și-a găsit cea mai nimerită expresie în deism, care a apărut în lumea vorbitoare de limbă engleză și franceză spre finele secolului XVII. Între unitarieni și deiști exista o diferență foarte importantă, și anume cele mai multe dintre bisericile unitariene din Europa de Est și cele vorbitoare de limba engleză au aderat la credința protestantă în autoritatea Bibliei. În contrast cu aceștia deiștii constituiau o elită intelectuală care a respins unele doctrine, cum a fost aceea a Trinității, deoarece credeau că nu trecea testul rațiunii.

Unul dintre cei mai faimoși deiști a fost John Toland, a cărui lucrare *Creștinismul fără taine* a fost publicată în 1696. El argumenta că revelația nu își avea locul în religie. În mod asemănător, Biblia nu avea niciun fel de autoritate: era o operă omenească, alcătuită vreme de mai multe secole, fără să fie primită din ceruri. Omul ar trebui să creadă doar ce poate fi demonstrat rațional. Credința în minuni, în Trinitate și în nașterea din fecioară sunt simple superstiții. Ideile lui Toland au fost duse mai departe de către Matthew Tindal care a publicat în 1730 *Creștinismul e tot atât de vechi ca și creația*. El a insistat că se referă la trăirea unei vieți morale, urmărind principiile etice care sunt stabilite prin rațiune, nu prin revelație și că doctrinele tradiționale nu sunt deloc importante.

Înrudit cu deismul a fost și latitudinarianismul care a afirmat, la fel ca și deismul, rolul rațiunii în religie și a exprimat dubii cu privire la unele doctrine, dar nu a mers mai departe. Reprezentantul său cel mai important a fost John Locke (1632–1704), cu

Prin religie naturală, eu înțeleg credința în existența unui Dumnezeu, împreună cu perceperea și practica acelor îndatoriri care rezultă din faptul că îl cunoaștem prin rațiunea noastră (...) astfel încât religia naturii acceptă tot ce se bazează pe rațiune și pe ceea ce este în natura lucrurilor.

Matthew Tindal, *Creștinismul e tot atât de vechi ca și creația*, 1730

După cum zice Sf. Pavel, învierea se va întâmpla odată cu sunetul trâmbiței. Va trebui să fie mai multe trompete, pentru că tunetul abia dacă se aude mai departe de șapte sau opt mile.

Problema este de câte trompete este nevoie: n-au calculat încă teologii; dar o vor face.

Voltaire,
Dicționar filosofic, 1764

siguranță cel mai important filosof al timpului său. Lucrarea sa anonimă, dar foarte citită din 1695, *Justețea creștinismului*, i-a prezentat ideile. El a argumentat că Isus a fost Mesia și că aceasta este doctrina esențială a creștinismului; se spunea mult mai puțin despre divinitatea lui Isus sau despre Trinitate, cu toate că Locke pretindea că le crede pe amândouă. Se vorbea foarte puțin și despre revelație. În al său *Eseu cu privire la înțelegerea umană*, Locke argumenta că nu ne putem îndoi de ceea ce revelația divină ne spune, dar totuși trebuie să determinăm dacă ceea ce auzim este revelație divină. Cu alte cuvinte, în vreme ce accepta revelația, el credea că rațiunea trebuie să fie totdeauna ultimul arbitru – altfel nu am putea deosebi revelația adevărată de cea falsă.

Deiștii englezi, printre care Toland și Tindal, se considerau creștini reformatori care curățau creștinismul de superstițiile fără sens acumulate de-a lungul secolelor, terminând ceea ce a început Luther. Același lucru era adevărat în Scoția. Aici Iluminismul a fost deosebit de puternic: au apărut filosofi importanți ca David Hume (1711–1776) și Thomas Reid (1710–1796) și o parte tot mai mare din Biserica prezbiteriană a încercat să aplice în creștinism ideile Iluminismului. John Simpson, profesor de teologie la Universitatea din Glasgow, a fost dat în judecată pentru că a predat ideile Iluminismului pe care le-a aplicat Trinității și lui Isus, dar a fost tratat relativ îngăduitor. Urmașii săi, cunoscuți sub numele de „moderați”, au argumentat că în creștinism se vorbește mai mult despre moralitate. Ideile deiștilor britanici au avut o mare influență în Franța, dar aici deiștii au fost mult mai ostili față de creștinism, pentru că exista o religie de stat mult mai oprimantă și minoritățile erau mult mai persecutate. Ei nu și-au prezentat ideile ca pe o tentativă de reformă a creștinismului și ca pe o alternativă. În 1710, a apărut *Dificultățile religiei*, o lucrare anonimă care ataca vehement creștinismul (în special Biserica Catolică) considerându-l plin de

superstiții și aroganță și opus rațiunii. Autorul insistă asupra faptului că afirmațiile religioase trebuie dovedite, dar că creștinismul se baza pe presupuse date istorice, de nedovedit și ca atare nu putea fi deloc acceptat. Autorul credea că credința este un „monstru” împotriva căruia trebuia să se lupte cu orice ocazie.

Cel mai faimos deist francez a fost François Marie Arouet, cunoscut ca Voltaire (1694–1778), numele său de scriitor. În vremea sa, Voltaire a fost echivalentul lui Michael Moore, fiind venerat de unii ca un campion principal al rațiunii și al gândirii corecte, dar denigrat de alții ca fiind detestabilul „inamic dinăuntru”. Totdeauna sarcastic și lipsit de respect, Voltaire s-a specializat în critici dure la adresa Bisericii Catolice, bătându-și joc de doctrinele acestei organizații, care erau bune doar pentru ignoranții din clasele de jos, dar care cu greu puteau face față unui studiu obiectiv. Voltaire a fost onorat de aristocrație și a adunat în jurul său un cerc, împreună cu alți raționaliști cu vederi similare, fiind cunoscuți în mod colectiv ca *filosofi*.

Cu toate acestea, este foarte important să recunoaștem că deși oameni ca Voltaire sunt pomeniți azi ca personaje-cheie ale epocii rațiunii, aceștia nu au reprezentat curentul religios principal din secolul XVII și din secolul XVIII. Deismul a fost acceptat mai ales de către aristocrați și intelectuali. Dar pentru fiecare carte care ataca doctrina Trinității au existat replici nenumărate din partea unor episcopi impecabili, a unor preoți sau a unora ale căror nume au fost în mare parte uitate. În cea mai mare parte a secolului XVIII și a secolului XIX s-a continuat introducerea raționalismului în serviciul creștinismului ortodox – mai degrabă decât atacarea acestuia.

Cu toate acestea, privind retrospectiv, putem afirma că din punct de vedere religios, Iluminismul european a reprezentat un experiment grandios: o încercare de a raționaliza creștinismul. Argumentele deiștilor și apoi cele ale ateilor care au respins chiar și ceea ce au

mai păstrat deisții au arătat că acest experiment a eșuat. Chestiunea privitoare la ceea ce se pune în locul creștinismului va constitui o problemă-cheie atât pentru ultima parte a secolului XVIII cât și pentru secolul XIX – constituind o problemă chiar și azi.

ILUMINISMUL ÎN AMERICA DE NORD

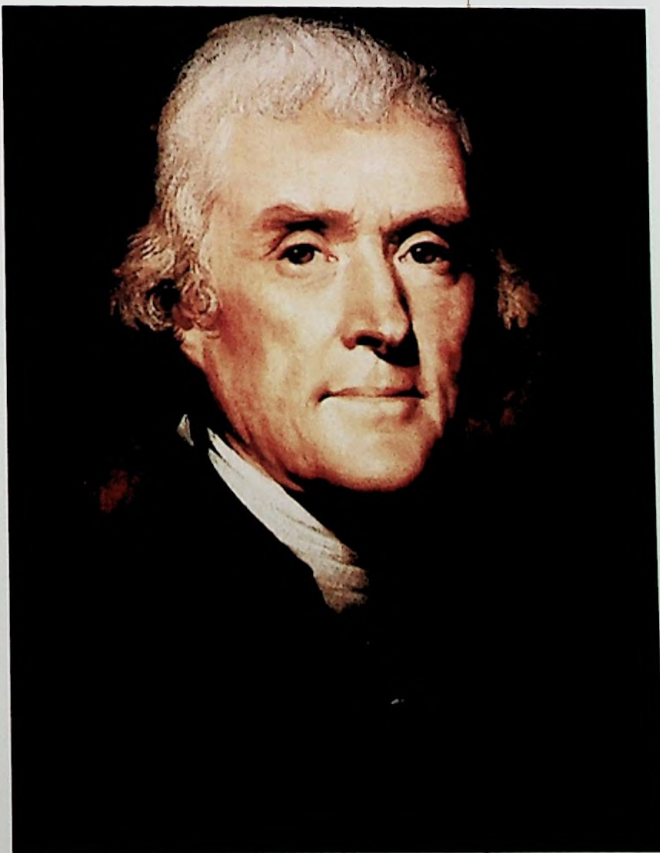
Formulat în Olanda și în Marea Britanie, idealul toleranței a fost pus în practică – în diferite proporții – în America de Nord. Unul dintre exemplele incununate de succes a fost Canada, pe care Marea Britanie a luat-o sub controlul său între 1760 și 1770, așa cum am văzut în capitolul 10. Confruntându-se cu o mare populație franceză catolică, coroana britanică a fost forțată – din rațiuni pragmatice, mai degrabă decât idealiste – să ofere o anumită libertate religioasă, permițând ca structurile ierarhiei Bisericii Catolice să existe pe mai departe. Legea Quebec din 1774 garanta libertatea religioasă în Canada, dacă catolicii jurau supunere coroanei britanice. Episcopul de Quebec primea chiar și o indemnizație din partea guvernului, cu toate că până în anul 1811 guvernul nu a recunoscut că el nu poate fi numit episcop, ci doar „supraveghetor al Bisericii Romane”. Catolicii au fost recunoscători, impresionându-i pe britanici cu loialitatea față de coroană în timpul Războiului pentru Independență din America. Iată că aici se pot găsi originile toleranței care va caracteriza Biserica din Canada – o toleranță născută din necesitate, nu din idealurile Iluminismului, dar curios, situându-se pe aceeași linie.

O figură mult mai dedicată ideologic ideii de libertate religioasă a fost Thomas Jefferson (1743–1826), cel care a schițat textul Declarației de Independență. Pe când era membru al Adunării Generale din Virginia, Jefferson a fost responsabil de redactarea legii care garanta că „toți

oamenii trebuie să fie liberi, să practice și să își susțină teoretic opiniile cu privire la religie, fără ca acestea să diminueze, să accentueze sau să afecteze drepturile civile”. Atacată vehement de cei care au identificat-o cu un atac împotriva creștinismului, legea a fost adoptată în cele din urmă în 1786, făcând din Virginia singura țară din lume care proclama libertatea religioasă absolută.

Din punct de vedere teoretic, Jefferson a adoptat o poziție deistă mai largă, respingând cele mai multe dintre doctrinele pe care toți deisții le respingeau – Trinitatea, nașterea din fecioară, divinitatea lui Isus ș.a.m.d. El credea că esența religiei adevărate se referă la respectarea percepțelor morale susținute doar de rațiune. Ca președinte al Statelor Unite, Jefferson a reușit să găsească timp pentru a scrie o carte intitulată *Viața și moralitatea lui Isus din Nazaret*. Cunoscută adesea sub numele de *Biblia Jefferson*, această lucrare cuprindea învățăturile morale ale Evangheliilor din care erau

Thomas Jefferson,
pictat de
Rembrandt Peale
(1778–1860).

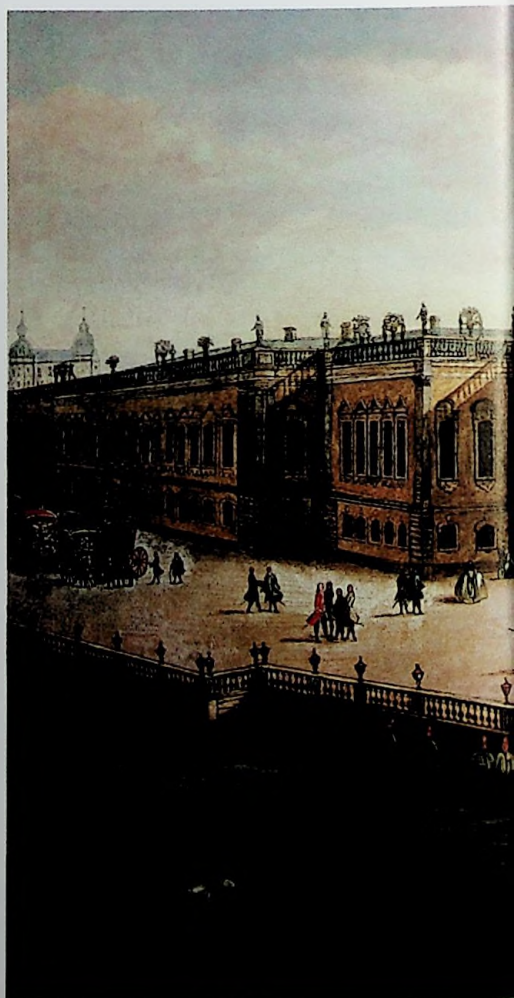

eliminate minunile și materialul escatologic. Aceasta începea cu nașterea lui Isus la Bethlehem, fără să fie menționată virginitatea mamei sale și se sfârșea cu răstignirea, fără înviere. Mesajul era clar: Jefferson nu considera că Isus a făcut minuni, a mântuit sau a fost Dumnezeu, ci doar că a fost un mare învățător în materie de morală, un erou și un exemplu demn de admirat.

Printre părinții fondatori erau și alții cu păreri asemănătoare. John Adams, al doilea președinte al Statelor Unite, avea înclinații deiste, dar în esență era latitudinar: provenind dintr-un mediu calvinist, el a respins unele doctrine, cum era cea a păcatului originar și a predestinării divine, susținând în schimb că omul avea potențialul să facă binele și putea să se descurce foarte bine în lumea aceasta. Și Benjamin Franklin – un adevărat om de știință, reprezentant al Iluminismului, care a înălțat zmeie în timpul furtunilor pentru a studia cum funcționează fulgerele – a respins total religia organizată, crezând doar că exista un Dumnezeu creator căruia puteai să i te închini ducând o viață morală.

În America, Iluminismul a făcut ca educația să devină centrul vieții americane. Jefferson a insistat ca pe lespedea mormântului său să fie trecute doar trei dintre realizările sale: redactarea Declarației de Independență, redactarea legii toleranței religioase a statului Virginia și fondarea Universității Virginia. De fapt, educația a fost o veche preocupare a coloniștilor din America de Nord. Universitatea Harvard, fondată în colonia Massachusetts în 1636, dorea să ofere o educație mai bună slujitorilor Bisericii. Yale a fost fondat de către un pastor în 1701, după 15 ani mutându-se la New Heaven. La fel ca și alte universități, acestea au căutat să pună la dispoziție o educație completă, inclusiv ultimele descoperiri în materie de filosofie și știință, după cum făceau și academiile și școlile religioase din Europa. Universitățile au jucat un rol important în dezvoltarea creștinismului american, dând generații de

oameni inspirați de ideile și de țelurile Iluminismului, dar în același timp înrădăcinați în concepția protestantă a primilor părinți fondatori. Așa după cum vom vedea, raționalismul iluminist și credința regeneratoare au mers adesea mână în mână. Dar Iluminismul american, al cărui centru era programul educativ, constituia doar un element al religiei și al societății albilor. Nu numai că niciun negru american nu avea șanse să se înscrie la una dintre noile universități, dar majoritatea erau analfabeți – ceea ce din punctul de vedere al stăpânilor de sclavi era foarte bine. Chiar în 1848 în Virginia a fost adoptată o lege care prevedea 39 de lovituri de bici pentru oricine avea intenția să predea sau preda în cadrul unei întruniri în care sclavii erau învățați să scrie și să citească.

Am credința că nu există niciun tânăr care trăiește acum în Statele Unite și care nu va muri ca unitarian.

Thomas Jefferson, 1822

ILUMINISMUL ÎN RUSIA

După cum am văzut în capitolul 9, cei mai mulți dintre rușii de la începutul perioadei moderne se opuneau clar oricăror influențe ale „latinității”, adică a Europei de Vest. „Latinitatea” însemna catolicismul care a încercat să cucerească ortodoxia și a fost învins de către Aleksandru Nevsky în 1242. Dar, în ciuda autocrației politice și a legăturii tot mai strânse dintre stat și Biserică din secolul XVII, această perioadă a cunoscut infiltrarea ideilor occidentale în Rusia.

UCRAINA ȘI RUSIA

Ucraina a jucat un rol principal în acest proces. În secolul XVI, Ucraina și Kiev – centrul istoric al statului și al religiei ruse înainte de invazia mongolilor – au fost anexate de puterea reunită a Poloniei și a

Lituaniei. Cea mai mare parte a Ucrainei era la acea vreme locuită de cazaci, coloniști semiautonomi care au fugit de măsurile represive luate împotriva lor în Rusia, iar numele Ucraina (însemnând „granițe”) a apărut în secolul XVI tocmai pentru a exprima punctul de vedere rus referitor la această stare de fapt. În 1648, cazacii ucraineni s-au răsculat împotriva stăpânirii poloneze și au cerut protecția țarului rus Aleksei. Războiul care a început din această cauză a dus după încetarea sa în 1667 la împărțirea Ucrainei de-a lungul râului Nipru. Vestul a rămas sub stăpânire poloneză, în timp ce Estul, incluzând Kiev era independent, dar supus Moscovei. Din punct de vedere creștin era o mare transformare, care a făcut ca Biserica ucraineană să treacă sub controlul rus. Așa cum am văzut în

Palatul de vară, Sankt Petersburg, pictură a școlii ruse din secolul XVIII. Palatul a fost construit de către Petru cel Mare în mijlocul parcului regal pentru ca el să se bucure de frumusețea acestuia din timpul verii.

capitolul 9, stăpânirea poloneză a însemnat intrarea în conflict cu ortodoxia. În 1596, a fost creată o nouă biserică, Biserica Catolică Ucraineană, pentru a le uni pe cele două. Iezuiții au jucat un rol hotărâtor în încercarea de a catoliciza Ucraina. Eforturile lor și Iluminismul mai larg reprezentat de aceștia, au ajuns acum la hotarele Rusiei.

NIKON ȘI VECHII CREDINCIOȘI

Unul dintre factorii care au stat la originea celui mai semnificativ eveniment din biserica rusă a secolului XVII, a fost

afluxul ideilor străine în încercarea patriarhului Nikon al Moscovei de a reforma creștinismul rus. Călugăr plin de pioșenie de lângă Novgorod, Nikon era un apropiat al țarului Aleksei I (1629–1676) și, la fel ca și acesta, era membru al mișcării cunoscute ca Zeloții Credinței, care făceau apel la o devoțiune sinceră și la lichidarea corupției. În 1652, Aleksei l-a numit patriarh pe Nikon, atribuindu-i mari puteri: Nikon și-a luat numele de „Mare Suveran” la fel ca și patriarhul Filaret de dinaintea sa și a acționat ca un egal al țarului. Ca patriarh, Nikon și-a

Ecaterina „cea Mare” și reîncreștinarea Rusiei

În timpul domniei Ecaterinei a II-a în Rusia au apărut școlile de stat. Puținele școli care existau înainte de domnia ei, se limitau la instruirea fiilor preoților pentru a călca pe urmele taților lor în învățarea pe dinafară a slujbelor bisericești sau a fiilor nobililor în conducerea militară. Fiind un model al „absolutismului luminat”, Ecaterina a inaugurat un program de educație care a avut ca scop crearea unei rețele de școli la orașe și sate care cel puțin îi va alfabetiza pe cetățenii ei și le va da o educație elementară în ceea ce privește pietatea ortodoxă.

La începutul domniei sale (1762–1796), Ecaterina și-a dat seama de nevoia copiilor de a învăța „frica de Domnul ca începutul înțelepciunii (...) cele zece porunci și religia noastră ortodoxă” în plus față de „dragostea de patrie” și față de respectul pentru „cei care prin alegerea lui Dumnezeu veghează în această lume asupra fericirii noastre”. Împărtășind deismul unor figuri importante ale Iluminismului, Ecaterina nu a manifestat o spiritualitate creștină substanțială și personală, dar a perceput utilitatea creștinismului care putea ajuta la crearea unei societăți civile constituite pe valorile iluministe: rațiunea, dreptul și fericirea umană.

Pe măsură ce Ecaterina a reorganizat administrația civilă a imperiului în perioada 1770–1780, ea a cerut administrației locale să deschidă școli. Dorința ei de a impune o educație

generală a culminat cu „Decretul școlilor publice” din 1786, care impunea deschiderea de școli primare de doi ani și școli secundare de trei ani pentru a educa băieții și fetele din orice clasă socială cu excepția iobagilor (care constituiau 40% din populație) în toate capitalele de gubernii și uezuri. Elevii trebuiau învățați „o înțelegere corectă și rațională a Trinității și a legii ei sfinte, regulile fundamentale ale supunerii fără șovăire față de suveran și adevărata dragoste pentru patrie”.

În plus față de citit, scris și aritmetică, curriculumul din primul an de școală primară includea studierea micului catehism ortodox și istoria sfinților. În anul al doilea elevii studiau marele catehism. În școlile secundare elevii studiau geometrie, geografie, istorie și limbi clasice în afara Noului Testament.

Implementarea programului Ecaterinei a fost foarte lentă datorită lipsei de resurse și de învățători instruiți, dar a promovat treptat cunoștințele populare despre religia creștină ortodoxă. În 1800, existau în tot imperiul 315 școli care aveau aproximativ 20 de mii de elevi. Aproape toți învățătorii erau preoți ortodocși sau absolvenți nehirotoniși ai seminariilor ortodoxe. Ecaterina a cerut tuturor instituțiilor de educație ecleziastică să acorde prioritate educației publice și să trimită cei mai buni absolvenți în școli, nu în parohii. Aleksandru I, nepotul Ecaterinei, a extins programul ei academic

Ecaterina „cea Mare”.

prin proliferarea școlilor care erau atașate adesea parohiilor ortodoxe, înconjurate de câteva universități serioase care au continuat educația ortodoxă. Pe la mijlocul secolului XIX episcopii ortodocși au raportat cu satisfacție reîncreștinarea centrelor urbane ai căror locuitori „cunoșteau adevărurile de bază ale credinței, cele zece porunci, și rugăcinile cele mai importante”, în vreme ce se plângeau că în zonele rurale situația se prezenta mult mai rău.

PAUL STEEVES

extins stăpânirea nu numai asupra Rusiei, dar și asupra Ucrainei, unde a desființat Biserica Catolică Ucraineană. Astfel, ucrainenii au fost aduși înapoi în turma ortodoxiei ruse.

Înainte ca Nikon să devină patriarh, el a invitat învățați din Constantinopol și din Kiev pentru a examina liturgia și iconografia rusă. El și-a dat seama că Biserica rusă diferă din mai multe puncte de vedere de cea ucraineană și de cea greacă. Icoanele ruse erau diferite de cele bizantine originale, fiind influențate de arta poloneză. *Aleluia* se cânta de două ori în loc de trei, iar preoții ruși făceau semnul crucii cu două degete, în loc de trei. Când a fost făcut patriarh, Nikon a poruncit ca toate diferențele existente să fie schimbate după ritul grecesc. El spera în acest fel să restaureze Biserica rusă de odinioară.

Ca urmare, reformele lui Nikon au constituit echivalentul Reformei, o tentativă de întoarcere la o versiune mai veche a creștinismului și de lichidare a ceea ce părea o direcție nedorită. Sigur că această reformă a fost mai limitată și mai superficială decât cea declanșată de Luther și colegii săi în urmă cu un secol și jumătate în Vest. Cu toate acestea Nikon s-a confruntat cu o opoziție formidabilă. Pentru cineva din afară ar putea să pară ciudat că s-au încins spiritele în legătură cu numărul degetelor care trebuiau folosite pentru a binecuvânta pe cineva: dar ceea ce conta nu era ritul în sine, ci autoritatea care se afla în spatele acestuia. În opinia celor care se opuneau încercării lui de a alinia Biserica rusă la cea greacă, Nikon spunea că Biserica greacă era superioară. Dar mentalitatea rusă din ultimii două sute de ani se baza pe prezumția că Constantinopolul și-a pierdut statutul de cap al Bisericii, poziție care a fost moștenită de Moscova. Astfel, opoziția împotriva lui Nikon a fost condusă de protopopul catedralei kazane din Moscova, Avvakum Petrovich, care a argumentat că reformele propuse însemnau stricarea adevăratei Biserici a lui Dumnezeu.

Nikon a încercat să impună cu forța reformele sale în Biserică. Soldații s-au dus din casă în casă pentru a confisca icoanele și cărțile bisericești vechi. Bisericele au fost complet dărâmate pentru a fi reconstruite într-un stil autentic bizantin. Nikon a devenit ținta urii *staroverilor* sau a „vechilor credincioși”, care la fel ca și Avvakum credeau că inovațiile lui Nikon sunt erezii lipsite de patriotism. Dar toate acestea nu au avut nicio legătură cu căderea în dizgrație a lui Nikon în 1658, când a fost destituit din motive necunoscute. Nu s-a găsit nimeni să îl urmeze, Biserica schiopătând până în 1666 când a fost convocat un sinod. Nikon a fost găsit vinovat de mai multe greșeli și a fost închis într-o mănăstire. Cu toate acestea, acest sinod a legiferat reformele sale, iar succesorul său, Ioasaf al II-lea a continuat să le impună. Mii de oameni au murit, executați datorită propriei intransigențe (ca și Avvakum în 1682) sau sinucigându-se ca să nu cedeze reformelor. În cele patru decenii de când s-au dat decretul lui Nikon, au fost omorâți 20 de mii de oameni. Panica s-a răspândit în toată Rusia. Schimbările religioase au coincis cu epidemii și cu foamete, mulți fiind convinși că anul 1666 va marca venirea anticristului. Recoltele stăteau neadunate pe câmp în vreme ce unii oameni se adunau în cimitire și așteptau sfârșitul lumii, iar alții și-au dat foc în case sperând că vor fi purificați de flăcări.

Schisma nu a mai fost niciodată redresată. Vechii credincioși au rămas separați de trupul principal al Bisericii ruse, împărțindu-se în două: *popovnicii* („cu preoți”) care imitau Biserica existentă cu o ierarhie preotească și radicalii *bezpopovnici* („fără preoți”) care respingeau preoția și toate sacramentele cu excepția botezului. Aceștia au fost supuși unor persecuții constante de-a lungul secolului XVIII și a secolului XIX, mulți dintre ei fugind spre Vest, în Lituania, sau spre Est, în Siberia. În anii care au urmat, mulți dintre acești vechi credincioși au fugit de persecuțiile care au urmat, trecând în China și chiar în Japonia.

PETRU „CEL MARE”

Abia și-a revenit Biserica rusă din toate acestea, că s-a îndreptat și mai mult spre epoca modernă datorită unui alt autocrat dominant, țarul Petru I, „cel Mare”, (1672–1725). Acest om puternic – un Carol cel Mare modern – a devenit țar în 1689 și și-a dat toate silințele pentru a împinge Rusia în epoca modernă, importând obiceiuri și credințe occidentale, construind o nouă și magnifică capitală la Sankt Petersburg de la Marea Baltică – construită din piatră, nu din lemnul tradițional.

Rușilor li s-a impus moda apuseană și bărbile – un străvechi simbol al Bisericii Ortodoxe – au fost interzise. Mulți bătrâni s-au supus și le-au tăiat, dar le-au păstrat în cutii, fiind convinși că nu vor fi mântuiți fără ele. În același timp, Petru a hotărât să pună capăt hegemoniei Bisericii asupra statului: el nu a uitat ce putere avea patriarhul Nikon asupra tatălui său, țarul Aleksei. În 1721, el a înlocuit patriarhatul cu un „sfânt sinod” compus din zece clerici care își vor împărți între ei conducerea Bisericii. Prin această măsură țarul a eliminat complet posibilitatea ca patriarhul să rivalizeze cu el. Sinodul era supravegheat de un funcționar guvernamental numit direct de către țar, acest laic putând numi episcopi. Apărută în urmă cu un secol, hegemonia Bisericii asupra statului a fost înlăturată: acum Biserica era unul dintre departamentele statului. Biserica lucra pentru stat – de exemplu, dacă cineva mărturisea ceva referitor la o trădare, preotul avea obligația de a informa mai sus. Dar politizarea Bisericii a dus la o mare discordie. Ierarhia superioară – episcopii și călugării, cunoscuți drept clerul „negru” – a devenit activă în politică și adesea se bucura de sprijinul statului. Însă ierarhia inferioară – preoții de parohie, cunoscuți drept clerul „alb” – era neglijată. Adesea aceasta cădea pradă sărăciei și trebuia să se întrețină prestând diferite munci sau să perceapă bani pentru slujbele pe care le făcea în biserică.

Care este adevăratul scop al coroanei? Nu să lipsească poporul de libertatea sa naturală; ci de a-i corecta acțiunile, pentru a-l descoperi pe supremul Dumnezeu.

Ecaterina cea Mare, Propuneri pentru un nou cod de legi, 1767

În același timp, influența occidentală se răspândea în toată Biserica rusă, apărând academii bisericești după modelul celor din perioada Reformei din Vestul Europei. Curriculumul acestor școli era profund influențat de Occident, astfel că în general în secolul XIX se predă atât teologie catolică cât și teologie protestantă (pentru a arăta de ce amândouă greșeau), aceasta făcându-se în limba latină. Dezvoltarea educației a fost foarte mult impulsionată mai târziu în secolul XVIII de un alt conducător puternic în persoana Ecaterinei a II-a „cea Mare” (1729–1796). De fapt, Ecaterina a fost o prințesă prusacă care s-a căsătorit cu moștenitorul tronului rus (schimbându-și numele din Sofia în Ecaterina cu ocazia convertirii la ortodoxie). Soțul ei, Petru al III-lea, a fost slab și bolnav psihic și, curând după ce a fost încoronat în 1762, Ecaterina a condus o lovitură de stat care l-a înlăturat de la tron. Ea a domnit în Rusia ca împărăteasă până la moartea sa în 1796, perioadă în care și-a dat toată silința să introducă valorile Iluminismului german în care a fost crescută.

RĂDĂCINILE TREZIRII

Secolul XVII și secolul XVIII – epoca rațiunii – a fost, de asemenea, o perioadă de înnoire în care noi mișcări spirituale s-au răspândit atât în bisericile protestante cât și în afara lor. Pare paradoxal pentru că am fost obișnuiți să gândim despre *credință* și despre *rațiune* ca despre lucruri diferite – chiar contradictorii, dar în perioada aceea nu se gândea chiar așa. Să îl luăm, de exemplu, pe Benjamin Whichcote care a început să predea la Emmanuel College, din Cambridge în 1633. Whichcote era un anglican statornic care, ca mulți alții, credea că anglicanismul era o cale de mijloc între catolicismul degenerat și excesele protestantismului. Dar mai credea că anglicanismul era întru totul bazat pe rațiune, respingând ideea că credința poate sau ar trebui să meargă dincolo de rațiune. Whichcote credea că religia poate

cultiva „o minte bună și o viață bună”, declarând că „nu se opune raționalul spiritualului – pentru că spiritualul este cel mai rațional.”

Whichcote nu era singur. Avea un număr de urmași din Cambridge, cunoscuți sub numele de platonisti, la acea vreme fiind foarte des întâlnit accentul pus pe faptul că se poate ajunge la spiritualitate prin folosirea rațiunii, fără să existe contradicții. Astfel, deși în secolul XVII și în secolul XVIII au coexistat diferite înțelegeri ale creștinismului, nu ar trebui să punem prea mare accent pe conflictul dintre acestea, de vreme ce aveau mult mai multe în comun decât s-ar putea crede. În special, n-ar trebui să se facă o distincție prea clară între „raționaliști puri”, ca Leibnitz și ca Tindal și alții mai „evangelici” care erau mai preocupați de pietism, după cum vor fi cei la care ne vom referi în continuare. Aceasta este o distincție care a apărut ulterior. De fapt, mulți erau atât raționaliști cât și evanghelici.

SPIRITUALITATEA CATOLICĂ

Trebuie să se țină cont de faptul că mișcările de trezire sau cele evanghelice, s-au limitat la bisericile protestante. Au existat mai multe motive pentru aceasta, dar unul dintre acestea a fost că Biserica Catolică într-o mare măsură s-a ferit să devieze de la spiritualitatea ei, ceea ce nu s-a întâmplat cu bisericile protestante. Așa cum am văzut în capitolul 9, în epoca confesionalismului, bisericile protestante au alocat tot mai mult timp speculațiilor teologice scolastice, considerate bombastice și tot mai ezoterice, care corespundeau cu o scădere a interesului spiritualității care a marcat prima generație de reformatori. Spre deosebire de aceasta, Biserica Catolică și-a menținut mult mai bine echilibrul. În plus față de unele organizații ca cea a iezuiților, care a combinat spiritualitatea cu educația, în secolul XVII au existat mai multe mișcări spirituale. Una dintre acestea a fost devoțiunea față de Inima Sacră a lui Isus, asociată, în perioada 1670–1680, cu o

Madam Guyon, gravură anonimă în cupru, 1692.

călugăriță franceză pe nume Margaret Mary Alacoque. Alta a fost chietismul, o mișcare foarte controversată din Franța de la finele secolului XVII. Reprezentanta sa cea mai de seamă a fost Jeanne Marie Guyon, cunoscută ca „Madam Guyon”, care a susținut că apropierea de Dumnezeu se putea realiza doar prin pasivitate totală și prin sănătatea sufletului, prin concentrarea în liniște asupra propriului interior. Indiferența față de toate lucrurile, chiar și față de mântuirea sufletului, dar nu față de Dumnezeu, era esențială. Într-o oarecare măsură această învățătură era o reacție împotriva raționalismului epocii și a dus la divizarea Bisericii franceze. François de Salignac de la Mothe-Fénelon, un nobil înțelept, teolog proeminent și arhiepiscop de Cambrai, a apărut chietismul; alarmat de ideea dragostei dezinteresate, Jacques Bossuet, l-a atacat. În final Roma a decis împotriva chietismului; Madam Guyon fiind întemnițată la Bastilia timp de cinci ani, iar Fénelon, plin de supunere, și-a interzis propriile cărți.

PIETISMUL

În Europa, o mișcare și mai importantă a fost pietismul care s-a desfășurat mai ales în bisericile luterane. Cel care a declanșat-o a fost pastorul luteran german, Johann Arndt (1555–1621), care în primii

Dacă te afli în abisul uscăciunii și al slăbiciunii, du-te și afundă-te în inima lui Isus, cea plină de dragoste. Dacă te afli în abisul sărăciei și ești lipsit de toate, du-te la inima lui Isus. El te va imbogați. Dacă ești atât de slab încât cazi la tot pasul, du-te și cufundă-te în puterea acestei inimi sacre. El te va mântui.

Margaret Mary Alacoque, Inima sacră a lui Isus, un abis al înțelepciunii și al iubirii

Liniștea favorizează prezența lui Dumnezeu, previne multe fapte rele făcute din mândrie și elimină toate pericolele prin ridiculizarea sau prin judecarea aproapelui. Tăcerea smerește mintea și ne detașează treptat de lume; ne aduce pace în inimă.

François de Salignac de la Mothe-Fénelon

Că, în vremea noastră sfânta Evanghelie este supusă, la mari și rușinoase jigniri este pe deplin dovedit de viața celor fără Dumnezeu, care o duc bine, dar îl laudă pe Cristos și Cuvântul Său cu gura și cu toate acestea au un stil de viață necreștin asemănător cu a celor care trăiesc ca păgâni, nu ca cei din lumea creștină. Un astfel de comportament stricat mi-a dat ocazia de a scrie această carte și de a arăta cititorului de rând în ce constă adevărul creștinism, și anume în punerea în practică a unei credințe adevărate, vii, acționând datorită unei sfințiri originale și având ca rod neprihănirea.

Johann Arndt, *Adevărul creștinism*, 1610

ani ai secolului XVII a scris două cărți intitulate *Adevărul creștinism* și *Grădina paradisului*. Arndt a insistat asupra faptului că creștinismul nu era disputa doctrinară delicată între luterani, reformați și catolici, ci o relație personală cu Cristos care îți schimbă viața. Unirea cu Cristos este o condiție a vieții creștine, mai degrabă decât scopul acesteia, Arndt recomandând creștinilor să petreacă zilnic un anumit timp meditănd la persoana lui Cristos. Deci aici nu se pune accentul pe doctrină, ci pe stilul de viață al individului, dincolo de preocuparea față de Biserică în general. Creștinismul este un mod personal de a trăi. Ideea lui Arndt a stârnit controverse: foarte mulți luterani au argumentat că doctrina contează tot atât de mult ca pietatea personală și că viața Bisericii era tot atât de importantă ca și viața individului. Nu era clar care era locul sacramentelor în schema lui Arndt. Unii însă au fost inspirați de ideile sale. Printre aceștia s-a aflat familia Spener din Alsacia. Philipp Spener (1635–1705) și-a însușit principiile lui Arndt și a devenit unul

Philipp Spener.

dintre cei mai de seamă pastori luterani din Germania: în Frankfurt el a înființat „conventicule”, mici grupuri a celor din biserică care se întâlneau pentru rugăciune, pentru închinare și pentru discuții. Acestea au avut un succes enorm și în 1675 Spener a publicat *Dorințe pioase*

în care și-a făcut cunoscute ideile. Spener a argumentat că Luther a lăsat Reforma îndeplinită doar pe jumătate. El a reformat doctrina Bisericii, dar nu și stilul ei de viață. Spener a atacat cu vehemență ortodoxia luterană a zilei, criticând obsesia creștinilor față de doctrină, când aceștia trebuiau să îl plaseze pe Cristos în centrul vieții lor și să trăiască frumos. El a susținut în special că insistența luteranilor asupra doctrinei mântuirii doar prin credință ducea la lenevie. Argumentele sale erau în mare parte asemănătoare cu cele folosite mai de mult de Pelaghie împotriva lui Augustin, deși Spener nu nega că mântuirea este doar prin credință; el, mai degrabă, a susținut că trăirea unei vieți frumoase trebuie să fie condiția esențială a creștinismului. Tot astfel, Spener a acceptat importanța corectitudinii doctrinei, dar a insistat că aceasta nu era un scop în sine, ci un pas înainte pentru a cultiva o relație personală cu Cristos.

„Pietismul” și-a luat numele de la titlul cărții lui Spener și a continuat să declanșeze controverse, pe măsură ce teologii tradiționali au susținut că el submina doctrina corectă. Disputa a devenit acerbă. În 1729, Johann Konrad Dippel, un pietist foarte cunoscut, a publicat *Adevărata demonstrație evanghelică* în care argumenta că religia organizată se opunea total adevăratei credințe și a cerut ca structurile și ierarhia Bisericii să fie desființate pentru a se putea respecta în pace legea dragostei așa cum a fost propovăduită de Cristos. În același timp, pietismul a devenit o mare forță nu numai în religia luterană, ci și în cultura și în societatea germană. În mod special, unii dintre pietiști și-au dat seama că idealul lor de trăi învățăturile lui Cristos însemna încercarea de a îmbunătăți educația, deoarece se credea că educația ajută nu doar mintea, ci și caracterul. Cel mai mare experiment în domeniul educației pietiste s-a desfășurat la Halle, lângă Leipzig unde, în 1694, a fost fondată o nouă universitate. Aici era profesor de studii orientale August Francke (1663–1727), unul din prietenii lui Spener care împărtășea accentul pus pe

viața interioră a individului: Francke credea că a fi creștin înseamnă să îți asumi o nouă atitudine existențială, pe care a descris-o ca pe o „luptă interioară”.

Ca și Spener, Francke a visat să desăvârșească Reforma. Aceasta, credea el, se putea realiza doar când societatea era reformată la fel ca Biserica, recunoscând rolul-cheie pe care educația putea să îl joace în acest plan. Ca urmare, Francke a început să se ocupe de reformarea sistemului educației, nu numai din universitate, ci din întreg orașul Halle. A fondat noi școli, inclusiv colegii pentru instruirea profesorilor și a căutat să integreze întregul sistem astfel încât, de exemplu, studenții din universitate să ajute școlile inferioare. În același timp, Francke a fost un personaj foarte important în ceea ce privește organizarea de expediții misionare peste hotare. Sub călăuzirea lui Francke și a altora ca el, Halle a devenit un centru important al gândirii iluministe, lui Francke alăturându-i-se mari gânditori cum a fost și Christian Thomasius (1655–1728), un pietist care credea în valoarea educației și a luptat pentru abolirea torturii și a judecării vrăjitoarelor în Germania. Tot aici îl putem găsi și pe Christian Wolff (1679–1754), filosof raționalist ancorat în gândirea mentorului său, Leibnitz. Astfel, pietismul și raționalismul au menținut un contact strâns, având beneficii reciproce.

MORAVIENII

Cu siguranță cea mai faimoasă grupare pietistă a fost cea a moravienilor. Originile acesteia se trag de la Jan Hus (decedat în 1415), dar aceasta s-a îndepărtat foarte mult de ideile inițiale, ultimul episcop al mișcării murind în 1671. Dar, Christian David, un tâmplar catolic spera să reînvie această tradiție. Din fericire, el avea prieteni foarte puternici, în special pe Nikolaus Ludwig, conte de Zinzendorf și de Potendorf (1700–1760). Bunica lui Zinzendorf fusese prietenă cu Francke, iar Spener a fost nașul lui, fiind chiar educat la Halle într-una dintre școlile fondate de Francke. În 1722, Zinzendorf i-a permis

lui David să organizeze o nouă comunitate pe domeniul său de la Herrnhut („Cetatea Domnului”).

Deși David a fondat această comunitate, Zinzendorf s-a ocupat tot timpul de aceasta și a devenit episcopul ei în 1737. Deosebit de înzestrat din punct de vedere intelectual, fiind în același timp un teolog deosebit de original, el a menținut accentul pietist pus pe trăirea unei vieți ca a lui Cristos și a diminuat rolul doctrinei. El credea că teologia și discutarea problemelor teologice aveau potențialul de a produce dezbinări și se opuneau legii dragostei. Așa cum afirma el, „oamenii ar trebui doar să cânte, să se roage și să vorbească unii cu alții. Tot ce trece dincolo de expunerea experiențelor creștine este jignitor”.

Comuniunea se baza pe împărtășirea experienței puterii lui Dumnezeu, întreaga activitate zilnică trebuia supusă voii lui Dumnezeu: ei au încercat să imite, în mod conștient, felul în care au trăit primii creștini. Urmând modelul din Faptele apostolilor 1:26, se luau decizii prin tragere la sorți, comunitatea fiind condusă de 12 bătrâni aleși de către toți membrii de gen masculin. Oamenii din toate denomițiile protestante, chiar și catolicii, au dat buzna la Herrnhut. Toți erau bineveniți cu condiția să se conformeze regulilor de la Herrnhut: dacă trăiai acolo și munceai. Ei credeau că munca susținută era sfântă în sine, pentru că se presta în folosul comunității, nu al individului: așa după cum însuși Zinzendorf a comentat, „noi nu muncim pentru a trăi, ci trăim pentru a munci”. După toate standardele, comunitatea trăia o viață foarte riguroasă. Cei mai mulți munceau 16 ore pe zi, dormeau cinci și mâncau și se întâlneau trei ore pe zi – existând trei întâlniri de laudă pe zi, la ora 5 dimineața (vara ora 4), la prânz și la ora 9 seara. Aproape toată duminica era dedicată închinării, care putea fi chiar foarte lungă: existau cazuri când congregația se întâlnea la ora 6 dimineața, dar nu termina până la ora 3 după-amiază. La Herrnhut nu exista niciun fel de distracție,

orice fel de dansuri erau strict interzise. Beția, furtul, înjurăturile, sexul ilicit, erau pedepsite prin expulzarea imediată.

Totuși comunitatea a crescut și, deja între 1730 și 1740, își trimitea membrii în lume. Aceștia călătoreau prin Europa în grupuri mici, căutându-i pe cei care împărtășeau concepția lor despre creștinism. În 1731, Zinzendorf a întâlnit un sclav convertit din Indiile de Vest care i-a vorbit despre nevoia de misionari: după un an primii misionari moravieni se îndreptau spre Vest către colonia daneză Sf. Toma. Comunitatea de la Herrnhut a luat în serios misiunea. Au fost trimiși misionari pretutindeni, de la Groenlanda, până în Africa de Sud. Ei s-au bucurat de un mare succes în America de Nord, unde au predicat bășinașilor. Unul dintre indigenii convertiți le-a povestit mai apoi moravienilor cum a auzit prima dată mesajul creștin:

[Misionarul Henri] a intrat în cortul meu, s-a așezat lângă mine și mi-a vorbit cam așa:

„Am venit la tine în numele Domnului cerurilor și al pământului. El îți dă de veste că te va face fericit și te va mântui din mizeria în care zaci acum. Pentru aceasta S-a făcut om, Și-a dat viața ca răscumpărare pentru oameni și Și-a dat sângele pentru ei.” Când a terminat ce a avut de spus, obosit de călătorie, s-a întins pe jos și a căzut într-un somn adânc.

„Ce fel de om mai e ăsta?” – mă gândeam. „Iată că stă și doarme. Aș putea să-l omor, să-l arunc în pădure și cui i-ar păsa? Dar n-are astfel de griji.” N-am putut uita cuvintele lui. Îmi reveneau mereu în minte. Chiar când dormeam visam despre sângele pe care Cristos l-a vărsat pentru noi. Mi-am dat seama că era cu totul diferit de ceea ce auzisem până atunci și am tradus cuvintele creștinului Henri și altor indieni. Astfel, prin harul Domnului, în fața ochilor noștri a avut loc o trezire, de aceea fraților, predicați-L pe Cristos Mântuitorul nostru, suferințele și moartea Sa, dacă vreți să fie primite de păgâni cuvintele voastre.

MAREA TREZIRE

Pietismul și alte mișcări care aveau legătură cu acesta, au avut o mare influență asupra celui mai semnificativ eveniment al protestantismului din secolul XVIII: un șir de mișcări desfășurate mai ales în lumea vorbitoare de limbă engleză, cunoscute sub numele de Marea Trezire.

Apariția moravienilor în America de Nord a coincis cu apariția unor mișcări care căutau ca Biserica să revină la un creștinism mai pur, la fel ca cel de la început, la credința personală care caracteriza – după cum se credea – Biserica primară. Se pare că la începutul secolului XVIII era exact ceea ce avea nevoie Biserica nord-americană. Zelul, chiar extremismul, primilor coloniști protestanți din America de Nord a dispărut în mare parte în secolul care a urmat.

Această nouă situație, care privește cea de-a doua și a treia generație de după venirea coloniștilor de la începutul secolului XVII era tipică datorită faimosului – sau notoriului – „semi-legământ” din 1662. Coloniștii din golful Massachusetts aveau criterii stricte pentru intrarea în biserică: doar „sfinții vizibili” care și-au afirmat public credința și nu au avut probleme disciplinare puteau participa deplin la viața bisericii. Numai aceștia și copiii lor puteau fi botezați, cu toate că cei care nu erau prea dedicați bisericii puteau totuși să frecventeze serviciile acesteia. Dar în condițiile semilegământului asupra căruia au convenit un număr de congregații din zonă, aceste criterii au fost restrânse. Copiii unor membri mai puțin activi puteau fi botezați, putând să fie membri cu drepturi depline toți aceia care „nu aveau o viață scandaloasă”. Cei care au adoptat acest tip de legământ au sperat că vor face ca biserica să câștige importanță în societate, deoarece, credeau ei, exista riscul ca ea să se transforme într-un mic club datorită stricteții generațiilor trecute. Unii s-au opus acestei inovații considerând că este un compromis inacceptabil față de lipsa disciplinei.

Toate faptele celor neconvertiți care nu iau în seamă principiul credinței, al dragostei, al noii naturi și care nu au ca scop final slava divină, ci izvorăsc și au ca scop, sinele ca principiu și scop, sunt, fără îndoială, grozav de vicioși în felul în care se poartă și nu merită decât mânia și blestemul unui Dumnezeu care pedepsește păcatul.

Gilbert Tennent, *Pericolul unei slujiri fără convertire*, 1740

Restul secolului XVII și prima parte a secolului XVIII au cunoscut o nemulțumire tot mai mare din partea pastorilor și a slujitorilor Bisericii cu privire la bisericile nord-americane. Prezbiterienii au ținut un sinod la Boston în 1679 în care au căzut de acord cu privire la nevoia reformării, dar nimic mai mult. În 1727, un cutremur a fost interpretat ca un semn al mâniei divine și a fost semnalul unei revigorări în ceea ce privește frecvența la serviciile bisericii, dar nu a fost de durată. Desigur că este greu de apreciat în mod obiectiv care era exact situația. Pastorii și slujitorii Bisericii din fiecare perioadă s-au lamentat cu privire la lipsa de dedicare a turmelor lor și, fără îndoială, în comparație cu zelul primilor coloniști, cele mai multe dintre congregații păreau mai degrabă lipsite de inspirație. Dar nu se poate ascunde faptul că în ciuda eforturilor făcute în ce privește semilegământul, cei mai mulți nu erau membrii vreunei biserici, iar alții aveau impresia că era și mai mare nevoie de reînnoire.

Această nevoie a găsit răspuns în perioada 1730–1750 printr-o mișcare absolut remarcabilă, cunoscută sub numele de „Marea Trezire”. Spre deosebire de pietism, Marea Trezire pare un fenomen aproape spontan care s-a întins într-o zonă largă, în diferite biserici și chiar în diferite țări. Se sugerează că aceasta nu a fost doar un eveniment singular, ci o serie de fenomene conectate, iar relațiile dintre acestea au fost deosebit de complexe.

Un personaj-cheie a fost Theodore Frelinghuysen, un slujitor reformat olandez care a sosit în New Jersey în 1720. Vizionar plin de energie, Frelinghuysen a preluat controlul asupra Bisericii olandeze din America și a încercat să o revigoreze cu ajutorul idealurilor pietismului cu care era familiarizată din Europa, cu toate că el era membru al Bisericii Reformate. Predicând, călătorind, scriind și învățând (înființând ceea ce avea să devină mai apoi Universitatea Rutgers), Frelinghuysen a început în America un

proces al înnoirii similar cu cel al pietiștilor. Cheia era o viață de credință personală cu Cristos, o viață schimbată care nu căuta să se conformeze cu societatea seculară. Mesajul său a atins o coardă sensibilă, bisericile umplându-se din nou.

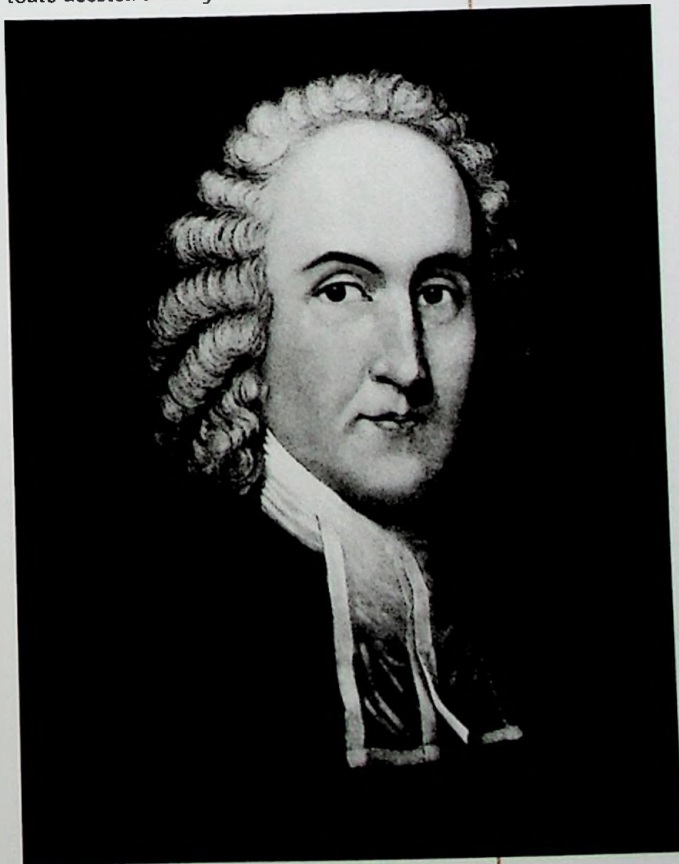
Frelinghuysen i-a inspirat pe mulți din afara denominației sale. Unul dintre discipolii săi a fost Gilbert Tenet, pastor prezbiterian și predicator plin de inspirație care a călătorit în coloniile de est, răspândind ideile reînnoirii peste tot unde călătorea. El a devenit notoriu datorită atacurilor împotriva pastorilor care nu trăiau la înălțimea acestor idealuri: predica sa despre *Pericolul unei slujiri neconvertite* a zburlit multe pene, datorită comparării lor cu fariseii care l-au atacat pe Isus. Tenet împărtășea vechiul accent pietist pus pe convertire, cu distincția între convertiți și neconvertiți; în concepția sa, pastorii răi se încadrau în categoria a doua.

Cea mai importantă figură americană în toate acestea a fost Jonathan Edwards

În 12 ianuarie 1723, m-am dedicat solemn lui Dumnezeu și am făcut-o în scris; m-am dat pe mine împreună cu tot ce am Domnului; ca pe viitor să nu mai am ceva care să fie doar al meu; să acționez în toate ca unul care nu are dreptul să fie el însuși. Și am jurat solemn ca Dumnezeu să fie moștenirea și fericirea mea; fără să mai caut fericirea în altceva.

Jonathan Edwards,
Povestire personală,
cca 1740

Jonathan Edwards.

George Whitefield
predicând în aer
liber, John Collet
(cca 1725–1780).

(1703–58), unul dintre acele personaje ale secolului XVIII care combina partea cea mai bună a calităților intelectuale ale Iluminismului, cu cel mai onest zel creștin. Educat la Yale, unde și preda, Edwards a fost pastor presbiterian în New York și apoi în Northampton, Massachusetts. Un om extraordinar, poate cel mai original teolog din câți s-au născut în America, el era un calvinist strict ortodox. Edwards a combinat accentul pus pe alegerea harului lui Dumnezeu și o spiritualitate acordată la frumusețea naturii. El a fost preocupat în tinerețe de filosofie și de știință. În 1734, în timp ce lucra în Northampton, Edwards conducea o mare trezire. El a descris-o în *O povestire cinstită a surprinzătoarei lucrări a lui Dumnezeu*:

Cu greu se mai găsea cineva în oraș, tânăr sau bătrân, care să nu fie îngrijorat de lucrurile importante ale lumii veșnice. Ei nu se vor rătăci și nu se vor pierde; cei care au fost dispuși să se gândească și să discute despre o religie însușită și experimentală, experimentau acum o mare trezire. Convertirea era realizată în moduri dintre cele mai surprinzătoare, tot dezvoltându-se; sufletele dădeau, cum s-ar spune, năvală la Isus Cristos. Zi de zi, timp de mai multe luni, se puteau vedea ocazii clare în care păcătoșii erau scoși din întuneric la lumina minunată, salvați din oribilul puț al pierzării și din lutul mocirlos și puși pe stâncă, având pe buze un cântec nou de laudă către Dumnezeu.

Prima trezire nu a durat mai mult de doi ani, dar una de o durată și mai mare a început în 1740 când englezul George Whitefield a apărut în oraș. Dacă Edwards a fost spiritul trezirilor americane, Whitefield (1714–1770) a fost inima lor. Născut în Gloucester și educat la Oxford, el a fost ordonat diacon în Biserica Anglicană în 1736 și a vizitat pentru prima dată America de Nord în 1738. În această epocă a marilor predicatori, el s-a ridicat deasupra tuturor. Putea să captiveze mii de oameni prin predicile sale

în aer liber, spunându-se despre una dintre primele sale predici din Gloucester că i-ar fi scos din sărite pe unii ascultători datorită intensității acesteia. David Garrick, un faimos actor londonez care a jucat în piesele lui Shakespeare a afirmat odată că ar da o sută de guinee dacă ar putea spune „Oh” ca domnul Whitfield.

Whitefield a întreprins un turneu extraordinar în America de Nord în 1740. Mulțimi uriașe îl urmau pretutindeni, predica sa finală fiind ținută la Boston în fața unei mulțimi de 20 de mii de oameni. La fel ca și Edwards, Whitefield putea să predice, dacă voia, plin de înflăcărare, fiind, de asemenea, un calvinist strict, mai ales în ceea ce privește subiectul predestinării. El s-a opus cu tărie Iluminismului, considerând convertirea un fenomen emoțional, mai degrabă decât unul rațional: esențială pentru viața creștină, aceasta era o experiență care depășea granițele denominațiilor. Whitefield a fost ajutat la transmiterea acestui mesaj și de alți misionari și predicatori itineranți europeni. Printre cei mai cunoscuți au fost moravienii plecați de la Herrnhut pentru a răspândi Evanghelia. Chiar dacă nu s-ar fi văzut niciun rezultat în urma predicării lor, misionarii moravieni au influențat istoria atunci când în drum spre America de Nord unul dintre ei a vorbit cu tânărul John Wesley, care mergea, de asemenea, să predice acolo.

Dar religia emoțională a unor oameni ca Whitefield putea fi dusă la extremă. Cel mai cunoscut dintre extremiști a fost James Davenport, care a criticat majoritatea slujitorilor Bisericii, folosind termeni și mai duri ca cei folosiți de Gilbert Tenet și a organizat uriașe ruguri pe care ardeau broșuri și cărți cu care nu era de acord. Mai rău, Davenport afirma că el poate spune cine era ales și cine era respins: adresându-se primilor cu „fratele meu” și celor din urmă cu „aproapele meu”. Bufoneriile sale și ale altora ca el, au stârnit o reacție considerabilă față de întreaga mișcare de trezire. Charles Chauncy, un pastor din Boston, a ținut o

predică faimoasă intitulată *Descrierea și prevenirea entuziasmului*. El ataca mișcarea spunând că aceasta este dușmanul ordinii și al Bisericii. Dar în ciuda acestor atacuri, membrii moderați ai acestei mișcări au fondat noi seminare și institute pentru educație. Prezbiterienii au fondat unul cunoscut drept „colegiul buștenilor”. Acesta și-a schimbat numele în Colegiul New Jersey mândrindu-se cu conducerea lui Jonathan Edwards. Azi se numește Universitatea Princeton.

Rezultatul a fost într-o oarecare măsură polarizarea creștinismului american. Cei doi poli au devenit cunoscuți sub numele de Noua Lumină (adeptii trezirilor) și Vechea Lumină (tradiționaliștii). În plus, deosebiri erau nu numai religioase, ci și sociale. Cei din Noua Lumină erau mai ales muncitori în agricultură sau din clasele inferioare, în vreme ce cei din Vechea Lumină erau mai ales din clasa comercianților. Această polarizare ne ajută să înțelegem de ce Marea Trezire a fost un fenomen restrâns la Noua Anglie, cu toate că a avut ecouri și în Sud, unde a pregătit terenul pentru trezirile mai mari care vor avea loc în regiune după câteva decenii. Atât George Whitefield cât și John Wesley au rămas în Georgia, astfel că spre finele deceniului cinci al secolului XVIII predicatorii prezbiterieni din Noua Anglie erau activi în Virginia. De asemenea, mai mulți bapțiști s-au mutat în Sud. Cu toate acestea, componența socială a Sudului nu era deschisă Noii Lumini: societatea mai aristocrată își manifesta interesul față de anglicanismul tradițional. Pe vremea Revoluției Americane, aproximativ unul din zece sudiști care mergeau la biserică era baptist – un număr semnificativ, dar departe de a reprezenta majoritatea.

INSULELE CARAIBE

Pentru a urmări istoria protestantismului în insulele Caraibe, trebuie să ne întoarcem în perioada 1630–1640, când britanicii și olandezii au înființat acolo primele colonii. Coloniile britanice erau organizate în jurul parohiilor, care au devenit unitatea de bază pentru societate

și pentru administrație. Acestea erau guvernate de un consiliu parohial denumit epitropie, care era obligat prin lege să întrețină o biserică și să adăpostească un preot; astfel îndatoririle civile și ecleziastice reveneau aceleiași organizații. Dar în ciuda încurajării acestui sistem cu privire la natura „oficială” a Bisericii Anglicane, a existat și o puternică tradiție a separatiștilor. Autoritățile erau preocupate de încurajarea celor care voiau să se stabilească în insule, astfel că nu le interesa orientarea lor religioasă. Astfel, au apărut mulți coloniști irlandezi, asigurând o puternică prezență romano-catolică. Dar religia nu a jucat un rol prea mare în viața populației albe din Indiile de Vest, existând rapoarte cu privire la absenteismul clerului, biserici pe jumătate goale și viață imorală.

La fel ca în partea de sud a continentului nord-american, societatea din insule era marcată de marile plantații cu un număr foarte mare de sclavi, iar stăpânii de sclavi șovăiau în acordarea permisiunii de evanghelizare a lor. Au fost câteva încercări în această direcție. La începutul secolului XVIII, Christopher Codrington, guvernatorul Insulelor de sub Vânt, a pledat în deșert în fața episcopului Londrei (în a cărui jurisdicție se aflau insulele) ca acesta să trimită misionari potriviți sclavilor. Înainte de a muri, Codrington și-a lăsat toată averea ca moștenire Societății pentru Propagarea Evangheliei pentru ca aceasta să poată construi acolo un seminar pentru educarea misionarilor pentru sclavi. Misiunea s-a bucurat de un oarecare succes: în 1740 s-a raportat că din cei 207 de sclavi de pe fosta plantație a lui Codrington, 67 au fost botezați. Dar în restul insulelor din Marea Caraibilor, experimentul nu a fost privit cu ochi buni atât de către proprietari cât și de către cler.

O situație diferită a existat în colonia olandeză Curacao care inițial aparținuse Spaniei. Așa după cum am văzut în capitolul 10, cei mai mulți dintre misionarii catolici erau preocupați de amerindieni, mai degrabă decât de sclavii

La fel ca și India, posesiunile noastre din Indiile de Vest (...) ne-au înărit, ne-au sprijinit, dar mai ales, veniturile lor ne-au dat posibilitatea să traversăm războaiele napoleoniene și ne-au dat posibilitatea nu numai de a acumula de peste tot aceste posesiuni, ci și de a pune bazele acelei politici comerciale și financiare care, beneficiind de subdezvoltarea altora din afara Europei, ne-a dat posibilitatea de a ajunge într-o poziție mondială avantajoasă.

Winston Churchill, 1956

negri importați din Africa. Totuși, aici, cei mai mulți dintre sclavi au fost botezați de catolici. Instalarea stăpânirii olandeze a dus la o situație neobișnuită în care albi protestanți erau stăpânii sclavilor negri catolici. Acești sclavi au introdus multe dintre trăsăturile religiilor lor africane în religia lor catolică. De exemplu, ei se întâlneau la nouă zile după moartea și îngroparea cuiva pentru a sărbători „renașterea” din pământ, care corespundea cu cele nouă luni pe care le petreceau în pânțec înainte de prima naștere. La această sărbătoare se făceau rugăciuni cu rozariul și se spuneau povestiri despre Nanzi, păianjenul mitic din Africa de Vest. Nanzi era o creatură slabă care în final triumfa asupra puternicului Shon Arey. Se putea citi printre rânduri – inițierea unor elemente de protest social a religiei sclavilor.

Doar pe la mijlocul secolului XVIII au început să apară unele încercări de evanghelizare a sclavilor din coloniile protestante, odată cu apariția misionarilor

evangelici. Printre cei mai importanți erau metodistii, a căror misionari au sosit în Antigua în 1754 și au început să predice sistematic sclavilor din întreaga regiune. De regulă, ei nu au fost pe placul proprietarilor: în 1823 o bandă a distrus capela metodistă din Bridgetown, fără ca cineva să fie pedepsit. În același timp, au început să apară misionari din America de Nord. Cel mai neobișnuit dintre aceștia a fost baptistul George Liele, un fost sclav eliberat din Virginia care a venit să muncească în Jamaica. Aici el ținea servicii în propria lui casă, predicându-le celor din jurul său; mica lui misiune s-a extins și între 1790 și 1800 a ales diaconi dintre sclavii cărora le predica. Unii dintre convertiții lui Liele au fost cumpărați de alți proprietari de sclavi, care le-au permis să continue activitatea religioasă; astfel, Biserica baptistă a crescut rapid în toate coloniile britanice. În 1814, Societatea Misionară din Londra a trimis ca ajutor în insule pe primul misionar în persoana lui John Rowe.

O echipă de sclavi de la începutul secolului XIX, muncind pe o plantație de bumbac din Indiile de Vest.

În același timp, cu o inimă îndoielnică, Biserica Reformată olandeză a încercat să evanghelizeze sclavii catolici din Curacao. De regulă, protestanții olandezi aveau o părere foarte proastă despre catolici, considerați foarte superstițioși. Lor le-a convenit ca sclavii să rămână catolici, de vreme ce aceasta le întărea statutul de sclavi. După cum vom vedea în capitoul următor, în Indiile de Vest aflate sub dominație britanică, sclavia a fost scoasă în afara legii încă din 1834, fiind înlocuită cu un sistem de ucenicie neremunerată pe termen de șase ani. În ziua când au fost eliberați, mulțimi de sclavi au umplut bisericile din Indiile de Vest. Frecventarea bisericii nu a rămas la aceleași cote în anii care au urmat, dar cu siguranță creștinismul era adânc înrădăcinat în viețile multor sclavi eliberați. Biserice separatiștilor au raportat o frecvență mai accentuată între 1840 și 1850 și mai mulți misionari au apărut din SUA aducând cu ei metodele celei de-a doua Mari Treziri, inclusiv „întrunirile în tabere”. Adesea acești misionari nu se bucurau de încrederea autorităților anglicane, care se temeau că stilul „african” de închinare ar fi putut pângări bisericile.

TREZIRILE BRITANICE

Cu toate că Marea Trezire a fost în principal un fenomen nord-american, aceasta a ajuns și în Marea Britanie – și am observat deja rolul pe care l-au jucat unii predicatori ca George Whitefield de cealaltă parte a Atlanticului. Whitefield a făcut turnee și în Marea Britanie, stimulând congregațiile cu ajutorul talentului oratoric; tot așa a făcut și prietenul său, John Wesley, cea mai importantă figură a religiei engleze din secolul XVIII. Inspirat de Wesley, William Law a publicat *O chemare serioasă la o viață devotată și sfântă* în 1728. La fel ca și pietiștii germani, Law era convins că creștinismul se referă la trăirea unei vieți noi, ca răspuns lui Cristos, cu toate că el mai credea că beneficiile unei astfel de

vieți trebuiau demonstrate cu ajutorul rațiunii. *O chemare serioasă* era o încercare de a-i convinge pe cititori că trăind o viață sfântă și morală îi va face mai fericiți. Law a fost unul dintre acei slujitori iluminați ai Bisericii care credeau că spiritualitatea și rațiunea mergeau mână în mână: el a mai scris și o carte intitulată *Cazul rațiunii*, în care argumenta că toate adevărurile religiei ar trebui demonstrate prin rațiune, revelația fiind o sursă alternativă.

Cu toate acestea, Marea Trezire a fost mai degrabă o mișcare socială decât una intelectuală. Poate că Law prevestea idealurile acesteia, dar nu a avut forța să le implementeze. Semnale importante au apărut din Țara Galilor, unde Griffith Jones, preotul paroh anglican din Llanddowror, depunea eforturi reale pentru a predica o religie personală și pentru a educa oamenii din Țara Galilor. El a organizat în toată țara cursuri neoficiale care se țineau în special iarna. S-a estimat că jumătate din populația Țării Galilor a ajuns să fie alfabetizată prin aceste eforturi. Un alt preot anglican, Daniel Rowland, a experimentat convertirea, după ce a participat la una dintre predicile lui Griffith Jones: în timpul predicii Jones s-a oprit din prelegere, a privit la Rowland și s-a rugat specific pentru el. Rowland a predicat în toată Țara Galilor, călătorind din parohie în parohie – un comportament neconvențional pentru un diacon anglican, în 1763 fiind dat afară din slujbă. Fără să îi fie teamă, Rowland a deschis o nouă capelă în care a migrat toată congregația sa. Rowland trebuie să fi fost un om tare dăruit, capabil de a inspira atât dragoste cât și ură: de mai multe ori a fost atacat de mulțime, chiar s-a tras asupra lui; totuși câteodată la capela sa stăteau la coadă peste 10 mii de oameni pentru a participa la euharistie.

Daniel Rowland ar fi un John Wesley galez, pentru că împreună cu Wesley reprezenta amplificarea mișcării în Marea Britanie. În Cornwall, aceasta a fost condusă de Samuel Walker din Truro, în vreme ce în Nordul Angliei membrii ei

Prin urmare, credința creștină este nu numai aprobarea întregii Evanghelii a lui Cristos, ci, de asemenea, deplină încredere în sângele lui Cristos; încrederea deplină în meritele vieții, ale morții și ale învierii; a te sprijini pe El ca pe ispășirea și viața noastră, care S-a dat pentru noi și care trăiește în noi; și, în consecință, o apropiere de El, o sprijinire pe El ca „înțelepciune, neprihănire, sanctificare și rascumpărare” sau, într-un cuvânt, mântuirea noastră.
John Wesley, Predica 1

John Wesley și metodismul

John Wesley (1703–1791) a fost un evangelist și un bun organizator datorită căruia au apărut ulterior bisericile metodiste din Marea Britanie și din America de Nord. Fratele său, Charles, a fost un poet genial, ale cărui imnuri au îmbogățit nu numai închinarea din metodism din secolul XVIII, ci și a altor tradiții creștine ulterioare. Ele au constituit un exemplu clasic al spiritualității evanghelice și o dovadă referitoare la cât de importantă era cântarea imnurilor în mișcarea metodistă de început și în trezirile evanghelice.

Frații Wesley erau fiii parohului Samuel, din Epworth în Lincolnshire și a Suzanei Wesley, asupra căreia educația și creșterea mamei lor a lăsat o impresie de durată. În 1729, ei au ajutat la formarea așa-zisului „club sfânt” de la Oxford, unde severa lor disciplină le-a adus numele batjocoritor de „metodiști”, iar în 1735 au ridicat pânzele pentru a naviga spre băștinășii americani din Georgia. Misiunea a eșuat, terminându-se cu certuri, dar în călătoria spre America de Nord cei doi frați au făcut cunoștință cu moravienii. Influenței lor i s-a datorat experiența schimbării inimii lui John Wesley în capela din strada Aldgate din Londra în 1738. Un an mai târziu, încurajat de George Whitefield, John Wesley a pornit ca evangelist pentru săracii Angliei.

Metodismul predicat și practicat de Wesley și de cei care l-au urmat a fost caracterizat de o teologie arminiană evanghelică, care pune accentul pe faptul că Cristos a murit pentru toată omenirea, nu doar pentru cei aleși. Wesley a înțeles misiunea sa ca pe „împrăștierea sfințeniei scripturale în toată țara”, mai întâi în inima omului și apoi în societate. El credea că se putea ajunge la „dragostea perfectă” înainte de moarte, credință care nu a fost acceptată de cele mai multe dintre tradițiile religioase ale secolului XVIII, dar care este responsabilă de dorința arzătoare pentru sfințirea totală, semnul distinctiv al spiritualității metodiste de început.

Mesajul lui Wesley s-a dovedit foarte atractiv pentru clasele de jos din Anglia. Metodismul a progresat cel mai mult în

acele zone care erau mai puțin supuse influenței paternale a marilor proprietari și a parohilor, inclusiv parohiile Bisericii Anglicane, satele protoindustriale, centrele miniere, târgurile și porturile. Metodismul a fost acceptat mai mult de către femei – în special cele văduve sau nemăritate – decât de bărbați, un tipar care s-a repetat peste tot în Marea Britanie, în America de Nord și chiar dincolo de aceasta. Deși metodismul a fost la obârșie o mișcare religioasă din sânul Bisericii Anglicane, cu timpul abordarea pragmatică a lui John Wesley cu privire la conducerea bisericii și la disciplină a dus la intensificarea tensiunilor și apoi la separarea de Biserica Anglicană. În tot timpul vieții sale Wesley a rămas în Biserica Anglicană, dar nu a fost o surpriză când metodismul și-a declarat independența sacramentală față de Biserica instituționalizată prin Planul Pacificării din 1795. Curând după aceea, metodismul a suferit una dintre multiplele sale divizări care au caracterizat și în același timp au deformat mișcarea în secolul XIX.

Cu toate că metodismul a apărut ca o mișcare predominant engleză, avându-și rădăcinile în spiritualitatea catolică a Bisericii Anglicane și în pietismul continental, aceasta a făcut parte și din „Marea Trezire” internațională care s-a desfășurat din Est, de la Munții Urali, până în Vest, în Munții Apalași. Metodismul s-a răsândit curând în unele părți ale Țării Galilor și în Irlanda, dar mișcarea a înregistrat cel mai mare progres în Statele Unite, ajungând cea mai mare denominație în perioada declanșării războiului civil american. Structura flexibilă și adaptabilă a metodismului și mesajul acestuia care propovăduia egalitatea în drepturi s-a potrivit bine unei națiuni cu aspirații în direcția democrației și a pieței libere. Instalându-se la început în porturile de pe coasta de est, metodismul s-a răspândit rapid spre Sud și spre Vest, reușind să aibă un impact substanțial asupra sclavilor în ciuda faptului că stăpânii de sclavi și multe dintre autoritățile bisericești din acea vreme descurajau predicarea. Metodismul afro-american a constituit una dintre cele mai durabile tradiții religioase.

Deși mișcarea la origine a prins rădăcini printre protestanții

anglo-americani, metodismul a întreținut o puternică mișcare misionară în secolul XIX, a dus la creșterea lui în unele părți din Africa, din Asia și din Australia. Fără a mai menționa creșterea dramatică a penticostalismului, o mișcare înrudită cu metodismul, unele dintre bisericile care au crescut cel mai rapid se află în emisfera sudică.

Atunci cum ar trebui interpretat metodismul și care este locul lui în tradiția creștină? Metodismul a apărut ca o societate voluntară în cadrul Bisericii Anglicane, atunci când bisericile din Europa de Vest se luptau să își mențină statutul tradițional și controlul asupra societății. În afara marilor imnuri, marca cea mai cunoscută a metodismului include dedicarea voluntară și mândria de a fi membru în Biserica metodistă. Deși au existat pretenții exagerate cu privire la contribuția metodismului la stabilitatea politică a Angliei în epoca Revoluției Franceze și la civilizarea Vestului american, de-a lungul regiunii nord-atlantice metodismul au avut o contribuție foarte importantă cu privire la tranziția de la o societate bazată pe controlul autoritar la una dominată de participarea democratică.

În cele din urmă, cum de atât de mulți oameni au fost atrași în secolul XVIII și în secolul XIX de metodism, dându-i loialitatea și dedicarea lor? Mai specific, există o idee unică specifică metodismului din cadrul Marii Treziri internaționale? Unul dintre răspunsuri ar putea fi credința în posibilitatea realizării pe pământ și în cer a sfințeniei personale și sociale. În această privință, prin propagarea religiei ca mijloc, ca o cale spre o viață mai bună, metodismul poate fi privit ca o paralelă protestantă la Iluminism. Ideea că religia adevărată, pură, a fost o alegere liberă și nu o obligație finanțată de stat, a constituit esența experimentului sfințirii. Ideea extrem de simplă care a fost propagată prin cuvânt și prin cântec de către John și Charles Wesley a fost următoarea: în pofida corupției politice și a letargiei pastorale care se identifica cu Anglia Hanovriană, era posibil ca sfințenia personală și cea socială să fie promovată prin inițiativa divină, prin cooperare umană și prin întărirea Duhului Sfânt, așa încât exista curajul de a spera la perfecțiune în viața credinciosului și la purificarea societății mai largi.

Metodismul a șocat prin succesul de care s-a bucurat în cadrul unor grupuri sociale și printre oameni cu diverse nivele de educație. A inspirat sindicaliști, chartiști, susținători ai abstinenței, sabatarieni, activiști abolitioniști, învățători de școală duminicală, pionieri în materie de educație, filantropi și reformatori civici. A traversat granițele naționale și s-a adaptat la medii noi. Creșterea acestuia de la o mică societate din Biserica Anglicană, la o Biserică internațională este una dintre cele mai impresionante povestiri din istoria creștinismului.

John Wesley predicând la mormântul tatălui său din curtea bisericii din Epworth, Lincolnshire.

DAVID HEMPTON

*Marețul har m-a
mântuit
Pe mine din păcat.
Pierdut eram, dar
m-a găsit,
De moarte m-a
scăpat.*

*Dureri, batjocuri,
prigoniri
Ades am întâlnit;
Prin harul marii Lui
iubiri,
Eu toate-am biruit.*

*Marețul har m-a
învățat
S-o rup cu orice rău.
Ce scump mi-e azi
Tot harul dat,
Trăiesc prin el mereu.*

*Prin har ajunge-voi
în cer
Cu slavă îmbrăcat
Și voi slăvi în veșnicii
Pe Cel ce har mi-a
dat.*

*Și după zeci de mii
de ani
Din veacul minunat
Nici cu o picătură n-a
scăzut
Oceanul nesecat.*

John Newton

erau călăuziți de Henry Venn din Huddersfield și William Grimshaw din Haworth. În special Scoția a fost transformată de această mișcare. Ca o reacție directă la „moderatism” – în esență deism – cu care am făcut cunoștință mai devreme, unii prezbiterieni au predicat un creștinism mai original și mai autentic, care gravita în jurul relației personale a individului cu Cristos. Unul dintre grupuri, condus de un pastor pe nume Ebenezer Erskine a înființat un Sinod Asociat în perioada 1730–1740, care a devenit Biserica secesionistă, un grup separat care pune accentul pe dreptul oamenilor de a-și alege propriii pastori. În Biserica prezbiteriană trezirea a ajuns prin intermediul unor predicatori, dintre care cel mai eficient – sau înspăimântător – a fost Aeneas Sage, un uriaș care a devenit pastor în Lochcarron între 1720 și 1730. Jumătate de secol după aceasta, Lachlan Mackenzie scriind istoria parohiei lui îndepărtate din ținutul muntos al Scoției, a întocmit un portret viu al metodelor fizice folosite de acest remarcabil pastor ce „nu știa care este frica de oameni”:

Era un adevărat soldat în adevăratul sens al cuvântului (...) În Tosgag era un om tare rău, care își ținea amanta în casa în care trăia cu soția sa cu care era căsătorit legal. Când domnul Sage i-a făcut o vizită, Malcom Roy a scos pumnalul; domnul Sage și-a scos sabia, iar urmarea a fost că Malcom Roy și-a alungat amanta (...) [Sage] a împrăștiat teroarea printre cei vicioși; prin întărirea disciplinei în biserică, prin eliminarea diferențelor între oameni, i-a readus la starea civilizată (...) A lucrat timp de 47 de ani printre ei, lucrarea sa fiind privită bine de Domnul și Stăpânul său. Păcătoșii erau convinși de nevoia mântuirii, limbaajul lor asemănându-se cu acela al temnicierului: „Ce trebuie să fac ca să fiu mântuit?” (...) El a predicat doctrine precum nașterea din nou, păcătoșenia naturii omenești și necesitatea influenței Duhului Sfânt pentru îndepărtarea puterii păcatului din suflet.

Ni se spune că, oamenii din Lochcarron care au încercat să îl omoare pe Sage incendiindu-l chiar în prima sa zi în post, au fost „animați de dragostea lui Dumnezeu pentru oameni”. Trezirea s-a răspândit mai departe în deceniul cinci al secolului XVIII, atunci când George Whitefield a predicat atât în bisericile prezbiteriene cât și în cele anglicane. El a făcut ca trezirea să ajungă la Cambuslang și Kilsyth, de lângă Glasgow.

Mulți dintre cei pomeniți și chiar cei care nu au fost pomeniți, au fondat grupuri cu intenția de a suplimenta serviciile bisericii: întruniri de rugăciune, grupuri pentru studierea Bibliei ș.a.m.d. Acestea au funcționat cam ca și „conventiculele” lui Philipp Spener din Germania, primele dintre acestea fiind înființate în Marea Britanie tocmai de un german, Anthony Horneck, care a predicat la Londra între 1670 și 1680. Cele mai multe dintre acestea se întruneau o dată pe săptămână, în mod neoficial, dar exista în aceste grupuri multă varietate – de la discuții raționale despre doctrină, la împărtășirea experiențelor spirituale. Pe la mijlocul secolului XVIII, aceste „societăți religioase”, după cum erau, de obicei, denumite, au devenit expresia tipică a ceea ce va fi cunoscut ca „evangelism”.

DE LA TREZIRE LA EVANGHELISM

„Evangelismul” care își trage denumirea de la cuvântul grecesc pentru „evanghelie” este azi un termen demonetizat și tot mai ambiguu. În Europa continentală a fost folosit în mod tradițional ca sinonim pentru „protestant”, dar în lumea vorbitoare de limba engleză a fost folosit într-un sens mai restrâns, referindu-se la aceia care împărtășeau preocuparea teologică și morală a participanților la trezirile spirituale. Astfel, cu toate că aceștia împărtășeau mai multe preocupări și cu alte grupări nevorbitoare de limba engleză, de exemplu, cu pietiștii, este normal ca și pe aceștia să îi numim fără să greșim, „evangelici”. Ideile evanghelice erau foarte răspândite pe la finele secolului XVIII, fiind deosebit de influente în

bisericile separatiste, mai ales în cele baptiste și metodiste – ultima apărând ca un grup evanghelic care, inspirat de învățătura lui John Wesley, s-a separat din Biserica Anglicană. Dar mulți dintre cei care aveau idei similare au rămas în Biserica Anglicană, formând un partid în interiorul Bisericii, chiar unul puternic, care a moștenit preocupările partidei puritane, dar a pus un accent mai mare pe experiența personală a fiecărui credincios. Toți acești evanghelici, din interiorul și din afara Bisericii Anglicane, vor juca un rol important în viața religioasă din anii următori, în special în misiunea de peste hotare, așa după cum vom vedea în capitolul 13.

Apariția evanghelicilor în lumea vorbitoare de limba engleză va marca apariția unei noi ere în domeniul artistice bisericești precum poezia și muzica. De la Reformă încoace, doar o singură carte de imnuri bisericești a fost publicată, conținând numai Psalmii; aceasta a fost *Imnuri și cântece ale bisericii* din 1623 a lui George Wither. Doar la finele secolului XVII a început cu adevărat scrierea imnurilor. Isaac Watts, un pastor separatist din Londra și unul dintre cei mai importanți scriitori evanghelici ai primelor imnuri, a publicat culegerea extrem de populară *Imnuri și cântece spirituale* din 1707. Cel mai faimos dintre acestea era „Când eu privesc la crucea grea”, care demonstra rolul experienței personale și relația individuală cu Cristos, care stătea la baza religiei evanghelice.

Cel mai faimos scriitor de imnuri din secolul XVIII a fost Charles Wesley (1707–1788), fratele lui John, compozitorul principal al mișcării metodiste. Ca autor a nouă mii de imnuri, el a fost unul dintre cei mai prolifici poeți ai limbii engleze, continua lor popularitate atestând rolul major pe care l-au jucat în răspândirea și în adâncirea idealurilor evanghelice. Să luăm în considerare prima strofă a unuia dintre cele mai faimoase dintre cântecele sale:

Nu pot, o, Doamne să-nteleg, e mult prea mare dragostea
Ai suferit în locul meu la Golgota pe-o cruce grea.
Cum să-nteleg iubirea Ta,
Ai șters la cruce vina mea!
Tu Cel Preasfânt și Dumnezeu
Te-ai dat la moarte-n locul meu!

Dacă imnurile evanghelice au reflectat experiența evanghelică, nu poate fi găsit un exemplu mai bun decât acela al lui John Newton. Corăbier și haimana, Newton a trăit o viață extraordinară, dar nu prea morală, fiind biciuit pentru dezertare și petrecând un an ca sclav în Africa. Timp de mai mulți ani a fost căpitan pe o corabie care transporta sclavi. Dar a dezvoltat o credință evanghelică și pentru că i-a întâlnit pe Wesley, pe Whitefield și pe alții. În cele din urmă a fost ordinar preot anglican și a lucrat împreună cu William Cowper, un alt poet evanghelic, publicând *Imnurile Olney* în 1779. Cel mai faimos imn a lui Newton, „Mărețul har”, rămâne cel mai cunoscut cântec evanghelic al tuturor timpurilor.

VESTUL DUPĂ ILUMINISM

Pentru creștinismul apusean secolul XIX a constituit atât o perioadă de triumf cât și una de criză. Una de triumf pentru că noi mișcări au adus maselor spiritualitatea, au exercitat presiuni pentru reforme sociale și au inițiat cele mai temerare proiecte de misiune din istorie și una de criză deoarece știința și critica textuală au amenințat multe credințe dragi ale creștinilor.

NOI RĂZBOAIE, O NOUĂ EUROPĂ

Vechea Europă a secolului XVIII s-a sfârșit fiind înlocuită de o nouă lume. Multe schimbări în industrie și în nivelul de trai s-au produs datorită revoluției industriale care a creat un nou tip de societate. Dar se prefigurau și alte revoluții. Revolta coloniilor americane din 1776 a constituit scânteia care a declanșat în 1789 Revoluția Franceză în Europa, astfel, punând capăt regimului tot mai slab și nedrept al regelui Ludovic al XVI-lea. Trei ani mai târziu, Adunarea Națională a preluat puterea sub conducerea lui Maximilien de Robespierre. El a impus „domnia terorii” prin care au fost lichidate toate elementele vechiului regim, executând aproximativ 15 mii de oameni.

IACOBINII

S-a produs în mod lent o ruptură nu numai față de stăpânirea aristocrației, ci și față de uniunea dintre stat și Biserică perfectată de regele Ludovic al XIV-lea în secolul XVII. Membrii cei mai extremiști ai Adunării Naționale erau iacobinii,

denumiți astfel pentru că se adunau într-o fostă mănăstire dominicană, parizienii poreclindu-i „iacobini” pe dominicanii. Ironia soartei făcea ca acești politicieni să considere creștinismul incompatibil cu noțiunea de bun cetățean. Ei au încercat să „elibereze” țara de religie. Ei au etichetat-o ca o unealtă a asupririi cu care aristocrații și preoții au colaborat pentru a ține poporul sub ascultare. Rezultatul a fost cea mai mare persecuție exercitată de stat împotriva creștinismului din Europa, din zilele lui Dioclețian. Preoții au fost forțați să aleagă între căsătorie sau închisoare, în vreme ce bisericile erau închise sau li se dădeau destinații mai utile, cum ar fi magazine pentru cereale. Altele au fost transformate în „temple ale rațiunii” deoarece iacobinii au încercat să promoveze deismul ca pe o alternativă la creștinism. Mulți catolici s-au refugiat în Quebec unde libertatea religiei lor era protejată de britanici.

Dar, în cele din urmă, tentativa de secularizare a Franței a eșuat. În 1794, elemente mult mai moderate au venit la putere și, deși ilegal, catolicismul era totuși tolerat. Bisericile s-au umplut din nou pentru că cei mai mulți dintre francezi credeau că religia catolică era adânc înrădăcinată în cultura lor națională. A fi francez însemna într-o mare măsură a fi catolic, ceea ce iacobinii nu au înțeles deloc.

NAPOLÉON BONAPARTE ȘI PIUS AL VII-LEA

În întreaga perioadă a revoluției, Franța s-a aflat în război cu o mare parte din Europa, inclusiv cu Austria și cu regatul Napoli din Sudul Italiei. Napoleon Bonaparte a apărut din rândurile armatei

ca un strălucit general care a zdrobit pe dușmanii Franței, a cucerit atât Veneția cât și Egiptul, iar în 1799 a lichidat constituția țării pentru a deveni primul „consul al Franței”. Una dintre primele acțiuni întreprinse de el a fost încheierea unui concordat cu Vaticanul. În concordanță cu acest tratat, Napoleon a recunoscut că religia catolică era religia dominantă a Franței, cu toate că nu era religia oficială a statului, toleranța extinzându-se asupra credințelor minorităților. Biserica trebuia să abandoneze orice pretenție asupra pământurilor care i-au fost confiscate în timpul revoluției, dar și-a menținut dreptul de a numi episcopi francezi. În decembrie 1804, Napoleon a fost încoronat împărat al francezilor în catedrala Notre-Dame din Paris în prezența papei Pius al VII-lea. În 1806, Napoleon a învins încă o dată Austria, forțându-l pe împăratul Francisc al II-lea să abdice pentru că în Europa nu puteau exista doi împărați. Din punct de vedere tehnic acesta era sfârșitul Sfântului Imperiu Roman întemeiat de Otto „cel

Mare” – cu toate că a încetat să mai constituie o realitate politică cu mulți ani în urmă, din cauză că statele care l-au constituit s-au dezvoltat ca țări independente. Războiul s-a desfășurat fără întrerupere, culminând cu faimoasa invazie nereușită a Rusiei de către Napoleon din 1812.

Încoronarea lui Napoleon în prezența papei a dus la compararea cu un alt împărat neînvins care a trăit exact în urmă cu o mie de ani și cu care împărtășea dorința de colaborare cu papalitatea. Cu o anumită ocazie, Napoleon i-a scris papei:

Pentru scopurile papei eu sunt noul Charlemagne. La fel ca și Charlemagne am alăturat coroana Franței celei a lombarzilor (...) Mă aștept ca papa să își pună de acord comportamentul cu cerințele mele. Dacă se comportă bine, nu voi întreprinde alte schimbări; dacă nu, îl voi reduce la statutul episcopului Romei.

Din nefericire, din punctul de vedere al papei, lui Napoleon îi lipseau pietatea și

Asaltul Bastiliei, în timpul Revoluției Franceze, 1789.

devoțiunea lui Charlemagne față de credința creștină. Iar, din punctul de vedere a lui Napoleon, papa „nu s-a comportat bine”, nesprijinindu-l în războiul împotriva Marii Britanii. În 1809, împăratul a invadat statele papale, forțându-l pe bătrânul papă, Pius al VII-lea să meargă în exil, mai întâi la Savona, iar apoi la Fontainebleau, unde a fost ținut sub observație atentă. Pius al VII-lea nu s-a întors la Roma până în 1814, când Napoleon a fost forțat de armatele unei mari coaliții să își apere teritoriile cucerite. După înfrângerea definitivă a lui Napoleon din anul următor, papa a reușit să recâștige controlul asupra statelor papale. Este emoționant faptul că a scris autorităților britanice în favoarea lui Napoleon, pledând pentru un tratament bun în timpul exilului lui pe insula Sf. Elena, numindu-l pe fostul împărat restauratorul religiei în Franța și iertându-l pentru tot ce i-a făcut.

O NOUĂ EUROPĂ ȘI O NOUĂ PAPALITATE

Restaurarea lui Pius al VII-lea la Roma a declanșat peste tot în Europa catolică o reînnoire a devoțiunii față de papă. În 1814, papa a restaurat ordinul iezuiților ca societate dependentă doar de papă (ordinul a fost dizolvat din rațiuni politice de papa Clement al XIV-lea în 1773), dar aceștia au continuat să fie interziși periodic în unele țări, în special în Spania și în Rusia. Iezuiții, dar și alți catolici care erau devoți papai au făcut parte dintr-o mișcare numită ultramontanism (literal „dincolo de munți”, adică preluându-și indicațiile de la Roma, orașul de dincolo de Alpi). Dar ultramontanismul trebuia să concureze și cu alte versiuni naționale ale catolicismului. În epoca postnapoleoneană, ca de altfel în cea prerevoluționară a *vechiului regim*, în Franța, devoțiunea catolică a luat adesea forma galicanismului. Episcopul Jacques Bossuet din secolul XVII a fost unul dintre cei mai însemnați arhitecți ai galicanismului, pretinzând că Biserica Catolică este infailibilă din punct de vedere colectiv, dar această infailibilitate nu se aplică și capului acesteia, papa. Galicanii credeau că autoritatea episcopilor locali aflați sub

egida regelui francez (monarhia fiind restaurată după căderea lui Napoleon) constituie autoritatea principală. Clerul francez a dat o declarație a galicanismului în 1682, anunțând că autoritatea papei este doar una spirituală care nu se extinde asupra conducătorilor laici. Această atitudine a rămas fermă și în secolul XIX.

Galicanismul s-a răspândit dincolo de Franța. Versiunea sa germană a fost formulată în secolul XVIII de Johann Nikolaus von Hontheim (1701–1790), episcop de Trier, care a publicat sub pseudonimul „Justinus Febronius”. La fel ca Bossuet, Febronius a argumentat că Biserica Catolică exercita o autoritate validă și papa era doar slujitorul acestei Biserici, neavând nicio autoritate reală asupra acesteia. De aceea, toți episcopii erau egali. Febronius a fost condamnat de Roma, dar ideile lui au plăcut multora, în special pentru că intenția sa era aceea de a se face mai ușor înțeles de protestanți, având în vedere reunirea bisericilor. Iosif al II-lea al Austriei (1741–1790), din 1765 fiind și împărat al Sfântului Imperiu Roman, a fost impresionat de febronianism, dar a pus în practică propria sa versiune, cunoscută uneori ca iosefinism, în care Biserica a devenit doar un departament al statului. În Austria, Biserica Catolică trebuia să se conformeze liniei austriece: episcopii nu aveau voie să comunice direct cu papa, membrii ordinelor religioase nu puteau să își contacteze superiorii aflați în străinătate. Sistemul a fost desființat odată cu moartea lui Iosif, dar idealurile febronianismului au rămas valabile în secolul XIX, atât în Austria cât și în Germania. Această perioadă a cunoscut o anumită frământare în interiorul catolicismului, între ultramontanism, pe de o parte, și galicanism, febronianism și ideile înrudite, pe de alta.

DESTIN MANIFEST ȘI NOI TREZIRI

În 1845, John L. O'Sullivan, editor al *Magazinului Statelor Unite* și al *Revistei democratice* a

inventat un nou termen. Scriind despre disputa cu privire la Oregon, el a afirmat că pretențiile Statelor Unite în zonă „există prin dreptul destinului manifest de a ne extinde și a poseda întregul continent pe care ni l-a încredințat Providența cu scopul dezvoltării marelui experiment al libertății și al autoguvernării federale.”

În concepția sa, O'Sullivan exprima prin „destinul manifest” al Statelor Unite ale Americii un sentiment comun multor albi americani din acea vreme, că țara ar putea – și va fi – extinsă în mod natural pentru a acoperi întreaga Americă de Nord, după cum și Rusia, de la începutul timpurilor moderne, s-a întins și încă se întindea spre Est, printr-un proces de colonizare și de înglobare culturală. Și așa după cum expansiunea rusă era o afacere complexă care includea religia, tot astfel, idealul nord-american al „destinului manifest” exprima o combinație de obiective politice, sociale și religioase.

Secolul XIX a cunoscut extinderea Statelor Unite ale Americii în sensul acoperirii celei mai mari părți a Americii de Nord temperate, împreună cu dezvoltarea ideii că SUA era o țară specială, hărăzită de Dumnezeu să aducă iluminarea întregului continent. Această idee a fost încurajată de un nou val de treziri religioase cunoscute ca „a Doua Mare Trezire”.

A DOUA MARE TREZIRE

În contrast cu Marea Britanie unde Prima Mare Trezire s-a stins în cea de-a doua jumătate a secolului XVIII, în SUA acestea nu s-a oprit, ci a devenit doar mai puțin importantă și cu caracter local. Unul dintre personajele cele mai importante ale trezirilor care au continuat a fost Henry Alline care a început o lucrare foarte influentă, dar scurtă în Noua Scoție. Alline a venit cu un mesaj plin de putere care gravita în jurul dragostei lui Dumnezeu; a respins numeroase puncte ale calvinismului tradițional, în special doctrina ispășirii limitate, mesajul său fiind deosebit de apreciat. În acest fel, trezirile din Noua Anglie s-au răspândit în Canada. Dar Allin a murit în 1784 la doar 35 de ani.

Trezirile s-au accelerat la începutul secolului XIX, dar de data aceasta răspândindu-se mult mai mult decât până atunci, începând din două locuri diferite.

În 1798, nepotul lui Jonathan Edwards, Timothy Dwight, a devenit rector la Yale unde a predicat cam tot aceleași idei ca și bunicul său – necesitatea pocăinței și umplerea cu Duhul Sfânt –, iar predicile lui au aprins scânteia trezirii care s-a răspândit peste Connecticut.

Cam tot în același timp, în 1796, un pastor prezbiterian pe nume James McGready a sosit în zona rurală din Kentucky – o zonă de frontieră care încă se găsea în procesul colonizării –, predicile sale meritând să fie ținute minte. Oamenii leșinau, intrau în convulsii, cădeau în transă, tipau și cântau. S-a dus repede vestea și, deja la trecerea în secolul următor, mii de oameni stăteau în corturi în jurul bisericii Gaspar River a lui McGready. Aici s-au dezvoltat ulterior „întrunirile în tabere”, aproape ca festivalurile de muzică moderne: oamenii stăteau timp de câteva zile în corturi sau căruțe în vreme ce frecventau servicii fără întrerupere. Barton Stone, un elev al lui McGready, a organizat o uriașă întrunire de acest tip la Cane Ridge în Kentucky în 1801. Au participat între 12 și 25 de mii de oameni care au ascultat predici susținute din diferite puncte de vedere, 24 de ore din 24, uneori degenerând în haos pe măsură ce oamenii începeau să țipe, să urle, să se răstească sau să sară de colo-colo, câteodată timp de mai multe ore. Întruniri ca acestea s-au răspândit în Sudul american și erau frecventate de oameni de toate confesiunile și de toate rasele – deoarece, la fel ca și Prima Mare Trezire, aceste treziri erau o mișcare atât a majorității negre cât și a minorității albe.

Inevitabil au existat dispute. A apărut din nou vechea problemă a predestinării și a liberului arbitru, după cum diferite grupuri au adoptat calvinismul sau arminianismul. Unele congregații au căutat să se îndepărteze de orice fel de biserică sau teologie, înființând în schimb comunități „creștine”. În ciuda acestui fapt, mișcarea a creat o cultură religioasă comună în cea

Vine vremea când presiunea populației asupra mijloacelor de trai se va resimți [în Statele Unite] așa cum se resimte în Europa și în Asia (...) Și, astfel, cursa acestei inegalate energii, cu toată măiestria numerelor și cu puterea bogăției din spatele ei – reprezentând, după cum sperăm, o libertate mai mare, cel mai pur creștinism, cea mai înaltă civilizație – care își va fi dezvoltat anumite trăsături agresive cu scopul de a impune instituțiile sale omenirii, se va răspândi de la sine peste întregul pământ.

Josiah Strong, un lider al Evangheliei Sociale, Țara noastră: viitorul său probabil și criza sa prezentă, 1891

mai mare parte a Sudului american, adică, cu toate că denominațiile au rămas separate, credincioșii albi neamestecându-se cu cei negri, diverse congregații și predicatori au folosit limbaj și idei similare într-un context religios. Cei care au progresat mult au fost metodisții care, dintr-o sectă obscură a acestei părți a lumii, au ajuns cea mai mare Biserică protestantă de pe continentul american. Aceasta s-a datorat și eforturilor lui Francis Asbury (1745–1816) care s-a născut în Staffordshire, Anglia, și a fost trimis ca misionar în SUA în 1771. Următorii 45 de ani i-a petrecut călătorind ca predicator metodist, în special după 1784, când John Wesley i-a numit pe el și pe Thomas Coke superintendenți ai Bisericii metodiste americane. Asbury și-a luat titlul de episcop, ceea ce a dat naștere la diferite controverse, dar a continuat să călătorească și să predice și a exercitat un control strict asupra tuturor bisericilor metodiste – o sarcină foarte dificilă pe un continent atât de mare. În această perioadă au înflorit și bisericile baptiste. Ca urmare, creștinismul

evangelic a devenit o trăsătură centrală a culturii de azi din Sudul Statelor Unite.

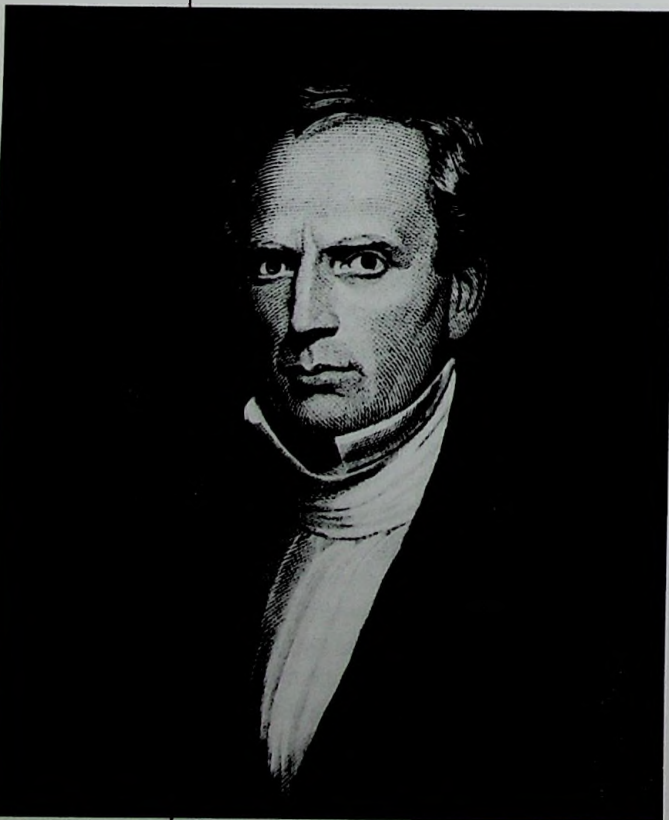
NOI PREDICI, NOI SECTE

Extraordinara creștere a bisericilor metodiste și baptiste din Sud a avut loc în primii cinci ani ai secolului XIX. Perioada 1820–1830 a cunoscut treziri repetate, de data aceasta din nou în Nord. Unul dintre personajele-cheie de aici a fost un pastor prezbitarian pe nume Charles Grandison Finney care a predicat la nord de New York. Finney era un predicator foarte original și irezistibil care a transferat stilul „întunirilor în tabere” din Sudul rural într-un mediu urban, închiriând săli pentru întruniri care țineau câte o săptămână. Practicând avocatura, Finney a recunoscut importanța retoricii și a chemării directe a ascultătorului, inovațiile sale incluzând numirea unor „slujitori însărcinați cu muzica” pentru a înviora serviciile. Trezirea s-a răspândit în toată regiunea, la nord de New York, până când Finney s-a mutat chiar în New York, după care a acceptat un post în învățământ, în Ohio, în 1835. În anul acela a publicat *Lecții pentru trezirea religiei* care a avut o mare influență și în care își apăra metodele de lucru.

Efectul trezirilor asupra statului New York și asupra zonelor învecinate a fost foarte puternic: câteodată era cunoscut ca „districtul pârjolit”, o expresie care evoca atât viteza și furia incendiilor din păduri cât și dezastrul care îl producea. În acest creuzet al religiilor s-au format noi secte și grupuri. Cel mai cunoscut a fost cel al sfinților de pe urmă (sau mormonii) care urmau învățătura lui Joseph Smith. Dar au mai fost și alții, de exemplu, cei care l-au urmat pe John Humphrey Noyes care a pretins că a fost desemnat de Cristos să domnească peste Împărăția lui Dumnezeu pe pământ. El a înființat o comunitate în Oneida din New York, dar aceasta nu s-a dezvoltat prea mult: cei care l-au urmat pe Noyes au devenit cunoscuți pentru practicile lor sexuale neobișnuite, printre care alegerea și schimbarea partenerilor.

De mult mai mare succes s-a bucurat William Miller (1782–1849), un baptist

Gravură reprezentându-l pe tânărul Charles Finney.

Biserica lui Isus Cristos a sfinților din zilele de pe urmă

Buimăcit de trezirile spirituale din statul New York, din perioada 1820–1830, adolescentul Joseph Smith (1805–1844) i-a cerut lui Dumnezeu să îi arate care este Biserica adevărată. Răspunsul a venit sub forma unor viziuni în care Dumnezeu Tatăl și Isus i-au spus că toate bisericile sunt false și i-au promis îndrumări ulterioare. Îngerul Moroni l-a făcut capabil pe John să descopere și să traducă niște plăci metalice îngropate – Cartea mormonilor – care descriu două valuri de emigranți care au venit în America din Țara Sfântă (în jurul anului 2250 î.H. și în 600 î.H.) și pe Isus apărând în America la învierea Sa.

Înstruit de Ioan Botezătorul, de apostolul Petru, de Iacov și de Ioan, Joseph Smith a înființat două preoții (una provenind din Aaron și alta din Melchisedec) ca bază pentru organizarea Bisericii lui Cristos fondată în 1830 și redenumită în 1838 Biserica lui Isus Cristos a sfinților din zilele de pe urmă. Doctrina și legămintele conțin importante revelații

mormone primite atât de Joseph Smith cât și de președinții și de profeții sfinților.

La început, misionarii din noua Biserică a lui Joseph a chemat oamenii să abandoneze lumea rea („Babilonul”) și să se adune în America („Sion”) pregătindu-se pentru cea de-a Doua Venire a lui Cristos. Mii de oameni s-au conformat, mai ales europenii, adesea întreprinzând călătorii periculoase. Joseph Smith a fost ucis de o gloată în 1844, dar a fost urmat la conducere de Brigham Young (1807–1877), care i-a condus pe sfinți până când s-au așezat în bazinul Great Salt Lake, acum Utah. Acolo sfinții au construit temple pentru ritualurile lor speciale, mai ales pentru botezul morților, pentru înzestrare și pentru căsătorii: ei credeau că aceste ritualuri trebuiau oficiate pe pământ de preoții din ordinul lui Melchisedec pentru a le permite sfinților să învingă moartea și pentru a fi binecuvântați în viața de apoi. Lucrările genealogice au furnizat identitatea străbunilor pentru oficierea acestor rituri. Practicarea inițială a poligamiei a dus la o opoziție serioasă din partea guvernului federal, aceasta fiind abandonată pe la finele secolului XIX. Unele grupuri mici, numite adesea mormoni fundamentaliști, încă practică poligamia în ciuda opoziției din partea statului și a propriei lor Biserici care promovează valori morale ferme, sprijinind viața familiilor monogame și „sigilând” laolaltă fiecare soț și soție

împreună cu copiii lor pe vecie prin riturile de la templu.

Azi toți bărbații care împărtășesc valorile mormone intră în preoția aaronică (cu diviziunile: diacon, învățător și preot) de la vârsta de 12 ani, iar în preoția din ordinul lui Melchisedec de la 19 ani. Mulți tineri și unele tinere devin misionari voluntari pentru o perioadă de doi ani. Denumiți bătrâni, ei trăiesc o viață disciplinată care implică studierea textelor sacre, rugăciune, evanghelizare activă și predarea într-o misiune locală. Biserica lor susține că oamenii există ca „inteligente” veșnice, drept copii spirituali ai lui Dumnezeu și că acum locuiesc în trupuri materiale. Harul lui Dumnezeu garantează învierea deoarece Isus a făcut ispășirea păcatelor prin suferința Sa. „Măsura de slavă” care se poate realiza în cele trei mari nivele ale raiului (împărăția telestă, cea terestră și cea celestă) depinde de ascultarea omenească.

Mormonii se consideră pe sine creștini, Cristos jucând un rol important în planul mântuirii care se întinde din veșnicie în veșnicie. Isus este, de asemenea, Dumnezeul Vechiului Testament. Cu toate acestea, multe grupuri creștine neagă ortodoxia mormonilor, concentrându-și criticile asupra modului în care înțeleg ei Trinitatea.

DOUGLAS DAVIES

din New York, care în 1835 a publicat *Dovezi din Scriptură și din istorie cu privire la cea de-a Doua Venire a lui Cristos în 1843*. Cartea lui Miller a fost extrem de populară și mulți credeau cu ardoare teoria lui. După „marea dezamăgire” care a urmat neapariției lui Cristos în 1843, Miller și-a refăcut calculele și a stabilit că Cristos va reveni, de fapt, în 1844. În acel an, doi dintre cei care îl urmau au pretins că au avut o viziune cu Cristos care a intrat în Templul lui Dumnezeu din cer pentru a-și pregăti revenirea. Aceasta a fost considerată o confirmare a prezicerii, cei care l-au urmat pe Miller continuând să aștepte iminenta revenire (de data aceasta fără a mai fi calculată atât de precis) a lui Cristos pe pământ. Rezultatul a fost apariția „mileriților” sau a Bisericii „adventiste” care s-a dovedit extrem de durabilă în timp. Mileriții mai aveau și alte

doctrine distincte, inclusiv dependența imortalității sufletului de credința individului; astfel, necredincioșii nu mai ajung în iad, ci sunt anihilați, în vreme ce credincioșii vor învia. Mileriții s-au divizat datorită predicilor lui Ellen Gould White (1827–1915) care învăța printre altele că Sabatul trebuia respectat în zilele de sâmbătă. Ca urmare, s-a dezvoltat un nou grup, adventiștii de ziua a șaptea. În 1863, numărând trei mii de membrii, grupul s-a organizat ca o adevărată biserică, dezvoltându-și o structură administrativă extrem de eficientă care a avut ca rezultat o creștere rapidă. Adventiștii de ziua a șaptea au devenit cunoscuți pentru accentul pus pe sănătatea fizică care se baza pe o înțelegere holistică a legăturii intime dintre trup și suflet. Unul dintre marile centre de studii asupra vieții sănătoase din lume a fost Battle Creek Sanitarium.

Hei! – ascultați mugetul națiunilor mâniați! Presimt un oribil și înspăimântător război. Priviți! – priviți încă o dată! Vedeți coroane și regi și regate căzând la pământ (...) O rază de lumină – ce însemnă aceasta? Norii s-au împrăștiat; cerurile s-au deschis; se zărește marele tron alb! Uimirea umple universul posternat! El vine! – el vine! Iată, Mântuitorul vine!

William Miller, Scrisoare pentru diaconul Hendryx, 1832

Ține minte psalmul 68 care are multe texte care îi delectează, cum ar fi „Dumnezeu se scoală, vrăjmașii Lui se risipesc”; „mersului prin pustie” al Domnului; „Carele Domnului se numără cu douăzeci de mii”; „Munții lui Dumnezeu, munții Basamului”; și mai ales, „Pe când voi vă odihniți în mijlocul staulilor, aripile porumbelului sunt acoperite de argint și penele lui sunt de un galben auriu.” (...) Ți se taie respirația când te gândești că acestea nu îți au un echivalent în înțelegerea africanilor. Îi ducea gândul doar la eliberarea din robia păcatului și la eliberarea de sub dominația diavolului (...) Dar ei le-au interpretat pe toate literal ca referindu-se la realitatea viitoare.

Abel McGee Chreitzberg, despre un pastor metodist care păstora o biserică a negrilor din Carolina de Sud, 1897

Ceea ce produce deliciul negrilor, indiferent dacă sunt născuți în Africa sau în America, este dansul. Nimic nu îi poate opri să parcurgă mari distanțe, de multe ori chiar în miezul nopții, pentru a-și satisface această plăcere.

Medéric Louis Élie Moreau de Saint-Méry, politician din Martinica, Descrierea insulei Santo-Domingo, 1797

MISIUNE PENTRU SCLAVI

Așa cum am văzut în capitolul 10 un număr uriaș de sclavi au fost aduși din Africa – mai ales din Africa de Vest – pentru a lucra pe plantațiile de pe insulele din Marea Caraibilor și din Sudul Americii de Nord. În secolul XVII și în secolul XVIII puțini dintre acești sclavi erau creștini. Foarte puțini dintre albi credeau că merită să le predici, mai ales că stăpânii lor se opuneau acestei idei. Suedezul Peter Kalm a analizat motivele acestei stări de fapt în lucrarea *Călătorii în America de Nord din 1772*.

Este (...) demn de compătimut faptul că stăpânii acestor negri din cele mai multe dintre coloniile engleze au foarte puțină grijă de bunăstarea lor spirituală, lăsându-i să trăiască în întunecimea păgânității lor. Mai sunt și unii cărora nu le face nicio plăcere și care îi vor împiedica pe negrii lor să fie inițiați în doctrinele creștinismului; spre aceasta ei sunt conduși, pe de o parte, de amăgirea că este rușine să ai frați sau surori spirituali dintr-un popor atât de vrednic de dispreț; și, pe de altă parte, de opinia că ei nu vor fi în stare să se poarte cu negrii lor tot atât de rău după aceea; și, în parte, de teama că negrii s-ar putea mândri, considerându-se în materie de religie la același nivel cu stăpânii lor.

Totuși, în 1701, Biserica Anglicană a înființat Societatea pentru Propagarea Evangheliei pentru a trimite misionari în colonii. Conducerea acesteia a insistat că creștinismul este chiar compatibil cu sclavia; tot ce trebuiau să ceară de la stăpânii de sclavi era permisiunea de a predica sclavilor lor. Astfel, se argumenta că creștinismul încuraja supunerea și servitutea, în mare parte în Efeseni 6:5, text care îi instruește pe sclavi să se supună stăpânilor lor. Ca urmare, a apărut o justificare creștină a sclaviei al cărei scop era evanghelizarea sclavilor.

Misiunile pentru sclavi au continuat cu un oarecare succes în secolul XVIII. Mulți sclavi s-au botezat deoarece credeau că aceasta le va ridica statutul social. Dar adesea procesul convertirii se dovedea

ineficient datorită islamului încă practicat de mulți sclavi vest-africani. Uneori protestantismul a coexistat cu vechile religii africane sau chiar a fost amestecat cu acestea, printr-un proces similar celui pe care l-am văzut în capitolul 10, când catolicismul și religiile africane s-au combinat și au apărut Santeria și Voodoo. În acest mod unii dintre sclavii creștini și-au menținut credința africană în posedarea demonică, insistând că adevărata trezire spirituală se declanșează prin transa indusă în urma unei lungi perioade petrecute în rugăciune, cunoscută drept „căutare”.

Negrii s-au convertit într-un număr foarte mare doar cu ocazia celor două mari treziri spirituale. George Whitefield și Jonathan Edwards, dar nu numai ei, au observat că au existat multe fețe negre printre cei care au participat la întrunirile trezirilor din perioada 1740–1750, procesul fiind continuat de succesul extraordinar de care s-au bucurat bisericile metodiste și cele baptiste din Sud în anii de început ai secolului XIX. Forma dramatică și emoțională pe care cea de-a Doua Mare Trezire a luat-o în Sud s-a dovedit pe placul multor negri care aveau impresia că este foarte asemănătoare cu ritualurile religiilor lor tradiționale. Combinându-le, ei au inițiat unele practici ca „strigatul”, care se asemena cu dansul, cu excepția faptului că picioarele nu se desprindeau de pământ (dacă se întâmpla, chiar s-ar fi dansat, ceea ce ei considerau că era păcat). Se credea că „strigatul” care se practica pentru a acompania cântecele spirituale, împreună cu bătutul ritmic din palme (deoarece sclavilor li s-a interzis folosirea tobelor), ca o formă de exprimare somatică, inducea o stare de receptivitate spirituală.

În perioada 1830–1840 unii stăpâni de sclavi s-au obișnuit cu ideea de a avea sclavi creștini, unii dintre aceștia chiar predicându-le propriilor sclavi și ținând lecții de școală duminicală copiilor acestora. Se părea că religia putea fi o cale foarte bună de ținere sub control a sclavilor, dar a fost și o preocupare reală din partea unor stăpâni de sclavi pentru

îmbunătățirea condiției lor și pentru starea sufletului lor.

Mulți negrii au început să frecventeze aceleași biserici ca și albi; alții și-au înființat propriile biserici unde s-au închinat singuri. Cele mai multe dintre aceste biserici de la început au fost baptiste, ca urmare a faptului că baptiștii aveau cea mai largă formă de organizare, favorizând apariția predicatorilor negrii. Ca stil, predicarea lor imita ritualurile din vechea Africă, unde discursul trecea de la lider la popor și invers. De data aceasta predica „strigată” a vorbitorului va fi punctată aproape fără întrerupere de strigăte ca „Amin!” sau „Da, Doamne!” din partea congregației, dând serviciului aproape un ritm întrebare-răspuns, pe care albi nu îl înțelegeau sau de care adesea se temeau.

„Creștinismul negru” care a apărut astfel depindea, mai presus de orice, de ideea de Dumnezeu cel mântuitor. Credința de bază era exprimată în accentul mare pus pe Vechiul Testament, în special pe Exodul. Exact așa cum Dumnezeu i-a călăuzit pe evrei afară din scalvia Egiptului, tot așa El îi va călăuzi spre libertate pe afro-americani. Cel puțin aceasta se putea citi printre rânduri, iar această mod nou de a înțelege creștinismul, ca un mesaj al eliberării, a înflorit în mare parte independent de orice amestec din partea albilor. Stăpânii de sclavi au eșuat în încercarea lor de a-l ține sub control. Acolo unde pastorii albi au condus congregațiile de negri, ei se aflau adesea într-o poziție teologică conflictuală fără ca măcar să își dea seama.

Sclavii mai erau eliberați din când în când, astfel că s-a dezvoltat o mică comunitate de negri liberi, în special în Nordul Statelor Unite. Aici creștinii negrii frecventau bisericile împreună cu creștinii albi, dar aceste situații degenerau adesea, având în vedere că albi nu îi agreau. Rezultatul a fost separarea multor congregații de negri. În 1816, a luat ființă o nouă organizare a Bisericii pentru americanii negri – Biserica Metodistă Episcopală Africană – primul său episcop fiind Richard Allen (1760–1831), un fost sclav.

Mulți dintre acești sclavi eliberați sau familiile acestora au luptat în războiul de

independență de partea britanicilor, pentru că au aflat că, în vreme ce rebelii pretindeau că „toți oamenii s-au născut egali”, acest principiu era aplicat în mod restrictiv doar la oamenii albi. Ca urmare, mulți negri, în special dintre aceia care au fost soldați, s-au mutat în Canada imediat după război. Acolo comunitățile au gravitat în jurul bisericilor și al liderilor cu charismă ca David George, un predicator baptist, și Moses Wilkinson, un metodist orb. Ambii erau din Virginia, fiind liberi și autonomi, după cum erau și congregațiile lor. Aceste congregații de negri au conceput creștinismul și libertatea lor ca fiind legate indisolubil. La fel ca și alte grupuri evanghelice din acea perioadă, au citit istoria Bisericii primare din Faptele apostolilor și au căutat să o imite; ei credeau că mântuirea de păcat prin Cristos era și mântuirea de alte legături, cele materiale.

PROVOCAREA SOCIALĂ

Una dintre problemele sociale diferite cu care s-au confruntat creștinii în secolul XIX a fost și aceea a sclaviei. A fost o eră a acțiunii sociale când, poate pentru prima dată în 14 secole, s-au făcut mari eforturi de a reforma și a îmbunătăți în mod real societatea europeană în concordanță cu principiile creștine. Pe primul loc au fost țările vorbitoare de limba engleză și mai ales evaghe-licii (atât cei anglicani cât și separatiștii).

ABOLIREA SCLAVIEI

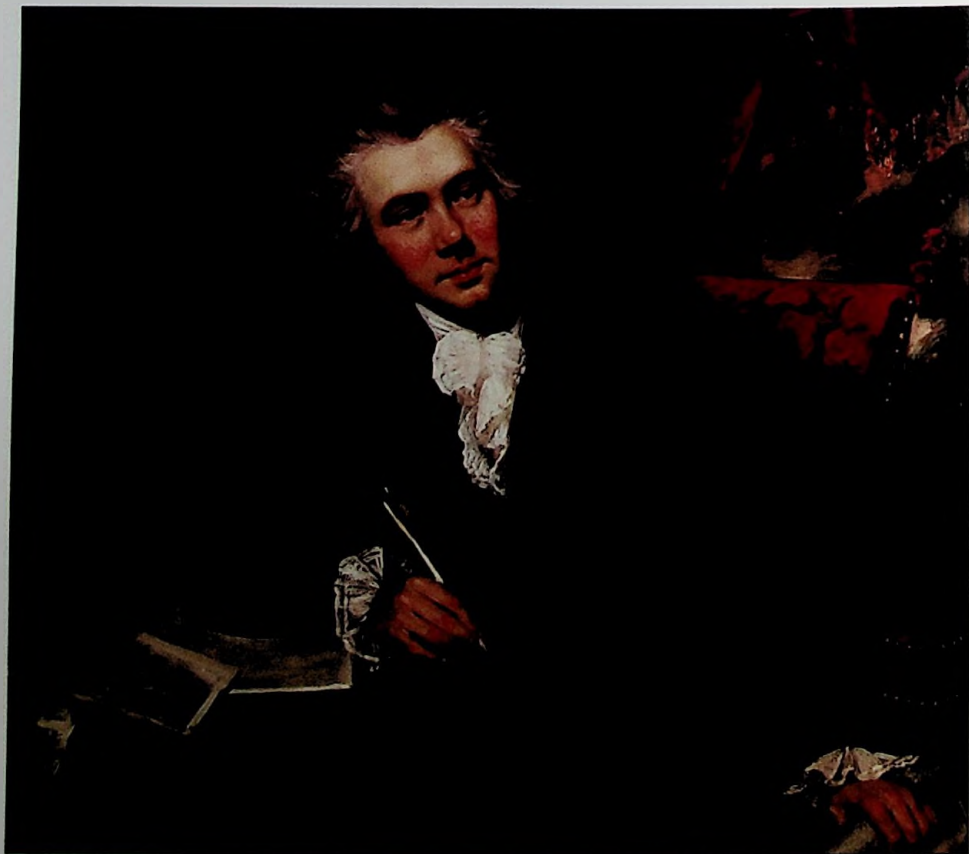
Am văzut în capitolul 10 că înrobirea poporului bășinaș din insulele Canare a fost condamnată de Vatican în perioada 1430–1440 și, cu toate că foarte puțini oameni i-au acordat vreo atenție, în 1537, Paul al III-lea a declarat că amerindienii nu ar trebui înrobiți, chiar dacă nu erau creștini. Aceeași situație s-a repetat în ceea ce privește comerțul cu sclavi din Africa. În 1639, Urban al VIII-lea a declarat că acțiunea de a înrobi pe oricine era contrară creștinismului, dar a fost ignorat. În orice caz, în secolul XVIII și în secolul XIX cei mai mulți sclavi negri din America erau pe teritoriile deținute de puterile protestante.

Exista o jumătate de milion de sclavi în interiorul granițelor Statelor Unite atunci când Declarația de independență afirma „că toți oamenii se nasc egali; că au moștenit de la Creatorul lor anumite drepturi inalienabile; că printre acestea se află dreptul la viață, libertatea și dreptul de a-și căuta fericirea”. Țara care și-a anunțat într-un mod atât de elocvent apariția în familia națiunilor a susținut instituția sclaviei timp de 157 de ani și era menită să se agațe de aceasta pentru încă 87 de ani.

W. E. B. Du Bois, un activist american negru din domeniul social, *Negrii*, 1915

După cum am văzut, la începutul secolului XVIII era ceva obișnuit ca predicatorii albi să argumenteze că sclavia era compatibilă cu creștinismul. Opoziția față de sclavie era în general asociată cu elementele pietiste sau evanghelice extremiste. Menoniții și quakerii au fost printre primii care s-au opus sclaviei, criticând deja această practică în secolul XVII, interzicând-o membrilor lor. În general, erau considerați extremiști excentrici, dar treptat ideile lor s-au infiltrat în societate. În secolul XVIII, mulți dintre cei implicați în trezirile evanghelice au luat atitudine împotriva sclaviei. Un personaj-cheie în acest proces a fost Anthony Benezet, un quaker din Philadelphia, care a publicat câteva broșuri în care el ataca comerțul cu sclavi și instituția sclaviei – cel care a avut cea mai mare influență a fost *Unele note istorice din Guineea*, publicată în 1772 și citită foarte mult în Marea Britanie și în America. John Wesley a devenit admiratorul lui Benezet și l-a ajutat să își distribuie broșurile

înainte de a-și publica propria broșură, *Gânduri despre sclavie*, în 1774, în care ataca direct instituția sclaviei, considerând-o anticreștină. Cererile de abolire a sclaviei s-au înmulțit atât în Americi cât și în Europa, mai ales în Marea Britanie, unde foarte mulți au semnat petiții împotriva comerțului cu sclavi – 1900 dintre acestea fiind trimise parlamentului doar de către congregațiile metodiste. Acest proces a fost ajutat și de succesul bisericilor separatiste, în special al celor metodiste și baptiste, din Sudul american din timpul celei de-a Doua Mari Treziri de la finele secolului XVIII și începutul secolului XIX. Dar abolirea sclaviei nu părea încă inevitabilă. În 1780–1790, metodistii au ținut conferințe care condamnau sclavia, dar fără efect. Parlamentarii britanici erau în acea perioadă aleși doar de cetățenii bogați, dintre care cei mai mulți aveau interesul conservării statu-quo-ului, iar separatistii preferau să evite chestiunea considerând că ar duce la diviziuni și ar aduce prejudicii misiunii, principalul lor obiectiv.

Tânărul William Wilberforce, pictat de britanicul John Rising (1753–1817).

În mare parte, atitudinea împotriva sclaviei s-a datorat chiar africanilor. Unul dintre cei implicați a fost Ottobah Cugoano – cunoscut, de asemenea, ca John Stuart – un fante din Ghana care a trăit în Londra și care, în anul 1787, a publicat *Gânduri și sentimente despre răutatea sclaviei, un atac fără niciun fel de compromis la adresa întregii afaceri*. Un atac mult mai subtil se putea găsi în autobiografia unuia dintre prietenii lui Cugoano care a fost publicată în 1789: *Interesanta istorisire a vieții lui Olaudah Equiano sau Gustavus Vassa*. Equiano era un igbo (din Nigeria de azi), un sclav eliberat, care a călătorit în Marea Britanie și în Irlanda pentru a vorbi împotriva sclaviei. Nu numai că era o voce dedicată și pasionată, fiind un creștin african inteligent și un bun vorbitor de limba engleză, dar însăși existența sa, călătorind și întâlnind mii de oameni, a fost un puternic argument împotriva presupusei justiții a sclaviei.

Anglicanii evanghelici s-au alăturat separatiștilor și și-au eliberat sclavii din proprie inițiativă. Cel mai elocvent în această direcție a fost William Wilberforce, un devotat creștin și membru al parlamentului din Hull. El a propus o lege a abolirii sclaviei în 1789 când a ținut cel mai bun discurs din istoria Camerei Comunelor – dar care s-a confruntat totuși cu o mare opoziție. În 1807, Marea Britanie a interzis doar comerțul cu sclavi. În colonii sclavii continuau să se răscoale. John Smith, un misionar condamnat pentru că a ajutat o răscoală în Guyana în 1823, a murit în închisoare, după ce conștiința l-a condus la o decizie similară cu cea a lui Dietrich Bonhoeffer (vezi pagina 427). Doar din anul 1833 sclavii din coloniile britanice din Indiile de Vest au fost în cele din urmă eliberați, odată cu plata unor compensații din partea guvernului.

REVOLUȚIA INDUSTRIALĂ ȘI NOILE CONDIȚII SOCIALE

Eliberarea sclavilor a constituit pentru mulți creștini o mare cruciadă morală, dar pentru cei mai mulți dintre aceștia – cel puțin în Europa – aceasta nu constituia o

problemă. Existau o mulțime de probleme sociale și morale mult mai personale. Secolul XVIII și secolul XIX au fost secolele revoluției industriale care s-a declanșat în Marea Britanie odată cu apariția primelor fabrici după 1740. Prima țară urbanizată a fost Marea Britanie, după care au urmat și alte țări, oamenii de la țară mutându-se la oraș pentru a se angaja în noile fabrici. Londra, megalopolisul lumii, a cunoscut o creștere a populației de la un milion, în 1800, la șapte milioane, în 1911. Condițiile de trai s-au deteriorat. Filosoful și reformatorul german Friedrich Engels, care a trăit atât în Londra cât și în Manchester, descrie ceea ce a văzut în faimoasa sa lucrare, *Condiția clasei muncitoare din Anglia*, publicată în 1845. În aceasta, el îl cita pe G. Alston, predicator la biserica Sf. Filip din cartierul West End al Londrei, care descria starea parohiei sale:

Conține o mie patru sute de case locuite de 2 795 de familii, cu o populație de 12 mii. Spațiul în care toată această populație își duce viața este de mai puțin de patru sute de metri pătrați (1 200 ft) și nu este deloc neobișnuit ca într-o cameră puțin mai mare de trei metri pătrați să trăiască un soț cu soția lui, cu patru sau cinci copii și câteodată cu bunicul și cu bunica, camera unde mănâncă și lucrează. Cred că dacă episcopul Londrei nu ar fi atras atenția asupra stării din Bethnal Green, s-ar fi știut despre capătul acestui oraș și despre această parohie nenorocită, tot atât de mult cât se știa despre sălbăticiii din Australia sau despre cei din insulele mărilor din Sud. Dacă chiar dorim să îi găsim pe cei mai nenorociți și lipsiți, trebuie să le deschidem ușile și să-i găsim luându-și prânzul sărac; trebuie să îi vedem când suferă din cauza bolilor și a lipsei de lucru; și dacă am face asta zilnic într-un astfel de cartier ca Bethnal Green, ar urma să facem cunoștință cu un morman de nefericire și de mizerie de care națiunii noastre ar trebui să îi fie rușine pentru că permite să existe.

Astfel de condiții au dus la dezvoltarea comunismului, unul dintre fondatorii săi

Curând am fost dus sub punte, unde nările mele au fost salutate de ceva ce n-am simțit vreodată în viața mea: așa că, împreună cu mirosul oribil și cu tot plânsul, mi s-a făcut atât de rău și m-am simțit atât de bolnav, că n-am fost în stare să mănânc, nici măcar nu am avut chef să gust ceva. Nu mai doresc decât ca ultimul prieten, moartea să mă elibereze; dar spre disperarea mea, curând, doi dintre oamenii albi mi-au oferit ceva de mâncare; și, la refuzul meu, mi-a imobilizat mâinile, m-au pus, cred eu, lângă vinci și mi-au legat picioarele, în vreme ce celălalt mă biciuia strașnic... La scurtă vreme după aceea, printre nenorociții care se aflau în lanțuri, am dat de unii din nașta mea, ceea ce m-a mai ajutat un pic. I-am întrebat ce se va întâmpla? Mi-au dat de înțeles că vom fi transportați în țara acestor albi ca să muncim pentru ei.

Olaudah Equiano descriind capturarea sa, *Interesanta povestire a vieții lui Olaudah Equiano sau Gustavus Vassa*, 1789

Concepția mea despre religie nu este prea populară, dar m-au ajutat și m-a mângâiat în tot cursul vieții mele. Și cred că religia cuiva este bună de ceva, dacă are efect în toate domeniile vieții și îi ghidează conduita în întreaga lui viață. Dintotdeauna am fost – și, Doamne, ajută-mă să fiu – evanghelic.

Lordul Shaftesbury,
scrisoare către
Edwin Hodder

fiind chiar Engels; dar, așa cum sugera și comentariul lui Alston, acestea i-au inspirat și pe creștini, mai ales pe cei evanghelici.

În ceea ce privește activismul creștin din perioada victoriană, trebuie avut în vedere două aspecte. Primul, acela că era controversat – cei mai mulți dintre anglicani nu aveau timp de așa ceva și cei mai mulți dintre evaghelici credeau că este mult mai important să fi preocupat de sufletul oamenilor, decât de condițiile lor materiale, ceea ce ne duce la cel de-al doilea aspect în care asistența socială a fost adesea combinată cu evaghelizarea. Multe dintre victimele sărăciei din clasa muncitoare nu aveau nicio noțiune despre religie, iar cei care se aventurau în cocioabe pentru a-i ajuta erau adesea șocați constatând că atât copiii cât și adulții nu au auzit despre Moise și nici măcar despre Isus. Astfel a început mișcarea de reevaghelizare a Marii Britanii, despre care se presupunea că era inima celui mai mare imperiu creștin care a existat vreodată.

EVANGHELICII

Ca și în zilele lui John Wesley, predicarea și evaghelizarea au continuat să fie preocupările majore ale evanghelicilor. Așa după cum vom vedea și în capitolul următor, evanghelicii au jucat un rol important în fondarea de societăți care au trimis misionari peste hotare. Ei au căutat să revitalizeze creștinismul acasă. De exemplu, William Wilberforce a publicat *O privire practică asupra sistemului religios predominant al creștinilor din clasele înalte și de mijloc din această țară în contrast cu adevăratul creștinism*, în care îi îndemna pe cei înstăriți să se dedice personal lui Cristos și să trăiască moral. În ciuda titlului, cartea s-a bucurat de un enorm succes. Ideile evanghelicilor cu privire la moralitate au început să se infiltreze în societatea britanică și tot mai mulți au început să accepte că unele distracții precum vânatoarea de urși sau luptele de cocoși (cele mai mari distracții la acea vreme) nu erau tocmai bune. Părerea societății cu privire la sex s-a schimbat, de asemenea, în mod dramatic. Înainte,

evanghelicii (și puritanii înaintea acestora) au dezaprobat promiscuitatea, dar nu era deloc neobișnuit chiar pentru membrii devotați altor tradiții să se răsfețe cu sex atunci când considerau necesar. Aceasta s-a schimbat, de vreme ce standardul moral „victorian” s-a impus.

Respectarea duminicii a constituit una dintre chestiunile presante ale epocii victoriene – considerată o parte a standardelor morale și a devoțiunii personale de care trebuiau să dea dovadă creștinii.

Anglicani sau nu, evanghelicii erau convinși că a nu lucra duminica constituia piatra de încercare a religiei. Aceasta a fost o preocupare mai veche a pietiștilor: încă din secolul XVI au existat legi care spuneau ce era permis să faci duminica. Societatea pentru respectarea Zilei Domnului a fost fondată în 1831 pentru a face campanie pentru extinderea acestor legi, exercitând presiuni asupra parcurilor, a muzeelor și a altor locuri care erau deschise duminica. Unul dintre pastorii din Cheltenham, Gloucestershire, a reușit să împiedice oprirea tuturor trenurilor în localitatea sa timp de șase ani. Campania similară din Canada, sub egida Alianței Zilei Domnului, a reușit să facă să fie votată legea Zilei Domnului care din 1906 stabilea reguli cu privire la desfășurarea afacerilor în zilele de duminică.

Dar atunci ce făceau evanghelicii duminica? Ziua nu era dedicată doar serviciilor religioase, ci mai ales educației religioase. Puritanii și pietiștii foloseau duminica pentru studiul informal al Bibliei și pentru învățarea acasă, ceea ce a devenit o activitate mai formală odată cu inventarea „școlii duminicale” de către unul dintre editorii unui ziar din Gloucester pe nume Robert Raikes în perioada 1780–1790 ca o modalitate de a învăța pe copiii săraci principii morale și religioase. Unii și-au bătut joc de seriozitatea în ce privește ziua de duminică despre care spuneau că elimină partea amuzantă din acea zi. De exemplu, Charles Dickens comenta în *Timpuri grele* din 1854 că „privighetorile cântau (de parcă era duminică)”.

Așa cum toate aceste lucruri sugerează, foarte mulți au considerat că religia evaghelică se făcea de răs sau, mai rău, era ipocrită. Ținta o constituiau mai ales prezbiterienii scoțieni cu teologia lor foarte calvinistă. James Hogg, un poet scoțian, a publicat în 1824 o satiră despre aceștia intitulată *Memoriile private și confesiunile unui păcătos justificat* în care un tânăr calvinist este ispitat de diavolul să comită un șir de crime, deoarece, făcând parte din cei aleși, nu poate face nimic pentru a-și pune în pericol sufletul, iar „păcătoșii” pe care i-a ucis tot erau predestinați să ajungă în iad. O altă caricatură este cea a servitorului Iosif din romanul Emily Brontë din 1847, *La răscruce de vânturi*, care spune cam așa: „...Domnul, numa ce-o fo' îngropat și Sabatu' nu s'o'ntâmplat' cu sunetu' Evangheliei încă-n plămâni voști și îndrăzniți să fiți lumești! Rușine să vă fie! Stăi jos copii năbuni... și gândiți-vă la sufletele voaste!”

ACTIVISMUL SOCIAL

Cu toate acestea, religia evaghelică era încă o forță importantă din spatele eforturilor de îmbunătățire a condițiilor de trai din secolul XIX. Un grup important care credea că Evaghelia creștină ar trebui să inspire acțiuni sociale a fost cunoscut sub numele de „secta Clapham” care a fost condusă de John Venn, paroh al bisericii Sf. Treime din Clapham, din Sudul Londrei. William Wilberforce și Granville Sharp (1735–1813), doi dintre cei mai cunoscuți luptători împotriva sclaviei erau membrii acestui grup. Ei făceau parte dintre anglicanii cei mai evanghelici, profund preocupați de problemele sociale, despre care au scris într-un cotidian, *The Christian Observer*. Ei erau preocupați atât de misiunea din țară cât și de cea de peste hotare – Charles Simeon, unul dintre cei care au inițiat misiunile în India, era și el membru. Tot din această sectă a făcut parte și Hannah More, dramaturg al secolului XIX, care a scris și câteva broșuri în care îi îndemna pe cei săraci să se bazeze pe Dumnezeu și a făcut parte din cercul lui Samuel Johnson. Ea a muncit din greu pentru a îmbunătăți condițiile de

viață ale copiilor din comunitățile minerilor din Mendip Hills, în Somerset.

Dar cea mai însemnată mișcare în ceea ce privește asistența socială din Marea Britanie a fost Armata Salvării, creată de un fost metodist pe nume William Booth (1829–1912) în perioada 1860–1870. Având la origine intenția de a crea o organizație misionară destinată orașelor din interiorul Angliei, care a combinat această preocupare cu cea pentru bunăstarea socială. Booth și-a organizat mișcarea pe o linie militară, cu uniforme și grade militare (desigur, el fiind generalul).

Pentru mulți, Armata Salvării era o instituție ridicolă, stilul lor care imita armata, o comicărie – așa după cum onestitatea „sectei Clapham” a fost ridiculizată în unele medii, unde erau porecliți „sfinții”. Dar aceste grupuri, în special Armata Salvării, au jucat într-adevăr un rol vital în prezentarea creștinismului către săraci. Booth și-a dat seama că noua clasă muncitoare nu se simțea bine în bisericile tradiționale – atât în cele metodiste cât și în cele anglicane –, astfel că serviciile

Bluegate Fields din Estul Londrei, unul dintre cele mai mizere cartiere din epoca victoriană, într-o gravură din 1870.

O populație inecată în băutură, adâncă în vicii, mistuită de toate maladiile sociale și fizice, iată locuitorii întunecatei Anglii în mijlocul cărora mi-am petrecut viața.

William Booth, Soluția pentru întunecata Anglie, 1890

ținute de Armata Salvării erau destul de informale, într-o atmosferă plină de veselie ca cea a trezirilor de dinainte. Un sondaj realizat noaptea în Londra timp de o săptămână în 1882 a menționat 17 mii de oameni frecventând aceste servicii, în comparație cu cei 11 mii din bisericile tradiționale. În plus, membrii Armatei Salvării făceau campanie pentru salarii mai mari pentru muncitori, încercau să ajute prostituatele să abandoneze prostituția și militau pentru închiderea ivernelor. Unul dintre exemplele prin care au ajutat oamenii din punct de vedere material a fost deschiderea unei fabrici de chibrituri în 1891 cu intenția de a ajuta vânzătorii de chibrituri din Londra care până atunci își confecționau propriile chibrituri din fosfor galben foarte toxic. Fabrica Armatei Salvării folosea doar fosfor roșu care era inofensiv și le plătea lucrătorilor ei un salariu dublu față de cel normal.

De-a lungul secolului XIX, vocile evanghelicilor din Biserica Anglicană au devenit tot mai puternice, iar asistența socială s-a intensificat. Un bun exemplu a fost „școala vagabonzilor”, care le asigura copiilor săraci de pe străzi o educație elementară. Având la origine acțiunea lui John POUND (1766–1839), un pantofar din Portsmouth care a început să îi instruiască pe copiii săraci în atelierul său în 1818, mișcarea a crescut pe măsură ce și alții au fost inspirați de acțiunea sa. Uniunea Școlilor pentru Vagabonzi a fost fondată de lordul Shaftesbury (1801–1885) un anglican de orientare catolică din partidul conservator, unul dintre cei mai mari filantropi din epoca victoriană, care a făcut să treacă prin parlament multe legi care vizau în special îmbunătățirea condițiilor de lucru din fabrici și din mine pentru femei și pentru copii. Școlile vagabonzilor funcționau mai ales duminica și noaptea în timpul săptămânii, dând copiilor o educație elementară care se axa pe Biblie adesea.

Mai cunoscut decât Shaftesbury a fost Thomas Barnardo (1845–1905), un evanghelic irlandez care a predat în școlile vagabonzilor și a lucrat ca misionar cu

săracii din Londra unde împărțea Biblii și, de asemenea, în Scoția unde ținea întruniri sub zidurile castelului Edinburg, în fiecare noapte convertindu-se aproape două sute de oameni. Dar cele mai faimoase au fost azilele deschise pentru copiii fără adăpost – numărul lor ajungând la 96 și, la data morții sale, adăpostind opt mii de copii.

În plus față de reformele fabricilor și față de educație, mulți activiști evanghelici au combătut anumite racile sociale, mai ales cele ale prostituției și ale băuturii. Unii ca William Gladstone (1809–1898), figura dominantă a politicii din a doua jumătate a secolului XIX, un anglican evanghelic extrem de devotat, au încercat să facă să dispară prostituția de pe străzi. Chiar și când era prim-ministru Gladstone era cunoscut pentru faptul că rățacea pe străzile Londrei pentru a salva „femei decăzute”, înființând împreună cu soția sa case unde acestea se puteau adăposti. Alcoolul a fost spaima cea mai mare a reformatorilor sociali care blamau cărciumile pentru multe dintre relele pe care le vedeau în jurul lor. Mulți dintre cei săraci sau din clasa muncitoare își cheltuiau ultimul bănuț pe băutură, ceea ce ducea la înfometarea și, adesea, la brutalizarea familiilor lor. Măsurile foarte drastice luate de guvern au diminuat foarte mult efectele ginului („mama ruinei” care aproape că a paralizat jumătate din Londra pe la mijlocul secolului XVIII), dar alte feluri de alcool, în special berea, au continuat să aibă efecte vătămătoare asupra sănătății întregii societăți. Mulți evanghelici s-au alăturat mișcării abstenențelor care a fost extrem de răspândită în secolul XIX, nu numai în Marea Britanie, ci și în Europa continentală și în SUA.

Primele societăți de acest fel au apărut la începutul secolului XIX în New York și în Massachusetts, acestea răspândindu-se în Irlanda în perioada 1820–1830 și apoi în Marea Britanie și în Scandinavia și îi chemau pe membrii lor să renunțe la demonul băuturii. Inițial, în aceste mișcări au intrat femei care vedeau cum venitul

*Vorbind despre
chestiunea zilei, nu
există decât una
singură, iar aceea
este Evanghelia. Pe
aceasta va corecta tot
ce trebuie corectat.*

William Gladstone

familiei lor dispărea în tavernele prin care soții lor treceau în drum spre casă. Una dintre americancele care au militat ferm pentru interzicerea alcoolului a fost Frances Willard (1839–1898) care a devenit secretara Uniunii Femeilor Creștine pentru Abținere și a editat ziarul *Daily Post* din Chicago. Mult mai extremistă, Carry Nation (1846–1911) a crezut că la baza campaniei sale era o poruncă divină. Când campania era pe cale de a se destrăma, Nation a încercat să se roage în fața tavernelor înainte de a le ataca de una singură, înarmată cu un satâr.

După cum sugerează aceste date, activitatea socială și predicarea Evangheliei se împleteau foarte bine în cazul evanghelicilor. Același lucru era valabil și în cazul misiunilor de peste hotare. În special, preocuparea pentru comerțul cu sclavi și interesul pentru Africa au constituit un factor de progres al misiunii protestante atât în Marea Britanie cât și în America. Comparativ cu catolicii, în secolele trecute, protestanții au fost mult mai puțin interesați de misiunile de peste hotare: chiar primii reformatori protestanți au privit misiunea ca pe o întreprindere catolică și, de aceea, au privit-o cu suspiciune. De data aceasta, în bisericile protestante va avea loc o adevărată revoluție – declanșată în mod paradoxal și de comerțul cu sclavi care a ajutat la sugrumarea misiunii catolice în Africa în secolul XVIII. Vom vedea mai multe despre acest element important al evanghelicilor în capitolul următor.

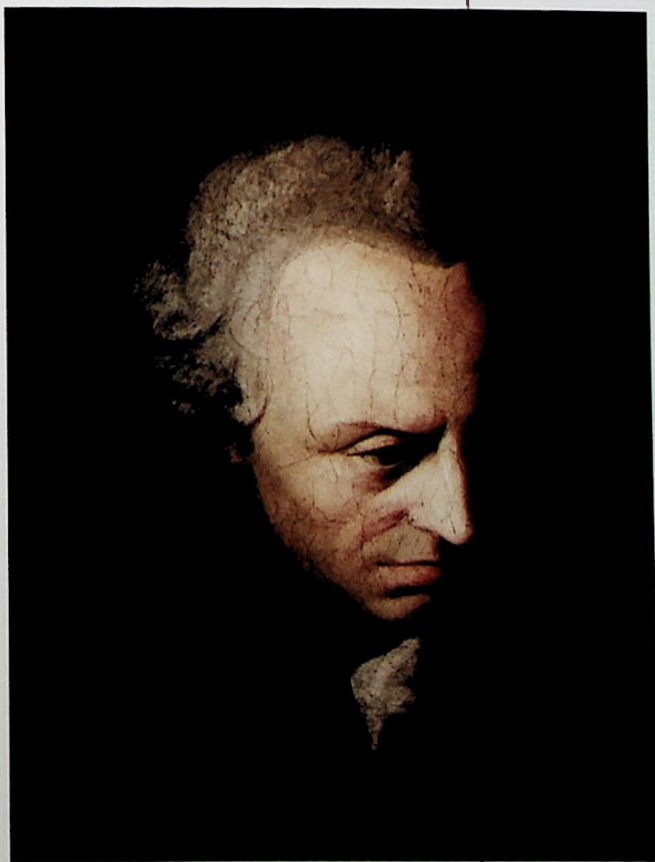
FILANTROPIA INDUSTRIALĂ

Unii proprietari de fabrici și diferiți industriași și-au dat seama de marea putere care o dețineau asupra vieților muncitorilor lor, astfel că au încercat să o folosească în mod practic pentru a îmbunătăți soarta muncitorilor lor. Mulți dintre acești adevărați patricieni ai industriei erau separatiști, astfel că au încercat să creeze societăți-model care erau organizate pe principii evanghelice pentru muncitori. Cea mai faimoasă dintre acestea a fost Saltaire, fondată de sir Titus Salt, un

proprietar de fabrică congregationalist din Bradford. Începând cu perioada 1850–1860, el a declanșat un proiect de dezvoltare urbană în jurul fabricii, cu intenția de a pune la dispoziția muncitorilor săi condiții mai bune de locuit, împreună cu alte facilități, cum ar fi școli, biblioteci și utilități pentru practicarea sportului. Comunitatea era un fel de utopie, situată chiar lângă cele mai cumplite mahalale din țară – și s-a prăpădit în perioada 1890–1900 când s-a prăbușit imperiul lui Salt.

Sfârșitul așezării Saltaire a coincis cu apariția regiunii Bourneville, întemeiate în perioada 1890–1900 de frații George și Richard Cadbury. Frații Cadbury erau quakeri care se implicau în mișcarea abstenenței – familia lor lansându-se în afacerea cu ciocolată cu speranța de a promova ciocolata fierbinte ca alternativă a alcoolului. Au pornit să facă din Bourneville o comunitate-model pentru oamenii care lucrau în fabrica lor de ciocolată. Au construit satul într-un amplasament rural atractiv în

Immanuel Kant,
pictură anonimă din
jurul anului 1790.

afara Birminghamului și l-au dotat cu case mari (toate cu grădini), un spital, o școală și, desigur, o capelă – dar nicio cărciumă. Muncitorilor li se oferea concedii și prime în schimbul promisiunii solemne de a renunța la alcool, George Cadbury construind pe propria sa proprietate o tabără de vacanță pentru copiii muncitorilor.

ROMANTISMUL

La începutul secolului XIX, mulți intelectuali au abandonat complet creștinismul, considerându-l absolut perimat, irațional și plin de superstiții. Dar chiar când erau preocupați de aceasta, a apărut o reacție împotriva idealurilor Iluminismului care va produce o revitalizare a respectabilității religiei printre elitele cultivate ale Europei.

Chiar la jumătatea secolului XVIII existau destui filosofi și alte categorii de gânditori care au criticat în mod tranșant idealurile Iluminismului. Unul dintre cei mai importanți filosofi ai acestei perioade, David Hume (1711–1776), a făcut o analiză clară a procesului de învățare și de inducție care l-a determinat să tragă concluzia că ființele omenești nu sunt deloc raționale: sunt conduse de dorințe și folosesc rațiunea pentru a justifica ceea ce fac după ce li se întâmplă ceva. El a constituit o influență majoră asupra lui Immanuel Kant (1724–1804), cel mai mare filosof german care a argumentat că te poți baza pe rațiune numai atunci când ai de-a face cu o lume pe care poți să o percepi. Lucrurile pe care noi nu le putem vedea sau auzi – cum este Dumnezeu –

Hegel și dialectica

G. W. F. Hegel (1770–1831) s-a născut la Stuttgart și a fost influențat de filosoful german Immanuel Kant (1724–1804), dar concepția sa despre religie este puțin mai complexă decât cea a lui Kant. Spre deosebire de Kant care a pus accentul pe moralitate și se înscrie în curentul principal al gândirii iluministe, Hegel a considerat că poziția Iluminismului cu privire la religie era partizană și inadecvată. Pentru Hegel religia era mai mult decât moralitate. În plus, se referea la unirea lumii cu „spiritul absolut” (termen folosit de Hegel pentru Dumnezeu). Hegel credea că întreaga realitate este caracterizată de ritmul separării și de cel al unirii, de ritmul diferențierii și de cel al identificării. Pentru a descrie aceste ritmuri el a folosit termenul „dialectic”. Mișcarea dialectică este, în viziunea lui Hegel, cheia înțelegerii Trinității divine, care (la fel ca și orice realitate) constituie o existență diferențiată și singulară. În concepția lui Hegel, omenirea și lumea sunt în mod simultan 1) diferite de Dumnezeu și 2) unite cu Dumnezeu. Prima o experimentăm sub forma alienării (de exemplu, alienarea datorită păcatului). Pe cea de a doua o experimentăm ca pe o reconciliere (la fel ca și în doctrina creștină a răscumpărării).

Conform estimării lui Hegel, religiile lumii constituie istoria acestor mișcări dialectice a separării omenirii de unirea cu Dumnezeu. În plus, această istorie este una progresivă, deoarece primele religii (de exemplu, cele din China și din Egipt) aveau doar o înțelegere neclară cu privire la unirea noastră cu Dumnezeu. Pentru Hegel, religia superioară este creștinismul – religia revelației – pentru că aici există în mod clar pentru prima dată în istorie o idee clară cu privire la unire. Acesta este exprimat în doctrina întrupării (unirea naturii divine cu cea omenească) și în doctrina Duhului Sfânt (potrivit căreia noi simțim că această unire există prin Dumnezeu care sălășuiește în noi). Dar chiar și în creștinism mai există unele urme ale sentimentului de alienare. Aceasta ia forma gândirii noastre conform căreia Dumnezeu este „undeva departe” în cer, separat de noi cei care suntem pe pământ. Hegel a argumentat că în filosofie acest ultim reziduu al alienării poate fi depășit, deoarece în filosofie putem cunoaște unirea noastră cu spiritul absolut cu claritatea perfectă a gândirii conceptuale.

Influența lui Hegel asupra teologiei a fost imensă. Ca o notă negativă, trebuie menționat că filosoful și teologul danez Søren Kierkegaard (1813–1855) a lansat ceea ce mai târziu se va numi mișcarea existențialistă în teologie și în filosofie, tocmai ca o reacție față de Hegel. Cu toate acestea, Kierkegaard nu doar s-a opus lui Hegel; el și-a bazat multe dintre ideile sale

pe filosofia lui Hegel. Ca o notă pozitivă, accentul pus de Hegel prin „ideea de revelație” a făcut ca acesta să devină una dintre temele principale ale teologiei secolului XX. Teologi precum Karl Barth (1886–1968), Paul Tillich (1886–1965) și Wolfhart Pannenberg (născut în 1928) își datorează ideile importanței care i s-a acordat ideii de revelație a lui Hegel. De asemenea, Hegel a influențat doctrina Trinității. În zilele sale nu se acorda prea mare interes acestei doctrine. Dar importanța care a avut-o aceasta în gândirea lui Hegel a dus în secolul XX, atât direct cât și indirect, la o renaștere a gândirii trinitare, unii teologi ca Jürgen Moltmann (născut în anul 1926) declarând dependența lor față de Hegel. În fine, gândirea dialectică a lui Hegel a introdus în teologie (și în filosofie) limbajul alienării și al alterității. Teologi ca Barth, Tillich și Moltmann au incorporat ideea alienării și ideea alterității în teologia lor, reinterpretându-le.

SAMUEL POWELL

sunt dincolo de rațiune. Aceasta înseamnă că sistemul metafizic complex al multora dintre raționaliștii care erau partizani ai Iluminismului era inutil, pentru că ei au încercat să reflecteze la ceva ce era dincolo de rațiune. Nu pot exista dovezi despre existența lui Dumnezeu. Deci pentru Kant, creștinismul era în esență nonmetafizic. Nu puteau exista doctrine sigure despre Dumnezeu sau despre ceva supranatural – tot ce se putea face era trăirea unei vieți corecte.

Astfel că împreună cu raționalismul Iluminismului a apărut o nouă abordare care dorea să se elibereze de sub tirania rațiunii. Aceasta va fi romantismul, părintele său fiind Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Dacă înțelepții Iluminismului credeau în rațiune, în ordine și în civilizație, Rousseau credea în sentimente, în spontaneitate și în natură. El credea că omul în starea sa naturală a fost odinioară fericit – noțiunea de „nobilă sălbăticie” – și că odată cu dezvoltarea civilizației s-a produs un regres, nu un progres, așa cum cei mai mulți dintre oameni aveau impresia. Cei ca Rousseau și moștenitorii lui intelectuali, au argumentat că sentimentele erau tot atât de importante ca rațiunea.

Aici deci se află rădăcinile romantismului victorian și chiar ale sentimentalismului. În secolul XIX era actual faptul de a idealiza nu epoca rațiunii, ci Evul Mediu, despre care se re-imagina că a fost o perioadă de eroism, de cavalerism și de dragoste curtenitoare. La creerea acestei imagini a Evului Mediu au ajutat romanele „istorice” extrem de populare ale sirului Walter Scott, imagine care rămâne foarte puternică chiar și azi.

TEOLOGIA ROMANTICĂ

Dragostea față de emoție și față de natură a fost pentru romantici o religie în sine. Dumnezeu nu mai era intelectualizat și analizat, ci era experimentat și simțit cu ajutorul frumuseții naturii. Astfel că mulți romantici aveau tendințe panteiste, identificându-l pe Dumnezeu într-o anumită măsură cu natura. Alții s-au folosit de romantism pentru a aborda într-un nou

mod creștinismul. Printre cei mai importanți dintre aceștia a fost Friedrich Schleiermacher (1768–1834) care a fost crescut de moravieni, de care s-a îndepărtat datorită incapacității lor de a crea soluții la întrebările și la îndoielile cu care se confrunta. A studiat la Universitatea din Halle unde a citit lucrările abia publicate ale lui Kant. Concepția lui Kant, că Dumnezeu este mai presus de rațiune, a lăsat asupra sa o mare impresie. Pe când lucra ca preot luteran în 1799, Schleiermacher a publicat faimoasa sa lucrare *Despre religie: discursuri pentru batjocoritorii ei învățați*. În această lucrare retorică, strălucit argumentată, Schleiermacher susținea că acei înțelepți ai Iluminismului care au catalogat religia ca o superstiție irațională au greșit total. Aceștia erau atât de obsedați de „rațiune”, încât au uitat că natura umană mai era compusă și din altceva. Dar ființa omenească nu este doar o creatură rațională – aceasta are și emoții și sentimente –, Schleiermacher concentrându-se asupra conceptului de „sentiment”. El credea că sentimentul este ceva ce ne însoțește în fiecare parte a vieții și ține de domeniul religiei, deoarece cu ajutorul sentimentului devenim conștienți de existența lui Dumnezeu. Astfel, este imposibil să trăiești o viață absolut umană și să ignori religia: ea este parte integrantă a ceea ce înseamnă a fi uman, deoarece dezvoltă partea sentimentală a naturii noastre, tot așa cum filosofia și știința dezvoltă partea rațională.

Lucrarea lui Schleiermacher a produs o mare impresie în lumea intelectuală. Tot atât de semnificativă a fost lucrarea sa următoare, *Credința creștină*, scrisă în perioada 1820–1840, când autorul ei a fost rector al Universității din Berlin. El a susținut ideea că în esență, religia se încadrează la „sentimente”, adică este simțirea dependenței existențiale de Dumnezeu, și că în creștinism acest „sentiment” gravitează în jurul mântuirii prin Cristos. Doctrinile, așa cum au fost formulate de-a lungul timpului de diferite biserici, sunt expresiile acestui sentiment, așa cum cineva ar încerca să descrie o

Credința înseamnă tocmai acca binecuvântată neliniște, profundă și puternică care îl indeamnă pe credincios să continue astfel încât acesta nu se poate opri și cel care este mulțumit va îneca să mai fie credincios.

Søren Kierkegaard,
Evanghelia suferințelor

emoție. De exemplu, atributele divine tradiționale – omnipotența, omnișcența și perfecțiunea morală a lui Dumnezeu – sunt, de fapt, modalități de a descrie acțiunile lui Dumnezeu prin propria noastră experiență, mai degrabă decât pretenții obiective despre Dumnezeu. Dumnezeu este ceea ce i se întâmplă omului, nu ceea ce descrie omul.

Regândirea sistematică a doctrinelor creștine întreprinsă de Schleiermacher va fi extrem de influentă în secolul XIX. Mai puțin influent în acea perioadă – dar mult mai influent în anii mai recenți – a fost contemporanul său, Søren Kierkegaard. Spre deosebire de Schleiermacher care îi încălzește inima, Kierkegaard avea un caracter ciudat, melancolic și obsedat de nefericitele sale legături sentimentale. Când a murit în 1855 la vârsta de 42 de ani, nu era prea cunoscut în afara Danemarcei. La fel ca Schleiermacher, Kierkegaard a fost profund influențat de revoluția lui Kant, insistând asupra faptului că Dumnezeu nu poate fi obiectul rațiunii sau al cunoștinței: mai degrabă, Dumnezeu este Unul care acționează. Pentru Kierkegaard întrebarea-cheie a creștinismului era cum să îi răspunzi. Viața este, de fapt, o alegere – nu doar o alegere între o viață sau alta, aici și acum, ci între diferite stiluri de viață. Iar Kierkegaard sugera că singurul stil de viață care aducea satisfacție era acela al vieții prin credință, în care individul încetează a mai fi rațional, ci doar reacționează direct la poruncile lui Dumnezeu, așa după cum Avram s-a supus poruncii lui Dumnezeu de a-și ucide propriul fiu, chiar dacă această acțiune părea contrar rațiunii și moralității.

Cu toate că erau foarte diferiți unii de ceilalți, opera lui Schleiermacher și cea a lui Kierkegaard au atestat un nou mod de a gândi cu privire la creștinism, un mod care încerca să ia în considerare cum *ar* fi să trăiești o viață prin credință sau să experimentezi puterea lui Dumnezeu. În loc să se mulțumească cu vechile formulări despre doctrină și despre etică, având clară diferența dintre cele două, ei au încercat să instituie o abordare mai

integrată a credinței creștine. Această abordare își trăgea rădăcinile de la Kant, dar exista o linie de gândire alternativă foarte diferită care se dezvoltă în același timp, linia idealismului german exemplificat de Hegel, pentru că tradiția romantică se inspirase din pietismul care a rămas o forță puternică în religia germană.

CRIZA CREDINȚEI

Dar chiar când romantismul își aduna forțele și noi teologi luau aminte la ideile sale, Iluminismul era încă în formă bună. Progresul științelor naturale a fost accelerat, știința în sine, distinctă de filosofie, devenea un domeniu tot mai separat de aceasta (sintagma „om de știință” fiind pusă în circulație de William Whewell, un cărturar de la Cambridge). În secolul XVII și în secolul XVIII, știința a fost folosită în sprijinul religiei. De exemplu, Isaac Newton a susținut că deși legile pe care le-a descris puteau să explice cum funcționa universul, în primul rând nu puteau explica proveniența acestuia, iar pentru a face aceasta oricine era nevoit să vorbească despre Dumnezeu. Dar, în secolul XIX, această atitudine nu era acceptată prea ușor: știința ajunsese destul de puternică pentru a mai fi necesar ca Dumnezeu să o explice. Și pentru că lumea intelectuală a Europei devenea tot mai osulă categoriilor religioase tradiționale, creștinismul s-a confruntat cu ceea ce a devenit cunoscut drept „criza credinței”.

Această criză a fost compusă din mai multe elemente. Unul dintre acestea îl constituia noile cercetări în domeniul istoriei religiei, al criticii textuale și al arheologiei, care au provocat îndoieli serioase cu privire la temeinicia istorică a Bibliei. Vom arunca o privire asupra acestui subiect în curând. Dar mult mai important pentru gândirea populară, a fost apariția noilor științe, care aparent, au compromis și mai mult Biblia. De exemplu, la începutul secolului XIX s-a dezvoltat geologia. Oameni de știință ca James Hutton și William Smith au venit cu o nouă înțelegere a istoriei geologice, după care vârsta pământului

Darwinismul

În 1859, englezul Charles Darwin (1809–1882), un respectat specialist în istoria naturii a publicat *Despre originea speciilor pe baza selecției naturale*. Cartea căuta să trateze două fenomene importante: transformarea și proliferarea speciilor. Darwin și-a dat seama că micile diferențe sau variații apăreau „aleator” la indivizii din aceeași specie. El a susținut că, în general, indivizii cu anumite caracteristici care îi situa în fruntea competiției pentru supraviețuire au cele mai mari șanse de a supraviețui și de a se reproduce. Deoarece urmașii lor vor moșteni acele variații tipice folositoare în lupta pentru supraviețuire, acestea vor fi transmise mai departe și vor deveni tot mai numeroase în cadrul speciei. După mai multe generații, acele organisme care au beneficiat de „selecția naturală” s-au îndepărtat atât de mult de strămoșii lor de bază, încât au devenit o specie diferită.

Darwin a continuat să perfecționeze și să extindă teoria. În 1871, el a publicat *Originea omului și selecția sexuală*, în două volume. În aceasta el detecta caracteristicile fizice ale omului la speciile care au apărut înaintea sa și elimina distincția dintre intelect și „simțul moral” al omului și capacitatea mentală a altor animale. În 1875, existau prea puțini oameni de știință care s-ar fi încumetat să meargă atât de departe ca Darwin în a afirma că istoria lumii organice se datorează eficacității selecției naturale, cei mai mulți dintre aceștia susținând că speciile sunt rezultatul schimbării treptate realizate de-a lungul timpului.

Mulți gânditori creștini și-au exprimat temerile cu privire la implicațiile religioase ale evoluției. Această s-a întâmplat mai ales în lumea vorbitoare de limba engleză.

Pe la mijlocul secolului XIX, foarte puțini dintre exponenții creștinismului s-au gândit că interacțiunea dintre știință și teologie este o problemă stringentă. Totuși în Marea Britanie și în America de Nord teologii și clerul au pus un mare accent pe doctrina „creației speciale” a speciilor. Aparenta incapacitate a naturaliștilor de a explica apariția periodică a noilor specii complet adaptate condițiilor existenței au făcut ca mulți creștini anglo-americani să creadă că acestea erau dovezi de netăgăduit că aceste specii erau creația unui proiectant divin. Și mulți susținători ai concepției creștine despre lume și viață și-au dat seama că „teoria evoluției” submina credibilitatea asemănării omului cu Dumnezeu, „căderea” întregii omeniri ca urmare a păcatului lui Adam, precum și alte doctrine esențiale din punctul de vedere al schemei răscumpărării din narațiunea biblică. Dacă veridicitatea Scripturilor era pusă la îndoială în chestiuni atât de importante, susțineau aceștia, nu mai existau suficiente motive pentru a crede că acestea erau un produs al inspirației divine.

Dar, din 1875, teoria transmutației a fost îmbrățișată de oamenii de știință și numai după aceasta s-a acordat importanță implicațiilor teologice. Teologi și clerul au produs numeroase cărți și articole în care au expus o mare varietate de idei contrare, foarte inteligente. Mulți s-au alăturat naturaliștilor pentru a susține teoria evoluției, căutând să reformuleze doctrinele creștine pentru a le pune de acord cu implicațiile teoriei. Unii „evoluționiști teiști” au crezut că pot reconcilia creștinismul cu evoluția, cu mici ajustări în interpretarea biblică, în formularea și în argumentarea doctrinară. Alții au folosit evoluția ca pe o trambulină pentru unele revizuiți mult mai serioase. În viziunea lor, nu doar mutația, ci toate procesele naturale au devenit modalitățile

prin care Dumnezeu immanent a interacționat cu cosmosul.

Alți gânditori creștini, au respins darwinismul, conștienți că un Dumnezeu plin de har a revelat toate principiile credinței prin intermediul unei Biblîi inerante. Pentru foarte mulți, respingerea teoriei evoluției a constituit ocazia potrivită de a adopta o poziție mult mai „dură” în ceea ce privește autoritatea biblică, comparativ cu cea acceptată de mulți dintre predecesorii lor. Astfel, opoziția față de evoluție a devenit unul dintre factorii care au dus la apariția „fundamentalismului”.

În perioada 1920–1930 militanții antievoluționiști din SUA au căutat să fie luate măsuri legislative destinate să excludă predarea evoluției umane în școlile publice. Acest efort căreia i s-a făcut o publicitate națională în 1925 cu ocazia procesului Scopes de la Dayton, Tennessee, s-a dovedit extrem de dezamăgitor pentru suporterii săi. Schimbând tactica, antievoluționiștii s-au concentrat asupra conținutului manualelor de biologie. Această a dat roade între 1925 și 1960, când manualele de liceu au acordat o mai mică atenție evoluției.

Din 1960, atât „creaționiștii științifici” cât și partizanii „designului inteligent” au fost extrem de preocupați de a arăta că teoria darwinistă nu se poate pune de acord cu datele istoriei naturale. Până acum nici majoritatea oamenilor de știință, nici grupul destul de mare al evoluționiștilor teiști nu au fost conștienți de argumentele lor.

ION ROBERTS

trebuia revizuită în mod drastic: în loc să aibă doar câteva mii de ani vechime, avea sute de mii sau chiar milioane de ani.

Legat de aceasta era noul accent pus pe dezvoltarea biologiei. Existența unor fosile în diferite straturi geologice indica o succesiune de soiuri diferite de animale și de plante de-a lungul istoriei. Unii oameni de știință ca Baron Cuvier au inventat teoria „catastrofismului”, conform căreia

Dumnezeu ar fi permis mari dezastre pe scară planetară pentru a șterge orice fel de viață înainte ca aceasta să fie înlocuită cu un nou set de ființe. Alții, după cum a fost și rivalul lui Cuvier, Jean-Baptiste Lamarck, a propus „transformismul”, teoria potrivit căreia, fără să fie distruse dintr-o dată, fiecare tip de ființă a evoluat treptat din cele vechi, înlocuindu-le. Din punctul de vedere al religiei, argumentul a

provocat o mare întrebare, formulată de Charles Babbage (1791–1871) în lucrarea sa din 1837, *Al nouălea tratat Bridgewater*:

Îl rog fierbinte pe cititor să ia în considerare greutățile pe care le va întâmpina. Prima: dacă ar fi să judecăm după cei puși în posturile de conducere din Biserica Anglicană, se considera în trecut că în cartea Genezei se spune răspicat că pământul a fost creat în urmă cu aproape șase mii de ani. A doua: acei observatori și filosofi care și-au petrecut viața cu studiul geologiei au ajuns la concluzia că există dovezi irezistibile că data la care a fost creat pentru prima dată pământul este mult mai înainte de perioada care a fost atribuită de Moise; și acum se admite de către toate persoanele competente că tocmai formarea acelor straturi care sunt mai la suprafață s-a petrecut în perioade uriașe – probabil milioane de ani – pentru a ajunge în starea prezentă.

Cu toate acestea Babbage a mai adăugat:

A treia: mulți dintre cei mai distincți membrii ai Bisericii Anglicane admit clar și formal lungimea unei astfel de existențe a pământului pe care îl locuim.

Cu alte cuvinte, nu toată lumea a observat că există o problemă. Însuși Babbage a argumentat că descoperirile geologiei nu sunt incompatibile cu Geneza, deoarece Geneza este un text dintr-o altă cultură dificil de înțeles. Poate intenția acesteia era să descrie cum a fost creată viața așa cum o cunoaștem noi, mai degrabă decât cum a fost creat pământul; astfel, Adam și Eva ar fi putut să trăiască într-o lume care avea deja milioane de ani vechime. Alții au sugerat că Geneza era o metaforă, care nu trebuia luată literal. În perioada 1840–1850, astfel de păreri de compromis au devenit majoritare, părerea că geologia demonstra netemeinicia Bibliei (sau că Biblia demonstra netemeinicia geologiei) era cea a minorității. Totuși chestiunea a fost pusă într-o formă mai clară când în 1859 Charles Darwin a publicat *Originea*

speciilor, cartea care a polarizat opinile mai mult decât oricare alta.

CREȘTINISMUL LIBERAL

Cei din Biserica Anglicană care încă mai erau de acord cu Babbage că știința și religia pot să coexiste foarte bine au format un grup mic, dar puternic, cunoscut ca „Biserica largă”, care credea că creștinismul nu trebuie doar să respingă din start noile idei, ci să le abordeze în

Vasul *Beagle* întâmpinat de băștinașii din arhipelagul Țării de Foc, Argentina, pictură a topografului navei, Conrad Martens (1801–1878). Charles Darwin a navigat cu *Beagle* între 1831 și 1836 ca prieten al căpitanului Robert Fitzroy. În timpul călătoriei a colectat multe dintre datele pe care s-a bazat pentru a concepe teoria evoluției prin selecția naturală.

mod constructiv. Într-un context mai larg, această abordare a fost asociată cu teologia liberală, una dintre cele mai importante trăsături ale Bisericii europene din secolul XIX. Din punct de vedere doctrinar, liberalii s-au orientat după Schleiermacher și după Hegel; dar au fost foarte mult influențați și de apariția criticii biblice.

CRITICILE

„Critica biblică” nu are sensul negativ de a ataca prin critică, cu toate că în secolul

XIX așa li s-a părut multora, ci înseamnă să privești Biblia la fel ca pe orice text vechi – ca ceva scris de o ființă omenească – mai degrabă decât ca pe un text pur devoțional care era inspirat de Dumnezeu.

Critica biblică modernă a început cu Hermann Reimarus (1694–1768), un profesor de limbi orientale din Hamburg. Fără ca nimeni din jurul său să știe, el respingea în secret creștinismul și autenticitatea Bibliei. În perioada 1770–1780, Gotthold Lessing (1729–1781), autor și

dramaturg german, a publicat unele fragmente din lucrările sale în care se demonstra că departe de a fi Fiul lui Dumnezeu, Isus era, de fapt, un revoluționar politic care a eșuat în a-și atinge scopul; dar, după moartea Sa, discipolii Săi l-au reinventat ca pe o ființă divină căruia în final i s-a făcut dreptate prin presupusa înviere din morți. Conform acestei păreri, învierea era o minciună.

Publicând aceste idei, Lessing a declanșat o adevărată furtună, el însuși disociindu-se de acestea. Dar acestea au ajutat la declanșarea studiului critic al Bibliei – nu cumva, după cum a fost prezentat în Evanghelii, Isus este un produs teologic inventat pentru a ascunde o realitate mult diferită? Finele secolului XVIII au cunoscut o goană a învățaților pentru a supune Biblia celei mai atente examinări, cei mai mulți dintre aceștia trăgând concluzia că lucrurile nu erau așa cum păreau.

Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827) de la Universitatea din Jena și apoi de la cea din Göttingen, a fost pionierul studiilor critice ale Vechiului Testament, argumentând că cele mai multe dintre cărțile sale nu erau lucrările unui singur autor, ci au fost revizuite de-a lungul anilor. Într-o mișcare, pe care mulți au considerat-o șocantă, Eichhorn a tratat povestirile Vechiului Testament în același mod în care trata povestirile altor culturi, etichetându-le „mituri” pe toate. Înainte nimeni nu a îndrăznit să gândească că povestirile din Biblie ar putea fi de același „gen literar” ca și, să zicem, mitologia greacă clasică. Dar, în secolul XIX, s-a observat acceptarea tot mai accentuată a acestui tip de abordare printre învățați, mai ales că descoperirile din alte discipline au ajutat ca povestirile Bibliei să fie puse într-un context mai larg. Un progres real în această direcție a fost descoperirea în perioada 1840–1850 a mii de tăblițe de lut la Ninive, cuprinzând o epopee mai veche ca Vechiul Testament, *Epopeea lui Gilgamesh*. Aceasta conținea ceea ce a fost catalogat ca o versiune alternativă a potopului din Geneza. În această versiune omul care a supraviețuit potopului într-o

corabie și a dat drumul păsărilor pentru a verifica dacă apele s-au retras era numit Utnapishtim, nu Noe. Iar acest potop a fost trimis de zeii sumerieni, nu de Domnul israeliților. Asemănările dintre povestiri erau prea mari pentru a fi simple coincidențe – cu toate că și diferențele erau prea multe și nu se putea afirma că era vorba de aceeași povestire cu personaje diferite. Oare putea fi povestirea biblică o variantă mai simplă a mitului păgân? Și dacă da, de ce să crezi în Noe, nu în Utnapishtim?

Ferdinand Baur (1792–1860), unul dintre primii mari învățați de la Tübingen, centrul criticii biblice, a extins metodele criticii și asupra Noului Testament. El a argumentat că multe dintre cărțile Noului Testament nu au fost scrise de autorii cu care au fost înzestrați de tradiție, unele dintre acestea fiind într-adevăr scrise mult mai târziu decât s-a presupus: de exemplu, Romani, Corinteni, Galateni, Tit și Timotei au fost scrise de învățați din secolul II pentru a ataca gnosticismul. Baur a mai propus și teza pe care am prezentat-o pe scurt în primul capitol, că Biserica primului secol era împărțită între Pavel, pe de o parte, și Petru și Iacov, pe de altă parte, iar pentru că partida lui Pavel a „câștigat”, Noul Testament îl favoriza, fiind scris și pentru a ascunde diviziunile apărute la început.

Probabil că cel mai faimos învățat a fost Julius Wellhausen (1844–1918) care, în anul 1875, a publicat uriașa sa lucrare, *Introducere în istoria vechiului Israel*. Examinând diferitele nume ale lui Dumnezeu în Pentateuh, Wellhausen a argumentat că Pentateuhul a fost compilat din patru surse diferite care, fiecare în parte, nu numai că foloseau un nume diferit pentru Dumnezeu, dar avea preocupări și idei teologice diferite. Aceste surse au fost combinate de un autor ulterior. Efectul a fost înțelegerea diferită a istoriei evreilor în comparație cu modul în care aceasta a fost înțeleasă inițial. În mod tradițional, se susținea că Moise a fost primul și că el a scris Pentateuhul care conținea Legea pe care israeliții au

Niciun individ nu poate ajunge și menține anumite convingeri individuale în domeniul credinței, dacă este izolat de comunitatea de credință existentă.

Albrecht Ritschl

ignorat-o în anumite perioade, motiv pentru care au fost trimiși profeții. Dar Wellhausen și urmașii lui au argumentat că profeții reprezentau un stadiu mai primitiv în istoria religioasă a Israelului, iar Legea s-a dezvoltat ca o reacție la învățatura lor. La urma urmei, cărțile profeților din Vechiul Testament nu se referă niciodată la Lege sau la Moise, ceea ce este foarte ciudat, dacă într-adevăr intenția profeților era să îi amintească poporului de Lege! Ca urmare, s-a sugerat că „istoria” primitivă a Israelului din vremea lui Moise a fost compilată de scriitori mai vechi – care au scris după ce mulți dintre profeți au trăit – pentru a-i da Legii nou dezvoltate o anumită vechime. Conform acestei opinii, Moise era cam ca regele Arthur, o posibilă figură istorică, dar își datora imaginea tradițională mai mult creatorilor de mituri, decât istoriei.

În același timp, un anumit număr de învățați au oferit o interpretare mai conservatoare a dovezilor. J. B. Lightfoot (1828–1899), unul dintre învățații de frunte ai Noului Testament, a argumentat că multe dintre cărțile Noului Testament nu au fost scrise atât de târziu cum pretindea Baur. De regulă, învățații germani erau mult mai radicali, iar cei englezi erau mult mai conservatori; cu toate acestea germanii au fost primii în ceea ce privește originalitatea și competența.

TEOLOGIA LIBERALĂ

Unii teologi au încercat să folosească noile descoperiri în lucrările lor, cel mai faimos exemplu fiind acela al lui David Strauss care a studiat la Tübingen cu Baur și la Berlin cu Schleiermacher. În 1835, pe când avea doar 27 de ani, s-a prezentat cu *Viața lui Isus Cristos examinată critic* într-o lume care nu bănuia nimic.

A fost senzațional. Strauss a examinat Evangheliile și a tras concluzia că cele mai multe dintre evenimente, în special minunile, nu au avut loc; acestea erau niște povestiri pe care creștinii primitivi le povesteau pentru a „întruchipa” adevărurile spirituale. De exemplu, atunci când ni se spune că Isus a hrănit cinci mii

de oameni doar cu câteva bucăți de pâine și de pește, aceasta, de fapt, exprima ideea că Isus îi hrănea din punct de vedere spiritual pe cei care îl urmau. Aceasta era o dezvoltare a ideii exprimate mai devreme de către unii raționaliști care au sugerat că minunile descriau evenimente reale, dar că acestea aveau o explicație rațională – de exemplu, Isus i-a inspirat pe cei cinci mii să își scoată fiecare ce avea de mâncare și să împartă cu cei de lângă ei. Părerea lui Strauss că minunile nu s-au întâmplat *deloc*, era mult mai radicală.

Fiind un luteran profund influențat de Hegel, prin cartea sa, Strauss a avut intenția să ofere o reinterpretație a creștinismului. Dar mulți dintre cititori au considerat că era un atac prea direct, astfel că cariera lui Strauss în Biserică a luat sfârșit. Romanțiera George Eliot care a tradus *Viața lui Isus* în limba engleză în 1846 și-a pierdut credința în acest proces și se spune că filosoful Friedrich Nietzsche a abandonat creștinismul după ce a citit cartea.

Un personaj și mai influent a fost Albrecht Ritschl (1822–1889) care a devenit profesor de teologie la Bonn în 1851 și apoi la Göttingen în anul 1864. La fel ca și Schleiermacher, Ritschl credea că creștinismul se reducea la experiența cu Dumnezeu, în mod special la experiența justificării prin Cristos care este exprimată în comun. Adică formează o societate indivizii justificați lucrând împreună cu alții într-un spirit al dragostei și al comunității. Ritschl a argumentat că aceasta era ceea ce voia Isus să spună când vorbea despre „Împărăția lui Dumnezeu” și face creștinismul relevant oricând. Cu toate că a fost influențat de Schleiermacher, Ritschl s-a inspirat și din Kant în ceea ce privește înțelegerea sa asupra creștinismului ca fiind în fond înțelegerea despre trăirea unei vieți bune.

Termeni ca „liberalism” și „teologie liberală” pot să fie destul de vagi, la fel ca și „evangelicalism”. În cazul de față ei sunt folosiți pentru a se referi la poziția de bază prezentată de Ritschl care a fost împărtășită și de alți teologi (dintre care cei mai mulți erau germani), în special

... nimeni nu își împărtășește viața sa cu Dumnezeu, dacă religia sa nu izvorăște în mod natural și fără efort, în toate relațiile din viața sa și nu refacă tot ceea ce atinge. Cine nu cuplează viața religioasă cu cea socială nu l-a înțeles pe Isus. Când cineva pune anumite granițe puterii restauratoare pe care viața religioasă o are asupra relațiilor sociale și a instituțiilor omenești, el nega credința sa în învățatură.

Walter Rauschenbusch, *Creștinismul și criza socială*, 1910

Această generație este din ce în ce mai ignorantă cu privire la faptul că socialismul este tot atât de vechi ca speța umană (...) Pe când vechile civilizații putrezcau, vocea suavă și liniștită a comunismului Isus a cuprins întreaga planetă ca o briză înviorătoare care purta peste tot alinarea, indiferent unde ajungea.

James Keir Hardie, *De la sclavie la socialism*, 1907

Sperăm că volumul va fi perceput ca o tentativă de ilustrare a avantajului care derivă din justețea adevărului religios și moral, trecând de la abordarea personală a anumitor subiecte – care pot suferi din cauza repetării limbajului convențional și din cauza folosirii unor metode tradiționale – la una spirituală.

„Cărității”, *Eseuri și recenzii*, 1860

Ernst Troeltsch (1865–1923) și Adolf von Harnack (1851–1930) care au ajutat la popularizarea teologiei liberale la începutul secolului XX. Toți acești teologi erau foarte mulțumiți de descoperirile de bază ale criticii și ale științei moderne, pe care le-au integrat în teologia lor sau le-au considerat indiscutabile. O mișcare similară cunoscută ca „modernism” care a dorit să reconcilieze creștinismul cu știința modernă s-a dezvoltat în această vreme în Statele Unite. Cea mai importantă figură a acestei mișcări a fost Shailer Mathews, decanul Școlii de Teologie Aplicată de la Universitatea din Chicago, a cărui lucrare publicată în 1924, *Credința modernismului*, a stabilit principiile de bază ale mișcării. Mathews credea că deși esențiale, doctrinele de bază ale creștinismului trebuiau regândite în lumina unei concepții moderne despre lume și viață. În acest mod, creștinismul putea să își recâștige relevanța și autoritatea morală.

EVANGHELIA SOCIALĂ

Țelurile teologiei liberale și cele ale modernismului erau strâns legate de cele ale mișcării Evanghelia Socială, care erau combinate cu asistența creștină a reformatorilor sociali. Creatorul ei a fost John Frederick Maurice (1805–1872), fiul unui unitarian care a devenit preot anglican și strălucit academician. Membru al „Bisericii largi”, Maurice a devenit profesor de engleză și teologie aplicată la King's College din Londra, dar și-a pierdut ambele posturi în 1853, când colegiul a considerat cartea sa *Eseuri teologice* ca fiind heterodoxă. În ciuda suspiciunii cu care era privit, Maurice nu a acceptat tipul extrem de liberalism german. În schimb, Maurice s-a dedicat îmbunătățirii educației maselor sărace, înființând colegii pentru femei și pentru muncitori. Activitatea lui a inspirat fondarea Sindicatului Social Creștin în 1889, avându-l ca președinte pe Brooke Foss Westcott, un învățat de frunte în domeniul Bibliei.

Totuși adesea se consideră că mișcarea Evanghelia Socială a început cu americanul Walter Rauschenbusch (1861–1918).

Crescut într-o familie baptistă tradițională, Rauschenbusch a simțit că își pierde credința atunci când a mers la colegiu și a învățat despre critica Bibliei. El a fost profund influențat de teologia liberală, în special de accentul pe care îl punea pe Împărăția lui Dumnezeu ca o societate omenească bazată pe dragoste. Rauschenbusch a simțit că trebuie să se pună din nou accentul pe învățătura Bibliei care a fost umbră de obsesia mântuirii sufletului individului după moarte. Aceasta s-a materializat într-o preocupare pentru activitatea reală după ce, timp de 11 ani, a lucrat ca pastor în zona Hell's Kitchen din New York, iar apoi a devenit profesor de istoria Bisericii la Rochester Theological Seminary.

Politicieni progresiști ca Woodrow Wilson au fost profund influențați de Rauschenbusch, după cum au fost liderii creștini ulteriori din avangarda reformei sociale precum Luther King și Desmond Tutu. Astfel de concepții predominau mai ales în Canada unde s-au răspândit prin intermediul colegiilor teologice. Una dintre figurile cele mai importante a fost Salem Bland (1859–1950), un pastor metodist cu o mare charismă și (se spunea) ochii unui profet. Avându-și bazele puse la Wesley College, Bland a ajutat la organizarea celor cu orientări spre Evanghelia Socială într-un grup de influență în Biserică. El era și un vorbitor popular care a răspândit acesată orientare în Canada.

În același timp, în Marea Britanie, idei ca acestea au avut o mare influență asupra mișcării muncitorești nou-organizate. James Keir Hardie (1856–1915), un lider de sindicat scoțian, care lucra de la vârsta de șapte ani – și în minele de cărbune de la 11 ani – a ajutat la fondarea Partidului Laburist pentru a promova valorile socialiste. Hardie milita din greu pentru drepturile femeilor, pentru autonomia Indiei și pentru alte cauze progresive, de vreme ce a fost crescut ca ateu în secolul XX, dar s-a convertit la creștinism, devenind un predicator laic. Preocuparea sa pentru dreptate socială s-a bazat în parte pe convingerile sale creștine, care l-au ajutat să

direcționeze Partidul Laburist departe de marxism și, de asemenea, să se opună implicării Marii Britanii în război.

PREGĂTIREA PENTRU DEZASTRU

Dar în Europa și în America au existat foarte mulți creștini care nu erau mulțumiți cu soluțiile sugerate de liberali. Se părea că se predau inamicului. Edward Pusey (1800–1882), care avea să devină mai târziu unul dintre liderii Mișcării de la Oxford, a vizitat Germania în perioada 1820–1830 pentru a studia critica biblică. S-a întors acasă uluit și convins că Biserica Anglicană era complet nepregătită pentru măcelul pe care îl va provoca acest „fanatism”, după cum caracteriza liberalismul. Atunci când ideile germane și mai radicale s-au infiltrat în lumea vorbitoare de limba engleză, acestea s-au

cuplat cu o apostazie înspăimântătoare. De exemplu, în 1860 un învățat din Oxford pe nume Benjamin Jowett (1817–1893) a editat o carte cu un titlu obișnuit, *Eseuri și recapitulări*, care conținea o serie de articole care argumentau că Biblia nu trebuia privită în mod literal ca pe o lucrare de știință și că probabil nu era totul adevărat în aceasta. Cartea era acordată la standardele germane ale vremii, dar cei care au contribuit la scrierea acesteia au fost terfeliți în presa populară, unii fiind inculpați pentru erezie în tribunale bisericești. Atacul a fost condus de Pusey însuși care a încropit, astfel, o nouă vânătoare de vrăjitoare. După 15 ani, un tânăr pastor scoțian pe nume William Robertson Smith (1846–1894) a scris un articol despre Biblie pentru *Encyclopaedia Britannica* în care a reproduș ideile de bază ale lui Julius Wellhausen. Rezultatul a fost că Robertson Smith a trebuit să îndure o furtună asemănătoare celei care i-a înconjurat pe „eseiști” și care i-a distrus sănătatea.

Papa Pius al IX-lea deschide Primul Conciliu de la Vatican la data de 8 decembrie 1869, litografie a școlii franceze.

Fără papă nu poate să fie o Biserică, fără Biserică nu poate să existe creștinism și fără creștinism nu ar exista religie sau societate.

Félicité Robert de Lamennais, un ultramontanist francez care ulterior și-a pierdut credința

Așa cum sugerează aceste cazuri, religia populară din lumea vorbitoare de limba engleză a rămas aproape neatinsă de direcția liberală pe care a luat-o teologia de peste hotare în secolul XIX, iar atunci când a dat de aceasta a condamnat-o în mod categoric. Liberalii nu erau priviți drept creștini, cu toate că se dădeau drept creștini. În articolul cu titlul *Creștinismul și timpurile noastre*, publicat în 1914 de teologul american prezbiterian Benjamin Warfield (1851–1921), se comenta că: „Unii oameni abandonează bucuroși întreaga esență a creștinismului, dar cu greu vor fi convinși să renunțe la numele acestuia”. El îi avea în colimator pe unii moderniști precum Shailer Mathews. În concepția sa și a partizanilor săi, exista o soluție destul de tranșantă pentru „criza credinței”: respingerea oricăror idei noi care păreau să intre în conflict cu creștinismul.

REAȚIA CATOLICĂ

În ceea ce privește romano-catolicismul, respingerea liberalismului și a ideilor similare cu acesta, l-a preocupat și pe neobositul papă Pius al III-lea, unul dintre cei mai străluciți bărbați care au ocupat tronul Sf. Petru. De fapt, el a ocupat tronul din 1846 până în 1878, mai mult decât oricine, cu excepția lui Petru însuși. Pius și-a început cariera ca politician liberal, dar și-a schimbat total vederile după 1848 când revoluția din statele papale l-a văduvit pentru 18 luni de puterea seculară. După reîntoarcerea sa nu a mai stăpânit pentru mult timp peste statele papale: în 1860, după ce a fost înfrânt în bătălie, a fost forțat să predea toate teritoriile, cu excepția Romei, lui Victor Emmanuel al Piemontului. Procesul s-a terminat zece ani mai târziu când Roma a fost ocupată și transformată în capitala noii Italie unite. Declinul puterii temporale a papalității era complet.

Pius al IX-lea era o ființă suavă și inocentă – Revoluția de la 1848 având loc și din cauză că a eliberat pe toți prizonierii politici cu ocazia instalării sale – dar, din punct de vedere teologic, era foarte conservator. În 1854, papa a enunțat

doctrina concepției imaculate a Fecioarei Maria, el însuși fiind devotat Fecioarei: deși nu era produsul unei nașteri ca cea a lui Isus, concepția ei s-a petrecut în mod miraculos, fără să moștenească păcatul original. Pius a susținut că aceasta a fost posibil pentru că Dumnezeu s-a folosit de harul pe care în viitor Isus îl va aduce odată cu moartea Sa, ceea ce însemna că, în cazul Mariei, cu toate că nașterea ei s-a petrecut mai devreme, lipsa păcatului ei era totuși condiționată de Isus. În 1864, Pius al IX-lea a publicat *Lista de greșeli*, lista tuturor ideilor filosofice și științifice actuale care, în concepția sa, atacau credința Bisericii și a devenit ulterior faimoasă. Ultima „eroare” pe care Pius o condamnă sună astfel: „Pontiful roman poate și va trebui să cadă de acord cu progresul, cu liberalismul și cu civilizația modernă”.

În 1869, Pius a convocat Primul Conciliu de la Vatican pentru a rezolva criza prin care trecea Biserica Catolică. A fost un conciliu uriaș care a tratat o mulțime de probleme doctrinare și administrative, dar a confirmat condamnarea papală din *Lista de greșeli* și a mers chiar și mai departe prin sancționarea autorității papei. A decretat:

Atunci când suveranul pontif vorbește ex cathedra, adică atunci când este în exercitiul funcțiunii sale ca păstor și învățător al tuturor creștinilor, în virtutea supremei sale autorități apostolice, definind o doctrină cu privire la credință sau morală care va fi ținută de toată Biserica, deține, prin asistența divină promisă de binecuvântatul Petru, infailibilitatea cu care Mântuitorul divin a înzestrat Biserica Sa pentru a se bucura în definirea doctrinei referitoare la credință și la morală.

Este important să vedem că nu se pretindea că papa era *totdeauna* infailibil, ci doar atunci când definea în mod specific o doctrină definitivă și obligatorie. Nu este prea clar care sunt circumstanțele care se cer pentru ca aceasta să se întâmple, dar cei mai mulți dintre teologii catolici cred că s-a întâmplat de două ori.

Dacă îl slujim pe El în sacramentul Său trebuie să îl slujim mai ales pentru că s-a declarat sărac și mai ales de partea săracilor.

Edward Pusey

Prima dată când Pius al IX-lea a definit doctrina concepției imaculate, în 1854 și a doua oară când Pius al XII-lea a definit doctrina ridicării la cer a Mariei, în 1950. Unii teologi catolici argumentează că ar mai fi și alte ocazii, dar sunt foarte rare, cel puțin în contrast cu numărul de definiții doctrinare în uz care au fost date de conciliile Bisericii de-a lungul secolelor.

Dar chiar din momentul definirii sale, această doctrină a devenit una foarte controversată. Galicanismul și alte mișcări înrudite cu aceasta, cum era febronianismul, i se opuneau în mod deosebit. Când era clar că Conciliul de la Vatican va ratifica doctrina infailibilității papale, câțiva catolici de frunte au atacat-o: unul dintre aceștia a fost John Henry Newman, faimosul englez convertit la catolicism. El nu a obiectat prea mult cu privire la doctrină, ci la graba cu care aceasta a fost ratificată. Mult mai virulent a fost Johann Ignaz von Dollinger (1799–1890), profesor și preot german, care a devenit liderul partidului împotriva infailibilității și și-a folosit erudiția istorică și teologică pentru a arăta că papii anteriori s-au contrazis, ba chiar au fost eretici. Dollinger a fost excomunicat, dar mulți alții au preferat să părăsească Biserica Catolică în loc să accepte Primul Conciliu de la Vatican. Cunoscuți sub numele de „vechii catolici” (deoarece au perceput infailibilitatea papală ca o inovație), aceștia au ținut un conciliu la München în 1871 și au înființat o altă structură ecleziastică. Vechii catolici au supraviețuit atât în Europa cât și în America, dar numărul lor este foarte mic.

REAȚIA PROTESTANTĂ

Dacă reacția lui Pius al IX-lea la criza credinței a fost să închidă ușile și să le ferece și mai tare, o reacție similară a putut fi văzută printre mulți protestanți, mai ales în lumea vorbitoare de limba engleză. Pe de o parte erau anglicanii de orientare catolică sau anglo-catolicii – cei din sânul Bisericii Anglicane –, care voiau să recupereze rădăcinile catolice. Anglicanii cu orientare catolică erau asociați cu mișcarea

tractariană din perioada 1830–1850 și cu ideile unor figuri ca Edward Pusey, John Keble și (înainte de a se converti la romano-catolicism) John Henry Newman. Cei cu orientare catolică erau preocupați de folosirea ritualurilor și a frumuseții în serviciile Bisericii și de afirmarea doctrinele tradiționale conservatoare.

La aceștia se adăugau „Biserica Anglicană necatolică” sau partida evanghelică. Mulți evanghelicici din Biserica Anglicană au devenit tot mai preocupați de afirmarea doctrinelor tradiționale datorită atacurilor științei și ale altor discipline moderne. Astfel, acolo unde Pius al IX-lea a reacționat împotriva acestor atacuri, accentuând autoritatea Bisericii în general și a sa în special, evanghelicii l-au imitat prin accentuarea autorității Bibliei. Conform acestei idei, Biblia era autoritatea infailibilă și absolută, nu doar față de Biserică (poziția primilor protestanți), ci și față de știință.

Unii dintre evanghelicici au condamnat tot ce nu era de acord cu Biblia. Diferența dintre cele două abordări a fost mai vizibilă în biserica prezbiteriană din Noua Anglie care, în perioada 1830–1840, era împărțită între două grupuri numite Vechea Școală și Noua Școală. Vechea Școală condusă de unii teologi ca Charles Hodge (1797–1878) și Archibald Alexander (1772–1851) a pus accentul pe doctrinele calviniste tradiționale – nu numai pe autoritatea biblică, ci și pe predestinare și pe totală depravare a omului. Cei din Noua Școală s-au condus după Nathaniel Taylor, dar în schimb au accentuat libertatea și capacitatea ființei umane de a răspunde lui Dumnezeu. Schisma a durat până în 1870, când Noua Școală a satisfăcut în fine Vechea Școală ca poziție conservatoare, reunindu-se.

În această vreme exista deja, din partea multor evanghelicici o opoziție tot mai mare în ceea ce privește știința și liberalismul, generată de o nouă generație de teologi de la Princeton Presbyterian, precum A. A. Hodge (fiul lui Charles) și, în special, Benjamin Warfield.

Warfield considera că pentru creștini Biblia trebuia să fie primul domeniu de

A-ți lua crucea lui Cristor nu este o acțiune majoră o dată pentru totdeauna, ci este o activitate continuă când ne indeplinim mici îndatoriri care nu ne convin deloc.

John Henry Newman,
Predica 5, 1833

Într-o vreme marcată de „concesii” în toate direcțiile, merită să ne oprim puțin pentru a ne aminti că pe de o parte „concesia” deschide poarta largă a „ereziei” și că „erezia” este „lipsa de disciplină în doctrină”. Pe de altă parte, Dumnezeu ne-a revelat adevărul nouă pentru a fi crezut, mărturisit și apărât (...) Suntem „ortodocși” atunci când ținem seama de superioritatea Cuvântului lui Dumnezeu în ceea ce privește autoritatea, interpretarea și călăuzirea în fața acestora. Suntem „eretici” când susținem superioritatea împotriva autorității Cuvântului lui Dumnezeu, a interpretării și a călăuzirii sale. Fiecare dintre noi poate să își verifice cele mai intime gânduri și poate să constate în ce poziție se află – de partea lui Dumnezeu sau a lumii.

Benjamin Warfield,
Erezie și concesii, 1896

Mișcarea de la Oxford

Mișcarea de la Oxford (1833–1845) condusă de un grup de indivizi din Universitatea din Oxford sau care aveau legături cu aceasta, a fost o mișcare de trezire religioasă și intelectuală în apărarea Bisericii Anglicane ca instituție divină, ca ramură a Bisericii Catolice mai largi și ca depozitara succesiunii apostolice și a harului sacramental. Mișcarea, ai cărei lideri i-a inclus pe John Henry Newman (1801–1890), John Keble, Richard Hurrell Froude și (mai târziu) Edward Bouverie Pusey a atras curând susținători capabili și elocvenți atât din interiorul cât și din afara universității. Mișcarea a fost cunoscută uneori ca „tractarianism”, numele derivând de la *Tratate pentru timpuri* pe care liderii ei le-au publicat în perioada 1830–1850.

Originile mișcării pot fi detectate din reacția „pietistă” mai largă împotriva raționalismului din epoca Iluminismului. Elosul caracteristic tractarian și-a găsit expresia în ideea teologică și în caracterul moral al „rezervei” care s-a manifestat ca o reacție la religiozitatea populară evanghelică și în lipsa dorinței de a comunica experiențele religioase și chestiunile sacre printr-un discurs familiar care impunea o anumită reticență față de împărtășirea cunoștinței religioase. Mișcarea făcea apel în special la Biserica antică sau la cea primară, în ceea ce privește atât practica cât și doctrina.

Învățătura doctrinară și devoțională caracteristică a liderilor mișcării cu privire la succesiunea apostolică, doctrina Bisericii, „teoria ramurii” unei Biserici nedivizate, sacramentele, principiul acordului catolic al părinților Bisericii și tradiția apostolică și principiile ascetice reprezentate de datoria de a posti și a da milostenie, valoarea celibatului și a izolării monastice și-au găsit expresia într-o serie

denumită *Tratatele timpului*, publicate din 1833 până la terminarea ei odată cu publicarea de către Newman în 1841 a ultimului tratat cu numărul 90. Agenda apologetică și polemică contemporană a mișcării în identificarea cu doctrina și cu practica atât ale părinților Bisericii cât și ale anglicanilor din secolul XVII s-a reflectat în publicarea unei colecții considerabile de texte: *Biblioteca părinților* (începută în anul 1836) și *Biblioteca teologiei anglo-catolice* (începută în 1841).

Mișcarea a mai avut și o dimensiune practică și etică care a devenit publică prin predicare, prin predici, prin literatură omiletică, prin poezie, prin versurile și prin imnurile liderilor mișcării și a celor care i-au urmat, John Henry Newman fiind recunoscut ca un maestru în arta omiletică. Mișcarea a produs și poeți ca John Keble, Isaac Williams și alții, iar versurile lor, în special cele ale lui Keble din *Anul creștin* (1827), au fost extrem de ciuite, influențându-i chiar și pe cei care au respins învățătura doctrinară și sacramentală a tractarianismului. Ideile tractarianismului au atins o audiență și mai largă datorită romanelor și schițelor (mai ales prin pana lui William Gresley și prin cea a lui F. E. Paget).

Foarte curând mișcarea a atras ostilitatea evanghelicilor, pierzând tot mai mult din sprijinul inițial al clerului anglican moderat s-a îndepărtat de punctul de vedere al unei tradiții mai vechi a Bisericii sacerdotale. Convertirea la romano-catolicism a lui Newman din 1845 (a devenit cardinal în 1879) și secesiunea mai multor tractariani, în special cea a lui W. G. Ward și a lui Frederick Oakeley, a slăbit mișcarea, dar a „prevestit” catastrofa presupusă de unii comentatori. John Keble, Isaac Williams, Charles Marriott, William Copeland și mulți alți tractariani au rămas în Biserica Anglicană, tractarienii regroupându-se sub conducerea informală a lui Pusey.

Mișcarea de la Oxford poate fi analizată pe mai multe nivele: ca un

protest ecleziastic împotriva amestecului unui stat liberal; ca un capitol din politica universitară și din politica academică; ca o reafirmare teologică, atât a ideii corporative de Biserică cât și a doctrinei întrupării; ca o restaurare a creștinismului patristic, ca o înnoire și o revigorare a vieții sacramentale a Bisericii; ca o școală care urmărea sfințenia și ca o mișcare a trezirii spirituale și personale exemplificate prin promovarea cărților devoționale, a practicii milosteniei și a postului; ca o reînnoire a închinării publice prin reînnoirea slujirii zilnice și prin accentul pus pe formele liturgice și ale rugăciunii; ca o reacție împotriva aridității spirituale și a raționalismului din secolul XVIII; ca o apărare a idealului semimediaval al *Pauperes Christi* împotriva incursiunilor politicii economice și ale utilitarianismului benthamit; ca un stil de Biserică romantică; ca o sacralizare a lumii invizibile, un promotor al conceptului de „rezervare” și un misticism sacramental al tipologiei, al poeziei și al imnologiei lui; ca un izvor indirect al restaurării ecleziologice și arhitectonice; ca o „împlinire” sau o definitivare, mai degrabă decât ca o respingere directă a trezirii evanghelice timpurii (mulți dintre tractariani au crescut în cămine evanghelice sau au avut un început evanghelic). O imagine echilibrată a mișcării poate fi făcută doar recunoscând aceste elemente care erau complementare și interconectate.

PETER NOCKLES

referință. El a susținut că în spatele autorității Bibliei stă autoritatea apostolilor, iar în spatele acesteia stă autoritatea lui Cristos – astfel, a te îndoi de Noul Testament înseamnă, de fapt, a te îndoi de Cristos. Am văzut în capitolul 2 cum la începutul creștinismului unii teologi precum Irineu și Tertulian foloseau

un argument similar pentru autoritatea Bibliei spre deosebire de cea a „tradiției secrete” sau a altora similare. Ei au înțeles efectiv că autoritatea Bibliei era parte integrantă a Bisericii. Dar Warfield a făcut o distincție clară între cele două. Prima este Biblia și orice autoritate a Bisericii există doar dacă susține Biblia.

La trecerea în secolul XX această poziție a caracterizat mai multe biserici și pe unii teologi din SUA. De exemplu, în 1910, Adunarea Generală a Bisericii Prezbiteriene de Nord a stabilit cinci principii esențiale pentru creștinism: ineranța Scripturii, nașterea lui Cristos din fecioară, ispășirea sa substitutivă, învierea în trup și realitatea minunilor. Acestea formau doctrinele de bază care au fost apărute într-o serie de articole și eseuri de o mare varietate de autori – incluzându-l pe Warfield – în 12 volume intitulate *Fundamentele* care au fost publicate între 1910 și 1915. Acestea se opuneau vehement concluziilor științei moderne, romano-catolicismului și, în special, teologiei liberale. În curând acestei mișcări i s-a dat numele de „fundamentalism” derivat din titlurile influentei serii. Deși la origine a fost un termen derogativ, unele dintre bisericile din Statele Unite au adoptat acest nume, deoarece se credea că exprimă foarte bine atitudinea lor: doctrinele în cauză erau într-adevăr „fundamentale” pentru credință și trebuiau apărute.

„LUPTA PENTRU CULTURĂ”

În încheierea *Listei erorilor*, papa Pius al IX-lea a atenționat că „în ultimii ani se poartă un război fără milă împotriva Bisericii, a instituțiilor sale și a drepturilor episcopiei apostolice”. Acest punct de vedere era împărtășit de foarte mulți creștini. Tradiționaliștii la care am privit, atât catolici cât și protestanți, s-au simțit asaltați de o societate tot mai ostilă și mai seculară. În același timp, foarte mulți din afara bisericilor credeau că luau parte la ultimul stadiu al unei lupte istorice care amenința de secole. Ultima parte a secolului XIX a fost marcată de un secularism tot mai accentuat și de un nou tip de ostilitate cu privire la religie în inima creștinismului european.

ȘTIINȚĂ CONTRA RELIGIE

Lupta a fost exemplificată de o faimoasă scenă de la muzeul Universității din

Oxford din 1860 când Samuel Wilberforce, episcopul de Oxford, a avut un schimb de replici cu Thomas Huxley (1825–1895), un discipol infocat al lui Charles Darwin. Ce s-a spus în acea dezbatere a devenit legendă, adevărul fiind mai degrabă obscur: se spune că Wilberforce și-a bătut joc de credința lui Huxley că descindea din maimuțe, în vreme ce Huxley a răspuns că mai degrabă ar dori ca linia familiei lui să se tragă din maimuțe decât dintr-un șarlatan intelectual. Huxley care nu era creștin a pus în circulație un nou termen pentru a descrie orientarea sa religioasă – „agnostic” (sau „neștiutor”), adică unul care nu știa dacă Dumnezeu există sau nu.

Dar unii care s-au aliat cu noua știință se aflau pe o poziție antagonistă față de religie, în general, și față de creștinism, în special. Unul dintre aceștia a fost John William Draper (1811–1882), un profesor din New York, care în 1875 a publicat *Istoria conflictului dintre religie și știință*. Intenția sa era clară încă din titlu: religia a fost o mare forță asupritoare, care a încercat totdeauna să înăbușe vocea rațiunii. Unele incidente din trecut, cum a fost cea a condamnării lui Galileo au fost refăcute, dar nu ca niște dispute între diferiți teologi sau între diferiți oameni de știință, ci doar ca niște disensiuni între teologi, pe de o parte, și oamenii de știință, pe de altă parte, disensiuni care vor defini tipicul relațiilor dintre cele două grupuri.

O altă carte care a susținut acest caz a fost *O istorie a războiului științei cu teologia din creștinătate*, scrisă în 1895 de Andrew Dickson White (1832–1918), el însuși cofondator și rector al Universității Cornell, unde a predat istoria. Cartea prezenta un caz și mai complet în comparație cu cel al lui Draper, argumentând că în toate domeniile, de la medicină la drept, părerile teologilor creduli, care atribuiau orice minunilor sau acțiunii divine, au fost treptat desființate de oamenii de știință raționali, care au descoperit cauzele lor reale. În mod special, White a insistat că punctul de vedere al „științei” cu privire la forma

Antagonismul dintre religie și știință se datorează continuării luptei începute odată cu acumularea puterii politice a creștinismului (...)
Istoria științei nu este doar o înșiruire de descoperiri disparate. Aceasta este povestea conflictului a două puteri aflate în competiție, pe de o parte forța în expansiune a intelectului uman și, pe de altă parte, asuprirea care reiese din credința tradițională și din interesele umane.

William Draper, Istoria conflictului dintre religie și știință, 1875

pământului, cunoscut de filosofii greci din Antichitate, a fost suprimat de Biserică, care a acceptat modelul biblic al pământului plat, având cerul sprijinit pe coloane. Cristofor Columb a fost un mare vizionar datorită credinței sale că se putea naviga în jurul lumii, iar călătoriile exploratorilor din timpul vieții sale au forțat Biserica să recunoască că a greșit. Acest lucru e, desigur, fals: oamenii Bisericii din Evul Mediu erau foarte conștienți că pământul este sferic, Columb nefiind criticat înainte de călătoria sa pentru credința sa, că, pământul era rotund, ci pentru credința sa că pământul era destul de mic și ușor de înconjurat – o credință care s-a dovedit falsă. Pur și simplu White a distorsionat datele pentru ca acestea să se potrivească cu teza sa.

Așa după cum se sugerează, „teoria conflictului” dintre istoria științei și religie s-a bazat doar pe unele dovezi, istoricii discreditând-o de la bun început. Aceasta s-a bazat pe presupunerea că argumentele cu privire la evoluție la acea dată erau tipice altor argumente științifice și religioase din trecut. Dar un lucru remarcabil este că, dintre toate reconsiderările istoriei, aceasta s-a dovedit probabil cea mai trainică. Ideea că știința și religia se află obligatoriu în conflict sau că credința și rațiunea sunt totdeauna contradictorii este adânc fixată în cultura și în gândirea apuseană modernă. Cei care popularizau știința, cum au fost Richard Dawkins și Peter Atkins, continuau să repete aceste lucruri negative, iar concepțiile lui Draper și cele ale lui White au reapărut în romanele extrem de populare ale lui Dan Brown.

ANTICLERICALISMUL DIN EUROPA

Între timp, se luau măsuri pentru secularizarea societății în cea mai mare parte a Europei. Adesea aceasta a luat forma anticlericalismului, un termen destul de vag care denumea nemulțumirea generală față de implicarea activă a clerului catolic în viața publică. Anticlericalismul s-a dezvoltat în secolul XVIII sub influența lui Voltaire, devenind foarte puternic în special în Portugalia, în ciuda

– sau tocmai din cauza – catolicismului foarte puternic de acolo. Marchizul de Pombal, prim-ministru din 1755 până în 1779, nu numai că i-a alungat pe iezuiți, dar a rupt relațiile cu Roma și a încercat să pună capăt dominației Bisericii în domeniul educației. O încercare și mai susținută de secularizare a țării s-a produs odată cu răscoala liberală din 1820. În 1822, s-a redactat o constituție radicală, guvernul fiind divizat între elementele radicale și cele mai tradiționale. Încercarea radicalilor de a suprima Biserica a eșuat și, în 1826, a fost întemeiată o monarhie constituțională. A urmat un șir de războaie dinastice în care a ieșit învingător regele Pedro al IV-lea (fostul împărat al Braziliei) înainte de a abdică în favoarea fiicei sale mai mici, Maria a II-a (care a domnit între 1826 și 1853). Domnia sa a cunoscut introducerea unei mari serii de reforme liberale. Biserica a avut mult de suferit pentru că l-a sprijinit pe Miguel, fratele lui Pedro care era pretendentul conservator la tron. Toate mănăstirile au fost desființate, toți preoții în poziții de autoritate din armată și din guvern au fost înlăturați. Catolicismul a rămas încă bine înrădăcinat în popor – un portughez dintr-o sută era preot catolic – relațiile dintre guvern și Biserică continuând să se îmbunătățească în tot acest secol. În 1901, multor ordine monastice li s-a îngăduit să se reformeze, dar după numai nouă ani monarhia a căzut victimă unei alte revoluții. Noua republică era extrem de anticlericală, Biserica fiind depozată de ultimele proprietăți. A fost interzisă purtarea veșmintelor preoțești, legea a impus programul serviciilor bisericii și trasul clopotelor, catolicismul devenind ilegal în cazul celor care erau în armată. În 1911, s-a produs separarea dintre stat și Biserică. Acest anticlericalism extrem nu a fost pe placul multora din societatea portugheză și, așa după cum vom vedea în capitolul 14, roata se va întoarce după câțiva ani.

Într-o oarecare măsură, Spania a imitat inițiativa Portugaliei. Aici, între 1830 și 1840, a avut loc Primul Război Carlist, un

înverșunat război civil între doi pretendenți la tron – Isabela, fiica lui Fernando al VII-lea și Don Carlos, fratele lui Fernando. Don Carlos reprezenta elementele conservatoare din societatea spaniolă, inclusiv Biserica, în vreme ce Isabela era progresistă și anticlericalistă. Don Carlos a pierdut războiul și a fost nevoit să plece în exil, spre triumful anticlericaliștilor. Cele mai multe mănăstiri au fost închise cu forța, statul confiscând toate proprietățile Bisericii.

Anul 1848 a fost marcat de răscoale și de tulburări în multe părți ale Europei. Am văzut deja problemele politice cu care s-a confruntat în acest an Pius al IX-lea, acestea având loc concomitent cu revoluțiile eșuate din Franța și din Germania. În ambele cazuri revoluțiile au fost combinate și cu acțiuni împotriva clerului. În Franța, relațiile cu Biserica Catolică s-au temperat treptat în ultima parte a secolului XIX. Un eveniment deosebit a avut loc după Războiul Franco-Prusian din

1870–1871 în care Franța a fost învinsă. În Franța a luat ființă o nouă republică în care elementele anticlericale s-au mobilizat și din cauza reacției împotriva Primului Conciliu de la Vatican și a proclamării infailibilității papale. Resentimentele anticatolice s-au amplificat în primii ani ai secolului XX. În 1901, a fost impusă Legea asociațiilor, care impunea înregistrarea tuturor organizațiilor religioase, statul rezervându-și dreptul de a le închide. În 1905, a fost votată Legea separării care a separat Biserica de stat. Au fost închise biserici, iar preoții au fost eliminați din învățământ. Totuși legea garanta deplina libertate de închinare.

Țara în care forțele anticlericale și Biserica s-au confruntat cu tărie a fost însă Germania. Aceasta s-a datorat în mare parte unui singur om, Otto von Bismarck (1815–1898), „cancelarul de fier”. Atunci când Bismarck a devenit prim-ministru în Prusia, în 1860, statele vorbitoare de limba germană erau încă separate.

Otto von Bismarck,
fotografiat în 1890.

Indiferent cât de bune ar fi în sine rugăciunea, postul, veghea și toate celelalte activități creștine, acestea nu constituie țelul vieții noastre creștine, cu toate că ne servesc ca mijloace indispensabile pentru a atinge acest final. Adevăratul țel al vieții creștine este primirea Duhului Sfânt a lui Dumnezeu. Cât despre posturi, veghere, rugăciune și milostenie și oricâte fapte bune făcute de dragul lui Cristos, acestea sunt doar mijloacele de obținere a Duhului Sfânt al lui Dumnezeu. Dar, ia aminte fiule, doar faptele bune făcute de dragul lui Cristos ne aduc roada Duhului Sfânt.

Seraphim al Sarovului,
adresându-se lui
Motovilov, 1831

Bismarck a făcut din unificare misiunea vieții lui, iar invadarea Franței, care a dus la căderea monarhiei a făcut parte din planurile sale: credea că servoarea naționalistă care va fi inspirată de acest război va menține unitatea statelor germane. El a avut dreptate și din 1871 Germania era o țară unitară, cu regele Prusiei împărat și cu Bismarck cancelar.

Unitatea a fost una dintre preocupările cele mai însemnate ale lui Bismarck, el fiind deosebit de nemulțumit de romano-catolicism, prin care un mare segment al populației era atașat de o putere străină. Aceasta s-a dovedit odată cu convocarea Primului Conciliu de la Vatican. După încheierea conciliului, Bismarck a declanșat *Kulturkampf* (sau „lupta pentru cultură”): a desființat departamentul catolic din Ministerul Culturii, numindu-l pe anticlericalistul Adalbert Falk ministru al închinării publice. Falk i-a alungat pe iezuiți, a pus întreaga educație sub controlul statului și, în 1873, a dat „legile din mai” prin care limita puterea Bisericii. În anii următori episcopii au devenit funcționarii statului, acesta având ultimul cuvânt cu privire la persoanele care puteau să fie ordinate. Ordinele religioase au fost abolite, preoștilor li s-a luat registrul civil. Papa Pius al IX-lea a anulat validitatea legilor din mai și i-a amenințat cu excomunicarea pe clericii care ar fi respectat legile.

Kulturkampf nu a avut succes. Catolicismul a rămas tot atât de înrădăcinat în Sudul Germaniei, la fel cum a rămas luteranismul în Nordul ei, iar Partidul Catolic de Centru care a fost ținta politicii lui Bismarck, s-a bucurat de o mare popularitate între 1870 și 1890. Aceste măsuri au dus în deceniile care au urmat la mari animozități între catolici și anticlericaliști. Pe termen scurt, situația s-a mai temperat odată cu moartea lui Pius al IX-lea în 1878.

Este important de ținut minte că, în ciuda eforturilor unor miniștri ca Bismarck, ridicarea anticlericalismului și încercările anumitor guverne de a lua măsuri împotriva catolicismului, nu au afectat în mod semnificativ credința

poporului de rând. Așa după cum critica biblică și liberalismul au constituit apanajul unei elite și au fost aproape total necunoscute maselor, tot așa de limitat a fost progresul secularismului în această perioadă. Doar mai târziu, în secolul XX, acesta va da roade în toată Europa.

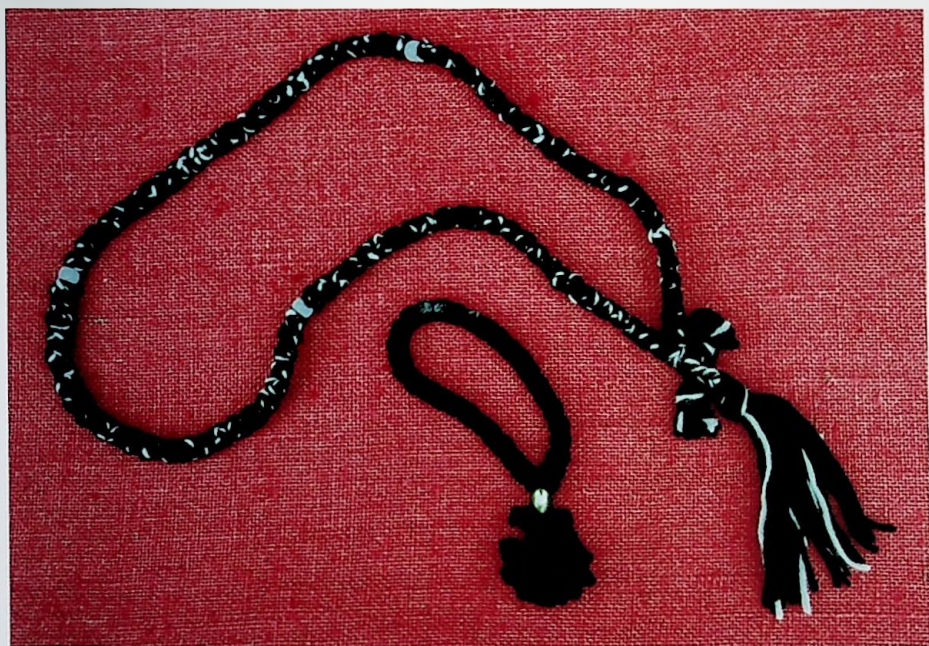
TREZIREA ÎN RUSIA

Și Rusia a cunoscut importante schimbări sociale în secolul XIX. În ciuda unor țări din perioada Iluminismului, cum au fost Petru și Ecaterina „cea Mare”, țara încă era în mod considerabil în urma Europei de Vest în ceea ce privește industrializarea și infrastructura, fără să aibă venituri din colonii sau din munca sclavilor care au asigurat în mare parte bunăstarea națiunilor apusene. Se credea că populația dispersată a acesteia, în mare parte rurală, nu putea crește capitalul necesar pentru a ține pasul cu celelalte națiuni și orice tentativă de schimbare va tulbura foarte mult societatea.

Oricum au existat mari tulburări. Între 1850 și 1900 populația Rusiei s-a dublat, industria accelerându-și dezvoltarea în Nordul și în Sudul țării. În 1861, țarul conservator Aleksandru al II-lea a acceptat emanciparea iobagilor – acei țărani care trăiau ca în Evul Mediu – cu speranța că aceasta va duce la liberalizarea sistemului agricol și va aduce mai mult venit. Din nefericire nu s-a întâmplat așa, iar dezorganizarea a dus la o și mai mare sărăcie pentru cei mai mulți dintre foștii iobagi și pentru foștii lor proprietari.

STAREȚII

În ciuda tuturor acestor nenorociri, spiritualitatea creștină a continuat să înflorească în Rusia. În această perioadă au apărut *stareții* (sau bătrânii), figuri proeminente ale religiei ruse. Așa cum am văzut în capitolul 8, în Rusia exista tradiția venerării unor sfinți cum a fost Sf. Vasile „cel Binecuvântat”, stareții înscriindu-se pe linia mai puțin extremistă a acestei tradiții. Unul dintre personajele-cheie ale acestei tradiții a fost Petru Velicicovschi

Șnururi (funii) confecționate din lână, folosite de ruși pentru rugăciune.

(1722–1794), un călugăr ucrainian din secolului XVIII care era deosebit de dotat în misticismul isihasmului. El a devenit arhimandritul (superiorul) mănăstirii Neamț din Moldova, România, forma lui de spiritualitate fiind extrem de populară: el a făcut cunoscută „funia rugăciunii”, care îl ajuta pe cel care o folosea să socotească de câte ori a repetat „rugăciunea minții”. Funia constituie echivalentul ortodox al rozariului catolic. Velicovschi a fost, de asemenea, un învățat de seamă cu studii despre părinții Bisericii: a redactat o antologie a scrierilor lor cu titlul *Filocalia* („dragostea față de frumusețe”) care de atunci s-a dovedit extrem de populară. Aceasta a contribuit la stărnirea interesului față de studiile patristice în Rusia secolului XVIII și a secolului XIX și a dus la o spiritualitate mai profundă, inspirată de originile Bisericii.

Un alt stareț faimos din această perioadă a fost Serafim din Sarov, care a intrat în mănăstirea Sarov de la est de Moscova, la sfârșitul secolului XVIII. Ulterior, el s-a retras într-o pădure din apropiere unde a trăit ca un eremit, așa cum au făcut-o vreme de secole călugării ruși, și a devenit renumit ca învățător spiritual. Unul dintre ucenicii săi pe nume Motovilov a consemnat o remarcabilă discuție cu acest

sfânt faimos. După cum relatează Motovilov, Serafim i-a vorbit în pădure stând pe un trunchi de copac în vreme ce ninge. Către sfârșit, Serafim a vorbit despre nevoia individului de a avea Duhul lui Dumnezeu. Motovilov s-a alarmat.

Părintele Serafim m-a luat foarte ferm de umeri și mi-a spus: „Acum suntem amândoi învăluți de Duhul lui Dumnezeu, fiul meu. De ce nu mă privești?”

Am răspuns: „Nu pot părinte pentru că ochii tăi strălucesc ca fulgerul. Fața ta a devenit mai strălucitoare ca soarele și mă dor ochii.”

Părintele Serafim a spus: „Nu te teme cuvioșia ta! Acum și tu ai devenit tot atât de strălucitor ca și mine. Și tu însuși ai parte de plinătatea Duhului lui Dumnezeu; altfel nu ai putea să mă vezi așa cum sunt.”

[...] am privit la fața sa și am fost copleșit de o și mai mare reverență. Imaginați-vă o față de om care vă vorbește din mijlocul soarelui, din lumina orbitoare a razelor strălucitoare. Vezi mișcarea buzelor și schimbarea expresiei ochilor, îi auzi vocea, simți cum te ține de umeri; cu toate acestea, nu îi vezi mâinile, nici nu te vezi pe tine sau figura lui, ci doar o lumină orbitoare răspândindu-se

O declarăm prin cuvintele puterilor occidentale. NOI RĂSPÂNDIM CREȘTINISMUL ȘI CIVILIZAȚIA PRINTRE TRIBURILE ȘI POPOARELE SĂLBATICE.

Un căpitan rus al unui vas cu aburi implicat în ocuparea văii Amur, 1858

Spiritualitatea în literatură: marii romancieri ruși

Marii romancieri ruși ai secolului XIX au fost expuși diferit etosului ortodoxiei ruse, fiecare dintre ei fiind afectat într-un mod diferit. Chiar și cei creșcuți în cămine seculare sau atee s-au întâlnit cu o ortodoxia doicilor și a servitorilor lor.

Dintre cei trei faimoși, Ivan Turgheniev (1818–1883), Lev Tolstoi (1828–1910) și Fiodor Dostoevski (1821–1881), primul a devenit un agnostic ferm, dacă nu chiar încăpățanat, dar cu toate acestea a făcut un portret extrem de sensibil și încărcat cu o spiritualitate ortodoxă distinctă al Lizei, tânăra eroină a romanului său, *Un cuib de nobili* (1859), care abandonează căutările în direcția fericirii omenești și se retrage la o mănăstire pentru a se ruga pentru lume.

Marele Tolstoi s-a luptat toată viața cu religia, experimentând uneori o anxietate cosmică acută, dar scriind totuși cărți și articole de teologie, realizând propria traducere a Evangheliilor și în cele din urmă adoptând o formă de creștinism bazată pe etica Predicii de pe munte și a prescripției lui Cristos de a-ți iubi dușmanii. Tolstoi a provocat o reacție internațională chiar în timpul vieții sale. A devenit pacifist și vegetarian, opunându-se din răspuțeri oricăror forme de autoritate seculară sau religioasă, fiind în cele din urmă excomunicat de Biserica Ortodoxă, de ale cărei ritualuri și-a bătut joc în ultimul său roman, *Învierea* (1899). În vreme ce creștinismul lui Tolstoi era înrădăcinat într-o experiență religioasă profundă pe care o descrie în *Mărturisiri* (1879–1881), aceasta este în mare măsură o credință care îi seamănă; aceasta poartă semnele multor tradiții religioase și filosofice ale lumii, în care ortodoxia rusă joacă un rol secundar, fiind concepută și prezentată prin prisma rațiunii omenești. În cele mai importante dintre romanele sale, *Război și pace* (1865–1869) și *Anna Karenina* (1875–1877), personajele Pierre și Levin reflectă neîncetata căutare a adevărului religios înțepinsă de Tolstoi în întreaga sa viață.

Dintre cei trei, Dostoevski a avut cea mai solidă influență asupra gândirii religioase. Spre deosebire de cei doi mari

contemporani, el a avut parte de o educație ortodoxă tradițională și pioasă, dar în adolescență a fost atras de socialismul utopic european fiind condamnat la moarte prin împușcare spre sfârșitul celui de-al treilea deceniu al vieții sale din cauza unui banal delict politic. În ultimul moment sentința sa a fost comutată la patru ani de închisoare penală în fortăreața Omsk și patru ani ca soldat voluntar în Siberia; în primii patru ani nu a avut nimic de citit în afara traducerii ruse a Noului Testament. El a experimentat scăparea de execuție și eliberarea din închisoare care a urmat ca pe o renaștere spirituală. Pentru Dostoevski, religia nu a fost niciodată doar un fenomen social: era chiar esența vieții, aceasta fiind reflectată în romanele sale, unde „modelul Paștelui” (al vieții și al învierii), după cum l-a denumit unul dintre criticii săi, își pune amprenta asupra structurii tuturor marilor sale opere. Unii dintre cititorii săi au accentuat atmosfera spiritualității ortodoxe, văzând în aceasta principiul fundamental după care era structurată concepția sa față de lume și viață. Derivând din tradiția mistică a creștinismului, în special din cea a teologiei ortodoxe, accentul asupra „sobornicității” (a „sinodalității” sau a „conciliarității”) și a tradiției populare ruse a nebulului sfânt, personajele sale sunt admirate ca personaje imaginare unice, care întrerupă viața creștină și spiritualitatea rusă. Astfel de personaje sunt Sonia din *Crimă și pedeapsă* (1866), prințul Mișkin din *Idiotul* (1868) și novicele Alioșa și starețul Zosima din *Frații Karamazov* (1879–1880).

Totuși, referitor la pietatea ortodoxă din ultimii ani ai vieții lui Dostoevski, trebuie să se facă distincția că de-a lungul întregii sale vieți el a avut momente de mari dubii și necredință. Acestea se reflectă, de asemenea, în romanele sale, abilitatea sa de a aduce împreună cele două experiențe constituie unicitatea și meritul marilor sale romane. Împreună cu personajele sale sfinte, dăătoare de viață și intrând în conflict cu ele, există atei, agnostici și sceptici, ucigași, violatori și teroriști, torturați de ceea ce el numește „întrebări blestemate”. Unii dintre cei din urmă realizează renașterea spirituală; cei din prima categorie alunecă într-o stare de confuzie. Lumea lui Dostoevski este o lume extrem de complexă și de modernă, care și-a păstrat capacitatea de a se adresa

generațiilor succesive de cititori, incluzându-o și pe cea a noastră.

În *Frații Karamazov*, Dostoevski a căutat să întrerupă și să expună un creștinism care poate să ducă la mântuire, care confruntă și care le confruntă pe personajele sale cu cele mai chinătoare întrebări puse credinței creștine, întrebări cu privire la suferința copiilor inocenți, întrebarea dacă nu cumva libertatea Evangheliei lui Cristos este o povară prea mare pentru ca omul să o poată purta, întrebarea dacă nu cumva Isus Se înșela în ceea ce privește credința Sa. Unii dintre cititorii au fost convinși că ateismul și agnosticismul său câștigă în această dispută.

De aceea, atunci când ne gândim la spiritualitatea romanelor lui Dostoevski, nu ne gândim la o lume cufundată într-o spiritualitate plină de liniște, una a credinței de nestămutat, ci la o lume în care cea spiritualitatea este aproape înăbușită și copleșită de rău și totuși încontinuu renăscută într-o varietate infinită de forme. Motto-ul din *Frații Karamazov* este din Ioan 12:24: „Adevărat, adevărat, vă spun, că, dacă grăuntele de grâu, care a căzut pe pământ, nu moare, rămâne singur; dar dacă moare, aduce multă roadă.”

Așa cum a fost exprimată în viața credincioșilor de rând și a preotului lor paroh, spiritualitatea rusă, cufundată în superstiții și în tradiții populare, este cel mai bine descrisă în opera unui romancier mai puțin cunoscut în Vest, dar în general foarte stimat în Rusia. Acesta este Nikolai Leskov (1831–1895), scriitor al unor schițe pline de culoare, deși romanul său *Oamenii catedralei* (1872) este un exemplu desăvârșit al genului. La fel ca și Tolstoi, Leskov a fost un cititor avid al teologiei europene și a criticii textuale a Bibliei. Spre deosebire de Tolstoi și de Dostoevski, el a arătat oarecare simpatie față de ideile protestante, dar în esență s-a menținut în tradiția ortodoxă. Totuși, angajându-se în această direcție, el a respins intoleranța, severitatea, servilismul politic, și antiintellectualismul Bisericii ruse din zilele sale.

MALCOM JONES

*împrejur și iluminând cu strălucirea ei
atât mantia de zăpadă care acoperea
poiana din pădure și fulgii care ne
acopereau pe mine și pe marele bătrân.*

ORTODOXIA O IA SPRE EST

Religia rusă s-a îndreptat spre Orientul Îndepărtat odată cu expansiunea statului rus. Pe la jumătatea secolului XVIII, coloniști și misionari au ajuns în peninsula Kamceatka care ieșea în partea de nord a Oceanului Pacific. În 1741, Vitus Bering și Aleksei Chirikov au navigat spre Est și au descoperit insulele Aleutine dintre Kamceatka și Alaska. Au apărut coloniști care s-au stabilit acolo pentru a putea desfășura comerțul cu blănuri, iar în 1784 a fost consemnată oficial prima colonie rusă din Alaska.

Misionarii au venit și ei pentru că erau oameni pe insule. Unul dintre pionieri a fost Herman din Alaska care a sosit acolo în 1793 și le-a predicat insularilor, deschizând, de asemenea, școli pentru ei. Herman a combinat într-un mod ingenios rolul misionarilor cu cel al stareților deoarece el a continuat să trăiască ca un eremit pe o insulă nelocuită de lângă insula Kodiak. Aici el va fi cunoscut ca *Apa* („bunicul”), după cum îl vor numi localnicii, rămânând un eremit până la moartea sa în 1837. Unii dintre misionari au dat dovadă de o atitudine foarte tolerantă față de locuitorii băștinași. Pe una dintre insule, misionarii au raportat că băștinașii erau organizați într-o societate atât de iluminată și în acord cu moralitatea creștină, încât ar fi fost mai bine să fie lăsați în pace.

Cel mai important misionar a fost preotul și învățătorul Evghenie Venianimov (1797–1879), din Irkutsk, Siberia. Căsătorit, ca cea mai mare parte a preoților ortodocși, el și-a luat familia și, în 1823, a pornit spre Aleutine ca misionar, stabilindu-se pe insula Unalaska. Aici Venianimov a construit o casuță pentru familia sa și a început ridicarea unei biserici. Mulți dintre locuitorii insulelor au venit în contact cu creștinismul, dar mai erau foarte multe de făcut. Venianimov a

călătorit foarte mult prin insule – într-o canoe printre vânturile neprielnice ale Pacificului de Nord – învățând dialectele locale. Alegând dintre acestea pe cele mai răspândite, el a adaptat alfabetul chirilic și a început să traducă pentru insulari Biblia și alte lucrări creștine, inclusiv imnuri. Eforturile sale au fost încununate de succes, iar în 1829 a ajuns în Alaska și a început să predice acolo.

Soția lui Venianimov a murit în vreme ce el se întorsese în Rusia pentru a face reclamă misiunii din Aleutine, astfel că s-a călugărit, luându-și numele de *Innocențiu*. Curând după aceasta, în 1840, a fost făcut episcop de Kamceatka și de Aleutine, unde a rămas până în 1867, când a devenit mitropolitul Moscovei. Ca mitropolit, el nu numai că a reformat Biserica, dar și a susținut importanța misiunii în Est. A fost un om foarte iubit, fiind considerat unul dintre cei mai importanți sfinți ai secolului XIX.

Sub *Innocențiu* din Irkutsk și a altora ca el, ortodoxia s-a întărit în insulele Aleutine și în Alaska de Vest. Ca mărturie stă curajul unui localnic cu numele *Cungagnaq* care, cu ocazia botezului, a adoptat numele *Petru*. În 1815, împreună cu alți câțiva localnici au fost capturați de marinarii spanioli care i-au dus la San Francisco și au vrut să îi forțeze să treacă la catolicism. Spaniolii i-au tăiat lui *Petru* unul câte unul degetele de la picioare. Cum tot refuza să se convertească, i-au tăiat degetele de la mâini, falangă cu falangă; apoi i-au tăiat mâinile; în final i-au tăiat abdomenul și i-au scos intestinele. Un astfel de martiraj dovedește succesul misiunilor ortodoxe.

În 1867, Rusia a vândut Alaska Statelor Unite ale Americii, deși nu a avut statutul de stat decât în 1959. Coloniile ruse erau relativ mici, dar misionarii au avut un mare succes printre băștinași, ceea ce a însemnat că deși Statele Unite se aflau în posesia teritoriului, acolo Biserica Ortodoxă Rusă a continuat să fie foarte puternică. În comparație cu restul teritoriului Statelor Unite, în Alaska mai există și azi o puternică prezență ortodoxă.

EPOCA COLONIALISMULUI

În jurul anului 1590, pledând pentru superioritatea romano-catolicismului asupra protestantismului, cardinalul Robert Bellarmine a atras atenția asupra succesului pe care îl au misionarii catolici în comparație cu misionarii protestanți. Se pare că misiunile din secolul XVII, pe care le-am tratat în capitolul 10, își au originea în această declarație. Secolul XVIII a cunoscut o restrângere a misiunilor catolice, locul acestora fiind luat în ultima parte a secolului XVIII și în secolul XIX de misiunile protestante. Începea o nouă eră a misiunilor, de o anvergură mai mare, în comparație cu tot ce s-a văzut până atunci.

LUMI NOI, PROVOCĂRI NOI

În cea mai mare parte, noul impuls misionar nu s-a datorat organizării bisericilor europene, ci noilor societăți fondate expres pentru scopul misiunii. A existat un număr uriaș de astfel de misiuni, cele mai multe fondate de laici, adesea chiar de unii cu un statut social relativ scăzut. Una dintre primele societăți a fost Societatea Misionară Baptistă (Baptist Missionary Society, BMS), fondată în 1792 de William Carey. Și mai importantă a fost Societatea Misionară din Londra (London Missionary Society, LMS), un grup nondenominațional fondat în 1795. Aceasta i-a determinat pe unii evanghelici din Biserica Anglicană să fondeze Societatea Misionară a Bisericii (Church Missionary Society, CMS) în 1799. În vreme ce protestanții englezi și cei germani erau primii în această întreprindere misionară, mai exista și Societatea Misionară a Olandei (Netherlands

Missionary Society, NZG) fondată în 1797 și modelată după LMS. Această societate era preocupată în principal de Indiile de Vest olandeze, creștinii crezând că acestea au fost neglijate de autoritățile coloniale.

Pentru început, trebuie avut în vedere că aceste societăți nu au avut nimic de-a face cu imperialismul secular. Misionarii erau trimiși în Europa sau în America, la fel ca în Africa, doar cu scopul predicării Evangheliei. Natura evanghelică (și adesea separatistă) a acestor societăți a făcut ca cei mai mulți dintre creștini să aibă suspiciuni legate de acestea. Totuși aceste societăți constituiau o cultură alternativă, fără să sprijine imperialismul. Această caracteristică se reflecta în faptul că misiunile aveau un caracter internațional: de exemplu, BMS a angajat mulți luterani germani. Se credea că mai ales protestantismul influențat de pietism și de evangheliism, constituia o credință comună care nu ținea seama de granițe și că toți creștinii puteau coopera în vederea răspândirii Evangheliei. Aici deci se găsea unul dintre primele elemente ale spiritului ecumenic – deși îi va lua mult timp pentru a se extinde asupra conducerii bisericilor.

Unul dintre cele mai bune exemple ale noii orientări spre misiune a fost Henry Venn, născut în 1796 într-o cunoscută familie evanghelică anglicană (tatăl său fiind unul dintre liderii sectei Clapham). Henry Venn a fost un avocat de temut al drepturilor africanilor, fiind foarte conștient de abilitățile acestora: spre deosebire de mulți albi din zilele sale, el credea că africanii erau tot atât de inteligenți și de capabili ca europenii. În 1841, Venn a devenit secretarul CMS și a căutat să pună în practică principiile sale. A formulat principiul celor trei autonomii: bisericile

fondate peste hotare trebuie să se autoîntrețină, să se autoguverneze și să se autopropage. Aceasta a însemnat că prioritatea misionarilor era aceea de a educa clerul local cum să conducă bisericile fără ajutor, pentru a fi independente

de europeni și pentru a continua singure misiunea. În plus, acestea nu trebuiau să fie copii la indigo ale bisericilor europene: Venn nu a fost interesat să facă „transplanturi”, adică să impună cultura europeană împreună cu religia europeană. Astfel, cu toate că CMS exista pentru a trimite misiuni, acestea trebuiau să fie temporare și să ia sfârșit cu o „eutanasiere” („moarte bună”) pentru că nu mai era nevoie de

acestea. El a asemănat misiunea cu schelăria care era absolut necesară pentru ridicarea bisericii, dar care era luată atunci când aceasta era gata. Venn chiar a îndrăznit să viseze la o chestiune controversată: episcopi băștinași – chiar negrii – o idee susținută foarte mult de predicatorul evanghelic Hugh Stowell care a criticat rasismul, indiferent unde s-a confruntat cu acesta. Astfel, CMS a respins ideea, de altfel foarte populară printre anglicani, a „episcopului misionar”, un englez care era trimis în calitate de episcop al zonei evanghelizate.

Venn era tipic pentru mulți dintre cei care s-au implicat în misiunea din secolul XIX, cel puțin în prima jumătate a secolului. Replica lui nord-americană a fost Rufus Anderson, secretarul Bordului American al Comisarilor pentru Misiunea Străină care avea cam același punct de vedere. Venn a fost influențat și de misionarii iezuiți din Orientul Îndepărtat, cu care am făcut cunoștință în capitoul

10; și chiar dacă sfaturile Congregației pentru Propagarea credinței nu au fost totdeauna luate în seamă, Biserica Catolică a susținut un punct de vedere similar.

Cea mai importantă organizație misionară catolică era Părinții Duhului Sfânt, cunoscuți uneori ca „spiritanii”.

Acest grup a fost fondat la Paris în 1703, fiind un

seminar care putea pune la dispoziția preoților o educație mai bună, iar între 1730 și 1740 acesta trimitea misionari în Noua Franță (acum parte a Canadei). Această societate a fost distrusă aproape în întregime în timpul Revoluției Franceze, dar a fost reînființată efectiv de François Libermann (1797–1852),

un evreu francez care s-a convertit la catolicism (și a fost dezmoștenit de tatăl său care era rabin). El a fondat Societatea Imaculatei Inimi a Mariei pentru a-i evangheliza pe foștii sclavi și a început să trimită misionari în Africa de Vest. În 1848, această societate a fuzionat cu Părinții Duhului Sfânt, creând o nouă societate misionară extrem de puternică. Aceasta a înființat multe seminarii pentru pregătirea misionarilor în toată Europa și în America de Nord, mișcarea continuând să fie foarte puternică în Franța. Francezii au fost într-adevăr cea mai importantă națiune misionară din secolul XIX: în cea mai mare parte a secolului, aproape toți misionarii din Africa erau francezi.

La fel ca și liderii misiunilor protestante, Libermann a fost extrem de sensibil cu privire la pericolul impunerii culturii europene altor popoare. Într-o scrisoare din 1847 trimisă misionarilor din Africa de Vest, el a scris:

Henry Venn,
John Russell
(1745–1806),
pictor și discipol
a lui George
Whitefield.

Goliți-vă de Europa, de manierele și de mentalitățile ei; faceți-vă negri cu negri și așa îi veți înțelege cum ar trebui; faceți-vă negri cu negri pentru a-i forma așa cum ar trebui, nu în felul Europei, ci lăsându-i așa cum sunt din fire; purtați-vă așa cum servitorii se poartă cu stăpânii lor, adaptându-vă la obiceiurile, la atitudinea și la tradițiile stăpânilor lor.

Misionarilor catolici le-a fost întotdeauna ușor să urmeze acest sfat. În special, era foarte greu să pregătești preoți africani, în vreme ce legea canonică insista asupra unei bune însușiri a limbii latine și asupra jurământului celibatului, fără mare căutare printre africani. Una dintre organizațiile care a încercat să rezolve această situație a fost Societatea Misionară a Africii, fondată de cardinalul Charles Lavigerie (1825–1892), arhiepiscopul Algerului, cunoscută ca Părinții Albi. Lavigerie fusese istoric ale cărui studii despre creștinismul nord-african și european din Evul Mediu l-a făcut să viseze la înființarea de noi regate creștine în Africa. Așa după cum misionarii care au fost trimiși la europenii păgâni au „convertit” întregi regate doar botezându-l pe rege, tot așa Lavigerie și-a trimis misionarii – protejați de soldați, deoarece aceste teritorii erau foarte periculoase – în Africa centrală, pentru a încerca același lucru. Ca mulți alți teoreticieni ai misiunii, Lavigerie spera să fondeze o biserică care funcționa cu ajutorul indigenilor și care nu va fi doar o simplă copie a creștinismului european, dar s-a lovit de problema penuriei de preoți băștinași. În schimb, el a recomandat folosirea unui sistem de doctori laici, căsătoriți – deoarece credea că sarcina unui doctor era tot atât de importantă ca cea a unui preot. Doctorii aceștia puteau să inițieze poporul în teologie, chiar dacă nu puteau săvârși sacramentele. Din păcate, încercarea de a pune în practică un astfel de sistem a avut prea puțin succes.

GOANA DUPĂ AFRICA

Istoria creștinismului african din secolul XIX este extrem de complicată. Pe de o

parte, misiunile și colonizările din perioada explorărilor de dinainte au dat roade, existând grupuri creștine împrăștiate pe tot continentul – în plus față de creștinismul mult mai vechi din Ethiopia. Astfel, încă odată forme diferite ale creștinismului se vor întâlni și în multe cazuri se vor confrunta.

PRIMII PROTESTANȚI AFRICANI

Încă din secolului XVIII, puterile protestante – Marea Britanie, Olanda și Danemarca – au înființat forturi pe toată coasta de vest a Africii, în special pe „coasta sclavilor” a Africii de Vest și în enclava olandeză de la Capul Bunei Speranțe. Acestea erau mici așezări care existau în primul rând pentru comerț. Ele aveau proprii capelani a căror datorie era să îi slujească pe coloniști, băștinașii africani fiind ignorați în cea mai mare parte. Interiorul Africii de Vest – pe coasta unde se găseau forturile – era în cea mai mare parte musulmană și adesea ostilă creștinilor.

Totuși cea de-a doua jumătate a secolului XVIII a cunoscut primele misiuni protestante orientate spre africani. Înaintea lor au existat și alte tentative. Primul misionar anglican în Africa a fost Thomas Thompson, trimis de Societatea pentru Propagarea Evangheliei în 1751 în castelul Cape Coast. Dar el nu a avut un spirit de explorator și a rămas acolo doar cinci ani.

Mult mai importante au fost misiunile organizate de negri. Așa după cum am văzut în ultimul capitol, creștinismul protestant s-a răspândit foarte mult printre sclavii și foștii sclavi atât din SUA și din Canada cât și din Marea Britanie. Facem cunoștință cu primii misionari protestanți negri care erau foarte hotărâți să ducă creștinismul pe continentul lor de origine. Primul dintre pastorii protestanți africani a fost Jacobus Capitein care fusese ordonat în Olanda (dizertația sa finalizată în 1742 explica de ce sclavia nu contravenea creștinismului). Capitein a pornit către Elmina, unde a predicat celor din poporul său fante, în beneficiul Bisericii Reformate olandeze. El a tradus Rugăciunea Domnului, Cele Zece Porunci și un catehism reformat în limba

Națiunile păcătuiesc împotriva altor națiuni fără nicio avertizare. Apoi vin susținătorii cu multe argumente politice și morale pentru faptele comise: în cele din urmă, teologia dă o mână de ajutor și pune la dispoziție sancționarea acceptabilă a religiei. Astfel, din agresiune pură, imperialismul devine un înalt scop politic sau o datorie morală.

Națiunea, 66, 1898

fante. Cu toate acestea, Capitein nu a avut un succes prea mare. El nu a fost capabil să se integreze în societatea fante, cu toate că s-a născut acolo: de exemplu, stăpânii lui s-au opus căsătoriei sale în acea societate. Soția sa era albă, el fiind mai atașat de comunitatea albă, decât de cea neagră. Drept urmare lucrarea sa a fost direcționată mai mult către „mulatri”, comunitatea celor de rasă amestecată care, ca în cazul tuturor coloniilor europene, a apărut în urma comercianților care și-au luat soții sau amante dintre băștinașe.

La fel s-a întâmplat cu Philip Quaque, cel care l-a urmat pe Thomas Thompson

la Cape Coast. Thompson l-a trimis în Anglia pentru a fi instruit, iar atunci când s-a întors a devenit capelanul comunității, post pe care l-a deținut până la moartea sa în 1816. Quaque a slujit mai mult mulatrilor, dechizând o școală pentru ei și pentru negrii africani.

Acesta a fost începutul protestantismului printre negrii africani. Totuși mișcarea a primit un impuls uriaș odată cu emigrarea în Africa a unui mare număr de creștini de peste hotare. Aceștia erau sclavii eliberați și descendenții lor, care veneau să înceapă o viață nouă în locul care mai credeau ei că este continentul lor de baștină.

Părinții Albi în Africa, gravură de L. Geisler, dintr-un manual de școală, cca 1880-1890.

SIERRA LEONE: UN EXPERIMENT AL
LIBERTĂȚII AFRICANE

Ideea trimerii înapoi în Africa a sclavilor eliberați cu scopul înființării unei colonii autonome a fost concepută de Granville Sharp, care s-a alăturat campaniei împotriva sclaviei din Londra. Ideea aceasta a fost pe placul guvernului, de vreme ce punerea acesteia în aplicare însemna îndepărtarea unor elemente deloc populare ale societății, astfel că și cerșetorii negri au fost forțați să participe. Primii coloniști, foști sclavi din Londra și niște prostituate albe, au fondat Freetown pe coasta de vest a Africii în 1787. Dar lucrurile nu au mers prea bine. Locul era prea aproape de forturile folosite de negustorii de sclavi britanici. Cei mai mulți dintre coloniști au devenit din nou sclavi sau au început chiar ei să facă comerț cu sclavi. Populația locală, tribul temne – care nu a fost deloc consultată în legătură cu acest proiect –, era ostilă, iar în 1789 a incendiat așezarea. Ottobah Cugoana, unul dintre cei care făceau campanie în favoarea abolirii sclaviei și care a fost sclav în Grenada a sugerat să fie aduși noi coloniști din populația neagră loială din Canada. Cincisprezece corăbii

pline cu foști sclavi și cu familiile lor – din toată America de Nord și din Canada au sosit în 1792, în timp util pentru a da naștere cu adevărat coloniei Sierra Leone.

Cei mai mulți dintre noii coloniști erau evanghelici foarte dedicați, de tipul celor cunoscuți în ultimul capitol – printre ei fiind și predicatorii David Ash și Moses Wilkinson. Debarcând cu Bibliile în mână, unul dintre grupuri cânta imnul „Deșteptați-vă și cântați cântarea lui Moise și a Mielului” – deoarece privea întoarcerea în Africa ca pe un nou Exod spre Țara Promisă. Așa cum se sugerează, creștinismul a jucat un rol central în viața noii colonii. Pastorii baptiști și metodiști care au însoțit pe coloniști acționau în calitate de „căpitani” sau conducători ai comunității, asigurând acea structură a societății care a lipsit primilor coloniști. Un element neobișnuit a fost rolul important pe care femeile l-au jucat în societate. Cum cele mai multe dintre ele erau niște femei dure și sigure pe sine, crescute ca sclave în Virginia sau în Canada, era foarte obișnuit să auzi în biserică mărturiile sau chiar predicile lor. Acum, întoarse în Africa, unele femei ca Mary Perth și Amilia Buxton și-au întemeiat propriile congregații.

Strada Berwick,
Freetown, Sierra
Leone, în 1880.

Nu bine au ajuns acești creștini energici în Africa, că au și început să ducă mesajul Evangheliei băștinașilor africani. Și chiar au găsit o mulțime de ascultători. Când legea împotriva comerțului cu sclavi a intrat în vigoare în Marea Britanie în 1807, guvernul a încercat să o aplice prin supravegherea și prin capturarea transporturilor ilegale de sclavi din apele din jurul Africii de Vest. Sclavii erau duși în Sierra Leone și eliberați. Populația coloniei s-a mărit dramatic într-un an de la două mii la trei mii de locuitori – cei mai mulți fiind din Nigeria de azi, dar unii chiar mai de departe, de pe coasta africană. Noi așezări au răsărit în jurul Freetownului. Cea mai mare parte a nou-veniților erau adepți ai religiilor africane, dar mulți dintre aceștia au fost convinși, după astfel de experiențe dramatice, că au fost abandonați de vechii lor zei, astfel că au fost mult mai receptivi.

Locul unde era situată Sierra Leone a avut o mare influență, comparativ cu eventualul impact pe care l-ar fi avut mica sa populație, dacă ar fi fost așezată pe coasta unde populația era în mare parte musulmană. Școlile acesteia erau excelente, colegiul Fourah Bay de pe coasta de vest a Africii devenind rapid cea mai bună instituție de învățământ și atrăgând, astfel, învățați din Europa și studenți din toată Africa de Vest. În plus, mulți dintre cei care au venit în Freetown, după ce au fost salvați plănuiau să se întoarcă la căminele lor care se găseau altundeva. Chiar așa s-a întâmplat cu cei mai mulți dintre ei între 1830 și 1850. Numărul lor nu era uriaș, dar numărul celor care au purtat mesajul creștin prin toată Africa a fost destul de semnificativ. Cei mai mulți au călătorit în unele părți care acum constituie Nigeria și pentru prima dată creștinismul a început să pătrundă în interiorul Africii de Vest. În 1840, a fost fondată o colonie a acestor foști locuitori din Sierra Leone, pe coasta nigeriană, la Badagry, aceasta funcționând ca o agenție comercială și ca o stație de misiune.

Asemănătoare statului Sierra Leone din Sud, a fost Liberia. Această teritoriu de pe coastă a fost colonizat în perioada 1830–1850 cu foști sclavi din SUA, țara dobândindu-și

Samuel Crowther.

independența în 1847 (de unde și numele de „Liberia” de care locuitorii ei erau mândri, fiind singurii africani liberi și civilizați). Aici misiunea era o preocupare foarte serioasă și, la fel ca în Sierra Leone, era o afacere anglicană. Un șir de episcopi liberienei au înființat un mare număr de centre de misiune în zonă, având un succes considerabil, cu toate că nu au ajuns atât de departe în interior în comparație cu Sierra Leone.

Alți negri americani evanghelizau mai mult pe coastă, în special în Camerun unde exista o înfloritoare misiune baptistă jamaicană condusă de baptistul englez Alfred Saker. Unul dintre protejații săi a fost Joseph Merrick, un lingvist strălucit care a tradus unele părți din Noul Testament în dialectul isubu. Fiind și tipograf, acesta și-a tipărit propriile traduceri, dând un puternic impuls atât misiunii creștine cât și alfabetizării – acestea mergând mână în mână de-a lungul istoriei.

SAMUEL CROWTHER ȘI MISIUNILE DIN NIGERIA

După cum se sugerează, o mare parte a lucrării misionare din Africa, mai ales din Africa de Vest, a fost făcută chiar de africani. Printre aceștia nu a existat unul mai influent ca Samuel Ajayi Crowther. Născut în Nigeria actuală, în 1806, Crowther era un yoruba, din grupul popoarelor aflate la vest de vechiul stat al Beninului aflat în declin. După ce a fost

Adesea se întrebă dacă creștinismul sau mohamedanismul vor cucerii Africa – ca și cum soarta este doar la dispoziția celor două. Nu cred că este așa, este absolut lipsit de înțelepciune pentru un cercetător să ignore celălalt factor al afacerii, fetișismul, oceanul în care se scaldă toate lucrurile și trebuie să sufere transformări.

Mary Kingsley, *Studii vest-africane*, 1899

Un țaran superstițios din Germania, din Irlanda sau din oricare dintre țările europene, care este cel puțin un fiu nominal al Bisericii, se închină lui Dumnezeu, se teme de mașinațiile trolilor și ale „piticilor” și se ferește de influența lor malignă printr-o vrajă verbală sau materială – o practică pentru care unui negru african care tocmai a ieșit din păgânism nu i se permite să fie membru în Biserică.

Robert Hamill Nassau, un misionar presbiterian american în Gabon, *Fetișismul în Africa de Vest*, 1904

salvat de agenții guvernului britanic, a fost trimis în Sierra Leone unde a fost botezat și educat la colegiul Fourah Bay. El a fost ordonat ca preot anglican în Anglia, unde mentorul său a fost Henry Venn de la CMS. Crowther se potrivea exact cu portretul preotului băștinăș imaginat de Venn pentru bisericile indigene. În 1845, el s-a întors la Yorubaland, în anul viitor regăsindu-și mama pe care el însuși a botezat-o, ca un gest încărcat de simbolism.

În vecinătate, la Abeokuta, Crowther a predicat cu succes în aer liber unor mulțimi mari. Crowther a încercat din greu să integreze creștinismul în cultura locală, înțelegând că creștinismul nu va avea succes dacă va trece la distrugerea idolilor sau la condamnarea poligamiei. În schimb, el a deschis școli, ceea ce a fost pe placul stăpânirii locale. Comunitatea creștină s-a dezvoltat datorită celor veniți din Sierra Leone – numărând trei mii de suflete în 1851. Aceștia erau yoruba care au fost înrobiți, salvați și convertiți apoi la creștinism; atât de mare a fost influența acestora încât creștinismul a devenit o parte componentă a culturii yoruba, mai mult decât a oricărei culturi africane.

Centrele principale ale creștinismului erau Abeokuta și Lagos, la origine garnizoane militare ale vechiului imperiu Benin, iar acum cel mai important oraș din regiune.

În 1864, Crowther a fost uns episcop – teoretic, al întregii coaste de vest a Africii, dar, în realitate, a unei zone foarte mici. Dar în loc să slujească populației yoruba, el a trimis misionari popoarelor aflate pe malurile fluviului Niger. Pentru autoritățile britanice, toți negrii arătau la fel, astfel că avea sens să îl folosească pe Crowther în această direcție. Realitatea era cu totul alta și Crowther, care era un yoruba, nu a avut prea mare succes cu poporul igbo în Est și cu hausa în Nord, care erau în mare parte musulmani. Dar Crowther a fost perseverent. S-a înregistrat un oarecare succes în orașelul Brass, din delta Nigerului, unde a fost botezat regele Ockiya, iar poporul său a îmbrățișat cu entuziasm creștinismul. Dar în perioada 1880–1890 zona era în mare parte exploatată de Compania Regală

a Nigerului, care a încurajat comerțul cu alcool și a interzis accesul misionarilor. Cea mai mare parte a bisericilor de aici a intrat în colaps, iar regele Koko, fost învățător de școală duminicală, s-a întors la vechea lui religie.

FETIȘISM ȘI SINCRETISM

Atât creștinii albi cât și cei negri se refereau la religia indigenă a Africii de Vest ca fiind „fetișism”, iar la idoli, la statuete și la toate celelalte ca fiind „fetișuri”. Din punctul de vedere al europenilor, toate erau aproximativ la fel și, deși existau destule variații locale, existau multe idei sau păreri comune. Cei mai mulți dintre africani credeau într-un zeu creator, mai mare peste toate zeitățile, dar mulți recunoșteau și alți zei mai mici, spirite și ființe supranaturale. Adesea legătura cu acestea se făcea printr-un medium, o preoteasă etc. Se credea că intrând în transă ele vorbeau cu vocea zeilor sau a spiritelor. Zeilor li se mai aduceau și jertfe, mai ales în Africa de Vest – unde încă se mai practica sau sacrificiile omenești, așa după cum au aflat și misionarii secolului XVII în Benin.

Astfel, a existat o problemă pentru creștini, asemănătoare cu cea a „riturilor” din secolul XVII și din secolul XVIII din China. Oare se permiteau „fetișurile”? Spre deosebire de ieziții din China, cei mai mulți dintre misionari le-au considerat complet păgâne și de neacceptat. Dar realitatea din teren era foarte complexă. Religia africană avea tendințe pluraliste, zeii noi putând fi asimilați împreună cu cei vechi. Ca urmare, foarte mulți oameni doreau să asculte mesajul misionarilor și îl acceptau pe noul lor Dumnezeu, aceasta explicând ușurința cu care creștinismul a pătruns în cultura yoruba. Dar adesea era vorba de un creștinism sincretic care a adoptat limbajul sau atitudinile tradiționale. Poporul yoruba se referea la Dumnezeul creștin ca la Olorun, numele zeului creator din religia lor tradițională. Au fost scrise imnuri noi în limba yoruba, în stilul tradițional al cântecelor yoruba.

Astfel de evoluții erau primite cu bucurie de mulți misionari, cu toate că

aceștia criticau unele practici ale „fetișismului”, cum erau poligamia și idolii. Chiar cei mai mulți dintre convertiții africani au devenit foarte vehemenți împotriva fetișismului: William Wade Harris, despre care vom afla mai multe în capitolul 17, a fost un exemplu notoriu. Dar statutul misiunii și al Bisericii se afla într-o mare schimbare în toată Africa de Vest.

REÎNNOIREA MISIUNILOR EUROPENE

În ultima parte a secolului XIX, s-a produs o adevărată explozie în ceea ce privește misiunile europene în regiunile mai îndepărtate ale continentului african, unele mișcări producându-se chiar mai devreme în secolul XIX. Un personaj important a fost și Robert Moffat (1795–1883), un misionar scoțian care, împreună cu soția sa, a fost trimis de LMS la Kuruman, în 1821, în interiorul Africii de Sud moderne. El era oaspetele regelui Mothibi, permițându-i-se să deschidă o mică misiune – de fapt, o fermă care avea propriul canal de irigație. Moffat era de meserie grădinar. Acolo trăiau foarte mulți oameni, care doreau extrem de mult să fie educați la școala lui Moffat.

Perioada 1840–1850 a cunoscut un aflus de misionari după tiparul lui Moffat. De pe capul de pod creștin a lui Moffat de la Kuruman, mulți s-au îndreptat spre Nord, tot mai adânc în regiunile din interior care până atunci nu au fost explorate: în 1847, David Livingstone (care s-a căsătorit cu fiica lui Moffat, Mary) a ajuns la Kolobeng. În Est, misionarii norvegieni au început să evanghelizeze ținuturile zulu. Și, așa după cum misionarii s-au răspândit din Sudul continentului, ei s-au răspândit din Est. Primul a fost germanul Johann Krapf (1810–1881) trimis de CSM. Krapf a petrecut câțiva ani în Ethiopia, sperând că va putea să o folosească ca pe o bază de plecare pentru misiuni mai îndepărtate, dar a fost alungat; în 1844 el a ajuns în Zanzibar, tradiționalul punct de convergență al comerțului de pe coasta Africii de Est. Krapf și-a așezat tabăra la Mombasa unde a petrecut 30 de ani studiind limbile locale și traducând Noul Testament în

limba swahili. În același timp, în Africa de Vest au apărut și mai mulți misionari, precum Alfred Saker, împreună cu misiunile africane.

Printre aceștia a apărut necesitatea unei misiuni panafricane cu evangheliști din diferite țări, care aveau scopul de a se duce din sat în sat și a se uni în final, eventual. Cei din Vest se gândeau la vremea când își vor strânge mâinile în mijlocul continentului cu misionarii din Est.

Dar idealul misionar a început să fie tot mai mult confundat cu un alt ideal, acela al explorării și al dominării Africii. În Marea Britanie acesta a fost inspirat și de misionarul scoțian al LMS, David Livingstone (1813–1873), care s-a întors acasă în 1856 după ce a parcurs pe jos distanța de la Loanda la Quelimane. Explorările sale din interiorul Africii au provocat mari emoții. Livingstone a descris un continent gata de a fi explorat, unde „comerțul și creștinismul” puteau fi importate împreună. Fără a se acomoda la cultura și la obiceiurile băștinașilor, așa cum s-a procedat în mod înțelept înainte, mulți misionari europeni au căutat acum să le înlocuiască cu obiceiurile și cu cultura europene. Această atitudine nu era nouă – Robert Moffat a insistat ca toți convertiții să poarte haine europene și s-a mirat atunci când aceștia nu erau hotărâți să le adopte, de vreme ce modul de viață englezesc era clar superior celui african.

Dar astfel de idei au devenit tot mai frecvente printre misionari. Mulți dintre aceștia credeau că negrii erau inferiori albilor, ideile rasiste fiind uneori asociate cu înțelegerea imperfectă, dar entuziastă, a darwinismului. Când s-a confruntat cu astfel de misionari care l-au privit cu un aer de superioritate și au refuzat să îi recunoască autoritatea, Samuel Crowther și-a dat demisia ca episcop al Nigerului cu puțin timp înainte de moartea sa în 1882. Crowther era simbolul unei abordări mai vechi, mai sensibile a misiunii – dar timpurile se schimbau.

Până acum misiunile au fost întreprinse aproape în mod exclusiv de bapțiști, de metodiști și de alți nonconformiști sau de

Nici nu se mai pune în discuție să facem un lanț misionar în toată Africa centrală (...) Deja există două dintre verigi – Badagry și Abeokuta și sunt sigur că Dumnezeu ne va da (...) Ibadan (...) Aproape de aceasta, florin poate să fie, prin providența lui Dumnezeu, a patra și a cincea ne va duce spre Niger; și tot atâtea, dacă nu mai puține, spre Ciad, unde vom da mâna curând cu frații noștri din Est.

David Hinderer, misionar în yoruba, 1852

V-ar plăcea să vă povestesc ce m-a întărit în toți acești ani de exil printre oameni a căror limbă nu o înțeleg și a căror atitudine era nesigură și adesea ostilă? Este aceasta: „Hei, sunt cu tine totdeauna chiar până la capătul pământului.” Pe aceste cuvinte am mizat totdeauna și nu am fost dezamăgit.

David Livingstone, 1896

anglicani evanghelici; dar în 1850 s-a acceptat că misiunea cădea în sarcina tuturor bisericilor. Aceasta a devenit un obiect de interes al statelor europene în Africa, ceea ce a dus la declanșarea cuceririi întregului continent de către puterile europene. „Goana după Africa” a culminat cu Congresul de la Berlin din 1885, când diplomații și-au împărțit continentul între ei – în cea mai mare parte cu totul artificial, ignorând granițele naturale impuse de geografie și de cultură.

Cu toate acestea, misionarii europeni nu doar au „adus” creștinismul pe un continent aflat într-o așteptare pasivă. Tiparul inițiat de misiunile africane care, așa cum am văzut, era deosebit de puternic în Africa de Vest, era prezent și în alte locuri. Misionarii au vorbit despre creștinism, iar cei care au ascultat au continuat să transmită mai departe mesajul. Migrația obișnuită a popoarelor indigene a făcut ca mesajul creștinismului să se răspândească dincolo de limitele misionarilor europeni. Comunitățile creștine care au fost prezente încă din vremea explorărilor din secolul XVI și din secolul XVII au jucat, de asemenea, un rol important.

Probabil că zona Africii care a fost evanghelizată cel mai mult după modelul „european”, unde creștinismul nu era cunoscut, a fost Africa de Est. Cele mai multe dintre misiuni au fost întreprinse de „Părinții Albi” și de CMS, care se aflau în competiție, de vreme ce spiritul misiunii ecumenice nu se extindea asupra protestanților în cooperare cu catolicii. Buganda, un regat aflat la nord de Lacul Victoria a fost evanghelizat de mai mulți misionari, inclusiv de exploratorul H. M. Stanley (1841–1904), între 1870–1880. Stanley și asistentul său au tradus în limba swahili unele părți din Biblie, astfel că atunci când misionarii CMS au ajuns acolo după doi ani, regele Mutesa era pregătit și receptiv față de creștinism. Un personaj de frunte a fost și Alexander Mackay (1849–1890), un misionar scoțian al CMS, care s-a bucurat de un mare succes. Poporul Bugandei era foarte dornic să învețe să citească – după ce găzduise în trecut predicatori musulmani –,

astfel că grupuri de „citiitori” au apărut în toată țara, pe măsură ce fiecare citea pentru el și își învăța prietenii să citească. Materialul citit conținea, desigur, traduceri ale Bibliei sau alte materiale produse de misionari. În 1890, a fost construită prima catedrală la Kampala, pe malul lacului Victoria: era o colibă uriașă confecționată din lemn și având un acoperiș din frunze.

AFRICA CENTRALĂ

Aici, în interiorul vast al continentului, s-a folosit o abordare similară care a avut un succes considerabil. Cea mai mare parte a imensului bazin al fluviului Congo – Zairul – aparținea Belgiei, în vreme ce francezii ocupau partea de nord a fluviului, iar portughezii încă ocupau Angola, în Sud. Misiunile catolice din această regiune au dispărut în cea mai mare parte pe la mijlocul secolului XIX, totuși noile misiuni înfiripându-se în următoarele decenii, în vreme ce diferite organizații catolice concureau una cu cealaltă și cu protestanții. Francezii spiritali au dominat această regiune începând din perioada 1870–1880 sub conducerea lui Philippe-Prosper Augouard, episcopul catolic al regiunii și a lui Charles-Victor Aubert-Duparquet, un misionar foarte energic care a călătorit mult prin toată Africa centrală. Acești misionari erau foarte conștienți de trecutul catolic al regiunii, așa că au considerat misiunea o chemare la regenerare și la reîmprospătare a trecutului. S-au bucurat de ceva succes mai ales în rândul populațiilor: lali și lari din această regiune. Fondat în bazinul inferior al fluviului Congo, Brazzaville a devenit un centru important pentru misiune. Înspre Sud activa o organizație misionară belgiană numită Congregația Inimii Imaculate a Mariei (sau Părinții Scheut, după cartierul din Bruxelles unde își aveau baza). Emeri Cambier, unul dintre membrii săi, a dat lovitură prin faptul că a devenit prieten cu Mukenge Kalamba, o mare căpetenie care era gata să înceapă războiul cu autoritățile belgiene. Împreună cu tovarășii săi, Cambier a mers prin junglă până când a ajuns la ușa palatului său, după care misionarul și-a

În activitatea de educare a africanilor, profesorii străini au plecat totdeauna de la premiza că (...) africanii sunt o rasă inferioară și că acesteia trebuie să i se dea un model străin pe care să îl copieze. Nu s-a luat aminte la particularitățile noastre, la limbile noastre îmbogățite de tradiții seculare, la metaforele noastre, multe dintre acestea exprimând esența familiei și a istoriei naționale (...)
Intenția lui Dumnezeu nu este ca între națiuni să nu mai existe deosebiri, ci ca (...) africanii să se dezvolte conform propriilor idei distincte.

James „Holy” Johnson, predicator vest-african, 1873

Evreii nu au putut să li vadă sau să li slujească pe Dumnezeu în țara egiptenilor. Nici negrii sub anglo-saxoni.

Edward Wilmot Blyden, negru misionar din Insulele Virgine care a lucrat în Africa de Vest, Africa de Vest înaintea Europei, 1890

scoas ocarina (un instrument de suflat) – din bagaj – și a cântat spre încântarea paznicilor. După aceasta regele însuși și-a făcut apariția, jurându-i loialitate muzicianului și autorităților belgiene.

Pe la sfârșitul secolului, în zonă acționau și mai multe organizații catolice. Sub conducerea lui Emile van Hencxthoven iezuiții au pus în funcțiune un sistem de „capele cu ferme” în tot Congoul belgian. Acestea erau mici ferme aflate în apropierea satelor unde existau biserici cu școli catehetice care adăposteau și orfanii din împrejurimi. Deja în 1902 existau 250 de astfel de misiuni care îngrijeau cinci mii de copii. Dar aceste ferme s-au dovedit foarte puțin populare printre cei din zonă, cărora le era teamă că iezuiții le vor fura copii pentru a-și popula fermele, și printre autorități, care îi suspectau pe iezuiți că încercau să creeze un stat în stat, adică un „nou Paraguay”.

Acolo unde catolicii au fost primii, au fost urmați de protestanți. CMS a înființat un sistem de stații de misiune de-a lungul coastei Congoului, ca parte a misiunilor care vor „înălța” Africa. La fel ca alte societăți și ca și catolicii, această societate a cumpărat vase cu aburi pentru a naviga în susul și în josul fluviului, făcând legătura între stațiile de misiune. Unul dintre cei mai importanți misionari ai acestei perioade a fost Henry Richards, care a condus ceea ce el denumea „revărsarea Duhului Sfânt peste Congo”. Modul simplu prin care Richards îl predica pe Cristos, împreună cu iertarea păcatelor, s-a dovedit extrem de popular, după cum s-a dovedit și caracterul său modest. Odată ascultătorii săi l-au întrebat de ce nu se supune poruncii Evangheliei de a-și împărți averea; Richards s-a conformat, toți oamenii înapoiindu-i lucrurile și cerând să fie botezați. În același timp, prezbiterienii au înființat propria lor misiune în orașelul Luebo, centrul populației vorbitoare de limba lubo din regiunea de la granița dintre Zair și Angola. William Morrison, directorul american al misiunii a planificat ca orașelul să aibă piețe și garduri la grădini, ceea ce a dus la rapida sa popularitate.

AFRICA DE SUD

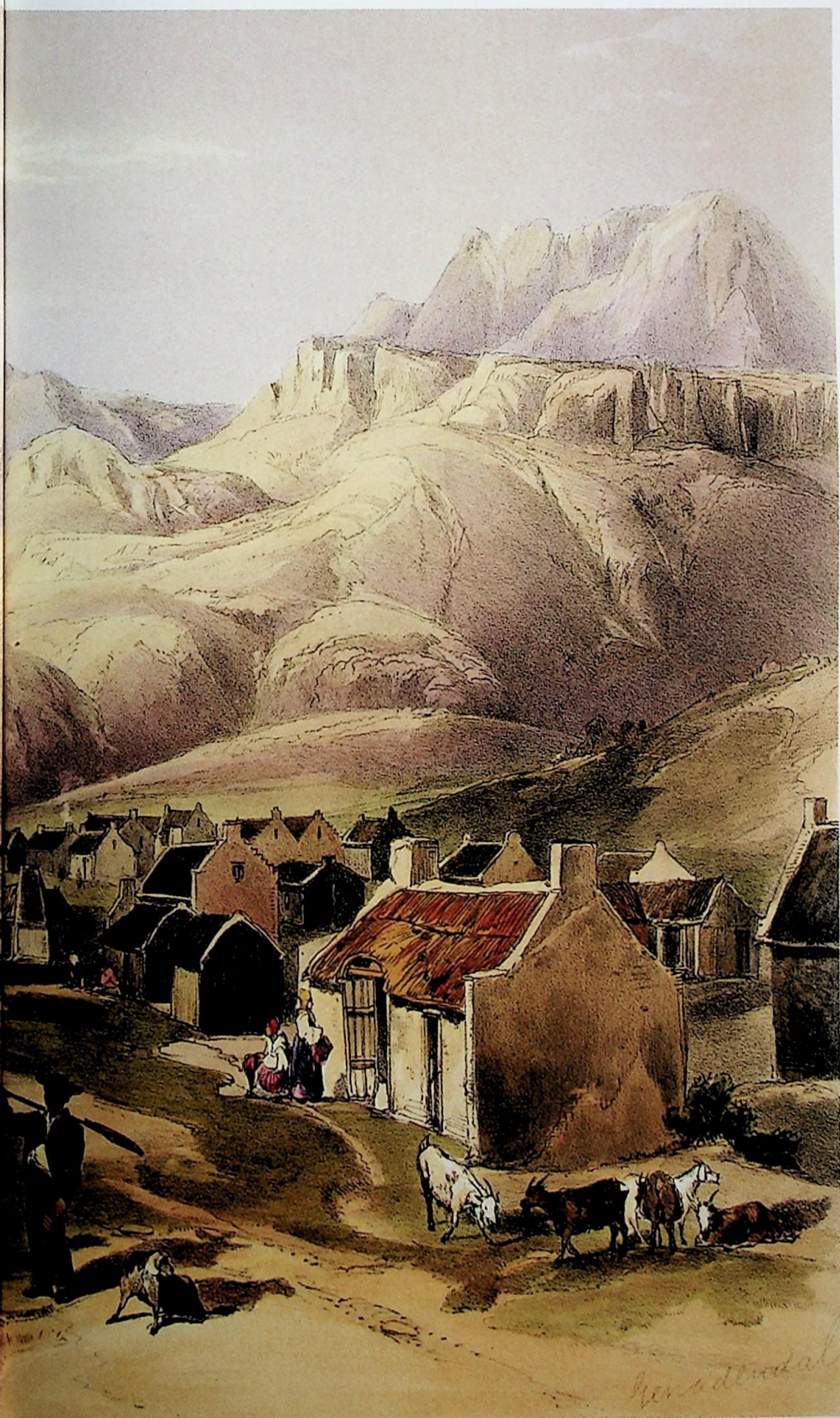
În partea de sud a continentului creștinismul a apărut odată cu coloniștii. Colonia olandeză de la Cape Town a fost ocupată de britanici în 1795. Mulți dintre locuitorii ei – calvinisti stricți care nu voiau să trăiască sub dominație britanică – s-au refugiat în Nord. Aceștia erau burii, migrația lor fiind cunoscută ca Marea Emigrare, în urma căreia s-au născut două noi republici: Transvaal și statul liber Orange. Credința lor reformată a fost un sprijin psihologic esențial în aceste vremuri tulburi. Viața socială și religioasă a burilor gravita în jurul familiei, de vreme ce majoritatea trăiau la ferme îndepărtate: în fiecare seară capul familiei în jurul căruia se aduna familia și servitorii, în general de culoare sau de rasă amestecată, citea rugăciuni și o predică. De patru ori pe an toate familiile se întâlneau pentru Nagmaal (Cina Domnului), care nu era doar o simplă ceremonie religioasă, ci o adunare socială care dura uneori o săptămână și trata chestiuni de afaceri, dar și religioase.

Burii nu considerau misiunea o prioritate, nefiind de acord în general ca negrii să devină creștini. Nu aveau nimic cu cei „de culoare”, dar de obicei aceștia nu participau la închinare împreună cu albi, din 1857 aceștia fiind nevoiți să folosească propriile capele. Cu toate acestea, exista o populație „colorată” destul de mare, numită griqua, care, de asemenea, a migrat spre Nord și și-a înființat propriile așezări. Credința reformată era destul de puternică printre ei, pentru că din punct de vedere cultural ei se asemănau cu burii. În ciuda lipsei accentului pus pe misiune, creștinismul s-a răspândit dincolo de granițele burilor și ale populației griqua, deoarece tot în acel timp au mai existat și alte migrații ale unor popoare din Zululand și din Swaziland spre Estul Africii de Sud din vremea de azi. În perioada 1820–1830, din rațiuni care nu sunt încă prea bine înțelese, aceștia au început să plece din această zonă în toate direcțiile, dar mai ales spre Nord. În aceste migrații – cunoscute ca *mfecane* – migratorii s-au

...cum triburile kaffirilor s-au umplut de ură la adresa „omului alb” (...) au refuzat clar și răspicat să dea ascultare Evangheliei, cred că unitatea lor tribală trebuie zdrobită cu sabia (...) pentru a distruge existența lor politică astfel încât, după ce sunt scăpați din lanțurile în care sunt ținuți, civilizația și creștinismul vor progresa rapid, fără îndoială.

J. C. Warner, agentul guvernului britanic pentru populația thembu, 1856

Genadendal, „Valea harului”, unde Georg Schmidt și-a stabilit stația de misiune în 1738.
Gravură de J. Needham, 1849.

Misiunile europene
din secolul XIX în
Africa

întălnit cu creștinismul și, crezându-l sau nu, au vorbit despre acesta cu cei cu care s-au întâlnit. Acest fenomen a jucat un rol important în răspândirea creștinismului în Sudul Africii, astfel că indiferent cât de departe a mers un misionar european, locuitorii auțiseră deja despre creștinism.

Secolul XIX a cunoscut tot mai multe misiuni în Sudul Africii. Una care a fost încununată de un mare succes a fost cea a moravianilor care, din punct de vedere tehnic, a început cu multe decenii înainte. În 1737, un misionar moravian pe nume Georg Schmidt și-a făcut o fermă lângă așezarea olandeză de la Cape Town și a angajat un mic grup de muncitori khoikhoi. Cât timp aceștia au muncit pentru el, le-a predicat și a botezat o parte din ei, până când a fost expulzat de olandezi ca eretic, după șapte ani. Misionarii moraveni s-au întors doar în 1792.

A atunci i-au găsit pe convertiții lui Schmidt care au supraviețuit și au transmis credința copiilor lor. Mica biserică a continuat să se întâlnească pentru a citi Biblia și a se ruga la umbra aceluiași copac sub care Schmidt îi învăța. Aceasta a fost sămânța pentru o nouă misiune moraviană, care a construit șase creștine sau „instituții” în toată zona, deschizând școli, educându-i pe localnici și câștigând noi convertiți.

Misiunile trimise de LMS și de urmașii lui Wesley au constatat în scurt timp că nu aveau prea mult spațiu de manevră din cauza moravianilor, astfel că s-au îndreptat spre Nord, dincolo de orice așezare aflată la granița lumii cunoscute. „Stațiile de misiune” în stilul lui Robert Moffat erau la ordinea zilei: mici așezări europene care depindeau de bunăvoința regilor locali apăreau în mijlocul vastelor savane africane. În aceste stații de misiune erau educați localnicii. Aceștia învățau limba engleză sau olandeză și principiile religiei evanghelice, purtându-se mai presus de orice accentul pe respectarea duminicii, zi care era aproapă cu totul dedicată școlii duminicale.

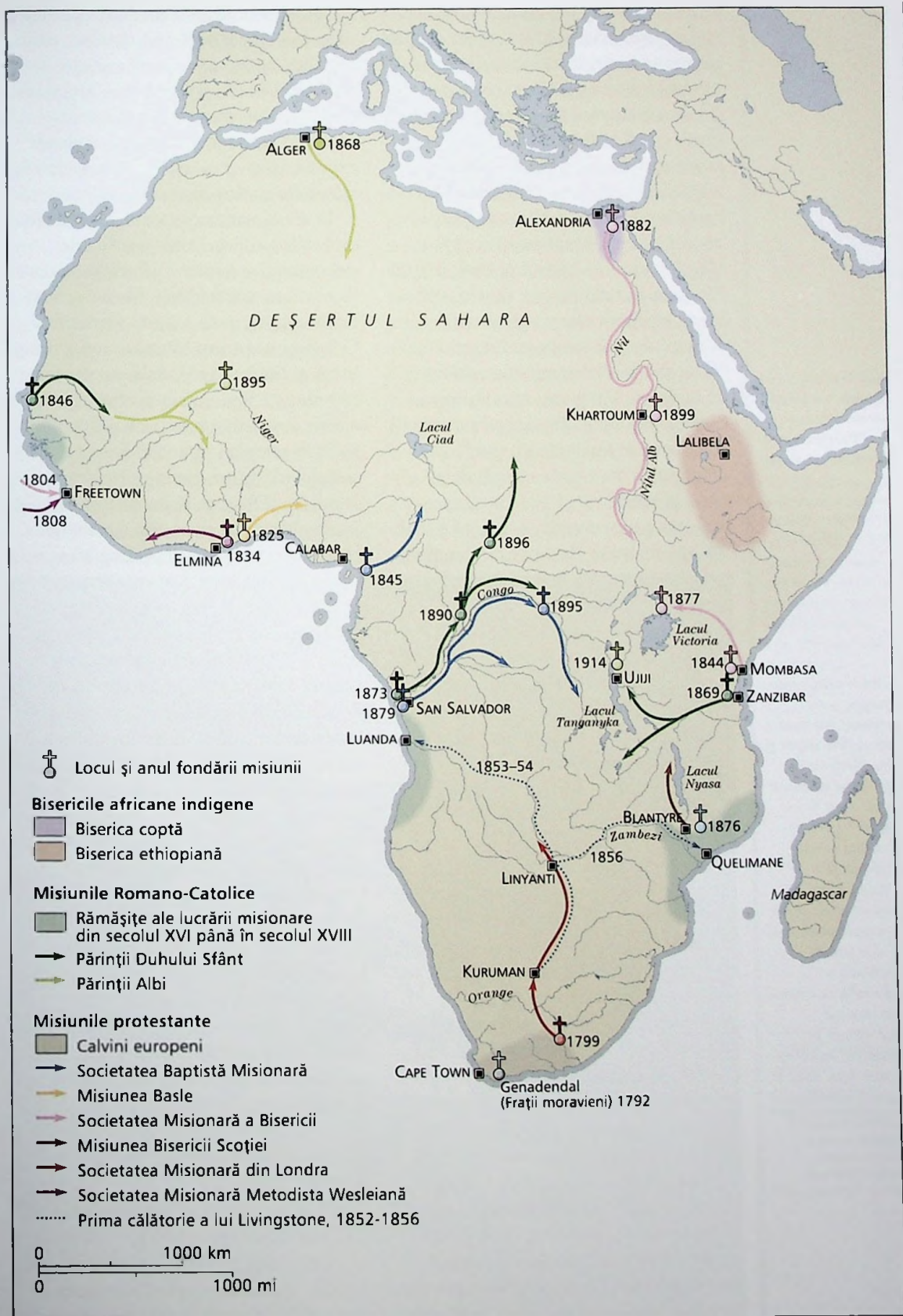
Biserica Anglicană a sosit în Africa după nonconformiști, dar a recuperat rapid sub John Colenso (1814–1883), din Cornwall, care a absolvit colegiul St John

din Cambridge, fiind episcop de Natal între 1853 și 1883. Colenso a fost un om cu o gândire liberală, studiile sale cu privire la Pentateuh făcându-l să respingă ideea infailibilității biblice. Episcopul din Cape Town a încercat să îl excomunică, dar autoritățile din Anglia au decis că acesta nu avea autoritate asupra Natalului. Colenso s-a înțeles foarte bine cu zulușii din diocesa sa, de vreme ce le vorbea limba și le respecta cultura. La fel ca misionarii din Africa de Vest, el vorbea despre creștinism în termenii zulu – referindu-se, de exemplu, la Dumnezeu cu numele zulu de uNkhulukhulu. Cu toate acestea, misiunea nu s-a bucurat aici de un succes prea mare; faimosul rege zulu Shaka (cca 1787–1828) nu a fost interesat vreodată de creștinism.

În Sud, în Lesotho, Moshoeshe I (cca 1786–1870) a simpatizat mult mai mult cu cauza misionarilor. Aceasta zonă a fost evanghelizată în cea mai mare parte de Misiunea Evanghelică din Paris, condusă de Biserica Reformată Franceză, adică de hughenoti. Poporul lui Moshoeshe, numit sotho, avea deja creștini în componența sa datorită influenței lui Griqua. Acest rege nu s-a convertit vreodată, cu toate că în public se ruga Dumnezeului creștin, cerând furtare; a murit în dimineața zilei când ar fi trebuit botezat. Un fapt interesant a fost acela că Lesotho a fost evanghelizat atât de misionari reformați cât și de cei catolici, ceea ce a oferit poporului mai multe opțiuni. Misiunile catolice au fost în special eficiente, deoarece misionarii imaculatei Maria erau extrem de preocupati să respecte cultura și valorile poporului sotho. Dar, cu toate că mulți de oameni au devenit catolici, în Lesotho existau mult mai mulți creștini reformați.

ASCENDENTA AFRICII: ETHIOPIA ÎN SECOLUL XIX

Ethiopia și-a încheis granițele pentru europeni între 1630–1640 și a continuat în această direcție. Secolul XVII și secolul XVIII au cunoscut consolidarea puterii Bisericii Ortodoxe Etiopiene mai ales în

Dacă Dumnezeu mi-a îngăduit, am plănuit să conduc lumca; dacă Dumnezeu m-a împiedicat, să mor.

Împăratul Tewodros al Ethiopiei, scrisoare către Robert Napier, 1868, cu două zile înainte de a muri.

Când se mânie, este groaznic și tot tremură; dar în rest este perfect stăpân pe sine. Neobosit în afaceri, se odihnește foarte puțin fie noapte fie zi (...) Credința sa este evidentă: fără Cristos, spune el, nu sunt nimic; de parcă m-a destinat să curăț și să reformez împărăția sa suferindă, cu ajutorul său care mă întărește: și, pe deasupra, uneori nu îi pasă deloc de ce se petrece în jurul său.

Împăratul Tewodros al Ethiopiei, descris de consulul britanic, Walter Plowden, în Camera Comunelor, 1868.

partea de nord a țării, chiar când islamul a rămas puternic în Sud. În Gonder, capitala construită de împăratul Fasilidas, se adunau teologii care dezbăteau controversale doctrinare. Acestea erau inspirate și de misiunile catolice din secolul XVII, tinzând să grăveze în jurul cristologiei: avea Biserica dreptate când afirma că Cristos avea doar o singură natură sau avea dreptate iezuiții când susțineau că Isus avea două naturi? În mod normal, părerea etiopiană preleva, cu toate că s-au găsit noi formule potrivit cărora Cristos era rezultatul unirii naturii umane cu natura divină.

Secolul XVIII și începutul secolului XIX nu au fost un timp prea favorabil pentru creștinismul din Etiopia. Puterea centrală a împăratului s-a diminuat, vasalii locali devenind în mare parte independenți. Chiar și abuna, capul Bisericii, care era încă trimis din Alexandria, a pierdut mult din autoritatea sa, de multe ori tronul său nefiind ocupat. Această perioadă a fost cunoscută sub numele de Epoca Judecătorilor, luându-și numele de la perioada din Vechiul Testament, când nu exista rege în Israel, foarte mulți tânjind după un mesia care va veni în ajutorul Bisericii. În schimb mulți s-au convertit la islam. Religiiile păgâne s-au răspândit în centrul Ethiopiei, mănăstirile devenind niște insule ale creștinismului într-un teritoriu tot mai străin.

Începutul secolului XIX a cunoscut apariția misionarilor europeni în Etiopia. Samuel Gobat (1799–1879), un misionar elvețian trimis de CMS, a venit în misiune de dragul Bisericii Ortodoxe Etiopiene pe care voia să o aducă în rând cu protestantismul. Această misiune a fost una a reformării, mai degrabă decât una a imperialismului cultural, Gobat îmbrăcându-se și trăind ca un etiopian, cerând o autonomie mai mare a Bisericii care era încă condusă de un episcop egiptean. El a încercat să îi încurajeze pe etiopieni să citească Biblia în limba amhari – limba care era vorbită de cei mai mulți oameni – mai degrabă decât limba ge'ez și să înceteze să o venereze pe Maria, pe sfinți, relicvele ș.a.m.d. Spre deosebire de

Gobat, Johann Krapf a predicat mai mult musulmanilor și păgânilor din Sud, cu speranța că va crea o nouă biserică care va deschide poarta Africii și va crea acel șir de misiuni la care visau atâția misionari. Superioritatea sa de tip britanic a dus la expulzarea sa, ceea ce a făcut ca idealurile sale să fie transplantate în Mombasa.

De mult mai mult succes s-au bucurat misiunile catolice. Ostilitatea față de catolicismul secolului XVII a fost în mare parte uitată, apărând în schimb doi mari misionari: Justin de Jacobis, membru al Congregației pentru Misiune, care lucra în Nord, și Guglielmo Massaja, un capucin care lucra în Sud. Acești doi italieni aveau o mare simpatie și înțelegere pentru tradițiile etiopiene, punând accentul pe asemănările dintre Biserica Ortodoxă Etiopiană și Biserica Romano-Catolică. De Jacobis în special era un tip extrem de charismatic, care a câștigat dragostea poporului călătorind pe jos în toată țara, învățând pe unde mergea și având mulți convertiți. Printre aceștia s-a numărat și Ghebra Mika'el, un important călugăr din Gonder care, în 1845, s-a convertit la catolicism, într-un fel de paralelă etiopiană la decizia similară a lui Newman. Mulți alți etiopieni, inclusiv împăratul Yohannes al III-lea (născut în cca 1797) au simpatizat cu catolicismul, care părea să acorde autoritate și o doctrină fermă într-o epocă nesigură, dar, de fapt, cei mai mulți dintre aceștia nu s-au convertit.

Totul s-a schimbat când, în 1855, Kasa (1816–1868), nepotul guvernatorului din Qwara, a pus mâna pe tronul imperial. Ca împărat el a luat numele de Tewodros, „darul lui Dumnezeu”, un nume deja asociat cu elementele mesianice ale religiei etiopiene. În sine a fost o mutare deosebit de îndrăzneată. Potrivit consulului britanic, scopul lui Tewodros era extrem de simplu: „acela de a reforma Abisinia, de a restaura credința creștină și de a deveni stăpânul lumii”. Printre primele sale acțiuni a fost aceea de a convoca un sinod la Ambā Chārā, în cadrul căruia a poruncit clerului să mențină credința alexandrină și nu pe cea nouă romană. El

a fost ajutat în acest sens de tânărul abuna, Salama, oarecum fanatic, care, cu toate că i-a primit bine pe misionarii catolici, a fost extrem de dur cu etiopienii care s-au convertit la catolicism.

Dar promisiunea lui Tewodros s-a dovedit de scurtă durată. Au izbucnit răscoale împotriva conducerii sale extrem de autoritare și, pentru a înăbuși răscoalele, a confiscat proprietățile Bisericii, înlăturând cel mai mare corp de sprijin al său. Împăratul a devenit paranoic. Abuna Salama s-a alăturat misionarilor în închisoare. Armatele lui Tewodros au jefuit Gonder, confiscând manuscrise antice și incendiind biserici. O forță expediționară britanică a sosit în 1867 pentru a-i salva pe prizonierii britanici, învingând ușor trupele puține rămase loiale în anul următor. Împăratul s-a sinucis, în vreme ce trupele britanice avansau și țara era în ruine.

Noul împărat din 1872, Yohannes al IV-lea (1831–1889), era hotărât să rezolve neînțelegerile și să refacă țara. Magnifica sa ceremonie de încoronare – cu un alai de trei mii de preoți – a pus în evidență unirea dintre stat și Biserică pe care o dorea. El s-a ocupat de aceasta la Conciliul de la Borumeda din 1878 care a fost convocat pentru a rezolva controversile cristologice cu care se confrunta Biserica. După ce a rezolvat disputa în favoarea formulei tradiționale alexandrine, împăratul a acordat tuturor doi ani pentru a se conforma. Unii dintre călugări au refuzat, astfel că li s-au tăiat limbile. Biserica a fost reorganizată, Yohannes al IV-lea cerând de la Biserica alexandrină trimiterea a patru episcopi în loc de un abuna, creând astfel o structură ecleziastică mult mai ușor de condus, care îl avea chiar pe el în frunte. În același timp, s-a lansat o misiune pentru păgânii și musulmanii din interiorul granițelor imperiale

Se spune că sufletul nu poate trăi în lipsa trupului. De aceea am realizat mai întâi reconcilierea imperiului și i-am dres afacerile. De acum înainte, ne vom adresa chestiunilor care țin de credință. Credința, se spune, este fundamentul, toate celelalte sunt trecătoare și perisabile.

Împăratul Yohannes al IV-lea, la Conciliul de la Borumeda, 1878

Vânzător de fructe tahitian, cca 1880–1890.

care au fost recent lărgite de Menelik din Shewa, un subreg din sudul țării (care va deveni noul împărat). Imperiul împreună cu religia sa s-a extins. Până în 1880, 50 de mii de musulmani și cinci sute de mii de păgâni s-au convertit la ortodoxia etiopiană. Biserica Ortodoxă Etiopiană care a început secolul XIX într-o stare atât de dificilă, l-a încheiat mai puternică ca niciodată.

A DOUA „LUME NOUĂ”

În general, în secolul XVIII și în secolul XIX, europenii și-au aruncat privirea doar asupra Africii și a Americii. Dar o altă „Lume Nouă” a început să se deschidă în același timp în Oceania și în Australia din prezent. Și aici au apărut misionari și creștinismul s-a răspândit – adesea cu o rapiditate surprinzătoare.

MĂRILE SUDULUI

Insulele din Pacific au constituit o provocare atât pentru imperialiștii europeni cât și pentru misionari. În regiune exista un anumit grad de uniformitate culturală, de vreme ce multe dintre aceste popoare ale Pacificului navigau prin zonă de mii de ani. Multe dintre acestea erau avansate din punct de vedere politic, existând anumite alianțe între unele grupuri. În plus, pe când amerindienii i-au considerat zei pe europeni, locuitorii insulelor din Pacific erau convinși de superioritatea lor asupra europenilor. Toți acești factori care erau combinați cu o densitate relativă a populației în cele mai multe insule, au făcut ca zona să nu fie prea potrivită pentru așezarea europenilor, așa cum au descoperit cele câteva așezări din secolul XVI. Astfel, istoria creștinismului din insulele Pacificului nu a fost o istorie a colonizării, ci una a misiunii.

Misiunea întreruptă a iezuiților din secolul XVII din insulele Pacificului cu care am făcut cunoștință în capitolul 10 nu a avut prea mult succes. Un secol mai târziu s-au făcut noi încercări de a aduce creștinismul în aceste insule – dar de data aceasta religia era protestantismul, iar misionarii erau britanici, francezi și

olandezi. Prima misiune importantă a fost organizată de LMS care, în 1796, a trimis nava *Duff* în Tahiti. Misionarii au fost copleșiți de cultura tahitiană și nu au putut să îi facă față, cei mai mulți dintre ei plecând spre Australia în anul următor. Dar sosirea mai multor misionari a făcut ca munca să nu înceteze. Bibliile în limba locală s-au dovedit extrem de populare, deoarece localnicii apreciau lectura, iar în 1819 a fost botezată căpetenia celei mai mari părți a insulei, Pomare al II-lea (1782–1821). Aceasta a coincis cu victoria lui asupra celor mai mulți dintre rivalii săi, poporul atribuind acest succes noii sale religii. Cât despre sine, Pomare a încurajat răspândirea creștinismului printre supușii săi, recunoscând că acesta era asociat mai ales cu el, nu cu rivalii săi: astfel, cu cât erau mai mulți creștini, cu atât mai puternică era stăpânirea sa. În acest mod s-a fixat tiparul evanghelizării pentru tot restul Pacificului: inițiativa a fost preluată de căpeteniile și misionarii locali, nu de europeni.

Între 1820 și 1830, existau misionari tahitieni care se îndreptau spre alte insule. Auna a sosit în Hawaii în 1882 și a fost ascultat cu multă înțelegere. Liderii LMS au fost încântați de această realizare a planului lui Henry Venn în ce privește bisericile care se autopropagă, dar au mărit și planul misionarilor proprii. John Williams (1796–1839), care a sosit în Tahiti în 1817, a cumpărat o corabie și a călătorit în insulele Cook. Aici s-au convertit foarte mulți băștinași mai ales datorită asistentului lui Williams, Aaron Buzacott (1800–1864), un fierar care și-a împărțit timpul între predicare și învățarea băștinașilor de a-și construi case mai bune. Lui i se datorează noul stil de biserici simple, albe, din coral sau piatră, care au apărut în insulele Cook. Tot aici, Buzacott a fondat primul colegiu teologic în 1839, care în cei patru ani de cursuri îi învăța pe viitorii misionari băștinași nu numai teologie, ci și tâmplărie și cum să construiască case.

Neobositul Williams și-a continuat călătoriile între 1830 și 1840, predicând în Tonga și în Samoa. În aceste insule avea și rivali, mai ales dintre urmașii lui Wesley, care se bucurau de același succes. În fiecare

loc misionari aveau grijă să îi încurajeze pe localnici să înceapă propriile lor misiuni, ceea ce s-a și întâmplat, mulți adoptând *lotu* – denumirea lor pentru creștinism.

Faptul că localnicii i-au dat creștinismului un nou nume indică măsura în care acesta a devenit parte integrantă a culturii lor și adaptarea acestuia la cultura locală. Mituri tradiționale și legende erau folosite pentru a exprima învățătura creștină – o trăsătură care va fi interzisă de metodiști în 1862. Povestirile din Biblie au fost adaptate, astfel că Isus îi hrănea pe cei cinci mii cu fructele arborelui de pâine și cu bonito, o specie de pește oceanic, mai degrabă decât cu pâine și cu pește. Structura noilor biserici imita adesea structura religiei tradiționale. Religia Pacificului gravita în general în jurul mai multor zei care se implicau în viața de zi cu zi și care se comportau destul de predictibil. Acești zei făceau parte din lumea *tapu*, lumea sacră. Închinarea avea loc în zilele de sărbătoare, fiind mediată de preoți și de profeți, astfel că mulți locuitori ai insulelor au înțeles sistemul creștin al zilelor de sărbătoare și rolul pastorului, de vreme ce era similar cu cel folosit de ei. În Samoa, preotul anglican sau *faiife'au* acționa ca un intermediar între popor și lumea spirituală, fiind ajutat de diaconi. Pastorilor li se acorda o mare onoare, așa cum odată li se acorda preoților, trăiau în case frumoase și li se aduceau multe daruri. *Faiife'au* se rugau cu ocazia unor ceremonii, dar în restul zilelor sarcina lor se limita la predicarea și la explicarea Bibliei.

În mod similar, bășinașii încă credeau în lumea *tapu*, dar acum era un *tapu* creștin, nu unul tradițional. Cum ei înțelegeau moralitatea creștină și cutumele sociale ca parte a *tapu*, bășinașii din Samoa, la fel ca alți insulari, nu aveau probleme cu adoptarea lor. Războiul și promiscuitatea sexuală a devenit o trăsătură tot mai rar întâlnită a vieții din insule. Au dispărut tatuajele, părul lung și îmbrăcămintea topless la femei. Acestea au fost înlocuite cu respectul pentru ziua de duminică, acea ancoră a religiei evanghelice din secolul XIX. În fiecare duminică insularii din Pacific se

îmbrăcau în alb – femeile purtând pălăriiuțe de paie – și se duceau la biserica de piatră abia construită. Există un nou înțeles al dreptății sociale, Cele Zece Porunci fiind puse în centrul legii și al ordinii. În ciuda introducerii moralității victoriene, societatea era mult mai destinsă ca înainte – deoarece, în trecut, cei care încălcau cutumele sociale ale Pacificului erau pedepsiți cu brutalitate. Acum nu mai era cazul.

Misiunile avansau ca un val care nu mai putea fi oprit. Deși John Williams a murit în insula Erromanga în 1839, perioada 1840–1850 a cunoscut apariția creștinismului în Noile Hebride, poarta spre Melanezia. Împreună cu tovarășii lui, Williams a coborât pe țărm chiar când se pregătea un ospăț înaintea unei bătălii dintre triburi și fără să știe că săvârșeau un sacrilegiu dacă se apropiau de mâncare, au sfârșit prin a deveni parte a festinului. Sute de misionari tahitieni și samoani au debarcat

Pictură aborigenă pe piatră, cca 23000 î.H., Teritoriul Arnhem, Australia.

pe Erromanga și pe celelalte insule dimprejur, bucurându-se de un succes uriaș. Peste tot s-au ridicat biserici și școli, iar practica de a mânca pe cineva, mai ales pe misionari, a fost abandonată. În 1859, fotografia lui Williams a fost arătată la doi dintre cei care au participat la uciderea lui, aceștia cerându-și iertare și spunând că nu și-au dat seama că el era un om al lui Dumnezeu.

AUSTRALIA

Australia a fost ultima mare zonă care avea să fie descoperită și colonizată de europeni, după ce a fost vizitată de navigatorul olandez, Abel Tasman, la jumătatea secolului XVII, dar care a fost pentru prima dată cartografiată (și adjudecată pentru coroana britanică) de căpitanul Cook în 1770. Așezări – sub forma închisorilor coloniale – au început în câțiva ani. Politica „transportării” criminalilor în Australia a luat sfârșit în 1853, la acea dată jumătate dintre coloniști fiind deținuți și jumătate liberi – foarte mulți dintre coloniști venind aici pentru a căuta aur sau pentru a înființa ferme de oi.

Foarte repede s-a ajuns la conflicte cu popoarele indigene din Australia, aborigenii, care existau în număr de aproximativ

250 până la 500 de mii. Coloniștilor nu le păsa de ei pentru că aceștia nu dețineau niciun fel de bunuri care puteau fi vândute, nu aveau capacitate militară și nici măcar unelte de metal. Mulți coloniști îi considerau o pacoste și sperau să moară curând, iar alții chiar i-au vânat. Pe la 1850 au mai rămas în jur de zece mii de aborigeni.

Europenii nu au înțeles religia aborigenilor – nici măcar nu credeau că aveau așa ceva. În concepția europeană religia era publică, ușor accesibilă și cu informații scrise. Religia aborigenilor era una ezoterică, neputând fi comunicată în absența complexelor rituri de inițiere. Există, astfel, o neînțelegere reciprocă, primii misionari creștini neavând mare succes. Samuel Marsden (1764–1838), un capelan din New South Wales s-a arătat foarte dispus să îi evanghelizeze pe aborigeni, astfel că i-a angajat ca servitori, sperând că îi va converti. Cu toate acestea eforturile sale nu au avut deloc succes. Deziluzionat, a tras concluzia că misiunea printre aborigeni nu va reuși niciodată.

O realizare mai bună în ceea ce privește evanghelizarea aborigenilor a fost cea a unui grup de călugări benedictini spanioli.

Deținuți împingând vagoanele pentru transportul ofițerilor și a funcționarilor de stat în Australia, într-o litografie din jurul anului 1840.

Conduși de Rosendo Salvado (1814–1900), aceștia s-au așezat pe coasta de vest în 1847 și au construit o mănăstire denumită Noua Norcia. Ei i-au lăsat pe aborigeni să stea și să muncească în această stație de misiune, unde îi învățau noi deprinderi meșteșugărești și agricole împreună cu religia. Au organizat până și una dintre primele echipe de crichet a Australiei – cu toate că jocul trebuie să li se fi părut la fel de ciudat aborigenilor ca spaniolilor! În 1867, mănăstirea a devenit abație, Salvado a devenit episcop, iar în 1887 a fost numit protectorul aborigenilor. În ciuda înfloririi mănăstirii și a supraviețuirii misiunii, extrem de puțini aborigeni s-au convertit. Salvado i-a trimis pe doi dintre cei mai promițători convertiți în Italia pentru a fi ordinați, dar aceștia au murit.

Eșecul aproape complet al misiunilor între aborigeni a făcut ca istoria creștinismului în Australia să se rezume în cea mai mare parte la istoria bisericilor coloniștilor. Încă de la început religia oficială a coloniei a fost anglicanismul, dar a existat un puternic contingent romano-catolic, deoarece cei mai mulți dintre condamnații trimiși aici erau irlandezi. Indiferent de proveniența lor, toți coloniștii s-au confruntat cu condiții de viață foarte grele într-un ținut neprimitor. Mulți dintre ei au venit în căutarea succesului și nu erau prea interesați de bunăstarea lor spirituală. Capelanilor anglicani li s-au dat prea puține resurse, așa că au fost bucuroși să îi vadă sosind pe capelanii și pe misionarii prezbitenieni, metodiști și din alte biserici non-comfortiste care au fost trimiși aici. Rezultatul a fost că, deși anglicanismul a rămas religia oficială a Australiei, nonconformiștii nu numai că erau tolerați, ci erau bine-veniți, astfel că pastorii și bisericile protestante au cooperat într-un spirit de ecumenism remarcabil, datorat circumstanțelor. Dar între bisericile protestante și catolici nu existau relații bazate pe încredere.

NOUA ZEELANDĂ

La fel ca și Australia, Noua Zeelandă a fost mai întâi cartografiată atent de James Cook în 1769, dar colonizarea acesteia de

către europeni nu a început până în perioada 1830–1840. Cei mai mulți dintre cei care s-au așezat aici au fost protestanți, în mare parte anglicani, dar erau mulți prezbitenieni, în special în Sud, unde au ajuns mulți scoțieni. Toți acești protestanți – împreună cu catolicii – au trebuit să se adapteze existenței de la frontierele civilizației. Serviciile divine erau ținute în depozitele de lână și în tribunale. Comunitățile de pionieri aveau mici capele de lemn sau de piatră, dar în fermele sau în crescătoriile de oi, viața religioasă gravita în jurul familiei, ca în cazul burilor din Africa de Sud, părinții conducând școlile duminicale pentru copiii lor.

Felul în care băștinașii maori au fost tratați aici diferea complet de felul în care au fost tratați băștinașii din Australia. Spre deosebire de aborigeni, maorii erau bine organizați și puternici din punct de vedere militar, având și bunuri pe care coloniștii doreau să le cumpere. Din punct de vedere cultural ei se asemănau cu insularii din Pacificul de Nord. Au existat misionari pentru maori încă din primele stadii. Samuel Marsden, capelanul anglican din Sydney i-a susținut financiar pe primii dintre aceștia. Frații Henry și William Williams, au sosit în perioada 1820–1830 și s-au bucurat de un mare succes. Soțiile lor, Marianne și Jane, s-au dovedit utile în munca lor, acestea educându-le pe femeile maori. Credințele maorilor erau asemănătoare cu credințele multor insulari din Pacific și, la fel ca ei, vorbeau despre *tapu* și puteau să transfere foarte repede înțelegerea aceasta asupra creștinismului. De asemenea, erau foarte dispuși să învețe, astfel că primul Noul Testament în limba maori a apărut în 1837.

Maorii au fost influențați și de romano-catolicism, care a apărut puțin mai târziu pe scenă. Jean Baptiste François Pompallier (cca 1801–1871), episcop de Maronea, a sosit în 1838, vorbind prea puțin limba engleză și știind prea puțin despre țară. El a insistat să fie dus în litieră de servitorii maori, însă statutul său de „căpetenie” – împreună cu robele, riturile mistice și obiectele sacre – i-a impresionat.

În Otago, există protestantism prezbitenian; în Canterbury, protestantism anglican; și în Wellington, protestantism de orice fel.

Patrick Moran, episcopul catolic de Dunedin, 1873

*Iacă stai și eu aici cu
firea mea rea,
rugându-mă lui
Dumnezeu pentru noi
și pentru poporul
meu. Răul
sălășluiește în
adâncul inimii mele.
Trebuie să mă rog la
Dumnezeu pentru
mântuirea sufletului
meu. Iată-mă
rugându-mă în
fiecare zi lui
Dumnezeu pentru noi
toți. Crește sau nu
Cuvântul lui
Dumnezeu în tribul
meu? Mi se înalță
gândurile către tine
în fiecare zi. Mă rog
lui Dumnezeu să îmi
arate răutatea
ascunsă în inima
mea, pentru ca să nu
mă înșel singur și să
îmi pierd sufletul.*

Paratene, un convertit creștin maori, 1834

Sunt împăcat. Cu toate că leii rag, eu vreau pace. Voi pleca în robie. Țelul meu va fi îndeplinit, pacea va domni (...) Cu toate că sunt mort, voi trăi în pacea care o voi avea prin atingerea țelului meu. Viitorul este al meu – și copilașii, dacă vor fi întrebați în viața de apoi despre autorul păcii, vor spune – Te Whiti – și li voi binecuvânta.

Te Whiti, 1881

Pompallier a reușit să construiască o mică biserică catolică printre maori.

În 1840–1850, cei mai mulți dintre maori erau creștini, cel puțin cu numele. Mulți dintre ei au început să dezvolte o nouă înțelegere personală a creștinismului care nu se baza atât de mult pe învățăturile „Pekeha” (sau ale „poporului alb”). Ei urmau *tapu* creștin, care gravita în jurul Vechiului Testament și Celor Zece Porunci, la fel ca insularii din Pacific. Maorii războinici aveau o pasiune pentru Vechiul Testament și pentru povestirile lui destul de sângeroase, ajungând să înțeleagă că Dumnezeu din Biblie era supremul *Atua* sau spiritul puterii, capabil să domine entități spirituale inferioare.

Au început să apară forme complet noi de religie, influențate mai mult sau mai puțin de creștinism. Unul dintre profeți, pe nume Papahurihia, s-a redenumit Te Atua Wera („Dumnezeul care arde”) și a fondat o sectă care era un amestec de religie tradițională și creștinism, în 1830–1840: aceasta cuprindea respectarea duminicii, dar sămbăta, venerarea unui drapel european și a poienilor sacre ale maorilor. Gușterul, care pentru maori era sacru, a fost combinat cu șarpele Genezei; exista un botez, dar credeau că misionarii nu vor fi primiți în cer. În unele forme, această sectă a supraviețuit până în secolul XX.

Probabil că mult mai solidă a fost biserica lui Te Kooti (1820–1891), un lider al gherilelor maori care a luptat în războiul din perioada 1860–1870 împotriva Pakeha. În 1872, el a fondat o nouă biserică: Te Hahi Ringatu („mâna răsculată”, la origine semnul maori pentru război, dar interpretat de Te Kooti ca un semn al închinării în fața lui Dumnezeu). Te Kooti a fost considerat profet, vindecător și producător de minuni. Se spune că o dată i-ar fi întrebat pe cei care îl urmau dacă credeau că putea merge pe apă în portul Ohiwa. Când i s-a răspuns că da, el a răspuns că, în cazul acesta nu mai era nevoie să o demonstreze. Totdeauna Te Kooti a predicat pacea și unitatea maorilor, mișcarea sa fiind bazată mai presus de

orice pe Biblie: lucrătorii săi aveau puțină educație în afara Scripturilor. Biserica sa avea o liturghie distinctă, cu o întâlnire în ziua a douăsprezecea a fiecărei luni, dar – la fel ca John Wesley – Te Kooti a insistat că el a fondat nu o nouă biserică, ci o nouă mișcare în interiorul celei existente.

Probabil că posibilitatea maorilor de a crea o nouă formă de creștinism a fost cel mai bine ilustrată de Te Whiti (1815–1905) care a fost convertit de predicatorii metodști, dar a fost deziluzionat de religia Pakaha. Pe măsură ce guvernul a început să preia și să folosească pământurile maori după încheierea războiului în perioada 1860–1870, Te Whiti a chemat la rezistență pasivă, fără violență. El a creat o nouă așezare maori de inspirație creștină la South Taranaki. Împreună cu cei care l-au urmat, el a privit dreptul asupra proprietății pământului pentru care au luptat în termenii istoriei Israelului din Vechiul Testament. După cum israeliții au luptat cu fermitate, tot așa vor face și Te Whiti și ai lui, refuzând să negocieze cu guvernul, dar refuzând și să ridice armele: în schimb, vor sta pe pământul lor, refuzând să se mute. Protestul a eșuat, Te Whiti și Tohu Kakahi au fost arestați și încarcerați în insula din Sud timp de doi ani. Comunitatea lor a fost dispersată, iar pământul, luat și vândut. Chiar și azi mulți maori din South Taranaki se întâlnesc în fiecare lună în memoria lui Te Whiti, susținându-se că metodele sale l-au influențat pe Mahatma Gandhi.

INDIA

Temele cu care ne-am întâlnit până acum în acest capitol – noua misiune protestantă, revigorarea misiunilor catolice și efectele lor asupra bisericii locale mai vechi – s-au reluat cu și mai mare intensitate în India. Aici, într-o zonă mai mică, au fost reproduse toate mișcările care s-au desfășurat pe marele continent al Africii. Am văzut în capitolul 10 cum misiunile catolice din India au luptat fără rezultate prea bune împotriva vechii Biserici malabare sau tomiste. Acum, la acest amestec s-a alăturat un nou val de protestantism.

MISIUNILE TAMILÉ

Sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII au cunoscut înlocuirea prezenței portugheze din India de britanici, de olandezi și de francezi. Misiunile între indieni ale bisericilor protestante au început în 1706, când doi luterani germani, Bartholomaeus Ziegenbalg (1683–1719) și Heinrich Plütschau (1678–1747), au sosit în colonia daneză a Tranquebarului de pe coasta de sud-est a subcontinentului. Fără să fie prea pietști (Ziegenbalg credea în importanța veșmintelor clericale, astfel că totdeauna se îmbrăca în negru, cu toată căldura înăbușitoare din Sudul Indiei), amândoi erau legați de Universitatea din Halle aflată la acea vreme sub egida lui August Francke, cel care era foarte interesat de misiunile din India.

Misiunea era sprijinită financiar de Societatea Britanică pentru Promovarea Cunoștinței Creștine (British Society for Promoting Christian Knowledge, SPCK), într-unul dintre acele eforturi ecumenice remarcabile care au caracterizat începutul mișcării misionare protestante. Ziegenbalg și Plütschau au predicat celor din zonă care vorbeau limba tamilă, traducând Noul Testament în limba tamilă și fondând trei școli – una pentru vorbitorii de limba

tamilă, una pentru vorbitorii de limba portugheză și alta pentru vorbitorii de limba daneză. Aceasta demonstrează atât diversitatea oamenilor cărora le slujeau Ziegenbalg și Plütschau cât și marea importanță a educației pentru acest proiect. Procesul era însă reciproc, Ziegenbalg mai ales studiind scrierile tamilé și devenind o autoritate în filosofia și în religia hinduse.

Ziegenbalg a murit în 1719 la vârsta de doar 36 de ani, conducerea misiunii trecând în mâinile lui Benjamin Schultze (1689–1760), un tip mai puțin sensibil și capabil. Totuși Schultze a extins misiunea mutându-se, cu permisiunea Companiei Britanice a Indiei de Est, la Madras, un oraș aflat sub control britanic. Când a ajuns, nu existau deloc protestanți în Madras, iar când a plecat, în 1743, existau 678 de indieni creștini în congregația sa. În 1733, Schultze a supravegheat ordinarea primului pastor protestant indian, un creștin dintr-o casă superioară pe numele Aaron. La fel de important a fost Rajanaikan, un catolic indian care s-a convertit la luteranism și a lucrat ca misionar, cu toate că nu a fost ordonat vreodată. Aceste încercări de „a asimila” Biserica tamilă la cultura indiană – pe cât posibil administrată de indieni – au fost

Frederick Schwartz
prorocind
hindușilor; gravură
americană din
1852.

Pair englez al
Companiei Indiilor
de Est călărind
într-o procesiune
indiană – imagine
din perioada
1820–1830.

sprijinite de John Philip Fabricius, un alt misionar care s-a dedicat revizuirii Noului Testament a lui Ziegenbalg și traducerii Vechiului Testament. Lucrarea sa a devenit una dintre cele mai populare și trainice cărți creștine din India, deoarece traducerea sa a constituit pentru luteranismul indian ceea ce constituie azi pentru o mare parte din SUA Versiunea Autorizată a Bibliei. Aceasta a fost extrem de apreciată și folosită și încă mai este în uz astăzi.

În cea de-a doua jumătate a secolului XVIII, misiunea tamilă a fost dominată de Christian Frederick Schwartz (1726–1798), un tip extrem de charismatic care se pare

că a fost îndrăgit de toți aceia pe care i-a întâlnit. În 1762, el a vizitat fortul din Tiruchirapalli, o importantă bază a nababului din Arcot, căpetenia musulmană a ținutului. Garnizoana britanică l-a implorat să rămână să le slujească, ceea ce a și făcut, cu toate că era luteran; în curând va avea 60 de soldați cu care se va întâlni zilnic pentru a se ruga. De asemenea, a dat în funcțiune un orfelinat și le predica indienilor din zonă, câștigând mulți convertiți, unii dintre aceștia ajutându-l în munca sa. Schwartz a devenit foarte faimos în tot Sudul Indiei astfel încât britanicii l-au trimis ambasador

la căpetenia Haidar Ali din Mysore. În perioada 1770–1780 s-a mutat la Thanjavur, un regat independent din vecinătate unde domnea regele Tuljajee. Lui Tuljajee îi plăcea foarte mult Schwartz și i-a permis acestuia să predice în tot regatul său, dar, în ciuda tuturor eforturilor misionarului, Tuljajee nu s-a convertit.

COMPANIA INDIEI DE EST ȘI PROGRESUL ANGLICANISMULUI

Compania Indiei de Est se ocupa de operațiunile din principalele posesiuni britanice din secolului XVIII – Bombay, Madras și Calcutta (acum Mumbai, Chennai și

Kalikata). Însă în perioada 1760–1770, războiul cu Franța a făcut ca britanicii să controleze întregul comerț cu subcontinentul indian. Ceea ce a urmat a fost cucerirea treptată a Indiei de către britanici. Cea mai mare parte a subcontinentului a fost inițial unită și stăpânită de Imperiul Mogul musulman, dar în această fază imperiul era în mare parte fărâmițat și puterea a trecut în mâinile căpeteniilor locale. De aceea, Compania Indiei de Est a încheiat o serie de tratate cu aceștia, implicându-se din ce în ce mai mult în guvernarea locală. În 1784, parlamentul britanic a votat Legea Indiei, ceea ce a însemnat că acest sistem, cunoscut subcontinentului cu numele de „raj”, trecea în mâinile guvernului britanic, reprezentat printr-un guvernator general al Indiei. În 1858, după o răscoală generală împotriva britanicilor care a durat un an, guvernul britanic a preluat controlul complet asupra intereselor britanice în India. Teoretic, prinții locali și-au menținut puterea, dar în realitate India era acum administrată de Marea Britanie. În 1877, India a fost înglobată oficial în Imperiul Britanic, regina Victoria adăugându-și titlul de împărăteasă a Indiei la formidabilul ei CV.

Stăpânirea britanică a însemnat în mod inevitabil și dominația Bisericii Anglicane în India. Până în ultima parte a secolului XVIII anglicanismul indian nu a însemnat decât slujirea capelanilor pentru soldații sau comercianții britanici. Tendința autorităților britanice, în general, și a Companiei Indiei de Est, în special, era să nu privească cu ochi buni misiunile de la finele secolului XVIII și de la începutul secolului XIX, fiindu-le teamă că misionarii îi vor jigni pe indienii cu care făceau comerț. Așa după cum am văzut, misiunea din această perioadă avea legături mai ales cu evangheliicii anglicani sau cu separațiștii – care în ochii autorităților britanice erau indezirabili.

Una dintre cele mai importante figuri din această perioadă a fost John Zachary Kiernander, un produs al ecumenismului de la sfârșitul secolului XVIII: suedez, educat la Halle și angajat de SPCK. El și-a

Va ține de datoria sa morală să vegheze atent ca liniștea publică să nu fie conturbată [de misionarii] și vei statornici în memoria locuitorilor Indiei, că credința britanică, pe care se bazează pentru exercitarea liberă a religiei lor, va fi inviolabilă.

Directive din partea directorilor Companiei Indiilor de Est, pentru guvernatorul general, 1808

Evangelhia nu recunoaște nicio distincție ca cele ale castelor, impusă de practica păgână și care exercită o presupusă obligație religioasă, condamându-i pe cei din castele inferioare la umilință perpetuă, punând o barieră de neclintit în calea progresului și a îmbunătățirii societății, distrugând, pe de o parte, legăturile comuniunii umane și împiedicându-le pe cele ale dragostei creștine, pe de altă parte.

Daniel Wilson, 1833

În aceste circumstanțe, dacă un hindus cu un caracter și cu o conduită ireproșabilă își schimbă credința pentru a deveni creștin, el pierde ipso facto dreptul de proprietate asupra moștenirii din partea familiei. În plus, soția sa și copiii săi mici pot fi luați de la el fără ca el să mai poată dobândi dreptul asupra lor prin lege.

Conferința Misionară din Bangalore, 1895

folosit banii proprii pentru a construi o biserică în Calcutta și a condus o misiune energetică, cu toate că în mare parte aceasta era îndreptată spre convertirea catolicilor mai degrabă decât a hindușilor. Deși luteran, Kiernander era sprijinit atât de anglicanii din Marea Britanie cât și de cei din India. Și alți misionari, inclusiv un grup de tineri străluciți de la Cambridge, inspirați de predicatorul Charles Simeon, au folosit ca bază Calcutta; cel mai faimos dintre aceștia a fost Henry Martyn care a tradus Noul Testament în limba urdu.

După 1813, când guvernul a permis trimiterea misionarilor în India, au urmat și alți misionari, misionarii LMS răspândindu-se în toată India de Nord. Organizația misionară cu cea mai mare influență în zonă a fost CMS, acționând cu prioritate din Calcutta și din Madras. Aceasta avea o misiune înfloritoare în Agra unde unul dintre cei mai de succes misionari era Shaikh Salih, un învățat indian musulman care s-a convertit datorită lui Martyn și și-a luat numele Abdul Masih („slujitorul lui Mesia”). Acesta a scris comentarii asupra unor cărți din Biblie care s-au dovedit extrem de populare, făcând senzație în Agra unde musulmanii se înghesuiau pe acoperișuri pentru a-l auzi cum predică. Masih era medic, astfel că munca sa printre săraci a produs o mare impresie. Dintre cei aproximativ 50 de convertiți, mulți s-au întors ulterior la islam, dar Masih a reprezentat prima înfruntare reală între islam și creștinismul evanghelic din India. El a murit în 1826, la câteva luni după ce a fost ordinar în rândul clerului anglican.

Ordinarea sa a venit într-o perioadă de consolidare a Bisericii Anglicane din India. În 1814, Thomas Middleton (1769–1822) a fost primul episcop anglican consacrat în India – teoretic, imensa sa dioceză acoperea cea mai mare parte din Asia și din Australia! După ce a ajuns la Calcutta, a întreprins timp de un an o mare vizită pastorală a întregului subcontinent. Succesorul său, Reginald Heber (1783–1826), a călătorit, de asemenea, foarte mult, făcând o impresie și mai

mare. Heber i-a îndrăgit pe indieni și se pare că acest lucru era reciproc. El a fost primul episcop anglican care a ordinar preoți indieni. Lucrarea sa s-a terminat brusc în mai puțin de trei ani după ce a murit de hemoragie cerebrală din cauză că a plonjat într-o piscină cu apă rece pentru a scăpa de căldura din miezul zilei. Succesorii săi nu au rezistat prea mult, astfel că, în 1833, au fost înființate două noi dioceze dependente de Calcutta, una la Madras și alta la Bombay. Se credea că în acest fel va fi mai puțină muncă și episcopii vor trăi ceva mai mult.

Se pare că planul a fost bun. Daniel Wilson (1778–1858), care a devenit episcop în 1832, a supraviețuit 26 de ani în care, cu un volum de muncă enorm, nu doar că a consolidat anglicanismul în Calcutta, dar a și dezvoltat tradiția misionară a orașului. El a făcut donații din proprii bani pentru construirea unei splendide catedrale care a fost consacrată în 1847 și a condus noi misiuni spre Est. Dioceza din Singapore, cea din Labuan și cea din Sarawak au fost create doar în 1855, până atunci responsabilitatea misiunii în Asia de Sud-Est rămânând în sarcina episcopului de Calcutta. Spre deosebire de Middleton, Wilson era un evanghelic dedicat care avea legături cu secta Clapham. El a revigorat misiunile anglicane din India și din restul Asiei, ajutând la crearea unei misiuni puternice în peninsula Malaezia, care a crescut chiar după ce această regiune a ieșit de sub controlul Calcuttei. Wilson a introdus un nou accent evanghelic caracterizat prin abordarea racilelor sociale. În special, Wilson a abandonat vechea strategie asociată cu misiunile catolicilor și a luteranilor de dinainte de a nu ataca sistemul castelor pe care se baza societatea indiană. În 1833, Wilson a scris o scrisoare sobornicească în care ataca sistemul castelor pentru că era în mod fundamental, necreștin; după aceasta a poruncit tuturor bisericilor să desființeze instalarea separată pe scaune, obiceiul de a permite oamenilor din castele superioare să se împărtășească înaintea celor din

castele inferioare ș.a.m.d. Multe biserici au reacționat negativ și mulți membri s-au convertit la catolicism și la luteranism în semn de protest, dar Wilson a călătorit în toată India, întâlnindu-se față în față cu congregațiile cărora le-a impus „linia Wilson”, după cum avea să fie aceasta cunoscută. Metoda sa s-a dovedit extrem de influentă. Între 1850 și 1860, cei mai mulți dintre protestanții din India erau de acord cu condamnarea sistemului de caste, iar între 1860 și 1880 el culegea răsplata, deoarece indienii din castele inferioare erau atrași foarte tare de creștinism.

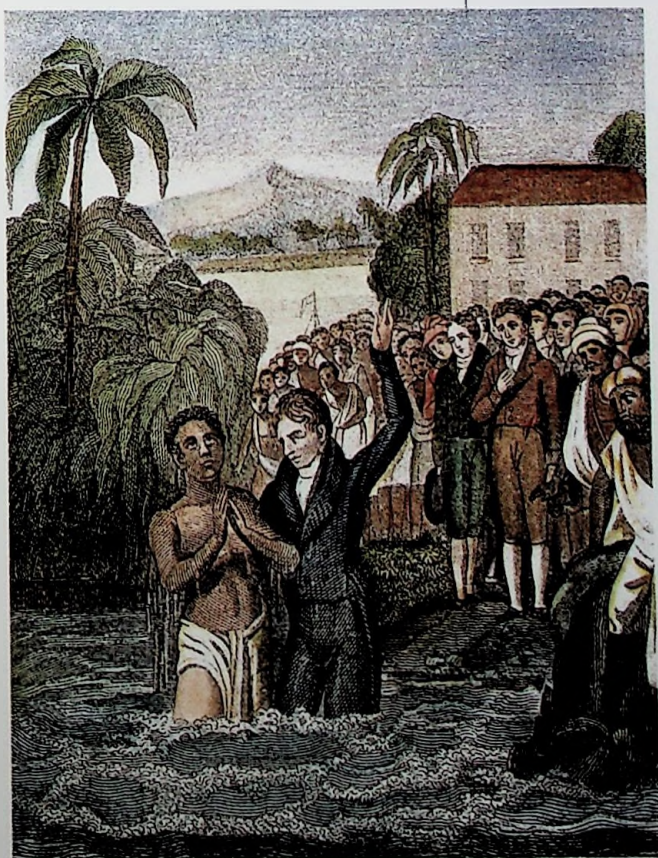
Dar, per ansamblu, cea mai mare parte a convertiților nu au putut să se bucure de acest statut, în special în prima parte a secolului. Ei au pierdut tot ce le oferea sistemul tradițional al castelor, societatea ostracizându-i. Și-au pierdut chiar și familiile. Dar, dat fiind că ei erau parte a societății, făceau parte din religia hindusă. Încă trebuiau să plătească impozit templelor hinduse, iar autoritățile britanice nu au făcut nimic pentru a-i proteja în caz că nu ar fi plătit. Chiar și după 1813, capelanilor li s-a interzis categoric să boteze pe șipai – soldații indieni aflați în serviciul militar britanic – de frica unei răscoale. Dar au existat unele încercări de a îmbunătăți situația: în 1832, guvernatorul general, lordul William Bentinck, a decretat că cei convertiți la creștinism nu trebuie să își piardă moștenirea. În anul următor a avut grijă să nu mai existe discriminări în ceea ce privește avansarea în post, cele din trecut fiind numai împotriva creștinilor.

Odată cu scurgerea timpului, autoritățile britanice au devenit tot mai receptive cu privire la ideea evanghelizării indienilor. Se credea că supușii creștini vor fi mult mai mulțumiți de stăpânirea britanică și se vor comporta ca atare. În 1859, cu un an înainte de a deveni prim-ministru, lordul Palmerston a susținut această idee. Din această cauză – deși separați din punct de vedere tehnic – misionarii și autoritățile coloniale tindeau să coopereze tot mai mult, recunoscând că depuneau eforturi în aceeași direcție. Aceasta a însemnat pentru

mulți indieni asocierea permanentă a stăpânirii britanice cu creștinismul. În plus, tot interesul față de cultura, filosofia și religia indiane al multor oameni de știință și al celor din administrația britanică a început să se diminueze, în vreme ce superioritatea occidentală a început să fie susținută tot mai agresiv. Președintele Comitetului General pentru Educație Publică, Thomas Babington Macaula, a scris cândva că „un singur raft al unei bune biblioteci europene valorează mai mult decât întreaga literatură a Indiei și a Arabiei.”

Anglicanismul indian a înregistrat o direcție nouă odată cu apariția ordinelor religioase. Mai multe comunități semimonastice care au fost înființate în Anglia odată cu Mișcarea de la Oxford au început să își arate interesul față de India. Printre primele a fost Părinții Cowley din Oxford care au trimis mai mulți membri în India. Cel mai important a fost Simeon O'Neill care s-a dus la Indore, în India Centrală. O'Neill reprezenta cel mai bine onoarea și rafinamentul victoriene: se zbătea pentru

William Carey
botezând primul
convertit hindus,
Kristno, o gravură
americană din
1837.

Universitatea din Oxford, preda matematici la Eton și căuta să trăiască ca un ascet indian. Având o bogată viață de rugăciune (vitregită doar de faptul că nu putea să stea cu picioarele încrucișate ca și asceții hinduși), el a tradus Psalmii în limba urdu și le-a predicat atât soldaților indieni cât și celor europeni. Alții au fost incluși în Misiunea Cambridge în Delhi condusă de Edward Bickersteth și în Misiunea Oxford în Calcutta. Un membru al Misiunii Oxford, Frederick Wingfield Douglass, i-a invitat pe cei din castele superioare să locuiască în casa sa și să afle ce este creștinismul. Mai târziu s-a mutat în Sud, în mlaștinile din Behala unde a trăit timp de patru decenii într-o colibă mică, ducându-și viața în aceleași condiții ca și indienii extrem de săraci care l-au venerat ca pe un sfânt aflat încă în viață.

Aceste ordine erau tipic anglo-catolice sau liberale din punct de vedere teologic, de multe ori intrând în conflict cu misionarii din partea societăților misionare evanghelice care îi considerau cripto-catolici sau eretici de-a binelea. Cu toate acestea, acești evanghelici și-au pus tot

mai mult amprenta asupra creștinismului indian începând cu mijlocul secolului XIX.

MISIUNILE BAPTISTE

Cele mai cunoscute misiuni protestante din secolul XIX din India au fost cele ale baptiștilor care s-au bucurat de un enorm succes în Nord-Estul subcontinentului. Cel mai faimos misionar baptist a fost William Carey, fondatorul Societății Misionare Baptiste. El s-a născut în 1761, convertindu-se apoi de la anglicanism la Biserica baptistă și devenind pastor în 1787.

În 1793, William Carey a sosit în Calcutta și aproape imediat și-a pierdut toți banii. Și-a găsit un post la o fabrică de indigo dintr-un sat din apropiere, dar acest fel de viață nu a fost benefic pentru familia Carey: soția sa a înnebunit și unul dintre fiii săi a murit. Cu toate acestea Carey s-a ținut de această slujbă timp de cinci ani, învățând limba bengali și traducând Noul Testament. Apoi, în 1799, au sosit încă doi misionari baptiști și s-au îndreptat spre mica așezare daneză de la Serampore, unde sperau să evite contactul cu autoritățile britanice care erau în mare

Catedrala Sf. George, Madras. Biserica a fost construită de Thomas Fiott de Havilland (1775–1866); a fost consacrată în anul 1816 și a devenit catedrală în 1835.

parte ostile. Misiunea de acolo a înflorit după ce li s-a alăturat Carey.

Carey și-a ajutat colegii să învețe limba bengali și i-a învățat să înțeleagă și să respecte cultura celor cărora le vor predica. Au avut mare grijă ca nu cumva să jignească pe cineva: spre deosebire de Bartholomaeus Ziegenbalg care în urmă cu un secol a încercat să distrugă zeii și templele indiene, baptiștii nu au făcut așa ceva. Rezultatul a fost un mare succes. La fel ca și anglicanii sub conducerea lui Daniel Wilson, baptiștii erau decisi să nu tolereze sistemul castelor în bisericile lor. Rezultatul a fost că mulți dintre cei convertiți au fost excluși din societate, fără să mai fie într-o castă, având nevoie de ajutorul misionarilor. Mulți au fost angajați în atelierele tipografice ale baptiștilor de la Serampore, iar alții au fost educați ca predicatori. Și mai mulți erau educați la școlile pe care le-au fondat misionarii și care s-au dovedit un mare succes. Acestea ofereau o educație elementară, dar superioară oricăreia dintre cele existente și foarte curând au existat opt mii de elevi la o sută de astfel de școli. Unii dintre elevi erau fete, care până atunci nu au fost deloc educate în societatea hindusă; misionarii au încercat să încurajeze educația femeilor cu toate că nu au acționat împotriva prejudecăților societății în care lucrau.

La fel ca școlile fondate de alte misiuni, inclusiv cele ale LMS, acestea aveau intenția de a oferi o educație generală, nu de a face prozeliti. Tocmai teama că ar fi acuzați de îndoctrinare și de spălarea creierelor, i-a făcut pe misionari să se asigure că curriculumul era întru-totul secular. Unii dintre misionari nu au fost de acord cu acest tip de abordare și au dorit să predea Scripturile în școli, cu toate că cei mai mulți au recunoscut că, cu cât metoda era mai scrupuloasă, cu atât era mai bine pregătit terenul pentru evanghelizarea de mai târziu. Alte școli, precum cea din Sanawar inițiată de Ulsterman Henry Lawrence, au fost deschise din rațiuni umanitare, pentru a se îngriji de copiii străzii care nu aparțineau niciunei caste și erau rezultatul căsătoriilor dintre

indieni și europeni. Pentru a continua această lucrare au fost înființate mai multe școli, activitatea lor prelungindu-se până târziu în secolului XX. În plus față de școli, baptiștii au înființat colegiul Serampore, condus de un strălucit tânăr scoțian pe nume John Mack.

Cu toate că misiunea baptistă era mică în comparație cu cea anglicană, aceasta a jucat un rol important în societatea indiană. Baptiștii au publicat primul ziar în limba bengali, *Samachar Durpan*, și o revistă cu titlul *Prietenul Indiei*. Nicio publicație dintre acestea nu era prea mult orientată spre evanghelizare, dar amândouă s-au dovedit foarte populare. În același timp, William Carey a decis să pună capăt unor practici, cum era cea a sacrificării copiilor din unele părți ale țării și *sati*, tradiționala ardere a văduvelor împreună cu soțul hindus decedat. Aceasta din urmă a fost scoasă oficial în afara legii, în 1829, de guvernatorul general, lordul William Bentinck, decretul fiind tradus în limba bengali de William Carey. Carey a avut unele rețineri cu privire la această traducere, deoarece a primit decretul într-o duminică și ca orice separatist nu lucra niciodată duminică; dar s-a consolatat cu gândul că nu era deloc rău să salvezi vieți în ziua de Sabat și l-a tradus pe măsura urgenței.

ROMANO-CATOLICII ȘI ROMANO-SIRIENII

Dar unde era în toate acestea vechea Biserică indiană? Așa cum am văzut în capitolul 10, presiunile romano-catolicismului au dus la mari diviziuni în Biserica siriană malabară între cei care acceptau riturile romane și cei din Biserica Malankara, iacobiti, care nu le acceptau. Biserica Malankara fusese condusă de un șir de episcopi, cu toții cunoscuți, cu numele Mar Thomas; ei pretindeau că au autoritate asupra tuturor creștinilor malabari.

Biserica de partea Romei (sau romano-siriană, cum mai este uneori denumită) a respins această pretenție și a rămas oficial în Biserica Romano-Catolică. Catolicii erau mult mai numeroși în comparație cu

Prima și cea mai de preț dorință a inimii mele este în beneficiul hindușilor. Nu știu altceva mai important pentru îmbunătățirea condiției lor viitoare în afară de impunerea unei moralități mai stricte, indiferent de credința lor și a unei concepții mai corecte cu privire la voia lui Dumnezeu. Primul pas spre realizarea acestora va fi disocierea credinței și a practicii religioase de sânge și de crime.

William Bentinck, vorbind despre nevoia de abolire a practicii *sati*, 1829

Vedem bisericile din India ridicându-și turlele spre cer, satele creștine extinzându-se peste întreaga țară, biserici înfășate cu congregații mai închise la culoare și cu comunicanți la mesele de la altare. Vom asculta tinere indigene cântând imnuri în limba lor și vom vedea băieți îndreptându-se spre școală sau studiind să ajungă la universități sub protecția misionară. Aceste lucruri și multe altele le-am văzut și doresc ca Dumnezeu să mă facă să le pun în mintea celor ce mă ascultă, așa cum acestea mă preocupă și pe mine.

Richard Temple, fost guvernator al Bombayului, 1881

anglicanii. La începutul secolului XIX, Biserica Catolică era puternică în Goa și în josul coastei Malabar – estimându-se că existau 750 de mii de catolici în toată India în 1800, din care o sută de mii erau romo-sirieni –, dar misiunile lor nu mai erau active. Teoretic, la Cochîn existau episcopi în slujba comunității romo-siriene, dar orașul se găsea în mâinile olandezilor în cea mai mare parte a secolului XVIII și aceștia nu au permis intrarea în oraș a episcopilor catolici. În schimb, a continuat misiunea carmelită în India, având vicari apostolici acolo unde nu se găseau episcopi care să își poată exercita autoritatea. În 1777, vicarul apostolic de acolo a murit, iar de atunci încolo biserica romo-siriană a rămas în sarcina administratorilor trimiși din Europa dintre care niciunul nu a fost episcop. Această situație cu totul nefericită a continuat până în perioada 1830–1840 când Roma a decis să trimită noi vicari apostolici din Irlanda – ideea fiind că acești vorbitori de limba engleză vor ajuta la restaurarea catolicismul într-o țară aflată sub control britanic. Dar coroana portugheză care deținea încă Goa și Mylapore a refuzat să îi recunoască, susținând că, în baza vechiului *padroado*, numai Portugalia avea dreptul să numească episcopi din regiune. Până în 1857, la Goa a urmat o perioadă de schismă între episcopii portughezi și vicarii apostolici irlandezi, după care Vaticanul a semnat un concordat (un „tratat” între Biserica Catolică și puterea temporală), stabilindu-se granițele între cele două autorități rivale.

BISERICA MALANKARA

Biserica Malankara – acei creștini tomiști care nu au acceptat unirea cu Roma – era mult mai mică, probabil 40 de mii de credincioși în 1838. În secolul XVIII, aceasta a fost în mare parte ignorată de europeni, care nu credeau că este cu adevărat creștină (era considerată eretică din cauza legăturii sale cu bisericile Evului Mediu) și nu îi respectau pe preoți. Jacob Canters Visscher, un capelan olandez din Cochîn din prima parte a secolului XVIII,

il descria pe Mar Toma, care conducea această biserică, într-o scrisoare:

Mar Toma (...) este un băștinăș din Malabar. E negru, optuz și incuiat la minte. Trăiește pe picior mare; atunci când a venit la oraș să îl viziteze pe comandant, a fost însoțit de un mare număr de soldați cu săbii și cu scuturi, imitându-l, astfel, pe prințul Malabarului. Pe cap poartă o glugă de mătase brodată cu cruci asemănătoare cu cele ale carmeliților. E un fanfaron slab de minte care ni s-a lăudat enorm că este de credință eutihian și l-a acuzat de erezie pe episcopul rival.

Cu toate acestea, unii misionari protestanți au văzut un mare potențial în această biserică. Misionarii luterani printre tamili au luat contact cu Biserica Malankara sperând să se alieze împotriva catolicilor și să o transforme într-o biserică protestantă, dar nu au realizat nimic. Nu s-a reușit nimic nici după convorbirile pe care le-a purtat un alt Mar Toma cu Roma în perioada 1770–1780 pe tema reunirii, cu mențiunea că el ar putea rămâne episcopul Bisericii indiene: Roma nu a fost de acord cu această condiție, reunirea nemaiaivând loc. În schimb, Mar Toma a întărit legăturile sale cu Biserica siriană, astfel că a fost consacrat mitropolit de un episcop sirian (înainte de aceasta mitropoliții nu erau consacrați cu adevărat). După aceasta el a pus capăt succesiunii Tomilor, schimbându-și numele în Dionisie (fiind cunoscut și sub numele „cel Mare”). Confuzia a continuat pentru că cei mai mulți dintre succesorii săi și-au luat numele de Dionisie.

Când britanicii au preluat controlul asupra Indiei, Biserica Malankara și-a găsit un nesperat aliat. Un cleric anglican pe nume Claudius Buchanan (1766–1815) a vizitat biserica în 1806 și a scris un jurnal de călătorie despre aceasta, cu titlul *Cercetări creștine în Asia*. Mulți anglicani au considerat Biserica Malankara la fel ca propria biserică: nici protestantă, nici catolică, dar cu toate acestea veche și legitimă. Buchanan chiar l-a întâlnit pe

Dionisie „cel Mare” și a discutat posibilitatea unirii celor două Biserici, dar discuțiile nu au mers mai departe. Dionisie a comentat: „Aș sacrifica mult pentru o astfel de unire, cu condiția să nu fiu nevoit să fac vreun compromis cu privire la demnitatea și la puritatea Bisericii.”

Mult mai important a fost colonelul J. Munro, care a devenit consilierul prințului din Travancore în 1809. Anglican extrem de pios, Munro credea că Biserica Malankara avea nevoie de reformă, astfel că și-a propus să o pună în rând cu anglicanismul. A înființat un colegiu, pe care l-a pus sub conducerea lui Thomas Norton, care se ocupa de educarea preoților, iar cu ajutorul misionarilor de la CMS, cum a fost Joseph Fenn, s-a tradus Noul Testament în limba malaieziană, limba pe care o vorbeau cei mai mulți dintre creștinii malankari (deși foloseau siriana în biserică). Deși cu multe scăpări, traducerea s-a dovedit foarte populară.

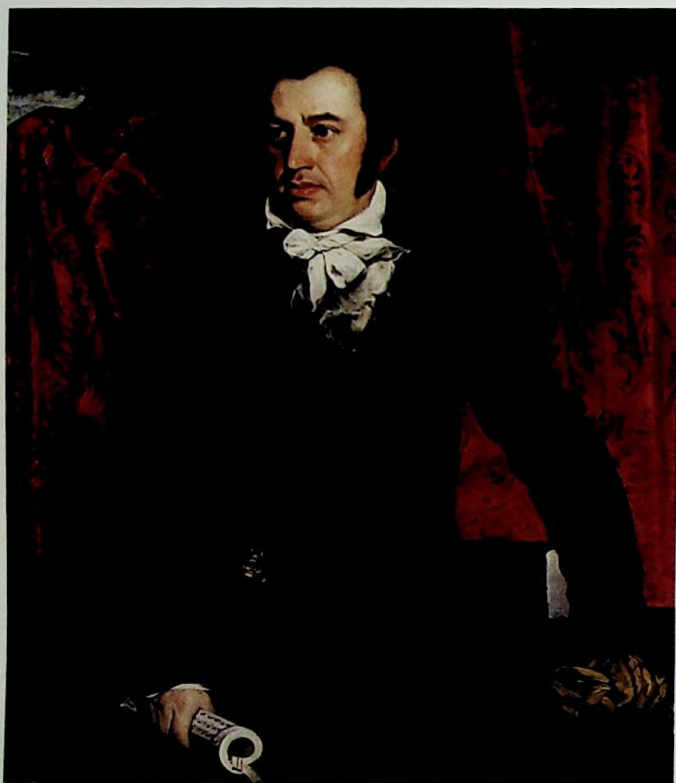
Munro a mai dat și un decret prin care a permis preoților malankari să se căsătorească, deoarece știa că celibatul era o opțiune recentă datorată catolicismului portughez. Preoții au protestat, spunând că nu își pot permite să se căsătorească, Munro aranjând cu CMS să le plătească mari sume de bani dacă se conformau. Și, astfel, mulți preoți malankari și-au găsit pe neașteptate câte o mireasă.

Totuși speranțele de reformare a Bisericii Malankara nu s-au materializat așa cum s-a crezut. În 1830, Mar Dionisie al IV-lea a devenit mitropolit și s-a distanțat de misionarii anglicani. În 1836, s-a ținut un sinod la Mavelikara în care Dionisie împreună cu alte autorități ale Bisericii, a făcut clar faptul că nu se vor accepta alte ingerințe din partea britanicilor. Unii creștini malankari nu au fost de acord, ceea ce a creat probleme: le plăcea liturgia și Biblia în limba proprie, nu în limba siriană. Misionarii britanici au hotărât să se ocupe de acești reformiști, producând mânie autorităților malankare; relațiile au devenit și mai tensionate din cauza unei dispute cu privire la pământul aflat în proprietatea misionarilor care

urma să fie folosit de malankari. Unii dintre membrii partidei reformatoare din Biserica Malankara și-au deschis propria biserică la Mavelikara, în 1840, care a fost incorporată în Biserica Anglicană.

Un alt grup de reformiști din Maramannu, conduși de un preot numit Abraham Malpan, a rămas în Biserica Malankara, dar a pus în practică toate reformele pe care le dorea. Acestea implicau ținerea serviciilor în limba malaieziană, abandonând rugăciunile adresate sfinților și sărbătorirea zilelor sfinte. Și alte schimbări au fost făcute pe linie protestantă, printre care împărțirea separată a vinului și a pâinii cu ocazia euharistiei (*Qurbana* după numele său din Biserica Malankara), mai degrabă decât amestecarea lor așa cum era tradițional. Mar Dionisie nu avea timp de așa ceva, astfel că a excomunicat întreaga congregație. Abraham Malpan a reacționat rapid și cu șiretenie. Deja suferind, nu voia să conducă o nouă biserică, ci l-a trimis pe nepotul său Matei la Mar Ilie, patriarhul Bisericii Siriene din Orientul Mijlociu. Mar Ilie a fost atât de impresionat de Matei, încât l-a ordonat ca diacon și preot în aceeași zi – și a sfârșit prin a-l consacra mitropolit al Bisericii indiene – fără să fie la curent cu situația delicată din India.

Partida antireformistă mai largă l-a considerat nelegitim și eretic pe Mar Matei. În 1864, candidatul lor, Mar Dionisie al V-lea, a fost consacrat mitropolit de noul patriarh sirian, existând acum doi mitropoliți rivali. În 1875, Dionisie al V-lea l-a invitat pe cel de-al treilea patriarh sirian, Mar Ignățiu Petru al III-lea, în India pentru a prezida un sinod care urma să confirme nelegimitatea lui Mar Matei și a reformelor sale. Sinodul a fost ținut în 1876 la Mulanthuruthy, confirmând statutul lui Dionisie și condamnându-l pe Matei. El a mai decis și plasarea Bisericii Malankara sub autoritatea patriarhului sirian, cu toate că în continuare aceasta va fi administrată de un mitropolit – ceea ce va cauza probleme în viitor, așa după cum vom vedea în capitoul 16.

Robert Morrison,
de John Richard
Wildman, 1824.

Matei a murit în anul următor. El a eșuat în unirea Bisericii Malankara în programul său de reformă, dar mișcarea nu s-a stins odată cu el, ci reformiștii s-au despărțit oficial de Biserică, formând Biserica siriană Mar Toma în 1888. Primul său episcop a fost Mar Toma Atanasie, fiul lui Abraham Malpan. Astfel, într-o oarecare măsură, disputele Reformei din secolul XVI au fost reproduse pe o scară redusă, trei secole mai târziu în India, luând ființa o altă Biserică protestantă.

ASIA DE EST

În secolul XVII, europenii au deschis noi rute spre Asia pentru comerț. Acest proces a continuat și în secolul XIX. Dar dacă în trecut scopul principal era de a pune mâna pe bunurile din țările asiatice, acum exista dorința de a vinde bunuri europene în țările asiatice. Cel mai cunoscut incident, produs de această tendință, a fost războiul opiumului dintre Marea Britanie și China. Acesta a dus la implicarea, la imixtiunea și la colonizarea din partea Europei într-o măsură mai mare în toată

Asia. La fel ca în Africa și în India, în acest secol, influența creștină principală din Asia a fost protestantă.

CHINA

Secolul XIX a fost un timp de mari schimbări pentru China – aflată în ultima perioadă a dinastiei Qing. Țara a trebuit să facă față interesului reinnoit din afară, în special din Vest. Schimburile comerciale s-au dezvoltat, mai ales cu britanicii, cu toate că existau tensiuni cu privire la accesul pe piață. Aceasta a culminat cu războiul opiumului din 1840–1842 care a avut ca scop stabilirea dreptului comercianților englezi de a face comerț cu China. În special, era vorba de profitul care se obținea din comerțul cu opiu, care era produs în India, dar era vândut chinezilor, aproximativ un chinez din douăzeci fiind dependent de acest drog.

În această conjunctură au apărut misionarii protestanți. Creștinismul încă era o religie interzisă. La începutul secolului XIX existau încă mulți catolici în toată țara, chiar și câteva seminarii pentru educarea preoților chinezi, dar Biserica era o mișcare ilegală. Aceasta nu l-a înspăimântat pe Robert Morrison (1782–1834) care a sosit în China sub auspiciile LMS în 1807. Pastor prezbiterian scoțian, Morrison și-a petrecut cea mai mare parte a timpului său în Guangzhou (modernul Canton) unde lucra pentru Compania Britanică a Indiei de Est. Astfel, el era împărțit între interesele comerciale și cele religioase. Dar le-a considerat prioritare pe cele religioase, astfel că a produs o foarte bună traducere a Bibliei în limba chineză. Lingvist talentat, Morrison a conceput și un manual de gramatică chineză care a devenit norma. La fel ca Matteo Ricci înaintea sa, Morrison voia să acționeze ca un pod între Răsărit și Apus, astfel că a înființat o școală anglo-chineză la Malacca (la acea dată aflată în stăpânirea olandezilor, dar în scurt timp va trece în cea a britanicilor). Intenția școlii era de a instrui misionari care aveau să plece spre China, dar, de fapt, cei mai mulți dintre elevii săi erau chinezi care sperau să învețe

Hong Xiuquan și închinătorii înaintea lui Dumnezeu

Răscoala taipinilor (1851–1864) a fost una dintre cele mai devastatoare răscoale din istoria Chinei, provocând mai mult de douăzeci de milioane de victime și o mare ruină și mizerie în bazinul fluviului Iangt. Forțele imperiale ale dinastiei Qing au înăbușit în cele din urmă răscoala, dar imperiul s-a prăbușit după 50 de ani datorită epuizării forțelor sale.

Totuși răscoala a fost una dintre cele mai creative mișcări din istoria modernă a Chinei. Lucrul aceasta este evident în credința răsculaților care, deși s-a inspirat dintr-o broșură misionară protestantă, a devenit o nouă religie chineză foarte dinamică, creștinismul taipin.

Primul misionar protestant sosit de curând în China a fost Robert Morrison, în 1807. El a petrecut mai mulți ani traducând Biblia, iar după aceea a scris și a publicat broșuri pentru evanghelizare, îndrumat fiind de Liang Afa, primul evanghelist protestant al Chinei. În 1836, una dintre aceste broșuri, *Fapte bune pentru confruntarea vremurilor*, a ajuns în mâinile lui Hong Xiuquan, cel care avea să devină liderul răscoalei taipinilor, pe când acesta își dădea examenele de funcționar civil, bazat pe învățătura lui Confucius în Canton, în Sudul Chinei. După ce a aflat că a căzut la examene, Hong s-a întors acasă unde a zăcut bolnav. Delirând timp de mai multe zile, s-a văzut urcându-se la cer și prezentându-se în fața lui Dumnezeu care i-a poruncit să se întoarcă pe pământ și să îi îndemne pe concetățenii săi să se pocăiască de păcatele lor, să abandoneze idolatria și să nimicească demonii. După ce și-a revenit din această boală, Hong părea un cu totul alt om.

Dar Hong a înțeles această viziune numai după aproape șapte ani. Atunci, unul dintre verii săi care răsfoia broșura pe care o primise mai demult, i-a atras atenția asupra asemănării dintre Divinitatea care i-a apărut în viziune și cea descrisă în broșură. Crezând că broșura și viziunea erau semne din partea lui Dumnezeu, Hong și vărul său s-au pocăit

de păcatele lor, s-au botezat și au început să predice acest nou mesaj familiilor lor și sătenilor.

Curând după aceea, evangheliștii chinezi care distribuiau broșuri în zonă au auzit de eforturile lui Hong și l-au invitat la Canton, pentru a studia cu reverendul I. J. Roberts, un misionar baptist. Timp de două luni, în 1847, Hong a studiat Biblia în Canton, devenind mai familiar cu cartea cu care a făcut cunoștință prin broșură.

Din aceste trei surse – viziunea personală a lui Hong, broșura și Biblia tradusă – el a început să conceapă credința taipină. În centrul credinței sale se afla credința într-un singur Dumnezeu. Credința răsculaților se baza pe un monoteism strict, întărit prin adeviziunea lor la Cele Zece Porunci. Totuși înțelegerea taipinilor cu privire la Dumnezeu era în mare parte dependentă de numele lui Dumnezeu folosit în traducerea Bibliei. Acesta era Shangdi (Suveranul din Cer), zeul Chinei din perioada clasică (1050–256 î.H.), care se referea, de asemenea, la titlul imperial. Hong Xiuquan a făcut cunoscută această religie, creștinismul taipin, ca o reînnoire, o restaurare a vechii credințe clasice în Shangdi.

Această traducere a numelui lui Dumnezeu a unit credința lui Hong Xiuquan cu contextul cultural și religios chinez. În concordanță cu credința în Shangdi, Hong și adepții săi au criticat pretențiile divine ale titlului imperial și au condamnat ca blasfemiatoare natura sacră a oficiului imperial. Răsculații nu aveau doar scopul de a răsturna dinastia Qing, ci, spre deosebire, de toate celelalte răscoale chinezești, luptau pentru desființarea întregului sistem imperial. Răsculații au cerut restaurarea sistemului clasic regal, care exista înaintea imperiului, împreună cu restaurarea închinării clasice la Shangdi. Imperiul va fi înlocuit de Regatul Ceresc, iar Regele Ceresc îl va înlocui pe împărat. Aceasta era esența mesajului taipinilor.

Împreună cu unii dintre primii convertiți ai lui Hong, cei mai mulți dintre aceștia făcând parte din minoritatea hakka, acesta a adunat mii de credincioși în „Societatea închinătorilor lui Dumnezeu”. La sfârșitul anului 1850, societatea a intrat în conflict cu milițiile locale, iar în ianuarie 1851 societatea a proclamat înființarea Regatului Ceresc al

taipinilor, la Jinjian, în provincia sud-vestică Guangxi. Îndreptându-se spre Nord, spre fluviul Iangt, răsculații au cucerit orașul Nanking, capitala sudică a imperiului Qing, în martie 1853. Răsculații au botezat orașul „capitala cerească”, devenind, astfel, capitala Regatului Ceresc, un regat care a promovat una dintre cele mai egalitariste politici de practică socială și economică din istoria Chinei.

Occidentalii, printre care și misionarii care locuiau în China în acel timp, au fost extrem de înguțați de această răscoală. Prima vizită a unui occidental în capitala taipinilor a avut loc în aprilie 1853, cele povestite încurajându-i în mare parte pe misionarii. Au fost incredințați de puternicul monoteism al răsculaților, de dedicarea lor față de autoritatea Bibliei și de distrugerea idolilor. Dar au fost îngrijorați de alte elemente, în special de faptul că Regele Ceresc pretindea că este fratele mai mic al lui Isus.

Comercianții și diplomații au fost și mai sceptici în ceea ce privește mișcarea. Aceștia din urmă au adoptat o poziție antagonistă tot mai accentuată, în special după ce împăratul Qing le-a făcut concesii în domeniul comerțului. Aceasta, împreună cu ridicarea unei conduceri oficiale chineze cu orientări confucianiste a dus la decăderea Regatului Ceresc taipin. Capitala cerească a căzut în 1864.

Dar credința taipină a transformat totuși – cel puțin pentru adepții săi și pentru toți chinezii într-o oarecare măsură – modul de a gândi cu privire la religie, cu privire la oficiul împăratului și la titlul acestuia și cu privire la întreg sistemul imperial și confucianist tradițional.

THOMAS REILLY

Templu budist din
Nagasaki, în cca
1880.

cât mai multe despre Vest în scopul afacerilor.

La fel ca și misiunile catolice din secolul XVII, misiunile protestante au ajutat la promovarea unei înțelegeri mai bune a culturii chineze în Apus. Un congregaționalist scoțian pe nume James Legge (1815–1897) a devenit directorul școlii lui Morrison din Malacca. El a mutat școala la Hong Kong unde a lucrat din greu împreună cu prietenul său Ho Tsun-sheen la traducerea termenilor și a ideilor creștine în limba chineză. Mai târziu, Legge a devenit profesor de studii chineze la Oxford, unde a publicat multe lucrări din China și a scris comentarii asupra acestora. Dar niciodată Legge nu a avut înclinația lui Ricci și a urmașilor lui de a se îmbrăca și a trăi ca un chinez. Mulți misionari protestanți au considerat acest lucru mai degrabă duplicitar: în loc să își facă de lucru cu hainele chinezești și să fraternizeze cu birocrații, misionarii ar trebui să fi fost pe teren predicând omului de rând despre Isus. Din păcate acestea nu se realiza atât de ușor cum aveau ei impresia. Misionarii nu numai că voiau să încreștineze, ci și să occidentalizeze pe chinezi, de vreme ce aveau impresia că cultura acestora era barbară și inumană,

presupunând legarea picioarelor la femei, infanticidul, căsătorii aranjate ș.a.m.d. Un prezbiterian american pe nume Peter Parker a deschis un spital în Guangzhou în 1830–1840, devenind pionierul abordării misiunii prin intermediul medicinei. Misionarii trebuiau să se bazeze pe ajutor local, foarte puțini dintre cei angajați fiind creștini. Aceștia erau denumiți „creștinii orezului”, indivizi care s-au convertit doar pentru a primi o slujbă. Chiar misiunile, în general, erau privite cu suspiciune: pentru cei mai mulți dintre chinezi, misionarii erau același lucru cu imperialismul apusean care le amenința țara, iar cei care se converteau încetau să mai fie considerați chinezi.

Aceste misiuni temporare au primit un uriaș impuls în perioada 1840–1850, odată cu încheierea războiului opiumului, care a avut ca scop organizarea unui nou sistem de tratate și de comerț între China și Apus. Misionarii nu au fost menționați în tratate, dar ca străini s-au bucurat de un nivel superior de protecție. Din 1844, creștinismul nu mai era ilegal pentru chinezi. Misiunile catolice au fost reluate și dezvoltate, sub protecția Franței acum care era interesată de China deoarece Marea Britanie era la rândul ei interesată –

iar francezii nu voiau să se lase mai prejos. Între 1850 și 1870 francezii au încheiat cu China mai multe tratate care permiteau misionarilor să călătorească și să predice oriunde doreau, chinezii având permisiunea să practice creștinismul. Valuri de misionari, atât protestanți cât și catolici, călătoreau în toată China: numărul preoților catolici europeni din țară a crescut de la 250 în 1870 la 886 în 1900, în vreme ce existau 1 324 de misionari protestanți (în majoritate britanici și nord-americani) în perioada 1890–1900 și 7 000 în 1920, făcând din China cel mai mare câmp de misiune din istoria creștinismului. Deja în primii ani ai secolului XX, cei mai mulți dintre misionari erau femei – care nu erau soțiile misionarilor, ci femei necăsătorite independente. Societățile misionare și-au dat seama (în cele din urmă) că aceste femei erau extrem de eficiente în China. Dar misionarii încă se mai confruntau cu prejudicii și cu ostilitate: bisericile erau atacate și incendiate, unii dintre misionari erau omorâți.

Totuși mesajul lor s-a răspândit, în mare parte, datorită educației și medicinei care au fost aduse de misionari. Atât misiunile protestante cât și cele catolice au tins să graveze în jurul școlilor, al spitalelor, al orfelinatelor și al altor instituții sociale care au fost foarte apreciate de chinezi. Ca urmare, religia predicată în aceste locuri s-a răspândit. Orfelinatele catolice, în general existând datorită mai multor fundații religioase, îi botezau pe cei care le treceau pragul și îi creșteau drept catolici. Succesorul lui Peter Parker, John Kerr, de la Misiunea Prezbiteriană Americană a tratat mai mult de un milion de pacienți în cei 50 de ani pe care i-a petrecut în China. Toate acestea au constituit o parte integrantă a unui proces mai larg și oficial de adaptare la cultura apuseană: în acest timp China importa deja tehnologie apuseană, iar misionarii ajutau la răspândirea culturii apusene. Societatea pentru Difuzarea Cunoștințelor Generale și Creștine printre Chinezi (mai apoi Societatea pentru Literatură Creștină) care a fost fondată de misionari în 1887 la

Shanghai a publicat traduceri chinezești ale literaturii apusene de tot felul.

Cu toate acestea, creștinismul a continuat să fie o preocupare relativ minoră pentru China. Faimoasa răscoală a taipinilor, inspirată de un mesianism semicreștin, i-a determinat pe foarte mulți chinezi să respingă protestantismul. Mult mai serioasă a fost atitudinea creștină față de cultura chineză. Misionarii voiau ca cei convertiți să respecte duminica și să renunțe la consumul de opiu; mult mai problematică era cererea lor curentă ca aceștia să renunțe la „rituri”, care încă constituiau un important punct de dispută. Dar se considera că riturile reprezentau o parte a ceea ce însemna să fi chinez: cei care le contestau amenințau baza ideologică, morală și politică a societății. Mișcarea anticreștină s-a dezvoltat în special după 1850 și datorită aflului de misionari. Scrierile anticreștine ale astronomului Yang Kuang-hsien din secolul XVII au început să fie din nou foarte populare, argumentele sale dovedindu-se pentru mulți chinezi foarte substanțiale. Existau multe zvonuri cu privire la ceea ce îi preocupa pe creștini, pamfletele populare descriindu-i pe aceștia în detalii oribile. Cât despre misionari, mulți dintre ei urau confucianismul (și pe Confucius) ca pe marele dușman al credinței lor, disprețuindu-i pe cei din clasele educate care au asimilat învățătura lui – un contrast major față de atitudinea misionarilor catolici din secolul XVII. Totuși misionarii protestanți au avut un mare succes cu aceeași oameni care au răspuns misiunilor din secolul XVII: clasele inferioare, micii comercianți și săracii.

JAPONIA

Regimul lui Tokugawa, care a închis Japonia față de lumea exterioară cu două sute de ani mai devreme, se afla încă la putere, trăindu-și ultimele zile. În 1854, a fost încheiat un tratat cu SUA și cinci ani mai târziu, au apărut primii misionari – atât catolici cât și protestanți. Unul dintre aceștia, Bernard Petitjean a fost uimit în 1865 să constate că bisericile fondate de iezuiți în secolul XVII încă existau, dar

acești „creștini ascunși” s-au transformat aproape de nerecunoscut.

Străinilor li s-a permis să practice creștinismul, dar acesta era încă interzis japonezilor și au existat mari prejudecăți împotriva religiei – la urma urmelor, japonezii au fost încurajați vreme de două secole să îl urască ca *jakyō*, o „religie rea”. Guvernul căuta să controleze întreaga societate, guvernarea asemănându-se cu un regim totalitar: guvernul se folosea de cunfucianism și de budism pentru a întări și a ține sub control societatea. În această concepție nu exista loc pentru creștinism. În cele din urmă, în 1867, regimul Tokugawa a căzut și în anul următor a fost restaurată conducerea imperială. Aceasta a coincis cu o perioadă de creștere socială, noul regim neavând timp de religiile străine. Noul împărat a întărit persecuția creștinismului: în Japonia au apărut peste tot anunțuri de felul următor: „Religiile rele ca și creștinismul sunt strict interzise. Persoanele bănuite de așa ceva vor fi denunțate autorităților. Se oferă recompense.” Guvernul era alarmat în special de reapariția creștinilor ascunși care relua contactele cu misionarii catolici: mii dintre ei au fost strânși și exilați în provincii îndepărtate. Evanghelizarea era ilegală, astfel că, la fel ca în China, cei mai mulți dintre misionari au deschis școli, clinici ș.a.m.d. ca activitate principală și le-au folosit pe acestea ca pe un cap de pod înspre societatea japoneză. Literatura creștină era ilegală, astfel că au tradus alte lucrări apusene în speranța că acestea vor pregăti terenul.

Chiar în anii următori, confruntat cu mari proteste internaționale, guvernul japonez a redus aceste măsuri. În 1873, anunțurile prin care se interzicea creștinismul au fost înlăturate, creștinismul nemaifiind incriminat, cu toate că a rămas practic în afara legii până în 1889 când libertatea de închinare a fost în cele din urmă legiferată. Au apărut și mai mulți misionari, creștinismul devenind din ce în ce mai popular în ultimile decenii ale secolului XIX. Pentru mulți japonezi el a mers mână în mână cu interesul manifestat față de cultura apuseană și cu dorința

de a rivaliza cu aceasta. În această perioadă, în Japonia a existat o „mișcare iluministă”, membrii ei incluzând mulți intelectuali care au insistat ca Japonia să copieze civilizația apuseană, dacă vrea să progreseze. Nakamura Keiu a argumentat că aceasta implica adoptarea creștinismului de unde își trăgea rădăcinile cultura apuseană. El a susținut chiar botezarea împăratului și înființarea unui stat creștin în Japonia. Totuși mult mai răspândită în acea perioadă era Mișcarea pentru Libertatea și Drepturile Poporului, foarte populară printre cei care munciau. Această mișcare era politică și cerea egalitate, drepturi pentru toți și chiar instaurarea democrației în Japonia. În această mișcare au fost implicați atât de mulți creștini, încât cei care nu erau creștini erau atacați ca și cum ar fi.

Prima Biserică protestantă pentru japonezi a fost fondată la Yokohama în 1872 și avea o congregație compusă din 16 credincioși. În 1873, existau 59 de protestanți japonezi. Șase ani mai târziu existau peste două mii șapte sute. În 1891, existau 31 de mii. Cei mai mulți dintre aceștia erau evanghelizați și botezați de japonezi: din rațiuni birocratice, misionarilor europeni li s-a părut foarte dificil să părăsească porturile, astfel că în cea mai mare parte a țării misiunea a fost făcută de convertiții japonezi. În 1878, a fost fondată Societatea Misionară Internă, o organizație japoneză pentru evanghelizarea Japoniei. O trăsătură uimitoare a acestor biserici protestante a fost că – cel puțin la început – nu tindeau să aparțină vreunei denominații. Prima biserică japoneză a fost fondată de slujitori olandezi prezbiterieni și reformați și se numea simplu Biserica lui Cristos din Japonia. Existau și misionari apuseni care nu erau atașați vreunei biserici. De exemplu, căpitanul Leroy James, un laic care trăia în Kumamoto între 1870 și 1880, a învățat și chiar a botezat pe convertiții japonezi. Totuși ultima parte din perioada 1870–1880 a cunoscut dispariția ecumenismului, reafirmându-se denominațiile tradiționale. Treptat congregația Bisericii lui Cristos din Japonia a fost absorbită de alte denominații.

Dinspre partea catolică, primul seminar pentru instruirea preoților s-a deschis la Nagasaki în 1890, iar în anul următor s-a instituit un sistem episcopal sub conducerea arhiepiscopului de Tokyo. La acea vreme existau 45 de mii de catolici japonezi, cu toate că primul episcop japonez va trebui să aștepte până în 1927. Există și o misiune ortodoxă rusă înființată de Ivan Kasatkin, cunoscut ca părintele Nikolai. El a sosit în Hakodate în 1861 și s-a mutat la Tokyo în 1872, unde a înființat o nouă ramură a Bisericii Ortodoxe Ruse. Deja în 1875 existau preoți japonezi ortodocși; cinci ani mai târziu Kasatkin devenea episcopul lor. În 1912 când a murit, existau 30 de mii de credincioși ortodocși japonezi.

Între 1880 și 1890 a existat o mișcare de trezire în toată țara, care a întărit și mai mult bisericile protestante. Se țineau „reprezentări în teatre” în timpul cărora predicatorii vorbeau în mari săli sau unor mari mulțimi în aer liber. Mulți așteptau ziua când Japonia va deveni oficial o țară creștină.

INDONEZIA

În capitolul 10 am văzut cum stăpânirea olandeză a Companiei Olandeze a Indiilor de Est asupra Indoneziei – sau a Indiilor de Est olandeze – a creat un tip de cezarpapism, cu guvernatorul general care acționa de facto în calitate de cap al bisericilor protestante din zonă. În 1800, regiunea a fost preluată de la conducerea companiei și a fost transformată oficial într-o colonie olandeză, dar condiția bisericilor a rămas neschimbată, cu excepția faptului că acum erau conduse de stat. În 1815, regele Olandei a dat ordin tuturor bisericilor din Indiile de Est olandeze să se reorganizeze și să se unească într-o singură Biserică protestantă a Indiilor, regele având control total. După cum comenta în jurul anului 1870 un misionar protestant: „În toate regulamentele ecleziastice am întâlnit de 19 ori titlul de guvernator general și niciodată numele lui Cristos, nici măcar cel al lui Dumnezeu!”

Dar, pe măsură ce structurile Bisericii deveneau tot mai centralizate și mai birocratice, un nou suflu avea să stăbăină

bisericile indoneziene. Societatea Misionară Olandeză (NZG) a început să trimită aici misionari, fiind convinsă că creștinii indonezieni fuseseră neglijăți mai întâi de companie și apoi de administrația colonială. Tot mai mulți misionari olandezi au sosit în Indiile de Est olandeze pe măsură ce secolul XIX înainta. Lucrarea se desfășura în Est, aproape în același mod ca misiunile din mările Sudului. Misionarii aduceau mesajul creștin într-o nouă regiune, iar acesta era răspândit mai departe de cei convertiți pe plan local. Predicarea, catehizarea și predicarea în continuare au constituit tiparul și acesta s-a dovedit de succes, deși nu la un nivel atât de uimitor ca în insulele din Pacific. Adesea băștinașii care au dus mai departe mesajul nu aveau nicio relație specială cu misionarii europeni: nu erau angajați pentru a face lucrarea misionară, dar au făcut-o în mod spontan și de bună voie. La fel ca în Pacific, rolul căpeteniilor din sate era vital, în Sumatra un șir de căpetenii creștine batak începând cu Pontas Lumbantobing, s-a dovedit extrem de important pentru începutul protestantismului din zonă.

În mod surprinzător, au existat mulți misionari catolici în zonă cărora li s-a permis să lucreze în zonele aflate sub controlul olandezilor. Primii olandezi catolici au sosit în Java în 1808, dar numai în 1841 a fost numit un vicar apostolic pentru Batavia (Jakarta modernă). Iezuiții și-au asumat din nou un rol de frunte. Francis van Lith, de exemplu, a făcut o treabă importantă în Java la începutul secolului XX, în special refondând aproape de unul singur Biserica Catolică de acolo. Autoritățile au încercat să prevină ca misionari catolici și protestanți să lucreze în aceeași regiune, ceea ce a făcut ca bisericile din anumite locuri să aibă doar o singură orientare. De exemplu, Flores a rămas foarte catolic, în vreme ce Nordul Sumatrei a devenit foarte protestant. Așa cum am văzut în capitolul 10, o mare comunitate catolică a rămas în Flores în tot timpul perioadei olandeze, iezuiții lucrând din greu pentru a o reintegra în Biserica Catolică.

EUROPA MODERNĂ

Chiar dacă Iluminismul a testat pentru întâia dată creștinismul chiar în inima sa din Europa, aceasta s-a resimțit doar în secolul XX. Acesta este secolul care a cunoscut triumful secularismului ca forță dominantă a societății asupra religiei în cea mai mare parte a Europei. Cu toate acestea, creștinismul a continuat să fie profund înrădăcinat în cultura europeană, atât în Vest cât și în Est.

SCHIMBAREA EUROPEI DE EST

IMPERIUL OTOMAN ȘI BALCANII

Încă din secolul XIV, Imperiul Otoman a amenințat sau a dominat creștinismul ortodox răsăritean. Imperiul Otoman controla încă din secolului XVI un teritoriu uriaș, echivalent, în general, cu partea răsăriteană a vechiului Imperiu Roman și cu o mare parte din Africa de Nord. Dar, în secolul XVII, imperiul a intrat într-un declin continuu. Otomanii nu au beneficiat de rezultatele culturale, științifice și economice ale Iluminismului. Din secolul XIX, Imperiul Otoman nu mai era decât un alt stat național, și încă unul slăbit. Poreclit „bolnavul Europei”, bunăstarea tot mai precară a vechiului imperiu era o continuă preocupare a politicianilor din secolul XIX care nu doreau să evite instabilitatea de la granițele continentului.

În această perioadă, țările balcanice cucerite de otomani în urmă cu secole și-au recâștigat independența. A fost un proces lent și dur. Sârbii mai ales au petrecut ultimele două secole răscolându-se în mod repetat împotriva stăpânirii otomane. Le fel ca grecii, ei și-au

câștigat independența la începutul secolului XIX. Serbia, împreună cu alte câteva țări, printre care Bulgaria, a obținut recunoașterea internațională prin Tratatul de la Berlin din 1878, când politicienii Europei de Vest au trasat granițele fostelor proprietăți otomane din Balcani.

Erau vremuri nesigure. Serbia și Bulgaria și-au declarat una alteia război în 1885, situația fiind tulburată de religie. Până la anexarea sa la Imperiul Otoman din secolul XIV, Serbia fusese extrem de ortodoxă, după care Biserica a intrat în declin. Mulți ortodocși s-au refugiat în Austro-Ungaria în secolul XVII și mulți musulmani s-au mutat în locul lor. Cu toate acestea Biserica era încă destul de puternică în țară și mulți nu aveau încredere în Austro-Ungaria catolică. În 1908, Austro-Ungaria a anexat partea nordică a Bosniei, ceea ce a stârnit temerile multor ortodocși referitoare la asumarea controlului de către catolici. Ca urmare, au început să ia în considerare zonele sudice ale Balcanilor, în primul rând Macedonia și Tracia. În 1912 și în 1913 Balcanii au cunoscut două războaie scurte: în primul, Serbia, Bulgaria și Grecia, s-au aliat împotriva otomanilor, toate dorind să își facă mici imperii în dauna foștilor lor stăpâni; în cel de-al doilea, celelalte două s-au întors împotriva Bulgariei într-o dispută asupra unui teritoriu.

Eliberarea de sub stăpânirea otomană a însemnat inevitabil reîntinerirea și renașterea bisericilor din Balcani. După ce a devenit independentă politic față de otomani, fiecare țară a dorit să devină independentă și față de Constantinopol în ceea ce privește religia: ca urmare, vechiul sistem cu diferite biserici naționale autocefale sau semiindependente care a

Interiorul bisericii
mănăstirii
Pantanassa din
Mistras, Grecia,
construită în anul
1428. Mistras a fost
fondat în 1249 de
către , dar după
aceea a trecut în
măinile bizantinilor.
A devenit centrul
culturii bizantine
din peninsula și a
reușit să reziste încă
șapte ani după
căderea
Constantinopolului
în 1453.

fost înlăturat de otomani și înlocuit cu o Biserică răspunzătoare înaintea Constantinopolului, a fost restaurat. Printre primele țări care și-au câștigat independența a fost Grecia și în 1850, patriarhul Constantinopolului a recunoscut Biserica acesteia ca fiind autocefală. Aceasta a dus la o ușoară confuzie în terminologie: termenul „Biserica Ortodoxă Greacă” se putea referi

atât la Biserica Greciei cât și la vechea Biserică a Constantinopolului care se afla deodată pe poziția de a guverna un teritoriu mult mai mic. Ambele foloseau limba greacă, limba istorică a ortodoxiei. Totuși Grecia nu a avut niciodată propriul patriarh, fiind administrată de un sinod prezidat de arhiepiscopul Atenei.

Tot atunci în Bulgaria a existat un sentiment nou că a fi bulgar însemna a fi

■ În plus față de ceea ce au în comun toate națiunile creștine care au fost supuse dominației turce, [bulgarilor] au o antipatie ereditară, atât rasială cât și teologică, față de islam. Atunci când crucea va înlocui semiluna deasupra moscheii din Sf. Sofia, bulgarilor vor fi de partea învingătorilor, nu de partea celor învinși.

Edward Dicey,
Statul țărănesc, 1894.

Karl Marx.

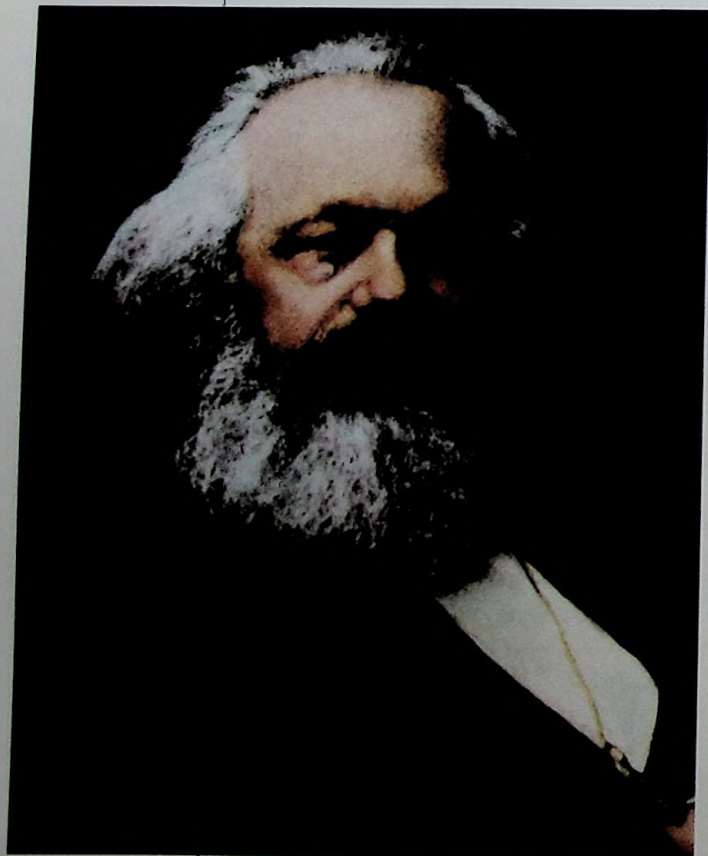
și membru al Bisericii Ortodoxe Bulgare. Biserica a suferit enorm sub otomani, care în ultimii ani au încercat să reglementeze Biserica bulgară și să o deposeze în calitate de agent potențial al naționalismului prin aducerea de preoți greci. La începutul secolului XIX, Biserica bulgară nu se afla sub controlul patriarhului de la Constantinopol; rolul său de transmitere și de păstrare a culturii bulgare a fost complet subminat. Liturghia bulgară dispărea sub presiunea școlilor și a seminariilor în care se vorbea limba greacă. Tradiția Bisericii Ortodoxe Bulgare a mai fost păstrată doar în mănăstiri. Un nou sentiment de prețuire al acestor tradiții a apărut în secolului XIX, în parte datorită lucrării lui Paisie din Hilendar, un călugăr din secolul XVIII care cerea ca Biserica să își redescopere obârșia sa bulgară și să pună capăt dominației elenistice. Pe la mijlocul secolului XIX, această chemare a determinat ca cea mai mare parte a teritoriului de nord al Bulgariei să iasă de sub jurisdicția patriarhului de Constantinopol, având proprii

preoți și episcopi bulgari. Ca urmare, în 1870 otomanii au numit un „exarh” bulgar, de fapt, vechiul patriarh bulgar cu o nouă denumire, recunoscând că aceasta era o biserică separată de cea grecească. În același timp, Constantinopolul a condamnat noul exarhat ca fiind eretic și schismatic: el nu va fi recunoscut decât în 1945.

Serbia vecină a devenit autocefală în 1879, iar România, în anul 1885. Biserica Ortodoxă a redevenit ceea ce era înainte de secolul XV: o uniune de biserici, toate recunoscându-l pe patriarhul de la Constantinopol ca primul dintre egali, dar toate autoguvernându-se. Naționalismul, patriotismul și renașterea acestor vechi biserici au mers toate mână în mână. Totuși naționalismul și rivalitățile existente între statele balcanice vor izbucni într-un război care va cuprinde toată Europa și nu numai. În 1914, într-o perioadă de mari tensiuni în alte părți ale Europei, un arhiduce austriac a fost asasinat de un sârb în Bosnia, oferindu-le austro-ungarilor pretextul de a declara război Serbiei, a cărei putere îi amenința influența în regiune. Serbia era aliată cu Rusia și Austro-Ungaria cu Germania... și Primul Război Mondial a început.

REVOLUȚIILE COMUNISTE

Pe când Imperiul Otoman se destrăma, apărea o nouă forță care va opri cea mai mare parte a lumii ortodoxe pentru o bună parte a secolului XX. Comunismul a derivat din scrierile lui Karl Marx (1818–1883), filosoful german care a încercat să analizeze istoria în termenii luptei de clasă. Marx a fost influențat de ideea lui Hegel conform căreia istoria este progresivă, societatea trecând de la o formă de guvernare la alta. Marx a acceptat această idee reinterpretând-o în lumina înțelegerii sale cu privire la relațiile dintre clase care se bazau pe schimburile comerciale și materiale. Rezultatul a fost susținerea ideii că societatea va evolua în mod natural spre un stat comunist în care proprietarii mijloacelor de producție nu îi vor mai exploata pe lucrători, ci fiecare va avea totul în comun.

Așa cum am văzut în ultimul capitol, a existat o puternică orientare spre socialismul creștin în ultima parte a secolului XIX și la începutul secolului XX, în vreme ce unii creștini susțineau că Biserica primară – descrisă în Faptele apostolilor – a avut o organizare comunistă. Dar marxismul era o filosofie lipsită de Dumnezeu: Marx credea că Dumnezeu era un produs omenesc. El a considerat că religia este „opiul popoarelor” și a fost inventată de clasele conducătoare pentru a amăgi poporul cu un viitor fericit în cer în loc să îmbunătățească prezentul mizerabil de pe pământ.

Marxismul s-a răspândit în toată Europa în ultima parte a secolului XIX și la începutul secolului XX în mai multe forme, iar în 1917 mult așteptata revoluție comunistă a apărut în Rusia. Țarul Nicolae al II-lea (1868–1918) a fost detronat și a izbucnit războiul civil, extenuând o țară care lupta deja de trei ani în Primul Război Mondial. Industria și agricultura erau la pământ, economia era în declin. Lupta pentru putere care s-a declanșat odată cu moartea liderului comunist Vladimir Ilici Lenin (1870–1924) s-a încheiat cu preluarea puterii de către Iosif Stalin (1879–1953) care și-a consolidat puterea rivalizând cu puterea țărilor din trecut.

Era o veste rea pentru Biserica din ceea ce va fi de acum înainte Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. În 1917, Biserica a decis să abandoneze sistemul de guvernare prin sinod – impus de Petru „cel Mare” în 1721 – și să revină la conducerea printr-un singur patriarh. Acesta a fost Vasile Ivanovici Belavin, mult mai cunoscut (ca cei mai mulți dintre călugării ruși) datorită numelui care l-a luat atunci când a făcut jurămintele monahale, Tihon (1865–1925). El a petrecut mulți ani ca episcop al Alaskăi, unde a devenit și cetățean al Statelor Unite. Autoritățile l-au considerat pe Tihon reprezentantul contrarevoluției țariste, în timpul războiului civil mulți preoți și călugări fiind internți sau uciși de Armata Roșie. Încă din 1918, statul și Biserica erau oficial separate, orice implicare a Bisericii în învățământ fiind interzisă, iar

toate proprietățile Bisericii confiscate de stat. Tihon a reacționat prin excomunicarea guvernului. Episcopi și preoți au fost internți, după cum a fost însuși Tihon și mulți alții, murind cu ocazia „marii epurări” din perioada 1936–1937, prin care Stalin a căutat să elimine orice opoziție.

Cele mai multe dintre noile biserici ortodoxe naționale din alte părți ale Europei au intrat în zona de influență a Uniunii Sovietice în timpul sau după cel de-al Doilea Război Mondial. Ucraina a fost incorporată în Uniunea Sovietică și Biserica Catolică Ucraineană – care era parte a comuniunii romane, dar folosea liturgia ortodoxă – a fost scoasă oficial în afara legii. Același lucru s-a întâmplat în România, unde în regiunea Transilvaniei se afla un mare contingent de catolici de rit răsăritean. Sovieticii au forțat guvernul român să abdice în 1947, înlocuindu-l cu un regim-marionetă. Bulgaria a devenit comunistă în 1946. Serbia s-a unit cu Croația și cu Slovenia înainte de război, dând naștere Iugoslaviei. Aceasta s-a despărțit din nou odată cu invazia germană din 1941, Croația aflată sub influență nazistă a înființat lagăre de exterminare pentru eliminarea evreilor, a țiganilor, a socialiștilor și a sârbilor. Mulți dintre membrii regimului ustaș se considerau romano-catolici loiali, manifestându-și ura față de Biserica Ortodoxă: un mare număr de sârbi care au scăpat din lagărele de concentrare au fost convertiți cu forța la catolicism. După război, Iugoslavia a fost reunită, devenind o republică federală socialistă după modelul Uniunii Sovietice sub mareșalul Tito (1892–1980); printre altele, Serbia, Bosnia, Croația și Macedonia au devenit parte a acestei țări. Cu toate că nu a atins extremismul altor țări comuniste, guvernul socialist a confiscat o mare parte din proprietățile Bisericii.

Divizarea – comunistă în Est, capitalistă în Vest – s-a extins în toată Europa. Ungaria a beneficiat de propria sa revoluție comunistă în 1919, noul regim durând doar cinci luni înainte de a fi alungat și înlocuit de unul de dreapta, monarhist (condus de un regent, cu toate

Comuniștii nu își vor ascunde ideile și scopurile. Ei vor afirma deschis că obiectivele lor pot fi atinse doar prin răsturnarea cu forța a orânduirii sociale existente. Clasa conducătoare să tremure cu gândul la revoluția comunistă. Proletariatul nu are nimic de pierdut în afara lanțurilor sale. Are o lume întreagă de câștigat.

Karl Marx și Friedrich Engels, *Manifestul comunist*, 1848

În vremuri de mari lupte cu dușmanii externi (...) a fost voia Domnului ca Rusia să cunoască o nouă încercare (...) În aceste zile decisive din viața Rusiei, conștiința ne-a dictat că este de datorită noastră să ajutăm poporul să rămână unit (...) Am crezut că este bine să abdicăm de la tronul statului rus și să depunem puterea supremă (...) Domnul Dumnezeu să păzească Rusia.

Țarul Nicolae al II-lea, anunțul abdicării, 1917

Ortodoxia sub comunism

„Nu furnizăm niciun fel de informații despre noi”, spunea un cuplu ortodox rus celor care organizau recensământul sovietic din 1939. „N-avem nevoie de recensământ, avem nevoie de preot și de Biserică.”

Probabil că pentru Biserica Ortodoxă Rusă a fost cel mai negru an din istoria sovietică. De la bun început bolșevicii au atacat averea și influența sa socială, i-au confiscat proprietățile și, în perioada 1920–1940, aproape toți episcopii și tot clerul și nenumărați credincioși au pierit în lagărele de muncă sau au fost împușcați. De fapt, în 1939, Biserica Ortodoxă Rusă o încetată să mai existe ca instituție. Se mai aflau în libertate doar patru episcopi și din cele câteva mii de biserici din perioada de dinainte de revoluție extrem de puține mai erau deschise pentru închinare. Educația teologică, monasticismul și publicațiile religioase încetaseră de mult.

Dar cu toate acestea oamenii de rând au rămas credincioși tenace. Sprijinul poporului s-a arătat în perioada 1920–1930 când autoritățile sovietice au înființat o Biserică rivală, „Biserica vie”, care arăta o loialitate fără limite față de regimul comunist. Turma credincioșilor s-a ținut departe de aceasta, adunându-se în Biserica tradițională.

Sprijinul popular pentru Biserică s-a arătat din nou cu claritate atunci când Hitler a invadat URSS-ul în 1941. Stalin a fost prins pe picior greșit; primul care a chemat poporul sovietic la apărarea patriei a fost mitropolitul Serghei, unul dintre liderii Bisericii care a supraviețuit. În teritoriile ocupate de germani, bisericile s-au redeschis imediat. În 1943, Stalin a revenit asupra politicii sale și a restaurat existența publică a Bisericii Ortodoxe Ruse. S-a reluat educația teologică pentru cler, unele mănăstiri au fost redeschise și

s-a permis apariția în tiraj mic a unora dintre publicațiile religioase. Totuși Biserica era marginalizată sistematic, fiind ținută sub controlul strict al statului, situație care a continuat cu o subită și foarte virulentă campanie antireligioasă lansată de Hrușciov din 1959 până în 1964. Între 1970 și 1980, autoritățile au acționat împotriva tuturor dizidenților, numărul deținuților creștini mărindu-se constant. Bisericii i se interzicea prin lege să se implice în activități caritabile, misionare sau educative.

Era imposibil de înlocuit statistici demne de crezare, dar începând din perioada 1960–1970 impresia a fost că Biserica creștea, ca urmare a cinismului ideologiei oficiale și a discursului secret al lui Hrușciov din 1956 în care a dezvăluit crimele lui Stalin, considerat un zeu secular. „Clasa de mijloc” sovietică a managerilor, a muncitorilor cu înaltă calificare și a tehnicienilor s-a menținut, per ansamblu, nereligioasă, dar numărul tot mai mare al intelectualilor din mediul urban, inclusiv al actorilor, al filosofilor, al scriitorilor, al artiștilor și al poezilor a început să își manifeste interesul față de ortodoxie. În același timp, mulțimea celor care frecventau Biserica era formată în mare parte din țărani. Astfel că supraviețuirea ortodoxiei în Rusia se datorează în principal acceptării fără murmur a suferinței și a tradiționalei smerenii a credincioșilor de rând.

Seara de Paște, Moscova, 1975: la o biserică din suburbii, miliția încarcă tinerii în dube; dar în centrul capitalei, voluntarii din Komsomol care păzeau intrarea s-au dat la o parte atunci când mulțimea bucură să pătrunsă în biserică. Cineva a murmurat: „Nu-i din mămăligă!”

Biserica Ortodoxă Rusă a petrecut 70 de ani sub stăpânirea comunistă. Cu excepția celei din Grecia, toate bisericile ortodoxe din Europa au îndurat cel puțin 40 de ani. Experiențele lor au constituit variații ale efectului combinat dintre identificarea unei biserici ortodoxe cu o anumită națiune și supunerea tradițională

a acelei biserici față de puterea seculară. Pentru prima dată însă puterea seculară era în mâna ateilor.

În Europa, Biserica Ortodoxă Română s-a aflat totdeauna pe „linia frontului”, având o istorie a contactelor cu alte credințe și dezvoltând, ca urmare, o puternică tradiție care a continuat în perioada comunistă. Aceasta i-a conferit Bisericii o anumită mobilitate care, în special sub Ceaușescu, a fost victima represaliilor, fiind ridicată la statutul de instituție națională. Funeraliile părinților lui Ceaușescu au constituit importante evenimente mediate în presă, Ceaușescu fiind prezent la ceremoniile ortodoxe.

Biserica națională ortodoxă a bulgarilor a conservat identitatea națiunii în secolele de stăpânire otomană. Bulgaria și-a cucerit independența abia la finele secolului XIX, ca urmare, Biserica având puține oportunități de a se dezvolta teologic și de a-și demonstra ferm prezența în societate. Aceasta s-a văzut prin faptul că a beneficiat de mai puține resurse pentru a rezista controlului comunist, devenind punătorul de cuvânt al regimului.

Cu toate că se afla într-o poziție dezavantajată în toată perioada comunistă, Biserica Ortodoxă Sărbă era pregătită să se opună regimului dacă interesele sale ar fi fost în joc, mai ales când a identificat amenințările la adresa națiunii și a culturii sârbe din partea statului multinațional iugoslav. Sub comunism, aceasta a constituit o forță a opoziției în special pentru că reprezenta interesele naționale ale sârbilor.

Aproximativ o cincime din populația Albaniei era ortodoxă. Niciun fel de manifestare religioasă nu era permisă în Albania după ce s-a declarat primul stat ateu din lume în 1967.

PHILIP WALTERS

Ștefan Wiszynski, primul polonez, sărutând mâinile papei Ioan Paul al II-lea în timpul ceremoniei de investire din piața San Pietro, Roma, în 1978.

că nu mai exista rege). Amiralul Miklós Horthy (1868–1957) a condus un guvern foarte autoritar de dreapta, tradiționalist, care a promovat moștenirea catolică a țării, timp de aproape 25 de ani, în același mod ca și dictaturile lui Salazar și Franco în Portugalia și în Spania. Dar, după al

Doilea Război Mondial, comunismul a fost din nou impus. În Nord, Polonia, la fel de catolică, a fost împărțită între naziști și sovietici în 1939. Și aici, după al Doilea Război Mondial a fost impus un regim comunist. În Nord, țări catolice ca Lituania și Estonia au fost absorbite chiar

în Uniunea Sovietică și Germania a fost divizată, Germania de Est intrând sub influența Uniunii Sovietice. Aceasta a fost singura țară din blocul de est unde religia dominantă era protestantismul.

În cele mai multe dintre aceste țări exista o libertate religioasă limitată: statul a acceptat dreptul cetățenilor de a crede și a practica religia care le convenea. O excepție importantă a fost Albania unde, din 1967, s-a interzis orice religie. Cu toate acestea nici în alte țări statul nu a acceptat ca instituția Bisericii să joace vreun rol în societate. Au existat tentative de a-i da afară pe creștini din administrația civilă, de a-i reduce la tăcere pe episcopi, de a închide bisericile ș.a.m.d. În Cehoslovacia, țara care a fost martoră celei mai mari persecuții de acest tip, statul controla numirea pozițiilor ecleziastice, dar era destul de lax în ceea ce privește ocuparea acestora. La începutul perioadei 1980–1990, o treime din parohii nu aveau preot, existând doar cinci episcopi din cei 13 câți trebuiau să existe. Concomitent, statul a încercat să își exercite controlul asupra Bisericii, folosind-o ca pe o porta-voce pentru propaganda sa. Cel mai cunoscut exemplu a fost cel al Conferinței Creștine pentru Pace găzduite la Praga. Aceasta a avut un caracter ecumenic, reunind creștini de ambele părți ale „cortinei de fier” și a intenționat să atragă atenția asupra chestiunilor de dreptate politică și socială. De fapt, autoritățile așteptau ca participanții la conferință să condamne nedreptățile din Vestul cortinei de fier, fiind dați afară din posturi dacă criticau ceva din Est. În toată Europa de Est, termenul „preoții păcii” era un eufemism pentru colaboratori.

În mod contrastant, în Iugoslavia au existat relații destul de bune între stat și Biserică – seminariile, mănăstirile și alte instituții au fost lăsate în pace – cu toate că și aici statul a încercat să limiteze implicarea Bisericii în viața națională, interzicându-i, de exemplu, accesul la programele de radio și de televiziune.

Biserica Catolică s-a împotrivit cu tărie comunismului. Papa Pius al XI-lea (care a păstorit între 1922 și 1939) și-a dedicat

eforturile pentru a-l condamna. În 1930, el a chemat la o zi de rugăciune mondială și a celebrat o misă pentru suferințele creștinilor din Rusia, o chemare la care s-au alăturat luteranii și anglicanii împreună cu catolicii. În 1937, papa a dat enciclica *Divini redemptoris*, care a condamnat comunismul și a declarat că de vreme ce era o filosofie atee absolut greșită, era imposibil ca vreun creștin să aibă de-a face cu aceasta. Succesorul său, Pius al XII-lea (care a păstorit între 1939 și 1958), a urât cu pasiune comunismul. La începutul perioadei 1940–1950, el și-a exprimat teama mai mult față de succesele Armatei Roșii, decât față de cele ale Germaniei naziste, iar în 1949 a decretat că trebuie să fie refuzat accesul tuturor comuniștilor la sacramente.

Spre deosebire de alte mișcări asemănătoare din trecut, comunismul de azi, conține un fals mesianism. Un pseudoideal de dreptate, de egalitate și de fraternitate al nuncii care impregnează toate doctrinele și activitățile sale cu un misticism înșelător și transmite un entuziasm contagios și plin de zel mulțimii prinse în cursa promisiunilor sale înșelătoare.

Papa Pius al XI-lea, *Divini redemptoris*, 1937

Au existat două țări în care Biserica s-a găsit într-o poziție mai bună. Una dintre acestea a fost Polonia. Timp de secole Polonia a identificat interesele sale naționale cu Biserica Catolică, cel puțin de când Ioan Cazimir a dedicat țara Fecioarei Maria. Aceasta a continuat și în secolul XIX când Polonia a fost împărțită între alte țări și s-a descurajat naționalismul polonez: doar Biserica Catolică a rămas ca un bastion al culturii poloneze și al sentimentelor naționale. Odată cu apariția comunismului, această identificare a continuat. Singura universitate catolică din blocul estic care a rămas deschisă a fost Universitatea Catolică din Lublin. Cardinalul Stefan Wyszyński (1901–1981) a condus-o cu o mână de fier. În primul deceniu, relațiile dintre stat și Biserică au fost destul de tensionate, fiind marcate de închiderea seminariilor și de întemnițarea preoților – chiar și a lui Wyszyński. Dar, de la mijlocul perioadei 1950–1960, presiunile s-au domolit, statul recunoscând importanța Bisericii Catolice pentru cultura poloneză. Edward Gierek care a ajuns la putere în 1970 a curtat activ Biserica, cu toate că au rămas aici multe restricții.

O situație întrucâtva similară a fost întâlnită în Germania de Est. În 1948, a fost constituită Biserica Evanghelică din Germania (EKD) ca organizație-umbrelă pentru toate bisericile protestante din țară, dar, în 1969, bisericile din Germania de Est s-au separat de aceasta pentru a forma Federația Bisericilor Evanghelice (BEK). Biserica a căutat să coopereze într-o oarecare măsură cu statul, recunoscând că niciuna dintre acestea nu ar putea funcționa fără cealaltă. Spre deosebire de bisericile din celelalte țări comuniste, BEK a avut acces la radio și la televiziune și putea ține cursuri în universități. Aceasta avea spitale, școli și alte servicii sociale, în mare parte finanțate de bisericile din Vest care mențineau legăturile cu BEK. Aceasta era principala rațiune pentru care statul îi tolera activitățile. Chiar și așa, Biserica a continuat să intre în conflict ideologic cu comuniștii, iar creștinii au suferit

discriminarea, fiind greu pentru un creștin să își găsească o slujbă mai bună.

SFÂRȘITUL EREI COMUNISTE

Anul 1989 a fost un an remarcabil în ceea ce privește istoria recentă pentru că atunci s-a pus capăt comunismului în cea mai mare parte a Europei. Omul momentului a fost Mihail Gorbaciov (născut în 1931), președintele Uniunii Sovietice și politica sa: *perestroika* și *glasnost* („restructurare” și „deschidere”). Aceste reforme au permis

deschiderea micilor afaceri private, o mai mare libertate a cuvântului și începutul multipartidismului. În 1988, el a pus capăt „doctrinei Brejnev” care susținea că URSS trebuia să se amestece în treburile celorlalte țări din blocul de est, dacă comunismul era amenințat. Această decizie a dat posibilitatea acestor țări să devină libere și a pus capăt războiului rece.

Prima țară în care au avut loc schimbări a fost Polonia: aici s-au ținut alegeri libere în iunie 1989, comuniștii fiind înlăturați

de la putere. În noiembrie 1989, guvernul est-german a intrat în colaps, Zidul Berlinului, care împărțea în două Berlinul, a fost demolat. Curând după aceea, guvernul cehoslovac a demisionat, iar în luna următoare, dictatorul României, Nicolae Ceaușescu (1918–1989), a fost înlăturat și executat. Anul următor Germania s-a reunit, iar în Albania, în Bulgaria și în Iugoslavia au apărut guverne mai democratice. Uniunea Sovietică s-a dizolvat în 1991. Tot atunci, Iugoslavia s-a

Cetățeni germani la Zidul Berlinului, sărbătorind căderea comunismului în Germania de Est, 12 noiembrie 1989.

Maica Tereza și
papa Ioan Paul
al II-lea în India,
februarie 1986.

*Dumnezeu este o
taină în sine. Nu se
poate spune nimic
despre experiența Sa
interioară. Dar prin
creație, prin
providență și prin
lucrarea Sa de
mântuire, Dumnezeu
Se coboară la nivelul
omului.*

Dumitru Stăniloae

dezmembrat în statele care au constituit-o, dar neînțelegerile cu privire la acest proces și la faptul că granițele naționale nu aveau un caracter etnico-național, au dus la războaie sângeroase în zonă 1990–2000.

Sfârșitul dominației comuniste asupra Europei de Est a fost un fenomen extrem de complex în care creștinismul a jucat un rol important. Chiar și numai existența bisericilor în cea mai mare parte a acestor țări a constituit o provocare la adresa comunismului, deoarece arăta că exista o ideologie alternativă, iar faptul că statul a tolerat-o într-o oarecare măsură demonstra că stilul stalinist totalitar nu mai funcționa de fapt. În România un personaj important care a demonstrat aceasta prin opera sa a fost Dumitru Stăniloae (1903–1993), un preot ortodox român care a predat la câteva institute în 1950–1980. Stăniloae era deosebit de preocupat să recupereze moștenirea creștină a României prin redirectionarea creștinilor spre origini, spre studierea părinților Bisericii. El a redescoperit gândirea teologică a părinților greci, mai ales pe cea a lui Maxim Mărturisitorul, și

misticismul isihast a lui Grigorie Palamas, pentru o nouă generație, urmărind simplitatea și lizibilitatea în opera lui. Într-o anumită perioadă a petrecut mai mulți ani în închisoare, dar a supraviețuit pentru a vedea prăbușirea guvernului lui Ceaușescu.

Adesea bisericile au pus la dispoziție singurele clădiri pentru desfășurarea activităților ONG-urilor. Aceasta a însemnat că bisericile au ajutat la dezvoltarea mișcărilor pentru democrație și pentru drepturile individului care au luat avânt în 1980–1990. De exemplu, în Germania de Est, BEK era foarte strâns legată de aceste mișcări. Aceasta a inițiat mari festivaluri care țineau zile în șir și în care erau antrenați mii de oameni care făceau apel la pace, la dezarmare și la dreptate socială. La sfârșitul perioadei 1980–1990 și în ajunul căderii comunismului, BEK era efectiv cea mai mare forță din opoziție din Germania de Est.

În Polonia mulți au constatat că Biserica Catolică sub cardinalul Stefan Wyszyński oferea o ideologie mai credibilă

decât comunismul de stat. În 1966, acesta a condus acțiunile de celebrare a o mie de ani de creștinism în Polonia, aducând aminte că a fi polonez însemna, vreme de secole, a fi catolic. Este uimitor faptul că țările comuniste au dat două dintre figurile cunoscute la nivel global ale catolicismului din secolul XX: Maica Tereza din Calcutta (azi Kalikata) și papa Ioan Paul al II-lea (1920–2005). Maica Tereza și-a părăsit țara de baștină înainte ca acolo să se instaleze comunismul, dar Karol Wojtyła, care va deveni mai apoi Ioan Paul al II-lea, a avut de furcă cu el timp de mai mulți ani. Încă de tânăr Wojtyła s-a confruntat cu stăpânirea nazistă, pe când urma un program de educație în clandestinitate, înainte de impunerea comunismului. Apoi a devenit arhiepiscop de Cracovia în 1963 și cardinal în 1967. La început el nu s-a adresat problemelor politice, dar totul s-a schimbat în 1970 când a condamnat masacrul muncitorilor de la un șantier naval care a inaugurat aproape un deceniu de atacuri la adresa regimului comunist, ceea ce i-a creat faima de a fi mai periculos pentru guvern decât superiorul său Stefan Wyszyński. În frecvențele sale vizite la Roma el le reamintea cardinalilor că lumea catolică nu se limita la Europa de Vest și la America de Sud, atrăgând atenția asupra poverii Bisericii din Europa de Est.

Surprinzătoarea alegere a lui Karol Wojtyła ca primul papă polonez în 1978 a dat noi forțe Bisericii din țara sa natală și a înspăimântat Kremlinul. Când noul papă a vizitat Polonia în 1979, Uniunea Sovietică a insistat ca liderul polonez comunist, Edward Gierek, să explice cum a fost posibil așa ceva. În ceea ce îl privește, Gierek era conștient că nu putea să se opună vizitei, dar a făcut tot ce i-a stat în putință, dar fără prea mare succes, să tempereze entuziasmul poporului pentru Ioan Paul al II-lea. În același timp, prima enciclică a papei, *Redemptor hominis*, era un atac dezlănțuit la adresa comunismului, argumentând că a eșuat în obiectivul lui de a îmbunătăți soarta omenirii, declarând că doar Biserica avea

adevăratul potențial de a-i ajuta pe oameni în direcția visată de comuniști. Enciclica sa a avut un efect extraordinar: un sondaj făcut la Universitatea din Gdansk în 1979 a arătat că peste jumătate din membrii partidului comunist se considerau catolici practicanți. Aceasta nu a dus la prăbușirea ateismului comunist, așa cum unii s-ar putea să creadă, dar mulți au fost impresionați de iscusita prezentare a papei ca apărător al poporului și a ajutat la schimbarea atitudinii din Europa de Est. Atât în Ungaria cât și în Cehoslovacia s-a constatat o creștere a interesului față de catolicism, oamenii asociind Biserica cu opoziția față de comunism.

EUROPA DE EST DUPĂ COMUNISM

Din 1989 bisericile din fostul lagăr comunist s-au aflat într-o poziție cu totul nouă. S-a manifestat mult entuziasm față de Biserica care era considerată simbolul mândriei naționale. Sprijinul pentru Biserica Ortodoxă s-a văzut mai ales în România, unde atât de mulți cetățeni și-au afirmat membralitatea în Biserica Ortodoxă, încât aceasta a devenit cea mai mare dintre bisericile ortodoxe din afara Rusiei. În ziua de azi, Biserica Ortodoxă Română are aproximativ patru sute de mănăstiri și 14 500 de parohii.

Dar acest impuls a fost umbrit de problemele cu care bisericile s-au confruntat în această nouă perioadă de incertitudini. Unele dintre aceste probleme erau de ordin practic: de exemplu, proprietățile Bisericii nu au fost înapoiate rapid așa cum se credea că se va întâmpla după căderea comunismului. Bisericii Ortodoxe Române i s-au înapoiat multe proprietăți care au aparținut comunității catolice de rit ortodox care era mai mică. De asemenea, bisericile s-au confruntat cu o criză de preoți, în vreme ce aceia pe care îi avea erau fără experiență sau nu știau prea bine cum să își conducă comunitățile în această nouă epocă. Unele biserici în epoca comunistă au fost conduse de episcopi extrem de hotărâți care au acționat ca punctul de convergență pentru comunitatea creștină și au înfruntat

Americanii de o anumită vârstă își aduc aminte unde erau când Pearl Harbor a fost atacat, când președintele Roosevelt a murit, când președintele Kennedy a fost asasinat. Polonezii își aduc aminte unde erau când Ioan Paul al II-lea a fost ales.

George Weigel

În fiecare epocă, incluzând-o pe cea a noastră, Isus Cristos s-a descoperit omului cu aceleași cuvinte: „Veți cunoaște adevărul și adevărul vă va face liberi” [Ioan 8:32]. Aceste cuvinte conțin o cerință și un avertisment fundamental: cerința unei relații oneste cu privire la adevăr ca o condiție a unei libertăți autentice și avertismentul de a evita orice fel de libertate iluzorie, unilaterală, care nu reușește să perceapă întregul adevăr despre om și despre lume.

Papa Ioan Paul al II-lea, *Redemptor hominis*, 1979

autoritățile: astăzi, dat fiind că nu mai există autorități ostile, episcopii încă impun o conducere autoritară. În loc de a imita mișcarea națională democratică în bisericile lor, acești episcopi au încercat să perpetueze administrația supracentralizată.

De asemenea, au existat și diviziuni interne. Una dintre probleme a fost cea a creștinilor care au colaborat cu comuniștii. În fosta Germanie de Est, dosarele fostei securități Stasi, au fost accesibile publicului imediat după 1990, dovedindu-se că mulți dintre oficialii Bisericii și dintre membrii săi cooperaseră cu aceasta. Mulți dintre colegii lor din biserică s-au simțit trădați. Alte probleme au apărut datorită diferențelor ideologice survenite în timpul perioadei comuniste. Mulți creștini s-au opus comunismului pentru că era o filosofie materialistă care încerca să creeze un stat secular. Acesta era cazul mai ales în Polonia și în țările ortodoxe, unde comunismul a fost perceput ca un rival al creștinismului. Dar alți creștini s-au opus comunismului din punct de vedere moral, nu teologic, deoarece era o filosofie totalitaristă care restricționa drepturile de bază ale omului. Acesta a fost mai ales cazul Germaniei de Est. După ce cortina de fier s-a ridicat, aceste grupuri diferite s-au situat pe poziții contradictorii, primul grup dorind reforme sociale conservatoare și asociindu-se cu partidele de dreapta, în vreme ce al doilea era de acord cu o liberalizare mai mare a politicii și a societății. Mulți dintre cei din Europa de Est percepeau creștinismul conservator ca o altă variantă a comunismului. În special în Polonia, imediat după înlocuirea la putere a comuniștilor, Biserica Catolică a jucat un rol principal în reformarea politică și socială a țării. Biserica era prezentă la discuții la toate nivelele societății și în toate organizațiile țării, iar atunci când s-a redactat o nouă constituție în 1990, Biserica a încercat să refacă unitatea dintre stat și Biserică. Oamenii Bisericii au reușit să impună mai multe restricții în privința avortului și a planificării familiei. În următorii doi ani efectul a fost scăderea drastică a

popularității Bisericii, sondajele din perioada 1990–2000 relevând că cei mai mulți dintre polonezi credeau că Biserica Catolică avea o putere prea mare în țara lor.

Astfel, problema de bază era cât de conservatoare sau liberale trebuiau să fie bisericile din punct de vedere *politic*. Acest lucru avea legătură cu separarea determinată de liberalismul sau conservatorismul *teologic* în urma ridicării bruște a barierelor la nivel global. Ivite din lagărul comunist, bisericile au fost nevoite să se confrunte cu direcțiile în care se dezvoltase teologia în alte locuri – apariția unor noi forme ale teologiei liberale, feminismul, teologia eliberării ș.a.m.d. Multe dintre bisericile ortodoxe și catolice, mai ales, s-au retras, preferând să se întoarcă la ortodoxia conservatoare în locul acelor mișcări care păreau prea asemănătoare cu comunismul de care tocmai au scăpat. Preoții și mirenii ortodocși din fostele țări comuniste condamnau adesea nu numai liberalismul teologic, ci și darwinismul, secularismul, orice mișcare a socialism ș.a.m.d. În 2004, a existat chiar și o tentativă a guvernului sârb de a determina școlile să predea în paralel creaționismul și evoluționismul, în mod asemănător cu tentativele unor parlamentari din SUA care au încercat același lucru.

Unii s-au simțit într-o anumită măsură trădați de bisericile din Vest. În 1991, atunci când Germania s-a unificat, BEK și EKD (Federația Bisericilor Evanghelice din Germania de Vest) s-au reunit, dând o nouă dimensiune unității protestante din țară – dar BEK a considerat că este doar înghițită de EKD, pierzându-și în acest proces identitatea distinctă. În același timp mulți lideri ortodocși au respins mișcarea ecumenică care a ajuns și în țările lor, fiind extrem de deranjați de apariția misionarilor protestanți.

Prin urmare, bisericile din Europa de Est erau – și încă sunt – confruntate cu o criză în ce privește natura și funcțiile acestora. Rolul bisericilor, definit ca vocea de protest în era comunistă, a fost oare o reflecție a naturii fundamentale a acestora, definite ca vocea poporului în aceste țări?

Sau a fost doar un mic accident al istoriei determinat de statutul Bisericii ca singura organizație a cărei ideologie nu se afla sub controlul statului? Au bisericile un loc în centrul culturii naționale sau eforturile comuniștilor de a seculariza lagărul comunist va da roade? Astăzi aceste țări sunt locuite de o generație care a cunoscut doar secularismul ca mulți dintre părinții lor. Unii dintre aceștia au continuat să fie profund religioși, ca în Polonia și în Bulgaria, dar alții, ca cei din Germania de Est, sunt extrem de seculari. În același timp unele dintre aceste țări au început să se implice tot mai mult într-un context mai larg. În 2004, Polonia, Lituania, Republica Cehă și Ungaria s-au alăturat Uniunii Europene, într-o oarecare măsură fiind unite cu națiunile apusene ca Marea Britanie și Franța și dând locuitorilor lor dreptul de liberă trecere. Pe măsură ce aceste națiuni s-au orientat tot mai mult spre Vest, provocările cu care bisericile lor s-au confruntat au fost tot mai mari. Oamenii Bisericii au condamnat societatea

de consum și secularismul care i-au invadat din Vest. În același timp, cei mai mulți conducători ai bisericilor au ajuns să aprobe intrarea în UE, precum și alte schimbări inspirate din Vest. Anii de început ai secolului XXI par să ducă la o mai mare integrare și cooperare între bisericile din Estul și din Vestul Europei.

DE LA MODERNISM LA POSTMODERNISM: EUROPA DE VEST

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI ÎNCETAREA MODERNITĂȚII

După Războiul Franco-Prusian din 1870, Europa de Vest s-a bucurat de aproape jumătate de secol de pace. Aceasta s-a terminat brusc odată cu izbucnirea Primului Război Mondial în 1914 care a avut un mare impact asupra bisericilor din Vest ca și a celor din Est.

Un grup de soldați canadieni „în vârf” în timpul războiului de tranșee din Primul Război Mondial.

Mulți s-au bucurat de începerea ostilităților, nu numai dintr-un zel patriotic, ci și din motive religioase. În Germania mulți aveau impresia că acesta era o nouă fază a luptei Germaniei împotriva rivalilor pentru garantarea unui „loc sub soare”. Kaizerul Wilhelm al II-lea (1859–1941) era regele Prusiei, dar și primatul Bisericii prusace, putând cere națiunii să se roage, așa cum îi cerea să lupte. Unii teologi liberali au văzut în război un mijloc care va permite

Germaniei să domine geopolitic și să ajute la crearea Împărăției lui Dumnezeu. În special Adolf von Harnack a petrecut o mare parte a toamnei anului 1914 scriind în apărarea politicii germane și chiar schițând unele dintre discursurile kaizerului. Popularitatea mișcării Evangheliei Sociale din Marea Britanie și din America i-a făcut pe unii să adopte idei asemănătoare cu cele ale liberalilor germani, percepend războiul ca un element inevitabil pentru întemeierea Împărăției lui Dumnezeu pe

Statuia Madonei de la Fatima este expusă în fața a sute de mii de credincioși la Fatima, în Portugalia, înaintea ceremoniei prin care Francisca și Jacinto, doi dintre copiii care au avut viziunea din 1917, au fost beatificați. Papa Ioan Paul al II-lea, care a prezidat ceremonia în 2000, i-a atribuit Madonei de la Fatima salvarea vieții sale din atentatul asupra sa din 1981.

pământ – deoarece se credea că o astfel de împărăție cerea tocmai acest tip de solidaritate și de sacrificiu de sine pe care îl genera războiul.

Pentru unii, ostilitățile aveau o culoare religioasă. Înainte de război, grupări pacifiste protestante au făcut progrese considerabile în sensul promovării relațiilor de prietenie între bisericile deferitelor națiuni. De exemplu, exista un dialog constant între bisericile protestante engleze și cele germane: chiar s-a programat o conferință la începutul lunii august 1914, dar nu s-a făcut nimic pentru a înceta războiul. Toată lumea și-a uitat principiile dinainte de război atunci când au fost anunțate ostilitățile; chiar și quakerii stăteau la coadă să se înroleze. Faptul că Turcia musulmană lupta împreună cu Germania și cu Austria nu a constituit o piedică pentru aliați, mulți interpretând situația ca o nouă cruciadă: după 14 noiembrie 1914 Turcia pornise oficial jihadul împotriva aliaților. Și cucerirea Ierusalimului de către aliați în 1917 a fost lăudată ca pe un succes în cruciadă. În plus, diferitele biserici ale combatanților doreau foarte mult să se confrunte în bătălie. Austro-ungarii au plecat bucuroși la război împotriva rușilor, la fel cum catolicii au luptat împotriva ortodocșilor în vremurile trecute, cerând chiar binecuvântarea papei. Atunci când rușii au invadat Galiția, ei i-au forțat pe catolici să se convertească la ortodoxie. Când Germania a cucerit Riga din Lituania, ei le-au întors politetea, transformând catedrala ortodoxă într-una luterană.

În același timp, într-un război în care Dumnezeu părea de partea tuturor, circulau povestiri despre minuni. „Îngerii de la Mons” despre care se spunea că i-a salvat pe britanici de la o nimicire totală în bătălia din august 1914, erau atât de populari, încât a nu crede așa ceva era interpretat în popor ca o trădare. Tot astfel, bătălia de la Marne (1914) în care francezii au reușit să îi oprească pe germanii care se aflau doar la o zi de marș de Paris, a devenit cunoscută ca „miracolul de la Marne” și a fost interpretată ca o

dovadă a protecției Franței din partea Fecioarei Maria. Soldații se dedicau „Madonei tranșelor”.

Cea mai faimoasă apariție din această perioadă a Fecioarei Maria a fost în fața a trei copii din satul portughez Fatima, în 1917. Revoluția portugheză a separat Biserica de stat și a generat o atmosferă de anticlericalism sălbatic, dar viziunile copiilor au atras atenția și 70 de mii de oameni s-au adunat acolo la data promisă pentru ultima apariție a Fecioarei. Aceștia nu au văzut-o, dar au povestit că soarele parcă dansa pe cer și chiar s-a apropiat de ei. Aparițiile dovedeau puterea catolicismului în poporul portughez, chiar dacă autoritățile portugheze au încercat să îl distrugă, și au contribuit la încurajarea sprijinului popular pentru revoluția care a dus la răsturnarea acestui guvern în 1917.

În același timp în Franța, foarte mulți preoți catolici au interpretat declanșarea războiului ca o judecată divină împotriva secularizării Franței și ca o chemare la restaurarea vechiului rol, acela de a apăra catolicismului. Anunțând începerea ostilităților, însuși președintele Raymond Poincaré a chemat la o „unire sfântă” a națiunii, care s-a concretizat în faptul că mulți preoți s-au înrolat ca simpli soldați, nu drept capelani, iar mulți intelectuali care aveau o orientare anticlericală au fost gata să apere catolicismul ca parte vitală a moștenirii culturale a Franței, care era acum atacată de Germania. „Unirea” nu a fost perfectă – militanții seculari condamnând Biserica Catolică pentru că nu era prea dornică de război –, dar a fost destul de surprinzător. La fel ca în Franța, în Marea Britanie și în Germania, frecventarea bisericilor a crescut dramatic în primele faze ale războiului, atunci când cauza națională a fost identificată cu cea a lui Dumnezeu și se înălțau rugăciuni pentru supraviețuirea celor dragi.

Ales în septembrie 1914, papa Benedict al XV-lea a făcut tot ce i-a stat în putere pentru a menține un nivel ridicat al moralei în timpul războiului. El și-a început pontificatul cu o chemare la neutralitate ecleziastică, refuzând să

Religia lui Cristos face lege din patriotism; nu poți fi creștin perfect dacă nu ești patriot perfect.

Désiré Mercier, cardinal și arhiepiscop de Malines, Belgia, 1914

Soldatul are o religie; nu se prea știe care e legătura sa cu creștinismul.

Studiul Bisericii Anglicane despre credințele soldaților, 1919

condamne invadarea Belgiei de către Germania. În schimb, a declarat că rolul Bisericii este acela de a ușura suferința oriunde are loc și de a acționa în favoarea păcii. El a făcut toate acestea ajutându-i pe toți prizonierii de război din orice tabără ar fi să își contacteze rudele. Benedict a donat atât de mulți bani pentru alinarea suferințelor – cheltuind 82 de milioane de lire –, încât aproape că a provocat falimentul băncii Vaticanului care peste câțiva ani va fi nevoită să împrumute bani pentru funeriile sale și pentru încoronarea următorului papă. În același timp, Benedict a făcut câteva chemări la pace, toate ignorate: poziția sa neutră a făcut să fie suspectat de toți că se află în slujba inamicului.

Când războiul a început să treneze, fervoarea patriotică a intrat în declin. La vremea când acesta a luat sfârșit, în noiembrie 1918, o mare parte a Europei era devastată și jumătate din generația existentă era ucisă. Ideologia, politica și filosofia din Europa vor fi toate atinse de acest război deosebit de tuburător pentru tot restul secolului, aceasta referindu-se și la creștinism. Mulți credeau că războiul a demonstrat că unele curente teologice recente, cum au fost liberalismul și Evanghelia Socială, greșeau în mod esențial. Acestea chiar au promovat războiul, pe când creștinii ar fi trebuit să depună eforturi pentru pace. Karl Barth (1886–1968), care avea să devină cel mai important teolog al secolului XX și în acea perioadă era pastor luteran de provincie, s-a dezis de teologia liberală în august 1914 și a început cercetările pentru ceva mai bun. În același timp, alții au considerat perioada postbelică o oportunitate pentru înflorirea liberalismului dinainte de război, când nevoia refacerii legăturilor dintre națiuni părea să ofere speranța făuririi Împărăției lui Dumnezeu pe pământ.

EPOCA DICTATORILOR

Ridicarea la putere a lui Benito Mussolini (1883–1945) în Italia după 1920 – și a lui Adolf Hitler (1889–1945) în Germania după 1930 – au marcat ridicarea

fascismului ca putere în Europa de Vest. La fel ca și comunismul, dar în proporție diferită, fascismul a însemnat nu doar apariția unui stat totalitar, ci și construirea unei ideologii care se opunea în mare măsură creștinismului.

Care era poziția bisericilor în toate acestea? În mod surprinzător, acestea jucau un rol mai important în viața de zi cu zi și în politică decât o făceau înainte de Primul Război Mondial. Este foarte tentantă presupunerea că „modernizarea” societății din această perioadă a dus la „secularizare”, așa după cum s-a întâmplat în Franța în primii ani ai secolului, dar aceasta nu este neapărat adevărat. Unul dintre motive a fost că, într-o epocă tot mai seculară (așa cum a fost Germania republicii de la Weimar, regimul democrat care l-a precedat pe cel a lui Hitler) și mai nesigură, bisericile au oferit nu doar stabilitate, ci și un punct fix în jurul căruia omul putea să își organizeze viața. În concepția acestora, Biserica putea fi asociată cu o școală, cu un club sportiv, cu un eveniment social ș.a.m.d. Astfel, apariția unor ideologii noi a avut efectul îndreptării oamenilor spre ideologiile deja existente cum era catolicismul. Aceasta a însemnat că Biserica și grupările asociate au acționat în multe locuri ca un liant al societății sau ca stâlpi de susținere. Polarizarea, acest fenomen de segregare pe bază religioasă și socială a societății, era des întâlnit în Europa în perioada 1920–1940, mai cu seamă în țările și în regiunile catolice.

Din punct de vedere politic, aceasta s-a reflectat în puterea partidelor politice catolice din multe țări, cum a fost Partidul de Centru din Germania, care era catolic, și Partidul Social Creștin din Austria. Aceste partide au oferit o altă variantă, ocupând spațiul dintre socialism și fascism și jucând de multe ori un rol extrem de important în parlamentele Europei, care se îndreptau spre o reprezentare proporțională, sistem care a dus la coaliții guvernamentale. Mulți au crezut că vremea politicii seculare a apus – așa cum a dovedit marele carnaj al Primului Război

Ma țin de cuvânt. Voi proteja drepturile și libertatea Bisericii și nu voi permite nimănui să se atingă de acestea. Nu trebuie să vă neliniștiți cu privire la libertatea Bisericii.

Adolf Hitler adresându-se reprezentanților Bisericii Catolice, 1933

Teologia dialectică

Denumită uneori „teologia crizei”, teologia dialectică a apărut datorită crizei provocate de Primul Război Mondial.

Teologul care a inspirat această mișcare germană și care s-a implicat foarte mult a fost Karl Barth (1886–1968), cunoscut datorită faimosului său comentariu asupra Epistolei către romani (1922). Acesta nu a fost doar un comentariu asupra textului scrisorilor Sf. Pavel, ci un manifest teologic total nou sau o somație la respingerea protestantismului liberal care domina de multă vreme teologia germană academică. Impactul său a fost atât de mare încât Karl Adam, un teolog romano-catolic din acea vreme, a spus că „a căzut o bombă pe terenul de joacă al teologilor”.

Nu numai Barth credea că protestantismul liberal s-a dovedit falimentar datorită atitudinii sale în fața catastrofei războiului din 1914. Dar în *Comentariu asupra Romanilor* el a tras un semnal de alarmă împotriva „creștinismului cultural”, punând din nou accentul pe transcendență, pe imposibilitatea de a-L cunoaște pe Dumnezeu și pe sfințenia lui Dumnezeu și pe pericolul „îmblânzirii”. Lui în materie de morală, de simț estetic sau în orice altă activitate culturală sau psihologică omenească. Pentru Barth, Dumnezeu este „total diferit” distingându-se „infini calitativ” de lumea creată, care este total căzută. Ca urmare, nu putem discuta despre Dumnezeu folosind categoriile noastre. Ființa lui Dumnezeu eludează conceptele și discursurile omenești și, ca urmare, teologia trebuie să fie „dialectică”, negând ceea ce afirmă. Biblicismul conservator este respins pentru că acesta caută să găsească adevărul despre Dumnezeu; liberalismul este criticat și mai mult

pentru că L-a identificat pe Dumnezeu cu etica omenească; romano-catolicismul este respins datorită identificării divinului cu instituția Bisericii. Barth dorește tare mult să se reîntoarcă la Biblie, dar numai la capacitatea acesteia de a arăta spre Dumnezeu, așa cum cineva ar putea arăta spre o pasăre aflată în zbor.

De asemenea, teologia dialectică a căutat să recupereze o escatologie creștină prin care se înțelegea implicarea lui Dumnezeu în istorie. Această culoare a teologiei lui Barth a fost dată de titlul jurnalului care conținea mesajul mișcării: „Între timpuri”. În afară de Barth, au scris în aceeași direcție și alți teologi ca Rudolph Bultmann, Friedrich Gogarten, Emil Brunner și Eduard Thurneysen.

Mișcarea avea accente și interese diferite. Barth l-a criticat pe Brunner pentru că a sugerat că exista un punct de contact prin care ființa omenească putea să îl perceapă pe Dumnezeu, pe când Barth credea că Dumnezeu putea să se facă cunoscut doar prin har. Concepția lui Bultmann a luat o întorsătură radical subiectivă, arătând că era posibil ca însuși teologia dialectică să fie supusă polarizării dialectice. Bultmann susținea că doar prin credință putem ști că Dumnezeu există și că mesajul Evangheliei arată că însuși Isus avea o credință autentică. Barth și-a dezvoltat teologia dialectică într-o direcție mult mai obiectivă și mai tradițională, cu Isus revelat credinței ca Fiul cel întrupat al Dumnezeului Trinitar, nu unei investigații istorice indifferente.

Anumite influențe culturale care au modelat teologia dialectică se găsesc în scrierile lui Kierkegaard și, de asemenea, în romanele lui Dostoevski care exponează realitatea păcatului și a răului. Pesimismul naturii și al istoriei umane și-a încercat puterea cu optimismul liberal, un optimism ucis pe sârma ghimpată din *Somme*. Din punct de vedere artistic, perioada interbelică a fost una a întrebărilor

radicale. Poezia lui T. S. Eliot, *Tărâmul*, întruchipează o cultură europeană depri-mant de pesimistă, aflată în derivă. În ar-tă, expresionismul, cu imaginea sa ruptă, fragmentată, care incomoda concepțiile convenționale, în special *Guernica* a lui Picasso din timpul Războiului Civil din Spania, imită teologia dialectică.

Comentariul lui Barth este plin de imagini ale copacilor despicăți de trăsnet, ale torențelor de munte și roind impetuos la vale, ale craterului făcut de meteoriți.

Teologia dialectică a fost cu preponderență o mișcare teologică germană, un atac plin de succes împotriva teologiei liberale. Aceasta a reușit să facă să dispară tradiția evanghelică conservatoare a unor teologi din Germania, cum a fost cea a teologului biblic Adolph Schlatter. Și teologii romano-catolici au recunoscut în Barth pe cel mai mare critic și partener de dialog. Mișcarea nu a făcut niciodată impresie în Anglia, mult mai receptivă dovedindu-se Scoția. În ziua de azi, s-a constatat o reînnoire a interesului față de Barth în cercul teologilor vorbitori de limba engleză, dar fiind că teologia liberală a pierdut contactul cu fundamentul creștinismului, iar fundamentalismul se învecinează cu bibliolatRIA. Teologia dialectică neagă orice pretenție a omului iluminat sau rațional de a-L defini pe Dumnezeu; aceasta nu acceptă nici divinizarea vreunui text sau a vreunei instituții, fie acestea scripturi sau biserici – acestea pot „deveni” martori ai lui Dumnezeu atunci când Duhul acționează. Teologia dialectică a încercat să găsească o cale de a afirma realitatea și sfințenia suverană a lui Dumnezeu așa cum este descoperită în descrierile „noii lumi ciudate a Bibliei”, în vreme ce conservă libertatea divină prin limbajul uman și prin conceptele umane.

TIMOTHY BRADSHAW

Mondial – și că politica creștină se va dovedi mai bună. Unele dintre aceste partide erau destul de radicale, mergând împotriva culturii existente, cum a fost Partidul Antirevoluționar din Olanda care era calvinist sau Partidul Poporului Creștin din Norvegia care era luteran.

Cu toate acestea bisericile nu s-au opus totdeauna în mod explicit dictatorilor. Aceasta din cauză că nu toți dictatorii erau

fasciști și aprobau creștinismul. Unul dintre aceștia a fost generalul Francisco Franco (1892–1975) care a devenit dictator după Războiul Civil din Spania din 1936. Cunoscut în mod oficial drept „conducătorul Spaniei prin grația lui Dumnezeu”, Franco nu a fost, de fapt, un fascist, în ciuda impunerii sistemului unipartinic și a interzicerii oricăror forme de dizidență – într-adevăr, el nu a avut

GHID AL ISTORIEI CREȘTINISMULUI ■ *Oricine preamărește rasa sau poporul sau statul sau o formă anumită a statului sau pe cei care dețin puterea sau oricare dintre valorile fundamentale ale comunității umane – oricât de necesară și de onorabilă ar fi funcția acestora în legătură cu lucrurile lumcești –, oricine ridică aceste noțiuni deasupra tuturor valorilor-standard și le divinizează până la idolatrizare, oricine distorsionează și pervertește ordinea din lume care a fost plănuită și creată de Dumnezeu, acela este departe de adevărata credință în Dumnezeu și de concepția de viață pe care o susține această credință.*

Papa Pius al XI-lea,
Cu mare neliniște, 1937.

Miting al tineretului
nazist la Nürnberg
în 1933.

nicio ideologie specifică de guvernare și a căutat sprijin ideologic din partea Bisericii Catolice. Astfel catolicismul a înflorit sub Franco. Aceeași situație a putut fi întâlnită în Portugalia care din 1932 a fost guvernată de un fost student al iezuiților, Antão Salazar (1889–1970). La fel ca și Franco, Salazar era un dictator care conducea un stat unipartinic, în principal dându-i țării valori stabile și conservatoare, mai degrabă decât fasciste. „Noul stat” a lui Salazar a confirmat catolicismul ca parte a moștenirii culturale a Portugaliei și chiar și-a bazat politica economică pe enciclicele papei. În Austria dictatorul Engelbert Dollfuss (1892–1934) a pus mâna pe putere în 1932 și a pus în practică un program conservator de dreapta bazat pe principiile catolice – însă a fost asasinat de naziști după doi ani.

Dar chiar și dictatorii fasciști, nu numai că au fost întâmpinați cu bucurie de mulți creștini, ci au fost chiar sprijiniți activ într-o oarecare măsură. Papa Pius al XI-lea, care l-a succedat pe Benedict

al XV-lea în 1922, l-a lăudat pe Mussolini ca fiind „un om trimis de providență”, cuvinte pe care le va regreta mai târziu. Se știe că regimul lui Mussolini a încheiat Tratatul lateran cu papalitatea în 1929, tratat din care a rezultat statul Vatican. Înainte de această dată, de când Pius al IX-lea a pierdut statele papale în secolul XIX, papalitatea a fost o instituție nestatală, independentă de legile Italiei, dar fără un teritoriu propriu. Tratatul lateran a remediat această situație, făcând din Vatican o țară independentă, o enclavă în Roma, cea mai mică națiune suverană de pe glob, avându-l ca conducător pe papă.

Pius al XI-lea a negociat și un „concordat” cu Hitler, în 1933, prin care Biserica Catolică și statul nazist vor lucra separat; la urma urmei, împărțeau interesul pentru oprirea răspândirii comunismului. Totuși Hitler a ignorat complet concordatul și, în 1937, a început să aresteze preoți catolici dizidenți și să ia măsuri împotriva opoziției din Biserica Catolică.

Vederile antisemitice ale pastorului luteran Ludwig Müller (1883–1946) au sprijinit politica nazistă a lui Hitler. Naziștii au unificat bisericile protestante într-o singură biserică a Reichului și au plasat-o sub conducerea lui Müller, ca episcop al Reichului. Plin de entuziasm, Müller a reorganizat Biserica conform modelului nazist. Biblia a fost înlocuită cu *Mein Kampf*, autobiografia lui Hitler, și numai membrii partidului nazist puteau să predice. În 1933, a fost adoptat „paragraful arian” care interzicea ocuparea unei poziții ecleziastice de către evreii botezați, a celor care descindeau sau erau căsătoriți cu nearienii. Printr-un fel de înviere abjectă a teologiei lui Marcion, Reinhold Krause a cerut eliminarea din Biserică a tot ce era de origine evreiască, de la Vechiul Testament până la scrierile celui care era denumit în Noul Testament „rabi Pavel”. Iată un nou tip de cezaropapism, făcând din Biserică nu numai un departament al statului, ci și un vehicul al ideologiei sale. Aceste transformări reflectau ideile „creștinilor germani” („Deutsche Christen” sau DC), o mișcare din bisericile protestante, în esență nazism deghizat. DC l se închina lui Cristos ca unui superom arian care i-a învins pe evrei și îl idolatriza pe Hitler ca pe un mesia german cu lozincă „cu svastica pe piepturi și cu crucea în inimi”. În mod surprinzător, acest creștinism travestit nu a fost impus Bisericii de către naziști – chiar și lui Hitler i se părea cam prostesc.

Multe grupări religioase nu au avut relații cu naziștii. Martorii lui Iehova din Germania au refuzat să aibă de-a face cu nazismul și, ca urmare, au fost persecutați în mod necruțător, două mii dintre aceștia pierzându-și viața în lagărele de concentrare. În 1937, papa Pius al XI-lea a publicat enciclica *Cu mare neliniște* – care, în mod cu totul neobișnuit, era scrisă în limba germană, nu în latină și trebuia citită în toate bisericile germane. Aceasta ataca ideologia nazistă, în special militarismul și rasismul. Cu toate acestea, obiectiile papei cu privire la nazism nu consemnau un punct de vedere umanitar,

ci unul de natură teologică. Rasismul era respins pentru că era o formă de idolatrie – închinarea care era rezervată exclusiv lui Dumnezeu era dedicată unei anumite rase –, nu pentru că dăuna oamenilor. Însă papa și-a exprimat solidaritatea cu cei care erau persecutați în Germania: în 1938, papa a făcut un comentariu faimos: „Din punct de vedere spiritual, toți suntem semiți.”

Au existat biserici protestante care și-au manifestat rezistența față de nazism, dar din nou, aceasta a tins să se concentreze asupra chestiunilor teologice, nu asupra celor umanitare. Cea mai importantă formă a acestui protest a fost Biserica Mărturisitoare („Bekennende Kirche” sau BK) înființată în 1934 de Martin Niemöller (1892–1984), un fost comandant de submarin din Primul Război Mondial, acum pastor luteran la Dahlem, o suburbie a Berlinului. Naționalist german, Niemöller a condamnat decadența Republicii de la Weimar și inițial s-a bucurat de venirea la putere a lui Hitler, dar iluziile i-au fost

rapid spulberate. În esență, BK era o mișcare de rezistență nearmată care se opunea infiltrării în Biserică a doctrinelor rasiste și naționaliste naziste. Din punct de vedere doctrinar, mișcarea se baza pe Declarația de la Barmen din 1934 care a fost redactată de Karl Barth și respingea orice amestec al autorității statului în Biserică. Și aici era vorba de o altă respingere teologică, mai degrabă decât una morală a

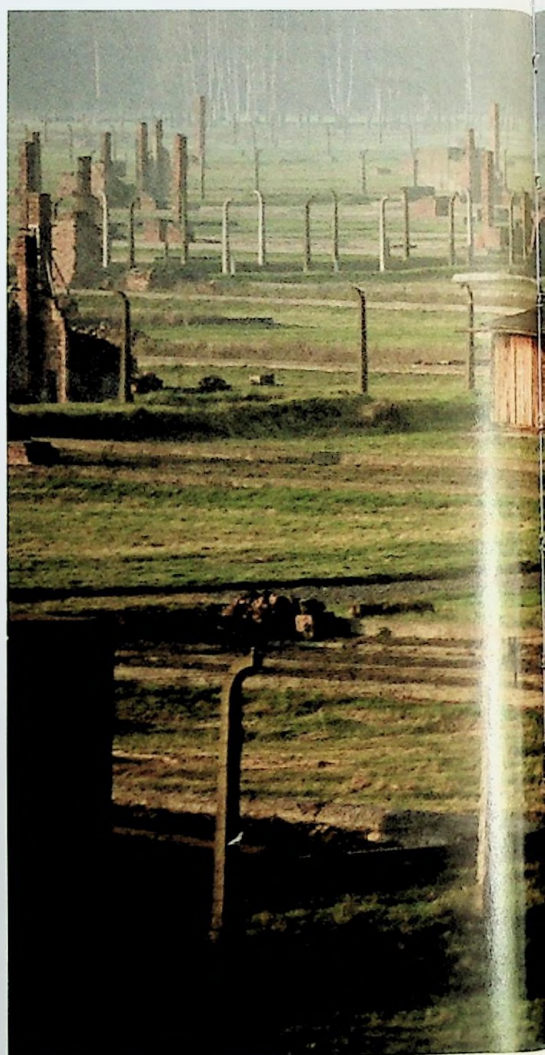
Respingem doctrina falsă conform căreia dincolo de menirea sa, statul ar trebui să fie unica ordine absolută a vieții omenești, împlinind, astfel, vocația Bisericii. Respingem doctrina falsă conform căreia, dincolo de menirea sa, Biserica poate și trebuie să își însușească caracteristicile, sarcinile și funcțiile statului, devenind, astfel, un organ al statului.

Declarația de la Barmen, 1934

Dietrich Bonhoeffer în 1932, împreună cu un grup de tineri care aveau să fie curând confirmați.

nazismului. Barth a condamnat antisemitismul naziștilor, afirmând că este un păcat împotriva Duhului Sfânt, dar cei mai mulți dintre colegii săi din BK erau mult mai îngrijorați cu privire la pretențiile statului de a avea autoritate asupra Bisericii. Pe la sfârșitul anului 1934, la una dintre întrunirile din Dahlem, Niemöller a afirmat: „Chestiunea este cărui stăpân îi vor sluji protestanții germani, lui Cristos sau altuia?”

Mulți dintre activiștii BK au fost persecutați și întemnițați. Niemöller a fost arestat în 1937 și a fost trimis în lagărele de concentrare de la Sachsenhausen și Dachau, fiind eliberat după terminarea războiului. Karl Barth și-a pierdut postul din învățământ atunci când a refuzat să jure credință lui Hitler, continuându-și munca din 1935 la Basel în Elveția natală. Un tânăr teolog, Dietrich Bonhoeffer (1906–1945), a încercat să ducă lucrurile mai departe. El a crezut că opoziția teologică față de prezența propagandei naziste în Biserică trebuie să se transforme într-o opoziție morală împotriva rasismului, a antisemitismului și a militarismului. Astfel, Bonhoeffer s-a dedicat mișcării de rezistență, a fondat la țară un seminar pentru pastori care funcționa aproape ca o mănăstire. S-a folosit de contactele lui internaționale – în special în SUA și în Marea Britanie – pentru a atrage atenția asupra situației din Germania și a opoziției BK. În 1939, pe când războiul se întrededa la orizont, Bonhoeffer era în New York; dar a decis mai degrabă să se întoarcă la Berlin decât să se pună la adăpost, pentru că, dacă creștinii trebuiau să contribuie la reconstrucția de după război, era nevoie de ei și în timpul războiului. În 1943, Bonhoeffer a fost asociat cu o conspirație care înlesnea fuga evreilor din Germania și întemnițat. Deși în închisoare, în anul următor, el a fost implicat în complotul din iulie, o încercare aproape reușită a unor ofițeri superiori de a-l asasina pe Hitler. Bonhoeffer a avut probleme de conștiință, asasinatul fiind incompatibil cu creștinismul, indiferent, cine era omorât.

Bonhoeffer a fost spânzurat împreună cu fratele său și cu cei doi cumnați în 1945 pe când Armata Roșie se apropia de Berlin. În general, el nu a fost considerat doar o victimă a opresiunii politice, ci și un martir, deoarece opoziția sa împotriva lui Hitler a fost parte integrantă a credinței sale creștine.

DUPĂ HOLOCAUST

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a produs și mai multe schimbări sociale și culturale decât sfârșitul Primului Război Mondial din 1918. Timp de aproximativ 50 de ani după terminarea războiului, a existat o anumită creștere în ceea ce privește frecventarea bisericii și, în general, pietatea în Europa și în SUA. În unele cazuri, războiul a fost perceput ca o

cruciadă împotriva nazismului păgân, iar aceasta nu numai că a ajutat la întinerirea Bisericii, ci în unele țări a dus la introducerea unei legislații creștine. Anglia și Țara Galilor au făcut ca educația religioasă și serviciile divine din școli să devină obligatorii în 1944, iar ca reacție împotriva nazismului în Germania de Vest s-a abolit pedeapsa capitală și avortul.

Dar chiar dacă a fost o perioadă de creștere, a fost și o perioadă de criză și de reconsiderare a atitudinilor tradiționale. Acestea au fost cauzate și de dezvăluirile din Europa de Est, unde a devenit tot mai evident ce făceau naziștii chiar când înfrâneau Armata Roșie și Antanta. Aproximativ șase milioane de evrei au fost uciși sistematic în lagărele de exterminare din teritoriile estice, aproximativ două

treimi din evreii din Europa și o treime din toți evreii aflați în lume. Printre milioanele de victime omorâte s-au numărat milioane de slavi, țigani, homosexuali, persoane cu handicap și alte categorii. În multe privințe holocaustul (sau *Shoah*) va constitui evenimentul definitoriu al secolului XX – o paradigmă a capacității omenirii în ceea ce privește răutatea și genocidul.

Reacția bisericilor la terminarea războiului a fost complexă. Încă mulți creștini susțineau ideile antisemitice și oricât de rușinos ar părea, mulți europeni credeau că Hitler nu a greșit prea mult atunci când s-a ocupat de „chestiunea evreilor” – cu toate că extrem de puțini au aprobat uciderea în masă. După coborârea cortinei de fier peste Europa de Est, unele biserici i-au privit destul de bine

Auschwitz-Birkenau, Polonia, cel mai cunoscut dintre lagărele de exterminare, fotografiat în 1996.

Declarăm toate acestea cu mare durere: prin noi s-a făcut un imens rău multor popoare și țări.

Declarația de vinovăție de la Stuttgart, 1945

Atenție la evrei, știind că oriunde se află sinagogile lor, nu veți găsi nimic altceva decât o viziună a dracilor, vanitate, înșelăciune, minciună, blasfemie, unde Dumnezeu și omul sunt defăimați cu cea mai mare răutate (...) Și acolo unde vedeți sau auziți un evreu învățând, nu uitați că ascultați un bazilisc veninos, otrăvind și ucigând cu bucurie – și, în ciuda acestora pretind că fac ceea ce este drept. Atenție!

Martin Luther, Despre evrei și despre minciunile lor, 1543

pe cei care au colaborat cu naștii – cel puțin aceștia nu erau comuniști.

Biserica Catolică a fost acuzată că i-a ajutat pe foștii naști să scape de justiția tribunalului de la Nürnberg, dar Vaticanul a negat acuzațiile. Fără îndoială au existat complici chiar printre cei aflați în pozițiile oficiale ale Bisericii. Alois Hudal, care conducea la Roma un seminar pentru preoții germani, a declarat că a crezut că cei mai mulți dintre cei acuzați erau nevinovați și creștinii aveau datoria de a iubi și de a ierta înainte de toate. Dar alții nu au prea apreciat motivele lui Hudal, catalogându-l pronazist. După război, el i-a ajutat pe mulți dintre cei mai răi criminali naști să scape de justiție, printre aceștia fiind și Adolf Eichmann, unul dintre arhitecții Shoahului. În același timp, Pius al XII-lea a pretins că cei mai mulți dintre germani s-au opus nazismului și el a încercat să reducă sentințele pronunțate împotriva criminalilor naști. Pius al XII-lea a fost considerat un fel de gogoriță de cei care erau îngrijorați de eșecul Bisericii Catolice de a se adresa cât mai mult acestor probleme. Atunci când a devenit papă în 1939, el nu a publicat enciclica deja pregătită de predecesorul Pius al XI-lea, în care era condamnat antisemitismul și rasismul. S-a spus că papa a salvat mii de evrei prin intervenție personală și prin asigurarea canalelor prin care oficialii Bisericii i-ar fi putut ajuta și că nu a luat o poziție deschisă împotriva persecuțiilor de teama că ar înrăutăți situația. Dar se pare că ura sa față de comunism a mai tocit vârful opoziției față de nazism.

Chiar dacă Vaticanul nu se afla în cea mai bună situație, alte grupări creștine au luat o poziție mult mai fermă încă de la început. În ultima parte a anului 1945, liderii protestanți germani au emis Declarația de vinovăție de la Stuttgart în care – fără să îi menționeze explicit pe evrei – și-au exprimat părerea de rău pentru faptul că nu s-au opus cu mai multă tărie crimelor naziste. În toată lumea, dar mai ales în Europa, creștinii s-au simțit datori să își reconsidere atitudinea față de evrei. Cu siguranță istoria relațiilor dintre

creștini și evrei nu a fost prea strălucită, începând chiar de la finele secolului II. Se pot menționa doar două dintre cele mai cunoscute ocazii: al Patrulea Conciliu Lateran din 1215 i-a forțat pe evrei să poarte insigne de identificare, la fel cum făcuseră naștii, iar Martin Luther a scris despre ura sa față de evrei, spunând că nu era o crimă prea mare să omori unul. Merită subliniat faptul că sentimentele antievreiești ale lui Luther și ale altor teologi din trecut, cum a fost Ioan Hrisostom, erau fundamentate din punct de vedere teologic, nu rasial. Acestea ridicau obiecții la adresa religiei, nu a rasei evreilor. Spre deosebire de aceștia, naștii urau rasa evreilor și insistau că oricine provenea dintre evrei era evreu indiferent de ceea ce credea. Dar prejudecățile religioase le pot alimenta ușor pe cele rasiale, astfel că, în momentul de față creștinii încercau să găsească căi noi și pozitive de relaționare la iudaism, în special prin găsirea unor noi formulări care iau în considerare existența continuă a iudaismului ca religie, mai degrabă decât prin recunoașterea acestuia ca un preludiu al creștinismului, care, în mod inexplicabil, nu a luat sfârșit odată cu venirea lui Isus.

Curând și romano-catolicismul a adoptat o poziție similară. Al Doilea Conciliu de la Vatican asupra căruia ne vom concentra curând a făcut apel la o mai mare înțelegere față de alte credințe, mai ales față de iudaism. Papa Paul al VI-lea a înființat Comisia pentru relații religioase cu evreii, iar în 1975 a recomandat ca holocaustul să devină punctul de plecare în ceea ce privește relațiile de azi cu evreii. În 1979, papa Ioan Paul al II-lea a vizitat Auschwitzul și, cu ocazia aceasta, la fel ca și în alte ocazii, a condamnat cât se poate de tare holocaustul și antisemitismul care l-a produs. În perioada 1990–2000, în cadrul unor declarații sau a unor conferințe, mai mulți episcopi catolici și-au cerut scuze pentru că nu au făcut destul pentru a preveni holocaustul, regretând profund antisemitismul din trecut care l-a făcut posibil. Chiar în ultima parte a secolului XX și la începutul

secolului XXI mai multe declarații ai unor lideri creștini din diferite biserici și-au exprimat regretul pentru acțiunile din trecut sau și-au cerut scuze victimelor și descendenților acestora. În 2000, papa Ioan Paul al II-lea a ținut o „zi a iertării” în care a celebrat o misă în numele Bisericii Catolice în care a cerut iertare pentru toate atrocitățile din trecut împotriva evreilor, a ereticilor, a femeilor, a protestanților și a celor de alte religii – cu toate că nu și-a cerut iertare în mod explicit pentru cruciade, așa cum mulți se așteptau. În 2006, sinodul general al Bisericii Anglicane condus de arhiepiscopul de Canterbury, Rowan Williams, și-a cerut iertare pentru că a beneficiat de pe urma comerțului cu sclavi până în 1834, inclusiv întreținerea moșiei Codrington din Barbados.

Dacă holocaustul i-a forțat pe creștini să își regândească relațiile cu evreii, el i-a forțat să își reconsidere și propria credință. Aceasta deoarece secolul XX nu a fost doar secolul a două războaie mondiale – acesta a fost secolul în care genocidul și uciderea în masă s-au proliferat în toată lumea, indiferent că a fost vorba de atrocități comise de trupele japoneze în Manciuria în perioada 1930–1940, aruncarea în 1945 a bombelor atomice la Hiroșima și la Nagasaki, omorurile din perioada „revoluției culturale” din China din perioada 1960–1970, partizanii anticomuniști din Cambodgea în perioada 1970–1980 sau „purificarea etnică” suportată de etnicii albanezi întreprinsă de sârbii din Kosovo la finele secolului XX. Uitându-se la toate aceste lucruri, cum mai pot creștinii să vorbească despre un Dumnezeu plin de dragoste și atotputernic? Așa cum teologul evreu, Richard Rubenstein, a întrebat în cartea sa din 1996, cu un titlu asemănător, mai poate exista teologie „după Auschwitz”? Aceste întrebări s-au mai ridicat și înainte – mai ales după faimosul cutremur din 1755 de la Lisabona în care au murit sute de mii de oameni și care a zgâlțâit credința multora în Europa iluministă. Și totuși acum acestei întrebări i s-a răspuns într-un mod mult mai pătrunzător și argumentat. Unul dintre rezultate a fost

aparitia în filosofia teologică a chestiunii teodiceei (literal, suferința lui Dumnezeu), încercarea de a arăta cum credința în Dumnezeu este compatibilă cu existența suferinței. Dacă cândva creștinii credeau că omenirea este în boxa acuzaților, fiind judecată de Dumnezeu, acum se pare că s-a făcut schimb de locuri. Anii de după cel de-al Doilea Război Mondial vor fi marcați de contestarea radicală în multe privințe a ceea ce înseamnă „Dumnezeu” în mod tradițional.

PERIOADA 1960–1970 ȘI O EUROPA POSTCREȘTINĂ

După avântul din perioada 1940–1970, deceniul care a urmat a reprezentat un fel de criză pentru creștinii din Vest. Aceasta a fost perioada când frecventarea bisericilor a început să scadă și din ce în ce mai puțini oameni se identificau cu creștinismul. Erau contestate legile care protejau ceea ce era considerat principii sau valori creștine – precum legile împotriva avortului sau a homosexualității din cele mai multe țări, cele care interziceau sau restricționau divorțul, în special în unele țări catolice cum erau Italia și Irlanda.

Nu se știe în ce măsură aceasta reprezenta culmea unei tendințe care se dezvoltă de secole sau era doar o schimbare nouă în atitudinea oamenilor. Era un fenomen complex care avea mai multe cauze. Una dintre acestea a fost creșterea interesului pentru alte religii, care se datora și imigrației în Europa: de exemplu, mulți musulmani din Africa de Nord au migrat în Franța. Atât de mare a fost afluența, încât acum în Franța există mai mulți musulmani practicanți decât catolici practicanți. În același timp, cultura pop a încurajat interesul pentru religiile orientale. Formația The Beatles a întreprins faimoasa călătorie în India în 1968 pentru a găsi iluminarea la picioarele lui Maharishi Mahesh Yogi. Hinduismul, budismul și alte direcții mistice orientale mai puțin cunoscute au devenit la fel de bine-cunoscute în Europa și în SUA. Chiar și printre cei care nu erau interesați de aceste „noi” opțiuni s-a dezvoltat un

Lumea este pregătită pentru a revoluționa mistică, pentru a-L descoperi pe Dumnezeu în fiecare dintre noi.

George Harrison

sentiment că religia era ceva ce fiecare individ putea alege și urma pentru sine. Cu alte cuvinte, mulți au crezut că în loc să urmeze o „religie” ar trebui mai bine să își dezvolte spiritualitatea. Prin „spiritualitate” a ajuns să se înțeleagă abordarea netradițională a divinului, evitându-se referirea la autoritate, în schimb încurajându-se experimentarea individuală. Aceasta a coincis cu apariția în perioada 1950–1960 a mișcării New Age și a neopăgânismului, care au devenit populare după 1960. Religiile neopăgâne ca vrăjitoria și Wicca au oferit o alternativă și o „spiritualitate” mai individualistă care au contrastat cu ceea ce era perceput ca religia mult mai riguroasă și inflexibilă, „religie” oferită de bisericile tradiționale.

În plus față de progresul rapid al altor religii și al „spiritualității” din inima creștinismului tradițional, perioada 1960–1970 a cunoscut serioase atacuri ale secularismului, de data aceasta nu în politică, ci în cultura populară. Pentru prima dată un număr semnificativ de oameni afirmău că nu au niciun fel de religie, pretinzând că sunt ateï sau agnostici. Mulți oameni, mai ales tineri, nu manifestau niciun fel de interes față de religie, în general, și față de creștinism, în special. Creștinismul era identificat ca parte a unei orânduiri opresive împotriva căreia se răsculau mulți tineri ai epocii: Daniel Cohn-Bendit, unul dintre liderii studenților din Paris care s-au lansat pe străzi în 1968, a făcut apel la desființarea religiei creștine și a eticii sale. Mișcarea feministă a preluat apelul în perioada 1970–1980, categorisind definitiv creștinismul ca o religie patriarhală. Dar poate mai semnificativă decât aceste chemări puternice împotriva religiei a fost o îndepărtare mult mai subtilă a atenției de la religie. Perioada 1960–1970 a cunoscut apariția idealului propagat de societatea de consum, când oamenii erau încurajați să cumpere tot felul de dispozitive care le ușurau munca, atingând noi niveluri de prosperitate care promiteau mai multe vacanțe. Televiziunea a însemnat că oamenii puteau sta acasă pentru

amuzament. Rezultatul a fost pierderea interesului pentru deplasări în afara cercului familiei. A scăzut numărul de membri în partidele politice, la fel ca și în biserici. În fond, oamenii nu mai erau atât de interesați de religie. Poate că acest dezinteres, mai degrabă decât opoziția activă față de religie, a fost mult mai vital în ce privește rolul creștinismului în centrul culturii europene decât oricare alt factor.

Deziluzia față de creștinism a multor tineri în perioada 1960–1970 a însemnat că, atunci când ei au avut copii, aceștia au fost crescuți fără a fi conștientizați prea mult asupra religiei: ca urmare, în decursul unei generații, creștinismul nu numai că devenise un punct de atracție minor, ci nu mai era deloc familiar. În 1966, în Franța, aproximativ 23% din populație pretindea că frecventa regulat litughia de duminică; în 1990, doar 12% o mai făceau. Așa după cum vom vedea în capitolul următor, creștinismul din SUA a trecut printr-o criză similară în aceeași perioadă, dar aceasta nu a fost atât de intensă, acesta rămânând un factor dominant între 1980 și 1990 și mai târziu. În schimb, în Europa (și în Canada) criza din 1960–1970 a continuat, tot mai puțini oameni cunoscând sau fiind interesați în mod special de creștinism.

Chiar și așa, nu ar trebui pus un accent prea mare pe cultura „postcreștină” fondată acum în Europa. Cele mai populare locuri de pelerinaj din Europa, ca Lourdes în Franța, atrag încă milioane de vizitatori în fiecare an. Recensământul din 2001 din Marea Britanie a scos la iveală faptul că 71% din populație încă se mai identificau cu creștinismul, în comparație cu doar 14% care pretindeau că nu au nicio religie. S-ar putea investiga ce au înțeles acei 71% din populație prin „a fi creștin”, având în vedere că doar o zecime din populație frecventa cu regularitate biserica. Cu toate acestea creștinismul încă rămâne o chestiune centrală a unei mari părți din cultura vest-europeană. Religia oficială a Marii Britanii este desigur Biserica Anglicană ai cărei episcopi au locurile rezervate în Camera lorzilor,

A fost nevoie de câteva secole pentru (...) a converti Marea Britanie la creștinism, dar va fi nevoie de mai puțin de patruzeci de ani pentru a-l uita.

Callum Brown, *Moartea Marii Britanii creștine*, 2001

Germania și Italia aplică amândouă taxe pentru biserică, ceea ce înseamnă că cei care menționează în formular că sunt catolici sau protestanți în mod automat ajută Biserica din punct de vedere financiar (spre deosebire de Marea Britanie unde Biserica Anglicană nu primește niciun fel de sprijin financiar din partea statului). În Belgia, statul plătește salariile preoților catolici.

O situație interesantă se poate întâlni în Scandinavia unde luteranismul încă joacă un rol important, dar este totuși în declin în viața națională. Finlanda are o Biserică de stat – Biserica Luterană Evanghelică –, liderii săi fiind foarte implicați în dezbaterile politice. În Suedia poziția privilegiată a luteranismului a fost subminată, după război, de accentuarea pluralismului și a secularismului, sprijinită de legile de emigrare liberale ale țării care au contribuit la dezvoltarea altor religii. Biserica Luterană a Suediei a fost separată de stat ca Biserică națională în 2000, dar atât aceasta cât și alte biserici încă primesc fonduri de stat provenite dintr-un impozit național. În Danemarca Biserica și statul sunt separate oficial, dar încă mai există legături extrem de puternice între acestea. Biserica Luterană Evanghelică din Danemarca (Biserica națională daneză) este susținută de stat, care finanțează două facultăți teologice pentru educarea pastorilor. La fel ca în Germania, statul a impus un impozit pentru biserică și acordă Bisericii sprijin financiar în mod direct. În Norvegia, Biserica Norvegiei este o Biserică de stat, capul acesteia fiind monarhul (la fel ca în Biserica Anglicană). Aceasta este împărțită într-o oarecare măsură între liberali și tradiționaliști, perioada de după război cunoscând unele tensiuni între stat și Biserică cu privire la cât de liberal ar trebui să fie statul. Este foarte cunoscută predica din perioada 1950–1960, de la radio, a lui Ole Kristian Hallesby, în care necreștinii erau avertizați cu privire la pierzarea veșnică, ceea ce a cauzat multă mânie, inclusiv printre creștinii cu orientare liberală care credeau că aceasta nu reflecta natura plină de dragoste a lui Dumnezeu.

MIȘCĂRILE RADICALE

O mare parte a sentimentelor anticreștine care s-au dezvoltat în multe locuri în perioada 1960–1980 s-au reflectat în îngrijorarea multor creștini care au considerat că partizanii secularizării aveau dreptate în anumite privințe, iar creștinii ar trebui să fie de acord cu acestea. Abordarea aceasta a fost anticipată între 1940 și 1945 de Dietrich Bonhoeffer care, deși în închisoare în Germania, se amuza cu privire la reacția Bisericii „lumii înțelepte” care nu mai accepta straiul mitologic în care era înfășurată Biserica încă din Antichitate. Mai însemna ceva Dumnezeu pentru oamenii din ziua de azi și putea Biserica să se reinventeze pentru a fi relevantă? Bonhoeffer vorbea despre „creștinismul care nu era religie”, îngrijorările sale dovedindu-se tot mai relevante pentru perioada 1960–1970, când ideile sale au început să fie tot mai apreciate.

Rudolf Bultmann (1884–1976), un teolog foarte influent din domeniul biblic, credea că Noul Testament oferă foarte

Să ne însușim doar învățătura etică a lui Isus și să o abandonăm pe cea escatologică? Vom reduce învățătura despre Împărăția lui Dumnezeu la Evanghelia Socială? Există oare a treia posibilitate? Trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva învățătura Sa escatologică și rostirile Sale mitologice nu conțin, per ansamblu, un înțeles mai adânc, ascuns sub scoarța mitologiei. Și dacă este așa, să abandonăm concepția mitologică, tocmai pentru că dorim să ajungem la înțelesul lor cel mai profund.

Rudolf Bultmann, *Isus Cristos și mitologia*, 1958

Hans Küng,
fotografiat în 1978.

multe aspecte de filosofie existențială care stau ascunse în spatele unui limbaj mitic. Prin urmare, sarcina teologiei era de a descoperi mesajul de bază și de a se descotorosi de miturile depășite. Paul Tillich (1886–1965), un alt german care a lucrat la cea mai importantă lucrare a sa în

(Ceea ce definim ca) Dumnezeu, este suma tuturor valorilor noastre, reprezentând idealul unității acestora, influența lor asupra noastră și puterea lor creativă (...). Pentru a ne supune valorile, acestea nu trebuie să existe ca ființe obiective de sine stătătoare.

Don Cupitt,
Marea credinței, 1984

Ce am vrut să spun, printr-o modalitate încă incomplet definită și explorată, pare foarte radical, iar pentru mulți o adevărată erezie. Privind în viitor, singurul lucru de care sunt absolut sigur este că, se va considera că am greșit deoarece nu am fost destul de radical.

John Robinson,
Pe cuvântul meu, 1963

SUA, după ce i s-a interzis să mai predea în universitățile germane din 1933 când a fugit de regimul nazist, a încercat un program similar. Tillich credea că Noul Testament este, în esență, o colecție de „simboluri” care ar putea fi decodificate pentru a crea o listă a experiențelor individuale cu Dumnezeu, înțelese acum doar ca „existența sinelui”.

Idei ca acestea au rămas în mare parte apanajul învățaților și al specialiștilor, dar în 1963 acestea au fost făcute cunoscute marelui public neavizat de către John Robinson (1919–1983), episcopul anglican din Woolwich, Londra. În 1963, el a publicat o scurtă carte intitulată *Onest față de Dumnezeu*, în mare parte un studiu al ideilor lui Bultmann, ale lui Tillich și ale lui Bonhoeffer. În comparație cu ideile teologilor germani care au inspirat-o, cartea era destul de temperată, dar a devenit unul dintre cele mai însemnate fenomene creștine din perioada 1960–1970. Nu se mai auzise ca un episcop anglican să scrie o carte care neagă (astfel a fost percepută) cele mai importante elemente ale credinței creștine. Cartea s-a vândut în tiraje de sute de mii de exemplare. Navetiștii o citeau în autobuze, se vorbea despre aceasta în localuri și era dezbătută fără încetare la televiziune. Robinson a devenit o celebritate peste noapte, fiind condamnat în toată lumea vorbitoare de limba engleză. Dar mulți s-au simțit inspirați de această carte: nesatisfăcuți de ceea ce auzeau în biserică, nu au fost conștienți de toate aceste idei alternative care existau.

Mult mai extremistă a fost mișcarea „Moartea lui Dumnezeu” din aceeași perioadă. De fapt, nu a fost niciodată o mișcare coerentă, ci a constituit percepția populară a unor idei mai radicale ale unor teologi care au susținut că noțiunea de „Dumnezeu” ar trebui să se refere la unele caracteristici ale naturii umane, nu la o ființă cu o existență proprie distinctă. Chiar și numele ei provenea din revista *Time* care în Joia Mare întreba pe copertă „A murit Dumnezeu?” – prin care lega irevocabil mișcarea de imaginea și de prezentarea

jurnalistice. Într-o epocă a politicii pop, a filosofiei pop și a artei pop, aceasta a fost prima mutare în teologia pop. Una dintre figurile-cheie ale mișcării a fost Thomas Altizer care a argumentat că pentru supraviețuirea creștinismului trebuia abandonată ideea Dumnezeului „de sus”.

Dar în perioada 1970–1980 „moartea lui Dumnezeu” a ieșit de pe scenă, atât din cultura populară cât și din teologie. Totuși preocupările teologilor radicali din perioada 1960–1970 vor reverbera în deceniile următoare, pe măsură ce creștinismul căuta noi modalități de a deveni relevant într-o lume „postcreștină” – ceea ce, după cum vom vedea, va duce la și mai multe conflicte în Biserică.

Teologia romano-catolică a cunoscut un aflux de idei similare. În concepția populară au existat doi teologi care au reprezentat-o: Hans Küng (născut în 1928) și Edward Schillebeeckx (născut în 1914). Küng a devenit profesor la Tübingen în 1960, iar doi ani mai târziu papa Ioan al XXIII-lea l-a numit oficial teologul celui de-al Doilea Conciliu de la Vatican. Küng l-a criticat mai tare pe succesorul lui Ioan, Paul al VI-lea (a păstorit între 1963 și 1978), ridicând în special întrebări cu privire la infailibilitatea papală, ceea ce a dus la retragerea licenței de a preda teologie catolică. În timpul pontificatului lui Ioan Paul al II-lea (a păstorit între 1978 și 2005), Küng și-a continuat atacurile înverșunate împotriva Vaticanului cu privire la centralizarea tot mai accentuată a puterii și a stilului de conducere autoritar, oferind o teologie liberală catolică care pune sub semnul întrebării multe dintre învățăturile sale tradiționale.

Schillebeeckx, un belgian educat de iezuiți înainte de a deveni dominican, este menționat în același timp cu Küng. La fel ca și teologul elvețian, acesta a avut un rol proeminent la cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican, dar a avut de îndurat multe critici din cauza vederilor sale liberale. Aceste vederi liberale au fost exprimate în două cărți care au devenit extrem de populare – *Isus: un experiment în teologie*, publicată în 1979 și *Cristos: experimentarea*

Mișcarea ecumenică

Ca termen, „mișcarea ecumenică” cuprinde un număr mare de inițiative, de organizații și de structuri dedicate cercetării unității vizibile a Trupului lui Cristos. Ecumenismul trebuie înțeles nu doar în termenii doctrinei Bisericii, ai autorității și ai structurii acesteia, ci și în raport cu chemarea tuturor creștinilor în comun la misiune. În secolul XX, agenda ecumenismului s-a lărgit prin includerea unor chestiuni cum ar fi pacea și dreptatea, grija față de mediu, globalizarea și relațiile interconfesionale. Se poate afirma că la începutul secolului XXI mișcarea ecumenică era deja bine constituită, variată și confruntându-se totuși cu chestiuni dificile în ceea ce privește identitatea sa viitoare, obiectivele și resursele sale.

Fundamentul teologic clasic al ecumenismului derivă din credința în persoanele Trinității și din valorile intrinseci ale acesteia care rezidă în relațiile trinitare aplicate Bisericii în prezent. Îndatoririle obișnuite ale credincioșilor sunt definite în rugăciunea lui Cristos pentru discipolii săi, „Mă rog ca toți să fie una, cum Tu, Tată, ești în Mine, și Eu în Tine; ca, și ei să fie una în noi, pentru ca lumea să creadă că Tu M-ai trimis” (Ioan 17:21).

În 1910, Conferința Mondială a Misiunilor (World Mission Conference, WMC) din Edinburg a înregistrat conștientizarea tot mai accentuată a nevoii bisericilor de a lucra împreună în misiune „pentru a evangheliza lumea în decursul acestei generații”. În ciuda haosului provocat de război și de reconstrucția care a urmat timp de câțiva ani, contactele dintre biserici la nivel internațional au crescut rapid, au fost fondate consilii naționale ale bisericilor în mai multe părți ale lumii, numărul lor ridicându-se la 23 în 1928. Inițiativa nord-americană de a fonda mișcarea ecumenică Credință și Ordine a fost urmată în perioada 1930–1940 de conferințele mondiale despre viață și muncă din Stockholm (1925) și din Oxford (1937). Cele două conferințe au pus temelia Consiliului Mondial al Bisericilor (World Council of Churches, WCC) al cărui comitet

provizoriu a fost constituit în 1938. Prima conferință generală a WCC a avut loc în 1948 la Amsterdam, ca „o comuniune a bisericilor care îl acceptă pe Domnul Isus Cristos ca Dumnezeu și Mântuitor”.

Din 1948 în WCC au fost acceptate nu numai biserici protestante, anglicane și care au apărut după Reformă, ci și cea mai mare parte a bisericilor ortodoxe. Biserica Romano-Catolică rămâne în afara WCC, dar trimite observatori la adunările generale și este membră a Comisiei pentru Credință și Ordine. Programele WCC acoperă o mare varietate de domenii în cadrul acțiunii comune a membrilor bisericilor, cum ar fi drepturile omului, ecologia, chestiuni de rasă și gen și fundațiile „Credință și Ordine” ale ecumenismului. Activitatea mișcării „Credință și Ordine” a dat naștere documentului *Botez, euharistie și slujire* (Lima, 1982) și apoi formulei unității de la Camberra (1991) care descria cu acuratețe comuniunea deplină pe baza unității în diversitate. Totuși, la finele secolului, WCC a avut de înfruntat noi probleme în ceea ce privește finanțarea și nemulțumirea ortodoxiei cu privire la liturgiile ecumenice.

În a doua jumătate a secolului XX, pe fiecare continent și în fiecare națiune au apărut diverse tipare ale cooperării și ale asocierii ecumenice. Biserica Indiei de Sud (1947) a dus o muncă de pionierat în domeniul ecumenismului, iar la finele secolului anglicanii și luteranii din SUA au încheiat o înțelegere, Concordatul Înțelegerii, cu privire la comuniunea totală dintre bisericile lor, care a fost inspirată de înțelegeri mai recente din Europa (Meissen 1990, Porvoo 1996). După mai mulți ani în care nu s-a ajuns la unitate, anglicanii și metodiștii din Marea Britanie au căzut de acord să formeze o ligă care va fi urmată de o unitate organică deplină. Luteranii și romano-catolicii au semnat o declarație comună despre justificare în anul 2000, dar climatul ecumenic s-a răcit odată cu declarațiile conservatoare din același an cu privire la natura Bisericii din partea Romei și a Bisericii Ortodoxe Ruse. În ultimele decenii, câteva inițiative locale și internaționale i-au adus împreună pe reformați și pe luterani în biserici protestante unite și în Comunitatea Bisericilor Protestante din Europa.

Provocările ecumenice din prima parte a secolului XXI reflectă un context foarte diferit față de cel al deceniilor de pionierat ale mișcării. Acum bisericile trebuie să se confrunte cu o nouă lume a contrastelor și a tensiunii – interacțiunea dintre credințe pe direcții Nord / Sud, bogați / săraci, local / global – cu dezvoltarea constantă a noilor tehnologii și cu alarme politice neprevăzute.

De asemenea, este clar că circumstanțele cu care se confruntă bisericile se schimbă radical, mai ales în Europa și în America de Nord, multe dintre acestea confruntându-se cu scăderea numărului de membri și a finanțelor, cu provocările din partea politicilor guvernamentale în chestiuni de etică și de sex și cu apariția unor noi rețele religioase și a unor noi expresii ale Bisericii. Tot mai puține resurse și energie sunt disponibile pentru a susține organizațiile și structurile ecumenice. Ecumenismul trebuie să facă față unor chestiuni-cheie cum ar fi implicarea în structurile existente ale bisericilor în creștere (cele pentecostale și liber-evangelice, cu precădere din emisfera sudică) care nu au fost până acum active în interiorul organizațiilor ecumenice; definirea relațiilor acestor structuri față de cea mai mare denotație creștină de pe glob, Biserica Romano-Catolică; și simplificarea diverselor „niveluri de apartenență” ecumenice în care sunt angajate biserici de diferite mărimi și cu diferite resurse. În mod inevitabil, bisericile acordă o mare atenție slujirii calitative, căutând să evite risipirea eforturilor și angajarea în programe prea ambițioase care nu pot fi finanțate în mod adecvat.

În deceniile următoare, este nevoie ca bisericile să transmită noilor generații entuziasmul lor pentru cauza unității creștine și să se asigure că organizațiile locale și membrii de la toate nivelurile Bisericii recunosc această cauză ca un punct central al înțelegerii privind misiunea și ucenicizarea și ca un punct central al responsabilității înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor.

CHARLES HILL

lui Isus ca Domn, care a apărut în anul următor. Cu totul neașteptat, aceste cărți au dispărut de pe rafturi imediat după apariție. Ele prezentau o înțelegere a divinității lui Isus care ținea seama de cele mai recente învățături cu privire la Noul Testament. Conform acestei concepții, divinitatea lui Isus nu mai trebuia înțeleasă într-un mod sec, dogmatic, ci ca parte a povestirii despre viața și moartea lui Isus. Unul dintre elementele care i-a șocat pe mulți a fost accentul lui Schillebeeckx pus pe faptul că credința în învierea lui Isus nu depindea de credința că mormântul era, într-adevăr, gol: la fel cum Pavel nu a menționat nicio dată mormântul gol, dar a vorbit despre ce înseamnă să trăiești și să mori „în Cristos”, tot astfel credința în înviere înseamnă că istoria vieții și a morții are un impact asupra noastră, acum și aici. Despre aceasta este învierea de fapt și din acest punct de vedere nu contează deloc ce s-a întâmplat cu trupul lui Isus în urmă cu multe secole.

OASE ȘI CONCILII: UN ROMANO-CATOLICISM REÎNSUFLETIT

În mijlocul acestei efervescente au existat două mișcări care au ajutat Biserica Catolică să își recâștige identitatea. Primul a fost un șir de excavări arheologice în situl Vaticanului, din 1930 până în 1970, care au dat la iveală câteva dintre primele cripte și chiar cimitirul originar pe care a fost construit Vaticanul. Criptele au fost folosite din nou pentru înmormântarea papilor, iar unele dintre osemintele care au fost găsite și datau din perioada creștină timpurie au fost identificate în mod precaut cu însuși Sf. Petru. În 1968, papa Paul al VI-lea a anunțat oficial că au fost descoperite relicvele primului papă.

În timp ce se petreceau toate acestea, Vaticanul găzduia unul dintre cele mai importante concilii ale Bisericii din istoria modernă, cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican. Acesta a fost anunțat de papa Ioan al XXIII-lea (1881–1963) la doar două luni după alegerea sa în 1959, printr-o manevră care a surprins Biserica: Ioan al XXIII-lea avea deja 77 de ani când a fost ales și mulți credeau că este o persoană

care nu va întreprinde prea multe ca papă. În plus, mulți au crezut că doctrina infailibilității papale de la Primul Conciliu de la Vatican însemna efectiv sfârșitul conciliarismului. Totuși, din punct de vedere tehnic, cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican nu a însemnat continuarea celui dintâi, care nu a fost încheiat oficial, ci a constituit un eveniment cu totul nou – deschis în 1962 cu scopul de a reactualiza structurile și practicile Bisericii. Conciliul s-a întrunit în mai multe ședințe până în 1965, având în total peste trei mii de participanți din toată lumea și fiind cel mai mare conciliu din istorie, de zece ori mai mare decât cel de la Niceea.

La fel ca toate conciliile Bisericii Catolice, scopul acestuia a fost acela de a elucida credința definită la conciliile precedente, incluzând Conciliul de la Trent și Primul Conciliu de la Vatican. Dar cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican a reprezentat un fel de spirit de deschidere nou. De exemplu, s-a revizuit liturgia astfel încât aceasta să poată fi celebrată atât în limbile naționale cât și în limba latină, fără ca preotul să stea cu spatele la congregație. Și mai importantă a fost deschiderea spre celelalte credințe necatolice. Conciliul a confirmat ideea tradițională că Biserica Catolică era singura Biserică creștină legitimă, dar a mai afirmat că Cristos ar putea fi găsit și în afara acesteia. Desigur că se găseau oameni credincioși și în alte biserici, conciliul recunoscând că în istoria catolicismului și a protestantismului ambele părți au comis erori, provocând o amărăciune reciprocă care nu era necesară. În același timp s-a convenit că bisericile ortodoxe erau strâns aliate cu catolicismul, ordinările lor fiind valide. Și mai remarcabilă a fost aprecierea făcută la adresa religiilor necreștine. Spre deosebire de mulți teologi liberali, conciliul nu a mers chiar atât de departe încât să sugereze că religiile necreștine puteau oferi speranța mântuirii. Dar a recunoscut că în aceste religii există multe lucruri bune și de valoare, admitând că necreștinii ar putea să îi învețe multe pe creștini. Religiile lor nu mai trebuie

...ca atare, deși credeam că bisericilor și comunităților separate [necatolice], le lipsesc unele lucruri, acestea nu au fost lipsite deloc de semnificație și de importanță în ceea ce privește taina mântuirii. Pentru că Duhul lui Cristos nu s-a abținut de la a se folosi de acestea ca mijloace pentru mântuire, eficacitatea lor derivă tocmai din plinătatea harului și a adevărului încredințat Bisericii.

Al Doilea Conciliu de la Vatican, *Unitatis redintegratio*, 1964

Interiorul bazilicii San Pietro, Roma, în timpul lucrărilor celui de-al Doilea Conciliu Ecumenic de la Vatican al Bisericii Romano-Catolice.

considerate ca lucrarea diavolului. Din contră, Dumnezeu lucrează în lume și prin mințile oamenilor care sunt capabile să înțeleagă cel puțin o parte din adevăr.

Cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican nu a dat răspunsuri simple. Acesta nu a prescris felul relațiilor pe care catolicii ar trebui să le aibă cu alți creștini sau cu membrii altor religii, dar a întocmit un program prin care ei erau invitați să stabilească relații. Aceasta a făcut ca cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican să devină una dintre pietrele de hotar ale mișcării ecumenice. În ziua de azi, enciclicele și alte documente oficiale catolice citează conciliul și decretele sale în mod constant, iar învățăturile sale, în multe privințe, sunt doar foarte greu revelate și puse în aplicare. Conciliul a fost și destul de controversat. Unii dintre catolici au avut impresia că acesta a fost efectiv deturnat de liberali, referindu-se la prezența lui Hans Küng, a lui Edward Schillebeeckx, a lui Karl Rahner (1904–1984) și a altora la sesiunile conciliului. În Franța Marcel Lefebvre (1905–1991), arhiepiscop de Tulle și conducător al Părinților Duhului Sfânt, a condamnat cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican și liberalismul care, credea el, a infectat ierarhia catolică de la papă în jos. În special, el s-a opus modernizării liturghiei care după cum susținea, reprezenta o trădare a Conciliului de la Trent și a insistat asupra menținerii vechilor forme, ordinând noi preoți care împărtășeau vederile lui. El a fost excomunicat în 1988.

O NOUĂ AGENDA SOCIALĂ

În perioada 1960–1970, multe biserici au fost atrase tot mai mult de politică. Harvey Cox, un teolog de la Harvard, a afirmat că politica a înlocuit metafizica în limbajul Bisericii în 1965. În 1961, papa Ioan al XXIII-lea a dat o enclică intitulată *Mater et magistra* care a modificat linia dură anticomunistă a predecesorilor săi, acceptând că, există unele elemente totuși laudabile în comunism.

Cu toate acestea, Biserica Catolică a tins să se alăture elementelor politici

conservatoare. În Spania revenirea la democrație și alegerea unui guvern socialist în 1982 au fost întâmpinate cu bucurie de Biserica Catolică, dar agenda moderat anticlericală a guvernului a dus la răcirea relațiilor. Biserica a luat cuvântul împotriva secularizării și a ceea ce era perceput ca fiind legi liberale și anticreștine, în special legalizarea avortului, introducerea educației sexuale în școli ș.a.m.d. Spania rămâne una dintre cele mai ferme țări catolice din Europa de Vest, la fel ca și Italia, dar și aici Biserica și-a dat seama că influența sa asupra vieții publice și politice se reducea treptat. Aceasta a organizat o campanie viguroasă într-un referendum asupra avortului din 1981, dar a pierdut. În 1984 s-a produs oficial separarea Bisericii de stat. În țări ca acestea, Biserica Catolică a încercat să acționeze ca un gardian al valorilor și al moralei tradiționale, ceea ce a făcut-o să se opună reformelor liberale și să adopte o poziție politică conservatoare. Așa după cum vom vedea în capitolul următor, acesta a fost cazul în SUA, în ciuda faptului că Biserica s-a opus pedepsei capitale și a condamnat invadarea Irakului de către Statele Unite în 2003, aliniându-le cu politica liberală.

Asfel de exemple arată de ce este greșit să se presupună, așa cum fac mulți, că preocupările Bisericii coincid pur și simplu cu cele ale aripilor de dreapta sau ale elementelor conservatoare din politica seculară. Complexitatea situației este ilustrată de experiența Bisericii franceze. În 1960–1970, mulți francezi activi în mișcarea de protest au susținut că creștinismul ar trebui să fie forța pentru reformarea Franței. Alții s-au opus cu vehemență acestui grup influențat de marxism, susținând că Biserica trebuia să fie un agent al stabilității, al ordinii, al conservării unei societăți morale și tradiționale, nu unul al schimbării. În 1972, Conferința Episcopilor Francezi a dat publicității un remarcabil document cu vederi largi intitulat *Politica, Biserica și Duhul* care încerca să ofere îndrumare în aceste chestiuni. Episcopii sugerau

compatibilitatea creștinismului cu mai multe tipuri de politică și dorința de a nu alia Biserica la un anumit grup politic.

În comparație cu catolicii, bisericile protestante europene au tins să aibă o orientare politică mai de stânga. Ținând pasul cu spiritul timpului, Consiliul Mondial al Bisericilor a organizat o importantă întrunire la Uppsala în 1968 care s-a adresat problemelor de politică și dreptate socială. Martin Luther King, Jr. a fost cel care a început sesiunea cu o predică: asasinarea sa, la scurt timp după aceea, a contribuit la urgentarea lucrărilor. Organizația a admis să sprijine financiar organizații din întreaga lume care luptau pentru dreptate socială, ceea ce a provocat un scandal atunci când numele acestora a fost destăinuit în 1970 – acestea au inclus mișcări de eliberare și chiar organizații naționaliste de gherilă ale negrilor din mai multe țări din Africa. Mulți au obiectat că folosirea banilor bisericii pentru finanțarea luptei armate nu era direcția corectă.

Într-un alt exemplu, în perioada 1980–1990, Biserica Anglicană a luat o poziție importantă împotriva guvernului conservator de dreapta și a prim-ministrului de atunci, Margaret Thatcher (născută în 1925). La unul dintre serviciile care marcau sfârșitul războiului insulelor Falkland cu Argentina din 1982 arhiepiscopul de Canterbury, Robert Runcie (1921–2000), a făcut apel la pace și la reconciliere și s-a rugat atât pentru familiile soldaților britanici care au murit cât și pentru cele ale argentinienilor. Ca urmare, arhiepiscopul a fost catalogat trădător și a fost atacat cu înverșunare în presa populistă. Thatcher s-a mâniat și mai mult după trei ani când Biserica a dat publicității un raport intitulat *Credința în oraș* care conținea un atac susținut împotriva guvernului. Biserica pretindea că politica lui Thatcher a dus la creșterea diferenței dintre bogați și săraci și a cauzat o sărăcie tot mai mare în zonele urbane.

Este extrem de greu să se spună ce va aduce viitorul bisericilor din Europa. Aceasta din cauză că cele mai multe dintre biserici nu dau semne că și-ar reveni din

declinul de după război. În unele zone, desigur, există o dezvoltare. În lumea vorbitoare de limba engleză evanghelismul a făcut progrese rapide, așa cum vom vedea mai în detaliu în capitolul următor, dar aceasta nu a dus la o redresare prea mare a situației. Ca urmare, în biserici se pune tot mai mult accentul pe misiunea în Europa și pe evanghelizarea celor care cunosc foarte puține despre creștinism. În cazul protestantismului aceasta este asociată cu evanghelismul, în vreme ce în catolicism aceasta este uneori cunoscută ca „noua (sau a doua) evanghelizare”. Papa Ioan Paul al II-lea a folosit adesea acest termen pentru a se referi la faptul că societatea secularizată din Vestul Europei a creat, de fapt, un nou câmp de misiune, unul în care creștinismul a înflorit cândva, dar care acum era uitat. În contrast cu marii misionari ai „primei evanghelizări” care au dus creștinismul unor culturi care nu l-au cunoscut era nevoie să se amintească culturilor ceea ce au uitat.

Un alt element care ar putea să devină tot mai important este influența creștinismului din celelalte părți ale lumii, din America și, poate și mai mult, din Africa. Așa după cum vom vedea mai în detaliu în capitolul 17, în Africa creștinismul a înflorit chiar în vremea în care în Vest acesta intra în declin și, printr-o răsturnare dramatică a situației în secolul XIX, formele africane ale creștinismului sunt acum importate în Europa.

Multe dintre biserici au rămas divizate – între politica liberală și cea conservatoare, între teologiile liberale și cele conservatoare, între cei care sprijină cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican și cei care nu îl sprijină ș.a.m.d. Mișcarea ecumenică care în ultimul secol a făcut eforturi pentru desființarea barierelor dintre biserici, pare să se oglindească în fragmentarea existentă în fiecare biserică și în ridicarea de noi bariere. Probabil că soluția pentru rolul pe care Biserica îl va juca în viitor în societatea europeană va fi descoperit în modul în care se va pune capăt acestor controverse interioare.

AMERICA MODERNĂ ȘI OCEANIA

Dacă în Europa bisericile au schiopătat în secolul XX, nu același lucru s-a întâmplat în America și în Oceania. Creștinismul a continuat să se dezvolte în Pacific și în America de Sud, în vreme ce în SUA, în singura dintre națiunile apusene, acesta și-a menținut rolul principal pe care îl juca în viața națională. Dar poziția neobișnuită în care se afla aici Biserica a ridicat probleme și a creat diviziuni.

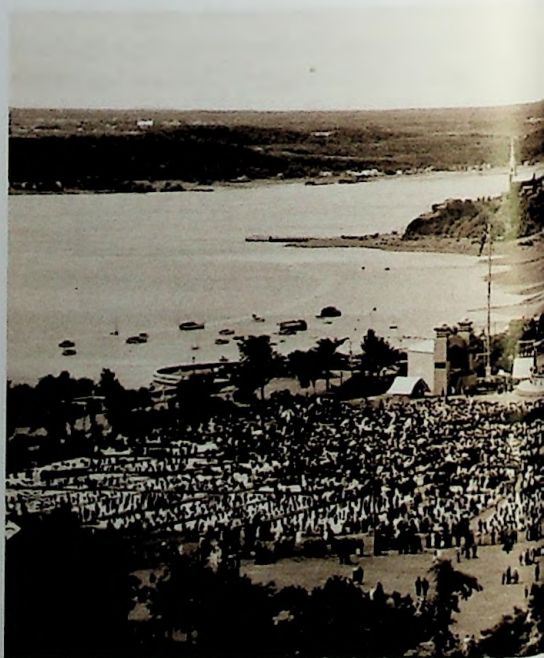
UNITATE DIN DIVERSITATE

BISERICILE CANADIENE

Aflată sub stăpânire britanică, Canada s-a confruntat cu o situație cu totul neobișnuită începând din perioada 1760–1770. În mod natural, aici Biserica dominantă era Biserica Anglicană, dar regiunile vorbitoare de limba franceză: Quebecu și Acadia erau în mare parte catolice, catolicii bucurându-se de garanția libertății de închinare. În același timp, mijlocul secolului XIX a cunoscut tot mai multe proteste din partea bisericilor protestante împotriva poziției privilegiate a Bisericii Anglicane. Am văzut în capitolul 12 că trezirile din Noua Anglie s-au răspândit în unele părți din Canada, datorită influenței unor predicatori ca Henry Alline, această mișcare sprijinind bisericile baptiste și cele metodiste din această țară. În plus, în cea de-a doua jumătate a secolului XVIII, mulți dintre cei care erau loiali coroanei britanice s-au refugiat în Canada, aducând, astfel, cu ei religiile nonconformiste din Noua Anglie și de dincolo de aceasta. Aceasta a făcut ca scena protestantismului din Canada să fie extrem de diversificată pe la jumătatea secolului XIX. Anglicanii, prezbiterienii și metodistii alcătuiau doar un sfert din numărul protestanților, restul fiind

împărțit între celelalte biserici. În 1854, o mișcare de protest antianglicană condusă de metodistul Egerton Ryerson a reușit să înlăture toate privilegiile anglicanilor. De atunci practic nu a mai existat nicio Biserică de stat în Canada.

În 1867, Canada s-a proclamat autonomă, devenind un dominion confederat cu patru provincii (extinse apoi la zece). Toate aceste provincii erau foarte protestante, fiind reprezentate toate bisericile. Excepția era Quebec, încă foarte catolică. Într-o epocă a incertitudinilor în interiorul Bisericii Catolice, catolicii din Quebec erau extrem de ultramontaniști, în contrast cu atitudinea galicană a francezilor catolici. Pe la jumătatea secolului XIX, în Biserica Catolică Canadiană, sub conducerea lui Ignace Bourget, episcopul de Montreal, a avut loc un fenomen asemănător cu trezirea spirituală. S-au ridicat altare în casele mai mari, cruci la răspântii de

drumuri, oamenii îmbulzindu-se în biserici pentru a asculta lungi meditații despre suferințele lui Isus. Sacramentul a devenit obiectul unei devoțiuni speciale. Congregațiile se întreceau în a acorda cât mai mult timp venerării acestuia. Unele dintre acestea au adoptat practica cunoscută ca adorarea perpetuă a sacramentului binecuvântat prin care membrii unui grup venerau fără întrerupere ostia, în schimburi. Deși aceste practici erau poate extremiste, era cât se poate de obișnuit să existe locuri de închinare în case sau să fie cât se poate de disciplinați în ceea ce privește rugăciunile personale. În această perioadă, pietatea catolică a fost un element important în cultura majorității.

Catolicismul din regiunea Canadei vorbitoare de limba franceză și-a menținut poziția în prima parte a secolului XX. În perioada 1920–1930 au fost fondate multe societăți pentru promovarea moralității și a valorii sociale catolice și imaginea inimii sfinte a lui Isus a devenit foarte populară. Aceasta a proliferat în parcuri, în alte locuri publice și chiar în autobuze. Extrem de spectaculos a fost Congresul Național al Euharistiei din 1938, organizat de Rodrigue Villeneuve, cardinalul arhiepiscop de Quebec, care a durat patru zile. A fost un eveniment cu o reală semnificație

națională: companiile de transport feroviar au pus în circulație trenuri suplimentare cu prețuri preferențiale, o sută de mii de oameni luând parte la servicii în aer liber pe Câmpia lui Avraam. S-au desfășurat mari procesiuni pe măsură ce sacramentul a defilat prin fața a zeci de mii de credincioși.

Vigoarea catolicismului din Quebec a fost pe măsura protestantismului din restul Canadei – în toată țara erau trei protestanți la doi catolici. Moștenirea trezirilor era puternică, în secolul XIX evangheliismul devenind tot mai puternic în toată Canada, mult mai puternic decât în Anglia, unde mișcarea anglo-catolică a redresat situația. Protestantismul din Canada semăna, într-o oarecare măsură, cu cel din Țara Galilor și din Scoția, unde trezirile s-au dovedit extrem de influente. Bisericele erau instituții importante ale orașelor în curs de dezvoltare din Canada, predicatorii acestora fiind personaje importante ale societății. În 1891, *Daily Mail* din Toronto a întreprins un sondaj – de neconceput în ziua de azi! – în care oamenilor li s-a cerut să voteze predicatorul preferat. Câștigătorul a fost Joseph Wild de pe Bond Street. Biserica congregaționalistă care a obținut 160 494 de voturi – întru totul remarcabil, având în vedere că

Congresul Național
Euharistic, Quebec,
1938.

Maica superioară tocmai m-a informat (...) că una dintre cele mai importante îndatoriri, a fost să mă supun preoților; și ceea ce am învățat foarte repede, spre uimirea și oroarea mea, a fost să întrec în relații sexuale odioase cu ei (...) Mi-a mai dat o informație care m-a înfiorat la fel de mult. Uneori se nășteau și copii în mănăstire, aceștia erau botezați și sugrumați imediat! Asta proteja fericea lor veșnică, pentru că botezul îi purifica de toate păcatele lor...

Maria Monk, autoarea anticatolică a unei consemnări imaginare a vieții dintr-o mănăstire canadiană de maici, *Dezvăluiri oribile*, 1836

la acea vreme orașul avea sub 150 de mii de locuitori. Ca mulți dintre pastorii vremii sale, domnul Wild a predicat doctrina și morala evanghelice congregației sale uriașe. Cu toate acestea, moralitatea socială se afla printre preocupările majore ale bisericilor, după cum era și misiunea: într-adevăr, în prima parte a secolului XX, Canada a trimis mai mulți misionari pe cap de locuitor decât orice altă țară.

Aceasta a fost o perioadă de cooperare intensă între bisericile protestante, care împărtășeau multe vederi și preocupări comune datorită dominației evanghelismului. Aceasta a culminat cu formarea Bisericii Unite a Canadei, unul dintre cele mai remarcabile exerciții de unitate a Bisericii din vremurile moderne. Negocierile dintre prezbiterieni și metodiști au început în 1902. În 1908, s-a căzut de acord asupra unei baze comune de unire, dar unele neconcordanțe cu privire la detalii a făcut ca noua Biserică să nu apară decât în 1925. Aceasta era compusă din metodiști, din congregaționaliști și din aproximativ două treimi dintre prezbiterieni. O unire cu anglicanii nu s-a putut realiza din cauză că aceștia au insistat asupra menținerii episcopatului, un punct cu care ceilalți nu erau de acord. Noua Biserică a devenit cea mai mare Biserică din Canada, marcată mai ales de grija pentru chestiunile sociale (demonstrând influența continuă a mișcării Evangheliei Sociale).

PROTESTANȚII ȘI CATOLICII DIN SUA

În contrast cu Canada, aici protestantismul era dominant încă de la început. Dacă „destinul manifest” al SUA trebuia să domine continentul ca o republică creștină, acesta trebuia, de asemenea, să protejeze protestantismul. În 1830, o țară de 13 milioane de locuitori avea aproximativ trei sute de mii de catolici, dintre care cei mai mulți în Maryland. Acestora li s-a repartizat primul lor episcop, John Carroll, în 1789, care la fel ca cea mai mare parte a turmei sale, era un aristocrat din Maryland.

Dar situația s-a schimbat spre sfârșitul secolului XIX când în țară au sosit noi emigranți. Mulți dintre aceștia erau

protestanți, astfel că au început să apară luterani germani și scandinavi și congregații reformate daneze. Dar mulți alții erau catolici. În special între 1840 și 1860 au apărut sute de mii de emigranți irlandezi, refugiindu-se din calea foametei de cartofi de acasă. Tot în acest timp au apărut mulți emigranți catolici germani. În preajma anului 1860, populația SUA a crescut la 32 milioane, din care peste trei milioane erau catolici. Acum erau mai mulți catolici decât metodiști sau baptiști și mult mai mulți decât episcopalienii (numele pe care Biserica Anglicană l-a adoptat după revoluție). Foarte mulți protestanți erau extrem de alarmați, mai ales în orașele de pe coasta de est unde s-a așezat cea mai mare parte a acestor emigranți. Au apărut cărți și pamflete care denunțau catolicismul, au izbucnit răscoale. În 1840, la New York, s-a format Societatea Americană pentru Promovarea Principiilor Reformei Protestante, membrii acesteia insistând asupra faptului că dacă erai catolic, cu niciun preț nu puteai fi un bun american. O altă organizație și mai faimoasă a luat ființă în 1849, ca Ordinul Drapelului SUA, denumită ulterior Partidul American: în sine s-a dovedit de mare succes între 1850 și 1860. Dar organizația a început să fie cunoscută ca „neștiutorii”, ca urmare a răspunsului tipic al membrilor săi cu privire la grup. Organizația se opunea, în principiu, emigrației: se credea că nou-veniții amenințau presupusa origine anglo-saxonă a SUA, o concepție care reflecta „nativismul” sau opoziția față de emigranți care la acea vreme era des întâlnită în partea de est a SUA. Dar și credința catolică era una dintre motivele de îngrijorare a „neștiutorilor” care credeau că devotamentul lor față de papă va submina loialitatea față de țara lor adoptivă.

VECHEA RELIGIE: RĂZBOIUL CIVIL AMERICAN

Confruntările religioase de pe coasta de vest au fost nimic pe lângă ce s-a întâmplat atunci când țara s-a cufundat în război civil. Ca în multe alte războaie,

religia a jucat un rol important pentru războiul între 1861 și 1865. Aceasta s-a datorat și marelui succes al celei de-a Doua Mari Treziri din statele sudice pe care am văzut-o în capitolul 12. Cei mai mulți dintre locuitorii din Sud erau baptiști sau metodiști, cu toate că erau și mulți prezbiterieni; în același timp, familiile aristocrate tindeau spre episcopalism. Aceste biserici erau toate evanghelice, ceea ce însemna că în Sud exista o mult mai mare uniformitate în comparație cu Nordul, chiar și după afluența de luterani și de catolici. Există un sentiment puternic al identității regionale bazat pe valori morale conservatoare și pe coduri de conduită cavalerescă, ambele dependente de o economie agricolă și de un peisaj diferit față de cel din Nord. Între 1850 și 1860, mulți considerau că făceau parte dintr-un grup uniform din punct de vedere cultural, distinct de cel din Nord, care ar putea căuta să devină independent. Chestiunea pentru care războiul va izbucni între cele două a fost sclavia,

deoarece, spre deosebire de cea mai mare parte a creștinilor din Nord și din Europa, creștinii albi din Sud erau încă convingeți că sclavia era compatibilă cu creștinismul și era chiar parte a ordinii stabile a lumii pe care o promova această religie. Dar aceasta constituia o parte a unor diviziuni culturale mai generale, folosite și la nivel religios. Astfel, între 1840 și 1850, bisericile baptiste și cele metodiste albe s-au separat de cele din Nord datorită concepțiilor diferite referitoare la sclavie și prezbiterienii i-au imitat după câțiva ani.

Atunci când războiul a izbucnit în 1861 mulți sudici credeau că erau într-o cruciadă pentru protejarea civilizației creștine pe care au creat-o, care era superioară Nordului degenerat și fragmentat. De nouă ori în timpul războiului președintele Confederației, Jefferson Davis, a propus o zi națională de post și de rugăciune. Chiar în armata confederată au existat frecvente treziri religioase declanșate în general când trupele se odihneau între campanii, iar acestea erau încurajate de o rețea mare de

Ordon și proclam că toate persoanele deținute ca sclavi în interiorul Statelor și al teritoriilor aflate sub jurisdicția Statelor sunt libere de acum înainte; iar guvernul Statelor Unite (...) va recunoaște și va apăra libertatea acestor persoane.

Abraham Lincoln,
Declarația de emancipare,
1863

Generalul George Pickett conduce pe confederați la atac în bătălia de la Gettysburg, 3 iulie 1863, ilustrație din *Povestea țării noastre*, 1920, de scriitorul și graficianul american, Elmer Boyd Smith (1860-1943).

*Înconjurat de
frumusețea crinilor,
Cristos S-a născut
dincolo de ocean,
Cu o slava în sânul
Său care ne
transfigurează:
Așa cum S-a jertfit El
pentru a-l sfinți pe
om, să ne jertfim și
noi pentru eliberarea
lui,
Când Dumnezeu Se
avântă-n luptă.*

*„Imnul de luptă al
Republicii” de Julia Ward
Howe*

capelani din armată pusă la punct de biserici.

Dar ironia cea mare era că, în vreme ce albi sudiști credeau că luptă pentru religia creștină, Nordul credea același lucru, convins că distrugerea rebelilor era o sarcină ordonată de sus. Ironia nu s-a limitat doar la participanții activi la război. Atunci când trupele Uniunii au ocupat orașele confederate, foarte mulți soldați au frecventat bisericile conduse de pastori sudiști. În bisericile episcopaliene, la un moment dat, liturgia avea o rugăciune a preotului pentru președinte. Yankeii au fost îngroziți să audă rugăciuni citite de la amvon pentru Jefferson Davis și au intervenit pentru a se asigura că Abraham Lincoln este încredințat Domnului. Mulți prizonieri au fost uimiți să constate că dușmanii lor se rugau și citeau Biblia la fel cum făceau ei.

Înfrângerea din 1865 ar fi putut aduce o perioadă de cercetare interioară a sufletului în Sud, dar a adus la ceva care se putea numi sfidare culturală. Pentru a nu fi copleșiți de cultura yankeilor foarte mulți erau preocupați să afirme tot mai vehement superioritatea culturii și a religiei sudiste. Ca urmare, a crescut frecvența în bisericile baptiste și în cele metodiste aflate încă în schismă față de perechile din Nord. Războiul a fost interpretat ca un mare martiraj pentru cauza creștinismului, o cruciadă care a devenit cunoscută sub numele de „cauza pierdută”, care a trecut printr-un „bolez cu sânge”. Pastorii s-au identificat cu această „cauză pierdută”, dar niciunul mai mult decât faimosul predicator baptist, fost capelan al armatei, J. William Jones, din Virginia. Pentru a perpetua propria înțelegere referitoare la Sud, la război și la nordiști (ca o gloată imorală și indisciplinată), el a editat ziare și a scris manuale. Împreună cu mulți alții, el a căutat să invoce în fața congregațiilor lor exemplele „eroilor” din timpul războiului. S-au ridicat monumente multora dintre ei, cum ar fi generalul profund religios, Thomas (Stonewall „zid de piatră”) Jackson, iar numele acestora au apărut pe vitraliile bisericilor. Robert E. Lee, marele

general confederat, a fost onorat ca un nou Moise care a condus poporul în luptă dreaptă și a fost descris ca un gentleman sudist perfect, virtuos și curajos în toate felurile. De fiecare dată de 3 iunie (ziua de naștere a lui Jefferson Davis), femeile sudiste vor depune coroane la mormintele celor decedați în război într-o ceremonie care asocia în mod explicit cauza pentru care au murit cu creștinismul. Iar veteranii care încă mai trăiau țineau adunări regulate la care cântau imnuri și își manifestau nerăbdarea de a se întâlni în cer cu camarazii căzuți. Elemente mai puțin savuroase au apărut odată cu Ku Klux Klanul rasist care s-a inspirat de la „neștiutori” și a înflorit între 1860 și 1880, înainte de a se stinge. Un nou Klan ai cărui membri se descriau ca niște cavaleri creștini luptând pentru America albă și pentru morala tradițională a apărut în perioada 1920–1930 și a devenit, în scurt timp, destul de puternic pentru a organiza mari parade în Washington, DC.

Restrângerea creștinismului și a culturii sudiste a continuat în secolul XX când Sudul a devenit celebratul „Dixieland”. După cum Elvis Presley a afirmat, „vremurile vechi nu au fost uitate”, deoarece creștinismul „cauzei pierdute” va deveni „vechea religie” a Sudului.

MOȘTENIREA TREZIRILOR

PREDICATORI, TREZIRI ȘI NOUL EVANGHELISM

Am observat în capitolul 12 că în SUA trezirile nu au încetat niciodată, ci au intrat într-un tipar de flux și reflux, cu mari predicatori care apăreau în fiecare generație pentru a conduce trezirile locale care variau în intensitate. În ultima parte a secolului XIX, cel mai cunoscut dintre aceștia a fost Dwight L. Moody (1837–1899), un vânzător de pantofi din New England, care a lucrat din greu pentru bisericile din Chicago. În 1873, a întreprins un turneu în Marea Britanie împreună cu Ira Sankey (1840–1908), un compozitor de imnuri care se dovedise extrem de bun. Turneul a durat doi ani, după care Moody și Ira s-au

*Doamne, te
recunoaștem ca
înțeleptul autor al
fiecărui dar bun și
perfect. Recunoaștem
prezența și
înțelepciunea Ta în
ploaia vindecătoare.
Recunoaștem că Tu ai
avut un plan divin
când ai creat vipera,
dar și pasărea
ciripitoare și toate
acestea le-ai făcut
fără ajutorul lui
Charles Darwin. Dar
mai credem că Tu
admiți cu greu marea
greșeală care s-a
făcut în 1865 prin
darea sentinței
pentru partea
vinovată.*

J. William Jones

întors în SUA, călătorind de-a lungul țării și luând cuvântul la întruniri colosale. Inspirând mulți misionari, Moody predica mesajul simplu al trezirii individuale, care contrasta cu interesul pentru reformele sociale care luase avânt în acea vreme. Cel mai mare evanghelist al generației următoare a fost Billy Sunday care și-a început cariera ca jucător profesionist de baseball, dar care a început să predice în perioada 1890–1900 și nu s-a mai oprit până la moartea sa în 1935. În comparație cu Moody, Sunday era un vorbitor mult mai înflăcărat, vorbind în slangul ascultătorilor săi și fiind în stare să îi înjure strașnic pe oponenții săi teologici.

Astfel, lanțul a continuat. După Sunday, cel mai faimos evanghelist al Statelor Unite a fost Billy Graham (născut în 1918) care a început să predice între 1940 și 1950 pentru mișcarea „Tineri pentru Cristos”. Graham combina credința evanghelică principală, care evita în mod conștient controversele tradiționale doctrinare și căuta să tolereze micile diferențe de opinie, cu o cerere umilă adresată individului de a veni la Cristos. În perioada 1950–1960, Billy Graham a început să întreprindă turnee în alte țări, acestea continuând pe toată perioada secolului XX, asigurându-i recordul de a fi omul care a predicat celor mai mulți oameni din întreaga istorie – la peste 80 de milioane de persoane și altora care nu pot fi numărați cu ajutorul radioului și al cărților. În mod cu totul remarcabil, Billy Graham a reușit să predice chiar și în Europa de Est între 1970–1990, încurajând bisericile de acolo și condamnând guvernele comuniste.

Este deosebit de dificil de apreciat efectele unor predicatori atât de mari ca acesta, dar în mod sigur, de la Moody la Graham, aceștia au contribuit la menținerea evanghelișmului ca formă dominantă a creștinismului în SUA. Predicatorii locali, de asemenea, și-au jucat rolul și au ajutat la crearea unor comunități evanghelice puternice în societate. Multe dintre acestea au apărut între cele două războaie mondiale, o perioadă plină de succes atât pentru

Dwight L. Moody.

*Biblia fără Duhul
Sfânt este ca un ceas
solar în lumina lunii.*

Dwight L. Moody

biserica baptistă cât și pentru cea metodică. Unul dintre cei mai influenți lideri din această perioadă a fost J. C. Austin, un pastor baptist din Virginia, care s-a bucurat de un mare succes în Pittsburgh, adunând o congregație de cinci mii de membri. În 1926, el s-a mutat la Chicago, pentru a păstori Pilgrim Baptist Church și a condus o mare trezire. Biserica de acolo era deja uriașă – avea 2 500 de locuri – toate locurile fiind ocupate cu două ore înainte de începerea serviciului, Austin trebuind să predice de câteva ori în fiecare duminică, pentru a da tuturor șansa de a-l auzi. Condușă de Austin, biserica a devenit aproape un oraș în oraș. Și-a construit propriul centru comunitar și o sală de sport și, poate cel mai important, și-a organizat congregația în sute de grupuri mici pentru a se asigura că nimeni nu se va pierde datorită mărimii sale. Aceste grupuri au fost preocupate de asistența socială și de

*Am doar un mesaj:
Isus Cristos a venit; a
murit pe cruce; a
înviat. El ne cere să
ne pocăim de
păcatele noastre și să
Îl primim prin
credință ca Domn și
Mântuitor. Și dacă
facem asta, ni se
iartă toate păcatele.*

Billy Graham

[Credem în]:

Singurul Dumnezeu adevărat, atotputernicul Creator al tuturor lucrurilor, fiind în trei persoane – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt –, plin de dragoste și slavă.

Unica inspirație divină, veridicitatea deplină și autoritatea deplină a Bibliei.

Valoarea și demnitatea tuturor oamenilor: creați după chipul lui Dumnezeu pentru a trăi în dragoste și în sfințenie, dar care s-au îndepărtat unii de alții și de Dumnezeu din cauza păcatului și a vinovăției, fiind pe drept supuși mâniei lui Dumnezeu.

Isus Cristos, pe deplin om și pe deplin divin, care a trăit ca un exemplu perfect, care și-a asumat pedeapsa cuvenită păcătoșilor, murind în locul nostru, și care a înviat în trup și s-a suit la cer ca Mântuitor și ca Domn.

Justificarea prin harul lui Dumnezeu pentru toți cei care se pocăiesc și își pun încrederea pentru a fi mântuiți numai în Isus Cristos.

Prezența transformatoare a Duhului Sfânt, care le dă tuturor credincioșilor o viață nouă și îi cheamă la supunere în slujire.

Unitatea tuturor credincioșilor în Isus Cristos, manifestată în închinarea și în mărturia bisericilor care fac discipoli în toată lumea.

Întoarcerea personală viitoare și domnia victorioasă a lui Isus Cristos, care va judeca toate popoarele cu dreptate, cu îndurare, încredințând pe cei care nu se cădiesc condamnării eterne, dar primind pe cei răscumparați în viața eternă.

„Baza Doctrinară” a Inter-Varsity Christian Fellowship din SUA

religie, de exemplu, învățând familiile cum să aibă grijă de copii: astfel, observăm o paralelă la „polarizarea” din societatea europeană din acea vreme. Dar Pilgrim Baptist Church nu a fost nici măcar cea mai mare biserică din oraș – această onoare i-a revenit bisericii Olivet Baptist Church, de partea cealaltă a orașului, care, cu o congregație alcătuită din 12 mii de membri, a fost cea mai mare congregație protestantă din America în 1930–1940.

Evangelicii moderni din Statele Unite împărtășesc multe dintre vederile și preocupările celor dinaintea lor: în mod special, devotamentul față de Biblie și față de Cristos, ca o influență directă asupra individului. Ideea unei experiențe a convertirii rămâne cât se poate de importantă, mulți dintre cei care fac parte din linia mai dură a evanghelicilor se folosesc de experiența convertirii pentru a face distincție între creștinii „adevărați” și cei „nominali”. Ideea este că cei care nu au avut parte de o experiență a convertirii, care nu au avut un moment în care l-au recunoscut pe Cristos ca mântuitorul lor personal nu sunt deloc creștini. Acest accent pus pe mântuirea personală gravitează în jurul Crucii și a credinței că Cristos a murit în locul păcătosului.

Marii predicatori, cu marile lor congregații urmează să fie descoperiți. În perioada de după război, tot mai mulți predicatori au folosit cele mai noi tehnologii la care predecesorii lor nici nu ar fi visat pentru a se adresa unei audiențe tot mai mari. Pionierul predicării prin radio a fost Charles Coughlin (1891–1979), un preot catolic din Michigan în perioada 1920–1930, până când biserica l-a somat să se oprească după 1940, datorită antisemitismului său tot mai accentuat și a marii lui admirații față de Hitler. S-a estimat că o treime din toți americanii i-au ascultat emisiunile. Totuși, în deceniile care au urmat, mai ales în Sud, cei mai mari dintre cei care au predicat la radio au fost predicatorii evanghelici protestanți. În perioada 1950–1960, Billy Graham a fost primul care a folosit televiziunea în orele de maximă audiență pentru a se adresa

unui public care, altfel, nu ar fi auzit mesajul creștin. În același timp, predicatorul pentecostal din Oklahoma, Oral Roberts (născut în 1918) și Rex Humbard (născut în 1919) din Ohio, făceau același lucru. Totuși adevărații „televangheliști”, cum au fost porecliți, au fost un fenomen în perioada 1970–1990. Folosind cele mai bune producții, predicatori ca Robert Schuller (născut în 1926) și Jimmy Swaggart (născut în 1935) au prins o audiență maximă și au făcut foarte mulți bani: de exemplu, *The Jimmy Swaggart telecast* a făcut peste 150 de milioane de dolari în fiecare an și era urmărit de opt milioane de spectatori în fiecare săptămână. Cu toate acestea epoca televangheliștilor s-a încheiat în 1990 cu niște scandaluri financiare și sexuale extrem de mediatizate care au culminat în 1988 cu descoperirea că Jimmy Swaggart obișnuia să se culce cu prostituate. În plus, evanghelici mult mai conservatori i-au atacat pe unii dintre predicatori, printre care Roberts și Schuller, pentru că aceștia nu mai predicau un creștinism evanghelic autentic, ci terapii de autoperfecționare îmbrăcate în haine religioase. Persoanele implicate în această acțiune – chiar și acei predicatori care nu au fost afectați de scandaluri – au suferit un dezastru cumplit în domeniul relațiilor publice și, deși evangheliștii nord-americani au continuat să predice la televiziune, au făcut-o într-un mod mult mai discret.

Dar dacă predicatorii cu audiență largă au devenit mai puțin mondeni, mai există destule biserici evanghelice uriașe care nu au dat semne de declin. Cea mai mare congregație din SUA din zilele noastre este Lakewood Church, Houston unde 30 de mii de oameni vin în fiecare săptămână pentru a-l asculta pe pastorul Joel Osteen (născut în 1963). Osteen oferă o interpretare pozitivă, plină de bucurie a creștinismului evanghelic care pune accentul pe dragostea lui Dumnezeu, pe valoarea individului și pe capacitatea de îmbunătățire a sinelui cu ajutorul gândirii pozitive. Mesajul său s-a bucurat de o popularitate atât de mare încât în 2005 biserica lui s-a

mutat într-o nouă clădire – o fostă sală de sport – cu o capacitate de 16 mii de locuri.

STUDENȚI ȘI MESE GRATUITE:

EVAGHELICII DIN LUMEA LARGĂ

Dacă creștinismul evanghelic este de departe cea mai răspândită și importantă formă a protestantismului – de fapt, a creștinismului – din SUA, aceasta se confirmă oriunde în lumea vorbitoare de limba engleză. În perioada de după război, în Marea Britanie și în Australia s-a văzut o creștere extrem de importantă a acestei mișcări. La fel ca și în SUA, creștinismul evanghelic din aceste țări a devenit mai puternic în ultima parte a secolului XIX, a trecut printr-o perioadă de criză la începutul secolului XX pe când se confrunta cu liberalismul și cu modernismul, dar s-a întărit și s-a dezvoltat mult mai mult după cel de-al Doilea Război Mondial. Dar dacă succesul său din America este asociat cu marii predicatori la care tocmai am privit, succes care nu este neapărat atribuit lor, în alte țări vorbitoare de limba engleză acesta a fost asociat cu mișcările populare.

Dintre acestea, niciuna nu a fost atât de importantă ca organizațiile studenților. Aceasta datează din perioada Mișcării Studenților Voluntari (Student Volunteer Movement, SVM), fondată în Marea

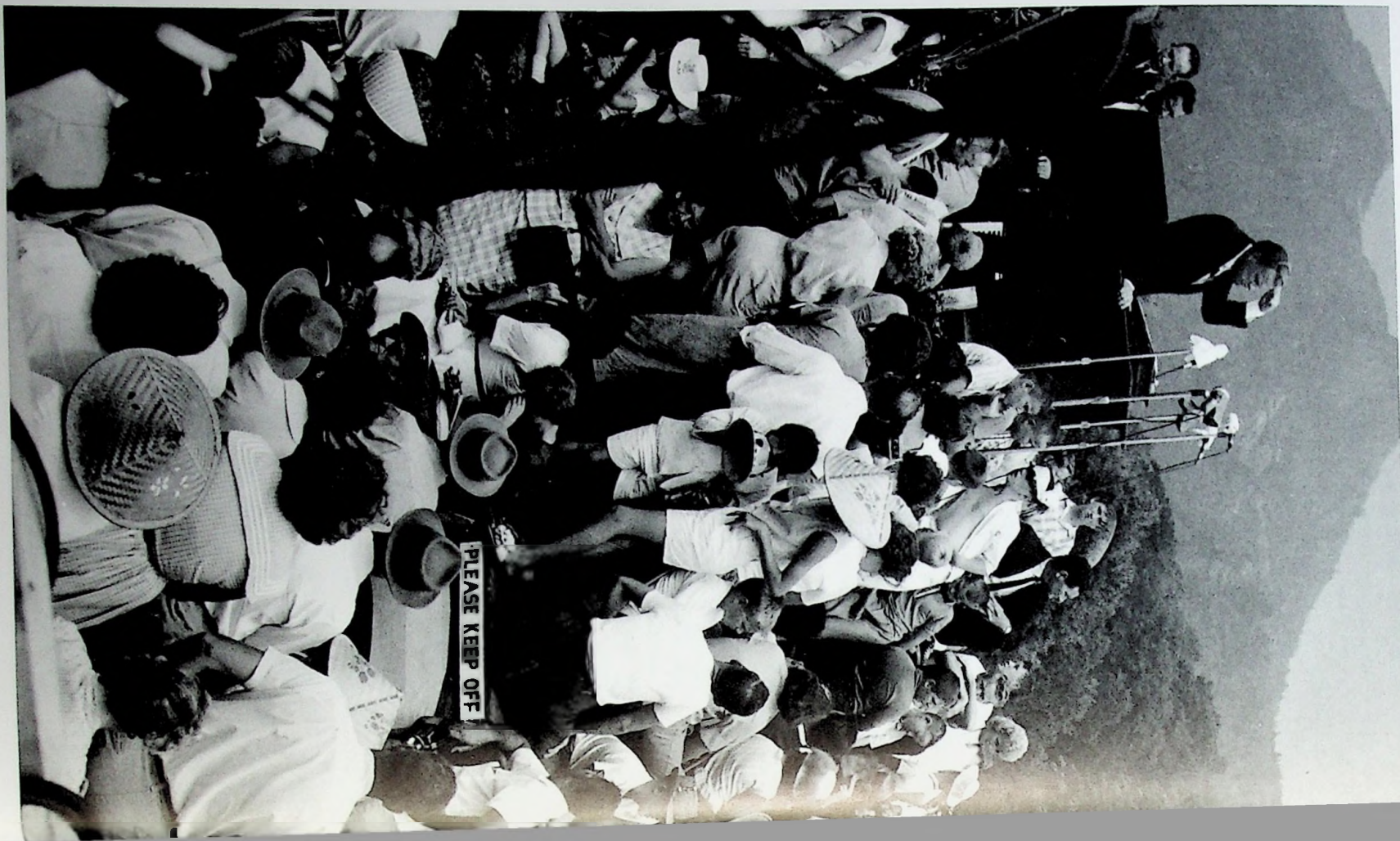
Britanie ca răspuns la predicile lui Dwight L. Moody în perioada 1870–1880.

Aproximativ o sută de mii de studenți au semnat, obligându-se să devină activi în misiunile peste hotare, obiectivul principal al acestei societăți. SVM a ajutat la mobilizarea studenților pentru cauza misiunii evanghelice, dar în reînnoirea creștinismului evanghelic din țară, mult mai semnificativă a fost Inter-Varsity Christian Fellowship care s-a născut în Universitatea Cambridge în 1877. O figură majoră în această misiune a fost Howard Guinness, vice-președintele organizației, care a înființat organizații similare în Canada, în Statele Unite și în Australia între 1920 și 1940. Împreună cu ramurile din alte țări, toate aceste mișcări s-au alăturat Organizației Internaționale a Studenților Evanghelici în 1947.

Existența acestor organizații dezvăluie unul dintre punctele tari ale mișcării evanghelice moderne, acela de a combina organizații mari cu sprijin la nivel local. În mod tipic, fiecare universitate își are propria uniune creștină care este afiliată la organizația națională, dar care este împărțită mai departe în unități mai mici, câte una pentru fiecare cămin sau colegiu din campus. Aceste grupuri se întâlnesc în mod regulat pentru studierea Bibliei și

Nicky Gumbel conduce o întrunire la cursul Alfa la Holy Trinity Brompton Church.

Evangelistul
american
Billy Graham
predicând la
întreținerea anuală
„Cântând pe
Munte” pe muntele
Grandfather,
Carolina de Nord,
în 1962.

pentru rugăciune, sunt conduse de studenți, un oarecare control fiind asigurat de organizația universității. Uniunile creștine cooperează adesea cu bisericile evanghelice locale: studenții frecventează una dintre aceste biserici, iar pastorii lor pot fi invitați pentru a vorbi la întrunirile Uniunii Creștine, unul dintre scopurile principale ale mișcării evanghelice a studenților este evanghelizarea altor studenți și nu se găsesc mulți studenți din universitățile vorbitoare de limba engleză care să nu fi văzut afișe care să anunțe evenimente de acest fel sau să nu fi fost invitați de prieteni pentru a participa la acestea.

Unii evanghelici au folosit metode similare chiar și în afara universităților. Una dintre cele care s-au bucurat de un mare succes a fost cursul Alfa, dezvoltat de Nicky Gumbel de la Holy Trinity Brompton Church, o mare biserică anglicană din Londra. La origine un curs destinat membrilor bisericii pentru a explica credințele evanghelice de bază, Alfa a devenit foarte curând o introducere în credință pentru cei dinafara bisericii, care erau invitați la discuții de cei din biserică. Ideea s-a răspândit și acum bisericile din toată lumea folosesc cursul Alfa. În fiecare săptămână cei care frecventează cursul sunt invitați la o masă, la o prelegere pe subiectul săptămânii, urmată de un timp de discuții. Cursul este găzduit de Holy Trinity Brompton Church, fiecare biserică care participă încadrându-se în calendarul de studiu pentru fiecare săptămână; se folosesc foarte mult cărți și materiale video ale lui Gumbel. Cursul s-a bucurat de un succes extraordinar, depășind originea sa anglicană și evanghelică într-o așa măsură, încât chiar și papa Ioan Paul al II-lea l-a laudat. Unele biserici care nu au fost mulțumite de teologia evanghelică strictă a cursului și-au conceput propriile cursuri, fără ca succesul lor să fie la fel de mare.

Dar, în ciuda uniformității, există și diviziuni importante în interiorul creștinismului evanghelic, în special în SUA. Acestea fac parte din noile controverse și dezbateri care amenință să dividă bisericile vorbitoare de limba engleză din ziua de azi.

NOI MIȘCĂRI, NOI CONTROVERSE

În perioada de după război, în special între 1960 și 1970, Biserica Catolică și alte biserici s-au confruntat cu crize mai puțin importante. Efectele acestei perioade s-au resimțit cel mai puternic în Canada. Între 1950 și 1960, numărul preoților în țară a atins nivelul maxim, iar sfârșitul acestui deceniu a cunoscut „revoluția tăcută” prin care canadienii francezi au căutat să se reintegreze, de data aceasta cu mult mai mult succes, în Canada. În timpul „revoluției tăcute”, Quebec a devenit tot mai secular, o evoluție căreia nu i-au rezistat prea mulți catolici. Mulți credeau că Biserica trebuie să fie mai activă în calitatea ei de voce anticulturală într-un stat laic, mai degrabă decât ca o organizație preocupată să organizeze mari adunări și procesiuni cu mii de oameni, așa cum s-a întâmplat în prima jumătate a secolului XX. Același proces de secularizare a avut loc și în restul Canadei, cu toate că nu a fost atât de dramatic ca în Quebec. Așa cum am văzut în capitolul trecut, a apărut o situație similară celei din Europa de Vest: în vreme ce majoritatea populației menține un oarecare atașament față de creștinism (peste 80% dintre canadieni s-au identificat cu creștinismul la recensământul din 1991), acesta juca un rol tot mai mic în viețile oamenilor (doar o cincime dintre canadieni frecventează regulat biserica).

O criză similară a lovit SUA între 1960 și 1970. În 1965, acolo existau 180 de mii de călugărițe catolice; după cinci ani mai erau doar 160 de mii. Apariția penticostalismului catolic din această perioadă indica, chiar printre cei loiali Bisericii, deziluzia vizavi de structurile și de instituțiile tradiționale și dorința de a găsi noi căi de exprimare a credinței.

Cu toate acestea bisericile din SUA au reușit să depășească criza din SUA perioada 1960–1970 mai bine decât bisericile din alte țări. Am văzut în ultimul capitol cum pierderea credinței în creștinismul tradițional în Europa a continuat aproape

fără întrerupere de atunci încoace, la fel cum s-a întâmplat și în Canada. În multe locuri din SUA această evoluție a fost oprită și chiar contracarată. Motivele sunt foarte complexe, dar unul dintre acestea ar putea fi rolul jucat de mediul rural din SUA. Spre deosebire de Europa și de Canada, unde majoritatea populației se află în mediul urban și unde pierderea influenței bisericilor a fost asociată cu mișcarea populației spre marile orașe, în SUA s-a menținut un mare teritoriu rural sau provincial în interiorul țării, limitat de zone cu o mare densitate a populației de pe coasta de vest și cea de est. Diferența dintre oraș și sat se resimte la multe niveluri – de exemplu, în politică, în Vestul mijlociu și în Sud sunt conservatoare, în vreme ce în Noua Anglie și în California sunt liberale –, același fiind și nivelul religios. Pe coastă societatea este foarte secularizată, în mare parte ca cea urbană din Europa de Vest, dar între acestea, America urbană a rămas foarte religioasă. Rațiunile sunt prea complexe pentru a le aborda aici, dar acestea includ faptul că comunitățile rurale conservă structurile sociale și valorile tradiționale mult mai bine decât cele urbane, aflate într-o continuă schimbare. Spre deosebire de orice altă țară occidentală, în viața Americii de Nord creștinismul a continuat să fie deosebit de important. Liderii politici încă vorbesc despre credința lor personală folosind pentru aceasta limbajul tradițional evanghelic într-un mod care ar fi considerat foarte stânjenitor în cele mai multe țări apusene. Cu toate acestea în America modernă creștinismul nu este uniform. În secolul XX, au apărut noi mișcări, noi controverse și noi diviziuni la nivelurile cele mai adânci.

EXPERIENȚA AFRO-AMERICANĂ

În capitolul 12 am văzut rolul pe care l-a jucat creștinismul în cultura și în societatea afro-americană din secolul XIX și vom continua cu secolul XX. Cu toate că sclavia a fost abolită în perioada 1860–1870, cea mai mare parte a populației de culoare din Sud a continuat să aibă condiții de trai

extrem de limitate, fiind total dependentă de proprietari de pământ albi înstăriți. În aceste condiții, creștinismul a continuat să ofere o speranță pentru mântuire. De fapt, se știe mai mult despre aspirațiile creștinilor afro-americani din secolul XX decât despre predecesorii acestora, datorită dezvoltării industriei muzicii din acea perioadă de început. A fost înregistrat un număr uriaș de „discuri de rasă” cu compoziții jazz și blues, dar și cântece „spirituals” și chiar predici. Așa după cum am văzut în capitolul 12, creștinismul negru nu a făcut o distincție prea mare între cântat și predicat, de vreme ce era de așteptat ca audiența să participe la ambele; mulți predicatori erau cântăreți și viceversa și, în înregistrările lor, figurile populare, cum ar fi reverendul Gary Davis (1896–1972) – un chitarist baptist, orb – puteau alterna între cele două forme. Ei au continuat să aducă aminte ascultătorilor lor cum intervenea Dumnezeu în trecut, în beneficiul celor oprimați, în special în cazul israeliților din Egipt, figura lui Moise fiind întâlnită constant în predici și în cântecele „spirituals”. Râul Iordan este, de asemenea, o temă des întâlnită – pentru că a traversa Iordanul însemna să intri în Țara Promisă. Aceasta se referea la fluviul Ohio, granița dintre statele unde exista sclavie și cele libere.

În timpul marii crize economice dintre 1930–1940 și în perioada care a urmat, mulți negri din Sud au călătorit spre Nord în căutarea unei slujbe și a unor condiții de viață mai bune. În realitate, mulți dintre cei care s-au mutat au început să trăiască în ghetouri, angajându-se în munci josnice. Cu toate acestea, marea migrație chiar a schimbat fața creștinismului negru american, pentru că bisericile negrilor din Nord tindeau să fie mai puțin africane în comparație cu cele din Sud, poate și din cauză că membrii lor erau în general mai înstăriți. Astfel, au apărut noi biserici în orașele industriale din Nord, ca Chicago și Detroit, cunoscute uneori ca biserici „de vitrină” deoarece, chiar dacă, în general, erau mai înstărite decât în Sud, congregațiile negre erau prea

Mi s-a raportat că azi în întreaga țară au loc mii de întruniri pentru rugăciune, pentru care vă sunt profund îndatorat. Suntem o națiune cu frică de Dumnezeu și cred că Dumnezeu vrea să fim liberi. Cred că este potrivit și practic ca, de acum încolo, Ziua Inaugurării să fie declarată o zi de rugăciune.

Ronald Reagan, *Discursul inaugural*, 1981

Porumbelul s-a lăsat pe capul meu la fel cum s-a întâmplat cu cei care s-au simțit atinși la întrunirile de tabără. Singura diferență a fost că în loc să cânte despre Noul Ierusalim porumbelul meu a început să murmure despre femei foarte închise la culoare și despre bărbații pe care i-au legat de fustele mamelor lor.

W. C. Handy,
„tatăl bluesului”

sărace pentru a-și construi propriile clădiri, astfel că au transformat unele mai vechi, dintre care multe erau magazine. Bisericele „de vitrină” erau extrem de variate – uneori erau biserici penticostale obișnuite, în stil sudic, alteori erau culte mai exotice.

PENTICOSTALISMUL

Dar creștinismul negru american a avut un contact foarte strâns cu o altă mare mișcare, penticostalismul, una dintre cele mai importante evoluții din lumea creștină a secolului XX. Rădăcinile acesteia provin din mișcarea de sfințire totală, o tendință care s-a răspândit în bisericile din SUA – mai ales în cele metodiste – în a doua jumătate a secolului XIX. Această mișcare revenea la trezirile din secolului XVIII. Membrii acesteia accentuau faptul că viața evanghelică implică nu doar o convertire, ci două. Prima implică pocăința și iertarea tuturor păcatelor, iar cea de-a doua implică sfințirea totală, dedicarea înaintea lui Dumnezeu a individului și trăirea unei vieți sfinte. Predicatorii sanctificării și congregațiile acestora au pus accentul pe o viață morală, fiind cunoscuți pentru stilul lor de viață auster. În perioada 1880–1890, multe dintre aceste grupuri s-au despărțit de metodiști pentru a-și crea propriile denominații.

Charles Parham (1872–1929), unul dintre acești predicatori metodiști conducea o școală biblică în Topeka, Kansas. În 1 ianuarie 1901, studenta sa Agnes Ozman a început să vorbească „în limbi”, o limbă ciudată, care nu putea fi înțeleasă. Aceasta s-a petrecut atunci când elevii lui Parham au studiat despre binecuvântările Duhului Sfânt, Parham fiind convins că aceste binecuvântări s-au revărsat peste grupul său. El era convins că venirea Duhului indica „cel de-al doilea botez”, cel cu Duhul Sfânt, și că vorbirea în limbi era „dovada biblică” a acestui botez. Mișcarea lui Parham a devenit cunoscută în 1906 când unul dintre elevii săi, William Seymour (1870–1922), a început să predice la numărul 312 de pe strada Azusa din Los Angeles. Predicarea sa a avut un efect nemaîntâlnit de la

predicile lui George Whitefield, oamenii țipau și strigau, dansau, cădeau și, mai spresus de orice, vorbeau în limbi în mod incomprehensibil. Aceasta s-a întâmplat la trei servicii pe zi, șapte zile pe săptămână, timp de trei ani. S-au văzut minuni și curând cărjele celor care au fost vindecați au acoperit pereții bisericii.

Mișcarea s-a răspândit după cum cei care se închinau pe strada Azusa călătoreau în SUA. În 1906, Gaston Barnabas Cashwell a dus mesajul sfințeniei totale și bisericilor din Sud, în vreme ce Charles Harrison Mason a dus-o la Memphis, înființând o nouă biserică, Church of God in Christ, iar William Durham a dus-o la Chicago, înființând în 1914 Assemblies of God. De vreme ce toți credeau că momentul definitoriu pentru toți creștinii era pogorârea Duhului Sfânt peste apostoli în Ziua Cincizecimii (Penticostului), ei au devenit cunoscuți ca penticostali. Înainte ca primul deceniu al secolului să se fi terminat, mișcarea s-a răspândit în Europa, în America de Sud și în Africa.

Acele zile de început au fost marcate de un entuziasm uriaș. Mulți credeau că „limbile” pe care le mormăiau era limbi adevărate, ca limba hindusă sau chineză. Chiar și Parham credea că de acum încolo misionarii vor putea călători în toată lumea fără să mai fie nevoie să învețe limbi străine. Unii misionari extrem de entuziasmați chiar s-au dus în India cu aceste așteptări, fiind extrem de dezamăgiți.

Deși penticostalismul avea legături cu creștinismul evanghelic – și penticostalii se considerau evanghelici, crezând aceleași lucruri –, acesta avea o doctrină mult mai rigidă. Totuși penticostalismul s-a deschis în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial. În această perioadă, tendința cunoscută ca neopenticostalism nu a mai pus accentul pe teologia celor „două botezuri” din perioada de început, ci a avut o abordare mai ecumenică. Penticostalismul s-a răspândit dincolo de bisericile evanghelice tradiționale, în Biserica Anglicană (Episcopală) și chiar în bisericile catolice. El a ajutat la ceea ce s-a numit mișcarea charismatică din aceste

Creștinismul și egalitatea: Martin Luther King, Jr.

Martin Luther King, Jr. (1929–1968) s-a născut în Atlanta, Georgia, într-o familie de negri baptiști din clasa de mijloc. Chemarea la slujire l-a condus la Seminarul Teologic din Crozer, în Chester, Pennsylvania. Educația sa a continuat la Universitatea din Boston unde și-a luat doctoratul în teologie sistematică în 1955.

După ce i s-au oferit mai multe posturi în instituții academice, King a decis să se întoarcă în Sud, de unde provenea, și a devenit pastorul Dexter Avenue Baptist Church din Montgomery, Alabama. În 1960, a devenit pastor asociat cu tatăl său al Ebenezer Baptist Church din Atlanta. El a ocupat această poziție – ca și cea a conducerii mișcării pentru drepturile civile – până la asasinarea sa în Memphis, Tennessee, în 1968.

Concepția lui King referitoare la nonviolență se baza atât pe învățătura creștină cu privire la dragoste din Predica de pe munte cât și pe metoda *ahimsa* (nonviolență) a lui Mahatma Gandhi. Spiritul și conținutul nonviolenței erau de la Isus, metoda și practica de la Gandhi. Esența acestei filosofii era că nonviolența nu este o nonrezistență pasivă, ci o rezistență activă împotriva răului. Conducerea de către King a campaniilor pentru drepturi civile a cunoscut practicarea acestui principiu care a evoluat în integritate și în eficiență.

Prima sa campanie a avut drept catalizator de refuzul Rozei Park (1913–2005) de a ceda locul său din autobuz unui alb în 1955, cu toate că legile segregăției cu privire la transportul public o obligau să facă acest lucru. A început o campanie de boicotare a autobuzelor pentru a protesta împotriva segregării transportului în comun din Montgomery, care a durat un an întreg. Următoarea campanie majoră din 1963 a fost pentru integrarea facilităților publice din Birmingham, Alabama. Metoda folosită nu a mai fost cea a boicotului, ci cea a acțiunii directe nonviolente, prin mai multe forme de nesupunere civică. În timpul acestei campanii, King a fost condamnat la opt

zile de închisoare, timp în care a scris *Scrisoare din închisoarea Birmingham*, una dintre cele mai semnificative documente creștine ale secolului XX. Toate aceste eforturi au dus la Legea drepturilor civile aprobată de Congres în 1964.

Înainte de aceasta, în vara anului 1963 King a condus un uriaș marș spre Washington, DC și a rostit faimosul său discurs „I have a dream” în care descria în detalii viziunea sa despre „comunitatea sa dragă”, preocuparea centrală a vieții și a gândurilor sale. Ideile de aici erau bazate atât pe viziunea iudeo-creștină a epocii mesianice și a Împărăției lui Dumnezeu cât și pe idealurile politice din documentele fondatoare ale SUA, care vorbeau despre o „națiune sfântă”. În 1964, King a devenit cel mai tânăr laureat al Premiului Nobel pentru pace, dar misiunea sa nu a luat sfârșit aici. O campanie încununată de succes din Selma, Alabama, în primăvara anului 1965, a făcut ca după câteva luni Congresul să aprobe Legea dreptului de a vota.

King a luat o poziție publică împotriva războiului din Vietnam în 1967, în care a văzut legătura dintre cele trei rele de bază din SUA – rasismul, sărăcia și războiul. Aceasta l-au expus unor critici virulente atât din partea liderilor negri cât și din partea celor albi, care l-au acuzat de „amestecarea drepturilor civile și politice”. Reacția sa a fost simplă: „dreptatea este indivizibilă”.

În primăvara anului 1968, el a pus accentul pe drepturile individului și pe chestiunile referitoare la diferențele de clasă precum condițiile de locuit,

educația, locurile de muncă și sănătatea. Dar succesul campaniei pentru săraci a fost limitat de asasinarea lui King în timp ce el cerea un nivel de trai mai ridicat pentru gunoierii din Memphis. Văduva sa, Coretta King (1927–2006), a menținut viu visul său cu privire la „comunitatea dragă”, în care „barierele rasiale, economice sau psihologice care despart și alienează omenirea” trebuie să dispară. Acest ideal nu s-a limitat la America. Adesea el vorbea despre „casa mondială”, o lume în care „trebuie să transcendem rasa noastră, clasa noastră și națiunea noastră”.

Pasiunea sa pentru dreptate socială și pace își avea rădăcinile în temele centrale ale protestantismului liberal cu care a făcut cunoștință în Crozer și în Boston. Dar aceste teme, precum experiența religioasă, umanitatea lui Isus, puternica sa orientare etică, încrederea în rațiunea omenească și dinamismul istoriei și-au aflat locul în mintea și în inima lui King, deoarece într-o formă sau alta, a aflat multe despre acestea în biserica negrilor și în Morehouse College din Atlanta unde a fost educat. Această teologie liberală care a fost validată de rugăciunile, de predicile și de cântecele „spirituals” ale bisericii negrilor i-a alimentat lui King dorința de a se opune nedreptății. Atât prin vorbe cât și prin fapte, King a demonstrat cum Evanghelia creștină a dragostei poate fi folosită pentru transformarea unei societăți rasiste și nedrepte într-una care se îndreaptă spre armonie și spre dreptate socială.

IRA ZEPP

biserici și din multe altele. Membrii acestei mișcări împărtășesc credința penticostală că manifestările Duhului Sfânt trebuie să joace un rol principal în viața Bisericii, cu toate că nu pun un accent atât de mare pe vorbirea în limbi. Ei sunt un purtător de cuvânt al Reformei în mai multe denomi-nații, fără să dorească să înceapă altele noi, așa cum au făcut primii penticostali.

Spre deosebire de penticostalismul mai larg, se consideră că mișcarea charismatică a început cu Dennis Bennett, paroh al St. Mark's Church din Van Nuys, California. În 1960, el a mărturisit congregației că a avut experiența unei noi umpleri cu Duhul Sfânt. Presiunea exercitată de unii dintre membrii bisericii, care nu erau de acord cu aceasta, a dus la demisia sa, dar în cele din urmă s-a mutat și a slujit în Seattle, unde i-a inspirat pe mulți cu predicile sale despre Duhul Sfânt.

Una dintre figurile-cheie ale acestei mișcări din interiorul catolicismului a fost Kevin Ranaghan (născut în 1940), un student în liturgică de la Notre-Dame care, în 1967, a început să vorbească în limbi la unul dintre serviciile din Duquesne Catholic University din Pittsburgh. Grupul a început să se întâlnească la Notre-Dame și, în câțiva ani, zeci de mii de oameni au frecventat aceste întruniri. Cardinalul Leo Joseph Suenens (1905–1996), arhiepiscop de Mechelen-Bruxelles și primat al Belgiei, a fost, de asemenea, o figură importantă în răspândirea mișcării. El a fost unul dintre cei patru moderatori la cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican și se îndrepta spre liberalism, cerând reexaminarea unor chestiuni printre care interzicerea contraceptivelor și a căsătoriei preoților. A manifestat un mare entuziasm cu privire la mișcarea charismatică pe care a apărut-o la Vatican în perioada 1960–1980. Stilul charismatic de închinare s-a răspândit chiar și în unele biserici ortodoxe, în principal în America – deși accentul tradițional al ortodoxiei pus atât pe lipsa mișcării, pe ordine și pe frumusețe cât și pe o liturghie fixă a însemnat că penticostalismul nu a avut acces deplin în aceste biserici și a fost condamnat de mulți ortodocși.

Este esențial să apreciem și rolul pe care l-a jucat nu numai creștinismul evaghelic, ci și creștinismul afro-american în dezvoltarea penticostalismului. Două dintre figurile principale din primii săi ani, William Seymour și Charles Harrison Mason erau fiii unor sclavi eliberați, congregația lui Mason fiind aproape în întregime formată din negri. Între închinarea penticostalilor și cea a americanilor negri există o paralelă evidentă la care am privit în capitolul 12, adică „strigarea” și predicarea de tip întrebare-răspuns practicate de negri. Acestea au creat probleme: Sudul, acolo unde penticostalismul s-a răspândit cel mai rapid, era încă o societate foarte rasistă, iar segregarea era legiferată, Charles Parham fiind el însuși segregationalist. Întrunirile lui Seymour din Los Angeles erau mixte, dar bisericile care au fost fondate cu ocazia răspândirii discipolilor în SUA, erau, majoritate, negre (ca cea a lui Mason) sau albe (ca cea a lui William Durham), astfel că s-a dezvoltat un penticostalism alb și unul negru. Totuși influența penticostalismului negru a fost mai puternică. Nu e doar o coincidență că penticostalismul a devenit cea mai răspândită formă a creștinismului din Africa.

În ziua de azi, penticostalismul rămâne foarte controversat, în special printre evanghelicii mai conservatori care sunt adesea nemulțumiți față de emotivitatea excesivă și față de doctrina imprecisă. Aceștia susțin că se trece cu vederea seriozitatea păcatului și nu se pune suficient de mult accent pe unele doctrine-cheie cum ar fi rolul Crucii pentru mântuire. Chiar Charles Parham a crezut în mântuirea universală mai degrabă decât în pedeapsa veșnică pentru necredincioși care era credința evanghelicilor. Mulți penticostali americani din ziua de azi sunt unitarieni.

Una dintre evoluțiile controversate din cadrul penticostalismului este Toronto Blessing. Acest fenomen a început în 1994 în aeroportul din Toronto, la capela Vineyard din Canada, când cei din congregație au început să rătăcă fără să se poată controla, să rămână fără grai și să cadă pe jos. Manifestarea părea să se

transmită de la o persoană la alta ca un virus care bănuia în încăpăre. Trezirea s-a răspândit pe măsură ce oamenii călătoreau la Toronto pentru a o vedea cu ochii lor: și altundeva în lume au avut loc astfel de manifestări inspirate de biserica din Toronto. Însă mulți creștini au condamnat Toronto Blessing ca fiind lucrarea diavolului, insistând că dezordinea și lucrurile fără un rost aparent, cum ar fi vorbirea fără sens și căderea, nu pot veni de la Dumnezeu. Dar susținătorii acesteia au argumentat că Toronto Blessing este o nouă lucrare a Duhului Sfânt la fel ca cea din Ziua Cincizecimii, fiind un dar pentru cei credincioși.

În ciuda controverselor, remarcabila dezvoltare a penticostalismului i-a asigurat acestuia un loc important în istoria creștinismului din secolul XX. Îl vom întâlni în mai multe rânduri în capitolele finale ale

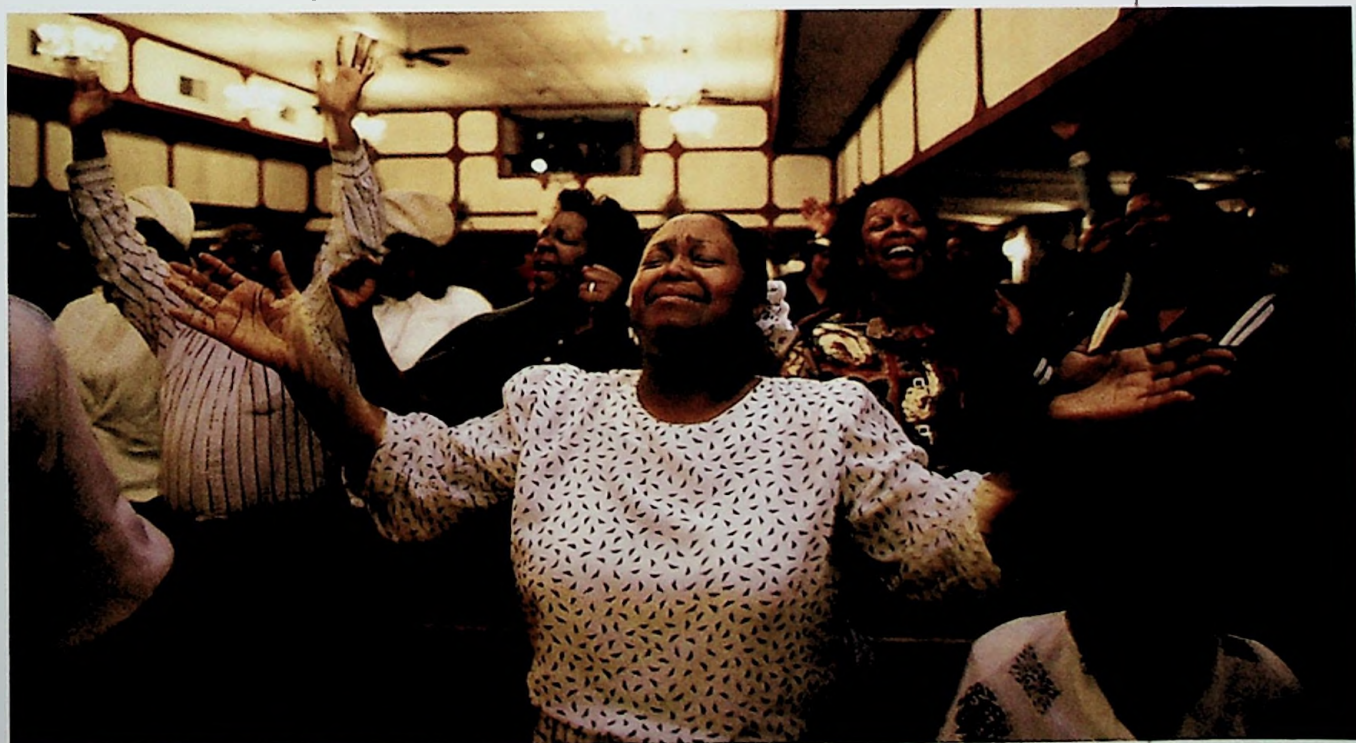
CONSERVATORI ȘI LIBERALI

În secolul XX, creștinismul s-a divizat în SUA. Existau deja multe fragmentări, în principal între protestanți și catolici, dar și între Nord și Sud, așa cum am văzut mai devreme. Dar divizarea cea mai importantă care a avut loc în deceniile recente s-a petrecut între conservatori și liberali și a putut fi văzută la fiecare nivel al bisericii.

În capitolul 12 am observat cum a apărut această fragmentare ca urmare a „crizei credinței”. Moderniști ca Shailer Mathews au adoptat o poziție contrară față de fundamentalistii ca Benjamin Warfield. Între aceștia se aflau majoritatea evanghelicilor, care erau de acord cu fundamentalistii în materie de doctrină, dar nu doreau să rupă relațiile cu cei care nu erau de acord cu fundamentalistii. Astfel au început să existe nu numai diviziuni între liberali și evanghelici, ci și

Biblia nu e o Carte infailibilă, în sensul popular al cuvântului infailibil.

Washington Gladden,
Cine a scris Biblia?, 1894

acestei cărți, din Brazilia în Africa de Sud și în Japonia. Bisericile penticostale independente au devenit jucători importanți pe scena ecumenică mondială. La finele secolului XX, Church of God in Christ avea cinci milioane și jumătate de membri în SUA, în vreme ce Assemblies of God Church – acum cea mai mare biserică penticostală independentă – avea 25 de milioane în toată lumea.

între evanghelici fundamentalști și unii cu vederi mai largi. Aceasta din urmă poate fi văzută în furorile stărnite de Harry Fosdick în perioada 1920–1930. Fosdick (1878–1969) era un predicator baptist din New York, un evanghelic credincios, având experiența convertirii în copilărie, dar care și-a câștigat notorietatea cu o predică din 1922 cu titlul *Vor învinge fundamentalistii?*, în care pleda în favoarea

Oameni închinându-se la Apostolic Outreach Center din New Orleans, 1993.

Fratele meu, dacă Biblia nu este precisă din punct de vedere științific, nu este, cel puțin pentru mine, Cuvântul lui Dumnezeu. Și am un motiv cât se poate de simplu. Domnul Dumnezeu care a creat lumea aceasta și toate minunile științifice pe care le descoperim din această lume – tot același Domn Dumnezeu a știut lucrurile acestea de la început (...) Acuma, dacă Biblia este Cuvântul lui Dumnezeu și dacă Dumnezeu l-a inspirat, nu poate să aibă niciun fel de greșeli științifice pentru că Dumnezeu cunoștea orice chestie științifică încă de la început.

W. A. Criswell, pastor al First Baptist Church, Dallas în 1944-1995

Fundamentalismul constituie o chestiune ecumenică, mai degrabă decât una intelectuală pentru Biserică și în general pentru teologie (...) Esența acestuia constă în faptul că fundamentalistii tratează adevăratele dificultăți ale credinței și ale vieții, considerând că persoanele sau organizațiile care nu sunt de acord cu ei sunt necreștine.

James Barr, *Fundamentalism*, 1977

deschiderii față de teologia, știința și educația liberală. Susținătorii săi au trimis copii ale predicii sale tuturor pastorilor protestanți din țară, aceasta fiind urmată de cărți care îi susțineau poziția. Fosdick s-a mutat la Riverside Baptist Church, construită de membrii Rockefeller, unde a predicat unor mari mulțimi până la pensionarea sa în 1946. Lui i s-a opus o generație tânără de teologi conservatori, cum a fost și John Gresham Machen de la Princeton, a cărui carte *Creștinismul și liberalismul* din 1923 declara că liberalii pur și simplu nu sunt creștini.

Tensiunile dintre cele două aripi ale evanghelicilor au apărut în organizațiile care au fost fondate pentru a le reprezenta ideile. Două dintre cele mai importante au fost Consiliul American al Bisericilor Creștine (American Council of Christian Churches, ACCC) și Asociația Națională a Evanghelicilor (National Association of Evangelicals, NAE), amândouă fondate între 1940 și 1950. Prima a fost inițiată de Carl McIntire, un predicator fundamentalist înfocat la radio. Aceasta se opunea liberalismului politic și celui teologic deopotrivă, dar și romano-catolicismului. Spre deosebire de aceasta, NAE a fost înființată pentru a se opune ACCC și în vreme ce susținea doctrine conservatoare evanghelice, căuta să fie mai deschisă și mai implicată în viața națională. Aceasta a fost organizația care a înființat mișcarea „Tineri pentru Cristos”, asociată cu Billy Graham.

Bisericile fundamentaliste au continuat să existe ca o minoritate restrânsă, dar gălăgioasă a creștinismului evanghelic american. Trăsătura distinctă a bisericilor fundamentaliste nu a fost atât de mult doctrina, cât refuzul lor de a se asocia cu ceea ce ei considerau ca fiind grupuri eretice, ca cel al liberalilor și cel al catolicilor: au refuzat clar să se asocieze cu alți evanghelici care erau asociați cu acești indivizi indezirabili. Billy Graham a fost considerat oaia neagră de mulți fundamentalisti, care cu toate că erau de acord cu cele mai multe dintre chestiunile doctrinare, au considerat inacceptabilă deschiderea sa pentru neevangelici și

chiar pentru neprotestanți. Aceasta a fost din start preocuparea fundamentalistilor. Astfel că în 1936, de exemplu, John Gresham Machen a condus un grup de fundamentalisti prezbiterieni care s-au rupt din Biserică pentru a forma Biserica Prezbitariană Ortodoxă – un grup care s-a divizat în anul următor, dând naștere Bisericii Prezbitariene Biblice. Aceasta ilustrează tendința fundamentalistilor de a se diviza în grupuri tot mai mici, care contrastează cu marile organizații și cu cooperarea internațională inițiată, de obicei, de curentul principal al evanghelicilor. Unele dintre chestiunile care au dus la divizarea fundamentalistilor au inclus disputa pe marginea interpretării Apocalipsei – deosebi accentul pus pe sfârșitul lumii este foarte întâlnit printre fundamentalisti – și încercarea de a stabili dacă penticostalismul este sau nu acceptabil. Astfel, fundamentalistii sunt eliminați atât din lumea evanghelică mai largă cât și din lumea creștină mai largă de dincolo de aceasta. Dar nu totdeauna lucrurile se prezintă astfel, existând apeluri în interiorul fundamentalismului pentru a se încerca o angajare împreună cu alți creștini. În perioada 1940-1950, s-au pus bazele Fuller Seminary din California, într-o încercare de a readuce fundamentalismul înapoi în lumea teologică academică și, astfel, în creștinismul evanghelic mai larg.

În ciuda tuturor acestor diviziuni din interiorul creștinismului evanghelic, diviziunea doctrinară dintre evanghelicii conservatori și cei liberali neevangelici este încă mare și poate fi găsită în întreaga lume vorbitoare de limba engleză. Aceasta se manifestă cel mai feroce în Marea Britanie, de vreme ce aici Biserica Anglicană este o coaliție a unor grupuri diverse. Acolo unde puritanii și anglo-catolicii (fie ei anticatolici, mai temperați sau extrem de catolici) au coexistat în tensiuni mari, diviziunea principală din ziua de azi este între evanghelici și liberali, la care se adaugă anglo-catolicii. Dintre aceștia, evanghelicii formează grupul cel mai gălăgios. Mulți au găsit o voce în organizația Reformei, care cheamă bisericile la o schimbare într-o

direcție tot mai evanghelică. Biserica Anglicană are, de asemenea, probleme cu bisericile sale din alte țări datorită diferențelor teologice. Bisericile Anglicane africane – cum este Biserica Nigeriei, cea mai mare Biserica Anglicană – este, din punct de vedere doctrinar, foarte conservatoare și evanghelică, dar penticostală ca stil liturgic. Bisericii îi lipsește autoritatea centrală asemănătoare Vaticanului, pentru că arhiepiscopul de Canterbury, deși considerat „primul între egali” printre ceilalți primați anglicani și liderul lor spiritual, nu poate să se amestece în afacerile interne ale altor biserici anglicane. Unii consideră aceasta o binecuvântare în comuniunea anglicană, făcând loc diverselor voci, dar alții nu sunt de acord cu aceasta, pentru că este foarte dificil să faci ca aceste voci să cânte în armonie.

În perioada 1980–2000, punctul principal al disputelor a fost ordinarea femeilor. Din punct de vedere istoric Biserica Anglicană era de acord cu Biserica Romano-Catolică și cu Biserica Ortodoxă că doar bărbații pot să fie preoți, dar în secolul XX această concepție s-a diminuat treptat. În 1944, Florence Li Tim-oi din Hong Kong a devenit primul preot de sex feminin. Cu toate acestea doar în 1976 Biserica Episcopaliană a Statelor Unite a autorizat preoți-femei. Primul preot-femeie a fost ordonat ca episcop în 1989. Între timp, Biserica Anglicană a ordonat primii preoți-femei în 1992, dar numai în 2005 a aprobat consacrarea în viitor a femeilor ca episcopi. Problema a creat extrem de multe dezbinări. Grupul evanghelic Reforma a dus o campanie împotriva preoților-femei pe motiv că se încălca o interdicție din 1 Timotei 2:12: „Femeii nu-i dau voie să învețe pe alții, nici să se ridice mai presus de bărbat, ci să stea în tăcere.” Anglo-catolicii s-au opus și ei, iar organizația lor, „Înainte în credință”, a dus o campanie și mai puternică în acest sens. În 1992, au fost unii care au părăsit Biserica Anglicană pentru Biserica Romei. Mulți au rămas, dar au refuzat să accepte autoritatea episcopilor care au ordonat femeii. Într-un splendid exemplu al

O femeie împărțind ca preot euharistia unui membru al congregației sale.

capacității anglicane de compromis, Biserica a rezolvat această problemă numind „episcopi ambulanți”, episcopi anglo-catolici fără o dioceză fixă, care să călătorească în toată țara pentru a supraveghea aceste biserici.

Disputa privitoare la preoții-femei s-a calmat considerabil în ultimii ani, cu toate că a fost din nou reaprinsă în 2006, când Katharine Jefferts Schori a fost aleasă președinte al episcopilor Bisericii Episcopale din Statele Unite, devenind prima femeie care conduce o Biserică Anglicană. Dar acum chestiunea cea mai arzătoare care dezbină Biserica este homosexualitatea. Aici dezbinarea este mult mai clară. Nu toți evanghelicii se opun ordinării femeilor – dimpotrivă, mulți moderați au primit bine această mișcare. Dar, în principiu, toți evanghelicii sunt de acord că activitatea homosexuală este rea, de vreme ce este condamnată în Leviticul 18:22. Prin urmare, ei se opun oricărei aprobări de către biserică a relațiilor homosexuale sau a ordinării clerului homosexual. Vocea evanghelică în această chestiune este mult mai clară și mai unitară decât în chestiunea femeilor care au devenit preoți, având, astfel, un efect mai mare.

În 2003, un preot homosexual, pe nume Jeffrey John, a fost nominalizat ca

Jerry Falwell
predicând în
Thomas Road
Baptist Church din
Lynchburg, Virginia,
în 1980.

*Acea că religia și
politica nu merg
împreună a fost
inventată de diavol
pentru a-i împiedica
pe creștini să își
conducă propria lor
țară.*

Jerry Falwell

episcop de Reading, la 60 km vest de Londra. Opoziția evanghelicilor din loc și din străinătate l-a convins pe arhiepiscopul de Canterbury, Rowan Williams, să îl retragă de pe listă, după aceea John a fost numit într-un post mai puțin important, ca decan la St Alban's. Cu toate că John era necăsătorit, mulți evanghelici doreau ca el să condamne explicit homosexualitatea înainte de a-și ocupa postul, ceva ce nu i se cerea în mod normal unui episcop anglican. O dispută mult mai aprinsă a fost declanșată puțin mai târziu, în anul 2003, când Gene Robinson a fost ales episcop al statului american New Hampshire. Spre deosebire de Jeffrey John, Robinson nu era doar gay, ci avea o relație de lungă durată. Mulți dintre cei din Biserica episcopală s-au opus alegerii sale, dar – de vreme ce aripa liberală a acestei biserici este destul de puternică – el a fost ales și pus în funcție. Acest incident amenința să producă o schismă ireconciliabilă în sânul comuniunii anglicane, datorită evanghelicilor din Anglia și din Australia care îl criticau vehement pe Williams pentru că nu a anulat alegerea lui Robinson. Realistul arhiepiscop al Nigeriei, Peter Akinola, a declarat biserica sa într-o comuniune parțială cu cea din SUA. Spre deosebire de aceasta, în Canada există mai mult sprijin pentru tovarășii lor nord-americani, deoarece Biserica de aici este la fel de liberală – de exemplu, diocesa New Westminster aprobă binecuvântarea parteneriatului între persoane de același sex.

Dezbinările dintre evanghelici și liberali lovesc în protestantism, ceea ce se resimte mai ales în comuniunea anglicană, pentru că amândouă reprezintă două mari grupuri din interiorul său. Având în vedere părerile lor diferite, este aproape imposibil de imaginat un mod de a le împăca: evanghelicii insistă că Biblia trebuie să fie singura autoritate în toate privințele, în vreme ce liberalii argumentează că Biblia este una dintre autorități, niciuna dintre acestea nefiind absolută sau infailibilă, astfel că creștinii ar trebui să abandoneze normele morale nedrepte sau lipsite de afecțiune.

„DREPTATEA RELIGIOASĂ”

Controversa dintre creștini și necreștini din SUA cu privire la rolul creștinilor în viața politică seculară s-a reaprins. Până în perioada 1970–1980 nu a existat un grup de lobby creștin în politica Statelor Unite, cu toate că existau mulți creștini care erau activi în politică. Această situație s-a schimbat în 1979 când televangelistul Jerry Falwell (născut în 1933) a format Moral Majority, un grup de presiune conservator care a militat pentru chestiunile sociale. Fondarea acestui grup a coincis cu apariția lui Ronald Reagan la președinția Statelor Unite și a sprijinit multe dintre politicile sale. Deși în mod teoretic bipartizat, Moral Majority a manifestat mult mai multă influență asupra Partidului Republican, decât asupra Partidului Democrat. Grupul s-a desființat în 1989, fiind înlocuit de Coaliția Creștină condusă de pastorul baptist, televangelistul în stil pentecostal și politicianul Pat Robertson. Sub Falwell, Robertson și alții, „Dreptatea Religioasă”, așa cum a fost numită această mișcare, a devenit extrem de puternică în politica americană. Este dificil de aflat statistici corecte, dar numărul membrilor activi a fost estimat la două sute de mii, iar numărul simpatizanților ei la 10–20 de milioane.

Campaniile grupului pentru o politică socială conservatoare au fost catalogate adesea ca politici sau chestiuni „pro-family” și „pro-life”. Cea mai mare atenție s-a dat avortului care este

condamnat drept crimă, dar Dreptatea Religioasă se opune în general eutanasiei, oricăror lucruri care au legătura cu homosexualitatea, cu educația sexuală în școli și cu predarea evoluționismului în școli, dacă acesta nu este însoțită de predarea adevărului literal al Genezei. În mod tipic sprijină foarte mult mișcarea sionistă și politicile pro-Israel. Mulți membri ai Dreptății Religioase se opun, de asemenea, separării dintre stat și Biserică în SUA și militează pentru introducerea rugăciunii în școli. Mulți dintre cei cu o orientare politică liberală sunt deranjați de aceste campanii, dar nu din cauză că nu sunt de acord cu ele, ci pentru că văd în acestea încercarea de a răsturna un stat oficial secular și de a-l înlocui cu o teocrație.

De regulă, Dreptatea Religioasă este încă asociată cu Partidul Republican, contribuie la strângerea fondurilor pentru campanie electorală și uneori, chiar distribuie literatura partidului în biserici. Cu puțin timp înainte de alegerile prezidențiale din 2004, una dintre bisericile baptiste din Carolina de Nord a amenințat că îi va exclude pe toți aceia care nu îl vor vota pe președintele George W. Bush (născut în 1946), o amenințare care a avut efect după alegeri. Dar un lucru remarcabil cu privire la Dreptatea Religioasă este că aceasta și-a depășit condiția ca mișcare a protestanților evanghelici din perioada 1980–1990 și a reușit să îi unească pe protestanții neevanghelici și chiar pe romano-catolicii care împărtășesc multe dintre preocupările acesteia. Din nou, înainte de alegerile din 2004, cardinalul Joseph Ratzinger (născut în 1927), pe atunci prefectul Congregației pentru Doctrină și pentru Credință din Roma și pe cale de a deveni papa Benedict al XVI-lea a scris episcopilor din Statele Unite avertizându-i împotriva unui politician catolic care avea o orientare pro-avort și a stabilit că oricine îl va vota nu va mai fi primit la misă. Fără ca acesta să fie numit, el era candidatul din partea Partidului Democrat contra lui George W. Bush. Faptul că unul dintre cei mai semnificativi oameni care puneau la cale

politica Vaticanului l-a sprijinit pe candidatul protestant în dauna celui catolic, avea o mare semnificație, deoarece s-a interpretat că chestiunea avortului era mai presus de altele. De exemplu, Vaticanul a criticat vehement invazia declanșată de George W. Bush asupra Irakului, dar totuși a intervenit în numele său. Aceasta i-a făcut pe unii să observe că apariția Dreptății Religioase a făcut ca Biserica Catolică să fie percepută ca o mișcare a unui grup care făcea presiune doar în chestiunea avortului, aproape ignorându-le pe celelalte. Desigur este o exagerare, dar mulți oameni dinăuntrul și dinafara Bisericii Catolice își dau seama că această tendință e îngrijorătoare.

BISERICA CATOLICĂ AMERICANĂ ȘI ABUZUL SEXUAL

O altă controversă persistentă din Biserica Catolică din America de Nord din ultimii ani a fost problema preoților pedofili. La sfârșitul secolului XX s-a făcut multă publicitate unor cazuri. Între 1940 și 1950, s-a aflat că un preot din Irlanda abuza copiii, în timp ce în Canada avea loc scandalul orfanilor lui Duplessis. Acești copii din orfelinatele catolice au fost catalogați în mod greșit ca bolnavi mental și supuși unui tratament necorespunzător sau chiar abuzați.

Ultrajul public nu s-a focalizat atât de mult asupra abuzatorilor inițiali, cât asupra Bisericii Catolice, acuzată nu numai că nu a încercat să îi dea pe aceștia pe mâna justiției, ci că a vrut să mușamalizeze totul. În 2002, Brendan Comiskey, episcop de Ferns din Irlanda a demisionat din cauza acestor acuzații; în anul următor a fost imitat de Bernard Law, cardinalul arhiepiscop de Boston. Și totuși cardinalul Law a fost numit într-un post al curiei de la Vatican, înainte de a fi făcut protopop la Santa Maria Maggiore, ceea ce a dus la și mai multe acuzații că Vaticanul nu ia situația în serios.

Au fost prinși doar câțiva preoți care au fost implicați în abuzarea copiilor fără să existe dovezi că, în comparație cu restul societății, proporția pedofililor ar fi mai

Când nu există cunoștință de Dumnezeu, când nu există cunoștință a legii, când nu se știe ce e bine sau rău, când nu se știe care e răsplata dreaptă și pedeasa dreaptă, când nu se are în vedere decența, când nu există o scară a valorilor, atunci societatea se destramă și fiecare face ce vrea.

Pat Robertson, 1985

Această concepție a Statelor Unite ale Americii conform căreia națiunea are în mod imperativ nevoie de un lider cu adevărat temător de Dumnezeu pentru a se impune ca „apărătoare a credinței” în fața lumii democratice este o fantasmă care nu picie odată cu retragerea lui Reagan de la Casa Albă. Mult mai mare decât orice pericol existent este posibilitatea ca cetățenii americani să continue să dorească acei lideri care vor susține promisiunea unei conduceri tenace și neîmbalanzite și nu vor compromite ceea ce este perceput în mod greșit ca fiind tradiția și morala americane.

Wilbur Edel, Apărătorii credinței, 1987

ridicată printre preoți. Dar scandalurile și acuzațiile de mușamalizare s-au dovedit foarte păgubitoare pentru Biserică, în special în SUA, unde cardinalul Law a fost acuzat de foarte multă lume. Sintagma „preot pedofil” a intrat în limbajul popular, Biserica suferind o criză serioasă în relația cu publicul. De asemenea, finanțele sale au avut de suferit, din cauza scăderii donațiilor, a proceselor și a amenzilor plătite. Arhidioceza lui Law a pierdut în acest mod milioane de dolari. În 2004, după formularea a mai mult de o sută de revendicări de despăgubire, arhidioceza din Portland, Oregon, și-a declarat falimentul, fiind prima dioceză catolică care a făcut așa ceva. În calitate de cap al Congregației pentru Doctrină și pentru Credință din Roma, Joseph Ratzinger le-a scris episcopilor insistând că aceștia nu pot da detalii poliției cu privire la investigația internă a Bisericii în acest caz. Totuși el le-a indicat episcopilor să coopereze cu poliția care investigază cazul.

EXPERIENȚA LATINO-AMERICANĂ

La începutul secolului XX, 90 la sută din populația Americii de Sud se identifica cu catolicismul. Catolicismul era pentru mulți parte integrantă a identității lor culturale și naționale. În Mexic, Miguel Hidalgo y Costilla (1753–1811), un preot catolic care a inspirat revoluția din 1810 și 1811, era venerat ca „tatăl națiunii”. Dar, din punct de vedere catolic, situația nu era atât de roză. Deoarece în multe locuri tot mai puțini se căsătoreau în Biserică, era evident că pentru aceștia catolicismul era mai mult o chestiune de identitatea națională, decât una de practică religioasă, ceea ce era mai ales adevărat în zonele rurale unde mulți păstrasera elementele vechilor religii păgâne pe care le-au combinat cu catolicismul – sau cu elemente ale religiilor africane, aduse din Africa de sclavi sau de coloniști. Slavia a fost abolită în Brazilia abia în 1888,

africanii și descendenții acestora alcătuind o parte semnificativă din populația braziliană.

În același timp, urbanizarea și industrializarea unei mari părți a continentului, în ultima parte a secolului XIX și la începutul secolului XX, au dus la schimbări și frământări sociale, mulți din cei aflați la orașe punând sub semnul întrebării rolul Bisericii sau al doctrinelor și al practicilor europene. Toate acestea nu ar trebui să surprindă prin prisma unor evoluții sociale din anii precedenți, cum a fost „intervenția franceză” din 1861, când soldați britanici, spanioli și francezi au debarcat în Mexic, după ce guvernul nu și-a mai putut plăti datoriile, francezii ocupând capitala vreme de mai mulți ani. Nu e de mirare că atât din cauza acestora cât și a amestecului frecvent al Statelor Unite în politica mexicană și a încălcării granițelor țării, mulți latino-americani au fost dezamăgiți de cultura „apuseană”. Între 1880 și 1930, populația Americii latine s-a dublat ajungând la o sută de milioane, ceea ce a dat naștere unor schimbări mari în societate; această perioadă a cunoscut noi aspirații, pe măsură ce țările au căutat să țină pasul cu SUA, o națiune industrializată care se bucura de succes și care se afla în preajma lor. Aceasta a încurajat și emigrația, provocând instabilitate, atât în societate cât și în domeniul religiei. Unele state au căutat să își reafirme autoritatea în fața schimbărilor și a instabilității: de exemplu, Brazilia a devenit o democrație constituțională în 1889, dar în anii care au urmat, tot mai puțini oameni au avut drept de vot, guvernul dominat de militari nereușind să prevină declanșarea unor violențe tot mai frecvente în țară.

„MEXICUL ROȘU”

Unele state arătau o ostilitate tot mai mare față de influența Bisericii. De exemplu, în Mexic, Biserica a fost susținută de dictatorul Porfirio Díaz (aflat la putere între 1884 și 1911), dar situația s-a schimbat odată cu revoluția din 1910. Etapa armată a revoluției a durat șapte ani, timp în care bisericile puteau fi incendiate de

Răsculați mexicani deschizând focul asupra unei văi, cca 1911.

revoluționarii partizani ai secularismului. Cu toate că revoluționarii au avut foarte multe neînțelegeri, toți au fost de acord că trebuia să se termine odată în țară cu „cele popești”. Constituția din 1917 a arătat că întreg învățământul trebuia să fie secular, ordinele monastice erau interzise, preoții străini deportați, iar preoții mexicani nu numai că trebuiau să fie înregistrați de guvern, dar nu mai aveau nici drept de vot. În unele zone oricine ar fi purtat un însemn catolic putea ajunge la închisoare.

Din fericire, Alvaro Obregón, președintele Mexicului din 1920 până în 1924 și-a dat seama că Biserica nu trebuia înstrăinată atât de mult și a aplicat aceste măsuri dure doar în mod selectiv. Cu toate acestea, campania împotriva catolicismului a continuat pe căi mai puțin „oficiale”: bisericile erau vandalizate, iar tot ceea ce era înăuntru era pus pe foc. În unele cazuri vandalii țineau servicii în care boii erau „consacrați” episcopi, oficianții strigând la Dumnezeu să îi trăznească. Catolicii au reacționat condamnând tot ce avea de-a face cu noul guvern și cu morala lui laxă (inclusiv interesul arătat față de tango) și postând paznici în jurul bisericilor care

erau angajați uneori în adevărate bătălii de stradă împotriva partizanilor anticlericali. La țară totuși Biserica a continuat să joace un rol important în viața cotidiană. Acolo unde oamenii erau obișnuiți să îl perceapă pe preotul local ca un doctor, un învățător, un mecanic sau un lucrător social, era greu pentru ei să uite loialitatea lor față de Biserică.

Succesorul lui Obregón, Plutarco Elias Calles (președinte din 1924 până în 1928), era un anticleric extremist, hotărât să lichideze catolicismul din Mexic. În 1926, el a introdus unele legi prin care preoții trebuiau să fie înregistrați sau plăteau o mare amendă, toate serviciile religioase publice fiind interzise. Proprietățile Bisericii trebuiau naționalizate, toate organizațiile și publicațiile catolice erau interzise. Organizații catolice de protest s-au răspândit rapid în toată țara, iar în 1926, Biserica a declarat că nu mai poate coopera în aceste condiții. Preoții au continuat să îi slujească în particular pe credincioși, dar nu se mai ținea niciun fel de servicii în biserici. Deoarece preoții se găseau tot mai des în postura de a fugi din calea autorităților, erau protejați, ascunși

sau hrăniți de credincioșii loiali, laicii catolici au fost autorizați să îi înlocuiască. Aceștia supravegheau rugăciunile și la nevoie făceau botezuri și ascultau spovedanii. Unii dintre preoți au comentat că starea de urgență ecleziastică a făcut să crească devotamentul congregațiilor, pe măsură ce mentalitatea de asediu le-a întărit hotărârea. S-a declanșat un boicot al tuturor instituțiilor guvernamentale. Catolicii nu mai foloseau autobuzele, nu își mai trimiteau copiii la școli sau nu mai mergeau la cinema.

La 1 ianuarie 1927, René Capistrán Garza, liderul Ligii Naționale pentru Apărarea Libertății Religioase a declarat începerea rebeliunii armate. În statul Jalisco, care avea o pronunțată orientare catolică, militanți înarmați cu flinte și bâte au preluat controlul asupra satelor. Guvernul a trimis trupe să înăbușe rebeliunea Cristero, după cum era cunoscută, dar punerea în practică a unei tactici de gherilă inteligente a dus la înfrângerea în mod repetat a trupelor guvernului. Unul dintre cei mai eficienți generali ai rebeliunii era Victoriano Ramírez, cunoscut în popor ca El Catorce („Patrusprezece”) deoarece a evadat dintr-o închisoare omorându-i pe cei 14 care au primit ordin să îl captureze și i-a trimis vorbă primarului ca altădată să vină cu mai mulți oameni.

Rebelii au rezistat vreme de doi ani până când s-a ajuns la o soluție care a permis ca pacea să fie încheiată în 1929. Emilio Portes Gil, noul președinte, a fost de acord cu închinarea și a permis oricui, chiar și preoților, să îi critice legile – cu condiția respectării acestora. Rebelii s-au întors acasă și pentru prima dată în trei ani s-au tras din nou clopotele în tot Mexicul.

Dar tensiunile nu s-au potolit decât între 1940 și 1950. Președinte între 1940 și 1946, Manuel Avila Camacho a făcut eforturi pentru reprimirea Bisericii în viața națiunii, recunoscând că anticlericalismul din trecut a adus doar dezbinări și haos. De atunci acestea nu au fost niciodată puse în practică, cu toate că multe legi anticatolice au rămas în vigoare.

REÎNNNOIREA CATHOLICISMULUI LATIN
Problemele din Mexic au constituit o excepție datorită intensității lor, dar au reflectat creșterea anticlericalismului în toată America Latină de la începutul secolului XX. Biserica însăși s-a separat de stat – mai întâi în Brazilia în 1891 și apoi în Cuba și în Uruguay în perioada 1910–1920 și în Chile în 1925. În perioada aceasta noi mișcări religioase au încercat să reafirme o înțelegere entuziastă, dacă nu greșită, a catolicismului ca reacție la anticlericalismul și la capitalismul care se răspândeau, în concepția lor, în toată societatea din America de Sud. De exemplu, în perioada 1890–1900, un predicator laic pe nume Antônio Conselheiro a înființat o comunitate religioasă la Canudos în Brazilia. Un district uriaș de colibe din chirpici s-a dezvoltat provizoriu în jurul bisericii din Bom Jesus și un enorm număr de oameni s-au îndreptat spre aceasta, convinși că acest orașel, împreună cu opoziția acestuia față de liberalismul guvernamental și față de capitalism însemna începutul Împărăției lui Dumnezeu pe pământ. S-a dus vestea că toate casele de acolo erau din mâncare și deșertul din apropiere va deveni o mare. Dar în 1897 guvernul federal a declarat război așezării, distrugând-o cu brutalitate și omorând mii de oameni.

Răspunsul oficial al Bisericii la toate aceste probleme, asociate cu orientări liberale sau revoluționare, a fost încercarea de reafirmare a ortodoxiei și a practicilor tradiționale – o abordare destul de dificilă uneori care nu a avut totdeauna efectul scontat. Eforturile au început cu papa Pius al IX-lea care, pe când era tânăr, a petrecut doi ani în America de Sud, purtând numele Mastai Ferretti. După ce a fost întronat, el a fost primul papă care a vizitat America de Sud, iar în 1859 a binecuvântat înființarea unui colegiu latino-american din Roma, Pio-Latino, condus de iezuiți, care a avut scopul de a întări legăturile dintre Roma și bisericile latino-americane. Zece ani mai târziu, 40 de episcopi latino-americani au participat la lucrările celui de-al Doilea Conciliu de la Vatican,

În America Latină trebuie propovăduită mai mult ca niciodată o Biserică cu adevărat săracă, misionară și pascală, eliberată de orice putere temporală și total dedicată eliberării tuturor oamenilor pe deplin.

Conciliul episcopilor latino-americani de la Medellín, 1968

fiecare dintre aceștia susținând din start doctrina infailibilității papale în timpul discuțiilor.

Astfel, în America de Sud exista deja o tendință ultramontanistă, cel puțin în cadrul ierarhiei Bisericii. Acesta a format cadrul în care s-a desfășurat Conciliul Plenar pentru America Latină convocat de papa Leon al XIII-lea (a păstorit între 1878–1903) și ținut la Vatican în 1899. A fost primul conciliu important al episcopilor latino-americani, prezidat de proprii arhiepiscopi, cu intenția de a se adresa problemelor din America de Sud. Conciliul a fost preocupat mai ales de continuarea și de extinderea procesului de evanghelizare a continentului, recunoscând că în multe zone valorile catolice erau doar de suprafață. Pentru a pune capăt acestei situații, conciliul a decis ca Biserica Catolică de pe întreg continentul să fie mai independentă. În multe locuri, Biserica era prea dependentă de statele seculare, astfel că la Conciliu s-a dorit revigorarea propriei liturghii prin standardizarea trăsăturilor doctrinare, morale și liturgice latino-americane în conformitate cu Biserica universală. Au apărut noi catehisme care se adresau în special muncitorilor agricoli din zona rurală. La fel de importantă a fost chemarea la un angajament mai mare față de oameni de-a lungul vieții lor. În trecut mulți considerau catolicismul doar o chestiune de botez; acum se făceau eforturi de a percepe catolicismul ca o chestiune de a participa la misă. A fost încurajată prima comuniune a copiilor.

Conciliul a prezentat un program de „romanizare”: chemarea la întoarcerea la originile Bisericii pentru a face față noii ere. Aceasta nu era doar o simplă chemare la puritatea doctrinei și a liturghiei, ci și la supunere: episcopii trebuiau să urmeze calea Romei, iar preoții trebuiau să o urmeze pe cea a episcopilor. Cei care se împotriveau au fost excomunicați și au fost arse cărți. Dar, per ansamblu, a fost un succes. Deja în deceniul trei al secolului XX ierarhia Bisericii era mai puternică și mai disciplinată și exista mai multă

uniformitate în doctrină și în practică, cel puțin în Argentina și în Sudul Braziliei. Totuși în Nord, în partea de nord a Braziliei și în Cuba, lucrurile s-au schimbat prea puțin.

SOCIALISM ȘI ELIBERARE

Schimbarea condițiilor sociale din America de Sud a făcut ca unii să aibă de îndurat vremuri grele. Slavia a fost înlocuită cu munca plătită, dar condițiile de trai a milioane de oameni din orașe erau tot mai rele. Destul de ciudat, dar, la începutul secolului XX, Biserica Catolică nu s-a adresat acestor probleme. Cele mai multe campanii pentru condiții sociale mai bune sau pentru condiții de lucru mai bune nu au avut nimic de-a face cu Biserica. Excepție au făcut fabricile, unde papa Leon al XIII-lea a poruncit Bisericii să încerce să îmblânzească relațiile dintre angajați și șefi, apelând la șefi în favoarea unor condiții

*Când dau pâine
săracilor, mă
cataloghează sfânt.
Când întreb de ce
săracii nu au pâine,
mă cataloghează
comunist.*

Heider Cámara

Oscar Romero la o
slujbă de cununie,
18 martie 1980, cu
șase zile înainte de
asasinarea sa.

mai bune pentru angajații acestora. Ceea ce motiva în mare parte toate acestea era frica față de comunism despre care papa credea că poate fi alimentată de relațiile nesatisfăcătoare din câmpul muncii.

Dar după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, câțiva episcopi catolici însemnați au început să ia cuvântul în numele oamenilor din țările lor și al drepturilor de bază ale individului. De exemplu, Helder Câmara, care în 1964 a devenit arhiepiscop de Olinda și de Recife în Brazilia, a criticat atât de mult guvernul brazilian, încât acesta a trimis câțiva asasini – dar aceștia nu au putut să ucidă un om atât de sfânt. De patru ori nominalizat pentru premiul Nobel pentru pace, Câmara a fost condamnat de guvern ca „episcopul roșu”, petrecând nouă ani fără să existe oficial, toate referirile la el fiind excluse cu scrupulozitate din media.

Când Helder Câmara a murit în 1999, președintele Braziliei a declarat trei zile de doliu național, dar nu toți episcopii activiști au avut parte de o astfel de reconciliere cu statul. Oscar Arnulfo Romero (1917–1980), care a devenit episcop de San Salvador din El Salvador în 1977, a fost chiar mai faimos decât Câmara. În acea vreme, țara suferea de pe urma guvernelor de dreapta, a protestelor teroriste de stânga și a neîncetatului haos politic combinat cu un război civil intermitent. Romero a condamnat guvernul și măsurile sale represive scriindu-i președintelui Jimmy Carter al SUA, implorându-l să nu mai trimită ajutoare guvernamentale și arme. Emisiunile sale de la radio erau cele mai populare din întreaga țară. Dar, în 1980, a fost asasinat în timp ce celebra misa.

Proteste de un episcop ca Helder Câmara și Oscar Arnulfo Romero au lăsat să se vadă că Biserica nu numai că lupta pentru drepturile săracilor – ci chiar se identifica cu ei. Câmara a demonstrat aceasta în viața sa personală trăind într-o cămărușă din spatele bisericii în loc să folosească palatul arhiepiscopal, dormind într-un hamac și mergând cu autostopul în loc să folosească o mașină oficială. Un alt

episcop care a susținut aceleași principii a fost Samuel Ruiz Garcia (născut în 1924) care în 1959 a devenit episcop în San Cristóbal de Las Casas, din Sudul Mexicului. După ce a petrecut foarte mult din timpul său cu săracii din zona sa, episcopul a ajuns să creadă că săracii sunt motivul existenței Bisericii care exista doar pentru ajutarea săracilor.

Această convingere fundamentală – că Biserica nu are doar *datoria* de a-i ajuta pe cei dezavantajați, ci că se *identifică* cu ei – a pus bazele faimoasei mișcări cunoscute ca teologia eliberării. Mișcarea a primit numele după cartea din 1971 a teologului peruan Gustavo Gutiérrez (născut în 1928), *Teologia eliberării*, în care se susținea că teologia – și Biserica – trebuie să fie preocupată continuu de suferința săracilor, altfel nu se conformează adevărului lui Dumnezeu revelat în Biblie. Aceasta deoarece, după cum afirmă teologii eliberării, Dumnezeu însuși se identifică total cu cei care suferă – o idee care își are originea în doctrina întrupării și a suferințelor lui Cristos. Gutiérrez și cei care împărtășeau aceste idei au argumentat că în loc să se gândească doar la Biserică și la rolul acesteia, creștinii ar trebui să se concentreze asupra societății, să se gândească dacă Biserica se integrează în societate și cum o poate transforma. Conform acestei teologii, capitalismul a eșuat, iar Biserica trebuie să se alăture protestului împotriva acestuia, oferind în loc speranța pentru un viitor care este legat de așteptarea revenirii lui Cristos. Orice altceva e idolatrie. Credințioșii față de Cristos nu se vede doar în ceea ce crede cineva, ci în ceea ce face – de aici apelul de a înceta să ne concentrăm asupra „ortodoxiei” („credinței corecte”) și a începe să ne gândim la „ortopraxie” („practica corectă”).

Teologia eliberării a devenit extrem de influentă. Episcopii latino-americani care s-au întrunit la Medellín în Columbia în 1968 au dat publicității mai multe declarații care au ajutat la răspândirea acestor preocupări. În ceea ce privește America de Sud, această conferință a

...dacă Cristos, așa cum a promis, este cu cei care suferă, el trebuie să lucreze prin activitatea Puterii Negre. Aceasta e singura mea teză.

James Cone, *Teologia și Puterea Neagră*, 1969

eclipsat al Doilea Conciliu de la Vatican. Dar teologia eliberării este o teologie controversată. Papa Ioan Paul al II-lea a perceput-o ca pe un fel de marxism creștin, avertizând asupra exceselor sale într-o declarație din 1984 intitulată *Asupra unor aspecte ale teologiei eliberării*. În acest document, ca și în vizita pe care a făcut-o după câteva luni în America de Sud, papa a insistat asupra faptului că Biserica Catolică susține drepturile săracilor, fără să excludă toate celelalte grupuri. Astfel, el a respins acele forme ale teologiei eliberării care se aseamănă cu lupta de clasă și sugerau că dacă Dumnezeu este „pentru” săraci, el este „împotriva” bogaților. Curentul principal al catolicismului ținște spre o mai mare deschidere.

Fără doar și poate teologia eliberării s-a extins mult dincolo de America Latină. De exemplu, aceasta a influențat dezvoltarea teologiei negre în America de Nord. James Cone (născut în 1938), profesor de teologie la Union Theological Seminary din New York a argumentat că având în vedere că Dumnezeu este de partea celor care suferă, se poate spune că Dumnezeu este de partea negrilor acolo unde au fost nedreptățiți de albi și chiar a spus că Dumnezeu este negru, dacă prin aceasta afirmăm că El se identifică cu cei care suferă. Teologi feminisți ca Rosemary Radford Ruether (născută în 1936) a folosit idei similare pentru a vorbi despre feminitatea lui Dumnezeu. În următoarele două capitole vom vedea cum anumite forme ale teologiei eliberării au apărut în Asia și în Africa.

PROTESTANTISMUL

Emigrația din Europa din secolului XIX a început să transforme caracterul religios al Americii de Sud. În 1819, exista o biserică anglicană la Rio de Janeiro și o înfloritoare comunitate a germanilor luterani în Sudul Braziliei. Dar aceste biserici au fost de mici dimensiuni și au rămas așa pentru multe decenii. Misiunile protestante pentru locuitorii din America de Sud au pornit la jumătatea secolului XIX, dar cu foarte puțin entuziasm în comparație cu cele din alte locuri; dominația catolicismului i-a

făcut pe mulți protestanți să creadă că misiunea nu va avea roade sau nu avea sens, de vreme ce toți erau deja creștini. Dar, în special, bisericile anticatolice din SUA au perseverat, rezultatul fiind infiltrarea protestantismului evanghelic, reînsușețit în urma trezirilor din Sudul SUA. Principalele denominații – prezbiterienii, metodisții și bapțiștii – au construit biserici în Brazilia și în Argentina în ultima jumătate a secolului XIX, și în secolul XX, multe dintre guvernele de stânga le-au încurajat ca parte a propagandei anticatolice.

Bisericile protestante au constituit un element minor al creștinismului sud-american până în primele decenii ale secolului XX. Factorul principal care le-a ajutat să crească a fost apariția penticostalismului în SUA. Primele biserici penticostale au fost fondate în Chile și în Argentina în 1907 – la distanță de doar un an sau doi după deschiderea celor din Statele Unite – după care s-au răspândit treptat pe tot continentul. Spre deosebire de misiunile protestante de dinainte, aceste biserici penticostale au fost denominații tipic noi și autohtone, mai degrabă decât plantări peste hotare din partea bisericilor străine deja existente. Rezultatul a fost apariția unui uriaș număr de denominații penticostale, multe dintre acestea fiind foarte mici sau limitate la o singură țară. Excepția cea mai de seamă este Peru, unde bisericile penticostale nu au mai imitat denominațiile protestantismului și fac parte din Assemblies of God din Statele Unite.

Cu toate acestea bisericile protestante au crescut doar începând cu perioada 1970–1990. La finele secolului XX, Uruguay avea cei mai puțini protestanți – aproximativ 5% din populație – în vreme ce Guatemala avea cei mai mulți, aproximativ 20%. Cea mai mare parte a Americii Latine are 15%, din care două treimi sunt penticostali. Dar importanța acestor biserici este mai mare decât ar putea sugera aceste statistici modeste. Tipic pentru protestanții sud-americani, frecvența în bisericile lor este mult mai ridicată decât cea a catolicilor, ceea ce

V-ați trăit viețile în armonie spirituală cu pământurile voastre (...) prin această armonie cu pământul ați influențat sfințenia relației omului cu Dumnezeu. Tăcerea deșertului v-a dat liniștea sufletului pe care ați pus-o în legătură cu o altă lume, cea a Duhului lui Dumnezeu.

Papa Ioan Paul al II-lea, vorbind aborigenilor la Alice Springs, 1986

arată o dedicare mai mare; numărul lor crește pe întreg continentul. Mai ales popoarele bășinașe și clasele sociale mai dezavantajate sunt mult mai mult atrase de protestantism, sugerând că bisericile protestante s-au identificat cu săracii, chiar cu mai mult succes decât teologii catolici ai eliberării. Toate acestea i-au făcut pe unii să se întrebe dacă nu cumva America de Sud, care s-a identificat atât de intim și atât de mult timp cu romano-catolicismul nu este pe cale să devină un continent protestant. Pe moment, este puțin probabil, chiar dacă se va întâmpla așa ceva: multe țări nu acordă protestanților aceleași drepturi cu catolicii, cu toate că libertatea de închinare este, de obicei, garantată. De asemenea, bisericile protestante nu au cooperat atât de mult cum au făcut-o de obicei pe alte continente, ceea ce le limitează impactul: doar în Peru există un Consiliu Național Evanghelic care acționează ca un front unit al tuturor protestanților. În ziua de azi doar Bolivia, Argentina și Costa Rica sunt țările care au mai rămas catolice din punct de vedere oficial, dar catolicismul este atât de adânc înrădăcinat în cultura celei mai mari părți din America de Sud, încât este greu să ne închipuim cum ar fi acesta înlăturat tocmai acum.

PACIFICUL

ANTIPOZII

Se poate spune că din punct de vedere religios Australia și Noua Zeelandă erau în mare parte o copie a Marii Britanii de la începutul secolului XX. În ambele țări, Biserica Anglicană predomina printre coloniștii albi. Prezbitarianismul era mai puternic în partea de sud a Noii Zeelande cu mai mulți coloniști scoțieni. În Australia exista un mare procentaj de catolici (și din cauza multor coloniști irlandezi din secolul XIX), singurul care putea rivaliza cu Biserica Anglicană.

Spre deosebire de Americi, aceste țări nu au fost colonizate printr-o politică religioasă, astfel că religia a jucat un rol mai puțin important. În cea de-a doua

jumătate a secolului XX, bisericile s-au confruntat cu aceeași criză a secularizării și a diminuării interesului față de creștinism ca în Europa. Dezvoltarea până la obsesie a interesului pentru sport nu a ajutat, având în vedere că în loc să meargă la biserică tinerii au găsit lucruri mult mai plăcute de făcut duminică.

Chiar și înainte de aceasta, viața grea, lipsită de civilizație, îndurată de cei mai mulți coloniști nu a încurajat speculațiile teologice. Închinarea din zonele mai izolate avea loc în biserici sau capele mici și în catedrale de cărămidă, mult asemănătoare celor de „acasă” în orașele mai mari ca Melbourne, Auckland sau Christchurch. Totuși religia a rămas un indicator social sau cultural. Anglicanilor nu le-au plăcut catolicii, astfel că aceștia au stat în umbra denominațiilor protestante și au fost ani îndelungați o societate în societate.

Dar fără îndoială, creștinismul a jucat un rol important în stimularea acțiunilor sociale și politice, în special în Noua Zeelandă, unde s-au format mai multe grupuri pentru a milita pentru o societate mai bună. De exemplu, Comitetul pentru Abstenență și pentru Moravuri Publice, înființat de metodiști în 1902, sună mai degrabă arhaic astăzi, dar a fost preocupat de probleme foarte diverse precum condițiile de locuit ale muncitorilor, starea Ligii Națiunilor și antisemitismul. Un alt grup care a avut preocupări similare a fost Comitetul Public de Anchetă al prezbiterienilor. În 1942, chestiunile sociale au depășit diferențele denominaționale, astfel că s-a putut crea Consiliul Interbisericesc al Afacerilor Publice. Aceste grupuri nu doar stimulau discuțiile, ci se concentrău asupra chestiunilor reale ale societății din Noua Zeelandă și de peste hotare. Activitatea creștină din domeniul socialului a influențat politica națională: Joseph Archer care a condus Partidul Laburist între 1920 și 1930 a fost pastor baptist.

În deceniile următoare au fost înființate noi comitete și grupuri, cum a fost Comitetul Prezbitarian pentru Relațiile

Piese de artă de la Biserica Catolică Kutjungka, lucrate în stil tradițional aborigen, reprezentând scene din Cina cea de Taină. Sus în stânga, Isus le spală picioarele discipolilor săi. Jos în stânga, Petru refuză spălarea picioarelor, acceptarea sa în dreapta jos. Dreapta sus, Isus și discipolii stau la masă, în vreme ce Iuda se îndepărtează.

Rasiale din 1974. În 2000, a fost creată Agenția Bisericii pentru Chestiunile Sociale prin unirea mai multor grupuri, adăugându-i pe quakeri în amestecul dominat de metodiști și de prezbiterieni.

Acest tip de cooperare interdenominațională a fost și mai puternic în Australia unde, prin unirea bisericilor metodiste și a

celor prezbiteriene cu Uniunea Congregațională, s-a înființat, în 1977, Uniunea Bisericii Australiene. Acest pas deosebit de important pentru ecumenism a fost posibil prin acceptarea unei Baze a Uniunii, o declarație doctrinară care exprima principiile de bază ale credinței protestante. Având în vedere că

*Pacea Tatălui, a
Fiului și a Duhului
Sfânt
Și îngerii credincioși
Se ne păzească pe noi
toți.*

*Cuvântul cel
Credincios
Să ne călăuzească
În Adevăr, în
Neprihănire,
La tronul lui Iehova.*

*„Ma te marie”,
rugăciunea lui Ratana*

prezbiterienii erau calviști stricți, iar metodistii ca și John Wesley nu credeau în predestinare, această doctrină și alte chestiuni „intransigente” similare din calvinism pur și simplu nu au fost incluse în declarație. Biserica este condusă printr-un sistem de consilii și sinoade, avându-i desigur pe prezbiteri în față, nu pe episcopi.

Dar lucrurile erau complet diferite pentru indigenii din Australia și din Noua Zeelandă. În secolul XX, creștinismul a jucat un rol important în lupta băștinașilor pentru drepturi. Atât aborigenii australieni cât și maorii neozelandezi au apelat în campaniile lor la valorile creștine și, într-adevăr, credința creștină comună a făcut ca unii să asculte apelurile lor.

Biserica a fost martoră dezvoltării unor forme vibrante și distincte ale creștinismului printre comunitățile indigene. În secolul XX, misiunile protestante s-au dovedit în cele din urmă a fi de succes printre aborigeni, două treimi dintre aborigeni identificându-se cu creștinismul. Religia indigenă a aborigenilor nu mai poate fi practică ca pe vremuri, dar mulți dintre aborigeni și-au transferat atât preocupările spirituale tradiționale cât și unele practici în creștinism. De exemplu, în mod tradițional aborigenii folosesc fumul pentru purificare, ca urmare, acesta este adesea folosit în plus față de apă la botezuri. De asemenea, ultimele două decenii ale secolului XX au cunoscut apariția artei creștine a aborigenilor.

Această splendidă tradiție este asociată mai ales cu Biserica Catolică Kutjungka din Balgo Hills, unde preoții iezuiți au lucrat îndeaproape cu comunitatea locală și cu grupurile de aborigeni din comunitate. Iezuiții i-au încurajat să creeze și să păstreze noile lucrări de artă care combinau punctele lor tradiționale abstracte, vârtejurile și alte motive aborigene cu crucea. Alte picturi – făcute în stil aborigen – descriu unele teme ca suferințele lui Cristos și Ziua Cincizecimii, personajele care stau jos sunt reprezentate de luna plină, animalele sau păsările sacre găsindu-și, de asemenea, loc în scenele creștine.

În Noua Zeelandă formele creștinismului maori au prosperat și s-au dezvoltat în continuare în direcții interesante și neobișnuite. Mișcarea fondată de Te Kooti, Te Hahi Ringatu a supraviețuit, iar în prezent pretinde că ar avea în jur de opt mii de aderenți. Dar în prezent există o altă mișcare mult mai importantă, denumită Ratana după Tahupotiki Wiremu Ratana (cca 1873–1939) care în 1918, a avut mai multe viziuni, după care a predicat și a vindecat. Deja în 1925, mișcarea sa a devenit o nouă biserică – biserica Ratana – și un partid politic, care a obținut primul loc în parlament în 1932. Ratana însuși era activist politic și lider spiritual: el a chemat la o nouă recunoaștere a drepturilor populației maori conform tratatului de la Waitangi (1840), dar în același timp a condamnat tradițiile culturale maori despre care credea că sunt incompatibile cu creștinismul. Cu toate acestea, teologia bisericii sale nu era prea ortodoxă. Cei care l-au urmat au adăugat la Trinitate încă două elemente – îngerii și pe Ratana însuși (cunoscut ca „Mangai” sau gura lui Dumnezeu) care în rugăciunile bisericii a luat locul rezervat de obicei lui Isus. Ca urmare, simbolul Ratanei este steaua cu cinci colțuri. Biserica Ratana este încă puternică în prezent, fiind cea mai mare denominație maori și pretinzând că are aproape 50 de mii de aderenți.

BISERICILE PACIFICULUI

Pe la începutul secolului XX, societatea polineziană din centrul și din Sudul Pacificului fusese deja încreștinată. Exact ca în Europa Evului Mediu Inferior, oamenii și-au copiat conducătorii în adoptarea noii religii. În special metodismul din Marea Britanie și catolicismul din Franța au fost bine cunoscute. Misionarii locali au continuat să opereze în zonă, ducând creștinismul celor care încă nu se convertiseră și bucurându-se de mari succese.

Perioada 1940–1950 a întrerupt această imagine idilică odată cu răspândirea războiului în Pacific. Mulți misionari au

plecat la război; alții au fost întemnițați de japonezii care avansau de la o insulă la alta. Sosirea forțelor Statelor Unite i-a deziluzionat pe foarte mulți dintre băștinași pentru că acești așa-zisi reprezentanți ai civilizației creștine nu erau cu mult mai buni decât canibalii păgâni din trecut.

Spre deosebire de aceștia, melanezienii din Vest s-au convertit mult mai lent, procesul fiind încă în desfășurare în cea de-a doua jumătate a secolului XX. Figura dominantă a fost Maurice Leenhardt (1878–1954) de la Societatea Misionară din Paris care a sosit în insula Noua Caledonie în 1902. Poporul kanak fusese deja evanghelizat cu câțiva ani înainte doar de *natas* (sau mesageri) din insulele Loyalty din apropiere, conduși de un misionar cu numele Haxen care a murit curând după sosirea lui Leenhardt. Leenhardt avea un respect enorm față de acești misionari indigeni și față de bisericile pe care aceștia le-au înființat, remarcând că în vreme ce autoritățile coloniale franceze le-au adus doar alcool și dezastre, *natas* le-au adus pe Cristos și viața. El a crezut că ar fi fost total greșit să amestece lucrarea lor cu misiunea europeană, astfel că s-a considerat slujitorul, nu liderul acestor biserici conduse de băștinași, călătorind în toată insula pentru a-i încuraja și a-i instrui pe noii misionari.

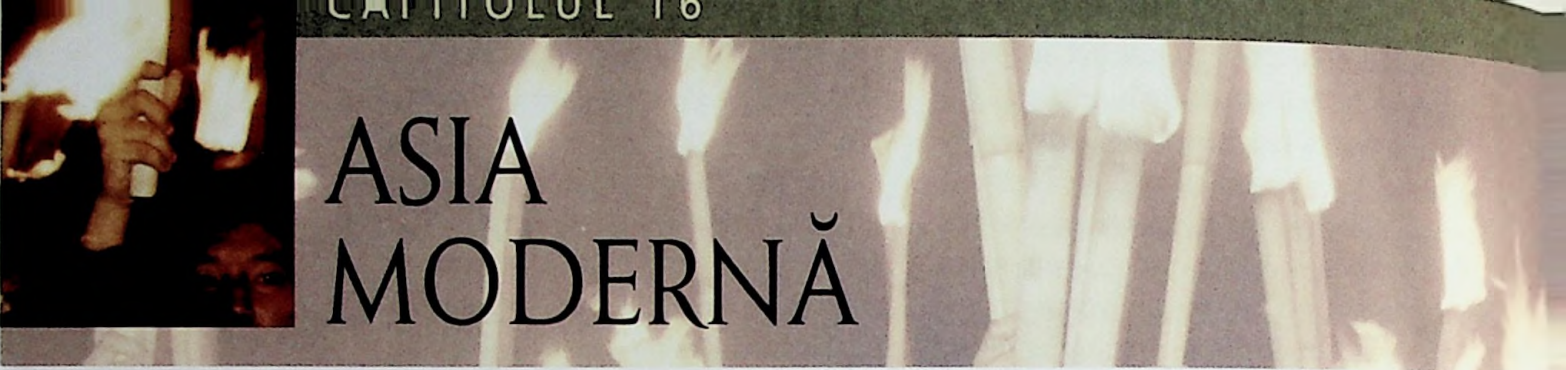
Fascinat de poporul kanak, Leenhardt a scris foarte mult despre cultura lor chiar și atunci când traducea Biblia în folosul lor și a insistat că unui astfel de popor indigen trebuie să i se permită să creeze propria lui înțelegere față de creștinism, chiar dacă aceasta era afectată de elemente religioase precreștine. La urma urmei, chiar și creștinismul european este plin de elemente păgâne din vremurile păgâne și ar fi fost complet lipsit de rațiune să te aștepti la altceva de la kanaki. Leenhardt a fost tot timpul urmărit de ideea că misionarul alb știa totul. Vederile sale l-au făcut foarte nepopular printre autoritățile franceze și printre tovarășii lui protestanți din Europa. În 1920, el s-a întors definitiv în Franța și a devenit antropolog. Mulți

misionari albi din Noua Caledonie i-au uitat imediat sfaturile și au continuat tendința de a domina bisericile și pastorii kanak; alții au fost profund influențați de el. Unul dintre aceștia, Philippe Rey-Lescure, nepotul lui Leenhardt, a mers mai târziu în Tahiti și a ajutat la răspândirea ideilor sale.

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, principiile lui Leenhardt au fost acceptate de mulți misionari din Pacificul de Vest. Războiul a pus capăt misiunilor, dar din a doua jumătate a secolului misiunile nu numai că s-au reluat, ci s-au intensificat. Pacificul de Vest a devenit una dintre zonele-cheie pentru călătoriile misionarilor din această perioadă – deja în 1960 aici existau 4 500 de misionari europeni activi. Deschiderea transportului aerian în această regiune a dat posibilitatea ca mai mulți să vină și să se îndrepte spre regiuni mai izolate: munții din Noua Guinee au fost explorați complet și poporul de acolo i s-a adus creștinismul.

Dar în tot Pacificul, în perioada de după război, s-au ridicat noi întrebări cu privire la creștinism. În mod special, experiența războiului a demonstrat aproape tuturor că Leenhardt avusese dreptate: nu se putea accepta ca europenii să conducă misiunile și bisericile din regiune. Băștinașii s-au dovedit perfect capabili să le conducă atunci când a existat o penurie de străini în timpul războiului, astfel că de ce să nu continue și în vreme de pace? Chemarea la independența religioasă a mers mână în mână cu chemarea la independența politică.

Această chestiune a fost tratată la o conferință ținută la Malua, în Samoa de Vest, în 1961. Au participat reprezentanți ai tuturor bisericilor protestante din regiune, iar preocuparea pentru conducerea indigenă care a licărit a dus la formarea, în 1966, a Conferinței Bisericilor din Pacific. Această evoluție a coincis cu cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican, astfel că Biserica Catolică s-a alăturat Conferinței în 1976.

ASIA MODERNĂ

Iată [Isus] a venit la noi cu haina fluturând, cu ținuta Sa și cu trăsăturile Sale orientale, un asiatic perfect în toate. Uitați-vă la mișcările Lui și veți vedea orientalism adevărat în toate obiceiurile și manierele Sale, atunci când Se așază și când Se scoală, la plecare și la intrare, în predică și în lucrare, în limba Sa, în stilul și tonul ei. Și atunci când citim Evanghelia ne simțim de parcă am fi familiari cu Isus, iar El este unul dintre noi.

Keshab Chandra Sen

De-a lungul acestei cărți am urmărit dezvoltarea și răspândirea creștinismului înspre noi țărâmură și culturi. Am văzut că întotdeauna creștinismul a avut nevoie de o anumită dezvoltare, deoarece era nevoie ca religia să fie „tradusă” într-o formă accesibilă noii culturi. Una dintre cele mai mari probleme ale misionarilor, dar nu numai a lor, a fost stabilirea gradului în care această „traducere” este validă – și punctul în care aceasta nu poate fi acceptată –, așa după cum am văzut cel mai bine în controversa binecunoscută a „riturilor chinezești” din capitolul 10. Dar, în secolul trecut, s-a produs o accelerare în mișcarea spre „indigenizare”, creerea unor forme autentice ale creștinismului în domeniul credinței și al închinării, care își au originea în culturi foarte diferite de cele din Europa și din Orientul Mijlociu. În Asia, pecetea creștinismului s-a păstrat în unele zone care au aparținut europenilor din timpuri mai vechi: de exemplu în Goa, în Malacca și în Singapore există biserici vechi și splendide din perioada colonială. Dar, de atunci vremurile s-au schimbat atât în biserică cât și în lumea largă. Dacă istoria creștinismului din Asia dinainte de secolul XX a fost într-o mare măsură cea a misionarilor, dezvoltarea acestuia în secolul XX și ulterior a fost dominată de indigenizare.

INDIA

În ultimul secol și jumătate, indigenizarea creștinismului din India a fost îndeaproape legată de creșterea mișcării naționaliste. În mod ironic, dezvoltarea acestei mișcări în ultima parte a secolului XIX a fost posibilă tocmai datorită imperialismului împotriva căruia a

protestat. Britanicii s-au bucurat, ca nimeni altcineva (nici măcar ca mogulii), de un mare succes în unificarea Indiei. Statelor semiautonome indiene li s-a impus o anumită unitate politică și, în plus, au fost construite rețele de căi ferate și de telegraf care făceau legătura cu cele mai îndepărtate puncte ale acestei uriașe regiuni. Ideile și oamenii puteau călători rapid și a apărut un sentiment al „Indiei” și al „culturii indiene” ca o țară unitară cu un set de tradiții care își meritau libertatea. Alexander Duff (1806–1878), un misionar scoțian care manifesta numai dispreț față de cultura și religia indiene, a introdus educația superioară în stil britanic în India în perioada 1830–1840. El a ajutat la fondarea Universității din Calcutta, ceea ce a dat un puternic impuls educației din India – cu toate că Duff a continuat să fie convins că doar educația în limba engleză care urma un curriculum occidental, în care erau incluse istoria, matematicile și autorii clasici, îi va ajuta pe indieni să scape, în viziunea sa, de handicapul limbii și culturii lor inferioare.

Dar naționalismul a fost și o reacție împotriva propagandei antiindiene și prooccidentale răspândite de britanici în ultima parte a secolului XIX. Așa cum am văzut în capitolul 13, autoritățile coloniale au devenit tot mai interesate de evanghelizarea indienilor. Acestea au afirmat superioritatea intrinsecă a culturii occidentale asupra celei indiene, mai ales superioritatea creștinismului asupra hinduismului și a islamului. Cu toate acestea, clasa de mijloc indiană bine educată care abia apăruse a reacționat puternic, dorind tot mai mult să afirme cultura și religia indiene. Scriitori precum swami Vivekananda (1863–1902) și

poetul Bankim Chandra Chatterjee (1838–1894) au lăudat virtuțile hinduismului și, ca un răspuns la pretenția misionarilor că toți cei care resping creștinismul merg în iad, au replicat că hinduismul cuprindea toate religiile și nu avea nevoie de un aflux de zei occidentali.

Și totuși unii au avut o abordare diferită. În concepția acestora, indienii își puteau recupera cel mai bine acel sentiment de mândrie națională și tărie culturală – în mod paradoxal –, importând ceea ce avea mai de preț cultura occidentală, creștinismul. Aceștia au participat la unul dintre cele mai remarcabile dialoguri dintre hinduism și creștinism care se desfășura deja de aproape un secol.

CREȘTINISMUL HINDUS ȘI MIȘCAREA NAȚIONALISTĂ

Străbunicul parteneriatului dintre creștinism și hinduism a fost Ram Mohan Roy (1774–1833) din casta brahmanilor, un bengalez cu educație superioară care a devenit rajah în 1830. El a susținut că toate religiile sunt în mod fundamental aceleași și, la fel ca înțelepții Iluminismului, credea că folosirea rațiunii îi va determina pe oameni să pună deoparte diferențele. În această idee el a publicat *Perceptele lui Isus: ghidul pentru pace și pentru fericire* din 1820 în care lăuda învățăturile morale ale Noului Testament. Dar atât modul în care Roy a insistat asupra faptului că hinduismul și creștinismul erau de acord cu monoteismul cât și tentativa lui de a examina etica creștină, independent de doctrinele creștinismului precum întruparea, a dus la controverse cu misionarii din India. Roy a susținut că Isus a predicat că se putea ajunge la mântuire dacă trăiești o viață morală, ceea ce i-a supărat pe unii misionari și a susținut că unitarianismul era mai rațional decât doctrina Trinității. El a fondat și o societate numită Brahmo Sabha, dedicată închinării unui Dumnezeu real și unic, care a avut mai degrabă o orientare anticreștină în primii ei ani.

Alăturându-se lui Brahmo Sabha în 1858, Keshab Chandra Sen (1838–1884) a avut o abordare mai inclusivă, amplificându-i efectele dincolo de grupul destul de mic de intelectuali bengalezi care o dominaseră. Totuși disensiunile din interiorul mișcării l-au determinat pe Sen să fondeze o nouă versiune proprie și mai liberală în 1866. Sen credea că valorile morale ale creștinismului înglobau tot ce putea fi mai bun din hinduism sau din afara acestuia. Identificând în esența creștinismului directiva iertării și cea a lepădării de sine, el a susținut că nimic altceva nu putea fi mai bun pentru indienii în epoca modernă. Aceasta nu însemna adoptarea unui creștinism în stil occidental, așa cum le era frică unor indieni, ci preluarea a tot ce era mai bun din toate tradițiile religioase și construirea unei platforme de reformă socială și politică plecând de la această bază. Sen a încercat să facă din Brahmo Sabha o religie universală, care se concentra pe Isus ca interpretul și corectorul hinduismului.

Imi aduc aminte de pasajul din Evanghelia în care spune: „Nu am venit să stric, ci să împlinesc.” Doar dispensația mozaică? Poate că și cea hindusă. El va împlini în India dispensația hindusă.

Keshab Chandra Sen

Ram Mohan Roy, de
artistul bangladez
Atul Bose
(1898–1977).

Deși controversat, Keshab Chandra Sen a reprezentat un sentiment tot mai accentuat printre numeroși intelectuali indieni de la finele secolului XIX că creștinismul ar fi fost un mare pas înainte pentru India. Unii au încercat să îl urmeze într-o încercare de abordare nondenominațională, respingând bisericile

tradiționale ca fiind prea occidentale sau prea fragmentare în abordarea pe care o foloseau: în primele trei decenii ale secolului XX, unul dintre exemple a fost Sâdhu Sunder Singh care a pus accentul pe mistică și a încercat să depășească toate barierele tradițiilor religioase, în vreme ce se conforma idealului lui Isus.

În același timp, s-a manifestat un mare interes față de formele mai tradiționale ale creștinismului. Pe când misticii și teologii puneau la cale întâlnirea intelectuală dintre hinduism și creștinism, o întâlnire mai tăcută se pune la cale de mai mulți ani. Așa cum am văzut în capitolele anterioare, creștinismul era acceptat mai ales printre membrii castelor inferioare din societatea hindusă – chiar de cei care nu se încadrau în nicio castă –, mulți dintre aceștia dându-și seama că creștinismul oferea un alt model de societate, una în care toți erau bineveniți și prețuiți, fără ca originea lor să conteze. Chiar numai aceasta era un stimulent destul de puternic pentru ca mulți să devină creștini. Toate bisericile s-au pomenit cu noi membri, mulți gândindu-se la istoria Europei, în special a Reformei, ca la un model a ceea ce se putea întâmpla în India. Un creștin proeminent din perioada 1880–1890 pe nume Samuel Sathianadhan a atras atenția asupra efectelor întotdeauna pozitive ale creștinismului asupra societății, în ceea ce privește educația și reformele sociale. Reformatorii principali ca Charan Banurji și Pandita Ramabai Saraswati – prima adevărată luptătoare pentru drepturile femeilor din India – au avut aceleași idei. Nu este de mirare că atunci când s-a format Congresul Național din India în 1885 creștinii au avut un rol important. La fel s-a întâmplat cu Liga Națională formată în 1916 sub președinția lui Joseph Baptista, un avocat romano-catolic.

De fapt, prima jumătate a secolului XX a fost o perioadă de colaborare intensă atât între religii diferite cât și între biserici diferite. Un eveniment foarte important din acest timp a fost formarea Consiliului

Național Creștin din India (National Christian Council of India, NCCI) în 1914, un grup care concentra toate bisericile protestante din țară. În același timp, în perioada 1920–1930, misionarul E. Stanley Jones (1884–1973), care s-a născut la Baltimore, a organizat „Conferințele Mesei Rotunde” care implicau dialogul cu hindușii, cu sikhi și cu budiștii.

Între 1920 și 1940, doi preoți catolici, C. Dandoy și P. Johanns, au compus un jurnal numit *Lumina estului*, care intenționa să promoveze înțelegerea reciprocă între creștinii și necreștinii din India, în vederea evanghelizării celor din urmă. În acesta Johanns a susținut că, dacă filosofia vedelor ar fi sistematizată, s-ar putea constata că era foarte asemănătoare cu cea tomistă, școala filosofică care se baza pe gândirea lui Toma d'Aquino. Exista deci, la cel mai profund nivel filosofic, o afinitate între hinduism și catolicism, primul fiind perceput ca precursorul, nu rivalul celui de-al doilea. Această abordare a fost oglindită de o nouă generație de teologi care au căutat să continue programul lui Keshab Chandra Sen în formarea creștinismului hindus. Aceasta l-a inclus și pe Vengal Chakkarai, a cărui lucrare, *Isus, avatarul* a fost publicată în 1927 și a expus o nouă viziune a lui Isus, noul „avatar” (în terminologia hindusă, întruparea unui zeu). Cumnatul său, Pandipeddi Chenchiah, a folosit, de asemenea, conceptul hindus al avatarului, dar într-un mod diametral opus, contrastând tot timpul permanența întrupării lui Cristos cu natura temporară, efemeră a avatarurilor hinduse.

BISERICA MALANKARA ÎNAINTE DE IDEPENDENȚA NAȚIONALĂ

În vreme ce aceste mișcări creștine deveneau tot mai puternice în India, cel mai vechi grup creștin nu o ducea atât de bine, cu toate că au fost binecuvântați la începutul noului secol cu un nou episcop, deosebit de înzestrat. Un om cu totul remarcabil conform tuturor standardelor,

Datorită istoriei sale, a serviciilor aduse statului și societății, creștinismul și-a dobândit dreptul la cetățenie în India. Doar un naționalism fals poate împiedica creștinismul și pe creștinii [să facă] parte din popor și din țară. Naționalismul care va domina în această țară nu va fi hindus sau musulman, ci indian.

M. Ruthnaswamy, vorbind la Congresul Catolic din Bangalore, 1933

Vattasseril Mar Dionysius VI (1858–1934) s-a remarcat ca un mare predicator și teolog. Din păcate, el nu a ajuns la conducere într-o perioadă prea bună pentru istoria Bisericii. Afectată de disensiunile cu privire la romano-catolicism din secolul XVII și la anglicanism din secolul XIX, această Biserică va suporta încă o divizare, de data aceasta dintr-o ceartă referitoare la autoritate.

Dionysius al VI-lea a fost consacrat mitropolit (dar nu a fost confirmat) de patriarhul sirian Mar Abdullah în 1908. El a preluat biserica doar în anul următor când a murit vechiul mitropolit. Din acest moment, lucrurile au degenerat. Mar Abdullah a sosit în India, dar în mod surprinzător a refuzat să îl confirme pe Mar Dionysius în poziția de cap al Bisericii Malankara. În schimb, a dorit ca toate proprietățile seculare ale Bisericii să treacă sub controlul său, al patriarhului. Dionysius și partida sa au refuzat, dar mulți alții, care erau nemulțumiți de Dionysius, l-au sprijinit pe patriarh. Rezultatul a fost

schisma care a început în 1911 când Mar Abdullah i-a excomunicat pe Mar Dionysius și pe partizanii lui. Biserica s-a divizat și a continuat să fie divizată chiar și după moartea lui Abdullah în 1915.

Cearța pe marginea drepturilor de proprietate a continuat în tribunale, fără ca reconcilierea să fie posibilă. Partida care l-a susținut pe Dionysius, care a murit în 1934, și-a păstrat numele de Biserică Malankara Ortodoxă Siriană, în vreme ce susținătorii patriarhului au devenit Biserică Siriană Ortodoxă Iacobită.

BISERICILE DUPĂ INDEPENDENȚĂ

În cele din urmă, India și-a câștigat independența în 1947. Acest an a fost momentul istoric în care s-a format Biserica Indiei de Sud (Church of South India, CSI).

Această nouă denominație s-a format datorită unirii anglicanilor, a metodiștilor, a prezbiterienilor și a congregaționaliștilor. În 1970, aceleași grupuri din Nordul țării s-au unit cu alte denominații mai mici pentru a forma Biserica Indiei de Nord

Trafic congestionat la Calcutta cu ocazia sărbătoririi independenței Indiei, la 15 august 1947.

(Church of North India, CNI). Ca urmare, cei mai mulți dintre indienii protestanți sunt membri ai uneia dintre aceste două mari biserici – în afară de bapțiști, de luterani și de metodiști americani, care au rămas separați. Unirea acestor tradiții diferite în aceste două mari biserici reprezintă una dintre cele mai mari realizări ale mișcării ecumenice moderne.

În mod cu totul surprinzător, mișcarea a înglobat și unele părți ale Bisericii siriene. Ca rezultat al tuturor dezbinărilor din această biserică, acum există în India nu mai puțin de opt biserici, toate pretinzând că se trag din comunitatea tomistă originală, vorbitoare de limbă

siriană. Dar divizările interioare au dus la legături mai strânse cu alte denominații. Romo-sirienii, pe care i-am văzut în capitolul 13 sunt cunoscuți acum ca Biserica Siro-Malabară Catolică și nu numai că este cea mai mare dintre cele opt, dar a rămas în comuniune deplină cu Roma. La celălalt capăt al spectrului, Biserica Siriană Mar Thoma care s-a reformat și s-a desprins din Biserica Malankara pe la finele secolului XIX, s-a bucurat de relații bune cu marile biserici protestante din India unde era privită ca pe o nou-venită în turma protestantă. Aceste relații au devenit tot mai strânse după câștigarea independenței. În 1958,

Maica Tereza la Calcutta, împreună cu copiii din orfelinatul său în 1979.

Biserica Siriană Mar Thoma a intrat în comuniune cu CSI, însemnând că și-au recunoscut reciproc slujitorii și sacramentele în ciuda faptului că există ca biserici separate. Acestui acord i s-a alăturat apoi CNI, iar în 1978 toate aceste trei biserici au format un Consiliu Unit destinat supravegherii a ceea ce era, de fapt, o federație a celor trei, cunoscută ca Biserica Creștină Bharat. Astăzi se fac eforturi pentru a se uni într-o Biserică a Indiei.

În același timp, Biserica Catolică a continuat să își consolideze poziția. Singura parte a Indiei unde o parte însemnată a populației era catolică era Goa, posesiune portugheză până în 1961, aflată încă din punct de vedere tehnic sub sistemul *padroado*, ceea ce însemna că autoritățile portugheze erau responsabile de administrarea bisericii de aici. Goa a rămas cea mai importantă zonă catolică din țară chiar și după ce s-a unit cu restul Indiei, existând biserici și clădiri care mai au și azi un aer portughez.

Dar cea mai faimoasă figură a catolicismului indian din anii mai recenti, a trăit de cealaltă parte a subcontinentului, în Calcutta. Maica Tereza, s-a născut cu numele de Agnes Gonxha Bojaxhiu în Macedonia, din părinți albanezi, în 1910, și s-a alăturat ca adolescentă Surorilor din Loreto, sperând să devină misionară. A lucrat în școlile acestora din Calcutta, până în 1948, când, după ce a simțit că trebuie să lucreze direct cu săracii, a părăsit ordinul pentru a fonda Misionarii Milei, care nu numai că au depus jurământul sărăciei, al castității și al supunerii, dar și acela de a-i ajuta pe săracii săracilor. Împreună cu tovarășele sale a deschis spitale, leprozerii, precum și alte instituții pentru a-i ajuta pe cei mai dezavantajați din uriașele cartiere mizere ale Calcuttei. Misionarii Milei au devenit un ordin mondial, activând în țări de pe întregul glob. Maica Tereza a devenit una dintre cele mai faimoase figuri ale catolicismului până la moartea sa în 1997, chiar dacă pentru unii a reprezentat relația deloc ușoară dintre Biserica Catolică și lumea modernă. Pe de o parte, ea s-a

dedicat ajutorării celor mai puțin favorizați și a primit premiul Nobel pentru pace în 1979. Printre multe altele, fidelitatea sa față de catolicismul conservator a făcut din ea un personaj destul de controversat, mai ales printre cei care susțineau că interzicând contracepția a înrăutățit, de fapt, condițiile de trai ale acelor săraci cărora le-a dedicat viața. Faptul că astfel de motive au tins să se adune în jurul unei figuri ca Maica Tereza nu se datorează în mod special vreunei caracteristici controversate a muncii sau a personalității sale, ci se datorează importanței sale ca cea mai vizibilă și mai faimoasă reprezentantă a „facerii de bine” creștine din lumea modernă.

Se crede că 2,5% din populația de un miliard a Indiei este creștină, ceea ce înseamnă că în India sunt mai mulți creștini, decât sikhi. Această mare comunitate creștină – care poate să își aibă rădăcinile mult mai departe decât oricare dintre bisericile din Asia – continuă să își aducă contribuția la creștinismul de pe continent. De exemplu, în perioada 1980–1990, s-a putut constata apariția teologiei *dalit*, răspunsul Indiei la teologia eliberării. *Dalit* este o persoană incoruptibilă din sistemul castelor. Noii teologi indieni caută să tragă concluzii din experiențele acestor oameni din castele inferioare aflați în biserică. Scopul lor este explorarea relației lui Dumnezeu cu cei marginalizați și asupriți și respingerea apropierei de tip liberal dintre creștinism și hinduism care a caracterizat prima jumătate a secolului XX.

ASHRAMURI CREȘTINE

Totuși o trăsătură surprinzătoare a acestei apropieri care s-a accentuat după dobândirea independenței a fost dezvoltarea ashramurilor creștine din India. Ashramul constituie una dintre trăsăturile tradiționale ale culturii indiene, o comunitate a discipolilor unui anumit guru sau învățător spiritual. În vechime ashramurile se constituiau spontan și operau ca centre de învățământ și de filosofie, precum și de religie. Locuitorii

În unele biserici din această dioceză, în fiecare duminică dimineața, creștini din cinci până la douăsprezece caste ingenuchiază împreună pentru a primi sacramentul trupului și al sângelui Domnului nostru.

V. S. Azariah, episcop de Dornakal, 1935

Maici celebrând
euharistia la
ashramul
Shantivanam, Tamil
Nadu, 1993.

lor căutau să urmeze calea *Sannyasa*, și anume calea renunțării la lume și a îndreptării spre divinitate.

La începutul secolului XX, mai mulți lideri creștini au căutat să transforme tradiția ashramului într-o mișcare creștină. Unul dintre primii care au avut succes în acest sens a fost un preot anglican pe nume Jack Winslow care a fondat un ashram denumit *Christa Seva Sangha* în Pune în 1921. Winslow a studiat misticismul și ascetismul hindus și a căutat să folosească ideile acestora în serviciile creștine pentru alții. Influențați de Winslow, E. Forrester Paton (scoțian) și Savarirayan Jesudason (indian) au înființat un alt ashram, denumit *Christukula*, la Tirupattur. Acest ashram a promovat evangheliismul și facilitățile medicale (atât Forrester Paton cât și Jesudason erau doctori).

Shantivanam, primul ashram catolic a fost fondat de Jules Monchanin în 1950, la Tamil Nadu, cu ajutorul lui Henri Le Saux, un călugăr benedictin care a vizitat ashramurile hinduse pentru a învăța de la guru. Aceștia au căutat să imite formele tradiționale indiene de meditație și disciplină, luându-și chiar nume indiene. Cu toate că ashramurile le păreau suspecte multor catolici, mișcarea ashramurilor catolice a fost încurajată în perioada 1960–1970 de cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican. În 1969, la Bangalore s-a ținut un seminar care a încurajat

dezvoltarea ashramurilor catolice ca centre de rugăciune, de meditație și de misiune.

La fel ca și ashramurile hinduse, ashramurile creștine gravitau în jurul celor trei poli: acțiune, cunoștință și devoțiune. Acțiunea se referă la evanghelizare și la munca socială, în vreme ce rugăciunile și meditațiile se fac în stilul tradițional hindus, dar având un conținut creștin. De exemplu, ashramul *Christuluka* are o mare sală de rugăciune din piatră numită *Jebalayam*, care este construită în stilul unui templu dravidic. Membrii ashramului se întâlneau aici în fiecare dimineață și seară pentru a medita și a citi din *Evangheliile* – la fel ca adepții *sannyasa*. Un ashram de lângă Kottayam cu numele *Christavashram*, neîncadrat în nicio denominație, avea o capelă conică construită în stilul unui templu hindus unde membrii lui se întâlneau în fiecare dimineață și seară. În celelalte părți ale zilei se făceau studii din Biblie și rugăciuni. Primul ashram catolic, Shantivanam, a adoptat o formă hindusă și mai accentuată. La întâlnirile pentru rugăciune și pentru meditație se citește atât din *Veda*, din *Upanișade* și din *Bhagavad Gita* cât și din Biblie și, de asemenea, chiar și din *Coran*. Membrii lui își fac între sprâncene *kunkummul* din pudra purpurie pentru a simboliza înțelepciunea și din cenușă seara pentru a simboliza purificarea morală.

Multe dintre aceste ashramuri sunt foarte mici, doar pentru câțiva indivizi sau (acolo unde regula nu este celibatul) pentru câteva familii. Ashramurile primesc și vizitatori, iar unele sunt deschise doar câteva luni pe an. Totuși acestea se mențin ca o manifestare remarcabilă în încercarea de a găsi o formă de creștinism indigen pentru India – chiar un creștinism hindus.

CHINA

NOI PROVOCĂRI

Anii de început ai secolului XX au fost ani de criză pentru creștinii din China, deoarece intervenția puterilor occidentale împotriva Chinei și a intereselor sale a dus

protestanți și trei milioane de catolici la o populație de cinci sute de milioane.

ÎN CĂUTAREA CREȘTINISMULUI INDIGEN

Nu e de mirare că în toți acești ani creștinismul chinez s-a confruntat cu o criză de identitate. Cum puteai fi creștin chinez? „Mișcarea indigenă” – de fapt o pleiadă de diferite mișcări cu obiective asemănătoare – a căutat să răspundă acestei întrebări. Arătând că religia nu era calul troian al imperialismului străin, aceasta a prevenit atacurile asupra creștinismului. Susținătorul acesteia a fost Karl Gützlaff (1803–1851), un misionar german pietist cu charismă, care a fost trimis de Societatea Misionară Olandeză în Sud-Estul Asiei. În schimb, el s-a îndepărtat de societate și s-a dus în China, unde în 1844 a fondat Uniunea Chineză. Ca urmare a anilor în care societatea nu a înregistrat succese în China, această organizație și-a bazat stilul de lucru pe convingerea lui Gützlaff că Biserica chineză putea crește doar având o conducere chineză. Pentru realizarea acestui obiectiv el a călătorit în Europa unde a obținut sprijin pentru proiectul său de instruire a misionarilor, dar unele acuzații cu privire la corupție i-au subminat eforturile, Uniunea Chineză dispărând după moartea sa.

În ciuda scandalurilor iscate în legătură cu Uniunea Chineză – mulți misionari crezând că membrii acesteia nici nu sunt creștini –, el a lăsat o importantă moștenire Bisericii chineze. A reușit să predice în multe sate și orașele din toată țara, iar în anii următori mulți dintre misionarii care au venit au găsit pământul gata pregătit. Printre acești misionari s-au numărat cei care s-au alăturat Misiunii Continentale Chineze (China Inland Mission, CIM), o organizație interdenominațională fondată în 1865 de James Hudson Taylor (1832–1905). Hudson Taylor a pus accentul pe rolul misionarilor laici, organizația sa operând pe „principiul credinței”, conform căruia misionarii nu primeau niciun fel de

salariu, ci se bazau doar pe providența lui Dumnezeu. La fel ca și Gützlaff, Hudson Taylor era foarte optimist cu privire la deschiderea chinezilor față de Evanghelie și spera ca într-o zi întreaga țară să fie convertită. El a avut șansa fericită să aibă suplinitori și urmași capabili, inclusiv pe Dixon Hoste și Benjamin Broomhall care au ajutat ca CIM să devină o instituție respectabilă. În prima jumătate a secolului XX, aceasta a fost cea mai mare misiune protestantă din China.

Dar o biserică cu adevărat indigenă care nu se bazează pe misionari străini era doar un vis. Cu toate acestea existau multe semne dătătoare de speranță, cum au fost predicile lui Ding Limei, unul dintre cei mai importanți misionari din China din perioada 1910–1920. Acest predicator chinez a colindat țara în stilul marilor evangheliști nord-americani și s-a bucurat de un mare succes – deși nu a reprezentat adevăratul creștinism chinez independent, deoarece era afiliat la YMCS.

În același timp, idealul catolic cu privire la bisericile indigene a fost revitalizat de papa Pius al XI-lea (a condus Biserica Catolică între 1922 și 1939) care a fost foarte dornic să lichideze orice urmă de colonialism sau de binecuvântare culturală din partea misiunilor, crezând că bisericile de peste hotare vor prospera în mod real numai dacă vor fi conduse de localnici. În 1926, el a ordonat la Roma primii șase episcopi chinezi din istorie. O mișcare similară a avut loc în bisericile protestante. Pentru prima dată existau în China mai mulți pastori chinezi decât străini. Unii dintre aceștia, precum și unii creștini laici și-au deschis propriile biserici, libere de orice amestec străin. Există o dorință generală de a scăpa de creștinismul misionarilor străini, priviți ca pe niște ageamii care nu au înțeles cultura chineză și au produs pagube imense prin interzicerea venerării strămoșilor. Această mișcare mai poate fi încadrată în mișcarea generală de „naționalizare” care a cuprins China în anii care au urmat revoluției din 1911: la fel ca și alte instituții chinezești, bisericile voiau să fie

cu adevărat chinezești și libere față de Occident.

Deja în 1906 la Shanghai exista Biserica Independentă Chineză care ulterior s-a scindat în două, fiecare dintre părți ignorându-i pe misionarii străini. După 20 de ani a apărut o biserică cu un caracter nondenominațional chiar mai pronunțat numită Mica Turmă, fondată de Ni To-sheng, cunoscut ca Watchman Nee (1903–1972). Această congregație nici nu se autointitula biserică și nici nu avea un nume („Mica Turmă” era denumirea cărții de imnuri scrise de Nee), nu existau pastori sau sacramente, membrii puteau fi botezați dacă doreau, dar nu era obligatoriu. Euharistia era doar o simplă reeditare a evenimentelor din timpul ultimei Cine, așa cum era prezentată în Noul Testament. Nee a insistat asupra importanței convertirii personale, a prezenței lui Cristos în viața credinciosului ca individ și asupra trăirii vieții conform învățăturilor Bibliei. Mișcarea sa a fost cât se poate de desinstituționalizată și s-a dovedit foarte populară: în 1949 existau câteva sute de biserici în această mișcare cu un total de 70 de mii de membri.

Biserici ca acestea apăreau peste tot în China în această perioadă. Cele mai multe rămăneau destul de mici, dar unele s-au dezvoltat mai mult. Multe dintre acestea erau cunoscute ca biserici *ling-en*, după un comentariu făcut de un pastor metodist numit Wu din Beijing care, în 1932, a spus în timpul rugăciunilor că „a fost „mișcat de *ling-en*”. Termenul semnifică „binecuvântările Duhului” și cei din cercul lui Wu au început să caute „mișcarea” spirituală în modul în care a experimentat-o el. Împreună cu alte grupuri ca acestea, ei au pus accentul pe experimentarea fizică și spirituală a Duhului Sfânt și a schimbărilor pe care acesta le produce asupra credinciosului. Se făcea un apel la o schimbare totală și radicală în stilul de viață al credinciosului, așteptându-se la experiențe mistice în timpul adunărilor de rugăciune. Se practicau atât rugăciunile spontane, cântarea unor imnuri improvizate cât și dansuri, sărituri și

vorbirea în limbi inspirate de Duhul – versiunea chineză a penticostalismului.

Una dintre cele mai remarcabile mișcări care dețin câteva dintre aceste caracteristici a fost Familia lui Isus, fondată de Ching Tien-ying în 1922 în provincia Shantung. Era un fel de comună, care a insistat ca membrii acesteia să rupă orice legături cu familiile lor (o regulă care mai târziu a fost lăsată mai moale) pe baza versetelor din Marcu 3:33–35. Toți membrii trăiau împreună și aveau în comun toate proprietățile, fiecare lucrând pentru binele comunității. Mișcarea s-a răspândit, fiind înființate mai multe comunități; hărnicia membrilor săi a făcut ca mișcarea să devină foarte prosperă, ceea ce a atras aversiunea guvernului. Ca răspuns la aceasta, mișcarea a renunțat la mare parte din proprietățile sale, de aici înainte membrii săi trăind în sărăcie. Ca urmare Familia lui Isus a reprezentat un fel de monasticism chinez. Membrii săi trăiau o viață simplă, dormeau pe saltele de paie, trezindu-se dimineața pentru a cânta imnuri și dedicându-și cea mai mare parte a timpului agriculturii sau meșteșugurilor. De asemenea, ei predica în zonele înconjurătoare, ca vechii franciscani. Călătoreau în grupuri de trei sau patru persoane, fără să ia bani cu ei sau haine de schimb (în concordanță cu Marcu 6:8–9), fiind de cele mai multe ori încununați de un extraordinar succes. În 1950, s-a estimat că existau trei sute de comunități cu un total de 15 mii de membri, mișcarea continuând să fie puternică și în ziua de azi.

Alte biserici, în loc să se desprindă din denomițiile existente, au preferat să se unească cu scopul formării unei singure biserici (protestante) chineze. S-au format diverse uniuni mici și s-au înființat comitete pentru a se încerca planificarea creării unei adevărate biserici naționale. Uniunile s-au contopit în Biserica lui Cristos din China dominată de prezbiterieni, care a fost fondată oficial în 1927, dar care de facto exista în unele cazuri de mai multe decenii. Totuși unele biserici, inclusiv cele luterane, baptiste și metodiste, nu au

accentuat unirea. În schimb, ei au continuat să lucreze cu Consiliul Național Creștin (National Christian Council, NCC) fondat în 1922 ca un fel de organizație-umbrelă pentru bisericile protestante.

Indigenizarea mișcării a constituit, atât o mutare populistă cât și una intelectuală. Lideri ca Watchman Nee care puneau accentul pe reîntoarcerea la învățăturile biblice și la viață focalizată pe Cristos, reprezentau aripa mai populistă. De cealaltă parte erau intelectualii, mult mai preocupați de problemele legate de dreptate socială și de politică, dar și de crearea „teologiei chineze”. În *Înrădăcinarea bisericii creștine pe pământul chinez din 1945*, Wei Cho-min exprima această idee astfel:

Pe măsură ce creștinismul s-a împletit tot mai mult cu cultura chineză, punerea unui accent tot mai mare pe lucrurile chinezești va aduce fără îndoială un sprijin tot mai mare pentru religia noastră. Atunci teologiei grecești, latine și euro-americane i se va adăuga teologia chineză. Aceasta nu va separa Biserica chineză de cele din alte țări, ci va îmbogăți tradiția creștină prin adăugarea celor mai bune calități care au fost moștenite din trecutul nostru.

Unul dintre elementele majore ale acestui program în perioada 1920–1930 a fost Asociația Națională pentru Literatură Creștină din China (cunoscută și ca Wenshe), fondată în 1924, asociată ulterior cu NCC. Președintele asociației a fost Chao Tzu-chen sau T. C. Chao, un tânăr teolog care a studiat în Olanda și predă atunci la Universitatea din Suzhou. *Wenshe Monthly*, ziarul asociației, și-a creat rapid faima datorită atacurilor îndreptate împotriva rolului misionarilor străini în viața creștină chineză și a susținerii ideii că literatura creștină din China ar trebui produsă doar de chinezi. Faimele ziarului a contribuit în același timp la încetarea apariției sale, dat fiind că era în cea mai mare parte susținut financiar de Institutul de Cercetări Sociale și Religioase din New

York, căruia nu i-au convenit aceste idei. Ca urmare, apariția scurtă, dar fulminantă, a ziarului a luat sfârșit în 1928. O altă organizație care a abordat o linie aproape tot atât de radicală, contestând normele tradiționale ale creștinismului și căutând o renaștere „chinezească creștină” a fost Life Fellowship care a publicat între 1920 și 1930 ziarul *Life*. Ziarul a urmărit să ofere un forum academic pentru creștinii mai filosofici, nonpartizan și nondenominațional, chemând în special la reorganizarea radicală a societății pe principii creștine, într-un mod asemănător vederilor mișcării Evangheliei Sociale. În această mișcare au fost implicați mulți intelectuali de marcă, inclusiv T. C. Chao și Cheng Ching-I (sau C. Y. Cheng), un alt teolog de frunte și (din 1927) primul președinte al Bisericii lui Cristos din China.

Preocuparea acestor lideri pentru asistență socială i-a ajutat pe mulți creștini din perioada 1920–1930 să se angajeze în „proiectul național” pentru a regândi și reconstrui China. Creștinii au fondat mai multe școli noi, program care a fost asociat cu James Yen. El a lucrat cu emigranții chinezi săraci din Franța și a ajuns la concluzia că viitorul Bisericii constă în ajutarea săracilor. Ca mulți creștini chinezi din această perioadă care erau bine educați și aveau vederi liberale, el era preocupat de calitatea învățământului și a vieții, în general, din China. Astfel că, revenit acasă în 1923, el a fondat Asociația Națională a Mișcării de Educație în Masă sau MEM, care a dezvoltat programe educative pentru adulți în satele din zona rurală, dar și în clinici și în alte instituții. Mișcarea a avut un mare succes, iar Yen a călătorit nu numai în Asia, ci în toată lumea, pentru a înființa programe similare. Programele au avut succes mai ales în Filipine.

ORTODOXIA RUSĂ DIN CHINA

În vreme ce se întâmplau toate aceste lucruri, a existat o afluență secretă de creștini în altă parte a țării. Inima ținuturilor bisericilor protestante și catolice se afla în orașele de pe coastă.

Dar, în secolul XIX și la începutul secolului XX, creștinii au intrat în China și din partea opusă, dinspre granița cu Rusia. Cazacii în grupuri semiindependente care căutau să ducă o nouă viață dincolo de controlul țărilor, se așezau în Orient încă din secolul XVII. Luptele dintre Rusia și China au făcut ca unii dintre cazaci să fie absorbiți în Imperiul Chinez, în secolul XVIII existând tentative nereușite din partea autorităților ruse ortodoxe de a trimite acolo preoți și misionari.

Procesul a continuat de-a lungul secolului XIX, când extinderea spre Est a controlului țarist i-a făcut pe tot mai mulți cazaci să treacă dincolo de graniță. Acum se organizau misiuni în China care au culminat cu sosirea în 1897 a lui Innokentii Figurovskii (cca 1863–1931). Acest misionar deosebit de energic a avut un mare succes după ce a deschis în China școli și biserici noi, dar și tipografii. În 1902, el a devenit episcopul Beijingului, prin 1914 existând deja cinci mii de chinezi ortodocși care se închinau în 16 biserici și în două mănăstiri.

Ca urmare a revoluției din 1917, multe mii de refugiați ruși au intrat în China. Cei mai mulți dintre aceștia s-au așezat în Mancuriia, care a devenit centrul exilului ortodox rus. Ca urmare, în preajma anului 1940 existau deja în China două sute de mii de creștini ortodocși ruși împărțiți în cinci dioceze supravegheate de mitropolitul din Beijing.

MANIFESTUL CREȘTIN ȘI MIȘCAREA PATRIOTICĂ A TRIPLEI INDEPENDENȚE
Perioada 1920–1930 a cunoscut nu numai mobilizarea mișcării anticreștine, dezvoltarea intelectualismului chinez și înființarea bisericilor interdenominaționale, ci și fondarea Partidului Comunist Chinez (PCC). După cel de-al Doilea Război Mondial și după retragerea japonezilor din China, PCC a preluat puterea în 1949. Acum China era o țară comunistă condusă de secretarul partidului, Mao Zedong (1893–1976).

Se aștepta ca PCC să aibă o orientare antireligioasă, dar oficial cel puțin nu era.

Chiar înainte de a forma noul guvern în 1949, partidul i-a invitat pe liderii religioși – budiști și creștini – la o conferință consultativă. Cum religia era ceva fals, linia oficială susținea că existența statului comunist va duce la declinul natural al religiei. Acest lucru s-a reflectat în constituția din 1954 a Republicii Populare Chineze care garanta tuturor cetățenilor ei libertatea de a practica orice religie. Totuși aceasta nu însemna că statul este neutru. Ateismul trebuia încurajat și dintre toate religiile, cea mai lipsită de încredere era creștinismul, din cauza asocierii sale cu Occidentul și cu capitalismul. Un mare segment al comunității creștine a fost lichidat îndată ce PCC a preluat conducerea țării, tuturor rușilor ordonându-li-se să părăsească țara, numărul creștinilor ortodocși scăzând la aproximativ 20 de mii.

Nu e de mirare că multe dintre bisericile protestante au sperat să convingă guvernul că sunt utile, sprijinindu-l mai ales în domeniile în care aveau interese comune: îmbunătățirea agriculturii și a producției și curățirea țării de influențele străine nefaste. Conferința Consiliului Național Creștin din 1949 a tras concluzia că mișcarea de indigenizare trebuie accelerată, depunându-se toate eforturile pentru ca toate bisericile chineze să devină libere față de bisericile străine. Guvernul a aprobat cu tărie această orientare, iar negocierile dintre membrii guvernului și liderii Bisericii au dat naștere în 1950 la un document cunoscut ca „Manifestul Creștin Chinez”. Documentul a fost redactat de Wu Yao-tsung sau Y. T. Wu (1895–1980), un intelectual creștin de seamă, și a fost ratificat de aproape jumătate dintre bisericile protestante din China. Documentul chema toate bisericile să se întoarcă la ceea ce Wu considera originea creștinismului, la ajutorarea săracilor și la dezavuarea imperialismului străin.

Manifestul lui Wu a avut o mare influență asupra Mișcării Patriotice a Triplei Independențe (Three-Self-Patriotic Movement, TSPM) care a apărut ulterior. TSPM a căutat ca toate bisericile chineze să se autoguverneze, să se autofinanțeze și

Idolii au fost ridicați de țărani, dar cu timpul îi vor distruge cu propriile lor mâini; nu este nevoie ca cineva să îi distrugă prematur în locul lor. În astfel de probleme politica de agitație a Partidului Comunist trebuie să fie următoarea: „Încordați bine arcul, dar nu trageți, ci fiți pregătiți.”

Mao Zedong, „Raport cu privire la mișcarea țăranilor din Hunan”, 1927

Bisericile și organizațiile creștine din China trebuie să depună toate eforturile și să găsească cele mai eficiente metode pentru ca poporul din toate bisericile să cunoască clar relele pe care le-a făcut imperialismul în China; să recunoască faptul că în trecut imperialismul s-a folosit de creștinism; să curțe orice influențe imperialiste din interiorul creștinismului; și să fie vigilenți cu imperialismul, mai ales cu imperialismul american, în complotul său de a folosi religia la încurajarea creșterii forțelor reacționare.

Manifestul Creștin Chinez, 1950

O biserică a Mișcării Patriotice a Triplei Independențe din Xining, provincia Qinghai.

să se autopropage, însuși Wu fiind farul lor călăuzitor. În 1954 a fost abolită NCC și toate denumirile protestante tradiționale, TSPM impunându-se ca singura organizație protestantă acceptată de stat. Mulți protestanți au primit cu bucurie această mișcare care reflecta chemarea la unitate creștină și reverbera de mult timp în întreaga Chină, însă unii s-au opus TSPM-ului și unirii forțate aprobate de comuniști.

Rezultatul a fost organizarea în foarte multe biserici a unor „întuniri de denunțare” în care erau condamnate elementele „imperialismului” străin. Oricine putea fi victima unor astfel de denunțări care nu erau deloc justificate. T. C. Chao, unul dintre aliații teologici ai lui Y. T. Wu, a fost denunțat și și-a pierdut postul universitar. Ching Tien-ying, fondatorul mișcării Familia lui Isus, a fost

arestat pentru că era proprietar de pământ, iar comunele creștine au fost închise. Watchman Nee a fost arestat ca element antirevoluționar și antipatriotic. Mult mai cunoscut a fost cazul lui Wang Ming-tao a cărui biserică protestantă din Beijing se autosusținea, dar care credea că TSPM și elementele asociate cu aceasta erau prea liberale din punct de vedere teologic și că creștinii nu ar trebui să se amestece în politică. În perioada 1950–1960, el a fost denunțat de mai multe ori, arestat (din motive „politice”), eliberat, arestat din nou, procesul acesta ruinându-i sănătatea. În total, el a fost întemnițat 22 de ani, fiind eliberat abia în 1979. În același timp, sub președinția lui Y. T. Wu, Comitetul TSPM s-a ocupat de guvernarea celor mai multe dintre bisericile pomenite mai sus. Aceasta a însemnat, de fapt, închiderea multora dintre biserici deoarece pastorilor

li se cerea să petreacă tot mai multe ore în producție, iar, ca urmare, congregațiile erau unite în biserici mai puține, dar mai mari, cu tot mai puțini pastori. Păstorilor rămași li se impunea să predice despre lupta dintre bine și rău din lumea materială, despre rolul muncii susținute și a patriotismului în această luptă. Erau descurajate referirile la alte lucruri cum ar fi revenirea lui Cristos și sfârșitul lumii.

După cum toate acestea sugerează, Wu era o persoană, pe cât de semnificativă, pe atât de controversată, calitate care l-au urmărit și după moartea sa în 1979. În 1983, Ting Kuang-hsun, care i-a urmat lui Wu ca lider al TSPM, l-a asemănat cu apostolul Pavel pentru rolul său de a energiza creștinismul din China. Dar alții l-au privit ca pe un trădător al creștinismului, datorită cooperării sale cu guvernul și chiar ca pe un eretic datorită

vederilor sale teologice liberale și a caracterizării pozitive a idealurilor comuniste. Fără a fi instigate de Wu, dar petrecându-se sub conducerea sa, denunțările erau adesea îndreptate împotriva elementelor mai evanghelice din biserici. Nu e de mirare că în perioada 1950–1960 evanghelicii erau tot mai neîncrezători față de persoana lui Wu și, în general, față de TSPM. Principalul ziar al protestantismului chinez, *Tianfeng*, care a fost fondat în 1946 de Wu și editat tot de el, publica în mod regulat în această perioadă articole care îi atacau pe liderii evanghelici, dând sfaturi cum să se efectueze o denunțare eficientă. Dar Wu a fost totdeauna călăuzit de grija foarte mare pentru bunăstarea Bisericii și a poporului chinez, de convingerea că atât creștinismul cât și Biserica aveau multe valori comune și că ar trebui să colaboreze pentru binele societății. Atât consecințele pozitive cât și cele negative ale convingerilor lui Wu sunt încă resimțite în bisericile chineze de azi.

CATOLICISMUL SUB COMUNISM

Pentru catolici, indigenizarea promovată de TSPM era imposibil de pus în practică. Din cauza naturii bisericii lor, erau nu numai în legătură cu clerul străin, ci și supuși clerului străin. Aceasta putea fi o mare problemă, având în vedere că în China existau de două ori mai mulți romano-catolici decât protestanți. Nu a ajutat nici faptul că Vaticanul a continuat să recunoască fostul regim naționalist precomunism care s-a refugiat în Taiwan și a format acolo un guvern în exil.

Înainte de 1949, Biserica Romano-Catolică creștea foarte rapid, ajutată și de decretul istoric al Vaticanului din 1939 care recunoștea că venerarea lui Confucius și a strămoșilor era, de fapt, un obicei normal, fără a avea o natură religioasă. Astfel, vechea „controversă a riturilor” a putut fi uitată. Deja în 1949 existau aproape trei milioane și jumătate de catolici chinezi, dar au rămas în urma protestanților în ceea ce privește indigenizarea. Cu toate că unele dintre diocesele principale, ca cea din Beijing și

cea din Shanghai, aveau episcopi chinezi, aproximativ jumătate dintre toți preoții și două treimi dintre episcopi erau străini.

Ca urmare a venirii la putere a Partidului Comunist Chinez, unii catolici au sperat să imite indigenizarea mișcării protestante. În 1950, un preot, Wang Liang-zuo, a publicat un manifest similar celui semnat de Y. T. Wu, cerând să se pună capăt imperialismului și dependenței politice față de Vatican (în vreme ce se menținea o „legătură religioasă”). Idei similare s-au aflat și în spatele Asociației Patriotice Catolice Chineze (Chinese Catholic Patriotic Association, CCPA) înființate în 1957. Cu toate acestea, episcopii au confirmat că cei mai mulți dintre catolici nu voiau să aibă de a face cu aceasta, insistând că nu putea exista o Biserică Catolică Chineză pe deplin independentă față de Roma. Cel care a insistat cel mai mult în această direcție a fost un italian, arhiepiscopul Antonio Riberi (1897–1967), nunțiu apostolic al Vaticanului. El a continuat să recunoască guvernul naționalist din exil și nu noul regim al Partidului Comunist Chinez, îndemnându-i pe misionarii străini să

rămână acolo unde erau, în ciuda persecuției. El a ajutat la formarea unei Legiuni a Mariei, o organizație laică care încuraja disciplina personală în rugăciune și în ajutorarea altora.

Mult mai mulți catolici, decât protestanți, au fost denunțați și arestați de autorități. Proprietățile lor, incluzând școli și spitale, au fost confiscate – deoarece în ochii Partidului Comunist Chinez libertatea de închinare însemna libertatea de a conduce serviciile din biserici, nu libertatea organizațiilor religioase de a avea și a administra alte proprietăți. Biserica Catolică a fost forțată tot mai mult să intre în clandestinitate, dar așa cum s-a întâmplat și în trecut, membrii săi au devenit tot mai hotărâți, în fața persecuției și a presiunii. Au fost vremurile martirilor precum părintele Beda Chang (1905–1951), directorul Biroului de Studii Chinezești din Shanghai. Chang a fost arestat în 1951 și a murit la scurtă vreme în închisoare, ca urmare a maltratării suferite. Bisericile din Shanghai erau arhipline cu cei care îi deplângeau moartea cu ocazia recviemului său, exemplul său încurajându-i pe cei care i-au rămas loiali papei. Centrul

Studentii și profesori defilând în piața Tiananmen, Beijing, pentru a-l sprijini pe Mao Zedong în august 1966. Pe pancartele lor scrie „Înălțați ideile lui Mao Zedong și marele steag roșu.”

acestei rezistențe a fost Shanghai unde, într-o noapte din 1955, au fost arestați aproximativ trei sute de preoți și de călugărițe, împreună cu episcopul Gong Pinmei (sau Ignatius Kung). Episcopul a fost acuzat de spionaj și a fost aruncat în temniță, fiind urmat de mai multe sute de catolici, după o nouă epurare care a avut loc două săptămâni mai târziu.

CCPA încă exista în timpul persecuției și multor catolici li s-a părut atractivă abordarea persecuției. Ca urmare, Biserica Catolică s-a divizat în două – nu o schismă formală, ci una de facto. CCPA era acceptată de autorități, dar nu de cei mai mulți dintre episcopi și nici de Vatican. Episcopii CCPA au început să ordoneze episcopi „patrioți” fără să aibă aprobarea Vaticanului. Această practică a fost condamnată de papa Pius al XII-lea care a determinat ca guvernul chinez să le interzică catolicilor să mai aibă legături cu Vaticanul. Schisma de facto s-a adâncit, astfel că, în perioada 1960–1970, existau mai mulți episcopi „patrioți” comparativ cu cei numiți de Vatican (mult mai puțini decât existau înainte de 1949).

REVOLUȚIA CULTURALĂ

Alianța stânenitoare dintre Partidul Comunist Chinez și mișcarea „patriotică” din interiorul protestantismului și a catolicismului a luat sfârșit în 1966 odată cu Marea revoluție culturală proletară. Inițiată chiar de secretarul partidului Mao, aceasta era o reacție la infiltrarea elementelor burgheze și elitiste în guvern, în birocratie și în partid. Studenții din fruntea „Gărzilor Roșii”, militau înarmați cu „cărțica roșie” a scrierilor lui Mao. Ei mărșăluiau prin țară, căutând peste tot forțele ascunse ale burgheziei, de la taximetriști, la cei mai însemnați membri ai Partidului Comunist Chinez. Tulburările și epurările au durat până în 1969, dar revoluția culturală a continuat. Mao a devenit figura centrală a unui nou cult: portretele sale apăreau peste tot, i se jura personal credință, iar citatele din „cărțica roșie” erau văzute și auzite peste tot. Erau persecutați intelectualii, inclusiv profesorii

și oamenii de știință: sute de mii au fost arestați și zeci de mii au fost uciși.

Bisericele au suferit teribil în vremea revoluției culturale. Gărzile Roșii intrau în clădirile bisericilor și le goleau de simbolurile creștine și de Biblii, cărora le dădeau foc în stradă. În locul lor erau puse afișe care îi ridiculizau pe creștini, susținând că doar nebunii mai credeau în Dumnezeu. Toate bisericile din țară au fost închise și încuiate, transformate în magazine sau destinate unor scopuri mult mai „utile”.

Pe întreg teritoriul Chinei, Gărzile Roșii spargeau ușile pentru a intra în case și a obține „mărturisiri” din partea celor cunoscuți drept creștini, care puteau fi arestați, bătuți sau puși cu forța în slujbe înjositoare. Mulți au fost duși în lagărele de muncă de la țară. Chiar și membrii TSPM și ai CCPA au suferit la fel ca și coreligionarii lor catolici: pentru Gărzile Roșii toți creștinii erau la fel.

În aceste condiții, toate bisericile existau în clandestinitate absolută. În locul clădirilor bisericii se foloseau case familiale, dând astfel, naștere la mișcarea „congregației din case”. Printr-o revenire la formele de închinare asemănătoare cu cele ale creștinilor din primele două secole d.H., mici grupuri de prieteni se întâlneau pe rând în case pentru a citi Biblia și pentru a se ruga. În timp ce se ocupau de aceste lucruri, creștinii chinezi copiau pasajul care era studiat, astfel apărând alte copii ale Bibliei. Era extraordinar de greu de găsit Biblii tipărite, aceste texte scrise de mână fiind de cele mai multe ori singurele Scripturi pe care creștinii le puteau citi. În locurile publice creștinii continuau să se roage împreună ținându-și ochii deschiși și răzând ca și când erau antrenați într-o conversație normală.

Existau și predicatori itineranți care vizitau uneori casele în care se întâlneau creștinii, dar fiecare grup era autonom, în lipsa organizării oficiale. Probabil că cel mai surprinzător lucru a fost că bisericile nu numai că au supraviețuit, ci s-au și mărit. În unele comunități rurale, creștinii erau în majoritate, mulți alăturându-li-se

Nu există D
Nu există D
Nu există I
Noi suntem
noi credem
Mao Zedong

Lozincă de pe
clădirile YMCA
1967

pentru că au fost impresionați de dedicația și capacitatea lor de a munci din greu.

DUPĂ REVOLUȚIE

Revoluția culturală a luat sfârșit odată cu moartea lui Mao în 1976. Liderii religioși au fost eliberați, instalându-se o atmosferă mai tolerantă. Totul a început în 1972 când câțiva diplomați africani și indonezieni din Beijing au întrebat dacă existau biserici pe care le puteau și ei frecventa: rezultatul s-a concretizat în permisiunea de a deschide două biserici, una protestantă și una catolică. Încă o dată libertatea de închinare a devenit o realitate în China după mijlocul perioadei 1970–1980. După moartea lui Mao a ajuns la putere un lider moderat al PCC, Deng Xiaoping (1904–1997), care a inițiat reforme majore pentru a slăbi chingile în care guvernul ținea întreaga economie. El a optat pentru o politică externă mult mai deschisă, în special față de SUA, ceea ce a ajutat la slăbirea presiunilor asupra creștinilor din China.

S-a manifestat chiar și o creștere a interesului față de literatura creștină printre intelectuali și printre oamenii de știință. A apărut mișcarea „Creștinii Culturali” ai căror membri nu aparțineau vreunei biserici și nici nu se botezau, dar studiau Biblia, teologia și filosofia creștine. Multe lucrări teologice importante din trecut au ajuns să fie disponibile tocmai datorită acestei mișcări. În același timp, în 1980 a fost inițiat Consiliul Creștin Chinez (CCC), sub conducerea succesorului lui Y. T. Wu's ca lider al TSPM, Ting Kuang-hsun. Cu această ocazie s-a mai diminuat accentul care se punea pe teologia liberală și pe Evanghelia Socială. CCC exista ca o organizație-umbrelă pentru toate bisericile protestante din China. Din perioada 1950–1960, acestea nu au mai avut structuri denominaționale separate, fiind din punct de vedere oficial „postdenominaționale”. Cu toate acestea, diferite grupuri din această biserică și-au menținut caracteristicile teologice sau organizaționale ale vechilor lor denominații.

În ziua de azi se apreciază că sub egida CCC ar exista aproximativ 55 de mii de biserici și „puncte de întâlnire” protestante mai mici, cuprinzând 16 milioane de credincioși și un număr uriaș de grupuri mai puțin formale, urmașele „congregațiilor din case” din era revoluției culturale. Unele dintre aceste grupuri au legături cu CCC, jucând și un rol complementar, dar altele nu recunosc CCC, formând o structură ecleziastică alternativă. Aceste grupuri sunt încă ilegale, legea din China recunoscând doar CCC (și TSPM) ca reprezentante ale protestantismului. Ca urmare, cei care fac parte din bisericile din case, trăiesc cu frica arestării. De exemplu, demonstrațiile studenților din piața Tienanmen din 1989 și metodele brutale folosite de guvern pentru suprimarea lor au coincis cu încercarea statului de a îngrădi opoziția creștină. Dat fiind că CCC a sprijinit protestele studenților, statul a introdus o nouă lege prin care era obligatorie înregistrarea tuturor locașurilor de închinare și un control mai riguros al statului referitor la cine devenea membrul organizațiilor creștine. Ca urmare, multe dintre denominațiile care nu se bucurau de recunoașterea statului au suportat consecințele legii, atacurile împotriva acestora crescând din 1999: Falun Gong („practica roșii dharma”) este probabil victima cea mai cunoscută a acestei politici, dar neoficial, au suferit și bisericile protestante, mai ales unele dintre congregațiile evanghelice care au fost privite nu ca pe grupuri protestante neînregistrate oficial, ci ca pe secte necreștine, o categorie care presupune penalități mult mai drastice.

În ceea ce îi privește pe romano-catolici, schisma din 1950–1970 încă mai există. De fapt, în China există două Biserici catolice – una cunoscută ca Biserica Deschisă, care are legături cu CCPA și este recunoscută oficial și Biserica Clandestină. Biserica Deschisă a apărut atunci când episcopii și clerul au revenit la posturile lor după moartea lui Mao. Cei mai mulți dintre aceștia doreau

Fiecare cetățean are libertatea de a crede sau a nu crede într-o religie.

Declarație cu privire la politica guvernului, Renmin Ribao, 1980

Kakure Kirishitan

Povestea grupului de bătrâne care au ieșit din umbră în 1865 pentru a-și mărturisi credința lor catolică preotului francez Bernard Petitjean este cunoscută de mult timp. Petitjean a fost plăcut surprins să descopere că flacăra creștinismului a ars în ciuda tuturor vicisitudinilor, a ars în secret de la expulzarea misionarilor de la începutul secolului XVII. Credea că aceste bătrâne, împreună cu valurile de credincioși care au apărut (de obicei, se da cifra de 50 de mii) trebuiau imediat reintegrate în turma catolică. Dar aproximativ 50% dintre acestea au dorit să rămână credincioase creștinismului „kakure” (ascuns).

Forțate să își continue în secret credința lor, fără o Biblie în limba proprie și fără să facă uz de sacramentele care necesitau un preot, acest grup și-a menținut credința bazându-se doar pe cărți devoționale (conținând principalele rugăciuni în limba japoneză) și pe un calendar al ritualurilor. Rezultatul a fost că aceste comunități kakure au ales să rămână credincioase istoriei strămoșilor lor, care la rândul lor, au rămas credincioși mesajului original al iezuiților vreme de zece generații, în ciuda torturii și a martirajului.

Chiar și în ziua de azi comunitățile kakure care dăinuie sunt restrânse la

vecinătatea orașului Nagasaki și la insulele din apropiere. Oamenii de știință au început să îi studieze pentru că și-au dat seama în ultimele decenii că aceste comunități kakure vor dispărea odată cu moartea bătrânilor din generația actuală. În centrul acestei investigații s-a plasat chestiunea relației dintre forma creștinismului transmisă japonezilor de misionarii iezuiți în așa-zisul „secol creștin” (1550–1649) și credința kakure contemporană. Asemănările sunt puse în evidență în textul lor esențial, *Tenchi hajimari no koto* (Începuturile cerului și ale pământului) care pare a fi rezumatul neprelucrat al unor anumite fragmente, adesea pline de greșeli, din Biblie, amestecate cu elemente din piesele creștine de teatru și cu povestiri folclorice japoneze. Totuși, în ciuda tuturor asemănărilor, *Tenchi* indică în mare parte în direcția acomodării cu mediul religios japonez, cu conceptele de bază pe care le întruchiează în limbajul tradițiilor locale shinto, dar și în budism și în taoism. La baza acestei comparații stă natura politeistă a tradiției kakure: închinarea este focalizată pe un uriaș panteon de *kami* (divinități asociate, de obicei, cu shinto) care îl includ nu numai pe Dumnezeu Tatăl, pe Isus Cristos și pe Fecioara Maria, dar și un șir de obiecte neînsușite în care a intrat un duh și care din această cauză necesită o atenție constantă.

Toate acestea ridică o întrebare fundamentală: această tradiție reprezintă

conservarea, transformarea sau negarea credinței creștine care a ajuns în Japonia în urmă cu 450 de ani? Primul scenariu percepe rugăciunile și tradițiile kakure ca reprezentând un fel de capsulă a timpului, studierea acesteia furnizând aspecte fascinante ale naturii teologiei iezuiților din secolul XVI; cel de-a doilea percepe formele și credințele originale care se întrepătrund cu elemente dintr-un șir de alte tradiții religioase din Japonia; al treilea merge un pas și mai departe și sugerează îndepărtarea accentuată de catolicismul ortodox astfel încât kakure ar trebui perceput ca o nouă religie. Realitatea pare să depășească toate aceste trei modele. În mod cert kakure a evoluat și s-a îndepărtat de credințele secrete ale strămoșilor lui. Dar aceasta nu înseamnă o respingere, ci o încercare de a înlocui exclusivismul timpuriu cu o abordare mai acceptabilă în ceea ce privește alte elemente ale religiozității japoneze.

MARK WILLIAMS

să coopereze cu guvernul, în special după 1981, când guvernul nu mai îi forța pe episcopi să jure că vor fi independenți de Roma. Congregațiilor li s-a îngăduit să se roage pentru papă în anul următor. Dar foarte mulți preoți credeau că Biserica Deschisă este o Biserică apostată și au refuzat să colaboreze în secret cu un guvern ateu. Această mișcare a fost condusă de Fan Xueyan, episcop de Baoding, el ordinând în secret episcopi în 1981. În zece ani deja existau zece episcopi ilegali. Mișcarea continuă să existe, dar, la fel ca și congregațiile protestante ilegale, aceasta suportă o presiune tot mai mare din partea guvernului. Situația totuși prezintă unele aspecte neobișnuite: când știrea ordinarilor lui Fan Xueyan a ajuns la

urechile papei Ioan Paul al II-lea, acesta a ratificat ordinările și a recunoscut legitimitatea noilor episcopi și a succesorilor lor. Astfel, cu ambele biserici unite prin Sfântul Scaun, schisma, de fapt, nu mai există; totuși cele două biserici nu se recunosc reciproc.

Biserica Ortodoxă din China a devenit autocefală în 1957. Concentrată în jurul Harbinului, comunitatea ortodoxă creștină rămâne mică, dar înfloritoare.

JAPONIA

În „gloriosul deceniu 1880–1890”, membralitatea bisericilor a crescut exponențial. Protestanți, catolici și ortodocși, toți s-au bucurat de un succes incredibil, mulți sperând – și chiar

crezând – că pe la începutul secolului XX Japonia va ajunge o națiune creștină. Visul nu va deveni realitate, dar bisericile japoneze se vor bucura de o perioadă extraordinară.

DECRETUL IMPERIAL CU PRIVIRE LA EDUCAȚIE

Adoptarea entuziastă de către guvern și de către intelectuali între 1880 și 1890 a tuturor lucrurilor care proveneau din Vest a fost benefică pentru biserici, dar în perioada 1890–1900 a intervenit o schimbare. Guvernul Meiji a pus în practică o politică destul de controversată de restaurare (*fukko*) și de renovare (*ishin*). Aceasta a însemnat adoptarea industrializării și tehnologiei occidentale (*ishin*) în vreme ce se mențineau cultura și religia tradiționale (*fukko*). Această abordare a fost prețuită ca sacră în *Decretul imperial cu privire la educație*, emis în 1890 de prim-ministrul Yamagata Aritomo. Decretul era o reafirmare a valorilor tradiționale, cum ar fi loialitatea și munca susținută, încurajându-i pe japonezi să adopte aceste valori care făceau parte din „caracterul național japonez”, în serviciul națiunii și al împăratului. Decretul a fost trimis tuturor școlilor unde trebuia să fie memorat de toți elevii, care urmau să citească apoi lungi comentarii cu privire la acesta. Această practică a continuat până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. În general, s-a manifestat mult mai puțin entuziasm față de cultura occidentală și față de creștinism, în special.

Cu toate acestea, decretul nu a constituit o interdicție generală ca aceea din vremea lui Tokugawa. De fapt, în primele decenii ale secolului XX s-a constatat o creștere a bisericilor – nu atât de spectaculoasă ca cea din perioada 1880–1980, dar destul de impresionantă. Industrializarea Japoniei a însemnat pentru mulți japonezi schimbarea radicală a condițiilor sociale, așa cum s-a întâmplat cu un secol în urmă în Europa de Vest și a avut efecte asemănătoare celor de la începutul revoluției industriale.

Socialismul și chiar comunismul au crescut în popularitate, dar tot așa s-a întâmplat cu protestantismul care a prezentat interes în special pentru clasa muncitoare. Dacă în 1901 existau 51 de mii de protestanți japonezi, în 1930 existau 194 de mii. Tot atunci existau 93 de mii de catolici în toată țara. După cum sugerează aceste cifre, creștinismul s-a dezvoltat, dar a rămas o prezență minoră în Japonia. Budismul, șintoismul și confucianismul s-au menținut într-o poziție mult mai importantă în societate. De fapt, oficial, cultul indigen al Japoniei, șintoismul, era extrem de important pentru cultura japoneză și participarea la sărbătorile și la ritualurile sale era o datorie patriotică a tuturor japonezilor, indiferent de credința lor religioasă. Normal că foarte mulți creștini au refuzat să aibă de-a face cu șintoismul, autoritățile monitorizând cu atenție astfel de dizidenți. Legea organizațiilor religioase din 1939 dădea voie guvernului să închidă orice organizații religioase ale căror activități erau contrare „căii imperiale”.

BISERICA UNITĂ A LUI CRISTOS

În aceste circumstanțe creștinismul japonez s-a schimbat. Legea organizațiilor religioase statua că guvernul va recunoaște doar o singură biserică protestantă, ceea ce a forțat reorganizarea tuturor bisericilor protestante din țară într-o formație cunoscută cu numele de Biserica Unită a lui Cristos. Formată în 1941, noua organizație a absorbit și a înlocuit toate grupurile protestante, cu excepția anglicanilor, a adventiștilor și a altor câteva care au refuzat să se alăture acesteia.

În concepția acestora și a multor străini din acei ani, această biserică era una de compromis, afectată de oficializare, aproximativ cum era Biserica Reichului din Germania nazistă. În mod cert, aceasta nu a arătat prea bine când liderii noii Biserici au vizitat în 1942 Ise Jingū, principalul templu șintoist și au cerut binecuvântarea peste zeii șintoști. Serviciile bisericii includeau închinarea cu

Protestantismul instituționalizat a constituit o întoarcere la romano-catolicismul de care a scăpat. Avem nevoie de o altă Reformă pentru a readuce protestantismul la ceea ce era. Noul protestantism trebuie să fie absolut liber, fără urmă de organizare ecleziastică – o comuniune, nu o instituție –, o comuniune a sufletelor, nu un sistem sau o organizație. Practic, va fi un creștinism fără biserici, fără a mai numi pe vreun om episcop sau pastor, în afară de Isus Cristos, Fiul lui Dumnezeu.

Uchimura Kanzō, 1928

fața spre palatul împăratului și cântarea unui imn adresat împăratului. Guvernul s-a asigurat că biserica încuraja eforturile de război, eliminând din cărțile de cântări bisericești toate imnurile despre pace. În 1944, guvernul propunea subiectul pentru predicile pastorilor cărora li s-a comunicat că trebuie să aleagă altă dată pentru Crăciun, deoarece 25 decembrie coincidea cu urcarea la tron a împăratului.

MIȘCAREA NON-BISERICĂ

Aceasta a fost una dintre fațetele „creștinismului japonez”, dar mai exista încă una, mult mai spontană și mai preocupată de păstrarea adevăratei învățături a Bisericii. Mișcările de indigenizare din interiorul creștinismului japonez s-au dezvoltat datorită nemulțumirii față de creștinismul preluat de convertiții japonezi de la misionarii străini. În special, s-a crezut că misionarii străini nu au înțeles cultura japoneză și valorile acesteia, promovând o „teologie înlocuitoare”, potrivit căreia creștinismul

putea înflori doar dacă înlocuia – adică eradica – religia și cultura japoneze. Cu alte cuvinte, la fel ca și hindușii din India, japonezii erau obișnuiți cu sincretismul. Religia și moralitatea japoneze erau un amestec de budism, de șintoism și de confucianism. Din acest punct de vedere, insistența misionarilor asupra faptului că monopolul asupra adevărului îl deținea creștinismul, nu avea sens. Fondatorii bisericilor indigenizate doreau să dezbrace creștinismul de tot ce ei credeau că e importat din cultura occidentală, urmărind întoarcerea la originile creștinismului în stil japonez.

Unul dintre pionierii mișcării de indigenizare a fost Uchimura Kanzō (1861–1930). Născut la Edo (redenumit Tokyo în 1868), el s-a convertit la creștinism pe când studia la Colegiul de Agricultură din Sapporo. În 1884, a vizitat SUA unde a rămas timp de patru ani. Acolo a locuit printre quakeri, care l-au impresionat profund și a studiat la Colegiul Amherst, unde a trăit o profundă

Un grup de samurai japonezi și de ofițeri studiind o hartă între 1860 și 1870.

experiență religioasă, dobândind o nouă înțelegere asupra jertfei lui Isus și a relației lui personale cu Isus. Pentru Uchimura, acesta a fost momentul unei adevărate convertirii la o formă evanghelică a creștinismului, dându-și seama că tot ce a făcut până atunci era să merite mântuirea, ceea ce era imposibil.

Revenind în Japonia în anul 1888, Uchimura a început să predice mesajul evanghelic pe care l-a descoperit în America – dar a eliminat din acesta orice element cultural american sau nejaponez. El susținea că adevăratul creștinism nu putea fi împărțit între diferitele Biserici, așa cum s-a întâmplat în Europa – fiecare dintre acestea pretinzând că este „adevărată” Biserică creștină, când, de fapt, nu era niciuna.

În 1897, Uchimura a devenit editorul ziarului *Yoruzu chōchō*, care a devenit cea mai mare publicație din Japonia. În același timp, și-a început propriul său jurnal, *Seisho no kenkyū* (*Studiul Bibliei*). În acest jurnal Uchimura și-a expus concepția sa cu privire la creștinism văzut ca o religie japoneză, nu ca un import cultural. În această fază el avea puternice înclinații patriotice, sprijinind guvernul în războiul cu China – dar ulterior a devenit pacifist și și-a dat demisia de la jurnalul său datorită direcției prorăzboinice pe care ar fi trebuit să o sprijine. În ciuda convertirii sale sub influența occidentală, Uchimura a condamnat imperialismul cultural al misionarilor. În schimb, Uchimura a căutat urmele creștinismului în cultura japoneză. El a atras atenția asupra asemănărilor în materie de etică între creștinism, budism și confucianism, percependu-le ca o dovadă a activității lui Dumnezeu chiar înainte de sosirea creștinismului. Uchimura credea că *Bushidō*, „codul samurailor”, care punea accentul pe loialitate, pe slujire și pe renunțarea de sine, era cel mai bun sistem etic din lume. Din punctul de vedere al unui japonez, apostolul Pavel era în *esență* samurai, Uchimura imaginându-și o vreme în care religia creștină și principiile *Bushidō* se vor uni. În mod asemănător, în

1926, Uchimura a scris un articol în care îl compara pe Buda cu luna și pe Cristos cu soarele, spunând:

Îmi place luna și noaptea; dar când noaptea aproape a trecut și ziua este aproape, îmi place acum mai mult de soare decât de lună; dar știu că dragostea față de lună este inclusă în cea a soarelui, iar acela care iubește soarele iubește și luna.

Foarte mulți au fost inspirați de Uchimura și de scrierile sale, *Mukyōkai* – mișcarea „non-Biserică” devenind tot mai puternică, mai ales în Tokyo. Cu toate acestea, Uchimura nu a dorit să înființeze încă o biserică, ci mai degrabă a dorit să evite instituționalizarea credinței creștine. Aceasta însemna să nu existe pastori sau preoți, nici sacrameente, de vreme ce în concepția sa acestea făceau parte din lucrurile instituite de om care serveau doar la a face învățătura lui Cristos tot mai obscură. În schimb, Uchimura închiria săptămânal săli pentru a se adresa mai multor sute de persoane. El a mai înființat și o societate denumită *Kyōyūkai* („Societatea Prietenilor”) pentru a acorda sprijin pastoral mișcării nondenominaționale creștine.

Mișcarea non-Biserică a fost cea mai mare și cea mai cunoscută formă a creștinismului indigen care a apărut în Japonia, dar nu a devenit extrem de populară. Una dintre problemele sale a fost cea moștenită din confucianism referitoare la relația strictă dintre femei și bărbați – astfel, bărbații și femeile se așezau în părți opuse în sala de conferințe pentru a-l asculta pe Uchimura predicând, de exemplu. Și mai grav era că nu exista nicio modalitate de educare a pastorilor și a predicatorilor: toată lumea trebuia să se bazeze pe propria înțelegere a Bibliei, dezvoltată în urma lecturării Bibliei și pe propriile abilități charismatice. Tot ce era în plus ar fi trădat principiile non-Bisericii.

Mișcarea și-a menținut forța și după moartea lui Uchimura. Între 1950 și 1960, se aproxima că aceasta avea între 50 și 100

Credincioși în catedrala Urakami, Nagasaki, 2005. Până la explozia bombei atomice deasupra acesteia, catedrala a fost cea mai veche și cea mai mare clădire creștină din Japonia. A fost reconstruită în 1959.

de mii de membri. Natura mișcării face ca estimările să nu fie precise, dar se crede că numărul membrilor a scăzut. Absența unei alte conduceri în afara liderilor locali ai grupurilor de studiu a făcut să fie greu de organizat acțiuni pentru sporirea numărului de membri și se pare că tinerii creștini japonezi nu au fost prea interesați.

Cu toate că mișcarea non-Biserică este cea mai faimoasă formă de creștinism indigen japonez, aceasta nu este singura de acest gen. Există multe biserici, secte și alte grupuri care – așa cum a afirmat romancierul creștin Shusaku Endo (1923–1996) – au căutat să îmbrace creștinismul în kimono, mai degrabă decât în haine occidentale care nu îi vin bine. Să vedem doar două exemple.

BISERICA INIMII LUI CRISTOS

Contemporan cu Uchimura Kanzō, dar ceva mai tânăr, Kawai Shinsui (1867–1962) a instituit o formă a creștinismului influențată foarte mult de

budism. Kawai a fost convertit în tinerețe de misionarii metodisti, dar a ajuns la concluzia că formei lor de religie le lipsea unul dintre elementele budismului specific Japoniei: accentul pus pe autoperfecționare și pe zbaterea interioară ca o cale de înțînre și de iluminare. Kawai a studiat foarte mult Evangheliile, combinând rigurozitatea academică cu meditația pe care o practica pe câmp timp de cinci ore. Ca urmare, experiențele religioase prin care a trecut l-au convins pe Kawai că Cristos și învățătura Lui trebuie înțelese nu doar ca o împlinire a iudaismului, ci și ca o împlinire a șintoismului, a budismului și a confucianismului.

În 1927, Kawai a fondat Biserica Inimii lui Cristos tocmai pentru a răspândi această nouă înțelegere. Kawai a susținut că dacă Îl acceptăm pe Isus ca pe un mântuitor care ne scapă de toate păcatele noastre fără să facem niciun efort, trebuie să Îl acceptăm și ca pe un stăpân care

...brusc mi-a venit o idee: Cum ar fi dacă Buda, Confucius, Socrate s-ar întâlni cu Cristos? (...) Sigur că ar descoperi ceva în plus față de ce au găsit Petru, Iacov, Ioan și Pavel. Așa stând lucrurile, s-ar putea descoperi mari adevăruri mai presus de creștinismul care a fost adus din Vest prin împletirea gândirii acestor mari sfinți și, astfel, oferind Vestului secretul adevărului găsit, de asemenea, în Japonia.

Kawai Shinsui

așteaptă eforturi din partea noastră. Eforturile morale și autoperfecționarea trebuie să se afle în centrul stilului de viață creștin, ceva ce Kawai nu a putut observa în bisericile protestante occidentale. Ca urmare, el i-a făcut pe discipolii săi să urmeze ceea ce a numit împătrita cale: studiul Bibliei, rugăciune, meditație și practică. Meditația se conforma budismului zen, concentrându-se adesea asupra textului din Romani 12:1 sau asupra unei imagini a lui Cristos (însuși Kiwano avea tot timpul la el o imagine, ascunzând-o în mânecile kimonoului său). Mai exista și pregătirea fizică cu numele *kyōjenjutsu*. Ca urmare, clădirile bisericilor erau numite *dōjōs*, adică locuri pentru instruirea spirituală mai degrabă decât pentru închinare.

Kawai Shinsui a murit în anul 1962 la peste 90 de ani, dar, cu toate că are mai puțini membri, biserica sa încă există. La fel ca mișcarea non-Biserică, aceasta s-a confruntat cu dificultăți în recrutarea de noi membri și probabil că nu are mai mult de o mie de membri în ziua de azi. Dar totdeauna Kawai și-a imaginat biserica sa ca pe o organizație de interes minor, un tip de mișcare monastică în stil japonez mai degrabă decât ceva pentru toată lumea.

PENTICOSTALISMUL JAPONEZ

Cu toate că au nume asemănătoare, Biserica Inimii lui Cristos este extrem de diferită de Biserica Duhului lui Isus. Fondatorul ei a fost Murai Jun (1897–1970), fiul unui pastor metodist, care în 1918 era la un pas de a se sinucide pe un feribot. În momentul critic Murai s-a trezit vorbind dintr-odată în limbi. Devenind după aceea predicator și evanghelist, Murai a fondat în 1941 Biserica Duhul lui Isus, numele ei apărând într-una dintre viziunile pe care le-a avut. Biserica avea o formă de închinare extrem de dramatică și sentimentală, care cuprindea vorbiri în limbi, vindecările prin credință având un rol important. Masa din fața bisericii avea doar o Biblie și un recipient cu ulei, folosit pentru ungerea

celor care participau la serviciul de vindecare. Principalele biserici protestante au fost deosebit de alarmate și l-au atacat pe Murai ca un slujitor al Satanei și ca un unitarian, deoarece congregația sa i se închina „numai lui Isus”. Murai susținea că se întorcea la închinarea primilor creștini și se supunea poruncilor lui Isus însuși.

În mare parte acestea se asemănau cu penticostalismul occidental. Diferența era felul în care Biserica a adoptat elementele tradiționale ale culturii japoneze. De exemplu, biserica a condamnat venerarea tradițională a strămoșilor decedați, asociată cu șintoismul, dar în schimb a oferit botezul pentru cei morți, înlocuind efectiv practica „păgână” cu una creștină. În mod asemănător, el a dezvoltat servicii pentru purificarea pământului și a clădirilor, identice cu practicile șintoiste. În acest fel, Biserica Duhului lui Isus a reușit să se infiltreze pe terenul cultural ocupat de șintoism în timp ce condamna totuși orice avea de a face cu religia populară tradițională.

La început, Biserica nu a prosperat, dar, în perioada 1950–1960 și după aceea, numărul de membri a explodat. În 1958, Biserica avea aproximativ 28 de mii de membri. La începutul perioadei 1990–2000, aceasta pretindea că are 420 de mii de membri, grupați în două sute de biserici obișnuite și patru sute de biserici în case. Cifrele atât de mari sunt posibile deoarece Biserica îi consideră membri pe toți aceia care frecventează serviciile sale și primesc botezul cu apă și cu Duh. Experiența din urmă are loc prin repetarea cuvântului „Aleluia”, despre care se crede că ar atrage după sine darul vorbirii în limbi. Biserica pretinde că are 23 de mii de membri *activi*, un număr semnificativ – Biserica Duhului lui Isus având mai multe biserici în Japonia decât oricare alte mișcări de indigenizare.

O altă mișcare penticostală este Sfânta Adunare a lui Isus, fondată în 1946 de Ōtsuki Takeji care a avut parte de o mișcătoare experiență religioasă în timp ce lucra ca misionar în China. O importantă

doctrină a acestei Biserici este „numele Domnului” pe care Ōtsuki l-a descoperit în Romani 10:13 și în Faptele apostolilor 9:21. Crezând că chemarea acestui nume era o trăsătură distinctivă a creștinismului primar, Ōtsuki a făcut o listă cu toate numele lui Dumnezeu din Biblie, de la Dumnezeu cel Atotputernic din Geneza 17:1 la „dragoste” din 1 Ioan 4:16. Adepții săi recită aceste nume la unison aproape în stilul mantrelor budiste. Ōtsuki a fost dezamăgit de interioarele pustii ale bisericilor protestante, dar a fost inspirat de romano-catolicism, transformându-și bisericile în „spații sacre”. În bisericile sale pot fi găsite altare, cruci și vitralii, dar și statui ale sfinților.

După un deceniu de existență, Sfânta Adunare a lui Isus avea deja o mie de membri, crescând încontinuu. Azi numără aproape zece mii de membri – fiind mai mică decât Biserica Duhul lui Isus, dar, spre deosebire de aceasta, nefiind în declin.

CALEA

Aceste forme ale creștinismului japonez pot fi recunoscute mai mult sau mai puțin ca biserici creștine. O abordare mult mai sincretică a fost cea a lui Matsumura Kaisei (1859–1939). În 1876, acesta a avut parte de o experiență religioasă care l-a convins că Dumnezeul creștin era identic cu Tentei, zeul confucianismului și curând după aceea, a fost botezat. A intrat într-unul dintre colegiile misionare conduse de misionari prezbiterieni și reformați olandezi, dar a părăsit colegiul dându-și seama că aceștia nu înțelegeau cultura japoneză.

În cele din urmă, în 1905, Matsumura și-a fondat propria biserică, cunoscută la început ca asociația O Singură Inimă, apoi ca Biserica Japoniei și, în final, Calea. Matsumura a argumentat la fel ca și deștii, că cea mai mare parte a doctrinelor metafizice ale protestantismului tradițional – cum ar fi divinitatea lui Cristos, obiectivitatea ispășirii și autoritatea Bibliei – erau idei omenești care au ajuns în creștinism prin accidente ale istoriei. În

schimb, el spera să se întoarcă la ceea ce el considera a fi principiile de bază (*shi kōryō*) ale tuturor religiilor, mai ales ale creștinismului și ale confucianismului. În 1917, s-a construit la Tokyo sediul mișcării denumit Sala Închinării Divine, având ca model templele tradiționale șintoiste. Cei care se închinau ascultau pasaje din Biblie sau din Confucius, cântau imnuri și meditau. De altar atârna un sul de hârtie pe care era scris numele lui Dumnezeu cu caractere japoneze, membrii săi având acasă unul asemănător.

După cel de-al Doilea Război Mondial, Calea a devenit tot mai creștină. Sala Închinării Divine seamănă tot mai mult cu o biserică occidentală, iar serviciile au tot mai multe pasaje din Biblie și imnuri creștine. Deși în lumea mică a creștinismului japonez Calea constituie un grup mic, aceasta reprezintă o interpretare dinamică a liberalismului teologic.

CREȘTINISMUL ÎN SOCIETATEA JAPONEZĂ

Așa după cum arată toate aceste mișcări, creștinismul japonez din ziua de azi este deosebit de divers. Mai mult decât atât, este un proces complex în care influențele străine și tendințele de „indigenizare” nu constituie simple alternative, ci influențează în profunzime. O biserică precum Biserica Duhului lui Isus combină influențe din penticostalismul occidental și din șintoism, în vreme ce Calea este cu un picior în liberalism și cu celălalt în confucianism. Dar azi societatea japoneză este în mare parte seculară. Sondajele guvernului arată de regulă că o mare parte a populației este adeptă a șintoismului, dar acestea îi consideră credincioși pe toți cei care locuiesc lângă un templu sau participă la sărbătorile lui, cu alte cuvinte, pe oricine. Aproximativ 1% sau 2% dintre japonezi se identifică pe sine drept creștini, dar alți 10% sau chiar mai mulți simpatizează cu creștinismul, arătând că religia a ajuns la un anumit grad de asimilare culturală dincolo de ceea ce arată statisticile cu privire la frecventarea bisericii. De asemenea, în Japonia, ca

nicăieri în lume, creștinismul tinde să fie o afacere individuală, adică creștinii înțeleg credința ca pe o relație cu Dumnezeu, fără să fie important ca aceasta să fie exteriorizată sau cultivată într-o comunitate ecleziastică sau în cadrul familiei. Cei mai mulți dintre creștinii japonezi sunt convertiți, fără să fi fost crescuți într-o familie creștină. Desigur, poate fi o credință solitară, creștinii simțindu-se ostracizați.

Totuși creștinismul a fost asociat cu anumite elemente ale vieții, de exemplu cu dragostea romantică. Ca idee, dragostea dintre doi indivizi egali era foarte rar întâlnită înainte de restaurarea Meiji; cuvântul *ai* denumea dragostea superiorului pentru inferior. Cu toate acestea, misionarii creștini au folosit cuvântul pentru a se referi atât la dragostea lui Dumnezeu pentru omenire cât și la dragostea oamenilor pentru Dumnezeu, sugerând că era accesibilă din două direcții. Astfel, reinventarea *ai*-ului pentru a se potrivi ideii occidentale de dragoste romantică a fost asociată cu creștinismul, chiar și în prezent – și în jur de o treime din toate nunțile din Japonia sunt nunți creștine, cu toate că există atât de puțini creștini practicanți. Mulți dintre pastori tuturor denominațiilor creștine acordă o atenție deosebită nunților, recunoscând că aceasta este o zonă extrem de importantă în care pot ajunge la potențiali noi membri.

COREEA

Una dintre țările în care creștinismul a ajuns într-adevăr o religie importantă este Coreea. Această poveste de succes este cu atât mai remarcabilă cu cât ea s-a bazat pe evanghelizarea făcută de Biserica coreeană, nu pe misionarii europeni.

ÎNCEPUTURILE

În capitoul 10 am văzut cum primii creștini coreeni au apărut – probabil – datorită convertirilor făcute de ofițerii japonezi care au invadat Coreea între 1590 și 1600. Cu toate acestea, la acea

vreme nu s-a înființat nicio biserică, fiind interzis accesul străinilor și al misionarilor.

Astfel, în afara convertirilor inițiale, vreme de aproape două secole, creștinismul nu a mai avut contact cu Coreea, dar a revenit într-un mod cu totul neobișnuit. Aici, la fel ca în China, religia era dominată de confucianism și de budism, intelectualii coreeni fiind foarte interesați de aceste două tradiții care au fost aduse din China. În secolul XVIII, învățații coreeni au intrat în posesia unor lucrări chinezești scrise de misionarii care au activat în China în secolul XVII și au fost foarte intrigați de conținutul acestora. În 1783, unul dintre acești învățați, Lee Sung Hoon, a călătorit la Beijing într-o misiune diplomatică și s-a folosit de această oportunitate pentru a afla mai multe despre aceste cărți și despre unii misionari creștini. Acolo l-a găsit pe Jean de Grammont, un fost misionar iezuit care l-a botezat. Lee Sung Hoon s-a întors la Myongdong cu o colecție de cărți creștine chinezești, inclusiv cu *Adevărata doctrină a Domnului cerurilor* de Matteo Ricci. Cărțile s-au dovedit foarte populare în cercurile intelectuale, Lee Sung Hoon botezând pe mai mulți dintre aceștia. În absența unor preoți, noii creștini nu numai că s-au botezat unii pe alții, dar au început să celebreze misa în casele lor. Ei nu au avut un preot până în 1794, când chinezul James Chou Wen-mu a fost trimis de episcopul de Beijing. El a găsit patru mii de creștini care tocmai îl așteptau.

PERSECUȚIILE

Chou a trebuit să intre în secret în Coreea, deoarece chiar în acest stadiu a existat o acțiune de lichidare a creștinismului din partea dinastiei coreene Chosŏn. Motivul acesteia era asemănător cu cel al persecuțiilor chinezești declanșate la începutul secolului: creștinismul amenința confucianismul și venerarea străbunilor. Au fost uciși mulți creștini inclusiv James Chou, martirizată împreună cu alți trei sute de creștini în 1801. Dar lucrurile nu au luat sfârșit aici: un tânăr și eminent învățat pe nume Hwang Sa-yong a reușit să se

ascundă în munți de unde a reușit să îi scrie episcopului de Beijing despre persecuții și a pledat pentru intervenția unei armate occidentale în vederea protejării Bisericii coreeane. Din nefericire, scrisoarea sa a fost interceptată de agenții guvernului care au tras concluzia că creștinismul era aliat cu elemente străine nefavorabile, având ca scop trădarea. Persecuția s-a intensificat.

Dar, deși sistematică, persecuția nu a reușit să prevină neașteptata și rapidă creștere a Bisericii. Când Chou a murit, turma sa număra deja zece mii de oameni. Un catolic de seamă pe nume Chōng Ha-sang a acționat ca un lider de facto al mișcării, călătorind de multe ori la Beijing pentru a cere preoți. Dar Biserica Catolică nu era într-o formă prea bună, astfel că nu au mai fost trimiși niciun fel de preoți. Ajutorul a venit din partea Societății Misionare Externe din Paris care a continuat să se specializeze în misiunile din Asia de Sud-Est. În 1831, Biserica coreeană a fost pusă sub directă conducere a unui vicar apostolic care va da un răspuns societății. Primul dintre aceștia a murit în drum spre Coreea; următorii doi au fost martirizați atunci când au ajuns. Preoții erau trecuți clandestin peste graniță pentru a sluji Biserica, intrând adesea în orașe în secret, de exemplu, prin canalele de scurgere. Soarta lor nu le rezerva nimic strălucitor, în general fiind descoperiți de autorități, torturați și executați. Au fost persecutate chiar și grupurile care păreau că se aseamănă cu creștinii. De exemplu, Choe Che-u a fondat o nouă sectă care se baza pe catolicism, dar și pe confucianism, pe budism și pe șamanism. Pentru a se deosebi de catolicism care era numit învățătura apuseană, el și-a denumit secta învățătura orientală, dar nu a reușit să convingă autoritățile că era diferită și a fost decapitat în 1864.

Marea criză de preoți a continuat, în 1866 existând 23 de mii de catolici cu doar 12 preoți. În anul acela s-a declanșat o persecuție de o cruzime nemaîntâlnită, determinată de apariția unei nave de război ruse în largul coastelor Coreei.

Crezând că invazia rusă este iminentă, guvernul a ordonat completa exterminare a creștinilor catalogați ca trădători. După ce a activat timp de zece ani ca episcop al catolicilor coreeni, Simeon-François Berneux a fost decapitat. În următorii trei ani, zece mii de catolici și-au pierdut viețile. Se crede că mulți alții au murit de foame sau în urma suferințelor prin care au trecut pentru că au trebuit să fugă la țară. În ciuda tuturor persecuțiilor, Biserica a continuat să crească dezvoltându-și un caracter apocaliptic, de separare de lume. Au fost traduși unii dintre clasicii spirituali din Vest, printre care Thomas à Kempis cu *Imitatio Christi*, creștinii coreeni punând accentul pe nevoia de disciplină și de ascetism în viața personală, dar și pe iminența Judecății lui Cristos. Ei credeau că lucrurile lumești vor trece în fața autorității spirituale a lui Dumnezeu. Devoțiunea gravita în jurul suferinței lui Cristos sau a durerii Mariei, credincioșii privind înspre fericirea viitoare din cer. Accentul era pus pe disciplina și pe învățătura spirituale a Bisericii mai mult decât pe Biblie. Dar au existat și unele traduceri ale Bibliei în limba coreeană – una dintre acestea fiind cea a lui Luke Hwang Sok-tu care a fost decapitat în 1866 –, fără ca Bibliile să fi fost larg de răspândite.

DESCHIDEREA COREEI

În 1873, tânărul rege Ko-jong l-a dețronat pe tatăl său care guverna ca regent și a început să conducă el însuși Coreea. Se pregătea o nouă perioadă de schimbări. Ko-jong era preocupat să aducă învățătura occidentală și să modernizeze țara, cu toate că a trebuit să lupte împotriva reacțiilor conservatoare ale celor mai mulți dintre învățații săi. În 1883, „Regatul Eremit” și-a deschis porțile pentru străini și în cele din urmă a oferit libertate religioasă supușilor săi. Misionarii catolici au început să se întoarcă, iar vicarul apostolic Felix Ridel a început construcția unei catedrale în Seul. În 1911, în țară erau deja 77 de mii de catolici, între timp apărând și misiunile protestante. Și de

data această inițiativă a fost a coreenilor: în 1884, Yi Sujōng, care a devenit creștin odată cu vizitarea Japoniei, a cerut bisericilor protestante occidentale să trimită misionari. Sigur că acestea ar fi apărut și fără această chemare. Primul dintre aceștia, scoțianul prezbiterian John Ross, începuse deja în vreme ce activa ca misionar în China. Acolo el a învățat limba coreeană și a tradus Noul Testament. El a dus protestantismul comunităților coreene de la graniță în speranța că acestea îl vor răspândi spre Sud – și într-adevăr traducerea lui s-a dovedit foarte populară și s-a răspândit.

Din perioada 1880–1890 încoace au dat buzna misionari din toate denomițiile, abordând cu precauție înființarea de spitale și de școli pentru că nu erau încă siguri de reacția guvernului în legătură cu evanghelizarea. Mulți s-au convertit. În vreme ce dinastia Chosōn intra în ultimul ei stadiu, mulți intelectuali coreeni onești doreau să găsească ideologii alternative care să revigoreze țara, mai ales

în fața agresiunii japoneze. Mulți credeau că adoptarea culturii și a religiei occidentale ar putea fi răspunsul la criza ideologică cu care se confruntau, astfel că bisericile s-au umplut foarte repede.

În 1907, misiunile au fost impulsionate de un eveniment cunoscut ca „Marea Trezire” de la P'yōngyang (Phenian) care s-a răspândit în toată Coreea și chiar în China. Aceasta a încurajat continuarea eforturilor de evanghelizare întreprinse de coreenii protestanți. În 1914, existau 196 de mii de protestanți coreeni, aproximativ 1% din populația țării.

DE LA OCUPAȚIA JAPONEZĂ LA NAȚIUNEA DIVIZATĂ

În 1910, japonezii au invadat Coreea, impunând un regim colonial și încercând să catalogheze creștinii ca potențiali răufăcători. În 1912, 124 de coreeni, dintre care 98 de creștini, au fost acuzați că ar fi încercat să îl ucidă pe guvernatorul general. Cei mai mulți dintre ei au fost achitați, dar procesul lor a ajutat la crearea

Serviciu divin la Yoido Full Gospel Church, Seul, Coreea de Sud, în 1990. În această biserică penticostală sunt în mod frecvent opt sute de mii de membri, fiind cea mai mare congregație din lume.

unei legături puternice în conștiința poporului între creștinism și mișcarea națională. În 1919, a debutat Mișcarea Primului Marș odată cu Declarația de independență semnată de 33 de persoane, inclusiv 15 lideri creștini. Mișcarea s-a bazat pe principiul protestelor nonviolente și a demonstrațiilor, autoritățile japoneze suprimând-o cu cruzime, omorând sau rănind mii de oameni. Au fost distruse biserici, odată sătenii fiind închiși într-o biserică căreia i s-a dat foc.

Conflictul dintre imperialismul japonez și rezistența creștină se referea la înființarea templelor șintoiste, japonezii așteptându-se ca toți coreenii să participe la riturile tradiționale. Cei mai mulți dintre creștini au refuzat atât din rațiuni religioase cât și din rațiuni patriotice, presiunea crescând până în 1938 când Adunarea Generală a Bisericii Prezbiteriene a fost nevoită să adopte o rezoluție în care se afirma că închinarea șintoistă nu era incompatibilă cu creștinismul. Celelalte biserici au imitat-o, dar două mii de creștini au fost arestați pentru că au refuzat să se conformeze.

Sfârșitul războiului a creat noi probleme bisericilor coreene. Țara a fost eliberată de japonezi, dar a fost împărțită în două sfere de influență, Nordul sub sovietici și Sudul sub SUA. În Nord existau mai mulți creștini decât în Sud. Aceasta a făcut ca problema să fie deosebit de serioasă: bisericile au ajuns rapid să geamă sub ocupația sovieticilor, fiind considerate instituții burgheze. Foarte mulți coreeni s-au refugiat în Sud înainte de declanșarea războiului coreean din 1950. Soarta celor care au rămas a fost deosebit de nesigură: toți preoții catolici găsiți în țară după declanșarea ostilităților au fost întemnițați, mulți dintre ei murind. Războiul a luat sfârșit de facto în 1953, cu toate că, din punct de vedere tehnic, nu a încetat, ci doar s-au suspendat ostilitățile.

Timp de jumătate de secol s-au știut prea puține cu privire la bisericile din Nord. S-au făcut traduceri ale Bibliei și au apărut lideri creștini care au luat parte la convorbiri cu cei din Sud și din alte

locuri, dar aceștia sunt reprezentanții unor grupuri acceptate de guvern și nu reprezentanți întocmai bisericile din țară. Oficial există doar o clădire a Bisericii Catolice și două ale Bisericii Protestante, Coreea fiind azi una dintre țările cele mai secrete și mai stricte state din lume, suferind sub o dictatură totalitară militară. În aceste circumstanțe, este greu de aflat ceva despre soarta creștinilor de acolo. Cu toate acestea, nimic nu se poate prevedea în legătură cu lumea ciudată din Coreea de Nord. Dictatorul Kim Jong Il (născut în 1942) a fost atât de impresionat de Biserica Ortodoxă într-una dintre vizitele sale în Rusia, încât a decis să aibă și el una, astfel că în 2003 a început construcția bisericii Sfânta Treime din Phenian. E greu de crezut că aceasta ar fi nimic altceva decât o afacere publicitară, în loc de o acțiune în favoarea libertății religioase.

În același timp, în Sud, bisericile erau împărțite în ce privește gradul de cooperare cu japonezii, mai ales în ce privește închinarea șintoistă și în ce privește organizarea japoneză în cadrul unei singure biserici protestante. Aceste dispute au dus la și mai multe dezbinări care nu au ajutat deloc sarcinile principale de reconstruire a clădirilor bisericilor și a structurilor ecleziastice care au fost distruse de japonezi.

REÎNTINERIREA

Situația nu s-a schimbat vreme de aproximativ 15 ani. Biserica Catolică a crescut în continuare, ajungând la trei milioane de membri la finele secolului. În 1968, Bisericii Catolice Coreene i s-a dat primul cardinal, în 1984 papa Ioan Paul al II-lea fiind antrenat la Seul în prima ceremonie de canonizare desfășurată în afara Romei, unde a canonizat 103 martiri coreeni – cel mai mare număr de creștini care au fost canonizați în același timp. Era o recunoaștere a extraordinarei lupte prin care a trecut Biserica Catolică cu un secol în urmă.

Dar situația a fost depășită de bisericile protestante care la finele deceniului șase au cunoscut o nouă mișcare numită

...ni se poruncește de către Dumnezeu să depășim realitatea actuală a confruntării dintre poporul nostru divizat – care are același sânge, dar care este separat între Sud și Nord (...) misiunea noastră este aceea de a ne angaja în realizarea unirii și a păcii.

Declarația bisericilor despre reunificarea națională și despre pace, 1988

Nu primim ajutoare financiare din surse externe. Bisericile noastre sunt construite prin contribuțiile membrilor noștri (...) Resursele noastre sunt în mâinile Domnului și inima darnică a poporului nostru.

Vergis George, despre creștinii indieni Mar Thoma din Malaezia, în Creștinismul din Malaezia, 1992

„Creșterea Bisericii”. Aceasta a fost un fenomen complex format din mai multe elemente. Pe de o parte, a fost o mișcare socială preocupată de îmbunătățirea condițiilor de trai ale muncitorilor, dar nu numai ale lor; pe de altă parte, era una explicit evanghelică, care avea scopul de a aduce tot mai mulți oameni în biserici. Au fost construite *kido-wŏn* („săli de rugăciune”) în afara orașelor și a satelor, cu scopul petrecerii unui timp de rugăciune separat de lume și pentru întruniri în vederea trezirii, implicând adesea vindecări prin credință. Așa după cum sugerează toate acestea, mișcarea „Creșterea Bisericii” era intim asociată cu apariția penticostalismului în cadrul protestantismului coreean.

Mișcarea s-a bucurat de un mare succes, oglindind creșterea economică spectaculoasă a țării după separarea de Nord. Între 1957 și 1967, numărul membrilor bisericilor protestante s-a dublat, rata creșterii fiind menținută. La finele secolului, între un sfert și o pătrime din cele 48 de milioane de sud-coreeni erau creștini, mai ales metodiști și prezbiterieni, cu o rată de creștere neegalată niciunde în lume în această perioadă. Această creștere a fost însoțită de apariția altor secte care combinau creștinismul cu budismul, confucianismul și alte elemente ale șamanismului. Aici se include Chōndo-gwan, mișcarea Sala Evanghelică care a fost foarte populară între 1950 și 1970, fiind fondată de predicatorul prezbiterian extrem de charismatic Pak T'aeson care pretindea că face minuni. Bisericele din această mișcare s-au răspândit în toată Coreea de Sud, dar scandalurile din conducerea sa au făcut ca mișcarea să intre în declin în următorul deceniu. Mult mai cunoscut este T'ongil-gyo, Biserica Unificării, fondată în 1954 de Mun Sonmyōng (născut în 1920) și redenumită Federația Familiei pentru Pacea și Unificarea Mondială (The Family Federation for World Peace and Unification, FFWPU). Biserica se baza pe o reinterpretare ciudată a teologiei creștine, conform căreia Isus a venit să

mântuie sufletele, dar nu a reușit să mântuie trupurile deoarece nu a avut niciodată copii. Această sarcină cade în responsabilitatea „Domnului celei de-a Doua Veniri”, adică a lui Mun, care s-a mutat în 1970–1980 în SUA. Acolo Biserica Unificării (sau „moonistii”, după numele liderului lor) a avut un succes mai mare decât în Coreea, dar a fost tot timpul criticată pentru metodele folosite: este acuzată că folosește tehnicile sectelor pentru a „spăla creierele” convertiților, fiind confruntată cu dese acuzații referitoare la corupția și la bogăția liderilor ei.

Această dezvoltare a protestantismului și a cultelor asociate, datorată penticostalismului, a fost însoțită de o renaștere a preocupării în spirit liberal pentru asistența socială și pentru activitatea politică. Între 1970 și 1980, s-a putut observa dezvoltarea replicii coreene a teologiei eliberării, cunoscute ca Minjūng sinhak sau „teologia poporului”. Această direcție susține că istoria este despre popor și despre modul cum acesta a depășit toate obstacolele cu care s-a confruntat și despre lucrarea lui Dumnezeu care i-a ajutat în acest proces. Cu toate acestea, această încercare de a crea o teologie coreeană distinctă a fost egalată de apariția imnurilor coreene, de arhitectura bisericilor coreene ș.a.m.d. Una dintre cele mai grele întrebări din domeniul creștinismului este cum se vor dezvolta bisericile coreene în următorii 50 de ani – și cum vor clădi pe progresele din ultimele decenii.

ASIA DE SUD-EST

Asia de sud-est cuprinde cea mai mare diversitate a creștinismului într-o zonă relativ restrânsă. Pe de o parte, este modernul și materialistul Singapore, care nu numai că se bucură de libertate religioasă, dar are și câteva „megabiserici” în stil nord-american, cum ar fi City Harvest Church cu aproximativ 19 mii de membri și un lider charismatic, Kong Hee (născut în 1964). Această biserică evanghelică nu numai că are un sediu

central din titan, dar este prima biserică din lume căreia i s-a decernat diploma ISO 9000 pentru calitatea managementului: aproape că a devenit o nouă marcă, dat fiind că soția lui Kong, Ho Yeow Sun, este o vedetă care are propriul lanț de magazine. Dar la fel ca unele dintre bisericile americane pe care le imită, City Harvest Church este acuzată că a transformat creștinismul într-o marcă și că predică o „Evanghelie – materialistă – a prosperității”.

Dar în țările învecinate situația este foarte diferită. Dincolo de graniță, Malaezia combină toleranța religioasă cu

controlul asupra religiei într-o manieră exasperantă. Oficial țara este musulmană și, deși oricine poate practica religia, prozelitismul printre musulmani este ilegal. Situația este deosebit de delicată, având în vedere minoritatea creștină destul de numeroasă aflată în special în partea de est a Malaeziei, pe insula Borneo. După cel de-al Doilea Război Mondial, când adevărate valuri de misionari au măturat insula, în regiunile care se dovediseră inaccesibile înainte, mulți s-au convertit la catolicism. Biserica viguroasă care a apărut a fost supusă persecuției sub Tun Mustafa Harun,

City Harvest Church, Singapore. Clădirea masivă se extinde pe patru nivele sub pământ și opt deasupra; doar fântâna a costat peste jumătate de milion de dolari singaporezi.

prim-ministrul statului Sabah în perioada 1960–1980. Acesta a expulzat pe toți misionarii străini și chiar a împiedicat accesul vicarului apostolic – care era cetățean malaezian. Ca urmare, un grup de catolici laici au creat un consiliu denumit PAX care să se ocupe de conducerea bisericii și de misiunile din zonă. În 1976, după ce persecuția din zonă a încetat, papa Paul al VI-lea (care a păstorit între 1963 și 1978) a recunoscut realizările acestui organism neobișnuit prin crearea unei noi dioceze în Nordul insulei Borneo, care va fi condusă împreună de episcop și de PAX.

O situație oarecum asemănătoare, de un optimism reținut, se întrezărește la bisericile din regiune – în acest caz, după o lungă istorie a persecuțiilor. De exemplu, am văzut în capitolul 10 felul în care secolele XVII și XVIII au fost marcate de persecuția Bisericii Catolice din Vietnam. Această situație s-a perpetuat în secolul XIX, existând istorisiri remarcabile cu privire la „martirii Vietnamului”. Ignatius Delado, vicar apostolic al Tonkinului de Est, a slujit în zonă timp de jumătate de secol înainte de a fi capturat în 1838 și închis într-o cușcă, de unde a răspuns la toate întrebările care priveau persoana sa, dar la niciuna despre frații săi creștini. El a murit în acea cușcă datorită deshidratării și a foamei. Unul dintre cei care l-au urmat, Valentine Berriochoa, a fost trădat de un prieten în 1861, după care a fost torturat și executat prin obișnuita decapitare. Nu toți martirii au fost europeni: cei mai mulți au fost vietnamezi, mulți dintre ei fiind conducătorii bisericilor locale sau misionari. Un exemplu tipic este Andrew Dung An Trang care a devenit creștin după ce a învățat catehismul de la un catolic laic, iar apoi a devenit preot. A slujit în mai multe parohii și a fost arestat de mai multe ori, de fiecare dată fiind răscumpărat de credincioșii lui din parohie. Deși uneori călătorea deghizat sau folosea nume false, în cele din urmă a fost prins, torturat și decapitat în 1839. Se crede că între 1857 și 1862 aproximativ

cinci mii de vietnamezi au avut aceeași soartă. Mulți s-au refugiat în Cambodgia sau în Tailanda. Tailanda a avut parte de o mică, dar înfloritoare misiune catolică încă din secolul XVII. Comunitatea catolică cambodgeană era și mai mică, numărând doar câteva sute de creștini, dar a fost asaltată de refugiații vietnamezi. Chiar și azi există doar câteva mii de creștini cambodgeni, cei mai mulți fiind etnici vietnamezi.

Partea de sud a Vietnamului a fost cucerită de francezi în 1852, după care a urmat restul țării. Aceasta a dus la încetarea persecuției asupra Bisericii, astfel că Biserica Catolică Vietnameză a crescut în mod corespunzător. Aici existau foarte puține misiuni protestante în comparație cu restul Asiei, de vreme ce catolicismul a fost promovat ca parte integrantă a culturii franceze pe care europenii voiau să o impună în ciuda rezistenței vietnameze împotriva stăpânirii franceze. În 1933, Nguyễn Bá Tòng a devenit primul episcop catolic vietnamez indigen. Când a început al Doilea Război Mondial existau două milioane de catolici vietnamezi, dar invadarea țării de către japonezi a dus la slăbirea stăpânirii franceze din țară, iar în 1954 Vietnamul a fost divizat în două. Aceasta a fost o catastrofă pentru Biserica din partea de nord care a devenit comunistă: jumătate dintre membrii săi s-au refugiat în Sud pentru a scăpa de stăpânirea comunistă. Cei care au rămas au suportat obișnuitele restricții din partea regimului comunist, cu monitorizarea preoților și a episcopilor și chiar cu punerea lor sub arest la domiciliu astfel încât credincioșii trebuiau să îi viziteze pentru a fi slujiți, nu invers, cum se întâmpla de obicei. Bibliile și cărțile creștine au fost catalogate drept „contrarevoluționare”, fiind trecute clandestin peste graniță. Această situație s-a extins și în Sudul țării, odată cu victoria Nordului în războiul din perioada 1960–1980, Biserica de aici fiind pusă sub controlul strict al statului, proprietățile bisericii confiscate și seminarele închise. Acestea au coincis cu două persecuții mai sângeroase împotriva

coreligionarilor creștini vietnamezi din Cambodgea, unde două dictaturi militare – prima a generalului Lon Nol și apoi a lui Pol Pot al khmerilor roșii – au suprimat catolicismul, confiscând sau distrugând cea mai mare parte a proprietăților Bisericii și expulzându-i pe cei mai mulți dintre creștini din Vietnam. Foarte mulți călugări cambodgeni au fost arestați în masă și torturați, au murit muncind până la extenuare sau au fost executați.

Situația din Vietnam s-a mai ușurat în ultimele două decenii ale secolului XX, pe măsură ce guvernul a relaxat controlul asupra Bisericii, numărul membrilor din biserică fiind în creștere în prezent. În același timp, în Cambodgea, catolicismul a fost legalizat în 1990. În prezent, este teritoriu de misiune, dar are propriul vicar apostolic care a realizat o traducere în limba khmeră a Bibliei în 1997.

Lucrurile sunt asemănătoare în Tailanda, unde au existat misiuni catolice încă din secolul XVII. În ultima parte a secolului XIX, Tailanda a avut un vicar apostolic deosebit de eficient pe nume Jean-Louis Vey care a organizat noi misiuni în acele părți ale țării care nu au fost încă atinse. De atunci comunitatea catolică – și, într-o proporție mai mică, cea protestantă, care formează aproximativ o treime din totalul creștinilor tailandezi – a jucat un rol important în societatea tailandeză, înființând școli și spitale și contribuind la îmbunătățirea vieții celor săraci.

În ciuda succeselor modeste din aceste țări, două dintre zonele Asiei de Sud-Est au avut parte de realizări remarcabile, mai ales din partea Bisericii Catolice. Acestea sunt Filipine și Indonezia.

FILIPINE

Ultima parte a secolului XIX a fost o perioadă de mare avânt pentru Filipine. În 1896, s-a declanșat revoluția împotriva stăpânirii spaniole care a luat sfârșit în 1898 datorită intervenției SUA care au preluat controlul asupra țării și au purtat un război foarte dur pentru a-și impune stăpânirea. Aceasta a avut mari implicații

pentru creștinism, deoarece până atunci misiunea protestantă era interzisă. Protestantismul a reușit însă să se infiltreze într-o oarecare măsură în Filipine și chiar au existat biserici care funcționau ilegal. Misionarii nord-americani au descins în forță. Cinci sute patruzeci dintre aceștia au debarcat de pe puntea navei *USS Thomas* în 1901, după care au fost porecliți „tomasii”.

În același timp, Biserica Catolică a pierdut sprijinul statului și cea mai mare parte a banilor ei și s-a adâncit în criză. Criza a fost amplificată de un preot numit Gregorio Aglipay (1860–1940) care i-a îndemnat pe toți filipinezii catolici să abandoneze Biserica Romano-Catolică și să formeze o Biserică Catolică națională. El a fost sprijinit financiar de revoluționari și chiar a devenit capelan al armatelor revoluționare, conducând atacuri de gherilă împotriva forțelor spaniole. Roma l-a excomunicat pe Aglipay și, în 1902, el a înființat propria sa Biserică, Biserica Independentă din Filipine, avându-l pe el ca episcop. Inițiativa sa s-a dovedit extrem de populară: în 1905, un sfert din toți creștinii filipinezi erau „aglipayeni”, în special în partea de nord a țării. În afara faptului că era independentă, Biserica sa era foarte asemănătoare din punct de vedere doctrinar și liturgic cu romano-catolicismul, dar lucrurile au început să se schimbe treptat. Aglipay însuși a devenit tot mai liberal, în cele din urmă ajungând să respingă doctrina Trinității. Rezultatul a fost o schismă a Bisericii care a culminat, în 1938, cu divizarea, cealaltă parte fiind condusă de un laic mai în vârstă, politicianul Isabelo de los Reyes, un grup care mai târziu se va uni cu Biserica Episcopaliană Americană.

Dar, în ciuda problemelor serioase cauzate de încetarea stăpânirii spaniole și de mișcarea Aglipay, Biserica Romano-Catolică a rămas adânc înrădăcinată în cultura filipineză, bisericile protestante neavând prea mare succes. În perioada interbelică, între 3% și 4% din întreaga populație creștină era protestantă, cifra neschimbându-se în mod

Este o mișcare filipineză. A scăpat de jugul papei (...) Este una indigenă și ca atare cel care nu o sprijină nu este un bun filipinez.

Homer Stuntz, un lider metodist din Filipine, despre mișcarea Aglipay, 1904

Demonstrație în
Filipine în timpul
campaniei
prezidențiale a lui
Marcos împotriva
lui Aquino.

semnificativ de atunci. Agripalyenii nu au revenit din schisma cu privire la Trinitate, stabilizându-se la aproximativ 4% din totalul creștinilor. Ca urmare, istoria secolului XX în Filipine este în mare parte una catolică.

Această istorie a fost una a acțiunilor sociale, necesară după ocupația japoneză a insulei din timpul ultimului război mondial, Biserica fiind implicată în ajutorarea fermierilor, înființarea de școli ș.a.m.d. Unii preoți s-au implicat foarte mult în politică, mai ales după alegerea lui Ferdinando Marcos (1917–1989) ca președinte în 1965. Regimul lui Marcos a devenit tot mai autoritar, ducând la impunerea legii marțiale în 1972. Aceasta a fost criticată de mulți creștini. Jefuirea țării de către Marcos a dus la sărăcie, la șomaj și la corupție, protestele din partea clerului intensificându-se. Biserica Romano-Catolică s-a manifestat, de fapt, ca conștiința țării, un rol care l-a jucat până în prezent. Organizația Creștinii pentru Eliberarea Națională a fost înființată de un preot cu numele Edicio de la Torres care era afiliat la Partidul Comunist, susținând că revoluția este singura soluție în fața înrăutățirii drepturilor omului din țară. În 1981, papa Ioan Paul al II-lea a încercat fără succes să îi convingă pe cei aproximativ trei mii de membri să renunțe.

Mult mai faimos ca figură centrală a ceea ce era, de fapt, o variantă filipineză a teologiei eliberării a fost Jaime Sin (1928–2005) devenit arhiepiscop al Manilai în 1974 și cardinal în 1976 (care, cu ocazia numirii sale, a comentat: „Acum există al optulea păcat *sin* cardinal!”). Sin a fost unul dintre principalii oponenți ai regimului Marcos. În 1986, Corazon Aquino, văduva liderului asasinat al opoziției, a câștigat alegerile, dar adunarea națională l-a declarat câștigător pe Marcos. Poporul a ieșit pe străzi, iar Sin a jucat un rol principal, vorbind la radio și cerând poporului să meargă în anumite locuri pentru a bloca mișcarea trupelor guvernamentale care voiau să prevină răsturnarea lui Marcos. Sin a susținut că

aceste blocaje trebuie făcute fără violență, intervenția sa ajutând la prevenirea pierderilor de vieți omenești atunci când armata a fost ținută la distanță și Aquino a preluat președenția țării. Într-adevăr, mulți creștini s-au implicat în proteste. Știrile au relatat despre proteste și în întreaga lume au arătat călugărițe cu hainele lor tipice fluturându-și rozariile pe baricade.

INDONEZIA

În primele decenii ale secolului XX, misiunile din Indiile de Est Olandeze au continuat la fel ca în ultima parte a secolului XIX. Misionarii catolici și cei protestanți au continuat să își consolideze pozițiile în diferite părți ale arhipelagului. Un succes deosebit a fost convertirea celor mai mulți din poporul *batak*, din Sudul insulei Sumatra, unde exista ceva asemănător cu o mișcare a maselor spre protestantism odată cu crearea Bisericii Protestante *Batak*. Misionarii luterani și reformați de aici erau conduși de redutabilul Ludwig Ingwer Nommensen și erau foarte scrupuloși în respectarea culturii indigene *batak*. Rezultatul a fost păstrarea multor obiceiuri religioase vechi în comunitățile creștine nou apărute, cum ar fi problema standard cu care s-au confruntat creștinii în Asia, adică venerarea străbunilor.

Perioada 1940–1950 a constituit o perioadă de criză pentru Indonezia, în general, și pentru creștini, în special. Întâi regiunea a fost ocupată de japonezi, care în mod oficial îi protejau pe creștini, dar în realitate confiscau școlile și bisericile; apoi, mulți musulmani s-au folosit de această oportunitate pentru a-i persecuta pe creștini. Dar faptul că în această perioadă cei mai mulți dintre clericii străini au fost expulzați sau au fost întemnițați, i-a forțat pe indonezieni să preia conducerea bisericilor lor, demonstrând că sunt în stare de aceasta chiar în lipsa sprijinului acordat de străini. Astfel, s-a manifestat o dorință puternică de independență față de bisericile străine, în paralel cu dorința de a obține

independența națională după alungarea japonezilor.

În 1945, liderii naționaliști Ahmed Sukarno (1902–1970) și Mohammad Hatta (1902–1980) au declarat Indonezia independentă. Niciunul dintre ei nu era creștin, dar mulți creștini au fost implicați în mișcarea naționalistă, unul dintre ei, batakul Amir Sjarifuddin fiind prim-ministru în perioada războiului de independență. Rezultatul s-a văzut în prestigiul de care s-au bucurat atât Biserica Catolică cât și cea Protestantă în perioada după război. Au apărut noi colegii și seminare teologice, fiind înființat și un Consiliu al Bisericilor Indoneziene.

Azi există cinci milioane de catolici în Indonezia, concentrați în Flores și în Timor, deși mulți pot fi găsiți în insula centrală Java. Protestantismul este mai puternic cu 13,5 milioane de oameni; Biserica Protestantă Batak are trei milioane și jumătate de membri, fiind cea mai mare denominație din Sud-Estul Asiei, cu propria universitate la Pematang Siantar și Medan fondată în 1954, formând un institut teologic separat în 1978. Dar protestantismul este puternic și în Estul Indoneziei, în Irian (vestul Noului Guinee) aproximativ 85% din populație fiind creștină. Cu cât mergi mai spre Vest, cu atât găsești mai puțini creștini (și mai mulți musulmani), excepție făcând Sumatra și Jakarta – deoarece în prezent aproximativ o treime din populația capitalei este creștină. Acum, în Indonezia, creștinismul atât catolic cât și protestant este angajat într-o luptă ideologică cu islamul: acolo unde una dintre aceste religii predomină, cealaltă este discriminată. Faptul că per ansamblu există mai mulți musulmani decât creștini a însemnat că bisericile au tins să iasă mai rău din această luptă care este exemplificată de înțelegerea limitată de ambele părți și care izbucnește în violență uneori. De exemplu, în 1999, între cele două părți a început războiul în insulele Moluce și în Sulawesi, sute de biserici și moschei fiind distruse. Cu toate că s-au bucurat de un mare succes timp de două

secole, ambele Biserici din Indonezia, atât cea Catolică cât și cea Protestantă, par să se afle la o răscruce de drumuri, viitorul lor fiind nesigur într-una dintre cele mai populate țări de pe glob.

AFRICA MODERNĂ

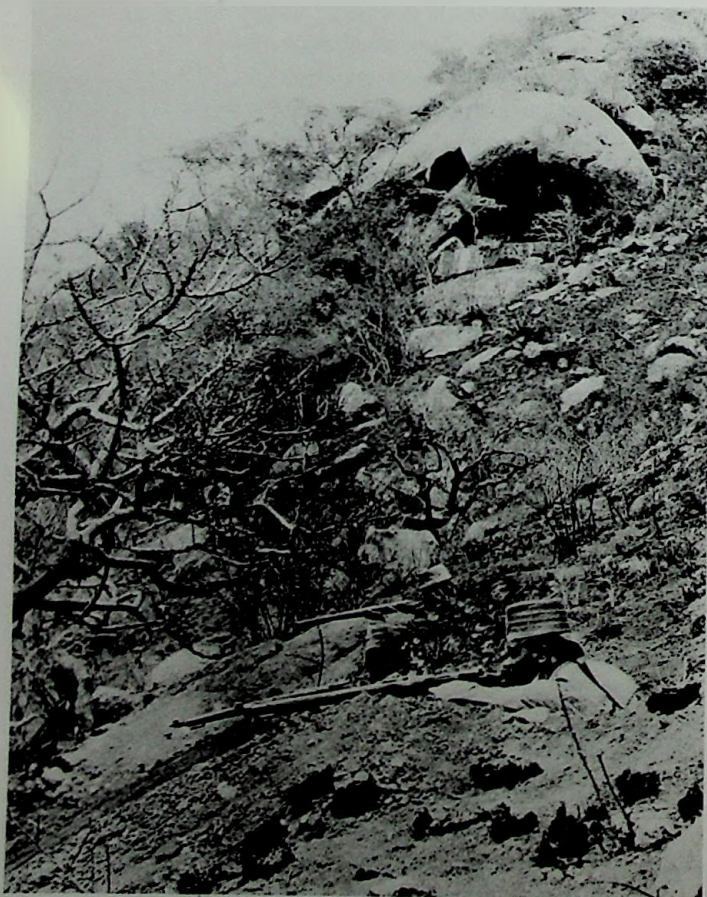
„Askari” – soldat din Africa de Est – pe Muntele Kilimanjaro, Tanzania, noiembrie 1914.

În secolul XX, lumea creștină s-a întors cu susul în jos. La începutul secolului, cei mai mulți creștini trăiau în emisfera nordică, în special în Europa și în America de Nord. Dar declinul creștinismului din emisfera nordică, asociat cu extraordinara lui creștere din Africa, a făcut ca pe la finele secolului să existe mai mulți creștini în emisfera sudică. În ziua de azi, ceea ce altădată era numit „continentul întunecat” a devenit centrul de gravitație al lumii creștine și Biserica universală, nu doar reprezentantele acesteia în Africa, este constrânsă să se transforme.

SFÂRȘITUL PERIOADEI COLONIALE

COLONIALISM, RĂZBOI ȘI AUTONOMIE
Per ansamblu, colonialismul a conferit stabilitate Africii. Europeanii au suprimat rivalitatea neîntreruptă și războaiele dintre triburi și regate. Dar această stare a luat sfârșit în 1914 când pe continent a apărut războiul în stil european. Dintr-odată uriașele teritorii pe care puterile europene le-au revendicat în Africa se aflau în război unele cu celelalte, ceea ce însemna că se luptau atât africanii cât și europenii. Cele mai înverșunate lupte s-au dat în Estul Africii, acolo unde Germania deținea controlul asupra Tanzaniei și în regiunea lacului Tanganyka, inclusiv în Rwanda. Britanicii și francezii au trimis trupe din Uganda, din Kenya și din alte țări învecinate, în vreme ce germanii avansau spre Vest. Acestea erau trupe locale împreună cu un mare număr de „cărăuși”, africani care erau angajați să ajute trupele, dar să nu lupte ei înșiși. Însă din cauza bolilor și a subnutriției căărăușii au suferit pierderi mult mai mari ca soldații. Milioane de africani s-au trezit mutându-se dintr-un capăt al Africii în celălalt, sute de mii murind pe drumuri sau în luptă.

Dacă Primul Război Mondial a însemnat o grea lovitură și schimbări sociale pentru Africa, acesta a însemnat, de asemenea, noi circumstanțe pentru biserică. Mulți misionari au fost evacuați pentru a ajuta la efortul războiului sau pentru că se aflau pe teritorii controlate de inamic. După cum am văzut în capitolul 13, misiunea în Africa se realiza printr-un efort ecumenic, internațional, astfel că războiul a produs o dislocare enormă

fiindcă oameni de diferite naționalități nu mai puteau lucra împreună. Multe biserici s-au trezit dintr-odată funcționând fără niciun ajutor european. În ultima parte a secolului XIX, se dezvoltase un model de misiune aristocrat, în care misionarii au căutat să impună africanilor civilizația europeană împreună cu creștinismul. Vechile idei ale lui Samuel Crowther referitoare la biserici care se autoguvernau au fost uitate. Dar acum, odată cu declanșarea războiului, de voie, de nevoie, aceste idei au început să fie puse în practică.

Fără sprijin misionar, unele dintre biserici au căzut în declin. Acesta a fost cazul misiunilor mici sau al celor care au avut un succes mai limitat. Spre deosebire de acestea, cele mai multe dintre bisericile care o duceau mai bine au prosperat în timpul războiului. Unii misionari europeni au avut timp să ordoneze pastori sau slujitori africani înainte de a pleca, dar în multe cazuri – în special în bisericile catolice – aceasta nu a fost posibil, astfel că, în absența preoților, bisericile au fost conduse de membrii laici ai congregației. Exact ca în Pacific, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ei au făcut o treabă bună – dar, spre deosebire de situația amintită, europenii nu au recunoscut totdeauna acest lucru.

Fără îndoială că după război a existat o tendință generală de a ajuta bisericile africane să devină mai autonome. Aceasta a fost mai ales adevărat în ceea ce privește Biserica Catolică, mișcarea datorând mult celor doi „papi misionari”. Primul a fost Benedict al XV-lea care în 1919 a dat enciclica *Maximum illud*, o chemare la educarea clerului indigen din toate bisericile din lume pentru a prelua munca misionarilor europeni. Benedict era convins că misiunea s-a amestecat prea mult în interesele coloniale și i-a criticat pe acei misionari care în timpul războiului au pus interesele naționale mai presus de cele ale creștinismului. În Europa și în Africa se vor deschide noi colegii și seminare pentru instruirea clerului indigen.

Această politică cu bătaie lungă a fost susținută și de succesorul lui Benedict,

Pius al XI-lea. Enciclica sa, *Rerum ecclesiae*, din 1926 făcea apel la unele lucruri foarte asemănătoare. În 1925, el a autorizat o expoziție de artă africană la Vatican, ceea ce reflecta aprecierea sa la adresa valorii culturii africane în sine. În 1926, papa și-a pus principiile în practică ordinând primii șase episcopi chinezi indigeni; în anul următor el a ordonat primul episcop japonez. Astfel de măsuri au fost bine primite, dar mulți catolici se întrebau dacă acestea puteau într-adevăr să fie imitate în Africa „mai puțin civilizată”. Unii vorbeau despre dorința papei cu privire la clerul african ca despre „dorința pioasă” a papei, ceea ce implica că papa era prea idealist. Pius a răspuns: „Nu este dorința, ci porunca noastră!”

DESCHIZÂND CALEA: CATHOLICISMUL DIN AFRICA DE EST

Explozia romano-catolicismului african a avut loc în special în Africa Centrală și de Est, mai ales în Uganda, regiunea de la nord de lacul Victoria, din jurul regatului Buganda. Am văzut în capitoul 13 cum această zonă, una dintre ultimele care au fost vizitate de europeni, a fost destul de rapid evanghelizată atât de misionari protestanți cât și de cei catolici, la finele secolului XIX. La începutul secolului XX, această regiune administrată de britanici era dominată de anglicanism: regele, *habaka*, era încoronat de episcopul anglican, iar în vremea Primului Război Mondial oamenii s-au trudit să ridice o catedrală anglicană uriașă în capitala Kampala. Chiar și sir Apolo Kagwa, prim-ministrul Ugandei a cărat personal în fiecare dimineață sus pe deal cărămizile pentru a ajuta la construcția monumentalei clădiri atât de diferite de coliba acoperită cu paie din urmă cu 20 de ani. Cu toate acestea, guvernatorul britanic a refuzat să unească în mod formal statul cu Biserica pentru a imita unirea din țara de baștină, Marea Britanie: anglicanii trebuiau să își împartă teritoriul nu numai cu o minoritate musulmană din Nord, ci și cu catolicii, care și-au construit două catedrale în Kampala. Biserica Catolică de

Este o mare durere pentru noi că există încă țări în care credința catolică a apărut cu multe secole în urmă, dar în ciuda acestui fapt, cu excepția unor posturi minore nici acum nu există preoți băștinași (...).

Papa Benedict al XV-lea, *Maximum illud*, 1919

Înainte de toate vrem să fiți pătrunși de importanța formării clerului indigen. Dacă nu veți depune eforturi susținute pentru a atinge acest obiectiv, nu numai că apostolatul vostru va suferi, ci va deveni chiar un obstacol, un impediment în construirea și în organizarea Bisericii din aceste țări.

Papa Pius al XI-lea, *Rerum ecclesiae*, 1926

aici se afla sub conducerea misionarului francez Henri Streicher (1863–1952), care între 1880 și 1890 a ajutat la edificarea unei puternice comunități catolice în regatul Buddu, în care căpeteniile purtau cruci, iar în fiecare dimineață oamenii își fluturau din prag rozariile pentru a invoca puterea Fecioarei asupra căminului lor. În 1897, Streicher a devenit primul episcop catolic al Ugandei. În 1905, existau deja 86 de mii de catolici în Uganda.

În vremea când Pius al XI-lea făcea apel la clerul indigen, congregațiile ugandeze s-au dezvoltat și mai mult. Existau 375 de mii de catolici ugandezi în 1923, primul preot fiind ordinar cu zece ani mai devreme în fața unei mulțimi uriașe. Procesul de indigenizare era lent, dar sigur. Deja în 1934 toate misiunile din Uganda erau conduse de africani, iar în 1939 Joseph Kiwanuka a devenit episcop de Masaka, primul episcop catolic african din vremurile moderne.

Astfel, Uganda a devenit un adevărat model pentru bisericile catolice din întreaga Africă – și chiar și pentru cele anglicane. Dar cu toate că începând din perioada 1930–1940 existau episcopi asistenți africani în bisericile anglicane din Africa de Vest, această generație nu a mai produs un succesor pentru Samuel Crowther. Activitatea lui Henri Streicher a dus la integrarea catolicismului în viața și în cultura ugandeză de zi cu zi, atât Biserica sa cât și cea anglicană fiind strâns legate de societatea ugandeză. Cu toate că au fost inițiate de misionari europeni, aceste biserici conduse de localnici se identificau tot mai mult cu cultura locală: vorbeau mai degrabă bantuu, decât engleza, iar guvernatorul britanic nu se amesteca în treburile lor. Un alt element al asimilării creștinismului era faptul că în loc să se îmbrace ca și europenii, așa cum era norma pretutindeni, creștinii ugandezi purtau haine tradiționale ugandeze. Bisericile erau și foarte strâns asociate cu administrația locală civilă: Uganda era un fel de federație de monarhii, fiecare cu propria ierarhie strictă de la rege în jos. Biserica Anglicană a echivalat aceste ierarhii cu

cele ecleziastice proprii astfel încât de la rege în jos totul corespundea cu clerul anglican de la episcop în jos. În acest mod monarhia, cultura bantuu și creștinismul catolic sau anglican se împleteau pentru a rezulta o civilizație creștină africană – într-o regiune în care europenii nu au sosit decât cu jumătate de secol mai devreme.

De o creștere asemănătoare s-au bucurat și țările învecinate. La sud, în Rwanda și în Burundi care acum se aflau sub mandat belgian, misiunile printre tutsi au fost încununate de succes. Cea mai mare parte a aristocrației de aici era tutsi, pe când fermierii erau hutu (cu toate că nu existau caste exclusiviste). Până în acel moment misiunile creștine au avut mai mult succes printre hutu. Foarte mulți tutsi au început să se convertească dorind să încorporeze catolicismul în cultura tutsi așa cum s-a întâmplat în Uganda. Aceasta era determinată și de dorința de a îmbunătăți nivelul de alfabetizare și de educație, școlile umplându-se de convertiți tutsi dornici să fie învățați în limba proprie de către învățători creștini tutsi. Se spune că în 1935, în Burundi erau câte o mie de botezuri în fiecare săptămână, însă misiunile au rămas disciplinate, catehizarea păstrând standardul timp de patru ani. Aceasta se datora și episcopului local Julien Gorju care era foarte preocupat de respectarea procedurilor în vremea în care entuziasmul ar fi putut duce la neglijarea instruirii. Dar, în ciuda faptului că Frații Albi care activau în misiunile ruandeze, au spus că era vorba de un „uragan” de convertiri, procesul era mai lent decât în Uganda. În special, nici Musinga, regele Rwandei, nici Mwamabutsa, regele din Burundi, nu s-au convertit la creștinism – belgienii detronându-l pe Musinga în 1931 și înlocuindu-l cu fiul lui, Mutare al IV-lea. Acesta a fost botezat în 1941, iar după cinci ani a dedicat cu mare fast țara lui Cristos. În 1940, existau deja trei sute de creștini în Rwanda.

AFRICA CENTRALĂ: NOI MISIUNI, NOI CREȘTERI

Succesul misiunilor din Africa de Est a arătat ce fel de creștere se putea aștepta

A avea un preot indigen este mult mai important decât să convertești o mie de băștinași.

Henri Streicher, 1929

într-un timp extrem de scurt sub guvernarea colonială. În același timp o poveste asemănătoare se desfășura în Africa Centrală din vecinătate. Atât misionarii catolici cât și cei protestanți (în majoritate baptiști) au avut succese în bazinul imens al fluviului Congo în secolul XIX, ceea ce a continuat și în secolul XX. Cu toate acestea, puterile coloniale au avut reacții diferite în ceea ce privește misiunea. La începutul secolului XX, exista un anticlericalism destul de puternic în Franța, astfel că autoritățile din Congo francez aveau o atitudine destul de rece față de misiune. Dar, în general, nu s-au amestecat în munca misionarilor, nici aici, nici în Vest, în Camerun, care după Primul Război Mondial a fost împărțit între francezi și britanici.

Ca urmare, a existat un vast câmp de misiune pentru catolicii francezi și belgieni. În Camerun, François Xavier Vogt, din ordinul spiritan, care între 1922 și 1943 a fost vicarul apostolic al regiunii, a condus biserica într-o perioadă de creștere extraordinară. Vogt și-a dat seama că în loc să importe misionari este mult mai important să îi încurajeze pe africani să răspândească Cuvântul și a fost cât se poate de norocos că poporul ewondo a dat

un mare număr de învățători extrem de entuziaști. Sute de astfel de catehiști bine instruiți au străbătut toată zona înarmați doar cu un catehism în limba ewondo, care era scris de unul dintre ei, pe nume Joseph Ayisi. Aceștia dispăreau în pădure, întorcându-se la stațiile de misiune în fruntea unui grup de zeci de oameni sau uneori în fruntea întregului sat care a reacționat la mesaj și a călătorit zile în șir pentru a fi botezați. Același succes a fost aproape egalat de protestanți. Modi Din, unul dintre indigenii duala, a devenit un predicator extrem de charismatic, având mulți convertiți și alarmându-i pe misionarii europeni, care se temeau de entuziasmul lui și de posibila lipsă de disciplină. Prezbiterienii au avut mari succese în Sud, printre bulu, dintre care 70 de mii au fost botezați în 1925.

O poveste similară a fost în Est, pe teritoriul urias, cunoscut înainte ca Congo belgian sau Zair (azi Republica Democrată Congo). La fel ca și în Camerun, catolicismul a propășit grație unei veritabile armate de catehiști locali: în 1923 existau 7 660, iar în 1961 se ridicau la incredibila cifră de 163 de mii. La această dată, existau în toată țara aproape șase milioane de

Băștinași yao la o lecție despre credința creștină la Mangoche, Malawi, cca 1907.

I-am întrebat de ce au devenit creștini. Au spus că din cauză că misionarii erau albi. Albi sunt puternici. Au puști și avioane și automobile, toate minunile inchipuite de negrii (...) Trebuie să fie adevărat ceea ce ei propovăduiau. În mod conștient sau nu, se pare că acesta era principalul raționament al misionarilor.

F. C. Egerton, călătorind prin Camerunul francez, despre creștinismul de la curtea regelui Nana din Bazou, Maiestatea africană, 1938

Tuturor ne-au venit în minte aceste trei gânduri mărețe: cel al puterii vieții, cel al fecundității și cel al dragostei. Pentru că Dumnezeu este Tată, El este copil și El este unitate. Cu alte cuvinte, din cauza existenței Sale ca Tată, pentru că este Tată, ne dă puterea vieții. Dacă un bărbat este plin de viață, el se aseamănă cu Dumnezeu. Când suntem plini de viață, umpluți într-adevăr cu viața Duhului, ne asemănăm cu Dumnezeu, cu Tatăl. Și pentru că este copil, Dumnezeu ne dă fecunditate. Pentru că este Unul, pentru că este unit, primim dragoste. De aceea, noi toți primim toate aceste mari gânduri. Și într-adevăr, cu toții.

Baba Nkondo, un conducător jamaa, 1966

catolici, în mare parte datorită eforturilor lor. O bună parte a reușitei misiunilor catolice se datora și disciplinei cu care acești misionari dintre oamenii obișnuiți erau coordonați de sus. În ciuda criticilor în ceea ce privește activitatea lor din primele decenii, misionarii iezuiți erau încă aici, fiind conduși de Joseph van Wing. Acesta nu numai că a ajutat la coordonarea muncii misionarilor, dar a și dat direcția reformelor sociale în unele probleme, cum a fost aceea împotriva distrugerii proprietății văduvelor după decesul soților lor. În opoziție față de teritoriile administrate de francezi, guvernul belgian a încurajat misiunile catolice alocându-le mari suprafețe de teren. Datorită eforturilor unora ca van Wing și a ajutorului guvernamental, o bună parte a societății zaireze a devenit catolică. De exemplu, în orașul Lubumbashi din Sud-Estul țării, episcopul benedictin Jean Félix de Hemptinne a înființat școli și alte organizații cu scop didactic. La fel ca și van Wing, de Hemptinne a înțeles nevoia de a respecta și păstra cultura locală: instituțiile sale erau conduse de africani și erau organizate pe criterii etnice.

O abordare mai deosebită care a dus această idee și mai departe, a fost „jamaa”, un tip de societate creștină sau de Biserică în Biserică. Jamaa era rodul minții unui franciscan belgian pe nume Placide Temples care pe când lucra în Zair, a ajuns la convingerea că creștinismul trebuie predicat în cadrul culturii și al societății luba existente, nu ca înlocuitor al acestora. El a studiat temeinic această cultură – publicându-și concluziile în 1945 în *Filosofia bantu* –, astfel că, după câțiva ani jamaa a apărut la misiunea sa de lângă Kolwezi. Temples era convins că valoarea centrală a culturii luba era unitatea în dragoste dintre soț și soție. Ca urmare, el a organizat jamaa pe baza relației dintre un preot și cuplurile căsătorite. Aceștia puteau experimenta împreună relația cu Cristos, așa cum Cristos este cunoscut datorită legăturii sale strânse cu Maria, mama sa. Deci, jamaa se referea la o unire în dragoste, dar și la instruirea făcută de

preot și la devoțiune și disciplină personale. Ca organizare, aceasta se asemăna cu societatea luba tradițională, dar împărtășea multe dintre idealurile franciscane pe care Temples le-a adus în regiune. De exemplu, împărtășea accentul pe care luba îl pune în mod tradițional pe vise. În fiecare cuplu se spera ca fiecare soț să dezvolte o unire mistică cu „Bikira Maria”, în vreme ce soția va dezvolta unirea mistică cu „Bwana Yezu Kristu”, în ceea ce erau aproape niște căsătorii paralele, experimentate prin vise. Unii dintre preoți au fost tare suspicioși cu privire la aceste lucruri, mișcarea aflându-se pe punctul de a fi condamnată. Dar între 1950 și 1970, aceasta s-a răspândit în toată zona, aproape ca o societate secretă: pentru a-i păstra caracterul mistic se efectuau ceremonii de inițiere și se folosea un jargon ciudat.

Spre deosebire de catolici, misionarii protestanți erau doar tolerați și beneficiau de foarte puțin ajutor. Ca urmare, misionarii protestanți s-au bucurat de mai puțin succes decât cei catolici, totuși succesul lor a fost deosebit. De exemplu, lui Lewis Brown, un misionar baptist american în Vanga, i-a venit ideea să descentralizeze stațiile de misiune. Aceasta a însemnat că nu mai era nevoie ca toți convertiții să călătorească zile în șir pentru a fi botezați sau pentru a fi instruiți, astfel că misiunea a prosperat. În 1960, existau aproape două milioane de protestanți, majoritatea bapțiști, în toată țara.

Observăm, astfel, că evoluția Bisericii se datora unei complexe interacțiuni dintre inițiativele europene și cele africane, cea mai roditoare fiind cooperarea dintre misionari albi și cei negri. Cu toate acestea, puterile europene s-au împotrivit predicării lui Simon Kimbangu, cel mai dramatic episod din creștinismul central-african din această perioadă, despre care vom trata mai târziu în acest capitol.

CREȘTERE ȘI CONFLICT ÎN AFRICA DE VEST

În toată această perioadă, la fel ca și creștinismul, islamul s-a extins și și-a

consolidat poziția în Africa. Aceasta s-a datorat în mare parte reacției conștiente împotriva răspândirii creștinismului și a împărțirii Africii de către puterile europene: ca reacție, regiunile islamice tradiționale au căutat să își întărească poziția și să își afirme vechimea istorică a credinței. Autoritățile britanice și cele franceze – care guvernau cea mai mare parte a zonelor islamice – s-au arătat neîncrezătoare față de islam, dar în general îl tolerau. Rezultatul a fost că islamul s-a dovedit mai atractiv în aceste regiuni pentru cei care încă mai practicau religiile tradiționale africane și, astfel, foarte mulți s-au convertit la islam. Ca urmare, acele regiuni care erau parțial sau superficial musulmane, au devenit foarte musulmane.

În Africa, existau patru zone în care creștinismul venea în contact cu islamul. Deja am văzut una dintre acestea – Africa de Est, unde islamul a devenit o preocupare minoră datorită extinderii absolut remarcabile a catolicismului și a anglicanismului din Uganda și din regiunile înconjurătoare. Celelalte trei sunt Ethiopia și regiunile limitrofe, Africa de Nord (incluzând Egiptul) și Africa de Vest. De Ethiopia și Africa de Nord ne vom ocupa puțin mai târziu în acest capitol. Cum a răspuns Biserica la provocările islamului din Africa de Vest?

În capitolul 13 am văzut cum creștinismul s-a fixat extrem de ferm pe coasta Africii de Vest în unele regiuni ca Sierra Leone, Liberia și Yorubaland. Acest succes a fost consolidat la începutul secolului XX. De exemplu, în Ghana și în Nigeria, în mod cu totul neobișnuit, bisericile au fost asociate cu fermele de cacao, o industrie care a fost introdusă aici pe la finele secolului XIX. Cei mai mulți dintre lucrătorii fermelor producătoare de cacao erau creștini, iar prosperitatea lor a făcut ca creștinismul să devină atractiv și pentru alții. Pe măsură ce societatea s-a schimbat, reflectând noile condiții ale noii industrii, creștinismul a devenit tot mai strâns legat de cultura locală. Aceasta s-a dovedit mai ales în Yorubaland din Vestul Nigeriei, care în această perioadă a fost

martoră unui proces de urbanizare rapidă. Principalul oraș, Lagos, a crescut dramatic în prima jumătate a secolului de la 42 de mii de locuitori în 1901, la 665 de mii în 1963. Aici existau mai mulți musulmani decât creștini, cel puțin în această perioadă, dar creștinii erau mai bine educați și mai bogați. Cele mai multe dintre școli erau organizate de biserici: unii dintre musulmani și-au trimis copiii la aceste școli, dar alții le-au condamnat, ca pe o invitație la convertire.

Aceasta a fost o perioadă în care inițiativa din biserici a trecut – treptat – pe umerii africanilor. Așa după cum am văzut, episcopatul a rămas european, dar se dezvoltă un creștinism vest-african distinct. Cea mai dramatică parte a acestuia a constituit-o profetul Harris și cei care l-au imitat, cu care ne vom întâlni în curând; dar au existat și alții, ca romancierul yoruba Daniel Olorunfemi Fagunwa. Cărțile sale, incluzând-o pe prima și cea mai faimoasă, *Pădurea celor o mie de demoni*, a fost scrisă în limba locală și prezenta credința creștină în contrast cu religia tradițională indigenă – o religie în care propriul bunic a fost preot. În lumea lui Fagunwa, dragostea lui Dumnezeu se ciocnește de magie și de fetișurile tradiționale pe care le învinge, oferindu-i poporului yoruba o nouă speranță. Cărțile sale au fost extrem de citite, găsindu-și loc chiar și printre lecturile obligatorii din școli.

În acest timp creștinismul se răspândea mai departe spre Est și spre Nord. Poporul igbo, care trăia la est de yoruba, a fost evanghelizat datorită misiunilor din ultimele decenii ale lui Samuel Crowther și a început să migreze spre Vest către orașe ca Lagos, unde au intrat și mai mult în contact cu bisericile. Poporul tiv, din Nord și-a văzut societatea fărâmițându-se și schimbându-se radical odată cu apariția căii ferate în perioada 1920–1930: exista mai mult de lucru și erau mai mulți bani, ceea ce a alimentat nemulțumirea față de religia tradițională și a dat naștere unei mișcări în direcția creștinismului. În delta fluviului Niger trăia poporul isoko care nu a văzut niciun misionar înainte de 1910,

Ei, lasă-ne acasă, auzi?

Nu mergeți încă? Hai.

Agore Iwe (1906–1979), primul episcop anglican al Beninului, dintr-un abecedar din perioada 1930–1940 din Urhobo

când Edda Otuedo, un funcționar din justiție a sosit în zonă și a început să predice fără să se formalizeze. O creștină vest-africană, Bevebolo Bribina, a preluat munca de unde el a lăsat-o, dar a întâmpinat persecuții. Neînfricată Bribina și-a luat convertiții în teritoriile isoko și a fondat o așezare creștină numită Obhobo („Noul Oraș”). Aceasta a crescut rapid, devenind centrul creștinismului din regiune. Oamenii luau cu năvală bisericile aruncându-și în foc vechile „fetișuri” într-o manieră de acum tradițională pentru convertiții africani creștini. Spre deosebire de mulți alți creștini africani, cei isoko nu erau de acord cu sincretismul, mergând până la respingerea numelui tradițional local pentru Dumnezeu, Oghere: în schimb, el a devenit Egode sau Ijohiva, care se făcea cunoscut prin fiul său, Jesu Kriti. Dar ei și-au menținut credința în zeii și în spiritele tradiționale, care sunt înțeleși acum ca dușmanii lui Egode, mulți isoko dormind cu o Biblie sub pernă pentru a-i feri de aceștia.

Convertirea poporului isoko a reprodus istoria viitoare: aceasta a fost realizată

aproape în întregime de vest-africani – și mai ales de laici, creștini de rând care s-au mutat în noua lor patrie și s-au simțit chemați să le mărturisească credința vecinilor lor. La urma urmei, în vremea aceea existau atât de puțini preoți și pastori negri, încât nu e de mirare că misiunile conduse de africani tindeau să fie o afacere a laicilor. Succesul acestei misiuni neplanificate i-a uimit pe misionarii europeni care au sosit în ținuturile isoko curând după aceea.

Pe măsură ce creștinismul a devenit tot mai puternic de-a lungul coastei vest-africane, acesta s-a îndreptat în mod inevitabil spre interiorul continentului, unde a ajuns în contact direct cu islamul ce domina de secole această parte a lumii. Aceasta s-a întâmplat în Nordul Nigeriei, unde în mod tradițional populația hausa era musulmană; aceasta s-a arătat ostilă față de creștinism, dar multe dintre popoarele din zonă și cele din Sud, care au fost oprite de hausa, s-au arătat mai mult decât mulțumite să se convertească la o religie rivală. Una dintre trăsăturile tradiționale ale islamului de aici, ca de altfel în

Păpuși Voodoo
într-o piață de
fetișuri din Lome,
Togo, în 1991.

toată Africa de Vest, este școala coranică – care nu se ține de obicei într-o clădire de școală, ci în aer liber, în jurul unui foc care simbolizează prezența lui Alah, în vreme ce învățătorii îi instruiesc pe copii în credința musulmană. Ca urmare, misionarii evanghelici au copiat instituția, înființând un mare număr de școli biblice care s-au bucurat de un mare succes.

Cele două religii s-au mai întâlnit și în Burkina Faso, la vest de Nigeria, un platou așezat între regiunile de coastă din Sud și Mali în Nord. Burkina Faso era administrată de francezi încă din 1897: la început a fost considerată o parte din Mali, care era cunoscută la acea vreme ca Sudanul francez; apoi a fost separată și denumită Volta Superioară. Misionarii catolici, mai ales Frații Albi, care se bucurau la acea vreme de un mare succes în Africa de Est, au apărut imediat după venirea francezilor. Primele botezuri au fost făcute în 1905, cu un succes moderat în poporul mossi, care alcătuia aproximativ jumătate din întreaga populație și care până atunci fusese musulman.

Atât în Burkina Faso cât și în Mali, misionarii trebuiau să lupte pe două fronturi. Pe de o parte erau depășiți numeric de musulmani. Până în deceniul trei al secolului XX Ougadougou, capitala Burkinei Faso abia dacă avea câțiva creștini în afara misionarilor de acolo. Ei au adoptat metoda folosită cu succes de mulți misionari, în special în Asia – au devenit parte a societății și a culturii locale, sperând că se vor putea folosi de instituțiile nereligioase pentru a-și răspândi credința. De exemplu, Surorile Albe au înființat o fabrică de covoare care a angajat tinere mossi: sperau că tinerele se vor converti, se vor căsători cu bărbați mossi și vor răspândi, astfel, catolicismul. Planul s-a bucurat doar de un succes limitat. Aici, misionarii au fost deosebit de norocoși pentru că au avut parte de unul dintre cei mai buni directori de misiune din acea perioadă: Johann Thévannoud care a sosit în Ougadougou în 1903 și a devenit primul episcop în 1921, slujind până la moartea sa în 1949. Thévannoud a condus misiunea pentru

mossi timp de mai bine de 40 de ani – dar el a luptat și pe celălalt front, acela al anticlericalismului francez. La fel ca în Congo francez, administrația din Mali și din Burkina Faso era, de regulă, ostilă misionarismului. Existea teama că încercările misionarilor de a reforma societatea locală – de exemplu, oferindu-le mai multe oportunități femeilor mossi – vor duce la instabilitate și se descuraja crearea școlilor de misiune. Totuși Johann Thévannoud a muncit din greu pentru a avea relații bune cu autoritățile, de cele mai multe ori reușindu-i. Sub conducerea sa vizionară, Biserica Catolică a prosperat în Burkina Faso: la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, aproape o treime din populația din Ougadougou era catolică.

Într-adevăr, catolicismul din Burkina Faso s-a răspândit în afară, în zonele înconjurătoare. În 1906, un grup al Părinților Albi care se aștepta să fie expulzat din țară de către administrația anticlericală, a decis să devanseze ordinul și a părăsit Ougadougou, ajungând în Nordul Ghanei, așezată mai la sud. Aceștia nu s-au descurcat prea bine aici, de vreme ce autoritățile britanice nu admiteau misionari străini care nu vorbeau limba engleză. Au fost expulzați după câțiva ani, dar misiunea pe care au început-o la Navrongo a fost continuată de Frații Albi canadieni. Aici, misionarii nu au avut aproape niciun rezultat timp de 20 de ani. În 1929, când se credea că misiunea se va stinge, a apărut o nouă oportunitate: autoritățile britanice au desemnat pentru anglicani o sferă de misiune în Nord-Vestul Ghanei, acolo unde trăiau dagarti, dar anglicanii nu au fost în stare să găsească misionari dispuși să meargă acolo. Ca urmare, autoritățile au permis Părinților Albi să predice acolo. Dintr-odată, Părinții Albi s-au bucurat de succes. Dagarti au fost extrem de receptivi față de creștinism, lucru la care a ajutat un incident dramatic din 1932. Regiunea a fost lovită de o secetă teribilă, catolicii ținând la Jirapa un serviciu de rugăciune pentru ploaie la care au luat parte

căpeteniile locale. Aproape imediat norii s-au deschis, iar oamenii au venit buluc din tot ținutul pentru a-l onora pe omul care a produs acest miracol.

NOI PROFETI, NOI MIȘCĂRI

Am văzut cum inițiativa din Biserică a trecut în mâinile africanilor – mai evident în Uganda și în zonele înconjurătoare și mai lent în Africa de Vest. Cel mai dramatic aspect al acestui fenomen a fost apariția unui număr de profeti extrem de charismatici pe la începutul secolului XX. Ei nu numai că au îngroșat într-un mod cu totul remarcabil rândurile conducerii mai multor biserici, dar au și reprezentat o nouă interpretare, cu precădere africană, a creștinismului.

Cel mai faimos dintre toți a fost cel care era denumit profetul Harris (cca 1865–1929). Numele său complet era William Wade Harris, fiind un grebo – unul dintre popoarele indigene din Liberia – care a fost crescut ca metodist, dar a fost convertit la Biserica Anglicană. A încercat să organizeze o revoluție menită să predea Liberia coroanei britanice, dar, pentru nereușita lui, a fost aruncat în închisoare. Aici, în fiecare noapte avea o viziune a arhanghelului Mihail care îi insufla o credință de nezguduit că el este ales de divinitate ca profet al Africii. A dobândit un nou sens al identității sale africane, a abandonat stilul european de a se îmbrăca și pantofii săi americani de dinainte de a primi această viziune. În schimb, imediat după eliberarea sa din 1913, Harris a traversat granița în Côte d'Ivoire pentru a predica. Era desculț, învelit într-o pânză albă, ducea o cruce de aproape doi metri din bambus, fiind însoțit de două sau trei dintre soțiile sale.

Harris a fost unul dintre cei mai remarcabili predicatori africani din istorie. Ca un John Wesley modern, vorbea la mii de oameni, implorându-i să se întoarcă de la idoli la Dumnezeu. Mesajul lui Harris era fără compromisuri, nu era loc pentru integrarea religiilor tradiționale africane (excepționând poligamia). În schimb, toate „fetișurile” trebuiau arse în focurile uriașe

pe care le aprindea. Oamenii au răspuns dând năvală: aproximativ o sută de mii au fost convertiți în ceva mai mult de un an. Mulți au fost botezați de Harris însuși cu un castron pe care îl ducea cu el exact cu acest scop; mult mai mulți au fost botezați când s-au deschis cerurile și Harris striga formula trinitară, folosind ca sacrament ploaia. Sate întregi erau convertite pe loc – și, ceea ce era și mai remarcabil, aceste comunități creștine fondate în acest fel s-au dovedit extrem de durabile. Mesajul lui Harris era destul de simplu, gravitând în jurul nevoii de a te întoarce la Isus, a Cărui revenire credea că este iminentă; nu îl interesa cărei biserici se alăturau convertiții săi, cu condiția să se alăture totuși uneia. Frecventarea bisericilor a crescut în mod dramatic – chiar și bisericile catolice au primit un număr uriaș de noi recruți.

În 1915, autoritățile franceze din Côte d'Ivoire s-au săturat de acest fenomen extraordinar, cu potențial exploziv și l-au expulzat pe Harris înapoi în Liberia. El a locuit aici până la moartea sa, continuând să predice, dar fără să mai aibă același impact. Dar asistentul său, John Swatson a continuat să predice în zonă având un succes remarcabil.

Harris a fost imitat de mulți alții. Unul dintre aceștia a fost Garrick Sokari Braide (cca 1880–1918) care a apărut în 1915, mult mai la est, în zona deltei Nigerului. El era anglican, la fel ca Harris, și era și un predicator infocat care i-a inspirat pe africani să își ardă „fetișurile” și să se întoarcă la Dumnezeu. Multe mii l-au urmat, dar episcopului local, James Johnson, nu i-a făcut prea mare plăcere. Braide pretindea că este cel de-al doilea Ilie și, de asemenea, tolera poligamia. A fost arestat, murind la scurt timp după aceea. Tot în această regiune, puteau fi ascultați predicând Moses Orimolade și o creștină vizionară pe nume Abiodun Akinsowon și în perioada 1930–1940, Joseph Babalola care a condus o trezire printre yoruba. Un alt profet african a fost Sampson Oppong (decedat în 1965), care a predicat populației asante din Ghana, între 1920 și 1930.

La fel ca și Harris, Oppong călătorea simplu, purtând o cruce și o robă albă (deși în timpul călătoriilor o schimba cu una kaki, iar când predica, cu una neagră). Oppong a avut un număr uriaș de convertiți – aproximativ 20 de mii în doi ani – deși în cazul său, cei mai mulți erau metodiști.

Dar fenomenul nu s-a limitat doar la Africa de Vest. Cel mai faimos profet din regiunea Congoului a fost Simon Kimbangu (cca 1887–1951), care a reușit să aibă un impact chiar mai mare decât Harris și într-un interval de timp și mai scurt. Născut la Nkamba, Kimbangu a devenit baptist destul de tânăr și a fost educat într-o școală misionară. În 1918, a devenit predicator laic, dar a fost deranjat de vise sau de viziuni în care îi apărea Isus. În 1921, a vizitat o familie unde era o femeie bolnavă. El și-a pus mâinile peste ea și aceasta a fost imediat vindecată. Imediat toată lumea a dat năvală. Oamenii au venit din întreaga regiune pentru a-l vedea pe noul profet și pe cel care a vindecat-o, astfel că și-a făcut foarte repede discipoli, inclusiv un cerc intim de 12 „apostoli”. Povestirile despre vindecări și chiar învieri s-au răspândit pe măsură ce Kimbangu le spunea oamenilor să își ardă feteșurile și să se întoarcă la Dumnezeu. Au existat puternice demonstrații de putere divină, inclusiv de vorbire în limbi.

Cu toate că biserica baptistă din zonă a considerat că lucrarea lui Kimbangu era legitimă, autoritățile belgiene nu au fost de aceeași părere și, după câteva luni, l-au arestat împreună cu adepții săi cei mai apropiați. Kimbangu a fost condamnat la moarte, dar sentința i-a fost comutată la închisoare pe viață în Lubumbashi. Dar mișcarea nu s-a stins. Din contră, „kimbanguiștii” s-au răspândit, deși au continuat să onoreze Nkamba ca pe un loc sfânt. Periodic existau zvonuri despre întoarcerea „profetului nevăzut”. Nu s-a mai întors niciodată – a murit în închisoare în 1951 –, dar mișcarea a continuat ca un element important al creștinismului din regiunea Congoului, în ciuda măsurilor periodice luate împotriva sa de guvern și de bisericile tradiționale.

Kimbuguiștii nu au fost recunoscuți oficial ca Biserică până în 1958, doi ani mai târziu trupul lui Kimbangu fiind readus pentru înmormântare la Nkamba, Ierusalimul kimbanguiștilor.

Tocmai când kimbanguiștii au fost recunoscuți oficial, a început o altă mișcare profetică la sute de kilometri în Sud, în Nordul Rhodesiei (acum Zambia). Alice Lenshina Mulenga (1920–1978) a fost crescută ca prezbitariană, dar în 1953 a avut parte de experiența morții și a învierii, după cum ea o interpretase, devenind, astfel, o predicatorie foarte populară. La fel ca și ceilalți profeți, ea a atacat religia tradițională sau ceea ce ea caracteriza ca „vrăjitorie”; a mai condamnat vehement obiceiul de a bea bere. Mesajul său s-a bucurat de un succes extraordinar, sate întregi alăturându-se „Bisericii Lumpa”, cântând imnuri compuse de Mulenga însăși.

Numărul total al celor care s-au convertit în urma predicării acestor „profeți” atestă charisma și puterea pe care aceștia le manifestau. Impactul lor în bisericele din zonă a fost enorm. Lui Harris nu i-a păsat de denotații, astfel că toate bisericile din Cote d'Ivoire au avut un număr de convertiți fără precedent. Misionarii europeni care au apărut în zonă, în perioada când lucrarea de predicare a lui Harris tocmai apunea, au fost uimiți de mărimea neobișnuit de mare a congregațiilor: de exemplu, Biserica Catolică din Cote d'Ivoire care număra doar câteva sute de membri la începutul secolului, avea 22 de mii de membri în 1922. Numărul lor a continuat să crească mulți ani după plecarea profetului, ceea ce sugerează că nu a fost o tendință superficială, ci o evoluție importantă în dezvoltarea creștinismului african. Într-adevăr, în Cote d'Ivoire a apărut o nouă denotație, harriștii, care în mare aveau o teologie protestantă, dar se mândreau cu originea africană a Bisericii și a profetului lor. Harriștii erau asociați îndeaproape cu poporul ebric din jurul Abidjanului.

Kimbanguiștii, harriștii și alții reprezintă primele mari denotații

Datorită lui Simon Kimbangu, care l s-a supus lui Dumnezeu, promisiunile lui Isus au fost împlinite și Numele Tatălui și al Fiului au fost glorificate. Datorită lui, congolezii și-au dat seama că Dumnezeu și Isus s-au întors înspre noi cu milă. Durerea și suferința părinților noștri au fost auzite de Dumnezeu Tatăl, și lacrimile noastre au încetat.

Joseph Diangienda, fiul lui Simon Kimbangu și succesorul lui la conducerea bisericii

...misionarii au făcut ca solul african să fie fertil pentru creșterea imperialismului (...) [dar] în același timp a ajutat la punerea fundațiilor naționalismului actual (...) Atunci când istoricii africani vor scrie propria lor istorie a aventurii Africii cu imperialismul, atunci vor scrie despre misionari ca despre cei mai buni prieteni pe care i-au avut vreodată africanii.

Dennis Osadebay, un oolitician nigerian, 1947

creștine care s-au format în Africa. Învățătura acestor profeți – și a unora mai puțin cunoscuți – era ortodoxă din punct de vedere protestant, fără inovații doctrinare. Dar ceea ce ei aveau în comun provenea din religia tradițională africană. Accentul pus pe „profeți”, un predicator charismatic care adesea avea puteri vindecătoare, era tipic pentru Africa. În regiunea Congo, de exemplu, astfel de oameni erau denumiți *ngunza* și se credea că se află sub controlul duhurilor. Prin urmare, Simon Kimbangu era, de fapt, un *ngunza* creștin. Și, asemenea profeților tradiționali, profetul creștin purta în general un toiag care reprezenta autoritatea sa. Kimbangu a transmis toiagul său fiilor săi care și-au luat chiar titlul de *Mwala* sau „toiag” în calitate de conducători ai bisericii. Deci, crucea de bambus a lui William Wade Harris nu a fost doar un semn a lui Cristos, ci un semn al puterii sale de a predica și vindeca; aceasta deoarece vindecarea era un lucru absolut necesar lucrării profeților, tot atât de important pentru religiile indigene africane. În general, africanii voiau ca zeii lor să aibă grijă de sănătatea adepților lor, ceea ce se realiza prin minuni. Nu este de mirare că acolo unde era predicat Isus, oamenii erau și vindecați. Aceasta s-a întâmplat mai ales în anii de după Primul Război Mondial, când în Africa a bătut o epidemie de gripă chiar mai devastatoare decât în Europa și care a secerat milioane de vieți.

Cei mai mulți dintre acești profeți și adepții lor nu își dădeau seama că amestecă creștinismul cu religia tradițională – din contră, chemarea la arderea fetișurilor era tipică tuturor profeților creștini. Ei aveau impresia că tot ce credeau și predicau era conform cu Biblia, pentru că misionarii protestanți i-au învățat pe convertiții lor să creadă tot ceea ce spune Biblia. Dar misionarii nu au putut anticipa unele dintre consecințele acestui fapt – consecințe care proveneau din faptul că Biblia era citită într-un context african, nu european. Convertiții africani citeau în Biblie despre evenimente familiare: vise și

viziuni prin care Dumnezeu vorbea cu poporul său și mari apostoli și profeți care făceau minuni și vindecau bolnavi. Ei se așteptau ca aceste lucruri să se întâmple. Se mai așteptau, de asemenea, ca profețiile biblice, în special cele referitoare la venirea Împărăției lui Dumnezeu pe pământ să se materializeze în vremea lor: astfel, satul Nkamba a lui Kimbangu era Noul Ierusalim, în vreme ce satul lui Mulenga din Kasomo a devenit „Zioni”.

Cei mai mulți dintre misionarii europeni au crezut în miracolele descrise în Biblie, dar credeau că acestea aparțin „erei biblice” și nu se așteptau să fie reproduse. Însă cei mai mulți dintre africani nu s-au distanțat atât de mult de textul Bibliei, ceea ce a dus la noi probleme. De exemplu, era permisă poligamia? Misionarii spuneau categoric că nu era, dar africanii au văzut că patriarhii Vechiului Testament aveau mai multe soții, așa cum era obiceiul la ei. În plus, până unde puteau fi considerate visele revelație validată alături de Biblie? Aceasta este o întrebare pe care nu și-a pus-o niciun misionar european și, ca atare, nu avea nici răspuns.

AFRICA INDEPENDENTĂ

La fel ca și Primul Război Mondial, al Doilea Război Mondial a cauzat mari transformări în toată Africa. Africanii au fost forțați încă o dată să lupte în „războiul omului alb” și de data aceasta, ei au călătorit nu doar în Africa pentru a se lupta, ci și în Europa și în Asia. Anii care au urmat au oferit șanse și mai mari societății africane. Datorită succesului misionarilor și a școlilor lor, mulți africani erau nu doar creștini, ci mai bine educați ca părinții lor, erau mai legați de puterile europene pentru care au luptat. A devenit o modă ca africanii să călătorească în Europa pentru a vizita puterile coloniale și a studia acolo sau în SUA și în URSS. Alimentată de un număr de factori complecși, dorința africanilor de a deveni independenți s-a accelerat, mai ales datorită resentimentelor multora dintre africanii

foarte educați față de incapacitatea puterilor coloniale de a recunoaște că africanii se puteau conduce singuri. Ținute în diferite locuri și la intervale de timp neregulate, congresele panafricane cereau ca africanilor să li se permită autoguvernarea. Cel mai influent dintre aceste congrese a fost cel ținut la Manchester în 1945. Ghana condusă de Kwame Nkrumah a fost prima țară care a devenit independentă în 1957. Succesul cu care a fost încununat transferul puterii a dus la acordarea independenței celor mai multe țări africane în perioada 1960–1970: Nigeria, Gabon, Congo francez și Congo belgian (care au avut mai multe nume, dar acum sunt Republica Congo și Republica Democrată Congo), în 1960, Tanzania în 1961, Kenya în 1963, Zambia în 1964 ș.a.m.d.

Normal că această perioadă a fost una a prefacerilor și a incertitudinilor. În unele cazuri, independența nu s-a obținut prea ușor: între 1961 și 1975 Angola a suferit războiul civil dintre forțele portugheze și naționaliști, dar după câștigarea independenței, violențele și luptele de gherilă au continuat ca urmare a regimului marxist instalat. Și alte țări care și-au câștigat mai ușor independența au avut de-a face cu violențe. De exemplu, în 1965, Rhodesia (de fapt, Sudul Rhodesiei, acum Zimbabwe) și-a declarat independența sub guvernul minoritar alb a lui Ian Smith, dar constituția rasistă adoptată în 1969 a făcut ca situația să degenereze într-un război civil care s-a desfășurat în perioada 1970–1980 între forțele guvernamentale – sprijinite de mercenarii albi și de guvernul alb din Africa de Sud – și gherile. Uganda și-a câștigat independența în 1962 și părea că este pe drumul cel bun, dar în 1971 o lovitură de stat l-a adus la putere pe brutalul dictator Idi Amin ceea ce a dus la epurări efectuate de guvern și la declanșarea luptei de gherilă.

Multe din aceste probleme erau moștenite din perioada colonială când s-au desemnat hotarele fără a se acorda atenție granițelor etnice. Ca urmare cele

mai multe dintre țările africane s-au trezit cu diferite grupuri care nu se puteau accepta reciproc, în vreme ce unele s-au trezit cu granițe internaționale divizându-le ținuturile tradiționale. În 1967, tensiunile tribale din Nigeria au dus la constituirea statului independent Biafra de către populația igbo. Războiul civil care a durat trei ani a fost foarte înverșunat, ducând la moartea unui milion de oameni – în mare parte datorită distrugerilor terenurilor agricole pentru înfometarea adversarului. În același timp, războiul dintre hutu și tutsi din Rwanda și din Burundi a făcut ca mii de hutu să se refugieze în Tanzania și în țările învecinate.

Diferențele religioase posibil să fi fost un factor de exacerbare în acest context. Unii din Nordul dominat de musulmani din Nigeria au considerat războiul civil ca un război sfânt împotriva creștinilor igbo și au existat mai multe masacre a populației igbo din Nord. În cea mai mare parte a timpului creștinii și musulmanii au trăit în pace în Africa de Vest, dar atrocitățile din Nigeria au făcut ca toleranța să nu mai funcționeze.

Bisericele au fost factori de stabilitate și continuitate. Mulți dintre cei care au făcut parte din prima generație de lideri politici, cei care au fondat națiunile africane independente, au fost creștini: de exemplu, Kwame Nkrumah din Ghana era catolic, iar Kenneth Kaunda din Zambia era prezbiterian.

AFRICA DE SUD

Probabil că luptele cele mai înverșunate din Africa postcolonială s-au dus în țările în care stăpânirea albă a însemnat segregare, discriminare sau subjugarea majorității negre. Istoria bisericilor din Sudul Africii a fost în prima parte a secolului istoria Bisericii coloniștilor albi și a descendenților lor, aceasta oglindind, în general, Biserica din Europa sau din SUA. De exemplu, controversa dintre fundamentalisti și moderniști, din SUA, a fost reprodușă în bisericile din Africa de Sud în primii ani ai deceniului trei al secolului XX. Personalități ca și Johannes du Plessis,

*Condu-mă Tu, lumină
dragă, în întunericul
ce mă înconjoară
Condu-mă Tu!
Noaptea este
întunecată și sunt
departe de casă;
Condu-mă mai
departe Tu!
Păzește-mi piciorul;
nu-Ți cer
Să văd departe: e
destul un pas pentru
mine.*

Un imn de John Henry Newman, cântat de membrii Convenției Partidului Poporului Kwame Nkrumah în perioada câștigării independenței

John Mbiti și dezvoltarea teologiei africane

Învățătul kenyan John Mbiti (născut în 1931) este un pionier în articularea teologiei africane. El a avut un impact enorm asupra vieții academice africane și asupra vieții Bisericii, interpretând Africa pentru cei din biserica universală și din lumea academică.

În dizertația sa de doctorat de la Universitatea din Cambridge din 1963 el a folosit conceptul de escatologie pentru a arăta principala sarcină a teologiei africane. El a făcut distincție între ceea ce învață Noul Testament, ceea ce misionarii au transmis poporului akamba (din Nigeria), cum poporul kikamba (din Kenya) a integrat viața după moarte în concepția lor indigenă despre lume și viață și, ca atare, cum au decodificat învățăturile misionarilor, însușindu-și unele dintre elemente și reconfigurându-le prin prisma concepției lor despre lume și viață. Atunci când două culturi vin în contact, în ciuda eforturilor hegemonice de a implementa anumite doctrine, ascultătorii își însușesc Evanghelia prin propria concepție despre lume și viață. Cei care au adus Evanghelia au ambalat-o în cultura apuseană și cu punctul de vedere al unei concepții iluministe despre lume și viață. Ei au dat prioritate citirii textelor în contactele lor cu oamenii care puneau accentul pe oralitate, pe teologia narativă, pe participarea deplină la liturghie, pe includerea viziunilor, a viselor și pe o relație între trup și minte manifestată prin vindecare și prin rugăciune. Se ridică următoarea întrebare: ce au auzit cei care au ascultat și ce au spus aceștia despre relația lui Dumnezeu cu ființele umane și cu natura?

Mbiti a refuzat să îi critice pe misionari în vreme ce respingea denigrarea religiilor și a culturilor indigene. El susținea că „pentru a face teologie” sursele cuprind Biblia, ca sursa revelației divine, concepțiile despre lume și viață indigene, religiile, culturile, reflecțiile orale ale oamenilor lui Dumnezeu, forțele existențiale din mediile lor, moștenirile unor tradiții creștine și

prezența altor credințe religioase. Creștinismul african a rezultat din întâlnirea Evangheliei cu acești factori. Concluzia lui Mbiti este că religiile și culturile africane au intruchipat o pregătire pentru Evanghelie deoarece Cristos este prezent în toate culturile și judecă toate culturile. Creștinismul african este o continuare a religiilor africane cum ar fi sărbătorirea vieții și sentimentul comun al existenței. Dumnezeu este unul și africanii l-au cunoscut și i s-au închinat în moduri diferite înainte de sosirea misionarilor. Aceasta explică ariile de rezonanță mari dintre concepția despre lume și viață africană și cea biblică: o percepție charismatică a realității; o percepție tridimensională a spațiului; relațiile dinamice dintre perioadele „aici și acum” și „nu încă”; puterea din sânge, din nume și din cuvinte; realitatea minunilor și a intervențiilor supranaturale din viața obișnuită. Cu toate acestea, există și diferențe. Africanii percep timpul ca pe un eveniment (*kairos*); viața curge într-un mod ciclic de la naștere la moarte și la reîncarnare. Noul Testament percepe timpul ca pe ceva ce este mai degrabă abstract (*kronos*), care se desfășoară într-o modalitate liniară, din trecut în prezent spre viitor.

Mbiti a studiat religiile și culturile africane (concentrându-se asupra elementelor comune), conceptele de Dumnezeu, rugăciunile, dragostea și căsătoria și folosirea Bibliei. În combinație cu poeziile autoritare și cu studiile antropologice, el a reabilitat bogata moștenire culturală și conștiința religioasă a Africii, introducându-le în teologia creștină și, ca urmare, a ridicat vâlul ciudățeniei Evangheliei pentru comunitățile africane. El a arătat că rugăciunile, libațiile, jertfele, muzica dansurilor, riturile de trecere și sărbătorile erau mijloace prin care se încheiau legăminte cu ființa supremă, cu duhurile și cu strămoșii pentru a alunga răul. El a arătat cum toate acestea pot fi redirecționate spre Dumnezeu în timpul unei conversații.

Mbiti a recunoscut că în centrul întâlnirii cu cultura Evangheliei se află rolul pe care îl joacă Cristos. Alți învățați au examinat ideea de strămoș cu privire la Cristos. Mbiti a susținut că Cristos răspunde căutărilor de sens și de împlinire din fiecare cultură, inclusiv cea din viața religioasă africană. Cristos

desăvârșește sacralizarea unității vieții care ridică vâlul dintre sacru și profan. În Africa, lumea omenească este oglindirea lumii spiritelor. Astfel, Cristos este încununarea întregirii tuturor căutărilor, strălucirea unei lumini palpătoare din lumea religiilor. Alți învățați au încercat să și-L imagineze pe Cristos în Africa ca pe o căpetenie, un rege sau un oaspete. Aceste imagini nu reușesc să capteze pe Isus în mod deplin. Mbiti se concentrează asupra însemnătății și a domniei lui Cristos asupra vieții reconciliind întreaga creație cu Dumnezeu.

OGBU KALU

teolog și patron al misiunii între 1920 și 1930, susțineau că Biblia trebuie înțeleasă în lumina științei moderne. Ca urmare, Plessis a fost dat afară din universitate în 1930, un caz care a ajuns până la Curtea Supremă de Justiție. Du Plessis a câștigat, dar nu și-a reprimis slujba. Biserica Reformată Olandeză din țară a continuat mulți ani să privească cu suspiciune modernismul – la un pas de a deveni paranoică.

În același timp, stațiile de misiune îndepărtate încă mai operau în zonele de nord foarte puțin populate. Despre episcopul anglican Alston May din Zambia de azi (dar între 1920 și 1930 era Rhodesia de Nord) se spunea că nu avea o reședință permanentă. În schimb și-a petrecut întreaga viață pe drumuri, mai întâi pe bicicletă și apoi într-un șir de mașini care s-au uzat complet pe măsură ce conducea de la un sat la altul pentru a-și vizita turma. Marele misionar din Noua Caledonie, Maurice Leenhardt, a vizitat misiunile franceze protestante din zonă în 1923 și a tras concluzia că condiția lor era total nesatisfăcătoare – toate erau conduse de misionari albi, absolut fără nicio implicare a băștinașilor în activități sau în conducere. Cu toate acestea, au apărut inițiative africane, aproape ca o alternativă la ceea ce făceau albi. În perioada 1920–1930, la Ndola a apărut o biserică cu totul neobișnuită, iar treizeci de ani mai târziu în Rhodesia de Nord a apărut mișcarea condusă de prorocița Alice Lenshina Mulenga.

La Sud era actualul Zimbabwe, pe atunci Rhodesia de Sud, iar mai jos era Africa de Sud. Ambele țări erau administrate de britanici și o mică minoritate albă stăpânea peste o majoritate neagră într-o societate fundamental rasistă. În Rhodesia de Sud, bisericile majoritare erau cele metodiste și cele anglicane, cea anglicană ocupându-se atât de populația albă cât și de cea neagră și având un mare număr de școli. Mai exista și o minoritate catolică destul de semnificativă, cu toate că aceasta a contat mai mult după perioada 1950–1960.

Africa de Sud a devenit o colonie a Marii Britanii doar în 1910 și și-a câștigat independența în 1961. Prezența burilor a făcut ca Biserica Reformată Olandeză (NGK) să constituie cea mai mare biserică, împreună cu o prezență anglicană semnificativă. A existat doar o mică minoritate catolică până în perioada 1920–1930 când benedictinul Bernardus Jordanus Gijlswijk a devenit delegatul apostolic al țării. Împreună cu subordonații săi, acesta a lucrat din greu pentru a duce catolicismul în special negrilor africani și s-a bucurat de un mare succes într-o țară care timp de secole fusese protestantă.

Atât în Rhodesia cât și în Africa de Sud exista o segregare de facto în cele mai multe dintre biserici, astfel că, în cea mai mare parte a societății existau congregații albe și negre, dar acestea nu se amestecau – nu din cauză că ar fi existat reguli explicite, ci doar pentru că așa au stat lucrurile dintotdeauna. Totuși situația s-a schimbat după ce în 1948 au ajuns la putere burii naționaliști. Între 1950 și 1960 s-au luat o serie de măsuri pentru impunerea segregării dintre negri și albi. Multe biserici au sprijinit acest sistem de apartheid. De exemplu, NGK a militat mulți ani pentru o segregare rasială și mai mare, susținând că amestecarea raselor ar duce la mari consecințe sociale. Căsătoriile mixte erau condamnate ca nebiblice și contrare naturii. Toate acestea erau apărute din punct de vedere teologic cu ajutorul doctrinei calviniste a predestinării: ierarhia raselor în care albi erau în mod „natural” superiori negrilor constituia o parte a ordinii naturale create și prevăzute de Dumnezeu. În contrast cu aceasta, dorința de egalitate era percepută ca parte a infamei mișcări a modernismului, a umanismului și a comunismului.

Dar mulți alți creștini nu erau de aceeași părere. Toate bisericile vorbitoare de limbă engleză din Africa de Sud dominate de anglicani s-au opus apartheidului la nivele diferite. Totuși, între 1950 și 1960 aceste biserici erau practic dominate de albi și aveau congregațiile segregate, dar nu exista un

Egalitatea duce la deteriorarea ambelor națiuni. Căsătoriile mixte între cei foarte civilizați și națiunile încreștinate cu rase mai inferioare sunt împotriva Cuvântului lui Dumnezeu (...) Ar fi o crimă (...) Voortrekkerii s-au ferit de astfel de amestecuri și prin sapta lor de credință națiunea noastră s-a menținut pe acest pământ ca o rasă creștină pură.

Philippus J. S. de Klerk,
pastor al Bisericii
Reformate, 1939

Trevor Huddleston,
fotografiat în 1959.

*Opunându-mă
politicii actualului
guvern (...) nu mă
gândesc să admit că
orice bine făcut de ei
este într-adevăr așa
(...) Aceasta
deoarece toate
acțiunile și rațiunile
lor sunt inspirate de
o dorință care este
fundamental rea și
necreștină: dorința de
a domina pentru a
păstra superioritatea
rasială, iar în acest
proces al dominației
se distrug relațiile
personale, însăși
baza dragostei. Este
anti-Cristos.*

Trevor Huddleston, *Nu-i
pentru mângâierea
voastră*, 1956

acord cu privire la cât de mult trebuiau să se opună apartheidului. Arhiepiscopul anglican de Cape Town, Geoffrey Clayton, credea că Biserica trebuia să se mențină în afara politicii. Dar Ambrose Reeves, episcopul de Johannesburg, nu a fost de acord. Unul dintre marii activiști din această perioadă a fost preotul alb Trevor Huddleston, care în 1955 a publicat o diatribă împotriva apartheidului, intitulată *Nu-i pentru mângâierea voastră*. Aceasta a avut un mare ecou și a dus la expulzarea lui din țară. Atitudinea bisericilor vorbitoare de limbă engleză a devenit tot mai mult anti-apartheid: în 1960, succesorul lui Clayton, Joost de Blank, a cerut Consiliului Mondial al Bisericilor să excludă NGK. Aceasta nu s-a întâmplat, dar în același an a ținut o adunare consultativă în Johannesburg în care s-a opus apartheidului și a cerut drepturi egale pentru toți sud-africanii. Mulți membri NGK au sprijinit această rezoluție. Rezultatul a fost o vânătoare de vrăjitoare în cadrul NGK instigată de prim-ministrul Hendrik Verwoerd; toți delegații la adunarea consultativă au fost sancționați. În ciuda dominației sale în Africa de Sud, NGK a devenit paria, atât în țară cât și în afara acesteia. Dar unii dintre cei din NGK

nu s-au confirmat liniei partidului. Christiaan Frederick Beyers Naude, purtătorul de cuvânt al Sinodului Transvaalului de Sud a criticat apartheidul: a fost dat afară din NGK, dar a fondat Institutul Creștin din Africa de Sud pentru a-i sprijini pe toți cei care au adoptat această poziție. Datorită activității sale asociate cu mișcarea anti-apartheid, Naude a fost urmărit îndeaproape de guvern: între 1977 și 1984 a fost oficial „proscris”, aflându-se în arest la domiciliu.

După 1960, conducerea mișcării anti-apartheid a trecut din mâinile albilor în cele ale negrilor. În acest stadiu, nu numai că bisericile vorbitoare de limbă engleză erau în mod predominant negre, dar teologia eliberării și altele de acest tip ale africanilor americani din SUA au produs o mare impresie asupra multor creștini sud-africani negri. Tensiunile din interiorul NGK și față de NGSK, ramura neagră a acesteia, s-au intensificat. Între 1980 și 1990 purtătorul de cuvânt al NGSK era Allan Boesak, care a reușit ca Alianța Mondială a Bisericilor Reformate să suspende NGK în 1982; de asemenea, el a redactat Mărturisirea de credință de la Belhar, care pune accentul pe unitatea Bisericii și pe tendința spre reconciliere în

care era condamnat apartheidul. Partidul opoziției aflat în ilegalitate, Congresul Național African (African National Congress, ANC), a înființat un departament al religiei. În același timp, Desmond Tutu (născut în 1931), primul secretar general negru al Consiliului Bisericilor din Africa de Sud, a devenit un personaj foarte important. El a devenit episcop anglican de Lesotho în 1976, iar în 1984 a primit premiul Nobel pentru pace, datorită chemării la rezistența nonviolentă împotriva apartheidului. Doi ani mai târziu el a devenit arhiepiscop de Cape Town. Tutu a predicat ceea ce s-a numit teologie contextuală, echivalentul sud-african al teologiei eliberării, numită astfel deoarece se adresa „contextului” creștin din Africa de Sud pe care dorea să îl schimbe. Susținătorii ei credeau că, în general, problemele Africii de Sud și cele ale bisericilor, în special, pot fi abordate doar atunci când nedreptățile existente din societate încep să fie tratate.

În 1985 Institutul de Teologie Contextuală a dat publicității faimosul *Document Kairos*, semnat de 150 de clerici. Acesta contrasta „teologia Bisericii”, care era rasismul instituționalizat și Dumnezeu idolatru al segregării, cu „*kairosul*” reconcilierii. „*Kairos*” înseamnă în limba greacă întâmplare sau moment oportun: ca urmare, autorii documentului făceau apel la Biserică pentru a folosi acest moment în care reconcilierea era posibilă și pentru a crea o „teologie profetică” a reconcilierii. Aceasta se putea realiza lucrând în folosul celor oprimați și a celor lipsiți de drepturi.

Cei care au ales această direcție au fost expuși persecuțiilor. Un număr de activiști anti-apartheid, printre care Diliza Matshoba, au fost asasinați. Sute de activiști au fost înțemnițați și torturați. În 1988, sediul Consiliului Bisericilor din Africa de Sud aflat în Johannesburg a fost aruncat în aer, iar clădirea Conferinței Episcopilor Catolici din Pretoria a fost incendiată.

Campania violențelor s-a înțepit de ambele părți și a încetat doar după ce F. W. de Klerk a devenit președinte în 1989. El a legalizat ANC și celelalte partide

interzise și l-a pus în libertate după 27 de ani pe liderul ANC, Nelson Mandela. Tot atunci s-a ținut o conferință națională a liderilor bisericii la Rustenburg. Aici, într-o declarație istorică, bisericile din Africa de Sud – inclusiv NGK – au recunoscut că apartheidul a fost o instituție păcătoasă. Cei care au făcut parte din aceasta s-au pocăit și și-au cerut iertare de la Dumnezeu și de la Africa de Sud. După ce au făcut acest lucru, bisericile din Africa de Sud au intrat într-o eră nouă, a incertitudinilor, rolul acestora în reconstrucția societății din Africa de Sud fiind neclar.

În toată această perioadă, centrul de gravitație al creștinismului din Africa de Sud s-a mutat de la bisericile tradiționale, instituționalizate și conduse de albi, la un nou tip de biserică – spontană, locală și dominată de negri. Acestea erau „AIC-urile” – Bisericile Inițiate (uneori Indigene sau Independente) ale Africanilor –, apariția acestora în Africa de Sud producând o adevărată revoluție pe tot continentul.

SPIRITUL ȘI LEGEA: PENTICOSTALISMUL ȘI BISERICA INIȚIATĂ DE AFRICANI

Așa cum am văzut, povestea creștinismului african din secolul XX se aseamănă în mare parte cu cea din celelalte părți ale lumii, în care controlul a trecut de la misionarii albi la popoarele indigene. Această trecere s-a produs în două moduri – în primul rând, plasarea conducerii în sarcina africanilor în cadrul bisericilor existente, pionierul în această direcție fiind anglicanul Samuel Crowther, în secolul XIX, și catolicul Joseph Kiwanuka din Uganda, în secolul XX. Dar existau deja elemente al celui de-al doilea mod – înființarea de către africani a propriilor lor biserici. Acestea sunt, de obicei, recunoscute ca AIC-uri. Termenul este puțin ofensator – de parcă ar fi surprinzător faptul că bisericile pot fi inițiate de africani – cât și cumva artificial. De exemplu, se face de obicei distincția între bisericile „profetice” din perioada 1920 și 1940 și adevăratele AIC-uri din perioada de după cel de-al Doilea Război

Dumnezeu are simțul umorului. Care om normal și-ar fi putut imagina că Africa de Sud nu va fi nimic altceva decât un exemplu de oroare teribilă, un exemplu al modului în care să nu ordonăm relațiile dintre rasele națiunii și conducerea ei? Dintre toți, noi sud-africanii eram cel mai departe de aceasta și de aceea ne-a ales Dumnezeu (...) Intenția lui Dumnezeu este să fim un exemplu pentru încurajarea altora.

Desmond Tutu, Nu există viitor fără iertare, 1999

Dumnezeu apare în Biblie ca eliberatorul celor asupriți. El nu este neutru. Nu încearcă să îi impace pe Moise și pe Saraon, pe sclavii evrei cu asupritorii lor egipteni sau pe poporul evreu cu asupritorii lui de mai târziu. Asuprirea este păcat. Nu poți să ajungi la o înțelegere în privința acesteia, trebuie să dispară. Dumnezeu este de partea celor asupriți

Documentul Kairos, 1988

Mondial, dar se poate să se înțeleagă la fel de bine că cele două fac parte din aceeași mișcare. De fapt, bisericile profetice cele mai durabile, cele ale kimbanguiștilor sau a harriștilor, erau, de fapt, primele AIC-uri. Diferența principală este că AIC-urile nu provin, de regulă, din marii profeți, cum au fost cei din perioada interbelică. S-ar putea ca fondatorii lor să fi fost charismatici, precum John Chilembwe de la Providence Industrial Mission din Malawi, care a condus o rebeliune în 1915, dar aceste figuri nu au fost atât de idolatrizate în comparație cu William Wade Harris sau Simon Kimbangu. De fapt, nu toată lumea este de acord în ceea ce privește categorisirea sau identificarea AIC-urilor.

Dar indiferent cum sunt numite, nu se poate nega impactul și importanța AIC-urilor. Se estima că în 1985 deja existau 12 mii cu 33 de milioane de membri în tot continentul. Dar ce sunt acestea, de fapt? Caracteristic este faptul că acestea sunt biserici noi, fondate de africani pentru a sluji comunitățile locale, spre deosebire de congregațiile noi din denominațiile existente. Încercările de a găsi și alte caracteristici comune nu au dat totdeauna rezultate – fapt deloc surprinzător, având în vedere uriașul număr al bisericilor în discuție. O distincție folositoare în ceea ce privește AIC-urile este cea între bisericile „etiopiene” și cele „sioniste”. Cele „etiopiene” sunt denumite astfel nu din cauză că ar avea ceva în comun cu Biserica Ortodoxă Etiopiană, ci pentru că sunt biserici indigene, dar originea lor diferă de cea a bisericilor din „curentul general” al creștinismului. Un exemplu concludent ar putea fi Biserica Cititorilor Bibliei Moshoeshe Berean, fondată în Lesotho în 1922 de evanghelistul charismatic Walter Matlita. Această biserică se conformează doctrinei reformat.

Spre deosebire de acestea, bisericile „sioniste” nu sunt doar biserici indigene, ci se deosebesc destul de mult de bisericile tradiționale, acest lucru fiind recunoscut chiar de aceste biserici. De exemplu, în Lesotho, bisericile sioniste se

autodenumesc *Dikereke tsa Moya* (bisericele Duhului) spre deosebire de *Dikereke tsa Molao* (bisericele legii). Tensiunea pe care această denumire o sugerează este asemănătoare cu cea dintre penticostali și evangheliici în SUA – sionismul african datorându-se în mare parte penticostalismului american.

Mișcarea datorează originea sa unui sud-african pe nume P. L. Le Roux (1865–1943), a cărui dedicare pentru ceea ce el credea că sunt imboldurile Duhului Sfânt i-a erodat orice urmă de fidelitate față de organizarea ecleziastică. În primii ani ai secolului XX, el a lucrat ca misionar în cadrul Bisericii Reformate Olandeze pentru zuluși. El a fost profund influențat de biserica din Chicago formată recent și numită Biserica Creștină Catolică Apostolică, astfel că în 1903 a părăsit Biserica Reformată Olandeză, pentru a fonda o biserică nouă, Biserica Sionistă Apostolică. Aceasta avea foarte multe în comun cu mișcarea penticostală care era pe cale să apară în SUA. La fel ca și bisericile penticostale, cele sioniste puneau accentul pe puterea Duhului Sfânt în cadrul congregațiilor: erau prezente vorbirea în limbi și vindecările. Le Roux a devenit tot mai implicat în penticostalism, părăsind biserica sionistă în 1908 pentru a se alătura Misiunii Credinței Apostolice, abandonând experimentul său în mâinile adeptului său, Daniel Nkonyane. Cu toate acestea, biserica sionistă s-a dezvoltat rapid astfel încât a devenit o adevărată rețea de biserici în toată Africa de Sud. După cum am văzut în capitoul 15, penticostalismul a fost de la început profund influențat de creștinismul afro-american. Accentul care se punea pe puterea lui Dumnezeu care se manifesta prin Duhul Sfânt și conformarea vieții comunității la această putere, s-a dovedit foarte atractiv pentru africani, mai ales pentru zuluși, pentru swazi și pentru sotho. Între 1920 și 1940, acesta s-a răspândit în partea de nord a Africii de Sud sub Ignatius Lekhanyane și în Zimbabwe sub Andreas Shoko și sub alții ca el.

Ca persoană, omul are două naturi – natura umană și natura divină. Când vorbim despre vindecare, vorbim despre sfințenia divină. Sfințenia divină vine de la Dumnezeu cel Atotputernic. Acest dar mi s-a dat nu pentru lucrarea neprihănirii, pe care am făcut-o. Darul vindecării mi s-a dat datorită harului său.

T. P. Joshua, pastor al Bisericii Sinagoga Tuturor Națiunilor, Lagos, despre lucrarea sa de vindecare și de exorcizare

Sună ciudat faptul că strămoșul Bisericii Inițiate de Africani a fost un sud-african alb care s-a inspirat dintr-o mișcare americană. Abandonarea rapidă a Bisericii de către Le Roux și succesul acesteia printre negri au dus la uitarea rapidă a originilor sale. Sionismul era mai degrabă o mișcare, decât o Biserică, iar liderii menționați anterior și-au fondat grupurile pe baza propriilor lor „sioane”. Acestea erau orașe sfinte, de obicei așezate lângă un râu sau un lac care era redenumit „Iordan” și erau folosite pentru botez. Tipic pentru acești lideri era credința în chemarea lor divină: adesea aveau vise sau viziuni cu Dumnezeu sau cu Isus sau cu propriii lor strămoși, care conțineau o chemare de a fonda un nou oraș sfânt. Adesea aceste chemări erau asociate cu perioade în care aceștia erau bolnavi și vizionarul era mai aproape de cer. Astfel, observăm mereu asemănarea cu profeții din perioada interbelică.

Cel mai important dintre aceștia a fost Isaiah Shembe (1867–1935), un lider

foarte apropiat de tipul profeților. În 1911, el a înființat Biserica Nazariților (sau Amanazareth) la Ekuphakameni lângă Durban, unde a fost foarte curând recunoscut ca un adevărat profet absolut al lui Dumnezeu – oamenii cântând despre el:

*Eliberatorul nostru,
Noi poporul dingaan, L-am auzit,
El a venit.
Eliberatorul a sosit
Voi zulușii l-ați auzit.*

Acesta era unul dintre cântecele din cartea de imnuri din Amanazareth care a fost scrisă în cea mai mare parte de Shembe însuși, dezvăluind un geniu al autopromovării. Chiar și după moartea sa, el a fost onorat în continuare ca cel care l-a făcut cunoscut zulușilor pe Cristos, biserica fiind condusă de familia sa.

În ziua de azi, bisericile sioniste împreună cu mișcările înrudite continuă să aibă o importanță majoră în Africa de Sud; în țară există mult mai multe biserici

Credincioși la Biserica Armata Victoriei lui Dumnezeu, Kinshasa, Congo, în 2002. Popularitatea acestei AIC a crescut vertiginos, astfel că sute de oameni stau afară în timpul serviciilor din cauza clădirii prea mici.

Muzica bisericească africană

Desigur că africanilor le place muzica. Orice festivitate este însoțită de un fel sau altul de muzică, aceasta variind în funcție de împrejurare. Dar numai cea mai bună muzică poate fi luată în considerare atunci când serviciului divin trebuie să i se dea măreția cuvenită. Această tendință naturală se regăsește în formele de închinare africane. Muzica face rugăciunea mai suavă, promovează unitatea în cuget și face ca totul să vibreze. În închinarea africană, muzica nu este doar un supliment – aceasta răsare parcă exact din natura slujbei din biserică. Pentru africani, închinarea este un fel de petrecere, un mijloc de a-L slăvi pe Dumnezeu, o comemorare a victoriei de Paște a lui Isus. Participarea total implicată într-o astfel de ceremonie este de neconceput dacă din aceasta ar lipsi muzica plină de bucurie.

De fapt, închinării i se dă un caracter nobil atunci când este asociată cu muzica. Cu astfel de muzică melodioasă rugăciunile au o expresie plină de bucurie, în vreme ce unitatea inimilor este desăvârșită de cea a vocilor. Când muzica face parte din închinare, mințile sunt ridicate la realitatea cerului cu ajutorul splendorii semnelor și a simbolurilor sacre și întreaga ceremonie prefigurează mult mai clar, acea închinare care are loc în Ierusalimul ceresc.

În ceea ce privește muzica de biserică din Africa, s-au produs mari realizări. Azi, mai mult ca oricând, eforturile mai multor coruri, dirijori de cor și compozitori au devenit evidente mai ales în ceea ce privește aria compoziției. Nu poți să nu admiri sau să nu apreciezi frumoasele cântece în limbile locale sau indigene, care ajung până în adâncul sufletului și îți dau fiori, care au fost compuse de acești oameni cu un talent

excepțional. Oricine poate observa marele potențial al comorii muzicii africane, un indiciu clar al viitoarelor realizări din domeniul muzicii bisericești care nu vor cunoaște limite.

În cele mai multe biserici locale din Africa, muzica de închinare include în mod preponderent compoziții locale, interpretate în ritmul instrumentelor locale, dar și al bății din palme, al dansului, al legănării ș.a.m.d. Uneori muzica bisericească este însoțită de câte un grup „gospel”. Toate acestea contribuie ca închinarea africană să fie foarte activă și vie, îmbiindu-te să participi. În cea mai mare parte compozițiile locale sunt preferate celor în alte limbi.

În muzica bisericească africană Duhul Sfânt ocupă un loc foarte important. Cu greu se poate începe închinarea fără invocarea Duhului Sfânt prin cântece de diferite tipuri. Din punct de vedere teologic, Duhul Sfânt este cel care adună comunitatea care se închină din cele mai felurite părți ale lumii pentru a-L preamări pe Dumnezeu. Duhul face posibilă rugăciunea comunității care se închină și I se adresează lui Dumnezeu cu „Abba” (tată). Închinarea africană este centrată pe Isus Cristos, astfel că multe cântece sunt compuse în numele lui Isus. Și către Dumnezeu Tată se îndreaptă toată închinarea, onoarea, maiestatea, puterea, slava, înțelepciunea și mulțumirea din partea poporului lui Dumnezeu, prin Cristos, în unitatea Duhului Sfânt.

În ceea ce privește lauda la adresa lui Dumnezeu, închinarea africană nu mai ține seama de timp deoarece timpul petrecut în închinare pentru Dumnezeu este o bună investiție. Africanii sunt exhaustivi în ceea ce privește enumerarea atributelor lui Dumnezeu, la fel ca în următorul cântec, un exemplu tipic de imn popular care include toate denumirile în închinarea africană:

Slavă lui Dumnezeu în ceruri!
Răspuns: Aleluia! (de două ori)

Te adorăm!
Te onorăm!
Îți mulțumim!
Te laudăm!
Te slăvim!
Slavă lui Dumnezeu în ceruri!
Răspuns: Aleluia! (de două ori)
Tatălui!
Domnului Isus
Duhului Sfânt!

Slavă lui Dumnezeu în ceruri!
Răspuns: Aleluia! (de două ori)
Toți strigă Aleluia!
Pentru ungerea Sa!
Pentru binecuvântările Sale!
Pentru dărnicia Sa!
Pentru credințioșia Sa!
Pentru slava Sa!
Pentru bunătatea Sa!
Pentru harul Său!
Pentru măreția Sa!
Pentru vindecările Sale!
Pentru bunătatea Sa!
Pentru dragostea Sa!
Pentru mila Sa!
Pentru prezența Sa!
Pentru înțelepciunea Sa!
El este EMANUEL!

În serviciile divine africane muzica bisericească este parte integrantă a închinării. Fiecare bucată muzicală subliniază celebrarea tainei lui Cristos și anotimpul liturgic în cauză. În acest cadru muzica joacă un rol important pentru o înțelegere mai profundă a tainei celebrării și facilitează pătrunderea acesteia în viața personală și comunitară a comunității care se închină.

PATRICK CHUKUDEZIE CHIBUKO

AIC (aproximativ patru mii, ceea ce reprezintă o treime din întreaga populație neagră), de parcă s-au strâns toate în această regiune. Totuși acestea pot fi întâlnite în toată Africa și s-au impus efectiv în era independenței. Înainte de aceasta, AIC-urile erau privite cu

suspiciune atât de autoritățile coloniale cât și de bisericile tradiționale. Dar odată cu independența, cel mai adesea AIC-urile au devenit un motiv al mândriei naționale. Oamenii se gândeau că dacă țara merita un guvern propriu, atunci cu siguranță trebuia să aibă propriile biserici. A face

parte dintr-o astfel de biserică îți dădea un fel de statut social: multe biserici aveau chiar uniforme, membrii acestor biserici purtându-le chiar în viața de zi cu zi; chiar și multe companii preferau să angajeze membri ai AIC-urilor, ce erau recunoscuți ca lucrători harnici și cinstiți. După cum sugerează numărul AIC-urilor, acestea erau mici, având relevanță doar pe plan local. Unele dintre acestea și-au depășit originea, având o contribuție majoră la viața propriei națiuni, așa cum a fost Biserica Aladura din Nigeria. Dar chiar în aceste cazuri, una dintre trăsăturile definitorii ale AIC-urilor este culoarea locală. Există mari întruniri sau sărbători spectaculoase, dar în majoritatea timpului acestea se întâlnesc sub forma unor grupuri nu mai mari de câteva zeci de oameni.

O altă trăsătură caracteristică a AIC-urilor este modul în care acestea integrează credințele sau obiceiurile religioase tradiționale indigene. Am observat profeți creștini africani care se asemănau foarte mult cu profeții tradiționali africani și putem vedea acest tip de asemănări și în AIC-uri. Aceste biserici pun accentul în special pe puterea lui Dumnezeu și pe intervenția Sa în beneficiul poporului său, ceea ce și religiile indigene credeau despre zeii lor, acestea fiind demonstrate adesea de importanța ceremoniilor pentru vindecare. Aceste ceremonii nu se limitează la suferința fizică, ci pot fi, de asemenea, îndeplinite în cazul maladiilor spirituale sau mentale sau ca ceremonii de reconciliere a relațiilor. În fiecare din aceste cazuri, cel care suferă este pus în fața comunității și este invocată puterea divină. Pot fi folosite obiecte sfinte – un toiaș, o Biblie sau apă sfințită – ca o alternativă creștină la „fetișurile” din vechime.

Această „africanizare” a creștinismului în contextul AIC, dar și în cadrul general al creștinismului african, rămâne controversată. De exemplu, concepția despre lume și viață a swazi este dominată de duhurile morților (*emadloti*). Cei vii se vor ruga de *emadloti* pentru ca acestea să intervină în beneficiul lor în fața divinității și divinitatea să își aducă aminte de ei cu

ocazia sacrificiilor și a altor ritualuri. *Emadloti* vor veghea asupra celor vii, apărându-i sau avertizându-i, câteodată prin vise. Chiar și azi, *emadloti* există ca un element major al culturii swazi, fiind un subiect extrem de controversat pentru creștini. Unii îi consideră pur și simplu demoni. Alții cred că venerarea *emadloti* este compatibilă cu creștinismul. De exemplu, fostul arhiepiscop catolic de Lusaka, Emmanuel Milingo (născut în 1930) susține că o teologie swazi autentică îl poate prezenta pe Cristos ca pe cel mai mare *emadloti*, o figură din trecut care este cu noi azi și care mijlocește în fața lui Dumnezeu pentru noi. În această concepție, în loc de a opune lumea spirituală tradițională unei alte lumi creștine, duhurile tradiționale pot fi încreștinate. Milingo însuși a fost o figură extrem de controversată – îngrijorarea Vaticanului cu privire la marile sale servicii de vindecare și de exorcizare a dus la destituirea sa din Lusaka în 1983, el fiind implicat în secta „moonștilor”, chiar căsătorindu-se pentru scurtă vreme, înainte să revină în turma catolică. În toate acestea el a rămas fidel idealului Bisericii de a sluji comunitatea și a susținut că aceasta trebuie să fie absolut africană. Aceasta însemna să te deschizi față de experiențele spirituale africane unice și față de lumea spirituală care se afla totdeauna în centrul credințelor africane. Astfel de dezbateri sunt foarte importante în rândurile bisericilor din toată Africa, fie acestea din AIC sau din denomițiile tradiționale: până unde poate merge biserica în preluarea legitimă a formelor și chiar a credințelor precreștine?

Bisericile AIC au continuat să se extindă. Acestea și elementele pentecostale din bisericile tradiționale au cucerit cea mai mare parte a Africii, iar acum au început să se extindă dincolo de hotarele acesteia. După cum am văzut deja, foarte mulți tineri africani au călătorit în Europa sau America. După cel de-al Doilea Război Mondial, această tendință a continuat, mulți africani vizitând sau mutându-se definitiv în fostele puteri coloniale. Aceștia

au adus cu ei și religiile lor. De exemplu, în sudul Londrei, unde sunt foarte mulți vest-africani, există AIC-uri peste tot – unele în clădiri mari și moderne, altele înghesuite între mici magazine sau în trecători. Aceste biserici au reușit să transfere cu succes pentecostalismul în stil african în Europa și au fondat misiuni pentru albi europeni – într-un fel de mișcare inversă față de venirea creștinismului european în Africa, care a venit, întâi, odată cu coloniștii și, apoi, odată cu misionarii. La fel ca și bisericile-mamă din Africa, acestea oferă o închinare diversă în stil pentecostal, o doctrină conservatoare care pune un mare accent pe Biblie și pe miraculos.

Influența creștinismului african se simte chiar și în locurile unde acesta nu a ajuns încă. Am văzut în capitolul 15 cum conservatorismul anglicanilor africani s-a ciocnit de liberalismul anglicanilor britanici sau americani: cu toate că arhiepiscopul Nigeriei este inferior celui din Canterbury, acum în Nigeria există mai mulți anglicani practicanți decât în Anglia, ceea ce îi conferă acestuia o putere considerabilă în comunitatea anglicană mondială. Succesul denominațiilor tradiționale în Africa și răspândirea peste hotare a AIC-urilor și a bisericilor înrudite cu acestea au făcut ca creștinismul din Europa și din America să fie forțat să recunoască (fără să conteze dacă îi place sau nu) creștinismul african într-o măsură mult mai mare decât înainte. Conducerea denominațiilor tradiționale se mai află încă în Europa sau în SUA, dar adevărata bază a puterii sale, împreună cu caracterul și cu orientarea sa, se regăsește tot mai mult în Africa.

VECHILE BISERICI AFRICANE

Dacă secolul XX a fost secolul în care Africa a devenit în mare parte creștină, în mod ironic, excepția a constituit tocmai acea parte a continentului în care creștinismul era cel mai vechi. Africa de Nord – incluzând Maghrebul și Egiptul – au rămas în mare parte musulmane. Dar și aici Biserica continua să supraviețuiască,

dacă nu chiar să înflorească, la fel de mult ca întotdeauna, începând cu secolul VII. Tunisia și Algeria și-au dobândit independența în 1962, după care cei mai mulți dintre europeni au plecat, iar creștinismul – în mare parte catolic – a constituit apanajul unei comunități mici, dar stabile. În ciuda măsurilor adesea brutale pe care francezii le-au luat pentru a împiedica dobândirea independenței Algeriei, relațiile dintre catolici și musulmani erau bune, mai ales sub cardinalul Léon-Étienne Duval, arhiepiscopul Algeriei, care a fost atât de mult preocupat de relațiile interreligioase, încât a fost poreclit uneori „episcopul musulmanilor”. În același timp, în Egipt, copții monofiziți constituiau cea mai mare comunitate creștină la începutul secolului XX aceștia concentrându-se mai ales în orașul Asyût care era aproape o enclavă creștină. Totuși condiția lor s-a îmbunătățit. În perioada interbelică s-a modernizat nu numai industria, ci și societatea. În perioada 1920–1930, legile care limitau rolul femeii în societate au fost îndulcite, printre altele purtarea vălului nu a mai devenit obligatorie, creștinii și musulmanii dezvoltându-și simțul naționalismului. În acest context, relațiile dintre cele două grupuri au devenit mai bune ca niciodată. Acest climat de cooperare interreligioasă a permis ca preoții să predice în moschei, iar imamii în biserici.

Dar situația s-a deteriorat în ultima parte a secolului XX. În 1956, președintele Gamar Abdel Nasser a declarat că islamul este religia statului, ceea ce i-a făcut pe mulți creștini să părăsească Egiptul – explicându-se, astfel, existența a două milioane de creștini copti împrăștiați pretutindeni în Vest. Între 1970 și 1990, președintele Anwar Sadat a devenit tot mai suspicios cu privire la planurile creștinilor din Egipt, mergând până acolo că l-a acuzat pe liderul coptilor Shenoudah al III-lea (însăunat din 1971) că plănuiește să înființeze un stat autonom creștin în Asyût. În 1981, el a scos efectiv Biserica Coptă în afara legii, arestându-l pe Shenoudah al III-lea, împreună cu alți

episcopi și preoți. Dar persecuția s-a terminat tot atât de brusc cum a început: președintele a fost asasinat după o lună și creștinismul copt a fost din nou recunoscut.

Dar, cu toate acestea, Biserica a trecut prin câteva treziri. Una dintre cele mai remarcabile s-a petrecut în 1968 când timp de aproape un an Fecioara Maria a apărut credincioșilor unei biserici din Cairo. Minunile și vindecările abundau, acestea întâmplându-se chiar vizitatorilor musulmani – ceea ce a ajutat la continuarea relațiilor interreligioase. Poate nu mai puțin surprinzătoare și mai importantă pentru supraviețuirea pe termen lung a creștinismului copt a fost recrudescența monasticismului în ultimele decenii ale secolului XX. Anticele mănăstiri ale Egiptului – cele mai vechi dintre mănăstirile creștine, prototipul tuturor celor care au urmat – au continuat să existe, supraviețuind căderii Romei și lungii dominații musulmane. Numărul locuitorilor lor s-a restrâns în mod

inevitabil, în secolul XII acestea fiind doar o umbră a ceea ce erau cândva. Dar, din perioada 1970–1980, o nouă generație de creștini egipteni au început să își manifeste interesul pentru aceste mănăstiri. Ceva special s-a întâmplat când studenții au început să viziteze mănăstirile pentru perioade mai îndelungate – de două luni sau mai mult – pentru a studia creștinismul copt sau pentru a se retrage în scopul refacerii spirituale. Mulți dintre aceștia au continuat să stea acolo și au devenit călugări, întinerind, astfel, comunitățile monastice, dar cei mai mulți s-au întors la activitățile lor seculare, ducând cu ei cunoștințele și interesul față de vechile tradiții copte.

De asemenea, mănăstirile au acționat – și continuă să acționeze – ca o legătură importantă între egipteni și bisericile etiopiene. În secolul XX, bisericile etiopene au avut parte de creșteri și de descreșteri. După cum am văzut în capitolul 13, Yohannes al IV-lea, un rege puternic, a asigurat ordinea și unitatea țării și a

Mănăstirea
Sf. Anton,
Al Zaafarana, Egipt.
Această mănăstire a
fost fondată în
356 d.H., curând
după moartea lui
Anton, fiind cea
mai veche
mănăstire activă din
lume.

Bisericii la finele secolului XIX, fiind ajutat în această întreprindere de Menelik de Shewa (1844–1913) care l-a urmat ca Menelik al II-lea în 1889. Acest împărat a fost un bun conducător. El a fondat o nouă capitală, Addis Abeba, și a dus campanii militare susținute pentru a extinde stăpânirea etiopiană în Sud, în vreme ce întreținea relații diplomatice și comerciale cu Europa și cu SUA. Într-o epocă a colonialismului, el a marcat un punct major pentru independența Africii când în 1896 a înfrânt o armată invadatoare italiană la Adwa. Italienii și-au înființat o colonie în învecinata Eritreea, pe coastă, și aveau ambiția de a-și extinde puterea în ceea ce credeau că este în mod natural teritoriul lor. Într-adevăr, existau asemănări culturale între cele două regiuni. Cei mai mulți dintre eritreenii din ținuturile muntoase erau creștini și se considerau etiopieni. Scărbiți de politica colonială italiană, mulți dintre ei s-au mutat în Ethiopia în primele decenii ale secolului XX. În regiunile joase de coastă, mulți dintre locuitori erau musulmani și nu aveau prea multă simpatie față de Ethiopia.

Menelik a căutat să extindă în toată țara influența Bisericii Ortodoxe Etiopiene, poruncindu-le preoților să evanghelizeze regiunile păgâne ale țării – adesea încurajând botezurile fără o pregătire prea lungă. Politica însă a avut succes, observându-se o creștere a monasticismului, fiind construite și multe biserici noi. Într-adevăr, mulți musulmani s-au convertit, de asemenea, la creștinism: cea mai dramatică convertire a fost cea a șeicului Zakaryas din Begemdir care, între 1890 și 1900, a avut un șir de viziuni cu Isus, ceea ce l-a făcut să încerce reformarea islamului într-o direcție creștină. În cele din urmă, el a fost botezat în 1910 împreună cu trei mii de adepți, creând, astfel, o minoritate culturală în Biserica etiopiană.

Ethiopia a intrat în criză când, după o lungă boală, Menelik a intrat în comă în 1909. Sfârșitul marelui împărat a fost prelungit și lipsit de demnitate: pe când zăcea bolnav și inconștient în pat, soția sa și nobilii se certau pentru succesiune.

Când în cele din urmă a decedat în 1913, puterea a fost preluată de nepotul său, Lij Iyasu. Acesta a reușit să îi îndepărteze pe nobili, astfel că în 1916 a fost destituit și înlocuit cu Zewditu, fiica lui Menelik. Ea a fost prima împărăteasă care a domnit de una singură de la regina din Saba încoace. Cu toate acestea, eminența cenușie din spatele tronului era Tafari Makonen, ras (sau duce) de Shewa, un nobil ambițios și foarte capabil. După ce a condus cu o mână sigură țara timp de un deceniu, în 1930, rasul Tafari a devenit împăratul Hail Selassie (numele său de botez fiind „Puterea Trinității”).

Hail Selassie (1892–1975), ultimul leu din Iuda, a fost unul dintre cei mai remarcabili conducători ai secolului XX. A reformat guvernul și a dezvoltat relațiile cu alte țări, în general făcând tot ce era posibil pentru a moderniza cât mai mult țara. El a atras simpatia lumii întregi atunci când, în 1935, Mussolini a ordonat invadarea țării sale. Când italienii au început să avanseze în aprilie 1935, refugiindu-se din fața acestora, Hail Selassie s-a rugat și a postit timp de mai multe zile în marea biserică de piatră, Medhane Alem, de la Lalibela. În ciuda rugăciunilor, împăratul a fost forțat să plece în Europa, pledând fără succes în favoarea unei intervenții internaționale.

În țară a existat o mișcare de gherilă intermitentă în cei cinci ani cât italienii au ocupat Ethiopia. Biserica a fost implicată în ajutorarea acestei mișcări. De exemplu, în 1936, arhiepiscopul de Dessie, Petros, bănuind că ar fi participat la unul dintre atacurile împotriva trupelor italiene din Addis Abeba a fost executat. În anul următor, în timpul unei epurări generale a elitei etiopiene care a urmat unui atentat la viața guvernatorului italian, a fost distrusă vechea mănăstire Debre Libanos; au fost executați 320 de etiopieni dintre care 297 de călugări, alte sute luând drumul lagărelor de concentrare. Rezistența a continuat până când armata britanică a eliberat Ethiopia în 1941. Întorcându-se din exilul său în orașul Bath din Anglia, împăratul s-a adresat mulțimii din palatul său,

O atotputernic și veșnic Domn, în care nu se găsește slăbiciune, nici urmă de schimbare; privind la lucrarea și la judecățile Tale, chiar după ce a cercetat mult, creatura Ta nu poate să le înțeleagă – decât foarte puțin. Este o taină ascunsă pe care chiar după o îndelungă cercetare nimeni nu o poate cunoaște în afară de Tine: de ce de ieri până azi ai făcut ca poporul etiopian, de la cel mai umil om până la împărat, să se cufunde pentru o vreme în marea necazului și de ce ai făcut ca pentru o vreme poporul italian, până la regele său, să înnoate într-o mare a bucuriei.

Împăratul Haile Selassie al Ethiopiei, *Autobiografie*, prefață, 1937

implorându-i pe etiopieni să se poarte ca și creștinii și să nu se răzbine pe italieni.

În vreme ce împăratul și-a consolidat puterea și a restaurat pacea și prosperitatea în Ethiopia, lucrurile erau foarte diferite în Eritreea, pe care aliații au capturat-o de la italieni. Nimeni nu știa ce să facă cu această țară. În 1949, s-au intensificat violențele dintre creștinii care voiau să se unească cu Ethiopia și musulmanii care nu erau de acord. În 1952, Națiunile Unite au impus un guvern federal în Eritreea sub suveranitatea împăratului etiopian.

Tensiunile dintre creștinii și musulmanii din Eritreea s-au oglindit în problemele similare din Ogaden, aflat în Sudul Ethiopiei. Cei mai mulți dintre locuitorii de aici erau musulmani, dar acum regiunea nu era atât de populată. În perioada 1960–1970, guvernul etiopian a așezat acolo alți locuitori, dintre care mulți foști soldați, într-un program care făcea parte dintr-un plan general de îmbunătățire a agriculturii. Unii dintre aceștia erau creștini, astfel că în mod inevitabil au apărut și problemele. Mulți dintre băștinași s-au

răsculat formând în 1963 Frontul de Eliberare din Ogaden, care avea legături cu Somalia vecină. Mulți au fugit în Somalia unde li s-a acordat azil și li s-au oferit arme insurgenților din Ethiopia. Situația a continuat până în 1971, când forțele etiopiene au luat în stăpânire provincia.

Biserica Ortodoxă Etiopiană s-a menținut în toată această perioadă. Un eveniment important a avut loc în 1959 când Biserica Coptă i-a oferit lui abuna statutul de patriarh. Abuna Basilios a devenit, astfel, primul patriarh etiopian al Bisericii etiopiene, punând capăt dependenței seculare față de Egipt. Totuși stăteau înaintea vremuri de încercare. În 1974, a avut loc o lovitură de stat marxistă, puterea fiind preluată de o junță militară, cunoscută ca Derg. Bătrânul Hail Selassie a fost înțemnițat, fiind omorât în anul următor. S-a instigat la o perioadă de teroare în care Derg a dorit să curețe întreaga țară de oponenții ideologici și politici. Printre aceștia s-a aflat conducerea Bisericii, deoarece la fel ca și celelalte regimuri comuniste Derg a proclamat

Împăratul Haile Selassie al Ethiopiei inspectează garda batalionului de grenadierii din Londra, în 1954, în timpul unei vizite de stat în țara care l-a adăpostit cu două decenii în urmă în timpul exilului său.

„egalitatea credințelor”, dar în realitate s-a opus cât a putut creștinismului. Patriarhul Tewophilos a fost executat în 1977. Succesorul său aprobat de guvern a fost un eremit numit Tekle Haimanot, dar Biserica Coptă a refuzat să îl recunoască pe motiv că moartea lui Tewophilos nu a fost anunțată oficial. Astfel, s-a ajuns la o izolare totală între bisericile egiptene și cele etiopiene. În același timp, Tekle Haimanot nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor lui Derg în ceea ce privește cooperarea: era un eremit foarte disciplinat și conservator din punct de vedere teologic, care nu a avut tendința de a face compromisuri cu comuniștii. După ce Tekle Haimanot a murit, a fost instalată o figură mai supusă, pe nume Merkorios.

Perioada lui Derg s-a dovedit un dezastru pentru Ethiopia. Încercările de a crea mari ferme naționalizate care au implicat mari mișcări ale populației, dintr-un loc în altul, au dat rezultate negative, cauzând foametea din perioada 1980–1990 când se estimează că au murit șapte milioane de oameni. În 1991, Derg a căzut de la putere, iar Biserica a fost repusă în drepturi ca religia națională a Ethiopiei. Silit să abdice, patriarhul Merkorios a fost înlocuit cu Paulos și a plecat în exil, unde a afirmat că a abdicat pentru că a fost amenințat. Unii dintre episcopi l-au însoțit, formând un sinod în exil care încă este recunoscut de unii etiopieni ortodocși, într-o schismă care rămâne nesoluționată.

Dar, în ciuda tuturor acestor greutăți, credința și spiritualitatea etiopiene s-a dovedit foarte tenace. Titlul oficial al Bisericii este, astăzi, Biserica Etiopiană Ortodoxă Tewahido (*tewahido* fiind cuvântul pentru unire în limba ge'ez). Titlul reprezintă adeziunea la vechea credință monofizită și refuzul de a face compromisuri cu calcedonismul mai marilor biserici catolice, ortodoxe și protestante; aceasta este azi cea mai mare dintre bisericile monofizite. Din 2000, după ce Eritreea a devenit independentă, a recunoscut (nu totdeauna de bunăvoie) independența Bisericii Ortodoxe din Eritreea, ruda sa mai mică.

Ethiopia, ținutul situat în Nord-Estul Africii cu mii de ani de istorie, este țara lui Dumnezeu (...) istoria celor mai multe țări din lume a fost scrisă doar de oameni din lume, pe când istoria Ethiopiei, a fost scrisă și în Sfânta Scriptură, prin călăuzirea Duhului Sfânt.

Kessis Kefyalew Merahi, Contribuția Bisericii Ortodoxe Tewahido la civilizația etiopiană, 1999

Biserica și-a conservat nu numai doctrina, ci și forma distinctă a clădirilor sale. Primele biserici din Ethiopia au fost construite în stil roman, fiind lungi și rectangulare. Odată cu trecerea timpului, bisericile etiopiene au devenit mai rotunde. Se crede că acestea reprezentau felul în care etiopienii au înțeles Templul lui Solomon, amintind de credința lor fermă că națiunea și credința lor în Dumnezeu se trag tocmai din fiul lui Solomon. Dar s-a mai sugerat, de asemenea, că bisericile rotunde derivă din casele rotunde, tipice pentru Ethiopia Evului Mediu.

Indiferent de originea lor, bisericile etiopiene tipice, rotunde sau octogonale sunt construite în mod normal pe un deal, având adesea un acoperiș de trestie. În biserica apuseană lungă, altarul este la capătul de răsărit; în cea etiopiană acesta este la mijloc și se numește *māqdās*. Acesta reprezintă Sfânta-sfintelor, locul cel mai important al Templului lui Solomon. Așa după cum Sfânta-sfintelor conținea faimosul chivot al Legământului, tot astfel *māqdās* conține tabotul sau imitația de lemn a chivotului.

Māqdās este înconjurat de altar și doar preoții – sau regele – poate intra înăuntru.

Împrejur este *qddist*, arie destinată celor care primesc euharistia. Aceasta este înconjurată de *kine mahlet*, un spațiu pentru toată lumea. În timpul liturghiei divine, preoții circulă printre cei din congregație în toată această arie, rugându-se, binecuvântând și tămăind. Aria din exterior cuprinde, de asemenea, corul: astfel, congregația este înconjurată de muzică, cu toții stând îndreptați cu fața spre locul care îl reprezintă pe Dumnezeu. Biserica etiopiană nu este altceva decât o reprezentare simbolică a cerului creștin: nu degeaba serviciul acesteia se numește liturghie divină.

Biserica Ura Kidane Mehret din peninsula Zeghe, lacul Tana, Etiopia. Biserica din Evul Mediu târziu este plină de tapiserii și alte obiecte care sunt chiar mai vechi. Aceasta face legătura dintre comunitatea modernă și trecutul acesteia.

GLOSAR

Cuvintele marcate prin litere cursive fac trimitere la cuvintele-titlu din glosar.

Aleși în teologia calvinistă sunt aceia care vor fi mântuiți datorită *predestinării* lui Dumnezeu.

Apostol provine dintr-un cuvânt grecesc care înseamnă „cel trimis”, referindu-se la principalii lideri ai primelor comunități creștine. Cei mai importanți apostoli au fost Petru, Iacov, zis Iust, și Pavel.

Arhiepiscop, termenul folosit de obicei în Vest pentru *mitropolit*.

Arianism, o *erezie* din secolul IV care nega că *Cristos* era cu-adevărat a doua persoană a *Trinității*, adică că era Dumnezeu. Arianismul a fost condamnat la Conciliul de la Niceea din anul 325 d.H., dar a supraviețuit mai multe decenii reapărând cu anumite ocazii.

Arminianism, denumit după Jacob Arminius, un calvinist olandez care a negat doctrina *predestinării*. Arminianismul a fost condamnat la sinodul de la Dort din 1618 și ca urmare a fost considerat *erezie* de cei mai mulți dintre calviniști.

Biblia, o colecție de *Scripturi* pe care creștinii le consideră demne de încredere. Biblia conține două părți, *Vechiul Testament* și *Noul Testament*. Diferite biserici și diferiți indivizi din aceste biserici au păreri diferite referitoare la cât de multă autoritate ar trebui să i se confere Bibliei și ce înseamnă să fie „inspirată” de Dumnezeu. *Canonul* Bibiei a fost stabilit la două concilii africane între 390 și 400 d.H.

Biserică poate să însemne mai multe lucruri. Întâi, poate să fie o comunitate creștină. În al doilea rând, poate să fie clădirea în care se întrunește comunitatea. În al treilea rând, poate să fie organizația (sau *denominație*) căreia îi aparține o comunitate. În al patrulea rând, poate să

însemne totalitatea creștinilor de pretutindeni.

Botez, o îmbăiere ceremonială în apă, semnificând iertarea păcatelor persoanei care o face. Botezul este ceremonia de inițiere a creștinismului, fiind privit în mod tradițional ca unul dintre *sacramente*.

Bulă după secolul XI, o sentință a *papei*; după secolul XV, cuvântul se referă doar la acele documente semnate de papă, fiind însoțite de sigiliul său.

Canon provine din cuvântul grec utilizat pentru „etalon”, cuvântul „canon” a fost folosit de primii creștini în legătură cu „regula credinței”, *doctrinile* de bază și practicile care au fost moștenite de la *apostoli*. Acele biserici care s-au abătut de la acest „canon” erau considerate *eretice*. Cuvântul „canon” a fost utilizat pentru a se referi la *Biblie* și la cărțile care o compun: o carte „canonică” face parte din *Biblie* în vreme ce una „deuterocanonică” face parte din „canonul secundar” sau din scrierile apocrife.

Cardinal, un membru foarte înalt al clerului din Biserica Catolică. Cuvântul a fost folosit începând cu secolul V și se referea la anumiți preoți importanți, dar ulterior, în Evul Mediu, a ajuns să se refere mai ales la *episcopi* și la *arhiepiscopi*. Din secolul XII cardinalii erau însărcinați cu alegerea noului papă.

Catari, *erezie* medievală care a constituit o Biserică alternativă în Sudul Franței moderne. Catarii se asemănau cu *gnosticii*, crezând că lumea materială este rea. Catarii au fost înfrânți și au fost împrăștiați în 1242.

Catedrală provine de la cuvântul grec „scaun”, o catedrală este *biserica* unde slujește *episcopul* (și unde, în vechime, el avea un scaun). De aceea, catedrala este biserică principală din orice oraș, fiind și cea mai mare biserică.

Catehumen, cel care se convertea la creștinism, dar care nu era încă botezat, fiind inițiat mai întâi în *doctrinile* credinței.

Catolicos, *patriarhul* Ctesifonului (mai târziu, Bagdad), capul Bisericii Răsăritene. Din cauza unei dispute privitoare la succesiune din secolul XVI au apărut doi patriarhi: acum unul dintre ei este situat la Bagdad și celălalt în Statele Unite. De asemenea, capul Bisericii armene este „catolicos” și *scaunul* său episcopal este la Etchmiadzin.

Călugăr provine din cuvântul grec pentru „unu”, desemnând pe cineva care dorește să fie singur cu Dumnezeu. Călugării au apărut în secolul IV d.H., fiind inspirați de marii *ermiți* ca Antonie din Egipt, dar călugării au trăit împreună în comunități (sau *mănăstiri*) care respectau o „regulă”. Monasticismul a devenit unul dintre elementele majore ale Bisericii medievale atât în Est cât și în Vest, cele mai influente „reguli” fiind cea a lui Vasile din Cezarea și cea a lui Benedict de Nursia. Monasticismul încă este important în Biserica Ortodoxă și în Biserica nealcedoniană, pierzându-și din influență în catolicism și mai ales în Bisericile protestante care nu i-au dat o importanță prea mare.

Cezaropapism, literal, raportarea la împărat ca la *papă*. Acolo unde creștinismul este religia oficială a unui stat, a existat tendința ca conducătorul laic să încerce să își extindă autoritatea asupra Bisericii. Aceasta a început cu împăratul Constantin și s-a materializat, în special, în Makuria și în Bizanțul din Evul Mediu respectiv în Rusia și în Anglia de la începutul perioadei moderne.

Conciliu, un grup de lideri ai bisericii care se întrunesc pentru a dezbate anumite probleme (cunoscut și ca *sinod*). Conciliile dau adesea *credeuri* care exprimă deciziile lor. În concepția romano-catolică și în cea ortodoxă, un conciliu este ecumenic dacă reprezintă întreaga Biserică Catolică și întreaga Biserică Ortodoxă. Doar șapte concilii ecumenice sunt recunoscute în istorie (cu toate că anglicanii și catolicii recunosc doar primele patru dintre acestea).

Congregație are două înțelesuri. Întâi, un grup de oameni care se închină într-o

anumită biserică. În al doilea rând, este o organizație care face parte din *cuna* Bisericii Catolice care are o anumită autoritate și scop, asemănătoare unui departament al unui guvern secular.

Credeu, o listă a *doctrinelor* care reprezintă credința oficială, redactată de un *conciliu* sau de un alt grup reprezentând o biserică. Aceasta este modalitatea standard pentru stabilirea credinței *ortodoxe* a Bisericii. Cele mai importante credeuri din istoria creștină includ Credeul niceean și Credeul apostolic.

Cristologie, *doctrinile* despre Cristos sau ceea ce se referă la persoana (cine a fost) sau la lucrarea Sa (ce a făcut, cunoscută, de asemenea, ca *ispășire*).

Cristos, traducerea în limba greacă a cuvântului „mesia”. Încă de la început creștinii au crezut că Isus era Cristosul, de unde și numele de creștini. Curând, cuvântul „Cristos” a început să fie folosit ca nume, cu toate că în realitate este un titlu.

Curia, guvernul Bisericii Catolice, format din mai multe *congregații*.

Denominație, un tip de organizație creștină. De exemplu, Biserica Catolică este una, iar Biserica Anglicană este alta. Denominațiile sunt complet independente una față de alta, cu toate că uneori pot coopera, prin mișcarea ecumenică.

Dioceză, uneori numită „episcopie”, zonă aflată sub controlul unui *episcop*.

Dizident în Anglia, membru al unei alte biserici decât Biserica Anglicană oficială.

Docetism provine de la cuvântul grec „asemănător”, *doctrina* conform căreia Cristos doar părea să fie om. Docetismul a apărut în secolul I și a fost rapid condamnat ca *erezie*.

Doctrină, o credință, definită adesea oficial sau semioficial printr-un *credeu*. Atunci când doctrina face parte din credința oficială a unei biserici sau a unui grup, aceasta este *ortodoxă*; dacă este în contradicție cu ortodoxia, aceasta este o *erezie*.

Dominicanii împreună cu *franciscanii*, sunt cele mai cunoscute ordine cerșetore ale *celor mai mici frați (friars)*. Ordinul dominican au fost fondat de Dominic de Gusmán în 1216.

Episcop provine de la cuvântul „priveghetor”; un episcop este persoana care conduce o comunitate creștină dintr-o anumită zonă. La început, episcopul conducea doar o singură congregație, dar pe măsură ce tot mai mulți oameni au devenit creștini, o cetate putea avea mai multe biserici, fiecare fiind condusă de propriii *preoți*, care se supuneau episcopului. Zona peste care se extinde conducerea episcopului este *scaunul episcopal* sau *diocesa*, iar principala biserică din diocesa sa este *catedrala*. Un episcop foarte important este denumit *mitropolit* sau *arhiepiscop* sau chiar *patriarh*. Unele biserici, precum cea prezbiteriană, nu recunosc sistemul episcopilor.

Eremit provine din cuvântul grec pentru „deșert”; un eremit este cineva care trăiește singur într-un loc izolat doar pentru a se concentra asupra lui Dumnezeu. Primul mare eremit creștin a fost Antonie din Egipt, dar idealul eremit își are obârșia în Isus care a postit în deșert timp de 40 de zile după *botez*. În secolul IV, mulți eremiți au început să conviețuiască, devenind *călugări*.

Erezie provine de la „alegere”, o *doctrină* care nu este considerată *ortodoxă*. Adesea o erezie se definește oficial printr-o condamnare enunțată de un lider al *Bisericii* sau de un *conciliu*. De-a lungul istoriei creștinismului au existat mișcări și doctrine care au fost considerate eretice, dintre cele mai cunoscute fiind *arianismul*, *pelagianismul*, *nestorianismul*, *monofizitismul*, *catarismul*, *arminianismul* și altele. Dar ceea ce o Biserică consideră că este erezie, alta poate să o considere ortodoxie, mulți creștini din perioada modernă preferând să evite astfel de termeni în favoarea unei atitudini mult mai tolerante față de alte versiuni ale creștinismului.

Euharistie, unul dintre riturile principale ale creștinismului, în care credincioșii mănâncă pâine și beau vin în memoria ultimei Cine a lui Isus care a avut loc înainte de moartea Sa. În mod tradițional, se crede că pâinea și vinul sunt trupul și sângele lui Isus, cu toate că bisericile au diferite interpretări cu privire la ceea ce înseamnă aceasta, mai ales în denominațiile protestante. În Biserica Catolică euharistia se numește *misa*.

Evanghelie, cuvânt care înseamnă „veste bună”, folosit în două moduri. Întâi, poate să însemne mesajul creștin. În al doilea rând, se referă la una dintre cele patru cărți care descriu viața și învățăturile lui Isus, din *Noul Testament*.

Evanghelie Socială, o mișcare apărută la finele secolului XIX și începutul secolului XX care a căutat să folosească valorile creștine pentru îmbunătățirea condițiilor de viață a săracilor. De obicei, Evanghelia Socială avea o orientare politică de stânga, fiind asociată cu *liberalismul teologic*.

Fetiș, numele dat de misionari religiilor indigene din Africa și obiectelor folosite în practica acestor religii.

Franciscanii împreună cu *dominicanii*, cel mai cunoscut ordin cerșetor al *celor mai mici frați (friars)*. Ordinul franciscanilor a fost fondat de Francesco d'Assisi în 1210.

Friars, călugări cerșetori romano-catolici, confundați adesea cu *călugării*, sunt, de fapt, un ordin diferit. Cele mai cunoscute sunt ordinul *franciscanilor* și ordinul *dominicanilor*, ambele fondate la începutul secolului XIII. Spre deosebire de călugări, intenția acestor friars era să meargă în lume și să predice, nu să stea în *mănăstiri* contemplându-L pe Dumnezeu – de unde și termenul de ordine cerșetore.

Gnosticism o mare mișcare religioasă și filosofică care s-a dezvoltat în secolul II d.H. Gnosticismul a fost de mai multe feluri, dar îi era caracteristică credința că lumea materială este rea și că învățătura secretă este cheia pentru mântuire. Gnosticismul a existat ca o variantă a creștinismului și poate ca o mișcare

semiindependentă, dar mulți creștini l-au considerat *eretic*. Ulterior, ideile gnostice au reapărut în paulinism, în bogomilism și în catarism.

Hughenoți, protestanți francezi din secolul XVI și din secolul XVII. Nu se știe cu precizie de unde provine numele lor.

Icoană, o imagine, de obicei a lui Isus, a Trinității sau a unui sfânt. De obicei icoanele sunt pictate într-o manieră artistică foarte stilizată, cu intenția de a călăuzi gândurile spre Dumnezeu. Li se dă o importanță mare în Biserica Ortodoxă unde au jucat un rol esențial în închinare încă din secolul VI și din secolul VII d.H., dar unii creștini, mai ales cei protestanți, consideră că au valențe idolatre (sau chiar sunt încărcate de idolatrie și de superstiții).

Iezuiți vezi *Societatea lui Isus*.

Ispășire, doctrina conform căreia *Cristos* mântuie, una dintre credințele esențiale ale *Noului Testament*. Creștinii au avut păreri diferite în ce privește semnificația mântuirii și modul în care aceasta este realizată de *Cristos*.

Împărăția lui Dumnezeu în iudaism și în *Vechiul Testament* însemna, de obicei, vremea când Dumnezeu va interveni direct în istorie și va impune stăpânirea Sa asupra pământului. În creștinismul târziu acest concept este reinterpretat uneori ca referindu-se la *Biserică* sau la o societate ideală.

Întrupare, doctrina care spune că în *Cristos* Dumnezeu a devenit om.

Înviere în creștinism se poate referi la învierea lui Isus după moartea Sa sau la învierea generală a tuturor oamenilor de la sfârșitul veacurilor. Creștinismul în mod tradițional privește ambele învieri ca fiind în trup, contrastând cu credința filosofilor din Antichitate care susțineau doar supraviețuirea sufletului după moarte.

Liberalism în domeniul teologiei, un termen care acoperă o mare varietate de înțelesuri. De obicei, acesta implică contestarea autorității tradiționale și

dorința de a folosi concepțiile despre lume și viață și atitudinile moderne pentru a realimenta creștinismul.

Liturgie, suita imnurilor, a rugăciunilor și a altor elemente care compun un serviciu în biserică.

Mănăstire, o comunitate de călugări.

Mesia însemnând „unsul”, un personaj descris în unele *Scripturi* iudaice și asociat cu instituirea *Împărăției lui Dumnezeu*.

Așteptările unor anumite grupuri erau diferite – unii credeau că el va fi o figură războinică, alții că ar fi fost vorba despre un preot. Primii creștini credeau că Isus era Mesia. „Cristos” este cuvântul echivalent pentru „mesia”.

Misa, termenul folosit de catolici pentru *euharistie*. În mod diferit față de euharistia protestantă, tradiția catolică definește doctrina misei ca un sacrificiu înfăptuit de preot pentru Dumnezeu în care jertfa lui *Cristos* de pe cruce este prezentată într-un mod nou.

Mitropolit, episcopul unui anumit oraș important care are autoritate asupra episcopilor din zonă. În Apus, mitropoliții, de obicei, sunt numiți *arhiepiscopi*.

Monofizitism, doctrina care îi atribuie lui *Cristos* doar o singură natură, nu două. Monofizitismul a fost condamnat ca erezie la Conciliul de la Calcedon în 451 d.H., dar acesta nu a fost acceptat de mulți creștini din bisericile monofizite, majoritare din Egipt, din Etiopia și din Armenia.

Nestorianism se referă la învățătura lui Nestorie, patriarhul Constantinopolului, acuzat că ar fi accentuat distincția între natura umană și cea divină ale lui *Cristos* astfel încât *Cristos* era perceput ca două persoane diferite. Nestorianismul a fost condamnat ca erezie la Conciliul de la Efes din +431 d.H. Cu toate acestea mulți creștini, în special din Mesopotamia, au refuzat să accepte hotărârile conciliului și s-au despărțit de Biserica Ortodoxă, creând „Biserica Nestoriană” sau Biserica de Răsărit.

Noul Testament, o colecție de scrieri din Biserica primară pe care generațiile ulterioare de creștini le-au considerat *Scripturi* sfinte. Așa cum îl cunoaștem, *canonul* Noului Testament este menționat pentru prima oară de Atanasie al Alexandriei în 367 d.H., fiind confirmat între 390 și 400 d.H.

Ortodoxie provine din limba greacă însemnând „dreapta credință”. O *doctrină* este considerată ortodoxă dacă se conformează la ceea ce crede oficial o *Biserică* sau un grup. Doctrinile oficiale pot fi definite prin *credeuri* oficiale. O doctrină care nu este ortodoxă poate fi condamnată ca *erezie*.

Papa provine din cuvântul latinesc „tată”, titlul „papa” era dat unor *episcopi* importanți din Biserica primară, în special celor din Roma și din Alexandria. După căderea Romei în secolul VI, papa de la Roma a devenit cel mai important din Vest, de vreme ce nu existau alți *patriarhi* vorbitori de limbă latină. Considerat deja capul Bisericii, el a crescut în autoritate pe parcursul Evului Mediu. Patriarhul Alexandriei încă este oficial denumit „papă”, dar, de obicei, titlul este rezervat patriarhului de la Roma.

Paște, cea mai importantă sărbătoare din calendarul creștin, comemorarea învierii lui Isus.

Patriarh, *episcopul* uneia dintre cele mai importante *dioceze* din creștinismul primar. După Conciliul de la Calcedon din 451 d.H., existau cinci patriarhi, la Roma, la Alexandria, la Constantinopol, la Antiohia și la Ierusalim. Totuși Biserica Răsăriteană l-a recunoscut pe episcopul de la Ctesifon (Bagdadul de azi) ca patriarh în locul episcopului Ierusalimului. Patriarhul Romei și cel al Alexandriei au fost denumiți *papi*, în vreme ce patriarhul Bagdadului este *catolicos*.

Pelagianism, *doctrina* asociată cu Pelaghie care la începutul secolului V a negat doctrina păcatului originar și a susținut că omul are libertatea de a alege între bine și

rău. Pelagianismul a fost condamnat ca *erezie* în 417 d.H.

Pelerinaj, o călătorie către un loc considerat sfânt, întreprinsă din rațiuni spirituale. Pelerinajele au apărut în secolul IV și au constituit un element important al vieții creștine din Evul Mediu. Printre cele mai faimoase locuri de pelerinaj erau Canterbury și Ierusalim. *Bisericile* protestante nu au pus un accent atât de mare pe pelerinaj, dar mulți catolici continuă încă să îl practice, unele locuri ca Lourdes rămânând populare.

Pentateuhul, cărțile: Geneza, Exodul, Leviticul, Numeri și Deuteronomul care compun primele cinci cărți ale *Vechiului Testament* creștin. În tradiția ebraică aceste cinci cărți sunt numite Tora. În mod tradițional se crede că au fost scrise de însuși Moise, cu toate că cei mai mulți dintre învățații moderni le datează mai târziu. Acestea conțin Legea iudaică.

Postul Mare, o perioadă de 40 de zile înainte de *Paște* în care creștinii postesc de obicei. Cele 40 de zile comemorează cele 40 de zile petrecute de Isus în post în deșert după ce a fost *botezat*.

Predestinare, credința că tot ce se întâmplă, inclusiv acțiunile aparent libere ale omului sunt, de fapt, prestabilite și sub controlul lui Dumnezeu. Această doctrină a fost elaborată de Augustin, fiind asociată ulterior cu calvinismul. Negarea predestinării a fost asociată pentru prima dată cu *pelagianismul* și ulterior cu *arminianismul*.

Preot, o persoană care conduce o congregație. Preot este, de asemenea, cineva care mediază între Dumnezeu și popor. Multe *bisericile* protestante nu îi denumesc pe slujitorii lor „preoți”, deoarece resping ideea că unii dintre membrii Bisericii au acces preferențial la Dumnezeu.

Relicvă, un obiect considerat sfânt. Relicvele sunt părți din trupurile sfinților, dar pot să fie și alte obiecte precum o bucată din „sfânta cruce” descoperită de mama lui Constantin în secolul IV. În

Antichitatea târzie și în Evul Mediu, creștinii credeau că aceste obiecte sunt căi prin care se manifestă puterea lui Dumnezeu, dar după Reformă bisericile protestante le-au respins ca superstiții.

Sacrament, un ritual care are o semnificație specială în creștinism. Biserica Catolică susține că există șapte sacrameinte, dar cei mai mulți protestanți acceptă doar două, *botezul și euharistia*. Bisericile au concepții diferite privitoare la natura sacramentelor – acestea sunt doar semne ale harului lui Dumnezeu sau mijloace ale harului.

Scaun episcopal, un alt cuvânt pentru *dioceză*.

Scripturi, un termen general pentru scrierile sfinte sau, în cazul creștinismului, un alt cuvânt pentru *Biblie*.

Secularism poate însemna o tendință a societății în care religia este mai puțin răspândită ori însemnată sau un efort conștient ori un program pentru reducerea influenței religiei în societate.

Seminar, un colegiu pentru educarea *preoților*.

Sinod, *conciliul* unei Biserici care se reunește uneori pentru a rezolva o anumită problemă sau unul permanent care se întrunește regulat.

Societatea lui Isus, adesea numită „*iezuiții*”, a fost fondată de Ignățiu de Loyola în 1540 ca o societate a *preoților* care erau în serviciul Bisericii Catolice. Controversată în toate privințele, Societatea a fost desființată oficial în toate țările, cu excepția Rusiei în 1773, fiind reînființată de Vatican în 1814.

Trezire, o înnoire a interesului pentru creștinism, care are loc într-o societate în care predomină alte preocupări. Termenul este folosit în special pentru desemnarea trezirilor care au avut loc în Marea Britanie și în America în secolul XVIII și în secolul XIX.

Trinitatea, în conformitate cu *doctrina ortodoxă* creștină, Dumnezeu este trei persoane – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt – dar

e un singur Dumnezeu. Doctrina s-a dezvoltat în primele patru secole ale creștinismului, nefiind acceptată de mai multe grupări printre care *arienii* și *unitarienii*.

Unitarianism, negarea *Trinității* și susținerea ideii că Dumnezeu este doar o singură persoană. Unitarianismul modern s-a dezvoltat în perioada Iluminismului.

Vatican, autoritatea care conduce Biserica Catolică, localizată în Roma. În Vatican se găsește bazilica San Pietro și bazilica San Giovanni în Laterano, bisericile de frunte ale catolicismului și apartamentele *papei* și *curia*. Din 1929, Vaticanul a devenit o țară independentă, cea mai mică din lume.

Vechiul Testament, o colecție de *Scripturi* ebraice pe care primii creștini le-au considerat, de asemenea, scrieri sfinte.

Vechiul Testament este compus din *Pentateuhul*, din *Profeții* și din alte lucrări, fără ca bisericile să cadă de acord asupra *canonului*, adică asupra cărților pe care le conține. Împreună cu *Noul Testament*, Vechiul Testament formează *Biblia* creștină.

COLABORATORI

Lesley Abrams,

Membriu Colyer-Fergusson în consiliu și profesor de istorie medievală, Colegiul Balliol, Universitatea Oxford, Anglia

Nigel Aston,

Asistent universitar, în istoria modernă timpurie, Școala de Studii Istorice, Universitatea Leicester, Anglia

Kenneth Austin,

Lector în istoria modernă timpurie, Universitatea Bristol, Anglia

Jeremy Bangs,

Director al Muzeului Pelerinilor Americani din Leiden, SUA

Timothy Bradshaw,

Profesor de doctrină creștină, Colegiul Regent's Park, Universitatea Oxford, Anglia

Patrick Chibuko,

Secretarul Comisiei liturgice, diocesa catolică Enugu, Nigeria

Justin Clegg,

Curator al Manuscriselor literare medievale, British Library, Anglia

Allison Coudert,

Profesor de studii religioase, Departamentul de studii religioase, UC Davis, SUA

Richard Cross,

Profesor de teologie, Colegiul Oriel, Universitatea Oxford, Anglia

Douglas Davies,

Profesor de studii religiei, Departamentul de Teologie, Universitatea Durham, Anglia

Dr. Mark Edwards,

Asistent universitar, Colegiul Biserica lui Cristos, Universitatea Oxford, Anglia

Arthur Freeman,

Profesor de Noul Testament, Seminarul Teologic Moravian, SUA

Thomas Graumann,

Șef de lucrări în istoria Bisericii primare, Facultatea de Teologie aplicată, Universitatea Cambridge, Anglia

John Healey,

Profesor de studii semitice, Departamentul de religii și teologie, Universitatea Manchester, Anglia

David Hempton,

Profesor de istoria Bisericii, Școala de Teologie, Universitatea Boston, SUA

Charles Hill,

Secretarul european al Conciliului pentru Unitatea Creștină

Edward Howells,

Lector în spiritualitate creștină, Colegiu Heythrop, Anglia

Malcolm Jones,

Profesor emerit, Departamentul de studii ruse și slavone, Universitatea Nottingham, Anglia

Ogbu Kalu,

Profesor de creștinism mondial, Seminarul Teologic McCormick, SUA

Andrew Knowles,

Teolog-canon la Catedrala Chelmsford, Anglia; asociat al Colegiului St John, Nottingham, Anglia

David Lindberg,

Profesor emerit Hilldale de știința istoriei, Departamentul de istorie a științei, SUA

Andrew Louth,

Profesor la Departamentul de teologie, Universitatea Durham, Anglia

John McGuckin,

Profesor de istoria Bisericii primare, Seminarul Teologic al Uniunii, SUA

Peter Nockles,

Lector în istoria Bisericii, Biblioteca John Rylands a Universității Manchester, Anglia

Thomas O'Loughlin,

Asistent universitar, în teologie istorică, Departamentul de teologie și studii religioase, Universitatea Țara Galilor, Lampeter, Țara Galilor

Edward Peters,

Profesor de istorie, cu distincția Henry Charles Lea, Departamentul de istorie, Universitatea Pennsylvania, SUA

Stephen Platten,

Episcop de Wakefield, Anglia

Samuel Powell,

Profesor la Catedra de filosofie și religie, Școala de Teologie și Slujire Creștină, Universitatea Point Loma Nazarene, SUA

Thomas Reilly,

Profesor de studii asiatice, Colegiul Seaver, Universitatea Pepperdine, USA

Jon Roberts,

Profesor de istorie, Departamentul de istorie, Universitatea Boston, SUA

Michael Robson,

Decan al Colegiului St Edmund, Universitatea Cambridge, Anglia

Paul Rorem,

Profesor Benjamin B. Warfield de istoria Bisericii medievale, Seminarul Teologic Princeton, SUA

Constantine Scouteris,

Profesor de istoria doctrinei creștine, Departamentul de teologie, Universitatea Atena, Grecia

Elina Screen,

Cercetător asociat, departamentul de monede și metale, Muzeul Fitzwilliam, Universitatea Cambridge, Anglia

Paul Steeves,

Profesor de istorie și director de Studii ruse, Colegiul de Artă și Științe, Universitatea Stetson, SUA

Paul Thomas,

Profesor la Departamentul de Engleză, Universitatea Brigham Young, SUA

Carl Trueman,

Profesor Teologie Istorică, Seminarul Teologic Westminster, SUA

Peter Walker,

Profesor de Noul Testament și interpretare Biblică, Wycliffe Hall, Oxford, Anglia

Philip Walters,

Director de cercetare, Institutul Keston, Oxford, Anglia

Thomas Weinandy,

Asistent onorific la Colegiul Greyfriar, Oxford, UK; Director executiv al Secretariatului pentru doctrină și practică pastorală a Conferinței Episcopilor Catolici din Statele Unite

Mark Williams,

Profesor și Șef al Departamentului de studii din Asia de Est, Universitatea Leeds, Anglia

Ira Zepp,

Profesor emerit de studii religioase, Colegiul McDaniel, SUA

GENERALĂ

- Ahlstrom, S., *A religious history of the American people*, New Haven, CT; Londra: Yale University Press, ed. a II-a, 2004
- Belitto, C., *The general councils: a history of the twenty-one general councils from Nicaea to Vatican II*, New York: Paulist Press, 2002
- Bokenkotter, T., *A concise history of the Catholic Church*, ed. rev., New York: Doubleday, 1990
- Breward, I., *A history of the churches in Australasia*, Oxford: Oxford University Press, 2001
- Constantinos, D., *Understanding the Greek Orthodox Church*, ed. a III-a, Brookline, MA: Hellenic College Press, 1998
- Duffy, E., *Saints and sinners: a history of the Popes*, ed. a II-a, New Haven, CT; Londra: Yale University Press, 2002
- Fernando, L. și Gispert-Sauch, G., *Christianity in India: two thousand years of faith*, New Delhi: Viking, 2004
- Ferngren, G., ed., *Science and religion: a historical introduction*, Baltimore, MD; Londra: John Hopkins University Press, 2002
- Gritsch, E., *A history of Lutheranism*, Minneapolis, MN: Fortress, 2002
- Hastings, A., ed., *A world history of Christianity*, Londra: Cassell, 1999
- Isichei, E., *A history of Christianity in Africa: from antiquity to the present*, Londra: SPCK; Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1995
- Kung, H., *Christianity*, Londra: SCM, 1995
- McBrien, R., *Catholicism*, ed. a III-a, Londra: Geoffrey Chapman, 1994
- McManners, J., ed., *The Oxford history of Christianity*, Oxford: Oxford University Press, 1990
- Noll, M., *A history of Christianity in the United States and Canada*, Grand Rapids, MI: Eerdmans; Londra: SPCK, 1992
- Pospelovskiy, D., *The Orthodox Church in the history of Russia*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 1998
- Sundkler, B. și Steed, C., *A history of the church in Africa*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000
- Thompson, R., *Religion in Australia: a history*, Melbourne; Oxford: Oxford University Press, 2002

CAPITOLUL 1

- Barrett, C. K., *Paul: an introduction to his thought*, Londra: Continuum, 2001
- Brown, R. și Moloney, F., *An introduction to the Gospel of John*, New York: Doubleday, 2003
- Burkett, D., *An introduction to the New Testament and the origins of Christianity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002
- Carroll, J., ed., *The return of Jesus in early Christianity*, Peabody, MA: Hendrickson, 2000

- Chilton, B. și Neusner, J., editori, *The brother of Jesus: James the Just and his mission*, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2001
- Crossan, J. și Reed, J., *In search of Paul: how Jesus' apostle opposed Rome's empire with God's kingdom*, Londra: SPCK, 2005
- Davidson, I., *The birth of the church: from Jesus to Constantine, AD 30-312*, Oxford: Monarch, 2005
- Donfried, K., *Paul, Thessalonica, and early Christianity*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2002
- Ehrman, B., *Lost Christianities: the battle for Scripture and the faiths we never knew*, New York; Oxford: Oxford University Press, 2003
- Ehrman, B., *The New Testament: a historical introduction to the early Christian writings*, ed. a III-a, New York; Oxford: Oxford University Press, 2004
- Grant, R., *Paul in the Roman world: the conflict at Corinth*, Louisville, KY; Londra: Westminster John Knox Press, 2001
- Hurtado, L., *Lord Jesus Christ: devotion to Jesus in earliest Christianity*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003
- Hyldahl, N., *The history of early Christianity*, Frankfurt: Lang, 1997
- Lampe, P., *From Paul to Valentinus: Christians at Rome in the first two centuries*, Londra: T&T Clark, 2003
- Lapham, F., *An introduction to the New Testament apocrypha*, Londra: T&T Clark, 2003
- Nanos, M., *The irony of Galatians: Paul's letter in first-century context*, Minneapolis, MN: Fortress, 2001
- Nanos, M., *The mystery of Romans: the Jewish context of Paul's letter*, Minneapolis, MN: Fortress, 1996
- Painter, J., *Just James: the brother of Jesus in history and tradition*, Minneapolis, MN: Fortress; Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1999
- Patzia, A., *The emergence of the church: context, growth, leadership and worship*, Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2001
- Perkins, P., *Peter: apostle for the whole church*, Minneapolis, MN: Fortress, 2000
- Rowland, C., *Christian origins*, ed. a II-a, Londra: SPCK, 2002
- Sanders, E., *The historical figure of Jesus*, Londra: Penguin, 1993
- Shanks, H., ed., *Christianity and rabbinic Judaism: a parallel history of their origins and early development*, Washington, DC: Biblical Archaeology Society, 1992
- Skarsaune, O., *In the shadow of the Temple: Jewish influences on early Christianity*, Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2002
- Slee, M., *The church in Antioch in the first century CE: communion and conflict*, Londra; New York: Sheffield Academic Press, 2003
- Siegemann, E. și Siegemann, W., *The Jesus movement: a social history of its first century*, Edinburgh: T&T Clark, 1999
- Theissen, G., *Fortress introduction to the New Testament*, Minneapolis, MN: Fortress, 2003
- Theissen, G., *The religion of the earliest churches: creating a symbolic world*, Minneapolis, MN: Fortress, 1999

- Tomkins, S., *Paul and his world*, Oxford: Lion, 2004
- Vermes, G., *The changing faces of Jesus*, New York; Londra: Penguin, 2002
- White, J., *Evidence and Paul's journeys: an historical investigation into the travels of the apostle*, Paul Hilliard, OH: Parsagard, 2001
- Wright, N. T., *The resurrection of the son of God*, Londra: SPCK, 2003

CAPITOLUL 2

- Bradshaw, P., *Eucharistic origins*, Londra: SPCK, 2004
- Chadwick, H., *The early church*, ed. rev., Londra: Penguin, 1993
- Clark, G., *Christianity and Roman society*, New York; Cambridge: Cambridge University Press, 2004
- Dively Lauro, E., *The soul and spirit of scripture within Origen's exegesis*, Leiden; Boston, MA: Brill, 2005
- Donovan, M., *One right reading? a guide to Irenaeus*, Collegeville, MN: Liturgical Press, 1997
- Dunn, G., *Tertullian*, Londra: Routledge, 2004
- Edwards, M., *Origen against Plato*, Aldershot: Ashgate, 2002
- Ehrman, B., ed., *The Apostolic Fathers*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003
- Esler, P., ed., *The early Christian world*, Londra: Routledge, 2000
- Ferguson, E., ed., *Christianity in relation to Jews, Greeks and Romans*, New York; Londra: Garland, 1999
- Freund, W. H. C., *The early church: from the beginnings to 461*, ed. nouă, Londra: SCM Press, 2003
- Grant, R., *Irenaeus of Lyons*, Londra: Routledge, 1997
- Griggs, C., *Early Egyptian Christianity: from its origins to 451 CE*, ed. rev., Leiden; Boston, MA: Brill, 2000
- Guy, L., *Introducing early Christianity: a topical survey of its life, beliefs and practices*, Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2004
- Hargis, J., *Against the Christians: the rise of early anti-Christian polemic*, New York: Lang, 2001
- Hinson, E., *The early church: origins to the dawn of the Middle Ages*, Nashville, TN: Abingdon Press, 1996
- Klauck, H. J., *The religious context of early Christianity: a guide to Graeco-Roman religions*, Edinburgh: T&T Clark, 2003
- Marjanen, A. și Luomanen, P., editori, *A companion to second-century Christian heretics*, Leiden; Boston, MA: Brill, 2005
- Markschies, C., *Gnosis: an introduction*, Londra: T&T Clark, 2003
- Mitchell, M. și Young, F., editori, *The Cambridge history of Christianity: 1. Origins to Constantine*, Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2006
- Osborn, E., *Clement of Alexandria*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005
- Osborn, E., *Irenaeus of Lyons*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001
- Osborn, E., *Tertullian: first theologian of the West*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997
- Pagels, E., *The Gnostic Gospels*, Londra: Penguin, 1990

- Pearson, B., *Gnosticism and Christianity in Roman and Coptic Egypt*, New York: T&T Clark, 2004
- Rankin, D., *Tertullian and the church*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1995
- Roukema, R., *Gnosis and faith in early Christianity: an introduction to gnosticism*, Londra: SCM, 1999
- Rousseau, P., *The early Christian centuries*, Londra: Pearson, 2002
- Rutgers, L., *Subterranean Rome: in search of the roots of Christianity in the catacombs of the Eternal City*, Leuven: Peeters, 2000
- Salisbury, J., *The blood of martyrs: unintended consequences of ancient violence*, New York: Londra: Routledge, 2004
- Trevett, C., *Montanism: gender, authority and the New Prophecy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996
- Trigg, J., *Origen*, Londra: Routledge, 1998
- Wilken, R., *The Christians as the Romans saw them*, ed. a II-a, New Haven, CT: Yale University Press, 2003

CAPITOLUL 3

- Ayres, L., *Nicene and its legacy: an approach to fourth-century Trinitarian theology*, Oxford: Oxford University Press, 2004
- Barnes, T., *Athanasius and Constantine: theology and politics in the Constantinian empire*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993
- Bentley-Taylor, D., *The apostle from Africa: the life and thought of Augustine of Hippo*, Fearn: Christian Focus, 2002
- Brown, P., *Augustine of Hippo*, ed. a II-a, Londra: Faber & Faber, 2000
- Coakley, S., ed., *Re-thinking Gregory of Nyssa*, Oxford: Blackwell, 2003
- Curran, J., *Pagan city and Christian capital: Rome in the fourth century*, Oxford: Clarendon, 2000
- Drake, H., *Constantine and the bishops: the politics of intolerance*, Baltimore, MD: Londra: Johns Hopkins University Press, 2000
- Ehrman, B. și Jacobs, A., editori, *Christianity in late antiquity, 300-450 CE: a reader*, New York; Oxford: Oxford University Press, 2004
- Frend, W. H. C., *The Donatist church: a movement of protest in Roman North Africa*, Oxford: Clarendon, 2000
- Goehring, J., *Ascetics, society, and the desert: studies in Egyptian monasticism*, Harrisburg, PA: Trinity, 1999
- Hanson, R., *The search for the Christian doctrine of God: the Arian controversy 318-381*, Edinburgh: T&T Clark, 1988
- Harmless, W., *Desert Christians: an introduction to the literature of early monasticism*, Oxford: Oxford University Press, 2004
- L'Huilier, P., *The church of the ancient councils: the disciplinary work of the first four ecumenical councils*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 1995
- Lieu, S. și Montserrat, D., editori, *Constantine: history, historiography and legend*, Londra: Routledge, 1998
- Matthews, G., *Augustine*, Oxford: Blackwell, 2005
- McGuckin, J., *St Cyril of Alexandria: the Christological controversy: its history, theology, and*

- texts*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2004
- Meredith, A., *Gregory of Nyssa*, Londra; New York: Routledge, 2003
- Meredith, A., *The Cappadocians*, Londra: Geoffrey Chapman, 1995
- Moorhead, J., *Ambrose: church and state in the late Roman world*, Londra: Longman, 1999
- O'Donnell, J., *Augustine: a new biography*, New York: Ecco, 2005
- Odahl, C., *Constantine and the Christian empire*, Londra; New York: Routledge, 2004
- Pelikan, J., *The Christian tradition: A history of the development of doctrine 1. The emergence of the Catholic tradition (100-600)*, Chicago; Londra: University of Chicago Press, 1971
- Pettersen, A., *Athanasius*, Londra: Geoffrey Chapman, 1995
- Pohlsander, H., *The emperor Constantine*, ed. a II-a, Londra: Routledge, 2004
- Rapp, C., *Holy bishops in late antiquity: the nature of Christian leadership in an age of transition*, Berkeley, CA: University of California Press, 2005
- Rebenich, S., *Jerome*, Londra: Routledge, 2001
- Rees, B., *Pelagius: life and letters*, Rochester, NY: Boydell, 1998
- Rousseau, P., *Pachomius: the making of a community in fourth-century Egypt*, ed. rev., Berkeley, CA; Londra: University of California Press, 1999
- Rubenstein, R., *When Jesus became God: the struggle to define Christianity during the last days of Rome*, San Diego, CA; Londra: Harcourt, 1999
- Russell, N., *Cyril of Alexandria*, Londra: Routledge, 2000
- Samuel, V., *The Council of Chalcedon re-examined: a historical and theological survey*, Philadelphia, PA: Xlibris, 2001
- Wessel, S., *Cyril of Alexandria and the Nestorian controversy: the making of a saint and of a heretic*, Oxford: Oxford University Press, 2004
- Williams, D., *Ambrose of Milan and the end of the Arian-Nicene conflicts*, Oxford: Clarendon, 1995
- Williams, R., *Arius: heresy and tradition*, ed. a II-a, Londra: SCM, 2001

CAPITOLUL 4

- Alfeyev, H., *The spiritual world of Isaac the Syrian*, Kalamazoo, MI; Spencer, MA: Cistercian Publications, 2000
- Baum, W. și Winkler, D., *The Church of the East: a concise history*, Londra; New York: RoutledgeCurzon, 2003
- Brock, S., *The luminous eye: the spiritual world vision of Saint Ephrem the Syrian*, Kalamazoo, MI: Cistercian Publications, 1992
- Brock, S., ed., *The Syriac Fathers on prayer and the spiritual life*, Kalamazoo, MI: Cistercian Publications, 1987
- Cahillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church tradition*, Paris: Inter-Orthodox Dialogue, 2002
- Cragg, K., *The Arab Christian: a history in the Middle East*, Londra: Mowbray, 1992
- Davis, S., *Early Coptic papacy: the Egyptian church and its leadership in late antiquity*, Cairo: American University in Cairo Press, 2004

- Frend, W., *The rise of the Monophysite movement*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972
- Gabra, G., *Coptic monasteries: Egypt's monastic art and architecture*, Cairo: American University in Cairo Press, 2002
- Garsoian, N., *Church and culture in early medieval Armenia*, Aldershot: Ashgate, 1999
- Gillman, I. și Klimkeit, H. J., *Christians in Asia before 1500*, Richmond: Curzon, 1999
- Hackman, A., ed., *The heritage of Armenian literature*, Detroit: Wayne State University Press, 2000
- Kaegi, W., *Heraclius: emperor of Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002
- Kamil, J., *Christianity in the land of the pharaohs: the Coptic Orthodox Church*, Cairo: American University in Cairo Press, 2002
- Louth, A., *Denys the Areopagite*, Londra: Continuum, 2001
- Marcus, H., *A history of Ethiopia*, Berkeley: University of California Press, 2002
- Meinardus, O., *Two thousand years of Coptic Christianity*, Cairo: University of Cairo Press, 2002
- Palmer, Martin *The Jesus Sutras: rediscovering the lost religion of Taoist Christianity*, Londra: Piatcus, 2001
- Regan, G., *First crusader: Byzantium's holy wars*, New York: Macmillan, 2003
- Tang, L., *A study of the history of Nestorian Christianity in China and its literature in Chinese*, ed. rev., Frankfurt: Peter Lang, 2004
- Thomas, D., ed., *Christians at the heart of Islamic rule: church life and scholarship in Abbasid Iraq*, Leiden; Boston, MA: Brill, 2003
- Welsby, D., *The medieval kingdoms of Nubia*, Londra: British Museum Press, 2002

CAPITOLUL 5

- Angold, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, ed. rev., Cambridge: Cambridge University Press, 2000
- Bathrellos, D., *The Byzantine Christ: person, nature and will in the Christology of Saint Maximus the Confessor*, Oxford: Oxford University Press, 2004
- Browning, R., *Byzantium and Bulgaria: a comparative study across the early medieval frontier*, Londra: Temple Smith, 1975
- Chadwick, H., *East and West: the making of a rift in the church, from apostolic times until the Council of Florence*, Oxford: Oxford University Press, 2003
- Chryssavgis, J., *John Climacus: from the Egyptian desert to the Sinaiic mountain*, Aldershot: Ashgate, 2004
- Cunningham, M., *Faith in the Byzantine world*, Oxford: Lion, 2002
- Dagron, G., *Emperor and priest: the imperial office in Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003
- Evans, J., *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Westport, CT: Greenwood, 2005
- Giakalis, A., *Images of the divine: the theology of icons at the Seventh Ecumenical Council*, Leiden: Brill, 1994
- Giuzev, V., *The adoption of Christianity in Bulgaria*, Sofia: Sofia Press, 1976

- Gregory, T., *A history of Byzantium: 306–1453*, Oxford: Blackwell, 2004
- Hamilton, J. și Hamilton, B., *Christian dualist heresies in the Byzantine world, c.650–c.1450*, Manchester: Manchester University Press, 1998
- Herrin, J., *The formation of Christendom*, Londra: Phoenix, 2001
- Herrin, J., *Women in purple: rulers of medieval Byzantium*, Londra: Phoenix, 2002
- Hussey, J., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1986
- Limberis, V., *Divine heiress: the Virgin Mary and the creation of Christian Constantinople*, Londra: Routledge, 1994
- Louth, A., *Maximus the Confessor*, Londra: Routledge, 1996
- Meyendorff, J., *Byzantine theology: historical trends and doctrinal themes*, ed. a II-a, New York: Fordham University Press, 1979
- Meyendorff, J., *St. Gregory Palamas and Orthodox spirituality*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 1997
- Morris, R., *Monks and laymen in Byzantium, 843–1118*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995
- Norwich, J. J., *Byzantium: the apogee*, Londra: Viking, 1991
- Norwich, J. J., *Byzantium: the decline and fall*, Londra: Viking, 1995
- Norwich, J. J., *Byzantium: the early centuries*, Londra: Viking, 1988
- Parry, K., *Depicting the Word: Byzantine iconophile thought of the eighth and ninth centuries*, Leiden: Brill, 1996
- Pelikan, J., *Imago Dei: the Byzantine apologia for icons*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990
- Pelikan, J., *The Christian tradition: A history of the development of doctrine 2. The spirit of Eastern Christendom (600–1700)*, Chicago: Londra: University of Chicago Press, 1974
- Simeonova, L., *Diplomacy of the letter and the cross: Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s–880s*, Amsterdam: Hakkeri, 1998
- Tachiaos, A. E., *Cyril and Methodius of Thessalonika: the acculturation of the Slavs*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2001
- Whitlow, M., *The making of Orthodox Byzantium, 600–1025*, Basingstoke: Macmillan, 1996
- ### CAPITOLUL 6
- Blair, J., *The church in Anglo-Saxon society*, Oxford: Oxford University Press, 2005
- Brown, P., *The rise of western Christendom: triumph and diversity, 200–1000 AD*, ed. a II-a, Oxford: Blackwell, 2003
- Carver, M., ed., *The cross goes north: processes of conversion in northern Europe, AD 300–1300*, York: Boydell, 2003
- Chapman, J., *Saint Benedict and the sixth century*, Westport: Greenwood Press, 1971
- Christys, A., *Christians in al-Andalus, 711–1000*, Richmond: Curzon, 2002
- Collins, R., *Visigothic Spain, 409–711*, Oxford: Blackwell, 2004
- Cusack, C., *Conversion among the Germanic peoples*, Londra: Cassell, 1998
- Daniel-Rops, H., *The church in the Dark Ages*, Londra: Phoenix, 2001
- Dunn, M., *The emergence of monasticism: from the Desert Fathers to the early Middle Ages*, Oxford: Blackwell, 2000
- Fletcher, R., *Moorish Spain*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1992
- Fletcher, R., *The barbarian conversion: from paganism to Christianity*, Berkeley, CA: University of California Press, 1999
- Gameson, R., ed., *St Augustine and the conversion of England*, Stroud: Sutton, 1999
- Hillgarth, J., ed., *Christianity and paganism, 350–750*, ed. rev., Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 1986
- Houwen, I. și MacDonald, A., editori, *Alcuin of York: scholar at the Carolingian court*, Groningen: Forsten, 1998
- Hylson-Smith, K., *Christianity in England from Roman times to the Reformation 1. from Roman times to 1066*, Londra: SCM, 2001
- MacMullen, R., *Christianity and paganism in the fourth to eighth centuries*, New Haven: Londra: Yale University Press, 1997
- Markus, R., *Gregory the Great and his world*, Cambridge: New York: Cambridge University Press, 1997
- McKitterick, R., ed., *Carolingian culture: emulation and innovation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994
- Moorhead, J., *Theoderic in Italy*, Oxford: Clarendon, 1993
- Olsen, T., *Christianity and the Celts*, Oxford: Lion, 2003
- De Paor, L., *Saint Patrick's world: the Christian culture of Ireland's Apostolic Age*, Blackrock: Four Courts, 1993
- Pelikan, J., *The Christian tradition: A history of the development of doctrine 3. The growth of medieval theology (600–1300)*, Chicago: University of Chicago Press, 1978
- Richards, J., *The popes and the Papacy in the early Middle Ages 476–752*, Londra: Routledge și Kegan Paul, 1979
- Wallace-Hadrill, J., *The Frankish church*, Oxford: Clarendon, 1983
- Watt, J., *The church in medieval Ireland*, ed. a II-a, Dublin: Macmillan, 1998
- Webster, L. și Brown, M., editori, *The transformation of the Roman world AD 400–900*, Londra: British Museum Press, 1997
- Wood, I., *The missionary life: saints and the evangelisation of Europe*, Harlow: New York: Longman, 2001
- ### CAPITOLUL 7
- Aers, D., *Sanctifying signs: making Christian tradition in late medieval England*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2004
- Barber, M., *The Cathars: dualist heretics in Languedoc in the high Middle Ages*, Harlow: Longman, 2000
- Barber, M., *The new knighthood: a history of the Order of the Temple*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994
- Berman, C., ed., *Medieval religion: new approaches*, New York: Londra: Routledge, 2005
- Biller, P., *The Waldenses, 1170–1530: between a religious order and a church*, Aldershot: Ashgate, 2001
- Blomkvist, N., *The discovery of the Baltic: the reception of a Catholic world-system in the European north (AD 1075–1225)*, Leiden: Brill, 2005
- Brooke, C., *The age of the cloister: the story of monastic life in the Middle Ages*, ed. rev., Stroud: Sutton, 2003
- Christiansen, E., *The northern Crusades*, ed. rev., Londra: Penguin, 1997
- Daves, B., *Aquinas*, Londra: Continuum, 2002
- Dickson, G., *Religious enthusiasm in the medieval west: revivals, crusades, saints*, Aldershot: Ashgate, 2000
- Elliott, D., *Proving woman: female spirituality and inquisitional culture in the later Middle Ages*, Princeton, NJ: Oxford: Princeton University Press, 2004
- van Engen, J., *Religion in the history of the medieval West*, Aldershot: Ashgate, 2004
- Evans, G. R., *Bernard of Clairvaux*, New York: Oxford: Oxford University Press, 2000
- Evans, G. R., ed., *The medieval theologians*, Oxford: Blackwell, 2001
- France, J., *The Crusades and the expansion of Catholic Christendom, 1000–1714*, Londra: Routledge, 2005
- Frassetto, M., ed., *The year, 1000: religious and social response to the turning of the first millennium*, New York: Macmillan, 2002
- Galli, M., *Francis of Assisi and his world*, Oxford: Lion, 2002
- Glick, L., *Abraham's heirs: Jews and Christians in medieval Europe*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1999
- Hamilton, B., *Religion in the medieval West*, ed. a II-a, Londra: Arnold, 2003
- Heffernan, T. și Matter, A., editori, *The liturgy of the medieval church*, Kalamazoo, MI: Medieval Institute Publications, 2001
- Hopper, S., *To be a pilgrim: the medieval pilgrimage experience*, Stroud: Sutton, 2002
- Hylson-Smith, K., *Christianity in England from Roman times to the Reformation 2, 1066–1384*, Londra: SCM, 2000
- Joutschky, A., *Crusading and the Crusader states*, Harlow: Pearson Longman, 2004
- Kamen, H., *The Spanish Inquisition: an historical revision*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1997
- Kroll, J. și Bachrach, B., *The mystic mind: the psychology of medieval mystics and ascetics*, New York: Londra: Routledge, 2005
- Leff, G., *Heresy, philosophy and religion in the medieval West*, Aldershot: Ashgate, 2002
- Linehan, P. și Nelson, J., editori, *The medieval world*, Londra: New York: Routledge, 2001
- Logan, F., *A history of the church in the Middle Ages*, Londra: New York: Routledge, 2002
- Morris, C., *The papal monarchy: the Western church from 1050 to 1250*, Oxford: Oxford University Press, 1991
- Mundy, J., *Europe in the high Middle Ages 1150–1300*, ed. a III-a, Harlow: Longman, 2000
- Pick, L., *Conflict and coexistence: Archbishop Rodrigo and the Muslims and Jews of medieval Spain*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2004
- Rex, R., *The Lullands*, New York: Palgrave, 2002
- Riley-Smith, J., *Hospitallars: the history of the order of St John*, Londra: Hambledon, 1999

Robinson, L., ed., *The papal reform of the eleventh century: lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII*, Manchester: Manchester University Press, 2004

Russell, J., *A history of medieval Christianity: prophecy and order*, New York: Lang, 2000

Sayers, J., *Innocent III: leader of Europe 1198–1216*, Londra: Longman, 1994

Scott, R., *The Gothic enterprise: a guide to understanding the medieval cathedral*, Berkeley, CA: University of California Press, 2003

Shinners, J., *Medieval popular religion 1000–1500: a reader*, Peterborough, ON: Broadview, 1997

Stouck, M. A., *Medieval saints: a reader*, Peterborough, ON: Broadview, 1999

Thomson, J., *The Western church in the Middle Ages*, Londra: Arnold, 1998

Volz, C., *The medieval church: from the dawn of the Middle Ages to the eve of the Reformation*, Nashville, TN: Abingdon, 1997

Webb, D., *Medieval European pilgrimage, c.700–c.1500*, Basingstoke: Palgrave, 2002

CAPITOLUL 8

Bushkovitch, P., *Religion and society in Russia: the sixteenth and seventeenth centuries*, New York: Oxford: Oxford University Press, 1992

Engelstein, L., *Castration and the heavenly kingdom: a Russian folktale*, Ithaca, NY: Londra: Cornell University Press, 1999

Fennell, J., *A history of the Russian church to 1448*, Londra: Longman, 1995

de Hartog, L., *Russia and the Mongol yoke: the history of the Russian principalities and the Golden Horde 1221–1502*, Londra: British Academic Press, 1996

Klokowski, J., *A history of Polish Christianity*, Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2000

Korpela, J., *Prince, saint and apostle: Prince Vladimir Svyatoslavich of Kiev, his posthumous life, and the religious legitimization of the Russian great power*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2001

de Madariaga, I., *Ivan the Terrible: first tsar of Russia*, New Haven, CT: Londra: Yale University Press, 2005

Martin, J., *Medieval Russia, 980–1584*, Cambridge: New York: Cambridge University Press, 1995

Murray, A., *Crusade and conversion on the Baltic frontier 1150–1500*, Aldershot: Ashgate, 2001

Pavlov, A. și Perrie, M., *Ivan the Terrible*, Londra: Longman, 2003

CAPITOLUL 9

Adair, J., *Puritans: religion and politics in seventeenth-century England and America*, Stroud: Sutton, 1998

Allen, M. și Rees, V., editori, *Marsilio Ficino: his theology, his philosophy, his legacy*, Leiden: Brill, 2002

Bernard, G., *The king's Reformation: Henry VIII and the remaking of the English church*, New Haven, CT: Londra: Yale University Press, 2005

Cottret, B., *Calvin: a biography*, Grand Rapids, MI: Eerdmans; Edinburgh: T&T Clark, 2000

Duffy, E., *The stripping of the altars: traditional religion in England c.1400–c.1580*, ed. a II-a, New Haven, CT: Yale University Press, 2005

Gordon, B., *The Swiss Reformation*, Manchester: Manchester University Press, 2002

Grell, O., *Calvinist exiles in Tudor and Stuart England*, Aldershot: Scolar, 1996

Helm, P., *John Calvin's ideas*, Oxford: Oxford University Press, 2004

Holt, M., *The French Wars of Religion 1562–1629*, ed. a II-a, Cambridge: Cambridge University Press, 2005

Hylson-Smith, K., *Christianity in England from Roman times to the Reformation 3. 1384–1558*, Londra: SCM, 2001

Ingle, H., *First among friends: George Fox and the creation of Quakerism*, New York: Oxford: Oxford University Press, 1994

Johnson, M., *The Borgias*, Londra: Penguin, 2001

Kolb, R., *Luther's heirs define his legacy: studies on Lutheran confessionalization*, Aldershot: Ashgate, 1996

Kyle, R., *The ministry of John Knox: pastor, preacher, and prophet*, Lewiston, NY: Mellen, 2002

Lane, A., *John Calvin: student of the church fathers* Edinburgh: T&T Clark, 1999

Lindberg, C., *The European Reformations*, Oxford: Blackwell, 1996

Louthan, H. și Zachman, R., *Conciliation and confession: the struggle for unity in the Age of Reform 1415–1648*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2004

Maag, K., ed., *Melanchthon in Europe: his work and influence beyond Wittenberg*, Grand Rapids, MI: Baker, 1999

MacCulloch, D., *Reformation: Europe's house divided 1490–1700*, Londra: Penguin, 2004

Mannermaa, T., *Christ present in faith: Luther's view of justification*, Minneapolis, MN: Fortress, 2005

Marins, R., *Martin Luther: the Christian between God and death*, Cambridge, MA; Londra: Harvard University Press, 1999

Marshall, R., *John Knox*, Edinburgh: Birlinn, 2000

McGrath, A., *A life of John Calvin*, Oxford: Blackwell, 1990

Muller, R., *After Calvin: studies in the development of a theological tradition*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2003

Mullett, M., *Martin Luther*, Londra: Routledge, 2004

Mullett, M., *The Catholic Reformation*, Londra: Routledge, 1999

Murdock, G., *Calvinism on the frontier 1600–1660: international Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2000

Naphy, W., *Calvin and the consolidation of the Genevan Reformation*, ed. nouă, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2003

Nischan, B., *Lutherans and Calvinists in the age of confessionalism*, Aldershot: Ashgate, 1999

O'Malley, J., Bailey, G., Harris, S., și Kennedy, T. E., editori, *The Jesuits: cultures, sciences, and the arts 1540–1773*, Toronto: University of Toronto Press, 1999

Parsons, J., *The church in the republic: Gallicanism and political ideology in Renaissance, France Washington, DC: Catholic University of America Press, 2004*

Pelikan, J., *The Christian tradition: A history of the development of doctrine 4. Reformation of church and dogma (1300–1700)*, Chicago, Londra: University of Chicago Press, 1983

Polizotto, L., *The elect nation: the Savonarolan movement in Florence 1494–1545*, Oxford: Clarendon, 1994

Pettegree, A., ed., *The Reformation world*, Londra; New York: Routledge, 2000

Steinmetz, D., *Reformers in the wings: from Geiler von Kaysersberg to Theodore Beza*, Oxford: Oxford University Press, 2001

Tomlin, G., *Luther and his world*, Oxford: Lion, 2002

Williams, G., *The radical Reformation*, ed. a III-a, Kirksville, MO: Truman University Press, 2000

Wright, A., *The Counter-Reformation: Catholic Europe and the non-Christian world*, ed. a II-a, Aldershot: Ashgate, 2005

Wright, J., *God's soldiers: adventure, politics, intrigue, and power: a history of the Jesuits*, Londra: Doubleday, 2004

Wright, S., *Our sovereign refuge: the pastoral theology of Theodore Beza*, Carlisle: Paternoster, 2004

CAPITOLUL 10

Agbeti, J., *West African church history 1. Christian missions and church foundations 1482–1919*, Leiden: Brill, 1986

Bremer, F., *The Puritan experiment: New England society from Bradford to Edwards*, Hanover: University Press of New England, 1995

Caraman, P., *The lost empire: the story of the Jesuits in Ethiopia 1555–1634*, Londra: Sidgwick & Jackson, 1985

Cherian, M., *Orthodox Christianity in India: a history of the Malankara Orthodox Church AD 52–2002*, Kottayam: Academic Publishers, 2002

Costelloe, M., ed., *The letters and instructions of Francis Xavier*, St Louis, MO: Institute of Jesuit Sources, 1992

Cronin, V., *The wise man from the west*, Londra: Harvill, 1999

Engeman, T. și Zuckert, M., editori, *Protestantism and the American founding Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2004*

Fernández Olmos, M. și Paravisi-Gebert, L., *Creole religions of the Caribbean: an introduction from Vodou and Santería to Obeah and Espiritismo*, New York; Londra: New York University Press, 2003

Greer, A., ed., *The Jesuit relations: natives and missionaries in seventeenth-century, North America Boston, MA: Bedford / St Martin's, 2000*

Hall, D., ed., *Puritans in the New World: a critical anthology*, Princeton, NJ: Oxford: Princeton University Press, 2004

Hanke, L., *All mankind is one: a study of the disputation between Bartolomé de Las Casas and Juan Ginés de Sepúlveda in 1550 on the intellectual and religious capacity of the American Indians*, De Kalb, IL: Northern Illinois University Press, 1994

Hastings, A., *The church in Africa 1450–1950*, Oxford: Oxford University Press, 1996

- Higashibaba, I., *Christianity in early modern Japan: Kirishitan belief and practice*, Leiden; Boston, MA: Brill, 2001
- Hilton, A., *The kingdom of Kongo*, Oxford: Clarendon, 1985
- Kwantes, A., ed., *Chapters in Philippine church history*, Colorado Springs, CO: International Academic Publishers, 2002
- Lippy, C., Choquette, R., și Poole, S., *Christianity comes to the Americas 1492–1776*, New York: Paragon, 1992
- Murphy, T. și Perin, R., *A concise history of Christianity in Canada*, Toronto, Oxford: Oxford University Press, 1996
- Neill, S., *A history of Christianity in India: the beginnings to 1707*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- Pardo, O., *The origins of Mexican Catholicism: Nahuatl rituals and Christian sacraments in sixteenth-century Mexico*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2004
- Phan, P., *Mission and catechesis: Alexandre de Rhodes and inculturation in seventeenth-century Vietnam*, Maryknoll, NY: Orbis, 1998
- Postma, J., *The Atlantic slave trade*, Westport, CT; Londra: Greenwood, 2003
- Reiter, F., *They built Utopia: the Jesuit missions in Paraguay 1610–1768*, Potomac, MD: Scripta Humanistica, 1995
- Ronan, C. și Oh, B., editori, *East meets west: the Jesuits in China 1582–1773*, Chicago: Loyola University Press, 1988
- Ross, A., *A vision betrayed: the Jesuits in Japan and China 1542–1742*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994
- Spence, J., *The memory palace of Matteo Ricci*, Londra: Penguin, 1984
- Standaert, N., ed., *Handbook of Christianity in China vol. 1: 635–1800*, Leiden: Brill, 2001
- ### CAPITOLUL 11
- Barnett, S., *The Enlightenment and religion: the myths of modernity*, Manchester: Manchester University Press, 2004
- Bergin, J., *Crown, church and episcopate under Louis XIV*, New Haven, CT; Londra: Yale University Press, 2004
- Brockway, R., *A wonderful work of God: Puritanism and the Great Awakening*, Bethlehem, PA: Lehigh University Press; Londra: Associated University Presses, 2003
- Byrne, J., *Religion and the Enlightenment: from Descartes to Kant*, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 1997
- Cameron, E., ed., *Early Modern Europe: An Oxford History*, Oxford: Oxford University Press, 2001
- Cracraft, J., *The revolution of Peter the Great*, Cambridge, MA; Londra: Harvard University Press, 2003
- Dayfoot, A., *The shaping of the West Indian church 1492–1962*, Barbados: Press University of the West Indies; Gainesville, FL: University Press of Florida, 1999
- Freeman, A., *An ecumenical theology of the heart: the theology of Count Nicholas Ludwig von Zinzendorf*, Bethlehem, PA; Winston-Salem, NC: The Moravian Church in America, 1998
- Heltzenrater, R., *Wesley and the people called Methodists*, Nashville, TN: Abingdon, 1995
- Hempton, D., *Methodism: empire of the Spirit*, New Haven, CT: Yale University Press, 2005
- Hill, J., *Faith in the Age of Reason*, Oxford: Lion, 2004
- Lambert, F., *Inventing the „Great Awakening“*, Princeton, NJ; Oxford: Princeton University Press, 1999
- Lindberg, C., ed., *The pietist theologians: an introduction to theology in the seventeenth and eighteenth centuries*, Malden, MA; Oxford: Blackwell, 2005
- Marsden, G., *Jonathan Edwards: a life*, New Haven, CT; Londra: Yale University Press, 2003
- Marshall, J., *John Locke: resistance, religion and responsibility*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994
- Michels, G., *At war with the church: religious dissent in seventeenth-century Russia*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1999
- Noll, M., *The rise of evangelicalism: the age of Edwards, Whitefield, and the Wesleys*, Leicester: Inter-Varsity Press, 2004
- Outram, D., *The Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995
- Pearson, R., *Voltaire almighty: a life in pursuit of freedom*, Londra: Bloomsbury, 2005
- Price, J., ed., *History of British deism*, Londra: Routledge, 1995
- Stout, H., *The divine dramatist: George Whitefield and the rise of modern evangelicalism*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1991
- Turner, J., *John Wesley: the evangelical revival and the rise of Methodism in England*, Peterborough: Epworth, 2002
- Walters, K., *The American deists: voices of reason and dissent in the early republic*, Lawrence, KA: University Press of Kansas, 1992
- ### CAPITOLUL 12
- Aston, N., *Religion and revolution in France 1780–1804*, Basingstoke: Macmillan, 2000
- Baird, W., *History of New Testament research: 1. From Deism to Tubingen*, Minneapolis, MN: Fortress, 1992
- Bebbington, D., *The dominance of evangelicalism: the age of Spurgeon and Moody*, Leicester: Inter-Varsity Press, 2005
- Beiser, F., *Hegel*, Londra; New York: Routledge, 2005
- Burleigh, M., *Earthly powers: the clash of religion and politics in Europe, from the French Revolution to the Great War*, Londra: HarperCollins, 2005
- Chandler, M., *An introduction to the Oxford Movement*, Londra: SPCK, 2003
- Chapman, M., *Ernst Troeltsch and liberal theology: religion and cultural synthesis in Wilhelmine Germany*, Oxford: Oxford University Press, 2001
- Clements, K., ed., *Friedrich Schleiermacher: pioneer of modern theology*, Minneapolis, MN: Fortress, 1991
- Davies, D., *An introduction to Mormonism*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2003
- Dawes, G., ed., *The historical Jesus quest: landmarks in the search for the Jesus of history*, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2000
- Desmond, A. și Moore, J., *Darwin: the life of a tormented evolutionist*, New York: Warner, 1991
- Dorrien, G., *Soul in society: the making and renewal of social Christianity*, Minneapolis, MN: Fortress, 1995
- Gross, M., *The war against Catholicism: liberalism and the anti-Catholic imagination in nineteenth-century Germany*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2004
- Hankins, B., *The second Great Awakening and the Transcendentalists*, Westport, CT; Londra: Greenwood, 2004
- Hannay, A., *Kierkegaard: a biography*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003
- Holland, J., *Modern Catholic social teaching: the popes confront the industrial age*, New York: Paulist, 2003
- Hope, N., *German and Scandinavian Protestantism 1700–1918*, Oxford: Oxford University Press, 1995
- Knight, G., *Millennial fever and the end of the world: a study of millenarian adventism*, Boise, ID: Pacific Press, 1993
- Lewis, D., *Lighten their darkness: the evangelical mission to working-class Londra 1828–1860*, Carlisle: Paternoster, 2001
- de Mattei, R., *Pius IX*, Leominster: Gracewing, 2004
- Mattingley, C., ed., *Water drops from women writers: a temperance reader*, Carbondale, IL: University of Illinois Press, 2001
- McKivigan, J. și Snay, M., editori, *Religion and the antebellum debate over slavery*, Athens, GA: University of Georgia Press, 1998
- McLeod, H., *Religion and society in England 1850–1914*, Basingstoke: Macmillan, 1996
- Mitchell, H., *Black church beginnings: the long-hidden realities of the first years*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2004
- O'Dwyer, M., *The papacy in the age of Napoleon and the Restoration: Pius VII 1800–1823*, Lanham, MD: University Press of America, 1985
- O'Regan, C., *The heterodox Hegel*, Albany, NY: State University of New York Press, 1994
- Pelikan, J., *The Christian tradition: A history of the development of doctrine 5. Christian doctrine and modern culture (since, 1700)*, Chicago: Londra: University of Chicago Press, 1989
- Raboteau, A., *Canaan land: a religious history of African Americans*, Oxford: Oxford University Press, 2001
- Roberts, J., *Darwinism and the divine in America: Protestant intellectuals and organic evolution 1859–1900*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2001
- Steer, R., *Church on fire: the story of Anglican evangelicals*, Londra: Hodder & Stoughton, 1998
- Valliere, P., *Modern Russian theology: Bukharev, Soloviev, Bulgakov: Orthodox theology in a new key*, Edinburgh: T&T Clark, 2000
- ### CAPITOLUL 13
- Agheti, J., *West African church history 2. Christian missions and theological training 1842–1970*, Leiden: Brill, 1991
- Ballhatchet, K., *Caste, class and Catholicism in India 1789–1914*, Richmond: Curzon, 1998
- Cheung, D., *Christianity in modern China: the making of the first native Protestant church*, Leiden; Boston, MA: Brill, 2004

- Davidson, A., *Christianity in Aotearoa: a history of church and society in New Zealand*, ed. a III-a, Wellington: Education for Ministry, 2004
- Fyle, C., *A history of Sierra Leone*, Aldershot: Ashgate, 1993
- Garrett, J., *To live among the stars: Christian origins in Oceania*, Fiji: University of the South Pacific, 1982
- George, T., *Faithful witness: the life and mission of William Caryl*, Leicester: Inter-Varsity Press, 1992
- Gilley, S. și Stanley, B., editori, *World Christianities c. 1815–1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005
- Hudson, D., *Protestant origins in India: Tamil evangelical Christians 1706–1835*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2000
- King, M., *God's farthest outpost: a history of Catholics in new New Zealand*, Auckland: Londra: Penguin, 1997
- Laamann, L., *Christian heretics in late imperial China: the inculturation of Christianity in eighteenth- and early nineteenth-century China*, New York: Londra: RoutledgeCurzon, 2003
- Lodwick, K., *Crusaders against opium: Protestant missionaries in China 1874–1917*, Lexington, KY: University Press of Kentucky, 1996
- Munro, D. și Thornley, A., editori, *The covenant makers: islander missionaries in the Pacific*, Suva: University of the South Pacific, 1996
- Neill, S., *A history of Christianity in India: 1707–1858*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985
- O'Connor, D., *Three centuries of mission: the United Society for the Propagation of the Gospel 1701–2000*, Londra: Continuum, 2000
- Palmer, B., *Imperial vineyard: the Anglican Church in India under the Raj from the mutiny to partition*, Lewes: Book Guild, 1999
- Park, E., *White Americans in black Africa*, New York: Londra: Garland, 2001
- Peel, J., *Religious encounter and the making of the Yoruba*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2003
- Porter, A., *Religion versus empire? British Protestant missionaries and overseas expansion 1700–1914*, Manchester: New York: Manchester University Press, 2004
- Pulford, C., *Eating Uganda: from Christianity to conquest*, Banbury: Ituri, 1999
- Rubinstein, M., *The origins of the Anglo-American missionary enterprise in China 1807–1840*, Lanham, MD: Londra: Scarecrow, 1996
- Stanley, B., *The history of the Baptist Missionary Society 1792–1992*, Edinburgh: T&T Clark, 1992
- Stenhouse, J. și Thomson, J., editori, *Building God's own country: historical essays on religions in New Zealand*, Dunedin: University of Otago Press, 2004
- Stevens, C., *White man's dreaming: Killalpaninna Mission 1866–1915*, Melbourne: Oxford: Oxford University Press, 1994
- Suberg, O., *The Anglican tradition in South Africa: a historical overview*, Pretoria: University of South Africa, 1999
- Ward, K. și Stanley, B., editori, *The Church Mission Society and world Christianity 1799–1999*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2000
- CAPITOLUL 14**
- Alberigo, G., *A brief history of Vatican II*, Maryknoll, NY: Orbis, 2006
- Altizer, T., *The new gospel of Christian atheism*, Aurora, CO: Davies Group, 2002
- Baird, W., *History of New Testament research: 2. From Jonathan Edwards to Rudolf Bultmann*, Minneapolis, MN: Fortress, 2002
- Bethge, E., *Dietrich Bonhoeffer: a biography*, ed. rev., Minneapolis, MN: Fortress, 2000
- Bowden, J., ed., *Thirty years of honesty: Honest to God, then and now*, Londra: SCM, 1993
- Brown, C., *The death of Christian Britain*, Londra: Routledge, 2001
- Bruce, S., *God is dead: secularization in the West*, Oxford: Blackwell, 2002
- Chadwick, O., *The Christian church in the Cold War*, Londra: Penguin, 1992
- Coppa, F., *The modern Papacy since 1789*, Londra: New York: Longman, 1998
- Cupitt, D., *The sea of faith*, Londra: BBC, 1984
- Davis, N., *A long walk to church: a contemporary history of Russian Orthodoxy*, ed. a II-a, Boulder, CO: Oxford: Westview, 2003
- Diskin, H., *The seeds of triumph: church and state in Gomulka's Poland*, Budapest: Central European University Press, 2001
- Fergusson, D., *Rudolf Bultmann*, Londra: Continuum, 2000
- Ford, D., ed., *The modern theologians*, ed. a II-a, Oxford: Blackwell, 1997
- Hebblethwaite, P., *John XXIII: Pope of the century*, ed. rev., Londra: Continuum, 2000
- Helmreich, E., *The German churches under Hitler*, Detroit: Wayne State University Press, 1979
- Heron, A., *A century of Protestant theology*, Cambridge: Lutterworth Press, 1980
- Hockenos, M., *A church divided: German Protestants confront the Nazi past*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2004
- Hoover, A., *God, Germany, and Britain in the Great War: a study in clerical nationalism*, New York: Londra: Praeger, 1989
- Knox, Z., *Russian society and the Orthodox Church: religion in Russia after communism*, New York: Londra: Routledge, 2005
- Madges, W., ed., *Vatican II: forty years later*, Maryknoll, NY: Orbis, 2006
- Mangina, J., *Karl Barth: theologian of Christian witness*, Aldershot: Ashgate, 2004
- Michel, P., *Politics and religion in Eastern Europe: Catholicism in Hungary, Poland and Czechoslovakia*, Oxford: Polity, 1991
- O'Connor, G., *Universal father: a life of Pope John Paul II*, Londra: Bloomsbury, 2005
- Pelton, R., ed., *Monsignor Romero: a bishop for the third millennium*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2004
- Plant, S., *Bonhoeffer*, Londra: Continuum, 2004
- Pollard, J., *The Vatican and Italian fascism 1929–32: a study in conflict*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985
- Roslof, E., *Red priests: renovationism, Russian Orthodoxy and revolution 1905–1946*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2002
- Sánchez, J., *Pius XII and the Holocaust: understanding the controversy*, Washington, DC: Catholic University of America Press, 2002
- Scholder, K., *A requiem for Hitler: and other new perspectives on the German church struggle*, Londra: SCM; Philadelphia, PA: Trinity, 1989
- Webster, J., *Barth*, ed. a II-a, Londra: Continuum, 2004
- Weigel, G., *Witness to hope: the biography of Pope John Paul II*, ed. actualizată, New York: Harper, 2005
- Wynot, J., *Keeping the faith: Russian Orthodox monasticism in the Soviet Union 1917–1939*, College Station, TX: Texas A&M University Press, 2004
- CAPITOLUL 15**
- Aguilar, M., *A social history of the Catholic Church in Chile: the first period of the Pinochet government*, Lewiston, NY: Lampeter: Mellen, 2004
- Anderson, A., *An introduction to Pentecostalism: global Charismatic Christianity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004
- Baldwin, D., *Protestants and the Mexican revolution: missionaries, ministers, and social change*, Urbana, IL: University of Illinois Press, 1990
- Baldwin, L., *To make the wounded whole: the cultural legacy of Martin Luther King, Jr.*, Minneapolis, MN: Fortress, 1992
- Barr, J., *Fundamentalism*, ed. a II-a, Londra: Xpress, 1995
- Bruns, R., *Billy Graham: a biography*, Westport, CT: Londra: Greenwood, 2004
- Clifford, A., *Introducing feminist theology*, Maryknoll, NY: Orbis, 2001
- Clifford, J., *Person and myth: Maurice Leenhardt in the Melanesian world*, Durham, NC: Londra: Duke University Press, 1992
- Ersline, L., *King among the theologians*, Cleveland: Pilgrim, 1994
- Garrett, J., *Footsteps in the sea: Christianity in Oceania to World War II*, Fiji: University of the South Pacific, 1992
- Garrett, J., *Where nets were cast: Christianity in Oceania since World War II*, Fiji: University of the South Pacific, 1997
- Hart, D., *That old-time religion in modern America: evangelical Protestantism in the twentieth century*, Chicago: Dee, 2002
- Hollenweger, J., *Pentecostalism: origins and developments worldwide*, Peabody, MA: Hendrickson, 1997
- Jacobsen, D., *Thinking in the Spirit: theologies of the early Pentecostal movement*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2003
- Kay, W. și Dyer, A., editori, *Pentecostal and Charismatic studies: a reader*, Londra: SCM, 2004
- Kaye, B., ed., *Anglicanism in Australia: a history*, Carlton South, Victoria: Melbourne University Press, 2002
- Kessler, J., *Conflict in missions: a history of Protestantism in Peru and Chile*, Denver, CO: Academic Books, 2001
- Lehmann, D., *Struggle for the Spirit: religious transformation and popular culture in Brazil and Latin America*, Cambridge: Polity, 1996

- Lewis, D., ed., *Christianity reborn: evangelicalism's global expansion in the twentieth century*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2004
- Lincoln, C. E. și Mamiya, L., *The black church in the African American experience*, Durham, NC; Londra: Duke University Press, 1990
- Massam, K., *Sacred threads: Catholic spirituality in Australia 1922–1962*, Sydney: University of New South Wales Press, 1996
- Miller, R., Stout, H., și Wilson, C., editori, *Religion and the American Civil War*, New York: Oxford: Oxford University Press, 1998
- Numbers, R., *The Creationists*, New York: Knopf, 1992
- O'Toole, J., ed., *Habits of devotion: Catholic religious practice in twentieth-century America*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004
- Piggin, S., *Evangelical Christianity in Australia: spirit, word and world*, Melbourne; Oxford: Oxford University Press, 1996
- Rawlik, G. și Noll, M., editori, *Amazing grace: evangelicalism in Australia, Britain, Canada, and the United States*, Montreal; Londra: McGill-Queen's University Press, 1994
- Shipp, J., *Sojourner in the Promised Land: forty years among the Mormons*, Chicago, IL: University of Illinois Press, 2000
- Smith, C., *Christian America? What evangelicals really want*, Berkeley, CA: University of California Press, 2000
- Smith, C. și Prokopy, J., editori, *Latin American religion in motion*, New York; Londra: Routledge, 1999
- Stackhouse, J., *Canadian evangelicalism in the twentieth century: an introduction to its character*, Toronto; Londra: University of Toronto Press, 1993
- Thomas, L., ed., *Living stones in the household of God: the legacy and future of Black theology*, Minneapolis, MN: Fortress, 2004
- Tombs, D., *Latin American liberation theology*, Boston, MA; Leiden: Brill, 2002
- Westmeier, K. W., *Protestant Pentecostalism in Latin America: a study in the dynamics of missions*, Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press; Londra: Associated University Presses, 1999
- ### CAPITOLUL 16
- Anderson, K., *Bold as a lamb: Pastor Samuel Lamb and the underground church of China*, Grand Rapids, MI: Zondervan, 1991
- Bays, D., ed., *Christianity in China: from the eighteenth century to the present*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1996
- Brown, G. T., *Christianity in the People's Republic of China*, Atlanta, GA: John Knox Press, 1983
- George, K., *Church of South India: life in union 1947–1997*, Delhi: ISPCK, 1999
- Goh, R., *Christianity in Southeast Asia*, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2005
- Grayson, J., *Korea – a religious history*, Londra: RoutledgeCurzon ed. rev., 2002
- Han, G., *Social sources of church growth: Korean churches in the homeland and overseas*, Lanham, MD: University Press of America, 1995
- Harvey, T., *Acquainted with grief: Wang Mingdao's stand for the persecuted church in China*, Grand Rapids, MI: Brazos, 2002
- Hayford, C., *To the people: James Yen and village China*, New York: Columbia University Press, 1990
- Hunt, R., Kam Hing, L., și Roxborough, J., editori, *Christianity in Malaysia: a denominational history*, Petaling Jaya: Pelanduk, 1992
- Kayal, K., *Keshub Chunder Sen: a study in encounter and response*, Calcutta: Minerva, 1998
- Kinnear, A., *Against the tide: the story of Watchman Nee*, ed. rev., Eastbourne: Kingsway, 1990
- van Klinken, G., *Minorities, modernity and the emerging nation: Christians in Indonesia, a biographical approach*, Leiden: KITLV, 2003
- Miura, H., *The life and thought of Kanzo Uchimura 1861–1930*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1996
- Mullins, M., *Christianity made in Japan: a study of indigenous movements*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1998
- Park, C. S., *Protestantism and politics in Korea*, Seattle, WA: University of Washington Press, 2003
- Preston, D., *The Boxer Rebellion: the dramatic story of China's war on foreigners that shook the world in the summer of 1900*, New York: Berkley, 2000
- Raj, S. și Dempsey, C., editori, *Popular Christianity in India: riting between the lines*, Albany, NY: State University of New York Press, 2002
- Ralston, H., *Christian ashrams: a new religious movement in contemporary India*, Lewiston, NY: Mellen, 1989
- Reid, D., *New wine: the cultural shaping of Japanese Christianity*, Berkeley, CA: Asian Humanities Press, 1991
- Sahu, D., *United and uniting: a story of the Church of North India*, Delhi: ISPCK, 2001
- Sebba, A., *Mother Teresa: beyond the image*, Londra: Orion, 1998
- Tian, R., *Peaks of faith: Protestant mission in revolutionary China*, Leiden; New York: Brill, 1993
- Turnbull, S., *The Kakure Kirishitan of Japan: a study of their development, beliefs and rituals to the present day*, Richmond: Japan Library, 1998
- Wi Jo Kang Christ and Caesar in modern Korea, Albany, NY: SUNY Press, 1997
- Williams, P., *The life and work of Mother Teresa*, Indianapolis, IN: Alpha, 2002
- Yamamoto, S., *History of Protestantism in China: the indigenization of Christianity*, Tokyo: Gakkai, 2000
- Yu, C.-S., ed., *Korea and Christianity*, Berkeley, CA: Asian Humanities Press, 2002
- Yu, C.-S., ed., *The founding of Catholic tradition in Korea*, Berkeley, CA: Asian Humanities Press, 2002
- ### CAPITOLUL 17
- Anderson, A., *African reformation: African initiated Christianity in the twentieth century*, Trenton, NJ: Africa World Press, 2001
- Asamoah-Gyadu, J. K., *African charismatic: current developments within independent indigenous Pentecostalism in Ghana*, Leiden: Brill, 2005
- Bailey, B. și Bailey, M., *Who are the Christians in the Middle East*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003
- Besier, G., ed., *The churches, Southern Africa and the political context*, Atlanta, GA; Londra: Minerva, 1999
- Blakely, T., van Beek, W., și Thomson, D., editori, *Religion in Africa: experience and expression*, Londra: Currey: Portsmouth, NH: Heinemann, 1994
- DomNwachukwu, P., *Authentic African Christianity: an inculturation model for the Igbo*, New York: Lang, 2000
- Eide, O., *Revolution and religion in Ethiopia: the growth and persecution of the Mekane Yesus Church 1974–85*, Oxford: Currey, 2000
- Elphick, R. și Davenport, R., editori, *Christianity in South Africa: a political, social and cultural history*, Oxford: Currey: Cape Town: Philip, 1997
- Gifford, P., *Ghana's new Christianity: Pentecostalism in a globalizing African economy*, Indianapolis: Indiana University Press, 2004
- Gish, S., *Desmond Tutu: a biography*, Westport, CT: Greenwood, 2004
- Hansen, H. și Twaddle, M., editori, *Christian missionaries and the state in the Third World*, Oxford: Currey, 2002
- Hasan, S., *Christians versus Muslims in modern Egypt: the century-long struggle for Coptic equality*, Oxford: Oxford University Press, 2003
- Hege, N., *Beyond our prayers: Anabaptist church growth in Ethiopia 1948–1998*, Scottsdale, PA: Herald, 1998
- Hinfelaar, H., *History of the Catholic Church in Zambia 1895–1995*, Lusaka: Bookworld, 2004
- Katongole, E., ed., *African theology today*, Scranton, PA: University of Scranton Press, 2002
- Kishofu, M., ed., *African independent churches today: kaleidoscope of Afro-Christianity*, Lampeter: Mellen, 1996
- Kuperus, T., *State, civil society and apartheid in South Africa: an examination of Dutch Reformed Church-state relations*, Basingstoke: Palgrave, 1999
- Lockot, H., *The mission: the life, reign and character of Huile Selassie I*, Londra: Hurst, 1992
- McGrandle, P., *Trevor Huddleston: turbulent priest*, Londra: Continuum, 2004
- Mockler, A., *Huile Selassie's war*, ed. rev., Oxford: Signal, 2003
- Molyneux, K., *African Christian theology: the quest for selfhood*, Lewiston, NY: Mellen, 1993
- Rasmussen, A., *Modern African spirituality: the independent Holy Spirit churches in East Africa 1902–1976*, Londra; New York: British Academic Press, 1996
- Sanneh, L., *Piety and power: Muslims and Christians in West Africa*, Maryknoll, NY: Orbis, 1996
- Sanneh, L. și Carpenter, J., editori, *The changing face of Christianity: Africa, the West, and the world*, Oxford: Oxford University Press, 2005
- Shank, D., *Prophet Harris, the "black Elijah" of west Africa*, Leiden: Brill, 1994
- Thomas, D., *Christ divided: liberalism, ecumenism and race in South Africa*, Pretoria: Unisa, 2002
- Tutu, D., *No future without forgiveness: a personal overview of South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, Londra: Rider, 1999
- Verstraeten, F., *Zimbabwean realities and Christian responses: contemporary aspects of Christianity in Zimbabwe*, Gweru: Mambo, 1998

INDEX

Cifrele albine indică
secțiunea principală
despre subiect

Persoane

A

Aaron (pastor indian) 395
Aba I (catolicos al Bisericii de Răsărit) 111
Abdul Masih 398
Abdullah (patriarh sirian) 473
Abelard, Pierre 192, 196–198
Abgar al V-lea (rege al Osroenei) 42
Abgar al VII-lea (rege al Osroenei) 42
Abraham (Mitropolii al Bisericii din Malabar) 297, 298
Abraham din Natpar 111
Abu-Bekr 120
Acacius (patriarh de Constantinopol) 101, 136, 145
Adam, Karl 425
Adams, John 320
Adomnán din Iona 164
Adrian (împărat roman) 44
Adrian I (papă) 169, 175, 205
Adrian al II-lea (papă) 148, 149
Aedesius 106
Aelfric de Eynsham 183
Aelle (rege al Northumbriei) 180
Aelred de Rievaulx 191
Afonso I (rege al Congoului) 279
Aglipay, Gregono 501
Aidan 170
Akandynos, Grigorie 156
Akinola, Peter 458
Akinowon, Abiodun 514
Alacoque, Margaret Mary 325
Alaric I (rege al vizigoților) 93
Alaric II (rege al vizigoților) 162
Alban 170
Albert de Aix 206
Alberus Magnus 199
Albrecht de Brandenburg 250, 251
Alcuin din York 176
Aleksandru I (jar al Rusiei) 322

Aleksandru al II-lea (jar al Rusiei) 370
Aleksandru Nevski 225, 321
Aleksiei (jar al Rusiei) 321, 324
Alexander, Archibald 365
Alexandru (patriarh al Alexandriei) 80, 81, 82
Alexandru al V-lea (papă) 216
Alexandru al VI-lea (papă) 247, 248, 277
Alexandru al VII-lea (papă) 309
Alexandru Macedon 16, 45
Alfons I (rege al Portugaliei) 275
Alfons V (rege al Portugaliei) 276
Alfred cel Mare (rege al Wessexului) 172, 180, 296
al-Ghazi, Ahmad ibn Ibrahim „Grah” 129
Allen, Richard 347
Alline, Henry 343
Allstedt 253
al-Mahdi (calif abbasid) 121
al-Manşur (calif abbasid) 121
al-Maqrizi 122
al-Moundhir 102
Alopen 113
Alston, G. 349
Altizer, Thomas 434
Amalarius din Metz 177
Ambrozie din Milano 50, 86, 90, 177
Amda Siyon (împărat al Ethiopiei) 128
Amin, Idi 517
Amoun din Nitria 88
Anderson, Rufus 375
Andrei al Cretei 134, 142
Andronic al II-lea (împărat bizantin) 156
Angelanus 149
Anselm de Canterbury 183, 184, 195–196
Anselm de Laon 196–197
Ansgar 180
Anthemios din Tralles 133
Anton din Padova 281
Antonie din Egipt 86, 232–233
Antonie Lavricul 231
Antoninus Pius (împărat roman) 44
Apollonios din Tyana 60
Aquino, Corazon 504
Archer, Joseph 466
Arie 80, 81, 82
Aristotel 57, 59, 85, 111, 122, 156, 199, 202, 287
Arminius, Jacob 265, 269
Arnould, Antoine 315

Arndt, Johann 325–326
Arsenius Autoreianos (patriarh de Constantinopol) 154
Asbury, Francis 344
Ash, David 378
Asparuh (han al bulgarilor) 146
Atanasie (patriarh al Alexandriei) 69, 82, 84, 87, 97, 106
Athenagora 63
Atkins, Peter 367
Attila al hunilor 168
Aubert-Duparquet, Charles-Victor 382
Augouard, Philippe-Prospere 382
Augustin de Canterbury 170, 171
Augustin de Hippo 90, 91, 93, 145, 177, 195
Auna 390
Aurelian (împărat roman) 93
Austin, J. C. 445
Ávila Camacho, Manuel 462
Ayisi, Joseph 509
Azariah, V. S. 475

B

Babai cel Mare 110
Babalola, Joseph 514
Babbage, Charles 358
Balboa, Vasco Nunez de 283
Balduin al IX-lea de Flandra (împărat latin al Constantinopolului) 151
Banurji, Charan 472
Baptista, Joseph 472
Baradeus, Jacob 101, 255
Barmaba (însoțitorul lui Pavel) 26, 68, 69
Barmardo, Thomas 352
Barr, James 456
Barth, Karl 354, 424, 425, 427
Basilios (abuna al Ethiopiei) 529
Basiliscos (împărat bizantin) 100, 136
Batu (han tătar) 222, 225
Baur, Ferdinand 360
Baxter, Richard 268
Becket, Thomas 256
Beda Venerabilul 176
Bellarmine, Robert 244, 245, 262
Benedict al IX-lea (papă) 186
Benedict al XIV-lea (papă) 310
Benedict al XV-lea (papă) 423, 424, 426, 507
Benedict al XVI-lea (papă) 459
Benedict Biscop 176
Benedict de Nursia 164, 165, 171, 185, 191
Benezet, Anthony 348
Bennett, Dennis 454
Bentinck, Lord William 399, 401
Berengar din Tours 195
Bering, Vitus Jonassen 373
Bernard de Clairvaux 191, 198, 207, 210
Berneux, Simeon-François 495
Bernini, Giovanni Lorenzo 247, 248
Berriochoa, Valentine 500
Beza, Theodore 265, 268, 269, 314
Bickersteth, Edward 400
Biddle, John 317
Bland, Salem 362
Blasco, Raymond 214
Blyden, Edward Wilmoit 382
Boesak, Allan 520
Boethius 160, 177
Bogomil 150,
Boisil 170
Boleyn, Anne 256
Bonaventura 103, 203
Bonhoeffer, Dietrich 427–428, 433
Bonifaciu 171, 175, 263
Bonifaciu al VIII-lea (papă) 215
Booth, William 351
Borgia, Cesare 248
Borgia, Lucrezia 248
Borgia, Rodrigo vezi Alexandru al IV-lea (papă)
Boris I (han al Bulgariei) 148, 149
Bosio, Antonio 248
Bossuet, Jacques Benigne 316, 325
Botticelli, Sandro 51, 247
Bourget, Ignace 440
Braide, Garrick Sokari 514
Bribina, Bevebolo 512
Bronte, Emily 351
Broomhall, Benjamin 478
Brown, Callum 432
Brown, Dan 368
Brown, Lewis 510
Bruce, Robert 268–269
Brunner, Emil 425
Bruno de Chartreuse 189
Bruno de Saint Gallen 178
Buchanan, Claudius 402
Bugenhagen, Johann 253
Bulmann, Rudolf 425, 433
Buonarroti, Michelangelo vezi Michelangelo
Bush, George H. W. 459
Buxton, Amilia 378
Buzacott, Aaron 390

C

Cadbury, George 353
Cadbury, Richard 353
Cajetan, Giacomo de Vio (zis Tommaso) 251
Caligula 39
Calixtus al III-lea (papă) 248
Calles, Plutarco Elias 461
Callixtus, George 316
Calvin, Jean 264, 265, 268, 317
Cámara, Helder 463–464
Cambier, Emeri 382
Canisius, Peter 263
Capistran Garza, René 462
Capitein, Jacobus 376–377
Carey, William 399–400, 401
Carol I (rege al Angliei) 273, 313
Carol al II-lea (rege al Angliei) 273, 313
Carol al III-lea, „cel Simplu” (rege al Franței) 180
Carol al V-lea (împărat al Sfântului Imperiu Roman) 252, 256, 259
Carol al IX-lea (rege al Franței) 272
Carol cel Mare (rege al francilor) 143, 147, 169, 175, 176, 177, 182, 205, 208, 212
Carol Martel 174–175
Carroll, John 442
Carter, Jimmy 464
Carnwright, Thomas 265
Cashwell, Gaston Barnabas 452
Casiodor 160
Caterina de Aragon 256, 258
Ceausescu, Nicolae 414, 417, 418
Celestin I (papă) 97
Celsus 54, 71
Cenularius, Michael 205, 206
Cezar, August (împărat roman) 14, 15, 16, 39
Chakkarnai, Vengal 472
Chang, Beda 484
Chao Tzu-chen 480, 482
Chatterjee, Bankim Chandra 471
Chaucer, Geoffrey 217
Chauncy, Charles 332
Chenchiah, Pandipeddi 472
Cheng Ching-I 480
Childeric 174
Chilembwe, John 522
Ching Tien-ying 479, 480, 482
Chirikov, Aleksei 373
Chiril (misionar al slavilor) 147, 148, 149

- Chiril al Alexandriei 96, 97, 98, 100, 101, 138, 147
 Chiril al Ierusalimului 46, 92
 Chiril din Belozersky 233
 Chong Ha-sang 495
 Choe Che-u 495
 Chosroes al II-lea (rege al Persiei) 103, 104, 111
 Chou Wen-mu, James 494
 Chreitzberg, Abel McGhee 346
 Cicero 90
 Ciprian din Cartagina 52, 57, 87, 93
 Clara din Assisi 194
 Clarke, Samuel 317
 Clayton, Geoffrey 520
 Clement I Romanul (papă) 39, 41, 66, 68, 69
 Clement al II-lea (papă) 187
 Clement al IV-lea (papă) 212
 Clement al V-lea (papă) 210
 Clement al VI-lea (papă) 215
 Clement al VII-lea (papă) 216, 256
 Clement al XI-lea (papă) 310
 Clement Alexandrinul 31, 46, 47, 54, 60, 68
 Cleopatra 14
 Clotaire I (rege al francilor) 163
 Clovis I (rege al francilor) 162, 163
 Codrington, Christopher 333
 Cohn-Bendit, Daniel 432
 Coke, Thomas 344
 Colenso, John 386
 Columb, Cristofor 283, 286, 288
 Columba 164, 166, 167, 170
 Columban 167
 Comiskey, Brendan 459
 Cone, James 464, 465
 Confucius 303, 309
 Conselheiro, Antônio 462
 Constant al II-lea Pogonatul (Împărat bizantin) 140
 Constant I (Împărat roman) 81, 84
 Constantin I, „cel Mare” (Împărat roman) 73, 80, 81, 85, 86, 96, 130, 131, 174
 Constantin al II-lea (Împărat roman) 81, 93
 Constantin al IV-lea (Împărat bizantin) 140
 Constantin al V-lea Copronimul (Împărat bizantin) 141, 142, 143
 Constantin al VI-lea (Împărat bizantin) 143
 Constantin al VII-lea Porfirogenetul (Împărat bizantin) 131
 Constantin al XI-lea Paleologul (Împărat bizantin) 155
 Constanțiu al II-lea (Împărat roman) 81, 84
 Cook, James 392, 393
 Copeland, William 366
 Copernicus, Nicolas 244
 Cortés, Hernan 286, 287
 Coughlin, Charles 446
 Cowper, William 339
 Cox, Harvey 438
 Cranmer, Thomas 256, 258
 Cristian al III-lea (rege al Danemarcei) 253
 Criswell, Oliver Criswell, W. A. 456
 Cromwell, Oliver 273
 Cromwell, Thomas 256, 273
 Crowther, Samuel 379–381
 Cugoana, Ottobah 349, 378
 Cungaghaq 373
 Cuthbert de Lindisfarne 170
 Cuvier, Georges 356
- ## D
- da Calianisetta, Luca 280
 de Campo, Alexander vezi Katanar, Chandy
 de Champlain, Samuel 293
 da Covilhão, Pero 281
 da Gama, Vasco 277, 297
 Damasus I (papă) 168
 Dandoy, C. 472
 Daniel Suliul 136
 Darwin, Charles 357, 358, 367
 Davenport, James 332
 David (rege al Makuriei) 124
 David (sfânt galez) 164
 David, Christian 327
 Davis, Gary 451
 Davis, Jefferson 443, 444
 Dawkins, Richard 368
 de Aguiar, Rio 279
 de Benavente, Toribio 288
 de Blank, Joost 520
 de Brébeuf, Jean 293
 di Bassi, Matteo 280
 Decius (Împărat roman) 55, 56, 67
 de Grammont, Jean 494
 de Hemptinne, Jean Félix 510
 de Jacobis, Justin 388
 Delado, Ignatius 500
 de Lima, Rodrigo 282
 Deng Xiaoping 486
 Descartes, Rene 313, 314–315
 Diangienda, Joseph 515
 Diaz, Jose de la Cruz Porfino 460
 Dicey, Edward 412
 Dickens, Charles 350
 Din, Modi 509
 Ding Limei 378
 Dinis (rege al Portugaliei) 275
 Dioclețian (Împărat roman) 56, 72, 93
 Dionisie al IV-lea (mitropolit al Bisericii din Malankara) 402
 Dionisie al VI-lea (mitropolit al Bisericii din Malankara) 473
 Dionisie al V-lea (mitropolit al Bisericii din Malankara) 403
 Dionisie I cel Mare (mitropolit al Bisericii din Malankara) 402
 Dionisie I cel Mare (patruarh al Alexandriei) 69
 Dionisie vezi de asmenca, Pseudo-Dionisie Areopagitul
 Dioscorus I (patruarh al Alexandriei) 98, 100
 Dippel, Johann Konrad 326
 Dollfuss, Engelbert 426
 Domitian (Împărat roman) 44, 45
 Donna Beatrice 281
 Donskoi, Dmitri Ivanovici (prinț al Moscovei) 233
 Doquz-Khatun 122
 Dostoevski, Fiodor Mihailovici 372, 425
 Douglass, Frederick Wingfield 400
 Draper, John 367
 Du Bois, William Edward Burghard 347
 Duff, Alexander 470
 Dung An Trang, Andrew 500
 Duns Scot, John 203
 Durham, William 452, 454
 Duval, Leon-Etienne 526
 Dwight, Timothy 343
- ## E
- Ecatrina a II-a, „cea Mare” (împărăteasă a Rusiei) 322, 324
 Eck, Johann Mayer von 251
 Eckhart, Johannes (zis și Meister) 217
 Edel, Wilbur 459
 Eduard al VI-lea (rege al Angliei) 256, 258
 Edwards, Jonathan 343, 346
 Edwin (rege al Northumbriei) 170
 Eftrem Sirul 110, 112
 Egeron, F. C. 510
 Eichhorn, Johann 360
 Eichmann, Adolf 430
 Elena (mama lui Constantin) 76, 104
 Eliot, George 361
 Eliot, T. S. 425
 Elipandus din Toledo 177
 Elisabeta I (regină a Angliei) 258
 Elisabeta Sfinței Treimi 260
 Engels, Friedrich 349, 350, 413
 Equiano, Olaudah 349
 Erasmus Desiderius (Erasm din Rotterdam) 217
 Erskine, Ebenezer 338
 Eskender (Împărat al Ethiopiei) 282
 Ethelbert (rege al Kentului) 170, 171
 Eugen al III-lea (papă) 191, 207
 Eugen al IV-lea (papă) 288
 Eunic (rege al vizigoților) 161–162
 Eusebiu de Cezarea 56, 67, 72, 75
 Eutyches 98, 100, 101
 Evagrie Ponticul 88
 Ewostawos 128
 Ewuare I cel Mare (oba de Benin) 278
 Ezana (regele al Axumului) 106, 107
- ## F
- Fabritius, John Philip 396
 Fagunwa, Daniel Olorunfemi 511
 Falk, Adalbert 370
 Falwell, Jerry 458
 Fan Xueyan 487
 Farel, William 264, 265
 Fasilidas (Împărat al Ethiopiei) 283
 Fawkes, Guy 313
 Febronius 342
 Felix al Angliei de Est 170
 Felix al III-lea (papă) 145
 Felix de Urgel 177
 Fenelon, François de Salignac de la Mothe 325
 Fenn, Joseph 403
 Ferdinand al II-lea (Împărat al Sfântului Imperiu Roman) 272
 Ferdinand al VII-lea (rege al Spaniei) 368
 Ferdinand al V-lea (rege al Castiliei) 213
 Ferret, Mastai vezi Pius al IX-lea (papă)
 Ficino, Marsilio 242
 Figurowski, Innokentii 481
 Filip (prinț de Hesse) 255
 Filip al II-lea (rege al Franței) 207
 Filip al IV-lea, „cel Frumos” (rege al Franței) 210, 215
 Filipp al Moscovei 231
 Filippovich, Danila 238
 Filoteos de Pskov 226
 Filoxenos de Mabbug 101, 112
 Finney, Charles 344
 Fiodor (țar al Rusiei) 237
 Flavian (patruarh de Constantinopol) 98
 Focas (Împărat bizantin) 103
 Forest, John 258
 Formosus (papă) 185, 186
 Forrester Paton, E. 476
 Fosdick, Harry 455, 456
 Fotie I, „cel Mare” (patruarh de Constantinopol) 145, 146, 148, 149
 Fox, George 270
 Foxe, John 257–258
 Francesco d'Assisi 193, 194, 195, 210, 277, 280
 Francisc al II-lea (Împărat al Sfântului Imperiu Roman) 341
 Franciscus din Cherson 156
 Francke, August Hermann 326–327
 Franco Bahamonde, Francisco 414, 425
 Franklin, Benjamin 320
 Frederic „cel Înțelept” (duce elector de Saxonia) 252
 Frederic al II-lea (Împărat al Sfântului Imperiu Roman) 192, 208
 Frederic I (rege al Danemarcei) 253
 Frederic I Barbarossa (Împărat al Sfântului Imperiu Roman) 207
 Frelinghuysen, Theodore 329
 Frois, Luis 300, 301
 Froude, Richard 366
 Frumentius 106
 Fulcher din Chartres 207
- ## G
- Gaiusdewos (Împărat al Ethiopiei) 282
 Galenus 111, 122
 Galerio (Împărat roman) 56, 72
 Galileo Galilei 243, 244–245
 Galen (Împărat roman) 56
 Gamaliel 26
 Gandhi, Mahatma 394
 Garrick, David 332
 Ghelasio I (papă) 168

Genghis-Han 222, 225, 274
 Gennadius din Novgorod 226
 Genserici, rege al vandalilor 168
 George, David 347
 Georgios I (rege al Makuriei) 123
 Germanus I (patriarh al Constantinopolului) 140, 141
 Geza al Unganei 178
 Ghebra Mika'el 388
 Gierak, Edward 416, 419
 Gijlswijk, Bernardus 519
 Jordanus 519
 Gildas 164
 Giwargis I (catolicos al Bisericii de Răsărit) 121
 Gladden, Washington 455
 Gladstone, William 352
 Gobat, Samuel 388
 Godfrey de Bouillon 207, 208
 Godunov, Boris 237
 Gogarten, Friedrich 425
 Gong Pinmei 485
 Gorbaciov, Mihail Sergheevici 416
 Gordon, George 313
 Gorju, Julien 508
 Gotschalk din Orbais 177
 Graham, Billy 445, 446, 449, 456
 Grațian (împărat roman) 85
 Gresley, William 366
 Grigore I cel Mare (papă) 168, 171, 172
 Grigore al III-lea (papă) 171
 Grigore al VII-lea (papă) 186, 188, 192
 Grigore al VIII-lea (papă) 207
 Grigore al IX-lea (papă) 194, 212
 Grigore al XI-lea (papă) 216, 217
 Grigore al XII-lea (papă) 217
 Grigore al XIII-lea (papă) 262
 Grigore al XV-lea (papă) 304
 Grigore de Tours 163
 Grigorie de Nazianz 82, 85
 Grigorie de Nyssa 50
 Grigorie Palamas 138, 145, 155, 156, 236
 Grunshaw, William 338
 Groot, Geert 217
 Grotius, Hugo 316
 Guido d'Assisi 194
 Guinness, Howard 447
 Gumbel, Nicky 447, 450
 Gutenberg, Johann 243
 Guthrum 180
 Gutiérrez, Gustavo 464

Guizlaff, Karl 478
 Guyon, Jeanne Marie 325
H
 Heraclit (filozof grec) 59
 Haidar Ali (conducător al ținutului Mysore) 397
 Haile Selassie I (împărat al Etiopiei) 528-529
 Hallesby, Ole Kristian 433
 Handy, William Christopher 451
 Hardie, James Keir 362
 Harding, Stephen 191
 Harris, William Wade 381
 Harrison, George 431
 Harun, Mustafa 499-500
 Hatta, Mohammad 505
 Hawkins, John 279
 Haxen 469
 Heber, Reginald 398
 Hegel, G. W. F. 354, 356, 359, 361, 412
 Heloise 197
 Helwys, Thomas 294, 269
 Henanisho I (catolicos al Bisericii de Răsărit) 121
 Henric al III-lea (rege al Franței) 272
 Henric al IV-lea (împărat al Sfântului Imperiu Roman) 188
 Henric al IV-lea (rege al Franței) 272, 312
 Henric al VIII-lea (rege al Angliei) 256, 257, 258
 Henric Navigatorul (prinț al Portugaliei) 276-277
 Heraclit (teoretician literar) 59
 Heracliu (împărat bizantin) 103, 104, 120, 132, 139, 140
 Herman din Alaska 373
 Hermas 68, 69
 Hermes Trismegistus 243
 Hesiod 59, 70
 Heusegen, Johann vezi Oecolampadius, Johann
 Hidalgo, Miguel y Costilla 460
 Hierotheos 178
 Hildebrand vezi Grigore al VII-lea (papă)
 Hinderer, David 381
 Hipolit al Romei 46, 50, 62, 67
 Hitler, Adolf 414, 424, 426-428
 Ho Tsun-sheon 406
 Ho Yeow Sun 499
 Hodge, A. A. 365
 Hodge, Charles 365
 Hogg, James 351
 Homer 58, 59, 70
 Hong Xiuquan 405

Honoriu (împărat roman) 164
 Horneck, Anthony 338
 Horthy de Nagybánya, Miklós 414
 Hoste, Dixon 478
 Howe, Julia Ward 444
 Hsu Kuang-chi 303
 Hudal, Alois 430
 Huddleston, Trevor 520
 Hudson Taylor, James 478
 Humbard, Rex 446
 Hume, David 318, 354
 Hus, Jan 218, 249, 251, 327
 Hutton, James 356
 Huxley, Thomas Henry 367
 Hwang Sa-yong 494
 Hwang Sok-tu, Luke 495

I
 Iakob (Abuna al Etiopiei) 128
 Iacob (Mitropolit al Bisericii din Malabar) 297
 Iacob I (rege al Angliei) 268, 273
 Iacob al II-lea (rege al Angliei) 313, 314
 Iacov cel Drept 35, 36, 38, 68
 Iacov, fiul lui Zebedei 22, 25, 28, 35
 Iared 107
 Iaroslav „cel Înțelept” (prinț al rusilor) 221, 223
 Iazdin din Kirkuk 111
 Ibas din Edessa 110, 138
 ibn Ishaq, Hunain 121, 122
 Ieremia al II-lea (patriarh de Constantinopol) 237
 Ieronim 50, 57, 70, 76, 89, 91
 Iazid al II-lea (calif Abbasid) 140
 Ignatie I (patriarh de Constantinopol) 145, 149
 Ignatie, episcop al Antiohiei 47, 51, 61, 62
 Ignatie de Loyola 262, 263, 297
 Ignatie Petru al III-lea (patriarh al Sineii) 403
 Ilarie de Poitiers 82
 Ilie din Merv 113
 Ilie (patriarh al Siriei) 403
 Ingoli, Francesco 305
 Innocențiu I (papă) 70
 Innocențiu al III-lea (papă) 151, 192, 193, 194, 208, 212, 215, 296
 Innocențiu al IV-lea (papă) 194, 302
 Innocențiu al X-lea (papă) 309
 Innocențiu din Irkutsk 373
 Ioan al Crucii 260

Ioan al II-lea (patriarh de Constantinopol) 145
 Ioan al II-lea (rege al Portugaliei) 282
 Ioan al IV-lea (papă) 139
 Ioan al IV-lea Lascaris (împărat bizantin în exil) 154
 Ioan al VIII-lea (papă) 149
 Ioan al XXIII-lea (papă) 217
 Ioan Botezătorul 345
 Ioan Casian 165
 Ioan Cazimir (rege al Poloniei) 416
 Ioan Damaschinul 120, 141, 142
 Ioan de Monte Corvino 296, 302
 Ioan de Piano Carpini 302
 Ioan din Lycopole 88
 Ioan I (rege al Angliei) 192
 Ioan I (rege al Portugaliei) 276
 Ioan Paul al II-lea (papă) 450, 497, 504
 Ioan Scăraru 137
 Ioan, fiul lui Zebedei 65, 68, 69, 70
 Ioasaf al II-lea al Moscovei 323
 Iosif al II-lea (împărat al Sfântului Imperiu Roman) 342
 Iosif din Arimateea 22
 Irina (împărăteasă bizantină) 142-143
 Irineu din Lyon 65, 67, 68, 76, 84
 Irod cel Mare 16, 17, 18, 23
 Isaac (mitropolit al Ctesifonului) 110
 Isaac din Ninive 112
 Isabela I (regină a Spaniei) 213
 Isabela a II-a (regină a Spaniei) 369
 Ishoyahb al III-lea (catolicos al Bisericii de Răsărit) 121
 Isidor din Milet 133
 Isidor din Sevilla 162
 István (rege al Ungariei) vezi Ștefan I (rege al Ungariei)
 Iuda Iscarioteanul 21
 Iulian din Norwich 245
 Iulian I „Apostatul” (împărat roman) 85
 Iulius Cezar 14, 168
 Iustinian I „cel Mare” (împărat bizantin) 96, 131, 132, 133, 138, 140
 Iustin I (împărat bizantin) 131, 132
 Juvenal 52
 Ivan al III-lea „cel Mare” (prinț al Moscovei) 226
 Ivan al IV-lea „cel Groaznic” (zar al Rusiei) 229, 230-231, 237, 238

Iwe, Agore 511
 Iyasu al V-lea (împărat al Etiopiei) 283
 Iziaslav (prinț al Polotskului) 223
J
 Jackson, Thomas „Stonewall” 444
 Jacob, Henry 269
 Jagello, Ludovic (rege al Ungariei) 258
 James, Leroy 408
 Jefferson, Thomas 319-320
 Jefferts Schori, Katharine 457
 Jesudason, Savaritayan 476
 Johanns, P. 472
 John, Jeffrey 457-458
 Johnson, James „cel Sfânt” 382
 Johnson, Samuel 351
 Jones, E. Stanley 472
 Jones, Griffith 335
 Jones, J. William 444
 Josephus 17, 20
 Joshua, T. P. 522
 Jovian (împărat roman) 85
 Jovinian 89
 Jowett, Benjamin 363
 Iustin Martirul 46, 50, 54, 55, 62, 63, 68, 80
K
 a Kempis, Thomas 217, 246
 de Klerk, F. W. 521
 de Klerk, Philipppus 519
 Hrușciov, Nikita Sergheevici 414
 K'ung-tzu vezi Confucius
 Kagwa, Apolo 507
 Kalm, Peter 346
 Kangxi (împărat al Chinei) 310
 Kant, Immanuel 353-354, 361, 455, 456
 Karlstadt, Andreas 251, 252, 255
 Karp Barbierul 224
 Kasatkin, Ivan 409
 Kattanar, Chandy 298
 Kaunda, Kenneth 517
 Kawai Shinsui 491-492
 Keble, John 365, 366
 Keir Hardie, James vezi Hardie, James Keir
 Kennedy, John F. 419
 Kepler, Johannes 243
 Kerr, John 407
 Kierkegaard, Søren 354, 355, 425
 Kimbangu, Simon 510, 515, 516, 522

- Kinayi, Toma 116
 King, Coretta 453
 King, Martin Luther Jr. 439, 453
 Kingsley, Mary 380
 Kircher, Atanasius 263
 Kiwanuka, Joseph 508
 Knox, John 265, 268
 Ko-jong (rege al Coreei) 495
 Koko (rege al Brassului) 380
 Kong Hee 498
 Knapf, Johann 381, 388
 Krause, Reinhold 427
 Krum (han al bulgarilor) 146, 147
 Kubilai-Han 115
 Kung, Hans 433, 438
 Kung, Ignatius vezi Gong Pinmei
 Kuo Tzu-l 114
- L**
- Lalibela (rege al Etiopiei) 125
 Lamarck, Jean-Baptiste 357
 Lamennais, Hugues-Félicite Robert de 364
 Lanfranc de Canterbury 196
 Laoghaire mac Neill (rege al Irlandei) 164
 Las Casas, Bartolome de 288
 Latimer, Hugh 258
 Laud, William 273
 Laval, François de Montmorency 295
 Lavigerie, Charles 376
 Law, Bernard 59
 Law, William 335
 Lawrence, Henry 401
 Le Roux, P. L. 522
 Le Saux, Henri 476
 Lebna Dengel (împărat al Etiopiei) 282
 Lee Sung Hoon 494
 Lee, Robert 444
 Leenhardt, Maurice 469, 519
 Lefebvre, Marcel 438
 Legaspi, Miquel López de 311
 Legge, James 406
 Leibnitz, Gottfried Wilhelm 315–316, 325, 327
 Lekhanyane, Ignatius 522
 Lenin, Vladimir Ilici 413
 Leon I, „cel Mare” (papă) 98, 168
 Leon al III-lea, „Isaurianul” (împărat bizantin) 140, 141, 142, 148
 Leon al III-lea (papă) 175
 Leon al IV-lea (împărat bizantin) 142
 Leon al V-lea (împărat bizantin) 143
 Leon al VI-lea, „Filozoful” (împărat bizantin) 149
 Leon al IX-lea (papă) 181, 186, 188, 205
 Leon al X-lea (papă) 189, 247, 250
 Leon al XIII-lea (papă) 199
 Leovigild (rege al vizigoților) 161
 Leskov, Nikolai Semionovici 372
 Lessing, Gotthold Ephraim 359
 Li Tim-oi, Florence 457
 Li Zhizao 303
 Liang Afa 405
 Libermann, François 375
 Licinius (împărat roman) 72, 73
 Liele, George 3334
 Lightfoot, J. B. 361
 Lincoln, Abraham 443, 444
 Lindsey, Theophilus 317
 Livingstone, David 381
 Locke, John 317
 Lon Nol 501
 López, Gregory vezi Luo Wenzao
 Lourenço, Gregorio 278
 Luca (însotitorul lui Pavel) 20, 22, 23, 25, 26, 28, 32, 34, 68, 69, 89
 Lucian 55
 Ludolf, Hiob 282
 Ludovic I, „cel Pios” (împărat) 178
 Ludovic al II-lea, „Germanul” (rege al Bavariei) 147
 Ludovic al XIII-lea (rege al Franței) 293
 Ludovic al XIV-lea (rege al Franței) 314, 340
 Ludovic al XVI-lea (rege al Franței) 340
 Lull, Raymond 274
 Lumbantobing, Pontas (căpetenie a batakilor) 409
 Luo Wenzao 310
 Lupus Servatus de Ferrières 177
 Luther, Martin 218, 249–253, 254, 255, 256, 259, 264, 268, 269, 317, 318, 326
- M**
- Macarie al Moscovei 230–231
 Macarius Magnus 54
 Macaula, Thomas Babington 399
 Machen, John Gresham 456
 Mack, John 401
 Mackay, Alexander 382
 Mackenzie, Lachlan 338
 Macrina 50
 Magellan, Fernando de 286, 311
 Maica Tereza 418
 Maigrot, Charles 309
 Maisonneuve, Paul de Chomedey de 294
 Major, John 287
 Makonen, Tafari vezi Haile Selassie I (împărat al Etiopiei)
 Malpan, Abraham 403
 Malpan, Matthew vezi Matthew Athanasius (mitropolit al Bisericii Malankara)
 Mandela, Nelson 521
 Mandeville, John 274
 Manuel I (rege al Portugaliei) 277, 279
 Mao Zedong 481, 484, 485
 Marc Antoniu 14
 Marc Aureliu (împărat roman) 15, 44
 Marcion 68, 70
 Marco Polo 274, 296
 Marcos, Ferdinando Edralin 504
 Marcu (însotitorul lui Petru) 41
 Maria (mama lui Isus) 50, 51, 89, 97, 118, 128, 130, 135, 146, 261, 311, 314
 Maria I (regină a Angliei) 256–257, 258
 Maria a II-a (regină a Portugaliei) 368
 Maria Magdalena 22
 Marianus de Faras 123
 Marius Victorinus Afer Caius 84
 Marriott, Charles 366
 Marsden, Samuel 392, 393
 Martin al V-lea (papă) 217
 Martin I (papă) 139, 145
 Maryn, Henry 398
 Marx, Karl 412–413
 Mason, Charles Harrison 452, 454
 Massaja, Guglielmo 388
 Mathews, Shailer 362, 364
 Matrua, Walter 522
 Matshoba, Diliza 521
 Matsumura Kaisedi 493
 Matei Athanasius (mitropolit al Bisericii Malankara) 403
 Maurice, John 362
 Mauriciu (împărat bizantin) 103
 Maxim Marturisitorul 418
 Maximilian I (conducător al Palatinatului) 272
 Maximila 63
 May, Alston 519
 Mbiu, John 518
 McGready, James 343
 McIntire, Carl 456
 Medici, Lorenzo de, Magnificul 246, 250
 Melancthon, Philip 252, 253
 Melville, Andrew 265
 Mendez, Alfonso 283
 Menelik al II-lea (împărat al Etiopiei) 528
 Menezes, Alexas de 298
 Merahi, Kessis Kefyalew 530
 Mercier, Désiré 423
 Merkonios (abuna de Etiopia) 530
 Mercurios (rege al Makunei) 123
 Merrick, Joseph 379
 Mesrob Mashtots 105
 Metodiu 147, 149
 Michelangelo (Buonarroti) 241, 248
 Middleton, Thomas 398
 Mieszko I (prinț al Poloniei) 225
 Mihail al II-lea Gângavul (împărat bizantin) 144
 Mihail al III-lea (împărat bizantin) 145, 148
 Mihail al VIII-lea Paleologul (împărat bizantin) 154
 Milingo, Emmanuel 525
 Miller, William 344–345
 Milton, John 170
 Minucius Felix, Marcus 50, 63
 Mirepoix, Raymond de 214
 Moffat, Robert 381
 Molay, Jacques de 210
 Molumann, Jürgen 354
 Monchanin, Jules 476
 Môngke (han mongol) 122
 Monica (mama lui Augustin) 50, 90
 Monk, Maria 442
 Montanos 63–64
 Montesinos, Antonio de 287, 288
 Montezuma al II-lea (conducător al aztecilor) 287
 Moody, Dwight 444–445, 447
 Moore, Michael 318
 Morales, Juan Bautista 309
 Moran, Patrick 393
 More, Hannah 351
 Moreau de Saint-Mery, Médecin Louis Elie 292, 346
 Morrison, Robert 404, 405
 Morrison, William 383
 Morus, Thomas 256
 Moshoeshoe I (rege al Lesotho) 386
 Mothibi (rege al Botswana) 381
 Motovilov 370
 Motte, Peter Lambert de la 305
 Mstislav (prinț de Chernigov) 223
 Muhammad 102, 118, 120, 121, 122, 128,
 Muhammad al II-lea (sultan otoman) 155
 Mukenge Kalamba 382
 Mulenga, Alice Lenishina 515, 516, 519
 Muller, Ludwig 427
 Mun Sömyöng 498
 Munro, J. 403
 Muntzer, Thomas 253
 Murai Jun 492
 Musa (mansa de Mali) 274, 275
 Musinga (rege al Rwanda) 508
 Mussolini, Benito 424, 426
 Mutare al IV-lea (rege al Rwanda) 508
 Mutesa (rege al Buganda) 382
 Mwemba Nzinga, vezi Afon I (rege al Congo)
 Mwamabusa (rege al Burundi) 508
- N**
- Nakamura Keio 408
 Nana (rege al Bazou) 510
 Napoleon Bonaparte 340–342
 Narsai Leprosul 111
 Nassau, Robert 380
 Nasser, Gamar Abdel 526
 Naton, Carry 352
 Naude, Christiaan Frederick Beyers 520
 Naum 149
 Nero (împărat roman) 39, 41, 45
 Nerva (împărat roman) 44
 Nestone (patriarh de Constantinopol) 97, 98, 100, 101, 106, 110, 111, 138, 144
 Newman, John Henry 365, 366, 388
 Newton, Isaac 317
 Newton, John 279, 338, 339
 Nguyễn Bử Tông 500
 Ni To-sheng vezi Watchman Nee
 Nicefor I (împărat bizantin) 143, 146
 Nicefor II Focas (împărat bizantin) 150
 Nicodim Hagioritul 157
 Nicolae I (papă) 171, 172
 Nicolae al II-lea (țar al Rusiei) 413
 Nicolae al V-lea (papă) 247
 Niemöller, Martin 427
 Nietzsche, Friedrich 361
 Nikon de Moscova 322–324

Nilus de Sora 236
 Nkondo, Baba 510
 Nkonyane, Daniel 522
 Nkrumah, Kwame 517
 Nommensen, Ludwig Ingwer 504
 Norton, Thomas 403
 Novatian 92
 Noyes, John 344
 Nzinga (regină de Kimbundu și Matamba) 281
 Nzinga Nkuvu (rege al statului Congo) 279

O

Ôtsuki Takeji 492
 O'Neill, Simeon 399
 O'Sullivan, John L. 342
 Oakeley, Frederick 366
 Obregon, Alvaro 461
 Ockham, William 249
 Ockiya (rege al statului Brass) 380
 Oda Nobunaga 300
 Odoacru 160
 Oecolampadius, Johann 254
 Ogodai (han mongol) 222
 Olelkovich, Mihail (prinț de Kiev) 226
 Olga (prințesă a Kievului) 220, 230
 Oppong, Sampson 514
 Origen din Alexandria 55, 67, 70, 71, 80
 Orimolade, Moses 514
 Osadebay, Dennis 516
 Osman I (sultan otoman) 154
 Osteen, Joel 446
 Oswald (rege al Northumbriei) 170
 Oswy (rege al Northumbriei) 170, 171, 173
 Otto I (împărat) 147, 182, 220
 Otto al II-lea (împărat al Sfântului Imperiu Roman) 178
 Otto de Wittelsbach 192
 Ouedo, Etta 512
 Ozman, Agnes 452
 Ozulua I Cuceritorul (oba de Benin) 278

P

Pachomius al Egiptului 87, 135
 Pérez, Pedro 282
 Pager, F. E. 366
 Paisie din Hilende 412
 Pak T'aesón 498
 Pallu, François 305
 Palmerston, Lord Henry John Temple 399
 Pane, Ramon 286

Pannenberg, Wolfhart 354
 Papa (mitropolit de Ctesifon) 110
 Papahurihia vezi Te Atua Wera
 Paracelsus 243
 Paratene 393
 Parham, Charles 452, 254
 Parker, Peter 406
 Park, Rosa 453
 Paschasius Radbertus 177
 Patiens de Lyons 161
 Patrick 163, 164
 Paul I (țar al Rusiei) 239
 Paul al II-lea (papă) 248
 Paul al III-lea (papă) 213, 259, 262, 286, 288
 Paul al VI-lea (papă) 213
 Paula (însoțitoare a lui Ieronim) 50
 Paulos (abuna al statului Etiopia) 530
 Pavel (Saul) din Tars 22, 24–25, 26, 28–39, 41, 46, 47, 50, 57, 61, 64, 67–69, 90, 150, 167, 237, 253, 254, 256
 Pavel Tăcutul 133
 Pedro al IV-lea (rege al Portugaliei) 368
 Pelaghie 89, 90, 91, 151, 326
 Pepin al III-lea, „cel Scurt” 174–175
 Perth, Mary 378
 Petru Damian 186
 Peter Waldo 211
 Petitjean, Bernard 407
 Petrarca, Francesco 242
 Petri, Lars 253
 Petri, Olav 253
 Petros din Dessie 528
 Petros din Faras 124
 Petrovich, Avvakum 323
 Petru (apostolul) 22, 23–24, 25, 28, 29, 33, 35, 36, 39, 41, 68, 74, 167, 168, 169, 287
 Petru al III-lea (țar al Rusiei) 239
 Petru I, „cel Mare” (țar al Rusiei) 231, 321, 324
 Petru Piarul (patriarh al Antiohiei) 100, 101
 Petrus Lombardus 187
 Picasso, Pablo 425
 Pilat din Pont 20, 97
 Pius al IV-lea (papă) 259, 261
 Pius al VI-lea (papă) 298
 Pius al VII-lea (papă) 340, 341, 342
 Pius al IX-lea (papă) 363–364, 369, 426
 Pius al XI-lea (papă) 415, 426, 427, 429
 Pius al XII-lea (papă) 415, 429

Pizarro, Francisco 286, 292
 Platon 58–59, 63, 242
 Plessis, Johannes du 517, 519
 Pliniu cel Bătrân 162
 Pliniu cel Tânăr 55
 Plotin 60
 Plütschau, Heinrich 395
 Poincaré, Raymond 423
 Pol Pot 501
 Policarp de Smirna 51, 56
 Poma, Filipe Guaman 291, 292
 Pomare al II-lea (suveran al statului Tahiti) 390
 Pombal, Sebastião Jose de Carvalho e Melo, marchiz de ~ 368
 Pompallier, Jean Baptiste François 393
 Pompei 16
 Ponceet, Charles 283
 Porfiriu 54
 Porres, Martin de 292
 Porges Gil, Emilio 462
 Pound, John 352
 Presley, Elvis 444
 Priestly, Joseph 317
 Prisca 63
 Procopiu din Cezareea 132, 134
 Prot 117
 Proterius (patriarh al Alexandriei) 100
 Pseudo-Dionisie Areopagitul 103, 183
 Pusey, Edward 363, 364, 366

Q

Quaque, Philip 377
 Quiroga, Vasco de 288–289, 291

R

Rabanus Maurus 177
 Rabbula de Edessa 110
 Radewijns, Florens 217
 Radford Ruether, Rosemary 465
 Rahner, Karl 438
 Raikes, Robert 350
 Rajanaikan 395
 Ramabai Saraswati, Pandita 472
 Ramirez, Victoriano 462
 Ranaghan, Kevin 454
 Ratana, Tahupotiki Wiremu 468
 Rastislav (prinț al Moraviei) 147
 Ratramnus 177
 Rauschenbusch, Walter 361, 362
 Reagan, Ronald 451, 458, 459

Reccared (rege al vizigoților) 161
 Redwald (rege al Essexului) 170
 Reeves, Ambrose 520
 Reid, Thomas 318
 Reimar, Hermann Samuel 359
 Reyes, Isabelo de los 501
 Rey-Lescure, Philippe 469
 Rhodes, Alexandre de 305
 Riben, Antonio 484
 Ricci, Matteo 263, 302, 303, 309
 Riccioli, Giovanni Battista 263
 Richard de Bosphorus 156
 Richard I, „Înima de Leu” (rege al Angliei) 207
 Richards, Henry 383
 Richelieu, Armand Jean du Plessis de 293
 Ridel, Felix 495
 Ridley, Nicholas 258
 Rietsch, Albrecht 360, 361
 Robert al II-lea, „cel Pios” (rege al Franței) 214
 Robert of Citeaux 191
 Roberts, I. J. 405
 Roberts, Oral 446
 Robertson Smith, William 363
 Robertson, Pat 458, 459
 Robespierre, Maximilien de 340
 Robinson, Gene 458
 Robinson, John (episcop de Woolwich) 434
 Robinson, John (părinții pelerini) 294, 296
 Roger al II-lea (rege al Siciliei) 181
 Rollon de Normandia 180, 181
 Romanov, Fiodor (patriarhul Filare al Moscovei) 238
 Romanov, Mihail (țar al Rusiei) 238
 Romanus (papă) 186
 Romanus al IV-lea Diogene (împărat bizantin) 151
 Romero, Oscar Amulfo 463–464
 Rommel, Erwin 207
 Roosevelt, Franklin 419
 Roscelin din Compiegne 195, 196, 197
 Ross, John 496
 Rousseau, Jean-Jacques 355
 Rowland, Daniel 335
 Roy, Ram Mohan 471
 Roz, Francis 298
 Rubenstein, Richard 431
 Rubliov, Andrei 229
 Ruggieri, Michele 302
 Ruiz García, Samuel 464
 Runcie, Robert 439

Ruthnaswamy, M. 472
 Ryerson, Egerton 440
 Van Rubroek, Willem 302

S

Sadat, Muhammad Anwar As 526
 Sage, Aeneas 338
 Saker, Alfred 379, 381
 Salâh al-Din 207
 Saladin vezi Salâh al-Din
 Salama 389
 Salazar, Antonio de Oliveira 414, 426
 Salt, Titus 353
 Salutati, Coluccio 242
 Salvado, Rosendo 393
 Sanin, Joseph 226, 236
 Sankey, Ira 444
 Sanvitores, Diego Luis de 286
 Sapor 117
 Sathianadhan, Samuel 472
 Savonarola, Girolamo 249
 Schillebeeckx, Edward 434, 437
 Schlatter, Adolph 425
 Schleiermacher, Friedrich 355, 359, 361
 Schmidt, Georg 385, 386
 Schuller, Robert 446
 Schulze, Benjamin 395
 Schwartz, Christian Frederick 395
 Scopes, John 357
 Scott, Sir Walter 355
 Sebastiani, Giuseppe 298
 Selivanov, Kondraty 239
 Sen, Keshab Chandra 471, 472
 Sepulveda, Juan Ginés de 287, 288
 Serafim de Sarov 157
 Sergius al II-lea (patriarh de Constantinopol) 146
 Sergius Bahira 120
 Sergius de Constantinopol 138, 139, 146
 Serghei de Radoneț 232, 233, 236
 Serveio, Miguel 265
 Sever de Antiohia 101, 106
 Seymour, Jane 256
 Seymour, William 452, 454
 Shaftesbury, Lord Anthony Ashley-Cooper 350, 352
 Shaikh Salih vezi Abdul Masih
 Shaka (rege al zulușilor) 386
 Sharp, Granville 351, 378
 Shembe, Isaiiah 523
 Shoko, Andreas 522
 Shusaku Endo 491
 Sidonie de Clermont 161
 Sigismund (împărat al Sfântului Imperiu roman) 219

Sijhelm 296
 Silvanus 150
 Silvestru I (papă) 174
 Silvestru al II-lea (papă) 178
 Simeon I, „cel Mare” (tar al
 Bulgariei) 149
 Simeon Noul Teolog 149
 Simeon Silitul 136
 Simeon, Charles 351
 Simons, Menno 255
 Simpson, John 318
 Sin, Jaime 504
 Singh, Sunder 472
 Sincius (papă) 168
 Sixtus al IV-lea (papă) 213
 Sjarifuddin, Amir 505
 Skhana 226
 Sloan, Hans 279
 Smith, Ian Douglas 517
 Smith, John 349
 Smith, Joseph 344, 345
 Smith, William 356, 362
 Smyth, John 269
 Socinus, Faustus 317
 Socrate 491
 Spener, Philipp 326, 327,
 338
 Spinoza, Baruch 313
 Staden, Heinrich von 229
 Stalin, Iosif Vissarionovici
 231
 Stăniloae, Dumitru 418
 Stanley, H. M. 382
 Stein, Edith 260
 Stone, Barton 343
 Stowell, Hugh 375
 Strauss, David 361
 Stuart, John vezi Cugoano,
 Otobah
 Struntz, Homer 501
 Sudbury de Canterbury 219
 Sudislav (prinț de Pskov)
 223
 Suenens, Leo Joseph 454
 Suger de Sf. Denis 204
 Sukarno, Ahmed 505
 Sunday, Billy 445
 Susneyos (împărat al
 Ehipiei) 282, 283
 Sviatoslav, Igorevici (mare
 cneaz al Kievului) 220
 Swaggart, Jimmy 446
 Swatson, John 514

S

Șapur I (rege al Persiei)
 108, 109
 Șapur al II-lea (rege al
 Persiei) 110
 Șenoudah al III-lea (patriarh
 al Alexandriei) 526
 Ștefan (martir) 25, 26, 35,
 36, 38, 57
 Ștefan I (rege al Ungariei)
 178

Ștefan al II-lea (papă) 174,
 185
 Ștefan al VI-lea (papă) 185
 Ștefan de Sf. Auxențiu 142

T

Tacit 20, 39
 Tadeu (apostol) 42
 Takayama Ukon 300–301,
 308
 Takla Haymanot 125
 Tamerlan 122
 Tarasie (patriarh de
 Constantinopol) 142
 Tasman, Abel 392
 Tatian Sirianul 68
 Tauler, John 217
 76
 Taylor, Nathaniel 365
 Te Atua Wera 394
 Te Kooti 394
 Te Whiti 394
 Tekle Haimanot (abuna al
 Ehipiei) 530
 Temple, Richard 401
 Temples, Placide 510
 Tenet, Gilbert 329, 332
 Teoctist 150
 Teodor (papă) 186
 Teodoric (rege al
 ostrogotilor) 131,
 160–161, 162, 182
 Teodor Cirul 138
 Teodor de Mopsuesia 110,
 111, 138
 Teodor din Tars 170
 Teodor I Lascaris (împărat
 bizantin în exil) 151
 Teodor Metochitul 156
 Teodor Studitul 143, 144
 Teodora (împărăteasa
 bizantină) 108, 132, 133
 Teodora (regentă bizantină)
 144, 150
 Teodosie al II-lea (împărat
 roman) 98
 Teodosie I, „cel Mare”
 (împărat roman) 82, 85,
 86
 Teofan Grecul 229
 Teofil (împărat bizantin)
 144
 Teophilact de Ohrida 148
 Tereza din Avila 260, 261
 Tertulian 46, 47, 52, 55,
 56, 66, 67, 68, 69, 80,
 120, 209, 218
 Tewodros (împărat al
 Ehipiei) 388, 389
 Tewophilos (abuna al
 Ehipiei) 530
 Thatcher, Margaret 439
 Theodore de Orléans 205
 Theodulf de Orléans 177
 Theopempt de Kiev 222
 Therese de Lisieux 260

Thévanoud, Johnny 513
 Toma Atanasie 404
 Thomasius, Christian 327
 Thompson, Thomas 377
 Thurneysen, Eduard 425

Tiberiu 20, 39
 Tihon (patriarh al Moscovei)
 413
 Tillich, Paul 354, 433
 Timotei (însotitor al lui
 Pavel) 26
 Timotei Aelurus (patriarh al
 Alexandriei) 100, 105
 Timoteos I (catolicos al
 Bisencii Răsăritene) 121
 Timur Lenk vezi Tamerlane
 Tindal, Matthew 317, 318,
 325
 Ting Kuang-hsun 483, 486
 Tindate (rege al Armeniei)
 105
 Tit (însotitor al lui Pavel)
 26
 Tito, Josip Broz 413
 Titus (împărat roman) 37,
 41
 Tohu Kakahi 394
 Tokugawa Hidetada 308
 Tokugawa Iyemitsu 309
 Tokugawa Iyeyasu 308
 Toland, John 317, 318
 Tolstoi, Lev 237
 Toma (apostolul) 43, 116
 Toma (mitropolit al bisencii
 din Malabar) 298
 Toma d'Aquino 103, 199,
 203, 315
 Torres, Cosme de 300
 Torres, Diego de 291
 Torres, Edicio de la 504
 Tournon, Carlo Tommaso
 Maillard de 310
 Toyotomi Hideyoshi 308
 Traian (împărat roman) 44,
 55
 Trigault, Nicolas 304
 Trinh Trang 305
 Troelsch, Ernst 362
 Tuğrul-bei (sultan selgucid)
 151
 Tuljajee (rege al statului
 Thanjavur) 396
 Turgheniev, Ivan 372
 Turpin de Rheims 176
 Turretin, Francis 265
 Tutu, Desmond 362
 Tyndale, William 20

U

Uchimura Kanzo 488,
 489–490
 Ulfilă 158
 Umar Farooq 120
 Urban al II-lea (papă) 207
 Urban al V-lea (papă) 216
 Urban al VI-lea (papă) 216

Urban al VIII-lea (papă)
 244

V

Valens (împărat roman) 85
 Valentinian (împărat roman)
 85, 168
 Valentinian al II-lea (împărat
 roman) 85
 Valentin 31, 65
 Valerian (împărat roman)
 56, 57, 109
 Valignano, Alessandro 301,
 302, 305, 308
 Valla, Lorenzo 242
 van Hencxhoven, Emile 383
 van Lith, Francis 409
 Vardan de Armenia 105
 Varlaam din Seminara
 (Calabna) 156
 Varno 162
 Vasa, Gustavus (rege al
 Suediei) 253
 Vasile (învățător bogomilic)
 151
 Vasile al II-lea,
 Bulgarectonul, (împărat
 bizantin) 149, 151
 Vasile Binecuvântatul 237
 Vasile de Cezarea 85
 Vasile I, Macedonacul
 (împărat bizantin) 149
 Velicovschi, Petru 370
 Veloso, Gonzalo 310
 Venanțiu, Evghenie vezi
 Innocent of Irkuisk
 Venn, Henry (coordonator de
 misiune) 338
 Venn, Henry (membru al
 secției Clapham) 351,
 374, 375, 380, 390
 Verwoerd, Hendrik 520
 Vespasian 41, 44
 Vey, Jean-Louis 501
 Victor Emmanuel al II-lea
 (rege al Italiei) 364
 Victoria (regină a Angliei)
 397
 Villeneuve, Rodrigue 441
 Visscher, Jacob Canters 402
 Vivekananda 470
 Vladimir (prinț al Bulgariei)
 149
 Vladimir (prinț al rușilor)
 220–221, 222, 223, 224,
 230
 Vladislav al IV-lea (rege al
 Poloniei) 316
 Voetius, Gisbert 315
 Vogt, François Xavier 509
 Voltaire 318
 von Bell, Adam Schall 304
 von Bismark, Otto 369
 von Dollinger, Johann Joseph
 Ignaz 365
 von Harnack, Adolf 362,
 422

von Honthelm, Johann
 Nikolaus vezi Febrinius

W

Walker, Samuel 338
 Wang Liang-zuo 484
 Wang Ming-tao 482
 Wang Pan 302
 Ward, W. G. 366
 Warfield, Benjamin 364,
 365
 Warner, J. C. 383
 Watchman Nee 479, 482
 Watts, Isaac 339
 Wei Cho-min 480
 Weigel, George 419
 Wellhausen, Julius 360,
 362
 Wesley, Charles 336, 339
 Wesley, John 333, 335,
 336, 337
 Westcott, Brooke 362
 Whewell, William 356
 Whichcote, Benjamin 324
 White, Andrew Dickson
 367
 White, Ellen Gould 345
 Whitefield, George 331,
 332, 333, 335, 336, 338,
 339
 Wilberforce, Samuel 367
 Wilberforce, William 348,
 350, 351
 Wild, Joseph 441, 442
 Willnd 170
 Wilhelm al II-lea (împărat al
 Germaniei) 422
 Wilkinson, Moses 347, 378
 Willard, Frances 353
 William al III-lea (rege al
 Angliei) 314
 William de Champeaux
 198
 William de Orania vezi
 William al III-lea (rege al
 Angliei)
 William I (rege al Angliei)
 180
 William I, „cel Pros” de
 Aquitania 184, 185
 Williams, Henry 393
 Williams, Isaac 360
 Williams, Jane 393
 Williams, John 390, 391,
 393
 Williams, Marianne 393
 Williams, Rowan 430
 Williams, William 393
 Wilson, Daniel 398, 401
 Wilson, Woodrow 362
 Wing, Joseph van 510
 Winslow, Jack 476
 Wither, George 339
 Wojtyła Karol vezi Ioan Paul
 al II-lea (papă)
 Wolff, Christian 327

Wu Yao-tsung 481
Wu-isang (Împărat chinez) 114
Wycliffe, John 249
Wyszynski, Stefan 414, 416, 418, 419

X

Xavier, Francis 297, 298, 300, 301, 302, 310
Xu Guangqi 303

Y

Yakovlev, Postnik 231
Yamagata Aritomo 488
Yang Kuang-hsien 407
Yang Tingyun 303
Yao Chen-yuan 477
Yeghishe 105
Yekuno Amlak (Împărat al Etiopiei) 125
Yen, James 480
Yi Suyong 496
Yitbarek (Împărat al Etiopiei) 125
Yodit 125
Yohannes a IV-lea 388, 389, 527
Yohannes al III-lea (Împărat al Etiopiei) 388
Yongzheng (Împărat al Chinei) 310
Young, Brigham 345
Yuan Shihkai 477

Z

Zacharias (papă) 169, 174
Zakaryas 528
Zara Iacob (Împărat al Etiopiei) 125, 128
Zeno (Împărat bizantin) 100, 105, 110, 145, 160
Zewditu (Împărăteasă etioopiană) 528
Ziegenbalg, Bartholomaeus 395, 401
Zinzendorf, Nikolaus Ludwig 327
Zizka, Jan 219
Zoe (Împărăteasă bizantină) 130
Zoroastru 43
Zwingli, Ulrich 254–255

Locuri

A

Abekuta 380
Abidjan 515
Accra 208, 209
Adal 124, 128, 129, 282
Addis Abeba 528
Adulis 124
Adwa 527
Afghanistan 42, 113
Africa de Sud 283, 381, 383, 393, 517, 519–521
Agana 286
Agra 398
Aidhab 124
Aix 206
Akashi 301
Axum 105, 106, 107, 124, 125
Alabama 453
Alaska 373, 413
Albania 414, 415, 417
Alexandria 41, 46, 55, 70, 75, 80, 82, 84, 86, 97, 98, 101, 128, 130, 140, 167, 388
Algeria 90, 526
Aleutine, insulele ~ 373
Alice Springs 466
Allstedi 253
Alodia vezi Alwah
Alsacia 326
Alwah 108, 123, 124
Ambá Chárá 388
Ambon 311
Amiens 204
Amsterdam 312, 435
Anatolia 26, 41, 64, 65, 85, 140, 142, 151, 154
Anglia
 Biserica Anglicană 256–269, 273
 colonialism 378, 386, 399
 creștinismul primar 164, 166, 170, 171, 180
 Evul Mediu târziu 176, 178, 183, 193, 193, 204, 217
 Europa modernă 424, 429, 431, 432, 439
 rațiune și trezire spirituală 315–317, 335, 336–337
 și lumea largă 440, 441, 450, 456–458, 466, 514, 526
Angola 280–281, 283, 382, 517
Antigua 334
Antiohia 24, 25, 26, 41, 47, 51, 61, 68, 75, 98, 99, 167, 207, 231

Aquitania 184
Arabia 26, 118, 120, 128
Aragon 207, 213
Argentina 291, 439, 463, 465
Armenia 128, 150, 151
Assisi 194
Astrahan 229
Asyut 526
Atena 26, 58, 60, 85
Atlanta 453
Auckland 466
Auschwitz 429, 430
Australia 349, 390, 392–393, 398, 446, 447, 458, 466, 467
Austria 272, 312, 340, 342, 423, 424, 426
Avignon 215, 216
Avila 260
Azore 277

B

Bactria 113
Badagry 379, 381
Bagdad 104, 121, 122, 123, 151
Balcani 410–412
Bangalore 398
Bangor 164
Baoding 487
Barbados 431
Basel 206, 254, 428
Basra 120
Batavia vezi Jakarta
Bath 528
Bazou 510
Beauvais 204
Begemdir 528
Behala 400
Beijing 303, 309, 477, 481, 482–486, 494
Belarus 223
Belgia 382, 423, 433
Bengal 471
Benin (statul medieval) 278–279, 292, 379
Benin (statul modern) 511
Berlin 355, 361, 382, 410, 417, 427, 428
Beth Lapat 111
Bethlehem 20, 219, 320
Biafra 517
Birmingham (Alabama) 453
Birmingham (Anglia) 354
Biserica de Răsărit 109, 110, 112, 113, 116, 120
Bitinia 55
Bizya 139
Boemia 219
Bolivia 291, 466
Bologna 198
Bombay vezi Mumbai
Bonn 361
Bordeaux 215

Borneo 499, 500
Boruneda 389
Boston 296, 329, 332, 453, 459
Bouillon 207
Bourmeville 353
Bradford 353
Brandenburg 250
Brass 380
Brazilia 276, 291, 368, 460, 462, 463, 465
Brazzaville 382
Brest 263
Bridgetown 334
Britania
 Biserica din Anglia 170, 171
 colonialism 376, 378, 383, 392, 396, 397, 403, 406
 creștinism celtic 163, 167
 cruciade 208
 darwinism 357
 schimbare socială 349–353, 362
 secolul XX 421, 422, 424, 428, 432, 438, 444, 446, 447, 456
 treziri spirituale 334, 335, 338
 vikingii 178, 180
Bruxelles 382, 454
Buddu 508
Buenos Aires 291
Buganda 382, 507
Bulgaria 410–414, 417, 421
Burgundia 170, 191
Burkina Faso 513
Burundi 508, 517

C

Cairo 207, 274, 527
Calcedon 100, 103, 167, 530
Calcutta vezi Kalikata
California 451, 454, 456
Cambodgea 431, 500, 501
Cambrai 325
Cambridge (Anglia) 324, 356, 386, 398, 447, 518
Cambridge (Massachusetts) 296
Cambuslang 338
Camerun 379, 509, 510
Canada 293, 319, 343, 347, 350, 362, 376, 378, 432, 440–442, 447, 450, 454, 458–459
Camberra 435
Canare, insulele ~ 277, 286, 288, 347
Cane Ridge 343
Canterbury (Anglia) 170, 180, 183, 187, 195, 196, 219, 431, 439, 457, 526
Canterbury (Noua Zeelandă) 393
Canton vezi Guangzhou
Canudos 462
Comorin 297, 300
Cape Town 383, 386, 520, 521
Capadocia 82, 85, 105, 158
Capul Bunei Speranțe 277, 283
Cartagina 14, 52, 55, 57, 69, 90, 92
Casilia 208, 213
Cebu 311
Cehoslovacia 415, 419
Cetatea Vaticanului 246–247, 424, 426, 434
Ceuta 276
Cezarea (Anatolia) 85
Cezarea (Palestina) 67, 72
Champeaux 198
Chang'an vezi Xi'an
Chartres 203, 207
Chartreuse 189
Cheltenham 350
Chennai 397
Chernigov 223
Cherson 139
Chester (Pennsylvania) 453
Chiapas 288
Chicago 353, 362, 444, 445, 451, 452, 522
Chile 462, 465, 522
China 300–310, 354, 380, 404–407, 431, 476–487, 490, 492–496
Christchurch 466
Citeaux 191
Clairvaux 191, 198, 207, 210
Claremont 207
Clermont 161
Cluny 184, 185, 191, 204
Côte d'Ivoire 514, 515
Cochin 298, 402
Cologne 199
Columbia 464
Compiègne 195
Compostela 187
Congo 278–281, 382–383, 509, 513, 515–517, vezi și Republica Congo
Connecticut 320, 343
Cook, insulele ~ 390
Constantinopol
 ascensiunea Rusiei 226, 230–231, 237, 323
 imperul bizantin 130–156, 180
 monofiziții 100, 101, 102, 103, 104
 schimbarea Europei 410–412
 statut nou 73, 82, 96, 98
 relațiile cu Roma 205, 206, 208
 vezi și Istanbul
Constanța (Elveția) 215, 217, 249

Cordoba 173
Coreea 301, 303, 494-498
Coreea de Nord 497
Coreea de Sud 496, 498
Corint 26, 360
Cornwall 164, 338
Costa Rica 466
Cracovia 419
Cranganur 116
Crimeea 220
Croația 413
Ctesifon 104, 110, 111, 113, 121
Cuba 292, 462
Curaçao 333 Curacao
Cipru 209

D

Dachau 428
Dahlem 428
Dalnada 166
Damasc 26, 36, 120, 207
Danelaw 180
Danemarca 178, 180, 253, 376, 433
Dayton 357
Dessie 528
Deventer 217
Diamper vezi
Udayamperoor
Dijon 191
Dongola 108, 122-224
Dordrecht 269
Dornakal 475
Dunedin 393
Dunhuang 114
Dura-Europos 41
Durban 523
Dvin 105
Dyfed 166

E

Anglia de Est 170
Edessa 42, 43, 100, 109, 110, 122, 207
Edinburg 352, 435
Edo vezi Tokyo
Efes 26, 41, 51, 68, 97, 98, 99, 110
Egipt 14, 16, 17, 56, 82, 86, 87, 99, 164, 165, 207, 282, 341, 347, 354, 382, 388, 451, 511, 521, 526, 527, 529
Eisleben 249
Ekuphakameni 523
El Salvador 464
Eleusis 60
Elmina 376
Elne 183
Elveția 176, 206, 254-255, 264, 268
Epworth 336
Eritreea 528, 529, 530

Ernakulam 298
Erromanga 391
Essex 177-180
Estonia 225, 414
Etiopia 61, 105-107, 108, 124-129, 274, 281-283, 376, 381, 386, 388, 390, 528-531

F

Faras 108, 123
Fatima 422, 423
Felixstow 170
Feroe, insulele ~ 166
Ferns 459
Ferrara 206
Ferrières 177
Filipine 311, 480, 501
Finlanda 433
Flandra 206
Florența 21, 205, 240, 243-244, 246-247
Flores 409, 505
Fontainebleau 342
Fonte Avellana 186
Fourah Bay 379
Frankenhausen 253
Frankfurt 205, 326
Franța 206, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 312, 314, 318, 325, 340-342, 352, 369, 375, 397, 406, 421, 423-424, 431-432, 436, 438, 468-469, 480, 509
Freetown 378, 379
Fremona 282
Frigia 82
Fujian 309
Fulda 177

G

Gabon 380, 517
Galia 162, 168, 171
Galileea 14, 16, 20, 22, 25, 33, 41, 42
Galiția 174, 423
Gallipoli 154
Gamawa 101
Gdansk 419
Geismar 171
Genadendal 385
Geneva 264, 265, 294
Georgia (stat american) 333, 336, 453
Germania 171, 174, 176, 177, 178, 182, 211, 242-243, 248-249, 326-327, 342, 351, 363, 369, 380, 394, 404, 412-428, 433, 435, 488, 506
Ghana 277
Glasgow 318, 338
Gloucester 332, 350
Gloucestershire 350

Goa 213, 297, 298, 300, 402, 470, 475
Gonder 283, 388
Gottingen 360, 361
Grecia 221, 241, 410, 411, 414
Grenada 283, 378
Groenlanda 328
Guangzhou 302, 404
Guangxi 405
Guatemala 465
Guinea 277, 348
Guyana 349

H

Haiti 292
Hakodate 409
Halberstadt 250
Halle 227
Halmahera 310
Hamburg 178, 359
Hanoi 305
Harbin 487
Hawaii 390
Haworth 338
Hermhui 327
Hesse 255
Hiera 141, 142
Hilendar 412
Hippo 69, 90
Hirado 308
Hiroshima 430
Hong Kong 406, 457
Honshu 300
Houston 446
Hsian-fu vezi Xi'an
Huddersfield 338

I

Iamnia 37, 38, 70, 251
Ierusalim și Bizanț 104, 111, 113, 120, 130, 140-155
cruciade 206-209
Începuturi creștine 14-24, 33
noua Biserică 45, 54, 63, 65, 66, 68
noua eră a explorărilor 274, 283
Roma creștină 76, 92
răspândirea creștinismului 37-43
și Etiopia 125
Iliria 145
India 42, 60, 213, 274, 277, 296-298, 452, 470-476, 489
Indiile de Vest 292, 328, 333, 334
Indiile de Est olandeze vezi Indonezia
Indonezia 310, 409
Insulele de sub Vânt 333
Inverness 269

Iona 165, 166, 167, 170
Iordan 451, 523
Irak 17, 438, 459
Iran 42, 113
Irkutsk 373
Irlanda 163, 164, 165, 166, 167, 170, 172, 180, 349, 352, 380, 402, 459
Islanda 166, 180, 254
Israel (statul modern) 360, 388, 394
Istanbul 130, vezi și Constantinopol
Italia
câtre epoca modernă 340, 364, 393, 424, 433, 432, 437, 528
Europa medievală 182, 186, 188, 206, 213
Europa nouă 162, 168, 169, 174, 176, 178, 180, 181
Reforma 240, 244-245
Iudeea 16, 39, 76
Iugoslavia 413, 415

J

Jakarta 409, 505
Jalisco 462
Jamaica 333
Jamestown 295
Japonia 300-301, 303, 308-309, 407, 408-409
Jarrow 176
Java 311, 409, 505
Jena 359
Jinjian 405
Jirapa 513
Johannesburg 520, 521

K

Kagoshima 300
Kampala 382, 507
Kansas 452
Kasomo 516
Kazahstan 93
Kazan 229, 238
Kent 170, 171
Kentucky 343
Kenya 506, 517, 518
Kerala 116
Khartoum 108
Kibangu 281
Kiev 180, 206, 220-223, 225, 231, 232
Kilsyth 338
Kirkuk 110
Kalikata 397, 419
Kodiak, insula ~ 373
Kollam 116, 296
Kolobeng 381
Kolwezi 510
Kosovo 430
Kostroma 238

Kozelsk 230
Kumamoto 408
Kuruman 381
Kyoto 300
Kyushu 300, 301, 308

L

Labuan 398
l'Acadie 293
Lagos 380, 511, 522
Lalibela 125, 127, 528
Laon 196
Laos 305
Larantuka 311
Lazica 139
Leiden 296, 311
Leipzig 251, 326
Lesbos 143
Lesotho 521, 522
Libena 379, 511, 514
Lima 292, 435
Lincolnshire 296, 336
Lindisfarne 167, 170, 180
Lisbona 275, 277, 278, 431
Lisieux 260
Lituania 263, 321, 323, 414, 421, 423
Llanddowr 335
Loanda 381
Lochcarron 338
Lome 512
Londra 170, 210, 219, 269, 313, 336, 338, 348, 349, 351, 352, 362, 378, 425, 434, 447, 458
Lorena 178, 182, 206
Los Angeles 452, 454
Louisiana 292, 295
Lourdes 432
Louvain 245
Loyalty, insulele ~ 469
Luanda 281
Lubumbashi 510, 515
Luebo 383
Lusaka 525
Lyon 161, 185, 211, 213

M

Macao 302, 305, 309
Macedonia 146, 475
Madauros 90
Madeira 277
Madras vezi Chennai
Magdeburg 250
Magnesia 51, 61
Mainz 250
Makura 108, 122-125, 128
Malacca 297, 300, 404, 406, 470
Malaesia 398, 498-500
Malawi 509, 522
Mali (imperiul medieval) 274, 275, 278

- Mali (statul modern) 513
 Malines 423
 Malta 209
 Malua 469
 Manchester 349, 517
 Manciuria 430, 481
 Mangoche 509
 Manila 308, 311, 504
 Marburg an der Lahn 255
 marca hispanică 176, 185
 Mari 113, 114, 120
 Maroc 274
 Maronea 393
 Maryland 296, 442
 Masaka 508
 Massachusetts 294, 296, 320, 328, 332, 352
 Mavelikara 403
 Mbanza Kongo *vezi* São Salvador
 Mbanza Zolu 280
 Meaux 316
 Mecca 118, 124, 274
 Medan 505
 Medellín 464
 Medina 118
 Melanezia 391, 468
 Melbourne 466
 Melrose 170
 Memphis 452, 453
 Mercia 176
 Meroe 107, 108
 Mesopotamia 112, 113, 122
 Metz 177
 Mexic 286, 288, 289, 291, 460–462, 464
 Michigan 446
 Michoacán 289
 Milano 168, 186, 188
 Mistras 410
 Moldova 371
 Molesme 191
 Molute 311, 505
 Mombasa 381
 Mongolia interioară 115
 Montgomery 453
 Montreal 440
 Montsegur 213, 214, 215
 Moravia 146, 148, 355, 386
 Moscova 206, 226, 230, 232, 237, 238, 371, 414
 Mulanthuruthy 403
 Mumbay 397
 Munchen 365
 Muntele Athos 136, 157, 222, 231, 236
 Murom 223
 Mylapore 402
 Mysore 397
- N**
 Nadjran 121
 Nagasaki 301, 406, 409, 431, 487, 491
 Nanking 405
 Nantes 272, 314
 Napoli 199, 340
 Natal 386
 Navtongo 513
 Nazaret 14, 20, 22, 23, 38, 82
 Ndola 519
 New Amsterdam 296
 New Hampshire 458
 New Haven 294
 New Jersey 329
 New Orleans 455
 New South Wales 392
 New Westminster 458
 New York 332, 344, 352, 362, 367, 428, 442, 455, 465
 Niceea 80, 81, 82, 84, 85, 97, 99, 110, 141, 142, 144, 151, 204, 205, 437
 Nigeria 278, 292, 349, 379, 456, 458, 511–513, 516–518, 525, 526
 Ninive 104, 112, 360
 Nisibis 109, 110, 111, 113, 121, 122
 Nitria 88
 Nkamba 515, 516
 Nobatia 108, 122, 123
 Noile Hebride 391
 Normandia 181
 Northampton (Massachusetts) 332
 Northumbria 170, 171, 176
 Norvegia 180, 253, 425, 433
 Norwich 219, 245
 Noua Caledonie 469, 519
 Noua Franja 293, 295
 Noua Guinee 469
 Noua Guinee (Iran) 505
 Noua Romă *vezi* Constantinopol
 Noua Zeelandă 393, 466, 468
 Noua Scoție 343
 Novgorod 221–226, 229, 231, 322
 Noyon 264
 Nubia 82, 107, 108, 122, 123, 124
 Nurnberg 430
- O**
 Obhodo 512
 Occitania 214
 Ogaden 529
 Ohio 344, 446, 451
 Ohiwa 394
 Ohrida 149
 Oklahoma 446
 Olanda 171, 268, 269, 273, 283, 292, 311, 313, 314, 374, 376, 425, 480
 Olanda 217, 283, 319, 376
 Olinda 285, 464
 Omsk 372
 Oneida 344
 Optina 157
 Orbais 177
 Oregon 343, 460
 Orléans 177, 197, 205
 Oriel 239
 Osrhoene 42
 Otago 393
 Ougadougou 513
 Outremer 207, 209
 Oxford 199, 217, 363, 366, 367, 399, 404, 435
- P**
 P'yŏngyang (Phenian) 496, 497
 Padova 194, 244, 281
 Palembang 118
 Palestina 12, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 31, 43, 67, 80, 87, 102, 165
 Panama 283
 Panilovo 229
 Paraguay 383
 Paris 103, 180, 182, 1976, 198, 199, 202, 204, 209, 210, 262, 264, 272, 287, 305, 341, 375, 386, 423, 432
 Pavia 168
 Pec 154
 Pearl Harbor 419
 Peloponez 155
 Pematang Siantar 504
 Peninsula Kamceatka 373
 Pennsylvania 453
 Persia
 Biserica de Răsărit 109, 110, 111, 113, 116, 117, 118, 120
 Incepăturile creștine 16, 42, 43, 45, 56, 61, 64
 monofiziții 100, 102, 103, 104
 noua eră a explorărilor 297
 și Bizanțul 138, 140, 146
 Peru 465, 466
 Philadelphia (modernul Alasehir, Turcia) 51
 Philadelphia (Pennsylvania) 348
 Philippi 26
 Piemont 364
 Pisa 216
 Pittsburgh 445, 454
 Plymouth (Anglia) 296
 Plymouth (Massachusetts) 296
 Poitiers 174
 Polotsk 223
 Polinezia 468
 Polonia 146, 210, 225, 238, 263, 314, 317, 414, 416–421, 429
 Portsmouth 352
 Portugalia 213, 275–277, 279–280, 283, 292, 297, 304, 367, 368, 402, 414, 422, 426
 Praga 219, 415
 Preslav 149
 Pretoria 521
 Princeton 365
 Provence 161
 Providence 294, 296
 Prusia 209, 224, 314, 369, 421
 Pskov 222, 223, 226, 231
 Pune 476
- Q**
 Quebec 293, 295, 319, 340, 440, 441, 450
 Quclimane 381
 Quilon *vezi* Kollam
 Qumran 19, 20
- R**
 Racow 317
 Ravenna 142, 160, 161
 Reading 458
 Recife 464
 Republica Congo *vezi* Congo
 Republica Democrată Congo 517
 Rheims 176, 177, 207
 Rhodesia de Nord *vezi* Zambia
 Rhodesia sudică *vezi* Zimbabwe
 Riazin 222
 Rievaulx 191
 Riga 423
 Rio de Janeiro 465
 Rochester 170, 258, 362
 Rodos 209
 Roha *vezi* Lalibela
 Roma 162, 163
 ascensiunea papalității 167–172
 epoca modernă 414, 426, 474, 478, 501
 Evul Mediu 205, 211, 213, 215
 misiune 300, 304, 309, 310
 și Reforma 264, 265
 România 157, 158, 412, 413, 418, 419
 Rostov 223
 Rouen 294
 Rum (sultanat iurcesc) 151
 Rusia 115, 146, 180, 209, 220–239, 314, 321–324, 369–373, 423, 435, 481, 497
 Rustenburg 521
 Rwanda (Republica Ruandeză) 506, 508, 517
- S**
 Sabah 500
 Sachenhausen 428
 Salamanca 260
 Saltaire 353
 Samarkand 113, 115, 122
 Samoa 390–391
 Samoa de Vest 469
 San Cristóbal de Las Casas 464
 San Francisco 373
 San Salvador 286, 464
 Sanawar 401
 Sankt Petersburg 321, 324
 São João da Mina 277
 São Salvador 280, 281, 286
 Sarawak 398
 Saray 222, 224, 225, 226
 Sardinia 171
 Savona 342
 Saxonia 171, 249, 252
 Scandinavia 178, 220, 254, 268, 352, 433
 Scheut 382
 Schleithem 255
 Scoția 164, 166, 180, 268, 273, 314, 318, 338, 352, 425, 441
 Seattle 454
 Selma 453
 Senegal 277
 Serampore 400, 401
 Serbia 154, 157, 312, 410, 412, 413
 Seul 495, 496, 497
 Sevilla 162, 180
 Sf. Toma (insula) 328
 Sfântul Impeniu Roman 147, 185, 215, 225, 240, 249, 252, 254, 272, 312, 341
 Shangchuan 302
 Shanghai 406, 479, 483, 484
 Shantung 477, 479
 Shaozhou 303
 Shewa 125, 390, 528
 Shuipang 113
 Siberia 229, 323, 372, 373
 Sicilia 155, 160, 181, 192
 Sierra Leone 378–380, 511
 Singapore 398, 470, 498, 499
 Siria 16, 18, 75, 87, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 112, 122, 136, 401–404, 473, 474
 Slovenia 413
 Smirna 47, 51
 Soba 108, 123
 Sogdiana 122
 Solor 311
 Somalia 529
 Somerset 351

Songhay, Imperiul ~ 278
 South Taranaki 394
 Soyo 278
 Spania 145, 161-162, 166,
 173, 174, 176, 180, 213,
 217, 268, 272, 277, 280,
 283, 286, 305, 312-313,
 414, 425, 438
 Speyer 253
 Sri Lanka 283, 298
 St Albans 170
 Sf. Denis 204
 Sf. Elena 342
 Staffordshire 344
 Statele Unite ale Americii
 319, 320, 336, 343, 344,
 345, 442-446, 452-456,
 458-459
 Statul liber Orange 383
 Stuttgart 354, 430
 Sudan vezi Nubia
 Sudanul francez vezi Mali
 (statul modern)
 Suedia 178, 180, 236, 253,
 314, 433
 Sulawesi 505
 Sumatra 118, 409, 504
 Suzhou 480
 Swaziland 383
 Sydney 393

T

Tabor 219
 Tahiti 389, 390, 391, 469
 Tailanda 500, 501
 Taiwan 483
 Tamil Nadu 476
 Tanzania 506, 517
 Tara 164
 Tatum 116
 Tennessee 357, 453
 Tephrike 150
 Tesalonic 26, 154, 156
 Thagaste 90
 Thanjavur 395
 Tibet 121
 Timor 311, 505
 Tiruchirapalli 396
 Tirupattur 476
 Tmutarakan 223
 Togo 512
 Tokyo 409, 489, 490,
 493
 Toledo 161, 162
 Tonga 390
 Tonkin vezi Vietnam
 Topeka 452
 Toronto 441, 454, 455
 Toulouse 161
 Tours 163, 180, 195
 Tracia 140, 146, 410
 Tralles 51, 133
 Tranquebar 395
 Transilvania 413
 Transvaal 383, 520

Trancore 403
 Trebizonda 155
 Trent 259-261, 263, 437,
 438
 Truro 338
 Tubingen 360, 361, 434
 Tulle 438
 Tunisia 274, 526
 Turkestan 113
 Tyr 75, 207, 209

Ț

Țara Galilor 164, 166, 173,
 335, 429, 441

U

Ucraina 220, 225, 263,
 321, 322, 413
 Uganda 506-508, 511,
 514, 517, 521
 Unalaska 371
 Ungaria 147, 158, 178,
 312, 317, 410, 412, 413,
 419, 421
 Uppsala 438
 Urfa vezi Edessa
 Uruguay 462, 465
 Ustiug 223
 Utah 345
 Utica 279
 Uzbekistan 113

V

Valencia 248
 Van Nuys 454
 Vanga 510
 Veneția 162, 213, 240,
 341
 Vietnam 305, 308, 453,
 500, 501
 Vilnius 263
 Virginia 295, 296, 319,
 320, 333, 334, 347, 378,
 444, 445, 458
 Vologda 223
 Volta Superioară vezi
 Burkina Faso

W

Washington, DC 444, 453
 Wellington 393
 Wessex 176, 180
 Westminster 258, 273
 Whitby 166, 170, 171, 172
 Windesheim 217
 Wittenberg 249, 250-252,
 268
 Woolwich 434
 Worcester 258
 Worms 188, 252, 253

X

Xi'an 113, 114, 115
 Xining 482
 Xochimilco 288

Y

Yazid 42
 Yemen 105
 Yifat 124, 128
 Yokohama 408
 York 176, 256
 Yorubaland 380, 511

Z

Zair vezi Republica
 Democrată Congo
 Zambia 515, 517, 519
 Zanzibar 381
 Zhaoqing 302
 Zimbabwe 517, 519, 522
 Zululand 383

Indexul subiectelor (incluzând cărțile biblice)

A

aborigeni (australieni) 392,
 393
 abstenență 337
 abstenență, mișcarea pentru ~
 352, 353, 466
 adventiști 345, 488
 agnosticism 372
 akamba 518
 al Doilea Război Mondial
 413, 414, 428, 431
 albigeni 193
 alemani 93
 Alfa, curs ~ 447, 450
 Amanazaretha 523
 Amida 38, 39
 anabapțiști 255-256, 269,
 317
 anglo-saxoni 170, 171,
 176, 180
 anticfelelizm 395, 370, 462
 Antiohia, Conciliul de la ~
 75
 antisemitism 428-430,
 446, 466
 Apocalipsa lui Ioan 69
 apocrifa vezi lucrări
 deuterocanonice
 apostazie 288, 363
 apostoli 20, 26, 28, 34, 35,
 36, 44, 50, 51, 65, 67, 68,
 69, 156, 167, 366, 452
 arabi 102, 105, 118, 120,
 121, 122, 146
 arianism 84, 85, 86, 98,
 110, 161
 aristotelianism 241
 arminianism 269, 343
 armistițiul lui Dumnezeu
 183
 asante 514
 ascetism 164, 194, 476, 495
 ashramuri 475-476
 Asociația Națională a
 Evanghelistilor 456
 Asociația Națională pentru
 Literatură Creștină din
 China 480
 Asociația Patrologică Catolică
 Chineză 484
 ateism 372, 419, 481
 Atlasul catalan 274, 275
 Augsburg, Mărturisirea de
 credință de la ~ 253
 augustinian, ordinul ~ 249,
 297, 311
 Avarair, batalia de la ~ 105
 avari 113, 146, 147

Ave Mana 292

Avignon, captivitatea de la ~
 215
 avori 271, 420, 429, 431,
 438, 458, 459
 azteci 286, 287

B

Bangor, mănăstirea ~, Irlanda
 164
 baptiști 269, 270, 294, 333,
 344, 346-347
 bataci 409, 504
 batalia de la Viena 312
 Beatles 431
 Belhar, Mărturisirea de
 credință de la ~ 520
 Belozersky, mănăstirea ~
 233, 236
 benedictin, ordinul ~ 167,
 180, 192, 210, 382, 476
 Berlinul, Război ~ 417
 Beth Lapat, Conciliul de la ~
 111
 Bispia 323
 Biserica, autoritatea ~ 69,
 245, 253, 261, 264-265,
 317, 365, 493
 Bibliei, formarea ~ 68-71,
 254
 Biserica Evanghelică din
 Germania 416
 Biserica Indilor 408
 Biserica largă 358, 362
 Biserica lui Cristos din
 Japonia 408
 Biserica Mărturisitoare 427
 biserică neocalică 365
 Biserica Sf. Treime, Phenian
 497
 Biserica Sfântului Mormânt,
 Ierusalim 207
 biserică, autoritatea ~ 260,
 342, 364, 365, 388, 401,
 403, 457, 473
 bogomilism 150-151, 213
 Boninieda, Conciliul de la ~
 389
 botez 33, 47, 51, 52, 62,
 87, 108, 112, 148, 187,
 253, 255, 258, 269, 270,
 280, 345, 452, 492
 boxerilor, răscoala ~ 477
 Brahma Sabha 471
 Brejnev, doctrina lui ~ 417
 budism 303, 408, 431,
 487, 488, 489, 490, 491,
 494-495, 498
 bulu 509
 bun 383, 519
 Bushido 490

C

Calcedon, Conciliul de la ~
 85, 99, 100, 101, 113,
 138, 139, 141, 167

- calvinism 265, 268–269, 273, 313, 343
 Cambridge, Platforma de la ~ 296
 Cambridge, platonistii de la ~ 325
 capucinilor, ordinul ~ 278, 280, 281
 Carlist, Primul război ~ 368
 carmelitelor, ordinul ~ 260, 298, 402
 Cartagina, Conciliul de la ~ 69
Carte de rugăciuni 256, 258
Carte de martirilor 257–258
Carte de orelor 187
 cartezianism 314–315
 cartuziană, mișcarea ~ 189, 217
 catacombe 52, 53, 57, 74, 76, 168, 248
 catani 150, 151, 213–215
 catedrala kazană, Moscova 323
 Catedrala Schimbării la față, insula Kizhi 229
Cathach 166
 catolicii săraci 211
 „cauza pierdută” 444
 cavaleri 207, 208, 210
 cavalerii de Malta vezi cavalerii ospitalieri
 cavalerii ospitalieri 209
 cavalerii templieri 209, 275, 276
 cazaci 238, 321
 „căutare” (trezire spirituală prin transă) 346
 Cântarea-cântărilor 191
Cântecul lui Roland 176
 cele zece porunci 17, 303, 376
 celibat 112, 193, 254, 261, 297, 366, 376
 celți 166
 cezarpapism 123, 130, 231, 409, 427
 charismatică, mișcarea ~ 452, 454
 Chartre, catedrala ~ 203
 Christa Seva Sangha, Pune 476
 Christavashram, Kottaym 476
 Christukula, Tirupattur 476
 circumcizie 106, 124, 283
 City Harvest Church, Singapore 499
 Clapham, secta ~ 351, 374, 398
 Clermont, conciliul de la ~ 207
 Coaliția Creștină 458
 Coloseni, Epistola către ~ 30, 34
 Comisia pentru relații religioase cu evreii 430
 Compania Indiilor de Est (britanică) 396, 397
 Compania Indiilor de Est (olandeză) 409
 comunism 349, 412–421, 414, 426, 429, 430, 463, 483, 488, 519
 conciliarism 248, 249, 261, 437
 Conciliul Creștin Chinez 486
 Conciliul Național Creștin din India 472
 Conferința Creștină pentru Pace 415
 Conferința Mondială a Misiunilor 435
 „Conferințele Mesei Rotunde” 472
 confucianism 303, 309, 405, 477, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 495
 Congregația pentru Doctrina Credinței 213
 Congregația pentru Misiune 388
 Congregația pentru Propagarea Credinței 375
 congregaționaliști 353, 406, 467, 473
 Congresul de la Berlin 382
 Congresul Național Euharistic 441
 conchistadori 286–287, 288, 291
 Consiliul American al Bisericii Creștine 456
 Consiliul Mondial al Bisericii 520
 Constanța, Conciliul de la ~ 217, 219, 249
 Constantin, Donația lui ~ 174
 Constantinopol, al Doilea Conciliu de la ~ 145
 Constantinopol, al Treilea Conciliu de la ~ 145
 Constantinopol, Primul Conciliu de la ~ 82, 85, 98
 conventicule 326, 338
 coreean, războiul ~ 497
 Corinteni, a Doua epistolă către ~ 28, 360
 Corinteni, Prima epistolă către ~ 22, 28, 33, 34, 237, 360
 Cornell, Universitatea ~ 367
 Cowley, Părinții ~ 399
 creaționism 420
 Credeul apostolilor 81, 303
 Credință și Ordine, Mișcarea 435
 „creștinii germani” 427
 „creștinii orezului” 406
 Cristero, rebeliunea ~ 461
 Cronici (cartea a doua) 70
 cruciadele 151, 206, 207, 208, 219
 Ctesiphon, Conciliul de la ~ 110
 Cul Dreimne, bătălia de la ~ 164
 cutremurul de la Lisabona 431
 Czesochowa, mănăstirea ~, Polonia 314
- D**
- dagarti 513
 dalit, teologie 475
 Daniel, (cartea) lui ~ 19, 21
 darwinism 357, 420
 Debra Libanos, mănăstirea ~, Etiopia 282
 Declarația de Independență (americană) 319, 320, 347
 declarația de indulgență 314
 declarația galicanismului 342
 Decretul imperial cu privire la educație (Japonia) 488
 deism 317–319, 322, 338
 deuterocanonice, lucrări ~ 70, 251
 Deuteronomul 17
 Diamper, sinodul de la ~ 298
Didahia 47, 50
 divorț 52
 docetism 31, 51
 dominican, ordinul 199, 340, 434
 donatism 91, 92
 Dort, sinodul de la ~ 269–270, 313
 duala 509
 Duhul Sfânt 23, 25, 34, 38, 46, 53, 65, 70, 81, 85, 97, 145, 169, 205, 343, 354, 370, 428
 Duplessis, orfanii lui ~ 459
 Duquesne, Universitatea Catolică 454
 Dvin, Conciliul de la ~ 105
- E**
- ebionism 61, 64
 Ebrie 515
 ecumenică, mișcarea ~ 99, 131, 140, 141, 144, 150, 237, 248, 374, 382, 395, 415, 420, 435, 438, 439
 Edictul de la Milano 72
 Edictul de la Nantes 272, 314
 Efes, conciliul de la 97, 98, 99, 109
 Efeseni, Epistola către ~ 165, 346
 Eleusis, misterele 60
 Eln, Conciliul de la ~ 183
encomienda 286
Epopeea lui Gilgames 360
 erastianism 85
 esenieni 20
 Eton, Colegiul ~ 400
- eucharistia 33, 34, 36, 50, 51, 54, 62, 75, 76, 130, 135, 187, 193, 195, 206, 218, 254, 256, 257, 258, 335, 403, 435, 479, 531
 Evanghelia socială 362, 422, 424, 433, 442, 480
 evanghelicism 361
 evangelism 374, 439, 441, 442, 444–445
 Evrei, Epistola către ~ 30–31, 69
 ewondo 509
 Exodul 17
- F**
- Falkland, războiul ~ 439
 Falun Gong 486
 Familia lui Isus 479, 482
 fante 349, 376, 377
 Faptele apostolilor 22, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 41, 47, 108, 289, 327, 347, 413
 fansei 19, 37, 39, 329
 Fatimid, califatul ~ 206
 febronianism 342
 Federația Bisericii Evanghelice 416
 femeie, concepția creștină despre ~ 50, 63, 76, 87, 211, 214, 271, 457
 feminisă, teologia ~ 464
 fetișism 280, 380–381
 feudalism 183, 224
 Filimon, Epistola către ~ 26, 41
filioque 145, 205, 206
 Filipeni, Epistola către ~ 26
 flagelanți 215
 Florența, Conciliul de la 206, 225
 Franceză, Revoluția 340, 341
 franci 93, 148, 162, 174, 175, 176, 207
 franciscan, ordinul ~ 193, 195, 203, 211, 278, 288, 293, 297, 302, 304, 311, 479, 510
 franco-prusac, războiul 369, 422
 Frankfurt, Conciliul de la ~ 205
 Frăția reginei roșiei 311
 fraticelli 213, 217
 Fuller, seminarul ~ 456
fumie 309
 fundamentalism 357, 367, 425, 456
 Funj 124
- G**
- Galateni, Epistola către ~ 25, 26, 31, 35, 360
 galicanism 342, 365
 Gărzile Roșii 485
 Geneza 212, 358, 360, 394, 459
 ghassanizi 118
 glonoasă, revoluția ~ 314
 gnosticism 64, 65, 68, 151, 213, 242
 gotică, arhitectură ~ 201, 203, 204
 goții 85, 93, 96, 158, 160, 161, 162, 220
 grebo 514
 griqua 383
 guarani 291
- H**
- Hagia Sofia, Istanbul 66, 130, 133, 134, 144, 149, 154, 155, 206
 hakka 405
 Hanseatică, Liga ~ 210
 Harvard, Universitatea ~ 320
 hausa 380, 512
 Hiera, Conciliul de la ~ 141–142
 Hippo, Conciliul de la ~ 69
 Hoarda de Aur vezi tălari
 holocaust 428, 430
 Holy Trinity Brompton, Londra 447, 450
 homosexualitatea 431, 457, 458
 hughenoti 270, 272, 273, 296, 314, 386
 hui 304, 310
 huroni 293
 husiți 208, 219
 hutu 508, 517
- I**
- Iacobini 340
 icoane 135, 140–144, 150, 154, 205, 309, 323
 idealism 356
 Iehova, martorii lui ~ 427
 Ierusalim, conciliul de la ~ 25, 28, 35
 iezuiți vezi Societatea lui Isus
 igbo 349, 380, 511, 517
 incași 286, 292
 indulgențe 249, 250, 251, 254, 261
 inchiziția 211, 212–213, 244, 271, 278, 309
 interdicția 192
 Inter-Varsity Christian Fellowship 446, 447
 investiură, controversa referitoare la ~ 184, 188
 Ioan, Evanghelia după ~ 22, 23, 32, 69, 255
 Iona, mănăstirea ~ 165, 166, 167, 170
 iosefinism 342
 iosefiți 236

prezbiterului Ioan, legenda ~ 274, 277, 282, 302
 Primul Război Mondial 413, 421, 424, 425, 427
 Princeton, Universitatea ~ 333, 365, 456
 prizonieri, răscumpărarea ~lor 169
 protestatari 269, 313
 Psalmii 165, 166, 172
 purgatoriu 112, 206, 211, 250, 258, 261
 puritanism 268

Q

quakeri vezi Societatea Prietenilor
 quatuordecimanism 171, 172
 Quebec, legea ~ 319
 quietism 325

R

racovian, Catehismul ~ 317
 răscoalele țărănilor 219
 Ratana 468
 raționalism 355, 361, 366
 războaiele religioase 270, 275
 războiul civil american 442
 războiul civil englez 273
 războiul civil spaniol 351, 368, 369, 425
 Războiul pentru Independență din American 319
 războiul rece 417
 recolleții 293, 295
 Reconquista 283
 Reforma și papalitatea 184-195, 216-219
 Reforma 240, 249-259, 264-265, 268-270
 relicve, cultul ~lor 57, 104, 151, 187, 261
 renhui 304
 Requirement 287, 288
 respectarea duminicii 386, 391, 394, 407
 restaurarea ortodoxiei 144
 revoluția culturală 431, 485-486
 Revoluția industrială 340, 349, 488
 „revoluția tăcută” 450
 Ringatu 394
 rituri (chineze) 309-310
 Riverside Baptist Church, New York 456
 romanesc, arhitectură în stil ~ 204
 Romani, Epistola către ~ 26, 30, 32, 90, 252, 360, 492
 Romanticism 355

romo-sirieni 401
 rozarii 504
 Rutgers, Universitatea ~ 329

S

sabatarianism 128
 sacramente 130, 134, 150, 187, 199, 211, 224, 258, 261, 366, 376, 415, 475, 479, 490
 saducheei 20
 Salvării, Armata 351
 San Giovanni in Laterano, bazilica ~ Roma 74
 San Pietro, bazilica~, Roma 248
 santeria 292
 săracii, caritatea în favoarea ~lor 237, 250, 262, 292, 304, 463, 464, 465, 475, 480
 Sarov, mănăstire ~, Rusia 370
 sasanizii 110
 sati 401
 saxonii 164, 166, 170, 171, 175, 176, 178
 sclavi, legea împotriva comerțului cu ~ 379
 sclavie 171, 279-280, 283, 288, 333
 scolasticism 195, 196, 197, 198, 314
 Scopes, procesul ~ 357
 secularism 367, 370, 410, 420-421, 432, 433
 seleucizii 151, 154
 semilegământ 328
 Septuaginta 251
 sex 52, 89, 214, 328
 Sf. Anton, mănăstirea ~, Egipt 527
 Sf. Bartolomeu, masacru din ziua ~ 270, 272
 Sf. Filip, biserica ~, Londra 349
 Sf. George, catedrala~, Madras 400
 Sf. Nicolae, catedrala~, Panilovo 229
 Sf. Sofia, catedrala~, Kiev 221-223
 Sf. Vasile, catedrala~, Moscova 231, 232, 237
 Sfântul Gral 210
 sfântul sinod 324
 sfînții zilelor de pe urmă 344, 345
 sfînșire, mișcarea de ~ 452
 Shantivanam, Tamil Nadu 476
 sikhi 472, 475
 simonie 186
 Simonov, mănăstirea ~, Moscova 233
 sincretism 60

Sindicatul Social Creștin 361
 shoptsy 239
 slavi 220-222, 223
 Societatea Inimii Imaculate a Manei 382
 Societatea lui Isus 262, 263
 Societatea Misionară a Bisericii 374
 Societatea Misionară Baptistă 335, 374, 400, 401
 Societatea Misionară din Londra 374
 Societatea Misionară Internă 408
 Societatea Misionară Olandeză 374, 409, 478
 Societatea Misionarilor din Africa (Părinții Albi) 375, 376, 382
 Societatea Pelerinilor pentru Cristos 296
 Societatea pentru Literatură Creștină 407
 Societatea pentru Promovarea Cunoștinței Creștine 395
 Societatea pentru Propagarea Evangheliei 333, 346, 376
 Societatea Prietenilor 490
 Socinianism 316-317
 sotho 386
 spiritani vezi Părinții Duhului Sfânt
 St Mark's Church, Van Nuys 454
 St. Treime, biserica ~, Clapham 351
 stareții 370
 stejarul lui Thor 171
 stigmate 194
 stoicism 59, 62
 strigolnici 224
 Studenților Voluntari, Mișcarea ~ 447
 Stuttgart, Declarația de vinovație de la ~ 430
 Surorile din Loreto 475
 swahili 381, 382
 Swazi 522, 525

Ș

Școala duminicală 380, 386, 393
 șintoism 301, 308
 șnururi pentru rugăciune 371

T

30 de ani, Războiul de ~ 312
 tabere, întrunirile în ~ 343, 344, 345, 451
 laborii 218
 taino 286

taipini, răscoala ~lor 405
 taoism 303
 tapu 391, 393, 394
 tătarii 222, 224, 226, 229, 232
 temne 378
 Templul (Ierusalim) 17-18
 teodiceea 431
 teologia eliberării 420
 teologie contextuală 521
 Tesalonicieni, Prima epistolă către ~ 29
 teutoni, cavalerii ~ 209, 224-225
 thembu 383
 Thorn, Conferința de la ~ 316
 Timotei, a Doua epistolă către ~ 360
 Timotei, Prima epistolă către ~ 360, 457
 Tinerii pentru Cristos 456
 Tit, Epistola către ~ 61, 360
 tiv 511
 „tomasiji” 501
 tomism 472
 Toronto Airport Vineyard Christian Fellowship 454
 Toronto Blessing 454, 455
 tractarianism vezi Mișcarea de la Oxford
 transsubstanțierea 193, 211, 261
 Tratatul de la Alcáçovas 277
 Tratatul de la Tordesillas 277, 283
 Tratatul de la Waitangi 468
 „trei autonomii”, principiul celor ~ 374
 Trent, Conciliul de la ~ 259, 261
 Trinității, doctrina ~ 80, 82, 84, 90, 98, 118, 120, 145, 199, 296, 317, 318, 345, 354, 435
 tunsoare 171
 tutsi 508

U

ultramontanism 342
 Umayad, califatul ~ 120, 121, 173
 Unificării, Biserica ~ 498
 unirea de la Brest 263
 unitarianism 316-317
 Uniie, Națiunile ~ 528
 Uniunea Chineză 478
 universalii, problema ~lor 195, 196, 199
 Ura Kidane Mehret, biserica ~, Ethiopia 531
 Urakami, catedrala ~, Nagasaki 491
 ușiș, regimul ~ 413

V

Valaam, mănăstirea ~, Rusia 236
 valdensi 211, 213, 254
 Vandalii 90, 96, 161
 varegi 220
 Vatican, al Doilea Conciliu de la ~ 434, 437
 Vatican, Primul Conciliu de la ~ 362, 364, 369-370
 vechea lumină 332
 Vechea Școală 365
 vechii catolici 365
 vechii credincioși 322-323
 Vechiul Testament 17, 20, 33, 65, 68, 69, 70, 251, 255, 394
 Vietnam, războiul din ~ 453, 500
 vikingii 178-181, 182, 220
 vizigoții 93, 96, 161, 162, 173
 Volga, diaconii de pe ~ 236
 Volokolamsk, mănăstirea ~ 226
 voodoo 292
 vota, Legea dreptului de a ~ 453
 vrăjitoare 271

W

Wedmore, tratatul de la ~ 180
 Wenshe vezi Asociația Națională pentru Literatură Creștină din China
 Westminster, Mărturisirea de credință de la ~ 273
 Whitby, Sinodul de la ~ 166, 171
 Wicca 432
 Worms, Concordatul de la ~ 188
 Worms, dieta de la ~ 252

Y

Yale, Universitatea ~ 320, 343
 yao 509
 Yoidu Full Gospel Church, Seul 496
 yoruba 379, 380, 381
 yurodivii 237

Z

Zeloții Credinței 322
 zoroastrianism 42, 43, 60, 64, 105, 110
 zulușii 386

CREDITE PENTRU IMAGINI

Cercetare Intocmită de către Zooid Pictures Limited și Lion Hudson plc

pag. 2 (detaliu) și 496 Bohemian Nomad Picturemakers / Corbis UK Ltd; pag. 3 Tibor Bogner / Alamy; pag. 5 (detaliu și) 131 Archivo Iconografico S.a / Corbis UK Ltd; pag. 13 Erich Lessing / AKG-Images; pag. 14-15 Michael S Yamashita / Corbis UK Ltd; pag. 14 (detaliu) și 35 Araldo De Luca / Corbis UK Ltd; pag. 18 Charles & Josette Lenars / Corbis UK Ltd; pag. 19 Lion Hudson Plc; pag. 21 Rabatti Domingie / AKG-Images; pag. 23 Lion Hudson plc; pag. 27 Erich Lessing / AKG-Images; pag. 33 AKG Images; pag. 36-37 Museum voor Schone Kunsten, Ghent, Belgia / Giraudon / Bridgeman Art Library; pag. 40 AKG-Images; pag. 42 Michael S Yamashita / Corbis UK Ltd; pag. 44 (detaliu) și 59 Archive Iconografico; S.a / Corbis UK Ltd; pag. 47 Archivo Iconografico, S.a / Corbis UK Ltd; pag. 51 Art & Immagini Srl / Corbis UK Ltd; pag. 53 AKG-Images; pag. 54 Araldo de Luca / Corbis UK Ltd; pag. 45 Nick Rous; pag. 61 © Stapleton Collection / Corbis UK Ltd; pag. 63 Mary Evans Picture Library; pag. 66 Charles & Josette Lenars / Corbis UK Ltd; pag. 68 Lion Hudson plc; pag. 73 Electa / AKG-Images; pag. 74 Andrea Jemolo / AKG-Images; pag. 72 (detaliu) și 77 Elio Ciol / Corbis UK Ltd; pag. 78-79 © 1992. Photo Scala, Florența, datorită Ministerului Culturii; pag. 80 Archivo Iconografico, S.a / Corbis UK Ltd; pag. 83 Erich Lessing / AKG-Images; pag. 86 Reza Webistan / Corbis UK Ltd; pag. 90 AKG-Images; pag. 92 Jean-Louis Nou / AKG-Images; pag. 97 Scala Art Resource; pag. 102 Muzeul arheologic Aleppo Syria / Dagli Orti / Art Archive; pag. 100 (detaliu) și 108-109 Gianni Dagli Orti / Corbis UK Ltd; pag. 104 Visual Arts Library, Londra / Alamy; pag. 106 Robert Preston / Alamy; pag. 107 Andrew Holt / Alamy; pag. 112 Tristan Lafranchis / AKG-Images; pag. 115 Eddie Gerald / Alamy; pag. 116-117 Gian Berto Vanni / Corbis UK Ltd; pag. 119 Gerard DeGeorge / AKG-Images; pag. 123 Roger Wood / Corbis UK Ltd; pag. 126-127 Michael S. Lewis / Corbis UK Ltd; pag. 130 Erich Lessing / AKG-Images; pag. 130 (detaliu) și 155 Mimmo Jodice / Corbis UK Ltd; pag. 132-133 Adam Woolfitt / Corbis UK Ltd; pag. 136-137 Schmitz-Snigen / Zefa / Corbis UK Ltd; pag. 141 AKG-Images; pag. 143 British Museum; pag. 146 Biblioteca Nacional, Madrid, Spania / Bridgeman Art Library; pag. 147 Gianni Dagli Orti / Corbis UK Ltd; pag. 148 Biblioteca Nacional; pag. 156 © Richard și Kailas Icons; Londra; UK / Bridgeman Art Library; pag. 159 AKG-Images; pag. 158 (detaliu) și 160 Cameraphoto / AKG Images UK; pag. 162 Cameraphoto / AKG-Images; pag. 163 British Library; pag. 165 Pirozzi / AKG-Images; pag. 166 AKG-Images; pag. 167 Homer Sykes / Corbis UK Ltd; pag. 169 Tristan Lafranchis / AKG-Images; pag. 170 Bodleian Library; Oxford / Art Archive; pag. 173 Elizabeth Dizney / AKG-Images; pag. 175 Bibliotheque Municipale; Castres; Franța / Giraudon / Bridgeman Art Library; pag. 179 Werner Forman / Corbis UK Ltd; pag. 181 Enzo & Paolo Ragazzini / Corbis UK Ltd; pag. 182 (detaliu) și 198 Museo Civico, Bologna; Italia / Giraudon / Bridgeman Art Library; pag. 184 Musee Conde, Chantilly, Franța / Giraudon / Bridgeman Art Library; pag. 185 Bibliotheque Nationale, Paris, Franța; Lauros / Giraudon / Bridgeman Art Library; pag. 186 AKG-Images; pag. 187 Corbis UK Ltd; pag. 189 Nick Rous; pag. 190 ArkReligion.com / Alamy; pag. 193 Nick Rous; pag. 197 Topfoto; pag. 200-201 Nick Rous; pag. 202 Christie's Images / Corbis UK Ltd; pag. 203 Dean Conger / Corbis UK Ltd; pag. 205 Biblioteca Nazionale, Palermo / Dagli Orti / Art Archive; pag. 208-209 Francis G. Mayer / Corbis UK Ltd; pag. 210 Superstock Ltd; pag. 212 AKG Images; pag. 214 Sean Burke / Alamy; pag. 216 Chris Hellier / Corbis UK Ltd; pag. 217 Michael Nicholson / Corbis UK Ltd; pag. 218 AKG-Images; pag. 220 British Library; pag. 220 (detaliu) și 228 Jeff Greenberg / Lonely Planet Images / Getty Images; pag. 221 Jon Arnold / Jon Arnold; pag. 223 Bibliotheque Nationale, Paris, Franța / Bridgeman Art Library; pag. 227 David Alexander; pag. 230 Colecția particulară / RIA Novosti / Bridgeman Art Library; pag. 232-233 Peter Turnley / Corbis UK Ltd; pag. 234-235 Viennaphoto / allOver photography / Alamy; pag. 240 (detaliu) și 272 AKG-Images; pag. 242 Arte & Immagini Srl / Corbis UK Ltd; pag. 244-245 Gianni Giansanti / Sygma / Corbis UK Ltd; pag. 246 Erich Lessing / AKG-Images;

pag. 247 Mary Evans Picture Library / Alamy; pag. 249 David Lees / Corbis UK Ltd; pag. 250-251 AKG Images; pag. 254 AKG-Images; pag. 257 Gianni Dagli Orti / Corbis UK Ltd; pag. 262 Giles Mermet / AKG-Images; pag. 264 Erich Lessing / AKG-Images; pag. 274 (detaliu) și 276 Theodore de Bry / Visual Arts Library (Londra) / Alamy; pag. 275 prin bunăvoința Muzeului Martimo (Barcelona), Ramon Manent / Corbis UK Ltd; p. 278 Mary Evans Picture Library; pag. 284-285 Mireille Vautier / Alamy; pag. 287 AKG-Images; pag. 289 AKG-Images; pag. 293 AKG-Images; pag. 295 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 299 Erich Lessing / AKG-Images; pag. 302 Gesu, Roma, Italia / Bridgeman Art Library; pag. 312 (detaliu) și 337 City Temple, Londra / Eileen Tweedy / Art Archive; pag. 313 Mary Evans Picture Library / Alamy; pag. 315 Archivio Iconografico S.a / Corbis UK Ltd; pag. 316 AKG-Images; pag. 319 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 320-221 Muzeul de stat rus, Sankt Petersburg, Rusia / Giraudon / Bridgeman Art Library; pag. 322 Adam Woolfitt / Corbis UK Ltd; pag. 325 AKG-Images; pag. 326 Mary Evans Picture Library; pag. 329 Corbis UK Ltd; pag. 330-331 Bridgeman Art Library; pag. 334 Historical Picture Archive / Corbis UK Ltd; pag. 340 (detaliu) și 358-359 Bibliotheque des Artes Decoratifs, Paris, Franța / Archives Charmet / Bridgeman Art Library; pag. 341 Leonard De Selva / Corbis UK Ltd; pag. 344 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 348 © Wilberforce House, Hull City Museums și Art Galleries UK / Bridgeman Art Library; pag. 351 Mary Evans Picture Library; pag. 353 AKG-Images; pag. 358 AKG-Images; pag. 369 AKG-Images; pag. 371 Fortean / Topfoto; pag. 374 (detaliu) și 391 Charles & Josette Lenars / Corbis UK Ltd; pag. 375 National Portrait Gallery; pag. 377 Archives Charmet / Bridgeman Art Library; pag. 378 Hulton Archive / Getty Images; pag. 379 © The Stapleton Collection / Corbis UK Ltd; pag. 384-385 © The Stapleton Collection / Bridgeman Art Library; pag. 389 Michael Maslan Historic Photographs / Corbis UK Ltd; pag. 392 AKG-Images; pag. 395 Granger Collection; pag. 396-397 Topfoto; pag. 399 Granger Collection; pag. 400 Topfoto; pag. 404 National Portrait Gallery; pag. 406 Historic Picture Archive / Corbis UK Ltd; pag. 410 (detaliu) și 416-417 Peter Turnley / Corbis UK Ltd; pag. 411 Vanni Archive / Corbis UK Ltd; pag. 412 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 415 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 418 Sipa Press / Rex Features; pag. 421 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 422 Reuters / Corbis UK Ltd; pag. 426 © Stapleton Collection / Corbis UK Ltd; pag. 427 Ullstein Bild / AKG-Images; pag. 428-429 Michael St. Maur Sheil / Corbis UK Ltd; pag. 433 Sophie Bassouls / Sygma / Corbis UK Ltd; pag. 436 Hank Walker / Time & Life Pictures / Getty Images; pag. 440-441 Turcotte & Gousse; Quebec / Arthidoeza Quebecului; pag. 440 (detaliu) și 467 Patricia Lee / Gracie Greene / Gracie Mosquito / Joan Nagomara / Lucy Gill / Biserica Catolică Balgo-Kutjungka; pag. 443 Blue Lantern Studio / Corbis UK Ltd; pag. 445 Topfoto; pag. 447 Alpha International; pag. 448-449 Hulton Archive / Getty Images; pag. 453 Flip Schulte / Corbis UK Ltd; pag. 455 Bob Sacha / Corbis UK Ltd; pag. 457 Christine Osborne / Corbis UK Ltd; pag. 458 Wally McNamee / Corbis UK Ltd; pag. 461 Corbis UK Ltd; pag. 463 Christian Poveda / Corbis UK Ltd; pag. 471 Topfoto; pag. 473 Associated Press / Empics; pag. 474 Kapoor Baldev / Sygma / Corbis UK Ltd; pag. 476 Ian Berry / Magnum Photo; pag. 477 AKG-Images; pag. 482-483 Paolo Pellgrin / Magnum Photos; pag. 484 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 489 Alinari Archives / Corbis UK Ltd; pag. 491 Franck Robichon / Epa / Corbis UK Ltd; pag. 499 City Harvest Church; pag. 502-503 Greg Smith / Corbis UK Ltd; pag. 506 AKG-Images; pag. 506 (detaliu) și 527 Shawn Baldwin / Corbis UK Ltd; pag. 509 Mary Evans Picture Library; pag. 512 Caroline Penn / Corbis UK Ltd; pag. 520 Topfoto; pag. 523 Per-Anders Petterson / Getty Images; pag. 529 Bettmann / Corbis UK Ltd; pag. 530-531 Roger Viollet Collection / Getty Images

Toate hărțile Richard Watts (Total Media Services).

Lion Hudson

Editor șef: Morag Reeve

Echipa editorială: Catherine Sinfield, David W. Bygott (liber-profesionist), Liz Evans (freelance), Alison Brown (liber-profesionist)

design: Simon Emery (Aqua Design)

Contra-coperta: Jonathan Roberts

Responsabil cu ilustrațiile: Kate Leech

Manager de producție: Kylie Ord

Cărțile publicate la Editura Casa Cărții sau alte cărți, inclusiv catalogul titlurilor disponibile, pot fi comandate la:

Editura Casa Cărții

O. P. 1, C. P. 270

410610 Oradea, România

Tel. / Fax: 0259-469 057

Tel.: 0359-800 761; 0722-669 566

Email: comenzi@ecasacartii.ro

www.ecasacartii.ro

Consilieri editoriali:

Michelle Brown

Profesor de studii ale
manuscriselor medievale la
Școala de Studii Avansate a
Universității din Londra și
fost custode al
manuscriselor medievale și
ornamentale la Biblioteca
Britanică, Marea Britanie

Mark Noll

Profesor de gândire
creștină, Colegiul Wheaton,
SUA

Michael Nai Chiu Poon

Director al Centrului de
Studiu al Creștinismului în
Asia, Colegiul Teologic
Trinity, Singapore

Lamin Sanneh

Profesor de misiuni și de
creștinism mondial,
Universitatea Yale, SUA

Graham Tomlin

Directorul Centrului
Teologic Sf. Pavel, Holy
Trinity Brompton, Londra,
Marea Britanie

Caracteristicile principale ale *Ghidului istoriei creștinismului* includ:

- Reportaje ample și documentate din toate colțurile lumii
- Stil antrenant și accesibil
- Analiza modului în care alte culturi au înțeles creștinismul
- Fir narativ incitant
- 42 de articole scrise de o echipă de experți internaționali
- Peste două sute de ilustrații color

70 lei

Editura Casa Cărții
ISBN: 978-973-8998-36-0

www.ecasacartii.ro